KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA
B. [108 v.]
38/K

Kaufmann 1128141/5.

אוֹצַר הַסְּפָרוֹת

האוצר בקרבו תורה וחכמה, דברי־הימים ובקרת, מליצה ושיר, גם תולדות אנשי שם ותמונותיהם.

ושתי מחלוקות כוללות לו:

אוצר התורה וההחכמה.

בו יבואו:

א) מאמרים לשאלות הזמן הנוגעת לבני ישראל בכל ארצות פזוריהם.
ב) לדברי הימים לעמנו.
ג) דברי תורה ומחקר: בינה במקרא, תלמוד ואגדה; לתולדות התנאים האמוראים וגאוני קמאי; לתולדות הספרות והספרים.
ד) תולדות אנשי שם בעמנו עם תמונותיהם.
ה) בקרת, השקפות כוללות על הספרות בזמן העבר ובזמן ההוה, בקרת ספרים חדשים, וביבליוגראפיה.

אוצר המליצה והשיר.

בו יבואו:

ו) שירים.
ז) משלי עם ומשלי חכמים.
ח) ספורים גדולים וקטנים, תמונות ומחזות מחיי העם.
ט) מסעות בערי ישראל ותהלוכות רוחן.
י) מאמרי הומאָר וסטירא.
יא) מכתמים שונים.

כל אלה חברו יחד בעזרת גדולי הסופרים בימינו ויוצא לאור מדי שנה בשנה.

על ידי

שאלתיאל אייזיק גראָבער ביאַראסלויא.

שנה חמישית

קראקא

בדפוסו של יוסף פישער (גראָדגאססע 62).

בשנת תרנ"ו לפ"ק.

M.T. AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA

Druck von Josef Fischer. — Verlag von Eisig Gräber, Jaroslau.
KRAKAU, 1896.

מבוא האוצר.

„חמרא למריה, — טיבותא לשקיא!"
(כ"ק ל"ב, ח')

עוד הפעם הנני עומד פתח „האוצר" לקרוא לאוהבי הספרות העברית: „לכו לחמו בלחמי!" זה לי הפעם החמישית אשר הנני נצב עמכם, הקוראים הנכבדים, בזה, בפתחי שערים, על יד „אוצר הספרות" אשר הנני מוציא-לאור תמידי כסדרו, ודברי הרועה הנאמן, משה רבנו, יעלו בזכרוני, דברי הכתוב: „לֹא מֵרַבְּכֶם מִכָּל הָעַמִּים חָשַׁק יְיָ בָּכֶם ... כִּי אַתֶּם הַמְעַט מִכָּל הָעַמִּים". [1] — אמנם, לא ברוב חכמתי ותבונת לבי עשיתי את „האוצר" הזה, האוצר בקרבו דברי חכמים מפורסמים בכל ענפי הספרות, לבנין קָנֶם ועומד אשר בעתי יִפָּתחו שעריו ותוכו מכל טוב הספרות ממיטיב הסופרים, החוקרים והמשוררים בישראל; ידעתי כי חכמים גדולים וטובים ממני החלו כפעם בפעם להוציא לאור ספרי מאספים כאלה, ויודיעו בקול רעש גדול את הפצם „להעשיר את ספרותנו עשר רב מדי שנה בשנה" ... והפצם זה לא הצליח בידם יש אשר רק חוברת אחת — ראשונה — נתנו לפנינו ולא יספו, ויש אשר שתים או שלש ילדו ויעמדו ... האשמים המה בדבר הזה, או כי אשמים אתם, הקוראים והקונים? לא עלי לפתור את השאלה הזאת; אנכי אינני לא סופר ולא חוקר, — מוציא-לאור אנכי בישראל, מוציא-לאור ספרי חכמי ישראל המפורסמים [2] ועוד הפעם אזכור את דברי תורתנו הקדושה אשר תאמר: „כי אתם המעט מכל העמים". אמנם כן, לא אלך בגדולות ונפלאות ממני, לא אחוה דעי בפלגות ישראל, לא אחניף פעם לאלה ופעם לזולתם, לא אבנה במה לעצמי בלולה בשיטות משיטות שונות. — וזה בחי לספרות! לא אתהלל כי אנכי אנכי הוא מחולל „שיטות" „ותנועות" שונות, לא אכוף על הקוראים „דעותי" כגיגית; יודע אני בעצמי שאיני כהן ודעות חברי העוסקים עמי במלאכת הערכת „אוצר הספרות" חביבות עלי, — ועל-כן יכלתי עמוד, על כן לא פג טעם האוצר וריחו עמד בו ותהלה לאל

---

[1] דברים ז', ז'.

[2] ראה דברי כרמם כפר „חוהב גר" להחכם הכולל כרבנ"ל ז"ל מכר הוצאתיו בעת לאור (קרלסרוי תרנ"ה).

הנה גם הכרך ההמישי מלא וגדוש ממאמרים יקרים מסופרים מובהקים בכל ענין וענין אשר הם עוסקים בו.

ידעתי גם ידעתי כי לפלגות ישראל בעת הזאת אין חקר, לא רק צורתו הגשמית קבלה פנים חדשים, ותשתנה עוד לפי המקום והארץ אשר אחינו נחתים שמה, כי גם צורתו הרוחנית אשר בספרותו שונה היָה במדינה ממדינה; לא כל הארצות שוות גם ביחוסן למאכליהם הגשמים למלא בטנם כי ירעבו וגם ביחוסם למעדניהם הרוחניים לשובע נפשם; את אשר יבקשו היום בספרות ישראל הקוראים בארץ הצפון בו יכאסו קוראי עברית אשר בארצות הדרום, ואת אשר יולידו אלה לזרא היה באף האחרים. „מדעים" „חכמת ישראל" נשא על כל שפתים מבלי אשר כלם יבארו את המלים האלה בבאור אחד!

אמנם כן, מצבם המדיני והחברותי, דרך חנוכם בבתי אבותיהם ובבתי-ספרם, והרוח אשר חכמי מדינה ומדינה נפחו באפם, כל אלה נתנו למו השקפה מיוחדת על החיים ועל הספרות ועל פיה הם דנים כל ספר חדש וכל מאסף ספרותי היוצא לאור. אבאר את דברי: היהודים בארצות רומניה, אשר מצבם המדיני רק רע כל היום, בתי ספר הגבוהים הכוללים כמעט נסגרו לפניהם, ורוב מנין שם עודם חנוכים בחדרים ובבתי המדרש, וידרשו מאת כל הבא לכתוב עברית לפרש להם הלכה אחת מלהלכות החיים ההוים, משאלות הזמן אשר רבו כמו רבו בארצם; לא כן היהודים - האזרחים היושבים במדינות אשכנז, צרפת, אנגליה, ואיטליא, המה עושים שאלות הזמן — אשר אין להם, בהיותם יהודים, שאלות מיוחדות — טפל, וחכמת ישראל הדרושה למו הוא להעמיק חקר בדברי-ימינו, בשירי קדמונינו, ובספרות הישנה בכל הנוגע לתולדות החכמים, הפלוסופים והמשוררים בימים ההם בכל פרטי פרטיהם ביחוסם לתולדות ישראל בכלל. ובכן נפלגה עבודת הספרות ודרכיה שונות מארץ לארץ וממדינה למדינה.

עוד הפעם אומר כי לא-לי לחוות דעי בזה. הנני שוכן בארץ גליציה, אשר בין ארצות הצפון ובין ארצות הדרום, והנני מוציא לאור „אוצר הספרות" לכל בני ישראל בכל מקומות מושבותם. לא לדון, ולא לבקר ולא להוציא משפט באתי מאז ועד עתה. אוצר קראתי את ספרי, אוצר הוא ויהי לאוצר, לכל חמודת הספרות בכל ענפיה לכל מפלגותיה. והיה כל הבא אל האוצר ולקח לו את אשר לו, ואת הישר בעיניו יקריב אליו, והדברים האחרים ישארו באוצר לאלה אשר ימצאו בהו חפץ; זאת אך היא חובתי, וגם זאת עשיתי, להביא אל אוצרי מזמרת הספרות ממיטיב הסופרים וממבחר המאמרים בכל מקצוע ומקצוע.

ואנכי רק „שקייא" אנכי, רק מוציא לאור פרי מחשבות חכמים מובהקים; „תמרא למרי", כל מאמר ומאמר בא בחתימת שם מחברו, אשר הוא בעצמו הנהו ערב בעדו, כל דעה ודעה נישאת על מצחה אות למען דעת מי ומי הולידה ומי אביה מחוללה; ואנכי מחזיק „טיבותא" לנפשי

כי הנני השקיעא, הנני המביא את כל אלה אל „האוצר", הנני המאסף המחנות האלה, — וזה שכרי!

ועבודתי זאת שפרה עלי, זה לי חמש עשרה שנה אשר אעבוד עבודת הספרות הזאת ומלתי על לשוני: „טוב מוציא לאור ספרים מועילים, ממחבר דברים בטלים", וכבר הכירו פעלי, וכבר אמרו חכמים ונבונים לפעלי „יישר", ואין אני בן חורין להבטל ממנה. - הן גם מאז הדפיסי ספרי חכמים לא אמרתי לבצוע עושר, לא אוצר כסף ולא אוצר זהב עשיתי לי מאז ועד היום כי אם אוצר־ספרותי האוצר בקרבו חכמה ודעת, מדע ותושיה, ומכני לא אניח את ידי גם בימים יבואו. אם יחיינו ה', ויתן עז בידי ואמץ בלבבי אוסיף להוציא לאור ספרי חכמי ישראל ראשונים ואחרונים ואוסיף להוציא לאור גם „אוצר הספרות" כפעם בפעם.

*

ואליכם נדיבי עם אלהי אברהם, ואליכם סופרים מובהקים משוררים וחוקרים, אליכם אשים דברתי הפעם, תודה על העבר ובקשה על העתיד הן הנה אשר ירחש לבי עתה, מעומק לבבי הנני נותן בזה גלוי לכל תודה כפולה ומכפלת לכל אלה אשר ידם יד-עזרה לי, כהעשירים הנדיבים בכספם למען אוכל להפיק מעשי, וכהחכמים והסופרים במאמריהם וחקירותיהם למען יצא דבר מתוקן מתחת ידי, לאלה וגם לאלה יהגה לבי תודה רבה על העבר אשר הגדילו חסדם עמדי, ולאלה וגם לאלה הנני מפיל תחנתי כי לא יעזבוני גם לימים יבואו, כי יתמכו בימיני וכי יכשירוני לעמוד ולשרת בהיכל הספרות לבלתי ימעדו צעדי בבואי אל הקדש ולבלתי אכשל בדרכי אשר אני הולך עליה.

תמכו בידי מזה ומזה, ואנכי עומד הכן לשרתכם בספרות ישראל כמאז ידעתם אותי, ובמסלה זו אשר סלותי לי אלך כל עוד נשמתי בקרבי.

ש. א. גראָבער

המו"ל.

תוכן־העניינים.

מבוא האוצר, מאת המו"ל I — V
הספרות והחיים, מאת שמואל ליב ציטראן 1 —15
תולדות לשון עבר מאת שד"ל עם הערות מאת קסטיליוני 16—34
מנאצנו ומנדנו, מאת אלעזר שולמאן 35—49
דברי בקרת, מאת אברהם עפשטיין 50—72
בקרת תהיה, מאת שלמה באבער 73—89
משה וכלב מאת דוד כהנא 90—95
תהלים ס"ח, מאת ד"ר שמואל פוזננסקי 96—103
הפסח שנעשה בימי חזקיהו, מאת ד"ר חיים אפענהיים 104—106
גרגרים, מאת ד"ר שמעון בערנפעלד 107—112
הארות קצרות, מאת ד"ר אברם שמיעדל 113—116
תולדות ר' ישראל יחיאל מיכל ראבינאוויטש, עם תמונתו מאת משה ריינעס ז"ל 117—123
תולדות ר' אברהם אלעזר פראנקר ז"ל עם תמונתו מאת הג"ל 124—142
תולדות ר' אליעזר וואָג עם תמונתו מאת הג"ל 144—153
תולדות ר' גרשון קארפעלעס עם תמונתו מאת הג"ל 154—158
תולדות רב, מאת יוסף אומנסקי 159—212
תולדות רב פפא, מאת אברהם מרדכי פיורקא 213—218
ר' אברהם הבדרשי ותכונת ספריו, מאת אברהם כהנא 219—221
זכרון תודה מאת אליהו מרדכי ווערביל 221—
זכרון לשחבד"ל מאת אברהם כהנא 222- 225
ספרים נפתחים (ספר "מכניק", "קרבן יוסף", "עזרה נאדרה" ו"סכומים בגיולות") מאת א. זוסמאן 226—237
מעט בקרת, ע' "חנוכה" ב' "גיונו" מאת שמגר בן ענת 238—240
באורי מלות בתלמוד, מאת ד"ר לעוויזאהן 241—243
אל משוררי ישראל מאת יצחק זאב ספיבקוב 243—
לשון הנופל על הענין, מאת משה הכהן רייכערסאהן 244—252
תולדות בניטין בן שד"ל ז"ל, עם תמונתו מאת יצחק חיים קסטיליוני ס"ט 253—254
אגרת יהודה לפינסקער מאת יהודה ליב גארדאן 255—256

לקוטים מספר אבן בוחן לר׳ מנחם בן שלמה עם הערות מאת פרופ׳ בנימין זאב באכער 257—263

שירה אחת קטנה, מאת מאיר הלוי לעטערים —264

מזמור לשבת, מאת הגאון מוה״ר חיים ליב ברעסלוי הובמ לביהד״ש ע״י ד״ר דוב אריה ריטטער 265—268

דגל מחנה יהודה, מאת משה זאבלאָצקי 269—283

המלכים והנביאים מאת משה ערענטהייל 283—384

תולדות ר׳ נפתלי אדלר הכהן עם המוכתו מאת יאפ״ז 285—287

תולדות רבי יהודה ווארמסער עם המוכתו מאת הנ״ל 287—288

מכתב לב״ג, מאת הרב בעל המוסד מנכיידין הובמ לביהד״ש ע״י יאפ״ז 289—290

על פרשת דרכים, (ספור) מאת גרשם באדר הכהן 291—304

עוד צעד אחד לפנים, מאת יוסף קלויזנר 305—327

בית ישראל (תולדות המחים הגדיבים בית בראדסקין) ר׳ אלעזר ור׳ ליבוש עם המוכתיהם מאת א. ש. 328—329

תולדות ר׳ אברהם אלכסנדר וואלף עם המוכתו מאת המו״ל 330—332

זכרון לאד״ם מאת ד״ר שלמה מאנדעלקערן 333—334

מנחת אוהב, מאת יצחק ראבינאוויץ בים קאוונא 334—335

אל תשמח ישראל אל גיל כעמים מאת אברהם מרדכי פיורקא 335—336

מעמד הר סיני מאת יצחק חיים קסטיליוני 337—365

גרגרים אחדים מאת חיים פאָללאק 365—367

נוספות לדברי בקרת מאת שזח״ה 368—370

תפלה לחלה. מאת שנ״ה יאנאס —371

משא גיא חזיון. מאת שמואל ליב גארדאן 372—373

למנצח על שושנים. מאת שאול טשרניחובסקי. 373—374

ילדי אדמה. מאת הנ״ל. 374—375

עצה טובה, הגערה. מאת זאב וואלף ב״ק 375—376

אלה אזכרה מאת פאביום מיעזעס —376

שפת עבר שפה חיה מאת יוסף קלויזנר (נספחים מיוחדים) 1—94

שם ושארית מאת יוסף כהן צדק (נספחים מיוחדים) 1—64

הספרות והחיים.

(הגיונות מקטעים).

א.

בשלש-אלה אני בטוח: בטוח אני, כי כל אגדות „שפה-ברורה" באשר היו שם כבר הלכו למנוחות, ובשעה שהנני עורך את הטורים האלה אין עוד זכר להן בארץ החיים; בטוח אני, כי החברות והאגדות האלה ביטי היותן עלי אדמות השפיקו להגדיל ולהאדיר מספר עמקי השפה ונלעגי הלשון בקהל ה„דובבים" עברית וכותביה ובטוח אני כי הראשון אשר זָפְנוּ לראות חברת „שפה-ברורה" בתוכנו עדין משתבח כי גדולות עשה וחושב את עצמו לאחד מבני אל-מות והוא יושב ותוהה מתי יבא סופר גדול ויחק בספר את תנועת ה„דבוב" העברי ויספר לדור גם את פרשת תקפו וגבורתו בימים ההם ובזמן ההוא? —

יודע אני כל זאת ידיעה שלמה וברורה ולבי עלי דוי לראות כי המוסדות הקיקיונים האלה שבן לילה היו ובן לילה אבדו השאירו אחריהם כמה רצועות שחורות על שמי שפתנו וספרותה. אם בכל עת קשה היה לסופרי ישראל לשמוע איש את שפת רעהו, עתה בללו בעלי „שפה-ברורה" את שפתם לגמרי, כעין דור הפלגה ממש. הברה יצאה מקהל ה„דובבים" כי יתכן לברא מלות חדשות בשפ"ע, והנה בולמוס יצירת מלים אחז את כל החדרים והישיבות ובתי המדרש ולהבדיל גם את האצטבא העליונה בבית המרחץ, ובכל מקום אשר הוא מגיע המצחים נקמטים וריח של יָזֵע חריף מאד נודף. אבל הכל תלוי במזל, וגם מן ה„ממציאים" יש אשר נחלתם לא שפרה עליהם, ועי"ז נפלגו לשתי מפלגות: למוצלחים ולגברים לא יצלחו. הראשונים זכו להרצות את ילדי רוחם לפני דעת הקהל, והאחרונים לא יכלו להגיע למדרגה רמה זו ותהי בטנם קבר להמון „המצאותיהם" ואור לא נגה עליהן. יש אשר עשה מעשהו בדרך ישרה ופשוטה כי התיצב באיזה עתון בראש הומיות והכריז: רבותי, מלה זו חדשתי, מבטא זה המצאתי! ומיד פסע לאחוריו וילך לעמת שבא, ויש אשר ליתר בטחון ומשום פרסומא מלתא קבע לחדושו מקום במאמר מיוחד אשר כתבו לשם הערך החדש בר בטנו. מי ישא ראש לכל צבא המאמרים התפֵלים אשר נכתבו בידי „המוצלחים" הללו בלי שום מטרה ותכלית, בלתי אם למען תלות עליהם

איש איש את חמצאתו?! באופן הזה הוציאו המוצלחים מעולם הדבוב את כל שטויותיו והבליו ויכניסום לעולם הספרות על כרעיהם, קרבם ופרשם, ותקומנה הנפשות היפות ותתעוררנה על העול ותאמרנה לגרש מהסתפח בקהל ישראל את האסופים ילידי החוץ ולשרש כל שרש פורה רוש ולענה מכרם שפתו, ויתגלע ריב בין המצויאים והמטהרים, ויהיו קולות וברקים ומתוך המון הקולות נשמע האחד מדבר בשם חבריו ברגז: „אין לנו חלק בכתבי הקדש ונחלה בשפת ישעיהו וירמיהו! שפתנו אתנו, מי אדון לנו?!"

מעשי „מחיי השפה" בזמננו יעלו על זכרוני מעשים דומים להם, שהיה חזיונם נפרץ בספרותנו ובחיינו בשנות תרמ"ד-תרמ"ה, ואת האחד אני מזכיר היום. הימים ימי בכורי רעיון ישוב א"י ותור הזהב לכתבנים ולסופרים. בין לילה צצו סופרים מערי השדה ככמהין וכפטריות, כי לאשר קוראים אנחנו היום „מציע" או „יועץ" קראו בימים ההם בשם סופר, ואחרי אשר המציעים והיועצים רבו כמו רבו, עלה גם מספר הסופרים למעלה ראש. המון ההצעות ושטף העצות נולדו אז על ברכי השאלה העצומה: „הכסף למלאכת הבנין הרם והנשא הזה מאין ימצא?" ולפתח חרצובותיה נגש כל אברך הסמוך אל שלחן חותנו הגביר וכל מי ששעתו אינה דוחקתו ועט ודיו מוכנים ומזמנים לו בקופסתו מבעוד יום. האחד, למשל, הציע ב„המגיד", כי הצעירים בעלי ההנחות ומוציאי הגורלות הגדולים וכל הנקיים לביתם מעבודת הצבא ירימו תרומה ליא"י; השני יען כי אגדות חו"צ למקומותיהן תקחנה בחכירה את ממכר הכשויות והקליות הנזרקות על ראש חתן וכלה ביום חתונתם; השלישי מצא ל„מן הנחוץ" כי חו"צ יחזירו בערבי חג הסכות על הפתחים למכור טבעות ומקלעות ללולבים; הרביעי הוכיח „באותות ובמופתים חותכים" כי מאפה „מצה-שמורה" בידי הלאמים פרי ישוה להענין הקדוש. וכן עוררו כמעט כל ההצעות ברקותן ובזרותן שחוק וגעל נפש, לבד מהעמדת קערות בעיוהכ"פ שנתקבלה מן הצבור כדבר יפה בעתו. באחד הימים האלה, יום צום גדליהו, בלכתי ברחוב העיר בתוך התחום והנה אחד האברכים לקראתי ובשמחה גלויה על פניו אמר אלי: כרגע שלחתי „מאמר" אל „הטליץ".—„אתה... מאמר... אל ה ט ל י ץ?" שאלתיו ואלחין את כתפי כמתפלא, בדעתי כי מלבד שמעולם לא אחזה ידי בעט, עוד הבין בקושי גדול דברי אחרים הכתובים שחור על גבי לבן.— „יש קונה עולמו בשעה אחת" ענני „ואנכי רכשתי לי שם סופר ברגע אחד. אתמול בעמדי בתפלת „שמנה-עשרה" ואגיע אל המלות „ועריכת-נר" חלף רעיון כברק במחי: הן רבו כיום „המציעים" מקורים ומוצאים לצרכי הישוב, ומדוע לא אפנה גם אני אל הקהל בעצתי שבודאי עולה היא על כלנה? הגע בעצמך: חשבתי חשבונות רבים וראה זה מצאתי כי חמשת אלפים שקלי כסף בדיוק יתוספו לקופתנו שנה שנה אם יתעסקו חו"צ בכל אתר ואתר במכירת הנרות שאנו מדליקים בבתי הכנסיות והמדרשים בליל הכפורים, ועל כן הנה לא יפלא עוד אפוא בעיניך כי כמעט הבדיל חותני על הכוס ישבתי אל השלחן ואכתוב על דבר ההצעה הזאת מאמר ארוך נקוב בשם

„עריכת־נר". — את המאמר „עריכת־נר" לא זכיתי לראות בדפוס עד היום, אבל מאמרים כדמותו וכצלמו ילידי מליצות פיטני המחזור נתכו עלינו בעת ההיא כגשם של זעף.

וגם על ברכי „המצאותיהם" של בעלי „שפה־ברורה" מכת המוצלחים נולדו דברי שטות לרב, ואחד מאלה אני מציג פה לפניך, הקורא, וממנו תקיש על השאר. פלוני וסופר הוא חש, כי „המצאה" מצוינת במינה מתרוצצת ומפרכסת במעיו ונדחקת לצאת לרשות הרבים, ויהי כי מלאו ימיו ללדת וילך וישב על האבנים ויזעק ויחיל כי נהפכו עליו ציריו, והנה ילד יולד לו, שם התחוללו הררי־עד ויצא עכבר, ופה התחולל פלוני מודענו וילד — את המבטא „בית המדרש" בתור ערך מסמן את המושג „ליטע־ראריש שולע" בספרות העמים. מניח אני למר יעבץ ולמר בן־יהודה וליתר ה מ ר י ם המומחים לאותו דבר להואיל ולבאר לנו עד כמה עלתה המצאה זו יפה ועד כמה היא מכונת לתעודתה, אבל הממציא לא השתפק בהמצאה זו גרידא, כי אמר: אין „בית מדרש" בלא חדוש, ויחדש לנו אגב אורחא דעה חדשה לא שערוה ראשונים. הוא חלק את סופרי ישראל לבעלי שני בתי מדרש, האחד ישן והשני חדש; בעלי בית המדרש הישן, כן יגזור אמר כמושכל שאין להרהר אחריו, כבר היו לעולמים ועליהם ועל דעותיהם ופעלותיהם כבר אבד כלח, ועכשו בימים שאנו עומדים בהם הננו נהנים מזיו בעלי בית המדרש החדש ולאורם נסע ו נ ל ך...

אחד מיודעי הקוראים כותב לי בנדון הזה כדברים האלה: ....„אנא לא בית המדרש ישן ולא חדש ידענא כי אם בית הכדרש סתם, אלא שמכמה שנים המקומות המכבדים שבו הולכים ושוממים וצר המזרח מתרוקן לאט לאט; פה ושם נשקף פרץ נבעה, סדק ובדק הדורשים תקון, אבל בית המדרש חדש עוד לא היה ולא נברא, ואם נברא — לא במציאות יכירנו מקומו, אך בעולם הדמיון של איזו מן הסופרים החדשים שנבראו מרקק כתבי־העתים לימים המתברכים בלבבם, כי הם המה עמודי התוך אשר הספרות נשענת עליהם בימינו, כי מה הוא מובנו של הערך „בית המדרש" בספרות אם לא סגל חבורת סופרים אשר אלהים אחד בלבבם ועבודתו המה עובדים לרבים, אשר הלך נפשם וחזון רוחם שהמה מטיפים להם בקהל־עם בד בבד ישאו יחד ואשר יטביעו על דעותיהם והגיונותיהם ועל דגלם שהמה נשבעים לו חותם אחד מוקצה ומיוחד להם לעצמם על פי רוחם וטעמם. והנה על כנסיה כזאת בין הסופרים הזקנים אין אני צריך, כמדומה לי, להורות לך באצבע ולאמר הרי הם לפניך. מאפו, סמולנסקין ויל"ג זכרם לברכה ושנים שלשה מן הסופרים החיים הנם בעלי קלסתר פנים אחדות מבצבצות ובולטות. מגמת פניהם, משאת נפשם ועשתנות לבם יחד נשתוו, רגל ישרה המה הולכים בדרך העולה אל מטרתם הכללית ולא יעבטו ארחותם. אנחנו רואים אותם עודרים במערכה איש וכלי נשקו בידו ולוחמים כלם בעד רעיון אחד, לוחמים בלי שום פניה ונטיה צדדית, לוחמים בחמום ולבוב, באתערותא דלעילא ודלתתא, לוחמים לשמה. השקפותיהם

פרי עיון נמרץ ומחשבה עמוקה לפי מצב השכלתם והתפתחותם הרוחנית אינן מתנודדות לכל רוח וקבועות וחזקות הנה כסלעי איתן, חפצם מבורר ומלבן להם מכל צדדיו ומעשיהם לטובתו בהירים ושקופים לעין. פעלותיהם מתאימות יחד ושכולה אין בהן, חוליותיהן משלבות אשה אל אחותה בטבעות טבעיות ותוכן כברן. אין אני יכל לאמר כי כל פעלותיהן רצויות יש אשר כאדם שגו, אבל כונותיהם בודאי רצויות. מי שרר אל הבערות ויוכל לה? מי קרע חלונות בבתי האפל? מי הלך כעמוד אש לפני העם ההולכים בחשך להאיר הדרך לפניהם? מי נפח רוח חיים בגלמים אלמים לאין מספר, בנפשות פורחות ונשמות דאזלין ערטילאין? מי הוליד לנו על ברכיו את הקהל הגדול הקורא עברית כיום הזה? יד מי פעלה ועשתה כל אלה, אם לא יד הסופרים שפרטתי למעלה? ועתה הגידה נא לי: סופרי בית המדרש החדש מי ומי המה ומה מעשיהם? האם לא אלה בעלי „המהלך החדש" הנותנים לנו בעברית נלעגה את הצד השמאלי של פול-די-קוק? האם לא אלה שאתם מוצאים בילדי עטם כל מיני חדשות „שאולות" מלבד אותו הנצוץ הישראלי, אותו החותם של רוח האומה? האם לא אלה אשר כבד-ראש כמו זר נחשב להם ורצינות בל ידעו, שבשום אופן איננו יכולים לדעת מתי המה מפסיקים לבכות ומתחילים לשחוק וכן להפך? האם לא אלה המחליפים אלהיהם כלבוש פעמים בכל יום, אשר מן הנמנעות היא להציל מפיהם מי ומה המה ולאן פניהם מועדות? האם לא אלה המתיחסים אל כל שאלה רבת הערך מצד החדוד וההתול, מצד העוקץ והמהתלה, מצד המליצה והפזיזה? האם לא אלה אשר ציטטה קלה לקוחה מאיזה פיטן קדמון מן האומות נותנת משקל לדעותיהם ו„מהלך" להלך נפשם באותה שעה ובאותו מעמד? הלהם תענֵן ספרותנו? הלהם תשבר כי מאתם תהי מתפרנסת ונזונה, על ידם תתקדם והמה ירימו קרנה בכבוד?" —

„... התזכור — כה ישאלני קורא שני — את הרתת והזיע שנכר רשומם על פני סופרינו הזקנים בשעה שהיו נכנסים לפני ולפנים בהיכל הספרות להתיצב איש על דוכנו ולבהן פאר במשמרת הקדש? התזכור את תמימותם, חמימותם והתלהבותם של אלה בשעת עבודתם? ועתה אנה פנו, אנה הלכו כל המעלות הטובות האלה מספרותנו? מי הטה על ראשה את הקרח הנורא, מי הביא אליה את קור הרוח וקפאון הלב, את ההתול הגס והעקיצה המנולת? מי השכיחה את הנמוס ודרך הארץ? — מכל השאלות העולות לפרקים על בטת ספרותנו נוגעת אל לבי ביותר שאלת החנוך, וכ"ז מפני שבהיותי אב לבנים הנני משתוקק לדעת איזו הדרך אבור לי להביאם אל התכלית הנרצה. אב בן עם אחר משכים ומוצא מסלת החנוך סלולה וכבושה ע"י רבים ההיו לפניו, ואב מישראל עומד נבוך ומשתמם על פרשת דרכים והנהו כאובד עצות מבלי דעת מה לעשות. הפשרנות בין משאלות הזמן והאומה היא עקב אכילום בהחנוך הישראלי, הר הנשף אשר בו תתנגפנה רגלי אבות ובנים. לפיכך בשעה שסופר עברי בא ודורש בהלכות החנוך, הריני עושה אזני כאפרכסת ומקשיב רב קשב, רוחי ונשמתי אלי אאסוף לבל אפריע את

העיון וההתבוננות ומכון אני את לבי כונה עמוקה לכל מלה והגה, אולי אוכל לעת מצא להשתמש בדבריו ובעצותיו לטובתי ולהנאתי. אבל על פי הרוב אני קורא וחוזר וקורא ומאום לא אשא בעמלי, אף לא משהו של הגיון בריא, אף לא קורטוב של מושג נאור, בלתי אם הררים תלוים בשערה, פילים בקופא דמחטא, רעיונות נפוחים ובוקי סריקי, הכל כנהוג בספרות המאמרית היומית. והנה לפני זמן לא כביר נמשכו עיני לתומן אל מאמר גדול בן פרקים רבים, אשר שרשיו יסבכו על שאלת החנוך וארחות הלמוד בישראל. ויהי אך קראתי בו שתים שלש דלתות — ותארנה עיני! ראיתי לפני סופר בעל כשרון יושב ומטפל בשאלה החביבה לי תמיד בטוב טעם ודעת טיב הענין שהוא עוסק בו; ראיתי לפני סופר בעל נסיון, מורה מבחק ופדגוג אמן (כן העיד על עצמו) מכנים את ראשו בעבי דבר החנוך ומגלה בו פנים חדשות על פי ספענסער ופעסטאלאָצצי, לן בעמקה של הלכה ומציע הצעות ישרות ונכוחות להרים מכשול ולישר הדורים; ראיתי לפני מחנך ואמן מומחה היודע ומכיר הכרה פנימית את חיי ילדי ישראל (גם זאת העיד על עצמו) והעולם אשר נתן בלבם, היודע „עצבם ומשושם, שברם ומאוים". האָח, חמותי ראיתי אור! אמרתי לנפשי, מסופר זה תצא לי תורת החנוך, הוא יהיה לי לעינים, הוא יורנו את הדרך אלך בה והמעשה אשר אעשה לטובת בני, הוא רֵע הילדים, סמל התם. — אולם עברו ימים מעטים והמקרה חביא לידי אחד מעלי העתונים בלשון הקדש וכמעט העיפותי עיני בו והנה ראיתי את אשר לא פללתי לראות. ראיתי את הסופר המחנך הלזה אשר אמרתי מאתו תצא תורה לילדי, יושב ועושה מעשה נערות ולא כנער פשוט, כי אם כנער שובב ואינו מן הישוב. ראיתיו בא ומתעבר על ריב לא לו ומתנפל על אחד מבני אומנותו ומוריד רירו על פניו באופן מגואל ומזוהם מאד. ומחנך זה איננו משתפק לעשות מעשהו זר מעשהו ברחוב, כי אם גם נדחק הוא אל חיי חברו פנימה בביתו ובחדר משכבו ורואה את כל הנעשה שמה, בוחן ובודק בחורין ובסדקין ושומע גם מה שאשתו מספרת עמו, וכל מה שהנהו רואה ושומע ויודע הוא מגלה ברשות הרבים בהוספת נפך משלו, ועל כל זה הוא מאפיל בטליתה של בקרת, כ"ז הוא עושה בקנאו קנאת הספרות ובהיותו חרד לתועלת הקוראים, וכ"ז הוא עושה בשם היפי והנשגב, ההוד והנעימות, בשם האמת... קראתי את דבריו ואבן לאיש ולשיחו וכמי השלכתי פתאם מאגרא רמא לבירא עמיקתא. הכזה יהיה „פדגוג" אבחרהו? — שאלתי את נפשי — הבידו אפקיד רוח בני? ההוא יהיה לי למנהל ולמורה דרך החנוך? המסגל איש אשר כזה לעבוד עבודתו לרבים באמת ובלב תמים? היש בלבו מקום לקלוט בתוכו אף זיק דאגה אחד לטובת הצבור? האם לא כהתל באנוש יהתל בקוראיו בשעה שהוא מדבר אליהם מעל הבמה? האם לא יבטלם בלבו בטול היש בשעה שהוא עומד לפניהם בתור מטיף ומוכיח? כן דברתי ובקצפי השלכתי את הגליון אל חדר המבשלות".

וקורא שלישי כותב אלי במרוצת דבריו לאמר: „...בְּפִיהָ אוֹתָהּ נפשי, ספר חדש כתוב עברית אשר יסודתו בהררי המחשבה ממקור ישראל — ואין. ספרותנו מצמצמת ומקפלת כלה בעתוני הימים, ולפיכך היא נושאת עליה חותם המהירות והחפזון, הותם השטחיות והעדר העיון, לפיכך היא יולדת נפלים, יוצאי-דופן, בעלי מומים, מעוכים וכרותים ונתוקים ועצמות יבשות. לא לחנם חרד משוררנו המנוח יל״ג חרדה גדולה לשפתנו ולספרותה כאשר נמצאו הַיָּמִים (בשם הזה הוא קורא את כתבי־העתים לימים באחד מפוליטוניו), כבקי בטיב ספרותנו וסופריה וכחכם הרואה את הנולד ידע מראשית אחרית כי לא תהיה תפארתה על הדרך הזה, כי סוף סוף לא יעמוד טעמה בה וריחה יומר ורוח קדשה יוקח ממנה. עתה עינינו הרואות, כי העתידות אשר חש לה עומדות להתקים. ספרותנו פושטת לאט לאט את צורתה הטבעית והמקורית ולובשת צורה שאולה; מעת לעת היא מתחלת להיות לספרות תרגומים, לספרות חקוי המלקטת פרורים מעל שלחן אחרים. את אשר בנו הסופרים חזקנים בעמל נפש ויגיעת בשר, מהרסים ומחריבים אנחנו באפס יד. סמולנסקין התאמץ כל ימיו לגדל כחות אוריגינלים בספרותנו ועמלו לא עלה בתהו, ואנחנו ממיתים אותם אבר אבר, אנחנו נותנים אזיקים על הלך הנפש ועל תעופת הרוח, אנחנו מגדלים מעתיקים ומתרגמים בספרות ישראל, תבן אנחנו מכנסים לעפרים! פוק חזי במה מלאו סוקולוב, רבינוביץ וסובאַלסקי את כרשי מאספיהם העבים והגדולים אם לא בתרגומים, וכה״ע לימים במה הם מתפרנסים ובמה הם נזונים אם לא מתרגומים, וגם „אחיאסף״ מעניק אותנו ברחמיו הרבים תרגומים, ורעה חולה מזו מצאתי במעשי המתרגמים החדשים במה שהמה מבקשים מאתנו הקוראים הכרת-טובה בגלל הדבר אשר הנם יוצרים לרגל מלאכתם מלים ומבטאים חדשים לפי משאלות המושגים השונים הבאים בספרי העמים, שהמה מעתיקים לעברית. מארי דאברהם! וכי באמת היתה שפתנו בעיר פרוצה אין חומה, אשר כל הרוצה בא ועושה לה מה שלבו חפץ? הכי באמת די לו לאדם לכתוב בתחלה איזו מאמרים ופוליטונים בט״ע למען היות אחרי כן לבר-סמכא ליצירת מלות חדשות, מלאכה הדורשת מבעליה סגלות מיוחדות וידיעות מיוחדות גם ישרת לב לא באיפת רזון זעומה בכדי לרכוש את אמונת הקהל הגדול והסכמתו? היתכן, כי יצירת מלים נקנת לאדם רק ע״י הסכמתו העצמית, כלומר מבלי נטילת-רשות קודמת מסוד חכמים ונבונים מומחים לאותו דבר וכיון שקבע מלה בדפוס מיד היא צריכה להעשות כמטבע עובר לכוחר והרי אנו הקוראים ובנינו ובני בנינו משעבדים לקבלה באהבה וללמוד אתה שימה בפינו? חביבה לנו ביותר הידיעה, כי שפת עבר לקתה בחסר מלה פלונית ומבטא פלוני, מוטב לנו להזיע שיות רבות מרוב דחיקה ולחיצה על תרגום איזה מושג אֵרופי ללשוננו, מוטב לנו ללכת בתרגום המושג הזה סחור סחור או לקבלו מאת המתרגם בכתבו ולשונו, נכונים אנחנו לְוַתֵּר לעת עתה מן העונג שאתם מענגים את נפשנו בהעתקותיכם ולחכות עד אשר תִּפָּתח בהאוניברסיטה העתידה להוסד בירושלים מחלקה מיוחדת לחקרי

לשון עם ועם, — מתת לכל הידים למשמש בשפתנו השרידה והיחידה, רכושנו הלאמי האחד והמיוחד אשר נשאר לנו לפליטה מימי קדם!" —

מן הנמנעות היא לבלתי הסכם לדברי שלשת הקוראים הללו המגלים דעתם כמעט בסגנון אחד, כי בימים שאנו עומדים בהם נמצאת ספרותנו בשפל המדרגה, אבל לא מטעמם ונמוקם. אמנם אמת נכון הדבר, כי הסופרים הזקנים המתים והחיים לא הניחו כמותם בישראל. אולם אין לכחד כי גם בין הצעירים ישנם סופרים בעלי כשרון במדה מרבה ויודעים המה חובתם לעבודתם ומסורים אליה בלב ונפש, ואם אף ידמה וישוה האחד או השני ברכושו המוסרי אל הסופר ה„מחנך" הוא רק בכח הפתגם הידוע כי „אין משפחה בלי בעל מום" והלומד מן הפרט על הכלל אינו אלא טועה. כן יש אמנם קו־טוב וַהֲאוּת בתלונת הקורא השלישי על העתונים לימים ועל התרגומים; כהראשונים כהאחרונים לא תתקדם כל ספרות שבעולם על ידם ול„ המה יטביעו עליה את צביונה וצורתה המיוחדים לה. כבד כל ספרות מונח רק בתנובת רוח עמה ובכחותיו המקורים, אך מצד השני אין לשכח, כי העתונים היומים מכרחים להגדיל ולהאדיר את צרך הכתיבה ולהרחיב ממילא את חוג הספרות, ואם הצרך הזה יוליד על ברכיו רק שנים שלשה סופרים גדולים, ומצא לנו. ובנוגע להשטחיות והחפזון המרחפים על פני כל הנדפס בהם, הנה לבד שסוף העיון וההתעמקות לבא, לא במקום תליא מלתא, כי אם בבשרונות הסופר ובהתפתחותו הרוחנית. סופר מתקן ובר דעת בין שהוא כותב בעד מ„ע יומי ובין שהוא כותב בעד מאסף מלא רוח חכמה לא יוציא מתחת ידו פרי בסר. ידברו מתנגדי הַיָּמִים מה שידברו, אבל זאת לא יוכלו לכחד, כי יש אשר מבין שורותיהם יצהירו ויבריקו נוגה הכשרון ואור שאֵר רוח. הסבה שגרמה לירידת ספרותנו היא — תשישת הבסים מתחת סופריה הזקנים והצעירים יחד, אשר יסודתה בחליפות תנאי הזמן ותמורותיהם. רואים הם כי הדרך אשר כבשו להם משכבר הימים בחרף־נפש וקרבנות מֵחים אבד עליו כלח, כי הדעות אשר נשבעו לדגלן פשטו את הרגל ודמות הקנינים הרוחנים, ירושת פליטה מהתקופה העברה נתמעטה ונצטטקה כל כך, עד כי אין באפשרותם להכות גלים בחיים ולעשות ממילא איזה רשם גם על הספרות. רואים המה מאורעות ומעשים בכל יום גם בחיים גם בספרות באים ומכריזים בקולי קולות, כי העת שאנחנו חיים בה היא עת של יאושים נוראים על כל פסיעה ופסיעה, עת של תסיסות רוחניות באות בערבוביה, של חפוש אחרי חזיוני־לב ומשאות־נפש (אידיאלים בלע„ז) ויסודות חזקים ומוצקים בחיים, ולפיכך לא יעמוד לבם וידיהם לא תחזקנה לעבוד עבודתם עד אשר יתבררו ויתלבנו ויצרפו הדברים לאור חדש יאיר על דרכי האומה וחפציה. בימים כאלה, בעת אשר הדעות וההגיונות משאות נפש הקהל והספרות בתקופה העברה היו בחזקת יד המציאות והבקרת המופתית לאכזב ודעות חדשות עוד טרם תכינה שרש, — בימים כאלה אי אפשר לספרות שלא תגיע לידי נפילה. חזיונות החיים הספרותים של הקהל ותוצאותיהם אינם באים לעולם מאליהם, גורלם לא בחיק יוטל

ואינם תלוים בחפץ איש ונטיות לבבו יהיה מי שיהיה. הספרות ככל ענין אחר דורשת כר גדול ורחב-ידים מוגבל ומוקצה לה לעצמה, דורשת אידיאלים ידועים ונקראים בשם ולבושי פנים בולטות ומבהיקות; הספרות אינה אלא אופן להביע בו את האידיאלים הללו ולעשותם לקנין הכלל, ואם לא יכירם מקומם במציאות, כי היִשָנים אשר הניעו את גלגלי הגות לב הקהל עד כה קפצה זקנה עליהם ואינם יכולים עוד להחזיק מעמד בחייט והנם הולכים ונובלים ואובדים מתוך הקהל ולממשלת אידיאלים רדשים עוד לא אכשר דרא, אז יאבד מעולם הספרות כל חזון אשר תגדל פעלתו ביחוסו אל חיי האומה ברב או במעט. בעת אשר כזאת אם ימצא האחד את נסבת ירידת הספרות בחסר סופרים בעלי שאֶר־רוח והשני ישעשע את נפשו בתקוה הנעימה כי עוד מעט וגאון יופיע ומצב הדברים ילבש קלסתר פנים יפות ושניהם יחד יאמינו אמונת אמן, כי כלום הספרות חסֶרה כי אם אנשים כבירי-רוח וְצָרִים אֱמָנִים מפליאים לעשות ברוח היפי והנשגב, אשר הוערה עליהם ממרום — אינם שניהם אלא טועים. כשם ששיא תועפות רוח גאון נעלה בחכמת עריכת קרָב והדר פעלו לא יֵראו לעין בלי שדה־קטל ומלחמה בשער, כן לא יִגָלוּ עקבות תעצומות עז ענק ספרותי היותר גדול אם לא יהיו מוכנים ומזמנים לפניו בתחלה תנאים טובים ונאותים לעבודתו, כלומר אידיאלים ידועים אשר ישפרו את חיי האומה ואל עָל יקראום. מעשים כאלה הולכים ונוהגים בספרות כל עם ועם, ארץ וארץ. המעָבר בין דור הולך לדור בא כשהוא לעצמו, בעת אשר האידיאלים משנים את פניהם ע"י ההכרח, אם שהשנוי הזה נכלל בצעידתם קדימה או שהוא נכלל בנסיגתם לאחור, מושך אחריו איזו רעידות בחומת הספרות, חליפות השטות והדעות. והחזיון הזה הכולל לכל הספרות אשר על פני האדמה, נראה עתה בספרותנו העברית בכל עָזה ותָקפה. חסרי אידיאלים אנחנו, על הראשונים אנו מצטערים והחדשים עוד לא הוברו כל צרכם, עוד אור וחשך משתמשים בהם בערבוביה וכמעט שלא נכיר מראיהם בעד הערפל המחתל אותם. על כן נָשל מספרותנו כח היצירה המרומטת את רוח העם וקרנים מידה להאיר לו את חשבת חייו, על כן היא הרה חשש ויולדת קש וצמחה בל יעשה קמח...

והלאמיות? — הלאמיות בתור אידיאל! טוב ויפה, מרום ונשגב. אבל הגד נא, הקורא, בשים-יד על לב אם במשך חמש עשרה השנה שאתה רואה ושומע את הסופרים מטפלים בלאמיות, השפיקה לך השעה לבא עד תכלית מושגה בכל דקותו והנך יודע עתה לתת לך לעצמך דין וחשבון ברור ממשאלותיה בהוה וטתקותיה לעתיד וכי רק לאמיות אחת בעלת גוָן אחד יש לנו, אם לא כמספר סופרינו היו השקפותינו על הלאמיות? לאמיותו של מר אחד-העם לחוד, לאמיותו של מו"ל פלוני לחוד, של מר יעבץ לחוד, של מר בירנבוים לחוד ושל מר סובאלסקי לחוד... הראשונה אומרת: אדם תחלה ואח"כ ישראל, השניה עיניה נשואות אל ערבות גראן-טשאקו, השלישית מ א נ ס ת את רוח ההסטוריה הכללית על חשבון רוח בני ישראל, הרביעית מצמצמת את כל מאוייה בפוליטיקה והחטישית גוזרת נדוי על כל

המסתכל בפני האלפא-ביתא הלועזי, ועתה לך מצא ידיך ורגליך בהאנדרלמוסיה ההגיונית הזאת!

והאנדרלמוסיה הזאת היא היא השוללת מסופרינו הצעירים את אמץ הלב ועז הרוח בשעה שהמה באים לדבר בשער ע"ד הלאמיות כאידיאל של עכשו ושל עתיד, היא המניעה והמטמריצה אותם ללבוש בשעת מעשה דו־פרצופים, הלָה שוחק והלָה בוכה, ולהסביר לפעמים פנים גם לא ל ה י ם א ח ר י ם משום למה יאמרו ה ג ו י ם, היא המביאה איזו מהם להסכים אל הרעיון המוזר, כי חבת ציון ואהבת ארץ ארגנטינה יכולות למצא להן מקום בלב אחד זו על יד זו, היא המאיצה בסופר פלוני למסור לנו כפעם בפעם מודעה רבה זו: „אעפ"י שהכל יודעים, כי אני (כלומר אני סופר פלוני) איננו מהסידי חו"צ, בכ"ז הנני מחליט כי טוב מאד עשו פה ושם", והיא שהראתה פעלתה על בעלי „אחיאסף" לתת לנו את „אפרים קוה" סמוך ל„דניאל דירונדה" ואת חשבון הישוב בארגנטינה סמוך לחשבון הישוב בא"י...

והאנדרלמוסיה הזאת ההולכת ומלפפת את ספרותנו בכל אשר היא פונה, היא הפועלת ג"כ על סופרינו לעלות על הבמה בפנים נזעמים ומלאים תרעומות ובתנועות מפיקות אי־רצון, במחשבה תחלה לבחון ולבדוק ולחטט אחרי מומים ומגרעות ולמצא עונות לשנא ובחפץ קדום להתגרות ולהקים שאון. ואולי היא הנסבה הנכונה למחזה המוזר במינו שאנו רואים כיום אצלנו, כי רוב סופרינו עזבו לגמרי את כל חלקות הספרות למיניהן ויהיו למבקרים, ולא מבקרים לדבר אחד כי אם לכל הבא בידם, לכל אשר יעלה המזלג ויהי טביוב למבקר, לעווינסקי למבקר, בן־דוד למבקר, זינגר למבקר, ברדישבסקי למבקר, סוקולוב למבקר וגם „מנחם הסופר" היה למבקר ולכאורה צריכה ספרות שכלה בקרת להיות פטורה מן הבקרת כדין טלית שכלה תכלת הפטורה מן הציצית; וספרות שכל סופריה הקטנים עם הגדולים עוסקים בבקרת צריכה להצטין בדעותיה ובהשקפותיה הישרות, בהגיונותיה הבריאים והמלאים ובמשפטיה החזקים כסלעי איתן; לכאורה היתה ספרות העוסקת אך ורק בהעברת הזוהמה, בזכוך ובצחצוח, צריכה להיות סמל הטֶכס והטהר, גנת-ביתן מקטרת טור ולבונה וכל ראשי בשמים. ואם כן הוא במציאות? — את השאלה הזאת אני מניח לאחרים לטפל בה.

אסים במה שהחלותי: „נערים — החדרה!"... מעין הקריאה הזאת קרא מר אחד-העם בלוח „אחיאסף" (שנה ראשונה) אל המתפלספים והמתפלפלים בדבר תחית השפה ויצירת־מלים. הוא ראה כי עתידים הוכוחים להיות כמים שאין להם סוף למרבה סכסוך המושגים והחשכה הרובצת עליהם, ועל כן נתך את הקשר הגרדי הזה פעם אחת, כי בא וישנן להמתוכחים את הידוע בין העמים לסופר דחד יומא, והוא, כי השפה היא רק הקליפה והרעיון הוא הגרעין שבה וכי בעלי המחשבה והעיון אינם יודעים מחסור במלים מימיהם. „למדו לחשוב, למדו להגות!" — זאת היא תמצית דברי מר אחד-העם — ושפתנו איננה צרה מהתכנס בה כל מחשבה מלאה וכל הגיון בריא. יודע

הוא מר אהד־העם לגלות את האמת המרה לא רק מארץ ישראל, כי אם גם מחוץ לארץ... ועל זאת יודוהו רבים.

ב.

„מורדי־אור עליך, ישראל!" — את הקריאה הזאת קרא מר אלמוני ב„המליץ" גליון כ"א שה"ע ובאותו מעמד הוא מזרז ומשביע את המשכילים בעם למהר ולהקהל ולעמוד על נפשם נגד הצרים הצוררים האלה.— „נסוגי אחור בקרבנו הרימו ראש ומזל סרטן עתיד להכהות גלגל חמה ולהקדיר עלינו את אור היום". כדברים האלה יאמר מר נ"ס ב„הצפירה" עלה ע"א שה"ע, ומדי דברו הוא מעורר להפליא עצות איך ובמה להכותם אחור ולהניסם אל חוריהם. מכתלי דבריהם של מר אלמוני ומר נ"ס נכרת כעין תוכחה קלה על פני הסופרים מטיפי רעיון הלאמיות, בסגנון כזה: הביטו וראו את אשר עוללתם לנו ב„לאמיותכם", כי ריאקציה הבאתם אל רבע ישראל, ספתם בענן את „רחובנו" מעבור כל קו אור... ומר אלמוני גם מר נ"ס לא הראשונים ולא היחידים המה המחזיקים בדעה זו, כי כבר קדמום בה סופרים אחרים. עוד בשנת תרמ"ח, בסבת הדפסת קונטרס קטן מלא רוח רקבון ע"י כתבן אחד ול"ץ שמו, חרד המנוח יל"ג ז"ל חרדה גדולה וירעש את עולם הכפרות בשאגתו: „מראשית כזאת ידענו כי היה תהיה ריאקציון בישראל!" (המליץ שנה הנ"ל), וזה לא כביר בא גם מר טביוב ויחש לנו עתידות לא טובות כי „נסיגה לאחור" ממשמשת ובאה למחננו, והראיה, כי מר סובאלסקי בעצמו כתב הרבה דברי שטות וישפך קיתון של בוז על ההשכלה והמחזיקים בה ואיש לא כהה בו ולא סטר על פיו... הל"ץ לגלג על ההשכלה — מי לא ירא? סובאלסקי נתן לחרם את המשכילים מי לא ינבא, כי ראקציון עולה ובוקעת בחיינו? ובכן ויהי בישרון תקופה חדשה, תקופה של מזל סרטן!...

אין חקר לרוח סופרינו! חדשים לבקרים הם מתחילים לספר תקופות חדשות בחיינו ולכלן בשמות יקראו וכ"ז מבלי הסתייע באותות ובמופתים, בציונים ומספרים מדויקים כי אם נשענים על הבל פיהם של איזו לבלרים שאינם בני דורם וחיים בו ע"פ טעות... אכן מהירים המה סופרינו ל ע ש ו ת הסטוריה! והחיים מה הם אומרים? החיים אומרים: לא דבים ולא יער!... אם מיושבי התחום הנך, הקורא, הלא עיניך הרואות כי אין בחיים כל רשם נסיגה לאחור. הנך רואה מעשים בבקר בבקר באים ומעידים, כי החפץ להשכלה ולדעת המעט שלא רפה בקרבנו בשנים האחרונות, כי עוד הנהו הולך ומתפשט בעם מיום ליום ופורש מצודתו על כל פנותיו. מלחמת האבות והבנים בתוך ה„רחוב" כבר חדלה, ועתה האבות אוחזים ביד בניהם בעודם באבם ומוליכים אותם בחבה יתרה אל „היכלי החכמה" ו ד ו ח ק י ם אותם אליהם בחרף־נפש ממש... עתה אב מישראל הזוכה לראות את בנו יושב על ספסל הגמנזיום, שמחתו גדולה כשמחת בית השואבה בשעתה,

ויש גם אחד אשר מרב „חדוה" יתעשת לעשות לה ציון למזכרת ומנדב כמה פרוטות לטובת אחינו הפועלים באה"ק... עתה גם אדם מישראל אשר מזונותיו בנס המה עומדים מחסר את נפשו מטובה ושוכר מורה לבנו ולבתו ללמדם לשון וכתב בכדי לסגלם ולהכשירם לחיי העולם הזה. עתה בתי הישיבות יתמעטו ויצערו באין מבין, החדרים פושטים לאט לאט צורתם הישנה ומתלבשים בצורת בתי-ספר מתקנים ומסדרים ע"פ המדה האחרונה, עתה נטל הבסים מתחת מורדי האור בעלי המעשה ורבי הפעלים, סר צלם מעליהם וכחם תש כנקבה, עתה הנם יושבים נחבאים בחורים ובנקיקים הרחק מאדם העיר את החפרפרות והעטלפים.

„אל אשר יבא הסוס בפרסתו, שמה יבא גם הסרטן במלקחי רגליו", יאמר הרוסי. בימינו אלה, ימי דור דעה, שהכל נעשה במהירות ובחפזון נמרץ, די לו לאדם לחלק על חו"צ ולכנותם בשם הולכים בחשך, נסוגם לאחור וכדומה, והנה הוא נחשב למשכיל ונאור. לפיכך לא נפלא הדבר אם בעת האחרונה נהפכו בן לילה בורים ועבריינים למשכילים, ובתוכם גם בעל ה„הויזפרויינד" ואחדים מעוזריו. המשכילים הקיקיונים האלה היו עתה אפוטרופסים להשכלה העלובה ולוחמים מלחמתה את חו"צ — אויביה ושונאיה בנפש. פינסקי, פלוני ואמת המה המורים בקשת וספקטור בעצמו — מפקד צבא מלחמה. מה קטנה היא ההשכלה, בשעה שהאדונים האלה תובעים עלבונה! — ובתוכנו נמצאו טפשים אשר יצאו לחלק כבוד להאדונים האלה ולהתוכח אתם בשער בת רבים, מבלי שום אל לב כי שתיקה מחלטת היא היא המחאה היותר נמרצה נגד פטפוטיהם של אלה. אם באנו להתוכח את כל הדיוט ועברין המתנפל על חו"צ, אין אנו משפיקים. אל נירא מהם כי לא ירעו, וגם היטיב אין אותם.

משכיל ממין זה יושב בשכונתי ויש אשר הוא בא אלי להשמיעני את העתידות הטובות אשר נצפנו בספרות הזרגונית ולברר לי דרך אגב הני מילי מעליותא שהיא מצטינת בהן מהספרות העברית. עוד כיום לא יוכל לסלוח להמנוח סמולנסקין על העיזו לאמר באחת מחוברות „השחר", כי „משכיל וכותב בשפת זרגון המה שני הפכים בנושא אחד", ובשעה שהוא זוכר את הדברים האלה יהיו פניו פני להבים מחמה וקצף אף יחרוק שן. והנה ביום אחד התפרץ המשכיל הזה אל חדרי כנדחף מכח יד נעלמה, ה„הויז-פרויינד" חלק ג' תחת אצילות ידיו ופניו צוהלים ויקרא בקול:

„חג היום ברחובנו! נצחנוכם! נצחנוכם!"

הבטתי אליו כמתפלא, והוא הוסיף לדבר:

„הנה בא היום שקוינוהו! אלילכם נהדף מטרום עֲנו!" —

לא בנתי לרעו ואלחץ את כתפי בתמהון.

„הוא איננו משכיל, הוא נעור וריק, הוא לא ידע ספר, הוא עם הארץ, הוא ולא אנחנו."

את הדברים האלה קרא בנשימה אחת כאשר יקרא הקורא את עשרת בני המן.

„מי הוא זה ואי זה הוא?" שאלתיו.

„סמולנסקין שלכם! הביטה וראה מה שכתב עליו פלוני מפטרבורג, ראש השלישים אשר ספקטור נשען עליהם". ובדברו פתח את ה„הויז-פריינד" ויגל לפני עמוד רמ"ה ויור לי באצבעו על הכתוב שם לאמר:

„מתי היה סמולנסקין קרוב אל ההשכלה? ומה הוציא מפיו ע"ד ההשכלה לבד פרזות מרבות שאון ורעש?... עפ"י דברי יעבץ בספרו „טל-ילדות" נקל להאמין כי סמולנסקין היה באמת משכיל גדול".

לבי התחמץ בקרבי מאד לראות בדפוס חצפה מנולת כזו, אבל לא מצאתי הפעם טוב לי אלא השתיקה. „ומה תאמר עתה?" שאלני המשכיל בהעיפובי מבט מפיק גאון נצחון. „האם קדשת את הלבנה מימיך?" שאלתיו.

„אנחנו איננו מחזיקים במנהג תפל זה", ענני, „אבל מה לקדוש הלבנה ולסמולנסקין?" —

„כשם שאני רוקד כנגדך ואיני יכול לנגוע בך, כך לא יוכלו וכו'", קראתי בנגון המיוחד.

ו„יקירי ירושלים" אינם, כנראה, מחסידי ה„הויזפריינד", וסוברים כי חו"צ כבר צעדו קדימה „עד מקום משם לא ישובו"... יקירי ירושלים מראים בימים האחרונים את גדל כשרונם ושאר-רוחם בחכמת—המלשינות. בעל „הצבי" שבא לגור בעיר הקדש שפט גם על כל דבר נפל בה ברוח משפט וברוח בער, ולא עוד אלא שנדחק לעלות אל העולמות העליונים של „החלוקה" ולבא בסוד ספירותיה, אשר אין כל בריה צריכה לעמוד שם זולתם, ומטעם זה —כן החליטו— מצוה היא לסתום פי המשטין המקטרג ולרדת לחייו, ויהיו נאה דורשים ונאה מקימים ובן־יהודה נתפש בעטים למלכות כמורד. כשנודע פעלם זה ברבים ומכל עבר ופנה החלו להשמע קריאות: נבלה עשו בישראל! ואנשים נמצאו אשר דרשו בפומבי בפה מלא ליסר את האדונים האלה כדי רשעתם ולמלשינים אל תהי תקוה ליהנות מן החלוקה, מלאו מתני יקירי קרתא דירושלם חלחלה ויפחדו פחד פן יסתתמו צנורות „ההשפעה" ויסכרו מעינות „המחיה והכלכלה" ויתהרו ויתחכמו לרחץ בנקיון כפיהם, אבל כדרכם טבלו גם הפעם ושרץ בידיהם, ובהצטדקותם ספו חטא על פשע. הם הפיצו בכל תפוצות ישראל כתב פלסתר כתוב באופן מגוחך מאד, שבו הנם מצדיקים את הדין על בן-יהודה ואומרים כי מפשעו נגע לו, משום „שנכנם בו יין פתנים של המינות החדשה אשר העטיף בשם „לאמיות" וכל מגמתו לפרוק מעליו עול שמים". אגב הנה מטילים זוהמתם בחו"צ ובודים עליהם שקר מלבם וקוראים אותם בשם „נבלים ריקים ופוחזים, אשר הוטמאה נפשם בכל טומאה בהיותם בחו"ל ונהפכו פתאם ללאומיים ויעלו ויטמאו את ארצנו הקדושה בפחזותם ובמעשיהם המקולקלים והם אומרים לעשות את עיר יפו לעיר הנדחת בהקימם בה בית ספר לילדים אשר מוריהם יכחשו לאל ממעל ועושים כל תועבה." כל הדברים האלה כבר גלוים וידועים, ושניתי אותם בזה אך למען העיר את

לבבכם כי „לא עכברא גנב אלא חורא גנב". אנחנו מאריכים אפנו יותר מדי, אנחנו שופטים אותם במדת הרחמים יותר מדי, ולפיכך המה מגדילים עלינו עקב. הם פושטים יד ואנחנו נותנים, המה תובעים בפה ואנחנו ממלאים חפצם, הם ממטירים עלינו בפסקבילים ואנחנו מעינים בהם, הם משמיעים „קול מהיכל", נותנים לחרם ולגדופים גדולים וטובים מהם, ואנחנו באים במגע ובמשא עמהם ומקבלים שדריה"ם ומשלחיהם בסבר פנים יפית, הם מדברים עזות ואנחנו עונים איתם רכות, הם עושים כל דבר אשר לא יעשה ואנחנו מחשים, ומה יעשו הבנים השובבים האלה שלא יחטאו, מה יעשו שלא ילשינו, שלא ירצחו נפשות?...

אין אתה מוצא בעולם מלאכה יותר קלה מיסוד חברה בא"י בכלל ובירושלים בפרט, לפיכך תציצנה בעיר הזאת יום יום חברות ואגודות שונות, מהן שיש בהן איזה צל של צרך ומהן שאין בהן צרך כלל, וכלן מתפרנסות ברוח ולא בצמצום. סבת המחזה הזה היא ההכרה הפנימית של המיסדים, כי לא עליהם תהיה מוטלת כלכלת כנה נטעה ימינם ופרנסתה, כי עוד מאתמול ערוכה לה אם רחמניה אשר הטפחה ותרבה ותדאג לכל מחסוריה. אם רחמניה זו אשר על חשבונה עושים יקירי ירושלים כל צרכיהם, על חשבונה המה פרים ורבים, על חשבונה המה מתרפאים מחלים ויש אשר גם מתים המה על חשבונה, — כנסת ישראל שבתוך הגולה היא הנמשכת והנגררת מימיה בחבה יתרה ובגעגועים רבים אל שרידי הקדש אשר בירושלים, אל כותל המערבי, אל מצודת ציון, אל קבר רחל ומערת המכפלה, עד כי גם למראה צלם דמות תבניתם עלי גליון תתפעל ותתרגש מאד ומרוב חושיה בה ימס לבבה בקרבה ויהי למים אשר יפלגו לשטפם תעלה אל ארבות עיניה ומשם המה שבים לרדת כדמעות-גיל קודחות כאש המסים על לחייה הצנומית והקמוטות. ואנשי ירושלים יודעים זאת היטב ומכונים את לבם לעשות סחורה בגעגועיה אלה ומתאמצים תמיד לחמם אותם ולהלהיבם ולהאריך אור אשם ולתכלית זו המה מטציאים לה מעת לעת ציורי בנינים עתיקי יומין ושאר דברים מעוררים זכרונות קדומים לראוה בהם, ומיום שרבו ההמצאות על שדה החכמות והמדעים המציאו נבוני העם המצאה חדשה גם במקצוע זה ויהלו לשבץ את הציורים בחותמות של חברות ואגודות בכדי לחבר את הערב עם המועיל, והאם מבטת אליהם ולבה יפחד וירחב ומהמון רגשי עליצותו הוא מקפץ ונתר ממקומו. אם הבנים שמחה ובשעת חדוה היא מסחת את דעתה מעסק הסרסרות, ממזגת הי"ש, מחשבון הרבית ומשירת „מה יפית" ומחלה להתקרצף ולהתגרד בצלחתה ומריקה מעליה את הזהב לכל הפושט יד מהמקומות הקדושים האלה. החותם — הוא הוא הסוד הגדול של רבוי החברות והאגודות בירושלים וארכיבות ימיהן, הוא הוא החור אשר ישרץ הני עכברא רשיעא, הני בריוני דירושלים, אלה זבובי המות המבאישים מביעים שמן רוקח והמאבדים מאתנו טובה הרבה... רבותי הקוראים! כבר הגיעה העת שנפנה אל יקירי ירושלים במטירת מודעה זו: כבשו לכם את

החותמות אתכם בבית ותחתיהן שלחו לנו מעט זעת־אפים בכלי, מעט פרי ידים, מעט יגיע כפים ואז נמלא כל משאלות לבבכם לטובה. אבל שלש־אלה לא ידעו בעלי החלוקה מימיהם וחזיונם בלתי נפרץ בחצות ירושלים; שם פעלה לה העצלות מכון לשבתה והבטלה חצבה עמודיה בראש הומיות אותם כיום תמצאו במושבות אחינו האכרים: ב„ראשון לציון", ב„גדרה", ב„רחובות" ודומיהן תראו פנים מזיעים, ידים חרוצות עובדות עבודת פרך, יגיעת בשר ועמל נפש על כל פסיעה ופסיעה. ובחג המצות העבר בעת „עשית הסדרים" כשהציגה אשתי על השלחן בקבוקים ובהם התאדם היין הטוב הבא ממקומות הללו, באותה שעה נדמה לי, היושב בתוך התחום, כי הבקבוקים מלאים זעת אפים, דם התמצית ומח עצמות היורדים מעל אחינו עצמנו ובשרנו, אלה מוזגי הי"ש והסרסרים דאשתקד, ומשקים ומרוים את אדמת ארץ הקדש. אכן אך זה הוא יין כ ש ר לפסח! אמרתי בלבי, וכל טפה ושפה ממנו צריכה לעורר בקרבנו זכרונות יותר נעלים ונעימים מאותם הצרורים והקשורים ב ר ב ב ו ת חותמות של בעלי החלוקה עם הציורים המפתחים בהם, לא זכרונות שרידי בנינים מעידים על „יפיפותו של יפת", כי אם זכרונות שיש להם דמות וצלם ורקמה, זכרון אבותינו כשהיו עודרים במעדר על הרי יהודה, כש„נטעו כרמים וחללו". את שלשת המלות האחרונות הוצאתי מפי בלשון החוזה הענתותי אף כי איני יודע מאיזו סבה ומה ראיתי על ככה, והנה בני הקטן אשר ישב על ידי ויעלעל בספר „הגדה" הפתוח לפניו עונה אחרי לתמו בנגון נעים: „כי יש־יום קראו נוצרים בהר אפרים!" „יש יום" — עניתי אחריו בלבי במנוד ראש — ואשרי המחכה. אבל מה נעשה, ועמנו, עם תגרנים, דוחק את הקץ ודורש כי היום הזה יהיה דוקא מ ח ר, ואם לאו — אינם מאמינים בישותו כל עקר. עם הרוח אשר לפנים הקדים נעשה לנשמע התנצל ב„שדרות הדורות" את עדיו מהר חורב ויהי לעם של סוחרים המבקשים חשבונות רבים, מטבעות עוברים לסוחר, שטרות לכהפ"ח גם בכל ענין נאצל. הרבה צריכים אנו ללמוד מאומות העולם, ומה נם עתה בבאנו לבנות בנין רם ונשא על הרי ציון. הם יאמרו „כאשר יבראו את היער, שבבים מעופפים", כלומר, לא תצויר הוית כל מפעל נשגב בלי קרבנות מחים, ועל כן אל כל עבודה לאמית שהמה נגשים, חפצם יצלח בידם, ואנחנו אומרים להשיג את המטרה היותר נעלה ונשגבה בלי שום קרבן מצדנו, ומטעם זה היא ממנו והלאה. פקידי התוגר חפצים בקשיש, אות הוא כי רעיון הישוב לא יצלח; באחת המושבות לא נעשו החטים יפות בשנה זו, אות הוא כי הבל הרעיון אין מועיל בו; קולוניסט פלוני רוב רב את אחד הערבים, האשם אך ברעיון, וכן תלו בקלקול הרעיון כל דבר שטות והבאי שאינו לא מעלה ולא מוריד, וכל זה משום מה? משום להשתמט מנתינת איזו פרוטות נחשת לטובת הדבר. יונות צלויות המטירו לעם ויאכל! הבטיחוהו מראש כי ה ע ס ק יתם בכי טוב, כי פרי ישוה לו. הראו לו תוך כדי דבור כי לא יניח מעותיו על קרן הצבי, אולי יתעשת ויתן לכם אסימון לגדל אכרים בא"י! —

בימים האחרונים הקציעה ספרות הישוב מדור בפני עצמו להשאלה: הכספים, נדבות החברים ליא"י מפני מה המה הולכים ופוחתים משנה לשנה כפרי החג? וסופרים נמצאו אשר באו לתת לה פתרונים וכלם כמעט לדעה אחת נתכונו כי לא הנותנים אשמים בעכוב הנתינות, כי אם המעוררים והמעשים. העם, כן יחליטו הסופרים הללו בסגנון אחד, נותן למשכן ולהבדיל גם לעגל ובלבד שיהיה נתבע, ואם העם עמד מתת, אות הוא כי רפו ידי התובעים.— הנה בכדי להפיץ עוד קוי-אור אחדים על שאלה זו, לא למותר אחשוב להביא לפני הקוראים מה שכתב לי בנדון המדבר אחד מגדולי התובעים העסקנים אשר כבר רכש לו נסיון גדול במקצוע זה: „...נקל לבא לראובן ולשמעון ולאמר להם: רבותי, הנה שם מוטל חולה עני על ערש דוי ומחלתו אנושה ובמתנת ידכם לא תבצר מכם להצילו מרדת שחת, או בנוסח זה: פלוני אשר בסבת צוק העתים ונגעי בני אדם מטה ידו, ואי אפשר לו להחזיק מעמד בחיים יוכל לבצר עמדתו מעט אם אך יעמדו לו נדיבי רוח בשעת דחקו זה בשקלו וזה בפרוטתו איש איש כאשר ידבנו לבו. אבל קשה הוא מאד לבוא לראובן ולשמעון אלה ולבקש עזרתם בעד אנשים בלתי ידועים להם הנמצאים רחוקים מהם מרחק ת"ק פרסא ועוכדים על שדמת רעיון, אשר ראשו מגיע אל עתיד נעלה ונשגב מכל מושג ומתן שכרו בצדו לא לאלתר כי אם אחר עדן ועדנים. פה לא לעזר ולא להועיל יהיו דברים מעוררים רגשי רחמים, חמלה וחנינה, רגשי השתתפות בצרתו של חברו וכדומה מן המליצות הרגילות אשר לשמען ימסו לבות הרחמנים בני רחמנים. פה אין כל מקום להבטחות טובות, לגמול ותשלום בכסף, בשטר, במזומנים. פה אין זוכר ואין קורא בשם את היחיד; האיש הפרטי — מאן דכר שמו, כי אם הצבור, הכלל, האומה. פה לא יעמידו על הפרק את חיי השעה, כי אם את חיי העולם. פה, כלומר למען תת יד לרעיון ישוב א"י ולהאמין בגדל ערכו, דרושים סמנים ממין אחר: התלהבות נפרזה, חמום ולבוב, אתערותא דלעילא ודלתתא, אש קדש אשר לא לכל ראובן ושמעון בעמנו נתנו לסגלה. זאת היא, בקרוב, הסבה המכבדת על העוסקים ביא"י בכל אתר ואתר לפסוע פסיעות גסות בדרך פעלתם, ואשר רשומה נכר על מהלך הענין בכל עיר

מאריאמפאל, תרנ"ד.

שמואל ליב ציטראן.

תולדות לשון עבר

מאת הח' שמואל דוד לוצאטו זלה"ה,

נדפסו בהקדמתו לספרו האיטלקי

"דקדוק לשון עבר"

העתקה עברית מאת יצחק חיים קסטיליוני ס"ט איש טריאסטי,

עם הערות המעתיק ה).

א) בשם "לשון עבר" תקרא הלשון אשר דברו בה העברים בימי קדם, היא הלשון שבה נכתבו הספרים הקדמונים הנחשבים לכתבי קדש לבני ישראל (תורה נביאים וכתובים) חוץ מאיזה סימנים מספרי דניאל ועזרא וטפסוק אחד מספר ירמיה (סי' י' י"א) הנכתבים בלשון כשדית.

ב) הלשון הזאת לא נקבה בשם "לשון עברית" בספרי הקדש עצמם וגם לא קראו לה כן החכמים הקדמונים אשר הטיבו לכנות בשם "עברית" את הלשון והכתב הנהוגים בארצות אשר לעמת ארץ כנען, מעבר נהר פרת מושבן, ונקראו על זה בשם "עבר הנהר" (יהושע כ"ד ב') [1]. בשם "לשון עברית" השתמשו לפי הנראה בתחלה היונים, ואחריהם הכותב דברי הימים יוסיפון [2]; ובי השתמשו אח"כ גם חכמי ישראל במשאם ובמתנם בדברי למודיהם [2] וגם המון עם בני ישראל [3] ובמשך הזמן נהגו בו כמעט כל הסופרים העברים היושבים בארצות אורופה [4].

ג) עוד ארבעה שמות יש ללשון עברית אצל היהודים, ושנים מהם בלבד נמצאים בתנ"ך ואלה הם: א) שפת כנען; ב) יהודית; ג) לשון הקדש; ד) אשורית.

---

[1] ע' תלמוד בבלי שבת דף קט"ו, מגלה דף י"ח, בראשית רבה י"ד י"ג ועי"ש פ' יפה ת א ר

[2] תלמוד בבלי גטין דף פ"ז, ירושלמי מגלה פ"א ה"ט, תוספתא מגלה סי' ב' פ"א.

[3] תרגום אסתר ט' כ"ז, התרגומים לא נעשו כי אם להבנת העם, ולשונם היתה בלי ספק נהוגה באיזה זמן ובאיזה מקום אצל בני ישראל.

[4] כל מחברי ספרים בלשון ערבית (ועל דרכם גם לומדי ספריהם הנוגעים לחכמת הלשון אעפ"י שכתבו ספריהם בלשון עברית) השתמשו על פי הערבים בשם "לשון עברית". בשם הזה השתמשו רק לפעמים המחברים במשך הדורות הבינים, כי רבם ככלם לא התעסקו כי אם בלמוד תורה שבעל פה. עי' רש"י ישעיה ס"ו ג'. על הרוב הוא משתמש בתאר "עברי" לבד כשדעתו להבחין בין הכתוב העברי המקורי ובין התרגומים הארמים. ד"מ בראשית מ"ט זכן תוס' ברכות דף ח'.

ה) הערות המחבר מכונות כנגד המספרים העלמיים, והמכונות כנגד המספרים העבריים הערות המעתיק הנה.

ג) יוסף בן מתתיה הכהן ילוד ירושלים, היה שר גדל במלחמה נגד הרומים בזמן מרד הבית השני, ואחר החרבן נהיה סופר גרועה, ובס חבר ספר "מלחמות היהודים" (עברית ויונית) וקדמוניות וחבורו נגד אפיון; והקיסר אספסיוס (Vespasian) קרא שמו "פלאוויוס" על שם משפחת המלך.

ד) שם „שפת כנען" או „לשון פניקית" (ישעיה י"ט י"ח) הוא לפי הנראה היותר קדמון וגם היותר טבעי ללשון עברית, כי מקורו הוא שם הארץ אשר דברו יושביה בלשון הזאת בימי קדם, ועל אמתת ההנחה הזאת יורו שמות האנשים והערים, לא בלבד מימי משה כי גם מימי אברהם, הנמצאים בתורה, אשר רבם ככלם עבריים בין בשרשם בין בתארם, וכן כל שיורי שפת כנען הנמצאים אצלנו,

ה) בשם „יהודית" „נקרא הלשון הזאת בימי המקרא [5]), או לכל הפחות אחרי החצות עם בני ישראל לשתי ממלכות, מלכות ישראל ומלכות יהודה כי בימים ההם החלו להשתמש גם בשם „יהודים".

ו) שם „לשון הקדש" הוא היותר נהוג בכתבי החכמים מימי המשנה והלאה, ונתן ללשון עברית למן היום אשר חדלו היהודים להשתמש בה בלבד, והחלו לדבר גם ארמית ויונית, עד כי לא נשארה ללשון עברית שום מעלה אחרת, כי"א להיות לשון האמונה והדת, ר"ל לשון ספרי הקדש אשר בה העם היה מתפלל בצבור, והחכמים היו מלמדים דעת את העם בין במה שנוגע אל התורה ואל המצות, בין במה שנוגע אל המוסר, ובה נלחמו ביניהם מלחמתה של תורה.

ז) בשם „אשורית" נקראה הלשון העברית במשנה (מגלה ב' י') והשם הזה עבר שלא כדין מן הכתב העברי, הנהוג לעת עתה, והמכונה בשם „אשורי" אל הלשון העברית עצמה הנכתבה עתה באותיות אשוריות. בעלי התלמוד מגלים דעתם על הדבר הזה בברור באמרם (ירושלמי מגלה א') „אשורי יש לו כתב ואין לו לשון, עברי יש לו לשון ואין לו כתב" וכונתם שהיהודים נצרו את לשונם העברית ועזבו את הכתב העברי הקדמון והשתמשו תחתיו בכתב הנקרא אשורי, עד כי ללשון אשורית היה (לפי מנהג היהודים) כתב ולא לשון, ולעברית (גם כן אצלם) לשון ולא כתב; וכן באמרם (סנהדרין צ"ט ב') „מגלה כתיבה אשורית ולשון הקדש, ר"ל שלשונה לשון הקדש ונכתבה באותיות אשוריות ג).

ח) הלשון העברית ראויה להמנית בין הלשונות הנקראות שלא כדין לשונות בני שם [6]) בעוד שהשם הראוי להן הוא לשונות בעלות שלש אותיות ד) ואלה הן: א) לשון ארמית ה) הכוללת הכשדי שבמקרא והכשדי

---

[5]) מלכים ב' י"ח כ"ו כ"ח; ישעיה ל"ו י"א י"ג; נחמיה י"ג כ"ד.

[6]) כאלו היו כלן מיוחדות לבני שם, בעוד כי: א) הכנענים לא חיו בני שם כי אם בני חם; ב) ובני עילם (פרסים) ואשור, היו מבני שם, ואין ללשונותם שום הצטרפות עם הלשונות המיוחסות לבני שם.

ג) כדוגמת המצעים עשו היהודים להפך, עזבו את לשונם ונלכו את כתבם והתחילו להשתמש בו לכתוב לשונות העמים אשר נתישבו בתוכם, וכפלט בלשון מכתם וספרד; וכמנהג הזה עשוי עוד היום ביהוד.

ד) ע' דברי ז"ל בהקדמתו לדקדוק לשון עבר פ"ג ח'.

ה) אם לשון ארמית ולשון כשדית אחת הנה, מה כח הכתוב לספר לנו (דניאל ב' ד')

שבתרגומים הנחלק לבבלי ולירושלמי [7]); לשון סורית; שפת העם השמרונית; והסבאית [8]) והתלמודית הנחלקת גם כן לבבלית ולירושלמית בכשדי

[7]) אני קורא בשם תרגום בבלי את תרגומי התורה והנביאים הנודעים בשם אונקלוס ויהונתן כי לשונותם שוה, ובשם תרגום ירושלמי את תרגום הכתובים ושני תרגומי התורה אשר אחד מהם נודע בשם ירושלמי, והשני בשם יהונתן או יהונתן אחר, כי גם לשונותם דומות זו לזו במאד מאד, איזה חכמים קדמונים ומפרסמים קראו כבר לתרגום יהונתן בשם תרגום בבלי, ובניהם בעל הערוך (ערך אבוב וחלז) ובעלי התוס' (מנחות מ"ד).— ועתה אציע לפני החכמים השערה אחת על מקור השם אנקלוס, כבר העירו חכמי הבקרת היהודים כי התלמוד הבבלי בדברו על הגר המפרסם הזה, קוראו תמיד בשם אנקלוס, בעוד כי התלמוד הירושלמי מכנו תמיד בשם עקילס. גם העירו כדבר זר שאין לו אח שבעלי התלמוד ישתמשו באות הע' הבלתי נודעת לשפה היונית להורות שם יוני כמו עקילס Ακυλας. כל זה העיר בי ההשערה ששני השמות אנקלוס ועקילס אחד הם ו) אשר לא היה בראשיתו לא זה ולא זה כי אם Α'γκυλος שמשמעותו כָּפוּף, עָקֹב, ואולי השתמשו בו בתחלה להוראת איזה מום גופני, אך בארץ ישראל אשר דברו בה (רוב העם בכלו) שתי הלשונות, עשו בשם אנקלוס, אשר נודע להם משמעותו, שנוי קטן להחליפו מלשון יוני ללשון עברי, בהשתמשם בשרש העברי עָקַל תחת היוני αγκυλ שהוראתם שוה, ובספחם לו ההברה האחרונה היונית (כאשר עשו שם פלגם מפלג שמשמעותו חצי, להורות ההבהמה שבימי חייה היא בין השה ובין האיל) ויצא מזה שם עקילס ואחרי כן Ακυλας וגם Aquila. אך הבבלים אשר לא ידעו כי אם מעט מזער בין מלשון יונית בין מלשון עברית, נצרו כמעט בלי שנוי המבטא המקורי של השם הזר הזה אשר לא ידעו משמעותו, וכתבו אנקלוס (Ankelos) במקום אנקילוס או אנקולוס.

סכסדים דכרו למלך מרמית? ומורי וכבי כמהר"ל מסה יצחק מסכנזי בנחורו על ספר דניאל, חוה דעתו שחורי כהיות ספרם מרמית יותר כרורה ומקבלת לחזן מהכסדית, כשהמשו כה עכדי מלכי כבל היושבים כשער המלך, כמו שבימינו חלה בכל בתי המלכים מדברים בלשון צרפת ומחנה גם כתרגומות מלכי פרס דכרו מרמית (עי' ס"ו 32) מש"ה יש להעיר שחין הורחת חיבת בַּשְׁדֵי כחן כמשמעה, כי חם הורחה נרדפת לחסדים ומכשפים המזכירים למעלה, כמו שנרחה גם מפסוק י'; והכסדים החלה חולי מחרם נחו, ובהתיבם בחרן כשדים נקרחו כן. ובפסוק י' נקוד בַּשְׁדֵי ולא בַּשְׁדִי ובלעון רבים בכל מקום בַּשְׁדָאֵי קרי לך בַּשְׁדָיָא כחיב, והכן. ולפי דעת חכמי הלשונות החמרומים החרמית והכסדית קרובות כל כך זו לזו עד כי רחוי לומר שספה חחת הנה, כי חין ביניהן בלחי חיזו הבדלים קטנים קלי הערך.

ו) יש חומרים שחנקלוס ועקילס שני חנשים הם, לך על היותם החים עצמו שחבר חת התרגום היוני על תנ"ך והרגום חרמי על התורה היח נ"כ דעת גרעטץ (ספר תולדות כני ישרחל חלק ד' הע' י"נ) וחלפפחרט (כרם חמד ם' ז' דף רכ"ג) והערצפעלד (ספר תולדות ח' נ' דף כ"ג) ומחריס לך שוי חנקלוס ועקילס נרחה בבירור ממה שכתי חייח כל חצח קורח למתרגם המקרח פעם חחת עקילס, (ירום' מגלה פ' ט') ופעם חחרת חנקלוס (בבלי מגלה נ' פ'); ועוד כמדרש שיר השירים דף כ"ז ד' מיחסים התרגום נבוחת יחזקאל ט"ו י' לעקילס, וכמדרש חיכה דף נ"ח נ' מיחסים חותה לחנקלוס (עי' הערצפעלד ספר הכ"ל והחמבורגער לינגיקלופדי ע' חנקלוס).

ז) הסכחים היו בימי קדם בין העמים היותר מלוגים, ומוסכם היה בחרן בכל התחומה ובחרן קולזיסעחן הסמוכה לגבולה, וע"י מבחם ומחנה בין בחבוחות חרכם בין בחבוחות חרצות סודו וכוחו, ברחיבו חת גבולם וקנו להם עבד ובבוד לרוב. לפפחם הכסדית יש הצטרפות גדולה

שבתרגומים; ב) לשון עברית (הקדמונית שהיא לשון המקרא והמאוחרת או הנהוגה מימי בית שני שהיא לשון חכמים, הכוללת גם כן הפניקית והפוניקית; ג) הערבית הקדמונה והנכחית ולשון אי מאלטא [8]); ד) לשון כושית.

ט) לכל הלשונות האלה יש סמנים מיוחדים המבדילים אותן בבירור מכל יתר לשונות אזיה וגם מלשונות אורופא, ואלה הם: א) לרוב תיבותיהן יש שרש בעל שלש אותיות ועיז ראויות הן להקרא בשם לשונות בעלות שלש אותיות. ב) כמעט תשתמשנה תמיד בשתי אותיות להוראת הרעיון היסודי אשר בשנוי התנועות גם משמעותו ישתנה במקצת, ורק לפעמים מכל וכל, דרך משל התיבות שָׁמַר, שְׁמֹר, שָׁמֹר, שְׁמוּר, שִׁמֵּר, שִׁמַּר, שִׁמַּר, יצאו בלן בלשון עברית משרש אחד, וגם הוראתן היסודית תשאר כמו כן תמיד אחת, באיזה שנוי דרך וזמן הויתה; בעוד שבלשון רומית יש ד״מ לתיבות rego, rigo rogo, rugo הוראות משנות זו מזו מכל וכל. ג) תשתמשנה לרב באותיות הגרון (לא תנועות ולא אותיות בלתי נהגות לבדן) אשר תקף מעלות נשימתן משנה. ד) אין לשמותן נטיות כ״א משקל פרטי לשם הקשור בדקדוק עם שם אחר הסמוך לו. ה) תורינה הנטיה השנית (הסמוך) והרביעית (הנשוא) במלות הגוף על ידי הוספת אותיות בסוף התיבה מ).

---

8) Giovanni Pietro Francesco Agius de Soldanis: Della lingua punica presentemente usata dai Maltesi, Roma 1750. Gesenius, Versuch über die malthesische Sprache.

עם לשון התלמוד הבבלי וקרלאים גם כן מאנדיש (Mandäer, לולי המדנים שבמקרא?). דהם היא העכובת מקי עבודת מלאים עם חקי היהודים והגזרים הכלליים כלם בספרם הקרא בשם סדרא רבא (Liber Adami) אשר בו מצאו מקום גם ליזה מהגיים ודימים המוצעים בספרע לקבורה כמהיהם. אך ים גם חכוריים אחריים בספה זאת ע׳ Nöldecke, Mandäische Grammatik, Halle 1875 ומין לטחלישם עם השבחים Sabäer כי מחלה לא נשארו למו בלתי ליזה מכחבים חרוחים בלי בוש הצערפות עם כחבי הסבחים הנ״ל. ספת השבחים, ים לנרפה עם הערבית גם כי ים לה ליזו הכוונת מיוחדות אשר תעשיה לוחה לחצעים בין הערבית ובין הכוביה, ועל כן לא נזכרה כאן ביחוד (במזמור ע״ב ״ נזכרו מלכי שבא וסבא, וביואל ד׳, ח׳ ״שבאים״ כעם עשוי והחיבה נקודה בחיק החת היו״ד אם כן בחי״ף מיוחדת, וכמלכים י׳).

ח) הנטיה השנית במלות הגוף תוֹרָה תמיד מזקה בדבר, ולזה נמצאת כי אם בשמות, ד״ת ביתי — בית שלי, זרעו — זרע שלו וכיוצא, והרביעית לא תמצא כי אם בפעלים, כ״ו ענני — ענה אותי, כבדוהו — כבדו אותו, לשמרה — לשמר אותה, וכן כולם, ום להעיד כי בפעלים ים להוסיף בלשון עברית גם הנטיה הראשונה (הנושא) ע״י הוספת אותיות בסוף התיבה, אך רק בזמן מקור, ד״מ עזבכם — עזוב אתכם, בהוציאך — בהוציא אתה, בשמעו — בשמע הוא, וכיוצא. אך מקור הפעל נקרא ג״כ שם הפעל (עי׳ דקדוק שד״ל דף ק״ן) אם כן הנטיה הראשונה נהיתה לשניה ד״מ זכרי הורתתו זכר לי או הזכירה שלי שָׁמְעוֹ שמע הוא או השמיעה שלו, וכן כלם.

ו) תכתבנה מצד ימין לצד שמאל חוץ מלשון כושית. ז) אין בין אותיותיהן שום תנועה, וחסרונן ימלא ע"י נקודות או קוים הנרשמים על האותיות עצמן או תחתיהן. [9]) ט).

י) מקור כל הלשונות בעלות שלש אותיות היא לשון כללית הנאבדה לעת עתה שהיתה לפי הנראה בעלת שתי אותיות (ר"ל ששרשי תיבותיה ה ו בעלי שתי אותיות בלבד) ובעלת הברה אחת (ר"ל שתיבותיה היו בעלות הברה אחת בלבד) כלה טבעית ושקול הברותיה היה דומה לקול היוצא מן הנמצאים עצמם י), הלשון הראשונה לבני אדם, אשר לפי הנראה לא נכתבה מעולם, והלכה הלך והשתלם עד היותה ללשון מעשה אמן ובעלת שלש אותיות.

---

[9]) הכושים משנים תאר האות לפי תנועתה, ועל כן יש לכל אות שבע תמונות משונות; גם הסבאים משנים תמונת האות בדבקם בה אחת משלש אותיות א' ו' י', אך לפי הנראה לא חוו דעתם ממציאי אותיות לשונות אלה לצייר גם התנועות, מפני התכונה השנית המיוחדת להן כאשר רשמנו למעלה. עכ"ז אין לומר שלא השגיחו מכל וכל על התנועות, כי תכלית האות הראשונה בא"ב שלהם היא להורותן. אין לאל"ף לא תנועה ולא נשימה כאשר ליתר האותיות הנחות אשר היו בתהלה כולן אותיות בלתי נהגות (יו"ד, ו"ו) או נהגות בנשימה (ה"א) האל"ף לברה היא אות איזה תנועה גם כי בלתי ברורה ובלתי מיוחדת. לריך בקשו ליחס לה איזו מעלת נשימה (הבלתי נודעת לעברים לערביים ולסורים) בהמשילם אותה לטעם הקל spiritus lenis בלשון יונית אשר הוא (לפי דעת Blomfield בתוספותיו לדקדוק לשון יונית של Matthiae פרק י"ט) איננו כי אם המצאת המדקדקים המוכן בלבד להורות העדר הטעם הקשה spiritus asper.

ט) לו בתוכן כמו הסורק ולמען לא תחלף התנועה הזאת הנעשה בתוך האות עם הדגש הממון גם כן בתוכה, הסתמכו תמיד באות הוי"ו לקבלו, וכה הסתמכו תמיד ג"כ לקבל החלם בסוף התיבה וגם פעמים רבות בתמנשותה. ויש להעיר שהסימנים הנרשמים כאן תחת אותיות ו' וי' אינם מיוחדים בתמה לצורות הנ"ל, יען אין להם הצטרפות כי אם עם דרך כתיבת הצורות האלה בלבד, והם מקרה ערתי אבל אין לו בום היכור עם הצורות עצמן, ונלתי מקשר עם דרכי סויכן בניין והתפעלותן. והדבר הזה הכין בלי ספק גם המחבר, וגלתה ממה שהוא בעצמו העיר שלשון כושית אינה נכתבת מנד ימין לנד שמאל ושהכושים והספרים משנים תמונת האות לפי תנועתה.

י) כשהתחילו בני אדם לדבר, לא הוציאו מפיהם לפי הנראה כי אם תנועות בלבד, כי הקולות היותר טבעיים הנם ויונלות ג"כ מפי הבהמות; אך גם קול התנועות משנה במקצת אם הוא יונלת דרך הפה או דרך האף, וכן אם הפה פתוח לרוחה או סגור במקצת, ומנעמי הלשון והשפתים הסתפחו לתנועות אינה קולות אחרים בלתי נהגים לבדם, וההוי התיבות הראשונות בעלות הברה אחת ומורכבות מתנועה ומקול אחד הבא אחריה כמו: אה, אי, אל אב, אם, אה, הר וכיוצא; כשבך הזמן התחילו להוסיף קול אחד לפני הראשונים או אחריהם להחליף במקצת או לגמיותה טורחת התיבה הקודמה, הסתלרה עם כל זה בעלת הברה אחת מורכבת מסלסלה קולות, כ"ל מתנועה העומדת בתמנע ומבני קולות בלתי נהגים לבדם הבאים לפניה ולאחריה, כמו: רַע, טֹב, צֵל, מַה, גַם, עַד וכיוצא בהם וגם ההחילו לכפול ההברה לחיזוק העניין כמו בלבל דרדר וכדרך הזה סבו הקולות וכבו כמאד מאד, והלשון הרחיבה את גבוליה,

יא) מהמופתים האלה הנגלים בכל הלשונות בעלות שלש אותיות נראה שהשרשים בעלי שלש אותיות אינם קדמונים, רק לכל הפחות היו רבם בתחלה בעלי שתי אותיות והברה אחת, ולאהבת הקצור אביא כאן המשלים מלשון עברית בפרט. א) שרשים רבים בעלי אות נחה או חסרים ובלתי שונים זה מזה כי אם באות הנחה או החסרה יא) הוראתם שוה מכל וכל או שוה כמעט. דרך משל: טַב, יָטַב; הָלַךְ, יָלַךְ; בּוֹז, בָּזָה; פּוֹחַ, נָפַח; מוֹשׁ, מָשַׁשׁ; שׂוּם, שִׂים; קָבַב, נָקַב; חָרָה, חָרַר; מוֹל, נָמַל; פּוּץ, נָפַץ; יָרַק, רָקַק; יָקַשׁ, נָקַשׁ; שׂוּג, שָׂגָה; נוּד, נָדָה, נָדַד; דּוּם דָּמָה, דָּמַם; דּוּחַ, דָּחָה, נָדַח; צוּר, יָצַר, צָרַר; שׂוּחַ, שָׂחָה, יָשַׂח שָׂחָה; דּוּךְ דָּכָה, דָּכָא, דָּכַךְ. ב) לא בלבד שרשים בעלי אותיות נחות או חסרים, כי גם שרשים שלמים ששתי אותיותיהם הראשונות שוות ורק השלישית משנה הוראתם העיקרת שוה, כמו השרשים: פָּצַם, פָּצַע, פָּצַח, פָּצָה, שהוראתם פָּתָה בתקף דָּחַק דָּחַק, דָּחָה, המורים כלם דחיה, גָּבַע, גָּבַן גָּבַב גָּבַהּ גָּבַב, המורים התנשאות, קָצַב, קָצַץ, קָצָה (והדומים להם חָצַב, חָטַב, חָטַף, קָטַב) קָצַע (בלשון הכמים יב) והדומה לו קָטַע בלשון ארמית) מורים קריעה. גָּלַח וְגָלַב, גילוח. קָשָׁה וְקָשַׁח, קשי. לָעַג וְלָעַב, לעג. חָפַשׂ וְחָפַר, חיפוש. מָרָה וּמָרַד, מרידה. עָצַר, עָצַם, עָצָה, סגירה 10). ג) יש גם כן להעיר על השואת ההוראה העקרית באיזה שרשים בעלי שתי אותיות שוה, אף אם האותיות האלה אינן הראשונות, וגם אם האות המשונה איננה לא נחה ולא חסרה, דרך משל: גָּשַׁשׁ, מָשַׁשׁ. אָנַשׁ, יָאַשׁ. אָלַץ, לָחַץ. דָּדַח, דָּחַף. בָּרָה, בָּרַר, בָּחַר. בָּשַׂם, סָם. כן הפעל עָלָה בלשון ארמית, באיזה זמנים הוא סָלֵק ובזמנים אחרים נָסַק. ופעל הָלַךְ

---

10) יש להצדוק מקור שם גַּח (בראשית ה' כ"ט) מתיבת „ינחמנו" הבאה באמת משרש נָחַם ולא משרש נוּחַ; אך זה וזה מקורם השרש בעל שתי אותיות נָח המורה מנוחה בכלל, ועם תוספת המ"ם בסופו מנוחה רוחנית בפרט, ר"ל: א) קין איזה מכאוב רוחני ומזה „הִנָּחֵם נַחֵם"; ב) עויבת איזו הסכמה, חדול מלחשוב עשיית דבר אשר מתחלה חשבנו לעשותו, ומזה גם כן „הִנָּחֵם"; ג) שַׁפֵּךְ חמתו בנקימה (אֶנָּחֵם, ישעיה א' כ"ד; הִתְנַחֵם, בראשית כ"ז מ"ב). כל הציורים האלה בקשו הקדמונים לפרש, גם כי בערבוב, ע"י השרש בעל שתי אותיות נָח, ואבי גח אמר „ניחנו" ועל ידי התיבה הזאת הבאה משרש נָח הודיע הרעיון עצמו אשר לפרשו השתמשו בימי משה בתיבת „ינחמנו" הבאה משרש נָחַם בעל שלש אותיות.

והסיגה תיבותיה בעלות שלש אותיות (מלבד מה שמצא קולות, בתי הנועות ובניס מה שלשה קולות שלחי והגיס לבדם) ויותר, כי כמו כה גם מיזה שמות מכוצעים כמו בכתל בל"ת פרזל מן ברז, נחצח מן נחם ממלאה עורו, וכיוצא בזה. כן כשהחילו להשתמש בכתיבה קבעו מלאם צורה מיוחדת לכל רעיון יסודי, לך במשך הזמן הוסיפו לעשות בצורות אלה מיזופים לפי חלופי הרעיון הזה והרעיונים הטפלים הסמיכו; לך בכתות הרעיונים והתיבות הרחוקות להודיעם, קבעו צורה מיוחדת לכל קול וקול, והסיגה האותיות כפי מספר הקולות, ועל ידיהן הגליחו לפרש לעיני כל בדקדוק עשות כל חיבה ותיבה המורה כל רעיון מפולו המפל שבשפלים.

יא) ולא בלבד שם יש בשמיטה אות נחה או חסרה כי גם שם אות אחת נכשלה בשתי מהם כנראה מהיזה משלים המובאים כאן ומכמה אחרים.

יב) יש שרש קצע גם בלשון מקרא (ויקרא י"ד מ"ג).

פעמים נגזר מפעל הוּף ופעמים מֻחָלָף יג). ד) ובסוף נעיר שרוב המלות השמות והפעלים המורים על הרעיונים היותר תדירים וצרכי החברה האנושית הראשונים בהולדה, הם תיבות בעלות הברה אחת, ועל כן תיבות שהמצאתן יותר קדמונה, וביניהן השמות אוֹר, אִישׁ, אֵשׁ, בּוֹר, חַר, טוֹב, טִיט, יָד, יוֹם, יָם, לֵב סוּס, עִיר, פֶּה, צאן, קִיר, רֹאשׁ, שֶׂה, שׁוֹר. הפעלים בּוֹא, מוּת, נוּס, סוּר, קוּם, רוּץ, שׁוּב, שִׂים; והמלות אוֹ, אִם, אַף, גַּם, זֶה, כִּי לֹא, עַד, עִם, פֹּה, שָׁם וכיוצא.

יב) בהפרד החברה האנושית למשפחות ולגוים, נפרדה גם הלשון הקדמונה, אחרי היותה בעלת שלש אותיות, לפי הבדל האקלימים וטבע העמים השונים, ונגזרו ממנה הלשונות הנזכרות למעלה, אשר מקורן הראשון בה, ותחי זאת מפני: א) שהתיבות עצמן נתחלפו לאט לאט, מחמת האיקלימים או מסבות אחרות, בפי ההמונים השונים, לרגל אהבתם קולות רכים או קשים, פתוחים או קמוצים, נהגים בנשימה או שרוקים; ב) שהלשון עצמה הגדילה ועשתה חיל אצל העמים השונים, לפי שנוי מין השלמת העמים עצמם ומעלתה, בזמן אשר נקבעו בו לשונות עם ועם לצמיתות ותהיינה ללשונות כתובות.

יג) אם נחוה דעתנו על מספר משקלי השמות ובניני הפעלים, וכן על מספר הנרדפים, למען יהיה לנו לאות ולמופת על שנוי מעלת השלמות אשר הגיעו אליה הלשונות בעלות שלש אותיות, כאשר נקבעו ע"י הכתיבה, נמצא שהלשון העברית עומדת באמצע בין מסכנות הארמית ובין שפע הערבית [11]).

יד) מזה נוכל לדון שלפי הנראה הלשון הארמית נקבעה ראשונה ע"י חכתיבה, ואחריה העברית, ולבסוף הערבית, ומפני היותן שלש תאומות, ר"ל רק שנויי לשון אחת אשר היא אם לשלשתן, יוצא מזה שהעברית לפני חיותה מה שהיא עתה, חיתה שפה אחת עם אחותה הלשון הארמית, וממנה נתפרדה לאט לאט עד חיותה לשון אחרת בפני עצמה וכן היתה חערבית בימים הקדמונים שוה לעברית, ובימים עוד יותר קדמונים שותה גם היא לארמית. הענין הזה המפורש כאן כדבר הנראה בלבד, מובא לידי בֵּרור למעלה מכל ספק, לכל הפחות במה שנוגע אל הלשון הארמית ואל העברית, ע"י החקים העקרים יד) הנוגעים אל הוית התיבות לפי חקי הדקדוק בשתי הלשונות האלה [12]).

---

[11]) וביה טעו באכארט (Phaleg. lib. I cap. 15) ושמעון ריכארט (Histoire critique du vieux Testament, liv. I, chap. 15) המחליטים שהלשון העברית יותר פשוטה היא מהארמית (עי' חקדמת שד"ל לדקדוקו סי' קכ"ה).

[12]) הלשון העברית נחשבת על החוף ליותר קדמונה מפני שבספר בראשית נמצאו איזה שמות היותר קדמונים נגזרים מן הלשון הזאת, ואלה הם: א) אִשָּׁה מֵאִישׁ. ב) חַוָּה, מֵחַי ג) קַיִן

יג) וים ג"כ מצלים מכתבים בלמים כמעט בוי הסורסה כלי סוס שמו בלחויתיהם רק בחלוף מוסבן, כמו: מְרַח, חָמַר; גָּזַר, גָּרַז; עָרַף, רָעַף; חָדַל, חָלַד; צָלַם, סָמַל; ואחרים.

יד) עי' בד"ל הקדמה לדקדוקו מסימן ק"ד עד קמ"ח.

אך אין לכחש על פי הכלל הזה האפשרות שהלשון הארמית בזמן שנכתבה, כבר נתרחקה באיזה ענין מן הלשון הקדמונה בעלת שלש אותיות,

---

מן קָנִיתִי. ד) שֵׁת מן שָׁת. ה) נח מן יְנַחֲמֵנוּ. ו) פֶּלֶג מן נִפְלְגָה. ז) בָּבֶל מן בָּלַל עז) אך יש להבחין א) שלחמשה משמות אלה יצא שרש שוה גם בלשון ארמית והם: חַי, קָנָא, נַחֵם, פֶּלַג, בָּלְבֵּל. ב) שהפעל פָּלַג טוב לחשבו כשייך ללשון ארמית יותר מללשון עברית, כי לא נמצא בתנ"ך כי אם שתי פעמים עוד ושתיהן בלשון השיר האוהבת את המליצות הארמיות (עי' סי' כ"ג) בעוד שנמצא פעמים לרוב בתרגומים הארמיים כשהפסוק משתמש בשרש חָצָה, חָלַק, בָּתַר. ג) ששם בָּבֶל הוא דומה יותר לשרש בָּלַל מלשרש בָּלְבֵּל. ד) שאעפ"י שבלשון ארמית הבאה אלינו, והיא איננה היותר קדמונה, כי אין לנו ממנה חיבורים יותר קדמונים מספרי דניאל, לא מצאנו שם אִית להוראת אִישׁ מ"מ יש בה התיבות אִית, אִיתַי השוות בהוראתן לתיבת העברית יֵשׁ, ומזה יש לגזור שבהברת IS (ודומים לה היונית ἐστὶν הרומית esse והגרמנית ist והסנסקריטית as) נשתמשו בלשון הקדמונית בעלת הברה אחת להורות העצם, ההויה, המצוי, האדם; ושההברה הזאת היתה שייכה בין ללשון ארמית ובין ללשון עברית בשוה, ושרק מפני שנוי המבטא בין העמים, העברי קראה איש והארמי אית, הלשון העברית שמרה תיבת „איש" להוראת אדם, וגזרה תיבה אחרת „יש" להורות העצם, ההויה, בעוד שהארמית שמרה תיבת „אית" להוראה האחרונה הזאת, וגזרה לשם „איש" שני שמות חדשים; הראשון מהקדמון אית איש והוא אֱנָשׁ בנון נוספת בתוך התיבה (וכן גזרה הלשון העברית „אֱנָשִׁים" בלשון רבים ואִשָּׁה בלשון נקבה עם השי"ן דגושה להורות חסרון הנ"ן) והשני משרש אחר והוא גֶּבֶר המורה על החוזק עז).

עו) צ"ל לא הזכיר כאן כי אם שמות שהכתוב עצמו הגיד מקומם, ולא דבר ע"ד על שם „אדם" שלפי דעת הכל נגזר משם „אדמה" אשר ממנה לָקח גם כי הפסוק לא הגיד מקומו מפרש. אך אם הדבר כן מכרחים אנו להניח שהשם הזה בא מלשון עברית כי תיבת „אדמה" לא המצא בלשון כשדית, כעוד שמקור כל השמות האחרים הוא מלשון כשדית. ועל כן אומיל להסיג לפני הקורא השערה אחת על השם הזה, ואומר כי לפי דעתי, אין מקומו אדמה, כי אם הברת הארמי „דָּמָא, דְּמֵי" שעניינו השתוות הנושא אל עצם אחר, וכן נמצאו שתי אותיות הנמצאות גם בשם „אדם" ואם נסיר מעניהם האות הנחה תשאר ההברה הקדמונית „דם" השייכה גלי ספק גם ללשון הקדמונה בעלת הברה אחת אשר ממנה נגזרו הארמית העברית והערבית וסעיפיהן כמו שאמר המחבר למעלה. ואדם הראשון נקרא כן כי אלהים בראו כדמותו, כדכתיב נעשה אדם בצלמנו כדמותנו, ואם כן, אם אדם לא נתן לו לזכרון שלשתו שהוא בא מעפר האדמה, כי אם לזכרון מעלתו הרבה שהוא נברא בדמות האל, ומשם אדם בא שם אדמה ולא להפך. ויען כי לפי דעת הקדמונים הדם הוא הנפש, נקרא הדם כן, ומהיות דם בא שם האחר „אדום" להורות הנפש שמלאתו למלאת הדם. ועל פי ההשערה הזאת שם אדם נגזר גם הוא מלשון ארמית הקדמת לעברית כמו שהעיר שד"ל על יחל השמות המזכירים למעלה.

עז) תיבת תמוז בלשון עברית מלאוה תמיד בלשון הציר, פעם ראשונה בהזיון הזכרים ל"ב כ"ו וחח"כ פעמים רבות בספרי יחזקאל, חוץ ויעשיו פעם אחת בירמיה כ' י' ופעם אחרת בדברי הימים ב' י"ל י"ח בהפלה אסא. ואומרים רבים מהם שגם פעמים בלבד נ"ב בלשון הציר ההליס קמ"ש ד' מבלי ח' ד' ויעשיו נ"ב נ'. תיבת נסיס נגזרה מהופעת אנשים אשר קדמון נ"ב בלשון עברית ומשלמוהו בכר בשעל וכאחר השם בברחסית במשקל גִּבּוֹר ונמשקל גְּבִיר ושם גֶּבֶר בלשון הציר במדבר כ"ד נ' וע"ו; ולהורות אדם גבור ולחוי למלחמה שמות י' י"ח, י"ב ל"ז.

בעוד שהלשון העברית שמרה בענינים ההם בזמן ההוא וגם אחרי כן פשיטות מקורה; כן נצרה הלשון העברית השם הקדמון „איש" להורות „העצם" „האדם" בעוד שהלשון הארמית לא השתמשה בתיבת „אית" כ״א להורות „יש", הלשון העברית נצרה ג״כ התיבה הקדמונה „קָטֵל" בזמן מקור שהארמית החליפה עם „מְקַטַל".

טז) ואמנם הלשון העברית היא אמצעית בין הארמית ובין הערבית, במה שנוגע אל השתמשן פחות או יותר בתנועות; כן בזמן עבר נכתר משרש „קָטַל" הארמי אומר „קָטֵל" בהברה וחצי, העברי „קָטַל" בשתי הברות והערבי קַטַלַ בשלש הברות.

יז) יוצא מזה שהמבטא היה בזמן הקדמון קשה ביותר (לכל הפחות בקבוצת הלשונות בעלות שלש אותיות), ובמשך הזמן הלך הלוך ומתק.

יח) הנטיה הזאת להמתקת הקולות, הביאה פעמים רבות הדבר אל הפכו, רצ״ל שהמבטא האחרון נהיה יותר קצר מהקדמון, והדבר הזה יש להעידו בכל הלשונות, ובפרט בלשון צרפת ואנגליה אשר הוסיפו לשמר בכתיבתן כמה וכמה אותיות שבתהלה היו נעות, ועתה נחות הנה.

שפת כנען היתה ללשון עברים אחרי גלות אברהם מארם נהרים לארץ כנען. אבינו זה בלשון ארמית סיפר כמו שהוסיף לספר גם אחיו הנשאר מעבר לנהר פרת וצאצאיו.

כ) כשהתחילו אברהם אבינו ובני משפחתו לדבר בשפת כנען, לא חדלו מלהוסיף להשתמש במשך איזה זמן בתיבות במשקלים ובמליצות לשון הארמית וכל שכן אחרי שוב יעקב לארם נהרים והתעכבו שם ימים רבים, וקחתו לו משם אשה, וכמעט כל בניו נולדו וגדלו שם.

כא) אך כל שיורי לשון ארמית אלה אבדו לאט לאט מלשון העברים בהתישבם בימי יהושע בארץ כנען, והתערבם באזרחי הארץ, אשר במשך כמה מאות שנים הוסיפו לשבת בתוך כובשי ארצם ואדוניה החדשים.

כב) אמנם גם בימי מגוריהם בארץ מצרים היה לעברים היושבים בארץ גשן משא ומתן עם בני כנען, כי המדינה ההיא היתה לפי דעת

ה) שהפעל העברי „שית" שממנו נגזר לפי הסיפור השם שֵׁת אעפ״י שהוא בעל הברה אחת איגנו לפי הנראה קדמון, רק יש לו מקור אחד עם הפעל הארמי שְׁוִי השוה לו בהוראה; ר״ל שההברה הקדמונית המורה נוּחַ, הניח איזה דבר, היתה לפי הנראה SCIA וממנה נגזרו שָׁת, שְׁוִי, שָׁם (בשי״ן שמאלית בתחלה ימנית עיין הקדמת שד״ל לדקדוקו סי׳ ק״ב) שָׁם וגם כן השמות אֲשֵׁיָה שָׁתוֹת שָׁתֵּאסֵא יז) שֵׁת שָׁתוֹת וכיוצא בתי״ו נוספת, ויש עוד להעיר שמלת „יִסַּדְתָּ" הנמצאת בברכת נח ליפת היא ארמית באמת, ושבעלי התלמוד אמרו (סנהדרין כ״ח) אדם הראשון בלשון ארמי סיפר.

יז) על הולדת ההיפך הזאת עי׳ בערוך הכלס ערך שם וז״ל: כבר הוכיח הח׳ גינצבורג כי שמי מלות סודיות נתחברו יחד לחזק הענין, והוא שם פי יסוד ועוד שסע שסתע קיר, שם כן שתשסתע שו שתשסתע פי׳ יסוד התחתון ומזה נבנה הפעל בלבון סודי שהם וגו׳.

לומדי חכמות קדם האחרונים היותר מצוינים [13]), ולפי איזה פסוקי התנ"ך [14]), קרובה מאד לארץ כנען, וגם מאז התחילה לשונם לאבד את מראיה הארמי, והלכה הלך וקרב אל הלשון הפניקית, עד כי במשך הזמן נשתנו בהוראתן מכל וכל [15]).

כג) במליצות הארמיות או הכשדיות אשר למליצות קדמוניות או לכל הפחות בלתי נהוגות נחשבו, השתמשו וגם רדפו אחריהן המשוררים [16]) הבוחרים בכל הלשונות בתיבות במליצות ובמשקלים בלתי מצוים ובלתי נהוגים אצל המון העם. לתיבות ולמשקלים האלה הנמצאים פעמים רבות בשירי כתבי הקדש ודומים כלם ללשון ארמית נקרא בשם „מליצות שיריות כשדיות או ארמיות" והנה לפֹּ איזה משלים מהם: תיבת תַּגְמוּלוֹהִי בכנוי כשדי תחת תַּגְמוּלָיו (תהלים קט"ז י"ב). מָטָתוֹ שְׁלִשְׁלֹמה (שיר השירים ג' ז') על דרפֹּ שְׁמַהּ דִּי אֱלָהָא (דניאל ב' כ') וגם בהעדר סימן הנטיה כמו בְּנוֹ בְּעֹר [17]) (פרשת בלק). שַׁלְמָה (שיר השירים א' ז') על דרך לשון כשדית „דִּי־לָמָא" (עזרא ז' כ"ג) אָתָא ואָתָה במקום בּוֹא. אֱנוֹשׁ במקום אָדָם. מִלָּה במקום דָּבָר. קָטַל במקום הָרַג. רָמָה תחת הִשְׁלִיךְ. גָּזַר להוראת חָקַק (איוב כ"ב כ"ח) אָחַז להוראת סָגַר (תהלים ע"ז ה') מלשון כשדי אֲחַד. מָלֵא (טוב ממנו מָלֵא) להוראת דָּלָה, שָׁאַב (ישעיה ב' ו') כמו מַלֵּי בלשון כשדי. פָּרִיל להוראת פָּתַר (שם ב' י"ח) מִיק להוראת לָעַג (תהלים ע"ג ח') מלשון סורית ותרגום ירושלמי מַזֵּק, וכמוהם רבים.

כד) משה רבנו הציב בספרו הקדוש את גבולות הלשון העברית, ויחוק את חוקותיה דרך קבע. כן מלת „מן" שבלשון כשדי הוראתה „מה?" היתה עוד נהוגה בימיו אצל בני ישראל, ובראותם את המן אשר לא ידעו, שאלו איש את רעהו לאמר, מן הוא? אך התיבה הזאת לא נשארה בלשון עברית כי משה לא השתמש בה.

כה) גם לא יעלה על דעתנו שהשיחות בין איש לרעהו המספרות בספרי הקדש על ידי כותבם כמדוברות בימים הקדמונים הקודמים לו, יצאו באמת מפי המשיחים כמו שהן כתיבות לפנינו, ושלשון משה היא בעצמה גם לשון יעקב ואברהם ונח ולמך ואדם, שאם נניח זה, יצא ממנו כי גם פרעה ולבן דברו בלשון עברית בעוד כי נודע לנו שהראשון דבר בלשון מצרית והשני ארמית. על כן יש לדון שהכותב העתיק ללשונו את דברי

---

[13]) יוחן דוד מיכעליס, רוזינמילר וגיזיניוס.

[14]) שמות י"ג י"ז; דברי הימים ז' כ"א.

[15]) בימי מגורי בני ישראל בארץ מצרים נכנסו בלשונם, במספר מעט, איזו תיבות מצריות, ואלה הן; אחו, יאור, והכנוי אנכי, בלשון האֶפּטית Anok. כבר העיר רבי נחמיה מבעלי התלמוד (עי' ילקוט, חמשה חמשי תורה, סי' רפ"ו) שתיבת אנכי היא מצרית.

[16]) וזה ראה גם גוסעטיאוס (De lingua hebraica) חבור חקודם לאוצר מלין שלו) והוציא מזה שהכשדים בחרו במליצות אשר לא השתמשו בהן העברים כי אם מעט מצער. אך אם הדבר כן, איך היה שהתיבות והמשקלים האלה חשובים הם כל כך בלשון עברית?

[17]) לפי דעתי גם קצירו רעב (איוב ה' ה') הוראתו קציר הרעב, וכן מימינו אשדת (דברים לג' ב') הוראתו מימין אשדת, מנגב הר נבו, כי הר סיני שעיר ופארן נמצאים מנגב לו.

האחרים, ושאולי יעקב ואבותיו ובניו דברו בלשון עברית משונה במקצת מהלשון שדבר בה משה, וקרובה מזאת אל לשון ארמית יח).

כו) במשך תשע מאות שנה נשארה הלשון העברית בגבולות אשר הציב לה משה בלי שנויים מסוימים [18]), כי ספר התורה היה נם כן הספר

---

18) שני שנויים קלים מצאנו מקום בלשון עברית אחרי ימי משה כי הוא השתמש בתיבות „הוא" ו„נער" בשתוף המינים בין לזכר ובין לנקבה והסופרים הבאים אחריו השתמשו בתיבות „היא" ו„נערה" לנקבה. יט) — ואני מניח כי משה בעצמו כתב את ספר התורה, אף כי נודע לי שבמה וכמהו אשר עליהם ונגדם דבר רוזנמילר בהקדמתו לחמשה חמשי תורה, מחלישים שהספר הזה איננו כ"כ קדמון. יוחן דוד מיכעליס מתמיה איך יבלו ליחס חבור ספר משה לעזרא בעוד שלשונו בספרו איננה כל כך משבחת ונאה. אך אין להפליא על זה אם גם ארדואן העיז פניו להחליט ליחס ספרי ציצירו ווירגיליאו לאיזה נערים אשר חיו בדורות הבינים. בראותי קלות מופתי מכחשי קדמות ספר התורה אני נוטה להאמין שהמקור האמתי לקשיות ערפם הוא היראה לבוא לידי האמונה במתן תורה ובנסים חוץ מן הטבע, ואמנם מצאנו מקום בספר משה נבואות שנתאמתו כמו תפוצת בני ישראל על פני כל הארץ (דברים כ"ח ס"ד) דבר שאין כמוהו, ושבימי

יח) וזה נראה נם ממה שבני משפחת אבותם היובנים בשנן אתם הבינו את דברי אליעזר המדבר בלי ספק בלשון אדוניו, וכן הבינו אבותם ויצחק את דברי לבקה המדברת בלשון עמה, ויעקב בנופו בשנן אתם התחיל מיד לדבר עם הרועים ועם רחל ולבן וכני משפחתם.

יט) בפרשת כי תצא (דברים כ"ג י"ט) נמצאת פעם אחת תיבת נערה עם ה"א מוספת בלי קרי וכתיב, בשוד שהכנוי „היא" לנקבה נמצא בכל כמה פעמים בחומש (ויקרא י"ח כ"ט; י"ג י'; ואחרים). — ויש עוד להעיר שבחמשה חמשי תורה נמצא פעמים רבות הכנוי מאבר נסתרת במקום נסתר, ל"ל בה"א בתקום ו"ו (בראשית י"ב ח'; לה' כ"ח; מצ' י"ח בחי פעמים, שמות ויקרא במדבר) וכן ביחר ספרי הקודם גם בתחנונים (תבקוק ג' ד', דניאל י"ח י') ולפעמים נ"ב נסתר נמקום נסתרת (שמות י"ח ו'; ויקרא כ"ז ט' י'; דברים י"ז יש"ו) ומזה נראה שתולי לא בלבד בכנוי הנפרד „הוא" כי נם במחובר השתמשו בימי משה בחוף המינים (ויש מבלים בה"א במקום ו"ו נם בפעלים (ויקרא כ"ח ה'; במדבר ל"ד ד') דברים כ"ח ז'; יחזקאל י"ז כ"ב; ירמיה כ"ב ט'; תהלים ע"ג ב'). נם פעמים לרוב נמצא בתי"ך השם עם כנוי מחובר נסתר במקום נסתרים ר"ל תסר יו"ד, וכן נם הרבים זכר חסר יו"ד נם בלי כנוי, ולוב תלופי המסגרים והמינים התים נמצאו בפנרע בנסתר, כי במדבר בעדו תין הבדל בכנוים תם נפרדים תם מחברים, בין זכר לנקבה לא בקריאה ולא בכתיבה; ובין נמצא ונמצאה בכתיבה תין הבדל במחברים כ"א בקריאה, ובנפרדים הכנוי „אַתְּ" שהוא נמצא בל שתי פעמים נחומש במקום נמצא (במדבר י"א ט"ו; דברים ה' כ"ד); ובמה שנוגע תל הנסתר בכר הבדלו למעלה. במספר רבים ים לנפרדים המיד כנוי אחד לנוף לתבון בין לזכר בין לנקבה ותין בין שני הנושים התחברים הבדל אחר כי תם שמוש הנ' לנקבה במקום המ' לזכר, ותין צורך להעיר על רוב הפעמים שהמ' בתה במקום הנ' בכנויים, והדבר כן נם במחברים, רק שתם הסם רבים בתה להורותו י' לפני הכנוי, החסרה פעמים לרוב בתסר תמלוא, מכל זה נראה לי שים להניח ההפרשה שבימי קדם לא היה שום הבדל בכנויים בין זכר לנקבה, וגם במקצת בין יחיד לרבים תו לכל הפחות במה שנוגע תל הכתיבה, כי תין תנו יודעים בבהור דרך קריאתם שתבדה ממנו, ובתך במשך הזמן רתו להבדיל ביניהם תו להביר נם בכתיבה ההבדל שתולי בכר הכירו ע"י הקריאה.

היותר נכבד ועקרי מצד הלשון, לכל הפחות לחכמים ולסופרים ולא היתה לבני ישראל במשך הזמן הזה שום הצטרפות נמשכת, לא מסבת אהבה ואחוה ולא מסבת שנאה ותחרות עם יתר העמים המדברים לשונות אחרות.

כז) אם בספר הזה קרא העם הרבה או מעט, אין הדבר הזה רב הערך כאשר חשבו אחדים. הכהנים והלוים אשר לא היה להם חלק ונחלה בארץ תוך אחיהם, היו גולים מטבט לשבט ומעיר לעיר לקבל התרומות והמעשרות אשר קבעה להם תורת משה, ועל כן היה להם לחק לתועלת ולהכרח ללמד ולשנן לעם את התורה, כי רק על פיה יכלו למצוא די פרנסתם, וחמה על הדרך הזה החיו את תורת משה ואת לשונו. גם בימי בלבולים וערבובים היותר קשים נראו תמיד בני לוי כמשרתי האל היותר הגונים ומתקבלים. גם האיש מיכה אשר עשה פסל ומסכה בביתו שמח בלבו כאשר מצא לוי אחד להיות לו לאב ולכהן, וחשב שהאל ייטיב לו בזכותו.

כח) אולי היתה לשון העם משונה במקצת לפי הזמן ולפי מדינות מושב בני ישראל, רק הסופרים והמשוררים השתמשו תמיד בלשון משה, וזאת היתה גם לשון הכהנים והנביאים, ויש לדמותה כמעט ללשון איטלקית הנכבדת, אשר בה השתמשו תמיד בספרים וכשטרות ובדברם בצבור או לכל איש נכבד ומצוין, אף כי לא היתה השפה המדברת בשום עיר מיוחדת [19]). אך אני אומר שללשון עברית קרה „כמעט" כמקרה שקרה בדבר הזה ללשון איטלקית, כי אין לנו מופתים להוציא מהם שהלשון העברית נתחלקה לכמה שנויי לשון עם בשנויי לשון עם יושבי איטליה כ).

משה לא היה יכול לעלות בלב שום אדם לשערו. כן על ידי זה גם הנסים יהיו בלתי מכחשים אם מספרם ראם בעיניו וכתבם לפני העם עצמו המעיד עליהם. — אך משגה הוא אם החכם המצוין Antonio Bazzarini בספרו Dizionario enciclopedico delle scienze lettere ed arti (Tomo IV, pag. 1028) מנה גם הנשר הגדול הרמב"ם (וגם כן ספינוזא, האֶבבעם, ואֶלטער ורבים כמוהם) בין מכחשי קדמות התורה ושוללי חבור זה ממשה. הרמב"ם שם בין עקרי הדת היהודית האמונה ששפר התורה נכתב על ידי משה בעוד שהאל מקרא, אם כן משה איננו לפי דעת הרמב"ם כי אם סופר האל ומפני זה הוא אומר שמשה לא חבר את ספר התורה כי האלהים חברו; ואין לערב הדעה הזאת עם דעת שפינוזה וואֶלטער. העלילה הזאת על הרמב"ם נשנית ג"כ בספר Parnaso straniero הנדפס בוויניציאה (Vol. I, p. 1321.) ומיחסים אותה גם לאבן עזרא, הח' הזה הוא הראשון שהניח הבאת איזו תיבה בחומש על ידי הסופרים האחרונים ואני התוכחתי נגד הדעה הזאת בבכורי העתים ש' התקפ"ח דף קנ"ה), אך בכל חבוריו הרבים לא הניח שמץ ראוה להוציא ממנה שדעתו לשלול חבור תורה ממשה.

[19]) Dante, De vulgari eloquio, Lib. I, capp. 16, 17.

כ) והמקרה הזה קרה ג"כ ללשון יונית, כי לא היו כל מדינות יון בשפה אחת כנראה מן הספרים הנשארו מהימים סופרי מדינה זו הסופרים במקצת מחבורי סופרי מדינה אחרת. וממה שיספר לנו בספר בופטיום סי' יב נראה שגם אז לא היו בידיעה מופלגת לשפוט שהלשון העברית עצמה נתחלקה לכמה שנויי לשון עם. מבמת התוכחות לא היה שום בכל מקום; וישן כי רבים מספרי נביאינו ומספרי חולדותינו ומחוברינו ובפרט מימי המלכים תאבדו ממנו, אין בידינו לנחוש לומר אם חולי לא נמצא בהם שיהי שינוי במבטא או בסמנים לותיות ותיבות. כן מצאנו יבחק

כט) ולשון משה נתפשטה ביותר בין בני ישראל בלשון מצוינת אחרי ימי דוד כשהיתה להם ירושלים לעיר ואם בין מצד עבודת האל בין מצד ההנהגה הלאמית ואליה נהרו מידי שנה ושנה כל העם מקצה.

ל) וגם אם שפת ההמון נשתנתה במקצת בכל מדינה ומדינה, הלשון הנכבדת היתה תמיד מובנת לכל, וזה נראה מחזיונות הנביאים אשר השמיעו אותן לאזני העם ללמדם דעת ויראת ה'. ואין ספק שדעה בלתי מיוסדת ובלתי נכונה היא דעת האומרים שהנביאים היו מתרגמים נבואותיהם ומפרשים אותן אל העם [20]) כח).

לא) אך בנפול מלכות יהודה לפני תקף חיל בבל נפלה גם הלשון העברית לפני הארמית והיה זה על שני פנים: הראשון שחדל העם לדבר מעט מעט בלשונו בהתחילו להשתמש בלשון אדוניו; והשני כי גם הסופרים אשר הוסיפו להשתמש בה הביאו בתוכה איזו תיבות נכריות, רצוני לומר תיבות ארמיות ופרסיות, ומליצות קרובות לדרכי לשון ארמית, ומתנגדות לדרכי הלשון העברית הצחה, לאלה יקרא בשם מליצות ארמיות או כשדיות הנהוגות בימים האחרונים. רבות מאלה מצאו מקום בספרים הנכתבים אחר הגלות, הלא המה ספרי עזרא ונחמיה ואחרים. משלים מתיבות ארמיות הם שמות החדשים נִיסָן אֲדָר וגו' וכן השמות: אֶגֶרֶת, גִּיל (גְּלִילָם, דניאל א' י') גְּנָזִים (גְּנָזַי, אסתר ג' ט') כְּנָת כְּנָוָתָהּ, (עזרא ד' ז') תַּכְרִיךְ, פִּתְגָם, צֶרֶף, רִשְׁיוֹן, שָׁרְבִיט כג). והפעלים אָחַז להוראת סָגַר כג) (נחמיה ז' ג') גָּזַר להוראת תִּקֵּן (אסתר ב' א'). חִיֵּב, תִּרְגֵּם. משלים ממליצות לשון ארמית הם: וּשְׁנֵיהֶם הַמְּלָכִים (דניאל י"א כ"ז) עם הפנוי הנוסף. בְּיוֹמָם (נחמיה ט' י"ט) מן בְּיוֹמָא, בעוד שבלשון העברית הצחה, המ"ם הנוספת תחליף השם לתאר הפעל כמו חָנָם רֵיקָם עד כי אין לומר ביומם כמו שאין אומרים בְּחִנָּם, בְּרֵיקָם. פָּקַד עַל להוראת צִוָּה (עזרא א' ב'. דברי הימים ב' ל"ו כ"ה) שבלשון

[20]) Encylopedia, art. Hebraique (Langue) III.

במקום יצחק ומחריש עוד, שמוני בחו בכתיבה מחרי בוחה במבטא; יחזקאל בהגידו דברי הלל מליו מסתמא תמיד בחיבות "בן אדם" מה שלא עבו כלל יחר הנביאים.

כח) מחשבת חנה אשר היה בלי ספק יפה ונחה עד מאד נחשה גם לשון ההדוה היתה סגורה בפי העם, כי חנה עצמה ותיפה לא נמנו תוך נכבדי העם וגדוליו. ואם תאמר שחולי כותב הספר חבר התפלה וגם לוחה בפי חנה, מה שאין להכחיש, יש להשיב שמכל מקום גם זה חוח בהלשון הנחה היתה נודעת כדאי לעם, אם כותב הספר חבב כדבר תפלתי שחנה עצמה חדבר כן. גם שירי דוד ומזמוריו שהלוים שרו בניח המקדש עזרו להפיץ הוך המון העם שימוש הלשון ההדורה כי בלי ספק הכין העם השירים והמזמורים ההם. כמו שהבין שירת דבורה וקנוח דוד על מות שחול ומבנר ומיבוריה מחריש כחלה.

כט) חולי משבט עם ר"ם נוספת כמו בְּגֶם בְּרֶם סרעף סעיף ושָׁבָט מן שָׁפַט (בום"ף).

ל) בחיבה זו בבר הסתמם דוד (תהלים ע"ז ו') לחזק במלות עיני בחשבר העיר בבר המקבר בפי' כ"ג.

העברית הצחה הוראתו בַּקֵּשׁ על עניני איש או עָנַשׁ. צִוָּה עַל להוראת צִוָּה אֶת (אסתר ד' ח'. תרגום הארמי פָּקַד עַל) בעוד שבלשון העברית הצחה הוראתו צוה לאיש לבלתי עשות איזה דבר, (עי' אבן עזרא בראשית ב' ט"ז).

לב) גם טועה היא דעת החושבים שכששבו היהודים בימי מלכות כורש אל ארץ מולדתם כבר נשתכחה מהם ידיעת לשונם, ועוד יותר טועה מזאת הדעה שכבר נשתכחה מהם כמה מאות שנה מקודם, כמו שהחליטו אחרים. נחמיה מעיד בלבד שבני היהודים אשר לקחו להם נשים נכריות, לא ידעו לדבר יהודית, והשתמשו מחצה על מחצה בלשון אמותם; אך זאת איננה ראיה שבני ישראל לא הבינו יהודית ועוד פחות מזה שהלשון הקדמונה כבר נשתכחה מרוב העם; ובפרט אחרי גרשם הנשים הנכריות האלה על פי עצת נחמיה עצמו. הנביאים חגי זכריה ומלאכי הוסיפו לדבר אל העם יהודית, ובימי נחמיה קראו באזני העם תוכחה ארוכה (נחמיה ט' ה'-ל"ז), לחזק את לב העם לחתום את שבועת האמונה בתורת ה', ושם לא נאמר שתרגמיה או שהליצוה אל העם למען יבינוה. הנביאים לא תרגמו את כתבי הקדש לפני העם אך פירשו ובארו אותם אליו. [21])

לג) רק בני ישראל אשר לא שבו עם עזרא לארצם (והיו רובם) ונשארו בבבל למדו עצמם מעט מעט בלשון הארץ ההיא ולא דברו עוד עברית, זכשהלכו אחר כך גדודים גדודים להתישב בארץ ישראל עזרו לפשט שמוש לשון ארמית על חשבון הלשון העברית; ונוסף על זה שבימים הראשונים היו בני ישראל תחת ממשלת מלכי פרס, אשר בארמנותיהם (כנראה מספרי דניאל ועזרא) השתמשו בלשון ארמית, ובמשך איזה מאות שנה נלחמו בני ישראל עם מלכי סוריה ובאו תחת ממשלתם, אשר לשונם גם כן לשון ארמית.

לד) עכ"ז אי אפשר לומר שהלשון העברית גועה כל זמן שבית שני ישב על מכונו, כי אף אם במשך המאות אבדה כלליותה, מכל מקום השתמשו בה גם אחרי חרבן הבית קצת העם, ורבי מאיר אשר חי במאה השנית אחרי החרבן היה מבטיח חיי העולם הבא לכל המתישב בארץ ישראל ומדבר בלשון עברית, ויוצא מזה שאף כי בימים ההם היתה הלשון הזאת הולכת ומדלדלת, עם כל זה לא חדל עוד העם מכל וכל להשתמש בה, וגם ממאמרי ספרי יוסיפון, וספרי הברית החדשה המובאים על ידי ר' עזריה מן האדומים אין ראיה כי אם להחליט בברור שבימי טיטום הלשון הארמית היתה נהוגה בארץ ישראל יותר מהלשון העברית [22]).

---

[21]) הלוים נקראים כאן מבינים את העם intelligere facentes populus אך לא מתרגמים או מליצים interpretantes; הוראת תיבת „מפרש" בספר נחמיה (ח' ח') איננה „מתרגם" כמו שחשבו אחדים על פי התלמוד (מגלה ג', נדרים ל"ז) וגם לא מלה במלה ad verbum כמו שחשב גזיניוס Geschichte 45, Lexicon manuale, pag, 843 אך הוראתה (וכן הוראת תיבת מְפָרָשׁ בעזרא ד' ו"ח) בבירור בדרך צח, כמו כתב מְפָרָשׁ לאנקלוס (שמות כ"ח י"א) שהוראתו כתב ברור ונקי.

[22]) עי' מאור עינים סי' ט' וגו' „הלשון אשר דבר בו ישו עצמו.

לה) בלשון העברית המדוברת בימי בית שני, תרבינה התיבות והמליצות הבלתי נמצאות בכתבי הקדש; אך כל אלה אינן זרות ונכריות, כי אם עבריות, אף כי לא מצאו מקום בתנ"ך ונחלקו לשלשה מינים ואלה הם: א) תיבות השייכות ללשון משה והנביאים אך שלא בא לידם להשתמש בהן, ובאו בקבלה מפה אל פה אצל העם; דרך משל תיבת „זרת" להורות אצבע קטנה שביד מן „זערת" בלתי נמצאת בתנ"ך כי אם להורות מדה, אשר היא בלי ספק הוראה בלתי עקרית, כי המדה הנקראת זרת היא הרוח בין קצה הגודל וקצה האצבע הקטנה אם היד פשוטה מכל וכל. כן השם חָלָל להורות ריוח, רק באו ממנו השמות חַלון, חָלִיל, מַחֲלָה ושם התאר חָלָל. ב) מלים שאינן שייכות ללשון ההדורה אשר דברו בה הנביאים, כ"א ללשון המון העם אשר היא קדמונה כמוה. ג) מלים שהיהודים החלו להשתמש בהן אחרי ימי התנ"ך.

לו) הלשון העברית הזאת נוטה במקצת אל לשון ארמית כי נמצאו בה: א) מלות ארמיות כמו אֶבֶר במקום המלה העברית עֶפְרָה. אִיךְ במקום עַיִן. אַרְכּוּבָה במקום בֶּרֶךְ. גִּפֶּף תחת חֻבַּק. חֻגַּר תחת פְּסַחַ, טַס תחת לוּחַ או פַּח. נְדַךְ במקום קִרְיָה. לָאו תחת לֹא. לָקָה תחת הָבָה. הִלְקָה תחת הָבָה. סוֹמָא במקום עִוֵּר. סַוְף תחת חָרֵב. סָפַר תחת גָּבִיל. סַפָּר תחת גַּלָּב. סָתַר תחת רָחַם או נָתַן. תָּקַל נִתְקַל, במקום כָּשַׁל. ב) מליצות ארמיות כמו דבוק הכנוי עם הבינוני, דרך משל: גּוֹזַרְנִי תחת גּוֹזֵר אֲנִי. מוּפַרַשְׁנִי במקום מְפָרֵשׁ אֲנִי. כן מֻרְחָצָאוֹת ודומים לו באל"ף נוספת ר"ל עם קמץ נוסף שהוא בלשון ארמית הוראת הרבים לנקבה. ג) תיבות חדשות הנולדות מתערובת שתי הלשונות, כמו חֲרֵי הבא מן הֵנָּה נָאוּ. כְּמוֹ וּכְוָת. שְׁמָא לפי הנראה מן שָׁמָּא. במקום שַׁלְמָה (סימן [23]) מן הֵילְמָא. ויותר מזה נמצאו בה תיבות יוניות ורומיות [23].

לז) הלשון העברית הזאת המאוחרת היא הלשון אשר נכתבו בה המשנה והברייתות המצוינות בתלמוד והתוספתא (הנדפסה בקצור התלמוד לרב אלפסי) וההלכות הנקראות הלכות קטנות, וכן רבים ממשלי חכמי התלמוד (אמוראים) מארץ ישראל ומספוריהם המפוזרים בשני התלמודים ובמדרשים. הספרים התקיפים האלה יכולים לתת קציר מלא ועודף לאוצר לשון עברית המאוחרת, ועם השרשים הרבים הבלתי נהוגים בתנ"ך יֵרָאוּ בו השרשים הנמצאים בספרי תנ"ך מעשרים על ידי כמה וכמה מלות נאות ומספיקות וכל מיני מליצות יפות ומבטאים ישרים.

---

23) עי' ספר Anton לה' Thesauris linguae hebraicae, Mishna augendi המכיל בגליונות מועטים דקדוק לשון המשנה Theodor Hartmann (Rostock 1825—25) ואוצר תיבותיה. המחבר מנה במשנה תרק"ס תיבות ששרשן בספרי תנ"ך, אך הוראתן משנה מאשר להן בכתבי הקדש; רע"ב תיבות יוניות ורומיות; ואתש"ך תיבות בלתי נמצאות בתנ"ך ובלתי זרות אך שייכות ללשון המשנה. חֶבֶל שהחבור הזה איננו מדֻקדק היטב. — מ"מ יש להעשיר האוצר במה שנוגע למלות המשנה, בחיקור בתוספתא ובחיבורים האחרים הכוללים משלי חכמה ופסקי דינים לחכמים הקדמונים. אסיפה אחרת ממנות המשנה נזכרת ג"כ בהקדמתי לדקדוק לשון עבר דף ס"ו.

לח) רבי יוחנן החי במאה השלישית למה"נ בדברו על ההבדלים הקלים הנמצאים לפעמים בתיבה אחת בשמוש הלשון העברית המאוחרת הזאת לערך לשון כתבי הקדש (דרך משל מָזַג במקום מָסַךְ, רְחֵלוֹת תחת רָחֵלִים) הוא קורא ללשון עברית המאוחרת בשם לשון חכמים וללשון תנ"ך בשם לשון תורה (ע"ז נ"ח, חולין קל"ז). השם הזה יובל לתת מקום לנו לחשוב שבימים ההם לא השתמשו בלשון העברית כי אם החכמים לבדם, אך לא להניח שהעברית המאוחרת הוסדה על ידי החכמים בלי שידברו בה המון העם בארץ ישראל [24]). ללשון המאוחרת הזאת, יש כל התכונות הראויות ללשון חיה ומדוברת הפשוטה אצל עם העלול לעבודת האדמה, וההגון לעשות כל מלאכת עבודה בבני ישראל. במשנה נכללו בדיוק כל הדברים הנצרכים לעבודת האדמה, כל הכלים הראוים לכל מלאכה ואומנות וכל מה שנוגע אל דברי חוב, אל דברי ריבות ומחלוקות ואל בתי ערכאות וגו', בלי היקפי דברים שהצטרכו להשתמש בהם לרוב על כרחם החכמים האנוסים לדבר או לכתוב בלשון מתה.

לט) אם לשון החכמים לא היתה לשון מדברת מעולם כי אם תקנת החכמים עצמם, החפצים להחיות בישיבותיהם הלשון העברית, לא היתה להם בתקנתם זאת דוגמא אחרת כי אם כתבי הקדש בלבד. בלי ספק היו מכרחים למלא חסרונותיה בהשתמשם בתיבות נכריות; רק קנאתם (דתית, מדינית או ספרותית) היתה מונעתם מלהקדיר צחות לשון העבריה הקדמונה בהביאם אל תוכה תיבות זרות או חדשות בעוד שתיבות אחרות שות להן בהוראתן כבר נמצאו בלשון המקרא. גם לא היו משתמשים במליצות המקרא להוראה משונה מאשר להן בכתבי הקדש, וכן לא היו משמיטים מלשונם כמה וכמה תיבות המורגלות במקרא, דרך משל: הֲלֹא, אֲשֶׁר, אֲנַחְנוּ, מַדּוּעַ, לְמַעַן, כִּי, יַעַן, הִנֵּה ועוד הרבה.

מ) כן לא היה בידנו להבין מקור כמה וכמה תיבות בלתי נמצאות בתנ"ך ובלתי נכריות, כי אם מיוחדות ללשון חכמים ר"ל נגזרות משרשים עבריים בדרך חפשי, כמו שיתכן לעשות כזאת לעם המדבר, בעוד שאין ליחסה להכמים הרוצים לדבר בלשון מתה. תיבות כאלה הן: בִּשְׁבִיל להוראת לְמַעַן (ר"ל בְּדֶרֶךְ כמו בלשון אשכנזית wegen שמקורו Weg), בְּלַפֵּי (מן לְאַפּוֹת), בֵּיצַד (מן בְּאֵי צַד), אֶפִילוּ (מן אַף אִלּוּ), אַחֲרַאי (מן אַחַר וכונתו שבא אחר איש אחר למלא חובתו), אָמַד (מן מָדַד), תָּפַח (מן נָפַח) עִפַּץ (מן עָצַם), הִתְעַבֵּל (מן אָבַל), הִתְחִיל (מן תְּחִלָּה) תָּרַם (מן תְּרוּמָה), מָסַק (לָקַט זֵתִים, וכונתו הניח בשק).

מא) מלבד הלשון הזאת הקימת והרגילה בפי ההמון השתמשו חכמי המשנה בלשון אחרת, יותר צחה בלתי חיה ובלתי מרגלת בפי המון העם,

---

24) כדעת לֵוַיזון בדרישתו על לשון חכמים הנמצאת בבית האוסף שלו ונדפסת מחדש בראש המשנה (ויינא 1815) נגד דעת הרמב"ם, אשר עליה עי' פירושו על המשנה (תרומות א' א'; כלאים ב' ג').

כי אם מיוחדת לחכמים ובלשון הזאת ערכו נוסח התפלות[25]. הלשון הזאת המשונה מהקודמת הולכת לרוב אחר לשון המקרא, חוץ ממליצות אחדות הנמצאות בה הלקוחות מן הלשון העברית המאוחרת. הלשון הזאת היא באמת לשון חכמים, כי בה לא השתמש המון העם מעולם רק מיוחדת היא לרבנים ולחכמים, בה לא תמצאנה כ״א לפעמים תיבות לועזות ומליצות ומשקלים נכרים ולא תיבות התנ״ך להוראה משונה מהוראתן במקרא, בעוד שנבנסו בה תיבות התנ״ך הבלתי ידועות ללשון עברית המאוחרת, וגם דומה היא לפעמים היטב ללשון כתבי הקדש השירית.

מב) אבל מפני היותה בלתי נקיה מאיזו תיבות חדשות המיוחדות ללשון עברית המאוחרת שבאו בה בטבע, כמו שהעיר קאָזלין בחבורו באר רחובות[26], לא כן עשה איזה מדקדק עברי אשכנזי מן האחרונים[27] להגיה לפי דקדוק לשון המקרא כל מה שמצאו בנוסח התפלות הנוטה אם רב אם מעט מהדקדוק הנ״ל. אך יש לשבחם על הגהותם שגיאות רבות בלתי תלויות בתיבות החדשות ההן רק בחסרון שקידת המעתיקים ובסבלותם.

מג) בלשון חכמים זאת הנהוגה לא בלבד בנוסח התפלות כי גם באיזה חלקים קטנים מהתלמוד הצליחו להשתמש עד המאה החמישית למה״נ שהיא דור בעלי התלמוד האחרונים[28]. יש לנו גם כן בלשון הזאת שיר אחד הדר ונאה הנכתב לפי הנראה איזה דור אחרי בעלי התלמוד[30].

מד) עד הזמן הזה היתה הלשון העברית חיה, וכל בני ישראל דברו בה אם רב אם מעט. לשון המקרא היתה חיה ונודעת לעם לכל הפחות בלשון מצוינת, וכן לשון המשנה המאוחרת אשר נתקימה לכל הפחות במשך שלש המאות הראשונות למה״נ ר״ל עד ימי רבי יוחנן ותלמידיו כי רבים ממשליהם נאמרו בלשון עברית כד).

---

25) בשנת 1821 יצא לאור בווין החלק הראשון מתפלות כמנהג האשכנזים עם העתקתי האיטלקית ובשנת 1829 נדפס גם החלק השני, אך הדפים האחרונים (165—124) אינם ממני. בעצם השנה הזאת נדפסה בווין ג״כ העתקתי לתפלות כמנהג האיטליאני.

26) חבור קטן שיצא לאור בש׳ התקמ״ו בה„מאסף״ ונדפס מחדש בבה״ע ש׳ התקפ״ה דף 124—116.

27) האנוי (שערי תפלה), סטנוב (ויעתר יצחק), בן-זאב (תפלה זכה).

28) עי׳ ברכות ט״ו י״ז, מועד קטן כ״ה, עבודה זרה כ״ד וירושלמי מועד קטן ג׳.

29) „אשר הניא עצת גוים״ הכתוב לפי הנראה בימי הגאונים.

כד) ים להניח שכשהלכו בני ישראל בגלות למד מהן איזו מני ומקצתו מן כל העמים, הוסיפו לדבר ביניהם בלשון עבריה, ולא השתמשו בלשון עתי אתין למד שיעבדו שמה, כי אם במשא ומתנם עמהם. רק במשך הזמן התחילו לערב שתי הלשונות, כי הלשון העבריה התלה להשתכח מהם ובמקום המלות העבריות הבלתי נודעות להם או הבלתי נמצאות להורות ענין מן הענינים השתמשו במלות מצרי הארץ, וכן להפך. ואולי עברו היהודים לפעמים בכוונה תיבות ומלות עבריות בדברם בלשון אחרי אתים, למען לא יבינו שומעיהם הנכרים את דבריהם, וילמו מזה כמה שנוי לשון ובתב עם בני ישראל כמספר העמים למד נתפזרו ביניהם. רק

מה) אם כן יש להבחין בלשון העברית שלשה דורות: א) דור הזהב, הכולל כל הספרים הנכתבים לפני גלות בבל והוא דור לשון העברית ההדורה ב) דור הכסף, הכולל כל הספרים הנמצאים במקרא הנכתבים אחרי הגלות והוא דור לשון עברית המאוחרת. ג) דור הנחשת, והוא דור לשון העברית המאוחרת בלתי נמצאת במקרא והיא שאנו רגילים לקרוא בשם לשון חכמים.

מו) כל מיני לשון עברית אלה ראוים להמנות בחכמת הלשון העברית ר"ל ראוים הם להחשב בדקדוקי לשון עברית ובאוצריה אם נניח ששום לשון לא תאבד שמה בקבלה תיבות חדשות, או אם במשקליה בנטיות שמותיה וכיוצא נתהוו במשך הדורות איזה שנוים קלי הערך, אם בשנוים האלה ובתיבות החדשות הסכים העם עצמו בהשתמשו בם בדבוריו [30]).

מז) בימים האחרונים (מהמאה העשירית למה"נ) בהרבות הסופרים העברים, נתרבה גם כן מספר הלשונות במספר המחברים. הלשונות האלה הבלתי נהוגות בפי העם, אך מיוחדות לחכמים בלבד, אינן שייכות לענין הלשון העברית כי אם ללמודי הכקורת על ספרי החכמים.

מח) הלשונות העבריות האלה היותר חדשות, תתפרדנה לששה חלקים א) „לשון עברית החדשה הרבנית" בה השתמשו הרבנים וכל הסופרים על ענינים הנוגעים לחכמה התלמודית כרש"י ובעלי התוספות וכל הפוסקים בכלל. יסוד לשון זו היא לשון המשנה אבל נתערבו בה מליצות ארמיות ותלמודיות, וכמעט אינה משתמשת כלל במלות המקרא ובמליצותיו. ב) לשון עברית החדשה הנוגעת אל חכמת הלשון" ובה השתמשו חכמי הלשון כמו אבן עזרא, קמחי, אברבנאל, והמחברים האחרים אשר כתבו על חכמות שונות. הלשון הזאת, לנגד הקודמת אוהבת מלות המקרא ומליצותיו, ואינה משתמשת כי אם פעמים מועטות במליצות הארמיות הנמצאות בתלמוד. ג) „לשון עברית החדשה הנוגעת אל חכמת הפילוסופיה" הנהוגה אצל בני תבון (יהודה, שמואל, משה) אשר העתיקו מלשון ערבית חבורים פילוסופים כספר האמונות לסעדיה גאון וספר חובת הלבבות לר' בחיי, וכוזרי ליהודה הלוי, ומורה נבוכים להרמב"ם וגו' ובעקבותם הלכו איזה פילוסופים אשר חברו ספריהם בלשון עברית כמו הרלב"ג. בלשון הזאת לא נמצאו מליצות המקרא ולא מליצות ארמיות כי אם מליצות ערביות. ד) „לשון עברית החדשה הנוגעת אל המליצה" שבה נכתבו החבורים הפרזים אשר לשונם הדר ונשא ויתפרדו: א) לבלתי חרוזים; ב) לחרוזים; ג) לבעלי איזה חרוזים

[30]) בבה"ע ש' התקפ"ט דף 132—123 הוצאתי לאור דוגמא אחת להורות הדרך הישרה לחבר אוצר מלין מיוחד ללשון המשנה.

בהלוך היהודים את עוכסם בקרב העמים, ובפרט כשהתחיל אור החכמה לזרוח והמספט לפרוק במקום את עול הגלות והדחק מעל צואריהם, הלכו הלוך וחדל מלהשתמש במלות עבריות חוץ לבון תכני התורה, עד כי בימינו אלה אין עוד בוס הבדל בין לשונם ובין לשון אחיהם בלתי בני בריתם אשר הם יושבים בתוכם.

מפוזרים לפי רצון המחבר. הלשון הזאת אוהבת את המליצות המופלגות והשימוש בתיבות דומות המבטא, גם אם אינן מלשון המקרא ובלתי עבריות. איזה סופרים מארץ אשכנז נשתמשו בימים האחרונים בלשון פרוזית נשאת בלתי חרוזים ובלי תיבות דומות המבטא ולועזות. ה) „לשון העברית החדשה שיריית", אשר בה חברו השירים הנחלקים לחרוזים ובלתי חרוזים, ובלתי שקולים ושקולים ואלה יפרדו לשלשה ראשים: א) ההולכים בדרכי המשקל ר״ל עם מקומות מיוחדים לתנועות וליתדות; ב) עם היתדות בלתי נחשבות כאילו לא היו; ג) עם היתדות נחשבות כתנועות בשימוש שוה. הלשון הזאת אהבה אצל המשוררים האיטלקים והאשכנזים הקדמונים התיבות היותר יקרות והבלתי הולכות על פי הכלל; ואצל הספרדים והאפריקנים היתה יותר סדורה וצחה. במאה הט״ז למה״נ אהבה גם היא ביותר התיבות דומות המבטא והמליצות בעלות שתי הוראות אשר החשיכו אורה, והמשורר המפרסם משה חיים לוצאטו הפאדובני החזירה לאיתנה להדרה ולצחותה. ו) „לשון עברית האחרונה הַמְדֻמָּה" כוללת גם היא שלשה ראשים ואלה הם: א) הלשון העברית האחרונה הדומה ללשון ספרי תולדות שבמקרא, ע״ד ספר הישר, ספר בן גוריון, וספר תולדות צרפת ותוגרמה ליוסף הכהן; ב) הלשון העברית האחרונה הדומה ללשון מקרא השיריית ע״ד איזה מזמורים ממשוררים אחרונים ומשלי אסף לסטנאב; ג) הלשון העברית האחרונה הדומה ללשון משנה, ובה השתמש הרמב״ם בספרו הגדול הכולל כל התורה שבעל פה ונודע בשם „משנה תורה".

מנאצנו ומנדנו.

מאת

אלעזר שולמאן.

מעולם לא האירה ההצלחה את פניה לבית־יעקב ולא הרבתה לו אוהביו באפם־יד. לא רק בעתות החשך לבד, כי אם גם בעלות אור ההשכלה על הארץ ונגוהותיה האירו פני תבל, גם אז לא חדלה הַמַּשְׁמֶה וצוררי ישראל עוד רבו ושוטניו ובוזיו עצמו שִׁבְעָתַיִם. כן ראינו בתקופת הָרֵפְרֵמַצְיָה, בְּשִׁפּוֹך עלינו אז יוצרה ומחוללה את מרורתו מרורת פתנים וחמת עכשוב, הוא יחד עם כל ההולכים בעקבותיו, המקדישים את שם הביבליה ומעריציה, ואשר למען דעת אותה במקורה למדו דעת גם את ספרותנו, והיא אשר נהפכה בידם לרועץ לנו, בהחלם מאז לחפש תנואות בנו, להשליך שקוצים עלינו ולהשפיל כבודנו עד לעפר.— גם בתקופת ההשכלה החדשה, היא השכלת המאה השמונה־עשרה, אשר יצא אורה אז מצרפת ומחזיקיה ותומכיה נחרו בכל הבל ובידם נתקו גם כל חרצובות האמונה וכל קדש נתנו למרמס, גם בתקופה הנאורה ההיא ראינו אך רע וגם בה שבענו עמל ובוז למכביר. כי מבלעדי אחדים אנשי־לב ורודפי צדק באמת, כ מ ו נ ט י ס ק י ה, אשר קם לנו למליץ ישר ויחשבנו כאדם גם אנחנו, אין עוד כמעט איש מכל המון הנאורים ההם, ממחוללי ההשכלה הזאת, מכל סופריה ומליציה הרבים ומשורריה וחוקריה, אשר נכמרו רחמיו גם על העם העשוק והרצוץ הזה, לדרוש גם צדקו ולבקש גם משפטו. ועוד זאת, כי זה אשר נחשב להם למורם ומאשרם בדרך ולאדירם בקרבם, ואשר ממנו פנה ממנו יתד להם, גם זה האיש Arouet de Voltaire — הוא הלא שם לו את שנאתו אותנו לקו ומשטמתו למשקלת, ובעברת אף נחר בנו בפיו המלא מרורות ובעטו הטבול ברעל ואין קצה לנאצותיו ולמרורותיו.

אמנם כן הוא, כי דבר מר הוא מאד, דבר מכאיב לב הוא, להיות עשוק ורצוץ לא רק בידי חשוכים לבד, לא רק בידי אלה אשר הבלי־שוא התעום ואשר רק בקנאת־אמונתם שובבו משובה נצחת, כי אם גם בידי אלה אשר קַרְנַיִם מידם להם ואשר על כל מעשיהם הופיעה נהרה וטהם יצא אור לכל הארץ, כי גם הם יחשבונו מעט מאדם וכאין אנחנו בעיניהם, — אבל לנחם לנו הדבר הזה, כי ה נ א ו ר י ם האלה לא בכל עת היו גם לְסֶמֶל הישר והצדק וכי מעשיהם אמנם ענו בם אחרת מאשר

תדרוש מהם השכלתם באמת. וגם האיש הגדול הזה, פטיש ההשכלה הזאת, גם ארועט די וולטר, צוררנו ושוטננו בנפש הזה, גם הוא לא כטהר השמים טָהרו ולא שגבה עד מרום גם צדקתו, כי אם כאחד האדם טָבעה נפשו בבוץ השפלות ותאות נמבזות השתררו בו, אשר השחיתו לבבו עד היסוד. ע"כ לא יָחלה לבבנו על דבריו ונפשנו לא תכאב על נאצותיו וגדופותיו, כי לא אהבת האמת והצדק היא אשר שמה דבריו בפיו, כי אם שפלות נפשו לבד, רק תאותיו הרעות אשר לא הרפו ממנו בכל עת ואשר שננו כחרב לשונו, וכאשר נוכל ראות זאת בכל דרכיו ומעשיו בכל ארחות חייו גם בכל דרכיו והליכותיו בספרות[1]).

כי איזה משפט הוא אשר נוכל לחרוץ באמת על כל מעשיו בה, בהספרות, האם לא אך תהפוכות אתו והוללות רעה? הנה הוא כותב בידיו ספרים נוראים מאד, מלאים כפירה איומה ודברי נבלה מגואלים וכמעט אך ישמע קול עליהם, והנה יסוג אחור פתאם ויתנכר להם, ועוד זאת, כי עוד ישמיע במרום קולו ויצעק חמס, על כי יעיזו אויביו פניהם לַיחֵשׁ לו דברים כאלה, לנבל שם כבודו! מדברי הנבלה אשר בפיו בחזיונו המגאל הנודע בשם „הבתולה־מאורליאנש", עד ספרו המתלוצץ בשם „קַנְדִיד", אשר לפי דברי קוזֶן[2]) „עוד לא יצא כמעט מֵעֵת אֱנוֹשׁ דבר הראוי לענש יותר ממנו", מחזיונו בשם „הבן האובד" עד „השיחה בחרוזים על האנושיות" מכתביו „האנגלים" עד „ספר המלין הפילוסופיות" ועד שאר דבריו המלאים חרס וכפירה ונבלה נוראה, הן כלם זרו לו, לא ידע מה אתם, ולחרפה לו ולקלון אף להזכיר שמם בפיו! „הן אחרד ואבהל מאד — כה השמיע אז קולו בצאת ספורו קנדיד לאור וסער גדול התעורר עליו מסביב—הן אחרד ואבהל מאד, פן חלילה יחשבוהו לפועל ידי... הן קראתי דבריו גם אני ואדע, כי רק חסר־לב וטשגע יוכל ליחש לי זה מה בזאת"... „רע רע

---

[1]) תן חפצנו כדבריו להוכח עם מכבדיו ומעריציו, כי על תזן מי נדבר עבריה? תבל כלל ספרותי כן נחשוב גם את פעלנו זה לפרק אחד מספר קורות תלאותינו בידי מגדינו וכל החושבים רעה עלינו, לבוא עד הבואתם ולספר מעשיהם לדור. ומי לנו חויב גדול יותר מהאיש הזה, תבל עד היום עוד לא חללו דבריו מפעול רע, ועוד ירימום על גם בספרותנו ונגלות הלוט כגי כלי אם? על כן לא תבצנו לדבר ריק להניח לו ניח נתתן פה גם בספרותנו ונגלות הלוט הלוט על פניו. — המקוראים עליו רבים הם גם לזכות גם לחובה, עד כי נוכל לכתוב עליו ספר כלו מלמד סנגוריה עליו, גם להפך, ולהצען בפיהם יחד למלאה עין על רחיות מוכיחות, תבל רק המעשים לבד והפעלות המלמדות הם תבר יוכיחו דבר בחמת, ועל כן התלמנו גם בכל דבריו פה להצען רק גם לבד ורק לפיהם תלנו מספנו, לבלי נטות מהם ימין או שמאל. מהמקוראים לזה בספרותנו הנודעים לנו, נזכיר פה את מ״ו על גרמֶנין בחלקי המבה״ע החדשי של הר״ז פרלנקל, ואחר גם בספר הקורות שלו בגוים לחדים, כן גם דבריהו של הד״ר קלעמפנער בשם Voltaire u. die Juden תבר בחתם חוק זה מעט. גם העתקת דברי גרמֶנין הנ״ל עם הוספות נחות בחלקי הביבליוחיקה הכוסית של לחנדוי.

[2]) V. Cousin, Histoire de la Philosophie etc.

מאד — כה השמיע קולו אז גם על פעל אחר מעשה אצבעותיו, היא „השיחה בחרוזים", אשר עוררה אז אף היא שאון גדול מאד — רע רע מאד בעיני פועל כל אלה, אשר יוציאו לאור את מעשה ידם בלי קרוא שמם עליהם. הן הסתרתי בבשת פני, אם נמרצתי חלילה להכחיש אף אחד מכתבי ידי ולהתנכר לו. טוב טוב נתתי היתרון לזה, להודות במו פי גם על כל גרוע ופחות כי לי הוא, מלהסכן לכזב בשפתי שלשים פעמים בכל יום" [3]). „הן שמעה אזני דברים על איזה ספר מלין קטן ומתעב — כה השמיע דברו, בהתאוננו מרה גם על ספרו „המלין הפלוסופיות", בהקרא אז מלא גם אחריו — הן רק פועל ידי השטן הוא... ומה מאשרה נפשי, כי אין לי כל חלק ונחלה בהספר הנקלה הזה... אבל יגוני יגדל מאד בראותי, כי ישנם אנשים נוצרים הנושאים שם יקר כזה אשר לא יכון להם, והחושבים אותי למחבר ספר כזה, המתנגד כן להנוצריות..." „כמעט אך תראה — כה יוסיף דבר לד'אלמברט — כי סכנה מרחפת עלי, אז מהר נא להודיעני זאת, למען אשר אוכל להכחיש הכל בעוד עת ולהגיד כי לא לי הוא, אף להוכיח כל זאת בכל מקום בתומתי הטבעית ובאמונת לבבי הנודעת." „היתכן? — קרא בהתאוננו גם לקול השאון הנורא אשר עורר חזיונו „הבתולה", — כי גם בדור נשחת כזה, אשר אמנם לא התנוסס כביר בהצנע דרכו, עורר געל נפש וזועה בקרב כל? — היתכן, כי ייחשו לי חרוזים כאלה המלאים כפירה כזו, אשר רק איזה משרת של כופר בעקר יכול לכתוב אותם?" — „נבהל הייתי — כה ערך דבריו אז גם אל השופט בגענף — נבהל הייתי למראה הטפר הזה, אשר באולת ועזות רבה כזו יזהם כל קדש. לא, לא אני, אף לא אחד מאנשי ביתי ישלחו ידם עד עולם להעתיק ממנו אף דבר מה. ואם ינסה משרתי לחרות ממנו על הגליון רק טור אחד לבד, אז אגרשנו מעל פני. — הן הוא משליך שקוצים על האמונה, כאשר ישבית גם את שלום הממשלות". „בראש כל מעשי אויבי — יוסיף דבר עוד — הן תחשב ההוצאה לאור איזה שיר חזיון בשם „הבתולה מאורליאנש", הן העיז המוציא לאור את פניו ליחש את החבור הזה ליוצר שיר „ההנריאדה"!! [4]) כה

---

[3]) עי' כ"ז בתלמיזות מגן Kreiten בספרו על החיים הזה בשם „Voltaire, ein Charakterbild" — ולמ כי הכלית לחכת להגד עיניו בספרו, בעיניהו הידועה הבולטת מכל דבריו, הוא תומך בכל זאת כל דבריו בראיות עוכיחות ונאמנות, אבר אין לסביר עליהן. — מהדבריס „הכבושים" בל החיים ומערכות לבו, נביא פה אך הדבריס המחדים המלה. כה יכתוב פעם לד'אלמברט: „הבקר הוא עון רק אם יפעול רע, אבל הן יחבב לצדקה רבה אם יפעל טוב, על כן נהיה נא נזהיקים יותר מאבר היינו עד כה". „מחויבים תאמנו לבקר בהבטן, לא במרך לב, לא רק בזמן מיוחד, כי אם בעז ובאמן ובכל זמן ועדן". „הבט אפוא הבטו רע, לבזב, ובגמולבם אשיב לכם לעם מעוף" וכו'.

[4]) ההתפאלרות הגדולה הזאת בעיני-רוחו זה, בהתגרילדה, כמודע לך בסוף יסודה, כי למרות קריאת פרידריך עליה בראבה: „כי ממזה במם עד מבוקו מהלל הוא אם יזכרה ומהוללה", אין מי מאבר יבית בעד לב לה, ובאבר נבא לה La Baumelle מראב. לך מודע הוא

יעיזו אויבי פניהם לקרא שמי על שיר כזה, השטחי בתכלית השטחיות, היותר שפל ומזהם מכל אשר אך יוכל לצאת מתחת מכבש הדפוס. אין כח ביד העט לתאר את מסכת כל דברי הגבלה המלאים סכלות ופחיתות נוראה אשר מצאו קן להם בספר הזה, יליד חשך וצלמות.[5] הנה כה מתהפך הוא מסבות בתחבולותיו בכל עת בדבריו וכה ישים כזב ומרמה מחסהו בלי מרפה בכל מעשיו! ולא רק בהיותו עדנה קטן ודל ומורא האנשים עליו, בנפול עוד עליו פחד התקופים ממנו, ועל כן שם לו סתר פנים למען החסות מפני תגרת ידם, כי אם גם אחרי היותו כבר לתקיף אף הוא וידו כבר מצאה לו און כחפצו ולא נחת עוד מפני כל, הן גם אז עוד לא סר מדרכו ועוד החזיק בנכלים כאלה ובמעשי תעתועיו ולא הרפה מהם, ועוד זאת, כי עוד הוסיף התעיב אז עלילה ועוד העמיק השחית מעשיו עד מאד. „בכל ימי שבתו בפרנע —יאמר קאפפיג—[6] הן היו לו רק שתי מלאכות נכבדות לבד, והן: לשלוח על פני חוץ כתבי פלסתר, ולהתאונן אחרי כן על כי יחשבוהו כי לו המה". „על ידי ערמימותו הנוראה הזאת — יקרא עליו ביגון לב גם אחד מכבדיו והושבי שמו ומעריציו — על ידה הן הסיר הרחיק מהאמת את שתי תכונותיה היותר נעלות, את אמון רוחה גם את אמץ לבבה".[7]

מבפע התג Defontaines עליה: „כי ים גם פרזם יותר מחכוזים ובניות יותר מספר הדפוס, חזון בלי כל רגש ועטם ובלי כל כשרון". ולך לשוח ימלק Laharpe על כל מלה (בספרו Cours de Literat.), כי הלוהות קן לא יוכלו כי קן היא. גם הסופר המודע I. de Maistre יתרון עליו מבפע כזה: „בשוע לחזון הגבוהים הזה אין לי כל זכות לדבר, כי למען לחרוץ מספע על ספר דרוש הוא כי נקרלמו, ולמען קרוא דבריו קן נחוץ הוא לבל יפיל הרדמה עליהו מדי קרלמו בו".

[5]) על „הגבלה המוחלטת" הזאת כתודע, בלה הוא מבחר שנותיו והיא היתה בעבועיו בכל עת, מעוריו עד זקנה ושיבה. מכל תהפוכותיו אז עם יחיו זה נגיא שה רק דבר אחד, והוא: כי אחד הסרסרים גלה אזנו מכי „הגבולה" הנמלת בידי אחד המדפיסים, ולא אחר הוא להלביזו לפני הבופטים בנעוף, עד כי הוסם האים במאסר. וע"ז בלח ספר הודה אליהם „על הנקמת נקמת הדם, אבר אנשים רעים נבלו שמו, ובזה יהיו לעינים להממשלות, אבר הבגדנה ידן על מהיר לדק ובר לבב כמוהו, בשמען לדבת אויביו" וכי. לעת הנוך קרא על ספריו גם שמות מחבריו מהים אבר יחסם להם ואבר לא יכלו לעמוד עוד בחבו בפניו, וכאבר עבה כן במגלתו בשם „האפיסטל לאוליה", ביחסו אוהה להמג Chaulier המה. „חרפה כזו לבהן קהולי נאמן לדתו!" יקרא בנדך בלאספער ע"ז בשלש בנפש.

[6]) Capefigue, Louis XV.

[7]) Ch. Lacretelle, Hist. de France בדברו על „המחבים התגליים" שלו, אבר כל מעריהם היתה להרוס לה בניני שני גדולי תרן מולדתו הם דקדע ופסקל, וכאבר גדל ע"ז הבאון מאד, בהרה החזק בהתבולותיו הידועות להבחים הכל, אף להטיל האשמה על המדפיסים, כי זיעו דבריו. בהתבולה כזו לחז לאמם גם בספרו „יסודות הפילוסופיה של ניוטן", אך מפני טעם לאחר, כי בגע בו לז שבע הבקרת העזה על הסגיאות הגדלות אבר בספרו

אף מה היא אשר נחזה בו גם בשאר מעשיו, האם לא גם בם אך ערמה ומרמה ותהפוכות אתו, ובכל עת אשר יחשוב אך להועיל לנפשו, הן אז לא ישוב אחור עוד מפני כל, ותקטן בעיניו גם להשפיל נפשו עד עפר. איך התהולל אז במעשיו, בהתאמצו בכל עז להבחר בין חברי האקדמיה הצרפתית! איך עצמו אז כל שקריו וכזביו ואיך השליך שקוצים על נפשו בלי מרפה, אך למען בוא אל מחוז חפצו! „אף כי עוד רחוק היום — כה יקרא למראה כל אלה סופר תולדותיו בונזשני [8]) — היום אשר בו יבא הקץ לממשלת הכזב והשקר, בכל זאת נוכל להגיד לכבוד הדור החי, כי לדיו־פרצופין כאלה ולעוות מצח נוראה כזו — אין בפינו רק שם פחיתות לבד". „הן אוכל להעיד עלי לפני האלהים השומע דברי, כי הנני קתולי נאמן — כה השמיע אז קולו באזני כמריו למען מצא חן באזניהם — אמנם שונאי בנפש ייחשו לי איזה מכתבים פילוסופים, ואף כי אמת היא, כי כתבתי מכתבים רבים לאוהבי בימי חיי, אבל מעולם לא קראתים בשמות מקושטים כאלה. ואם הדפיסו בשמי אף דף אחד אשר יוכל לעורר עלי גם תלונות אחד צעירי משרתי-המזבח, אז נכון הנני לקרעו לגזרים". „הן אשר מצאתי בעיני האב הקדוש, הוא הלא יעיר לי גם את אהבת בניו הנחמדים, הנזירים הי ש ו ע י ם". „בכל לבבי ונפשי הן אכבד מאד את האמונה הנוצרית, אשר לא נתנתני מעולם לכתוב דבר המתנגד לרוח המוסר". „הנני חפץ לחיות ולמות בחיק הכנסיה הקתולית". דברים כאלה בפי איש כמוהו! בפי איש, אשר בכל ימי חייו נלחם הוא בהאמונה השלטת, ואשר גם התהולל בגאותו האוילית לאמר: „כי אם שנים עשר אנשים — השליחים — הקימו את היכל האמונה הזאת, הנה הוא האחד בידיו יהרסנה!" אשר השמיע קולו עליה כל היום „לרמסה ברגלים", ואין קצה לכל נאצותיו וגדופותיו בפיו עליה, איש כזה ישים מצחו נחושה לפצות פיו ולדבר כן בשפתיו! ואיזה שם נקרא לכל אלה? [9]).

זה, ועיר המיט הלון גם כזה על ראש המדפיסים. לך הם הזיכו לו כגמולם, כהגידם עם הספר, כי נכונים הם להלחות לכל מת הכחש, וכי לא רק הכניעות הנדפסות שלו הן, כי אם גם זאת, כי לבקשתם הקנו בו מלומדים אחדים את הכניעות היותר נפוצות! — דבר נחמד מאד הספר עליו גם Mme de Diffend במכתביה, בקנאתו הגדולה לבל קנא פעם לאחד מיודעיה על הבקרת המרה והמכאבת לבל הופיעה לנגד עיניו של המ"ל, ועיר התעורר הוא — ולטר — להקיא נקמת הלים ולכזוב מכוזבת נגד הבקרת הזאת, עד כי נודע הדבר, כי מחבר הבקרת המכאבת הזאת — הוא וולטר בכבודו ובעצמו!

[8]) Bungener, Voltaire etc.

[9]) על כל מעביו שלה בהאקדמיה, עי' בספרו על P. Mensard Historie de l'Academie הגם כי הוא מהפך סמא בזכוכה. בהגלות לו אז שם המחבר כותב פלסחר עליו על כל מעבי העתועיו שלה, ההתמן בכל עז להביא בכבל רגלו, ובלבד הקהבר הלים מפניו, אז הביא החתיו בכלא את מביו, זקן בן שמונים!

אף מה הם גם שאר מעשיו ועלילותיו בארץ והליכותיו גם עם כל אלה אשר באָח ורע התהלך אתם, גם עם מיודעיו ומטיביו ואנשי-חסדו, האם לא גם בם אך ערמה ומרמה אתו ותהפוכות? — איך גדל מראש כבוד פרידריך מלכו בעיניו ואיך נשגבו דרכיו בפיו עד מאד! הוא „חותם תכנית כל יקר, המלך החכם, שלמה הצפוני, אשר החסירוהו רק מעט מאלהים". ואחרי הגרשו מעל פניו על מעלליו הרעים, אז אין קצה בפיו לגדופיו: „רע בוגד, כפוי טובה, שכן רע, אשר יתאכזר גם לשארו הקרוב, אשר נוצר מבטן רק לאיד בני האדם, אשר ברוח שקר יכתוב על המדות והמוסר, ובלב נפסד מנגע הסרטן עד היסוד בו הוא עושה כל מעשיו. איש מלחמה שבור מדם, אשר באֵש ותמרות־עשן יאחז דרכו, ההורס ערים ויושביהן ושללם ישא, וברגלים ירמוס את זכיות כל העמים והמושלים יחד", ועוד דברי חרפות כאלה וכאלה, אשר השמיע מאז במי פיו עליו [10]). גם לדיבוא הקטיר קטרת-חנופה ואין קצה גם לתהלתו בפיו: „בארחות נפלאות מאד ובצעדי חכמה ודעת תוביל ברוחך הנעלה את עתותי צרפת... נשמת רישליו ראתה את דיבוא המחכם, ובפעם הראשונה הרגישה בעצמה רגש קנאה. ואני מכל החסדים אשר בידך לגמול עמי, הן אותה נפשי רק אחת, כי אוכל לשיח עמך ותהי לי זאת לראש כל יקר". ואחרי מותו התל בו במכתמיו המגאלים כבאחד הריקים ויתנהו ללעג ולקלס ולשמצה בפיו. גם את לב הקרדינל פלערי הן החניף מראש חונף רב, בקוותו גם לחסדו וביחלו לעזרתו, ובאחד משיריו רוממהו אל על, ויתנהו כמעט לעליון על כל ולראש אדירי ארץ מולדתו. אך בראותו, כי בכל אלה לא הועיל לו מאומה

---

[10]) „אין דבר אבד ידעה ויבוה להתגנדות בין התהלות שלפני כן והחדפות כעת בפיו על המלך הזה" וכו' (Mémoires du duc de Lygne). „לא הוכל לבער בנפשך — קרא את פרידריך במריבות, אחרי שלחו אותו מעל פניו — את כל הרעלות והגאוות אשר עשה פה, הן נכוף ראשכו בינון בראותכו, כי רוב דעת וחכמה לא יגיחו לעשות את האדם יבר". גם שקריו הגולחים על „התפיסה" שלו את בפריקסורט הן פעימו גם לים כעטרוים, מעריצו ומקדיטו, לקרא עליהם: „כי הם בלי קצב ונבול ובלי כל בשתדפנים" (D. F. Strauss, 6 Vorlesungen etc.) ואחרי כל ההשפלה הזאת, עוד התעלם להתקרב פניה אל פרידריך! עד כי קרא פ. כמשהומם: „היאמן כי יספר, כי אחרי כל העלוליו נגדי עוד יבקש לבוא הנה. אבל חלילה לי מעשות זאת, כי טוב הוא רק לקראו (את ספריו), אבל לדעת אותו פנ"פ היא שכנה גדולה מאד". „ההתקרבות" מזאת לא לחמם מקום את"כ, אבל גם פה הרשה האיש את אמונת לבבו הנועזת, כי בעוד אבר ערך במכתביו לפרידריך דברי הגחומים על מפלתו במלחמת Collen, המעיט בזזני כל את קול עליונתו „על חויב העולם כלו, כי בא בעוון ובעוון מכל עבריו", מלבד כל בהבי הפלטאר עליו במסתריו. אף גם פה הבחים בהחבולותיו הידועות להכחים הכל את"כ: „כי למען לך פחיות מולאה היא מאד לבחוב מכתבות על מובל אבר היעו סדיים למעמעתו". בפרטיו היה לו גם קוף זקן אבר קראהו בשם Luc, הוא השם אבר בו קרא את פרידריך: „ישן כי גם הוא מוכך את העולם כלו" (Suard, Mélanges etc.) ועוד נאצות בחלה ובחלה.

הסב פתאם פניו ממנו בבוז, ויסר מעל שיריו את כל תהלותיו ולא יזכר ולא יפקד עוד! גם למופרטיום שר מראש שיריו, שירי תהלות ותשבחות, „כי מלא כל הארץ כבודו, כי אחד הוא ואין שני לו עוד", ובקנאתו בו, גם בחפצו לרשת כסא כבודו בהאקדמיה הברלינית [11]), חלל כבודו באופן נורא מאד, אשר לשמעו יתר ממקומו כל לב. גם למטרי האמלל, איש סודו ואיש בריתו, האיש אשר גלה אזניו גם מפתגם פרידריך הנודע: „על תפוח-הזהב, אשר אם ימוצו לשדו ישליכוהו כדבר אין חפץ בו", גם הוא הן היה למס בידו ולצחוק ולעג, ובעוד אשר יחל האמלל לחסדו, כי יהי לו הוא למליץ לפני רישליו רעהו, התל הוא עליו במכתביו אל הלז, ויתננו לאיש משחית ומשגע [12]). גם בגבור עליו חסדי העיר ג ע נ ף, ועל כן מלא פיו תהלתה ויציגה למשל לכל ארץ חפשית ומחכמה, וכי „כנאות-השלום היא בקרב אירופה כלה, המלאה אך רעה והוללות ואולת רבה", ובחרות אפו בה פתאם, התאמץ להפכה למשואות, לעורר עליה מלחמה „למען הכניע גאונה וגאותה"! [13]). — ומה נורא ואיום הוא בזעם לשונו! איך ידבר פיו באויביו בהצותו בם! הן גם במו פיו ישמיע זאת, כי אין עוד איש בארץ, אשר יוכל להשמיע כמוהו דברי חרפות נוראים וגדופים איומים כאלה, אשר לשמעם תצילנה אזנים. „הדיוטות נוראה וזוהמה רבה כזו, תערובות מְגֻלָּה מן השוק ומאחרי המזבח באופן נורא ומגאל כזה, הן יוכל רק יוצא־ירך הכמרים או אוסף בלויי-סחבות להעלותם על הגליון" — כה יתאר

---

[11]) לך לבוש יתאמן סופר תולדותיו הגדול Desnoireterre להוכיח מדברי ד"ר ל מ ב ר ט כי לא כן היא, כי עדיים הם ע"ז דברי מופרטיום בעצמו, וכי לא היתה כל סבה לחכה זולתה לבצותו העזה נגדו: „לא הרעותי לך, לא כתבתי ולא דברתי דבר נגדך מעולם, לף חכיתי בנפשי, כי לא לכבוד לי לעמוד לך לף מלה לחת על כל נאלוחיך", וכו'! כאשר חלה הגיל פניו, בהיותו נוסס, לבוש חליו ולעבות סלוס עמו, בזה לעג לו ותחת למלחמה בחלה המה, כתב על המונהו מכתב מכעיר חאבר חין להעלותו על הגליון (M. Weber, Demokr.).

[12]) לף כי יחרון המלקיח D' Argen מבשעו הגמרן עליו: כי „הוא קורא בראש כל חוללות הורת החון והחעלה בעזות־מלח של חויל", ותים כשלחשבער ימלן דבר על ספריו, בכל זחת לא נסע יחרו ממנו, לף בכל חופן לא היתה הנדקה לחים כוולטר להחנחות עליו. „לף כי נמלאו בו חסרונות רבים — יחמר לחגנע בספרו הנודע על המחטריחלימוס — חבל לא נודעו עליו מעשים מבעירים ביחוד, כי הוא לא הסליך לה סרי בעמו חל בית לסף הילדים כ ז' ר ו ס ח, לא החעה בכוח לת חכוסתו כ ב ו ו י פ ט, לא נחבש במקח בחד כ ב ח ק ו ולא נחבד בזיוף סמרות כוולטר". לף דיה היה עדות סרידריך עליו בהמסבד חבר נבח עליו: „הטבע שמהו למליך ולפלוסוף, חבל המהנה היותר יקרה חבר נהן לו, היה נפש נקיה ולב טהור וכל חסר לו, לף שלחת החכוכים הקלחים לא עורה עיניו, יחד יחחבלו על חבדן חים הם ויבר כמוהו." (ע' בהקדמת Asserot לספרו הנודע של Lametrie בשם L'homme Machine).

[13]) במכתביו להנסיך Choisel.

במו פיו את דברי החרפות הנוראים והנאצות אשר המטיר אז על ראש המשורר האמלל הוא רוסמא, איש מצותו ואיש חרמו. „בליעל ופחות כזה בתכלית הפחיתות! — כה יקרא עליו באפו — לוא כבר מת, הן הוצאתיו מקברו לתלותו על עין. הנשמה המתעבה הזאת, תערובת מרה־שחורה וחלאה, אשר רק הבוז אשר יבזוהו יסוך עליו מפני השנאה. הקוף־הפלוסופי הזה, אשר יכון רק לשום חחים באפו, להראותו על פני שוק בעד בצע כסף. דיוגנום המגאל הזה, או היותר נכון: הפרא הלוהט הזה, מזרע כלבו של דיוגנום והכלבה של הרסטרטום“[14]). גם אחרי מות האמלל עוד לא שככה חמתו, לא חדל רוגז שפתיו ועוד תבער שנאתו כאש עליו. „הוא חי כאדם בליעל ומת כצבוע, אבל מה הועילה לו רעתו? כל ימיו הן היה נע ונד, כל מחונניו גרשוהו מעל פניהם בחרפה, ורק בחסדי יהודי נתמך, אשר שפטוהו אחרי כן בפאריש משפט מות בגלגל“. — גם על פרארָן אויבו האמלל הן ימטיר בדבריו פחים וגפרית באלה וקצפו הנורא יז מפיו בלי מרפה גם עליו, אף לא יסוג אחור מפני כל תחבולות ערמה ומרמה אך למען השחיתו[15]). כן היה מעשהו גם עם לבטל, איש ריבו ואיש מצותו אף הוא, כי גם עליו ישפוך חמתו כמו אש ובזעם לשונו הנורא ייסרנו למשפט ואין קצה לגדופותיו וחרפותיו עליו ונאצותיו בפיו. אף כה רדפהו באפו ולא נתן חנינה לו בעברת קנאתו בו, עד כי הביא בכבל רגלו ובחשך נדמה האמלל על ידו[16]). כי לא רק בחרפות ובגדופים לבד נחר הוא באויביו, לא רק בזעם עטו לבד, כי אם גם בזעם לשונו הנורא, בהכותו אותם גם בשבט פיו, ובדברי מלשינות שפלה דכא לעפר חיתם, עד כי לא יכלו האמללים קום מפניו וישימו בעפר פיהם[17]).

---

[14]) מפני הכבוד לא נוכל להביא כמוהן גם לא באר דברי חלחלתו המזהמים מאד, לך גם הדגרים המעציס האלה הלא יסקיקו להרחוק את הלים ואת ביתו. בהגיעו „הרסטרטום“ למוסיף כבר לקח נמולו, כי בכם כזה נקלה הוא בעיניו בפי V. Hugo: „הוא התחזה התוקף עזה להיות מהלל בכל מיני התלוצה, לף בחחלתו של הרסטרטום“ וכו' (בחתך מאמריו עליו בקבוצת ספריו, עי"ב).

[15]) כמעבהו עם גובה הכתבים מהמכה"ע של Fréron לא בקורה הרבות, כי הנה בבחד לבו למסרו לחיה, והוא קלקל פניו בחופן מורה מאד. וכאשר חבב הכ"ל כי הבמוים בעיבו בו הם מעשם הרבות, ע"כ הדפים את הדברים כמו בהב, חסרי טעם ועפל, עד כי לבב חנו בעיני כל ותחריח דבר היהה, כי הלבין עליו לפני הבבות, עד כי נאסר המכה"ע מלאת לאור וזאת היתה סבת מות האמלל.

[16]) להרחות דרך בקריו וזיופיו שהזתמם בם בריבו עם הכ"ל נזכיר פה עדותו עליו בפה הדוכסית מזבסן־נאטאה, לבר לתמם הבחיבתו על פניו כי לא היו דברים מעולם!

[17]) גם על רוסא (המבורג) הלבין בבודו חרם פתריפה, עד כי הברח הזקן האמלל לבוב בעיר אל מקום גלותו. גם את ז"ז רוסא הבה בבבע פיו בלאת ספרו „עמיל“ לאור בהלבינו עליו כי הוא מלא בסילה נוראה מאד וכי לאת דתו לברפו בלאב. — ועם נמלים הם דברי

אף הטובים הם גם שאר מעשיו, ואם לא נחזה גם בם רק זרונו והותו הנוראה ולבבו הרע? כי מה כל ישעו וכל חפצו עלי אדמות, אם לא אך להתגאות על פני כל ולהיות עליון בעינו? „רק לשבת ראש בסוד שרים בהיכל לודוויג מלכו ולהתענג כמוהם בכבוד רב, להיות אף הוא כאחד האצילים מבטן ומלידה ולתת במחיר אצילות כזאת גם את כל כבוד נפשו וכשרונותיו" — כמשפט שָׁטֶנְדַהַל עליו בצדק [18]). „לוא קרבהו לודוויג באמת — יאמר גם סופר אחר — אז הן היו כמה מדעותיו החפשיות חבושות בטמון ולא ראו אור עד עולם". „תחת תשובת לודוויג — יקרא גם מַרְמֶנְטֶל בזכרוניתיו — תחת תשובתו כי ישאר על מקומו באשר הוא שם, הן טוב היה לפתוח לפניו שערי היכל וָרְסַיל ולתת לו את כנוי הכבוד אשר בקש, בהושיטו בידיו את קצה החבל אשר בו יכלו לאסרו כחפצם". [19]) כי אך באלה לבד הן אותה נפשו, רק לנחול כבוד אוילי כזה ולעדות גאה וגאון, ולהתרומם על כל. ועל כן שנאה נפשו מאד את העם ולא יכל שאתו, על כן התאמין לשום לאל כל מעשיו ולהסיר ממנו כל ערך. „לא חפצתי מעולם ללמד ולהשכיל את הצוענים והשפחות — כה יקרא בפיו בשאט בנפש — דבר כזה הוא רק מתנת-חלקם של השליחים" (אפאָסטעל). „על העם להיות רק נהוג ביד, אבל לא לחנכו וללמדו, כי הוא איננו כדאי לזה". „אין להשכיל את ההמון הנקלה, כי לו טוב הוא ונאות אך למשוך בעול לבד על ידי מנהיגו הנותן לו מספוא". „עוד יהיו לנו שמים חדשים גם ארץ חדשה, אבל אך לנו לבדנו, רק לנו להאנשים החשובים, כי להמון הנקלה הן יאותו השמים היותר טפשים והארץ היותר סכלה!"—הנה כה ישמיע קולו בכל עת, ולא השערה רחוקה היא איפוא בפי קאפפיג, אם יחרוץ משפטו גם על שנאתו העזה להנוצריות, כי היא רק על היות מיסדיה אנשים מקרב העם, ועל כן תבער עליה חמתו כאש. ואיך ישמיע דברו גם בכל שאר משפטיו! הן במו פיו יצדיק גם את סבלות האכרים הנוראה וכי עשוקים הם במשפט [20])

Laboumele עליו, כהתחננו על נפשו: „מה טוב בעיני כל חוכמי הלחמת הסקרן המלסף קורות התבל הכלליות? מה טוב בעיני לנבים יבניס המקנא הנמלט הזה, לבער יקנא בכל מעלות טוב זולתו? ומה יחמדו כל הגויים וכל הלאמים על לים לבער לת כלם יחד ניחן בממנה? ועל כל אלה מה יעמו המדעים וחמוניתם-לאמר על קופר לבער הוגה לת כלם יחד? לף מה מבצע הסוחר על מזיף בעבוה" וכו'.

[18]) Stendhal, Racine et Shakspeare רק לחזה דבר על „התגלות" שלו נספר פה, כי בקנותו לו לת המוצב Turney נגרמה עליו מלד תלונו להקדל בבם „נגלף", לף כה חתם לז לת שמו במכתבו הרלשון לבער ערך מבם לפרידה, לך כה היה מבר למבע לכל שבניו עד כי הבמיעו קול נעקת חמס על ה„נגלף" הזה מכל עברים. לף בכל כבודו הגדול לז מלם „הנגלף" מהתגלל גם בנגבת עלים עד כי הוגע ע"י בפלילים. עי' כ"ז לצל Hist. de la vie privée d'autrefois בספרו O. Honoré.

[19]) Marmontel, Mémoires.

[20]) „לף כי הוא דבק בדבים על בווי הזכויות, לך בסתר לבו הן היה לציל מחלט, המבקש רק גדולה לעלמו. הוא מלחה עלמו בלבו ובגע גם בבקש המלכות בעוד לבער הדבה

אף לא ימצא אָון גם בכל מעשי האכזריות [21]) הנוראים אשר נעשו להפרותסתנתים האמללים, יען מה? „יען כי יושבי הבית מאנו לתת מקום בתוכו לזרים!“ [22]) משפט חרוץ וסבלנות נפלאה מאד, האף אין זאת? — אף לפי דבריו, הן הצדקה להקרא בשם איש ולחות דעתו בתוך קהל ועדה רק לזה אשר חפציו מלאו כסף וזהב, אבל חלילה מהיות כן גם לאיש אשר ידיו ריקות „יען כי הוא רק כמשרת בבית אדוניו הסוחר, אשר אין דבר לו עם כל תחלוכות העסק“. דברים נמרצים אשר אמנם יורונו למַדַי את „אהבת-האנושיות אשר בערה בכל עת בלבבו כאש, ואשר היתה תמיד למעוז חייו“, כאשר יתארנו כן במו פיו אחד מעריציו הגדולים [23]) ואף כי נלחם הוא מלחמת־תנופה בעטו בעד שחרור האכרים, אך השלח חפשי את אִבריו? האם לא ענה אותם ורוצצם בידיו, עד כי השמיעו קול צעקת חמס עליו? האם לא נגש גם את בעלי חובותיו באכזריות לב נוראה מאד? הן מי ידעהו נאמנה בכל מעשיו ותחבולותיו בקרובתו סוכנת ביתו, אשר כל עלילותיו לא נסתרו ממנה, והאם לא תשמיע היא קולה עליו לאמר: „הכילות היא תלחכך, ובנוגע לרגש-לב הנך השפל מכל אדם“? [24]) כי אמנם הוא השפל מכל אדם באמת כמעט אך יגע הדבר עד נפשו, כמעט

חנף עד לגעל נפש לכל התקיפים, וכדבריו להסמדוך, לדי-נרי ועוד“ (Bungener). „הוא נכנס בעובי הקורה בהתנודה ההיסטוריה הגדולה — יאמר גם Hettner בספרו הנודע—רק על דעתו כי הדבר הזה יגדיל שם הכלהו, לולי מפני רע לבבו לחבר המריונו להסב רע לזולתו“. „מפרנע הוא נלחם בעד זכיות הפעדליזים —יקרא קאפפיג — בעד התליות ויחס חבות, ולא העם יסגת הכליה בגלה וכבהמות נמבל נדמה בעיניו. לולי חסן כל נגידיו הוא חובר הבוזים היסחורים למעגם, למען הכויח בם כסף“ וכו' (Capéfigue, Louis XV.).

[21]) בדבריו על האכזריות בעבדות בפורטוגאל להיטושים, יקרא ברגש כי: „לפי הנאמע העבידו בגלגל את האיש הנכבד Malaguda ברוך שם אלקים! לולי יודיעוני, כי נברפו חיים בליסבונה שלשה ימושים, — תדבות כאלה מביחות נפש“. ובנדק יעיר Bungener כי בכל חלוף מבחניו עם פרידריך נראה כי וכי רק במבחניו של האחרון היה דברי התבוננות על הבערוריות הנעות להגלי המלחמה, אבל לא גם במבחני „הפלוסוף“.

[22]) Grimm, Goz Liter.

[23]) בהקדישו להאלתו כמה דפים. Laurent, Etudes sur l'hist. Michalet (La Regens) יכנים בחסדו במחילה אחת עם מוניסקיו: „עבו חסד עם האדם, אל תפסכו דם נקיים! הוא הרעיון הרצוף בכל ספריהם הנאחים והמבהרים, ספרים מלאים אהבה ונדבה, אהבה אנושית וחמלה רבה“ וכו'. על כל „חסדיו הרבים“ עם נכדת קורניל הן כבר העירו מבקריו בנדק, כי בחורה בעה בעיניה הן לאהוביה לנוע ברעב. גם בהחלוֹתו בעד רעוי המספע Jean Color ועוד הן היו רק מפני חלות הכבוד לבד, לא מחמלה רבה באמת. זאב־הערבות הזקן מפרנע— כאבר יכנהו בנדק הממלים הנודע E. de Mire-court בספרו עליו (La queue de Voltaire).

[24]) היא Mme Denis הנודעת. כי יכלה לף היא לעמוד במחילה אחת עם דודה זה — ביחוד במונע להנישות — הן הראתה לדעת למדי במעשיה ועי' לחה דבריה עליה

אך יגה ברק-הכסף לנגד עיניו, כי אז הן לא ידע עוד גבול וקצב לרע לבו ולנבליו ולכל מעשי תעתועיו, ומעפר תשח נפשו השפלה.

כי כל ישעו וכל חפצו הוא אך לרדוף ולהשיג כסף, כסף בלי מספר, כסף בלי כל גבול, כסף אשר אין קץ לו ואין תכלית, עד כי יקטן בעיניו גם כל עול, כל רע באין הוא נגדו וכל תועבה כבלי מה היא אם אך ידע, כי יוכל להועיל בזה לנפשו ולתאות בצעו. עוד בטל ילדותו כבר הצליח בידיו להונות את נושיו ולהכחיש חותם ידו על שטר־חוב, והוא אז בן שלש עשרה שנה! ומאז הן היו רק ערמה ומרמה מעשיהו, רק להונות ולעשוק חפצו, לגזור על ימין ועל שמאל, עד כי הנקל היה בעיניו לעשות גם תועבה כזו, לתת ידו אל הסוחרים בנפשות אדם ולקנות לו עבדים כושיים על חוף אפריקה למכרם בכסף בערי אמיריקה![25]) לא מאס גם בהברחת המכס בעזרת השומרים אשר עֻוַּר בשחד עיניהם, גם בעסק גורלות אשר כוננו ידיו לגזול ולעשוק, עד כי באה כמעט בכבל רגלו. אף בכל ימי חייו הן השמיע קול כחולה וכשכיב־מרע, עד כי אין מום ואין מחלה ואין מדוה אשר לא מצאו קן בקרבו לפי תאנותיו בפיו תמיד, וכל אלה רק למען הונות את בעלי חברות אחריות־החיים![26]) ואיך נגואלו ידיו גם בבל מעשיו עם מדפיסי ספריו ומוציאיהם לאור! איך דבא לעפר נפשם, רושש ביתם ונחלתם ויצמית בבור חייהם![27]) הן לא שב אחור גם מזיוף־

כהס' V. et Mme de Chatelet, par Herard מ' די בעלייט כמודע היה פלגש לאת דעהו אבר טמא. לך גדלה הסחתו בזה, וכל לראות גם מתנות מעריציו עליו: „הוא הסיר מלב הנשוא גם על כל מוך אבר יכול עוד להתעורר בהוכן על עון בגדן בבעליהן" וכו' (Lacretelle, Testament etc.) לף יהושים הם דבריו גם על שמו על „הוכתו ולידתו שלא היו בקדושה", וכי בספק גדול הוא „אם לא הוא להמלכאל די רישלייו או הוא בן הבשר סערף או בן זנושים להמבורר רושבורן". דברי כבוד לך ומן בחמת! ולף כי יחשמן Desnoireterres להוכותו דעת, כי לך דברי משל הם, לך לף אם מודה כי כן היה, לא היה לו בבוש תוכן לדבר דברים כחלה, בדעתו לף הוא כי רמו בחמת לחרי שמו בחייה.—גם בדברו פעם על אביו יקרא: „לי הן היה פעם אב מיטיב חמה" וכו'. אבל אבי לוקו גוכל לראות בזאת, כי הוא חפץ לאסרו בכלא כל ימי חייו על מעבי נעוריו הגולחים.

[25]) הוא מגדיק פעלו בשלוחו בזה: „האם לא בן עבד הוא יותר העבד המוכר בניו מזה אבר יקנם? הדבר פבוט הוא: כי לחמו במדבנה נבוהה מהעבד הלז, וזה אבר יכניס לדוגים לראבו, מיועד הוא מליתו להיות לו לחרון". על כל „עסקיו" ביחוד ידבר קלפפיג בפרק מיוחד בספרו Les Fermiers Generaux לף הוא בעצמו הן יודה, כי נבלה לבלין בהור מבגל וכי קבל כסף מבני הנדיים יחד.

[26]) אחד הסופרים עמם עליו העבודה להוציא במספר את כל „תחבולותיו" ולפיהם לא נמלא כמעט לף אבר אחד בלם מכל רמ"ח אבריו!

[27]) ביחוד עם המדפיס Jore, אבר אם נחפץ לספר כל ערמומותיו ובבליו עמו ומ'יעוחיו עליו, תקבר היריעה מהכיל כלם. בבלין מכר כ"י אחד לבני מדפיסים, לבחו"ת

שטרות, וכמעשהו הנודע עם הסוחר הערשיל בברלין [28]), אף לא מאס משלוח יד גם בגנבה ולשום בכליו כתבי-יד יקרים, אשר גנב מאחד בתי-מקלט הנזירים, במקום נטה באורח ללון! ולא רק כתבי-יד לבד, כי לא מאסה נפשו גם בדברים קטנים מאלה, בגנבו גם נרות מאולם היכל פרידריך למכרם בכסף ובהורידו אל כיסו גם את הכסף אשר שכח על השלחן אחד השרים אשר שחק עמו בשחוק האישקקי! אף זאת, כי לא מאס מעשות מסחר גם בשארו ובשרו, בקבלו גם כסף ענושים אלף שקל על מכת-לחי אשר הכהו אחד המשחקים על במות-ישחק! והיכול להוסיף עוד להשפיל נפשו יותר? —

אף מה נחזה גם בכל רְבֵּי תורתו וחכמתו והמון ספריו, האם לא נראה גם בם רק תהפוכות וזרות, רק ערמה ומרמה ומעשי תעתועים? כי מלבד סגנונו, הנפלא באמת, ולענו הנורא, אין בו דבר כמעט אשר נוכל להשוב לפרי רוח כביר, לפרי מחשבות לב עמוקות וחכמה ודעת הרבה באמת. „אל תבקשו ממנו ספרי-עיון — יקרא קאפפיג — כי הוא לא ידע מה אתם. נשקו הוא רק כתבי-פלסתר לבד. ההיסטוריה, הפאעסיה — הן כל אלה יחד כוננו לו רק לתכלית אחת, רק לקרוא לריב ולמדון, הסירו מעליו כתבי הפלסתר ולא ישאר לו כל מאום". [29]) הוא איננו עולה אף לא במאומה על חוג המדעים שרכשו להם בני דורו — יאמר גם סופר אחר — כי כמעט החלו דעות ניוטן להתפשט בצרפת, והוא ממהר לאספן בחפניו ולפנות להן דרך. על חרבות שטת קרטזיום מתנשאת השטה האידיאלוגית של לאָקקע במוחות היותר חריפים, והנה הוא מטהר לקבלן ולהפיצן אף הן. שטות הים תורית חדשות נגלו, שטות אשר כבר פנה להן פענעלן דרך ומונטוסקיו הרחיב גבולן, והוא יועיל בהן לנפשו לעשות ספר שלם מהן. הוא איננו פלוסוף, כי הוא לא חדש כל

לגדו וחמ"ל הלצין על אחד מהם, דבר אשר טורר מאד עליו את חמת פרידריך, ושוד מעשי כבוד וחמון רוח כאלה וכאלה.

[28]) על זיופו כידוע את שטר-החוב בכר הוכיח K'lein בברור בהאנאלעקן שלו לשני כתבי בית המשפט (עי' R. Mohrenholz, Volt. Leben) אך לא רק „הענין הרע" הזה לבדו טורר בלהו הבאמה לעשותו כדעת רבים, כי היה בברשה בלבבו עוד מגעוליו, ע"י הגובים היהודים אשר התהלך אתם אז, ואשר כמוהן היו מן הגובים היותר מסכנים, אחרי הניחם כספם על קרן זכי כזה, להלוה לגער פרוע ובובע כמוהו. הגם כי לא טוב היה אף הוא מהם, ואשר יקרה עליו בלדק גם הים החמודות הנודע Drumont: „הצרפתי הזה עם לב פרוסי הן הרשעו נפלאות, כי בתשבורות להיות חומד ממון עוד יותר מזדע ובראל, וגיכל גדול מאלה אשר ינהם לתרפות ולנדופים. עוד נפני מוחו לא יכול לבטוח כל אשר עשה לו היהודי מודינה, כי הסב לו מק במוגים למלה! חמגיס בגם אחרי היות הדבר!" Drumont, La france Juive).

[29]) Capefigue, Louis XV. הוא קורא בשם גם את שטר המלין הפלוסופיות שלו בגסם: מלאכה עיה ובאולה מאשר בשלו בבר אחריה מזלחם וכו'.

מאומה מנפשו". [30]) „מחשבות ודעות אחדות של Bayle — יחרוץ עליו משפטו גם מלמד אחר מצוין — תשגשגנה במאת ספריו רק באמצעות אחיזת עינים של סגנונו המלא חדודים, כי רק סגנונו לבד הוא אשר יתן לו כח ועצמה". [31]) „לוא יכל פרידריך לקרא את טהוצידידום ואת טאציטום במקורם — יאמר גם מאקולי — אז הלא ידע, כי אמנם יש להההיסטוריה מעלות נשגבות כאלה, אשר לא יוכל אף לא להתקרב אליהן מחבר הספר „חיי קארל הי"ב" [32]). „הוא כותב פעם — יאמר גם דושן מורלי — כי לאקקע הוא החוקר האחד במה שאחר-הטבע המתנוסס בשכלו, וכי במדרגה אחת אתו יציג גם את Hume — אבל אפונה מאד, אם קרא הוא מעולם את דברי האחרון". „היונים והרומאים — כה יוסף דבר עוד עליו — אשר כה מעטה היא ידיעתו בם ואשר כה הרבה תמיד לדבר עליהם!" „משוגותיו הגסות לפעמים בסבת ידיעתו המעטה בההיסטוריה ולפעמים גם בסבת אי־יכלתו להתעסק בעיון איזה דבר" [33]). גם יוסף די מיישטר הנודע, בספרו אחד אחד כל חטאי אדירי סופרי בריטניה, הן יפקוד במו פיו גם עון ראבערטסאן עליו „על חטאו עוד הטאה גדולה מאלה, בפזרו לו — לוולטר — תהלות מעוררות געל נפש, ובהרשותו לשום שקר בנפשו, לקרא בשם „חכם עמוק" לסופר היסתורי כזה, המתנוסס בעצם שטחיותו" [34]). „הוא הביא ברוח משפטו — יאמר עליו גם סופר אחר — את הבלתי-תמידות של הדעות, את ההתנודדות באמונת-לב, את חסר הבטחון והתהפכות תמידית בתחבולותיו, אשר בם יצטינו כל דבריו בתור חוקר ומבקר" [35]). „בכל מעשי ידיו — יאמר גם בונשזני — בכל פרי עטו שוררת רק קלות־דעת וגם כתביו המלאים רגש הן נעשו בדרך אחד כחרוזיו הקלים בדעתם. הנה הוא כותב פעם בעצמו: אתמול הייתי פלוסוף והיום הולל הנני — אף אמנם כן הוא, כי בהפלוסוף מאתמול היתה תמיד איזו תערובות מההולל של מחרתו" [36]).

---

[30]) Morin, Les Idées etc.

[31]) M. Weber, Demokritos.

[32]) Macaulay במאמרו המודע על פרידריך הגדי.

[33]) John Morley, Voltaire.

[34]) נסבהו על האינקוויזיציה הספרדית, המלך למעט זכות לנגוח, לף בו יקחו גם לחיצו המנוכרים חלקם מידיו כפליס. ועי' גם בדברי Feletz נסבהו Mélanges במקום ידבר עליו, „על החובה להתקבע בגוזות זכיס וחפצו החוילי להתנוסס בכל המדעים וידיעת לגוזות רבות ועמוקות לאבר לף ידע מה ביבן" וכו'.

[35]) E. Texier, Critique etc.

[36]) „לף לחצלח עוד לליך דבר מוולטר, לחרי כי בפיו ידבר המיד רק דבר לחד ולין כל חדם עמו" (Lettres de Mme du Deffend). ובחמת נסקופה הן רק דעות לחדות ומעטות מלד מכל המון ספריו, לבר יוליפן המיד מפיו רק במלות בוגות. לף לף יכל מטולם לנדת עד עמקה בל הפלוסופיה במקיפה, לחרי היות לו רק ידיעה

אך לוא גם יגיע עד שמים שיא חכמתו וגאותו עד שחקים, גם אז הן לא יוכל היות לנו לנגם, ליסר גוים בפיו ולמוכיח עמים בשפתיו. „כי לא איש כמוהו, אשר ישקר ויכזב, המקנא בכל והמנבל פיו, איש אוהב בצע מעשקות ומוציא דבה רעה, לא איש כמוהו יוכל לקום ולהיות לנביא האמת והצדק והאהבה. לא איש כמוהו אשר בוז יבוז להמין האנושי, הוא אשר יסכן להיות למתקן תבל, אף לא איש כמוהו האובד ברשעתו בכל ימי חייו, הוא אשר יוכל דעת באמת את דרך הטוב והישר".

קלה ומעטה מאד בספה יוניה. על ידיעתו בספה עבר, אבר יקראנה בשם „פ מ ו ג י ת ו פ ר ח י ת", יספר הוא בעצמו בחיזה מקום, איך היה כל עמלו בה לבוא. ורק הפרזה רבה היא אם ייחבו לו גם סבת המהפכה הגדולה בצרפת וכל תולדותיה, כי גם האנציקלופידיסטים לא יכלו עבוה גדולות כאמת, כי מהחלק הד' ומלאה מהאנציקלופודיה עבדו כל דבריהם תחת שבט בקרת הכסות, בקרת ממשלה מאד, ומה עוד ספרי הימים הזה, אבר לא נאמס לבוא בקהל גם ברפוס בלא רשות חוקה (Granier de Cassagnac בספרו על סבת המהפכה). את פעלת ספריו בכלל נוכל לאחוב לא מפני ערך לאב דעותיהם ועמק הבנם באמת, כי אם יותר לפעלת הספה אבר בה נכתבו, בהיות אז ספה צרפת מלוא יצר החרן בחלק גדול מאיכופה, גם כל קסרי-הברית בין הממלכות נכתבו בה, ועי"כ היתה גם ספרותה לבם ולהללה וכבו דורסים ומבקשים (Rondae, La France avant la Révolution). „ואם בכל אלה יגדילו מלריניו תהלתו עד בחקים עד כי הגדל בעיניהם פעלתו על בני דורו כפעלת לותר וקלוין על בני דורם, ואולי עוד יותר מהם" (Beareger בספרו על „הפילוסופים המדיניה") „ואלו הי בבחות מאות קודם לכן, אז התאמן גם לבבת תמונה חדשה" (Droz בספרו על „הפילוסופים המדותים") ועוד כאלה, הן נוכל לבוס דבריהם יחד רק במדגנה אחת עם דברי אחד מהם (Taxile-Debord בספרו Portrais Modernes), אבר בצעקו חמס על „הנטיה ההמונית להתגבל על וולטר", יוסיף להוכיחנו דעת לאמר: „כי אף כי התגבל הוא על האבן-גליון, אבל בעודנו עושה כן, הן הוא ל"ל הלך בדרכו!" ומי יעיז פניו לדון בזה ולטעון נגדו?

הערה. על כל נאצותיו אותנו בבר העירונו במקום אחר (במקור ישראל ב' הערה ד'), ופה נוסיף עוד רק דברים אחדים.— כאשר כבר מלחנו אמורה מראש, התעוררה המשטמה בקרבו עוד לפני מעשהו עם ה י ר ש ל, כי כבר נגע בנו בשבט עברתו גם בספרו „קארל הי"ב" בדברו שמה על מצב אחינו גם בפולניה: „האימנים והסוחרים הם שטלנדים, צרפתים וביותר יהודים, אשר יש להם שמה קרוב לשש מאות בתי כנסיות, וכאשר ירבו ויפרצו מאד יגורשו גם משם כאשר נגרשו מספרד". לפי אשר יוסיף דבר, כל אשמתם היא, יען כי יקנו בזול כל תבואות השדה ויובילון דאנציגה, או אל שאר ערי החוף בגרמניה ושמה ימכרון ביוקר, אף יתנו כסף להאצילים לקנות להם כל מיני לוקסוס! על האמתיות „ההיסתוריות" בספרו זה (le maurais Roman כאשר יקראנו Desfontaine במו פיו) די להעיר, כי הוא כתבו רק „מפי השמועה" לבד, וכבל אשר שמע אז מפי אנשי המלך סטאניסלויס (A. Houssaye, Portraits) אך כל רוחו הן יוציא עלינו בדברים האלה לאמר: „הנוכלים האלה ילכו אל כל מקום אשר בו אך שבר וכסף. מולי-ערלה מישראל המוכרים מכנסים (הוא אפוא המקור הראשון ל ה מ ין „האזענפערקויפענדע יודען" של טרייטשקע), ואם מזרע נפתלי המה או ישששכר אחת היא לנו, כי הם בכל אלה הנבלים היותר גדולים, אשר טנפו בחלאתם את פני כל כדור הארץ" (אם היתה הצדקה לאיש כמוהו לדבר על „שבר וכסף", זאת בבר הראינו למדי למעלה). על נאצותיו על הביבליה אמנם

כבר השיב Benjamin Constant משפט חרוץ והוא: כי לצחק עליה כמוהו דרושים הם שני דברים והם בערות נוראה מאד ופריצות לאין קץ. גם Renan הן הודיע דברו „כי אין מי אשר דבר עוד כעת עליהן, כי כבר אבד עליהן כלח" כי בנאצותיו אלה היתה גם תכלית אחרת לנגד עיניו, זאת הן יגיד בכמו פיו: „ע"י מסורת הנביאים והאבות הן תניע אמונתנו עד גבול ראשית תולדות החברה והדרת שיבה כזאת תעורר כבוד, על כן נחוץ הוא להטיל ספק בה, להשליך שקוצים על ערשה, להניע ממקומם את עמודיה, את ספרי הכוביליה, לתת לצחוק את האבות הנכבדים האלה, לגלות לעין כל את חסרון דעת משה ואכזריותו, להראות כי שליחות הנביאים היתה רק אומנות" וכו' (ע' ע"ז דבריו במכתביו מן 21 אקט' 1736 ופעבר' 1762). אף מטעם זה הן ירומם לעל את ההודים והסינים, בהשפילו לעמתם אותנו יחד עם הנוצרים, נגד כל אמתיות ההיסתוריה. „במכתביו על היהודים" הוא מביא גם כל דברי הספרות המתנגדת להנוצריות, כספר הנצחון הישן ועוד. אף במקום אחד הוא כותב לאמר: „לפ"ד רבינו בחיי אסור להלות כסף לנוצרי, מיראה פן יסיר הלוה את לב המלוה מאחרי אלהיו, אבל מותר ליהודי ללות כסף מנוצרי, אחרי כי הלוה משתמט תמיד מראות פני המלוה", וע"ז יעיר הוא: למרות העצה הזאת הלוו היהודים תמיד כסף רב להנוצרים, ובכ"ז לא התנצרו. משפט חרוץ מאד הוא משפט Bungener עליו בספרו הנ"ל, בדברו שמה על שנאתו העזה לנו, ואף כי יארכו הדברים מעט, לא נוכל עצור בנפשנו מבלי הביאם פה. בשנאת הוואלטרינים את היהודים — יאמר — אשר בה שרשי הניצריות, מלבד אשר ימחאו כף לצרות יהודה הנושנות, הן לא ייראו גם מחדש את פני השנאה הנושנה הזאת, אשר כבר היה לה העם האמלל הזה פעמים רבות למשסה. הם יכחשו בכל המעשים הנאמנים והמאומתים בההיסתוריה שלו, ובפיהם ירצו את כל דברי השטנה אשר המציאו עליו אויביו ומשנאיו מאז, דברי שנאה היותר כבושה, או דברים המלאים אך סכלות והוללות. לפי דברי וולטר נפלו חללים בימי טרוינוס קיסר בצירנה באי כפתור וכו' יותר ממאתים אלף נפש. „ע"ז אמנם נענשו —יוסיף דבר— אבל לא כפי שכרם, אחרי כי היום הם יקימים עד היום". הלא תראו, כי לבו דוי, על כי עון אחדים מהם באחת פנות הממלכה הזאת לא משך אחריו את כליון כלם והשמדם יחד מן הארץ! במקום אחר בדברו על האכזריות הנוראות שנעשו להם בספרד במאה הט"ו יקרא לאמר: „אבל אין מי אשר תחום עליהם עינו, יען כי עשו עשר יותר מדי, עד כי השחיתו את הארץ". כה הן יצדיק במו פיו את מוקדי-האמון, את הרציחות הנוראות והשמדת גוי כלו, רק על כי בקרב הגוי הזה היו גם אנשים לוקחי נשך! אבל הגוי הזה יהודים הם, והיש למצא בם באמת עון אשר חטא? הן חקות אמונתם הם לבדם יבארו לו ויצדיקו למדי כל הרדיפות אשר התעוררו תמיד נגדם. „הלא תתפלאו ותשתוממו —כה יקרא במו פיו— להשנאה והבוז אשר התעוררו בלב כל העמים בכל עת לנגד היהודים, וכל זה הלא הוא רק פרי חקות תורתם לבד, כי דרוש היה להם לפיהם להכניע הכל תחתיהם, או להשמד מן הארץ". אבל איפה ראה הוא כל זאת בעיניו?— אמת הוא כי חקותיהם יבדילום משאר העמים, אבל זאת בעצמה היא אשר הפריעתם, כמעט אך נאחזו בארצם, מהיות לעם לוכד ארצות. ואם הבת-בבל הכניעתם ורומה רטשה אותם באפה, לא עשו זאת בשום אופן מפני יראתן מאיזו רוח תאית לכידת ארצות אשר תפעמם.— אבל אין דבר „בצדק נעשו להם כל אלה כיאות לעם המתנגד בכל מעשיו אל שאר העמים!" הלא תשמעו פה דברים ברורים ונאמנים: אם איזה עם יתנגד אל שאר העמים באמונתו ובמדותיו, אז בצדק ובמשפט ישנאוהו שאר העמים ויכחידוהו מן הארץ!

דברי בקרת.

מאת

אברהם עפשטיין.

א.

„דברים אחדים מתוך דברי ימי ר' שלמה ליב רפאפורט מאת אייזיק הירש ווייס. לקוח מתוך ספר זכרונותי". (האסיף שנה ששית, תרנ"ד 124—104).

מדה טובה נטועה בלב האדם, להוקיר חכמים ולתת כבוד לשמם ולזכרם. וע"י המדה הזאת נתעורר להתבונן לדבריהם בנפש חפצה ובשום לב, והיא היא הסבה שקנאת האמת תבער בקרבנו בכל עת אשר יקום איש להתעולל בם. קנאה כזאת בערה בקרבי בעת אשר קראתי את הדברים האהדים מאת הרא"ה ווייס, שמטרתם להשפיל לארץ את כבוד הרש"ל רפאפורט, אביר חכמי ישראל האחרונים. ה' ווייס לא יתיצב פנים אל פנים נגד איש ריבו ולא יגיש עצומותיו בצדק ובמשפט, כראוי לכל אוהב אמת, כ"א בתחבולות יעשה מלחמה. הוא מראה פנים כאלו הוא ממוקירי רפאפורט ועם זה הוא מתרים כנגדו דברי חרפות וגדופים, מתחיל בשבח ומסיים בגנות וחוזר ומהלל, למען יוכל לשפוך עוד בוז וקלון, למען יהשב בעיני הקוראים לדובר אמת ולמען יכנסו דבריו בלבם. בראותי כל זאת אמרתי להביא מאמרו בכור הבחינה ולגלות כל הטמון בקרבו, ואקוה כי אסיר את כל המשפטים המעקלים והדבות, אשר הוציא ה' ווייס על רפאפורט.

רפאפורט היה בעל כשרונות נעלים מאד, שכלו היה מהיר וחד ולבו לב רגש, רעיוניו רצו כחצים ובכל זאת קלעו על הרוב אל המטרה, ועם מהירותו נקב תמיד עד התהום. היא היה בעל התפעלות גדולה וכל אשר ראה העיר אותו לחקור ולדרוש, כי החקירה והדרישה היו חיי רוחו. בחקירותיו לא היה חוג-מבטו צר, כ"א שם עינו בהתלמודים והמדרשים, בספרי הקדמונים והאחרונים ובכתבי־יד רבים, בלשונות שונות ובקורות העולם ומדעים שונים. בכל מקצעות התורה והחכמה גלה הדשות ונצורות וסלל לו דרך חדשה. סגנון לשונו היה יפה ונעלה, ובדעתו את ערכו הרם וערך הענינים אשר עסק בהם, היו דבריו מעטים ונמרצים, ויהי נזהר מלהוציא מפיו דברים בטלים. רפאפורט ידע אנה פניו מועדות וישוה תמיד את מטרתו לנגדו ויכתב רק את הנחוץ להיות למליץ בין רעיוניו ובין קוראי מאמריו. נפשו בחלה במליצות, אשר ראשן וסופן פסוקים מכה"ק ותוכן גרמניזמים. בכל לבו דבק בהאמת ובמה שחשב לאמת, ולא במהרה הרפה ממנה, כי דעותיו היו מ ח ל ט ו ת

זמעודו לא פסח על שתי השעפים. את החקירה והדרישה אהב יותר מכתיבת ספרים. את אשר מצא בחקירותיו רשם לעצמו בקצור מופלג, או שמר בזכרונו ולא כתב דבר על ספר, יען כי ירט לו הדרך להעמיק החקירה בענינים חדשים. רק לעת הצרך שב להענינים אשר גמר חקירתו בהם, הרחיב אותם, סדרם והוציאם לאור. מלבד התולדות וספר „ערך מלין" אות א' לא כתב כל מאמר רק בעת אשר אכף עליו ההכרח או כאשר דרשו ממנו חבריו או המוציאים לאור ספרים קדמונים. זאת היא הסבה שלא סדר את הספר „אנשי-שם" גם לא גמר את הס' ערך מלין. אמנם מאמריו בכרם חמד ובראש ספרים שונים ומכתביו הרבים מעידים על עצם שקידתו ובינתו הרבה, וטובים הם מהרבה ספרים ארוכים. מכל מאמריו נשקפה ההשכלה הנאורה של דור מנדלסזון והאהבה לקדמוניות היהודים, אשר לקחה את לבו ולב חכמי דורו.

רפאפורט היה החוקר הראשון בקדמוניותינו, כי לפניו לא עבד איש בפנה הזאת, ויישאב ידיעותיו מן המקורות הראשונים והביא אותן בעצמו בכור הבחינה מבלי כל עזר מצד אחר. הוא היה הראשון אשר אסף והעורך גם המוציא את התולדות, ואין כל פלא אפוא אם הרץ לפעמים משפט כזוב וישער השערות, אשר נהרסו אח"כ בהתגלות כתביד שלא יכל לדעת איתם, כי כל ההתחלות קשות וכל איש עלול לשגיאה. אין ספק כי כל הרואה טעיות רפאפורט מחויב להעיר עליהן ולהשיב את האמת על מכונה, אך עם זה מחיבים אנחנו להוקירו ולכבדו, כי עוד נשאר לו רב, והוא האיר עינינו בענינים רבים ונכבדים מאד. גם על שגיאות רפאפורט אמר צונץ, כי נוכל ללמד מהן הרבה יותר מאשר נלמד ממשפטים בלתי כזובים אשר להרבה חוקרים אחרים [1]).

והנה ויים איננו מונה וסופר בזכרונותיו את טעיות רפאפורט לברר את האמת, רק למען השפל את כבודו, כי טעיות רפאפורט אינן בעיניו שגיאות כ"א זדונות, שיסודן בתכונותיו הרעות, ובכן הוא מוריד מרפאפורט את כל עדיו לעיני הקהל. ואלה הם משפטיו אדותיו: „ובאמת התכונה הזאת והיא בקשת דברי חדודים אשר טבעו (של רפאפורט) היתה בעוד היה נמנה את הפלפלנים, היא היתה פרושה גם על יצירי שכלו אשר יצר ועשה אחרי כן בעת בחר מדת הבקרת למדתו, כי ההולך ממדה אל מדה בדרישת החכמה לא על נקל יפשיט מעליו מדתו הראשונה כאשר יפשוט אדם בגדיו ולבש בגדים אחרים" (105). „רק שתי פעמים ראיתיו ... גם אני בהיותי בטחיצתו ... השתוממתי על עצם בקיאותו... אמנם האמת אגיד, כי נבהלתי מראות מתוך

[1]) וחלת לגבי כהב גייגר מחדי סהבינ על דכרי רפאפורט: Uebrigens wird es immer der Wissenschaft zum Gewinne gereichen, wenn eine von Hrn. R. aufgestellte Meinung bestritten wird, da derselbe die Veranlassung erhält, aus den vielen Schätzen seiner Gelehrsamkeit mit seinem kritischen Talente neue Wahrheiten ans Tageslicht zu fördern (Zeitschrift f. jüd. Theologie, IV, 283).

פלפולו ותשובותיו ומתוך מה שעל כ ל המקומות בתלמוד שדברתי עליהם או נגעתי בהם בהעברה היה צריך לעיין בפנים הספר, מתוך זה לבי הסיתני בשפק לחשוב כי עם הבקיאות אשר אמרתי לא כן (!) ועל כל אדות הכרתי כי היתה בקיאותו רק לצדדים (!) ובפרט בחלק ההלכה מן התלמוד לא היה בקי כל כך" (106). „רפאפורט לא היה יכול לסבול סתירת דבריו. אחרי אשר גמר בלבו משפט או השערה לא סר מהם ואם קרה כי עמד נגדו הולק בראיות מצא תמיד תואנות וטענות בחריפות שכלו להשיב אחור את שכנגדו, ואז חזר המבקר להיות המפלפל וכל לחין ודוחק היו בעיניו ישרים רק להעמיד דעתו... רפאפורט לא היה מן האנשים אשר הם לעולם מן הנעלבים ולא מן העולבים [1]... אם אחד מן המחברים רומז על דברי רפאפורט וגם מזכירו בשם רק חדל לתת לו תואר גדול הראוי לו לפי דעתו, גם על זה יצא הקצף... הלא ידע כי חזקו עליו רפיוניו (!) פזר זמנו היקר לריבות דברים והניח ידו מהשלים חבורים אשר מנעוריו כל מעינו בם" (107—109). „זה הוא פחות מהשערה מוטעת, זה הוא טעות מלא-דעת... ואמנם כל אלה הדברים כתב בחפזון ואין להם שרש..." (112). ואחר כל הנאצות האלה לא יבוש וויים להוסיף: „ידעתי גם ידעתי כי רבים ממכבדי רפאפורט ואוהביו ירגנו עלי על כי אמרתי משפטי עליו בלי משא פנים. ואליהם אומר: עוד הדבר שקול מי הוא אוהבו ומכבדו באמת, אם הם אשר יביטו יראו בו רק צלע (!) האור ועוצמים עינם מן הצללים או אני אשר לא חדלתי ממנו את מהללי על מעלותיו הנכבדות ושמתי אותותי אותות אהבה נאמנה, אבל גם הצגתיו לפני עמי עם רפיוניו..." (131). גדולים מעשי האהבה הזאת! וויים מעמים על רפאפורט טעיות שלא היו ולא נבראו, כאשר נראה תיכף, וחושבן לו לזדונות, ומציג אותו לעיני העם כאיש עקש ופתלתול, רודף אחר הכבוד, מבוהל ושוגה ומשגה — האין זה מעשה „אוהב ומכבד באמת"? — נפן נא לראות את טעיות רפאפורט אשר בהן יתכבד ה' וויים:

א) ר' אלעזר הקליר. ידוע כי השערת רפאפורט, שר"א הקליר חי קרוב לזמן ר' שרירא גאון, לא יכלה להתקים, יען כי מפי רס"ג לספר יצירה ומספרים אחרים נתברר, כי הקליר חי קודם רס"ג. בעת שרפאפורט

---

[1]) לא היה מן הנעלבים ולא עולבים בעת שהעולבים היו תמכי מרמה לו הסכי דעת, אבל העביר על מדותיו בעת שהעולבים היו המימי דרך ומבני דעת, על החכוסים, אבר שד"ל חרף ונדף לותם פעם אחת, הביב לו רפאפורט: „ואני מה עביתי לך ובמה הפליתי חמתך זאת הסוערה, עמה בי!... ועתה מה לומר ומה אדבר? הן נקלותי מה אביבך"... (תגרות ש"ר 18). „לא ידעתי אם התמין לי בעת על דבריו, כי עוד גם עתה נפשי קטונה בך כפלהבת קטונה בנחלו, וכל עוד נשמתי בי, רוח אלהי בקרבי יפיח הפלאתם להיות נוערת בנחלת אבך... וכבל זאת לא נפשי להפלאר אחך אם תכעני ולא תגעל נפשך בי עוד. אני לא הסכתי ולא אסיר בריתי לעולם, ואתה עבה כחפצך" (שם 20). — הגמיח אוהב נאמן ונעלב ובלתי עלוב כזה? ועי' עוד „זכרון לראשונים ונם לאחרונים" ח"ב גד 43.

כתב תולדות רא"ק היו הספרים הנזכרים בכ"י ולא ראה אותם, אבל אחר שנדפסו שב מדעתו ויכתב: „רבינו סעדיה גאון היה ג"כ פייטן. והוא מאוחר לפייטן קליר המובא ממנו בפירושו לס' יצירה, כאשר העירו חכמים. ועי"ז הייתי מוכרח להקדים זמן הקליר במספר מאה שנים" (המגיד שנה ו' 256). וויים מביא ראיה מחקירות רפאפורט בנוגע להקליר, שכתב השערותיו בלי מתינות וכי „רגז ושחק יכעס" בכל מי שהטיל ספק בהן, אך מהודאת רפאפורט אין בדברי וויים אף רמז קל וכן לא יעשה, כי מודה ועוזב ירוחם תמיד. נוסף על זה יבקש וויים תחבולות שוא, להראות כי רפאפורט לא היה בעל שכל ישר וכי לא בנה את משפטיו על חקי ההגיון, וז"ל: „רחוקה היא ממני להכריע בין החולקים, אבל לא איכל להתאפק מלהעיר על אחת מטענותיו ולהראות איך לפעמים נטה מופתיו על קו תהו והעמיד השערותיו. באחת מטענותיו על אלה החכמים יתאמץ לחזק דעתו כי היה הקליר בן איטליה הדרומית מפני שפיוטיו כוללים יותר ירושלמי ומדרשים מאשר יכללו כל הפיוטים, שבאיטליה היו החכמים בקיאים בתלמוד ירושלמי. האין זה המשפט נגד כל חקי ההגיון הפשוטים? אלו היה הדבר מוכרע במופתים ברורים למעלה מכל ספק כי היה הקליר בן איטליה והיתה השאלה מאין לקח זה הפייטן האיטליאני כל כך בקיאות בירושלמי ובמדרשי ארץ ישראל? על זה היתה נאותה התשובה אפשר כן, יען כי באיטליה היו החכמים בקיאים גם בתלמוד א"י ובמדרשיהם. אבל עתה השאלה היא מאין נדע שמקומו של הקליר היתה איטליה הדרומית? והשיב ר"פ „הראיה כי הפייטן ר"א היה מאיטליה הדרומית כי פיוטיו כוללים יותר ירושלמי ומדרשים מאשר יכללו כל הפיוטים מזולתו" ועל זה ישאלהו כל מעיין ישר: הלא זה ראיה נפתלה. הלבעבור היותו בקי בירושלמי היה מאיטליה? וכי כל הבקיאים בירושלמי היו בני איטליה? וכי איננו יותר קרוב לאמר שהיה בן ארץ ישראל וע"כ היה בקי בתלמוד א"י?" (110). כל הטענות האלה אין להן אף ריח הגיון. רפאפורט הוכיח (תולדות רא"ק הערה 5), כי הפייטן לא היה בן א"י. צונץ ורשד"ל חלקו עליו בנוגע להחלטתו, שחי דוקא באיטליה. צונץ אמר כי אפשר גם כן שהקליר חי בצרפת או ביון, ורשד"ל אמר כי חי בצרפת או באשכנז (כ"ח ח'ו), אבל שניהם הודו לרפאפורט כי לא חי בא"י, וע"כ כתב רפאפורט בתשובתו על השערותיהם: „ועל הבקיאות הנפלאה של ר' אלעזר בתלמודים ומדרשים אין לתמוה... ואדרבה גם מזה ראיה כי הפייטן ר' אלעזר היה מאיטליה הדרומית, כי פיוטיו כוללים יותר ירושלמי ומדרשים מאשר יכללו כל הפיוטים מזולתו, ואפילו מר' משלם בר קלונימוס, ווה רק מאשר היה לאיטליה הדרומית חבור גדול עם א"י..." (כ"ח ו' 20). המשפט הזה בנוי על חקי ההגיון האמתי ושום מפלפל שבעולם לא יזיז אותו ממקומו כל עוד שלא יבטל ראיות רפאפורט שהקליר לא חי בא"י. לא אומַר כי אי אפשר לבטל את הראיות ההן, אבל אחר שצונץ ורשד"ל לא התקוממו נגדן, לא היתה ראית רפאפורט „ראיה נפתלה". ולעמת המשל שמביא וויים הוא דבר שאין לו שחר „אלו היה הדבר מוכרע במופתים ברורים" כי הקליר היה בן

איטליה, אז לא היה שום בר דעת שואל: „מאין לקח זה הפייטן האיטליאני כל כך בקיאות בירושלמי ובמדרשי א"י", כי אין שום סבה להשוב שהאיטיאלנים לא ידעו את ספרי א"י ולהתפלא על שהשתמשו בהם הרבה. התשובה „הנאותה" על שאלה כזאת היא: וכי מי שהוא בן איטליה לא יוכל להיות בקי בירושלמי?

ב) הירושלמי והגאונים. תכונת הירושלמי. בצד 113 כתב וויים: „בתולדות רבנו נסים שלו (הערה 16,17) החליט, כי הגאונים אינם מביאים את התלמוד הירושלמי וזה הכלל אין לו מעמד ובפרט במה שכתב כי לא בא זכרו בתשובות שערי צדק, ואנו רואים שבא זכרו בתשובות ההן (ש"א סי' ט') וכבר השיבו עליו חכמים אחרים זולתי..." אין זה אלא עלילה. רפאפורט לא כתב כי הגאונים אינם מביאים כלל את הירושלמי כ"א כתב: „אחשוב לקצת חדוש שעוד לא העירו כותבי כללי התלמוד על מה שרוב הגאונים הראשונים כמעט שלא ידעו כלל מתלמוד ירושלמי ואותם אשר ידעו ממנו עינו בו לפרקים" (הערה 16). הרי שרפאפורט מודה, כי גם הגאונים הראשונים ידעו מעט את הירושלמי ויעינו בו לפרקים, ובאותה ההערה בעצמה הוא כותב כי רש"ג ובנו ר' האי גאון מביאים את הירושלמי. ובתשובתו אל הר"צ חיות שהשיג עליו ג"כ כתב רפאפורט: „כחש הרב והכחיד תחת לשונו ששם בתוב הגאונים הראשונים, ועוד נוסף שם, ואותם אשר ידעו ממנו עיינו בו רק לפרקים וא"כ אין חדוש עוד אם ימצא באיזה גאון פעם א' מאיך שמביא הירושלמי נגד מה שהוא מחריש ממנו במקומות רבים שהיה לו להביא" (כ"ח ו' 230). ובזה יש תשובה נכונה גם לוויים ולשאר משיגיו, והכלל שלו עומד בתקפו. הירושלמי מובא אצל הגאונים הקדמונים רק מעט מזער, וידוע כי היוצא מן הכלל מחזק את הכלל. ובנוגע להירושלמי המובא בשערי צדק (ש"ב סימן ט') כבר הביא זה ריה"ש בהחלוץ ח"ה 37, וגם זה מחזק עקר דברי רפאפורט, כי בשערי צדק נקבצו כמה מאות תשובות של הגאונים, ואם באחת מהן מובא הירושלמי אין זה סותר כלל את דברי רפאפורט.[1])

[1]) גם מלחתי לנכון להעיר על המבטא התעקל, לגבי חכן וויים על התלמוד הירושלמי. הלא כה דבריו בסוף דור דור ודורשיו ח"ב 312: „כבר במענו, כי לכל הפחות בימי דורות הגאונים הגדולים (ד"ח הרל"ו) הובאה מכחת התלמוד לחלק הלכות ע"י חכמים גדולים מחיטליה, הלא המה רבינו קלונימוס ור' מבה בנו [ש"ל: רבנו מבה ובנו רבנו קלונימוס] מלוקקה לגבי שמו חיתן מובאם במגלה וחברינו בם הוכה... ומחד נחמה כי מכל הזמן המרוך הזה לא שמענו דבר מחכמתם ותורתם ולא הניעה לנו קבלה ולא מסרה ולא נדע מה פרי הורת המוליח החיטליאנים? למאי נפקא הדברים מחד כי אם נם חין בם וזכרון ובלבית מהורתם מזמן הרחבון בכל מסרותינו בש"ס מלאנו בחייהם הדחייה וכמהניהם בל מנבי אבבות ונפקא לבם גדול מהורת מוריהם החיטליאנים, הנה מלחם נפלחה היח, כי עם הבבלחם הרבה בחכמת התורה, לגבי זה לגויה לח יהן מקום לחבבות קטנה ולדבקות במהנים על הכל בל קטני הרוח וקצרי דעה, בכל זחה בבר מחז ומקדם נמלח מבחלה החלטה ובפרט בחבבות היתה זחת ההנוסה

ג) רב האי גאון. עוד כתב וויים: „ואמנם כן קרה לרפאפורט בתולדות רב האי גאון אשר כתב. הנה זאת התולדה עשתה רושם גדול בעת יצאה לאור.. ואמנם בהתעותו לא ערה עד היסוד תולדתו, כי תולדות האדם הן מעשיו לא רוב ימיו ושניו, אבל גדולה היא הטעות והמגרעת

טבועה במחשבותיהם ובמעלליהם להקפיד על כל חסרה רחוקה לפי שם מן לה יסוד בדעת. ומכאן נבין זאת המכלה שם נתן לב על המורים הרחשונים לחבר למדו מפי שהם חכמים מלילים. כן כבר הרגלנו לדעת זאת כי היסודים בלילים ע"פ שמספר בדת לחבר הבליהו עמם מלכן מוכרחה מלכן יברלו, לפי כי בחבר הזמן קבלו תוכות חכמי בבל ותלמודם, הנה בעבור זה גם הסכימו מפי מנהגי לכן יברלו ומבעליהם בחייהם הדתיים. ובמעבריהם ומאנם הלה המנהגים לפי הם בנויים על יסודי חבשות התוקות וחומרות יחבות וזה הלה היו נבדלים מן הבבליים בעלי הסכלים המחזיקים רק בבורת סדין (לעיל חג ד 40), ועל כן בלי ספק היה זה גם מבפע לנבי לילים בזמן קדמון, ולה דבכי החסידות היהרה הו נלמד הלה מנהגי הבל הבליהו כי קלוניטום וסיעתו מלילים לחבחה וכם נעשו גם בוכנו ועד נבלנו עד דור לחרון".— בחלה חומר, כי לין פה בום מכלה נפלא. חורה הלילים עבחה רבם נדול בחבחה ולדבה ונתנה פריה היקף בבליה למנגלה בבחת תרע"ב (בעדות רבי"ל חבוחת ס' ב"ע). הרבה הבוחות במלחות מרי קלוניטום ובנו ר' מבלם הנדול ושילוביהם מובלים בדב"י ובחום'. ר' בחמן הנדול היה בברלה הלמיד ר' מבלם, ויש חבובה מר"ח לר' בחמן. בימי ר' בחמן היה במנגלה ר' נרבון בהיר לה בל הנולה ותלמידיו היו רבוניו בל רבי' [1]). לחפבר לעבות רבם נדול מזה? ובעקר הדבר לעניין, כי לין זה לחת בבני ח"י היו המיד המחמירים כי בדברים רבים היו הם המקולים נגד הבבליים (ע' חלוף מנהגים לרי"ו מילר סמן ו' ומ"ב והחלוץ ח"ו 49). וגם לם גניח בבני ח"י היו מחמירים יותר מבני בבל לין מזה הוכחה שהבבליים היו בעלי הסכלה ובני ח"י היו מהני הבל. לין החומרות והקולות המדה למוד בה הבבלה בומרי לין זה. על הסכלתם או העדרה מוכיחות רק דעותיהם בחמונה ומבעות ובזה בודלי נופלים הבבליים הרבה מאבני ח"י. בני ח"י למדו מבבריהם לדעת חכמת היונים והרומיים ובני בבל נגררו לחר הבבליים והפרסיים והחמינו כמוהם בבל בוח נחשה, כמו בבחר כ"ש רפאפורט בחדיוחת בערך מליס ערך מרן יברלו חות כ"ה. ויש להוסיף על דבריו עדות ר' בריהל נחון בחשובתו בשנת 56 נחמרו: „ובזיבית סירח היו דברים חלו [בבשים] רובה, כי הם קרובים למדינת בבל ובית נבוכדנאצר" (ע' מקדמוניות היהודים 56). וקן נחוק עבה לנו ווייס בדברו מן „הבבליים בעלי ההבלה". בן כותב מבפתו בנוגע להבבלה בני לילים, כי היהודים בחיו בלילים היו מבבילים בחכמה כמו יווייס בעצמו מודה ע"ז במקום לחר מספרו הנזכר בדברו על הספר יוסיפון בן נרינון, שהוא מקדים לר' חלעזר הקליר, יחמר: ועתה בבוש עין על זה הספר נתפלח על רוח התלילה הגעימה החופפת עליו, לחבר ממסילות מחברו בלבון ומבמוהו בחומות נדולה נרלה, כי לך מבין לתן בחכמת הלבון העבריה הבינו גם יסדו, ולח נהמה על החפן כי נפגוב בזמן לחוק כזה בלילים סופר מהיר כמוהו לחבר מדברו נלוה ומליצתו זכה כלחד הסופרים הקדמונים, לחרי בידענו כי כבר בתחלת המלה הבבילית פרחה חכמת התורה בלוקה לחבר בלילים עד בחבם נקרלת מספחת חכמים נדולים מלח הקיסר קרלו למנגלה להלחז בה ולהרבין בם תורה, וזה לות כי כבר זמן לחוך לבני זה היתה לילים מקום מבבן חכמת ישרלל ...

---

[1]) עי' מלחמרי לחדות ר' מבלם הנדול במכה"ע R. d. E. XXVII. 83

בעשותו את רב האי לאיש אשר זרז את אנשי דורו כי עם התורה ולמוד המשנה והתלמוד ישתדלו גם ללמוד כל החכמות האחרות ותמך יסודו על תשובה מר"ה אשר שבשה מזיף (דדו"ד. שם) וזה עון אשר חטא כי הבוחן מופתיו על זה יבין לדעת כי לא מחקירה נחליט ככה כי אם חפץ לבו הטהו: הוא היה מן המסלסלים את חכמות התבל ונמשך אחריהן בכל נפשו ועל כן הטהו לבו להסב גם דעת רב האי גאון לדעתו (דדו"ד שם)" ... (111). תשובת ר' האי הנזכרת מובאת באגרת הרמב"ן הנמצאת באגרות הרמב"ם בנוסח משונה מהנוסח שבם, אור החיים לר' יוסף יעבץ ובתשובות הריב"ש. רפאפורט הביא שתי הנוסחאות (תולדות רה"ג הערה 15) והכריע על פי שקול דעתו לצד הנוסח המזויף שבאגרות הרמב"ם. אין ספק כי היה נחוץ להעיר ע"ז לולא העירו ע"ז אחרים, אך וויים ברצותי להתכבד בקלון רפאפורט כתב ע"ז מאמר ארוך בהאסיף שנה ג', והערה גדולה בספרו דור דור ודורשיו ח"ד 180, ובתולדות ר' האי שבראש מוסר השכל 26, ובזכרונותיו הוא פוקד עון רפאפורט זאת הפעם הרביעית, ובאמת לא חדש בזה וויים מאומה. אחר שרפאפורט העיר על שנויי הנוסחאות בא גייגר עוד בשנת 1840 והוכיח בספרו „מלא חפנים" (החלק האשכנזי .LIII) כי הנוסח שבאגרות הרמב"ם מזויף, והביא ראיות לזה מתוך ענין התשובה ומתוך דברי הרשב"א ור' אבא מרי (מנחת קנאות 169 גם 172) ומתוך קובץ מינכן 338, גם הראה גייגר לדעת כי ר' שמואל אשכנזי (תלמיד ר' יש"ר מקנדיא) הוא הוא שזייף את אגרת הרמב"ן בהדפיסו אותה בראשונה בס' תעלומות חכמה, ומשם באה לאגרות הרמב"ם. עוד כתב גייגר אדות הענין הזה בשנת 1844 במכה"ע שלו

ומבורר הדבר על פי מקורות נאמנים [1]) כי מהלכת המלה הבזיונית בכל לקחו היהודים חלקם בדביקת החכמות הכלליות בכל תרבות חיצוניה ולא עוסקים היו מצאך יוכיחן בכל המדעים" (ד 224). הלא יסומס הקורא לראות כי המחבר בחמר בנד 224 כי חכמי לוקה הביאו לחסכנת את חכמת בני חיצוניה, הוא בעצמו יחמר בנד 312 כי החכמים החלה הביאו לחסכנת מנהגי הכל בל בני חיצוניה, ובמוצא המנהגים החלה הוא מחי' חיובים היו נבדלים בהם מן הבבליים בעלי ההסבלה! והנה ידוע כי יסוד מנהגי בני ברסת וחסכנת היה התלמוד הבבלי ולא התלמוד הירושלמי אבר לא החסבב בם עד קבוע לבב"י (וגם זה סותר בין וויים בנד 312), ומוסב סבורת קלובות יוכל לחמר כי תדבקת התלמוד הבבלי הוא היה בעוכרי ההבלה בברסת וחסכנת. אבל בחמת לא פעלו בני התלמודים על הבלה היהודים בכום זמן ובמום מקום, לא היו בעוכרים גם לא היו בעוזרים. הבלה היהודים הלויה תמיד בהבלה העמים בהם גרים בהוכ. היהודים בברסת וחסכנת היו בימי הביים בעלי חזה וחמונות טפלות, יען כי הברסתים והחסכנזים היו בעת ההיא הבוכים. היהודים בחיעליה עלו על לחיהם בברסת וחסכנת במדה בעלו בה עמי חיעליה על לחיהם בהחלנות הזברות. כמו כן נוסחת הבלת יהודי ספרד הוהם הבלת הערביים. ע"ב לין ליחם להתלמודים כל בעלה על הבלת היהודים ועל כל פנים הוא מבסט מעוקל לחמר, כי ההבלה יצאה מן התלמוד הבבלי ומנהגי ההכל יצאו מן התלמוד הירושלמי וכי לח המנהגים החלה הביאו חכמי חיעליה לברסת וחסכנת.

---

[1]) עפ"י גידעמאן בספרו „תוך היהודים באיטליה" 17—14.

ח"ה 85 ובשנת 1860 בהמזכיר ח"ג 75 והוסיף ראיות על ראיותיו הראשונות. גם בעל איי הים (שערי תשובה סימן ו') העיר על הזיוף שבאגרות הרמב"ם. עוד מוסיף וויים: „ועוד שנית שגה בחפזו לעשות את רב האי גאון לאיש החפץ בחכמת הקבלה ודורש ומאמין בה... וכל זה על פי השערות דקות וצנומות בנויות על מופתים כוזבים וע"ז הפך את רב האי לאיש אחר מאשר היה באמת, כי ההפך מכל זה הלא מבואר ומפורש על פי מקורים לא יכזבו במופתים וראיות ברורות אשר לא ראה רפאפורט ולא ידע מהם" (111). דומה לזה כתב וויים בתולדות רה"ג הנזכרות צד 34. ובאמת אין רפאפורט הטועה רק וויים שערבב מושג „קבלה" עם מושג „סודות", קבלה היא החכמה הנסתרה (ח"ן) של המקובלים המאוחרים, אבל בעלי סוד היו כבר בימי התנאים והם העוסקים במעשה מרכבה ומעשה בראשית. ועתה ראה מה שכתב רפאפורט על רה"ג: „וכן החזיק כמו אביו ועוד יותר ממנו בלמוד הסודות אשר היה חשוב אצלו ולא אצל שואבי מימיו הנזכרים [היינו ר' חננאל ור' נסים]". ובהערה 14 מביא לזה ראיות ברורות ואין להכחיש בשום אופן כי רה"ג החזיק בלמוד הסודות. ספרי ההיכלות הם בודאי ספרי סודות ועליהם יאמר רה"ג בתשובתו הידועה: „ויש שתי משניות שהתנאים שונין אותן בדבר זה ונקראות היכלות רבתי והיכלות זוטרתי, ודבר זה מפורסם וידוע ועל אותן צפיות שנה תנא זה ארבעה נכנסו לפרדס" (תשובות הגאונים ד' ליק סי' צ"ט). אם כן האמין רה"ג כי ההיכלות נתחברו מהתנאים ומשפט רפאפורט הוא אמת וצדק ובלתי בנוי „על השערות דקות וצנומות ועל מופתים כוזבים". לדעת רפאפורט הסכים גם הריה"ש (בהחלוץ ח"ג 54, 59, 63) וראה זה פלא כי וויים בעצמו בספרו דדו"ד ח"ד 49 כתב ממש כדברי רפאפורט, וז"ל: „בפרק הזמן אשר העסק באגדה יציץ ופרח בארץ ישראל... ואז קמו אנשים אשר דרשו במופלא עלו שמים בהזיותיהם לבא בסוד אלוה ומלאכיו אף ירדו תהומות בחזיוני חלומותיהם לראות פלאות בעמקי שאול וקרואיהם... ורב האי גאון יכפר מהגאון רב אברהם קבסי שהיה בשנת אק"ט לשטרות שהיה מכיר בשיחת הדקלים... ורב שרירא גאון כתב שמסרו חכמים אחד לחברו הכרת פנים וסדרי שרטוטין... וגם רב האי גאון אחד מבחירי הגאונים החזיק את „ההיכלות" לדבר מקובל ואין לו ערעור כלל על החכמים הסוברים כי מי שהוא הגון... כשמבקש לצפות במרכבה ולהציץ במרכבה של מלאכי מרום יש לו דרכים לעשות"... ועתה מי הפך את רב האי גאון לאיש אחר? — אין וויים מתנהג עם רפאפורט „באוהב ומכבר באמת", רק כמבקש תואנות. פעם יאמר עליו כי מהיותו „מן המסלסלים את חכמות התבל הטהו לבו להסב גם דעת ר' האי גאון לדעתו", ותיכף אח"ז יאמר כי בחפזו עשה את רה"ג „לאיש החפץ בחכמת הקבלה ודורש ומאמין בה". מי שחפץ לעשות את רה"ג לאוהב החכמות ההוא יעשנו בחפזו לדורש ומאמין בחכמת הקבלה? אבל האמת היא שרפאפורט כתב על רה"ג שהיה אוהב החכמות בתמימות ובלי שום נטיה, גם כתב שהחזיק בלמוד הסודות (לא בקבלה), לפי שכן מוכח באין כל ספק מתשובתו הנזכרת ואין זה אמת

כלל כי ההפך מדברי רפאפורט „מבואר על פי מקורים אשר לא ראה רפאפורט ולא ידע מהם", כי מקורים כאלה לא היו ולא נבראו.

ד) א מ ו ר א. וויים כתב: „מה נאמר ומה נדבר על הכלל שקבע, כי אמורא לא נקראו רק החכמים שבבבל ואמורא בבבל הוא כמו מתורגמן בארץ ישראל והולך ומוסיף להחזיק (!) את הכלל הזה בראיה באמרו: ומלת אמורא מצאתי בירושלמי רק במקום אחד (ערך מלים ע' אמורא) ועל הכלל הזה הוא בונה החלטותיו בענין תכונתו של האמורא ויצא ממנו ערך שלם וארוך. ומי לא יתמה על האדם הנפורסם הזה אם יראוהו בונה ראיה על „לא ראינו"?... צאו וראו ועיינו בירושלמי אך לא פחז כמים, אם לא תמצאו בירושלמי במקומות הרבה את השם „אמורא" למושג חכם מחכמי הגמרא וכן למושג מתורגמן, ועתה מה טיבו של הכלל הזה? זהו פחות מהשערה מוטעת, זהו טעות מלא־דעת" (112). גם פה עבר וויים בהפזון על דברי רפאפורט ולא התבונן על ההבדל שהוא עושה בהוראות „אמורא", וז"ל של רפאפורט: „אמורא Proclamator, Declamator, Erklärer. שם זה יבא הרבה בתלמוד ופעם אחת גם בתרגום והונח ג"כ על כל חכמי הדורות בבבל מימות רב עד רב אשי ורבינא, שנקראו כלם א מ ו ר א י ם. ונחשוב פה כל הסעיפים והבדלי הוראות ה וצאים מהוראה אחת ראשונה לפי דעתנו: א, תרגום ארמי על לא שמעו קול נוגש (איוב ג') קל אמוראה [1]; ב, נמצא בתלמוד איזה פעמים על המתורגמן המשמיע ומבאר לעם בלשון המובן להם את דברי החכם הדורש ברבים הלכות ודינים וגם דברי אג"ה בלשון אשר קבל הוא או אשר הורגל בו מרבותיו, ולדוגמא (יומא כ' ב') לא הוי אמורא למיקם עליה; ג, וגם בסתם נמצא איזה פעמים אמוראי נינהו ואליבא דפלוני; ד, נקראו כן חכמים ידועים במקומות שונים, כגון אמוראי דפומבדיתא רבה ורב יוסף אמוראי דנהרדעא רב חמא (סנהדרין י"ז ב'); ה, כמה דורות של חכמים עד זמן ידוע כמו שאמרו (ב"ט פ"ו ע"א) רב אשי ורבינא סוף הוראה, והוראה זו אינה מענין למוד או הוראת פסק דין, כ"א שם מפשט משם התאר אמורא... ולכן היו נקראים חכמי התלמוד מאז והלאה ב י ח ו ד בבבל, בשם א מ ו ר א י ם, ר"ל מבארים ומשמיעים לתלמידים הבנת המשניות וההלכות..." (ע"ט אות א'). ובאות ט' יאמר: „והנה כבר הראיתי למעלה (אות א' ד' ה') כי נקראו מרב ואילך החכמים בבבל בשם אמוראים בעבור שלרוב התעסקו בתרגומי המלות של המשניות ובריתות גם בביאוריהן ואמורא בבבל כמו מתורגמן בא"י, ורב בעצמו היה אמורא והיינו מתורגמן אצל רב שילא... ומלת אמורא מצאתי בירושלמי רק במקום אחד כ ע ת (דמאי פ"ו סוף הי"א), עקילס הגר חלק עם אחיו והחמיר על עצמו והוליך הנאה לים

[1]) ז"ל התרגום: „לא שמעו יקבי בית רבא קל תורגמא", היינו קול המלמד והמורה. המיוחס ליונתן התרגם למלך תמרי סיחון (במדבר כ"א כ"ו) „כל קבל מהמלכין במולכנת דלוכייתה תמורין (התרגום תמרי) ותביחין (התרגום סיחון) כתורייתה".— נלבון כוב הורתח תמר היא למד ובלר ומזה תאמרי פירושו מתוך ומהרגם.

המלח. תלתא אמורין ח״א דמי ע״ז, וחרנה אמר דמי חלקו של ע״ז, וחרנה אמר ע״ז עצמה הוליך לים המלח, ע״כ. והנה פי׳ אמורין פה שכל אחד באר באופן אחר מעשה עקילס וזו מהוראה השלישית של שם אמורא בתלמוד בבלי (ע׳ אות א׳) אך לא מהוראה הרביעית והחמישית היינו שיהיה גם מתרגם מלשון כבד ללשון קל, וזה היה נקרא בא״י כפי הנראה רק בשם תורגמי... ולכן כשרצה ר׳ זעירא או מסדר תלמוד ירושלמי לציין אל מי כוון ר׳ יוחנן בקריאת שם רובין אמר תרגמוניא והוא הרבים מן תורגמן, והם הם אשר נקראו בבבל מן רב ואילך בשם אמוראים...״ והנה גלויה דעת רפאפורט כי בירושלמי לא נמצא הכנוי אמורא מהוראה הרביעית והחמישית היינו בכנוי לחכמים שאחר רב, אבל שאר ההוראות יש למלת אמורא גם בירושלמי. עוד מוסיף רפאפורט שהוראת תרגמוניא בירושלמי (חלה פ״ד ה״י) היא אמוראים בכובן הבבלי. וויים השיג ע״ז כבר בדור ודורשיו ח״ג 7 גם 8 וטביא מירושלמי שהחכם שהיה משמיע ומפרש לעם דברי הדורש היה נקרא אמורא, אבל זהו מן ההוראה השנית ובזה מודה רפאפורט שיש גם בירושלמי. עוד הוא מציין שם בהערה כל המקומות בירושלמי ברכות שנמצא בהם אמורא וכתב „השם אמורא למושג חכם מחכמי הגמרא נמצא בירושלמי ברכות פ״א ה״א...״ אך המעיין יראה כי האמוראין הולקים שם בפירוש ובטעם איזו משנה או מימרא, וזהו מן ההוראה השלישית של שם אמורא, ואין שום חלוק בין המקומות ההם להירושלמי דמאי שהביא רפאפורט, כי בכלם הוראת אמורין היא „מפרשים״ וכן היא הוראת אמורין גם בשאר מסכתות הירושלמי, ד״מ סוכה פ״ה ה״ב: וספדה הארץ משפחות משפחות לבד, תרין אמורין חד אמר זה הספדו של משיח... בסוטה פ״א ה״ח: כתיב ותחל רוח ה׳ לפעמו... תרין אמורין חד אמר... ואין כל ספק כי בשני המקומות האלה הוראת אמורין היא „מפרשים״ שפרשו את הכתובים המובאים שם ולא „חכמי הגמרא״. עוד מצאתי באיכ״ר פ״ה סי״א: עורנו כתנור נכמרו, תרין אמוראין חד אמר כאילין כמריאתא וח״א כתנור שלא הוסק כל צרכו, וזהו פירוש מלת נכמרו ולא נמצא בירושלמי שיהיו החולקים באיזה דין מסברת עצמם נקראים אמורין, או שיהיו נקראים כן חכמים ידועים כמו שנמצא זה בבבלי ד״מ: הא קמ״ל דפליגי תרי אמוראי אטעמא דנפשיהו ולא פליגי תרי אמוראי אלבא דחד אמורא (כתובות נ״ז ע״ב, ועי״ש תוספות ד״ה ולא פליגי), וידוע המאמר: אמוראי דפומבדיתא רבה ורב יוסף...[1])

---

[1]) בירושלמי נטין פ״ח ה״ח: „ולא אמר נכתב כיום ונחתם כיום, נכתב לשמה ונחתם לשמה? נימר מה דסלקין אמורת׳ מ״ל (?) ויידע [ומיה נמצא?] דאמר כאין נכ רב הסדא חייתי נעמ ונתנו לו ולא אמר ... אלי טיבדא קמי ר׳ יוחנן מ״ל (?) בליהו ממנו ואמור לה נפני בנים נפני נכתב״ ... בנטין ה׳ ע״ב יסופר כי אלין ג״ר חסדא הנים הנט לקמיה דר׳ יוחנן, ממכדכי נטין סמן סכ״ב נגרסה בג״ל בירושלמי „דאמר כאין נר״ח חד חייתי״ ... ונגרסה כי אלין הזה היה אמוריה דר׳ יוחנן והוא הוא אלין דסמכא (יבמות ס״ד ע״ב) בהיה אמיד אלל ר׳ יוחנן ועליו אמרו פה נימר מה דאמיל אמורת׳, כיינו אמוריה דר׳ יוחנן. כפי נגרסה בענו תנחל והכי״ק אמר כאין נר הסדא בג״ל יוחנן בבבא קמ״ז ע״כ.

כי אין השערת רפאפורט בזה „השערה מוטעת וטעות טלא-דעת" ואדרבה המשיג עבר על פני הירושלמי „פחז כמים" ולא התבונן כי הדוגמאות הרבות שהביא אינן יוצאות מגדר הדוגמא שהביא רפאפורט אפילו כמלא נימא. אין ספק אצלי כי רפאפורט ידע כי השם אמורא נמצא עוד הרבה פעמים בירושלמי, אבל ידע ג"כ כי הוראתו היא תמיד „מפרשים" וע"כ הביא הדוגמא שמצא בעת כתבו את ערך אמורא, וכתב: ומלת אמורא מצאתי בירושלמי רק במקום אחד כ ע ת, „בעת" לא מצא רק במקום אחד, אבל בעת אחרת היה מ·צא גם במקומות אחרים, ובאמת דוגמא אחת מספקת אם אין לה הכחשה ממקומות אחרים.

ה) הויות דאביי ורבא. כתב ה' וויים: „ביוצא בזה מצאתי דבר מתמיה מאד בתולדות רבנו נתן בעל הערוך שלו בהגהותיו על רבי משה לנדא בעל מערכי לשון, שם האריך לבאר הדבור הנמצא בתלמוד „הויות רב ושמואל, הויות אביי ורבא" ואומר: שרצונם לאמר עיונים ופלפולים ודברי חדוד שאין בהם נפקא מניה לדינא. והנה בכל עת שקראתי הדברים האלה היו בעיני כספר החתום, כי לא ידעתי מאין שאב את החדוש הזה אשר באמת היה בעיני חדש... הלא הם עקר הגמרא ועל כן מהם יצאו הדינים, ואיך יעלה על הדעת שאלה ההויות הם דברי חדוד אשר אין בהם נפקא מניה לדינא?... וסוף סוף מאין לקחנו כל הדינים אשר הם מורשה לנו מן התלמוד, הלא כלם נבעו מן ההויות הקושיות והפרוקים האבעיות ופשטיותן? אבל מה נעשה אם לא הערה מקור זה הדבור ולא ידע זכירתו בתלמוד ירושלמי, כי אלו ידעו היה יודע מה טיבו ומה ענינו, שם מבואר באר היטב מה שהבינו בכונת זה הדבור. הנה בירושלמי (שבת פ"ז ה"ב) יסופר שרבי יוחנן ורבי שמעון בן לקיש, עבדי הויי בהדא פרקא (פ' כלל גדול) תלת שנין ופלוג אפקין מנייהו (מל"ט מלאכות) ארבעים חסר אחת תולדות מכל חדא וחדא, וכן בני רבי חייא רב עבדין הויי שית ירחין אפקין מניהו שית מלין על כל חדא וחדא בשטת ר"ח אבהון. ומזה אנו רואים לפי היוצא לנו מן הענין שגדר הויות הוא משא ומתן החכמים לדמות דבר לדבר ולהוציא דבר מדבר על ידי קושיא ותרוץ דרישה וחקירה ולכונה הזאת כל „והוינן בה" בגמרא, וכל זה הוא עקר הגמרא וממנו תוצאות כל הדינים התלמודיים. אבל לא יעלה על הדעת שהויות הן דברי חדוד שאין בהם נפקא מינה לדינא" (113). גם פה ירדוף בעל הזכרונות את בעל התולדות ולא ישיג אותו. וזה אשר כתב רפאפורט: „הויות דאביי ורבא. (גייסטעם איבונגען, שפיטצפינדיגקייטען), רמ"ל תרגם (סובסטאנץ, וועזען) והוא מבוקסטארף, ואין ענינו לכאן כלל. ואעתיק פה מה שכתבתי בספרי אנשי שם (ערך רב הונא) בפסחים (פ"ו ב') א"ל ר"נ לרב הונא מ"ט קרית לך רב הונא, א"ל בעל השם אני... ונראה בזה לפי המובא במוסף הערוך על מלת הונא שהוא שכל ותבונה בלשון ארמי והוא מדברי המתורגמן יע"ש, וכן בלשון סורי שכל ורוח, והנה השאלה מ"ש קרית לך רב הונא תורה כבר שבשם הונא נמצא איזה כונה, שלשם אדם פשוט לא יתכן לשאול על מה ולמה, אלא

כנ"ל ששאלהו מאיזה טעם קורים לך שם המורה שכל ורוח, א"ל בעל השם אני ר"ל בעל שכל או מושל ברוחי. ונ"ל שרז"ל עשו משורש זה הוי בה ר"פ בחסרון הנו"ן [1])... ר"ל הבין ועיין בדבר, וממנו ג"כ הויות דאביי ורבא ר"ל עיונים ופלפולים ודברי חדוד שאין בהם נ"מ לדינא, ורק אותם חשבו לדבר קטן (סוכה כ"ח) לא עקר למוד תורה שבע"פ... והנה שם אמרו על ר"י בן זכאי שלא הניח מקרא משנה ברייתות הלכות ואגדות וכו' דבר גדול ודבר קטן, ואחרי שכבר נחשבה כל תורה שבע"פ הנכללה במשנה ברייתות והלכות, ורצו למצא בדבר גדול ודבר קטן, איזה ענין שלא נחשב עוד לזאת פירשו דבר גדול מעשה מרכבה ודבר קטן הויות דאביי ורבא, ר"ל פלפולים ועיונים כדרך אחרוני האמוראים, שנחשב לדבר קטן נגד עקר למוד האמתי של הברייתות והלכות, ואף זה לא הניח ריב"ז וקצת ראיה שהויות פירושו כן ממאמר רבא (תענית כ"ד א') כי הוי מטי רב יהודא בעוקצין אמר הויות דרב ושמואל חזינא הכא, ר"ל יגיעות ופלפולים, וקצת אמוראים בא"י שנאו דרך למוד הזה של הבבליים כר' יוחנן ור' זירא ודומיהם. ויתכן שבימי אביי ורבא החל דרך פלפול זה להתגבר, ונודע פלפולם הרבה בש"ס... אולם אעפ"י שאביי ורבא עסקו גם בדבר קטן לא עזבו ח"ו עקר למוד תורה שבע"פ והם ההלכות והברייתות המסורות, כמו ריב"ז שידע גם הפלפולים ומכ"ש עקר למוד האמתי להלכה, אלא שבש"ס קראו לפלפולים דבר קטן, וזה ברור לע"ד. והארכתי בזה קצת כי הבינותי בזה תועלת נגד המתחסדים והמתחכמים אשר שניהם יאמרו שרז"ל חשבו בעצמם למודם לדבר קטן ח"ו, ע"כ, ומזה תבין תרגומי" (בכורי העתים תק"צ 63). הקורא יראה מזה כי רפאפורט הערה היטב מקור הדבור "הויות דאביי ורבא" וידע מה טיבו ומה ענינו ולא הביא את הירושלמי כי אין ממנו שום נפקותא. ומה נלמוד מלשון "עבדי הויי" יותר מאשר נלמוד מן "הוי בה ר"פ" ומן "הויות דאביי ורבא"? בכל הלשונות האלה הכונה לעיון ופלפול בדברי התנאים. האמנם עקר השאלה הוא, אם בהדבור "הויות דאביי ורבא" הכונה היא להעיון הפשוט או להפלפול המחדד, כי מהעיון הפשוט בודאי יש נפקא מינה לדינא, אבל הפלפול המחדד אינו מעלה ואינו מוריד בנוגע להלכה למעשה, מן הלשון הויות דרב ושמואל חזינא הכא נראה ברור כי הוראת "הויות" היא חקירות עמוקות בדרך הפלפול וחדוד השכל, וע"כ יצדק מאד משפט רפאפורט שאין ההויות עקר תורה שבע"פ ושאין בהן נפקא מינה לדינא, ושלהן רמזו באמרם דבר קטן הויות דאביי ורבא. ובאמת אין להההויות המחדדות שום נפקותא לדינא כמו שכבר העירו ע"י המפרשים ובעלי כללי

---

[1]) נגד זה התנגד רבדי"ל זמן רב ובתחרותם הודה לרפאפורט וכתב לו: "בטוח בסלו תקל"ח בהבת לי .. ואני כי"ד שבט תקל"ח הביטוחיך .. ועתה לחבי בתחים ימים עזבני כי ימלחני להכריע לי החמת לחך ותוכח דחבי וזה לבתי סבוה: לחבוה כי הלח חבי הרחמי ביומח מ"ב ט"ב כי הוו בה כי יוהנן וכים לקוב, ופי' רב"י כי מדקדק, גם בלמדנו יחד הלמוד יובוחבי מחתו בשרת בהרת דבקוים: לח הוו רבנן חלח על דבר קפנח"... (תגובות בדי"ל 253).

התלמוד, ד"מ רש"י יומא י"ג ע"א כתב: וכל סוגיא זאת אין תירוצין שבה יכולין לעמוד כי יש להן תשובות רבות ואינו אלא כי מלמדין אותנו שאם (כהגהת הב"ח) תאמר כן יש להשיב כן ואינו משיב... הרי"ף יבמות סוף פ"ה. וקא פרישו לה פרושי דלא מסתברי דכולהו אית להו פירכי ולהכי לא כתבינן להו.. וכולהו טעמי דאיתמרו בהאי פלוגתא דרבי ורבנן לא סמכינן עלייהו דלאו אליבא דהלכתא נינהו אלא אוקימתא בעלמא נינהו...[1] הרא"ש לב"מ צ"ט ע"א: ומה שדחה רב אשי לסייעתא דברייתא, כך הוא דרך הגמרא כל מה שיכול לדחות הוא דוחה אע"ג דהלכתא הכי וכן האמורא בעצמו אומר אי משום הא לא תסיין וע' כללי הגמרא לרי"ק דף צ"ט ע"א (ד' ליוורנו), ובתלמוד בעצמו ואמרי לא אמרה אלא לחדד בה תלמידיו (זבחים י"ג ע"א), וכן מוכח מן הלשון: מאי קמ"ל? שנויא דשנינן שנויא הוא (כתובות צ"ח ע"ב), כי יש שנוים שאינם להלכה (ע' תחלת חכמה לר"י חאגיז שער ג' פרק ב' כלל פ"ב). ומה נאמנו דברי רפאפורט האומר כי ההויות דאביי ורבא, היינו הפלפול המחדד, אינן עקר תורה שבעל פה, גם אין מטרתן להוציא דינים, וכאלו רצה רפאפורט להשיב על טענות וויים כתב במקום אחר: „ומימות רב ולהלאה היו כל ראשי הישיבות בבבל אשר הראשונים היו רבם ככלם תלמידי רב, מתעסקים ביותר בהבנת תיבות המשניות וקשור ענינהן בהשוות אותן הבריתות... ואם גם שע"י אלה הבאורים נולדו כמה דינים חדשים ונותרו כמה ספקות בהלכות עקר הלמוד היה הבנת המשניות" (ערך מלין ע' אמורא סוף אות א'). הרי שרפאפורט ידע כי מן ההויות יצאו לפעמים דינים חדשים, אך ההוות הפשוטות (או באורים) של האמוראים הראשונים לא היתה מטרתן הוצאת דינים חדשים רק הבנת המשנה (וכן היתה דרך אמוראי א"י בכלל), וההויות המפולפלות של אחרוני האמוראים הבבליים, הנקראות על שם אביי ורבא בודאי אין בהן נפקא מינה לדינא, כי נאמרו רק לחדודי ולדרוש ולקבל שכר. והנה אין כל זה נעלם מוויים, כי הוא בעצמו כתב בחבורו: „רוב משאה ומתנה של הגמרא הוא כולל כל השאלות והקושיות אשר נשאלו נגד דעת אחד האמוראים מן המשנה... לתכלית הזאת דקדקו במשנה חסבו בה והפכו בה עד שהכריחוה שתסכים על דעתם... מעולם לא היה רע עליהם המעשה להסב פני המשניות לכונה אשר לפי פשטות דבריהן לא חשבו כן אומריהן"... (דודו"ד חג 6—5). „והנה ראינו מכל זה כי מני שום אבן על אבן בבנין התלמוד כבר השכילו הבונים לעשות להם כלי מעשה למלאכתם, ואמנם לא נוכל להכחיש כי אם גם כל צרכי הבנין היו ערוכים... בכל זאת לא שמרו בכל עת את דרך ההגיון ההולך נכוחה" (שם 16). „והנה במקרה הזה קרה גם לחכמי הגמרא בעת אשר שמו לבם לפשר דברי הקדמונים אף הם הפכים נצחיים אז הוכרחו לשים מעקשים למישור והמציאו פשרות והשואות

[1] מוכח בחלון מ"ה 34, עוד מבית בם מתוספות רי"ד (כ"י) לב"ק ק"ד: כל מותם הסיגים מיגם טומדת ולא מו"מ נעלמת היא.

בהתחכמות פלפלנית אשר הן פשרות רק למראה עינים... הן אם נבוא במשפט עם הויות בעלי התלמוד קושיותיהם ותשובותיהם... נודה ולא נכחיש כי יש בכל אלה דברים אשר לא יסבלם שכלנו כי בעינינו נראה כי התשוקה להצדיק כל דברי הקדמונים ולפשר כל הסתירות הגלויות הוליכה אותם לפעמים בדרך לא טוב ומבלי רצות תעו מדרך השכל ושמו במשניות כונות אשר לא כונו מעולם ועשו פירושים רחוקים וזרים אף שדרך מישור נכון לפניהם" (שם 18—17). „ובאמת הבבליים אשר נשתקעו בפלפול יותר מדי וחפצים לעשות העקוב למישור אף הם נטו לדרך הזה להוסיף על המשנה..." (18—19). „כל איש.. יודע כי לא כל הויותיהם ותולדותיהן ותולדות תולדותיהן עשו לחק בישראל... וראינו שבעל הגמרא בעצמו לא הכחיש שיש דברים אשר האומרם הכינם בפלפולו וחריפותו אבל אגב חורפיה לא עיין בהם (ערובין צ' וש"נ)... ועתה מי זה ערב לנו אם לא מספר רב מאלה הדברים אשר בהם בעלי הגמרא עזבו דרך הפשוט ותפשו דרך הפלפול וההתחכמות... ולא כונו מעולם לעשותם חק ומדה להוראה או למעשה?... אם לא בין מדרשיהם ומחקריהם דברים רבים אשר לא נאמרו לתכלית יסוד הלכה והוראת מעשה כי אם אין להם רק ערך למודי וקיטו בנפשם: דרוש וקבל שכר?... ועוד זאת מי זה יכריע איזה מן הדברים שנקבעו בהם מסמורות החזיקו מהכרתם הפנימית שהם אמת ונכונים וקיימים ואיזה מהם אשר החזיקו בהם נגד הכרתם ממשא פנים לגדוליהם, ועתה בשום לב לכל אלה הדברים יתברר לנו כי המון גדול ממחקריהם לא היה להם תכלית מעשית כי אם תכלית למודית" (26—25). „בהשגת זאת המטרה הלך [רבא] יד ביד עם אביי.. צורת משא ומתן של זה כזה וכל מה שאמרנו מדרך פלפולו של אביי מקושיותיו ופרוקיו מאבעיותיו והבאת ראיותיו, יצדק להאמר גם מרבא, וכבר רמזו על זה הקדמונים שקראו דרך הלמוד החדש אשר הוחל בעת ההיא לפרוח בשם הויות דאביי ורבא... אביי הרבה פעמים הלך שולל בפלפולו „ואגב חריפתא שבשתא" והיה מסתבך בסברותיו וכנגד זה היה רבא חריף ומתון"... (שם 201). — והנה אם ישתומם הקורא כי אחר כל הדברים האלה יטעון וויים על רפאפורט ויישאל: „הלא הם (ההויות דאביי ורבא) עקר הגמרא ועל כן מהם יצאו הדינים, ואיך יעלה על הדעת שאלה ההויות הם דברי חדוד אשר אין בהם נפקא מניה לדינא?" — על זה אשיב לו כי האהבה והשנאה מקלקלות השורה, ופה קלקלה בודאי „האהבה הנאמנה" של וויים לרפאפורט. וכבר ראינו כזאת בסימן ב' וסימן ג' וסימן ה', כי וויים בהתנפלו על רפאפורט שכח מה שכתב בס' דור דור ודורשיו ומכחיש דברי עצמו.

ו) בקיאות רפאפורט. בראש מאמרו ספר וויים, כי בדברו עם רפאפורט ראה כי בקיאותו בתלמוד היתה מעטה ודלה ובפרט בחלק ההלכה, גם הביא אותו במשפט על אשר לא מצא בירושלמי רק דוגמא אחת לדבריו בעת שכתב ערך אמורא. לפי דברי וויים לא ידע אפוא רפאפורט לא את הבבלי ולא את הירושלמי, אבל לא כן יחשוב מי שקרא ספרי רפאפורט ומי

שדבר עמו כמוני פנים אל פנים [1]). והנה בנוגע לשיחות וויים עם רפאפורט, אחר שכבר עברו עליהן יותר מחמשים שנה, אפשר שוויים שכח איך היו הדברים; אבל בנוגע להדוגמא האחת שהביא רפאפורט מובח אני לאמר, כי וויים הוציא מזה משפט בלתי צדק. מזה אפשר רק להוכיח כי רפאפורט בעברו על פני הירושלמי לא עשה לו ציונים ע"ד השם אמורא, אבל אין מזה שום ראיה שלא היה בקי בירושלמי, הלא ידוע כי גם בקיאים גדולים לפעמים אינם יכולים למצא דברים ידועים לכל ובכל זאת כבודם במקומם מונח. והנני להביא דוגמא אחת שעלתה על זכרוני כעת. ז"ל ה' וויים בדור דור ודורשיו ח"ב 126: „אמנם שני חכמים בדור הזה והם ר' יאשיה ור' יונתן... ורובי תורתם הי' במדרש הכתובים, והנזכרים מהם בתלמוד נמצאו רובם באלה הספרים (מכילתא וספרי) והובאו בתלמוד רק חמשה מדרשים על שמם אשר בספרים הנזכרים קצת מהם נזכרו בסתם (יומא נ"ז: סנהדרין ס': קדושין מ"א: סוטה כ"ד. שם מ"ו)". והנה אין לשון וויים לשון רפאפורט הנזהר ואומר מצאתי כ ע ת, כי וויים מחליט כאלו היה זה דבר ברור ונעלה מכל ספק כי בהתלמוד הובאו על שם ר' יאשיה ור' יונתן רק חמשה מדרשים. ועתה נצא ונראה היאמנו דבריו או לא. בקדושין מ"א ע"ב נזכר רק ר' יונתן ולא ר' יאשיה, נשארו אפוא לפי דברי וויים רק ד' מקומות שמובאים בהם מדרשי ר' יאשיה ור' יונתן ובאמת ישבתלמוד בבלי יד מקומות באלה, כי חוץ מארבעת המקומות שציין וויים הובאו עוד מדרשי ר' יאשיה ור' יונתן: א) בשבת ק"ח ע"א (אצלנו ר' יאשיה ור' נתן וצ"ל ור' יונתן); ב) שם קל"ג ע"א, וע' יומא ל"ד ע"ב; ג) יומא ג' ע"ב; ד) ב"מ נ"ד ע"א; ה) סנהדרין ג' ע"ב; ו) שם נ"ב ע"ב; ז) שם פ"ו ע"א (אצלנו ר' יאשיה ור' יוחנן וצ"ל ר' יונתן בגרסת הילקוט, וע' מגדל עוז הלכות גנבה פ"ט); ח) נזיר ל"ט ע"ב; ט) מנחות נ"ז ע"ב; י) שם צ' ע"ב. עוד הובאו ב' פעמים בירושלמי: א) סנהדרין פ"א ה"א; ב) כלאים פ"ז ה"א. ואחר שחשב וויים המקום שנזכר בו ר' יונתן לבדו, היה לו לחשוב גם המקומות שנזכר בהם ר' יאשיה לבדו. ר' יאשיה לבדו בלא ר' יונתן נזכר ד' פעמים בבבלי: א) ברכות כ"ב ע"א, בירושלמי כלאים הנ"ל ביתר באור וביחד עם ר' יונתן; ב) פסחים כ"א ע"א (אצלנו רבי, וצ"ל ר' יאשיה כמו שהיא בירושלמי פסחים פ"ב ה"א); ג) ב"ב קי"ט ע"ב; ד) נזיר מ"ה ע"א. גם בירושלמי נזכר ר' יאשיה ד' פעמים: א) ערלה רפ"ג; ב) פסחים פ"ב ה"א; ג) שם ד"ה פ"ג, והוא הוא הדרש שבפסחים כ"א ע"א; ד) ב"ב פ"ח ה"ג. היוצא מזה כי מן כ"ה מקומות שמובאים בהם ר' יאשיה ור' יונתן או אחד מהם, הביא וויים רק ה', מן הירושלמי אינו מביא מאומה ומן הבבלי נעלמו ממנו י"ד מקומות הידועים לי ובודאי יש עוד מקומות כאלה ובלתי ידועים לי, ועתה האם יסכים וויים שאפשר להוכיח מזה כי בעל דור דור ודורשיו לא ידע את הירושלמי כלל, וכי את הבבלי ידע רק „לצדדים"?—

[1]) למיזיו בפרלמנ בשנת תרכ"ח. ע' „ספר זכרון" (וואלכנ תרמ"ט) עד 163.

אדמה כי הדוגמא הזאת תיטב בעיני וייס ולא יוסיף עוד להתפאר על רפאפורט בבקיאותו, גם ידע להזהר ולא יכתוב „רק", כי אם „כעת" כמו שכתב רפאפורט. לו ראה רפאפורט כל זה, בודאי היה אומר על וייס מה שאמר רצ"ח: „ידעתי בברור כי אלו היה רואה טעיות כאלה מזולתו וביחוד ממחבר תולדות הר"נ, היה צוחק חמס ומבהל על פיו וממהר להוציא דברים חובלים, ואני ידעתי כי בני אדם נחנו ורשת השגיאה פרושה על כלנו, אכן זה הרב מאשר ידמה כל היום רק ללכוד או להראות גדולה בחדשות ונצורות בעיניו, נלבד מהרה יותר" (כ"ח ו' 251).

ז) הוספות רבנן סבוראי בתלמוד. כתב ה' וייס: „וראיתי להעיר פה עוד על כלל אחר אשר יסד על דבר התוספות אשר נתוספו בתלמוד מרבנן סבוראי ואלה הם דבריו (כ"ח ח"ו 250): „לדעתי יש ליחס להם כל ההויות והמסקנות הבאות בסוגיות אחר האמוראים היותר אחרונים על דרך משל בגטין (ס'.) מר בר רב אשי אמר לטלטולי נמי אסור ולא היא לטלטולי שריא" וכונתו מבוארת יען כי המאמר „ולא היא לטלטולי שריא" הלא הוא מוסב על דברי מר ב"ר אשי ובהכרח שזה המאמר מאוחר למר ב"ר אשי ואחר אשר — לפי דעתו — מר ב"ר אשי הוא אמורא מן היותר אחרונים מוכח שזה המאמר הוא מרבנן סבוראי. ואמנם כל אלה הדברים כתב בחפזון ואין להם שורש, בתחלה נאמר מה צורך להכרעת דעתו בדבר שהוא מובן מעצמו, הכל יודעים שאם בא שמעון ויסתור מה שאמר ראובן שאמירת ראובן קדמה לסתירת שמעון, ועל כן אם נמצאו בתלמוד הויות ודברים ומסקנות אשר נכיר בברור היותם מאוחרים להאחרון שבאמוראים כלומר שהם מזמן אחר שכבר נחתם ונסתיים התלמוד, דבר פשוט הוא שאותם הדברים הם נוספות על התלמוד בזמן מאוחר ולא יוקדמו לזמן רבנן סבוראי. ועתה מה טיבו של הכלל הזה? ובהכרח שעיקר כונתו ללמדני דוגמא מן הדברים שהם תוספות כאלה ולתכלית הזאת הביא הענין בגטין אשר שם באה הויה אחרי דברי מר ב"ר אשי לסתור אותם ומבואר מזה כי הוא דן עפ"י ההנחה שמר בר רב אשי היה האחרון מן האמוראים אשר אין אמורא אחריו וזה טעות גדולה אשר לא נדע שחרה. כל העוסק בדברי ימי האמוראים ודורותיהם יודע כי רב אשי שחבר את התלמוד לא השלימו ועוד היו אמוראים אחריו אשר עוד עבדו עבודת התלמוד כמו מרימר, רב אידי בר אבין, רב נחמן בר רב הונא ואחריהם מר בר רב אשי הנקרא רב טביומי... ומלך אחריו רבה תוספאה... והיה ממלא מקומו רבינא בר הונא... והנה בימיו נסתיים התלמוד... הנה לפנינו כי אחרי מר ב"ר אשי עוד היו אמוראים ועד סוף הוראה עוד נמשכו יותר משלשים שנה, ועתה מה היה לו לרפ"פ כי עשה את מר ב"ר אשי לאחרון האמורא. ובלי ספק לטובת השערתו ולהחזיקה (!) לא נחשוב כי רפאפורט לא ידע בכל אלה, אבל נחשוב כי האהבה להשערתו הטעתהו ותוליכהו שולל" (צד — 112 113). כל משפטי וויים בזה אינם מיוסדים על אדני ההגיון ואינם אלא

אחיזת עינים. אך למותר היא ההוכחה שרפאפורט הביא דוגמא לדבריו, ין כי רפאפורט בפירוש כתב: „על דרך כשל בגטין". אין כל שחר להשאלה: „מה צרך להכרעת דעתו בדבר שהוא מובן מעצמו"... כי רפאפורט הביא בשם מחברים קדמונים כי סוגיות ידועות בש"ס נתוספו ע"י רבנן סבוראי ור' יהודאי גאון ובא הוא והוסיף ע"ז כי לדעתו יש ליחס להם גם ההויות הבאות אחר האמוראים היותר אחרונים, כי קודם רפאפורט לא העיר ע"ז איש. מן השאלה מאי קמ"ל? בלתי יוצא כלל כי רפאפורט דן על פי ההנחה שמר ב"ר אשי היה האחרון שבאמוראים ואחריו לא היה אמורא, כי ע"י התולדה המשבשת הזאת לא תחלש הקושיא ואדרבה תחזק עוד ונשוב לשאול: אם מר ב"ר אשי הוא בעיני רפאפורט האחרון שבאחרוני האמוראים בודאי אין ההוספות על דבריו אלא הוספות רבנן סבוראי, ומאי קמ"ל? — ובאמת אפשר להוציא מן הדיוק הזה ממש ההפך, היינו שרפאפורט ידע כי מר ב"ר אשי לא היה אחרון האמוראים, וכי היו אחריו עוד שני אמוראים ובא הוא להשמיענו כי גם ההוספות שאחרי דברי מר ב"ר אשי הם לרבנן סבוראי ולא לשני האמוראים שהיו אחר מר ב"ר אשי. אך נעזוב נא את הדקדוקים המפלפלים האלה למי שרוצה „ללכוד", ואנכי אעיר רק כי באמת היה מר ב"ר אשי אחד האמוראים היותר אחרונים. ידוע כי דורות האמוראים הם שבעה להדור השביעי והאחרון יחשבו ששה אמוראים: מרימר, רב אידי ב"ר אבין, רב נחמן ב"ר הונא, מר ב"ר אשי, רבה תוספאה ואבינא ב"ר הונא. לפי זה היה מר ב"ר אשי הרביעי בין האמוראים האחרונים, ויפה יש לקרות אותו: אחד האמוראים היותר אחרונים. ודבר השאלה: אולי נעשה ההוספה שבגטין מרבה תוספאה או אבינא ב"ר הונא? — אין ספק אצלי ששום בר דעת לא יחשוב כזאת. המימרות שנתחדשו אחר שנסדר התלמוד ע"י רב אשי בודאי לא הובאו לתוכו תיכף כשנאמרו, רק אחר שעברו עליהם לכל הפחות דור או שני דורות. המימרות של מר ב"ר אשי אשר הובאו לפי זה אל התלמוד ע"י רבה או אבינא ומי הוא המוסיף עליהן? בודאי רבנן סבוראי או רב יהודאי גאון שמהם נדע נאמנה שעשו הוספות על התלמוד ולא אבינא ב"ר הונא שלא נודע לנו למכנים דבריו בתוך דברי הראשונים. היוצא מזה כי מה שכתב רפאפורט בזה איננו השערה אמורה בחפזון, אבל דבריו צודקים וקיומים, האמנם וויים נלכד ברשת זו טמן לרפאפורט, וכל הרואה הסתירות שבדבריו יצחק לו. בתחלה שאל מה צרך להכרעת דעתו (של רפאפורט) בדבר שהוא מובן מעצמו? ואח"כ כתב כי רפאפורט „עשה את מר ב"ר אשי לאחרון האמוראים בלי ספק לטובת השערתו, וכי האהבה אל השערתו הטעתהו ותוליכהו שולל". שומו שמים על זאת! האהבה אל השערה שהיא דבר מובן מעצמו הוליכה את החוקר והמבקר רפאפורט שולל והטעתהו לעשות את מר ב"ר אשי לאחרון האמוראים, בעת שכל בר בי רב יודע כי היו אחריו עוד שני אמוראים!

ח) רפאפורט ורשד"ל. בכל אלה לא שב עוד אף וויים מרפאפורט, כי גם את בחיר ידידיו חשב וויים לקחת ממנו. רפאפורט ורשד"ל היו אוהבים נאמנים זה לזה במשך שלשים שנה, ועם כל הוכוחים הרבים שהיו ביניהם לא הופרה אהבתם. פרי אהבתם הם המכתבים הרבים שהריצו זה לזה המלאים חקרי לב. פעם אחת יצא הקצף מרשד"ל ונתפרדה החבילה משך שתי שנים, אך אחר זה שבו לאהבתם הראשונה. אדות הריב הזה יכביר וויים מלים אף שאיננו נוגע כלל לזכרונותיו, ויספר כי לרגלי הוכוח אדות הראב"ע ואהבת הנצוח של רפאפורט נפרדו הרעים פרידה עולמית ואין הדבר כן. על תוכחת רפאפורט בשנת תקצ"ג השיב לו רשד"ל בחבה יתרה (אגרות שד"ל 247), גם בשנת תקצ"ד כתב לו מכתב מלא אהבה (275). הסבה העקרית שרשד"ל קצף על רפאפורט היא יען שבעצת רפאפורט נשמטו מדברי רשד"ל (כ"ח ח"ד 137) כמה הרופים על הראב"ע ולא נשמט דבר אחד שטעה בו ושהעיר עליו רפאפורט. זה היה בשנת תקצ"ט, ואז כתב רשד"ל לרפאפורט את המכתב הידוע שסופו הוא „וזה לכם מאתי ספר כריתות הכורת ביני וביניכם מעתה ועד עולם" (שם 651). באותה השנה כתב רשד"ל את השיר נגד רפאפורט שנדפם אחר מות שניהם בכנור נעים ח"ב 245 [1]). שנאת רשד"ל לרפאפורט לא ארכה הרבה. בשנת תר"א נחם רשד"ל על הרעה שעשה וכמתחרט על מעשיו כתב לרפאפורט כדברים האלה: „מלאה שנה תמימה וכמעט שלמה גם השנה השנית מן היום אשר נפרדה חבילתנו, וחוט אהבתנו נתק למראה עין. כרם חמד הרביעי האדיב את נפשי בראותי ידידי אשר מאז עשר שנים היתה נפשי קשורה בנפשו רודף אחרי בהערותיו ובונה מזבח לכבוד ראב"ע ולכבוד יון, נגד המזבח אשר בניתי לכבוד אלהי ישראל; אז קדחה אש באפי וכתבתי לך ס' כריתות ויום יום הייתי מצפה לטל דבריך, יבא וינחמני מדאבוני ויכבה יקוד אשי; ואתה עצרת שמיך... ובראותי אחרי כן שמך הנכבד מחולל בגוים, בקצת מכתבים היוצאים למועדים, המו מעי בקרבי ולעג השאננים ומהתלותיהם הרימו את הדשן מעל אהבתי המסתרת, ותהי בלבי לאש בוערת. ואחרי כל אלה הנה עתה בא לפני כ"ח החמישי, ויהי בפי כדבש למתוק, חן שפתיך ורוחב חכמתך ועומק מחקריך, ובלא לב ולב ברכתי את ה' אשר לא השבית גואל לכרם ישראל... כל דברי החכמים... היו לי לששון ולשמחה לבבי, אך דבריך במכתב י"ז המלא ברכת ה' במעמקי הקדמוניות, חדשו בלבי הרגשת האהבה והכבוד אשר הרגשתי זה י"ב שנה בקראי דבריך בבב"ע תקפ"ט... ולטובה יזכר שמם של ידידינו החכמים היקרים איש בערכו, יש"ר, יאסט, צונץ, רמ"ל וידידי ובן דודי שחבד"ל, וחביבי אבי"י, וידידך הר"ן שור, וחתנך הר"ן בודק, צדקתם עומדת לעד, אשר החזיקו במדתו של אהרן, והתאמצו במכתביהם להשיב חמתי ולהשבית חרון... ואולם אם כל דבריהם עשו בלבי

[1]) וויים כתב: „ונדמה בעינינו כי זה הבית הוא סגר כריתות לפני כתב לאיש כריתו מלפניו" (116). ומן הדבר כן, כי סגר כריתות הוא העכוב מן מ' לייב תקפ"ט הנזכר.

רושם, הנה דבריך לבדם (בב"ח החמישי ובפרט המכתב הי"ז), הם המה אשר הטו את לבבי והם המה הסירו מעל פני המסוה אשר היה מסתיר מעיני מעלותיך היקרות המסלאות מפז, וארא ואפול על פני, ואברך את ה'. ותשאני רוח ואשמע את קול יהושע בן פרחיה אומר: עשה לך רב וקנה לך חבר והוי דן את כל האדם לכף זכות! ויבאו דבריו כמים בקרבי וכשמן בעצמותי, ואען ואומר: אמן אדני, הנני הנני לשמוע בקולך, ולעשות את מצותך" (אגרות שד"ל 732--730). הדברים האלה הם לכבוד ולתפארת לרפאפורט ולרשד"ל גם יחד. מי שזכר את הריב אשר פרץ בין שני החוקרים האלה, היה לו לספר גם כן כי לא לעולם קצפם וכי ברית שלומם אשר חדשו לא הופרה עוד כל ימיהם. אבל וויים דבר רק על המלחמה ועל ס' הכריתות אשר כתב רשד"ל לרפאפורט, גם הדפיס את שיר הרוגז, ולא זכר את המכתב משנת תר"א אף לא את השיר שכתב רשד"ל בשנת תרי"ב לכבוד רפאפורט [1]) ועל כן אני קובל על וויים ופוקד עליו את העון הזה. האהבה שאהבו את עצמם רפאפורט ורשד"ל היתה אהבה טהורה וקדושה, כי היתה זם אהבה אל האמת והמוציא לעז על אהבה כזאת, שולח ידו על הקדש ולא ינקה.

פה תמו תשובותי על דברי ה' וויים. אין מטרת מאמרי זה לפגום הלילה בכבוד וויים, רק להגן בעד כבוד רפאפורט, שהוא נזר חכמינו בהמאה הזאת. אל יחשוב נא הקורא, כי אני מפריז בזה על המדה. כדברים האלה כתב רשד"ל בראש מכתבו לרפאפורט משנת תר"ך: „לכבוד נזר הרבנים ועטרת תפארת הכהנים, נשיא החכמים וראש לחוקרים אשר פתח לפניהם אוצרות חשך ומטמוני מסתרים, אשר כל חוקרי הדור תלמידיו ויוצקי מים על ידיו, הלא הוא ידיד נפשי, ועטרת ראשי.. ויוסיף להאיר עיני הגולה בחכמתו, ומלאו פני תבל תנובת תבונתו, תמיכי דרך ובורי לבב לעד לעולם שמו יהללו ויברכו, והמורדים והפושעים לפניו יכרעו ועפר רגליו ילחכו" [2]). העדות הזאת נאמנה מאד, כי רשד"ל היה חכם גדול אשר אהב את האמת בכל לבו, וחנף לא ידע. ועתה ראה מה שהעיד על רפאפורט ה"ר מתתיהו שטראשון שהיה גאון בן גאון ובקי בכל מקצועות התורה מאין כמוהו, הלא כה דבריו שכתב ללטרים שהתנפל גם הוא על רפאפורט: „וכבר בימי נעוריו עודנו היה כבן כ"ה שנה הראה עזוז כחו בתלמוד, והגהותיו הנפלאות לספר אבני מלואים (לבוב תקע"ו) לחותנו הרב הגאון האדיר בעה"ס קצות החושן תעידנה להמתבוננים עליהן כי רוח גאון נוסכה בו [3]) ... לו אתה שומע לי, אל תמשך ידך את לוצצים.. ועל הרב שי"ר נקרא: תורת אמת בפיהו ועולה לא נמצא בשפתיו, כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו" (המגיד

---

[1]) כתבי יחק מהכרת כי 17, כנור נעים חי"ב.

[2]) אגרות שד"ל נד 1366.

[3]) על ההגהות האלה כתב ה' וויים: "ויהי כאחד מחוכמי בית המדרש אשר שמה עלומיו נהוגות היו לתדרש התלמוד לעיון הפלפולי כדרך חכמי תרגו התלמודיים, כאשר נראה מהעתותיו לספר אבני מלואים בחכר חמיו הרב בעל קנות החכן להבן מבפנם, והמשכיל יבין כי הן מעבה נעבוה בחכר יעבון הבחורים" (החסיף 105).

שנה ו' 278-277). על יסוד העדיות האלה של רשד"ל ור"ט שטראשון הנני אומר: הזהרו ברפאפורט, ואל תגעו בכבידו! כל הנוגע בו הוא מגסי הרוח, שהשכינה מיללת עליהם.

ב.
רב האי גאון.

שיר „מוסר השכל", נערך מחדש עם תולדות המחבר, מבוא והערות, ע"י א. ה. וויים. הוצאת „אחיאסף". וואַרשא, תרנ"ג.

בכתב יד פארמא (Cod. 1278) נמצאים בראש השיר מוסר השכל החרוזים האלה:

קָחָה שִׁירָה וּבִין דָּתָה לְחָכָם, אֲרַנְּתִיהָ בְּמוֹסָרִים וְחֻקִּים
לְזַכָּרוֹן תְּהִי נָא לְנָזִירִים, וְלִלְמוֹד הַצְּעִירִים מְנֻעוּרִים
שְׁקַלְתִּיהָ נְצַרְתִּיהָ כְּאִישׁוֹן, וְשַׁכְּתִיתִיהָ מְאֹד קַלָּה בְלָשׁוֹן
וּמְנַנָּהּ רְאֵ"ה נָא וַעֲשֵׂה־בָהּ, וְתִצְלַח אִם תְּהִי אוֹחֵז נְתִיבָהּ. [1]

מזה נראה כי מספר חרוזי השיר היה ר'. בהוצאה הראשונה (פאנו קרוב לשנת רס"ה) נדפסו רק קע"ט חרוזים וכן היה מספר החרוזים בכל הדפוסים האחרים, בשנת 183. הדפים דוקס את השיר הזה ע"פ כ"י הרשד"ל וגם בו יש קע"ט חרוזים. דוקס לא השיג את השיר עם ההוצאות הקודמות והדפיסו בשבושים רבים. [2] בשנת 1889 נדפסו בבית הבחירה ח"ב כל השירים המיוחסים לר' האי גאון ובתוכם גם השיר מוסר השכל ע"פ כ"י שונים מתקן ומוגה היטב. חוץ מארבעת החרוזים שהבאתי לעיל נתוספו בבית הבחירה על פי כ"י הרר"נ רבינוביץ עוד עשרה חרוזים בגוף השיר, היינו סימן א', ל"ח, ל"ט, מ"ז, ס"ט, ע', ע"א, פ"ז, קכ"ג, קל"ב, ומספר החרוזים עולה שם קפ"ט. עוד מובאים שם בהערות (צד 44) שני חרוזים שמצא הר"ר יאפ"ז בכ"י וטיקן וכשנצרף לזה גם את חצי החרוז שבין סי' כ"ט לסי' ל' אז יעלה מספר החרוזים קצ"ב ויחסרו עוד למנין י"ד חרוזים רא"ה. מכל ההוספות והתקונים שבבית הבחירה אין רמז בהוצאת „אחיאסף". העורך בחר בהוצאת דוקס המשבשת באמרו „כי היא היותר ישרה בעיניו" (הקדמה צד 50), ובהעליכו עין מכל ההוצאות הישרות באמת ומן התקונים שתקנו רפאפורט [3]) וגייגר [4]), הוציא מתחת ידו דבר חסר ובלתי מתקן. חסר, מפני שלא באו בו ההוספות שבספר בית הבחירה, ובלתי מתוקן, מפני שבאו בו כל השבושים

[1]) „בית הבחירה" ח"ב צד 1.

[2]) נדפסו Ehrensäulen und Denksteine 96—101. דוקס היה נדפס במלאכתו זאת ולא ידע כי הכיר הוא במקצל יחוע (צד 7) לף בזה היה יחוע להקודמים לו ובתוכם התו"ל לה הכיר הזה בוותרסת הקע"ה. הוצאת הרמב"ב לא לפיתי.

[3]) לנרותיו בזכרון לרחבונים וגם לאחרונים מהר"י הרכבי הלק בני צד 42.

[4]) במכה"ע בלו הרלפון ח"ג צד 401.

שבהוצאת דוקס ועוד יותר ועי"ז נלאה לפרש את השיר והכנים בו כונות זרות. לדוגמא אביא החרווים הבאים, והם יעידו על יושר משפטי. הוצאת „אחיאסף" עפ"י דוקס צד 53:

תְּהִי נָא אָזְנְךָ אֶל פִּי חֲכָמִים
וְעֵינְךָ תֶּאֱסוֹף מֵהֶם לְשָׁמַיִם.

וע"ז העיר העורך: „מליצה קשה וכונתה הטובות שעינך תאסוף מהם יביאוך לאשר נצחי".

ועתה קרא בבית הבחירה חרוז ח':

וְהַטֵּה אָזְנְךָ אֶל פִּי חֲכָמִים
וְעֵינְךָ תֶּאֱסוֹף מֵהֶם לְשָׁמַיִם [1].

בהוצאת „אחיאסף" צד 57:

וְגַם אִישׁ יַעֲשִׂיר פִּתּוֹ רְצוּיָה
פְּעָלָתוֹ, וְחָכְמַת דָּל בְּזוּיָה.

והעיר העורך: „כונת דבריו אני מבין כלו' שאיש עשיר כל מה שהוא עושה רצוי בעיני כל, אבל בעני אף חכמתו בזויה... אבל מלת פתו לא אדע להלמה. והעירני אחד מתלמידי, כי לפי פירושו יש להגיה אם במקום א י ש גם פִּתי במקום פתו, וטוב פתר". אך הרב והתלמיד לא ידעו גם שניהם כי בהוצאת ווארשא תקצ"ה ובבית הבחירה חרוז מ"ט כתוב כהוגן:

וְגַם אִם יַעֲשִׂיר פִּתִּי רְצוּיָה
פְּעָלָתוֹ, וְחָכְמַת דָּל בְּזוּיָה.

בהוצאת אחיאסף צד 60:

עֲרוֹךְ לִימֵי קְצִירִים הַזְּרִיעָה
וְלִימֵי הַזְּקָנִים הַנְּטִיעָה.
וּבְעֵת הַתְּמוּתָה בְּמְגוּרִים
לְךָ טוֹב מִפָּנוֹת אֶל יַד גִּבּוֹרִים.

ומעיר העורך: „כונתו בזה שיעשה בעתו הזריעה ליטי הקציר והוא משל שישתדל לזרוע בבחרותו להכין לעת קציר מעשיו ויטע נטיעותיו שיכלכלוהו בימי זקונו ויביא התבואה בעתה למגורים ולא יהיה צריך לפנות אל הגבירים. ואני קורא „התבואה" תחת „התמותה".

בבית הבחירה חרוז ע"ה:

וְדַע כִּי הַתְּמוּתָה בְּנָעוּרִים
לְךָ טוֹב מִפָּנוֹת אֶל יַד גִּבּוֹרִים.

---

[1]) גם בדפוס ווארשא תקצ"ה מנוקד „לְשָׁמַיִם".

בהוצאת אחיאסף 67:

וְשׁוֹר עַז אַל תְּהִי אוֹחֵז קַרְנָיו
וְאַרְיֵה אָל תּוֹמֵךְ [1] רְצוֹנָיו (?)

בבית הבחירה חרוז קל"א:

וְשׁוֹר עַז אַל תְּהִי אוֹחֵז קַרְנָיו
וְאַרְיֵה אַל תְּהִי אוֹחֵז רְסָנָיו [2].

בהוצאת אחיאסף 19:

וְאַל תִּגְעַר יְמוֹתֵיךְ בְּשׁוֹאֵל
וְרוֹצֶה נָא לְהַעֲנִיקוֹ בְּהוֹאֵל

וכעיר העורך: „כל ימותיך אל תגער במי ששואל ממך חסד ובא בתחנונים ובבקשת „נא" (!) ותעניקו בהואל, דהיינו בחפץ ולא במעשה (!) מענין הואל משה, או בדברים סכלים (!) כמו נואלו שרי צען. ויותר נראה שהוא משל-עם ולקוח מן הגמרא הואיל ואי בעי מתשיל, הואיל ואי מקלעי אורחים. והמבין יבין". אדמה כי גם המבין לא יבין את הפירושים האלה; לא ידע איך יפורש הואל בהפעיל מלשון נואלו שרי צען בנפעל, גם לא ידע מה טיבו של משל-העם הלקוח מן הגמרא. אך בבית הבחירה חרוז קנ"ב כתוב ומנקד כך:

וְאַל תִּגְעַר יְמוֹתֵיךְ לְשׁוֹאֵל
וְרוֹצֶה נָא לְהַעֲנִיקוֹ בְּהוֹאֵל.

חוץ מזה והדומה לו נסדרו לפעמים בהוצאת אחיאסף החרוזים שלא כראוי:

כמו בצד 58:

וְטוֹבָה הַפְּחוֹרָה בָּאֲנָשִׁים יְשָׁרִים
סוֹחֲרֶיהָ גַּם יְשִׁישִׁים

מלת ישרים אינה במקום הראוי לה.

מספר החרוזים בהוצאת „אחיאסף" הוא קע"ט כמו שהוא בהוצאת דוקס ובכ"ז כתב העורך: הרוזי השיר הם מאה ושמונים ותשעה... (הקדמה צד 47). גם הטעות הזאת מקורה בספר דוקס. המספר שהציג דוקס אצל כל חרוז וחרוז הולך כסדר מן 1 עד 178, אבל אצל החרוז האחרון הבא תיכף אחר זה נדפס בטעות המספר 189 (במקום 179). טעות-הדפוס הזאת הוליכה שולל את בעל ס' אוצר הספרים ואת העורך ושניהם כתבו כי בשיר מוסר השכל יש קפ"ט חרוזים. בההקדמה יגיד העורך כי הוציא את השיר וכתב תולדות רב האי גאון „רק לקוראים מהמון יודעי לשון וספר אשר אין אומנתם להתחקות על שרשי התולדה"... (46). ואם כן הדבר, היה

[1] אצל דוקס: ומניח אל תהי תומך רצוניו. כהוצאה אחיאסף נכתבה מלה תהי ומלת אל נקודה כמעט בסגול.

[2] המו"ל העיר כי נכ"י כתוב: לסניו.

לו להעורך לבחור בשביל קוראיו הפשוטים את הנוסחאות הנכונות למען יבינו את אשר לפניהם, אבל הוא לא כן עשה, וכנגד זה יגיש בתולדות רה"ג את רפאפורט למשפט לפני עדת קוראיו „הפשוטים". ומה לקוראים כאלה להתעבר על ריב כזה? — והנה על השגותיו בנוגע לתולדות רב האי כבר השיבותי בבקרתי על מאמרו בהאסיף ונשאר לי רק להביא בבור הבחי׳ה את דברי וויים הניגעים להשאלה: אם המחבר של השיר מוסר השכל הוא רה"ג או לא. דוקם (צד 8 בהערה) הביאו כי רפאפורט כתב לו שלפי דעתו אין השיר הזה לרה"ג רק לר"י אבן כספי או לר"י אזובי. נגד ההשערה הזאת כתב העורך: „המבקר הגדול רש"ל רפאפורט רצה ליחס... ואין אני מודה לו בזה בשום ענין (!), כי למה נעקור קבלה ממקומה... ולא אוכל להתאפק מהעיר במקום הזה על מנהג אצל הרבה מן המחברים המבקרים והוא גרוע מאד בעיני, הנה רבים מהם אשר בתשוקה עזה משתדלים לפעמים ליחס ספרים ודברי חכמה הידועים בקבלה שהם לזה או לזה מן הקדמונים, למחברים מאוחרים בזמן, ואף שאין להם ראיה ברורה על הכרעתם, ודי להם בהשערה מועטת מתוך דקדוק קל כמות שהוא, והורסים בזין בנוי לתלפיות ובונים חרבות למו ולזה קוראים בקרת" (צד 49). עון „המבקר הגדול" איננו גדול מנשא ולא בנה חרבות לו, כי באמת עוד הדבר בספק. הרשד"ל היה הראשון שהתנגד להשערת רפאפורט, והביא (בשנת 1838) ראיות כי רה"ג חבר את השיר מוסר השכל, ובכ"ז כתב: והנה גם אני איננני נשבע, כי שירת מוסר השכל היא לרבנו האי גאון מאחר שהקדמונים לא הזכירו את השירה הזאת (כ"ח ח"ג 182). גם ה' יה"ש כתב כי הוא „מסופק מאד" אם השיר הוא לרה"ג (החלוץ חי"א 106 וחי"ג 69). לדעת ר"ש זקש אין השיר לרה"ג רק לר"י גירונדי (החוקר שנה ב' 30). הלא תראה כי עוד הדבר מוטל בספק, ומה עול מצא העורך ברפאפורט לכתוב אותו בתוך „המחברים המבקרים אשר בתשוקה עזה משתדלים"...?

ראינו אפוא מה טיבה של שירת מוסר השכל בהוצאת וויים. לא אחטא בלשוני אם אומר, כי העורך לא יצא ידי חובתו כלל וכלל. חובת כל המוציא לאור איזה ספר קדמון היא להתבונן על כל ההוצאות ולבחור בהנוסחאות הישרות וה' וויים לא שם לבו גם על ההוצאות המצויות הרבה בעיר מושבו, ע"כ עלתה השירה כלה קמשונים.

בקרת תהיה.

מאת

שלמה באָבער.

שני ספרים הנקראים בשם "פסיקתא" מונחים כעת לפנינו: א) פסיקתא דרב כהנא, ב) פסיקתא רבתי. הראשונה, אף כי היתה לפני הקדמונים והובאה בספריהם, נאבדה בכתובים ותהי מונחת בקבן זוית עד שהוציאתיה לאי עפ"י הרבעה כתבי יד עם הערות ותקונים ועם עם מבוא בראשם (ליק תרכ"ו); השניה היא נעדרת ממנה לימים ויש הבדל רב ועצום ביניהם ובדפסת חמש פעמים: פעם ראשונה בלי רמז מקום הדפוס וזמנו ולדעת כעל שפתי יצניס הוא דפוס פראג, ובדפסה עפ"י כתב יד אחד כמבואר בשער הספר; פעם שנית בדפסה בעיר שקלאב בשנת תקס"ו עפ"י הדפוס הנ"ל עם הגהות מאת הנמו"ל, אשר בדא מלבו ובהשמטת הרבה מלות בזדון ובשגגה, גם הרבה מלות נשתבשו, כי היתה צורת האותיות ותמונתן מטושטשת מאד בדפוס פראג; פעם שלישית בדפסה בעיר ברעסלא בשנת תקע"ח עפ"י הוצאת שקלאב עם הגהות ובאורים מהרז"ו (הוא הרב מו"ה זאב וואלף הייזשמאן אשר כתב פי' על המדרש רבה, נפטר בווינא י"ג אדר תרכ"ג); פעם רביעית בדפסה בלבוב עם פי' מהרא"ג מו"ה אפרים זלמן מרגליות ז"ל, בחור מגד אחד וחדושים בגד שני בשם "זרע אפרים" ושלישי בשנת תקפ"ה (נפטר בעיר בראדי חור ליום ב' כ"ד אב תקפ"ח), ובדפסה בלבוב בשנת תרי"ג. והרב הגאון מהרש"ז מרגליות ז"ל לא רצה את פירושו של מהרז"ו (בדפס תקנ"ח) וגם הרז"ו לא רצה את פירושו (בדפס תרי"ג). הגאון הזה השתמש בדפוס ראשון דפוס פראג, ועפ"י מוסגאות ההוצאה הזאת כתב את בחורו והגהותיו ואשר הובאה לדפוס בעיר לבוב לא ידע הרב המו"ל כי גוף הפסיקתא רבתי הוא עפ"י דפוס ראשון מפראג, וברוחותו כי בדפוס שקלאב וברעסלא נמצאים במקומות הרבה מוסגאות אחרות הוסיף בגוף הפסיקתא גם מוסגת דפוס שקלאב ורשם עליה "כ"י" (ר"ל מוסגא ישנה) ועוד זאת עשה כי סגר הרבה מלות במסגר כזה "( )" וכוונתו היתה כי המלה הזאת היתה בדפוס שקלאב וברעסלא, ועל הרוב עשה כן לחברי מוסגא ישנה שהביא, ודבר אשר כזה מבלבל מאד את הקורא ולא ידע מה טעם בסוגר הזה ויחשוב כי הדברים המוסגריט הנם למותר, ובאמת מוסגת מהרש"ז מרגליות (המובאה בסוגר) נכונה מאד ורק המוסגא הנקראת אצלנו "מוסגא ישנה" היא משבשת. והנני לתת פה להקוראים אות דוגמאות, ומיוחס אשר רשם הרב המו"ל מתחילים מן פרשה ג' פסקא ביום השמיני. בפסקא הזאת דף ז' ע"ג רשם "(כ"י תפסה) (רפסה)" והכונה כמה שהוסיף "כ"י תפסה", כי בדפוס שקלאב וברעסלא כתוב פה "תפסה" והמלה "רפסה" היא סגי' הנכונה סגר במסגרת להורות שהיא גי' בעל זרע אפרים ועוד תראה לדוגמא פסקא הנזכר דף ל"ח ע"ב "ולא כתב לה כתובה (כ"י נסיקין) (נמיקון)" הלא "כ"י נסיקין" עפ"י דפוס

שקלוב והסניר מלת גמיקון שהיא הגרסה האמתית ומלת גסיקין היא טעות והעקר כמו שהיא בגוסחת הר"ז מרגליות ולא כתב לה כתובה גמיקון ועי' מה שהעירותי בפסיקתא דר"כ פסקא החדש הערה קע"ט וכדומה לזה הרבה מאד. הדפוס החמישי הוא דפוס ויליא משנת תר"מ עם כמה מאות ענין מהרב הגדול מהר"ם מים שלום, ודפוס עפ"י דפוס ברעסלא. החכם הזה יהד לעמק דברי הפסיקתא והעלה פלאים בידו, ובהרבה מקומות שומה דעתו מדעתי כדרכה של תורה זה בזה וזה סותר ועוד זאת כי הוסיף הרבה פסקאות חסר שלחתי להן חלק היו בדפוסות עד כה. וזה ימים אחדים הופיעה לנגד עיני הוצאה חדשה מן הפסיקתא רבתי (בדפוס ווארשא תרכ"ג). בהוצאה הזאת נדפסו בהוריו וחדושיו של הגאון מהרש"ז מרגליות ז"ל גם ההגהות והפירוש מהרז"ו (שנדפסו בברעסלא) ועוד וסף בהור והגהות הגאון הרד"ל (הוא ס"ר דוד לוריא ז"ל) גם נדפס ממנו מבוא בשם "מבוא הפסיקתא להרד"ל". והנה אף כי כל רז לא חלים לו להרד"ל ולפיהן נגלו כל תעלומות, בכ"ז נעלם ממנו כי היתה לפני הקדמונים הפסיקתא היא (חסר הוצאתי לאור בלוק תרכ"ח). ופסיקתא רבתי חסר לפנינו בדפוס היינה הפסיקתא דר"כ, ובעבור זה הוליכו שולל בהרבה דברים חסר החלף הפסיקתא רבתי עם הפסיקתא דר"כ וחשב כי הימו כך. ומכאן להבינה פה את חסר מלאתי להעיר על המבוא הזה, אבל בטרם אטפח ידי לערוך את הערותי ים להעיר כי על הכוללה החדשה הזאת בשער הפסיקתא כתוב: "נסדר והוגה ע"י הרב ר' אברהם מרדכי ווידיקהווסקי מסלאנים", והוא חסר היה למטה תחת גוף הפסיקתא בכל עמוד ועמוד את גוסחת הגרש"ז הגאון ר' אפרים זלמן), כי בדפוס שקלוב כחסר כתבתי למעלה). עפ"י דפוס ברעסלא (הנדפסת עפ"י דפוס שקלוב כחסר כתבתי למעלה). והמניח הכ"ל הוסיף והביא גוסחות דפוס לבוב עם פי' הרש"ז מרגליות, אבל נעלם ממנו כי הוא גוסחת דפוס פרנג וגוסחת דפוס ברעסלא חסר נתן בעת לפנים הספר הוא עפ"י דפוס שקלוב חסר הגה"ל בשקלוב תקן מנפשו ולפעמים הסמיט ליזו מלות בשנגה ולפעמים נשחתה הגוסחא מחמת כי היו בדפוס פרנג האותיות נשחות ומטושטשות, ואי לו לתקן עפ"י דפוס פרנג ולא להרבות גוסחות על גוסחות חסר יגלה הקורא לבא עד תכליתן, ואי לו לתקן בפנים את הגהון לתקן ולהביא התקון בין שני חצאי מרובע, גם לא ידע כי בדפוס לבוב עם פי' מהרש"מ הגוסחות בפנים "כ"י" היינו מן הרש"ז רק היה שהוסיף הרב הגה"ל בגוף הפסיקתא הגוסחות חסר מלא וחס מלא ליזו מלא בהפסיקתא של הרש"ז ולא מלאה בדפוס שקלוב הסניחה במסגרת להורות, כי המלא הזאת ליתא אם חבל אין למחקה מן הספר, כי היה בחמת גוסחא טובה ויבוא כמו שהיא בדפוס פרנג וכ' אברהם מרדכי ווידיקהווסקי חסר ערך את הגוסחות בפסיקתא רבתי דפוס ווארשא לא הבין כונת הגה"ל מלבוב וכתב על ליזו מלות בגוסחת הגרש"ז שהן מוקפות, כמו לדוגמא פסקא ויהי ביום כלות לד 46 אות ח', "מהו שיהא", מוקפות. הכונה כי בדפוס לבוב עם פי' מהרש"ז המלות "מהו שיהא" מסוגרות וכחמת הגה"ל בדפוס לבוב

סביא (כ"י מסו סיסא) ר"ל בדפוס שקלאב ובדעסלא נמצאות המלות "מסו סיסא", אבל לא כמו שחשב כי המלות מסו סיסא הן מוקפות ות"כ מיותרות הן, וכן בפסקא ותשלם כל המלאכה דף ל"א ברא עולמות וברא לתוכן בני אדם כתב שם המו"ל דפוס ווארשא בחות ד' "כל זה מוקף בב"י", ובחמת כונת המו"ל כי בדפוס לבוב בסוסחא ישנה הגי' ברא עולמות וברא לתוכה בני אדם הייגו כי כן הוא בדפוס שקלאב ובדעסלא, ותח"כ הסיא "(ברא עולמו וברא בו בני אדם)" וסגר ג"כ במסגרת להורות כי היא נוסחת מהר"ז־מרגליות ולא כן בדפוס שקלאב ולא פה המקום להרבות בדוגמאות ולהביא המוסחאות אשר הרבה להביא הרב הנ"ל בדפוס ווארשא המבלבלים את הקוראים וקלקלו יותר מאשר תקנו.

עתה אביא פה את הערותי על המצוה מאת הגאון הרד"ל ז"ל:

1) יד 6 כתב: "פסיקתא היא מלשון פסקא והכוונה כי המדרש הזה חינו מסודר על ספר כלם מספרי תנ"ך ככל המדרשים רק על פסקי וחלקי פרשיות מספרי הנביאים". גם אני העירותי כן במצוה להפסיקתא סי' ו' וכתבתי שם, כי הכם הזה הוא יען אשר המדרש הזה חינו מיוסד על ספר כלם מספרי תנ"ך כאשר מדרשים, רק על פרשיות ופרטות שאין להן חבור וקשור זו עם זו ולכן קראו קבוצת מדרשים כאלה בשם פסיקתא, ר"ל דרושים נפרדים ונפסקים.

2) עוד שם בתריך בלשון פסיק סדרה בדרז"ל וסיס "וכ"ם פי' פסיקתא מדרשים המסודרים רק על חלקי פרשיות של קריאות הפטרות כו'". עי' במצוה שכתבתי אני שם שתי עוד טעם לקריאת שם כזה והבאתי כי כ"ם דעת הגאון מהרש"ל רפאפורט ז"ל בספרו "ערך מלין" ערך הפטרה שנקרא פסיקתא מעניין הפטרה.

3) יד 7 כתב כי הכם "רבתי" נמצא בפירש"י יעשיה כ"ח י"ד שהביא פסיקתא רבתי וכן בפי' עס"ת וחרח ו' ט"ז כתב בפסיקתא גדולה ראיתי, ועיין הרד"ל שזה עיין רש"י ובפסיקתא גדולה נראה ולפי זאת מצאנו מלשון רש"י ובנראה מלשון הרשב"ם שם שפירשו מעצמו, וברשב"ם כתב במכילתא ובמכילתא ליתא אלא ז"ל פסיקתא והיא בפסקא דחנוכה ויפי המקריב ביום הראשון, וכן ביום הראשון מפני שבשום מקום אחר לא קראה רש"י בשם רבתי אם לפשר שט"ם היא ז"ל פסיקתא דאגי ובחמת רש"י ז"ל כן תמיד להפסיקתא רבתי וזה הוא הטעם שלא נראה בשם "רבתי" אלא שהביאה כלל, וכן תראה שחשב הרד"ל כי לא נראה בשם "רבתי" אלא שהביאה בשם שתמצא בפירש"י שמות ו' במצוה שלי סי' ו' ושם בהערה ה' העירותי מה שתמצא בפירש"י שמות ו' ד' שהביא ז"ל בפסיקתא גדולה ראיתי לפי שקנתרס יעקב חביבם כו' והיא ברבתי פסקא ז' ויפי המקריב ביום הראשון היא הוספה מאיזה מעתיק ולכן המתמר הזה מוסגר שמא בפירש"י בין שני חלקי ענולה והבתי"ך המדפס בחוזל שנת ס"ם ע"י בוקסדורף לא נמצאה ההוספה הזאת וכראה שהוסיפו המגיהים מפירוש הרשב"ם ז"ל שהביא זאת בשם המכילתא (ולא נמצא במכילתא לפנינו רק בפסיקתא רבתי שם). גם בפירש"י יעשיה כ"ח י"ד שהביא רש"י שם "מדרש

מגדם היא בפסיקתא רבתי" ולפי כי הדרוש שהביא הוא לפנינו בפסיקתא רבתי פל"ג פסקא ויכוי ויבא, בפ"ז ברור כי המלות "בפסיקתא רבתי" הן תוספת מאיזה מעיר ורס"י רבים מדרש מגדם הוא, ומי יודע באיזה מדרש מצא את הדרוש הזה, אבל מה שהביא הרד"ל כי בשום מקום לא קראה רס"י בשם רבתי ובעבור זה ים לשער שס"ל ברס"י בפסיקתא דויכוי, לא כן יפה בזה, לא מפני שלא קראה בשם רבתי רק רס"י לא רצה לותה כלל ולא הביאה, ובכל מקום שהביא מעומרים בשם הפסיקתא כן לא להפסיקתא היגנה.

4) שם בהערה ז הביא וז"ל: "ברמב"ן בפי' התורה ס"פ לא הביא במדרש קומי אורי ור"ל פסיקתא המתחלת כן, ולפנינו חסר שם, ובילקוט יעשים כ"ד נמצא המאמר שהביא הרמב"ן בשם הפסיקתא". הרמב"ן לא כן כל הפסיקתא רבתי רק להפסיקתא דר"כ פסקא קומי אורי ושם נמצא המאמר שהביא הרמב"ן, עי"ש בהערה ד'.

5) עוד שם לד 7 הביא וז"ל: "ומלשון רבתי נלמד עוד אחרת קטנה, הגם שלא ראיתי מזכר הפסיקתא זוטרתא בדברי הראשונים, ומ"ש בפירש"י תהלים ל' ג' בפסיקתא זוטא, נראה ט"ס וצ"ל פסיקתא דהעמר כי המאמר הזה נמצא בפסיקתא רבתי זו שלפנינו פסקא העמר". רבתי נקראת לעתים הפסיקתא דר"כ, כי הרבתי היא גדולה ממנה ויש בה הרבה פרשיות יותר מהפסיקתא דר"כ, אבל לא נגד הפסיקתא זוטרתא דר' טוביה, אשר אך המדפיס בווינציא נתן לה השם הזה ועקר שם הספר "לקח טוב". ומה שהביא רס"י בשם "זוטא" העירותי במבוא להפסיקתא הערה ו', כי מלת זוטא ברס"י היא תוספת אחד המעתיקים כי אצל שהפסיקתא היחיד נקראת זוטא לעמת הפסיקתא המדפסת הנקראת רבתי ורס"י במגלה ד' ע"א הביא הדבר זה בעצמה בשם פסיקתא סתם בלי מלת זוטא ועי"ש מה שהעירותי על תולדות רס"י (ושם יש לתקן במקום תפ"ן וצ"ל תת"ן), לולם מה שאצל הרד"ל שרס"י כון להרבתי פסקא העמר לא כון יפה כי לא כן היא כי רס"י לא כון אל הרבתי רק להפסיקתא דילן פסקא העמר כי פסקא דהעמר ברבתי לקוחה כלה כהתבה וכלשונה מן הפסיקתא דרב כהנא.

6) שם הביא "פסיקתא דר' טוביה נמלאת בכתב יד על ס' בראשית ושמות וגם על חמש מגלות". על ספר בראשית ושמות הולאתי לאור בווילנא תרמ"ז) ובקרוב תוצא לאור גם על חיכה.

7) שם הביא: "ועל פתח השער מן פסיקתא זוטרתא שהביאה הרבתי" נראה כלשון הזה "פסיקתא זוטרתא או רבתי" נראה שהיו מסופקים בה ולא ידעו עצמותה קטנה או גדולה כי מנד כמותה שהיא מחזקת יותר מהפסיקתא דרב כהנא (כונתו פסיקתא רבתי והרד"ל יקרא לה פסיקתא דר"כ) כי רואי לקרותה גדולה, ומנד חיכות מחבריהם היה רואי לקרותה קטנה". עי' במבוא שלי להפסיקתא חות ד' ובמבוא לקח טוב חות ג' שם הארכתי בזה.

8) שם בהערה ט' הביא הרד"ל, כי בפ' חמור הזכיר רבינו טוביה גזרות תתכ"ו. עי' במבואי למדרש לקח טוב חות ז' סי' ד'.

9) שם הביא: „וכפי שלח כתב שנת ד"ח תתס"ס". עי' במצוה שלי שם סי' ו' ותראה שסביא שנת תתס"ו ולא תתס"ס.

10) שם בהערה הביא בשם הגדולים לחיד"א שרואה בפסיקתא דר' טוביה כ"י פ' שמות שכתב בשנת תת"ן „אני טוביה בנו של ר' אליעזר הגדול". בלקח טוב שהוצאתי לאור כתוב ד"ח תתנ"ז, ועי' מצוה חות ז' (דף י"ב ע"ג) שם הבאתי כי טעות היה בשם הגדולים ונשמטה חות ז' ולא פה המקום שכפל הדברים.

11) שם הביא: „גם נראה כי ר' אליעזר הגדול הזה משכנזי היה". עי' מצוה חות ה' שהוכחתי בראיות ברורות כי לא היי משכנזי רק היי יושב בארץ יון בעיר קסטוריה.

12) שם בהערה ט' הביא עוד: „ויש לשער ממה שרש"י מביא כאן דברים" וכן בזה לדברי רש"י ברים לקוטי הפרדס, אבל ידוע כי רש"י בעצמו לא חבר ס' לקוטי הפרדס רק תלמידי רש"י הכינו את הספר ובחבור הזה עסקו יותר מאחד כי מפורש בו כמה פעמים הדבור „אמרו המלקטים", כמו שהבאתי במצוה לאלה טוב לד 46 חות ח' ועי"ש בהערה כ"ט, והטירותי כי החוקר מהריט"ל זוכן הביא בתולדות רש"י וז"ל „גם חבר רש"י פסקי דיוסי לפי הנראה אחד וקבץ אותם רש"י בעצמו וקרא אותם בשם פרדס, לקוטים ממנו עשה ר' שמואל מבוגבורק, ונודע בשם לקוטי הפרדס, ור' שמואל זה מובא הרבה פעמים במרדכי", ונמצאך בזה אחר היוחסין (דפוס קרלאקא דף קס"ד ע"ג) בשם הביא המגיה וז"ל: „ועוד היו לרש"י שני תלמידים גדולי ישראל, אחד נקרא ר' שמואל מבוגערבורג עשה ספר הפרדס, והשני ר' שמעון עשה ספר הלקט", ואבד שהכוונה ר' שמואל מבוגבורג עשה ספר הפרדס היינו לקוטי הפרדס, והרב הגאון מהרש"ל רשפשפירט בכ"ח ח"ז לד י"ב כתב שים כאן חסרון וז"ל והב' ר' יוסף קרא ואביו ר' שמעון עשה ספר הלקט והוא הילקוט ורש"י רשהו, אבל לדעתי היו כן וכוונת היוחסין כן הוא. אחד עשה ספר הפרדס הוא הפרדם הגדול לרש"י (אשר לפנינו בדפוס) והשני עשה ספר הלקט כלומר לקוטי הפרדם, גם ס"ר שמעון בעל הילקוט היינו אבי ר' יוסף קרא, כאשר הראה בטוב טעם ודעת הרב החוקר הגדול מהר"ח עפשטיין.

13) שם הביא כי השם פסיקתא לא מן השם הוא ועקר השם אשר יקראו לו הראשונים הוא מדרש לקח טוב, והוסיף שם המו"ל בתוך דברי הרד"ל ובפעמה רזי מעתיק ממנו דברים זמניין טו"ב לומר שהועתק מלקח טוב. במצוה לאלה טוב לד 50 העירותי, כי בעל פענח רזי העתיק כמה פירושים מן הלקח טוב ורשם „לקח טוב" כמו בפי יתרו בפי ויהי ממחרת ובפי דברים בפי ודי זהב, אבל מה שהביא המו"ל בתוך דברי הרד"ל שמניין „טוב" לומר שהועתק מלקח טוב, לא מלאתי פ. פעם אחת.

14) שם לד 8 הביא: וכן הרשב"ם בפי' התורה סדר מקן (מ"ח י') הביא בשם לקח טוב, ומה שכתב בפי' הרשב"ם וישלח ל"ו י"ב רמיתי בשו"ט נראה ט"ס כי לא נמצא בשו"ט אלא ל"ל בלקח טוב, ועל הנמצא תחת ידו לקח טוב כתב יד על ס' בראשית מוטל לראות שם לברר החמת. גם אנכי

הערותי ע"ז במצוה ללקח טוב גד 46 ע"ס וכן בהערותי ללקח טוב ויצלח ל"ו הערה ז' ובמחתי כי כוונתי לדעת הגאון הרד"ל ז"ל.

15) שם הביא: וכן ר"ת בס' היאר סי' תק"פ מזכיר את הלקח טוב. מה שהביא ממנו בלקח טוב פ' כי תצא ל' י"ג.

16) עוד שם: "וכן הביאו בשם לקח טוב בשבלי הלקט סי' ק"ח והעתיקו אחריו בס' פ"ס". יש לתקן בדבריו והעתיקו אחריו בס' תניא סי' פ"ס ועי' מצוה ללקח טוב דף כ"ה, שהבאתי המקומות אשר דברי הלקח טוב מובאים בשבלי הלקט וכן רשמתי בהקדמה לשבלי הלקט שהוא שמואל אחי.

17) שם הביא: "וקרוב לשער כי היה מתחיל ספרו ברים פ' ברחבית בדרשת פסוק כי לקח טוב נתתי לכם, ולכן קראהו בשם זה, וכל זה מוטל על הגאון תחת ידו הלקח טוב לברחבית לברר אם השמת כן" ע"ז הוסיף הגאון ז"ל (בדפוס ווארשא) וז"ל: "עתה נדפס הלקח טוב [על ברחבית ושמות] וגרחם עין בעין כי קלע הגאון בהשערתו ע"ל השמת וע"ס בהערות ותקונים". כוונתו להערותי ותקוני אחי הערה א' לספר ברחבית וכן יש לעין במצותי ללקח טוב לד 12 מה שהעירותי שם.

18) שם כתב: "ומאשר השבוב אחי בזה כי היה נמצא ביד הרשבונים ז"ל קובץ מהפסיקתא הלזו עצמה (היינו פסיקתא רבתי) אשר לא היו בו כל הפסיקתות רק היה מהן ומהם נקרא לפעם פסיקתא זוטא, ונגדו קראו הפסיקתא הגדולה בשם רבתי". כעת אשר נגלה לעינינו הפסיקתא דרב כהנא אשר השגתי לאחר עולם עודע הטעם שנקראת בשם פסיקתא רבתי לעמת הפסיקתא דר"כ.

19) שם הביא, כי הרוקח בכמה מקומות מביא ממדרש הרניון והמאמרים ומעתים להביא רחיות כמו בס' י"ח, רט"ו ורט"ז. גם אנכי העירותי על זה במצוה להפסיקתא דר"כ הערה י' וז"ל: "ונשאר לי עוד להעיר כי לפני הרוקח הי' המדרש הרניון מדרש בפני עצמו ונקרא מדרש הרניון ע"ש הכתוב הרניון לצדיקים עזיו (תהלים פ"ט), ובפסיקתא רבתי נעתקו הרבה מאמרים ממדרש הזה כמו שתראה הרבה מאמרים שהביא הרוקח מן המדרש הזה מצאתי בפסיקתא רבתי והבאתי שמה סי' י"ח (בטעות שם סי' מ"ח) סי' ר"ו (בטעות שם סי' ר"ל) סי' רי"ד רט"ו עוד שם, עוד שם, וסי' רי"ח" והבאתי לית הם נמצאים ברבתי.

20) שם הביא: "ובס' בחו"ח סי' ת"ל הביא משבלי הלקט (ובשבלי הלקט חסר זה ובס' טי' לו בכ"י כידוע) מדרש הרניון פרשת סוכה והיא הפסיקתא דסוכה החסרה לפנינו וכוונתו החסרה לפנינו בפסיקתא רבתי, וע"ז הוסיף שם הרב המו"ל "עתה הוא נדפס הסבה"ל בווילנא שנת תרמ"ז וכ"ה שם בס' קע"ד". ועוד הוסיף שם המו"ל בחמלא דברי הרד"ל, ועתה נדפס הפסיקתא דר"כ עפ"י כתב יד שנת תרכ"ח ושם נמצא. את דברי הב"י הבאתי במצוה להפסיקתא דר"כ הערה י' שהביא בשם מדרש הרניון פ' סוכה, שהטעם שאין נומרין הלל כל ימי הפסח הוא שהטעו המעתיקים וכתיב בנפול אויבך אל תשמח והוא נמצא בפסקא אחריתא דסוכות אשר מצאתי בכ"י הרבד"ל

וע"ש בהערה ח', ולא כמו שחשב הוא הפסקה החסרה ברבתי, גם תרתם כי הרוקח ס' סוכה סי' רי"ט מביא מאמר אחד בשם מדרש סתם והוא הנמצא בפסקה הזאת (פסקה אחריתי דסוכות) ואולי היתה לפניו במדרש הרניוו, והשתי שמם בהערה כ"ט ובהערה כ"ח שרש"י בפי' המיוחס לו ב"ר פמ"ג, ומרן ב"י ס' פסח סי' תכ"ן מביאו מאמרים בשם מדרש הרניוו הנמצאים לפנינו בפסקה הזאת, ואשר הביא הב"י מדרש הרניוו פ' סוכה כן היה לשון שבלי הלקט בשם סי' קע"ד ערוגה הרביעית, ועי' בפסקה שם דף קפ"ט בהערה י"ח.

21) שם בהערה י"ח בביה וז"ל: ראיתי כתוב שבשבלי הלקט כתב יד שבלת ע"ז הובא פסיקתא דתמניא חפי. חשבתי לבער אולי היה כתוב בקונדן הזה פסיקתא זוטא רק הפסיקתות הנמצאים לפנינו מן הרניוו ולהלן הרי הם מכווצים שמה פסיקתות, בהסיר פסקא דמה אחת חפים שמים מן חיבור הפסיקתא. ואח"כ סותר דבריו וכתב שיותר נכון הי' מקום לומר שהן ח' פסיקתות דחנוכה, אבל יותר קרוב לבער שהוא מדרש מזמור קי"ט שבתהלים שנקרא תמניא חפי כו'. בהקדמה לשבלי הלקט השלם נד 20 הבאתי בשם שבלי הלקט שהביא בסי' ע"ח פסיקתא שקורין תמניא חפי. והעירותי שם בהערה ר"מ: סרך החוקר הרי"ם בלשון הערה וז"ל "יש לדעת שהיתה ג"כ פסיקתא דתמניא חפי ולא נזכרה בשום מקום ונראה חקירה זה חינוה המחבר טוב להשלים ק"ט, חולם לדעתי הכוונה על הפסיקתא רבתי שנמצאת בה שמונה פרשיות לחנוכה מן פסקא ג' עד פסקא ט' ועד בכלל ושם בפסקא ה' ויסי ביום כלות משה נמצא המאמר שהביא השבלי הלקט ותמניא חפי הכוונה שמונה חופים.

22) שם הביא וז"ל: "מכל חלם שפעתי כי הי' להם קונדן קטן מהפסיקתא שהיו כתובים בו הפסיקתות מן הרניוו ויצא זה לנכון מה שקרא רש"י בתהלים לפסיקתא דעמר בשם פסיקתא זוטא". רש"י כון לפסיקתא דר"כ שהיא זוטא נגד פסיקתא רבתי, שים גם זה בהרבה פסקות יותר מן הפסיקתא הישנה.

23) שם נד 9 הביא: ומה שהביא הרוקח סי' ר"ג בפסיקתא רבתי בפרשת הרניוו והוא נמצא בפסיקתא דהרניוו נראה שט"ס הוא וצ"ל במדרש הרניוו. לדעתי אין כאן טעות וכבר כתב שהביא הרוקח, כי בודאי הי' לפניו גם בנוף הפסיקתא רבתי כי בסי' ריז הביא במדרש הרניוו בפסיקתא רבתי ותקנתי שצ"ל במדרש הרניוו ובפסיקתא רבתי, עי' מבוא שלי סי' ה' אות י"ג ושם בהערה י'.

24) שם הביא יחוס הפסיקתא לרב כהנא נמצא לחשוש בתשובת רבנו משם גר משלם הכתובה בס' הפרדס הגדול לרש"י סי' ע"ד וז"ל לפי שחותן הפטורות שפסק רב כהנא נמנו ונמרו שלא להחליף בהפטרה [של חתן]. במבוא לפסיקתא דר"כ סי' ג' הבאתי ג"כ את הדבר הזה אבל כתבתי כמו שהיא בפרדס שם רבינו משלם ב"ר משה ולא רבינו משה ב"ר משולם, והעירותי שם כי התשובה הזאת מצאתי בחור זרוע ס' קריאת מועדים סי' צ"ז ובמלכות ר"ח סי' תס"ד, וכן מובאת במרדכי פ"ד דמגלה, חולם גם כאן אין הכוונה אל הפסיקתא רבתי כ"א לפסיקתא הישנה.

25) עוד שם הביא: "וכן רבינו משה בפי' להרמב"ם ה' סוכה פ"ג הביא מאמר פסיקתא דרב כהנא בענין ד' מינין שלפי הגרשה הוא מן פסיקתא דולקחתם החסרה אצלנו". במצוה חות ג' הבאתי רבינו משה בפי' להרמב"ם ה' סוכה פ"ו (ל"ל פ"ג) הביא ג' מאמרים בשם פסיקתא דרב כהנא פרי עץ הדר כענף דקיחל כו' וכן בדף כ"ח ע"ב דתנינן בפסיקתא דר"כ פרי עץ הדר זה אתרוג כו' כפות תמרים זה יוחנן כו', והנה המאמר הראשון לא נמצא לפנינו בפסיקתא דר"כ כמו שהעירותי במצוה שי' חות ט"ו, וכתבתי שוב היתה לפנינו בפסיקתא רבתי פסקא דסוכה החסרה בדפוס, והמאמר השני פרי עץ הדר זה אתרוג נמצא לפנינו בפסקא ולקחתם לכם (דף קפ"ד ע"ח) כמו שרשמתי שם בפסיקתא בהערה ק"ח רק מה שהביא שם רבינו משה ושית דאמרי כמו שהדס מקיף ושי נמי שהיה דכריו ערבים ליתא בפסיקתא.

26) שם הביא: וכיוצא בזה הביא ומפסיקתא דר"כ והיא בפסיקתא דמתן תורה ומסיים העליתי מיסוד מעשה רוקח, ור"ל מן ספר סודי רזי לרוקח. במצוה שי' ז' הבאתי בין המקדמונים אשר לפעמים מביאים פסיקתא וכוונתם לרבתי ושם אמנם כ"ה הבאתי ע' הגיוני כי תצא דף כ"ו ע"ד כתב כדאיתא בפסיקתא דרב כהנא אמר לשון מה אברח אחריך כו' והוא בפסיקתא רבתי פכ"ה פסקא מתן תורה, והבאתי שם ג"כ וכן מובא המאמר הזה בשי' רזיאל הגדול י"ח ע"ח ובשי' רזיאל סיים כך נדרש במדרש וכוונתו לפסיקתא הרבתי, וה"ל הגיוני שסיים העליתי מיסוד מעשה רוקח כוונתו לשי' רזיאל הנ"ל.

27) שם הביא "ורב כהנא זה בחס שהוא תמורא, אין מצורר אחד רב כהנא הוא כי כמה תמוראים היו בשם רב כהנא שתם מדורות שונים כו' נראה עכ"פ שאין זה רב כהנא האחרון אלא מהקדמונים לו". עי' מה שהעירותי במצוה הפסיקתא חות ג'.

28) שם הביא וז"ל: "מאחר שלא הזכירו שם תמורתי בכל האחרונים מאבי ורבא ואילך, ומ"ש בפסיקתא דפי' החדש בסופה תמר אחד שהוא כמה שביארו כו' שנראה שהוא אבי ככתוב במאמר זה בשיר רבה פ"ג, נראה ודאי מלשונו שאינו מן המדרש אלא הוספה מלשון הש"ס שהדרין ל"ע ע"ח, ע"ש". גם בשלו החליף הרבתי עם הפסיקתא היפוכה כי הרבתי חיישינן מיוחסת כלל לרב כהנא, מלבד מה שפסקא החדש בהרבתי לקוחה כלה בכתבה וכלשונה מפסיקתא דר"כ פסקא החדש, והמאמר נמצא שמה בדף כ"ח ע"ח והעירותי שם הערה קכ"ד במקום ח"ר אבהו הני' במדרש חזית אבי ול"ל ח"ר אבהו ובסנהדרין ל"ג ע"ח הוספתא ח"ר יוסף, לכן אין להסכים לדעת הגאון הרד"ל כי היא הוספה מן גמרא סנהדרין, ושם בשמוש וע"ש בהערותי, ושם נאמר הוספתא אבי במדרש חזית היא נכונה, נמצא שם אבי גם בירושלמי מכות סוף פ"ב והוא תמורת דמ"י, עי' מצוה הירושלמי דף ס"ח ע"ח.

29) שם הביא וז"ל: ואיזה רב כהנא שיהיה שם תמורא, עכ"פ נלטרך לומר שמ"ש בפסיקתא רשמוטי" הרי שבע מאות ושבעים ואמשא לחורבן הן דברי המעתיק ולא דברי המסדר עצמו, שהתמוראים עלמן קדמו הרבה לזמן

סזה, ומה שכתוב תה"כ ועתה הוא כבר חלף וקכ"ח הן דברי מעתיק שני תחרון לו". יש לתקן בדבריו ושבע במקום ושבעים וחמשה, וגם בזה לא כון יפה כי הפסיקתא רבתי חיננה מיוחסת כלל לרב כהנא, והזמן חשב ברשבתי הוא מן המסדר בעלמו והוא שנת ד"א תר"ה (ועברו עד היום ערך חלף וחמשים שנה), עי' מה שכתבתי במבוא להפסיקתא חות נ'.

30) שם הביא: "וכבר נמצא בחיזק מקומות בפסיקתא שמצוין למדרשים אחרים, כמו בפסיקתא קמייתא כך פתח בתנחומא למאי נפקי וכו' ואת מפרים בפתח זה הסיעה בתחלת פ' אחרי מות שר"ל כל הסדר מהמחברים שכתובים שם במדרשות, ולפניו ליתא שם במדרשות שלנו". בתחלה יש לתקן בדבריו כך פתח ר' תנחומא במקום כך פתח בתנחומא, וכן בפי' הרד"ל בפסקא ח' חות ה' הביא ז"ל: ס"ג ואת מפרים (ר"ל במקום לפניו זאת מפרים) פי' בפתיחה זו דר' תנחומא הים עוד דרשות ושם כתובים ברים אחרי מות ובשלמו ליתא שם, ע"כ. ולדעתי פה הכוונה לפסקא אחרי מות ושם דורש בפסוק למאי, וכן הרב החכם הגדול מהר"ש ח"ש העיר שהיה הערה מן הסופר שהסדר הראשונה בדרשת זה המקרא היא מפורשת בתחלת פ' אחרי מות, ר"ל בפסקא האחרונה. ומה שהביא הרב בעל זרע אפרים ובילקוט רמז תשמ"ח בשם הפסיקתא למאי נפקי לאלמים ממש את למאי, ח"ל היו למאי לא לאכול ולשתות אלא לרחות את פניך, וזה נשמט כאן בפסיקתא [רבתי] שלפנינו עי"ש, אולם בילקוט שם נשמט הציון ממקומו והציון "פסיקתא רבתי" שייך על המאמר שלאחריו ד"ה מהו לאלמים, והמאמר הזה ממש את למאי הוא משו"ט מזמור מ"ב חות ג' שציין במאמר שלפניו "מדרש".

31) נד 10: סדר הפסיקתות הביא דברי הרב הגאון רש"ל רפאפורט בהקדמתו לתשובת הגאונים שהדפיסו בברלין תר"ח שכתב וזה ברור תמוה להתחיל סדר הסדר בשבת ר"ח או חנוכה הלא כל הפתחות הן מתשרי או מניסן, אלא ברור שהקונטרסים שהם לפניו בפסיקתא בחרונה היו קרועים וחסרים מאד כו' והוא הסיע עליו, עי"ש. אבל כבר חזר בעלמו מדבריו ועי' בחלוקות בספרו ערך מלין נד 176.

32) שם הביא: גם לפני הערוך ברור ג"כ שהיה מתחיל בפסיקתות דשבת ר"ח וחנוכה שכן ברור ממ"ש בערך מסחסח מסקד כו', וכן בערך מסקד כתב כו"ר חמור וברים פסקות מלמד להועיל מסקדינה לך כהדין מסחסח כו', וברור לף מ"ש בערך מלמד בפסיקתא דר"ם ג' שמות נקרא מלמד שמלמד כו' ט"ם היה וליתא שם לפניו ול"ל בפסיקתא ברחשם וטעה המעתיק וכתב ברחשם הסגה, והמאמר הזה נמצא בפסיקתא [רבתי] פסקא דחנוכה דביום השמיני כו' כו'. כל דבריו הנם הסתרה לגד והערוך לא רחם הפסיקתא רבתי והמאמר שהביא הוא בפסיקתא דר"כ פסקא רחם הסגה (דף קכ"ב ע"ח) ע"ש בהערה י' ובמקום ברחם פסקות נ"ל פסקא דר"ם ע"ש ואין להכפיל הדברים, וגם החכם המניח את דברי הרד"ל הוסיף בחמץ "ובפסיקתא דר"כ שנדפס עתה מכ"י ליתא שם כן בפסקא דר"ם שברחם שניהו ט"ם, ע"ש".

33) לד 12 הביא: והפסיקתות הללו שעל המזמור והפעמות בתוכם אף שלא הזכרו בערוך ובאר רשבונים ז"ל, מ"מ המאמרים שבהן הוא הדבר במקומן בילקוט על הפסוקים ומצויין עליהם פסיקתא, ע"כ. כבר האמרתי שהערוך לא רשם את הדברי, ובעל הילקוט כאשר הביא המאמרים מפסיקתא רבתי ליין "פסיקתא רבתי" ובמדוה להפסיקתא דר"כ נתתי דבריהם מכל המקומות, אשר הילקוט מביא את הפסיקתא הרבתי ובאיזה פסקא המאמרים נמצאים.

34) עוד שם הביא: הפסקא דיהודה ויסרהל רבים הזכירוה התוס' ביבמות פ"ז ע"ב ובזבחים ע"ב ע"ב, וכן הר"ם פ"ג דערלה. גם אנכי הבאתי את זה במדוה להפסיקתא דר"כ סי' ז' כי הוצא שם בשם פסיקתא שהם וכוותם לפסיקתא רבתי, גם הבאתי שם כי המאמר הזה מוצא גם בתור זרוע ס' לדקם סי' ח' ע"ש, ויש להגיה בדברי הרד"ל יבמות פ"ח ע"ב במקום פ"ג ע"ב.

35) שם בהערה י"ג הביא: ובאמרי על הערוך הערותי לומר שממה שלא הביא הערוך במקום אחר דברי המדרש לגיר רבה ולא הביא כל המלות חמורות המגושות הרבה במדרש הזה לפרקן נראה שלא היה לפניו, והמאמר שהביא בג' ערכים בטפרחות וטפף ובכר מתוכו שסיים לשון אחר גאון בתשובה, וכן נראה מתוך לשונו שם שזה שפירשו בלשון פרס שלא היה מכיר בו הערוך כ"א הגאונים שבבבל, גם שם בלשונו נקרוא הוי"ר בשם אגדת ויקרא, וכן אגדת תהלים, מה שאין דרכו של הערוך לקרותו כן בשום מקום, אבל קורהו ויקרא רבה במקומות אין מספר וכן מדרש תהלים קורהו בערך זטוטום יפה העיר, כי נראה שלא היה לפניו המדרש שיר השירים רבה ולא הביאו רק בערך טפף "ואגדת חזית" ואולי עוסף גם זה בהערוך, ובילקוט שם"מ רמז תתק"ל מוצא זה בשם התנחומא, והוא בתנחומא בהר סי' ג', ע"ש בהערה ו'. רק מה שכתב וכן נראה מתוך לשונו שם שזה שפירשו בלשון פרסי שלא היה מכיר בו הערוך כ"א הגאונים שבבבל, לכן יש ללמוד ממה שהיה לפניו בזמן תשובת מהגאונים, מזה אין הוכחה כלל כי רבינו הערוך היה לו ידיעה בלשון פרס, ועי' תוספות ר"י גד 22 שהביא הערוכים אשר הערוך הביא שהם מלשון פרסי, ומה שהביא כי בערוך בערך הי"ל שהם בלשונו לקרוא הוי"ר בשם אגדת ויקרא יש להעיר כי גם בערך עם הביא בהגדה של ויקרא אבל נראה כי זה לקח מתשובת הגאונים שערי תשובה סי' ס"ב ושם היתה בהגדה דויקרא רבה. גם מה שהביא כי הערוך בערך זה הביא אגדת תהלים ובערך זטוטום קורא מדרש תהלים, אין מזה ראיה כלל, עי' מצוה למדרש תהלים דף ל"ד הבאתי המקומות אשר הערוך הביא "בהגדה דתלים" או "בהגדת תלים". ועוד שם המקום להעיר כי הגאון הרד"ל הביא את בחורו על הערוך ובאשר כתב אלי הרב המופלג מו"ה שמואל לוריא שיש הבאור הזה בידו ובשרשה שהיתה בביתו נשרף לאחרון כל נשם דורש תורה וחכמה.

36) לד 13 הביא: פסיקתא את קרבני לא נזכר שם כלל לשון "ממה שקרינו בעין" ונראה שמפסיקתא חילו ולהלן לא דקדק המעתיק לכתוב

לעזון זה, ומרי בפ' החדש לא מזכר ג"כ וכן מכאן ולהבא כמעט בדוב הפרטיות לא מזכר לא ממש שקרינו בעינן ולא ממש שהשליח בעבידא, ע"כ. ועלם ממנו כי מן לחמלע פסקא פרש עד סוף הפסקא והפרטיות המחרות שלחריס היינו החדש, את קרבני, ויסי בחני הלילה, העמר עד פסקא ויסי בשלח היום חסר לפני המעתיק של הפסיקתא רבתי והעתיק בכתבה וכלשונה בלי כל שנוי מן פסיקתא דר"כ. עי' פסקא פרש הערש ס"ו מה שהעירותי שם, לכן לא נמלא בהם הלשון ממש שקרינו בעינן ולא ממש שהשליח בעבידא.

37) עוד שבירא, כי היש נמלא עוד לפני הערוך ושאר רחשונים פסקא דבחדש השליסי. כ"ה בפסיקתא דר"כ פסקא י"ב.

38) עוד שבירא: וכן לסוכות מביא הערוך ושאר רחשונים ג' פסיקתות, פסיקתא דסוכות ופסיקתא דולקחתם לכם ביום הרחשון. לפני הערוך היתה רק פסקא אחת לסוכות ונקראה בשם "ולקחתם לכם".

39) עוד שם שבירא: פסקא דשלח פרעה לא נשאר כ"א השחלה ועוד אפס קלת ממנה נמלא בילקוט, והערוך שבירא ממנה שרשה מאד כו'. מה שבירא הערוך היא מפסקא ויסי בשלח בפסיקתא דר"כ פסקא י'.

40) שם שבירא: ובשנשותי לפסיקתא זו (ויסי בשלח) רשמתי כל המאמרים שמביא הערוך ממנה וגיעתי היכן נמלאים המאמרים שבירא בשקומות אחרים בשדרשות וילקוט לפנינו היום, ע"כ. הרשימה הזאת נדפסת בסוף הפסיקתא הנדפסת בעת בווארשא עם הגהות הרד"ל דף קס"ז ע"ג, ובשנוה להפסיקתא דר"כ נתתי רשימה מכל השקומות אשר הערוך מביא את הפסיקתא ותמלא גם כל השקומות שבירא פסקא ויסי בשלח והרד"ל שכח להגיה ערך תם לו נשמט בהשתקה.

41) לד 14 הביא: פסיקתא דעשר תעשר ואשר הרבה ממנה כנרחה מהשובה ממנה בילקוט סוף פ' רחה, ע"כ. הוא בילקוט רחה רמז תתל"ב תתל"ג תתל"ז והילקוט הביא בשם הפסיקתא והיא בפסקא עשר תעשר שלפנינו בפסיקתא דרב כהנא.

42) שם: אבל מקום לומר שהפסיקתא זו (עשר תעשר) היתה נדרשת אחר חג השבועות. עי' בפסקא שם הערה ו', מה שכתבתי בזה.

43) שם שבירא: אח"ז מתחלת פסיקתא ויסי בעת שסרחה הלזן, והיא פסיקתא דדברי ירמי' רק שחסר הם הרבה, ומובא הרבה מהחסרון בילקוט ירמיה, וכן הערוך מביא ממנה מאמרים שלא נמלא לפנינו, ע"כ. לא חסר הם מחומה רק היא לשנה הפסקא דברי ירמיה שבירא הערוך והילקוט, רק השם כוונו לפסקא דברי ירמיה בפסיקתא דר"כ.

44) שם שבירא: אחר שמעו שהיה רחוי להיות פסיקתא דחזון יעשי' (לפי הסימן בש"ח) כתוב לפנינו פסיקתא על נהרות בבל, ואח"כ פסיקתא דבכה תבכה שלפי הנרחה היא פסיקתא דחיבה שבירא הערוך ושם שהמאמרים שבירא הערוך ממנה לא נמלאו לפנינו, הוחיל וחסרון הניכר יש בפסקא זו יש לומר שהמאמרים שבירא הערוך היו נמלאים בחלק הנחסר, ובלא זה גם בהרבה פסיקתות אחרות הנרחות בשלמות לפנינו בכ"ז שבירא הערוך מאמרים שאין

נמלאים לפנינו כו' ע"כ. כל זה הוא מאחר נעלם מן הרד"ל שנמלא פסיקתא דר"כ שלנו לכן דחק להגיד כל זה, ובעת כאשר נגלה הפסיקתא כל זה הוא לך למותר ואין להשערות תלמי יסוד.

45) שם כתב: וכל הפסיקתא דחזון ישעי' חסרה לפנינו, לך חולי בפסיקתא דליכא בסופה הנחסר לפנינו היא היא דשם מסתיימת על חזון ישעי'. בפסיקתא דר"כ נמלאת הפסקא דחזון ישעי' והיא הפסקא ליכא, עי' שם הערה ח' ואין כאן חסרון כלל.

46) שם הביא: וכנון המאמר שהובא בילקוט ישעי' סוף רמז שפ"ט ע"פ ליכא היתה לזונה (אשר רבו נמלא לפנינו ברוים ליכא רבתי) בשם הפסיקתא שמסיים ישעי' רוחה חותם בפחזותם כו'. היא בילקוט ישעי' רמז רכ"ו ובילקוט שם מצוין "פסיקתא" והיא בפסיקתא דר"כ ליכא קכ"ח ע"ב ועי"ש בהערות.

47) עוד שם כתב: "אח"ז מסודרין ז' דנחמתא ואין לעורר דבר בזה רק שהפסיקתא דרבי עקיבא שהובא בערוך ערך חזרך וערך מסובן וערך קרטע מאחרים ממנה חסר אלנו רשאיתם על פרשת רבי עקיבא לגמרי ומובא בילקוט ישעי' שם והנשאר ממנה הלקו המעתיקים לג', פסיקתא ה' מתחלת גילו מאד בת ציון, והשמים מתחלת רבי ושמחי בת ציון". בזאת החליף ג' פסיקתות, כי נמלאו לנכון בפסיקתא דר"כ פסקא רבי עקיבא (דף קנ"ח ע"ב) והמאחרים שהביא הערוך כלם שם לפנינו ויש לתקן בדברי הרד"ל בערוך ערך חדרך במקום ערך חזרך.

48) עוד שם הביא: וג' הפסיקתות גילו מאד ורבי ושמחי היו כבר לפני מסדר הילקוט כי מביא כמה מאחרים ממנה, ע"כ. בעל הילקוט הביא המאחרים ממנה בשם פסיקתא רבתי כמו ישעי' רמז של"ז, עוד שם רמז שם"ד, לפני רמז תקס"ד, זכרי' רמז תקס"ט, דניאל רמז תלף פ"ב, כמו שהבאתי במבוא להפסיקתא ברבתי מכל המקומות שהביא הילקוט את הפסיקתא רבתי.

49) עוד שם הביא: אח"ז מתחלת פסיקתא ילמדנו רבינו שם היתה קטנה, ואפשר היא פסיקתא דסליחות שהביא הערוך, ע"כ. הינו כן כי פסיקתא דסליחות היא בפסיקתא דר"כ פסקא כ"ו.

50) לד 15 הביא, שלף בח"י שהיו מקדשים ע"פ הרואים היו עושין לפעמים ב' ימים ר"ה. עי' ברמב"ם בפ"ה מ"ז ומ"ח מה' קדוש החדש, שהביא יו"ט של ר"ה בזמן שהי' קובעין על הראיה היו רוב בני ח"י עושים אותו ב' ימים מספק כו'.

51) שם הביא: ואח"ז ב' דתיובתא שובה וברכו, ושובה נמלאת לפנינו אבל ברכו היה חלנו ושזכירה הר"ן פ"ק דר"ה, והביא ממנה מאחרים, אפשר היא פסקא דסליחות שהזכיר הערוך. פסקא ברכו נמלאת בפסיקתא דר"כ פסקא כ"ד ע"ש בהערה ח', ומה שכתב והזכירה הר"ן פ"ק דר"ה, עי' מבוא הפסיקתא סי' ה' אות כ"ג ושם הבאתי הר"ן בחלפסי ר"ס פ"ח הביא מדגרסינן בפסיקתא (בפי' ברכו ה' בהמלחו) דתניא בכ"ה בחלוז יברח העולם, היא בפסקא ר"ה ע"ש הערה ד' ובטעות גרסם בר"ן בפי' ברכו ועי' עוד במבוא שם.

52) עוד שם הביא ז"ל: וחסר הרבה בפסיקתא דשובה, כי הערוך הביא מאמרים הרבה שאין נמצאים לפנינו, בערך חנף כמה מליצות פלמרכום פרקלה, וכן בילקוט הובא מהם שחסר כאן לפנינו. הערוך הביא פסקא דשובה עוד בערך חפיה דמם ז' כרומנקיא קנקל קסטנר, וכל המאמרים נמצאים לפנינו בפסיקתא דר"כ שובה פסקא כ"ה, וכן מה שהביא כי הילקוט הובא הביא בשם פסיקתא מה שחסר לפנינו, גם מה שהביא הילקוט הובא רמז תקי"ו היא בפסיקתא דר"כ פסקא שובה.

53) עוד שם הביא: "ומ"ז נמצאת פסקא דאברי נשוי פשע, ומפשר היא שקורהה הערוך פסיקתא דסליחות". ואינו כן, כי הערוך הביא פסקא דסליחות כמו שהיא בפסיקתא דר"כ, אבל בפסיקתא רבתי פסקא אברי נשוי פשע היא פסקא אחרת והערוך לא רהה את הרבתי.

54) שם הביא: "ומסיים מה"כ הפסקא דאחרי מות שהיא ליו"כ וגם כה חסר תשלומה והערוך בערך חפופסין, חל, וגם הביא מאמרים ממנה שאינם נמצאים אצלנו". הערוך הביא עוד גם בערך דסקר, מגנון, סקבטר, עגעג, קלר ג', קפל, קבר ב', רתק, שלם, וכל המאמרים נמצאים בפסיקתא דר"כ פסקא אחרי מות.

55) שם הביא: "הפסיקתות החסרים אצלנו לגמרי והערוך והרשבוים מביאים ואינו כן: שור או כשב, הובא בערוך ערך גיות דף ד' פטר ג'". מובא עוד ג"כ בערך פג, פרזדגמא, קטה, וכל המאמרים נמצאים בפסיקתא דר"כ פסקא שור או כשב.

56) שם הביא: גם חסרה פסקא בחדש השלישי הובא בערוך ערך חסכולא, חפנטיא, תרגמון ב', סלד, פזמה קרטם ח', ע"כ. מובא ג"כ בערך חליקי, דסקר, סקפטם, פקרם ג', פרזדגמא, פרתזיית, קנדיטון, תסוור, וכל המאמרים נמצאים בפסיקתא דר"כ פסקא בחדש השלישי.

57) "גם מובאה הפסקא הנ"ל בפי' הרשב"ם ותתחנן ז' י"ח'. בהערותי להפסיקתא פסקא בחדש השלישי הערה ל"ה העירותי על דברי הרשב"ם, חוסף היא הוספה בהרשב"ם שם.

58) שם הביא: פסיקתא דסוכה הובאה בערוך בערכים חפי ב', ביין, פייט, פן ב'. ואח"כ הביא עוד פסקא דולקחתם לכם ביום הראשון הובאה בערוך בערכים תגלוגין, בר ו', טפיט, חפלין ג' [ל"ל פלן ג']. אבל שם ב' פסקות ובאמת הם פסקא אחת פעמים קורא אותה פסקא דסוכה ופעמים פסקא דולקחתם לכם וכל המאמרים שהביא נמצאים בפסקא דולקחתם לכם.

59) עוד שם כתב: ובערך חם ג' כתב הערוך בסוף פרק קמא דסוכה מה שדם דחום כו', ומלת פרק ט"ס דמסכתא סוכה ליתא, ול"ל פסוק ור"ל בסוף פסקא קמא דסוכה, ע"כ. בהערותי לפסקא ולקחתם לכם הערה ק"י העירותי בערוך ערך חם ג' כתב בסוף פרק קמא דסוכה מצוכם מאוזם מעתיק טועה שהי' כתוב לפניו בפסק, ואבל שהוא טעות ול"ל בספ"ק וראבי תיבות הוא של בסוף פרק קמא, אבל בחמת ל"ל בפסיקתא דסוכה, או היה כתוב

בספ"ס דסוכה והוא ר"ת בסוף פסקא דסוכה ובטעות נעתיק בספ"ק דסוכה ומלינ מח"כ המדפיס בסוף פרק קמא דסוכה.

60) שם הביא: פסקא ולקחתם לכם מוצאה בהגהות מיימוניות פ"ח מה' שופר אות ח', ובמורת המאור סי' ק"ל, ע"כ. עי' בפסיקתא ולקחתם לכם הערה י"ח שהבאתי את הקדמונים שהביאו המאמר הזה מהפסיקתא.

61) שם הביא: פסיקתא דסליחות חסרה לפנינו. הולם בחמת נמצאת בפסיקתא דר"כ פסקא כ"ו.

62) שם הביא: עי' בערוך בערך גשם שהביא מן פסיקתא דילמא ול"ל דסליחות, ע"כ. כן תקנתי ג"כ בפסקא דסליחות הערה ח'.

63) גד 16 הביא: פסקא וזאת הברכה הובאה בערוך וחסרה לפנינו. ונמצאת בפסיקתא דר"כ פסקא ל"ח.

64) הביא: ומחיד"ש בשם הגדולים רשם דף אחרון מהפסיקתא דר"כ כתב יד וכתוב בסופו חסלת וזאת הברכה, ב"ה שזכני להשלים פסיקתא דר"כ, משם שהיתה פסיקתא אחרת מסודרת על פרשיות. ע"ז העירותי בפסקא הנ"ל הערה ו' ע"ש.

65) הביא: פסקא ביום שמיני עצרת הובאה בערוך. גם הפסקא הזאת היא נמצאת בפסיקתא דר"כ פסקא ל'.

66) הביא: פסקא דשמעו לי המורים הובאה בערוך ערך מר ח', והמאמר שהביא שם הובא בילקוט פ' חקת ע"פ ז' בשם פסיקתא, ונראה שלכאורה של מאה רבינו קבעו דרשה ופסיקתא בפרשה שקורין חטא מי מריבה כו', ע"כ. טעה במח"כ כי בערוך נפלה ט"ס ויש למחוק המלות "לי המורים", כי כוונתו לפסקא דשמעו ע"ש הערה מ"ה, וזה הטעה ג"כ את הרב בעל מאור עיניים וע"ש בהערותי.

67) הביא עוד: מובא בערך ערך הג ג' פסיקתא דויהי חומן את הדשה, והיא מת"ש בחסתר שלפנינו בלשונו ולא מוכל לידע אם קרא הערוך לת"ש שם פסיקתא או שהי' לפניו פסיקתא ע"פ זה, ע"כ. במצוה להפסיקתא הערה ג' העירותי של"ל בערוך ובפסוק ויהי חומן את הדשה.

68) עוד שם הביא: בערוך ערך טבל ל' מביא בתרגום פסיקתא דשיר השירים ע"פ ושמחת בבל בחגיך, ע"כ. במצוה להפסיקתא הערה ג' הבאתי את הדבר הזה וכתבתי של"ל בתרגום פתיחתא דשיר השירים, או בתרגום פסוק ל' דשה"ש.

69) שם הביא: ובערך זקן ג' כתוב זקן שקנה חכמה בפסיקתא בסוף קדושים תהי' משמע שהי' לפניו פסיקתא על קדושים תהיו ומפשר של"ל בספרא פ' קדושים, או ל"ל בסוף פ"ק קדושין כו', ע"כ. גם לזה העירותי על זה במצוה שם של"ל בערוך בספרא דסוף קדושים תהיו והוא שם בספרא פ"ז סי' פ'.

70) עוד הביא: בתוס' ערובין י"ט ע"א ד"ה והאיכא כתבו וז"ל בפסיקתא לא חביב ליה בשמות שלמה, ונס בג' וד' דברים הכתובים בתוכו ספר לא חביב עלוקה משמע שהיה, כתוב לפניהם בפסיקתא כל ג' וד' דברים כעין בריתא דמעשה תורה כו', ע"כ. על זה העירותי במצוה סי' ח', כי נמצאים

מקומות שמוכיחים בהם מהמרים בשם הפסיקתא ולא נמצאים לא בפסיקתא דר"כ ולא בפסיקתא רבתי.

71) עוד שם הביא: בתוס' ספ"ק דיבמות ט"ו ע"ב ד"ה פסוק כתב ובפסיקתא בה' שמות של מט"ט מוהם נמי נער, וזה לא נמצא בפסיקתא, ע"כ. עי' במצוה להפסיקתא סי' ח' שהבאתי בתוס' יבמות ט"ז ע"ב ד"ה פסוק כתב וז"ל: ובפסיקתא בה' שמות של מטטרון מוהם נמי נער ע"כ, וזה לא נמצא בפסיקתא דילן ולא ברבתי ובתוס' חולין דף ס' ע"ח ד"ה פסוק הביא זה בשם ספר יוסיפון, וגורסין שבע במקום שמונה וכתב בלשון "שבעים", ונראה כי היה הגי' המתמתית, ואולי יש לתקן בתוס' במקום ובפסיקתא ל"ל בשם, היכלות הו בפרקי היכלות כמ"ש הילוני פרשה ברחשית ח"ר ישמעאל שהלתי למטטרון שר הפנים מה שמך, א"ל שבעים שמות נגד שבעים לשונות שבעולם כעין של הקב"ה מלכי, אבל מלכי קורא לותי נער ע"כ, וכן הובא בשל"ה חלק עשרה מאמרות סוף מאמר שני, ועי' בהיכלות רבתי פכ"ו (ודפס בבית המדרש ח"ג דף ק"ד) מטטרון שנקרא שמו על שמונה שמות ואולי היה בפסיקתא ופרקי היכלות בקונדן אחד ורבותינו בעלי התוס' רשמו על שם התחלת הקונדן, ועי' הקדמת מדרש חנדת ברחשית להרש"ג מוהר"ר אברהם ז"ל בשו של הגאון הרש"וו ז"ל שהביא וז"ל: והיה נמצא ג"כ בידי חכמי התוס', ס' שבעים שמות למט"ט וקראו לותו בשם פסיקתא, עי"ש.

72) עוד שם הביא: וכיוצא בזה מצוהר בעלמון ס' התרומה ס' ס"ת וז"ל: ובספר פסיקתא של רבינו יעקב (הוא ר"ת) והיה שם קצת דיני ס"ת בתוך שם הקלפים צריכין עיבוד לשמה כו' עכ"ל, שודאי אין הכוונה שדיניס אלו היו מנוף הפסיקתא אלא שנמצא בתוכיס בבית הפסיקתא של ר"ת, ע"כ. גם אני הבאתי את זה במצוה להפסיקתא סי' ח' אות ס' והעירותי אין הכוונה להפסיקתא דר"כ או להרבתי, רק לספר פסקים, כי הראשונים הביאו ספרי פסקים כמו הלכות פסוקות, לכן אין ספק שכוון להלכות פסוקות ומ"ש שהיו של רבינו תם, היינו שהיו בידו כו', ע"ש.

73) עוד שם הביא וז"ל: וכן הביאו התוס' בשבת קי"ט ע"ב ד"ה כל היס בפסיקתא במעשה דר' ישמעאל בן אליעא כו' ולא נמצא לא המאמר ולא סוס מעשה דר"י בן אליעא בכולי פסיקתא שלפנינו ע"כ. גם על זה העירותי במצוה סי' ח' אות ג' וכתבתי שם בתוס' שבת קי"ט ע"ב ד"ה כל כתבי כתבו וז"ל ור"י אמר היס בפסיקתא במעשה דר' ישמעאל בן אליעא דקאמר התם בשיר"ש נכנסין לבתי כנסיות ואומרים יהא"ר מברך בקול רם מבטלין גזרות קשות עכ"ל. וזה לא נמצא בפסיקתא, ודברי התוס' מוכיח ממרן ב"י ולדעתי ל"ל בתוס' במעשה מרכבה דר' ישמעאל בן אליעא והוא ספר היכלות הו ל"ל בפ' דר' ישמעאל ור"ל בפרקי דר' ישמעאל כי ס' היכלות נקרא ג"כ פרקי דר' ישמעאל, ועי' פחד יצחק ערך אמן שהביא דברי התוס' שלנו וז"ל היס בפסיקתא דר' ישמעאל בן אליעא והשמיט מלת "במעשה" וחף שלא נמצא לפנינו בהיכלות, היו כן לפני חכמי התוס', ועי' בחור זרוע

ס' שבת סי' מ"ב ותקנו לומר קדושה בנעימות ובקול דחמר ר' ישמעאל שמעתי בעיומות קול וכו' והביא שם מחמר גדול מפרקי היכלות.

74) גם הרד"ל בפירושו להפסיקתא רבתי פסקא ויהי ביום כלות הערה י"ח הביא וז"ל: "ודע שהערוך ערך דבב, מתקמה, קלון, שביתה, הביא מהפסיקתא מה שלא נמצא לפנינו". כל המחמרים הם בפסקא ויהי ביום כלות בפסיקתא הר"כ והעירותי על הערוך בהערות שלי, ע"ש.

75) בפי' הרד"ל פסקא כי תשא הערה י"ח כתב וז"ל: "ודע שהערוך ערך חסן ח', חמה, חמם, חרם ס' הביא כמה מחמרים מהפסיקתא זו שלא נמצאו לפנינו". יש לתקן בדבריו ערך תכן ח' במקום חסן ח', וגם מובאה בערוך חוותנטי לפקריסין בזן גלגל ז' דמם ס' כסף ב' נקד, פקרם, פרפירה, קזמקטר, והערוך כון לפסיקתא הר"כ פסקא כי תשא.

76) עוד בפי' זכור בהערה כ"ה הביא וז"ל: "בערוך ערך זמר ד' הביא הפסיקתא דזכור מה שלא נמצא לפנינו". מה שהביא הערוך היא ג"כ בפסיקתא הר"כ פסקא זכור רק כ"ז ע"ב ועי"ש בהערה ק"ט.

77) עוד בפסקא פרה הערה י' הביא וז"ל: "בערוך ערך דלטר הביא מהפסיקתא דפרה מה שלא נמצא לפנינו". היא בפסיקתא הר"כ פרה רק ל"ו ע"ב כמו שהזכרתי שם בהערה ל"ו ולא ידע מדוע לא הביא גם הערכים בלב ב' לפון פלתה שגם תזז תחת חשר בהערכים הללה הביאה והיא בפסיקתא דל"כ פסקא פרה.

78) גם בפסקא דברי ירמיה הערה כ"ח הביא וז"ל: "בערוך הביא מפסיקתא דדברי ירמיה בערכים טט ירמיה כמוך מטלית ליץ ולא נמצא לפנינו כאן" הערוך הביאה עוד בערך ג' ס' טמיה מתק זמן וכל המחמרים נמצאים בפסיקתא הר"כ ופסקא דברי ירמיה.

79) בפסקא שמעו הערה י"ע הביא וז"ל: "בערוך ערך גרדם ח' חל ט"ז, ככל ב', הביא מפסיקתא זו דשמעו מה שלא נמצא לפנינו". הערוך הביאה גם ערך מר ח', ערקה ב', קנקל, וכל המקומות שהביא משם בפסיקתא הר"כ פסקא שמעו.

80) בפסקא על נהרות בבל הערה ז' הביא וז"ל: "ונראה שהיא פסיקתא דהיכא שהביא הערוך אך שהיא חסרה לפנינו ולכן לא נמצא לפנינו מה שהביא הערוך ממנה". שגם נראה, הפסקא הזאת היתה פסקא דהיכא ומה שהביא הערוך ממנה נמצאים בפסקא היכא פסקא ט"ו מפסיקתא הר"כ.

81) עוד בפסקא נחמו הערה י' הביא וז"ל: "בערוך ערך נביא הביא גם פסיקתא דנחמו והיינו כאן". מה שהביא היא בפסיקתא הר"כ פסקא נחמו (דף קכ"ד ע"ב) ע"ש בהערה כ"ד והערוך הביאה ג"כ בערך מנטדוקוס, מפרכיה, גנסם, זן ח', וכל המחמרים נמצאים בפסיקתא הר"כ שם.

82) בפסקא ותאמר ציון הביא בהערה כ"ד וז"ל: "בערוך ערך חלן ח' מאה ב' הביא מהפסיקתא זו מה שלא נמצא לפנינו". הערוך הביאה גם בערך

גבר, גם ס', דרדיה, סקר, פסיפון, קרדקיים, טלפוחית, שפה, וכל המזמרים נמצאים בפסיקתא דר"כ פסקא ותמר ציון.

83) בפסקא הנכי מיכמכם בהערה כ"ח הבית ו"ל: "הערוך ערך הגשתון תייר הבית מהפסיקתא זו ושינו לפניו". היא בפסיקתא דר"כ בפסקא הנ"ל.

84) בהתחלת פסקא ל"ה שהיא פסקא גילו מאד בת ציון הבית ו"ל: "הערוך ערך הדרך מסופין קרטע מצית מזמרים מפסיקתא דרבי עקרם ואין המזמרים נמצאים בפסיקתא שלפנינו ואפשר ג' פסיקתות אלו דגילו מאד ודרבי ושמחי הן הפלטה מפסיקתא דרבי עקרם ותחלתה חסרה". הערוך הבית גם בערך בית רפא, והמזמרים שם בפסיקתא דר"כ פסקא כ' פסקא רבי ושמחי, והפסקות גילו מאד ורבי ושמחי בפסיקתא רבתי אינם בפסקא דרבי עקרם.

85) בפסקא קומי אורי הערה ז' הבית ו"ל: "הערוך ערך קסלפנם הבית מפסיקתא זו ושינו לפניו, וכן הרמב"ן ס"פ נח הבית מדרש קומי אורי ושינו כאן, ונמצא המזמר שהבית הרמב"ן בילקוט ישעיה כ"ד על פסוק אורי בשם פסיקתא". הפסקא הזאת מובאה עוד בערוך ערך כהנוטות. ומה שהבית היא בפסיקתא דר"כ פכ"ח פסקא קומי אורי ועי' שם בהערה ד' והבאתי שם ג"כ את דברי הרמב"ן.

86) בפסקא שום תשים הערה ז' הבית ו"ל: "בערוך ערך בן ג', גם ח', הבית מזמרים מפסיקתא דשום תשים ושינו לפניו כאן". הערוך הבית גם בערך דרים והמזמרים נמצאים בפסיקתא דר"כ פסקא כ"ב.

87) בפסקא בחדש השלישי הערה ל"ח הבית ו"ל: "בערוך ערך אן ס', לקיומם, דשם ז', זמיון, מלמד משחטה מסקד ילקיומם שנקט תשרי הבית מהפסיקתא זו ושינו לפניו". כל המזמרים הם בפסיקתא דר"כ פסקא כ"ג.

88) בפסקא שובה ישראל הערה כ"ח הבית ו"ל: "הערוך ערך חלף כמם מליחות הבית מפסיקתא דשובה מזמרים שלא נמצאים כאן". הערוך הבית גם בערך חפיה דשם ז' פלמרכום פרקא קנקל קסטרה, וכל המזמרים הם בפסיקתא דר"כ פסקא שובה והיא פסקא כ"ה.

89) בפסקא לאחרי מות הערה י"ד הבית ו"ל: "בערוך ערך חפופסין דסקר, זכה, חל י"ג, הבית הפסיקתא דלאחרי מות שלא נמצא כאן לפניו". הערוך הבית גם בערך מנגנון סקבטר ענעג קבדנט קלר ג' קפל קצר ב' רתק שלם, וכל המזמרים שהבית הם בפסיקתא דר"כ בפסקא לאחרי מות.

90) בסוף הפסיקתא רבתי מביא את כל המקומות מהערוך שהבית את פסקא ויהי בשלח וכל המזמרים לאחר סופר ומוסיף הם בפסיקתא דר"כ פסקא ויהי בשלח אחר הוספתי לאור עולם. ובטרם אחתום לא אוכל להתאפק מלהודיע לערי ברכיה כי הספר מהגאון הגדול הרד"ל ז"ל על הערוך היה ביד הרב המופלג השלם מוהר"ר שמואל לוריא נ"י ממשכיב ולמשכון בפם כל דורש תורה וחכמה בשרף יחד עם עוד הרבה ספרים כ"י, כאשר הודיע אותי במכתבו.

משה וכלב.

דברים אחדים על מעשי כשוררי הקראים משה דרעי וכלב אפונדופולי,
איך לקחו הרבה מגדולי משוררי הרבנים וישימו בכליהם.

מאת **דוד כהנא.**

בעת שראה החכם ר' שמחה פינסקר, מחבר הספר „לקוטי קדמוניות", את הדיואן הנפלא מר' משה דרעי, שמצא אותו חכם הקראים אב"ן רש"ף, עם הפרט שלו „אז ישיר משה ובנו ישראל", העולה ד"א תרי"ג ליצירה, שמח שמחה גדולה על המציאה היקרה הזאת והאמין מיד כהפרט הקדמון הזה באמונה שלמה, עד שהיה נקל בעיניו, להסיר העטרה שעטרה את גדולי המשוררים שהיו מאז בישראל, כמו גבירול, ריה"ל, רמב"ע והראב"ע, ולשום אותה על ראש הקראי הזה משה דרעי, כי אך מידו לקחו המשוררים הרבנים קרנים להם [1]; אולם מיד יצאו אחריו חכמים רבים ובראשם הח' יה"ש [2] והראו לדעת בראיות רבות כי משה דרעי חי הרבה שנים אחרי המשוררים האלה, והוא לקח מהם ושם בכליו, ויתקשט בנוצות זרות, אולם הח' פינסקר עמד על דעתו, ויאמר שעור ישיב על דבריהם [3], אך לא היה לאל ידו למלא את דבריו.

והנה כאשר שמתי את לבי כעת להתבונן על שירי משה דרעי, ראיתי לתמהון רוחי, שיש בתוכם כמה דברים שלא ראו אז החוקרים הרבים, אשר מהם נראה עין בעין את מעשי דרעי ותחבולותיו, ואיך השתמש בשירי המשוררים הקדמונים כאדם העושה בתוך שלו, ויגנב מהם לעשות מטעמים להקראים למשל. נשים נא עינינו על המכתם הקטן הזה מר' יהודה הלוי, הנדפס בספר „גנזי אוקספורד", והוא:

יוֹם נָד זָהֲבִי — צְבִי אָרַח בָּרַח וּבִי
מָאֵס, וְאָמַר — אֲנִי קָר מֵעַל רֹאשֶׁךָ
וָאֹמְרָה מַה־יֵּשׁ בְּיָדִי מָרִי — בְּרִי מַה־יֵּשׁ בְּיָדִי מָרִי
כִּי תֶאֱנַף כִּי — וְעָנָה, מָרֵיךְ רֵישֶׁךָ [4].

---

[1]) „לקוטי קדמוניות" דף נ"ב.
[2]) „החלוץ" חלק ששי צד נ"ו.
[3]) עי' בס' „בקרת לתולדות הקראים" מאת אב"נ (צד ס"א) בהערה.
[4]) בספר ג"א הנזכר (צד כ"ו) והמכתם הזה הוא ע"מ שתי הנועות ויתד ותנועה, ויתד ושש הנועות.

המכתם הנפלא הזה היה למשה דרעי לעינים, ומטנו לקח הרעיון וגם המלות והוסיף עליהם גם הרבה משלו, ויעש ממנו שלשה מכתמים.— המכתם הראשון הוא:

יוֹם סָר בַּכְּפִי וְהָבִי, אַחַי מֻחָבַרְתִּי רָחָקוּ

וָאֹמְרָה וכו' [5]

וכל איש אשר עיניו בראשו, יראה שכל ענין המכתם הזה לקוח מריה"ל, וכל דבריו שהוסיף המה רק קיש ותבן ופטומי מלין בעלמא, ובכינה שנה את מליצתו להעלים הגנבה, וכן עשה גם במכתם השני:

אִמְרוּ אֶל עוֹזְבִי עַת צַר לִי

וְבוֹא רֵישִׁי מְנִי בָרָה [6]

וכל תכן המכתם הזה לקוח ג"כ מריה"ל והוסיף בו רוב דברים בלי טעם וריח, וכסות את מעשיו במשאון, וככה השתמש דרעי בדברי ריה"ל, במכתם השלישי:

נַמְתִּי חֵישׁ בִּי מוּם יְדִידַי אָמְרוּ רֵישׁ [7]

וכל דבריו אלה המה רק לשון ריה"ל ומליצתו במכתמו הנזכר מקודם, והוא:

וָאֹמְרָה מַה בְּרִי מַה יֵּשׁ בְּיָדִי מָרִי

וְעָנָה מְרֵיחַ רֵישָׁךְ

פה נראה את מעשי דרעי, כי במקום "ואמרה" הנאמר אצל ריה"ל, כתב "נמתי", וכן במקום "מרי" כתב "מום", ובמקום "וענה" כתב "אמרו", ובמקום "רישך" כתב "רישי", ובמקום "מה ברי" כתב "ידידי", וכל זאת עשה להעלים את מעשיו, לכל ידע איש מבטן מי יצאו הדברים. אך נקח את העקר מתוך שלשת המכתמים האלה, והוא מה ששייך לריה"ל ונחבר אותם ביחד, אז יצא לנו המכתם הנפלא מריה"ל כמעט בשלמות, ופינו ימלא צחוק לראות, איך נתפס הגנב בכף. ומעשה דרעי דומה לאדם שגנב בגד טוב, ויירא מאד לנפשו פן יכיר בעל הבגד את בגדו אצלו, גזר את הבגד לשלשה גזרים, ויוסף עיידם סמרטוטים רבים משלו, ויעש מהם שלשה בגדים, אך מתוך הסמרטוטים הכיר בעל הבגד את בגדו, ולא עלתה לו ערמתו.

על הדרך הזה חבר דרעי עוד מכתם אחר, והוא:

אִם לִבִּי לֹא יַכְתִּיר סוֹדִי, אֵיךְ יַסְתִּיר אוֹתוֹ זוּלָתִי

וְקָרְבִי אִם לֹא יְשַׁאוּהוּ, אֵיכָה רַעִי וַעֲמִיתִי

עַל־כֵּן עַל גִּלּוּי סוֹדִי רִיבִי עַל נַפְשִׁי וְתָלוֹנְתִי

זָךְ אֵיךְ יִשְׁמוֹר בָּרְמִי וַאֲנִי כַּרְמִי שֶׁלִּי לֹא נָטָרְתִּי [8].

---

[5]) עי' בס' לקוטי קדמוניות צד פ"ג.

[6]) שם צד פ"ח.

[7]) שם צד צ"ג

[8]) שם צד צ"ד

ועקר רעיון המכתם הזה לקוח מדברי ריה"ל שאמר במכתמו:

אוֹצָר וּמַטְמוֹן אַל תְּהִי מַרְבֶּה
לְסוֹד אִם מֵעֲרֵי פָּנִים תְּגַלֶּה סֵתֶר
אִם לִבְּךָ יִלָּאֶה נְשׂוֹא סוֹדֶךָ
הֲלֹא לֵב בְּרֵעֲךָ יִלָּאֶה לָנְשׂוֹאוֹ יוֹתֵר [9]).

והחכם פינסקר לא הבין את המכתם הזה אל נכון, ולדבריו כונתו לא תרכה לך עשר גדול ע"י גלוי הסוד [10]), אבל ענינו כמו שאמר רבנו האי גאון ז"ל, והוא:

וְאִם תֵּדַע בְּסוֹד רֵעַ וְחָבֵר
יְהִי לוֹ בְּטָחָךְ מַטְמוֹן וָקֶבֶר [11])

וכונת ריה"ל אל תחשוב לדמטין הסוד, ע"י שתגלה אותו לאיש אחד בסתר, כי האיש הזה לא ישמנהו בלבו, רק יגלה אותו מהר לאיש אחר, והער כי אתה בעצמך נלאית נישוא אותו בלבך ואיך יוכל הוא לשאת אותו יותר ממך, וזאת אמר ריה"ל ג"כ במקום אחר: „תן לבך קבר לסודך" [12]), והנה דרעי השתמש במכתמו, וישנה את טעמו, אך ידע היטב את כונת ריה"ל, ומטעם זה אמר בסוף: זר איך ישמור כרמי, ואני כרמי שלי לא נטרתי. גם השיר הנפלא מטשה דרעי, מה שקונן בענין הפרוד, אשר הדפיס אותו הח' פינסקר מתוך כ"י [13]), לקוח מן השיר הנשגב ששר הראב"ע לכבוד ר' שמואל אבן גאמע, הנמצא בעת בדיואן שלו (סי' נ"ב), רק דרעי שנה והוסיף בכונה כמה דברים, אבל הליכתו בעקבות הראב"ע נכרת גם במשקל ונם בחרוז.

ואחר שנודעו לנו מעשי דרעי, כי לקח הרבה שירים ומכתמים מטשוררים קדמונים ושם בכליו, נראה עוד כי לסמות עינים לבל יראו את נכליו, ראה להודות בעצמו על שיר אחד, שעשה אותו ע"ד השיר: ידידי די באהבת בת וכו', שחבר אותו משורר שקדמהו אשר מלאכת המשורר הזה נפלאה מאד, והוא הלך בעקבותיו:

לְשׁוֹאֵל אֵל, וְנִכְנַע נָע, לְמוּל!
וְאָמַר מַר, וּמַכְאוֹב אוֹב, בְּקוֹלוֹ!
וְנוֹאַם אֵם, בְּשִׁבְיָה יָהּ, תְּעוֹדֵד
וְאוֹיָבָהּ בָּהּ, בְּאָבְלוֹ לוֹ, תָּגִילוֹ, וכו' [14])

בדבר שטו של המשורר הקדמון שחבר השיר הנפלא „ידידי די", אשר דרעי היה מכרח להודות שהלך בעקבותיו, יאמר הח' פינסקר כי שמו היה „יהודה", וכן נאמר בכ"י קובץ הברון, אך לדעתו אינו ריה"ל, כי שאל מאת הח' שד"ל ש'אבה

---

9) ר' יוסף בן עקנין ז"ל מביאו בספרו „רפואות הנפש" בשם ר' יהודה הלוי וע' בספר עמר השכחה (דף ל"א ע"ב) והוא ע"מ שתי תנועות ויתד ושתי תנועות, ויתד ושתי תנועות בדלת ובסוגר.

10) לקוטי קדמוניות צד רי"ח.

11) עי' בשירו „מוסר השכל" סי' ס"ג.

12) עי' דיואן ח"א, דפוס ליק דף ט' ע"ב.

13) עי' כוכבי יצחק חכ"ו צד כ"ג.

14) עי' בס' לקוטי קדמוניות דף ע'.

לעין אם נמצא השיר הזה בדיואן שלו מריה"ל ולא מצאתי, ומכאן יוכיח פינסקר שהשיר הזה „ידידי די" שייך למשורר אחד קדמון שהיה כמה שנים לפני ריה"ל, ושמו היה ג'כ יהודה [15]; אבל דברי פינסקר אין להם שחר, ראשית, יש ויש כמה שירים מריה"ל שלא נזכרו בדיואן שלו שהיה ביד החי שד"ל, והשנית לו שם המנוח פינסקר את עינו על השיר „ידידי די" בעינים פקוחות, אז היה בעצמו מודה כי מחברו הוא ריה"ל ולא אחר, והא לכם את השיר הזה, אשר היה למורה דרך ולעינים למשה דרעי הקראי והוא:

יְדִידִי דַי,	בְּאַהֲבַת פַּת,	כְּרָמִים
וְנָשִׁיר שִׁיר,	לְנָאְדָר דָּר,	מְרוֹמִים
בְּשִׂיחַי חַי,	לְגַרְדָּךְ לָךְ,	אֲרָנִן
תְּנָה נָא הוֹד,	לְפִטְדַת דַּת,	גְּקוּמִים
פְּלָאוֹת אוֹת,	וְנָסִים שָׂם,	לְחוֹסִים
עֲשׂוּקִים קִים,	וְיָאוֹר אוֹר,	תְּמִימִים
רְחוּקָךְ מָךְ	וְנַעֲזָב זָב,	בְּגָלוּת
וְנַעֲזָר זָר,	וְחֻמַּר מַר,	רְתוּמִים
כְּמֹאזָן אָז,	יְבִישָׁר סָר,	עֲוֹנָךְ
אֲהוּבָךְ בָּךְ,	מְיַחֵל חִיל,	עֲרוּמִים
וְהוֹאֵל אֵל,	וְיָחִישׁ חִישׁ	בְּגוֹאֵל
וְיִגְדַּל דַּל,	וְעַל עַל	עֲמָמִים
כְּאָתְמוֹל מוֹל,	רְבִי בִי	עֲדֵי עַד
בְּכִשְׁרוֹן רוֹן,	אֲהַלֵּל לַיִל	וְיָמִים [16].

והנה מלבד שהשיר הזה הוא ע"ט יתד ושתי תנועות, יתד ושתי רתנועות, יתד יתנועה בדלת ובסיגר, עד מעלה אחית יש לו, שנתחבר כלו מן מלות כאלה, אשר אם נסיר מסיפן שת ם או שלש אותיות, תצא מהן מלה בפני עצמה הבאה אחריה, כמו מן מלת ידידי, אם נסיר אות דל"ת י"ד בסיף תצא המלה השנית די, וכן באהבת, נסיר אות בי"ת ות"ו תצא מלת בת הבאה מ"ד, וכן ונשיר תצא מלת שיר יכדומה, ורק ריה"ל היה מכשר לעשות זאת, וכן עשה באיפן הזה עוד הרבה שירים [17], כי שפת עבר היתה בידו כחמר ביד היוצר, וכן יש ג'כ שיר כזה שחברו ר' משה בן עזרא והוא [18]:

---

[15]) שם רף ס"ט.

[16]) השיר הזה נמצא בכ"י באוקספורד, עי' רשימת נייבויער צד תת"ק No. 2507 סי' צ"ה. ותודה רבה להחי' ד"ר נייבויער נ"י שהעתיק למעני את השיר הזה; ועי' ברשימת כ"י מעיר ברלין (צת קכ"ט) מאת החי' ד"ר ש"ש וגם שם נמצא השיר הזה אך לא בשלמות.

[17]) עי' בס' בב"י (צד צ"ב סי' ל"א) ובדיואן ח"א דפוס ליק (דף ל"ד ע"ב) וכדומה.

[18]) עי' במה"ע „אריעגט" לשנת 1847 לטב"ל (צד ת"ג סי' כ"ו) מאת דוקס, והוא דומה להשיר הקודם מרי"ה.

שְׁבַחִי חַי,	קְשׁוֹב שׁוֹב	חוּם וְרַחֵם
כְּמִינָךְ נָךְ,	וְנִכְנָע נָע	הֲגִיחֵם
וְתוֹשָׁב שָׁב,	וְנִסְגָּר גָּר,	בְּגָלוּת
וְנִגְזַר זַר,	בְּחָכוֹר בַּר,	וָקָחֵם [19]
וְנִשְׁבָּה בָּא,	בְּצִיר צוּר,	פַּדְּטֵהוּ
וּמְסֻבָּן בַּן,	בְּמִבְצָר צָר,	וְלוֹחֵם
וּמוּעָף עָף,	וְצַיָּד יָד,	יְשַׁלַּח [20]
בְּמִיסָר סָר,	בְּרָנָה נָא,	תְּנַחֵם
וְתִמַּשַּׁח שַׁח,	וְנִבְלָע לָע,	דְּבָרוֹ
בְּקֶדֶר דָּר,	בְּמַדְמוֹר מוֹר,	הֲרִיחֵם
וּמֵרַע רַע,	וְנֶאֱלָח לָח,	תְּיַבֵּשׁ
וְנִגְדַּשׁ דַּשׁ	בְּמָצוֹר צוֹר,	וְהָנְחֵם [21]
וְנִבְדַּל דַּל,	וְדַל דַּל,	מֵעֲמָקִים [22]
בְּחִסְדְּךָ דָךְ,	וְנַעֲמָךְ מָךְ,	תְּרַחֵם.

וכפי הנראה התערב ריה"ל עם הרטב"ע לעשית שירים על האופן הזה, וע"כ ענין אחד ומשקל אחד לשני השירים האלה ומשה דרעי היה מכרח להודות פה שיצא בעקבותם.

אחרי מות משה דרעי יצא הקראי כלב אפונדופולו, שחי במאה השלישית לאלף הששי, ויחבר ספר „גן המלך" הכולל שירים ומליצות, וגם ספר חידות הנמצא עוד בכ"י, ומביא בו שתי חידות שחבר על הקולמוס ועל האגרת ואלו הן:

א.

וּמַה צִּפּוֹר וְהוּא לֹא חַי וְלֹא מֵת
בְּלִי לָשׁוֹן וְדַבֵּר רֹב דְּבָרִים
כְּסִים עָגוֹר יְצַפְצֵף גַּם יְרַנֵּן
בְּלִי שָׂפָה בֵּעֵת יָקִיא שָׁחָרִים
רָצוֹן כָּל־אִישׁ הֲלֹא יַשְׁקִים בְּלֶכְתּוֹ
וּמִי יוֹרֶה פְּמוֹתוֹ כַּמְּחִירִים.

---

[19] אצל דוקים נאמר שם: התושב שב, ומזה רצה כהרש"ו להוכיח שהשיר הזה חבר ר' שלמה בן גבירול, כי שמו נרשם בראשי ההרוזים פה היינו: שבחי חי וכו', למונך נך וכו', התושב שב (עי' המליץ לשנת הרכ"ג שנה שלישית גליון ב'). אבל לפי המשקל צ"ל: ותושב שב, ודברי מהרש"ו בטלים ומבטלים; בחבור, כונתו על לחלח וחבור (מלכים ב', י"ו ו'), בר, מלשון: ברו לכם אנשים (שמ"א י"ו ח').

[20] אצל דוקים נאמר: ותועף ולדעתו הוא היחיד מן ותועפות, אבל צ"ל מועף (ישעיה ח, כ"ב).

[21] והנחם, הוא מלשון שטה לגוים וינחם (איוב י"ב כ"ג).

[22] דל הא' מלשון ענווה, הב' מלשון דל בשר והג' מן דלו עיני למרום.

ב.

רְאוּ אִלֵּם וְהוּא עוֹנֶה אֲמָרִים
כְּלִי לָשׁוֹן הֲלֹא יָשִׁיב דְּבָרִים
וְסִפְּרוּ לָרָחוֹק נִשְׁמָעִים
וְאָצְלוֹ כָּל לְשׁוֹנוֹת הֵן קְצָרִים [23]).

אך מה נתפלא לראות, כי שתי החידות האלה שייכות לריה"ל, וכלב אפנדופולי התפאר לשוא, כי הוא חבר אותן, ורק לכסות את מעשיו הפך את דברי ריה"ל מלמעלה למטה, וישנה מעט את לשונו, והא לכם את שתי החידות מריה"ל על הקולמים ועל האגרת:

א.

וּמַה צִּפּוֹר אֲשֶׁר יָקִיא שְׁחָרִים
יְשָׁרִים גַּם תְּמִימִים בָּעֲבָרִים
וְהוּא חָלָשׁ וְהוּא גִּבּוֹר וְהוּא עָל [24])
וְהוּא אֵם יְרַנֵּן כַּמַּהִירִים
וְהוּא לֹא חַי וְגַם לֹא מֵת, וְדָמוֹ
יְשַׁוֵּ מַרְפֵּא לְמוֹ לָקֶטֶב מְרִירִים.

ב.

אֱמוֹר מִי הוּא אֲשֶׁר־יָעַן דְּבָרִים
בְּרִי לָשׁוֹן וּמֵשִׁיב מַאֲמָרִים
וּמַאֲמָרָיו לְמֶרְחוֹק שְׁמוּעִים
וְנָגְדּוֹ כָּל לְשׁוֹנוֹת הֵם קְצָרִים [25]).

כלב אפנדופולי דומה לאיש שגנב בגד ויפחד פן יכרהו בעליו, ע"כ לקח הבגד ויהפכהו מלמעלה למטה, ובזה חשב להסתיר מעשיו מעיני האדם.

---

[23]) עי' בספר „גנזי ישראל בסט' פטרבורג" (חוברת ג' צד כ"ג).

[24]) עי' בס' „דברי חפץ" לעדלמאן (צד י"ב), ועי' תחכמוני לקאמפף (ח"ב צד רל"ה) והוא ינקד: והוא עָל, ויאמר ר"ל בדמות עול; אבל דבריו אין להם שחר, וכונת ריה"ל כמו שאמרו חז"ל על הפסוק: כי האלהים בשמים וגו' (קהלת ה' א), חלש למעלה וגבור למטה מנצח העליון, כ"ש שהעליון חי העולמים שהוא הגבור למעלה, עי' מדרש קהלת על הפסוק הזה, אף כאן כונת ריה"ל על הקולמוס שהוא גבור וגם הוא למעלה.

[25]) נדפס בספר רשימת כ"י מעיר ברלין מאת הח' רמ"ש (צד ע"ט) והוא ע"מ יתד ושתי תנועות, יתד ושתי תנועות, יתד ותנועה, ועל המשקל הזה היא ג"כ החידה הקודמת.

תהלים ס״ח.

אם כי הרבה מזמורים בספר תהלים תאבר בערפל חתולתם ואין בידינו לעמד על כוונת כתיבתו, הנה המזמור ס״ח שולה על כלם בקבי הבינה. פה גלתו כל המפרשים וגבוהו כל המבחרים להאיר את החשך הרובץ עליו למען בו המבך ובקבר ולפרש את כל מלותיו [1]). כן רז״ל תאבר בתהלתו ע״פ דרוש, כדרכם בקדם תמיד במקום תאבר קשה יד הפשט למען דרך סלולה, וכן רחבי המבחרים מבני עמנו בכל הדרכותיהם בכתבו לא יבלו למען פשר. גם המפרשים החדשים בחיים מבני נריה, תאבר לא ימיתו מעצור לנוחם ועד המסרה יגיעו את הכתובים ויתקנים, יחליפו מלות ויסרסום גם הם מתחי דע ויעמעמ, עוותה, היעיב, תלסוישען, הוסשעלר, דעלימם ועד רחי ריים תאבר תאבר על המזמור הזה ספר מיוחד [2]) לא יכלו להגיה עליו חור בגוה. אף החכם גרצן תאבר בכל הגהותיו הרבות בהגיה בספר תהלים [3]) תאר ליאבר כל ההדורים, הנה לא לבד ברב הגהותיו אין מתקבלות על הלב, אם גם מלא פיהובים נאים על חיק כתובים מיוחדים, תאבל בפתור המזמור בכללו עוד הניח מקום להתגדר בו. אחרי כל אלה הנה קם זה מחדש החוקר הנודע בן דובבי קדמוניות, פרופ׳ יוסף הלוי מפאריז, וידרך דרך חדשה בהבנת המזמור הזה [4]) ואותה נגיע גם אנחנו לעיני הקוראים, ואקוה כי יחזקו לי טובה על התנה הזאת המובחת לגמי בפח עבר.

---

[1]) וכבר העיר על קשי המזמור הזה המפרש שמואל בעחברתו „התפת והעדן", ז״ל (די לבוב לד 232): „ויבלח דוד ביד חים מן העיתדים שם, לקרוא לכל המפרשים תאר פירוש ספר תהלות ולהניח פירושם, ויכוחו כל כתלות דוד המלך ודוד קמחי נרחפת, ובכולם כרעי לפני דוד המלך וקדמוניו לבלומים, ויפתחון חרלה שבע שעמים, ויתמר דוד תל המפרשים העומדים לפניו, יתמר כל אחד מכם מזמור יקים תלתים יפולו תויניו ויכוסו מפתחי מפניו, ויגלה מלפוניו ושיניו, כתאר מרתיחים עיניו, תז־קמו ותחז כל אחד מכם הרבו, זה תומר ככה וזה תומר ככה, ויתמר דוד זה תומר זה פירוש זה תרוש, ותין אחד מכם מנחם מציב נפשי, ותז קם דוד ונשקניו על רחשי, ויתמר זה היה לדור התור, זה תשך כוד זה המזמור, ולא נפתר בו רמז ופוד, מקירות הפשון ועד תיסוד, שהוא לא נגלה, הוא תחל לבחרו והוא כלהו, וילוני לתמר לפני כלם פירוש המזמור וכן עשיתי, לא העלמתי דבר ולא כסיתי, כשמעם פירושי ושעלתם, תחבו לחל מלחם, תז לוא דוד תל המפרשים לכבדני ויכבדוני, וכתלו תייתי מלכם ושיחם כן עבדוני". פירושו זה על התהלים נשתר עד היום בכתיבים ולפני שנים אחדות קם לו נוחל, ה׳ שערוך, מ״ב בית חיים בפתרסת, ויוליאו לאור בכתיבת ידו (לוייטגרתפירע), תך כח רק עד מזמור ע״ב. והנה עיתי בפירושו זה ורחיתי כי תף שהרחיב פה ופשר שהוא בקול רם, בכל זאת גם הוא לא נתרו כרחוי. פירושו למזמור זה, כתו לכל מזמיר, יתחלק לכי תלקים. בחלק הרחשון יפתרנו ע״פ פשט, ומלתתי בו רק מעט חדשות, ובחלק השני יתמר: „זה הוא דרך פשט הפסוקים תאר במזמור הזה, ועל דרך התעם המזמור הזה כתו שהעיד מחברו הוא נתמר על דרך תלילים העיר על דרך עיר הסירים שתין דבר מדבריו בפשוטו, לבן יפלינ מחברו לזכר המכון כדרך רמז רחוק תן המוכן מתני לפי פשוטו". נתורו ע״ר רמז הוא כדרך רב כי דורו תאבר נתרו כל התנ״ך ע״פ חידה ומשל, ודתו ללבם זאת בעקבות הרמב״ם, תכל נתתם תין בהם עשם ורים ותכיח זאת דוגמת לתם: „משלנו בלשון ר״ל המליץ התמר הרחשון תאר הוא השלב שתתח בסף הבנוד וקרח מקומו ללמון כי הוא רחוק מהתור בתכלית הרחוק".

[2]) Eduard Reuss: Der 68 Psalm, ein Denkmal exegetischer Noth und Kunst, zu Ehren unserer ganzen Zunft. Jena 1801. גם המ׳ ר״ד כהנה תבר על המזמור ההוא נתרש ספרו „תור תרש" (תבקר תור שבא די).

[3]) Kritischer Commentar zu den Psalmen. 2 Theile. Breslau 1882.

[4]) במתמרו בלשון לרפת: Recherches bibliques XVI Le Psaume LXVIII (נדפס במ״ע Revue des Etudes juives חלק י״ט, 1889).

כל המסתכל בעין פקוחה על המזמור הזה יראה כי הוא מחובר מלבנה חלקים, רחבונה תסע בעין פתיחה (כתוב ב׳—ז׳), לחריה נוף המזמור (ח׳—כ״ח), ולבסוף בעין סיום (כ״ט—ל״ו). והנה הפתיחה היא קלה ההבנה מאד אבל למצא קשור והמתך בדברים. המשורר יבקש מה׳ כי יעשה דין בחויביו ומצחיו וכל רבעי מרן יאבדו (ב׳—ג׳)[5], לאבל הצדיקים ישמחו ויעלצו לפני אלהים (ד׳) ולחיזק יעיר את הצדיקים כי ישירו כבוד לאלהים אשר שמו יה (ה׳) ומה ישירו, כי הוא אבי יתומים ודין אלמנות כי הוא מצניח על כל אותם שהם יחידים בעולם ואין להם חומך ועוזר כי יהיה להם בית מושב[6] כי הוא מיחד אסורים[7] וכן על הסוררים יבשך אפו (ו׳—ז׳). בהסיום אם גם ים ליזה מקומות

---

[5]) אם יעיר המבאר בלבד כי המלה תנדף בכתוב ג׳ אין לה כל הבנה ולריך להיות בבנין נפעל, כמו שתתרגם הסורי: „לית דמתעלק תנוח מתעלקון", וכן יתרגמו השבעים והרומי. אבל הנהמו יְהֻגְּדֵפוּ לא מתקבל על החזן, גם הבנין הזה זר בכל התנ״ך, ולכן רואה אני אם אתה מקומו של גרן יגדפו, בפרט שמלאכו חלוף י׳, ופ׳ בקרי וכתיב: כתיב ויקרא לה שמו שלמה, וקרי ותקרא לה שמו שלמה (ש״ב י״ב כ״ד). עי׳ הקדמת גרן לכתורו על התהלים ה״ל לד 135.

[6]) המלילה „מושיב יחידים ביתה" תהיה לפי דעתי כמו „ויעש להם בתים" (שמות א׳), כי אז ניתי קדם בעוד העמים שכנו בתהלים תחבו חומו שהיה לו בית מושב למושבת מיוחד מאת הבורא, ומשם נשאר הדבור הזה. ועי׳ בספרו של ריינאן Histoire du peuple Jsrael I, 21 — גרן יגיה „מושיב בדודים" מעני של המלה יחידים אין ההבנה חומה שהם בלי חומך ועוזר, והנה בתהלים ממנו תבחנו: כי יחיד ועני אני (תהלים כ״ה ט״ז), ובשעיהו בספר תהלים שלו רחיתי כי גם שם יגיה: כי חסיד ועני אני.

[7]) בטעם כל המפרשים יבחרו מלת כושרות „בכלי", וכן יאמר עמנואל בפירושו הנ״ל: בכושרות והם עטיות הכבלים והשלשלות של כרזל, ומענו ידיה שלחה בכישור, והוא השלך שהוא נקוב לדעיין העצעת". והר׳ גרן עפני שלא מלא לה חבר במקרא הגיה „מתיר אסורים ממוסרות". ואולם לפי הז״ל (מכילתא כח פט״ז, ספרי דברים) כושרות, הוא מלשון כשר, והוא חדש ניכן, חדש שהוא כשר לכם (לפי ג׳ רש״י בתהלים שם, כשר להוליכי דרכים). דרשתם זאת אשר נראה בטעות עין כתחוקה מן הפשט, אולי יש לה על מה שתסמך. כי הנה ידוע כי בעוד שהלל כל עמי כני שם היו שמות מיוחדים לכל חדש וחדש, מלאנו במקרא רק לחדש הראשון, החדש האבי, ורק כיוצא מן הכלל נמצאי חלל בנין ביהוע״ק (מ״ח ז׳—ח׳) שמות ג׳ חדשים: זו, בול, תיבניס. השמות האלו הם לוריים, כמו שפשר מכבר הר׳ Ewald, וכמו שהתחתם הר״ש ע״י כתובות לוריות שמלאו בהם שמות החדשים: בל, תחנם. ולכן יפשרו הרבה חכמים, כי ישן חשר חלל בנין ביהוע״ק התעסקו לשונים לוריים, ולכן יזכרו גם חדשי לור. חולם דעת חכמים אחרים נוטה, כי מתחלה היה גם חלל השברים שמות חדשים, לכל מפני שרובם הם שמות חלילים (בל, זבח שמש), ולכן בהגביר יד הנכרים חשר בכל בהם לחתו מול עבודת חלהי נכר, לכדו השמות האלו מפוך קהל ישראל. והנה בימים האחרונים מלאו על כתובה לוריה אחת, על האי כתיב (ליפצרן) מלבד החדש אחנם עוד חדש „פעלים". השם הזה יורה לפי״ד הר׳ הלוי (עי׳ מאמרו הנכבד Les inscriptions peintes de Citium בס״ע Revue ח״ל חלק ד׳ לד 204—173, ועי׳ עוד בס״ע הנ״ל חלק כ׳ ובספרו של הר׳ החנגלי Sayce הנעתק לפשם השבנה כשם: Alte Denkmäler im Lichte neuer Forschungen) על חדש שמוסבר לבניים, כי מלאנו חלל עמי בני קדם שהיו חלקם חדשים מיוחדים מוקדשים לבנין, כן חלל הכוסים החדש מקשת (Tekemt) חשר התחלתו בשמיני ל׳ לתקשבר ושחר שורחתו „בנין בתי חבניים", וחלל השבחים (שחישר) חדש דפרע בניים (Dhu-far'-Biniam) שהורחתו „חדש הקשת בניים" גם חלל עמי אשור ובבל (כפי מה שמלאו על לוח אחד בלשון אשור, הנו עתה בהבריטים מוצאתם בלונדון), שמות כל חדשיהם וחלל כל חדש וחדש נתון לחיזה דבר הוא מוכחר והחלמים השועל בו) ים לז׳ חדשים. חלל החדש סיון נתון Itu mur ר״ל חדש הנשרים החדש חב הוא עת ירידת חלוה התם arad Jschu והחלוה הזה נודע בשור „מיסר חבן השם לשרים ולבחים" ולחלל החדש חמוז (מרחשון) ים Apin gab ר״ל קן הבניים, והנה mukin temen ali u biti הנוחים הקדישו המלחם כל דבר לחלוה מיוחד, ואחי הבונים בניני חבן ובניני חשר היה החלוה Χουσώς Chousor, מוכשר, ושמו ח״כ מפרש „בשר". ועתה מי יודע אם לא היה חלל הנוחים זו חלל עם אחר מעמי בני שם

שהבניתם קצה קלה, אבל בכ"ז עוד נוכל למצא בו קצור הגיוני ונאתרנו לבסוף. ואולם גופו של המזמור או החלק המעניני (ח'—כ"ח) הוא הר גבוה והגון. ואמנם הח' הלזו מצא דרך במאבניה הלזו, לא ע"פ הנהות מכוונות, באופן שיהיה הפרוץ מכוסה על העומד, כי לפ"ז אין לדבר סוף, ועדיף ערכא ערכא ניריך, אולם ע"פ דרך חדש, אבר נוכל לכנותו בשם חד וקל, ה"פ בהפכו את סדר הכתובים ובחלקו אותם לאתרעה חלקים, כזה:

חלק א': ח'—ט', י"ח—י"ט.

חלק ב': ט"ו, כ"ה—כ"ח (ומקומו על כ"ח אחרי כ"ב).

חלק ג': ט"ז—י"ז, י'—י"ח, כ'—כ"ה.

חלק ד': י"ב—י"ד, כ"ב—כ"ד (ומקומו על כ"ד אחרי כ"ב).

בצורת החלקים הראשונים יעיף המעורר מלתו על שלשה הרים שאירעו עליהם מקרים נכבדים בדברי ימי ישראל: הר סיני (ט'); הר גלמון (ט"ו) שהוא לפי דעתו הר גבון או הר חכמון; הר תלסים (ט"ז) שהוא לפ"ד הר ניון והוא הנקרא "אחלוך" (י'), ובחלק הרביעי יהפך המעורר לגביע וכחוזה יראה מראש את אחרית החויב אבר אמר לבוא את ישראל ולהשחית את ארצו (כ"ב).

נראפה לו עתה לדעת קצר כל חלק וחלק ע"פ בעתו וסדרו על הח' הלזו.

חלק א.

ח) אֱלֹהִים בְּצֵאתְךָ לִפְנֵי עַמֶּךָ בְּצַעְדְךָ בִּישִׁימוֹן סֶלָה:
ט) אֶרֶץ רָעָשָׁה אַף שָׁמַיִם נָטְפוּ מִפְּנֵי אֱלֹהִים זֶה סִינַי מִפְּנֵי אֱלֹהִים אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל:
יח) רֶכֶב אֱלֹהִים רִבֹּתַיִם אַלְפֵי שִׁנְאָן אֲדֹנָי בָּם סִינַי בַּקֹּדֶשׁ:
יט) עָלִיתָ לַמָּרוֹם שָׁבִיתָ שֶּׁבִי לָקַחְתָּ מַתָּנוֹת בָּאָדָם וְאַף סוֹרְרִים לִשְׁכֹּן יָהּ אֱלֹהִים:

סה יספר לדור אחרון חזיון מהן תורה על הר סיני. כמשקד נצח הלך ה' בראש מחנה ישראל ביציאתו, וביום נתינת התורה רעשה הארץ והשמים נטפו, וגם סיני רעש מפני פקד הדר אלהים וגאונו. אז בני ישראל אבר נתאספו לקבל תורת חיים רחו רבבות רכבי אלהים ואלפי מלאכי אל (שנאן) ובתוכם את אדוני בהר סיני במקום קדש. אז באבר נתעלה אלהים למרום ובני נבחרו מהמראה ובכל לבבם קבלו את כל אבר דבר ה' הוא בכיכול כמו שב שבו ולקח מהנות בחדש. אז אף גם הסוררים אמרו מעתה לבבן בלך יה אלהים! (עיין תהלים ס"ח ה', ישבן תנריך). התמונות אבר יבחיקו שם לנגד עיניו, כמו ביתת דברה וחזיון חבקוק, הם מגוירות ע"פ המסופר בספר שמות. ה' נגלה על שמו והלך לפניהם במדבר (שמות י"ג כ"ח), ביום מתן תורה רעשה הארץ וגדעזע ההר (י"ט י"ח, כ' כ"ח) ובני ישראל קבלו שיל מלכות שמים באהבה (כ' י"ט). ואף אותם רכבות רבבי אלהים ואלפי תרתלם שאזכרו שם לקח המעורר מספר דברים "ואתה מרכבות קדש" שיהיה סיוענו כמי ואתה ברכבות קדושים.

חדם המקביל אל ניסן שלנו, והקורא בשם אלוה זה "כוסרוס", ומעתו בו חדם שכשר לחיות עבודה או שכשר לעשות בדרך. ועתה אחרי אשר כל יום ויום יתגלו לעינינו דברים אשר היו עמומים ומכוסים אלפי שנים ומאחרן ילמו מעיד עדים חדשים המאתרים ספורי התנ"ך שלנו, אולי יעמוד עוד חדם כוסרוס (כי עד עתה נודעו רק ג' חדשים לורים: מרפא או מרפאם, בל, כרר, מיפע, זבח שמש, חיר, תמוס, פעלם). כעין רחיה להשערה זאת הוא כי בהלוח התשורי הכ"ל של הבריעים מוצאים יסורן חדם ניסן בחור "חדם של בית מקדש וחדם המלכיה". ואולי יש גם לחיזה רמז בדברי הכתוב: כיום החדם בראשון בחדר לחדש תקים את המשכן (שמות מ' כ').

חלק ב.

טו) בְּפָרֵשׁ שַׁדַּי מְלָכִים בָּהּ תַּשְׁלֵג בְּצַלְמוֹן :
כה) רָאוּ הֲלִיכוֹתֶיךָ אֱלֹהִים הֲלִיכוֹת אֵלִי מַלְכִּי בַּקֹּדֶשׁ :
כו) שָׁם בִּנְיָמִן צָעִיר רֹדֵם שָׂרֵי יְהוּדָה רִגְמָתָם שָׂרֵי זְבֻלוּן שָׂרֵי נַפְתָּלִי :
כז) קָדְמוּ שָׂרִים אַחַר נֹגְנִים בְּתוֹךְ עֲלָמוֹת תֻּפֵּפוֹת :
כח) בְּמַקְהֲלוֹת בָּרְכוּ אֱלֹהִים אֲדֹנָי מִמְּקוֹר יִשְׂרָאֵל :

לאחר לאבר מתן ובבר (מלבון הפרם בפיה, עי' פירוש הרד"ק בבם י"מ) בדי מלבוש לאבר בתו להלחם „בהר הבלג" (בן יגיע המבאר לא המלות בה הסלג) בצלמון, רלו בני עמך עוד הפעם לא הרבבות בל לוזה (הם ההליכות במזבחו פה) המולך במקום קדש. לז בעת המלחמה שבע בימין הצעיר מבלם היה רודה לותם (לא החויבים) ובני יהודה זבלון לממלא לא רגמתם (חניתם) וגן גם שרי זבלון ושרי נפתלי. לאחרי לאבר שבו מהמלחמה קדמו סרים לאחר נגנים בתוך עלמות תופפות, במו בהיה המגבא בבל פעם לקדם לז פני הלוחמים בשופט (שופטים י"א ל"ד, ב"ש י"ח ו'), ולז ברבו במקהלות לא לוהים, „לוהים מקום ישרלל" (בן יתקן תחת לוהים לדני ממקור ישרלל). והנה לל פיזו מלחמה בון פה המשורר ? בבר לממרתי למעלה בי ע"פ דעת הח' הלוי הר צלמון הוא הר חרמון ויהיו הנמרז גם במלות הר בשן (ע"ז), והמלחמה פה היא המסופרת בספר יהושע י"ז פה נקבלו הרבה ממלבי בנען להלחם עם ישרלל. בן לממם בספר יהושע יספר בי המלחמה היתה על מי מרום, לבל זה לי לאמר, יאמר הח' הלוי, בי המקום ההוא ע"פ המים בהוא לא ורטוב לא היה מבאר לרבבי ברזל, ברק על ידם חזקו הבנענים (עי' יהושע י"ז י"ח), וגם ידוע בי בני' התחמנו תמיד להלחם בהר (בופטים ד' ו', ם"ח בי"ח ד'; היה יבול להביא עוד רמזים בי בני' נהגו להלחם בהרים מדברי עבדי מלך חרם: תלגי הרים תלגיהם, מ"ח בי' בי'ג), ומוזה לו סיוע מדברי הבבתוב ז' ביהושע בם „ויבא יהושע ובל עם המלחמה עמו עליהם על מי מרום פתאום ויפלו עליהם" הוסיפו הם מלת „בהר" ἐν ὄρει. ובבלל נראה בי המספר בספר יהושע קצר בלשונו ובבונה לא חפץ להאריך בספור לבידת ענון תרן ישרלל בהיה תחיב למלבות חמאה בימי ירבעם, ולבן לא ספר בלל מעשה נסים שאירעו שם. לך לא לאבר לא סופר בספר יהושע בהתייר בדרך היר במזמור שלפנינו. פה יעביר המשורר לנגד עיניו את הלוחמים מעוטר בדבבי נצחונות, במו בהר סיני. לך תחת לאבר שם היו ישרלל הנפעלים היו הם פה הפועלים. בל הבבים לקחו חלק בהמלחמה, מקצה הדרום (בנימין ויהודה) עד קצה הצפון (זבלון ונפתלי). זה המציה דבריו של הח' הלוי, לאבר נראים לנו בעין פלפול. הוא יניח בדבר ברור בי הר צלמון הוא הר חרמון הנקרא היום Gebel-el-Scheich, והוא הנקרא בתהנוס שם „הור שלגה", ושמו עם ה"א הידועה מוצא גם אצל בזלמיוס Ἀσάλμανος, בספרים בהוצאות המאוחרות לשם Ἀλσάδαμος ובשם Ἀλσάλαμος, לבל מבין לנו זה ? הר הצלמון יזבר רק פעם אחת בתנ"ך (שופטים ט' מ"ח), לבל שם הוא אצל שכם והוא הנקרא היום לפ"ד ריעסם (בספרו Biblische Geographie Scheich Soleiman בשם 192 ע' Freiburg in B. 1872) לדרום של הר גריזים. גם בתלמוד יזבר בתי פעמים מקום בשם צלמון: ח"ר יהודה מעשה בצלמון בתחד שגעש את ברמו (בלוחים ס"ד מ"ט), סוב מעשה בצלמון בתחד שאמר אני חים פלוני בן חים פלוני (יבמות קב"ב), לבל לא נדע אנה היה המקום הזה, ולבן יבארנו בי היה גם הוא בסביבות שיר שבם בתחתית ההר צלמון (עי' בספרו של נייבויער Géographie des Talmud ע' 275) ולפ"ד גרץ

(קורות היהודים ח"ד נספח ט"ז) הלך מהכר הזה אל הים הגהר יורדת הגלמון שנז בהוספתח פרה ס"ט: ר' תומר יורדת הגלמון פסולה וכו', והוא הנקרא כיום בשם Nahr-Assuf. אחכל על ההר הזה לא יכול המבורר לומר בשום תופן כי רחבו חיתו מכוסה בשלג, יען הנו מהרים הנפלים, כאחר כאר העיר ע"ז רחזענמיללער בספרו Handbuch der biblischen Alterthumskunde 2 B. I Hälfte p. 115, עד שבשביל זה יתמרו הרבה מבחרים כי גלמון הוא שם עצם כללי, ופירושו הוא מקום גל (כן בתרגום שלפנינו ובשחוט הרד"ק, ומשמי המעתיקים לומר, גייעה, שמורעה, עזוחלד ועוד הרבה [8]). וגם מדוע נתן להפעיל שפק בספור ספר יהושע על לא דבר? אחכל אחרי החשום נוכל למצא סיוע לדברי הח' הלוי בדברי הרחב"ע בפירושו לכתוב הכ"ל בחומר: "והוא הר הגמלא בעבר הירדן מזרחה" ולכון היה לו להרחב"ע לחזה מקור נחמן, ואולי ממקור הזה בחב גם הח' הלוי מבלתי הזכירו. חולם בעיקר הדבר נראה לי לנטות מדעתו הרחבה. כן אחרי אבר נהועדו כל המלכים על מי מרום ויכובע בת עליהם פתחום לעבון היהם בם המלחמה. אמנם חח"ב כאשר נהגם ה' ביד ישראל נשארו המלכים לבל רוח, חלק אחד נס למערב עד גידון רבה וחלק שני למזרח עד בקעת מגפה. אחן המגפה היתה כפי המסופר שם (כרונ ג') תחת הר חרמון. ומאותם שנדפו אחריהם בהר חרמון הו גלמון יספר פה המבורר. בפזר שדי את המלכים הגלחמים (ויהים פה בפרט כמו כי כאחרנא רוחות השמים פרשתי אתכם, זכריה ב' י') ונפוצו לכל רוח, אז מותם שלחמו עמם בהר השלג בגלמון רחו הליכותיך אלהים. בהר הזה בעימין נעיר נדפם ובני יהו"ה רגמו מותם [9], וכן גם בני זבולן ובני נפתלי, והשבעים הנשארים נדפו אחרי החויב שברח לנד מערב. ואולי שיך גם לכאן הכתוב אמר אדני אבן אחיב אשיב ממצולות יס, מבבן מותם שנדפו אחריהם למזרח, וממצולות ים מותם שנדפו אחריהם למערב. כן נראה לי בהבנת הכתובים האלו.

חלק ג.

טז) הַר אֱלֹהִים הַר בָּשָׁן הַר גַּבְנֻנִּים הַר בָּשָׁן:

יז) לָמָּה תְרַצַּדוּן הָרִים גַּבְנֻנִּים הָהָר חָמַד אֱלֹהִים לְשִׁבְתּוֹ אַף ה' יִשְׁכֹּן לָנֶצַח:

ט) גָּשֶׁם נְדָבוֹת תָּנִיף אֱלֹהִים נַחֲלָתְךָ וְנִלְאָה אַתָּה כוֹנַנְתָּהּ:

יא) חַיָּתְךָ יָשְׁבוּ בָהּ תָּכִין בְּטוּבְךָ לֶעָנִי אֱלֹהִים:

כ) בָּרוּךְ אֲדֹנָי יוֹם יוֹם יַעֲמָס לָנוּ הָאֵל יְשׁוּעָתֵנוּ סֶלָה:

כא) הָאֵל לָנוּ אֵל לְמוֹשָׁעוֹת וְלַה' אֲדֹנָי לַמָּוֶת תּוֹצָאוֹת:

---

[8]) לפ"ד Böttcher יהיה גלמון שם כללי לכל ההרים המכוסים בעלי יער, יען ע"ז ירחו מרחוק כשחורים ומשליכים לב, ויהיה לפ"ז גלמון ההפך מן לבנון, שהורחקו הרים המכוסים בשלג לבן. — בדרך חגב תביא גם פירושו של אחד מחכמי הכוכים הקשולים שיהודור לשם גלמון, החב הכ"ל הרכיב חם גלמון עם שלם הוא ירושלים. שכח הדבר היה כי הוא ידע בלי ספק חת ספר חהלים רק מתוך התרגום היוני, ושם יקרא גלמון בשם Σελμών שוה בהברתו לשם שלם Σελήμ ולכן דרש נזרה שוה כזו.

[9]) ככה הגיה הח' גרן מלת „רדם" בכחוב כ"ח במלת „רדפם" ורחים הדברים, כי המלה רדם אין לה שם כל הכנה. אחכל מה שהעיר הח' הנ"ל כי הפעל רדה בח תמיד עם ב' הנה נשלם ממנו הכחוב לא יהדנו בפרך (ויקרא כ"ה נ"נ). ועל המחלים השניה של הכחוב „שרי יהודה רגמתם" הנה לפי כחורו של הח' הלוי חסרה מלת זרקו, ולכן לא חמנע עוד מבעליו מה שמעתי מפי ידידי הרח"ר רח"י כהרינעיין מוחרגת נ"י. הלא נודע כי פעמים רבות בתנ"ך יבא נשוא המשפט במספר הקודם, כמו קשת גבורים תחים (ש"ח נ') מספר יתיך רכים (חיוב), ואחרי שיהודה הוא גם לבון נקבה, היתה יהודה לקדשו (תהלים קי"ד נ') נראה לנקד גם שרי יהודה רַגְמָתָם, ר"ל שרי יהודה רגמו מותם ויהיה כלי כל זרות, ואין חנו לריכים להגהתו של הח' גרן רַגְמָתֵם, אשר היא חמנם לפ"ד פשוטו, אחכל לא חנעם לחיך חנין.

כבר אמרנו כי לפ"ד המבואר הר חלוסים הוא הר ציון וערבו נעלה מערך הר בתן במאבר בחלק אחר לפני זה (ואם יבחל הקורא ח"ב העיקר חסר מן הספר, גם בעיני יפלא). ולכן יבוש המבואר פניו אל הריש גבגיש והר בתן ויבחלוב: מדוע זה נקל בעיניכם [10]) ההר אחר תמד חלוסים לבבתו ואחר עליו יבתן כי לגלח (ט"ז—י"ז). אבל מראה ההר הוא עתה אבל ואמלל, כי הגשם לא ירד עליו זה זמן כביר וכל העם חפו רחבם, ישן הרעב גראה בחלן. ולכן יתפלל המבואר כי ירף חלוסים גבם נדבות ויאמר הלא תמיד בעת גלאה נחלתך אתה כוננתה אותה [11]), ואותם היושבים בגחלתך הלא הם תיכך, ולכן הכין לעני הזה בבב טובך את מחסורו, אתה חלוסים (י—י"ח). ועוד טרם כלה תפלתו הנה המבואר כבר כמו ירפא לגגד עיניו גשם בוכה ואחריו יגיעו נהות דשא וכבר יבוך את אדני אבר תמיד יבלא יבוכתו וחלוסים אבר בידו הולאות סוגות לבלות מות הוא לנו אל מוביע (כ'—כ"ח).

חלק ד.

יב) אָדֹנָי יִתֶּן אֹמֶר הַמְבַשְּׂרוֹת צָבָא רָב :
יג) מַלְכֵי צְבָאוֹת יִדֹּדוּן יִדֹּדוּן וְנוֵת בַּיִת תְּחַלֵּק שָׁלָל :
יד) אִם תִּשְׁכְּבוּן בֵּין שְׁפָתָיִם כַּנְפֵי יוֹנָה נֶחְפָּה בַכֶּסֶף וְאֶבְרוֹתֶיהָ בִּירַקְרַק חָרוּץ :
טו) אַךְ אֲלֹהִים יְפַזֵּר רֹאשׁ אֹיְבָיו קָדְקֹד שֵׂעָר מִתְהַלֵּךְ בַּאֲשָׁמָיו :
טז) לְמַעַן תִּמְחַץ רַגְלְךָ בְּדָם לְשׁוֹן כְּבָיְךָ מֵאוֹיְבִים מִנֵּהוּ :
יז) אָמַר אֲדֹנָי מִבָּשָׁן אָשִׁיב מְמִצֻלוֹת יָם :

הנה החלק הזה הוא הסר ההבנה יותר מכל הקודמים. והנה כאבר אמרנו לפ"ד הח' הלוי יבבא שם המבואר על חויבי ישראל. אבל מי הוא החויב? הנה נקרא כי חלוסים יחזק קדקד שער מתהלך בחטאיו, אבל מה הוא המוגן בזה, קדקד שער אבר מהלך בחטאיו? אבל אם גם נאבר קדקד שער של מתהלך בחטאיו, עדין לא נרפא לנו. ולכן אין לפנינו כ"א שתי דרכים: או כי גניה תחת קדקד שער "קדקד רפע" (כמו שהיקון כבר הח' הולאנדי Dyserinek ואחריו ר"ח קרוכמאל בספרו הנ"ל, כפי שהביא דבריהם גרן בפירושו) או כי בשר הוא שם בם עשם פרעי. המבאר נוטה להשערה הבניה ויאמר, כי הכבה בשרו לנקד שֵׂעָר, ויהיה המוגן שם חדוש, אבר חיבו תמיד את יבראל מקדם קדמתה עד בותם בבריה בימי הורקנוס (ואמנם עוד ח"ב נשרו לנו חיבה). אבל אם גם שָׂם בפי הנביאים תמיד על חדוש, הנה לא מלאנו לף פעם אחת כי פשטו על אדת הנפי, ישן כי בשום עת לא הזקו כי כך, ולכן לא עליהם יכונו דברי המבואר. ועוד לו היתה שם הכונה על חדוש, אז לא חדל המבואר מלהזכיר בנידה בריה אחים, כמו עמוס (ה' י"ח) ועובדיה (י'—י"ב), ולפי זה אין כל ספק כי חדוש לא נזכר שם. ולכן מי

[10]) כן יבאר הח' הלוי מלא תרגום, ולא חדע מאין לקח פירושו זה. וכפי הנראה היותר נכון הוא פירש"י: למה תזדקנון אתם הריש גבגיש הגבוהים להשחית אם הרר, ורבר הוא מאדם בלשון ערבי כמו שהביא רש"י שם בשם ריש הדרשן, ולזה יסכימו גם המפרשים שלא מצאו עמנו הבקיאים בלשון ערבי כמו גזיניום ודע וועטער, והם יבאריהו כמו לוטש עין. ולפני הבשיעה היתה הנוסחת: מה תרגון הריש גבגיש (מבא לבין תבמון עורף דגבגים).

[11]) לא נוכל להחשמק מהעיר בזה על ההנהה המצוינה על המצאר בהבאוב "נחלתך וכלה אתה כוננת" הבאוב הזה הוא קשה מאד להלמו ולא מלאו בו כל תגבי חיל יהיהם. הר"ח קרוכמאל בספרו הבאב והמבאב, ואחריו גרן בפירושו יגיהו "נחלתך ומלאתה". אבל הלאן זה הדחק גיחה לעין כל. חולם הח' הלוי יאמר, כי הבי של נחלתך שייך לבאן ולבאן והו' הוא תעורת י' ויהיה "נחלתך כי נלאתה".

הוא המויב? אם נרצה לדעת דבר כזה, אז עלינו לבוא עין על כתוב ל"ח שבש נקרא המויב בשם "חית קמה". והנה ככל תלונות אסיס רק לבני עמים היה קנה לרוב, ה"ה למצרים וכבל. במצרים עשו מהם עלים לכתיפה או חניות קלות לבוש כהם ע"ש היאור וכתרן הכבדים גדלו בהבנשות הגדולות ע"י נהר פרת וכהמבו כהם לבנין. אבל על תרן מצרים לא יכול לרמוז פה המסורר (וכבר חשב כזה הח' גרן), כי הלא מני מצרים יחתיו תבמעים ויעברו תה עם ה', ולכן בבל הוא המויב שתליו יכון פה. לפ"ז חית קנה היא החיה אשר תרכין בתרן בבל בבנשות קנה והוא החזיר המדברי, ויהיה ת"כ חית קנה מקביל אל חזיר מיער (תהלים פ' י"ד). המבאר, שכל לבושה בני קדם רגילות על שפתו, מוצא כי גם בלשון תבר נקרא החיה הזאת בשם "בהמה קנה" schahu scha kana (חזיר בל קנה). והיא היא החיה שנזכרה בכתוב: אל תתן לחית נפש תורך (תהלים ע"ד י"ט) וכ"ל לחית קנה או חית יער מקביל אל חית קנה פה, להור על היוצה פה. לתרי תבר עלתה בידינו למצא כי רבר הטורר הוא בבל, יאמר הח' הלוי, הנה אין כל ספק כי הטורך להגיה "קדקד בטער", אבל תם גם נסכים לדעת המניחים "קדקד רבצ", התויב העומד בבבטו הוא בבל ולא תתר.

לתרי ההקדמה הזאת הנה גם הכתובים ירתו תור. תדני נתן אמר, ולא לבד נביתים ותוץ תך גם נביתות מבבות נפש רב (י"ב) ומה הן מבבות, כי כל מלבי נבתות יהודדו ויובלו מתוך תכן יבתל (רב"י) ויוצא בית (בן יניח התת ותות בית) היא בוסת יבתל תחלק שלל. ובעוד תבר הלוהמים יבבטו בין בפיים [12]) נתבא בנפי יוסף ותבורתיה בירקרק תרון (י"נ—י"ד). פי ילתם ליבתל ויתתן רתם תויבין, ה"ה קדקד בטער, עד כי רגליך יהלבו בדם (המבאר יעיר פה כי לבבם מתן בתי הולתות: הבתה והטועה, כמו בערבית מתן ומתן) ולבון כלביך בדם תויבים (בן יניח התת ולבון כלביך מתויבים) הבתים מהוא, ר"ל עמנו, מסטער, ההבועה היתה כ"ב בללית, עד כי לא נבד תוהם תבר בתרן יובטו, כ"א גם הגדתים והפליטים יבוזו, ותף תוהם תבר הם בסבנה היותר גדולה, בבבן ובמלוות יס, תף להם התיה סליטה (בבן הוא מקום מסוכן מאד, תביתי בסן כהנוני, ולכן מקביל היטב אל מלוות יס). הסיום הוא מעתה קל ההבטה מאד. לך בהתלה נעיר על חיזה הקוניס בל הח' הלוי. בכתוב כ"ט יניח: ניה תלהים במקום תלהיך [13]) ועיך במקום עוזה, ויהיה: זוה תלהים עזך, עוזך תלהים זו פעלה לנו. בכתוב ל"ת, יניח במקום בענלי עמים, נגעלי עמים, ר"ל היותר נגעלים מבל העמים, כמו בקרא גם נפניה לניוטו העיר הנגתלה (נגתל ונעל הורתה תחתה), ובמקום בזר עמים, בזר עמים, ביהיה מקביל אל הניוי נער (וכן הוא בהפסוטא, בדר עממא), ויהיה לפ"ז פירוש הכתובים: המסורר יבקש מהי שהוא ירתה תת עזו שבו פעל לנו בבל פעם (כ"ט) ועי"ז יובילו לך מלבים בי להיכלך בירושלם [14]) (ל'), וכי יגער תלהים בחיה קנה שהם עדה תגיבים נגעלי עמים, תבר רק לגהון ולהרום מגמהו, עד כי הבזה לני בסף (מלבון מרתה מעוח

[12]) הח' הלוי יבאר פה מלת שפתים, תבבי בית המעבתים, קרוב להורתתו ביחזקאל מ' מ"ג, ע"י תרגום ורש"י שם. תולם יותר נרתה פירוש הרתב"ע כי הוא מלבון שפוח הסיר שהוא בעין שחרום, ולפ"ז יקביל היטב לבפני יונה נחפה בבבף, ר"ל תחם הם שחורים וכו"י היא לבנה.

[13]) והוא ע"ע תרגום השבעים: σου γενήσεται ὁ Θεός σῦ ἔντελαι וכן יתרגם השורי: פקוד תלהים עוסיך. וגם בהרבה ספרים כתוב תלהים במקום תלהיך.

[14]) הח' יגביל לבעתים המקום שתליו נפים תת פיניו, כמו ויפע לוט מקדם (בראשית י"ג י"ת). ולפ"ד עמנואל הוא כמו בהיכלך וז"ל: "הח"ס תבר במלת מהיכלך הוא המקום כי"ת כמו כיום זבחכם יתבל ומעתרים שעיניו ובמתרים, מעתרים השבח שעיניו בעתרת, ויבב דוד בירושלם ביום ההוא מעתרת שעיניו ביום ההוא בעתרים.

שנותנים לה העמים הנכבדים, וביזוי ה' העמיים, החפצים קרבנות (ל"ח). אבל העמים אשר יתנו כבוד לה' הם מגדים וכוס (ל"ג) ויחתם המשורר בקריאה לממלכות הארץ כי יזמרו לאלהים (ל"ג—ל"ה) וגבורתו אלהים ושבחתו על ישראל עמו (ל"ו).

עתה נבין להגביל זמן חבורו של המזמור. גם בדבר הזה מצוכה גדולה בין המפרשים, כי להיות כוונת המזמור בכלל בלתי מסוכנת וגולטת כראוי, הנה לי אפשר לדעת בבורר על מיזה זמן יכוון דבריו. אבל בכלל מלוותיו וויודיו שבתו בו מראים בהלכע כי נתחבר בזמן קדום ולזה יסכימו רב המפרשים. רז"ל יאמרוהו על מתן תורה, אבל הבאור הזה לא מצא חן בעיני רוב המפרשים רש"י ז"ל (רביתינו דרשו כל המזמור הזה עד ברוך ה' יום יום על מ"ת ... ואני אין לבי מתיישב). הראב"ע יאמר, כי חברו דוד על המלחמות שלחם עם שכניו, אבל מהשוב לי, נראה כי בבר עמד המקדש על תלו. ומפני שבא במזמור הזה, כי גלחמו יחד שבטי יהודה ויבולן (בשוב כ"ח) יגבילהו דע ווטעטע לזמן שלמה, בעת נתחלקה הממלכה, אבל לפ"ד היטיב נתחבר בעת בהלכו חיל יהודה עם חיל יבולן למלחמה על מואב. סרד"ק יאחרהו על מפלת חיל סנחריב, ונרן לפי בעתו בחית קנה היה מגרים, יפרשהו על מלחמת יאביהו עם פרעה נכה. ולעמת זה נמצאו מבאדים ומבקרים בלא מבני עמנו, אבר יאחרו את זמן חבורו עד זמן בית שני. עוזיד"ז יאמר כי נתחבר בעת הגוך בית שני, ולפ"ד ריימס וולסהויזען ירמז פה למלחמות שפרנו אחרי מות אלכסנדר בן מלכי סוריה ומגרים, הסולוקידים והתלמיים, ואחרון עוד הרחיק לגבת בהגבילו זמן חבורו בימי יוחנן או שמעון החשמונאי. אבל גם בענין הזה הראם הח' הלוי את מדיעתו יביעתו היחרה להוציא דבר מהיך דבר ודרך גם זה דרך חדשה, אשר לא שערוה כל המפרשים שלפניו, והשערתו ע"ד הגבלת זמן חבור המזמור היא חדש וגוונה ביותר, ונוכל לומר עליה אחרון אחרון חביב. מדברי המשורר נראה, יאמר הח' הלוי, כי אבר המזמור בזמן אשר בבל היתה בעצם הקפה ואמרה להכחית את נחלת עם ה', והבית עודנו עמד על תלו. ארץ יהודה אמללה כי הגשם לא נראה בארץ, גולם המשורר יקוה כי ירחם ה' את עמו וגם יחזן את בחם החויב, כי ממגרים וכוס הבא עזרה והם יבואו כלה את החויב (ל"ב). כל המקרים ההלו יעבירו כמו חי לנגד עיניו את הענין האחרונות למלכות צדקיהו, הזמן אשר בו נבא ירמיהו. גם הגבית הגדול הזה יגייר לנו במלחמות גיומות את ביתת החויב הגורא (דה' כ'—ל"ח) וגם את דברי הבלרות (י"ד ח'—י'). גולם בעוד אשר ירמיהו יאמר, כי הרעב הוא לענש על העלות יהודה כי עצתו ושוותיהם כי נדלו מאד, יקוה המשורר בלבו כי לא ישים ה' את שמו. עוד יהר חלוסי דעות נראה ביניהם בעניני המדינה. המשורר שלנו יפפה לתשועת חיל מגרים וכוס ואת מלכות בבל הרשעה יכנה בשם בחית קנה, נגעלי עמים, ואולם ירמיהו בהוחו הבביר ראה מראש כי אות עזרת מגרים (ל"ז י"), ולכן ייעץ את צדקיהו כי יביא את עוהרו בעול מלך בבל (כ"ז) ואף יכנה את נבוכדנאצר בשם עבד ה' (כ"ה ט'). אחרי כל אלה אם נקרא בספר ירמיהו ע"ד הנבואים הנפלאים, ובראשם חגגיה בן עזור, כי יבבר כי את עול מלך בבל ואף כל גלות יהודה יבואו מאלהים בבדים, הנה גם המשורר שלנו יבא לא לבד כי חיל שבער יאבד (י"ב—ט"ו, כ"ג, כ"ד) אך כי גם הגלחים יביאו (כ"ג). לפי זה נוכל לאמר, כי המזמור הזה נתחבר מבבא המתנגדת לירמיהו, ומי יודע אולי חגגיה בן עזור הוא המחבר. הדבר הזה לא לבד כי לא יפפיל את ערך המזמור כ"א עוד יגדילנו, ובבל הבבוד אבר יוחם להגביה אבר מרחם הוקדם לדבר בשם ה', לא נוכל להכחיש כי אחבה עזה לעם ה' ולקיומו קונה גם בלב מחבר המזמור הזה. הגם כי בן אחרי בוות אלפים נשמע מקול הערבל קול אבר לא שמעו את שמעו עד היום הזה. ד"ר שמואל אברהם פוזננסקי.

הפסח שנעשה בימי חזקיהו.

מאת ד"ר חיים אפנהיים.

דברי הימים ליובלות היו בכל זמן מקור נפתח לרבני הגדהת, אבר בחנו ממנו רעיונים נבונים, גלוות למוסר חזני בומעיהם בכבדם נדק בקבל רב, לחמוס גם סוני הלכות הביתו את לבם, ולהוכיח בהכמה ובינת בוהנת על כל אבר נעשה בדבות הימים בקרב בני עמנו לדעת את הקורות אבר מלחום ופעולתן על לב חכמי הדורות ורחביו ואת אבר יעלו לרפלות את בבר בת עמם ולהביבם אל הולתם, כי דבר מוסכם היה אצל בם הועלה, בדי לעמוד על דבר הלכה ולפהור היאה בהלות אבר נתעוררו בבית מדרבם בעיונים סומים, ואף בלא נסאר מנגד עיניהם, שבמה פרקים מימי בפות הספרים סרו אבוהיהם מאחרי ה', ועבדו ע"ז בכל הגוים אבר סביבותיהם, וגם בעת אבר עזבו אלהי אבר ע"פ רוב לא היה לב העם ובריו ומלביו נאמן לתורהנו ולמצותיה, בכל זאת חבבו בהלגסים אבר היו הבדים על דבר ה' הבהדלו לעבות בהורה בכל מה דאפבר, וגם במקום שבראה בלא חבו על פרטי הדברים בקיום המצות, ע"פ ים ללמוד מהם בדת מה לעבות בעת שהסעה לריבה לבך והתברה יבריהם לעבות בלא בהלבה, בדי בלא הבעל המצוה לגמרי לו בדי לגדר מילתא ועשיהם בדומים להם. הנה הפסח אבר נעשה בימי חזקיהו המלך היה ג"כ עין גדול לחז"ל לחקור בו וביחוד מצני בכל מה ביספר לנו מזה בדה"י (ב' פרבה ל') תינו מבולר בל בך להבין את העין בכל פרטיו, ומה שחבב חזקיה בעיבו לעבות את הפסח בחדש השני וגם מה שחמרו חז"ל בפירוש הפרבה לו בדרבו בדי להוציא ממנה הלכות חדשות לריך תלמוד, התבר הוא בחכלית הקצור, כי דברי הורה עריכים במקום אחד ועניים במקום אחר, על בן הביעותי את לבי לבבר דעתם ומקור מחלוקתם.

הגיה בהוספתה (פסחים ס"ח): ניתן להם ליובלות לבנות בית הבחירה ביחיד שובח פסח בני ואין הגבור עובח ס"ב ר' יהודה חומר חף הגבור עובח פסח בני ח"ר יהודה מעבח בחזקיהו המלך בשיבח את הגבור לעבות ס"ב שנא' כי מרביח העם וגו' ר' שמעון חומר לא בשיבח את הגבור לעבות ס"ב חלא בשיבר ניסן בניסן ואין מעברין חלא אדר, ר"ש בן יהודה חומר משום ר"ש חף מפני שעיבח את הגבור לעבות ס"ב. הנה בריהתא זו חומרת דבשוני ובבר העיר הר"ד פחידו בספרו "חסדי דוד" מה בייבות יש בין תחלת המאמר ניתן להם ליובלות לבנות בית הבחירה לפלונתת דת"ק ור"י חם גם הגבור עובח ס"ב, וגם הרב בעל פני מעבח בפירושו ליובלמי (פסחים ס"ט ה"ח) נדחק מאד ליצב הגוסחת. וכן דעת ר' יהודה קצר להולמה הלא הוא מודה דעומאה הוהרה בגבור ח"ב יכולין לעבות פסח רחצון, וכמו בן לבון ר"ב בן יהודה אינה מדקדק בראבר ירחה הרוחה דאב עיבר חזקיהו ניסן בניסן לא עיבח את הגבור לעבות פסח בני. ולדעתי פירש העין בך הוא, דת"ק סבר מאחר שנוהה הוהרה ביהו' ליובלל מקום מיוחד להקריב חובות וקבבות נבור על בבחך נריבין אנו לומר בהעומאה הוהרה בגבור למען לא הבעל העבודה ע"י העומאה או בדי שלא יהי רוב הגבור בטל מלעבות את הפסח, אמנם אם יהי' מוהר להקריב חובות ופסחים בבמת יחיד לא ההי' העבודה בעלה ע"י העומאה דאם נעמאו הבהנים או בלי שרת בבבמה זו יכולין לעבותה הבהנים בבבמה לחרת,

וכן אם נטמאו כולם הצבור יכולין העבורים לעבוד קרבן פסח כל אחד ואחד על במתו, ואין כאן צבור כלל שהרי הטומאה מוהרה בו ומאחר שהטומאה מוהרה בצבור אין סברה לומר שגם הצבור עושין פסח בני מפני דיכולין לעבוד בראשון ור' יהודה סבר דאעפ"כ בדיעבד אם לא עבד פסח בראשון יש להם לעבוד פ"ב, שכמו שהיחיד אם היה בוגע או חוגם או חפי' מזיד (פסחים ע"ג:) יכול לעבוד פ"ם כך הצבור דגם הצבור אם הי' בדרך רחוקה וחללו לעבוד את הראשון יעבו את הבני כמו כן אם חללו לעבודו מפני הטומאה לא בטלו ועבו ליסור מ"מ יש להם הקלה ביעבו פ"ב והניח רש"י לזה מחזיקו המלך בזוה את העם לעבוד את הפסח בחדש השני מפני שהבהמים לא התקדשו למדי והעם לא נאספו ליכושלים. ולפי דעתו צ"ל ר"י לא עיבר מחזיקיהו את הצבור רק בזוה לעבוד פ"ב, ומה שנאמר בקרא כי חללו את פסחיהם בלא בכתוב כי התעלל חזקי' וגו' אין פירושו בחצב בעשה ליסור מפני שחללו פ"ם בטומאה, כי זה אין ליסור לדעת ר"י שהוא סבר דאף בפסח שני נדחתה הטומאה (זב ע"ה:) אלא בעוגו מי' בעיבה את הצבור לעבוד פ"ב, מפני שיכולין לעבוד את הראשון בטומאה ואסור עכ"פ להחלה לדחותו לפ"ם מפני הטומאה. ומעם ר' במעון חולק ואמר לא בעיבה וכו' דהוא סבר הצבור אינן יכולין לעבוד פ"ב רק בזעוגו מי' שעיבר ניסן בניסן, וכ"ם בן יהודה אמר לא מפני בעיבה את הצבור לעבוד פ"ב, הגה לפי דעת הר"ד פאלדו ים למהוק המלה "לא" וכ"ה גרסת הבבלי (סנהדרין י"ב) ואין לומר דאי"ב ר"ם בן יהודה הוינו ר"י דזו אינו, דלר' יהודה הי' היסור על מה בעיבה בבר דחדל לעבוד את הראשון מפני הטומאה בהוא עכ"פ אסור להחלה והצרך ע"ב לעבוד את הצבור לפ"ם ולר"ב בן יהודה היה היסור בחסר בעשו פ"ב דסבר בה"ק דצבור אינו יכול לעשות פ"ב. ולא אם אין למחוק המלה "לא" בדברי רבב"י, בחסר שבך היא גרסת כל ספרי ההוספתא, ים לפרש דברינו דקאי אר' יהודה ואמר לא בעיבה את הצבור וכו' דלר"י לא עבה אלא ליסור לכתחלה ולרשב"י שני ליסורין עבה אלא עבו פסח בראשון ובעיבה את הצבור לעשות פ"ב.

ומהוך הדברים האלה יגולר למו עוין גרייתא אחרת בהוספתא (סנהדרין פ"ב) דתניא התם כפי נוסחת כ"י ערפורט אין מעברין את השנה מפני הטומאה ומעשה בחזקיהו המלך שעיבר מפני הטומאה שנא' כי מרביח העם וגו' ר' יהודה אומר מעברין מפני הטומאה; כי שעיבר מפני הטומאה שנא' כי מרביח העם וגו' ר' יהודה אומר מעברת היא אלא עיבר ניסן בניסן וכו' ר"ב בן יהודה אומר וכו'. פי' דה"ק סבר אין מעברין מפני הטומאה מ"ב זה הי' עונו של חזקיהו שעיבר מפני הטומאה וכ' יהודה אמר מעברין כמו שמעברין לאיזה צורך כך מעברין מפני הטומאה אף שהטומאה הותרה בצבור, ובפרט אם היו שם שלח שמאים ולא טמאי מתים בלבד וכ"ו אלא כפי דעתו שאין ללמוד מחזקיהו על דבר עבור שיש דהוא לא עיבר כלל אלא שעיבה את הצבור לעבוד פ"ב, וכ"ם קאי תי"ק ואמר אף בלכתחלה אין לעבר את השנה מפני הטומאה מ"מ בדיעבד מעברת, כמו שאמרו (כ"ב כ"ה.) אחם אפי' בוגעים אחם אפי' מזידים, וזה בדייק גלבוא אם לעבר הוחה מפני הטומאה בבר מעברת היא, ושוטו בל חזקיו הי' שעיבר ניסן בניסן דדוקא בחדר ים לב"ד אז למלך לעבר הוחה בראשון ואחם ר"ב בפחם בריית בפסחים (ב"ו) במעשה זה לא הודו לחזקי' סייעתו. ובכ"ש אומר אף וכו' וקמ"ל דאפי' הכי אינו מעברין. והגה לחכמי בבל היה נוסח אחר בבריית ים מן המעתיקים הקנו נוסחות ההוספתא בפי גירסת הבבלי ובנגה היא בידם, דתניא בסנהדרין (י"ב.) אין מעברין את השנה מפני הטומאה ר"י אומר מעברין א"ר יהודה מעשה בחזקי' וכו' ומקנו בנמ' מעשה לסחור (ב"ה גירסת כ"י מינכן) והכרחו לומר הסורי מהסרת ורבי קהני אין מעברין מפני הטומאה

ואם עברוהו מעברת ר"י הומר היום מעברת ומעבה בחזקי' וכו' למאי לפי הגרייתא בפסחים אין מקום לפירושם דבש נאמר מפני כל ר"י דחזקי' עשה את העבור לעצות פ"ם, אבל לא בעבר את השנה. למאי מן הירושלמי (סנהדרין פ"ח) משמע שהיו לפניהם העתקות שונות מגרייתא זו, וגם גרסו ר' יוסי במקום ר' יהודה בשם נאמר היה הגיי הגת אין מעברין מפני העומשה ר' יוסי הומר מעברין שבן מניו בחזקיהו ור"ם הומר לע"פ שעיבר ניסן היו מעוברי שלא אדר ר"ם בן יהודה וכו' היה הגיי הגת מעברין והיה הגיי הגת אין מעברין, ובני הגלים הללו מורין על סיעו נוספות בגרייתא דבבלייתא דלפי ההגת האחד שבר ת"ק מעברין ור' יוסי חולק ואמר אין מעברין, ת"ל דעתו שזה הי' עונו של חזקיהו שעיבר מפני העומשה ולפי העתקת הבבלי חילוף הדברים עיין שם. למאי נוסח הבבלי היינו מתקן שם לא שנאמר בים לגרס ר' יוסי במקום ר' יהודה ואין שפק בשיטו הנוספות נולד מפני שלא נמו בתי כנייתות הללו בדבר פסח בני ובדבר עבור בים בזמן אחד רק בשהיו נוהגין מס' פסחים בא אחד מן התורגמים אחד הגת הבבלייתא קמיה דרים מהיבתא, בגרייתא דשאנה ובשהיו נוהגין שהדרין בשם הבבלייתא בעינן שיבור בים ולו בשנה אחת אחר אחר לא ידע מחלוקת ת"ק ור' יהודה בעיין פסח בני. למאי בדור הדבר בנוספתא הנוספתא כ"י ערפורט נכונה היא.

ועתה נעיר עוד על מה שהמה הרד"ק בפירושו לדברי הימים על מה דאמרו שנה דברים עשה חזקי' וכו' עבר ניסן בניסן ולא הודו לו, מה נהדי' נאמר בקרא ויועץ המלך וכל הקהל בירושלם לעשות הפסח בחדש השני, דמשמע שחזקי' עשה הדבר בהסכמת הבריות והעם עי' שם שהאריך בזה. למאי נדעתי שלקו חז"ל בפי' פרשה זו. הנה ר' יהודה פליג על המשנה וסבר שחזקי' לא הי' מעבר את השנה כלל ומעמו מפני שנאמר בתחלת הפרשה שהתיעץ עם שריו והעם לעשות הפסח בחדש השני ופסח פירושו קרבן פסח ולא חג הפסח, שכן מניו בתורה, וה"ק שבר שחזקי' שיבר את השנה מפני שנאמר לקמן בפרשה שעשו כי ירבתי חג המצות שבעת ימים, ולפי דעתם מעשה שהי' כך הי' שבתחלה כשראה המלך שהבריות לא התקדשו למדי והעם לא נאספו לירושלים החיעץ עם שריו ועם האנשים מן העם שהי' שם לעשות פסח שני ושוהו לו, למאי שח"ל נמלך חזקי' מפני שעלה על דעתו שבשה ושמה שניה לא עשו את חג המצות וגלגו ומגמת נפשו היתה, להודיע להם העם כלו בדרכי התורה והמצות תשב, שעוד הוא להבניל לשוב את חג המצות, דשם יעשו רק את קרבן פסח אין זה היקון גדול כל כך, לכן נזה ביחוגו את חג המצות והוזרך מעשה זה לעבר את השנה בניסן, וזה הוא שעשה המלך מדעתו, למאי שהמה הבריות לף שלא מיחו בידו מ"מ לא הודו לו, שעוד עשה, מפני שעיבר ניסן בניסן, ומן הקרא משמע שהמעשה הי' בחדש ניסן כמו שנא', ויועץ המלך וכו' כי לא יכלו לעשותו בעת ההיא כי הכהנים לא התקדשו למדי והעם לא נאספו לירושלם, ואם הי' המעשה בחדש אחר מה בכך אם הכהנים לא התקדשו והעם לא נאספו עוד לירושלם, הלא הי' לכולם זמן רב להתקדש ולאסוף שמה. ונסתרו מעשות הרד"ק ואין עוד מחיוב בפרשה, וכן אין להקשות על ר' יהודה הלא רשאי לעשו את חג המצות שבעת ימים, דבאמת הורשה שעה כשלח היתר חזקיהו לעשות, כדי להבניל את העם לעשות חג המצות, שמהרשלו בזה כמה וכמה שניה, למאי הקרבן לא הי' רק פסח בני, דהא אין חיוב בדבר אם יתבטל העם מלכילת חמץ שבעת ימים, דבזה לא עבר על חקי התורה, רק בשוגו הי' שביעול חוקן שהיו בירושלים מלעשות פסח לחבון והשיעם לפסח בני, אבל אין בזה רמז בפרשה זו שהיתר להם בחדש הראשון לאכול חמץ או שלא לאכול מצה בניל לחבון, דחוקן שהיו בירושלם לעבר שנמנו את הפסח כדרך שנמנו העתידים את חקות הפסח, רק שלא עשו את קרבן פסח, ויהיובב הענין נשיל לכל הדעות.

גרגרים.

מאת ד"ר שמעון בירנפילד.

ח) במכתב הנודע, אבר כתב הרחב"ע בעטות נדולה על רבנו הס שהדשים רבד"ו (כ"ח ח"ז נד 35) נמלא:

הֲנָכוֹן אֶל אֲבִיר־עַם אֶל וְרוֹעָם,
לְהַשְׁפִּיל רֹאשׁ בְּמִכְתָּב אֶל בְּזוּי־עָם?
וְחָלִילָה לְמַלְאַךְ הָאֱלֹהִים
אֲשֶׁר יִקַּד וְיִשְׁתַּחֲוֶה לְבִלְעָם!

והח' לטרים, אבר לא יברה בעיניו בימינו הרחב"ע עצמו לבלעם תקן הכוב הרחבין וגרס לְבַל־עָם תחת לְבִלְעָם (ויהי ע"פ דנרים ל"ב, ט"ו, הס קנאוני בלא עם וכו') ומסכים לו נם הח' נרץ, ונם אנכי נתכתי לחביו והדפסתי כך. אולם לחרי כובי נחמתי, כי בחמת רבד"ל בחבתו הנדולה לדברי קדמוניו חדר יותר אל האמת, וכל התפיעה הוא ע"פ הציור הנמלא בפרכת בלעם, כי הסתחוה זה (ב"ב יה חכם) למלך ה', כתבר רחמו, ע"כ יאמר הרחב"ע, כי אמנם מלילה למלאך להשתחות לבלעם, וכן חלילה לרבנו הס בימינו עצמו לפני הרחב"ע, אולם לא המבול עצמו לבלעם, ודי למבין.

ב) בחנרת התמודה בכתב כי מנחם בן סרוק למעיבו ואיש חסדו, חסדאי ספרים הנבוית, אבר עוד ביום העיר הנדות חמלה בלבבו למצב החכם העלוב הזה, בהיות למכתם ע"י המון בוער כאש בקנאתו וע"י חכם יהיר וגביל לא לחסי־נבר, במכתב הזה ים עוד לחזק מליצות בלתי נודע תירובן, והח' בד"ל (בהדשים המכתב הזה בפעם רחשונה בבית המוסר לבבה ח') הניף ידו ברוחו הבביר והחיל על כל מחבבה ונתן לבי התנרת היקרה הזאת מעורפת ומזוקקת, וק במקומות מעטים, אבר בחוך בבלו לא הניח חבכם ויקבה נם נמו לנוח עד הבליחה, כי מי מיבות אחרי המלך, מה אבר בבר עבותי? רק בתי הערות קטנות נעמיד פה, מנחם מספר בחנרתו זאת, כי חסדאי, אם כי קדאותו מנרניקים, ממקום שבם לא חסר לו דבה, ובקורדבה הסקידהו על מלאבת למודים, עכ"ז לא המך את ידו נד מיינה, כי אם מחסור ורים היה חלקו (ובל"ם יען לא למד לשונו להחביר הנשות בחבר אוהב נפש חסדאי אים התפל) ואחרי בן אומר כי היה נוע בדעב לעיני חסדאי "לולא רחמי אדוני אביך, יהי אלקיו בעזרו, אבר חסיתי בלוי". וזה הדבר פשוט, כי נם אביו בל חסדאי היה נדיב לב ואוהב נדיב יותר מבנו אבר כפי הנלחה רק לחנוסה הטה אוזן, ובנדק העיר הרבד"ל בסוף החנרה, כי יוכל היות, שבכוונה הזכיר החביבי את שם כי יצחק הספרדי אביו בל חסדאי, כי הנדיל לעשות נדיבה, ומבנו הנביח שחק, יען כי אולי היו מודעים מעשיו, להיות נעל נאוה ומצער להבמים, אבר לא שהו לו בחנוסה, ולולא דברים המעטים בספר ממנו הרחב"ד בלאחר יד היה מניע לו העיגם הרחוי, סיפים שמו נשכח נרמות הימים. אולם הח' נרץ נימח מצא במליצת "לולא רחמי אדוני אביך" ותקן ע"פ הנהת ה"ר פנחס מנדל הילפרין, כי ל"ל: רחמי אדוני אמיך (די"ה ח"ה נד 341 נרעהה) ובפסים כתב בפשיטות בן, כאלו הדבר מוכרח, ולא אלי ולא הרנים בעיי הוא מוסיף מבוכה חדשה מבלי צורך, יבדרך בלל בבר נודע היה הילפרין בידו הבבדה לעקור ולברס,

לבלוח יד ולתקן ולהגיה מבלי שום הכרח, ולהכחיש דברי הקדמונים, וכבר נוח עליו הרש"ג וקראהו בשם "קצתי בלח בדעתן חכמיהם" (ע"פ ירושלמי סנהדרין פ"ט, עיין לעיל חלק ח"ב עד 226), כי הוא, לבר כתב "הצוואת בתכבי מין" ועוד לל החורהודוקסים במלחמתם נגד הולדהיים וחבריו, לל נחהר מלעצות גם הגהות בתורת משה, ובדי בזיון וקלף, עיין שם דבריס מתוכמים מרש"ג. ההערה הבאים היא בדבר סוף התגרה, מן "כף המוכב" ואילך, בשבר עמדו ע"ז רבים וכן בלמיס, וגם הח' רבד"ל הניח הדבר בצ"ע. ואני חומר, כי חמנם בזה נוכל להסכים עם הח' נרץ, כי ז"ל "ספר המוכב" והוא תגרת בליבית שכתב נחתי קבלו התובה מחסדחי, לבר בו פיים לותו ונתן תקוה בלבו לכתב עליו ולהביב לת בבותו. ובעיון הדבר, מה חטא ומשב מנחם, כי כן קלף עליו חסדחי ותיהר לת דמו ועוה להקיום לת ביתו ביום מועד? מה חרי לף הגדול הזה? ע"ז ים שתי הבערות. רבד"ל העיר בעוב טעם ודעת, כי חבד לת מנחם בקרלוה ובזה תגדק הקנלה הגלבבה עגדו, ואמנם הטיב לרחות, כי לל היה מנחם קרלי, כי לם בבון יורד לעומק פסוקו של מקרל ומפרש המקרלות ע"פ הפשט בלי להסגיה לם זה נגד הדבוק והקבלה. ודומב בן לבבע היהיב גלה עוגו וכמו שבהבנותיו הפש לת מנחם, בן קבוב הדבר, בהסיח לת הממון הגבער נגדו (ורש"י לל נהג עם מנחם בדרך ישרה לעשותו לקרלי, יעויין בלקוטי קדמוניות בד 163 בהספחות, ובמקום לחר תקוה להרחיב הדבור ע"ז). — ומה שיעיד לנו ביותר, כי לל היה מנחם קרלי, כי לם דומב בן לבבע חבדהו בזה, הוא מעשיו (של דומם) נגד זקנו ורבו רש"י, בהות בודחי לל היה קרלי ודומב יניח להוכיחו על חקיבותיו בלמון, מה בשנה נקוד מן הנקודות ומהלבב בעליהת דרבן להוביח לת הנחון בעיני חמונה. חולם רש"ג מלח עון חדם למנחם בן סרוק שהעיה נגד חסדחי, והוא בחכתבו המודע למלך הכוזר (לשר בו ירלה חסדחי לת להביתי לבבוד ובדיקתו לחרי הבבוד) ומלח ברחקי הרחוים הסולבים לפני המכתב שם הסדחי בזה: "לחי חסדחי בר יצחק בר עזרח בר שפרוט" והמכתב מבתב מנחם בן סרוק (כי חסדחי לל ידע לבתוב ניתות והבחתם לו בנחם לו בדומם בן לבבע לו בחיזה חבם לחר בגרלה מביר המספד בעבה מנחם לשם חסדחי בחומה ובח חסדחי בחבחי לביה הרבם המסבן בלילה לבקש ממנו סיר מספד ובמח מלוי לת מנחם עוסק בסיר מרם עוד דרם חסדחי ממנו בזה). ובסוף שלב מנחם גם לת בתו ברחבי התרוים מנחם בן סרוק (כי חמנם ידוע הרב בספרו הנזבר ח"ב עד 182, כי בחיזה מקומות נבחתו החרוים ולבן יש לנו בעת לנחת בן גרוה, ונחמת במקום חרבו העתים ונמבבו הימים, ליך להגיה מבבו העתים וחרבו הימים, בחבר בן יבחתם מנחם במלוה זו בחגרתו, הרי בן הוח מ"ם הרחבוה, ובמקום לל שם חילותו ליך להוסיף: מרום לל לל וכו' הרי מ"ם בסוף, ובמקום נחת קריח מלך רב, ליך להקן: סלה קריח מלך רב וכו' הרי בן מנחם בן סרוק במלואו) וע"ז קלף חסדחי בחבר נודע לו הדבר, יען בזה המשיע מנחם לת בבודו לפני מלך הבוזר.

ומם נבחל על בחי הבבערות החלה, חיהו מבן הבבר? זו של רבד"ל, חו זו של רש"ג? לני חומר: בהיבן בחתת טובות. בבחר לבו נבר חסדחי למנחם חיבה על פגעו בבבודו ולבן בחת בלף רחמיו, חולם בגלוי בודחי בלח יודה בזה ובמר לת הדבר ובחבר חבדהו למנחם בקרלוה ודומב בן לבבע הסיח לת ההמון הגבער בו להרוס לת בית מנחם עמד חסדחי מגנד ביום שבות זרים היה, ובחבר נער לפניו מנחם ונקב עזרהו, הביב לו: "לם העויר בבר הביחוהיך למוסר; ולם נח העויר, בבר הביחוהיך לחי עולם הבח", ולזה הדברים הם קלון וחרפה לחסדחי עד עולם, ובזה הרחה זהן לבו וגלדיק עליו לת הדין בי העליחה ההולדה לת

שמו, ולמעשׂ ממעטיו המכוערים, גדר מנחם, זכה שלא נכנס בשמו לגמרי ומנוחתו בלתו גם לידי שבחו, ת"כ לא עשׂו העיל זכרו מבכתה וכליה, כי אם הלומו עם חכמים, כי טוב חכם מסכן ממשׂנה למלך עשיר והוא כסיל, וזה מוסר גדול לעשׂירים רבים המתגאים בעשׂרם.

ג) בעניין יש אם למקרא ויש אם למסורה יש לי לדבר ולהרבות התקיפה. אולם לחיתי להחכם המובהק להה"ו מדבר נ"ע בטוב טעם ודעת על הענין הזה וכללו דברים גם ע"ד מליצת "אם למקרא" שכבר נתגל הריח"ף מה שיבה, וכבר פלפלנו בזה הח' רבד"ל בוכוחו עד 92 וב"ר בערך מליס ערך "אם" ובהרבה מקומות, והח' להה"ו מפרש המלה הזאת מלשון עיקר ויסוד (וכן דעת רבד"ל) ומביא דוגמת לזה מן "אמהות" של בנלים. ואולם יסלח לי הח' הזה, כי אמנם אמהות של בנלים תיענן כן, שהרי גם (שמה ג' מ"ד) הכותב אמהות ממש ר"ל בנלים שמניחים אותן בארץ ומהן נעשה זרע לגדל בנלים אחרים, ות"כ הי אמהות לבנלים, ולכן עוד הנאר הקושיא, מדוע קראו פה אם למקרא שהוא יסוד ועיקר ולא אמרו אב כדרך התלמוד תמיד וכאשר נתגל כבר הריח"ף. ואולם בעירובין דף כ"ט נמצא: כאן בעין ובאן לאמהות, פשט עינו "אבר" (עין ברוחים ערך "אם") ומוכל לדמותו לאם למקרא, כלומר הם סורם ויסוד למקרא.

ד) אמר במעון הנדיק, מימי לא אכלתי חכם ניר (טמא) אלא אחד וכו'. המאמר הזה פרבותו מכמי הדור, כי במעון הנדיק היה מתנגד למיות ובפביל כן לא אכל קרבן־ניר רק פ"ת, כשהביא מביאות העלם, כי ההנדב נזירות לכם שמים, כדי לבעבד את יוצרו הרע. והח' ר"ח ג'ינר הביא המאמר הזה (בספרו Urschrift עד 34) ותלג עליו דברים מחוכמים. אולם הרב בייל חלק עליו (עיין נחלת יהודה ח"א עד 22 ואילך) ודעתו בתין בוונת המאמר, שמעון במעון הנדיק מלאכול קרבן נזיר יען לא נאתו הרבה נזירות, כי אם לא אכל רק חכם ניר טמא (בניהם הבבלי), שהרי עיר ניהם הבבלי היא עיקר, כי חכם ניר הוא בודאי טמא, ובמלאת ימי נזרו לא הביא חכם. ות"כ גם הירושלמי המביא שהם חכם ניר, כוונתו לחכם ניר טמא, ת"כ נפשל רש"ג בדבר ביודעין אותו תיוקות של בית רבן ולגלג עליו הרב בי"ר. ואולם במח"כ לא עיין היטב בספרו של רש"ג, שהרי בסופו (עד 491) הוא מביא לח זה, שלפי ההקשה הרשומים יקדם הבבלי המוסיף מלת עמא, שהרי חכם ניר טהור מה בעי? אולם הוא עומד בדעתו, כי כוונת מאמרו של במעון הנדיק היא, כי לא אכל כום קרבן ניר, ורק הבבלי, חבר קשה היה בעיניו ביוצא במעון הנדיק לת הנזירות שנה הדבר. [הטעם הזה לא סביבת לי, שהרי במוכל הבבלי קרא נ"ב לנזיר חומא, יען ניער עצמו מן היין (תענית י"ח ע"ב), אולם בנוף הדבר נדק רש"ג, כי הבבלי שם הבנת המאמר כמו שהוכיח להלן]. והנה הרב להה"ו (דרוש חיים עד 85) תהך הדבר בסביעת חריפת ואומר שהם: מימיו לא אכל [במעון הנדיק] קרבן נזיר, ת"כ דעתו בדעת רש"ג, וניהם קרבן במקום חכם. ואמנם יקדם הרש"ג ועמו גם הרשי"א, אולם זה האחרון כתב כן בפשיטות, כלומו לא היה כוס פקפוק בדבר, והוא שהם ואחי תפרש: ת) מהמשך הספור נראה ברור שהכוונה המוסרית של מאמר במעון הנדיק, כי לא הניחו הרבה הנזירות לנער עצמו ולהבחית בעריותיו היטות, ורק בחסר שמע מפי העלם, כי כוונו היתה לעזוב להתגבר על יצרו עמד ונפקו על רחבו ואמר: כמוהך יבנו נזרי נזירות, ועליך הכתוב אומר, נזיר להזיר. ב) מבקשת ועריות של הירושלמי אמנם נראה בבר, כי לא הביאו הכוונה המוסרית של המאמר הזה, אולם עכ"פ ידעו מאוד שבקרבן נזיר בללו מדבר. שהרי שם מפורש ר' אחי: ולא אכל במעון הנדיק חכם ניר? ומבני שם, דנזיר סופו להטות, שהרי בני אדם מתוך הקפדה שם נזירים וסופם להטות, ומכיון שהוא הוטת נעבו

קרבנותיו כשהם חולין בעזרה. ואחר כפיר, כי כל חטאות, אחד מביא על עבירותיו בשגג והדבר ניכר בדעת בעלים ומסתמא לשמו הוא מקריב להעביר חטאו, אולם בחטאת הנשיא הוא בהקפדה וכעס גדר, וכמלאת ימי מזבו ועליו להביא קרבן הוא הוהא ע"ז, למה גדר מזבות להתחייב קרבן. ובודאי גם אחם מיר טמא בן, שהרי בכלל הוא מתחדש על בקבל מזבות על עצמו בלא היה לו שום הכרח ע"ז. ואם היה הירושלמי מבין העניין, כי רק אחם מיר טמא לא אבל, היה לו להקשות: מה בלמי אחם מיר, חטאת מיר טהור נמי? בחבר הקשה בחמת הבבלי.— כי הוא (הבבלי) כבר בנה כוונת המאמר והבין, כי רק אחם מיר טמא לא אבל ובבבל בן בנה גם קושית ר' מני: מ"ש אחם מיר טמא דלא אבל, דאחי על חטאת? (בטמא ימי מזבו), כל אבמות נמי ?... ת"ל כי יונה, היינו טעמא, כלהן הוסן וכו'. והחזון הזה היינו מסיק כלום לפי הבנת הבבלית. אולם בשרי הפלפול לא ננעלו לגמרי, ואחרי שהוא מקשה אל נכון: מי הכי אפילו מיר טהור נמי (שהוא מחחדש), מבני: מיר טהור לא, מי לאו דתמיד נפסיד וכו'. כלומר במיר טהור הלא בעת נדבו ידע בוחייב קרבן ומ"מ בודאי היינו מחחדש, שהרי גמיר בדעתו להביא קרבן, אבל מיר טמא שבמקראי בא עליו בחיוב הוא מחחדש. אולם בחמת שניהם דחיקא היא ואינה עומדת בפני הבקרת. חדא, שהרי המגדר בחיובות מחוך הקפדה וכעס מגדר כדקאמרן ומ"ש גם במיר טהור הוא מחחדש! מ"ש אחם מיר דלא אבול, תניא, אם רק במיר טמא הוא מדבר הדבת קובית לדוכחיה! מ"ש אחם מיר דלא אבול, דאחי על חטא כל אבמות נמי? יהיה אין ביחסים, הירושלמי בודאי לא הבין הדבר כן, שהרי לא הקשה יותר. והדב ב"ר חנן להעמים פלפול הבבלי על הירושלמי, כדי להעמיד דעתו בחזקה. ולא עיין בדבר, כי לפי הבבלי אחרי כל שנוי דחיקי עוד לא הוכרע המאמר. ולכן ידוע הרמ"ג כי הירושלמי צריך לגרוס: מימי לא אבלתי קרבן מיר. ובגמרא בבלית נראה שגם אביי הבין כהירושלמי, שהרי הכוח את שמעון הצדיק עם ר' שמעון וי"ש הקשה, כי דבר אחד אמרו בהמיר נקרא חיטא. והדבר מובן מאליו, כי משרבי הבבלי בחלקם מאמר מהנגד לדעת אביי (והוא הסקלא וצריא לוחות דברי שמעון הצדיק, בממו נראה כי רק אחם מיר טמא לא אבל) הוכרחו לפלפל ולישב הדבר בדוחק, כדי שלא יהא סחירה ממאמר למאמר. אולם רמ"ג ידק לפרש לפי דעתו ולפי ההגיון, אחרי שבבור, כי כן היתה דעת הירושלמי מהנגדת להבבלי. ע"ש לא נעלם מרמ"ג מה שכתבו הר"י והחוספות והוא מביא דבריהם, כי גם להם נראה דוחק גדול, כי לפי דברי הגמרא (שרק במיר טמא קרא בשעון הצדיק חוטאת) אין הבוא לחוטו אביי לר"ש ור"י שבדר אחד אמרו. ומה שפלפל עוד הרב ב"י בחריפות עצומה בדברי הר"ש, לחודה ולא אבוא, כי לא הבנתי כוונתו, ונאמת הוא חבן לעקם את היבבה ומדת ההגיון לוקה, רק למען הפוס את הרמ"ג, אבר בעיקר הדבר ידוע מ"ש לא בחר דבריו כל נרכב, ואקוה כי כל מבקיל יודע על זה.

ה) בא"מבני זכרון" לבד"ל נד 14 הובא נוסח מנבת בלחו בל הרמ"ם (אבח ר' שמואל בן הרמ"ם) ובמה מרת בא"טילה. ויען כי אין מובן לבם זה בלה בד"ל להגיה ג'נטילה (Gentile) ויהיה הבם נרפתי או חיטלקי. ומר רוהנו בל הרבד"ל הגיע Gütele ויהיה הבם אבבמי (עיין כ"ז בם העבה כ'). וחח' נוען כתב בפזיטות שהוא Gentille (בספרו "סמונת היהודים", קונן מאמריו ח"ב נד 46). וכל זה חינו ובאמת בהחבם המעחיק מעט והבם הוא בא"טילה וחלוף מ' בחוה מ' הוא נקל מאוד, וזהו פשוט. וחח' נוען מביא בם שהבם זה בעצמו (שם נד 43). ועיד בם בא"טילה (בנקוד על הג') בהוא בם ערבי ונהוג מאוד בין הספרדים עי' מה שכתבתי ב"התפיף" החמיבי מאמר "ספר היובלים" נד 28 בהערה.

ו) בספר החדש „לוח החיים" מעשׂון הממוח חובב חכמת ישׂראל ר' חיים מיכאל בהמכונ) נד 142 מובא, כי ר' אהרן לפפא, בעל דבציה על ר' חיים בנבנשת (בעל כנה"ג) ומהנגד למפיה הסקר ס בתי-לבי ארי"י נחמנה לרב בעיר מזחיר בשנת תכ"ח, וכי העבירו הדרך על ר' חיים בנבנשת וכו'. וכ"ז היה בטעות, כי ר' אהרן לפפא בא לאמיר בר"ח חייל שנת תכ"ה וזה בהספרם ר' חיים בנבנשת, אבר קודם לכן נהמנה ג"כ לרב בחזמיר על דיני אסור והתר, גיטין וחלילה. ור' אהרן לפפא נהמנה על דיני ממונות, ומ"ש שמשו שניהם בבבנות בזמן אחד. ובעיקר הדברים הדגים סתירות ומבוכות הח' גרץ בספרו די"ח ח"י, בהשענו על ספורי המוצרי Coenen ומני כבר הגהתי אור על כמה סתירות ויבבדי הדברים כאשר היו בחמת במאמר שכתבתי במכת"ע Monatschrift הנספח למכ"ע „Jüdische Presse" שנת 1891 גליון 5. קחתו משם, כי אין חפצי להכפיל הדברים שכבר נאמרו במקום אחר.

ז) מודות ר' יהודה מינץ בא לידי כעה ח"ה מספר דדו"ד לר' אה"ו ורואיתי כי נמצך אחרי גרץ עיה לבשוש שנת מיתת ר"מ מינץ רס"ט ולפי זה גם שנת פטירת דון יצחק אברבנאל (ע' נד 281 בהערה), והמה אני על חנם דייקן כרא"ו, כי נמצך אחרי הטעות מבלי חקור ודרוש, בעצמו על עצין הזה, וכי לו הפצר לבבו את כותב מולדותיו על דון יצחק, כפי שבנר העיקרי. והנה הרא"ו מביא שם (נד 283 בהערה) בשם הר"מ גידמן, כי חומרים עליו (על ר"י מינץ) שהיה מורה חכמת הפלסופיא בחוניברסיטע בפדואה ובציור המיוחו עוד נמצא שם. וע"ז השיב הרא"ו: זו מנין לו? ובעיני (בעיני רא"ו) רחוק הדבר וקשה להאמין. והמשך גם אני מסכים לזה ולא אאמין, כי דרך ר"י מינץ בפלסופיא בחוניברסיטע ומהיכן בא לה חכמה בזאת לר"י מינץ מלבבי מלידה וקבלי גדול, כמודע ממלקוחו עם ר' אליה דולמדיגו ז"ל? ואין לנו בוש רמז, כי היה ר"י מינץ חכם בפלסופיא. וגם מהיכן ידע רב מבבמי שלו הימים ההם לדבר נאוה או בשפה חיתלקית או לטינית. וכל הענין נראה זר מאוד ואי אפשר להאמין בו והח' גרץ בחכמתו השמיע הדבר ולא הזהיר כלל מזה (ע' ח"ח נד 252), ואולם הח' קאסל (בספרו תולדות ישׂראל נד 346) כותב בפשיטות: כי היה ר"י מינץ מורה הפלסופיא ונכבד מאוד בעיני תלמידיו, וע"ז נמשך גם הר"מ גידמן. ומקור לכולם הוא ספורו של ר' מרדכי שמואל גילונדי (בס"ח ח"ע נד 90) שכתב בזה"ל: „הרב הגדול הנ"ל (ר"מ) היה לו יד וכשׂ גם בחקירה פלסופית וזכה ללמד בפומיבי למודי המחקר במדרש החכמות וכוב תלמידי החכן תלמידיו והסגנים בני הטוערים היו כרוביס אחריו וחקקו לשׂם דמות תבניתו במדרש החכמות ומני הציע רחיתי מונח שם במעלות הסולם עם מכתב ניון ההלחו לכבוד ולהפארה". והנה כמס"ג הוא פה עד רחיה, עכ"ז אני אומי סומך עליו וקבא לי להאמין בזה, כי אמנם כמס"ג נודע בדיומוקיו בבלחי דייקן הרבה, ואולי נתחלף לו לר"מ אברהם דבלמס, אבר עליו יהמו כל הדברים האלה. אך זה אמי לי, כי לא התעורר לא הרב שד"ל ולא חכם אחר בשדותה להכחים הדבר, ובשביל כן אולי סמכו עליו הר"ד קאסל והר"מ גידמן, הרואים בהחלט והבני הן ולאו ודאית בידיה. ואולם אולי קרוב הדבר לומר. ואולי יתעורר אחד בעת לחקור אחר אמתת הענין.

ח) ע"ד הכתובת המזויפת (מעשה ידי הקדמי פילקוביטש) בדבר המצאת הנקוד, אבר עליה כבר הח' גרץ ע"ה תומה גבוהה, עי' עוד מה שכתב הרב ביל"ר במ"ע „המליץ" שנת תרכ"ח גליון 15 (עמוד 59, 258) וכן הוכיח יוסף מתוכה ע"י סגנון הלשון והמליצות. ואמנם הרב ציל"ר היה הרחבן שהשיל אבד זיוף — לומו (ר"ל זיוף בכוונה ובערמה)

בהמלחמות הקלקי פירקוביצם, בזמן שכל החכמים (כפינסקר, פירסט, גרץ, יחסט ועוד) טעו לחכיו והחמינו בכל זיופיו, ובמיט „המניד" שנת 1876 גליון 3 ילח הנוסע כי יוסף עבאלכי ז״ל לימודיו בחיוח תופן ילחם הכתובת לחור עולם, לחכי שהחיל כי דינהרד לנלות זיופיו (בספרו „תולדות חכן רס״ף" וחח״כ בספרו „מבח קריס" ועוד בכמה מחמריס „בהבחר" „והמניד") וגם הדפיס כהב מחלם מיובבי המקום דרבינד להודיע לוך עבה פירקוביצם זיופיו והדבר פנוע וחין למפל עוד בו. ועיין עוד ספרו של הח׳ Strack ע״ד פירקוביצם והמלחותיו (ובפרט מנד 37 עד 39 ובכ״מ) ובהקחטלוג של כה״ק כ״י חבר בבית חוסף הספרים להקוי״ם בסנט. פיטרבורג (בהדפיסו הח׳ ד״ר הרכבי וד״ר סטרק הנ״ל) נד 60 נחמר, כי ספר התורה חבר ממנו העתיק פירקוביצם לפי עדותו חת הכתובת המזכרת לח נמלח בקובץ הספרים וגם בעיר „קלע היהודים" (עביפוטקלעה) לח נמלח יותר [ומחמם העיר ה״ר יוסף עבאלכי ז״ל בנדק (בהמניד שנת 1876 גליון 4), כי חם היח הדבר חמתי ונעלה על כל זיוף. מה טוב היח לו לפירקוביצם לְאַשֵּׁר ולקייס חמתח ההעתקה, הלח היח עדה לעלמה, ומוכח נלחה ערמת המזיף להחביד המוכיעלו ולבמות החבולותיו על ההעתקה המזוייפת], וגם ה ח ב ר ח ה ם ל ה ע ת ק ה ל ח נ מ צ ח ה. וסח׳ סטרק בספרו הנזכר (נד 43) מעיד כי שמע מפי הח׳ המלרי E. Kunick (חבר להמקדימים בס״ע פיטרבורג), כי הוח (קוניק) בקר חת פירקוביצם בביתו והרחה לו החתרון הכתובת הזחת והוסף רחה, כי חיבות „ל ח ם ו מ ם ך" (במחמר: נבות שלומי רחם ומכך [בלומר Russia, Moscova] מעיד קיוב וכו׳) הן כתובות בדיו שחור ומיכר כי כחיבתן חדשה והדבר לי לספק בהיות זחת כתיבת כ״י יפן עומן. ודבריס הללו שח הח׳ קוניק בפרהסיח בבית הנדחף בלודלוו, למען לח יחמינו בזיופיו של פירקוביצם. וע״ד זיופיו בפיוות לחכות (כמו מלבת ר״י סנגרי, עיין ג״כ ספרו של סטרק) חין ממטרתי לבתוב בזה, ובבר הלריכו החכמים יה״ם (בהחלון ח״ו) כי פינחס פרלנקל ז״ל, דינהרד ד״ר הרכבי (לחבר הוח גלה עוניו בבל פרט ופרט) מלבד מה שהקדים היקף הדב ב״ר להעיר החבד על כל המלחותיו.

הארות קצרות

לגלות נסתרות, ואור יקרות, בהבנת עומק חוקי לשון עבר.

מאתי אברם שמיעדל.

כן בנגד זה פעמיים ובלם הרחתי לעיני הקוראים בחלקים הקודמים לספר הבחתי הזה, איך שהי הלבושה, הערבי והעברי, בדוב חוקותיהן קרובות כן אמה אל אחותה. ובלבתי ללקט עמדים לאחרי הקוראים בדרכי הזאת, יגעתי ומצאתי כללים חדשים ומטמונים, לא שערום המדקדקים הקדמונים, ולף בהם מולדים היו על נדרי הלשון הערביה, שהיא אחות נעימה לשפה העבריה, ואני במציאות כאלה במחתי בקניר, כי באחת השפה הקדושה העבריה, שערות לראשי במיה, ואהבה נפש אהנהיה, וכל מעיני בה. וזה הנני מביא גם היום אליכם הקוראים מנחה חדשה בזאת, ואם קטנה היא בעמוהה, בכל זאת אל תהי קלה בעיניכם, כי על פי דעתי היא נהיה לא ידעו עד הסופרים והוקרי הלבון עד הנה, וגם אשבר בזאת העורר את הקוראים נחי השבל להוגדות חדשות — וקראתי למחתי הזה:

בי"ת העברה

(das Bé der Übertragung von der eigentlichen zur uneigentlichen, metaphorischen Bedeutung.)

דע לך כי הבי"ת של בל"ש יש לה בימוסים רבים כמו בעברי כן גם בערבי, ובאחד מן בימוסיה היא נקראת בפי המדקדקים העבריים בא אלמגאז, כ"ל בי"ת העברה, שהיא באה להעביר הפעל באחלה מן הורחה הרחבוה הפשוטה אל הורחה מושחלה, שהיא דמיונית וכוהנית. כן ד"מ הפעל העברי כסר, נמשמעו הרחבון הוא ענין סבירה, שכן: כסר אלעצא, ענינו: סבר את המטה ואולם אם יהובר עם בי"ת הבמוב, אז אין ענינו סבירה ממש, אלא ענין לוחני, כי כסר בקלבי, ענינו: העציב את לבי. והנה לפי דעתי בי"ת העברה בזאת יש לה מקום גם בעברי, ואביא פה לספד השערתי הזאת אראבעה עמודים.

א) הלא המצא כי הפעל רָאָה (ראה-עין) על ידי בי"ת הבמוב באחד ואהפכה הורחתו הפשוטה לענין דמיוני וכוהני, שכן אם ראה תראה בעני אמתך (ב"א ז' י"ח) אין ענינו ריאת עין ממש, אלא בהוח לשון הגיעה וחמלה, וכן איבכה אוכל וראיתי ברעה אשר ימצא את עמי (מסתר ח' ו') ענינו אריכה הבא נפשי הצער והגיעו הכא עלי ע"י רעת עמי.

ומפשר שכבר נעל מדרש במות רבה הביע כי זה חוק מחוקי הלשון, שכן על הכתוב ויצא אל אחיו וירא בסבלתם (במות ב' י"ח) דרש, שבכה על צרותם ואמר מי יתן מותי החתיכם — ואולי ממה שכתוב וירא בסבלתם, ולא כתיב ונגידה וירא סבלתם או את סבלהם, הביא בעל המדרש סמין זה ריאת עין ממש, אלא ענינו בהשתתף בצרותם כל אחיו.

ב) וכן הפעל שמע, דוקא אם יחובר בימם הפעול כמו את קולך שמעתי (בראשית ג' י') ענינו שמיעת אוזן ממש, אולם ע"י בי"ת הבמוב יהפוך לענין רוחני, כמו איננו שמע בקולנו (דברים כ"ח כ') ואינו במיעת אוזן, אלא שלא יבים אל לבו ואבחה מבוחיו.

ג) וכזאת מצאתי ג"ב אצל הפעל דָּבַר, שהורחתו הרחשונה הוא קול דברים מן הפסה אל החוץ, ואולם בהחברו עם ב' הבימוב, אין ענינו דבר בפיהם ממש אלא מחשבה

פנימית, שכן הוא לפי דעתי בכתוב: ותדבר מרים ואהרן במשה על אדות האשה הכשית (במדבר י"ב א'), כי רחוק ודחוק הוא בעיני לחשוב שמרים ואהרן הוציאו בפיהם דברים שאינם הגונים כלפיה, דברי סהר בכין הים לחשבו, אבל כל פה קדוש ירחיק מלבעוט בנפשים, ולכן הגיית הכתובה פה לפנינו: והדבר מרים ואהרן במשה, לפי דעתי היא כי"ת העברה, שהיו בהם להוכיח לנו שלא היה זה דבור ממש, אלא שבהם הרהרו רק בלבם כל זאת, ולא מפיהם הוציאו מלין, והקב"ה המדקדק עם צדיקים אפי' בחוט השערה, וביחוד עם צדיקים גדולים כמשה, תכף ומיד גם על ההרהור הפנימי שלהם. ועל פי זה יתבאר היטב מה שכתוב בתורת הספור (שם פסוק ב') וישמע יי — כי גם זה בלא הכוונה להוכיח לנו שלא היה שם דבור ממש, אין לומר ואין דבריו בלי נשמע קולם, עד שרק האל לבדו, מאזר לפניו גבורו כל העלומות לב, ידע כל זאת, וזה מכוון יותר ממה שכיוצא הרמב"ם על זאת.— ואל יהי דעתי זאת לחוקק בעיניך, כ"ל שהשם עלת הדבר מורה על הדבור פנימי, שהרי גם הכתוב: וידבר העם באלהים ובמשה (במדבר כ"א ה') העתיק בתרגום יונתן: והרהרו עמא בלבביהון. וכפיוכו על הרגום יונתן שנתפש בהומכים של הרב ר' שלמה נעמטער כתב גם כזו הלשון: וכן אמרו חז"ל בפרק חלק שכל המהרהר אחר רבו כאלו מהרהר אחר השכינה וילפו זאת מן פסוק זה שנאמר וידבר העם באלהים ובמשה, ואי"ב שם לא היה פיהם וידבר לשון הרהור הלוך נפקי להו מזה. עכ"ד.

וכן תדע עוד כי הסערתי זאת, כ"ל שכל פעל דבר שאחריו בי"ת המקום אין ענינו דבור ממש אלא מחשבה הלב, היא התחזק לי עוד ביתר שאת ממה שכתב כל הפרשה הנ"ל (במדבר י"ב) הספור מן עצמות הגבולה ומן השבדל שבין גבולה מברע"ה לגבולות שאר הנביאים, וכל הספור הזה לא נזכר הדבור שמניע לנביאים אלא דוקא בחבור עם בי"ת המקום, כן: הרק אך במשה דבר יי, הלא גם בנו דבר, וכן עוד שם: בחלום אדבר בו, פה אל פה אדבר בו — ועל פי הסערתנו הבי"ת היתה בי"ת הסערה, והיא באה להורות שדבור כזה נבדל מן כל שאר הדבורים המניעים לאוזן התמונית על ידי קול גשמי, וכנגדו הדבור הזה הוא ענין רוחני, נשגב מכל הבנת השכל האנושי, שמניע לנביאי מאת ה' אלהי הרוחות על דרך פלא וזו הלשון מצאנו ג"כ ב"ב כ"ג ב': רוח יי דבר בי (במקום דבר אלי) וכן בכל גבולת זכרי' שמצאת תמיד הלשון בזאת: המלאך הדבר בי, ולא אמר המלאך הדבר אלי.— ואף אם נשער, על פי ביטת היזה מוקדים, שהגבולה היתה מגעת אל הגבית בתמצות קול נבדל, הלא גם אתפון זה דבור הגבולה היא בת דרך נפלא עד שאין לדמותו כלל עם דבור הפשוט.— ואל תביטני מן שאר כתובי התורה אלא שמצאת בהם הלשון וידבר ה' במשה, לפי שהתורה דברה כלשון בני אדם, ורק נפרשת במדבר הנ"ל, שבאה התורה להאר לנו את עצמותה של הגבולה והמדרגות הנשגבות בה, שם היא דקדקה בלשונה, להבדיל דבור הגבולה מכל שאר הדבורים.

ד) וכן ינאי לנו לומר אחד בהבנת הפעל בָּגַד (מרי"אה זיין), אשר הורתה סוגה מכל וכל מן השם בֶּגֶד, לף שהוא נגד מבדיו יפרה, וכבר השתוממו בזה הקדמונים ולא מצאו מענה מספיק. לך לפי ביטתנו פה בענין בי"ת העברה, שהיא העבירה את השרש מן ענינו הלשון הפשוט לענין דמיוני וחוזני, נמצא בזה הבנת אחדות, והוא שהפעל בָּגַד מחובר עם בית השמום (כמו בבגדו בה, שמות כ"א א', ובאשת נעוריך אל יבגד, מלאכי ב' י"ו, כל ריעיה בגדו בה, ירמיה ג' כ') ענינו, מה שהיה לחוב לו מלפנים נחשב בעיניו כעין בֶּגֶד, אשר יפגיע תמיד מעליו מיד שאין עוד חפצו בו, וכל בוגד יחליפנו ויעמיד תחתו להתקפש

לו להתחמם בלבוש לחר. — ובזה נדויח פתרון וקשיון חדש בדבורו של מלאכי שכ, כי מלחר שחכה לשו על הבוגד בלשון בניתו ובלשה מביתו לקחת לו בת אל נכר, הוסיף טוד לחמור (פסוק ט"ז) כי שנא שלח אמר ה' אלהי ישראל וכסה חמס על לבושו אמר ה' צבאות ונשמרתם ברוחכם ולא תבגדו — שבהשקפה ראשונה לא נדע מה ענין זה לזה, בהבוגד בחשתו ביכסה חמס על לבושו? אבל לפי פירושנו בהפעל בָּגַד נדוף עם ענין הבגד או הלבוש, נבין מה עמוקה ומתוקה היא מליצת הנביא.

ואזכיר עוד, כי אף בהפעל בָּגַד לא לפעמים נלוז חביר עם בי"ת הבמוש, אבל במחברתנו חנחנו מוכרחים להוסיפה, כי בלי זאת העיקר חסר מן הספר. כן דרך מלת: בגדה יהודה (מלאכי ב' י"ח), ואנחנו לא נדע במי בגדה, עד בוסף במחברתנו: בגדה בה' או בבניה זיווגן שלה. וכן תמיד.

הערות קצרות תלמודית.

א.

אחד מגדולי חכמי הסם בין האמוראים של הדור הבני היה ר' זירא, אים דגול מרבבה בן מלד הולכו ובן מלד מדותיו הכמות. והנה בעניו מה ביסופר עליו שהיו קורין לו קטינא (כ"מ דף ס"ה ע"ח) סירבי"י דאינש גוצא הוה (וכן סיחס ג"כ בסנהדרין דף ל"ז ע"ח). אולם יותר נראה בעיני שמולד זה הכמוי מחמת שמו ר' זירא, שהוא כמו זעירא בהלמוד ירושלמי [1]) שעניו קטן. והלא דבר דומה לזה ידענו ג"כ מזמן מאוחר, והוא שר' יהודה אלפאכאר בתנרתו הידועה כתב על ר' דוד קמחי: דוד הוא הקטן, וזה לפי שבל בעלי מבשחת הקמחי היו נקראים בשם הלרפתי Petit בעניו קטן. (עיי' אוצר נחמד להרש"י בלומענפעלד ח"ח לד העדה ח').

וכן נראה בעיני ג"כ כי המימרא שהובא שם (דף ס"ה ע"ב) שר' ירמיה אמר לי' לר' זירא: מאי דכתיב קטן וגדול שם הוא וגו' כל המקטין עצמו עד"ת בעולם הזה נעשה גדול לעולם הבא — יש לו ג"כ הצטרפות עם שמו של ר' זירא אבר במובנו לבן קטן. עיי' המאמר מוסבי שם (בספר הבתי הכרם ח"ח לד 158) אבר שם הובאו הדברים מקומות בש"ס, שבהם שמו של החכם דומה עם לבון המאמר שהובא בשמו, ד"מ א"ר חסדא מדת חסידות (שבת קי"ח) א"ר חגא אלו בני אדם שמניחים ד"ת ועושים כל ימיהם בחגים (שם קי"ח) א"ר מתנה מאי דכתיב וממדבר מתנה (עירובין ג"ד) אמר רב גידל שגידלו בשם המפורש (יומא מ"ט).

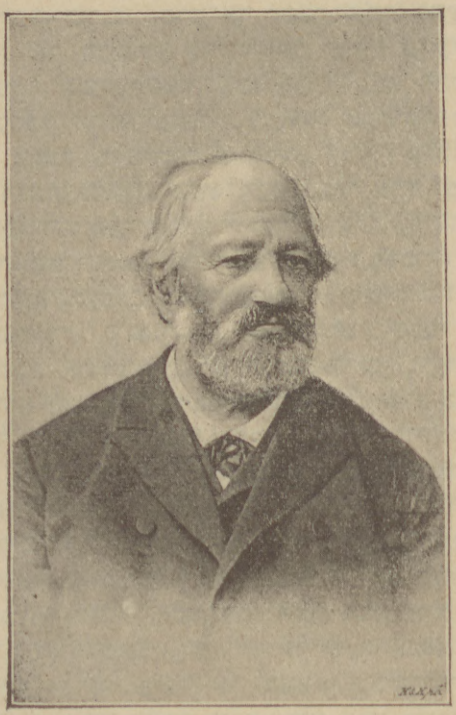
[1]) לפי דעת ספר היוחסין שהביא מהרש"ל חירושי חגדות, הבבליים היו מבליעין העי"ן, ואולם הרחכ"ן בש, חבן העזר כתב דלר' זעירא היו קורין ר' זירא מלשון זר שב (עיי' ר' זכריה פרלנקל בספרו מבוא הירושלמי דף ע"ח ע"ב). ואל דעת היוחסין כי העי"ן שבשם ר' זעירא היתה נבלעת בהלמוד בבלי, וכבל להבית קלת רחים פילולוגים. הלא ידוע הוא כי החמוראים של הלמוד בבלי היו מדברים ביניהם בלשון עם פרסי וגם הלמוד הבבלי הוא מלא בה וכה מן מלות פרסיות — ואולם הפרסיים אין להם בלשונם אות ע' כלל, ומזה נולד כי השם ר' זעירא נהפך בבבלי לשם ר' זירא.

והנה בחמת גם מכבי זה מכבר הימים רבמתי לי כמה וכמה מקומות כחלה. כן מה שבעינו כ"ב דף קס"ד: תני רב דימי אחוה דרב ספרא לעולם אל יספר אדם בשובתו של חבירו שמתוך שובתו בא לידי רעתו. וכן כתובות דף ס' ע"ח: ארימי' דאביי אתא לקמי' דאביי אמר לי' מהו ליארס בחמשה עשר חדש. וכן בסנהדרין דף כ' ע"ב ים לפי דעת שמואל כל החמור בפי מלכים בסדר שמואל מלך מותר בו. וכן בכורות ז' ע"ב מה שדרש ר' במעון בן אבישלום על משמר לדוד בנכרתו מפני אבשלום. וכן הוריות דף כ' ע"ב: אמר רב יהודה אמר שמואל זו דברי ר' יהודה. וכן ים למנות בשיטה זה בהוצאת ביצמות (דף קי"ח ע"ח) בתין צריך למעט סומין מדהני דג יוסף (בהיה סני נהור) בשם שב"ד מנוקים בנדון כך מנוקים מכל מום שב' כולך יפה לעיתי ומום תין בך. וכן סנהדרין דף נ' ע"ח בחמר ר' חנינא דיני ממונות תין צריכין דרישה וחקירה כדי שלא תגעול דלת בפני לווין (וזה נ"ב מדרך החנינה). — ובחמת בכל זה היה סיוע ועזר גדול לכח הזכרון, בזמן שהשיש לא היה עוד כתוב על ספר והיו נוטלין כל המשנה בעל פה.

ומעתה גם הדרוש הנ"ל בחמרו ר' ירמיה לר' זירא: מה דבתיב קטן וגדול שם הוא... שבל המקטין עצמו על דברי תורה בעולם הזה נעשה גדול לעולם הבא — בחמת ים לו הנשלפות נחה עם במו שב ר' זירא בשנינו קטן, וכן גם עם עשותו שב ר' זירא, שבחמת הקטין עצמו על דברי תורה, כמו שיסופר מן עשותיו בירושלמי ביכורים פ"ג ס"ה סוף ע"ג.

רבי ישראל יחיאל מיכל ראבינאוויטש ז"ל.

גלוי דעת חכמת חכמינו ובינת נבונינו הקדמונים בעלי המשנה והתלמוד לפני הכמי העמים, יש בכחו להביא לנו שפע טובה הרבה. הרעו' והתלאו' אשר הדיחו עלינו בימים מקדם העמים אשר מצאנולנו מקלט בתוכם רבן ממקור חסרון ידיעתם שמין מחכמת חכמינו תופשי התורה יצאו, מן המעשים אשר עשו לפעמי' יחידים מקרבנו דנו על הכלל כלו ויחפאו דברים רעים על תורת ישראל כי בכנפיה נמצאו חקי שנאה ואיבה לכל בני האדם ומטמוניות של מוסרי הבלים. אי לזאת בהגלות כבוד חכמת חכמינו בפרושי התורה, במחקרי ההלכות, בצרופי האמונות, בטהרת הדעות, בתקון המדות לעיני כל העמים בלשונם; ונקתה תורתנו ונקינו גם אנחנו עמה מפשע רב-מעונות ופשעים לכל חטאות היחידים אשר אין כל עם ועם נקי מחם. וגם החכמה בכללה, אשר כל חכמי עם ועם עוסקים בבנינה עתידה לקבל טובה מגלוי דעת חכמת חכמי ישראל, כי אם כבר חקרו חכמי העמים מחקרים רבים באמונות ודעות במדו' ומשפטי' והפליאו במחקריהם; יודעים אנחנו ויודע כל אשר קרא בספריהם עד כמה ידיעתם בספרי ישראל דלה ורזה, מבולבלה ועמומה, ועד כמה נכר ומרגיש החסרון הזה בהרבה ממחבריהם. בין נושאי הלמודים אשר חכמת ישראל כוללת ומקפת הכי נכבד בשתי הבחינות האלה: בבחינת הצלת כבוד התורה ובבחינת האדרת כבוד החכמה

רבי ישראל יחיאל מיכל ראבינאוויטש ז"ל.

בכלל, נושאי למודי הדינים והמשפטים בדיני ממונות. במקצוע הזה היה הרמבמ"ן הראשון בין חכמי עמנו באשכנז אשר ראה והבין תועלת פרסום חכמת ישראל בלשון העמים לעיני חכמיהם בכלל ופרסום מחקריהם במקצוע המשפטים בין אדם לחברו בפרט ובספרו „דיא ריטואל-נעזעצטע דער יודען" אשר כתב לשאלת ממשלת פרוסי אשר שאלה לדעת ראשי פרקים מדיני ממונות בישראל, הפליא לעשות. „אחריו החרו החזיקו כמה חכמים, ביחוד בתחלת הדור הזה לחבר ספרים טובים בהצעת הלָכות שונות במקצוע זה בבאור מושכל ונגלה כבוד חכמת ישראל מעט. גם בדורנו שמו כמה מטובי חכמינו פניהם אל התלמוד אבל רק מעט עלתה בידם: פרק או מסכת אחת להעתיקה ותו לא". אבל בכדי להשיג את המטרה שאליה יש לקלוע בהעתקת התושבע"פ נחוץ היה להעתיק את התלמוד רֻבו ככלו כמו שהוא בלשון חיה המתהלכת בעולם כי רק אז בהגלות המאור שבתורה כלה יוכלו לקנות להם מושג ברור ונאמן מן התלמוד, חמרו, רוחו, ערכו ומשפטו. ואל המטרה הנעלה הזאת הגענו בבא הכם כביר אחד מבני עמנו ויואל להעתיק רֻבי מסכתות התלמוד הבבלי לצרפתית, השפה המתהלכת בעולם הנאור, בהעתקה טובה מאד ובזה „הוסרה המסכה הנסוכה על פני התלמוד לעיני חכמי העמים, נפתחו לפניהם שעריו לרוחה, לבא בחדריו ולראות גנזי נסתרותיו" [1]) ובזה גם נתקיים חפץ חכמי התל־וד בעצמם שאמרו: „נתן הקב"ה את התורה לישראל כדי שיזכו בה לכל האומות" [2])... המפעל הענקי הזה הוא אחד המפעלים הכבירים שלא בכל יום ולא בכל שנה אף לא בכל תקופה יולדו, ודיו לתת בלבנו כבוד לשם פועלו הגדול שהשכיל להכיע אבנות גדולות ולהוציא בנין מפאר כמהו לפעלו והבנאי המצוין הזה הוא הרב ר' ישראל יחיאל מיכל המכונה ד"ר ר א ב י נ א ו ו י ט ש.

בשני לחדש סיון שנת תקע"ח בעיר הקטנה האָראָדעטין (מחוז קאָברין פלך הוראדנא) ברוסיה, נפקחו עיני ראבינאוויטש לראות אור שמש. אביו המנוח הרב ר' אשר צבי ז"ל, אדם גדול בתורה וביראה, היה רב בעיר הזאת כאביו ר' ישראל שגם הוא חיה רב לעדתו בהורודיטין. בעוד ישראל מיכל ילד הצטיין בכשרונותיו וביחוד בכח זכרונו החזק ובהיותו כבן שמונה שנה וחצי למד מסכת ביצה וידע את המסכת הזאת עם פרש"י בעל פה כמעט מלה במלה. בהיותו כבן עשר שנים נתמנה אביו לרב בעיר אנטאפאָל הסמוכה להורודיטין ויסע הנער עם אבותיו אנטופולה ויוסף ללמוד שם בשקידה גדולה ש"ס ופוסקים ולהכין את עצמו אל הכהונה אשר יעדוהו הוריו אליה-לכהונת רבנות. מאנטאפאָל הלך להוראדנא וישקוד שם על דלתות התורה עוד ביתר שאת וביתר עז, עד כי היתה „התמדתו" למלה בפי כל. בהוראדנא החל גם

---

[1]) דברי הרבני פין במאמרו „המגפה" (הכרמל הירחי בנה ז' מחברת ד').

[2]) דכריס רבה פ' דכריס.

ללמד לאחרים, להרבין תורה בכונה רצויה לשם שמים ורבים נהרו אליו לשמוע לקח מפיו והעמיד תלמידים הרבה [1]).

כשוב ראבינאָוויטש לבית אביו לאנטאפאָל החל לדרוש ברבים כפעם בפעם למלאות מקום אביו הרב כשהלך למסעיו. אך לא ארכו ימי שבתו באנטאפאָל. ויולך לעיר בריסק דליטא. בעיר הזאת ישב שנים אחדות ויעסוק כל היום בש"ס ופוסקים ובספרות ההוראה בשקידה גדולה עד כי סים את כל ספרי התלמוד הבבלים פעמים, בפעם הראשונה בהוראדנא ובפעם שניה בבריסק דליטא. בעיר האחרונה החלה תקופה חדשה בחיי בן הרב מאָנטאפאָל אשר ישב כל היום בד' אמות של הלכה ולא ידע בלתי אם את הגמרא אשר הוא לומד ובית-המדרש שהוא ישן בו, החל מעט מעט לארח לחברה עם צעירי המשכילים (ובתוכם הר"ר ליאון רווינטהאל ז"ל) ויתוכחו חבריו עמו כפעם בפעם בעניני מחקר ואמונה (בדרך צעירי המשכילים בימי נעורי ההשכלה) וימציאו לידו ספרי חקירה, ובקרת (כ„התורה והפלוסופיאה" להיש"ר מגוריציאה, „קנאת האמת" למיזעם והדומים להם). אז קרא ראבינאָוויטש בפעם הראשונה את הספר „מורה נבוכים" להרמב"ם ז"ל בהעתקת אבן-תבון, ותפקחנה עיניו ותכסוף נפשו לדרוש בחכמה ו„בימים ההם — יאמר בצדק אחד הסופרים — היה בארץ רוסיה ההפך מדברי החכם האומר: את פני מבין חכמה ועיני כסיל בקצה הארץ. אצלנו היה ההפך מזה: כל איש מישראל אשר נשאו לבו לבקש חכמה, הוא לקצות הארץ הביט כי את פניו ובקרבתי בקש המבין חכמה ואין". ובכן נשא ראבינאָוויטש את רגליו ויולך ארצה גאליציה ויבא לעיר בראָדי, מקום מושב אַרטר וחבריו החכמים, וישב בה כשנה אחת בכדי לסגל לו לשון גרמני ואחרי השתלמו בה הלך משם לעיר ברעסלוי וילמוד בשקידה רבה לשונות יון ורומי (ראשית למודי השפה האחרונה למד מפי הפרופיססור חוואלסאָן שהיה אז תלמיד האוניברסיטה בברעסלוי) ויתר הלמודים הדרושים לדעת לכל החפץ להכנס בגמנזיום והצו הצליח בידו ויאסף בשנת תר"ז, בשנת העשרים ותשע לימי שני חיו בבית הספר („מאגדאלענא גימנאזיום") ובעזרת כשרונותיו הגדולים כלה את כל חק למודו הגימנאזיום במשך שנתים ימים ובשנת תר"ט יצא מן הגימנזיום מוכתר בתעודת דיפלאָם אחרי עמדו בנסיון ויכנס להאוניברסיטה אשר שם. בתחלה שם פניו ללמודי חקרי הלשונות (פילולוגיה) אבל אח"כ עזב את הלשונות והבלשנות וישם אל חכמת הרפואה פניו. ובכ"ז כתב בימים ההם ספר דקדוק לשון עברית מלא כללים חדשים. בשנת 1854

[1]) כן בחר תלמידי ראבינאָוויטש בימים ההם היה אחד ר' גרשון נעט שמו והיה שלים הסיח ממבשחה ימה כוכרא (שחר בכרם של הרבנים ר' העניל אבכמי, ר' אנשזר לנדא ור' גרשון קאלענקאלד החריף שבחבורה בהוראדנא) וילמדהו ראבינאָוויטש טוב ובלתי עכוך „חבן התבשם" ב"ש ומפרשיהם. ויהי היום ויולך הבין הזה לסוכאַלק לקחת לו אשה (אח כח הר"ר יחזקאל ליפסקי המכונה בלייבער) ויבאו מרכו את כל חדושיו אשר כתב על התורה (ס' בראשית) ועל שם, בכח קמח ויבטיח להשיבם לרבו בעוד חזה שבועות. אבל מוצ ספריו לא שמר ובבואתו לא מצא; החדושים נשאלו בידו ולא הושבו לראבינאָוויטש ועוד היום הם מוצחים בש"ס אצל יוצרי המעות כי בגרשון נעט אשר הם שם.

נסע פאריזה ולא החפץ לחיות בקרית משוש כל הארץ ולבלות ימיו בתענוגים אך הרוח לבקש חכמה ודעת נשאהו שמה אל המקום אשר כלה למודי חכמת הרפואה וישמש בבתי החולים בתור סגן רופא (interne des hopitaux) ואשר במשך ארבע שנים, בשנת 1865 יצא מוכתר בכתר דוקטור לחכמת הרפואה. ואולם גם בעולם הרפואה עזב את הצד המעשי ויעסוק בצד המדרשי, כי לא אבה לעשות את חכמתו קרדום לחפור בה, בפאריז חבר רבי ספריו, אשר יחלקו בכלל לשני מקצועות ראשים: מקצוע דקדוק לשונות ומקצוע העתקת התלמוד, שני המקצועות שבהם עשה לו שם גדול בכל הארץ ואלה שמות כפריו:

א) דיני נפשות שבתלמוד: Législation criminele du Talmud (Paris 1876) העתקת מס' סנהדרין ומכות. נדפס בהוצאת ממשלת צרפת.

ב) דיני נזיקין שבתלמוד: Législation civile du Talmud (שם 1873) הנמצאים בכתובות.

ג) דיני נזיקין שבתלמוד: Législation civile du Talmud הוא הספר הגדול הנחלק לחמשה חלקים ראשים: 1) באורים חדשים ובקרת על כ"ו מסכתות הש"ס מן מסכת ברכות עד כתובות גיטין וקדושין, כולל כל דיני הנזיקין, למודי המוסר, אהבת רעים וכו' וביחוד במה שנוגע לנשים, לעכו"ם ולעבד כנעני (שם 1880).— 2) העתקת מסכת בבא קמא (שם 1877).— 3) העתקת מסכת בבא מציעא (שם 1878).— 4) העתקת מסכת בבא בתרא (שם 1879).— 5) כל דיני נזיקין, חכמת הרפואה (יסודות השחיטה והטרפות), המוסר, אהבת רעים כו' כמו כן הסבלנות נגד עכוים כו' הנמצאים בשלשים מסכתות הש"ס: מן מס' בבא בתרא עד נדה ועוקצין (שם 1879).

ד) חכמת הרפואה שבתלמוד: La Médicine du Talmud (שם 1879).

ה) מבוא כללי לתלמוד בבלי: Introduction général du Talmud (שם)

ו) יסודות השחיטה והטרפות שבתלמוד עפ"י השקפת חכמת הרפואה: „Principes talmudiques de schechita et de Terepha au point de vue médicinal“ (שם)

בהעתקתו את התלמוד לצרפתית הגדיל הפליא לעשות בספרות העברית החדשה הוא ספר יחיד במינו ובערכו. „העתקתו איננה העתקה מכונית פשוטה. העתקתו היא חבור בפני עצמו חבור רחב ידים וגדל הערך מסודר בסדר נכון ובשטה מסיֵמת דיני ממונות לחוד ודיני נפשות לחוד, דיני אשות לחוד ודיני טרפות לחוד, מבוא כללי לתלמוד בבלי, חכמת הרפואה שבתלמוד וכו' והכל בהסברה ובהערכה נכונה בשפת למודים ברורה ונעימה כדרך שהחכמות הלמודיות מסודרות אצל חכמי אמות העולם, דבר דבור על אופניו". „ומה ביגו לבין החכמים המחברים שקדמוהו

בענין זה ?" על השאלה הזאת השיב אחד מטובי מבקרי ההעתקה תשובה כהלכה לאמר: „החכמים ההם יגעו להוציא מתוך משאם ומתנם של חכמי התלמוד ומתוך פלפולי הפוסקים יסודות נאמנים להכין ולעשות מהם כלי חפץ עשוים ימתוקנים; וחכמנו זה פתח לפנינו את בית הרשת המעשה של חכמי ישראל לתורת ההלכות להראות לעיני חכמי העמים מלאכת מחשבת איש איש משוני ההלכות (התנאים) ומפרשיהם (האמוראים) בעבודתם אשר המה עובדים וביגיעות אשר הם יגעים למצוא נתיבות משפטי אמת בפלפולים ודיוקים, חריפים ועמוקים לדמות דבר לדבר ולהבדיל בין דבר לדבר, לקשור נימא בנימא וחבל בחבל לעשות אזנים לתורה ולהוציא לאור תעלומות חכמת הדינים. — העתקת ראבינאָוויטש היא העתקה נאמנה ומושכלת, הצעת סוגיות התלמוד, המשא ומתן של ההלכות, האבעיות והפשיטות, הקושיות והתרוצים, המשמעות והדיוקים עפ"י פרוש רש"י ותוספות וחכל בשפה ברורה וחסבר פשוט ומובן עד שגם האיש האמון על ברכי התלמוד מנעוריו יראה בההעתקה הרבה דברים שיהיו כחדשים בעיניו, מאירים ומשמחים כנאמרים מפי חכם יושב בקתדרא ודורש בלשון חיה ומעטים דבריו בטוב טעם" [1].— מה משפט הבקורת על ההעתקה הנכבדה הזאת אך למותר להגיד; כל מכה"ע לישראל (בכל לשונות העמים)— ורבים גם מהעתונים הכוללים —, גדולי חכמי עמנו וראשי חכמי אמות העולם (בתוכם חכמי ה"קוליזש די פֿרנס" בפאריז) הפליאו בשבחה יהביעו תהלת ראבינאָוויטש בפה מלא. ספרי ראבינאָוויטש עשו רושם גדול גם על לב הקוראים הנוצרים היותר מצוינים [2]; וגדול כבודו לא רק בעיני חכמי

---

[1] החכם רב"י פין בנקרחי (הכרמל הוריחו שנה רביעית גד רפ"ג רפ"ו).

[2] וכן הר"ח קוסטאנטינופסקי (במכה"ע המליץ לבנת הרמ"ח גליון ל"ג) אומר: „אם יהיו ספרי כל חכמי ישראל בדומנו אבד כהנו בלבושת העמים בכף אחת, וספריו של הד"ר י"מ רבינאוויטש בכף שנית יכריע את כלם על ידי הפעלה הטובה אשר פעלו להגדיל כבוד עמנו ולהריס קרנו בעיני הגוים. אם ספרי שאר הסופרים הנו ברם בלבות בני עמים אחריס בחלציהם, הנו ספרי רבינאוויטש כרכבותיהם. רבינאוויטש יך ברבין בלבות עמוק עמוק, בפי שאינו את ללמד סגוליות בטעמות ובטוכחות ובקלה ובריח; הוא הוציא את החמה מנרתיקה וזרחה לנו בתם נדקה ומרפא בכנפיה; הוא גלה את המחול בבהורה והלבו חכמי העמים לאורו וחוקריהם לנוגה זרחו. אני הכותב במעטי מסורם יונח מפי הסופר הגדול בבנפרפ בדורנו המנוח וויקטאר הוגא, בבאי לפניו בהיותי בפאריז, מבפע הדר והבריס נכחום על יקרת התלמוד ותן ערכו, ככל אבר קרא ולמד מתוך ספריו של רבינאוויטש. וכן בחעמו אים מפי אים כי נס רבים אחרים גדולים יטובים מבני הנכר הפך לבם לבפים בנדך ובמוכרים על תורתנו ועל לומדנו אחרי אבר נגלו להם בעבי ספרי התלמוד הנעוזים ע"י חכמנו הגדול הזה, כמו הקוסר מברסלויא אבר דבר פנים בפנים עמו ויבם בבוד ההלחו, הפיסה גורבבחקוב אבר נבה לבה אוהב בחכמה להמליך טוב בעדנו במחברת מיוחדת אבר הועיאה והפופרת הרוסיות המהוללה לידיד שחקוב, אבר בעיני רחיתי אוהב קוראת בספרי התלמוד בהעתקה נפחות בל הד"ר רבינאוויטש ומדמה

ישראל כי אם גם בעיני חכמי הגוים היודעים את ערכו הרם [1]). מספרי ראבינאָוויטש ומבואיו להעתקותיו העתיק זינמונד מאיער לשפת אשכנז ספר בשם: „Einleitung in die Gesetzgebung des Talmuds“ (Trier 1881) הספר הזה נעתק מקרוב (בשנת תרמ"ט) גם ללשון עבר בשם „מבוא התלמוד“. ופרקים מקוטעים מספריו נעתקו ונדפסו לרב.

כחו של ראבינאוויטש יגלה לפנינו גם מתוך ספרי הדקדוק שכתב כמעט לכל הלשונות החיות המתהלכות בארץ אשר נתקבלו גם כספרי למוד מטעם הממשלות בבתי הספר. ואלה ספריו במקצוע הזה:

ז) דקדוק לשון עבר: Praktische hebräische Grammatik (Grünberg 1851) הספר הזה ראשית בכורי פרי עטו, שחבר בעודנו יושב בברעסלוי ושוקד על דלתי חכמת הרפואה, מלא כללים חדשים אשר בהרבה מקומות הם מבטלים דעות המדקדקים הקדמונים וביחוד דעות חכמי אוה"ע כגיזיניוס ועוואלד. חכמי ישראל וחכמי הנוצרים הללו את הספר מאוד ועד היום משתמשים המדקדקים בו ומביאים דבריו בספריהם. גם נעתק לשפת צרפת ע"י ה' „Grammaire hébraïque pratique“ (Paris 1865) Clément Mullet את הספר הזה — אשר הקריבו המחבר לכבוד אלכסנדר פאָן הומבאָלדט שהואיל לקרא שמו עליו — הוציא רבינאָוויטש שנית לאור בלי הערות, בשביל בתי-ספר בשם „Hebräische Schulgrammatik“ (Leipzig 1851)

ח) כללים חדשים להברת שפת אנגליה: Nouveau traité pratique de la prononciation anglaise.

ט) דקדוק לשון רומי: Grammaire latine, raisonnée et simplifée.

י) דקדוק לשון פולניה. Grammatik der polnischen Sprache, verglichen mit dem Hebräischen und Deutschen

יא) דקדוק לשון צרפת: Grammaire de la langue française etc. (Paris 1886) שר ההשבלה ברוסיה (בפקודתו מיום 28 פעברואר 1887 נומר 54267) צוה להביא את הספר הזה לאוצרות הספרים אשר בכל בתי ספר הגימנזיום לנערים ולנערות במדינה.

משאָר ספרי ראבינאָוויטש הנכבדים עלינו להזכיר את

יב) דברי ימי היהודים בזמן כתבי הקדש, Historie sainte, ancien testament

יג) פעלת ישוע הנוצרי והשלוחים: Le rôle des Jésus et des Apotres (Paris 1866)

יד) האמונה הלאמית של היהודים הקדמונים: La religion

תורה עם העתקה אלכסנדרית וקונה גם בכוס בכל ומכתבלה לעמוד על עמק יקודוהיכם".

[1]) המבורך הגדול ווילהלם הומבאלדט הניד לח הדיר לראבינאוויטש בניהו נסגר פנים ישות והבהעבע עמו. דון פידרו קיסר ברזיליא אמר לו בפניו כי הונה הוא תמיד בספריו היקרים, ומוחל עלה מהם.

nationale des anciens Hébreux (נדפס בכפה"ע הצרפתי „השקפה של שני עולמות: Revue des Deux-Mondes לש' 1873).

טו) על היהדות ועתידותיה: Essay sur le judaisme, son passé et son avenir 1877 (שם

טז) מאמר על סם המית להרמב"ם: Traité des poisons de Maimonide 1865 (שם

יז) דיני צואת שכיב מרע לפי התלמוד.

אלה הם ספרי ראבינאוויטש, מלבד מאמריו בעתונים.

ביום ב' סיון תרמ"ח מלאו לו שבעים שנה ויהי היום ההוא חג לכל מוקיריו הרבים מכל ארצות תבל אשר שמעו את שמעו ויודעים את הכמתו. תלרגמות ומכתבי-ברכה מטובי קהלות ישראל ומבחירי יחידי סגלה, תשורות ומתנות שלחו מכל קצוי ארץ (וגם עיח"ק ירושלם שלחה לו ברכתה ומנחתה). בביתו, במעונו הצר אשר ממנו יצאה אורה לעולם ע"י ספריו המופלאים, נאספו ובאו כל מוקיריו ובתוכם ראשי חכמי פאריז (בהם גם הפלוסוף אדאלף פראנק) ויישאו מדברותיהם לכבוד חתן היובל הנכבד וגם ערכו לכבודו נשף-הכבוד (Soire d'honeur). ביחוד היה היום ההוא יומא טבא, יום אורה ושמחה, לאחיו בני ארצו אשר ממנה עלה כיונק. עיר מולדתי הקטנה אנטאפאל, שלחה לו מכתב ברכה כתוב אשורית על קלף וחתום בידי טובי העיר והרב בראשם. כל מכה"ע לבני ישראל הקדישו מאמרים גדולים לכבוד הג היובל וחתנו.

חיי הרב ר' ישראל יחיאל מיכל ד"ר ראבינאוויטש החמרים היו פשוטים מאד. אשה לא לקח ובנים לא הוליד; הוא חי חיי בודד ובתורתו הגה יומם ולילה. בעלית קיר קטנה ופשוטה היה יושב ובחדרו אין כל מבלעדי מטה מוצעת וכסא עין לשבת. הוא לא אהב לבא בסוד חברים וכדברי אחד מטכיריו נוכל להמליץ עליו כי היה דיוגנום בחביתו.

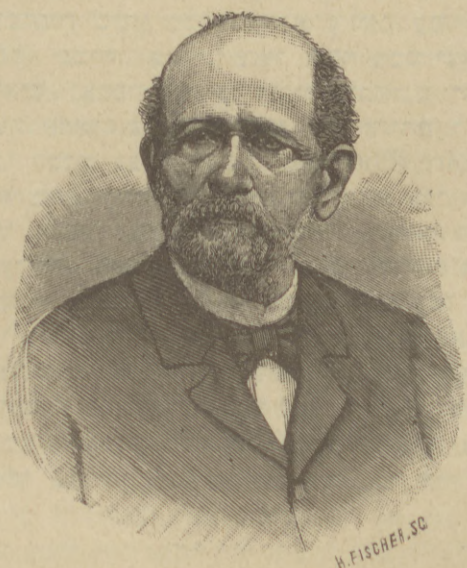
הערת המו"ל.

התולדה הזאת היתה כתובה בעת שהיה עוד חח' ראבינוביץ בחיים והנני למלאות פה את אשר החסיר הכותב הנכבד: בשנת תרמ"ד בהתאסף יחד טובי חובבי ציון בעיר קאטוביץ הלך גם הוא שמה ובשנת תרמ"ח היה נשיא חברת „דורשי ציון" בפריז. בקיץ תרמ"ט הלך לרוסיה לראות את בני משפחתו ולהשתדל שם בדבר הדפסת ספריו, כי היה את נפשו להוציא העתקה רוסית מספריו בעניני התלמוד אשר כתב בשפת צרפת; אך לדאבון לבבו לא הצליח חפצו בידו ומרב עגמת נפשיו ושלטול הדרך שהיה קשה עליו בהיותו זקן בן שבעים שנה ואחת נפל למשכב ויהי בבית החולים בווארשא כמשך ירחים אחדים. כהחלו לשוב לאיתנו (בחרף תר"נ) עזב את ארץ מולדתו ויבחר לו את העיר לונדון לשבת בה, כי חשב למצא שם תומכים וגואלים אשר בעזרתם יהיה לאל ידו להוציא את ספריו החדשים וגם מהדורא שנית מספריו הישנים; אבל גם תוחלתו זאת נכזבה ויהי שם חיי צער עד יום מותו הוא יום השבת י"ב סיון תרנ"ג.

רבי אברהם אלעזר פראנקל ז"ל.

Quis est, qui non admiretur splendorem vir utis?
(*Cicero*).

מי מהקוראים לא ידע את המשורר הנשגב אשר שיריו „ירעישו ויזעזעו בחזקה את מיתרי לב האדם וירתיחו כסיר נפוח את כליותיו, יציתו במסתרי בתי נפשו אש קדש לא נפח וישחקו בעורקיו ועצביו כילד קטן בכדור הגומי אשר בידו, פעם יפיחו בו רגשי ששון וגיל ופעם רגשי תוגה ועצבת, פעם ימלאו פיו שחוק ופעם יהפכו את עיניו ליבלי מים וינשו האדם את מקומו עלי-אדמות בארץ השפלה ובעמק עכור וינשאוהו למעלה למעלה אל עולם מלא זיו ומפיק נגה אין קץ, אל עולם האצילות, עולם של חיי נשמות ומקור היופי הנצחי"; את המליץ הנעלה שחונן מאת היוצר בכשרון אמתי לחכמות היפות שהוא „חלק אלוה ממעל, ניצוץ המאור הנצחי אשר יפיל היוצר לחבל בנעימים רק ליחידי-סגולה בלבד מיום גוחם מבטן אמם", ואשר ברוח שפתיו יפיח נפש חיה בגלמים אלמים ובורא פרצופים נשגבים ונעלים מרחיבי עין ולוקחים נפשות בקסם היופי והנשגב השפוך עליהם ובעינו החד, בטובי טעמו הרק טן הדק ובחושי ההוד והנעימות יחדור עמוק עמוק אל נבכי תהום היופי; את בעל הנפש היפה והעדינה אשר „בל נקודה יפה דקה טן הדקה אם באדם אם בחיי הבריאה תוליכהו שבי וחדרי לבו טלאו על כל גדותיהם ה ת ע ל ו ת והתרגשות עזה מקרני השמש, ממרחבי תכלת השמים, מסוד שיח הפרחים והשושנים עת ינשב בהם הרוח, ממשק גלי הים, מזמרת בעלי כנף בין עפאים, משריקות העדרים על נאות דשא, מהד קול חליל הרועים וחמדת הטבע הגדולה לבלי ראשית ולבלי תכלית החובקת בזרועותיה עולם ומלואו"; את זקן

סופרי אוסטריה בעל העט הזהב והסגנון הפניני; את האיש החי ורב הפעלים אשר ידו יסדה בתי-חנוך ובתי חכד העומדים לתלפיות לאות ולמופת על גודל נפשו ורוחו הטהור; את סמל הצדקה והתם והמישרים אשר לבו בוער באש אהבת־אדם ואהבת־חסד ולכל בהם חיי רוחו; — את האדם הנעלה כליל תפארת השבלת המין האנושי ונזרה, את לודוויג אויגוסט פראנקל?

בתשיעי לחדש שבט שנת תק״ע (3 Februar 1810) בחראסט (Chrast), עיר מצער הקרובה לחרודים אשר במדינת ביהם נולד הרב ר׳ אברהם אלעזר הנודע בשם ד״ר לודוויג אויגוסט פראנקל לאביו הנכבד הרי״ר יהודה [1]) ולאמו הכבודה מרת אסתר, מולדת בית הערמאנן, חטר מנזע ישרי לב ותמימי דרך בעיר ליסניץ אשר במאהרען. את חנוכו הראשון קבל בבית הוריו: שם שקד על לשון אשבנז וישתדל לסגל לו גם שפת ביהם ושפת רומי ויהגה בשום שבל גם בספר הספרים במקורו הראשון. וכבר אז (לרגלי ההגיון בכתבי הקדש) החלה התשוקה העזה לתור את ארץ הקדם, אשר משכתו בחבלי הקסם הנפלא השפוך עליה, לפלם לה נתיב בלב הנער הרך בעל הכשרונים החיים; ומבלתי יכלת למלאות אז תשוקתו הזאת, רוה עול הימים עינו בספרי התירים ובשירי המשוררים. וטבע טקים הולדתו, שבו אוה בישוף למושב לו ויעשהו לבירת כהונתו, רוח החן והדר המזג ויופי האויר השפוך עליו, חזיונות־התיאטרון, מאורות הגז, תפארת התולדה והוד הבריאה — כל אלה הפיחו בלב הנער רוח השירה הטהורה והזכה בעצם השמים לטהר והרחיבו בו גבולי הדמיון, שהוא החמר שממנו תוציא השירה כלי למעשהו, והגדילו והאדירו את כחו להיפה והנשגב ויקדישוהו למשורר. בחרף שנת 1823 הלך לבירת ביהם ויכנס לבי״ם הגימנאזיום הפראגי. שם הורהו: הרב ר׳ זכריהו פראנקעל, ראש המורים בבית מדרש הרבנים בבריסלא, איש קרוב וגואל למשפחתו דקדוק לשון עבר; הח׳ הירץ האמבערג — ספרות ישראל ושאר למודי קדש, והפרופ׳ הנודע וואלפגאנג וויזל — לשון יון ורומי. ובשקידתו הרבה על ספרי התולדה ועבודתו הנכבדה בסגנון הלשון וביפוי הסגנון משך עליו עין הפרופיסורים מורי הגימנאזיום, אשר מצאו בו איש בעל כשרונות מצוינים למלאכת הספרות, עד שהעמידוהו תמיד לאות ולמופת לשאר התלמידים

[1]) הוא היה נין וכבד ליחידי סגולה אשר נפשם סגילתה היהודים מעיר וויען (בשנת ת״ח) קנו את חנך בית הקיברות ליהודים בשמרו לבל יחללו זרים את קברות אבותיהם היושבים בשאר עליון ובשמותיהם לבירות בליוד המייס (עי׳ פרלענקל בס׳: Zur Geschichte der Juden in Wien ולאח גם לחלק בהערה 9). אם זקנתו מריס היפה לאות סרוזן ישראל עדלער פאן העיניגענערג אשר בנגלל מעשיו לטובת המדינה בשמו המלך יוסף הסני למעלת „אבילוה״ ויהי יועץ התלכות והכבוד הזה הגדיל שם משפחתו עד מאד, כי לפניו לא היה בשוסטריה איש יהודי מתיאר בחור אחד המעלה והוא היה הראשון שזכה לכבוד גדול כזה בזמנו — ועי׳ גם „זכרון בספר״ לשמיאל (ויען תרכ״ט).

חבריו. בעת ההיא שקד פראנקל על ספרי בחירי המשוררים: קלאָפשטאָק, האָלטי, מאטטהיססאָן, גאָטהע, שילליער ואולאנד ועל שירי משוררי ארץ מולדתו קארל עבערט, דראָכסלער מאנפרעד אשר עשו רושם גדול על לבו הרך והמתפעל מכל יופי ונשגב. לקץ שנת 1825 מת עליו אביו ובסוף שנת 1826, אחרי גמרו חק למודיו בהגימנאזיום כרת, נכנס בהליצעאים אשר בלויטאָמישל (Leutomischl) ללמוד חכמת הפילוסופיאה, מחקרי הלשונות וידיעת דברי הימים. שם החל רוח השיר לפעם את לבו ביתר שאת ויכתוב שירים, דראמען, שירי-רקודים (באללאדען) וחזיונות בלשון טשכי—ובחיותם ראשית בכורי פרי עטו מובן מאליו כי בוסר היו, וע"כ גם לא ראו אור. ובכ"ז זכה גם אז מחזה אחד שערך פראנקל בשם ליל החתונה („Die Braut-nacht" לעלות על במת החזיון, על ידי הכרות פראנקל עם אחד מלהקת המשחקים של חברת-סובאר (Suwar'sche-Truppe), אשר בדרך מסעה נטתה עד לויטאָמישל. בשנת 1827 הלך פראנקל ווינה, מקום שם האדון פרייהערר פאָן האַרמאיר, בתתו מקום לשיר-ספורי שלו („Jan Pancir" בה„ארכיו", — „הכניסו בברית הספרות". בשנה ההיא, אחרי השלימו בפראג את למודי חכמת הפילוסופיאה, החל לשקוד על דלתי חכמת הרפואה בוויען; אבל השירה, אשר צד צדתהו עוד בנעוריו, לא עזבתהו גם אז, ורוחה נחה עליו עוד יותר לרגלי המהלכים אשר נתנו לו בבית איש אונגארי טלומד ממרום המעלה, ושבתו שם בחברת אנשים ונשים מבני מרום עם הארץ. ומסעו לזאלצקאמערגוט, אשר רוח מעט תשוקת המשורר הצעיר העדינה להתענג על תפארת התולדה ויפי הטבע, הביא בעקבותיו שירים יפים שכמה מהם נדפסו בכתבי העתים הוויענים. ע"י הספר „שיר-האבסבורג" שהוציא לאור בשנת 1832, שהיה „במורה באצבע על כשרון המחבר לחכמה ותושיה" ויעש לו שם בקרב הארץ, זכה פראנקל להוָדע לגדולי ארץ ואצילי בקרית המטלכה ולארח לחברה עם ראשי בחירי הסופרים בבירת האבסבורג, ובתוכם האמטער-פורגשטאלל (הארי שבחבורת חוקרי חכמת בני קדם), קאראָלינע פיכלער, גראף מאילאטה, פעדרינאנד ראימונד, זיידל וגרין; כי „איש חמודות הוא בדבריו ומעשיו, עוז והדר בארשת שפתיו ויושא חן וחסד בעיני כל רואיו". מן הברית אשר כרת עם האמטער-פורגשטאלל ומידידות נפש השר הלזה היתה נסבה כי שם פראנקל לדרכי בני ארץ הקדם את לבו. ואת אשר ראה וידע, קרא ולמד ביתי בחורותיו בעניני ומחקרי ארץ המזרח ואשר עזב למיום נתן לבו להגות בחכמת הרפואה נגלה עתה אליו שנית ויציץ ופרח בקרבו כיונק מארץ ציה והוציא לאור את „ספורי המזרח" שלו הידועים. אחרי צאת לאור ספרו זה הופיעו חדשים לבקרים ספרי השיר של פראנקל, וכל הקוראים ראו בן תמהו כי המשורר הצעיר עלה על מרום פסגת הר הפרנס. בעד ספרו „קריסטאָפאָרָ קאָלאמבָ" נשא לתהלה במכתב כבוד להריטו בין אזרחי הארץ (עהרענבירגערעכט) אשר שלחו לו למנחה יועצי עיר גינובה, עיר מולדת קולומבוס, וגם בחצר מלך סארדיניען קארל אלבערט (אשר הקדיש לו את שירו זה) מצא המשורר חן ויכבדהו מאד

בהיותו בעיר מלכתו טורין. גם בני עיר מולדתו הראסט כבדוהו לתת לו משפט אזרח הארץ, ותרם קרנו בכבוד. בפדובה השלים חק למודיו בחכמת הרפואה ושם נתן כתר חכם הרפואה בראשו. בעת ההיא הלך למסעיו באיטאליה ויתודע אל בחירי משורריה לעאָפארדי, ניקאָליני וצעזארע קאנטו. בהיותו במאילאנד התודע אל המשורר ווילהעלם פאן מארסאנאָ ואל יוסף עמנואל הילשער, שהיה שם בתור פקיד המנוחות לבני הצבא (Faurier) ואשר לא עברו ימים מועטים והוא מת ועזבונו השירי בא ליד פראנקל, שהוציאו לאור עם תולדות המשורר. בשובו מאיטאליה לוויען נבחר (בשנת תקצ"ח) מאת ראשי עדת ישראל בעיר המלוכה להיות סופר-מזכיר וגזבר-ממונה על הארכיון של העדה, ומתיק סוד לכל עסקי היהודים ועניניהם בקרית מלך רב הזאת. וגם במקצוע זה עשה גדולות ונצורות! הוא יסד בית גנזי-הכתבים (בשעה שבא על משמרתו זו לא היה שום ארכיו להעדה) וכו נמצאים עתה כמאת אלף כתבים עתיקים המכילים חמר רב הערך לקורות היהודים באוסטריה, ורבים מהם יצאו לאור על ידו; ועוד דברים נכבדים כאלה אזן וחקר ותקן [2]). בעת ההיא החל להוציא לאור את המכה"ע „אָסטעררייכישע מאָרגענבלאטט" ואחריו בשנת 1842 את המכה"ע „זאָנן-טאגסבלאָטטער" שבו לקחו חלק הסופרים היותר גדולים באוסטריה כמו: לענוי, גרין, האלם, האממער-פורגשטאלל, בויערנפעלד, שערצער, מי שהיו אח"כ מיניסטורים: בערגער, האסנער, פראטאָבעפּערא, הציר אֶהלענשלאָגער, שטערנבערג, העבבעל, קאסטעללי, זיידל והסופרים הצעירים והמהללים אח"כ מאד: מייסנער, יאָהאן נאָרדמאנן, מאָריץ הארטמאנן, לעאפאלד קאָמפערט, קאפפער, דוכס, קירנבערגער, פריעדריך אוהל, ציממערמאנן, טרוים, אייטעלבערגער, פאָגלאר, פאן דער נילל, מאָזענטהאל, אָטטאָ ניקאָלאי, לאנגער, פיכלער, האנסליקק, בעכער, פפייפפער. המאמרים בחכמת היופי ובמלאכת מחשבת באו בהוספה מיוחדת „דאס קונסטבלאטט". ערך מכה"ע האלה, וביחוד ערך מכה"ע „זאנענטאגסבלאָטטער" היה גדול מאד, ובין כתבי העתים היותר מעולים בזמנו נחשב. בעת ההיא לקח לו לאשה בתולה יקרה מבנות ארץ מולדתו מרת אסתר, נערה טובת שכל וחכמת לב, בת הר"ר יהודה וויענער מעיר פראג, איש נדיב ושוע בעל פקודות הממשלה אמנם לא ראה עמה חיים נעימים באהבתו אותה, כי נשאה חלי רע ומר ימים רבים ותמת בדמי ימיה. ואחרי כלות שנת אבלו לקח אשה חדשה רבת חן ושכל טוב מרת ר ח ל, ותלד לו בנים יקרים ומשכילים.

בשנת תרט"ז הלך פראנקל למסעיו לארץ הקדושה במלאכות הגבירה הנדיבה מרת ליפעט הערץ מאצילי משפחת לעמעל, אשר הזלה זהב וחון מכיסה לתכלית זה, לכונן בעיר אלהינו, בית הספר לילדי עניי בני ישראל

[2]) ניוס 15 מערץ 1863 מגנה עדת ישראל נוויען את מר מלי היוכל למיוס נא פראנקל לכהן נמסמרתו נא. פרסה את הזה הפלטיות ימלא הקורא בתכה"ע «Wiener Mittheilungen» סהו"ל הח' לעתים (סנה עבירית גליון ז').

למצא שמה חית ידם ומזון לנפשם תורה ולקח טוב על ידי מורים משכילים ויראי אלהים. תכונת בית הספר הזה וקורות מסעי פראנקל בעברו ארחות ימים לארץ כנען, אשר בכל מאמצי כחו, באומץ רוח נכון ואהבת עמו הוציא מעשהו לפעולת אדם, למרות עיני כל מונע ומחריד, אשר קמו עליו לשטנו — ותכונת הארץ ושוכניה למשפחותם וכו' הלא הם כתובים בספריו („ממצרים" „ירושלימה") אשר הוציא לאור בשובו אל עירו ואל ארצו על מכסת הכסף אשר התנדבה המיסדת הכבודה מרת ליפעט הערץ מולדת אצילי לאֶמטעל (חמשים אלף פלורין) נוספו עוד נדבות נדיבי לב יחידים. מספר החניכים יגדל וירבה מדי יום ביומו ואיש את אחיו ידחוק להביא את בנו למען ספחו אל בית החנוך, אשר ירום ונשא וגבה מאד; וגם רבים מיושבי ירושלם אשר עמדו לפנים מנגד לשטנו, מתאוים כעת להביא גם את בניהם חדריו. הבית הזה היחיד במינו ובערכו בעיר הקדש בירושלם, עומד תחת פקודת שלשה רבנים ובראשם החכם באשי ותחת חסות קיסר אוסטריה. פעלתו רבה מאד ועל ידו נשבה ר ו ח ח ד ש ה, רוח טהורה, בין אחינו שם אשר החלו ל ה ש כ י ל להיטיב...

מפעל יותר גדול ונכבד, מפעל כביר ונאור אשר בו יתפאר פועלו בצרק הוא — ב י ת ה ח נ ו ך ל ע ו ר י ם העומד על מרום הפסגה סמוך לוויען אשר ידי פראנקל יסדוהו והוא ירה אבן פנתו. הוא הכיר חסרון בית חנוך שני לעורים בוויען זה כבר; ובכדי לדעת אל נכון את מספר העורים באוסטריה (כי עד אז לא הביאה הסאטיסטיקא את העורים במספר נכון) שנה אל כל העדות ויקח דברים עם כל בתי החנוך לעורים ובעצמו עבר בארצות אשכנז והשוויץ ויבקר את בתי החנוך לעורים אשר בברינן, לינץ, פראג, דרעזדען, לייפציג, ווייטאר, ברלין, פפד"ם, אילפעסהיים, פריעדבערג, דירען, הנובר, שטוטטגארט. וויעסבאדען, בערן, לוזאננע וצוריך ובעינא פקיחא התבונן על כל תהלוכות הבתים האלה ותכניתם, תורתם ומשפטיהם, וילמד את תורת החנוך והאֶמנה — וכה התקרב מעט מעט אל המטרה הנעלה אשר הציב לו. בהשתדלותו עלתה בידו לאסוף סכום מאתים אלף פלורין וליסד חברה אשר תבואת ככף חבריה (תכ"ה איש) עולה לחמשת אלפים פלורין לשנה, ויער את רוח השר יאָנאס פאָן קאָניגסווארטער, והוא בנדבת לבו בנה את הבית ויכונן את הגן היפה אשר יקיפהו ויתנדב לכלכל חמשים חניכים־עורים על חשבונו. וגם לעתידות הבית דאג פראנקל ובידו עלתה לאסוף לקרן קימת סכום העולה כבר על כ"א אלף כסף. הבית הגדול הזה נפתח ביום 1 דיצמבר 1872 וכלו אומר כבוד למיסדו שהוא גם מיסד „אספת־מורי־העוורים" הראשון באירופא שהיה בוויען (בשנת 1873), אשר בעד מפעלו הנאדר הזה נבחר לשבת ראש באספה הזאת. —

בחברת ידידו הגראף אנטאָן פאָן אויערספערג הציב ציון גדול למראה לכבוד המשורר שילער בתוך עיר המלוכה, לכבוד ולתפארת, — אחת המלאכות־היפות היותר מצוינות אשר בהן תתפאר וויען — וביגיעו ועמלו אסף הון רב לתכלית זאת מאת המתנדבים בעם (יותר ממאתים אלף כסף)

ולא שקט ולא נח עד אשר הוקמה המצבה הזאת, שהיא גם מצבת כבוד למקימה בחוסן ויקר עד העולם, ואשר השאירה זכרון פראנקל בספר תולדות ההשכלה באוסטריה לעד; הוא הקים מצבת-כבוד הראשונה באוסטריה לבעעטהאָפענן „בעיר הקדושה" הסמוכה לוויען (דאס ערסטע מאנומענט בעעטהאָפענעם אין אָסטעררייך — אין הייליגענשטאדט בייא וויען), הוא הוציא לאור את כל כתבי יאָז. עמ. הילשער במהדורא תנינא עם הוספות ותקונים רבים וגם הציב את דמות דיוקנו של המשורר בעיר מולדתו לייטמעריץ לזכרון; הוא הקים אבן-זכרון יפה ומהודרת מאד לכריסטאָף גלוקק בוויען ויתקן את המצבה הגדולה העומדת על קברו; על ידי הערתו הטביעו מטבעת-זכרון על שם האַמטער-פורגשטאלל, מאירבעער, אנאסטאסיום גרין וביה"ס של לאָמעל בירושלם; בהשתדלותו הוקמה בוויען מצבת כבוד לגרין ולעניי והוטבע אות-הכבוד על שמם; הוא יסד בית-הספרים בעיר מולדתו חראסט ואח"כ — בתי עקר לספרים בלוצע, רויבאָוויץ, זאיעזדעץ וברענ-באָריטשען בבאָהמען ויעשיר עשר רב את בתי-הספרים של הפיאריסטען-קאָללעגיום בלוויטאָמישל, של ביה"ס הדתי אשר להעדה המתוקנת (קולטוס-געמיינדע) ושל בית-החולים; הוא ראה בעני הצעירים אשר כשרון בהם לספרות או לחכמות היפות, ורק מפני עניותם לא יתפתח כראוי, ויחמול עליהם וישתדל אצל חבריו וריעיו נבחרי הפרלמנט לשים עין לחמלה עליהם ולהטיב מצבם, והשתדלותו עשתה פרי, כי נוסדה תמיכה של סך כ"ד אלף כסף לשנה לתמוך בה את המשוררים, הצירים ובעלי הזמר לעת תמוט ידם; הוא נתן במתנה לבית מדרש המדעים אשר באתונא בירת יון ספרים בכמה מקצועות החכמה שמספרם עולה לארבעת אלפים כרכים; הוא, בתור מזכיר לעדת ישראל, יסד בית-גנזי-בתבים-עתיקים (ארכיו) שבו, כמו שכבר זכרנו, נמצאים כמאת אלף כתבים יקרים; הוא הוציא לאור כל ספרי רעו אנאסטאסיום גרין עם תולדותיו בראשם; הוא יסד את החברה לתמיכת היתומים והרחיב גבולי החברה להרחבת העבודה ומלאכת יד, וכן רבות פעל ועשה על שדה החכמות היפות (בעד מעשיו אלה זכה להבחר לאחד מן הראשים העומדים בראש „חברת אוהבי הזמרה" ובראש הקונסרוואטוריום ואח"כ גם למורה-ראש בביה"ס לזמרה הזה).

עתה נתבונן נא ונראה על מעשיו בעולם הספרות. פראנקל ברוב מנינו ורוב בנינו הוא — משורר. בעולם השירה נודע שמו כאחד המשוררים הקלאסיקים. הוא בא בסוד הזמרה ורוח השירה האמתית תנוח עליו. גם בתור נוסע נודע לנו. ובשני המקצועות האלה הם כמעט כל ספרי פראנקל אשר נזכירם בזה כסדרם:

א) שירת-הבסבורג Das Habsburglied. Historische balladen (Wien 1832). ספר השירים הזה, המדבר נכבדות על פעולות אדירי משפחת האבסבורג, עשה לו שם בקרב הארץ. הקיסר פערדינאנד הראשון (בהיותו עוד יורש העצר לממשלת אוסטריה) הטה אליו חסד לקבל בטוב לב את השיר המפואר הזה אשר רחשם לב המרין הצעיר לכבודו, ויחננו במשאת כיד המלך במטבעת

זהב גדולה „בעד החכמה ומלאכת המחשבת". במטבע כזאת כבדו גם ווילהעלם הרביעי, הקיסר האדיר אשר משל משל רב על מדינת פרוסיאה.

ב) שירי עלילה ושירי הגיון: Epische und lyrische Dichtungen (ibid. 1833).

ג) ספורי-המזרח: Sagen aus dem Morgenlande (Leipzig 1834) אחדים מ„ספורי המזרח" (הבאים באורח שיר) נעתקו ללשון עבר ע"י ד"ר לעטטערים (נדפסו ראשונה בטחברתו „נגינות ישראל" ושנית בקבוצת שיריו אשר קראו בשם „ברכת הורים").

ד) פאריסינא. העתקה משירי בירון האנגלי: Parisina. Aus dem Englischen des Byron (Wien 1835)

ה) כריסטאפֿאָרָא קאָלאָמבאָ: Christophoro Colombo Episches Gedicht (Stuttgart 1836) השיר הזה מספר מפעלות קולומבום אשר מצא את ארץ החדשה אמעריקא ועזוז נפלאותיו עד דור אחרון.

ו) חקירה פיזיאולוגית ע"ד עצמת כח המדמה על נפש האדם: de Jnfluxu Phantasiae. Phisiologische Abhandlung (1837)

ז) שירים: Gedichte (Leipzig 1840).

ח) עזבונו השירי של הילשער: Jos. Em. Hilscher's poetischer Nachlass (Pest 1840).

ט) מכ"ע לספרות ולמלאכת מחשבת: Sonntagsblätter für Litera- tur und bildende Kunst את המכה"ע הזה החל פראנקל להוציא לאור בשנת 1842 ויצא לאור שבע שנים תמימות.

י) רחל: Rachel. Biblisches Gedicht (Wien 1842) השירה היקרה הזאת היא אחת מפעלות פראנקל הנכבדות בשדה המליצה, אשר יסודתן בהררי קדש; כתבה המשורר בעת עלילת הדם בדמשק. בה יבואו כל דברי האגדות הנמצאים בתלמוד בתרגומים ובמדרשים המספרים נפלאות רחל איך תעמוד תמיד לימין עמה אם לחסד או לשבט, לנחם נדחי ישראל מיגונם בגלותם, או לבכות עם בניה יחד ולשאת קינה קול ברמה בצר להם... השיר הזה, אשר לרוב טובו ויפיו נדפס חמש פעמים בזו אחר זו, נעתק גם לעברית ע"י ארבעה מליצים שונים והם: הרר"מ שטערן („רחל"), הרר"מ לעטטערים („אם בישראל", ברכות הורים וויען תרכ"ו), הר"ר פיטה והר"ר בכרך „מלך אביון" בודאפעסט תרמ"א).

יא) דון יואן דע אוויסטריה: Don Juan de Austria (Leipzig 1846)

יב) מלך מאדיארי. שיר: Ein Magyarenkönig. Gedicht in Balladen (ibid. 1850).

יג) שיר סרביא הלאומיים: Guste. Serbische Nationalgesänge (Wien 1852).

יד) היפאקראטום ומלאכת הרפואה החדשה: Hippokrates und die moderne Medicin. Satirisches Gedicht (ibid 1853). „אל משכיל דורש חכמת השיר בכל נפשו ומאדו, יתחפך כל דבר אשר יבאהו בתבל לחומר

השירה וליסוד המליצה". כן היתה גם לפראנקל גם חכמת הרפואה — אם כי לא עסק בה מעולם לעשותה קרדום לחפור בה — ליסוד מוסד לבנות עליו מבנה השיר הזה על דרך צחוק ומהתלות להתל ברופאים קטני נפש אשר למען השתכר אל צרורם מחיר רב ולצבור כעפר כסף ישפילו וישחו כבודם, משפטם ומעשיהם וכבוד וחכמה אשר יקרא שמה עליהם והיו לבוז ולחרפה בעיני כל איש מבין ובעל נפש. השיר ההתולי הזה נשא חן בעיני כל קוראיו, ובמשך שנה אחת יצאו ממנו שש מהדורות שונות לאור בדפוס.

טו) לקורות היהודים בוויען: Zur Geschichte der Juden in Wien (ibid 1854) שתי מהדורות.

טז) שיר סאטירי: Die Charlatane. Satirisches Gedicht (ibid. 1854) ארבע מהדורות.

יז) לתולדות לענוי: Zu Lenau's Biographie (ibid. 1854).

יח) היפקראטוס והכאָלערא: שיר סאטירי: Hippokrates und die Cholera. Satirisches Gedicht (ibid 1854).

יט) נוסחי המצבות אשר בבית־עלמין הישן בוויען: Inschriften des alten jüdischen Friedhofes in Wien. Beitrag zur Alterthumskunde Oesterreichs (ibid. 1855). בספר הזה באו נוסחאות המצבות ואבני הזכרון העומדות בבית המועד לכל חי בווינא, אשר כבר עבר עליהן זה יותר משלש מאות שנה ואשר ביגיעה ועמל רב נעתקו (ע"י הר"ר זלמן בן כ"ט שטערן); ופראנקל שת עליהן נוספות הגהות והערות רבות לקורות הימים, וערכם רב לתולדות היהודים באוסטריה בכלל.

כ) לבנון: Libanon, ein poetisches Familienbuch (ibid. 1855). בספר הנכבד הזה יבאו שירים ומליצות, אגדות ומאמרי חכמה, כמעט מכל משוררי הבל ללשונותם לגוייהם אשר הטיבו מלתם על ענינים הנוגעים לישראל, לתורתו, לדברי מחוקקיו, לכבוד ולתפארת, אם לחסד או לשבט, לשמחה או לתוגה, לחמלה או לנחמה, כלם נקבצו באו יחד ויהיו לאחדים ב„ספר-משפחה" הזה.

כא) אחר החרבן: Nach der Zerstörung. Hebräische Elegien (ibid 1856). נעתק לעברית ע"י הר"מ לעטערים („נגינות ישראל" אחר החרבן. וויען 1856). הרוח המרחפת על פני השירים הנשגבים הבאים בספר הזה היא רוח המשוררה הלאומי אשר לבו בוער באש אהבת עמו ומעיו כחלילים יהמו לשברו הגדול...

כב) ירושלימה: Nach Jerusalem (Leipzig 1858). הספר הזה לרוב טובו ויקרת ערכו נעתק: כלו — לעברית (ע"י הר"מ שטערן בשם „ירושלימה". וויען (1860) ולבריטנית (ע"י כהן נוצרי M. A. Beaton בשם „The Jews in the East") ומקצתו — לצרפתית, הולאנדית ואיטלקית.

כג) ממצרים: Aus Egypten (ibid. 1860) הספר הזה נעתק לעברית ע"י הר"ר אב"ג („ממצרים. הוא ספר שלישי ממסעות החכם הגדול הנודע ומפורסם לשם ולתהלה, המליץ האשכנזי המפואר הר"ר אברהם אלעזר

המבונה דאָקטאָר לודוויג אויגוסט פראנקל, אשר שני ספריו הראשונים כוללים את מסעיו: „ירושלימה!" נעתק ללשון קדשנו מאת אברהם בער בן חיים הכהן גאָטטלאָבער. וויען תרכ"ב) בעתו עשה רושם גדול בעולם הספרית! המבקרים המובהקים הרבו להללו ולפארו; ולדוגמא נביא את דברי המבקר בה„מאָנאטסשריפט פיר געשיכטע אונד וויסענשאפט דעם יודענטהומס" של הרב ד"ר פראנקעל לחדש סעפטעמבער שנת 1860 הלא כה דבריו (צד 360): „האיש אשר ימצא עונג לחזות בנועם מחזות ארצות רחוקות, להשביע נפשו בצחצחות תמונות דמיונות ולעוף ביעף על כנפי רוח המליצה אל ארצות הנפלאות, אשר מצב הברות בני אדם מאורעות ומקרים שונים, החלומות אשר תחלום לה הנפש והלופיהן בעולם נוגעות אל לבו, הוא ישלח ידו אל עלי הספר הזה ויהפך בם". — עשינו את אשר ידרשו מאתנו דברי האדון המחבר בראש סיזרו ולא עוד אלא שעשינו עוד יותר מזה, ותחת הפוך בעלי הספר בקורא דרך עראי, קראנו אותו בשום לב. ואם הגד נגיד משפטנו על הספר הזה הנה יהיו דברינו מעטים וכלולים במעט מלים אשר נעיר בם את לב הקורא, לבלתי ישים את דברי המחבר אשר דבר בענית רוחו לקנה מדה לטיבו של הספר, ואל יאמר בלבבו כי באמת די לו כי יהפך ידו בעלי הספר, כי הספר הזה ראוי שישים לבו עליו בטוב טעם ודעת, כי הוא גולל לעינינו ציור שלם מחיי מצרים מבלי אשר ישבית בכל זאת את הרושם הכללי עיי הערות המובנות רק לחכמים ולא לכלל הקוראים, באשר יעשו רוב המחברים המוליכים את הקוראים לראות נפלאות ונצורות, ובאמת נרגיש בלבתנו אחרי המחבר הזה לכל אשר יוליכנו, באילו נעבור בסך ונדדה עמו בתוך שאון הקריות קאירה ואלכסנדריאה, נרגיש את ההום הבוער במקומות האלה שבאזור החם, ונשיב עמו יחד את נפשנו לרוח צח הנושב לעת ערב, עינינו תחזנה ערבות מדבר ישימון איך יתאדם האויר מהחיל המעופף, לעינינו יגביהו ראשם פארי-העמודים הגדולים בענקים ומעל במתיהם נשוב נחזה תחתינו את המישור אשר אין קץ לו. אזנינו תשמענה את הכפורים בגן „אזבעקיה", ועפעפינו יישירו סביבנו את התמונות הזרות. ופעם אחרת תרטם רגלנו בחצרות בית המכגד, או תחז עינינו במרחב מרחץ מצרי, או בהדרי עשיר מצרי אשר לכבודנו יקרא למחוללות ותשחקנה לפנינו. ולרגל השעשועים האלה תקח אזננו שמץ מני הידיעות על אודות מצב המדיני של ארץ מצרים ועל מצב הלמוד וחנוך הילדים ודרכי המוסר והדת בחיי הבית והמדינה, וידבר על בניניהם וידיעותיהם בכל מלאכה בכלל, על מצב הנשים והעבדים, — קצור הדברים יודיענו אלפי דברים אשר נוסע מבין משים עינו עליהם. ובכל מקום אשר אנו מוצאים חדשות ונצורות רבות כאלה, הנה ממילא תתהפך קריאתנו הראית לקריאה בכונה ומשימת לב. וגם העתקותיו במשקל וחרוז מלשונות ערביות ועבריות יעזרו עזר לא מעט למשוך לבנו וכונתנו אל הספר הזה. ואנחנו לא נסתפק אף רגע אחד כי נוכל לחרוץ משפטנו על השירים „אב הנביא" „דנרות" „ומות הנביא" — כי לא נופלים הם מכל

מיטב תבואות ספרותנו...“ — „דעם דיכטערס „נאך יערוזאלעם“ אונד „אוים עגיפטען“ — אומר הראב״ג בהקדמתו האשכנזית להעתקתו — זונד אֶכטע יידיש-נאציאנאלע ווערקע אים בעסטען זינגע דעם וואָרטעם, וויא ער זעלבסט זיט בנימין פאָן טולידא, דער זינע רייזע נאך פאלאֶסטינא אים 13. יאהרהונדערטע בעשריעב, דער ערסטע יידישע פילגער איזט, דער אין זאָ אויספיהרליכער אונד כאראקטעריסטישער וויזיזע דאם אלטע לאנד מצרים אונד דאם לאנד דער פאָעטער געשילדערט האט״.

כד) ראש העדה. שיר עלילה: Der Primator. Gedicht in sieben Gesängen (Prag 1862) יְסֻפַּר בדרך שיר מעשה נורא אשר לשמע אזן חרדת אלהים תכמר שערת בשרנו ואשר נהיה בעיר פראג לפני שלש מאות שנה ויותר, „בעוד החושך כסה ארץ וערפל לאימים, ונוגה התבונה והאמונה הברה מאירת עינים עוד לא הגיה אורו על גוי ועל אדם יחד לטוב בית ישראל ועם אחר״. בהסתערות רוחו בקרבו על שנאת העולם לעם עולם ירעיש הלבבות באמרו:

„לוּ עֲצֵי הַמַּעֲרָכוֹת יַחַד צָבָרוּ
בָּמוֹ עַל מוֹקְדָה בְּנֵי עַמִּי יָחִימוּ —
אָז כְּמוֹקְדֵי עוֹלָם הַשָּׁמַיִם יִבְעָרוּ
וּמִשְׁבְּרֵי יָם לְאוֹרָם כַּדָּם יַאְדִּימוּ.....

השיר נעתק לעברית ע״י ד״ר לטרים („נשיא בישראל. שיר מִסֵּפֶר נוראות ונצורות מימי קדם נחלק לשבע מחלקות. נדפם בכרך אחד עם חס׳ „ממצרים“. וויען תרכ״ב) וע״י הר״י פ׳שער (בשם „ראש העדה“).

כה) אספת שירים קטנים: Helden-und Liederbuch (Prag 1861; 2. Aufl. Hamb. 1863)

כו) תולדות ד. ב. פראנקל עם תמונתו: Dawid Bernard Frankl, Biographie nebst Portret und Denkmal (Wien 1862)

כז) תמונות־אבות. שירים. Ahnenbilder. Gedichte (2 Aufl. Lpzg. 1864) גם השירים האלה נעתקו ע״י מהי״ל („ברכות הירח“. וויען 1866).

כח) אחרי חמש מאות שנה בוויען: Nach fünfhundert Jahren in Wien (Lpzg. 1865) את השיר הזה כתב פראנקל ליום הג היובל במלאות מאה שנה להאוניברסיטה הוויענית.

כט) בית החנוך לעורים אשר על „מרום הפסגה“ סמיך לוויען: Das Blinden-Institut auf der Hohen Warte bei Wien. Monographie nebst wissenschaftlichen und biographischen Beiträgen (Wien 1873).

ל) שירי־עלילה: Tragische Könige. Epische Gedichte (ibid 1876) השירים האלה נעתקו לעברית ע״י הר״ר שמעון בכרך (מלך אבין וספורי שלמה. שירים מספרים קורות המלך שלמה מאת נגרש ממלכותו על ידי אשמדי ראש השדים, אשר התחפש בתמונתו למלוך תחתיו, עד עת אשר שב לירושלים למות על כסאו, ונקבר שם. השירים האלה נ׳סדו על דברי

חז"ל במדרשים ואגדות ותרגומים ונקבצו יחד מעורבים עם ספורי עמי קדם... בודאפעסט תרמ"א).

לא) תולדות טהערעזע העורת ט„גן־העדן": Biographie der Blinden Therese von Paradis (ibid 1878).

לב) אספת ספרי־שירה בשלשה חלקים: Gesammelte poetische Werke (3. Bde. ibid. 1880)

לג) ספר שירים: Gedichte (5. Aufl. ibid. 1881)

לד) לתולדות גרילפארצער: Zur Biographie Franz Grillparzers (ibid. 1882).

לה) לתולדות ראימונד: Biographie Ferdinand Raimund's (ibid. 1883).

לו) לתולדות היבבאל: Biographie Friedrich Hibbol's (ibid. 1884)

לז) לתולדות לענוי: Biographie Nikolaus Lenau's (ibid. 1885)

לח) לתולדות הַצַיָר אמערלינג: Biographie des Malers Friedrich Amerling (ibid. 1889)

לט) קבצת־שירים חדשים, שירי עלילה ושירי הגיון: Neue Sammlung Episches u. Lyrisches (Stuttgart 1890)

גם הוציא לאור ספרי־השירים של טובי המשוררים זולתו כמו אספת־השירים של רעו גרין: Gesammelte Werke v. Anast. Grün. (Berlin 1877) ועוד רבים. — ומלבד ספריו שיצאו לאור בפני עצמם, הדפיס הטון שירים ומאמרים נכבדים מאד בכמה מקצועות הספרות, בחכמה ובמלאכת מחשבת, בכתבי העתים „אֶסטעררייכישע מאָרגענבלאטט" ו„זאָנטאגסבלאַטטער" שהוציא לאור; וביחוד נכבדים הם מאמריו בשם „Aus halbvergangener Zeit" שנדפסו בהזשורנאל הוויעני „Presse" לשנות 1862—63 וגם במכתי"ע הידוע „נייע פרייע פרעסע" בוויען.

שם פראנקל כשם אחד המשוררים האשכנזים היותר מצוינים, המצוין גם בעולם השירה גם באהבת־האדם, גם במלאכת מחשבת וגם במלאכת הספרות — נודע זה כבר; ואולם הקורא העברי יכיר לידע עתה משורר עברי, משורר אשר רוב שיריו אף כי כתובים הם בלשון אשכנז; הנה בהגיונם ומחשבותיהם, ברוחם ובתכונתם לנו הם, ועל אדמת קדש נוסדו, אף נטעו גם שורשו בארץ אבותינו ודברי חכמינו משנים קדמוניות—משורר אשר גם בהלך רוחו, גם במעשיו גם באהבת עמו האמלל אשר כאש עצורה בעצמותיו, גם בכל מעלליו ופעלותיו הרבות והעצומות מאד — לנו ולבנינו הוא! —

בחדש פיברואר שנת 1880 בראשון לחדש, חגג פראנקל את יום הלדתו במלאות לו שבעים שנה לימי חייו. וגדול מאד היה כבוד החג היקר הזה! שני ימים לפני עצם יום החג הקדישה אשת חתן היובל, קרואים נכבדים, לביתה; ובמסבת חוג־משפחה הוחג החג במנחים בשיר, במשאות ובקריאות. חבן הכבור, ברונאָ דאגאָבערט קרא פתח־דבר (פראָלאָג) אשר חבר בחרוזים ובו השכיל לתאר ולספר בקצרה מעשי פראנקל ופעלותיו

היותר נכבדות במשך ימי חייו. איזה מהם שרו שירים, הטיבו נגן ונצח על הפסנתר. המשוררת בעטטי בורי שרה שיר מחודד ויפה מאד: הנקודה על הי' ("Das Tüpferl auf dem J."); האדון ביאָרנזאָן הביא את השיר "Ein Wiedersehen" של פֿראנקל ויקראהו ברגש, בנעימות ובטוב טעם. ואחי התן היובל, יועץ המלכות האדון ווילהלם פֿראנקל קרא לסוף שיר-מקרי (אנעקדאָט) שכתב בעל החג ב י מ י י ל ד ו ת ו המוכיח כי רוח השירה האמתית התנוססה כבר גם אז בקרבו וכי הדברים הנכבדים „הילד הוא אבי הנער והאיש" (דער קנאבע איז דער פֿאטער דעס ינגלינגעס אונד מאננעס) נתקיימו בו באופן מאד נעלה, וילדותו לא בישה זקנותו. ובבית החנוך לעורים נאספו ובאו ביום החג קהל גדול ממוקירי פראנקל באולם הבחינה אשר בבית לחוג את חג היובל ברב פאר ובהדרת כבוד. האפטרפוס (קוראטאָר) יועץ המלכות ד"ר וואָלפלער בפנותו אל חתן היובל העומד ממולו דרש דרשה ארוכה וידבר בשבח פראנקל ויספר רבי מעשיו בעולם הספרות והשירה וגם בעולם העשיה וביחוד מעשהו הגדול ביסוד בית החנוך העברי לעורים ויביע לו תודתו בגלל זה ובכלותו את דרשתו נפלה המסבה מעל דמות דיוקנו של פראנקל, „יוצר בית החנוך העברי לעורים הראשון" — כמו שכתוב על הכתובה שעל גבי התמונה „דען גיימטיגען שאֶפּפֿער דעס ערשטען איזראעליטישען בלינדען-אינסטיטוטעס") וכרגע פצחו החניכים פיהם בשיר לכבוד היובל (שחבר הדירקטור העללער) עפ"י חקי הנגינה (אשר ערך האדון לאבאָר). החניכים אך כלו את שירתם והדירקטור העללער שם אליהם ואל כל הנאספים פניו ויישא גם הוא מדברותיו ויספר גם הוא בשבח חתן-היובל וביחוד ספר נפלאות מאהבת פראנקל אל בית החנוך וחניכיו אשר כ ב נ י ם נחשבו בעיניו. אז באה חברת-חניכים למסור לבעל החגיגה תשורות אשר הכינו בעצם ידיהם כמו ספל (וואזע), סל-הכתבים (פאפיערקאָרב), ילקוט (מאפּפּע) וכדומה. ובכור החניכים (צאָגלינגע) הביע בשם כל חבריו רגשותיהם „למטיבם ואיש חסדם אשר עשם לאנשים מאושרים בארץ", לפראנקל, בדרשה שכלה אומרת כבוד ואהבה נצחת לבעל החגיגה ויסיים את דרשתו (שחבר בעצמו) בברכה קצרה: הרואה ואינו נראה ישלם לך בעד אהבתך להנראים ואינם ראים" („דער אללעם זיהט אונד ניכט געזעהען וועדען קאנן, פערגעלטע דיר דיא ליעבע, דיא דוא דעם ערווייזעסט, דער געזעהען ווירד אונד ניכט זעהען קאנן"). הדירקטור מסר לבעל היובל את מכתבי הברכה וההצלחה (Glückwünsch-Adresse) האגרות והטיליגרמות ששלחו כמעט כל ראשי בתי-החנוך לעורים אשר באירופא (שטיגליץ, פאריז, אמשטרדם, קאָפּענהאגען, האמבורג, הנובר, דרעזדען, לייפציג, פפד"ט, שטוטגארט, נירנבערג, פראג, ברינן, לבוב, בריסלא, פיטרסבורג *) לפראנקל, בשעה שהדירקטור עמד על רגליו ויישא מדברותיו לכבוד פראנקל ויספר כי

*) ימים מועטים לאחר יום החג נתקבלה תודעתם גם מבית החנוך לעורים אבר במעקסיקא מונחת בתוך מעטפה יפה מאד עם ניור בית החנוך הלאומי הנ"ל ותמונת מורי הבית ותלמידיו.—

כל חברי האספה השלישית למורי העורים שהיתה בברלין הגידו בפה מלא כי הוא (פראנקל) רק הוא שהרה והגה רעיון האספה (קאָנגרעס) ורוחו הוא קבצם, ויסיים גם הוא בברכה; ופראנקל השיב גם הוא תודה וברכה לכלם, כבוד למכבדיו ואהבה לאהביו, שהם גם אוהבי „היכל-הלילה" — (בית החנוך לעורים) כמו שהמשורר מאָריץ רפאפּאָרט מלבוב יקבנו בשירו („פּאלאסט דער נאבט"), — ובבית חתן היובל הוחג החג ברב פאר ויופי, בכבוד ובתפארה. קהל גדול, אנשים ונשים, מבני מרום העם מלא את הבית המקשט והמפאר. בשעה 10 בבקר בא ראשונה ראש האזרחים בוויען ויסור ליד פראנקל בתיבה קטנה ויפה העשויה לדבר תעודת אזרח נכבד של העיר וויען (דיפלאָם איינעם עהרענבירגעם פּאָן וויען [1]) ופראנקל בתמכו יתודותיו בחרוזי של גאָטה: „אשרי האיש הזוכר את אבותיו" („וואָהל דעם דער זיינער אהנען גערן גערענקט") השיב לו אמרים יקרים [2]). אז בא הד"ר יצחק

---

[1]) וזה לבון ההעודה לות כלות:

„דער געמיינדעראטה דער ק. ק. רייכס-הויפט-אונד רעזידענצשטאדט וויען פיהלט זיך פּער-פּפלוכטעט, דעם העררן לודוויג אויגוסט פּראנקל ריטטער פּאָן האָבוורט, געבאָרען אם 3. פּעברואר צו חראסט אין באָהמען, סעקרעטאָר אונד ארכיוואר דער איזראעליטישען קולטוסגעמיינדע, שרופּפּשטעללער, אָבטאנן-שטעלפּערטרעטער דעם אָרטשילראטהעם אים ערשטען בעזירקע, עהרען-אונד מיטגליעד געלעהרטער געזעללשאפּטען אונד וויסענשאפּטליכער פּעראיינע, ריטטער דעם קאיזערליך אָסטרריכישען אָרדענס דער אייזערנען קראָנע III. קלאסס, דעם פּראנץ יאָזף-אָרדענס אונד מעהרערער אנדערער האָהער אָרדען, אין צייכען בעזאָנדערער אנערקענונג צו פּערליהען, זיוט 42 יאהרען ערשטער סעקרעטאָר אונד ארכיוואר דער איזראעליטישען קולטוסגעמיינדע, זיוט נייען יאהרען מיטגליעד דעם אָרטשילראטהעם דעם ערשטען בעזירקעם האט דר. לודוויג אויגוסט פּראנקעל ריטטער פּאָן האָבוורט זיינע בעסטען קראָפּטע דעם וואהלע זיינער מיטבירגער געווידמעט, זיינע שאפּפּונגען אלס דיכטער האבען איהם אינען עהרענפּאללען פּלאטץ אין דער רייהע דער דיטשען דיכטער, דיא גרינדונג דעם זאָ זעגענסרייך ווירקענדען בלינדענאנסטיטוטעם אויף דער האָהען וואהרט אין היילוגענשטאדט אונד דיא דורך זיינע אנרעגונג אונד זיינע פּאָרטגעזעצטען בעמיהונגען אינם ווערק געזעצטע שאפּפּונג אינער רייהע פּאָן מאָנומענטען, אינסבעזאָנדערע דעם הערדליכען שילדערנקמאלעס, אין דויערנדעם אנדענקען געזיכערט אין אנערקענונג אונד ווירדיגונג דיעזער הערפּאָרראגנדען, ערפּאָלגרייכען טהאטיגקייט האט דער גמיינדעראטה אין זיינער פּלענאר-זיטצונג פּאם 16. יאָנער 1880 אינשטימיג בעשלוסם געפּאסטם: דעם העררן דר. לודוויג אויגוסט פּראנקל ריטטער פּאָן האָבוורט דאם בירגערדעכט דער שטאדט וויען טאקספּריי צו פּערליהען, וויען, אם 19. יאָנער 1880.

דער בירגערמיסטער

יוליום ריטטער פּאָן נעוואלד".

[2]) וחלה הם כלבוב.

אלם פּאָר 2. יאהרהונדערטען דיא יודען אוים וויען פּערבאנגט ויאָרדען זינד, ערשיינען דערען צוויא, דיא ברידער איזאק אונד איזראעל פּראנקעל (קאָפּפּעל פּראנקל'שע ערבען) פּאָר דעם מאגיסטראט דער שטאדט אונד פּראגטען, ווא פּיעל זילבער זיי ערלעגען מיסטען, ויענן דיא בעגראָבנישפּלאטץ איהרער פּאָרפּאהרען פּיר עוויגע צייטען אונענטוויהלט אונד אונאנגעטאסטעט בליעבע. זיא צאהלטען דען גענאָרדערטען, פּיר דיא דאמאליגע צייט ענארמען פּרייז פּאָן 4000 זילבערגולדען אונד ערהיעלטען דאגעגען איינען פּאם 12. יוני 1676 דאטירטען רעפּערס, דען קאיזער יאָזף II. דער אין אהרהונדערט שפּאטער אללע פּריערהאפּט פּאָר דיא לינין ווייגען ויענם ווייפּ, אבטעטע, אונד דען אלטען יודישען בעגראָבנישפּלאטץ אין דער פּאָרשטאדט ראסטי בעליעפּ.

קוראנדא, מלאך שלוה במלאכות ראשי עדת ישראל בוויגא לברך את חתן היובל לא בתור נושא משרה בה כי אם בתור אוהב. ופראנקל בפתחו את פיו להשיב תודה וברכה השכיל לערוך מחזה מול מחזה (פאראללעל), מחזה המצב הרע והמר של עדת ישראל בוויען לפני מ״ב שנה, בשעה שקבל על שכמו משרת מזכיר וממונה על הארכיון אשר לה, מול מחזה המצב החברותי והפוליטי הטוב של העדה עתה ויברך אותה מעמק הלב. עוד לא כלה פראנקל אמריו והיושב ראש בחברת הזשורנאליסטים והסופרים „קאָנקאָרדיא״, לעבער, בלויית סגן הראש נאָרדמאנן ודאדון ד״ר אדאָלף קולקא הופיעו בבית ובברכם ליום חגו מסרו לו אדרעססא מפוארה מאת חברת-הסופרים הגדולה והנכבדה הזאת וגם לחם השיב פראנקל דברי חן חן, ויספר לפניהם מעט מקורות עבודתו בתור סופר ועורך מכ״ע. והסניף הוויעני של החברה הנקראת על שם שילער (דאס וויענער צווייגפֿעראיינעס דער „דייטשען שילעראשטיפֿטונג״), אשר העומד בראשו היה הד״ר לעאָפאָלד קאָמפּערט ומשנה לו — האדון יאָזעף ריטטער פֿאן ווילען, שלח גם הוא ע״י מלאכות מיוחדה את ברכתה לבעל החג והאדון קאָמפּערט נתכבד למסור לידו אדרעססא יקרה, ועליה חתומים, מלבד שני הסופרים הגדולים והמצוינים האלה, גם אנשי

דאָרט לאג דער פֿריעדהאָף מיט זיינען פֿלאכען שטיינען, צווישען דענען זיך מארמאָרזארקאָפאהאנג ערהעבען, פֿאָן האָללינדערבוימען אונד דאָרנגעשטריפּפּ איבערוואקסען, קוים בעאכטעט אונד ענדליך פֿערגעסטען. קיינע מאָפאָגראפהיע ערוואָהנטע זיינער, ביז איך, אין שפאָטער נאכקאָמע יענער פיעטאָפּאָללען. ביידען מאָננער דיעזען, פֿריעדהאָף פֿיר דיא געגענווארט געווייסערמאסטען ענטדעקטע אונד אוף איינעם דער אינטערעסאנטעסטען אלטען דענקמאלע וויעגם מיט זיינען, אייך היסטאָריש וויכטיגען אינשריפֿטען דיא אויפֿערקאמקייט לענקטע. אונד אויט עם נידט אין אייגנער ציפֿאלל, פֿיעללייכט אין גיסטיגער צוזאמענאנג, דאסס אין אור-אורענקעל יענער מאָננער, דורך זיינע אנרעגונג אונד וואָהרענד איינעם דעצענניומס אונאויסגעזעטצטער ארבייט דאצו בייטראגען קאָננטע, דאסס נונמעהר צוויייא דענקמאלע, דאס פֿריערוך שילער׳ס אין זיען אונד לודוויג בעטהאָפענ׳ס אין הייליגענשטאדט בייא זיען זיך פֿר עהרהבען. מיינע פֿאמיליע, דיא, אור-קונדליך נאכגעוויזען, איינע פֿיעל פֿערצווייגטע וואר, אונד נון הייזער אין דער שטאדט. אונד לעאָפאָלדשטאדט בעזאסס, וואנדערטע נאך פֿירטה (פיורדא) אין באיערן אויס. זיע קעהרטען נאך וועניגען יאהרען וויעדער נאך וויען צורוק אונד זא איזט זיע אינע זיט יאהרהונדערטע דיא אוניפֿערזיטאָט אין וויען, אום מעריצין צו שטודירען. וועגן מיר דאמאלס יעמאנד געוואגט האָטטע, עס וויערדע אייגעם טאגעם דער ערשטע בורגער דיעזער שטאדט, איהר בירגערמייסטער בייא מיר ערשיינען, אום מיר דיא האָכסטע בורגערהרע צו ערווייזען, עם וואָרע מיר אינגלויבליך ערשיענען, איך פֿיהלע מיך טיף גערירהרט, ערשיטטערט אונד פֿאן גליהענדסטען דאנקגעפֿיהלען ערפֿוללט. איך בין שטאָלץ, דער בירגער דיעזער אלטערווירדיגסטען, פֿאָן גלאנץ אונד מאכט אומגעבענען שטאדט צו זיין, דער אין שוטץ, בילדונג אונד אללעם, וואס איך אן גיסטיגעם אויגענטהום בעזיטצע, צו דאנקען האבע, אייגער שטאדט, דיא איך ליעבע, דיא מיינע צוויייטע הימאט געווארדען איזט, דערען טרייער זאָהן איך בין אונד בלייבען וועדע! פֿאָרגעריקקט אים אלטער אבער, וויא איך בין, קאָנן איך קוים נאָך עטוואס בעגינגען, וואס מיינע דאנקבארען געפֿיהלע אין טהאט אויסדריקקען קאָננטע. מיינע ביידען זאָהנע, דיא איך איהנען, הערר בירגערמייסטער, היער פֿארצושטעללען דיא עהרע האבע, מאָגען דיא ערבשאפֿט מיינעם גוטען וויללענם אנטרעטען אונד צו איהרער אייגענען עהרע, צור עהרע דיעזער שטאדט, ווירקען אונד שאפֿען״.

הטעלה: מאָריץ ריטטער פֿאָן גערָאלד, עדוארד מאנהיימער האָף-אונד געריכטס-אדוואָקאט דר. לודוויג ווייזעל, אלברעכט גראף פֿ. וויקקענבורג. אדרעססע נכבדה כזו הושטה לחתן היובל גם מאת חברת-שיללער הנקראת בשם „גלאָקקע" (ע"י מלאכות מיוחדה של ראש בתי ספר הגימנאזיום ד"ר שוואב והפרופ. ד"ר פֿריעדריך אומלויפֿט); מאת הסניף החברותי של „יסוד-שיללער האשכנזי" אשר בברינן; ומאת אגדת „אוהבי הספרות" (ע"י הנסיך קונסטנטין צארטאָריסקי בלוית פֿ. כיאפֿאצצי ואלפֿרעד פֿריעדמאנן), אשר הואילה לקרא את פֿראנקל לחבר נכבד לה. —

ואנשים שונים מטובי עמנו בוויען וראשי עדת ישראל ונושאי המשרה בה ובראשם המטיף ד"ר יעלליגק באו גם הם לקחת חלק בחג השבעים של גבר תהלתנו. והמטיף הנכבד בפנותו אל חתן היובל ברך את פראנקל בשם כל עדת ישראל המתוקנה ובשם כל הנושאים בה משרה ובדרשו בשבה בעל החג מסר לו אות ככוד שהכינה העדה לזכרון החג הנכבד הזה; וישיב להם פראנקל גם הוא תודה וברכה. אז באו מלאכים שלוחים מאת חברת-הקריאה האוסטרי-אשכנזית (דייטש-אָסטעררייכישע לעזע פֿעראיין) ושטודענטים במלאכות ה„אקאדעמישע לעזעהאללע" שלוחים לברך את בעל החג הנכבד ולהביע לו בשם כל החברים אותות השתתפית וקחת-חלק בחגו; ולאלה האחרונים השיב פראנקל במדברו הנאוה לאמר: „בכל עת אשר יביאני המקרה להיות בחברת השטודינטים, אז תחת אות-שלום — פי יפתח בשיר „Gaudeamus igitur", *) אנכי, למרות השיבה אשר זרקה בי, שטודענט עודני, ויודע אני רגשותיהם וכו" וראש החברה להרחבת מלאכת-היד (פֿעראיין צור בעפֿאָרדערונג דער האנדווערקע) בא ויברך את בעל החג בתור חברו הנכבד, „אשר רגליו עמדו עוד לפני ערש החברה הזאת, ואשר במשך שנות עבודתו הרבות בתור חבר נכבד לראש, הרבה פעל ועשה לטובת האגדה, לגדולה ולהתפתחותה", ויתסור לו אדרעססע כתובה וחתומה בידי ראשי החברה והרופא ד"ר זיגמונד רייס קראה בקול. ופראנקל בהשיבו תודה למכבדיו אמר: החברה הזאת, אשר שמה לה את אהבת-האדם לכוטרה, רבות עשתה לשווי מעמד היהודים ומצבם בעניני מלאכת יד, וע"כ יזכר שמה בספר דברי הימים להעמאנציפאטיאָן של בני עמנו באוסטריה לתודה ולברכה". העומדות בראש „האגדה לתמיכת נערות" מאָדכען אונטערשטיצונגס פֿעראיין) הביאו לאות ברכה קרן עשוי שושנים ופרחים מרהיבי עין. וישיב פראנקל גם להן דברי חן חן ויאמר כי ישמח לבו לראות גם נשים כבודות באלו באות לקחת חלק בחגו, ויסיים בחרוזים היפים והנשגבים:

„עהרעט דיא פֿרויען, זיע פֿלעכטען אונד וועבען
היממלישע ראָזען, אינ'ס אירדישע לעבען".

*) הקהל המכבד יודע בלי ספק כי הוא פתח בתיבת הבסודנמוס המתחלת: „Gaudeamus igitur, juvenes dum sumus" לאמר: נכמח נא, כל עוד נעזרים לימים לנחנו. —

ומועצות בה״ס של גליל-העדה הראשון בוויען שלחה אדרעססא לבעל החג שבה היא מתנה תקף תהלות תפארתו ותפארת מעשיו הטובים; וכמוה כן אגודת המורים בב״ס הפרוזדרים, נשי הועד המפקח על גליל-העדה הראשון, אגודת המורים בביה״ס לאזרחים („דעם פאָרדערער דעם אונטערריכטסוועזענס אלם שולראטה דער הויפטשטאדט וויען, דעם פערשטאנדניססאינניגען פּפלעגער דער קונסט אונד וויסענשאפט אויף אללען איהרען געביעטען, דעם דענקער אונד דיכטער״), חבר המורים בביה״ס העירוני לנערות ובביה״ס העירוני לנערים—כלם שלחו לחתן היובל מכתבי ברכה ותהלה. גם חבר המורים של הגליל השני (דער לעהרערפּאראין דעם II בעצירקעם) שלח מקרבו (עפ״י ההחלטה שנחלטה בהאספה הראשית (פּלענארזיטצונג) מן 28 יאָנענר) צירים נבחרים להביא את ברכתו לבעל החג ופראנקל דבר אליהם דברי נגידים, דברים נעלים מאד, ע״ד עמו ומולדתו [1]). ומורי-הדת הישראלית בבתי הספר

---

[1]) הלז כה היו דבריו:

אלם פּאָר נון באלד 2000 יאהרען יערווזאלעם פאָן דען דאָטערן בעלאגערט אונד רעטטונג ניטט מעהר מאָגליך ווער, דא רויעטה אין מאנן, נאטענם ר׳ יוחנן בן זכאי, אום פּערגעליטצעם בלוטפּערגיעסען צו פערהינדערן, צוי איבערגאבע. דיא ביז צום וואהנזינן געשטיינערטע קאטפּפּערזוואוטה דער בירגער דער שטאדט וואָללטע איהן אלם איינען פּערראטהער שטיניגען, וויל זיינעם לעבענם ניטט מעהר זיכער, ליעפּס ער זיך אלם אין שיינבאר טאָדטער אן אייגעם זארגע הינאויסטראגען אוים דער שטאדט. מאנן בראכטע איהן פּאָר דען פּעלהעררן: ער פּלעהטע אום גנאדע פּיר זיין פּאָלק, דער פּעלהערר ערווידערטע: איך וויים, דוא האסט צוי איבערגאבע גערראטהען, דיר וויא אייגע גנאדע געווּאהרט". ער האט אום דאס לעבען דער פּרויען אונד קינדער, אום שאנונג דער מאָננער, דיא דאָך העלדען זיינן, אונד באט, אין יבנה אייגע שולע גרינדען צו דירפּען*). דער ראָטער לאָפּלטע איבער דיא לעצטערע ביטטע, אבער ער געווּאהרטע זיי. ער פּערשטאנד דען פּלעהנדען ניטט אונד אהנטע ניטט, דאסס אין אונטערגעהענדעם, בעזויגטעם רייך וויעדער אויפּבליהט, אונד וועגן אויך ניטט פאָליטיש, דאָך גיסטיג מאכטיג וויעדער אוי הערשענדעם וויורד, וועגן זיינע יוגענד בעלעהרט, וועגן זיי אום גיסטע אונד אום געמיטהט זיטטליך ערציאָגען, וועגן דאס וויסען געפּלעגט, וועגן דיא קאָרפּערליכע קראפּט עגטוויקעלט ווירד.

היול דער שטאדט וויען, זיי וועגדעט דער שולע איהרע גראָססטע, אפּפּערווילליגסטע אויפּמערקואמקייט אונד ליעבע צו. וואס יאהרהונדערטע געזויגט האבען, זיי ברינגט עס אין וועניגען דעצענניען אין. ווער לאסטען נאך אין עניגען, קוואלפּאָללען שטובען, אין דענען, וועגן זיי אויבערהויפּט דיעזען נאטען פּערדינעטען, לעהרער לעהרטען, דיא וועניגער וואוסטען אונד קאננטען, אלם יעטצט דיא מיטטעלמאָססיגען שולער וויססען אונד קאָנען. אונזערע קינדער זיטצען נון אין לופּטיגען זאָלען, אין פּאלאָסטען, ניטט וויא עהעמאלם אין דומפּפּען שטובען, אונד מאָננער דעם גייסטעם, קאריהאָען דער פּאראגאָניסיען וויססענשאפּט לענקען דיא הערצען, לעהרען דיא גייסטער אונטערער יוגענד אונד שאפּפּען דיא צוקונפּט דעם פּאָלקעם. איך ציעהע פּאָן דעם אנטהיילע, דען זיי מיר אן דער עגטוויקלונג דער שולבילדונג עבען זאָ נאכזוטטיג אלם גוטיג צו שפּרעכען, דען גראָססטען טהייל אב אונד זאגע איהנען נור, האָפּפּערעהרטע, ליעבע העררן! דאסס דער גרוסס אויס איהרעם מונדע מיך שטאָלץ מאכט אונד דען הייטיגען טאג מיר נאך פּייערליכער געשטאלטע״

מה יקרו הגיוניו ע״ד ריב״ז וזיכיה יגנה! סה גלתה לה המלין היהודי, לחבר לבו וגסבו נהוגים לעמו וכו כל מגיניו!

---

*) הקורא העברי יזכור סה כלים לה המסופר בהלמודנו (גיטין נ״ו).

הבינונים להעם ולהאזרחים ידעו גם הם מה חובתם — ויעשוה; וישלחו לחתן היובל מכתב-ברכה יקר, וישיב פראנקל גם להם דברים נכבדים הראוים למי שאמרם. אגודת אוהבי הילדים בווינא (דער „פֿעראיין פֿאָן קינדערפֿרוינדע אין וויען") שלחה את ברכתה ביד ראש האגודה ד"ר פֿירטה; משרתי עדת ישראל בוויען, אנשים ונשים, — ביד מנהלם, אשר הביא זר פרחים יפה על כר פרום, ויביע רגשותיו ורגשות חבריו בדברים נמרצים; ראשי חברת־גרילפארצער — ע"י שלשה מחבריה. כמו כן נכבדה היא גם האדרעססא ששלח חבר־חכמי דרופאים (דאס מעדיצינישע דאָקטאָרען־קאָללעגיום, ומכתב הברכה ששלח הסניף לחברת חכמי החרשים בווינא (דער אויסשוסס דער גענאָסענשאפט דער בילדענדן קינסטלער וויענס).—

מכתבי ברכה וטיליגרמות למאות לברך את פראנקל ליום הלדתו נתקבלו כמעט מכל הארצות הנאורות: מבאָהמען (פראג: אגודת הסופרים וחכמי־חרשים האשכנזית „קאָנקאָרדיא"); בית הגימנאזיום־האשכנזי העליון שבניישטאדט אשר בפראג; בשם המחלקה העליונה של ביה"ס הזה; קהל עדת הנאורים; חברא קדישא; חברת „אפיקי יהודה" להרחבת דעת היהדות; חבר הפרופיססורים בהגימנזיום העליון שבלויטאמישל. ומיתר הערים כמו נייגרדין, ראקאָניטץ, טעפליץ, ברעננפארישטין, מעלניק, מענדעל וכו'; מאָזערען (ברינן, צנאים); שטייערמארק (גראץ); גאליציאה (לבוב, פרשמיסל וכו'); אונגארן (בודאפעשט, פרעסבורג, אראד); קראָאטיען (עסעג, קארל־שטאדט). אשכנז (לייפציג: חברת הסופרים האשכנזים הכללית; אגודת סופרי לפסיא „סימפאָזיאָן"; בית המועד של אוהבי העולם („קלוב דער קאסמא־פהילען אין לייפציג"); אגדת קהלות ישראל באשכנז; עדת ישראל הדתית. פפד"מ: האגודה להרחבת הדעת, מלאכת מחשבת והשכלה הכללית בבית הלדת גאָטהע („פֿעריין דויטשען האכשטיפטם פֿיר וויסענשאפטען, קינסטע אונד אללגעמיינע-בילדונג אין גאָטהע"ס פאטערהויזע אין פֿראנקפֿורט א. מ.) ברסלוי: ביה"ס לרבנים. ברלין וכו'). פלשתינא (ירושלם: בית הדין הגדול ובראשו החכם-באשי) ועוד ועוד. שירי ברכה ותהלה בלשון אשכנז (הנכבדים שבהם: „דער בלינדע משסנגר פֿאן בויטענשטיין" מאת ראָזא לאָוענשטיין; השיר של הד"ר לאָוענשטיין מטיף בלבוב; השירה מאת דבאראנעססע פֿאן ארנאָ והשיר „דער בלינדע קנאבע" מאת הגראָפֿין ווילהעלמינע ווידקענבורג־אלמאזי), בלשון עבר (חבי נכבדים שבהם: „מנחת תודה" מאת ליאון שלאסבערג, „שיר המעלות" מאת ליאופולד וואללנער) ובלי צרפת נתקבלו ביום החג במספר לא מעט, ומי ימנה מספר להמכתבים, הברטיסים והטל־גרמות מאנשים פרטים (ובהם אנשים רמי המעלה מאד: פרינצים, גראפֿים, בארונים, נסיכים ורוזנים, רדקטורים ופרופיסורים, רבנים ודרשנים) מאוסטריה, שטייערמארק, קאָרנטען, קראין, טיראָל, גאליציה, ביהם, מירביה, שליזיה, פֿאָראַרלבערג, דאלמאטיה, אונגארן, זיעבענבירגען, אשכנז, אנגליה, צרפת, רוסיה, שוועדען, נאָרוועגען ועוד ועוד — אשר אין מספר להם! גם מנחות יקרות מאד נשלחו ביום ההוא לחתן היובל לזכרון.

עתונים רבים (כמו כה"ע „היימאט", „נייע איללוסטרירטע צטג." בוויען, „נייע עקסטראבלאטט" בפראג, „רוססקי יעוור." בפעטערסבורג), הקדישו מאמרים ארוכים לזכרון יום החג והדפיסו גם דמות דיוקנו של פראנקל וקצת מתולדות ימי חייו. בחברת אוהבי הספרות (ליטעראטורפרײנדע) בוויען, נשא הד"ר לודוויג פאלנאר משא, ובפראג נשא הד"ר בלאָך משא כזה ע"ד חיי המשורר ועבודתו הכפרותית בכלל ובפרט. לכבוד היום ההוא יצאו לאור כל כפרי-השירה של בעל החג בשלשה כרכים (ע"י הארטלעבן, ווינא ולפסיא), הוצאה יפה ומהודרת מאד *).

פראנקל היה מוכתר בתאריכבוד ובשמות-מעלה הרבה. חכם בחכמת הרפואה (דאקטאר דער מעדיצין); מורה להכמת היופי (פראפעסאר דער אֶסטהעטיק); מזכיר וגזבר הארכיון של העדה (געמיינדע-סעקרעטאָר אונד ארכיוואר); יועץ לבה"ס של העיר ווין (שולראטה דער שטאדט ווין); ראש האפטרופסות של בית החנוך לעירים העומד על „מרום הפסגה" (פראָזידענט דעם קוראטאריומס דעם בלינדען-אינסטיטוטעם אויף דער האָהען וואַרטע); חבר הראש של סניף חברת-שיללער בווינא (פארשטאנדסמיטגליעד דעם שיללער-צווייגפֶערײנעס אין ווין), מכתר בכתר הברזל (ריטטער דער אייזערנען קראנע) ומעוטר באותות-כבוד (גם בעד חכמה ומלאכת מחשבת) של מלכות רבות (דעם קאיז. אֶסטרו. פראנץ יאוזף-פרייסס.-קראָנען, שיוצד. וואזא, גריעב. ערלאָזער-דאָניש דאננעבאַרג אונד דעם בראזיל. ארדענס דער ראָוע, בעזיטצער דער קאיז. אכטערר. אונד דער ק. פרייסס. גאלד. מעדאיללע פיר קונסט אונד ווִיסענשאפט); אזרח נכבד בעד הקדמה (פיר פֶארטשריטט עהרענבירגער) של הערים: ווין, חראסט, גענוא, טיבער, יפו וירושלים בפלישתינא; חבר-הכבוד וחבר-נלילה של חברות רבות וישנות לחכמה, למלאכת מחשבת, לידיעת דברי הימים, לחקירת טבע האדמה, למוסיקא, לחקירות קדמוניות, למלאכת יד, למעשי הצדקה, לדורשי הספרות ועוד („עהרען אונד ווירקליבעם מיטגליעד דער קאיזערליך געאלאגישען רייכסאנשטאלט אין ווין, דעם פערײנעם פיר לאנדעסקונדע אין ניעדעראסטעררייך, פיר געשיכטע דער דייטשען אין באָהמען, דעם פראנציסקא קארָלינום אין לינץ, דעם היסטארישען פערײנעם פיר שטייערמארק, קאָרנטען אונד קראין, דעם מוזיקפערײנעם אין ווין, דעם דאָם מוזיקפערײנעם אונד כאָצארטוימס צו זאלצבורג, דעם קאָפלער-פערײנעם צו וויל אין ווירטעמבערג, דער גארטענבויטמגעזעלשאפט אין פרייענפעלד, בייסטער דעם פערין דייטשען האכשטיפטם אין פראנקפורט, דער אָרצטליכען געזעלשאפט צו אטהען אונד דער אַרכאָלאָגישען אין

*) פרטי דבר חג השבעים של פראנקל הנם כתובים על ספר מיוחד שנדפס בתור כתב-יד משפחה („פאמיליען מאנוסקריפט")—„ריא פייער דעם זיעבציגיאהריגען געבורטסטאגעם עט"צ (ווין 1880). ונעיר פה עוד על מחברת השירים שהו"ל המשורר מאָריטץ רפאפאָרט לכבוד חג היובל „An Ludw. Aug Frankl, zum Siebzigsten Geburtstage. . Ein Sonetten-kranz von Moriz Rappaport. Wien 1880.

אלעכסאנדריען אונד קאירא, עהרענמיטגליעד דעם האנדוועהרק-אונד דעם מיליטאֶר פֿעטעראנענפֿעריינעם, דעם שטודענטען-אונטערשטיצונגס-פֿעריינעם אין ווין, דעם פֿעריינעם דער פֿראָממען ברודערשאפֿט אין ווין, פֿראג אונד בוקארעשט, דער שריפֿטשטעלערפֿעריינע „קאנקארדיא" אין ווין, פֿראג אונד פֿעסט, דעם פֿעריינעם „ציון" עבענואזעלבכט, דער געזעללשאפֿט דער ליטעראטורפֿרייגדע, דעם שיללערפֿעריינעם „גלאָקקע" אזיוו") ובעד פעולתו הנכבדה ביסוד בית ההנוך לעורים העומד על מרום הפסגה („האָכווארט", פֿרור וויען) נתעלה גם למעלת „ריטטער פֿאָן האָכווארט".

הערת המו"ל.

לתשלום התולדה הזאת, אשר גם היא כתובה בעוד שהיה הח' נוישא-התולדה בחיים, הנני להוסיף פה, כי המלך קארל אלברט מסרדיניה קבל את שירו הספוּרי Colombo בסבר פנים יפות וכ"כ מצא מעשה המשורר חן בעיניו עד כי שחררהו שיאבה להשאר בארצו ויתן-לו משרה על שכמו וע"ז ענה פֿראנקל: „בחפץ לב הייתי מקבל משרה כזאת, אך מה אעשה ואני יהודי?" — אומרים כי המלך ענהו שאין לפניו כל הבדל דתי. אבל התשובה הזאת לא הועילה מאומה...

עד שנת תר"ע לא ידע פֿראנקל כל מחלה ואך בשנה ההיא חלה במחלת הלב, אולם גזרת גויתו החזקה התגברה על מחלתו ואף ביום מותו (ד' אדר שני תרנ"ד) עסק כדרכו בעבודתו הספרותית עד שעת הצהרים. בשבתו ביום ההוא אצל שלחנו ספר בהתפעלות נפשו את תכן הפוליטון אשר כתב להעתון „נייע פֿרייע פרעססע" (פרק מזכרונותיו) ויאכל ארוחתו לתאבון ופתאם נפלה הכף מידו ויפול מעל מושבו וימת. תנצב"ה.

רבי אליעזר וואג.

בתשעה באב לשנת תקע"ז (22 Juli 1817), בעיר פונטיבלא (פאנטענבלאָ) אשר בצרפת, נולד הרב ר' אליעזר המכנה פרופיסור וואג (Wogue) לאביו הר"ר מנחם[1] ולאמו מרת פראדל (Fradchen) ילידת מיץ, בהיותו בן שבע שנים מת עליו אביו, וישאר הנער בלי מורה ומדריך; אך כשרונותיו הטובים ושקידתו בלמודים עמדו לו למצוא הדרך העולה למעלה לשכיל. ראשית לקח למד בבית הספר לעדת ישראל בפאריז וכבר גם אז, בילדותו, התנכר הנער כי לגדולות נוצר, כי „בוצין בוצין מקטפין ידיעה"[2], אחיכ השכיל בלמודים בביה"ס של האדון בורדאן ובגימנאזיום (Lycée chartemagne); ואולם אך ירחים אחדים למד שם, כי אז הביר הכונ-סיסטואר הישראלי והועד הממונה על

בתי הספר הכונסיסתו-ארים בפאריז את כשרונו וישלחוהו בן עשתי עשרה שנה למיץ (Metz), מקום שם בית מדרש כולל לרבנים נכון היה להִפָּתֵחַ למען יתקין את עצמו שם לרבנות וישתלם בחכמות חול בהקוליזש אשר בעיר ההיא; וחברת מתנדבים אשר בעיר פאריז, והם נכבדי העדה, (בתוכם נמנו גם רוטשילד, חלפן, ווארמס, רומילי, יאוואל ועוד), קבלה עליה לכלכל את מחסורי הנער, ולא הסירה את צלה ממנו

[1] הוא היה יליד מֶזְריטש, אבל שם נבנו מבנות, ומשם נח הוא וחמשת אָחיו לפונטיבלא; ושם היו הרחשונים מילו מבן שנת יבוא היהודים בעיר הזאת, בים כח עתה קהלה יבחלית בלמה.

[2] שעם אחת כתב אליעזר (והוא אז בער קטן) בהעתקה, שהעתיק בשקודת רבן מלמדו עבר לבנון נרפת, את המלה טפה מלאה יו"ד („טיפה") ויחסוב לו זאת רבו לבגילה גנד

בראותה כי הוא מצליח ברמודיו עד מאד. אותות הכבוד אשר קבל מדי שנה בשנה לעת המבחן, ושתי התשורות המיוחדות אשר קבל מאת המלך לואי פיליפ, בעברו בצרפת המזרחית, הוכיחו למדי כי נערותו לא בישה את ילדותו. למודיו נשאו בד בבד בקדש ובחול; בבית מדרש המדעים למד חכמת הגוים, ומפי שני רבנים מובחקים למד תורה ודעת אלהים ובהשלימו את חק למודיו בליצאום ובצאתו מכנו מוסמך ותעודה בידו-נתקבל בבית מדרש הרבנים בתור תלמיד-מֻפְקָד (בורסיע, שטיפענדיאט) מעדת ישראל בפאַרים. במשך ימי למודו בבית מדרש הרבנים מת ראש הכונסיסטואר הישראלי במיץ; ובהיות האיש הזה בעל רוח נדיבה ומנהיג חכם וכל ימי חייו עשה טוב וחסד לאלפי תלמידי בי״מ הרבנים, עשו לו התלמידים במותו אבל גדול ומטעמם נתכבד וואָג לשאת עליו מספד שמצא חן בעיני השומעים כל כך, עד כי נדפס בהוצאת בית המדרש בשנת 1837. בשנה שאחריה בא הארון כרמיה לבקר את בי״מ הרבנים במיץ, והוא אז סגן נשיא הכונסיסתואר-הישראלי הכולל, ויזכה את וואָג בפרס מיוחד לאות נחת רוח ממנו. באחרונה השמיע המטיף הצעיר (אחרי הטיפו לבחינה פעמים רבות) את דרשתו בבית הכנסת של הכונסיסתואר במיץ זמן מעט לזני עזבו את כותלי בית המדרש. נושא דרשתו היה דבר הסבלנות (Tolérance); ודבריו הנמרצים העירו את הרוחות וימשכו את הלבבות, כי בהם הגיון ישר ושבל טוב נפגשו, אמונת אומן ורוח חכמה נשקו [3]). לאחרונה עמד על המבחן ויצא מבית מדרש הרבנים מוכתר בשם מ ו ר נ ו ה ר ב (Grand-rabbin). כאשר גמר בשנות 43—1842 את חק למודיו בתורה, בשפות ובמדעים בא פ א ר י ז ה והכונסיסתיאר, אשר ראה כי ברכה בו, שם על שכמו משרת סגן-המטיף (Prédicateur-adjoint) לעזור להרב הגדול לעדת ישראל בפאריז (שהיה אחיב הרב הכולל בצרפת) האדון Marchand Eméry, וגם קבל פרס שנתי מקפת הקהל; אך לא ארכו הימים ורוח משטמה עזה לוואָג עברה על איזה מראשי העדה, יען כי התנגד וואָג בכל עז לחפצם ותשוקתם לעשות „תקונים" בדת ולהסיג גבול ראשונים — כי הימים ימי תסיסה ושאיפה ל ת ק ו נ י ם בכל ארצות המערב — ובתרעומותיהם עליו הדלו לתת לוואָג את הפרס הקציב לו, אחרי עשותם

הרי הלבון, יען כי יבטלו לה התלה הזלה בדבר (שפה); לך הנשר שוב: הלא בתלמוד ובכלי סופרים למדנו מוליים פעמים רבות את המוס הזלה מלשה יו״ד. „גם שם, עוד הרבה, היו״ד מיותרת, כאומרנו לבחור יודין מיהודה". לז נגש התלמיד לה רבו ויאמר: „מי יכסנו לבבנו לה זכחיבה מבני הקריאה, תיפסח מסכבת, קריאתנו חנו מבוכבת בהבי המלה הזלה תוגה מבכב טעם, סיבת בה דבר חזק, לך מבכב גרף וחלוי היה נאמר „נטיפה", תלה בהגיון הסב". ויגמר הרב על חכיונת תלמידו ויודה על האמת ויצא להעבר עיזודות טובות, אבל בדבות הימים נתקיימו בו בחופן מחד נעלה! —

[3]) חופן הדברה וסגנונה עבו רובם לדיר וחזק ומכל עבר דברו לתוליתה לאור. נבבדות ידוע בה בתאחר לרוך בבדבם בתבה״ע „לדבין ליזר". בתה ההיא (בבות 1841).

עמו לפני זה הרבה טובה ויתמכו בידו למען יגיע אל המטרה שאליה נשא נפשו. — בשנת 1851 נבחר למורה התיאולוגיה העברית בבית המדרש לרבנים אשר במיץ, שנעתק אחר כך לפאריז ונקרא בשם „סמינאר-יום ישראלי" (Saminaire israélite). את המשרה הזאת (אשר נוספה עליה אח"כ הוראת לשון אשכנז) שמו על שכמו ראשי גדולי חכמי ישראל בפאריז ר' שלמה מונק ז"ל ואדאלף פראנק אשר גמרו אומר כי רק הוא, וואָג, הוא ולא אחר, מסוגל להלמוד הנכבד הזה, ואם מאן ימאן וואָג לקבל עליו כהונת ההוראה הזאת אז יפקד מקומה בבית המדרש לרבנים לגמרי. ובאמת מלאה הוראתו של וואג בדת חסרון גדול בביהמ"ד, הוא למוד חכמת התיאולוגיה היהודית אשר לפניו לא שמו אליה לב ותהי לתלמידי ב"י כספר החתום; ורבו כמו רבו תלמידיו בין רבני צרפת שמדרגת שלמותם בידיעת התורה והדת הורמה הרבה, רק על ידי וואָג; ובצדק נוכל לחשבהו לאבי התיאולוגיה היהודית בצרפת, למיסדה ולמכוננה ברוח חכמה ודת, באופן המתאים מצד אחד לרוח זמננו הנאור, והנאמן, מצד השני, לרוח דתנו, אמונתנו וקבלתנו העתיקה. דרשת-הפתיחה אשר דרש בפתחו להורות דת, שנדפסה אח"כ הוא מאמר כתוב בחכמה עמוקה ובטוב טעם כולל השקפה כללית על למוד דת ישראל, קורותיו ונושאי דגלו הראשים מזמן הסופרים וחכמי התלמוד עד היטים האלה. בכלל חביב עליו הענין הזה, ענין התיאולוגיה היהודית, עד מאד והרבה לענות בו במאמרים רבים שאזן וחקר במקצוע זה (רבם נדפסו במכה"ע La vérité Israélite וגם במכה"ע Univers Jsraélite היוצא לאור על ידו); ושטתו ועקר רעיונו היו לעינים להרב הגדול מיכאל וויל ב„לקח התיאולוגיה" (Cours de Théologie) שלו כמו שהודה פעם אחת וויל בעצמו לוואָג, במושב תלמידיו.— בשנת 1859 נעתק ה„סמינאר הישראלי" לפאריז ולוואג נמסרה מלבד הוראתו מאז—להורות בקתדרא גם ידיעת שפת עבר ובאורי כתבי הקדש. —

וואָג הוא אחד הפועלים היותר חרוצים בשדה הספרות וספרים רבים וגדולים חבר; ואלה הם:

א) שומר אמונים: Le Guide du croyant Jsraélite, recueil des priéres, hymnes et méditations, en prose et en vers, appropriés â tous les âges te â toutes les situations de la vie (Metz, 1857). הספר הגדול הזה (בן שש מאות עמודים ויותר) הוא ה„מורה דרך באמונת ישראל" כולל „תפלות ושירים והגיונות לב במליצה פשוטה (פראזא) ובחרוזים, לתועלת כל איש יהודי, איש איש לפי מצבו ולפי שנותיו".— תכלית הספר, יאמר המחבר בהקדמתו, היא, להורות לכל איש ישראל מה הוא, מאין בא ולאן הוא הולך, להרים נפשו אל ד' אלהי ישראל ואלהי כל הארץ, ולא רק להפיץ אור על חובותיו ותקותיו ואמונתו, כי אם גם להבינו ולהשכילו תכליתן ותכונתן באר היטב". — בסוף הספר, המלא מאמרי תורה ויראה טהורה ערוכים בטוב טעם ודעת ובלשון נמלצה, המעוררת את הלב

ומושכת את הנפש, ובא, בתור „הוספה", מאמר יקר בשם „הנשים הנזכרות בכתבי־הקודש והגיון לב הישראלית אם לעשות כמעשיהן או לחדול"[4]).

ב) העתקת חמשה חומשי תורה: Le pentateuque ou les cinq livres de Moïse, traduction nouvelle, avec texte hébraique ponctué et accentué, d'aprés les meilleurs editions, accompagnée de Notes exclicatives, scientifiques, grammaticales et littéraires..... de l'indication des principales variantes et suivie de la traduction complète des Haphtaroth... (3. Paris 1860 69) הספר הענקי הזה (בן שלשת אלפים עמודים) הוא—העתקת חמשה חומשי תורה עם ההפטרות ללשון צרפת בחמשה כרכים כמקורו הקדמון; ההעתקה הצרפתית היא בצד הגוף (טעקסט) העברי ועליה נלוו: הערות הנוגעות בשנויי הנוסחאות — בלשון עבר, ובאור ארוך המדבר על הוראת המלים ותכן הענין לפי עמק הפשט והדקדוק ועל עניני החקירה והבקרת הנוגעים לפרושי המקראות — בלשון צרפת „זאת הפעם הראשונה אשר ספר תורת משה נעתק לשפת צרפת ע"י רב יהודי, שהוא תלמיד האוניפרסיטה וביי"ט הרבנים כאחד; והמעלות הטובות האלה (כה דבר בעתו הספר העתי „Journal des Arts, des Sciences et des Lettres") נותנות ערובה נאמנה לשלמות המלאכה, לאומנתה וליפיה הספרותי". ובאמת הגדיל הפליא בהעתקתו זו על כל המעתיקים ההולכים לפניו; כי מלבד ההעתקה הנפלאה והבאור הנכבד — הנה גם הנוסח העברי נדפס בדקדוק רב ומזוקק שבעתים ומכיל תקונים רבים להוצאת היידענהיים והבאים אחריו; ביחוד מעיר המחבר על שגיאות רבות בההפטרות. ובצדק הללוה כל הרבנים הגדולים בצרפת ואלגירה במכתביהם והסכמותיהם[6]) המבוא הנכבד מדבר על ענינים כלליים שונים הנוגעים להתורה; וזה תוכן ראשי הענינים: א) על דבר הפרשיות והסדרות; ב) ע"ד קרי וכתיב ודרך אגב ע"ד שם הויה; ג) ע"ד דרך כתיבת שמות־העצם־העברים הפרטיים בשפת

---

[4]) הספר הזה (שהקדים המחבר לכבוד זרולף פרנקפורט, בהיה לו לחם הכוסס־קואלב) כבר נמכר כלו; והמחבר מכין הוצאה חדשה.

[5]) על שער הספר לחלי שם ג. ויתן כתוב: Membre de l'Académie impériale de Metz, de la société archeologique et d'historie de la Moselle etc. כי היה לו וותק חבר האקאדמיה הקסרית והחברה הארכיאולוגית והיסטוריה וכו'.

[6]) למצל נניח כזה דבריס לחדיש ממכתבו של רלף רבני נרפת נעת ההיא, הרב הולמאן, וז"ל: „העבודה רבת הערך והנפלאה הזאת, שנעשתה בכשרון עלום וביושר ומסורה, תהן לנו ההעתקה נכונה ויפה (élégante) של תורת משה בלשון היותר שלם ונעלה. ההעתקה העתיקה בחכמה ודעת והמובטח לך הלא, שהעתיד בהן המחבר לך ספרו, הניחה להועלת רב לכל הקוראים; והדקדוק הרב בהגהת המקור העברי יסיף לויית חן להספר ויגדל ערכו וכו'. הם הקול העבודה הזאת, לחבר הכביל המחבר להעטיר גם חותם יחרון הכשר (génie) ורוח מקורי (originalité), בכבוד ולנון וכו'".—

צרפת. — בכלל תכילנה ההעתקה עם ההערות המון דברים חדשים ויקרים בדקדוק, בפרושי המקראות, בתורה ובענייני דת ואמונה. —

ג) העקרים הראשים של „התיאולוגיה העברית". Principes généraux de la theologie juive (ibid 1887) המחברת הזאת (נדפסה ראשונה בהמאסף: La verité israélite ואח"כ בהמכה"ע «Univers israélite» ולאחרונה בחברת מיוחדת ע"י המו"ל דורלאכער) תכיל המבוא להספר הגדול על התיאולוגיה העברית אשר עם המחבר בכתובים. תוכן ענינים: א) ע"ד התיאולוגיה בכלל; ב) ב' מיני תיאולוגיה; ג) ע"ד התיאולוגיה היהודית ביחוד; ד) ערך התיאולוגיה ונחיצותיה; ה) היש להיהדות היסודות ועקרי אמונה? (dogmes) (פה יסתור המחבר דעת בן־מנחם בספרו ירושלים ועל שאלת „היש" ישיב: ה ן); ו) ע"ד החכמות השמושיות של התיאולוגיה היהודית (הפלוסופיאה, המיתולוגיאה, השקלא־וטריא של ההלכה (קאזואיסטיק) ובאורי המקראות); ז) חכמי התיאולוגיאה־היהודית הראשים; ח) השקפה על ספריהם בדרך העיון והבקרת; ט) שלשת המקורים של התיאולוגיה היהודית (כה"ק, התלמוד והפילוסופיאה); י) ערך (autorité) התיאולוגים העברים; יא) ע"ד האמונה והבקרת החפשית; יב) תכנית הספר השלם. ובסופה הוספה תולדית: ע"ד הרמ"ג, ר"י הלוי ור"י אלבו. — החכם איזידור לאֶב בסה"ע Revue des Études Juives הלל את המחברת הזאת עד מאד.

ד) קורות כתבי הקדש ודרכי באוריהם עד ימינו אלה: Historie de la Bible et de l'Exegése biblique jusqu' á nos jours (ibid 1880). הספר הזה יחלק לשני חלקים ראשים: א) תכונת כתבי הקדש ובו ידובר על אספת התנך (Canon), אופן התפתחותה וחתימתה, קורות לשון עבר.— נוסח כה"ק: ההברה (prononciation), מקור הקרי והכתיב ובאורם [7]), אותיות הא"ב, התנועות ויתר הסמנים, המסורה כתבי היד וההוצאות השונות של התנ"ך; ב) מבוא לקורות באורי כה"ק: גדרם (définition); ההעתקות

---

[7]) במקום הזה (נד קי"ג — קי"ד) נמצא דבר אחד מפני מדומו מוצאים אחתו להבינו פה. המחבר מדבר ע"ד „הקרי והכתיב" ומוכיח כי אין הכונה במלה „קרי" כי כן מחויבין לקרוא, לאמר בהוא נווי, כמו שבניליס רבים לחסוב, וכמו שחשב גם הרבד"ל ז"ל; כי לפעמים אין כל טעם מוכרח שיקראו ע"פ הקרי ולא ע"פ הכתיב, למשל בנרחשים ח' י"ז שהקרי שם הוא „הילח" תחת הכתיב „הולח" המתחים עם הדקדוק, אחר גם הרבד"ל בעצמו שם הודה כי לא ידע טעם הקרי הזה; מלבד זה הלא ים כתובים רבים אחר לפי המונחת שלפנינו הם קבים מאד להולמם, ולמה לא שמו שם את הקריאה? לכן דעתו כי הכונה במלת „קרי" היא, שבן מצאו בעלי המסורה בפי העם (בקרא כן), ובחפצם לבוא שם ובאריה למנהג שמצאו לפניהם, שהיה יקר בעיניהם בעין קבלה (tradition) העיבו ע"ז: כן קרי (lego ולא letum) בלומר כך היא הקריאה (ים רחיב ע"ז מלבון התלמוד .קדושין ולא כתיבין ע"ש) אף כי לפעמים הכתיב טוב מהקרי; אחר במקומות שלא ידעו ממציאות קריאה אחרת מאחר שפניו, הניחו את הדברים מבלי גגוע בהם. — והדבר הזה, עם כל היותו אמת ברורה ופשוטה, חדם הוא

(השבעים, עקילס, תיאודוטיון, סומכוס): התרגומים (יונתן, אונקלוס=עקילס, רב יוסף סגי נהור, תרגום ירושלמי או יונתן המדומה (Pseudojonathan) וכו'); ההעתקות הסוריות והרומיות; הפשט והדרש. ג) קורות באורי כה"ק: התקופה הראשונה: ספרי תלמוד [8]), מסורה, דברי הימים ופלוסופיה; התקופה השניה: המפרשים והמדקדקים מזמן רבנו סעדיה עד אברבנאל; התקופה השלישית: מימי אברבנאל עד בן מנחם; מפרשים ומדקדקים חדשים מזמן בן־מנחם עד ימינו. הוספה: ע"ד חכמי הנוצרים.—הספר הנכבד הזה (המלא דברים חדשים כרמון) נדפס בבית הדפוס הלאומי (Imprimérie nationale) כי חכמי האקאדמיא דברו עליו טובות ויהללוהו. —

ה) הדרשות בבתי הכנסיות בצרפת כפי שהיו, כפי שהן עתה וכפי שהן ראויות להיות: La Predication israélite en France: ce qu'elle a été, ce qu'elle est, ce qu'elle doit être (ibid 1790). המאמר הזה נדפס לראשונה בהמאסף Le Lien d'israël (1855) ואח"כ ב„האוניווערז איזראעליט" ולאחרונה בחוברת מיוחדת ע"י המו"ל דורלאכער. — הרב הכולל בצרפת, החכם ר' צדוק כהן הזכיר את המאמר הזה לשבח ולתהלה, וכן גם הפרופיססור אלברט כהן (Cahen) בדרשתו שנשא על הענין הזה בחברת דורשי חכמת ישראל („Société des Èludes Juifes").

ו) „גן רוה" אמרי שפר שפת אמת: Manuel d'instruction religieuse et morale etc. כולל ראשי עניני התורה ומצות אלהינו, טעמי הברכות ותפלות לאל חי ש"ק ומועדי ה', גם ענין הצומות וזעקתם; משפט הנער ומעשהו, בחכמה ומוסר ויראת אלהים, לעשות את אשר יעשה האדם וחי ע"י קיום המצות והשגת המדות המשובחות. מחובר ומלוקט לתועלת ילדי בני ישראל מאת ליפמאן סופר. — והנה למען חלקו ביעקב ולהפיצו בכל בתי ספר אשר באדמת צפון, למען ירוץ הקורא בו ויבין האב לנהל את בנו והרב את תלמידיו העתק [חפשי עם הערות ותקונים רבים] אל לשון צרפת מאתי הק' אליעזר וואָגּ. — „הסכימו עליו כלם כאחד החכמים השלמים נ"י מופתי הדור רבני גאוני צרפת יזכרם אלהי לטובה, גם נלוו אליהם הפקידים אנשי חיל תפארת

---

[8]) מדי דברו (בגד קפ"ב) ע"ד הסנהדרין העיר המחבר (בהערה שם) על דבר נכבד הנוגע להתורהנגלהשיחה של המלות היוניות, כי הוכיח מהשם הזה, שהיו אלה יוניים ἑβδομήκοντα — כי מנהג היוונים היה לתת הברה מדגשת (aspiration) גם לתחיות שהן בתוך המלה, וע"כ בעתו תת התוה ε תבר במלה ההיא כמו he, כמשפטו לקבל שתי הדגשת הגרון (spiritu-sasper) בעתו ברוח החיבה, דהיינו ἕβδρα וכן יכתב καθέδρα בתוה מדגשת בגרון (=ת) וכן בתלמוד ובמדרש: קרדמא; וע"כ יוניח מזה כי נכון לכתוב בשתי דגשת philharmenie (עם תוה h לשני a) ישן כי ביוניח התוה הזה מדגש וכן נחון לכתוב perihode ולא pe-riode וכדומה. — תת ההערה הפילולוגית הזאת הגישו לפני בן בריתנו החכם Weil חבר התיאסיפוט, שהוא אחד מגדולי המומחים בשפת יוניח העתיקה. בתחלה התנגד לזה בתמהו כי בתוך המלה לא הדגישו היוניים תת ההגועות; אך אח"כ חזר מדעתו והודה לווקג ויכתוב לו מכתב ההלה לתמר: מקום הניחו לך להתגדר בו! —

ראשנו עדת הקאנסיסטאאר סאנטראל יצ״ו וצוו ללמד בו התינוקות של בית רבן לחנכם בתורת אלהינו. פאריס שנת „לגאלת עולם״ לפ״ק.

ז) לקט שושנים: Fleurs orientales. Discours adressé au jeune néophyte Jacques de Günzbourg accompagné de lettres et mélanges littéraires par A. Rabbinowitz (de Roumanie). Traduction française par M: le grand-rabbin et professeur L. W. (ibid 1878) („תוכחת מגולה מאהבה מסותרת. אלה הדברים אשר דבר א. ראבינאוויץ אל תלמידו הנעלה נצר ממשפחה רמה ש״ת יעקב בן השר איש חמודות אוריה גינזבורג ביום מלאת לו שלש עשרה שנה״ עם מכתב ערוך אליו בתור פתח דבר נעתקו לשפת צרפת צחה מאת הרב הגדול ל. וו.).

ח) היהודים והחכמה בימי הבינים חובר מאת הפרופיסור שלידען ונעתק מאשכנזית לצרפתית: Les Juifs et la Science au moyen âge, par Schleiden traduit de l'alemand (ibid 1877).

ט) נקמת ישראל (העתקה משפת עבר): La Vengeance d'israël, traduction d'un pamphlet hèbreu contre Tsarphali (O. Terquen) qui avait insulté à la mémoire de R. Israël, Cohen Hhézir, par Moïse Buding, traduit de l'hébreu (ibid. 1840).

י) דרשה ליום עלות נאפאלעאן השלישי על כסא מלכותו. העתקה מלשון אשכנז: Discurs de l'evenement au trône de Napoléon III, empereur des Français, prononcé dans la Synagogue de Bsowille (Moselle), le samedi 4 décembre 1852 par Lévy Holstein, traduit de l'allemand (Metz 1852).

יא) קול קורא: La Bible, le Talmud et l' Evangile mis en harmonie par le rabbin Elie Soloweyczyk... כתבי הקודש, התלמוד והברית החדשה מבוארים באופן אשר יתאימו באחד. חברו הרב אליהו סאלאוויטשיק (להשוות בין הקראים והרבנים ובעלי ברית החדשה למען יעשו כלם אגודה אחת) ונעתק מעברית לצרפתית עם תקונים רבים מאת המעתיק. חלק ראשון פאריז 1870; חלק שני שם 1875.

יב) פתח תשובה: La porte de la Pénitence. Elégie historique par l'eminent rabbin Gabriel, fils de Josué, traduit de l'hebreu (ibid. 1879) היא העתקת הקינה הנכבדה אשר חבר הרב ר׳ גבריאל בן יהושע שוסבורג על הצרות הנוראות אשר מצאו את אבותינו בפולוניא ע״י הקאזאקים ובראשם חמלניצקי, נדפסה בהוצאת הגראף Xavier Koreczak Branizki אשר השתדל אצל וואג שיעתיק את הספר הזה (מעברית לצרפתית) לתכלית ענין מדיני (לערוך מחאה גלויה נגד גזל המשפט אשר ברומיניא) ולכן לא נדפסו בה (בהעתקה הצרפתית) כל הדברים שלא מצא בהם חפץ (לתכליתו) כמו המאמר ע״ד זמן צאת הקינה הזאת לאור ופרקים אחדים הנוגעים למנהגי התפלה ודיני התלמוד וכו׳.

יג) ספר דברי הימים לבני ישראל: Historie des Juifs, par Graetz היא העתקה מספר „געשיכטע דער יודען" שהעתיק וואָג מאשכנזית לצרפתית עפ"י הקצור שעשה המחבר (פרופ' ד"ר גראָטץ) בעצמו בעד ההעתקה הזאת. נדפסו ממנה כרך וחצי (1882,1884) החצי השני של הכרך הראשון נעתק ע"י יוליאן סי (Sée) [החלק הג' נעתק ע"י הרב משה בלאָך והנשאר לא נעתק עוד]. — את העתקת וואָג הלל מאד החכם James Darmsteter במכה"ע „Journal des Debats" וגם המחבר בעצמו, בקבלו את הגליונים הראשונים מן ההעתקה, כתב להמעתיק בזה"ל: „Die Übersetzung scheint sogar frischer und reiner als das Original etc.

יד) הספד על מות מ. שוואב ראש הכונסיסתואר במיץ: Eloge funéraire de M. Schwabe, président du Consistoire de Metz, par L. Wogue, élève de l'école rabbinique de Metz (Metz, 1837).

טו) דרשה על הסבלנות: Sermon sur la Tolérance, prononcé dans la Synagogue consistoriale de Metz (ibid. 1841).

טז) רבני צרפת במאה הי"ט: Le Rabinat français au 19e siècle sermon prononcé à Paris (ibid. 1843). הדרשה הזאת נדפסה ע"י הכונסיסטוריום של הסינה (Seine).

יז) דרשה נדרשה בפאריז: L'avenir dans le judeïsme, sermon prononcé à Paris (ibid. 1844).

יח) דרשה בביהכ"נ במיץ: La Concorde, sermon prononcé au Temple israélite de Metz (נדפסה ראשונה במכה"ע „ארשיו איזר". ואח"כ בחברת מיוחדת).

יט) ההגשמה והנפלאות ע"פ היהדות: L'Onthropomorphisme et les miracles selon le judaisme דרוש שדרש המחבר בחדש יאנואר שנת 1867 בבי"ט הרבנים בפאריז (נדפס ראשונה במכה"ע Presse israélite ואח"כ בחברת מיוחדת, שם 1869).

גם לקח וואָג חלק בעבודת ספרי מחברים אחרים, כמו:

כ) אוצר המלים הצרפתי-עברי הכללי חבר ע"י ליאון הוללאָנדירסקי והגה ונתקן ע"י ל. וואָג: Dictionnaire universal, Français-hebreu par L'eon Hollaenderski Ouvrage revu avec le plus grand soin et complété par L. Wogue... pe partie (ibid. 1879) כמעט כל העבודה הגדולה הזאת ראויה להקרא על שם וואָג כי הוא הגיה כל גליון וגליון ושנה הרבה במלאכת המחבר שלא היתה ראויה לדפוס (מהאוצר הזה, הכולל כל המלים הצרפתיות בכל הוראותיהן, לא נדפס רק האות A עד C והחלק הזה לבדו מכיל 464 עמודים גדולים!) את העבודה הזאת קרא הרב ר' צדוק כהן: "Un vrai tour de force".

כא) אוצר המלים הרומי-צרפתי מאת Lebaigue. בההוצאה הששית מספר המלים הזה אזן וחקר ותכן והגיה וואָג הרבה (מספר התקונים שעשה וואָג הן בשגיאות הדפוס והן בשגיאות הלשון שנפלו בההוצאות הקודמות

הוא בערך שלשים לכל עמוד); והמחבר הכיר לו תודה רבה ויהללהו בהקדמת הספר. —

כב) ספר המלים אשכנזי-צרפתי מאת הערמאנן 1850. גם למחבר הספר הזה היה וואג לעזר.

כג) ספר שכיות החמדה והוא קצור כולל כל מאמרי התלמודים והמדרשות בעניני החכמים ותולדותם ודברי הגדות ותועלתם, ונספחו אליו לוח האנשים החשובים והנשים באזרח ובגר המוזכרים בש"ס ובמדרש ולוח רבותיו של רש"י ותלמידיו בעלי התוספות כלם ועוד רבות כהנה, לוקטו לאחד אחד ונסדרו ע"פ סדר א"ב עם מראה המקומות מאת התורני הגדול מוהר"ר מיכאל דוד הכהן זצוק"ל אב"ד דק"ק מרסיליא ואגפיה והוגה בעיון נמרץ, גם נוספו עליו הערות רבות ממני הצעיר באלפי אליעזר בן מנחם וואג. מאינץ תרל"ז. עבודת וואג בהגהת הספר הזה ותקונו היתה רבה; כי המחבר בעצמו, כמו שברר וואג בהקדמתו, לא סדר את ספרו כראוי לבא בדפוס; לא הקדים לו שום הקדמה וגם „שער" להספר לא בנה זולתי שתי המלים „שכיות החמדה" [ולכן השלים וואג את השער העברי וכתב גם טיטול מיוחד בלאטינית (Repertorium Talmudicum etc) בכדי „להראות העמים והשרים את יפיו, למען ישמע חכם בעמנו ויוסף לקח ובון בעם נכרי תחבולות יקנה"]. — בהקדמתו יאמר וואג: הא לכם זרע קדש פרי מגדים אשר השאיר אחריו ברכה איש חי רב פעלים רועה נאמן לעדת ישרון אשר הקדיש כל עתותיו לתורה ולעבודה ולגמילות חסד והניח לו בספר הזה ובלב כל עמו יד ושם טוב מבנים ומבנות. ואני בראותי הכ"י אשר שלח אלי תלמידי ורעי היקר כ"ה אורי הכהן נ"י ובקש ממני שאשים עיני עליו ואשתדל בהדפסתו. שמחתי כמוצא שלל רב ואגיל ברעדה בגשתי אל מלאכת הקודש כי זרע קדש מצבתה. והספר הזה הוא כמנהל ומורה דרך בים הגדול ההוא ים התלמוד והמדרש, כל דצריך ייתי ויפתח וימצא מבוקשו בלי שום טורח ויגיעה כו" ומסיים: ועתה אלהי ישראל השקיפה נא ממעון קדשך טן השמים על הספר היקר הזה מלאכת עבדך נאמן ביתך נ"ע רועה צאן עדתך, מדושתו ובן גרנו אשר עמל וטרח בו לכבוד שמך ותורתך ולכבוד חכמיך הקדושים אשר בארץ המה, ידובבו שפתיו ושפתיהם שפתי ישנים בקבר בראותם מעשי ידיהם בקרבנו יקדישו שמך ומעינותיהם יפוצו חוצה ורב טוב לבית ישראל וגם לי הדל זכרה לי אלהי לטובה את עמלי ואת יגיע כפי וכו" [9]).

וכן הגיה ותקן ספרים רבים: של בן-ברוך Créhange סדורים שונים, (Semaine Israélite Marsallaise du Travail etc. של המו"ל דורלאכער (מחזור, סדור, יוצרות, פיוטים ותפלות לשבת Sentier d' Israël, עץ החיים וכו'), של הרב מאיר (תולדות ישראל בזמן כה"ק), של ל. בלום (העתקה

[9]) לח הדברים המעטים האלה העתקנו מהקדמת וואג למסל על סנגון לסומו בלה"ק (כי זה הספר הוא היחיד שהו"ל וואג בל"ע).

משועבדת מתפלות ישראל, עקרי הדת Historie sainte. Lect. françaises, (Catéchisme) ועוד כהנה.

מאמרים רבים מאד עד בלי מספר כתב כמעט בכל מכה"ע לבני ישראל בלשון צרפת (כמו: „Lien d'Israël", „Archives Israélites", „la Paix", L'union Israél. etc. „Verité Israélite" שנהנו ממנו עצה ותושיה במערכותיהם ונבנו ממאמריו הרבים במקצועות שונים, בחקר אלוה, בספרות, בידיעת ספרים, במליצה ושיר; וכמעט שאין לך מאסף אחד לעניני דת ישראל, אשר לא דרשו מידו עזרת-סופרים בעדו; ביחוד הרבה לתת חילו למכה"ע „Univers. israél" מאת שבא תחת ידו. פה נזכיר רק מעט מהרבה מאמריו בכתבי העתים:

א) ארכיו איזראעליט: Dialogues des morts israélites והוא שיחות בין אנשים גדולים בישראל שמנותם כבוד. שיחה ראשונה: משה רבנו ע"ה והרמב"ם, שיחה שניה: הלל, שמאי ושלשת הגרים 1851); חידות שונות בשפת עבר אשר באו עליהן פתרונים (ג"כ בל"ע) מאת החכמים טונק, זאמטערהויזען והרב וואָרמזער; על המחברות המדברות אדות המרת-הדת מאת פעטאוויל: Les Brochures conversionistes de M. Pétavil עם מבוא מאת הרי"ר ש. כהן; ב) „Lien d' Israël" מכשפה עברית במאה הי"ז: Unesocriére juive au 17e siècle, légende messine והיא אגדה מיצית (כלומר מעיר מיץ) (נדפס גם בפ"ע ומחזיק 50 עמודים); מאמרי בקרת על העתקת „מורה נבוכים" ועל תולדות ר' יונה אבן גנח מאת טונק, ועוד. — ג) 1847 „La Paix et l'Union israélite": רצפה היפה וארבעה אוהביה; ספור אהבים בדרך משל ומליצה ויסודתו במעשה שהיה בעת התחרות ארבעה רבנים, והם איזידור, שרוויל, קליין ודרייפוס, בכשרת הרב הכולל בפאריז בשני מאמרים: La belle Rispa (paris) et ses 4 amants, roman allégorique et des circonstances, á l'occasion de la compétation rabbinique de M. M. Isidor, Charleville, Klein et Dreyfus pour le grand rabbinat de Paris, 2 Artic.

מלבד כל אלה ערוכים באמתחתו הרבה כתבי יד. ואלה הספרים אשר אתו בכתובים:

א) תורת היהדות בכל פרטיה: Cours complet de theologie juive הספר הזה (לבד המבוא הגדול הנדפס) יחלק לשלשה חלקים עפ"י שלשת המאמרים של הרב ריי אלבו וג' העקרים היסודיים; כל חלק יפרק עוד לפרקים שכל אחד מהם מדבר על שטות ודעות חכמי התיאולוגיה שלנו (ביחוד: ר"י הלוי, הרמב"ם ור"י אלבו) ומסים בהשקפות והגיונות פרטיים של המחבר. — פרקים אחדים ממנו (כמו המאמר Autoropomor. et les nurac. מאמר על המשיח, מאמר על החטא הקדמון (péché original) ועוד) כבר נדפסו בהאוג. איזר. — והספר בשלמותו אם כי לא נדפס עוד, נמצא תחת ידי רבנים רבים בצרפת ואלגירה תלמידי וואָג, אשר הודיעו כמה פעמים חפצם לסדרו לדפוס ולהוציאו לאור.

ב) המשך העתקת ספרי הקדש לשפת צרפת (ספר יהושע, שופטים וחלק מס׳ שמואל).

ג) גן שרשי לשון עבר: Le Jardin des racines hébraïques בעשרה מאמרות בחרוזים, כעין ספרו של Lancelot הנקרא (Jardin des racines grecques) „גן שרשי לשון יון" וכתכניתו.

ד) העתקה צרפתית של ספר אמונות ודעות לר׳ סעדיה גאון עם הערות (בהעתקה זו חסר השער העשירי, שענינו יוצא מגבול התיאולוגיה ונכנס לגבול תוכחת מוסר (éthique). —

ה) העתקת החלק הראשון מספר הכוזרי להלוי. —

מיום 1 יאנואר לשנת 1879 הנהו עורך ומו״ל את הספר העתי «Univers Israélite» (Journal des principes conservateurs du judaïsme fondé par S. Bloch, paraissant au 1er au 5et au 16 au 20 de chaque mois).

מעניני חייו הפרטים עלינו להזכיר עוד, כי אשתו הראשונה מתה בשכבר הימים ואשתו השניה שעמה הוא ראה חיים היא בת טובים ועוסקת הרבה במעשי צדקה וחסד. שלשה בנים יש לו והם משכילים וחכמי לב, עוסקים במסחר וחרשת המעשה ומצבם טוב.

הרב ר׳ אליעזר המכונה פרופיסור וואָג הוא אדם גדול בתורה ובחכמה, בקי בכל חדרי הספרות, סופר רב חן ומדקדק מאד בדבורו, חכם כביר בידיעת לשון עבר ודקדוקה, מליץ מצוין בלשון צרפת ומשורר בעל רוח נשא, פילולוג נשגב [10]) וחוקר־מפואר. רבים הם מוקיריו וחושבי שמו וגדול כבודו בעיניהם [11]) כמו גם בעיני המשלה, אשר הכירה ערכו ותכבדהו ביום 11 יאנואר לשנת 1885 באות לגיון הכבוד (Légion d'honneur). — ועל כל אלה הוא יהודי, יהודי במלא טובן המלה, מוקיר תורה ולומדיה, דבק בעמו ושומר דת בעצם טהרתה.

---

[10]) ביחוד יצטין בידיעתו העמוקה בלשונות רומי ויון שכאן הצטיין ככר בגעוריו; ויצוד בהיות תלמיד בית המדרש לרבנים במץ חבר וולג חרוזים יפים בכפה לחצטין שנפשטו ב„התאכזו לחזרתעלים". —

[11]) ביחוס החחנוגים לשנת 1868 כשנתחר הרב לחיזדור לרב כולל בצרפת היה מקום הרב הגדול בפתרוס פגוי ויחתרו לו רבנים רבים להביא לת המשרה הכבודה הזאת; לך הרבנים ר׳ צדוק כהן וחסטרק (rabbins odjoints: שמשו לו שניהם בתור שני־רבנים) משכו עליהם ביחד שתת לת עיני רחבי העדה ולא ידעו במי מבני חלק לבחור בהחלט; לו שמו הבחרון נוסעתוו רוטשילד והחדון לוי־בינג שעמדו בראש הקהל, ומחלקו בדעותיהם במי לבחור, לו וחג לחתוך לת הדבר וכחבר יגזור כן יקום. והנה עפ״י בחירתו בהרב ר׳ צדוק כהן (בדעתו יהיון ערכו בתורה וכחכמה על הרב השני, חבר חמנם כהן לו ד׳ לבון למודים להצטיין בכך לו בכשרון מעיף) — לחרי הכירו היטב לת שני הרבנים ההם כי שניהם היו תלמידיו במץ — ונבחר הר״ך בכבוד גדול עוד בטרם מלחות לו שלשים שנה — משפר השנים הדרוש עפ״י החק לנשחי משרת רב גדול (Grand-rabbin) — וזכה לחיך לעלות לגדולה: לשבת על כסח הרב הכולל בצרפת כיום הזה.

רבי גרשון קאַרפּעלעס.

ר' גרשון ב' אליהו קארפעלעס.

Gustaw Karpeles.

ביום השבת, חמשה עשר יום לחדש מרחשון שנת תר"ט (II. November 1848), בעיר איבאנוביץ (Eiwanowitz) אשר במדינת מוריה, נולד הרב ר' גרשון המכונה Dr. Gustaw Karpeles לאביו ר' אליהו, שהיה שם רב בעת ההיא [1], ולאמו מרת דינה. גם מצד משפחת האב גם מצד

[1] הרב ר' אליהו זיל קארפעלעס נמנה בכהנת הרבנות בכמה קהלות ישראל כמו מיכאנוביץ, לוסין וכו'. ולאחרונה כהן במזמרית רב ומטיף בבית תחפלה המרגיניתי בווינא. הוא

משפחת האם הוא נצר מגזע רבנים גדולי ישראל; והוריו הנכבדים עתדו גם אותו להיות „כהן לאל עליון" — רב בישראל, ויחנכוהו לכהונה זו. ראשית למודי קדש ויסודות „הידיעות החצוניות" למד הנער בבית אביו בעיר מולדתו, ואת הגימנזיום בקר בעיר אָלמיץ וניקלשבורג. בעיר האחרונה הזאת ישב אז על כסא הרבנות הד"ר פּיכטיואנג, איש מצוין ומאד נעלה, והוא קרב את קארפעלעס ביתר צדקו ויורהו דרך בלמודים העברים. בשנת 1866 כלה חק למודיו בהגימנזיום וישא רגליו וילך לברסלא וַיִּפָּגֵם שם לבית מדרש הרבנים. ביחוד שמע לקחי המורים הגדולים פּראנקל וגראָץ אשר הטיפו. ואולם רק שנה אחת ישב על ספסלי בית המדרש הזה, ואח"כ נכנס להאוניברסיטה שם, וילמד לשונות בני קדם ודברי הימים לספרות אשכנז. ואחרי אשר נכתר בכתר „דוקטור לפלוסופיה" הלך בשנת 1869 ברלינה לבית מדרשו של ה"ר ישראל עזריאל הילדעסהיימער, להשתלם בחכמת ישראל. ויחד עמו יסד בשנת 1870 את המכתב העתי „Jüdische Presse" שנערך אח"כ ע"י הרב ד"ר מאיער והוציא עתה לאור (מחדש אָקטאָבער 1883) ע"י החכם דר. הירש הילדעסהיימער. מלבר העתון השבועי הזה שיצא לאור על ידו במשך שלש שנים (72-1870) היה קארפעלעס עורך מכה"ע „על ראש הפסגה": Auf der Höhe (בערלין 1873), מכה"ע הברסלא: „Bres-lauer Zeitung" (ברסלא 79-1874); ולאחרונה (בשנת 1879) נתמנה לעורך הספר העתי היותר מעולה באשכנז: „Westermanns Monatshefte" (ברוינשוויג 83-1879) ואז קבע מושבו בבירת גרמניא, מקום מגורו עד היום הזה. בשנת 1882 לקח לו לאשה את מרת חנה מענדעלסאהן מווארשא, ממשפחת מורנו הרב רבי דובערוש מייזלש מקראקא והוא רואה עמה חיים טובים.

קארפעלעס ברוב בנינו ורוב מנינו הוא־סופר דברי הימים. המטרה הראשית אשר הציב לו בעבודתו היא להפיץ אור על תולדות ספרות ישראל וספרות אשכנז וביחוד לאסוף חמר ולכתוב תולדות המשורר היינע ופרשת ספריו וכתביו. ובכל הניגע להיינע ולספריו — הנהו בעת בר־סמכא הראשון — רבים שתו ורבים ישתו ממעינו. ואלה ספריו שהו"ל עד היום:

כיה דכרן מעולם, וחכל הרבה ספרי דרוש המועדים להללה, ומהם נזכיר: ה) דרשות לכל פרשות השנה. Trauungsreden für alle Wochenabschnitte des Jahres (I. Auflage Breslau 1874, II. Aufl. ibid. 1885). ו) תלי דהספדתי לכל פרשיות השנה: Grab-reden für alle Wochenabschnitte des Jahres (ibid 1870) ויצא לאור בשיח בתקונים והוספות רבות (פפד"ם 1889). ז) דרשות־הכניסה בבריח הדת לכל פרשות השנה: Confirmationsreden für alle W. A. d. I. (Brünn 1879). ד) דרשות לכל פרשות שנת הלמודים לנערי ישראל: Sabbath-Reden für die israelitische Jugend über alle Wochenabschnitte des Schuljahres (Breslau 1887). כתב"ן הלך הרב ר' אליהו קארפעלעס לעולמו זכרו לעד! —

א) היינע ויחוסו להיהדות: Heinrich Heine und das Judenthum (Breslau 1868)

ב) תולדות היינע: Heinrich Heine. Biographische Skizze (Berlin 1870)

ג) הנשים בספרות העברית: Die Frauen in der jüdischen Litteratur (ibid. 1871)

ד) מתחת התמרים. תמונות וציורים ספרותיים: Unter Palmen Literaturbilder (ibid. 1872)

ה) תולדות ניקולום לענוי: Nikolaus Lenau. Biographie (ibid 1872)

ו) תולדות בארנע: Ludwig Börne. Biographie (Leipzig 1873)

ז) באולם־העליזים. השקפות ורשימות: Im Foyer. Essays und Skizzen (ibid. 1875)

ח) כל ספרי היינע. הוצאה המונית בד' חלקים: Heinrich Heines Werke, Volksausgabe (Hamburg 1880. 4. Bde.)

ט) כל ספרי היינע. הוצאה בקרתית בט' חלקים: H. Heines Werke. Kritische Ausgabe (Berlin, 1884. 9. Bde.)

י) היינע ובני דורו: Heinrich Heine und seine Zeitgenossen (ibid 1885)

יא) תולדות ספרות ישראל. בשני חלקים: Geschichte der jüdischen Litteratur (ibid 1886. 2. Bde.) הספר הגדול הזה (ענק בן אלף קע"ב עמודים) הוא הטוב והמובחר שבכל ספרי קארפעלעס, וגם כשהוא לעצמו הוא ספר נכבד ויקר מאד. לעמנו „עם הרוח", אשר זה אלפי שנים אין לו בעולמו אלא ד' אמות של חיי הרוח וראשו וריבו שקוע בספרות היה חסרון ספר „תולדות ספרות ישראל" חסרון גדול ונכר. רב מנין ורב בנין של „דברי ימי היהודים" הם „דברי ימי היהדות"; שהרי אין לך אומה ולשון בעולם שיהיו חייה הרוחנים קשורים עם חייה החמרים כעם ישראל שרוחניותו קדמה לעממותו... ולפיכך כשם שנחוץ לנו ספר תולדות ישראל כך נחוץ לנו ספר תולדות ספרותו. הנחיצות הזאת היתה מרגשת אצלנו ימים רבים, עד שבא קארפעלעס וימנה את החסרון הגדול הזה. הספר כתוב בטוב טעם ודעת, בבקיאות רבה בחקירה ודרישה עצומה בעקרי ההלכות שהוא דן בהם, אך גם שלא כדרך חוקרי קדמוניות והפלוסופים, שעליהם כבר התאונן שיל-לער כי הם משחיתים את הלשון, בשפה ברורה וצחה, בשפת מסביר דברי חכמה להמון, למען יבאו דבריו כשמן גם בלב הקורא הפשוט החפץ אך לקרוא ולא ללמוד; ולכן רב ברכה בו להעם כלו, בראש הספר יש „מבוא כללי" וגוף הספר נחלק לשש תקופות: א) תקופת ספרות התנ"ך, תכיל: מבוא, הספרים ההסטוריים, השירה הביבלית, ספרות הנביאים, אספת התנ"ך; ב) תקופת הספרות העברית ההעלענית: מבוא, באורי כתבי־הקדש, ספרי האפוקריפא, הספרות ההעלענית; ג) תקופת הספרות התלמודית: מבוא, המשנה, התלמוד, המדרש ולמודי הנסתר, התרגום והמסורה; ד) תקופת

הספרות העברית־הערבית־הספרדית: מבוא, תחלת השירה העברית החדשה והלמודים, הקראים והרבנים, הספרות העברית־ערבית בספרד, מבארי התנ"ך וחוקרי התלמוד; ה) תקופת הספרות הרבנית: מבוא, מלחמת הפלוסופיאה עם החכמה, הקבלה, תקופת „התחיה" ואהבת האדם, הליכות חדשות, הספרות התלמודית המאוחרת, הספרות בלשון יהודית המדברת (זשארגאָן), חקירות הנ"צרים בלמודי העברים; ו) הספרות העברית בזמן הזה: מבוא, מענדעל־סאָהן ובית מדרשו, חכמת ישראל, השירה והבעללעטערישטיק. — כל חכמי אירופא מלאו פיהם תהלת הספר הזה. ועד כמה יצא טיבו בעולם די להוכח גם מזה, שהספר נעתק עד מהרה לחמש לשונות שונות: עברית (ע"י בית מערכת „הצפירה" בווארשא) רוסית (ע"י מערכת «Woschod» בסט. פיטרסבורג, בידי ה' פיטר ווינבערג הידוע, תחת השגחת דר. הרכבי עם הערותיו), פולנית, צרפתית ובריטאנית. וזה מקרוב יצא לאור בהוצאה חדשה ומתוקנת.

יב) תולדות היינע כתובות בידי עצמו: Heinrich Heines Autobiographie (ibid. 1887)

יג) שפיעלהאגען. השקפה: Friedrich Spielhagen Ein Essay (Leipzig 1888)

יד) כנור ציון: Die Zionsharfe. Eine Anthologie der neuhebräischen Dichtung in deutschen Übertragungen (Leipzig 1889). מעת אשר החלה חכמת ישראל להתפתח וספרותו אשר ימים רבים ועתים ארכות היתה כאבן שאין לה הופכן ואיש מן החכמים והמלומדים לא שם אליה לב, כמעט לצאת ממסגר חשך ולהרים ראש, החלה גם השירה העברית העתיקה לנער ממנה את האבק אשר עלה עליה ולשוב לתחיה. טובי חכמי עמנו התבוננו בה ויראו כי יש בה אוצר כל סגלה ממיטב השירה האמתית ויאמרו „להריק אותה מכלי קדש לכלי חול" להראות העמים את יפיה ואת עזוזה, כי לא נופלת היא משירות בחירי משוררי האמות אשר תהלתן בפיהם כל היום. מן הראשונים אשר נסו לתת את השירה העברית בלב קהל הקוראים האירופאי היו המליצים הופנאגעל ושפאלדונג, שהעתיקו את שיריו היקרים של המשורר וויזל לגרמנית (ברלין 1795) ואחריהם הגדילו לעשות בהעתקותיהם החכמים דר. זאכס, דר. צונץ, פרופ. קאָמפף, דר. גייגער, דר. שטיינשניידר, דר. ראָזין, מאָריטץ רפאפורט, זולצבאך, קראפפט, מיזל, שטערן ועוד רבים. קארפעלעס קבץ את מיטב השירים המעתקים כבר, ויוסף עליהם נוספות שירים חדשים, ויקדים להם מבוא נכבד (תמצית דבריו ע"ד תולדות השירה העברית החדשה בספרו „תולדות ספרות ישראל") — ויצא הספר הזה „כנור ציון", שכלו יפה אף נעים ושכלה אין בו. פה ימצא הקורא השירים היותר יפים של ר' סעדיה, הקליר, מנחם בן סרוק, דונש בן לברט, רב האי גאון, ר' שמואל הנגיד, בן חסדאי, אבן אביתור, ר' שלמה בן גבירול, ר' יהודה הלוי, רמב"ע, ראב"ע; שירות ההיכל הנאדרות בקדש של ר' שלמה בן יהודה, ר' משולם בן קלונימוס, ר' גרשון בן יהודה, ר' שמעון בן יצחק, ר' קלונימוס בן יהודה, ר' יוסף טוב עלם, ר' בנימין בן זרח, ר' אמתי בן שפטיה, ר'

יצחק הכהן, ר׳ מרדכי בן שבתי, רמב״ן, ר׳ יהודה בן שמואל, ר׳ אלעזר בן יהודה, ר׳ אפרים בן יצחק ועוד משוררים רבים ידועים ובלתי ידועים בשם; השירים הנעלים של ר׳ יהודה אל־חריזי, ר״י אבן שבתי, ר׳ יצחק בן שאול, פלקירא, חסדאי, הפניני, ר׳ קלונימוס בן קלונימוס, ר׳ שלמה אלקבץ, ר׳ דניאל בן יהודה, ר׳ ישראל נאגארה, ר׳ משה זכות ורמח״ל ועוד רבים מאד וכמו כן שירי טובי המשוררים בדור האחרון: ווייזל, מרגלית, ייטליש, פפנהיים, שד״ל, לטרים, אד״ם הכהן ובנו מיכ״ל, יהודה ליב גרדן ועוד. — מבקרי הספר הנעלה הזה הרבו לספר בשבחו; ואמנם ראוי הוא לכך.

מלבד אלה כתב מאמרים רבים מאד כמעט בכל כתבי העתים האשכנזים, גם ערך כמה חזיונות אשר העלו על במות בתי התיאטרון.

שם קארפעלעס נודע בגרמניה כשם אחד הסופרים הגדולים והיותר מצוינים. מאמריו במכה״ע הכוללים מושבים עליהם עין קהל הקוראים וכמעט שאין לך עיר אחת גדולה או חברה מדעית נכבדה באשכנז ובאוסטריה שלא נתכבד לשאת בה מדברותיו, תהיה החברה איזה שתהיה, עברית או לא [2]) ובכל דרשותיו הוא עמל לשרש את השנאה לבני עמו הנגש והנענה, המענה והמדכא והנרדף על לא חמס בכפו „בכל לבי ונפשי — יכתוב במקום אחד — הנני אוהב את עמי; האהבה הקדושה והטהורה הזאת לא תחדל לפעם בקרבי עד נשמתי האחרונה וכל עוד נשמת שדי תחיני הנני ללחום מלחמתו מול כל הקמים עליו!“...

[בעת, זה שנה רביעית, מאז נתנה על שכם קארפילים עריכת העתון הידוע „אללגעמיינע צייטונג דעס יודענטהומס״, הנוסר ע״י ד״ר פֿיליפּזון ז״ל ויוצא עתה לאור בהוצאת רודאלף מאסס בברלין. — המו״ל].

---

[2]) דרשתו הנכבדה ע״ד „רעיון פלסתינה בהשקפה העברית״ (דער פּאלעסטינאגעדאנקע אין דער יידישער פּערזיכט) ימצא הקורא בתכ״ע „זכרונות״ שנה שליסית.

תולדות רב

מאת

יוסף אומנסקי.

א.

דברי ימי חיון.

רב א) או אבא ב) ובבנוי אבא אריכא ג) נולד לאביו איבו ד) בן אבא בן אחא כרסלא ה) מכפרי ו) משבט יהודה מזרע שמעא אחי דוד

א) כן שמו לפ"ד רש"י בכורות מ"ז א' ד"ה חלוי

ב) לפי דעת בעל הערוך ערך אבא, ה"ר סעדיה אבן דאמון במאמרו ע"ס הדורות שנדפס בחמדה גנוזה חלק לחמון, שלשלת הקבלה דף ט"ו ד"ה רב, יוחסין סדר תנאים חלק שני בשם "אבא", למח דוד תחקע"ט לחלף הרביעי, סדר הדורות, שם הגדולים בהתחלתו וכן הסכימו המחברונים כ' חייזק היכם וויים והפרופיסור גרץ בספריהם ועי' רשב"ם פסחים קי"ט ב' ד"ה אבא ובב"ב נ"ב ועי' ירושלמי בב"ק פ"ח הלכה ו' "ומאן אבא רב", ו"רב" פירושו "מורה", עי' קורות עם ישראל לקאסל ח"א נד 212.

ג) חולין קל"ז ב' וכן נקרא בפי סופרי הדורות, כי אחוך בדורו היה כדאיתא בנדה כ"ד ב' ובמד"ר נשא פ"ט וכן סדרש"י בחולין קל"ז ב' ותר' וויים במאמרו "תולדות רב" הנדפס בכוכבי יצחק הערה ב' כתב "ויותר נראה כי מלת "אריכא" לשון נשיאות וגדולה ולקוחה מלשון יונית" וכנגם בדחק עי"ש ולא אדע למה ולאיזו כי בשם שבח כ"ט ב' אמרו על לוי גברא רבה אריכא ובכתובות ק"ג ב' השמיטו מלת אריכא היה לאיה, כי בשבת מקור הספור אבי ההרדעה אמרו לרב: "אתא גברא רבה" ולמען ידע מי הוא נתנו לו הסמיכו "אריכא ומיטלע" ולכן יבוא על נכון מה שאמר רב "מאן גברא רבה" אריכא דאיטלע? לוי" לא כן בכתובות שם בא רק להזכיר הדברים בהזכרה בעלמא ולכן די לו באמרו "והיינו דאמרו ליה לרב אתא גברא רבה לגהרדעא וכו'" ולפי דעתי מבש מבשמע כי אריכא הינו לשון חביבות כי למה לו לכפול הדבר "רבה" "אריכא" והיה די באמרו "גברא רבה" או "גברא אריכא" כן נבין בזה כי מפני כי גבה קומה הוה ליה לכן לא יכול לאחוי קידה ואיטלע, וגרץ כתב כי לפי הסערתו היה רב מעיר "אריכא", אבל לא נמלא לזה כל זכר גם בבבלי וגם בירושלמי ומדרשים.

ד) פסחים ד', מו"ק כ' לפי"ג ס"ח ולפרש"י, סנהדרין ה', ירושלמי מובא ביוחסין מאמר כ' אות ח', ואנכי לא מצאתיו בירושלמי שלפנינו ויוכל היות כי בעל היוחסין רצה לא הירושלמי מסדר קדשים.

ה) יש בזה גרסאות שונות, עי' יוחסין וסדר הדורות, חולם הגרסא הנכונה היא בתלמוד סנהדרין ה'.

ו) סנהדרין ה' ועי' בב"מ ע"ג וכ"י ערובין ס"ב כ' כי כפרי היא בבבל.

המלך ע"ה ה), בשנת ג' אלפים תת"ק לערך ו) בבבל ג), הוא היה בן אחיו של ר' חייא הגדול ובן אחותו, כי חמשה בנים היו לאבא בן אחא: איבו, חנה, שילא, מרתא וחייא, ולחייא היתה אחות מאם שנשאה לאיבו אחיו ותלד לו את רב ד). לאמו לא נמצא זכר בתלמוד, ולא נודעה לנו בשמה, גם קורותיו מיום הולדו עד עלותו לא"י נעלמו מאתנו. בהיותו רך בשנים למד ראשית למודיו ה) מפי מורה בלתי נודע לנו ובאשר גדל עזב את ארץ מולדתו אחרי מות אביו ואמו ו) וילך ללמד תורה בא"י כדרך רב התלמידים בימים ההם, מפני שהיתה אז מקום משכן החכמה בשבת רבנו הקדוש על כסאו, גם קוה לקבל משען מאת דודו ר"ח, אשר גם הוא ישב בא"י בעת ההיא ז), ויבא רב ארצה כנען ח) שם קבלו דודו ר"ח בסבר פנים יפות,

---

ה) כן נמצא בכתובות ס"ב ב' על ר' חייא ור"ח היה לחי זיגו מלכיו, עי' פסחים ד', מו"ק ט"ז, כ', ובכרכ"י במקומות הללו וכ"כ היוחסין.

ו) הסגר שנולד בה רב לא נודעה בדיוק, לך זאת נדע כי נשבר שנת ד"א ג', ולדעת קצת ד"א ז' כמו שהעלה להלאה, וחי ימים רביס עי' שבת קי"ב ועי' סדר הדורות ושם הגדולים, כי י"א שחי ת' שנה (?) וי"א ס' (?) וי"א ק' ומירוצלמי ברכות פ"ט ה"א מצטע כי היו לדיסות בימיו, אבל מי אפשר כי הלדיסות שלנו הנן לדיסות לחדיוסם שמצטו עד שנת ג"א תתל"א כידוע כי לפי דעתי היו הלדיסות הנזכרות בירוצלמי זמן רב לאחר שנת תת"ק כי בימי רב ושמואל קטן שבור מלכא תליסר שני יהודאי (תועד קטן כ"ו) וכל עוד שלא נלד בשבור שנולד מקודם לכן לא נוכל לעשותו שבור ימים מרבי שנולד בשנת תת"ם, ועי' קלרסעלעם לד 270 וגרן כתב שנולד בשנת קע"ה למלכ"ג ג"א תחקל"ה לשרלה, אבל לא ידע מאין לו זאת ובעצמו הוא מודה בהעדותו כי רק ע"פ הסברה כתב כן לך הסברתו זאת פוכחת בחוייר כי משנת קנ"ב משמע כי האריך ימים עד לאחר לפסו בחותיו מחמת זקנה וכן הסכים גם הרלח"ה ווייס שחי מלה שנה.

ז) עי' בכתובות מ"ה, תענית כ"ח, מגלה כ"ב משמע שהיה מל"י ועי' שבת מ"ט, ר"ה כ"ד, יבמות מ"ה, כתובות ק"ג, בב"ב ל"ו משמע שהיה מבבל ועי' ערובין כ"ח ותוס' גיטין ו' ותוס' בב"ק ס', ומלבד מה שמסרו לנו הגאונים "כי רב מבבל" ים לראיה מוכחת שהיה מבבל כי כ' חייא דודו היה מבבל ועלה לא"י עי' סוכה כ' ועי' פסחים ד' כי סליק רב לא"י שלחו ר"ח על אביו ואמו וכין לפרש"י בין לפי' התוס' היתה משפחתם בבבל ורק לחדים מהם עלו לא"י לגמוד תורה כדרכם תז, ואל יקשה לך מערובין כ"ח שרב לא ידע מטבע בני בבל שמוכיח מזיז וכן בתענית כ"ח לא ידע שמלגיס הלל ברחב חדש, שכונה שם לא על בבל הכללית ורק על מחוז קטן בסביבות סורייא הנקרא כן, עי' מ"ש בזה ה"ר נחמן בבי בעלותו במחמרו "לבוחן וכודק" (המסיק הרמ"ע לד 112).

ח) פסחים ד', מו"ק ט"ז, כ' ובכרכ"י שם, מ"ש ברחבים פלא.

ט) יכום' בב"מ ס"ב ה"ח.

י) עי' רש"י פסחים ד' ולפי דעתו היתה זאת הפעם הרחבונה שעלה לא"י וכן גם כתב נרן.

יא) סוכה כ', פסחים ד'.

יב) פסחים ד' מו"ק כ'.

ויהי לו למנהל עסקיו ו) וכותב חשבונותיו ז) וגם תלמיד נאמן ח), מלחם דודו אבל ט) ומבאר תורתו שתה, ויט אזנו להקשיב לקח מפיו ויקבל ממנו הרבה בלמודי התורה והדת, י) ועמהם גם מדותיו הטובות יא), השקפותיו והנהגותיו בהוראה יב), וגם עזר כסף מצא שם, ע"י בת ר"ח שהלותה אותו בשעת דחקו יג). וילך רב הלך וגדול, ויהי לר"ח למתרגמן יד) ואח"כ גם לעזר בעסקי הרבנות טו), כן עלה מעלה מעלה בידיעותיו עד אשר התודע ע"י ר"ח דודו יו) אל רבנו הקדוש וימצא חן בעיניו, ויקבלו לתלמיד בישיבתו ובמו נגיד קרבהו יז). שם התעתד להיות מורה בישראל, ויחד עם שקידתו על למודי התורה, שקד גם על חכמות אחרות. שמונה עשר חדש שמע לקח מפי רועה בהמה יח), חכם היודע בטבע בעלי החיים, מחלתם ורפואתם לא רק בעיון כי אם גם במעשה, למען ידע איזה מום קבוע ואיזה מום עובר, ויעש חיל גם בחכמה הזאת יט), הוא למד חכמת הרפואה כ) ועמה

ו) עי' יכוסלמי כב"מ ס"ו ה"ח, שם סנהדרין פ"ג ה"ו.

ז) עי' בב"ק ל"ט ע"ב.

ח) עי' מו"ק פ"ז, חולין ל"ב, יכוסלמי שבת דף כ' ובכמה מקומות.

ט) עי' ערובין ע"ג.

י) עי' יכוסלמי כלאים דף ל"ח, שם כתובות דף ל"ח.

יא) למונחת ר"ח היה והכן ע' יכוסלמי בב"מ פ"ו ה"ח וכן גם בב עי' יכוסלמי נטין פ"ד ה"ג, ר"ח סבל רעת חמתו מכלי התרעם וילמד עוד זכות עליה עי' יבמות פ"ג וכן גם בב ע"ב ביבמות.

יב) דבכו בב"ח היה להקל, עי' שבת פ' דקדו ליה "בבלאי שרי מסורי" וכן גם בב ף כי במקום שמי האדון חס להחמיר בנדרים וסיגים אבל במקום שאין למחוס לשמי החדן הקיל הרבה עי' סוכה י"ח, כ"ו, מו"ק י"ח ועוד בב"מ ועי' יבמות ק"כ ויכוסלמי יבמות פ"ב ה"ח.

יג) עי' בב"מ מ"ד ע"ב, יכוסלמי בב"מ פ"ד ה"ח.

יד) עי' יומא כ' ע"ב דאמר לר' שילא כי הוה קאימנא עליה דר"ח ומפרינגא וכו' ועי' רב"י שם.

טו) עי' ע"ז ע"ד.

יו) עי' בכורות מ"ג "רב וכבי חייא הוו יתבי קמיה דרבי בסעודתא כו' פ"ל עין בברכה מזונא קאמר לך" ועי' שבת ג' "לאו אמינא לך כי קאי רבי בשחי מסכתא לא תסייליה במסכתא אחריתא" משמע שהוא הקריבו לפני רבי ושהו לוך להתנהג לפניו ועי' יכוסלמי שבת דף כ' משמע שם שמחללה למד לפני ר' חייא.

יח) עי' בכורות מ"ג וחולין קל"ז.

יט) סנהדרין ה'.

כ) עי' סנהדרין ה', יכוסלמי יבמות כ"ח ויכוסלמי נדה פ"ח ה"ג, מדכם רבה בראשית פ' כ', ועי' במבוא התלמוד להחי' י"מ רבינוביץ נד 10.

כו) דבריו בדפוסיה רבים הם ולמונחת לשה שבת קכ"ט, פסחים קי"ג ע"א, חולין ע"ז, סנהדרין ק"ח.

יתר החכמות העוזרות על ידה כידיעת טבע המאכלים ח), שמירת הבריאות כ) ונתוה גופי מתים נ). בהיותו אצל רבי, מהר לדבר צחות בשפת קדש ואשר גם מאהותיו ד) למדו חכמים פתרון הרבה מלות עבריות, שם למד רב את שפתנו הקדושה אשר היתה עדנה חיה ה) מעט ו) בימים ההם בארץ הצבי וישם לבו להבין במקרא ויהי בקי גדול בתנ"ך ז) וידיעתו רבה בדקדוק, בשמוש לשון עבר וצחותה עד להפליא ח). באי התראה פנים עם כל גדולי הדור ההוא: את ר' ישמעאל בן רבי יוסי ט) אשר גם הוא למד לפני רבנו הקדוש י) ואשר צוה את רב שלשה דברים לפני מותו יא), לקח דברים עם סומכום יב), תלמידו של ר' מאיר יג) אשר רב אהב אותו ואת למודיו היקרים, מאד יד), ולפי דעת קצת ראה אותו רב בחייו טו) ארח לחברה עם דודו ר' חייא הגדול, אשר גם הוא למד לפני רבנו הקדוש טז), עם לוי יז), עם אבא אבוה דשמואל יח), עם רבי חנינא בר חמא יט), עם ר' שמעון

ח) רלה מועד קטן י"ח, נדרים מ"ט, ע"ז י"ח.

כ) רלה נדרים מ"ז, סנהדרין ע"ד, ק"ו, ק"ג, בילה י"ג, ע"ז ל"ח, זבחים ל"ד.

נ) עי' נדה מציעא ק"ז, יומלמי שבת מ"ג, ויקרא רבה פ' ט"ז.

ד) מגלה י"ח, רלה סנהדרין כ"ו.

ה) כנרלה ממלמנו על רבי נבת קמא פ"ג.

ו) ע"ז העילני הת' יהודה ליב לנדא ע"ם מה שכתב גרץ, כי רק לחדים מגדולי ישרלל וחכמיו ההלמנו לבלי תשכח שפת קדשנו מפי העם, לבל שלר העם כבר דבר שפת יון לו לרמית ולכן למר רבי, לשר היה מגדולי מעריבו שפתנו, "בלי שפת ובוי".

ז) ריב"ל בנקוריו ל: 173 מה "דרש ומועל ק ר ח י" (ע"ז מ').

ח) כמעט כל מלמריו שלמר בלרן ישרלל ומעט מה שלמר בשבל המה בלחות לבון עבר ורלה לדוגמת ערובין נ"ד, רלה הסנה כ"ל, מגלה י"ל, נטין פ"ח, סנהדרין כ"ח ל"ח.

ט) עי' נדרים כ"ז, זבחים קי"ב לפי גרסה רבינו חננלל שם בתוספות ק"ד.

י) רלה שבת נ"ל, יבמות ק"ה, סנהדרין כ"ד, חולין כ"ו, נדה כ"ה, יומלמי כלחים ל"ב, מדרש רבה קיהלת פסוק כל הנחלים הולכים, מדרש לויכה רבתי פ' רוח חפנו.

יל) עי' זבחים קי"ב ע"ב ובגרסת רבנו חננלל שם בהגרסת הזלת נרלה עקרית כמן שכתבתי במקום לחר.

יב) רלה בספר דרכי המשנה להת' ר' זכריה פרלנקל חלק רלשון נד 198 שמכיח שם מה שמציע "ל חבל שלמי לת סומכוס (כתובות פ"ל) חבל זה הוה רב, ועי' ביוחסין וסדר הדורות.

יג) קדושין ל"ב ע"ם.

יד) כלוך היה רב לחרי ר"מ ולמר בשמו ע' נדרים ס', ס"ל, נזיר ז' ועוד בהרבה מקומות ובעמים רבות בסך כולה, ובחבורתיה הולה כר' מליר ע' חולין ע"ו.

טו) דעת התוס' בערובין י"נ ד"ה הלי דמחדדנל.

טז) ערובין ע"נ, יומלמי כלחים דף ל"ב, הרמב"ם בהקדמת היד, ומסורתם בהלמוד.

יז) בילה כ"ד.

יח) יומל פ"ז.

יט) יומל פ"ז.

ברבי ס), ועם בר קפרא נ). את ר' אלעזר ברבי שמעון ראה רב ולמד ממנו ג), גם את ר' חנינא בן דוסא המפורסם בצדקתו וחסידותו, ואשר היה זקן מאד בימי רב ד), גם אותו ראה, ויחקור אחריו ללמוד ממנו מעשיו ה), בחברה נכבדה כזאת לקח רב עמדתו וילמד מהם מדות נעלות וישרות, גם תורה גם חכמה, ויצא המאור הגדול הזה להאיר לכל בני הגולה באורו המבהיק. גם הטבע האצילה עליו מרוחה ויהי איש גבה קומה משכמו ומעלה גבוה מכל בני דורו ו) יפה תאר ז) גם בריא אולם ח), רק לפעמים בקרו אותו חולי עינים ט) גם חולי מעים י) לרגלי התמדתו הרבה בלמודו כטבע החלים האלה. הוא שקד על למודו יומם ולילה לא נתן שנת לעיניו ולעפעפיו תנומה יא) גם לא עזב את בית מדרשו אף על זמן מצער יב) ושקידתו הרבה הזאת גם חריפות שכלו הטוב יג) היו לו לעזר לעלות מעלה מעלה עד שזכה להמנות עם גדולי תלמידי רבנו הקדוש יד) וללמוד אצלו תורה בישיבה טו) מעלה רמה ונשאה ומדרגה גדולה מאד בימים ההם כי אך הרב ומעט מזער מגדולי תלמידיו ישבו בעת למדם אבל יתר התלמידים עמדו על רגליהם טז) וגם למד בשורה הראשונה של תלמידי רבי יז), כן

ס) יומא פ"ז.

נ) יומא פ"ז.

ג) עי' זבחים ק"ג ע"ב.

ד) לפי סדר הדורות כי לפי החשבון היה בימי רב זקן כבן מאה ועשרים שנה, וים ע"ש גם בסדר הדורות.

ה) עי' בכורות י"ז.

ו) נדה כ"ד, מדכם לבה גשם פרצה ט'.

ז) בבא בתרא י"ח לפי גרסת ספרים לחדיש.

ח) לפי חולין פ"ד "אבא ממשפחת בריתיים הוה".

ט) עי' חולין קי"ח.

י) לפי שבת קי"ח ע"ב, ויכוחלמי בילה פ"ד ה"ג כי ההמרים מסלסלים ויפים לחולי מעים.

יא) סוכה כ"ו בים ע"ב "אמר אביי שיתיה דמר כדבב וכו'".

יב) לפי מאמריו שבת פ"ג, בילה כ"ד.

יג) לפי סנהדרין ה', י"ז, ירוסלמי פאה פ"ב ה"ו וירוסלמי סוטה פ"ו ה"ט ומחריפותו קלמו לת הפלפולים והקושיות העלומות על שמו "הויות דרב ושמואל" לפי נרכות כי ועוד בכמה מקומות.

יד) חולין כ"ד, ק"ז, הכמב"ם בהקדמת היד, ה"ר סעדיה גאון במאמרו על סדר הדורות, היוחסין וסדר הדורות.

טו) לפי חולין כ"ד מר' יוחנן.

טז) לפי חולין קל"ז, ולפ לם נמצא מפורש אצל ר' יוחנן "כד הוה ידיב ג"ח תולם לפי נדף כ"ד, שם בא לספר גדולת רב בזה שהיה יושב ועוסק ים לנו לסמוך יותר כי כאן לא דק בדבר לף כי בלמת עמד בלמדו, וגם מה שמצינו ביבמות ק"ה בר' יסמעאל בי"ר יוסי הוה קמסתע ואזיל נוכל לפרש על התלמידים שזכו ליסיבה.

הלך מחיל אל חיל ואל המטרה אשר הוכן מיוצרו ללמד תועים בינה ח) כלתה נפשו וה' היה עמו ויגמור חק למודיו ותעודת הוראה נתנה לו מאת רבנו הקדוש עפ"י בקשת ר"ח דודו ט) להורת ולדון י) וגם נסמך ך) לראש ולרב בישראל. מכתר בכתר הרבנות ומעטר בחכמות ובמדעים שונים יצא רב מא"י כ) לשוט בארץ למצא לו מקום לשבת שם על כס ההוראה ומגמת פניו בבלה ל) בדרכו בא למקום ר' שילא אשר היה ראש סדרא בימים

ח) רמז מתמרם עליו „כל היכא דיהיב רב לית סני בלא הורמה" (כריתות י"ג).

ט) סנהדרין ה' „בן לחי יורה לבבל יורה וכו'".

י) סנהדרין ה' ע"ח „יורה? יורה. ידין? ידין".

ך) תוס' סנהדרין ה' ע"ח ד"ה כגון.

כ) סנהדרין ה' כפי בגירסת דנמלה, ובמזרחיים ים שם מבוכה גדולה, אבל לדעתנו יבוא הכל על נכון.

ל) כמתמר ר' חייא בסנהדרין ה' בן לחי יורד ל ב ב ל, ויש לי דברים בירידה רב לבבל, הנה כידוע למד רב הורה ב א ר ץ י ש ר א ל אצל רבנו יהודה הנשיא ואצל ר' חייא הגדול דודו, ואחרי כלות חק למודו ירד לבבל ועי' ברכות מ"ח ע"ב, סנהדרין ה' וכן כתבו כל סופרי קורות התנאים והאמוראים, וזמן ירידתו היה לפי דעת אריאל נחון בתגרתו, רב נסים גאון בהקדמתו להתלמוד, הרמב"ד בספרו סדר הקבלה, היוחסין, הצמח דוד בעל סדר הדורות והר' חייזק היום ווייס בבנין הקו"ל לבעלות שהיא קין שם אחד חבון הבית (התקע"ח-ט' לאלף הרביעי, 91-218 למנ"ק) בסוף ימיו של רבנו הקדוש, רק בעל שלשלת הקבלה כתב התקנ"ט בטעות כמו שהעיר עליו נדק בעל סדר הדורות, ועליו חפוז לקבל את דברי המחברים הרבים אף כי לא נדע להם רמז בתלמוד, ובלי ספק קבלה היא בידם. אולם את נעשה עין לראות את מי מצא רב בבבל יותר ראוי את גדולה מבוכה גדולה בתגרת רב אריאל נחון וסדר הקבלה להרמב"ד מניעו במצא את ר' שילא מנהיג שררה וכן כתבו על סיום היוחסין, הצמח דוד, ושלשלת הקבלה, ובעל סדר הדורות, והר"ד קאסל בספרו קורות עם ישרון; הדעה הנכונה היא דעת בעל ספר הכריתות שכתב שמצא את ר' חנא מנהיג שררה, ולפי הנערכת היוחסין ובעל סדר הדורות הוא חנא רב חנא חבוה דשמואל; הדעה השלישית הוא דעת הגאון היר סעדיה נחון בתלמודו על סדר הדורות כתב „קודם שעירית רבי ירד רב לבבל ושמואל לבבל ועשה שם ישיבה בנהרדעא וסמוך לשעירית רבי ירד רב לבבל ושמואל חברו בנהרדעא ימים רבים ואח"כ הוקם לשם ישיבה בסורא". וגם ה"ר חייזק היום ווייס כתב כי בירידת רב לבבל ישב שמואל עם בשם, רק שנשא פנים גם לדעה הראשונה ולכן כתב כי עזב את שמואל ובא למקום ר' שילא עי' נדברינו. עתה התזה, קורא יקר, כי דעותיהן אינן מהתימות ולא נכנה בשפטנו כי כל אחד מהם מצא לו בתלמוד חיזק סמך בעליו בנה דעתו. והנני להעיר מקור דנריהם בפי דעתו. הדעה הראשונה שמצא את ר' שילא שם ישיבה אין לה מקור אחר בתלמוד מלבד המזכר ביומא כ' „רב חיקלע לאהדיה דר' שילא לא הוה תמוהא למיקם עליה דר' שילא קם רב עליה וכו'" ומזה יצא להם כי כשבא רב להחזיב בבבל מצא את ר' שילא יושב בשם, אבל כמה חלושה הראיה הזאת! הלשון „חקלע" לא הורה שבא להתקע שם, ואם נאמר כן מצינו „רב חיקלע לבי גניבתא" (ברכות כ"ז), „רב חקלע לדמחניא" (עירובין ו'), „רב חיקלע לאספסתיה" (עירובין ק'), „רב חקלע לדרבים" (יומא י"ח) הכי בא להחזיב כשעשו במקום אחר? וביומא י"ח

מספרם שבעה רק לימים לחמדים, וזאת אנית כי בשבת ק"ח ע' מבאר שמעת את שמועתו מתוך
ישראל לבבל ונתוק עשו לנו סופרי הדורות בהוספיס כי רב לא רצה להיות רחם יפיפה כל ימי
ר' שילא (שילא לסם ממאמרו של ר' שילא שאמר לרב ניתא מר ורב הביבו מי תגרת ליה וכו'
ולפי דעתם רצה ר' שילא להוכיח את רב על מקומו לרחם יפיפה ורב לא רצה לקבל עליו,
אבל כאן לתוקים הדברים האלה מן המתח לא לבד לפי פירושו בדברי רב ור' שילא אבל
חדודים דברו אלו את רעהו רק גם לפי פי' כל המפרשים אין כל רמז על דבר כזה שבקשו
ר' שילא ביפיפה רחם כי ר' שילא לא רצה להשתתם בתים תלמיד חכם גדול כרב ביפיפה לו
למתרגמן) ולף לאחרי מות ר' שילא עי' בדבריהם ומצוא מצאו זאת? ובתלמוד מבאר להפך כי
רב נעשה רחם יפיפה בבבל עוד בחיי ר' שילא רחה יבמות קכ"ב שאמר רב לשמואל "הת נשמתיה
(לר' שילא) ורחה מסם שהיה כבר רחם בבבל כי אם לא כן מי נתן לו קרניים לנגח בהם?—
הדעה הנזכרת שאמר רב את לשמואל יובב רחם, מקורה לפי דעתי ברחם הנאמר דף כ"ד
ובכתובות דף נ"ח ב', ולף כי בשם רחם הנאמר נזכר שם גם לוי ביחד עם חבוה דשמואל ולוי
בא להבדיל אחרי מות ר' יפסי שאלך אחרי רבנו הקדוש בחיי רבי (רחה
שבת נ"ט ונתנה רציג) ונכחנו נמצא את רב חוזר לאחרן ישראל בחיי רבי (רחה יבוא אלי
פסח כ"ח), בכ"ז נוכל לאמר כי לוי בא לבבל דרך ארצו ואח"כ שב לא"י, ורק אחרי מות
רבנו הקדוש ואחריו ר' יפסי והגיע שמעו של ר' תנינא בר חמא לבבל בשבת ברחם, אז ירד לוי לבבל
להשתקע שם. הדעה הנליצית שמעת את שמואל יובב רחם, מקורה בשבת ק"ח שם במעשה "שמואל
וקרנית הוו יתבי קמיה דנסר מלכא חזנהו למיא דקא דלו ועבידי חמר גברא רבה קאתי
ממערבא וכו' אז לאחשתים לרב, ועתה הוסיל כי נתנה הכתוב לכל אחד לחות דעתו כפי שמעת
לו ראיה בתלמוד נפלאה על התלמוד פניתם ונראתה מה בפיו, בסנהדרין ד' ע"א מצינו אמר
ליה ר' חייא לרבי "בן אחי יורד לבבל יורה? יורה! ידין? ידין!". ויש לפרש המאמר הזה
בשני אופנים: או כי ירד היכף לבבל בחיי רבי בקבלו התעודה מורה, או כי המעבב עוד בא"י
אחרי קבלו התעודה זמן מה וירד לבבל לאחרי מות רבי, אולם כל המפרשים פרשו כפי שנית
לפנינו דבבל התלמוד שירד תכף לבבל ב חיי ר בי והקשה לפס מיומת דף פ"ג שפס מצאנו
שירד רב לבבל בימי ר' תנינא ת חרי מו ת ר בי רחה פרש"י שם, ואיך יתאימו שני הדברים
האלה? עוד יש בזה להקשות כי לפי הגרחה מפלח נ"ט "אמרו ליה לרב להה גברא רבה וכו'
אמר ס"מ נח נפשיה דר' יפסי ויתיב ר' תנינא בריסא" מפנע שכבר היה רב רחם בבבל טרם
נעשה ר' תנינא רחם בארץ ישראל ויקבה על יומא פ"ז, ובכתובות סיט מצינו כי רב כתב תגרות
לרבי מבבל ובירושלמי פאה כ"ח מצינו שרב ירד לבבל בחיי רבי ומבבל עלה עוד הפעם לא"י
ג"כ בחיי רבי, ואם נניח בדברי הגאונים כי בשנת התקע"ט ירד רב לבבל לא קודם ורבי
הלל נפטר שנת תתק"ם איך יתכן כי בשנה אחת היו כל הדברים האלה: קבל התעודה, ירד
לבבל, כתב תגרות ושלח לא"י, והמעשה עם ר' תנינא מחי היה ועל כרחם על הגאונים
מכרחים אנו לאמר כי ירד לבבל שתי פעמים כדברי הירושלמי אשר לא נוכל להעלים עיננו
מדבריו אם לא נמצא סוס סחיבה להם. ואשר יקשה עוד הלא רב היה בשנת התקע"ט זקן בן
שבעים ויותר, לפי דעתנו ולפי דעת החכם ר' חייזיק היכב וויים ועוד אחרים, היתכן כי רק
לעת זקנה קבל התעודה, הלא גם אים בלחי מבשר כלל יעשה חיל במשך עשר שנים לכל היותר
(רחה נח הזמן נתון לנויים ואשר ע"ז אמרו בתלמוד "כל תלמיד שאינו רואה ברכה בלמודו
וכו") ואים תריף נפלא כרב נאמר כי עד שבעים שנות חייו לא הגיע התעודה? ומאד תפלא
על רב ר' חייזיק היכם וויים שבחב שרב היה כבן ע"ג בבדתו לבבל אין לא הרגיש כל זאת?

ההם ה) ושכרו להיות לו למתרגמן ג), אולם לא זאת היתה מטרת רב ויהי כי נתגלגלו דברים בין רב לר' שילא ורב לא רצה לתרגם כדעת ר' שילא ויען אותו על דבריו בתשובה שנונה ג) וגם לר"ש נודע כי רב הוא ד) אז נסע רב הלאה ובא לבבל. שם ישב ראש בעת ההיא אבא בר אבא הכהן אבוה דשמואל ה) ורב הונא היה ראש גולה ביטים ההם ו) הוא רב הונא הראשון שמת בחיי רבינו הקדוש ז), רב מצא חן בעיני ראש הגולה הזה ויתן לו משרה ח) אולם לרגלי סבות שונות צרה ויגון סבבוהו וינתן בבית

ולף אם נקבל שמועתו ונאמר שחי רק שמונים שנה היה בשנת תתקע"ט בן חמשים ושש ושם זאת לא יתכן ולהסכים עם דעת גרן שכתב שרב מי ס"ב שנה לפי ה ס ע ל ת ו וע"פ החשבון יהיה רב בשנת תתקע"ט בן שלשים ותלבע שנה לא נוכל מפני כמה טעמים; ו) כי מסכת קנ"ב משמע היפך דעתו שרב מי ימים הכבה ע"ם, ז) כי ח"כ לא נשאר לרב זמן ללמוד לפני רבי ומתולין קל"ז ע"ב משמע שלמד לפני רבי שנים הרבה והלא לא היה יעל קטן כשהוא לפני רבי כי "ליה תורתא דנברא רבה מהלך עם כר בם פחות מהלתין שנין" (ירושלמי סנהדרין פ"ז ה"ב) וכ"ם במניינו בברכות מ"ג שלכל עמו ורבי נתן לו רשות לברך ברכות המזון, מכל שלה הדברים נ"ל כי רב בגמרו חק למודיו וקבל סמיכת חולמה ירד לבבל בחיי רבי כמבאר בסנהדרין ה' ובדרכו בא למקום ר' שילא ויהי לו למתרגמן והיכידה הזאת לא היתה בשנת תתקע"ט כי אם זמן רב מקודם לכן, ומשם בא לבבל ומצא שם אבוה דשמואל רחם ימיבה, ואח"כ שב לא"י וקרה שתו המקרה עם ר' חנינא*) ור' חנינא ירא מרב כי רבי כבר מת ואף כי לא היה עוד כ"ח רחם כי ר' חפם מלך קודם לכל בכ"ז דתג שם רב ישאר בא"י עד ירד רב לבבל ומצא שם שמואל יושב רחם והיכידה הזאת חולי היתה שנת תתקע"ט-פ' שנת מות רבי וכזה הכל על מקומו יבא אל נכון.

ח) קובות עם יבמות ח"א נד 212.

ז) עי' יומא כ' אי תנרת ליה וכו'.

ג) עי' יומא כ'.

ד) שם וכזה לא שתקע יחד במקום נאמן כי לפי דעתי פי' דברי ר' שילא הוא כזה; אל ניהו רב סיבם שם לא תרגם להעות אזן לדברי ותפרם כדעתך ח"כ שתה הרב ולכן שב שתה במהתה ותני שתנגם, ומם חדיש המה לפי"ז דברי רב ל"ד התיבא דאמרי מעלין בקדש ולא מורידין, הודה לו רב כי בחמת הוא גדול מר' שילא.

ה) עי' מגלה ל"א וביבא ט"ז וכמ"ש בעל הכריתות כי מצא שם ר' אבא בר אבא מנסיג שברה אבר הוא אבוה דשמואל ועי' ביוחסין ומה שכתבו כותבי הדורות כי מצא שם ר' שילא רחם ימיבה בבבל בבר כתב היוחסין כי תולי לקחו זה מיומא כ' ואני אומר ברור שעל זה סומכים ואין בזה ממך ולכן כתבתי בבעל הבריתות שהוא לפי דעתי יותר נכון.

ו) עי' הוריות י"ח.

ז) עי' ירושלמי כלאים ל"ח.

ח) ירושלמי בב"ב פ"ה ה"ה.

---

*) ומלינו רשם בבר שהיו רב ור' חנינא תחרי מות רבי שניהם בח"י (רמה מ"ק כ"ח), רבב"ח תמרשם היה מלחת שבר רלף למיפק לפרקא, מ"ל ר"ח שם היו רבים לריבים לו תינו נמנע, שבר לתוקמי תמורת עליה, מ"ל רב חנינא ובלבר שלא יעמיד מתרגמן.

האסורים ס) ויהי כי בא קרנא ויחקור אחריו וימצא אותו גדול בתורה ונקי מעון ויוציאוהו לחפשי ע) אז השליך רב מנגד את משרתו זאת ויעש לו בית שכר נ) למען מצוא לו פרנסתו ויעש בזה עשר רב ד) שם ישב רב שנים הרבה ה) שם נשא אשה ו) אשר אף כי היתה לו לא לעזר ז) נטה שכמו לסבול בדומיה את אשר עבר עליו וה' נתן לו ממנה בנים נחמדים תפארת אבותם ח) שמה למד הרבה מתורת רבותיו לתלמידים רבים ויפץ מעינו תורתו חוצה עוד בחיי רבותיו ט) משם כתב אגרות לרבנו הקדוש ושאל אותו דברים אשר היה מפקפק בם י) משם שב לא"י בחיי רבנו הקדוש יא) אולי ברגל לקבל פניו או לאיזה סבה אחרת ולפי דעתי עת סדר רבנו הקדוש את סדר המשניות וקבץ לזה חכמים רבים שלח גם אל רב לבא אליו, וזה שאמר רב „אנא הואי במנינא דבי רבי" יב) בפעם הזאת נלוו אל רב בא"י תלמידים רבים, מהם רב יהודה ורמי בניו של רב יחזקאל יג) שמה התעכב רב וישמש עוד הפעם את רבי ואת ר"ח דודו ובהיותו בא"י הביאו שמה את ארונו של רב הונא ראש גולה יד) בפעם הזאת קרה אותו המקרה עם ר' חנינא בר חמא טו), עבד זמן לא כביר וחבור המשנה נשלם טז), רבנו הקדוש נתבקש בישיבה של מעלה יז) ויואל רב לשוב בבלה להרביץ

ס) בס.

ע) שם.

נ) עי' פסחים ק"ז.

ד) עי' נדרים נ"ו, פסחים ק"ו.

ה) כי סעדיה גאון במאמרו ע"ס הדורות

ו) כן נראה לי כי לא מלינו לו בא"י אשה וכי הוא מפטר מר"ח, בהפכדו לבבל, נראה להמנע לגלך ממדי דקאמר ממיקמ (עי' יבמות ס"ג), הרי אלא נפק עוד אחא מז

ז) יבמות ס"ג.

ח) עי' יבמות ס"ג כי גדל חייא בריה וכו' ליעלית לך למך ע"ב.

ט) כ"ז מבואר בספרי קורות התנאים והאמוראים.

י) עי' כתובות ס"ט.

יא) ירושלמי פאה כ"א וירושלמי סוטה ל"ט.

יב) נטין מ"ט, סנהדרין ל"ו, ירושלמי נטין פ"ה ה"ג.

יג) עיין חולין מ"ד.

יד) מקור לכל זה עיין היטיב בירושלמי כלאים ל"א.

טו) עי' יומא פ"ז ולפי דעתי נמצא הפיום מכא לר"ח מפוף ימי רבי עד אחר פטירתו לאה פרט"י פם ביומא.

טז) לפ"ד הרב ברילא נאון הובא במורה נבוכי הזמן, הרב נסים נאון בהקדמתו להתלמוד, ריב"ל ועוד נראה בפנה ק"ן להרבן ההקמ"ט וביחסין ולפ"ד הרז"ם בפנה ק"כ להרבן סהיא ההקמ"ט ובהפסיק הרמ"ו כתב ג"כ ההקמ"ט וביוחסין ול"ד הרז"ם דעות אחות ואין פה המקום להאריך ויודעה המחלוקת הזאת בין גדולי החכמים ההחלוניים יחסע ובפתחותא.

יז) בפנה ההק"ם בן מאה שנה.

שם תורה בישראל ולהפיץ מעיני המשנה חוצה עם הזר אשר שת לה סביב דודו ר"ח הגדול הוא ה ת ו ס פ ת א ולגלות פנינים על ידי עמק ידיעתו בנבכי לשון המשנה והתוכפתא כי רק הוא ידע דרך סלולה בזה בהיותו אחד החברים מסדרי המשנה ועקבותיו נודעו במשנה ח) ובתוספתא ג) ויהי כי החל לפעם בקרבו הרעיון הנשגב ההוא עלה על לבו עוד רעיון אחד והוא לקבל התרת הוראה מבנו של רבי היושב על כסאו, על הדברים אשר עוד לא התיר לו רבנו הקדוש ג) ולכונן ישיבה גדולה אשר ממנה תצא תורה לכל העם שבגולה, ויהי כבוא רב אל הנשיא וימנע ממנו הנשיא את חפצו זה ד) וירע בעיניו וישמור את הדבר בלבו ה) ויסע רב מא"י ויבא בבלה, שם היה מר עוקבא ראש גולה בימים ההם ו) ויהי לו רב לבית דין ז) שם התעכב רב עם שמואל חברו שהיה שם ראש ישיבה ח) וגם לוי בא לנהרדעא פ) ויתרועע עמם רב. שם החל להשמיע את דעותיו קבל עם, והוראותיו נתקבלו בספר פנים יפות ויתנהגו על פיו י) הוא החל אז להבין דעת את העם כי אין טוב לפניו להיות כעבד נרצע תחת יד אדוניו הנשיא הרודה בעם ממשלה בלתי מגבלה, לא על ידי גדלו בתורה וחכמה ורק על פי ירושת אבותיו שהורישו אותו את זכותם, הנשיאות, ותחלת מעשהו עשה את בבל רשות בפני עצמה יא) למען יקטין בזה את כח הנשיא. שם שלח רב במסחר ידו, ויקנה תבואה בסורא והוליכה לכפרי למכרה, יב) ולרגלי מסחרו בסורא התודע אל יושבי הארץ הזאת וירא כי כר נרחב לו שם להפיץ תורתו, כי היו היהודים יושבי ארץ סוריא בורים מתורה ורקים מחכמה וגם חסרי מדות ומוסר, יג) ויבחר לו רב את הארץ הזאת לשבת שם. שם הפיק את זממו אשר יזם בשכבר הימים, ויכונן יד) ישיבה גדולה

ח) עי' מבוא סוף קדושין קיס לחבורתם לחניגו וגו' והוא מלמד רב יומא כ"ח.

ג) עי' תוספתא תעניה פ"ג ה"ב במועה מעמלות וכו' והוא מלמד רב תעניה כ"ז.

ג) עי' ירושלמי תגיגה פ' וילושלמי נדרים ל' וים שם ט"ם בנדרים ועי' סנהדרין ה'.

ד) ירושלמי תגיגה ה' וירושלמי נדרים ל'.

ה) כמו שנראה להלן ועי' בע"ז ל"ה בשתן של נכרים.

ו) הרמב"ן הוסיף ביוחסין ועין מו"ק ע"ז.

ז) כן משמע מקדושין מ"ד ע"ב.

ח) עי' שבה ק"ח, וי"ע דקדוק נזכר שם בהוסה על הקנקיה של רב ושם בירושלמי שב"ב פ"ה ה"ה נזכר חולי שני הדברים יחד הוא.

פ) עי' שבת נ"ט.

י) עי' יבמות מ"ה שלחו לו שני כי מיכסי וכו' וכתובות ק"ד „בבל וכל סתומתא נהוג כרב".

יא) עי' שב"ק פ' וירושלמי נעין פ"ח ועי' בשטרו של קרפוס.

יב) שב"מ ע"ג.

יג) עי' תגרת רב שרירא גאון המובאת ביוחסין וסדר הדורות ועי' בקדושין ע"ב רב מגיד לחמן דמקדם בשוקא וכו' נראה שהיו סחורות במדות.

יד) תגרת רב"נ.

ומפארת אשר עמדה לנס ולתפארת ימים רבים עד כלות ימי הגאונים משך תש"ך שנה א), שם קנה לו אחזת שדה ב) וכרם ג), גם בית בנה לו ולישיבתו עם אכסדרה גדולה ד) וקיטונא ה), ובלב מתנה ורוח נדיבה פזר נתן לאביונים ויפזר כסף רב לתמך בידי התלמידים העניים אשר באו לשקוד על דלתות ישיבתו ו), ויהיו התלמידים אוכלי שלחנו אלף ומאתים איש ז) ובזה קנה לו לבות תלמידים רבים שבאו לשמוע לקח טוב בישיבתו הנכבדה, וגם את לב מלך הפרתים ארטבן הרביעי משך אליו ואהבו כנפשו ח). שלום ושלוה היה לישראל בימיו כי השתדל רב בכל יכלתו לטובת עמו וגם הוכוחים בין חכמי הדתות וכתות שונות שהנהיגו מלכי רומי האכזרים ט) למען יכלו לנקום נקמתם ביהודים לעת מצא, השתדל לבטל ובסוד המתוכחים גפקד מקומו י) ולרגלי השלום הזה מרבים היו העם לבא ולהתישב על אדמת סוריא אשר עד כה ישבו בה יהודים במספר מעט יא). הוא שם עיניו ולבו להגדיל ולהאדיר ישיבתו להנהיגה ביד רמה באין משבית ומפריע ע"י תקנות רבות הנחוצות לקיומה יב), את דעותיו השמיע ברבים יג) והעם היושב בסוריא גם בבבל התנהג על פיו יד), גם סופרים היו לו טו), גם מתרגמנים להשמיע דרשותיו לעם טז). ובשני החדשים אדר ואלול היתה האספה הגדולה אשר התאסף העם לשמוע הלכות החגים מפי מורו ורבו יז), ובכל עת סבב בערים

א) סם ועי' מ"ש הד"ר הלכבי בספר כנסת יבלאל שנת תרמ"ח במאמרו "חכים וכ"י.

ב) קדושין מ"ט.

ג) קדושין ל"ט, בב"ב נ"ד.

ד) בב"ב קל"ה.

ה) נדרים ע"ז.

ו) קובות עם יבלון ח"ח נד 212.

ז) כתובות ק"ו.

ח) עי' ע"ז י', וקובות עם יבלון ח"ח נד 212.

ט) עי' בס"ם בכל מקום וחמלא כי כן הוא.

י) עי' בכח קס"ז.

יא) עי' הוס' בב"ק פ' ד"ה מכי אתא.

יב) עי' תגרת רב שרילא גאון הנעתקה ביוחסין.

יג) ע' בכח קל"ב.

יד) ולמה בכח ל"ז, עבודין ו' ז', "בולים בכב עבדוה" ולמה נתין ס"ט בסורא מבטלין קלא והיינו בכב כמו שלמה מסם ס"ח נהרדעא אתריה דשמואל הוא ולא מבטלין קלא ולמה בב"מ ע' בני כוסרא נהגו תגרא בשעת מזיכה ושגרא בשעת שריפה וחה נמי בכב, יבוב' בכתוב ל"ח ושוב.

טו) נתין ס'.

טז) חולין ק'.

יז) תגרת רב שרילא גאון מאחר רב אחי (בכתוב י"ז) "אחיכי לב וכו' דקא חזו יקרא דאורייתא וכו' וגרן כתב כי קא ה ת ל מ י ד י ם ההמסבו בחדבי תלוג ומדר ואחר

רבות ה) לדעת את אשר יעשה ישראל ובכל מקום בואו תקן תקנות וגדר גדרים ו) לטובת העם ודתו, ורשות נתנה לו להלקות ולשבת את כל מי שחטא, למנות לראש ולסמוך את מי שימצא לנבון לפניו ז), וישם עיניו אל העם לתקן מעשיו המקלקלים ולהטיב צעדיו, לחנך בניו בחנוך יפה והגון ד) להורתן הדרך ילך בה כן בהנהגותיו איש את רעהו ה) וכן בהנהגותיו את האלהים ו) ומלך ז). גם אל התפלות שם עיניו לסדרם בסדר נכון ח) והוסיף בהם דברים נחמדים ט). ויהי שם רב הולך הלוך וגדול. ויכבדו אותו בני דורו מאד י), והיה רבם של כל בני הגולה יא) לבד משמואל חברו יב) אשר גם הוא היה גדול מאד בתורה וחכמה ורק צעיר לימים מרב יג). והיה כייף לו יד) ויכבדהו מאד טו), וישתוקק לדבריו כאל מלקוש וקראם מילי מעלייתא טז),

---

להחספוס החגי כוגו בשם "כלה" מלשון כלילה (Kranz, Kreis) בגלל לשב יסבו שם התלמידים בשעול וכך בשבת שלפני החג התחסף גם ה ע ס לשמוע הלכות החג, ולכן זה כוגו בשם "שבתא דכנלא" לשל רש"י בסוכה כ"ו ע' שהוא המקור שממנו נרן את דבריו כתב כי התלמידים התחספו בכל שבת וזה נקרא "כלה" וביומי חדר וחלול (כלומר בשבתותיהם לא כנרן שבתב שהתחספו בכל יום) התחסף ה ע ס לשמוע הלכות החגים כמו שלמדו שלשים יום קודם החג שולשים בהלכות החג ולכן הנקראים שבתי דכנלא ועיש דברי רש"י תלה כתבתי את דברי.

ה) כלה עבודין ו, ק', יומא י"ח, כלם הממה כ"ד, תענית כ"ח, קדושין כ"ה.

ו) כלה עבודין ק', חולין ק"י, יבמות קכ"ה, כתובות ל"ג, גיטין ס'.

ז) כלה שבת קנ"ד, יבמות נ"ב, קנ"ח, קדושין י"ב, ע', יבמות שבת ע', תוס' סנהדרין כ' ע"ח ד"ה נקיטנא.

ד) כלה נב"ב כ"ח.

ה) כלה לדוגמא בבא מציעא ס"ג, יבמות בבא מציעא פרק ב' הלכה ד'.

ו) כלה חולין ק"י ועוד בכמה מקומות.

ז) לא הסבקתו בעצין זה מוכל לרחות ממשמר קצר לחד שבת ש"ח ע"ח "לא יהיו כל הימים דיו וכו".

ח) קורות עם יבמות.

ט) כלה תענית דף ו', יומא ס"ז, סוטה מ', יבמות בכתובות י', י"ח, וכן גם כתב הרמ"ה ווייס.

י) כלה מגלה כ"ב, קדושין ל"ט, ובכן נספרו.

יא) כ"י כיצה ד'.

יב) שם.

יג) הרמ"ה ווייס וכלה נב"ק ס"ג.

יד) מגלה כ"ב.

טו) כלה בכתובות י"ב' תגיגה י"ד, יבמות בכתובות י', ועל זה יעיד למדי משמעו של משמעל גבכת דהוה מסחפינא מיניה" (מויק כ"ו).

טז) כלה יבמות בכתובות ו' "משרים קמיה דשמואל ובבך על פומי' ושאל מכל דיגים כלה בכתובות כ"ב ע"ב וכן מצינו הגת מיניה מרבנין זמנין בכתובות כ"ב יבמות עבודין ס"ח ה"ח תגיגה י"ד, ע"ז ל"ח.

וגם אחרי מותו קרא את חייא בן רב בשם „בן־אריא" ח), נכבד היה לכל בית ישראל כן לבני בבל וסוריא וכן לבני ארץ ישראל ור' יוחנן שהיה ראש ישיבה בא"י בסוף ימי רב ט), כבדו מרחוק באגרותיו וקראו רבנו שבבבל י), ויהי מכתר בתארי־כבוד רבים, עוד בעלומי ימיו קראו דודו ורבו ר' חייא „בר־פחתי" (בן גדולים) יא), אח"כ נקרא „רבנן" יב) „רבנו הגדול" יג) „רבותינו שבבבל" יד) „בי דינא רבה" טו), ומגדל פרסומו לעם קראוהו „רב" סתם בלי הזכרת שמו טז) כי ידעו אשר עליו תסוב מלת המדבר, כן נקרא „תנא" יז) כי היה בין שוני המשנה (או מסדריה) התנאים יח) ועקבותיו נודעו במשנה יט). בכל מקום אשר נזכר בתלמוד עם חבריו ואף עם רבותיו שמו נזכר קודם יכ).

ח) חגיגה סם וצע"ז גם רמי בר יחזקאל הסהוקק לשמוע דברי רב כמ"ש לר"ה לימא לן ליה מילי מעלייתא דשמיה לן מבמיה דרב תרתי בשבה והדא בתורה (שבת קל"ח, וראה שבת ו').

ט) ר' יוחנן נעשה ראש בחרן יבראל לאחרי ר' חנינא בן חמא ור' חנינא לאחר ר' אפס ולפי הגמרא בירושלמי היה עוד לאחר ר' אפס טרם יבא ר' חנינא ראשי, הרי לך כי נעשה ר' יוחנן ראש בסוף ימי רב, כי ר' אפס מלך שתי שנים ומחצה ואחריו ר' חנינא שנים ואולי עוד לאחד, ומצא שהוא כעשר שנים טרם מות רב ועי' סדר הדורות וגד"י לנגזן.

י) ראה חולין ל"ה.

יא) ברכות מ"ג, שבת ג', נזיר י"ט.

יב) ברכות כ"ב, ל', ל"ח, מ"ט. עירובין מ"ח, ביצה כ"ה, מגלה כ"ט, סנהדרין ל"ד, מנחות ל"ב.

יג) ברכות נ"ז, ברכות מ"ה, נדה מ"ט.

יד) סנהדרין י"ז, שבועות מ"ז.

טו) קדושין ס"ה, חולין ל"ה.

טז) גרן בספרו נד"י וקאחל בספרו קורות עם ישרון.

יז) עירובין כ', כתובות ח', נטין ל"ח, שבת בהרא מ"ב, סנהדרין מ"ג, חולין ס"ו ודף קכ"ב.

יח) במאמרו נמין י"ט.

יט) כמו שכתבנו לעיל בד 168 הערה ח' וגם נקרא בשם „ר ב ב י" (והוא בפל מלת „רבי" להורות הפלגת הגדולה) ראה בבא בהרא י"ח וראה שם בתפא"ש ד"ה רבברי.

כ) בכל מקום בס"ם ובלונמת: ראה בב"ב קי"ח, „ר ב ו ב מ ו א ל", (שבת קי) „רב ושמואל ורב אסי". רב ולוי" (בבא מציעא מ"ב) „רב ור' יוחנן" (ברכות מ"ה) „רב ור' שמעון בן לקיש" (בב"ב קע"ח) „רב ורבי נתן" (כתובות נ"ה) „רב ורבי חנינא" (ראה הפלה י"ח) „רב ושמואל ואחרוה דשמואל ולוי" (ראה הבבא כ"ד) „רב ור' חייא ור' יוחנן (עירובין ח', מנחות נ"ד), וכן במקום שהין מזכיר אותה יחדיו רק בתחילת „מ ת ר ב ו ר ו ב מ ו א ל מ ת ר" ג"כ יקדים את רב מלבד בבני מקומות לפי עדות החכם רא"ה וויים בהקדים שמואל לרב והם בב"ק מ"ד ע"א ובב"מ ל"ט ע"א, ואני מצאתי עוד פעם אחת: „ר' הנחום בר חנילאי ורב" מקדים את ר' הנחום לרב (מדרש הנחומא ראה פ"ח), ומה שמינו במדרש ויקרא רבה פל"ד „רב אדא בר אהבה ורב ור' יוחנן ומקדים בזה את רב אדא בר אהבה לתמידו של רב קודם רב נ"ל כי ט"ס ים שם וכן נ"ל: רב אדא בר אהבה א מ ר: רב ור' יוחנן מ"א מדקדקים

דבריו היו מפרסמים ומקבלים בעם כדברי מקרא ה) ומשנה ו), וב"ד שטעה בדברי רב חוזר כאלו טעה בדבר משנה ז). מאמריו הובאו לפעמים בתלמוד סתם כברייתא מפרסמת ח). מדבריו מקשים על כל האמוראים ט), כי הוא היה הראשון להם וכלם חרדו מדבריו י). גם בית מדרשו היה מפרסם ונכבד מאד בעיני בני דורו עד כי קראו עליו את המקרא „ואהי להם למקדש מעט" זה בית רבנו שבבבל יא) גם זכה שפוסקים הלכה כדבריו בדברי איסור והיתר יב) ובאיזה הלכות הלכה כדבריו אף בדינים אחרים יג). בתורה ובחכמה, בעשר ובכבוד בלה רב שנותיו בנעימים ורק מעט מזער הקדירו את שמי זהרו החלאים חולי מעים וחולי עינים יד), מות אחותו טו), מות בנו טז), וחלי בנו החביב לו חייא יז). ומבלעדי אלה היו ימיו ימי טובה ויחי חיי נחת עד כי זקן מאד יח), וימת בשנת ד' אלפים ושלש יט) בהיותו

וכו' ו ח"ל וכו', ועשו הסופרים וכתבו במקום „ו ח" „ל" סלקאי התיבות הם וחד אמר וכתבו וחכמים לומדים והוא טעות.

ה) רלה עבודה זרה מ' ורלה יבמות תרומות ל' סנ' חיית וכ"ם בכבי אמרו על דברי רב ושמואל בלוך שכתר בחכמים ובמנחם.

ו) סנהדרין ל"ג.

ז) שם.

ח) רלה מלאכו יכלן יוצא ממערת פמיים (בב"ב ע"ד) מביא בנכורות נ"ה בלבון חניה, בברייתא מפרסמה, ורלה בכורות ס' מקבה הש"ם „מאי שנא מהיולד לתוך שדה חברו ועשה שלא בלבות וכו'" והוא מלאכו רב בבנא מציעא ק"ח ומקבה ממנו כמו מדבר יהוע ומפורסם וגם מוסכם, ועי' פסחים י"ד, ע"ש, שבת ק"ח, נזיר ס"ג, חולין ג', „אמר מר' חבב הבי הוא בחלל ועי' בבבנו חגיגה פסחים שם שהוא מפשרי דני רב.

ט) רש"י ביצה ד'.

י) רלה שבת קל"ה נעין ל"ה.

יא) מגלה כ"ט ע"ח.

יב) רלה בכורות מ"ט, נדה כ"ד.

יג) לדוגמת הלכה כתוהו בחגיגה ופנרה (בב"מ ע' ח') וע' פסחים ק"ח בל מילי דמל עביד בבב ובהרבה מקומות, עי' שבת כ"ב שם כ"ה, עירובין ג', ביצה ד', יבמות כ"ה, בתובות מ"ג, שם נ"ד וק"ז, קדושין נ"ט וע"ש, ב"ב קנ"ג, מבחות ל"ד, חולין ע"ו וקל"ח, נדה כ"ד ול"ו יבוסלמי בכורות נ"ח.

יד) שבת ק"ח ע"ח, חולין ק"ח.

טו) יבוסלמי מ"ק דף י"ג.

יז) יבוסלמי נעין ס"ד ס"ב רב אמר לכלהיה חילוני דייבא וכו'.

יח) רלה פסחים דף קי"ג ע"ח, עבודה זרה ל"ח.

יט) רלה שבת קי"ב „ב"מ בטל ליה חמדיה דרב" ומזה נרלה שבבר היה זקן מלא כמו שבתבנו לעיל בד 60 השנה ב'.

טו) בן כתב רב שרירא בחון, וכן הוא ביוחסין, וכן כתב הרלב"ד בקבלתו, ב"ל שעדיף לבן לתנין במאמרו על סדר הדורות, יוחסין סדר תמורתם דיש הדור הרלבון, אמת דור בד 41 דשם ומלרשם, שלשה הקבלה; ובהשובת רב שרירא בחון המובאה ביוחסין הנדפס

בן מאה שנה ה) וכבוד גדול עשו לו במותו, תלמידיו הוליכוהו מסוריא אל קברות אבותיו ו), וכל בית ישראל התאבלו עליו במשך שנה תמימה ז), גם שמואל כשמעו את דבר מת רב קרע את בגדיו ח), כל השנה ההיא לא שטחו חתן וכלה באסא וגודמי ה) כדרכם תמיד כי יקר שם האיש הזה בתוך בנו ישראל, וגם אחרי מותו נשאר זכרונו קדוש בין העם ומפני דבריו שיצאו מפיו נחתו מאד ו) גם נפלאות ספרו עליו ז) ומקברו לקחו עפר לחולי הקדחת היומית ח). אחריו לא ירשו בניו גדולתו וישיבתו המפוארה נשבתה לשנים אחדות, תלמידיו נפזרו לכל רוח, ורבים מהם וביניהם גם חייא בנו ט) למדו לפני שמואל י), וימת שמואל גם הוא שש שנים אחרי מות רב בשנת ד"א וט' יא), אז נתנו היהודים אל לבם להקים תלמידיהם על מקומם, ויהי רב יהודה תלמידם ממלא מקום שמואל בישיבת נהרדעא ורב הונא ממלא מקום רב בישיבת סורא יב) ואז חזרה עטרת הישיבה לישנה.

תקנ"ח וכן הוא בספר הכריתות, ובלמח דוד הניכסף תקנ"ט הביא מעות הדפוס הוא שהחלפה לוח ל' בל' מסכת הקודה שהיה על הגוין והכריתות העתיק זאת מתגנת כ' שרירא גאון ומס מוכרח דמ"ם הוא כי לפי דעתו ידד רב לבבל בשת תק"ל לשטרות התקע"ט ליליה ממלא לפי החשבון כי שנת ד"ח ג' היא תקנ"ה לשטרות ולא תקנ"ח וגם בעל סדר הדורות כתב כן בדברי בעל ספר הכריתות, וגם מספר הכריתות גופו מוכח כי ס"ם הוא שכן כתב שם «ונהגו שרירות בבבל כ"ה שנה» והוא משנת תק"ל עד תקנ"ה, שהה הפוך מאליה דעת החכם גרן ובעל קורות עם יעקן שכתבו שמספר רב בשנת 247 למה"ש שהיא ד"ח ז' ועל פיהם כתב כן גם בעל קורות הדורות בהחסיף תרמיו ואין להם על מה שיסמכו הלא הרואה כי במספר ד"ח ג' כל הקדמונים נתחוו וזה ע"ם חשבון שנת תקנ"ה לשטרות (243 למה"ב).

ה) עי' לעיל בד 60 הערה ב'.

ו) רואה שרכות מ"ב-מ"ג ובסדר הדורות וספר דרך הקדם.

ז) רואה שנת ק"י.

ח) מועד קטן כ"ד וידוע כי מספר «תלמוד» בס"ם הוא מורה על הרבוי ולאו דוקא.

ט) שנת ק"י.

י) רואה נטין ל"ה, סנהדרין ע"ב, ורואה שבת ק"י כד דמך נזר רב יצחק וכו' ואחד עבר על זה וטעבב.

יא) רואה תענית כ"ח, מגילה ה', יבמות מ"ה, ירושלמי תענית דף ס"ו, ירושלמי נדרים כ"ו. סנהדרין דף מ"ז, ועס"ז נכון דברי הב"ח «מאן יסיב לן מעסריה דרב ומלינן עיינין (נב"ב קע"ח, ע"ז כ"ב).

יב) ערכין ט"ז, חגיגה י"ד.

יג) ערכין ט"ז, ועוד בכמה מקומות ורואה תולדות רב לרמ"ה וויס הערה י"ם.

יד) כן כתבו רב שרירא גאון היוחסין סה"ד וגרן כתב כי מת שמואל עבר שנים לחרי מות רב.

טו) תגרת רב שרירא, סה"ד והיוחסין.

ב.

רבותיו

הראשון אשר האיר עיני רב בלמודו, היה ר' חייא הגדול דודו א), כבוא רב מבבל קבלו לביתו ויאכילו, וילמדו ויציגו לפני ר' יהודה הנשיא, גם בקש בעדו התרת הוראה ב), והרבה מאמרים אמר רב משמו ג). ממנו בא ללמד אצל רבנו הקדוש, שם גמר חק למודיו ויקבל התרת הוראה ד), גם משמו אמר איזה מאמרים ה) עוד למד אצל ר' אלעזר ברבי שמעון ו) וממנו לא נמצא לרב רק מאמר אחד ז) אלה המה רבותיו, שאין לפקפק בדבר, אך יש מיחסים לו עוד את ר' ינאי ח), את רבי יצחק בר אבודימי ט), את רבי חנינא י),

---

א) רלה"ה יהוסלמי שבת כ' ויהוסלמי סנהדרין פרק י' הלכה ה' "רב היה מתלמידיו הרחבונים של ר' חייא" פי' בילדותו של ר' חייא למד אצלו רלה"ה בפני עצמו שם, ות"כ הוה הדבר הזה גם בילדותו של רב כי רב לא היה כביר לימים מר' חייא.

ב) רלה"ה בפרק ה'.

ג) יותר מעשרים מאמרים אמר רב משום רבי חייא, רלה"ה שבת דף, ז', ל"ב, ק, ק"ל, קל"ח. עירובין י"ב ע"ב, פ"ו, ק"ב, פסחים פ"ה, יומא ע"ח, כתובות כ"ב ע"א, נדרים ע"ו ע"ב, גיטין כ"ט, בבא קמא קט"ו, בבא מציעא ע"ו, בבא בתרא מ"ח, מ"ו, מכות ג' ע"ב, חולין מ"ז, ע"ו, פ"ד, כריתות כ"ח ע"א, ויהוסלמי מעשר שני פ"ה ה"ה, פסחים פ"ז הי"ב, ביצה פ"ד ה"ב, סוכה פ"ג ה"ו, שקלים פ"ו ה"ח, מגילה פ"ב פ"א, יבמות פע"ז ה"ח, גטין פ"ח ה"ח, סוטה פ"ה ה"ב.

ד) רלה"ה לעיל פרק ה'.

ה) רלה"ה שבת נ', פסחים ל"ז, מועד קטן י"ח, קדושין ס"ה, בבא קמא קע"ז, נדה ס"ו.

ו) רלה"ה זבחים ק"ב.

ז) המאמר בזבחים ק"ב.

ח) הרמב"ם בהקדמה ספרו משנה תורה, מיבמות ל"ג "רב כר' ינאי" וכן נוטה דעת היוחסין מאמר שני לומ כ' ורלה"ה יבמות שם, ומלבד כי הרחיק קלוסף מאד ים עוד שמילה משבח ל"ע ר' ינאי לאמר רב ות"כ היה תלמידו לא רבו ובעל סדר הדורות הניח לאמר רבי, אבל להגהות אין קץ, וגם כי לא מצינו שלמד רב מר' ינאי דבר ולא לאמר ממנו שום מאמר.

ט) הרמב"ם בהקדמת יד החזקה, הר' סעדיה גאון דאמון, היוחסין סדר הדורות מחולין ק"י, ורלה"ה תוס' שם שדחקו לומר הכי רבי יצחק בר אבודימי הוו, ולפי דעתי אין רחיה משם כי הלא לאמר שם "אני לא שניתי לו".

י) שלשלת הקבלה ורלה"ה בספ"ד שבחב שטעות היא בידו, והיה נראה לו לאמר כי בעל שה"ק רלה"ה בהקדמת היד "ושמואל קבל מר' חנינא" וסבר שבחב "ר ב ו שלחי" ע"ש נמצא גם רבנו חננאל סובר שהיה ר' חנינא רבים דרב, גם הרמב"ם גרס שם כן ולפי זה יוקשה על הרמב"ם למה לא מנאו בין רבותיו ומזה רחיה שגירסת בעל שלשלת הקבלה ברמב"ם "ר ב ושמואל" נכונה, לא שטעות, בשגם כי מצינו מה רב מביא לו רחיה מר' חנינא רלה"ה סוכה ל"ו לאמר רב זה הלל דהא ר' חנינא מטביל בה וגסיק בה, ואין בידי להכריע.

את אבא אבוה דשמואל ה) ואת רב כהנא ו). עוד נמצא חד בר נש אפתח פומיה דרב ושמע דמך ובזע עלוהי ז) אולם לא אחשבו בין רבותיו שלמדוהו תורה כי זה למדו לפי דעתי רק בקטנותו את התחלת הקריאה וכדומה כמו שמשמע מהלשון „אפתח פומיה". גם מצינו את רב אומר דברים משום ר' מאיר ח) גם משמיה דמבוג ט) אולם לא נראה לי שיהיו רבותיו. ר' מאיר היה קודם בזמן גם לרבנו הקדוש רבו דרב י) וגרסת התוס' (מנחות ק"ד) בעירובין י"ג אמר רב האי דמחדדנא מחבריא דחמיתיה לר' מאיר מאחוריה לא נראה כלל יא), וכ"ש לפי המספר שם שהיה זה בנשואי בנו אין הדעת סובלת שבנשואי בן רב היה המעשה, ומבוג לפי מה שכתבו בעלי כללי התלמוד שכל מקום שנזכר אמר פלוני אמר פלוני הוא רבו יב) ואצל מבוג לא נזכר כן ואף כי יש לי בכלל הזה דברים בכ"ז אם לא נמצא זכר לדבר בתלמוד שהיה רבו, לא נוכל להחליט, כדבר הזה.

ה) סדר הדורות, ועפ"ז הכן בעל ציון יהושלים את היהושלמי בצד קמץ פרק ה' הלכה ה' עי"ש בהשמטה שלו תולם לפ"ד לא יתכן זה מיהושלמי יבמות דף ע"ג. „קמו תלמידיה דרב ומחויה" ושם רבו דרב היה היו מוהגים בו כבוד, גם מצינו ביהושלמי ר"ה פ"ג „אבא בר אבא שלח לרב" ופ"ב לא היה רבו ואף שלין זו ראיה כי גם רבי שלל מר' חייא ראה הוריות י"ג תולם פ"ב אין גם כל ראיה מדתוהביה רב לאבוה דשמואל בכהוריות י"ג שאבוה דשמואל היה רבו כדבני בעל סדר הדורות, ומדקרא רב עליה דאבוה דשמואל „אביה עצרו נמליס" (כהוריות י"ג) ג"כ אין ראיה שרבו היה ולהפך לו היה רבו כי אז לא אמר עליו כן כי רב חלק כבוד גדול לרבותיו.

ו) ראה ערובין ח' וגם בזה מסופקני מאד כי לא מצינו לו בהלמוד דבר ממנו.

ז) יהושלמי בצד מצינו פרק ב' ה"ח.

ח) ברכות ס', ס"ח, פסחים ג'.

ט) זבחים ט' ע"ב, עוד מצאתי לרב דבר בשם ר' ראובן בן מצרובלי והוא במו"ק י"ח ע"ב, ובשם ר' יוסי היה הולך בפסחים קי"ג, ובשם מר עוקבן ביהושלמי שבועות פ"ג ה"ג, ובשם ר' יוסי בן דוסתאי מיל ברחצית פע"ח ולא נראה שיהי' רבותיו מפני הטעמים שכתבנו בפנים.

י) ראה בהוריות מעשה דרבינא אצל רבנו הקדוש עם ר' מאיר ור' נתן. ועי"ש מה שכתב ר' שמעון בריה דרבי על רבי מי הם תנאים הללו שמיימים תמו בותים ובמותיהם אין תמו מזכירים וכו'.

יא) ומה יפה העיר על זה החכם ר' ח"ס ווייס שהכוונה שלמד תורה ר' מאיר מפי לחרים בעבור שלא היה יכול ללמוד ממנו בעצמו בגלל המחלקת שהיתה בין תבריו ר' שמעון ובין ר' מאיר וכ"ז הראיה גם ההורה הזאת לא עזרו ולו היה ביכלתו ללמד מפיו בעצמו הוה מחדד טפי, וגם מזה נראה שר' הוא בעל המאמר ולא ר' ב בנסחה החוספות.

יב) מבוא התלמוד לר"ם הנגיד.

ג.

בניו ומשפחתו.

חייא ה) בנו הגדול ו) והחביב לו ז) היה ת״ח מהלל והשאיר אחריו הלכות רבות ובן יקר ונחמד „שימי״ שמו אשר היה תלמידו של רב אביו ח). רב חייא זה האריך ימים אחרי מות ה) אביו ובכ״ז לא נשאו אביו לשבת על כסאו, אולי מפני חליו כי חולה היה ו) או מטעם אחר ז). רבי אבין ח) בר רב, רב אחא ט) בר רב, איבו י) בר רב, הוא לא היה ת״ח ולכן למדו אביו לשלוח במסחר ידו יא). רב חנין יב) בר רב, רב יג) יודן בריה דרב, רבי יצחק יד) בריה דרב, עולא טו) בר רב, ענן טז) בר רב. גם בנות יז) היו לו, ולפי דעתי שלש הנה, האחת שהיתה אשת רב חנן בר אבא יח),

---

ה) כלכות י״ד, ל׳, שבת ס״ח, עטרין כ״ה, פסחים ס״ח, ק״ג, יבמות ס״ג, ועוד בהרבה מקומות.

ו) רלה יבמות ס״ג „כי גדל חייא בריה וכו׳״ מלה שהוא היה כמו הגדול ומלה מדרש רבה בלהמים פרשה ע״ז, ותי בזמן מבני הקדמון עי׳ שבועות י״ז.

ז) רלה פסחים קי״ב, נדרים מ״ט, שבת מ״ז, מכחות ל״ט.

ח) רלה קידושין י״ב, ע״ז ל״ז, מכחות ל״ט.

ט) רלה חגיגה י״ד, ע״ז ל״ח, ערכין ט״ז.

י) רלה פסחים קי״ג ע״ח וכרכ״י שם ד״ה לא תשתי שתח וכו׳.

יא) כי הוח התגבר למנהג הירושה בירושו בנים כשח מבותם, ותחל תחילות תחת כשלות נשיחי ארץ ישרחל חבל התימר ביחוסם לבית דוד רלה בספר „תולדות שפעות ישרחל״ להחכם קַרְפַּלֶס ורלה ע״ז דף ל״ה המעתה בזמן שי נכרי ועוי לעיל פ״ח.

יב) קדושין ע׳.

יג) קדושין י״ג, שבת בתרח קכ״ד, סנהדרין ע״ו, חולין ל״ב.

יד) פסחים קי״ג ע״ח.

טו) פסחים קי״ג ע״ח „ח״ל רב לחיבו בריה טרחי בך בשמעתח ולח משתייע מלחח הח לגמרך מילי דעלמח וכו׳״ עי״ש.

טז) פסחים קי״ז, כתובות ח׳.

יז) ירושלמי ע״ז פ״ב ה״ד.

יח) השם הזה נזכר בירושלמי בכלות דף מ׳ וז״ל הירושלמי שם „רבי יצחק בריה דרב הוה בחובה״ ולפי הגרסח הזחת היתה חובה (חו גניה חובה) עיר ורב יצחק בר רב היה שם, חולם בירושלמי פסחים פרק ח׳, הלכה ח׳ מביח דבר זה גם כן וגרם שם רב יצחק בריה דרב חייה כחובה ולפי זחת הגירסח היה שם חביו רב חייה בניעו כחובה ומינו בן „רב״ וכל היודע לח הירושלמי ומסחלוחיו וגירסחוחיו יודה כי הגירסח רב חייה כחובה היח עיקרית.

יט) מגילה כ״ח, כ״ד, וכאן נסיב נחון בשבח כ״ד מביח בשם גמרח בלכות ג״ח „עולח בר רב לישקע לבי רב נחמן״ ולפניו לח נמלח כן, עולח בן רב זה חי בזמן מבני הקדמון ובזמן רבח חביו של רב חנן בר רבח תלמיד רב. רלה מגילה שם.

כ) ירושלמי ע״ד.

כ׳) רלה יבמות מ״ה „בר לי בריך״.

כ״ח) רלה חולין דף ל״ה.

השנית אמם של איבו וחזקיה ה), השלישית אמם של רבנא עוקבא ורבנא נחמיה ג), נכדיו המפרסמים הם: רב שימי בן רב חייא בנו ג), רבנא עוקבא ורבנא נחמיה עשירים גדולים וקרובים למלכות ד), והחכמים חשבום בין שלשה שרי גאים ה) היוצאים מישראל בכל דור, איבו וחזקיה ו), ורבה בנו של ז) רב חנן בר אבא. בן אחד מת לרב בחייו ח) אולם לא נדע מי הוא. גם אחות היתה לו ומתה בחייו ט), אחים חמשה היו לו והם: ר' חנניה י), ר' יודן יא), ר' יעקב יב), ר' שמואל יג) ור' שמעון יד). עוד נמצא בתלמוד רמי בר רב טו) אך לפי הנראה טעות נפלה בספרים טז) עוד נמצא רב משרשיא בר רב מובא ביוחסין יז) וכתב שאינו בן רב אשר לפנינו.

ד.

ספריו.

מלבד מאמריו הרבים בהלכה ואגדה בחכמה במדות ובמוסר המפזרים בתלמוד בבלי וירושלמי ובמדרשים אשר הניח אחריו ברכה לדרות, ישנם עוד ספרים מיוחדים שחבר, ואלה הם: א) „ספרא דבי רב" או „תורת כהנים יח)

ה) ראה סוכה מ"ד.

ו) נדה כהלכות ר"ח, חולין נ"ב.

ז) קדושין י"ב, מכאות דף ל"ט ודף ק"י, נדה כ"ד, הוא היה סריף ומפני זה ראוי לתת לומתו רב וקרנו מאד ולמד עמו תורה בזקנותו ראה את המקומות שציינתי וכרם"י שם.

ח) נדה כהלכות דף ר"ח.

ט) חולין ל"ב.

י) סוכה מ"ד.

יא) יוחסין מאמר ב' אות ר'.

יב) ראה ירושלמי גיטין פ"ד הלכה ג' רב אמר לכלתיה וכו'.

יג) ירושלמי מועד קטן דף י"ג.

יד) בית השירים רבה פסוק מה יפו.

טו) ירושלמי ברכות דף ל"ג.

טז) מדרש רבה במדבר פרשה ב'.

יז) ירושלמי יומא י"ז פ"ג ה"ח.

יח) ירושלמי יבמות י"ג, ובמצא עוד ר' חנא לו רבה בר איבו גיטין פ' השולח, ובמדרש רבה במדבר פרשה ה', חולם לו כי זה הוא רב הנקרא „חנא" לו כי איבו הזכר שם איננו לבני רב, ובחוק הדבר כי שני אחים יקראו בשם אחד אף כי אינו מן הנמנע.

יט) מכות דף כ"ג

כ) ונראה להיות ר' חייא בר אמי רואה העניה כ"ב ובגליון שם.

כא) מאמר ב' אות מ'.

כב) רש"י בכורות י"ח ע"ב ד"ה ספרי דבי רב, הרמב"ם בהקדמתו היד, ובהקדמתו לזרעים, הרב ר' זכריה פרנקל בדרכי המשנה ח"ח נד 148, ולפי דעתו רב רק סדר את היה לפניו מכבר, ויב"ל בנקודות נד 83 הערה ד'.

על ספר ויקרא לפרש את המקרא ע"פ כללי ההגיון ולהוציא על ידם דינו המשנה. ב) „ספרי ה) דבי רב" על ספר במדבר דברים, עוד נזכר בתלמוד „שאר ספרי דבי רב" ג) והוא ה ש מ ט ו ת ספרו „ספרי דבי רב" אשר לפנינו נאספו ב„ספרי" ג) גם חבר ספר הנקרא בפי בעלי התלמוד בשם „אגדתא דבי רב" ד). גם על התפלות שם עיניו לערכם ה) בסדר נכון והוסיף בהם משלו תקן תפלת ותודיענו ו) לאמרה בי"ט שחל במוצ"ש, ביחד עם שמואל בבבל ז), כן התפלה היקרה שאנו אומרים בשבת שלפני ראש חדש המתחלת יהר"ט שתתן לנו חיים ארוכים וכו' שאמרה בכל יום אחר ח) תפלתו, גם התפלה בברכת אתה זוכר המתחלת „זה היום תחלת מעשיך וכו' ועל המדינות וכו' לו ט) היא, וזה שמצאנו תקיעתא דבי רב" י) ר"ל סדר התקיעות והברכות עם הוספות ממנו. כן תקן את הברכה לעסוק בדברי יא) תורה,

---

ה) נדרים י"ח ע"ב, סנהדרין פ"ג ה"ב, ירושלמי שם, ריש"ל בנקודות לזרעים, ריב"ל בנקודות לד 83 הערה כ' ולד 182 ובספרו זרובבל לד 57 בהערה ן' ולפי דעתו סדרו לבד, ודעת הרב המלבי"ם בי' ר' חיית חברם תיובה נכונה ולחיותו לף כי נכונות הן ביחס לל מקדמי הספרים ההם לדורות הראשונים ע"ם בדבריו, אבל אין כל ראיה לו שרבי חייא חברם ויהול היות כי רב תלמידו חברם כמו שכתבו כל הגדולים וכמו שהראה גם מהב"ם, והראיה לזה כי גם רבי חייא נזכר שם אם כן מחברם אחר היה, ואין סברה לומר כי ר' חייא חברם ורב סיימם והוסיף שהם דברי ר' חייא רבו, דלא משמע שום אחד מכל סופרי הדורות לכתוב זאת, לכן הנראה לנו ברור כי רק רב חברם הוא ולא אחר כמו שכתבו הרמב"ם ויתר הגדולים ונישיא אחד (דעת המלבי"ם החדשה) מפני יסן.

ג) נדרים כ"ב ע"ב.

ד) ע' רש"י יומא ע"ד ע"ב ד"ה „שאל ספרי דבי רב" הוא הספרי ועי' רשב"ם בב"ב קל"ד. והראה כי ברביעו תנחל ספסים י"ד מביא שם „תניא בספרי דבי רב" חרב הכי הוא כחלב, ושם בספסים ע"ע מביא זאת ברביעו תנחל נוסיף שם שאל ספרי דבי רב, וע"ע בדב נסים גאון בהקדמה כ' מביא מ ש א ל ספרי דבי רב והוא בספרי ולכן הוא הדבר אבד דברהי כי „ספרי דבי רב" ו„שאל ספרי דבי רב" אחד הם ו ש א ל הוא מה שהשאיר ובמעט בכתבו את ה„ספרי" בהכתם בסוף ספרו ואולי עשה מהשאל הזה ספר בפני עצמו, אבל אח"כ אספם אחד באספה אחת.

ד) סנהדרין נ"ז, ומשנת ספר קטן המכנה „אגדה בראשית" ובדף הראשון כתוב עליו „חברו רב או ר' חנא תריסיה" תולם לין זה נכון ולא זה הוא ספר „אגדתא דבי רב" כאשר כבר הוכיח הח' אריה ליב גורדון בהכרמל שנה שניה חוברת י"ב לד 273.

ה) ראה קונטרס עם ישרון ח"א לד 213 ועי' ברכות מ"ד, ס', תענית ו', סוטה מ' ירושלמי ברכות י', י"א, ירושלמי סוכה י"ג.

ו) ברכות ל"ג ע"ב „רב ושמואל הקימו מרגניתא בבבל והודיעינו וכו'.

ז) שם בברכות ל"ג „רב ו ש מ ו א ל הקימו וכו'.

ח) ראה ברכות י"ז, „רב כתב לעולמים תמר הכי יהי"ר שתתן לנו וכו'.

ט) ירושלמי ר"ה דף ו' ירושלמי ע"ז פ"ח ה"ב, מדרש רבה ויקרא פרשה כ"ט.

י) שם הני בתקיעתא דרב זה היום וכו'.

יא) ראה המדריך מרי מרדכי פרחליך מאמר ג' ס"ד, וראה ברכות י"א ע"ב.

גם בשאר דברים שהיו צריכים תקון לפי דעתו שנה ותקן כמו שמצאנו לו בנוסח גט אשה ח) ובסיום ברכת אשר יצר ט), ועוד.

ה.

ידיעתו בלשונות בחכמות ובמדעים.

לשון עבר ידע רב על בוריה עם כל דקדוקה צחותה ומליצתה, כמו שנראה מכמה מאמרים המפליאים אותנו בצחות לשונם ג). לשון ארמי ידע היטב והרבה מאמריו נאמרו ארמית ד) וילמד את הלשון הזאת בעודו בנערותו בבבל מקום הלדתו ובבואו לא"י כבר היתה שפת ארם שגורה על לשונו ה). ידע ו) לשון פרסי וזאת למד לפי דעתי בבוא הפרסים לבבל ז), ידע לשון יוני ח). והרבה פעמים השתמש בדבריו בשפות האלו ט), כן למד גם חכמות ומדעים שונים, ידע חכמת הכוכבים ואצטגנינות י) היה בקי בהבלי הגוים הקדמונים בעבודת אליליהם ובחגותיהם יא) היה בקי בידיעת הארץ הימים והנחלים יב) ידע חכמת הרפואה עם הרבה מסעיפיה טבע

ח) רלה"ג ניטין, פ"ח ע"ב "מתקין רב בניטי לית פלוגי וכו'.

ט) רלה"ג ברכות ס"ד ע"ב.

ג) רלה"ג בפרק ח' לד 162 העלה ח' וכן כתב הרלח"ה וויים במאמרו תולדות רב וז"ל "לשונו לשון מדברת ג ח ו ת, ועטו עט סופר מהיר, אבל אינה היו בסומכי נפשו ללמד דעת בלשון ל ה ומוכן" וכן מביא שם בהעלה י"ח קצת מאמרים המעידים ע"ז כמו מאמר רב בעירובין כ"ג ח' "בני יהודה בהקפידו על לשונם נתקיימה תורתם בידם" ועוד מאמרים ע"ש.

ד) אין תנו צריכים לרלח"ה ע"ז, וכ"ז נביא פ"ז מקומות לדוגמא, רלה"ג בבא קמ"ב ע"א, יומא כ', ר"ה כ"ג ע"א, סוטה מ"ח, בב"מ ס"ט, בב"ב כ"ג ע"א, סנהדרין ק"ח ע"ב, ק"ט ע"ב ,מלבד "הימו דאמרי תיבי" במביא הרבה בשפת תלמית.

ה) רלה"ג פסחים ד' ע"א.

ו) רלה"ג פסחים מ"ח "כדאמרי פרסאי אבריס" וע' ע"ז כ"ד.

ז) בשנת ג"א התקפ"ח (225 למס') כמבואר בספר הקבלה להראב"ד.

ח) רלה"ג ממביא בדבריו הרבה מלות יוניות וגם מפרש את המבוא ע"פ לשון יוני, רלה"ג בבא קמ"ז, "כל ימיה של ר י ו מ ס ח" וכן "דיסטות" בירושלמי בבא ס"ב, "טירונין" בירושלמי עירובין פ"ה ה"ח, וכעבודה זרה כ' רב אמר "לידיהן" כי בלשון יוני נקרא כן יום חגם, ואף כי בירושלמי גיטין כ"ד מצאנו "לא בא קומי רב בתב יוני מיומוי וקיימה בחותמיו" מזה מסמע שלא ידע יוניות הולי בארץ ישראל לא ידע יוניות ואח"כ למד את שפת יוניה, וגם כי בירושלמי אין זה מוכרח.

ט) כמו שנזכרו לעיל.

י) רלה"ג בבא קנ"ו.

יא) רלה"ג מאמריו סנהדרין ס"ג.

יב) רלה"ג בבא קמ"ה, בכורות מ"ד, נ"ה.

המחלות ה), שמירת הבריאות ו), ונתוח גופי מתים ז), אך לפי מצב החכמה הזאת בימים ההם הלך בשטת הרפואה הישנה, שיטת „האלאפאטיע" ח) עד שבא אל שמואל להתרפא מחליו ה) ושמואל אשר שם כל מעינו ברפואה וגם השתמש בה בפועל ו), הורהו אז דרך הרפואה החדשה אשר התמרמר עליו רב בתחלה ז), אבל אחרי כן קבל דעתו ח). כן עמד רב על טבעי בעלי החיים ט) וידע מחלותיהם, מומיהם ורפואותיהם עד להפליא י), כי לא הסתפק רק בד' אמות של הלכה ועם הדת שקד יא) גם על החכמה והדעת.

ו.

מדותיו והנהגותיו.

כי אבא לדבר על מדותיו והנהגותיו של רב ראיתי לנחוץ להעיר על דבר אחד, כי שחוק יעשו לנו סופרי תולדות הגדולים בהרבותם להעמים על נושאי תולדותיהם כל המדות הטובות מבלי שום על לב כי אדם אין צדיק בארץ, וגם כותבי תולדות רב הפריזו על המדה, עד כי מתוך ההפלגה והגזמה בלי כל מקור לדבריהם באו לידי טעות וישכחו לספר את מדותיו האמתיות, כן ספר היוחסין בשם הגאונים עשר מדות שמצאו ברב ונזכרות בשו"ת הגאונים הנקראים „שערי תשובה" יב). א. לא הוה „מסגי ארבע אמות בקומה „זקופה, ב. לא הוה מסגי ארבע אמות בגלוי הראש, ג. קים שלש סעודות „בשבת כל ימיו, ד. לא היה מביט חוץ לד' אמותיו, ה. לא שח שיחה בטלה

ה) ראה פסחים ק"נ, חולין ע"ז, סנהדרין ק"ח.

ו) ראה מלמדיו שבת קכ"ט, מו"ק י"ח.

ז) נכ"מ ק"ז ע"ב.

ח) ע' ברכות נ"ז, ע"ז י"ח, ולו למטומוס וכבי שלח פסקו מעל שלחנם לח חזרה ולח קנוחין ולח נמון וכו' ועיש מה שכתב המלבי"ם בספרו אלן חמדה בשם חכמי המבע כי טבע הנמון חם ולח וטוב לאכלו בתוך נגד קרירות החויל וטבע החזרת קר ורטוב וטוב בקיץ נגד חום החויל (לפ"ז נראה כי היה להמלבי"ם הגרסה בתלמוד לח כמו שהיח לפנינו) וזה ע"פ שיטה הרפואה היונית, ע' שבת קכ"ט.

ט) ע' שבת ק"ח ע"ח.

י) כמו במעשיו במואל חסיח לבבי.

יא) ראה סנה ק"ח וכ"כ הרח"ם ווייס ע' בדבריו.

יב) כל זה ראה בתשובה וביתר בחור בדברי החכם כ' מרדכי לבינוזין מסקירלד בהחסיף תרמ"ז לד 287-291.

יג) ילוקלמי יבמות פ"ד ה"ח, סם נדה פ"ח ה"ג, מדרש רבה בראשית פרשה כ'.

יד) ראה סנהדרין ה' כי רבי לח רלה להרבות לו להתיר בכוונה מפני כוב ידיעתו וחריפותו בזה.

טו) כמו שלמר על עלמו „במוקם שבר חודם בקדחי על דלחי רועה בהמה" סנהדרין כ' ע"ב וכמ"ש בספרו ח'.

טז) ס' קע"ח.ז

„כל ימיו ס), ו. כד הוה עייל לבי מדרשא הוה מקיף ולא הוה פסע ועייל „קמי רבנן דלא מטרח צבורא, ז. לא הוה אכיל מסעודת הרשות ב), ח. „דכל „דקפיד עליה אזיל הוא ומפיים ליה. ג) ט. שלא הלך ד' אמות בלא תפלין „י. שהיה קולו ערב והיה רגיל לירד לפני התיבה ולהיות מתרגמן לרבו „ולכל מי שצריך, ולקיים מה שנאמר כבד את ה' מהונך". יקומו נא ויאמרו איה מצאו להם רמז בתלמוד לכל הדברים האלה ד) (מבלעדי המדה השביעית והשמינית) או אפוא הם העדים אשר מפיהם שמעו הדברים? והיוחסין הוסיף עוד „והיה רב עניו מאד ואשתו היתה קנטרנית ה) ואעפ"כ היתה יפה ו) מאד וכו'", גם הרב שרירא גאון כתב באגרתו „ומפני ענותנותו לא רצה להיות ראש במקומו של ר' שילא וכו'", ולו הוסיפו עוד תיבה אחת „כהלל" כי אז ראינו שלא כן הדבר, ראה נא מה שכתב בעל המדרש שהיה קרוב לזמנו יותר ממנו „טובה האריכה שהאריך עמו שמואל מ ה ה ק פ ד ה שהקפיד עליו רב" ז) וההקפדה הלא היא הפך הענוה ח) ואיה אפוא מצאו האחרונים לבעל המדרש סמך לדבריהם? האם במה שנשתכר לר' שילא למתרגמן? וגם בתלמוד נראה הפך מזה ומאמרו „כולי האי ואזיל" ט) יוכל להעיד ע"ז, וכי גם הלל נלאה נשוא את הגר? ואף את האיש שהקניט אתו ואמר „מי כאן הלל" דבר בנחת י) לא כן רב, הרבה פעמים הקפיד יא) וגם לייט את

ס) המדה החמישית חסרה שם, והכ"י לייפמן בהמגיד שכת הלל"ח גליון י"ב במאמר „עברה מלי דמסידותא דהוה נהיג נהו רב" כתב כי בדור לפ"ד שהיה כתובה שם חס מדת שלח שם היתה בעלה כל ימיו המונחת בהלכות דעות להרמב"ם פ"ב ה"ד, וחס מדת: שלח הלך ד' אמות בלא תורה או בלא ציצית המונחת בהלכות תפלין להרמב"ם פ"ד הכ"ה, וחס „מדת: שלח היה חוזר מדבורו לעולם ירושלמי סביעית פ"ו ה"ד, והיוחסין כתב במקום המדה החסרה למען „שהיה מכוין לבו בתפלה" וגם זה אין בוש מקור כמו לכלם ואולי נתחלף לו ר' חייא ב ר ב בעל ר' חייא אמרו בציבורין כשבא מן הדרך לא התפלל שלשה ימים כי לא היה יכל לכון לבו להתפלל.

ב) חולין ק"ה ע"ב „וכב לא מהניו מסעודת הרשות" ובבו"ת הגאונים נוסף שם „מבוש חלב ודם וגיד הנשה" אבל אין לזה זכר בתלמוד וכבר בנוסף ע"י תלמיד באחינו הגון שלח ידע מקור הדבר וכמו שהעיר כבר החכם לייפמן שם בהמגיד.

ג) נוכל ללמוד זה מיומא פ"ז ע"ב דאזיל לגביה דר' חנינא הרבה פעמים לפיסו וכן לאזיל לגבי טבחא לפייסו ע"ב.

ד) רלה מה שכתב כזה הח' לייפמן בגליון המגיד שהזכרתי לעיל.

ה) זה תמת רלה יבמות ס"ג ע"ח.

ו) מנא ליה הא?

ז) מדרש רבה קהלת פסוק טוב לחכיה דבר.

ח) רלה שבת ל"ג מעבה דממי והלל עם הגר.

ט) יומא פ"ז.

י) כל זה רלה בשבת ל"ג.

יא) עירובין ל"ד.

האיש שצערו ה) או שעשה דבר שלא כרעתו ג) וגם לתלמידיו אשר דאג לשלומם ג) דבר לפעמים דברים קשים ד) מהולים בראש הלצון וזה מורה כי היה מהיר חמה ה) ואין זאת טמדת הענוה וראה מאמרו „תא נשמתוה ו) (לרבי שילא)" גם ראה המענה שהשיב לר' שילא „אבוב, לחרי זמר, לגרדאי לא מקבלוה מיניה" ז) הכי גם פה הענוה מדברת מתוך גרונו? ולא נחליט כי היה בעל גאוה, לא, זאת לא זאת רק אל לסופרים לענוד את כל המדות היקרות לראש איש אחד, בשגם כי הוא בעצמו במאמרו „ת"ח צריך שיהא בו אחד משמנה בשמיניות" ח) צועק ואומר „רב לכם ענוה יתירה". אבל אם נשלול מרב את הענוה ונמצאהו חם על כבודו לעמת זאת נראהו חם על כבוד אחרים הרבה מאד ולא רק לרבותיו חלק כבוד גדול אך גם לחבריו ואף לתלמידיו חלק כבוד, בישיבתו לפני רבותיו ישב במורא ובהכנעה ט) ולפעמים לא הרהיב עז בנפשו לשאול את רבו על הדבר המספק לו י) אם כי אהב להתחקות על שרשי מעשי רבותיו יא) כן מצינו שקרע על איש אשר הסביר לו רק „זוהמא ליסטרון" יב) עוד מצינו חד בר נש אפתח פומיה דרב ושמע דרמך ובזע עלוהי יג) ומכבדו את חבריו ותלמידיו מצינו כי לא סתר את דבריהם ב פ נ י ה ם אם לא ישרו בעיניו ורק אחרי צאתם מבית המדרש השמיע הוא דעתו יד) כן לא רצה להורות במקומו של שמואל טו) גם לא

ה) שבת קי"ח המעשה עם קרנף ועם שמואל. ומס ק"כ.

ו) מגילה כ'.

ז) ידוע כי מכספו העניק לכל סומעי לקח ביביתו כמו שכהבנו בפ"ח ורלה מה שלמד לתלמידיו „לא תיהבון לכון על טבלא בגייהא דסדרה דתסי דתימון למינין" ירושלמי ביצה פ"ח ה"ז.

ד) עי' עירובין ע"ו, כתובות ק"ז, חולין ל"ה ע"ב. ועיש במלמד להועלות רב הונא כגסת ישלאל תלמ"ח לד 302.

ה) ומס הלל"ה ווייס הלגים בזה וכתב ג"כ כמ"ש.

ו) יבמות קכ"ב.

ז) יומא כ' ע"ב.

ח) סוטה ה'.

ט) רלה בלכות מ"ג ע"ח רב ורבי חייא הוו יתבי קמיה דרבי וכו' חזיה דהוה קא מלתת וכו' ורלה מלמדו שבת ל' כל ת"ח שיושב לפני רבו ולין שפתותיו נוטפות מר וכו'.

י) כן מצינו לו „לא הוה בדיהנא ביה כחביבי דתיסיליא חולין ל"ב.

יא) עי' בלכות י"ג ע"ב.

יב) שבת ל"ג.

יג) ירושלמי שבת פ"ב ה"ל וקרוב נעיני שהוא הוא התים שהסביר לו זוהמת ליסטרון הגזכר לעיל.

יד) רלה סנהדרין מ"ד „דכום כ' סיללא" וכתב וגו' כתב דנפיק תוקים רב תמוהה עליה ודבם וכו'.

טו) חולין נ"ג.

רצה ללכת לפניו ה) כן בטל דעתו ורצונו מפני רצון שמואל חברו כמו שמצינו אייבול שמואל לרב מי צתרי ו) וכן אכל שמן של נכרים למרות רצונו מפני רצון שמואל ז) ובמקום שהיה לבו נוקפו חש לדברי אחרים כמ"ש „חש רב לדרב אסי" ח) ובעשות ר"ח בר אשי תלמידו דבר שלא כדעתו ורצו לשתקו אמר רב ארפוניה דנהוג כר' עקיבא ט) כן בבוא רב כהנא תלמידו לפניו צוה להביא לו ספסל לישיבה י) וראה המעשה דבי סריא שלא רצה שהוא ישב ורב אמי ורב אסי יעמדו לפניו ויעמד גם הוא יא) ואף כי תלמידיו היו ולגרסיה היו צריכים יב).

הוא היה מתמיד מאד בלמודו ולא מש מתוך בית מדרשו אף על זמן מצער יג) גם שנתו מעטה היתה יד) ומרוב תשוקתו ללמודיו לא יכול התאפק מלשאל את אשר נפלא ממנו אף שלא בזמן הראוי טו) כי חשקו גבר עליו והציקו לשאול. ותרן בממונו היה כמו שהעיד על עצמו „אילולא דאנא ותרן אפילו קליסותיה דעל רישך דידי הוא יז) וכמו שנדע כי פזר כסף רב מכיסו לתמוך את התלמידים העניים שלמדו בישיבתו והאכילם מלחמו יח). לא שח שיחה בטלה כל ימיו יט) ולכן גם בלמדו לתלמידיו טו) וכן בשאלו מרבו טז) דבר בחר ללמד ולשאול בקוצר. התנהג בחסידות כן בדברים שבין

ה) נדה קמח פ'.

ו) ירושלמי תרומות ל"ו.

ז) ירושלמי שבת פ"ח דף ו' בזה מ"ל עבה כן מילתהו שת דברי שמואל „ומי לח כחיבנת עלך זקן ממרח ע"ש".

ח) מגלה ה', קדושין נ"ה, סנהדרין כ"ט.

ט) ירושלמי ברכות פ"ז ה"נ.

י) שבת קכ"ד.

יא) שבת קמ"ו.

יב) ילקה סנהדרין ל"ו.

יג) שבת פ"ג, ביצה כ"ד.

יד) סוכה כ"ו.

טו) עי' שבת ג' „מ"ל ר"ת לרב בר שחתי לתו למינת לך כי קתי רבי בהתי מסכתת וכו'".

יז) ירושלמי ניטין פ"ד הלכה ג'.

יח) כתובות ק"ו ורשה קורות עם יסורן מ"ח נד 213, הרמ"ה ויים במאמרו „תולדות רבי", גרץ בספרו גדו"י כרך ד', וכן נוה, להלמידיו כתו שמאר לרבבי"ה „הב לתו נולמייהו"... „ולחמות נדיקים חמתוך" בב"מ פ"ב.

יט) הרמבים בהלכות פרק ה' מביא זשה מגמרא סוכה, ובגליון שם בסוכה העיר מניה שבתלמוד בלשינו ליתא זשה, מכל מקום נראה נמי שהרמב"ם בדפוסנו מסנה לא נדע כעה, ונשה כי נם בעל מתור עיניט חלק שמני ביצה סכ"ז מביא זשה ג"כ ממסכת סוכה דף כ"ח, ו"ש שניט עדיב הרמב"ם ובעל מתור עיניב, יקוס דבר כי נחסר בדפוס.

טו) ספרים ג'.

טז) כתובות ס"ב.

אדם למקום, וכן בדברים שבין אדם לחברו, האריך בתפלה ח), והתפלל בפשוט ידים ורגלים ט), ולא נהנה מסעודת הרשות ג) ותר משלו ד) והלך לפיים את כל מי שחטא כנגדו, הרבה פעמים ה) ואף את מי שהיה קטן ממנו ו) ועוד הרבה דברי חסידות מצינו לו ז). אבל בכל חסידותו הרבה לא התנגד לחיי העולם הזה למאום בתענוגיו ולהפך מצאנו לו כי אהב את העולם עם כל חמודותיו ורשות נתנה מאתו להתענג על נעם החיים ח) והוא בעצמו התראה במלבושים יפים ונקיים ט) ובמדברו הנאוה והצח י) ובמאכליו, אשר שמירת הבריאות תלויה בהם דקדק מאד שיהיו טובים וערבים לחכו יא) כן מצינו שאהב גוזלות יב) ואמר ליה לרבין סבא „אי מעלי טפליה הב לי ואיכול" יג) ומצינו רב מקלפא ליה דביתהו כסי כסי יד), רב מקדש על מה שחביב לו יותר טו). והרבה לדבר אודות טוב הדגים ואופן אכילתם טז) גם ספר בשבח אנטונינוס ורבי שלא נבצר משלחנם מאומה יז), וראה מאמרו עתיד אדם ליתן דין והשבון על כל מה שראתה עינו ולא אכל יח).

ח) ילקה יומסלמי כרכות פ"ד ה"ח.

ט) מגילה כ"ב.

י) חולין ל"ה ע"ב.

יא) יומסלמי ניטין פ"ד ה"ג, ולקה בב"מ פ"ג ויומסלמי דמאי ל"ג, יומסלמי בב"מ פ"ו ה"ן

יב) ילקה יומא פ"ז „חזל לגביה מליסר מעלי יומא דכפורי".

יג) יומא פ"ז ע"ב „רב הוה ליה מילתא בהדי דהוות ט בחא וכו'.

יד) ילקה בב"מ פ"ג ועוד.

טו) ילקה מאמרו בעירובין נ"ד „אמר ליה רב לרב המנונא, בני! אם יש לך טיבא לך וכו'"

טז) ילקה זבחים ל"ד ע"ב חייא בר אבי זמנין סגיאין הוה קאימנא קמיה דרב ומכשיכי ליה מסאני כמיא (בבבא). ומה שאמר לר"ב לא תמנע בארץ החיים (סנהדרין קי"ח) תולי כי סלסל בשערו יותר מדאי ובעת שהיה צריך ללמוד כמו שנאמר מקיבות חיך כישיה וסליק ויתיב קמיה דרב אבל לא בעאלנא לחוץ ע"ז לא אמר.

יז) ילקה לדוגמא סנהדרין ק"ו, חולין נ"ה, ולקה פסחים ג' „לא תסחטי רב בהדיה דהיאך".

יח) ילקה יבמות ס"ג.

יט) ברכות מ"ז, ובכ"י שם.

כ) פסחים ע"ד

כא) ביצה י"ג.

כב) פסחים ק"ו.

כג) מועד קטן י"ח חיזה פעמים ולקה נדרים מ"ט ע"ב דיסת.

כד) ברכות נ"ז, עבודה זרה י"ח.

כה) יומסלמי קדושין פ"ד ה"י"ב, ומצינו עוד „רב כי חיקלע לדרדקיה מכרז ואמר מאן הויא ליומא" (יומא י"ח). „רב נחמן בר יעקב" כתב כי לפי דעתו הוסיפו זאת הקלחים בהלמודנו אבל אין זה נלקה כלל וכלל ואם נעשה כן בהלמוד אז להסוך את הקערה על פיה, ולקה מה שכתב בזה החכם ריב"ל בספרו זכובכל.

הוא אהב את המלאכה וישנא את הבטלה, הגאות וההתנשאות כמו שאמר לרב כהנא תלמידו „נטוש נבילתא בשוקא ושקול אגרא ולא תימא גברא רבה אנא וזולא בי מילתא" ח). וראה מאמריו: „מפני מה מת יוסף קודם לאחיו מפני שנהג עצמו ברבנות" ג), „גמלא אזלא למבעי קרנא, אודני דהוין ליה גזוזין מיניה" ג), „כל המתיהר אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו וכו'" ד). וידוע דבורו כי הוה אתי לבי דינא אמר „בורעות נפשיה לקטלא נפיק וצבי ביתיה לית הוא עביד וריקן לביתיה עייל ולואי שתהא ביאה כיציאה" ה). את האמת אהב בכל נפשו עד כי הרהיב עז בנפשו לדבר דברים קשים נגד רבותיו בלי משא פנים אם שגו לפי דעתו ממטרת האמת ובאמור רבינו הקדוש רבו, „כל האומר דוד חטא אינו אלא טועה" ו), לא יכל התאפק ויאמר „רבי דאתי מדוד מהפך ודרוש בזכותיה דדוד" ז). כן אמר „הוה ליה לר' אלעזר למדרש ביה מרגניתא ודריש חספא" ח). כן אם לא ידע דבר לא בוש, ואמר לא ידענא ט) ואם שכח אמר כי ידע ושכח י) גם אם טעה בדבריו הודה והזר מדבריו בהודע לו שגיונו וכמה פעמים נמצא בתלמוד הדר ביה רב יא). תכלית שנאה שנא את השקר ולשון הרע, ראה מה שאמר לר' חייא בנו „את לא תעביד הכי שנאמר למדו לשונם דבר שקר" וגו' יב), וראה דבריו החוצבים להבות אש „בשעה שאמר דוד למפיבשת אתה וציבא תחלקו את השדה יצאה בת קול ואמרה רחבעם וירבעם יחלקו את המלוכה" יג), וכן מצאנו לו עוד „אלמלא קבל דוד לשון הרע לא נחלקה מלכות בית דוד ולא עבדו ישראל עכו"ם ולא גלינו מארצנו" יד) והמאמרים האלה יורו למדי עד היכן גדלה שנאתו לשקר ולשון הרע.

ח) פסחים קי"ג, כב"ב ק"ו.

ג) סוטה י"ג.

ג) סנהדרין ק"ו.

ד) פסחים ס"ו ע"ב.

ה) יומא פ"ז סנהדרין ז'.

ו) שבת נ"ו ע"א.

ז) שם.

ח) יבמות ל"ד.

ט) פסחים ח' כב"ק ס"ב.

י) זבחים כ"ט, כב"ב ל"א.

יא) כתובות פ"ט, חולין מ"ג ועיד כמה מקומות.

יב) יבמות ס"ג.

יג) שבת נ"ו, יומא כ"ב.

יד) שם, ולאה נח ספורו בניטין ל"ה מעשה „בלודם ח' בשני בעורת שהשקיד דינר זהב וכו' לא היו ימים מועטים עד שמת אחד מבניה וכשמעו חכמים כדבר אמרו ומה מי שנשבע לשמת כך הנשבע על שקר על אחת כמה וכמה".

הוא היה נאה דורש ונאה מקיים וכמו שאמר אפילו שיחה יתרה שבין איש לאשתו מגידים לו לאדם בשעת מיתה ה), והוא לא שח שיחה בטלה כל ימיו ו). כן אמר לרבה בר בר חנה „וארחות צדיקים תשמור ז) שיותר משלו וינהוג בחסידות וכן עשה בעצמו ח). ואם אמר להן מתנה לאיש לא חזר עוד מדבריו ט), וכן אמר „אדם שסרח לחברו" וכו' י), וכן עשה שהלך לפיים את הטבח יא), וב"ש אם חטא לאיש בהיותו מהיר חמה יב) אז הנחם אכל את בשרו ולא נח ולא שקט ופיים את האיש שהטא כנגדו וכמו שנראה ממעשה דר' חנינא בר חמא יג) וממעשה דשמואל יד) ולדעתנו נראה כי רב כתב לו ספר תורה כי מצאנו רב איקלע למזבן גוילי יה) והוא לא היה סוחר בגויל, ופרנסתו היתה מעשית שכר יו) ולפעמים קנה חטים במקום הזול למכור במקום היוקר יז) לכן נראה כי מאמרו „הקונה ס"ת מן השוק כחותף מצוה מן השוק, כתבו כאלו קבלו מהר סיני יח), קיים בעצמו ועל זה קנה הגויל.

ז.

דרכיו במקרא, במשנה, בהלכה ובאגדה.

הוא היה בקי גדול במקרא יט) וכן במשנה כ) שהיה אחד ממסדריה כא)

ה) חגיגה ה'.

ו) רמה לעיל נד 183 הערה יד.

ז) בב"מ פ"ג ע"ח.

ח) ירושלמי גיטין פ"ד ה"ג, כי לו מגיע הכל על פי דין ורק והר מצלו וכן זכין שכפהו מלכיסיה בב"ק קי"ט לף כי שלו הוא.

ט) ירושלמי שביעית פ"י ה"ד ועי' ירושלמי בב"מ פ"ד ה"ב ונע"ק.

י) ירושלמי בב"ק פ"ח ה"ז.

יא) יומא פ"ז.

יב) עי' לעיל ברמה הפרק.

יג) יומא פ"ז שבבות כי חגיגה לח רמה עוד הפעם לחזור לרמה למודו, אבל ההחרט לח"כ והלך לפייסו פעמים הרבה.

יד) רמה שבת ק"ח ע"ח שמואל וקרנה הוי יחבי חגודה דנהר מלכה וכו' עיליה שמואל לביתיה חולליה וכו' ונחכוין שמואל לרפאותו מחליו חולי מפייס אבל רב טרם עוד התגוון נדבר בהיותו מהיל חימה „ליים ואמר" „מאן דמנצרן לח לוקמוה ליה בני" וגם על זה ההחרט לח"כ ונתן כבוד לשמואל ונהגו לפניו רמה מגילה כ"ב ובב"ק פ' ע"ח.

יה) סנהדרין כ"ח.

יו) רמה פסחים ק"ז.

יז) בב"מ ע"ג.

יח) מנחות ל'.

יט) ריב"ל בבקוריו נד 173 מהח ד ר ב ושמואל קרחי ע"ז מ'.

כ) רמה יומא י"ט בחף שמו לוחיות הדומות ידע במשנה.

כא) רמה לעיל בפרק ח'.

ועקבות מאמריו נראו שם ח). דרכו לפרש המלות הבלתי נודעות היטב, הנמצאות במקרא או במשנה, ע"פ לשונות העמים, למען יבינם העם „מאי „נא"? ג) אמר רב כדאמרי פרסאי „אברנים" ג) „מזרק" ד), „רב אמר קלוריא" ה) מגפיים ו) רב אמר פזמקי ז). הניח ליסוד מוסד לדיק בלשון הנכתב במקרא בכל דבר, את המוקדם במקרא להקדים ואת המאוחר לאחר ח) לדיק בחסרים ויתרים ט) לדיק אחר שנויו אם שנה לשונו י). או שחזר דבר אחד שתי פעמים יא). דרכו לאמר מאחר שגלה המקרא ברבר הזה שהוא כן ש"מ, אבל באחר אינו כן, ועפ"ז הוציא דינים, כמו שמצינו לו „מדאמר ליה רחמנא ליחזקאל ולחם אנשים לא תאכל ש"מ וכו' יב) וכן „כל האמור בפרשת תוכחה עושים לתנוק בשבת וכו' יג), כן דרכו לומר מדכתב לשון זה במקרא ש"מ שאם אין הדבר מטט כלשון הזה שבמקרא אין דינו כן יד). דרכו לפרש את המקרא ע"פ הדברים שנמצאו מסביב לו, כמו שאמר „צוה ה' ליעקב סביביו צריו" כגון הומניא לפום נהרא טו) לחונן דלים כגון שבור מלכא טז) ומצדיקי הרבים כגון רב שמואל בר שילת יז) וכ"ז כדי שיבינו השומעים היטב. שני

ח) רלה"ה לעיל בפ"ח.

ט) בסוף.

י) פסחים מ"ח ועי' ר"ה כ"ב ומדרש רבה ויקרא פ"ה.

יא) במדבר.

יב) במדבר רבה פ"ב.

יג) מגלה בבבא.

יד) בבא ס"ב, ועי' יומא כ', נדה ס"ז.

טו) רלה"ה מולין קמ"ח „אסור לזכות וכו' שנאמר שלח תשלח את האם ו ס ד ר תקח לך", לדעתנו נרלה כי רק במקרא אחד הוא כן אבל לא כן אם כתובים הדברים בשני פסוקים אין מקדיד על המוקדם והמאוחר רלה"ה בב"מ ק"ב וחולין קמ"ח ובכורות מ' ועי' בהגהות מנשה אייזן שבועות ל"ה ב' דרך לפעמים במדרש רבה נשא ותרלה"ה כי כן הוא.

טז) רלה"ה ע"ז ל"ה „יין מ ס ך ו" בבתי מבחאות הכתוב מדבר וכו'".

יז) רלה"ה ברכות ז' „למעך מבעי ליה תלת וכו'", וכן „ויאהב המלך ונו' מכל הנשים ונו' מכל הפילגשים" תמר רב בקש לעשם וכו' מגלה י"ג, וכן נקרלה „מגרה" ונקרלה „ספר" לומר לך וכו' מגלה י"ט, וכ"ז כדברים המבטים את העין אבל לא מסר לו יתר לוה אחד ואינו מבטה את העין לא הקדיד ע"ז ורלה"ה יוסלמי מגלה י"ח הרי תלמידי דהוו יהבי קמיה דרב חד תמר יהודית ות"ל יהודיים ולא חזר חד מינהון.

יח) מנחות י"ט.

יט) מו"ק כ"ז ע"ב.

כ) בבא קב"ט.

כא) רלה"ה יבמות ל"ב, המורה כ"ט.

כב) יבמות ט"ז.

כג) בב"מ ע'.

כד) בב"ב מ'.

כתובים הסותרים זה את זה יתרצם על זמנים מתחלפים ס) או על דברים שונים ס) או שעשה פשרה ביניהם הציו כזה וחציו כזה ג).

מקרא אשר לא נודעה כונתו פרשו ע"פ מקרא אחר על דרך בא זה ללמד על זה ד). כל מקום שנאמר "ויהי" דבר חדש הוא ה), ויורש סמוכים בכל התורה ו). הוא היה אומר לא נתנה תורה למלאכי השרת ז), ולכן דבר שאי אפשר בלעדו מותר ח). אמר "לא דברה תורה אלא כנגד יצר הרע" ט), ועפ"ז הוציא דינו, כי ביפת תואר לא התירו אלא ביאה ראשונה בלבד י). בלשון המשנה דקדק מאד ועפ"ז הוציא דינים יא) ואף בשנוי קל בשמות אנשים הקפיד יב). לפעמים היו לו גרסות אחרות במשנה כמו שנמצא "רב לא תני פתוחות זו לזו" יג), וכן "דאפיך רב ותני" יד), "רב אפכא תני" טו). דרכו לתת טעם לדברי המשנה מקרא טז) או מסברא יז). משניות הסותרות זו את זו יתרצם ע"פ רוב אלבא דשני תנאים יח) ולפעמים גם באופן אחר יט).

לפעמים אמר "האי תנא ירושלמי הוא" כ) כדי לתרץ את לשון המשנה, הוא אמר "וטוב לב משתה תמיד אלו בעלי משנה" כא). כשמקשה הש"ס על

ס) רמה מנחות ס"ח, מ"ר בראשית פרשה ע"ה.

ס) יומא פ"ו.

ג) זבחים פ"ו ע"ב.

ד) רמה שבת קי"ח ע"ב וגג זהו לויי יודע מהו כשהוא לומר וכו' הוי לומר וכו'.

ה) המחומא נגע פ"ו.

ו) רמה שבת קי"ח "וסמיך ליה ויבא עמלק" ורמה סנהדרין ס"ח ע"ב "וכי יהיה לאיש בן סמוך לנבולתו על מיב".

ז) קדושין מ"ד.

ח) רמה שם בקדושין גבי בנדי כהונה.

ט) קדושין כ"א.

י) שם.

יא) רמה בב"ב קל"ו.

יב) רמה יומא י"ט שהקפיד בין קסוטל "לקבוטל".

יג) עירובין ע"ג.

יד) בב"ק ל"ה.

טו) בב"ק ל"ו, ועי' מכות ד' וערכין כ"ט.

טז) רמה בכורות כ"ח, עירובין ב', ע"ג, פסחים ע', הגיגה כ"ב, יבמות ד', ל"ג, בכורות ל"ח ועוד בכ"מ.

יז) רמה הוריות ג'.

יח) ברכות ב"ח, בכורות י', י"ד, ערכין כ"ח ועוד.

יט) יבמות ק"י.

כ) בב"ק י'.

כא) בב"ב קמ"ה, סנהדרין ק'.

ב ממשנה או מברייתא יתרץ ע"פ רוב באופן שיסכים לדבריו ה) או שיאמר כי דעת המשנה דעת יחיד ו) היא ורבים חולקים על הדעה הזאת או כי יאמר שהוא בחר לו תנא נ) אחר אשר דבריו נראים לו יותר ואם אין לו כל אלה יאמר רב תנא ופליג ז) והולך על המשנה ח) ועל הברייתא ו) ולפעמים במקום שאין לנו ידיעה ברורה שחולק רב על המשנה או על הברייתא מסיים בלשון תיובתא ז). כלל אמר רב כל מקום ששנים חולקים ואחד מבריע הלכה כדברי המבריע, לבד אם תלמיד הוא המבריע או שאחד חזר מדבריו והודה לחברו ח).

בהלכותיו הביא לו על פי רוב ראיה מקרא או ממשנה ובריייתא או מסברא ט). אם הביא לו מקרא אחד לענין הלכה סיוע לדבריו אז ע"פ רוב ישא בד בבד פשט המקרא עם דרשת ההלכה שדרש י). כן הוציא הלכות ע"פ רבוי ומעוט יא). הרבה ראיות מצינו לדבריו ממשנה ומברייתא אשר מביאם הש"ס בלשון "תניא כותיה דרב" יב), או בלשון ירושלמי "מתניתא מסיע לרב" יג), או "חיליה דרב מן הדא" יד). ומן הסברא מצינו אתו אומר "מלתא דאמרי אימא בה טעמא דלא ליתו דרי בתראי וליחכו עלי" טו). כן הורה לפעמים דין ע"פ קבלה מרבותיו טז) וע"פ המנהג שנהגו העם יז), וכבוד

ה) רמב"ן בב"ק כ"ח קטיע לכ"ב כ"ב מתכן לטעמיה וכו'. תיובתא דכ"ב אמר לך כ"ב קדושין ס"ג, ע"ז ע', פסחים ל"ה כ"ב ירושלמי שבת פ"ו, סה ל"ב, ירושלמי יבמות פ"ז ה"ז ועוד בכ"מ.

ו) ערכין כ', כ"א ירושלמי יבמות פ"ז ה"ח.

ז) כ"ב כהאי תנא סבירא ליה ספחים י"ג, קדושין כ"ה, ב"ק ע"ח, כ"ב כ"מ אמרה למעשיה עירובין ס"ה, כתובות ל"ד, נדרים פ"ח, ב"מ פ"ז ועוד, כ"ב כבבי, תענית ח', כ"י יהודה שבת מ"ד, כ"י יוסי יומא ס"ד, כ"י יהושע בן קרחה (ברכות י"ד) כ"י עקיבא, שבועות כ"ה, כ"י אליעזר זבחים ע"ד, כ"י חנינא ירושלמי נדה פ"ח ה"ב כחנא דבי מנשה שבת ע"ב, ומה שמלמדנו כ"ב כרסב"ל ירושלמי ב"ב פ"י ה"י, כ"ב כ"י יוחנן תמורה ל"ג, כ"ב כרבנן שבת ק"ד והם היו תלמידים בזמן לכ"ב אין מביא זאת רש"י לדבריו כי אם להסביר דעתו של כ"ב.

ד) עירובין נ', כתובות ח', ניטין ל"ח.

ה) קדושין כ"ה.

ו) סנהדרין פ"ג ע"ב.

ז) מנחות ה' ועוד.

ח) רמב"ן שבת ל"ט.

ט) רמב"ן ברכות ה', ז', י"ח, י"ב, י"ד, ועוד בב"מ

י) רמב"ן שבת ק"ט, ב"ב ק"ד ועוד.

יא) עי' שבועות כ"ה ע"ח תוס' ד"ה כ"ב דתמר כ"ב עקיבא.

יב) עירובין נ', ל"ח, סוכה י"ד, יומא כ', ניטין י"ד, ועוד.

יג) ירושלמי ברכות י"ב.

יד) ירושלמי יבמות ע"ד, שם נזיר פ"ב ה"ז ועוד.

טו) שבת ע"ה.

טז) רמב"ן ערכין כ"ט "כ"ב נמריה גמיר".

יז) רמב"ן מנחות ל"ב.

המנהג גדול היה בעיניו מאד כמו שאמר „אם יבוא אליהו ויאמר חולצין וכו׳ אין שומעין לו שכבר נהגו העם בסנדל״ ס) ורק אין מברכים על המנהג אף על מנהג נביאים ע). בהלכותיו בוחר לפעמים לומר כתנא אחד מבלי שום לב אל יתר התנאים החולקים עליו נ) ואף לסתם משנה לא ישים לבו ד) וע״פ רוב באופן כזה, אומר דבריו אלבא דר׳ מאיר ה) ומעט אלבא דתנאים אחרים ו) ולפעמים בחר שטה חדשה לעצמו שלא כדעת שום תנא וכמו שמצאנו תנא דבי רב מרבי הכי ז).

בדרך אשר סלל לו איזה דין הלך למצוא עוד כמותו וכמו שנמצא הרבה פעמים „ורב לטעמיה״ ח). לפי דעתו המעשה עקר ולא הכונה ודעתו זאת היא הבריח המבריח כמעט רבי מאמריו בהלכה ט). לפעמים אמר דבר אשר לא סבירא ליה כן ואמר כן אלבא דתנא אחד י). גזר גזרה לגזרה כעין דאמרינן „רב גזר שלא במינו אטו מינו״ יא). ראה להוציא את עצמו ממחלקת ולצאת ידי שתי הדעות אם אפשר יב). הוא לא היה מן המחמירים כמו שטפלו עליו האחרונים יג) ולהפך הקיל בדברים הרבה יותר

ס) יבמות מ״ב, מכחות ל״ב.

ע) רמה סוכה מ״ד „ליכו וחזקיה בני בריה דהכ לייתו ערבה לקמיה חביט חביט ולא בריך קסבר מנהג נביאים הוא״.

נ) רמה ברכות י״ד, פסחים י״ב, זבחים ע״ד ועוד במקומות הרבה.

ד) ב״ב מ״ב.

ה) רמה בב״ק ל״ט, חולין ע״ו ועוד, ירושלמי הרומות ח׳, סס סבה י״ב, סס בב״מ פ״ב ה״ח ועוד.

ו) רמה לעיל עד 189 הערה ג׳.

ז) זבחים מ״ח.

ח) רמה סבת ק״ל, רבינו חננאל סבת קל״ח ע״ח ד״ה חני ר׳ יחזקאל, תוס׳ סס קל״ח ד״ה מפלגת דיומת ודיה מי גרס לחכרות, פסחים כ״ט, ורמה בהגהות מנפה תיכן פסחים ק״נ ובהגהותיו סבועות ל״ה ע״ב. סנהדרין ל׳, ירושלמי ע״ז פ״ד ה״ד ועוד.

ט) רמה בירושלמי סבת ט׳ תכל נדה סנתסה ועבלה ורמה בהסיף חכמ״ו במתמל „סמוכל ובימתו ככל הב״ם״ מן עד 262 והלמה מעתיק מתמרים רבים מן הב״ם המורים ע״ז אין לנו להתריך לחומבם ורק נזכיר תיזה מהם רב סובר „דהלכה כר׳ יהודה דדבר שתינו מתכוון תסור״, „תפילו תינוק בן יומו עובה יין נסך״ בע״ז נ״ח, מפני סהמעם סה עקר.

י) פסחים י״ג, כתובות פ״ד.

יא) פסחים כ״ט.

יב) רמה ירושלמי ברכות כ״ז.

יג) הרב רמ״ה ווייס כתב במאמרו תולדות רב בזה הלשון: „ויהי רב בכל הולמותיו אחד מן המחמירים בפרט בדברים המוגעים לעצמו לגבי בימו ולעירו״ אבל אין זה אמת ולראיה על דבריו כתב גם בהערה כ״ה דברים אשר אין בהם אף דבר אחד הנוגע לעצמו זה ע״ש. ואם החמיר לפעמים מצוא עמי התרן שלא יזלזלו אבל לגבי בימו התיר שלא כדעת החכם ווייס רמה מו״ק י״ב ע״ב וחולין ט״ו „כד הוי בחבורתיה הורס להקל״, וכנראה הרגיש גם החכם

משמואל חברו ה), הקיל בשעת סכנה ג) ואף בחשש סכנה ג) ואפילו לצורך רשות אם הדבר נחוץ ד). וכן במקום שיש צער ה) אף מעט וע"פ רוב פסק רק להקל ו), ורק במקום עמי הארץ חש לזלזול בגופי תורה ז) ולכן החמיר עליהם בגדרים וסיגים לא זולת זה. ומצאנו מפורש בתלמוד רב כי מורי לתלמידיה הורה כר' מאיר, וכי דרש בפרקא דרש כר' יהודה משום עמי הארץ ח) וכן בירושלמי "רב כי הזה מורי בחבורתיה הורי כר"ט ובצבורא כר' יוחנן הסנדלר ט). דעתו כי דבר האסור אסור בכל מקום והמותר מותר בכל מקום, כמו שאמר "כל מה שאסרו חכמים מפני מראית עין אפילו בחדרי חדרים אסור י). באיזה מקומות פסק דיניו לפי הזמן, האיש, והמקום שהיה המעשה, כמ"ש לא שנו אלא בזמן ביהמ"ד וכו', יא) לא שנו אלא ברורות הראשונים. יב) כן מצינו ר"כ אייתי גיטא וכו' א"ל צריכין למימר בפני נכתב, א"ל לא צריכת יג). וכן מצינו לא שנו אלא במקום וכו' יד), לא שנו אלא בבי"ד אבל חוץ לבי"ד טו) במקום שרבים מקילים לא חש רב לדעת היחיד שמחמיר אבל שמואל חש לדעת היחיד טז).

באגדה ידע למשוך את לב השומעים לאמרותיו הנעימים בציוריו היפים אשר צר ברוחו תמונות אנשים ושם בפיהם דברים יז) למען יתרגשו

וויים לת מולבת לחיותיו ולכן בקש לו לעזר לת התוס' וגם לת הפני יהושע ע"ם תולם כבד לנו לשתח ספריס עבי הכרס ותך לל התלמוד נסיס פנינו, ותין בו כל רמיס לדברי הרתתו"ו.

ה) רתח מו"ק י"ב, כ"ד ע"ת, חולין כ"ט, תענית כ"ט מגילה י"ת.

ג) רתח שבת מ"ה, ק"י.

ג) רתח שבת קי"ט.

ד) ועי' ירושלמי ברכות ת"ו, וירושלמי שבת ט'.

ה) כמו שמלתנו "רב שרת לרב מתח בדללת למינהי ב ב י ג ה נסוכה מסוס בקו" סוכה כ"ו.

ו) רתח חולין טי"ו, בב"ק כ"ט מו"ק י"ג "קונן מדם דקל וכו'" ומו"ק י"ט "הלכה כותב ומוכר כדרכו כדי פרנסתו" וכן "חלדו ליה מלתא גמולה דמועדה" (מו"ק י"ב) וכן "שרת למגדל תורבי" מו"ק י"ת ועוד הרבה.

ז) בב"ק כ"ט, חולין ט"ו, ועי' ירושלמי עירובין פ"ת ה"ד "הרבי תוסר להם וכו' כדי שיבעו וכו'" ורתח עוד עירובין ו' ק', ירושלמי ע"ז פ"ב ה"ת.

ח) חולין ט"ו.

ט) ירושלמי שבת פ"ב ה"ת.

י) שבת נ'.

יא) שבת קט"ז ע"ב.

יב) יבמות ס"ד ע"ב.

יג) גיטין ו'.

יד) קדושין כ"ו.

טו) גיטין ל"ה.

טז) מגילה י"ת ע"ם.

יז) רתח סנהדרין ק"ט וק"י שבת נ'.

ויתפעלו השומעים דבריו וייטיבו דרכיהם, וסמך אגדותיו במקראות ה), אבל לא הקפיד בזה שהמקראות יתאימו היטב עם דבריו ודרש גם בדרך רחוק מפשט ג) ואם לא יצא לו הדבר הנצרך אמר „אל תקרא כן ג) אלא כן", כן לא דקדק אם החליף בדרשות אגדותיו בין האותיות אשר מוצאן אחד ד) גם שלב דברים שונים הנמצאים במקרא אחד ואמר שאחד הם ה), דרש מקרא יתיר כמו שאמר „אם מבהמה נתקללה מחיה לא כ"ש ולמה הוצרך הכתוב? אלא לומר לך וכו'" ו)

כדעותיו האדוקות בדתו ואמונתו כן דרש את המקראות, „וישנה ואת נערותיה לטוב בית הנשים אמר רב שהאכילה מאכל יהודי ז) לא כשמואל שאמר עפ"י פשוט שהאכילה קדלי דחזירי ח) וכן אין אונס אמר רב אין אונס ביין נסך ט), כן לא נחה דעת רב בדברי שמואל שמרדכי הטיח דברים כלפי מעלה בעת צרתו י) ואמר כי מרדכי לא אמר רק גבה המן מאחשורוש יא) האגדה לא היתה ראויה בעיניו לסמוך עליה לענין הנוגע להלכה וכמו שאמר לר' חייא רבו על דברי רבי „אין מן האגדה אמר לך חזר הוא ביה וכו' יב)

כל מה שהיה יכול לספר בגנותם של הרשעים ספר בגנותם וסמך זאת על המקראות אף בדרך רחוק ובגמטריא כמו שמצינו לו „בשעה שבקש אותו רשע לעשות לאותו צדיק כך נמשכה וכו' ערל בגימטריא ש' הוי" יג)

ח.

דעותיו בעניני העולם והאדם בהשגחה ובמדות.

כל מה שברא הקב"ה בעולמו לא ברא דבר אחד לבטלה יד) הקב"ה משגיח על כל דבר בפרט ואף על הדבר הקל ביותר כמ"ש „אפילו ריש

ה) בכמה מקומות בפ"ס, מהם סנה ל' פסחים קי"ט, ניטין כ"ח, סנהדרין ל"ח מולין ל"ב.

ג) למ"ס ברכות י"ז, מגילה ט"ו, ועוד.

ג) ברכות כ"ז.

ד) כן דרש במגילה ט"ו „כתך זה דניאל ולמה נקרא שמו „כתך" פ„מתכוהו" מגדולתו.

ה) עי' חולין ה' על המקרא „למה וכהמה תוסיע".

ו) בכורות מ'.

ז) מגילה י"ג.

ח) שם.

ט) מדרש רבה לפתר פסוק וכפתים.

י) מגילה ט"ו ע"ב.

יא) שם.

יב) מ"כ ברכתים פ"ו ועי' חולין ט"ו.

יג) סנה קמ"ט.

יד) סנה ע"ז ע"ב.

גרגותא מן שמיא מוקמי ליה ס) ואפילו שיחה קלה שבין איש לאשתו מגידים לו לאדם בשעת הדין ע).

ובכל זאת אין לאדם להתכנים עצמו בסכנה וההוא ביתא רעוע דלא הוה חליף רב תותיה ואע"ג דקם כמה שנין ג) וכן אמר היושב בבית מרועע עושה מלה"מ דניסטים שלו ד). ומפני אמונתו זאת מצאנו לו מאמר „אם ראית שני בני אדם מתגרים זב"ז שמין פסול יש באחד מהם ואין מניחים אותו לדבק בחברו" ה) וגם בסמנים אחרים האמין כמו שאמר מברא קאתי סמנא טבא ו) ורב סבר סמנא מלתא הוא ז), כן אמר ארבעים יום קודם יצירת הולד ב"ק מכרזת בת פלוני וכו' בית וכו' שדה וכו' ח) ובצדק העיר החכם ה"ר זעליג לויטערבאך נ"י ט) שהמאמר הזה הוא ע"פ פסוקי תורה בנה בית נטע כרם ארש אשה, כי שלשה אלה נחוצים לקיום העולם ולכן בחר בהם רב, וכונתו כי השגחת הבורא שוררת בכל. וכן משלם הקב"ה לאיש כמדתו כמ"ש כל מה שעשה אברהם אבינו למלאכי השרת ב ע צ מ ו עשה הקב"ה לבניו ב ע צ מ ו וכו' י) וכן אמר הקב"ה אותן שנים שלא עלו ישראל לרגל ילכו בשבי יא).

הוא ראה את העולם נברא על צד היותר טוב, שלם ומכון כיציר נברא מיוצר חכם ודעתו זאת השמיענו במאמריו „בשעה שברא הקב"ה את העולם היה מרחיב וכו'" יב) „בשעה שבקש הקב"ה לברא את העולם א"ל לשר של ים וכו'" יג), „בעשרה דברים נברא העולם ב ח כ מ ה ב ת ב ו נ ה וכו'" יד) ותכלית העולם הוא ה א ד ם כמו שאמר „בשעה שבקש הקב"ה לברא את האדם ברא כת וכו'" טו) „לא נתנו המצות אלא לצרף בהן ה ב ר י ו ת" טז) ולפי דעתי

ס) נב"כ נ"ח.

ע) הגיגה ס', ולמה מלמדינו מו"ק י"ח, קושט ג', קדושין ע"ח, סנהדרין כ"ג.

ג) תענית כ'.

ד) למה יהושלמי שבת פ"ג ה"ו.

ה) קדושין כ"ח.

ו) חולין נ"ה.

ז) עי' חולין נ"ו.

ח) מו"ק י"ח, קושט ג', סנהדרין כ"ג.

ט) כהנסר סנה שליסים גליון מעיסי.

י) נב"מ פ"ו.

יא) נטין פ"ח ע"ח.

יב) הגיגה י"ב.

יג) נב"ב ע"ד ע"ב.

יד) הגיגה י"ב.

טו) סנהדרין נ"ח.

טז) תדרש לשה נדלסית פמ"ד, ויקרא פי"ג.

כון זאת רב במאמרו „לא איברי עלמא אלא לדוד" ח) ר"ל בשביל האדם השלם כדעת רוב החוקרים הקדמונים וכמ"ש אחריהם גם הרמב"ם ט) ועל דוד אמר רב כד מעיינת ביה לא משכחת ביה בר מראוריה י).

כאורתודוקסי גמור לא יכל תת יתרון לבני דורו על בני האדם שחיו לפניו ולא די לו באמרו „קלנדם אדם הראשון התקינו" וכו' יא) עד שאמר „כל האומניות אדם הראשון למדן" יב).

על האדם לדאג לבריאותו ולא יקל בזה כמו שאמר „כל המיקל בסעודת הקזה מקילין לו מזונותיו מן השמים ואומרים הוא על חייו לא חס אני אחום עליו?" יג) „האי מאן דעביד מלתא לא ליתיב וכו" יד) וכן כל מודעם לא תפלוט קמיה רבך לבר מקרא ודייסא" טו) „כל עיר שיש בה מעלות ומורדות אדם ובהמה שבה מתים בחצי ימיהם" טז) והפליג בזה עד שאמר לרב המנונא: „בני! אם יש לך היטב לך שאין בשאול תענוג ואין למות התמהמה וכו'" יז).

לפרנסתו יקח האדם אף הפרנסה היותר גרועה ולא יתבייש בה, כמאמרו „נטוש נבלתא בשוקא ושקול אגרא ולא תימא כהנא אנא וגברא רבה" יח), אבל תהיה בביתו ובעירו ולא יביא ממרחק לחמו כמ"ש „קבא מארעא ולא כורא מאגרא" יט) ואמר על כגון זה „יושבי צרופין והולכי מדברות חייהם אינם חיים ונשיהם ובניהם אינם שלהם" כ).

כסוחר היודע היטב את מסחרו ידע רב את כל אופני המסחר ואמר בענין זה דברים אשר על פיהם חיים גם היום כל הסוחרים הגדולים, מהם נוכל לחשוב את מאמריו „אדהלא אכרעך זבינך זבין, כל מילי זבין ותחרט

ח) סנהדרין ל"ח ע"ב.

ט) לאחר שהקדמתו לזרעים ונספרו עוכרי עובדים.

י) שבת כ"ו ע"ב, ועלתה על את רב תמוה „לא איברי עלמא אלא לשמאל בן עמרי ולכו' תניא בן דוסא" (ברכות ס"ח ע"ב), אמר לפ"ד גם פה התכוין כי תכליה הבריאה הוא האדם השלם ורק לקיום העולם נמולים גם בני אדם שאותיותיהם יתיבש העולם וכמאמר החכם „לולא המשוגעים לא נתקיים העולם", אבל המאמר הזה לריך עוד באור.

יא) ע"ז ח', יבוסלמי ע"ז פ"ח ה"ב.

יב) מדרש רבה בראשית סכ"ד.

יג) שבת קכ"ט.

יד) שם.

טו) נדרים נ"ט ע"ב.

טז) ערובין כ"ו ע"ב, ורואה מה שכתבנו בזה בנוסף לאחר, כי מכמי הטבע המאכזבים השכיחו גם שם לדבריו אלה.

יז) ערובין כ"ד.

יח) פסחים קי"ב.

יט) שם.

כ) ערובין כ"ח ע"ב.

לבר מחמרא זבין ולא תחרט וכו״ ב) ״כל מי שיש לו מעות ומלוה אותן שלא בעדים וכו״ ג).

אין לאדם להרהר אחר מדותיו של הקב״ה כמו שאמר ״בשעה שעלה משה למרום מצאו להקב״ה שיושב וקושר כתרים לאותיות אמר לפניו רבש״ע מי מעכב על ידך? א״ל וכו׳ הראהו לי וכו׳ יש לך אדם כזה ואתה נותן תורה על ידי? א״ל שתוק כך עלה במחשבה לפני״ נ), וכן אמר רב משום ר״מ ״לעולם יהא אדם רגיל לומר כל מה דעביד רחמנא לטב עביד וכו״ ד).

בשבח התורה השמיענו רב ״גדול תלמוד תורה יותר מבנין בית המקדש״ ה), ״גדול תלמוד תורה יותר מהקרבת תמידים״ ו), והאומר אשכים ואשנה פרק זה עליו להשכים ונדר גדול נדר לאלהי ישראל ז) וכל המלמד את בן חברו תורה זוכה ויושב בישיבה של מעלה ח) וזכור אותו האיש לטוב ור׳ יהושע בן גמלא שמו שאלמלא הוא נשתכחה תורה מישראל שבתחלה מי שיש לו אב מלמדו תורה, מי שאין לו אב לא היה למד תורה, התקינו שיהיו מושיבים מלמדי תינוקות בירושלים, ועדיין מי שיש לו אב היה מעלהו ומלמדו, מי שאין לו אב לא היה עולה ולומד, התקינו שיהיו מושיבים בכל פלך ופלך, ומכניסים אותם כבן ט״ז כבן י״ז ומי שהיה רבו כועס עליו מבעיט בו ויצא עד שבא יהושע בן גמלא ותקן שיהיו מושיבים מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר ומכניסים אותם כבן ו׳ כבן ז׳ ט) ״וכל המונע הלכה מפי תלמיד כאלו גוזלו מנחלת אבותיו״ י) ו״כל הפורש מדברי תורה אש אכלתו״ יא), ופסק רב להלכה כי לילך ללמוד תורה לב׳ וג׳ שנים אין צריך לקח רשות מאשתו יב), והפליג בשבח נושאי דגל התורה, תלמידי החכמים וקרא אפיקורס לאיש המבזה ת״ח יג) ״וכל המבזה ת״ח אין לו רפואה למכתו״ יד), ״וכל המתעצל בהספדו של חכם ראוי לקברו בחייו״ טו) ונתן לת״ח

ב) פסחים קי״ג.
ג) בב״מ ע״ה.
ד) מנחות כ״ט ע״ב.
ה) ברכות ס׳ ע״ב.
ו) מגלה ט״ו ע״ב.
ז) עירובין ס״ג ע״ב, סנהדרין ע״ה.
ח) נדרים מ׳.
ט) בב״מ פ״ה ע״ח.
י) בב״ב כ״ח ע״ח.
יא) סנהדרין ל״ח ע״ב.
יב) בב״ב ע״ט.
יג) כתובות ס״ג.
יד) סנהדרין ל״ט.
טו) סנה קי״ט ע״ב.

יתרון על כל העם ואמר „כל המתגאה בטלית של ת״ח ואינו ת״ח אין מכניסים אותו במחיצתו של הקב״ה״ ח) והקפיד גם על כבוד שלוחא דרבנן ומצאנו רב מנגיד למאן דמצער שלוחא דרבנן ט).

בלמוד תורה לתלמידים אל יקבלו נער פחות מבן שש שנים י), ולא יכו את התלמידים ולא יכבידו עול עליהם יתר מדאי ואמר „כי מחית לינוקא לא תימחי אלא בערקתא דמסאנא, דקארי קארי, דלא קארי ליהוי צוותא לחבריה״ יא) אבל התלמידים הגדולים ישבו במורא לפני רבם ואמר „כל ת״ח היושב לפני רבו ואין שפתותיו נוטפות מר תכוינה״ יב) ואל ילמד לתלמיד שאינו הגון וכל השונה לתלמיד שאינו הגון כאלו זורק אבן למרקולים ונופל בגיהנם יג).

התורה היתה בעיניו שמורה מכל דבר רע וכששאלוהו „הני בני בי רב דדיירי בבאגי מהו למיתי קדמא וחשוכא לבי רב?״ ענה ע״ז ניתו עלי ועל צואריי יד).

בדברים שבין אדם למקום השמיענו רב כי „לעולם אל יביא אדם עצמו לידי נסיון״ טו), „ואל יתקשה על מתו יותר מדאי״ טז) „כל העושה עברה ומתבייש בה מוחלין לו על כל עונותיו כי גדולה הבושה״ יז) „כל שאפשר למחות באנשי עון ולא מוחה נתפס על עונם״ יח), „אין להקדים כבוד אדם לכבודו של הקב״ה וכל הנותן שלום לחברו קודם שיתפלל כאלו עשאו במה״ יט) „כל תענית שאינה כהלכתה עליה הכתוב אומר נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה״ כ) „הפוך בנבילתא ולא במילי״ כא).

בדברים שבין אדם לחברו אמר כי „נוח לו לאדם שישליך עצמו לתוך כבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים״ כב), לא יבוא איש בגבול רעהו ואמר „האי מאן דאחזיק ביני אחי וביני שותפא סלוקי לא מסלקינן ליה, חצופא

ח) נדה ל״ח ע״ח.
ט) קדושין ל״.
י) נדה כ״ב ע״ח.
יא) שם.
יב) סנה ל׳ ע״ב.
יג) חולין קל״ג ע״ח.
יד) שבת ח׳ ע״ב.
טו) סנהדרין ק״ז ע״ח.
טז) מו״ק כ״ז ע״ב.
יז) נדרים י״ב ע״ב.
יח) שבת נ״ד ע״ב.
יט) נדרים י״ד ע״ח.
כ) ירושלמי תענית פ״ב ה״ח.
כא) שבת קי״ג.
כב) נדרים מ״ג, כתובות ס״ו.

חוי" ח), „והבורר צרורות מגרנו של חברו חייב להעמיד לו חטים יפות תחתיהן" ג), „כל המחזיק במחלוקת עובר בלאו" ג) לא יקלל אדם את חברו „וכל הקללות שקלל דוד את יואב נתקיימו בזרעו של דוד" ד) „ואמרי אינשי תהא לוטה ולא תהא לאטה" ה) „כל שאפשר לו לבקש על חברו ואינו מבקש נקרא חוטא" ו) „כל המלוה את חברו בעיר ד' אמות אינו נזוק" ז) „כל המבקר את החולה נצול מדינה של גיהנם" ח), לא יתגאה ואמר „כל המתיהר אם חכם הוא חכמתו מסתלקת הימנו וכו'" ט) „וכל פרנס המטיל אימה יתרה על הצבור אינו רואה בן תלמיד חכם" י). ובשביל ד' דברים נכסי בעלי בתים יוצאים לטמיון, „על כובשי שכר שכיר, ועל עושקי שכר שכיר, ועל פורקי עול מעל צואריהם ונותנים על חבריהם, ועל גסות הרוח וגסות הרוח כנגד כלם" יא). „הנותן מתנה לחברו צריך להודיעו" יב), „המלוה את חברו סתם אינו רשאי לתבעו פחות מל' יום" יג). „גיורא עד עשרה דרי לא תבזה ארמאי קמיה" יד) „כל המצפה על שלחן אחרים עולם חשך בעדו" טו), „עשרה ימים תלה הקב"ה לנבל בשביל עשר לגימות שנתן נבל לעבדי דוד" טז), „לעולם אל ישנה אדם בנו בין הבנים שבשביל משקל ב' סלעים מילת שהוסיף יעקב נתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים" יז) „אל ישנה אדם אכסניא שלו" יח) „בני יהודה שהקפידו על לשונם נתקיימה תורתם בידם בני גליל שלא הקפידו על לשונם לא נתקיימה תורתם בידם" יט). „חשיך תקין נפשך וקדים תקין נפשך כי היכי דלא תרחק תוב וגלי כסי וקום שטוף ושתי שטוף ואחית, וכשאתה שותה

ח) בב"מ ק"ז ע"ח.
ג) ביצה ל"ח ע"ב, ירושלמי כלאים ס"ב ה"ח.
ג) סנהדרין ק"י ע"ח.
ד) סנהדרין מ"ח ע"ב.
ה) סנהדרין מ"ח—מ"ט.
ו) ברכות י"ב ע"ב.
ז) סוטה מ"ו ע"ב.
ח) נדרים מ' ע"ח.
ט) פסחים ס"ו ע"ב.
י) לחב הבנה י"ז ע"ח.
יא) סוכה כ"ט ע"ב.
יב) שבת י'.
יג) מכות ג' ע"ב.
יד) סנהדרין נ"ד.
טו) ביצה ל"ב ע"ב.
טז) ר"ה י"ח ע"ח.
יז) שבת י' ע"ב, מגלה ט"ז.
יח) ערכין ט"ז.
יט) עירובין נ"ג ע"ח.

טים שפוך מהן ואח"כ תן לתלמידך" ה) „סלקת לאיגרא שרותך בהדך, ק' קרי במתא בזוזא תותי כנפיך ניהוי" ג). „דקלא דטען קבא אסור למיקצציה" ג) חש רב לצער בעלי חיים ואמר „אסור לאדם שיאכל קודם שיתן מאכל לבהמתו" ד) „וכי אתא רב לבבל אכל תמרי ושדי קשייתא לחיותא" ה) כי דבר הצריך לבע"ח לא מקצה אינש. ואלה דבריו ברעות בני האדם: „לא שביק אינש היתירא ואכל איסורא" ו), „מילתא דעבידי לאגלויי לא משקרי בה אינשי" ז), „אין אדם חוטא ולא לו" ח), „כל ת"ח שאומר הלכה אם קודם מעשה אומרה שומעים לו ואם לאו אין שומעים לו" ט). צוה להזהר מבני אדם שאינם מהוגנים ורעים ואמר „נרשאה נשקיך מני ככיך נהר פקודאה לוויך אשני אושפיזך וכו'" י).

רב האמין בכשוף יא), בלחשים יב), בעין הרע יג), בשדים יד), בנסתרות בצרופי־אותיות כמו שאמר, „יודע היה בצלאל לצרף אותיות שנבראו בהן שמים וארץ" טו) ואסר הלמוד בזה לכל אדם ואמר שם בן מ"ב אותיות אין מוסרים אותו אלא למי שצנוע ועניו ועומד בחצי ימיו ואינו כועס ואינו משתכר ואינו מעמיד על מדותיו וכל היודע והזהיר בו והמשמרו בטהרה אהוב למעלה ונחמד למטה ואימתו מוטלת על הבריות ונוחל שתי עולמות העוה"ז והעוה"ב טז) ואמר עוד „תאלמנה שפתי שקר" יתחרשן יתפרכן ישתתקן „הדוברות על צדיק עתק" הדוברות על צדיקו של עולם דברים שהעתיק מבריותיו „בגאוה ובוז" זה שהוא מתגאה לאמר אני דורש במעשי בראשית סבור שהוא כמגאה ואינו אלא כמבזה יז).

האישות היתה בעיניו קדושה מאד ולא נקל היה בעיניו לרתק את קשר הנשואין ואלו הן דעותיו בזה: א. הזוג הוא מן השמים ואמר „ארבעים

ה) המיד כ"ז ע"כ.
ו) סנהדרין ק"נ.
ז) נב"ק נ"ח ע"ב, נב"ב כ"ו.
ח) ברכות מ'.
ט) סנה כ"ט.
י) גטין ל"ז.
יא) ברכות ל"ו ע"ח.
יב) קדושין ס"נ ע"ב.
יג) יבמות ע"ז ע"ח, קדושין ע' ע"ב.
יד) חולין קכ"ז.
טו) עי' יומא פ"נ ע"ב.
טז) לקה סנה ס"ו ע"ב.
יז) עי' נב"מ ק"ז.
יח) יבמות קכ"ב.
יט) ברכות נ"ה ע"ח.
כ) קדושין ע"ח ע"ח.
כא) ילקוט מנינה פ"ב ה"ח, ברחשית רבה פרשה ח'.

יום קודם יצירת הולד בת קול יוצאת ואומרת בת פלוני לפלוני" ח), ואמר עוד „מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים מה' אשה לאיש וכו" ג), ב. לא יקל אדם בקדושין ופסק כי „המקדש בעד אחד אין חוששין לקדושין" ג) „ורב מנגיד על דמקדש בשוקא ועל דמקדש בביאה ועל דמקדש בלא שדוכי" ד) וכן „מנגיד על דמבטל גטא ועל דמסר מודעה אגטא" ה) ג. שניהם יתרצו זה לזה ואמר „אסור לאדם לקדש אשה עד שיראנה שמא ימצא בה דבר מגונה וכו" ו) „אסור לאדם לקדש את בתו כשהיא קטנה עד שתגדיל ותאמר בפלוני אני רוצה" ז) „המשיא אשה לבנו קטן והמשיא את בתו לזקן עליו הכתוב אומר לא יאבה ד' סלוח לו" ח), לא ישא אדם אשה בשביל ממון „וכל הנושא אשה לשם ממון הוויין לו בנים שאינם מהוגנים וכו' ושמא תאמר ממון פלט ת"ל עתה יאכלם חודש את חלקיהם" ט) „כל הנושא אשה שאינה הוגנת לו בשהקב"ה משרה שכינתו מעיד על כל השבטים ואין מעיד עליו" י) „אל ישתה אדם בכוס זה ויתן עינו בכים אחר" יא) האשה היא עקרת הבית בהטיבה דרכה תכון ביתה ובאולתה תהרסהו יב). לעולם יהא אדם זהיר באונאת אשתו שמתוך שדמעתה מצויה אונאתה קרובה יג), לא יטיל אימה יתרה בתוך ביתו ואמר כל המטיל אימה יתרה בתוך ביתו הוא בא לידי גלוי עריות ושפיכות דמים והלול שבת יד) גם כבד את אשתו בכוס של ברכה ששגר לה בחרותא טו) ותשובת ר' חייא אליו דיינו שמגדלות בנינו ומצילות אותנו מן החטא טז) היתה לו תשובה כהוגן עד שנטה שכמו לסבול את עול אשתו שמררה את חייו יז) בדומיה. אין לאדם לקחת אשה על אשתו ואמר לא תנסוב תרתי ואי נסבת תרתי

ח) מו"ק י"ח, סוטה כ', סנהדרין כ"ב.
ג) מו"ק י"ח.
ג) קדושין ס"ה.
ד) שם י"ב.
ה) שם.
ו) שם מ"ח.
ז) שם מ"ח, פ"ח.
ח) סנהדרין ע"ו.
ט) קדושין ע' ע"ח.
י) שם ע' ע"ב.
יא) נדרים כ'.
יב) סנהדרין ק"ט—ק"י.
יג) בב"מ נ"ט.
יד) נמין ו' ע"ב.
טו) ילוסלמי תרומות ל"ו ולשם גרסות נ"ח בשמסו של רב נחמן מיך הקפידו על זה מז.
טז) יבמות ס"ג.
יז) שם.

נסיב תלת ה). חומר עון הפוגע באשת איש גדול מנשוא „וכל הבא על אשת איש אפילו הקנהו להקב"ה שמים וארץ כאברהם אבינו לא ינקה מדינה של גיהנם" ב) „ומעשה באדם א' שנתן עיניו באשת רבו וכו' ועל אותה שעה נחתם גזר דין" ג) והפלוג בזה בספרו „מעשה באדם א' שנתן עיניו באשה א' והעלה לבו טינא וכו' ימות ואל תספר עמו מאחורי הגדר" ד) ואת עון חזקיה מצא „ויראם את בית נכתה אמר רב אשתו השקתה עליהם" ה) וע"ז קצף הקב"ה על חזקיה, ומצאנו רב ורב יהודא הוה קאזלי באורחא הוה קאזלה ההיא אתתא קמייהו א"ל רב לר"י דל כרעיך מקמי גיהנם ו) וצוה להתרחק מעריות בכל מה דאפשר ואמר „יפת תואר לא התירו בה אלא בעילה ראשונה בלבד" ז) „לפי שלא דברה תורה אלא כנגד יצר הרע" ח) ואמר „כל המקשה עצמו יהא בנדוי" ט) „ואבר קטן יש באדם משביעו רעב ומרעיבו שבע" י) ורק באשתו המותרת לו לא התנהג רב כמי שכפאו שד יא) וכן השמיע דעתו כמו שמצאנו „ההיא אתתא דאתאי קמיה דרב א"ל רבי שלחן ערכתי לו והפכו א"ל מאי שנא מן ביניתא" יב). ומה נטלצו דבריו „כל הישן בקילעא שאיש ואשתו שרוין בתוכה עליו הכתוב אומר נשי עמי תגרשון מבית תענוגיה" יג) כמו שהזהיר לבל ישיא אדם את בניו ובנותיו בקטנותן כן צוה „בתך בגרה שחרר עברך ותנה לו" יד) לפי שאין אפוטרופוס לעריות „ושלשה דברים אין אדם נצול מהם בכל יום ואחד מהם הוא הרהור עבירה" טו) רב התנגד לגרושין ואף כי לגרש אשת נעורים כמו שמצינו לו „אשה גולם היא ואינה כורתת ברית אלא למי שעשאה בלי" טז) ומצאנו

ה) סנהדרין קי"ג ומה שמצינו רב מכריז „מאן בעי ליומא ?" תולי היה זה קודם שנגזר עליה או לא לכן תימה שלכי.

ב) סוטה ד'.

ג) נדרים י"ח.

ד) סנהדרין ע"ה.

ה) סנהדרין ק"ד.

ו) קדושין פ"א ע"א.

ז) ירושלמי מכות פ"ג ה"ו.

ח) קדושין כ"א ע"ב.

ט) נדה י"ג.

י) סנהדרין ק"ז.

יא) ע' ברכות ס"ב.

יב) נדרים כ'.

יג) עבודין ס"ג ע"ב.

יד) פסחים קי"ג.

טו) בב"ב קס"ד.

טז) סנהדרין כ"ב.

לו אמר רב לא קשיא כאן להשיאו אשה להוציא אשה מידו ח) ואמר „לא ששמעו קול הברה אלא וכו' עד שמגיעים לדבר הברור" ט) הוא שקד על תקנת בנות ישראל ופסק „דכל האומר איני זן ואיני מפרנס יוציא ויתן כתובה" נ), אבל „האשה יכולה לומר איני נזונת ואיני עושה" ס) „נחות דרגא נסיב אתתא" ע), כל ההולך אחר עצת אשתו (בדבר אשר אין לה עסק בו פ) נופל בגיהנם צ) „כל רעה ולא אשה רעה" ק) בגוי נבל אכעיסם זו אשה רעה וכתובתה מרובה ר). הוא שבח את האשה הצנועה ומצאנו מעשה באדם א' שנשא גדמת ולא הכיר בה עד יום מותה אמר רב „בא וראה כמה צנועה אשה זו" ש).

ט.

תלמידיו ואומרי מאמריו.

אלה הם תלמידי רב המפורסמים בתלמוד וידועים לנו: ר' אבא ת), ר' אבא בר אבינא י), ר' אבא בר המנונא י), ר' אבא בר זבדא י), ר' אבא

ח) קדושין ע"ח.
ט) גטין פ"ט.
נ) כתובות ס"נ, ע"ז
ס) כתובות ס"ח.
ע) ירושלמי קדושין פ"ד ה"ד.
פ) רלה בגמרא בב"מ נ"ט.
צ) שם.
ק) שבת י"ח ע"ח.
ר) יבמות ס"ג ע"ב.
ש) שבת נ"ג ע"ב.

ת) יומא ס"ה, ירושלמי מו"ק פ"ג ה"ה, ורלה ניוחסין מלמד כ' חוה ח' ד"ה ר' חנא וכתב שם שלמד בבבל חנא רב, ואולי הוא אחד מן הזכרים הללה. ודע כי הסמות „רבה", „רבה", „רבין" וכדומה הם רק קצור מן „רבי חנא" „רבי חנא" „ר' חנין" ופה כתבתי את השם כפי מה שנמצא בהלמוד עפ"י רוב.

י) יוחסין מלמד ג' חוה ח' ד"ה ר' חנא בהן בנדלח.

י) סדר הדורות חלק ב' חוה ח'.

י) בזה י"ם לי מקום עיון, כי בירושלמי שבת פ"ח ה"ב, גם בירושלמי קדושין פ"ז מצינו שלח הכיר את רב וכך שלח בר נהנה היה מספר לו השמועה בשמו מרב, ולפי זה לח היה תלמידו, חולם בירושלמי בב"מ פ"ב ה"ד מצאנו מפורש שדבר עם רב ות"ב יהבן להיות שהיה תלמידו וליש בני הדברים החלה ני"ל כי בילדותו לח הכירו, חולם חת"ב בח ללמוד מצלו, ולח נחמר שם שלמד שהיה תלמידו, בשגם כי הדבה מלמדים חמר שם רב, ובפרט לפי הכלל ידוע שכל מקום שנמצא „חמר לו א מ ר" פלוני" בידוע שהיה רבו, ומצלו נמצא „חמר רב חנא בר זבדא א מ ר רב" הדבה פעמים, ולף כי לפ"ד חין לסמוך על הכלל הזה, חבל זה

בר חייא ס), ר׳ אבא בר חנה ג), ר׳ אבא בר טבלא ג), ר׳ אבא בר יהודה ד), ר׳ אבא בר יונה ה), ר׳ אבא בר יעקב ו), ר׳ אבא בר כהנא ז), ר׳ אבא בר מינא ח), ר׳ אבא בר ממל ט), ר׳ אבא בר עילאי י), אבא שאול יא), ר׳ אבהו יב), אביטל ספרא יג), אביי הקדמון יד), אבימי ניותאה טו), ר׳ אבינא טז), רב אדא יז), רב אדא בר אהבה יח), רב אדא בר אחא יט), רב אדא בר מתנה כ), רב אושעיה כא), רב אחא בר אדא כב), רב אחא בר אדא אביו של רב פפא כג), רב אחא כד), רב אחא ברדלא כה), רב אחא בר יעקב כו), רב אחדבוי בר

לומת שהיה כ׳ תנא בר זבדא תלמידו של רב, ומה שמצאנו לומר הורה מפי רב הונא (יבמות ס״ד) שהיה רשאי יביבה לחבי מות רב אין קושיא, כי התירך ימים לחבי רב, ועוד הרבה מה למידי רב למדו לחבי מותו מפי רב הונא, ולזה ביבמות ס״ד «סתין סבי הוציא» גילפי דעתו היו כלם מתלמידי רב, ולזה מגלה ה׳ ע״ב כי היה כ׳ תנא בר זבדא בימי רב ומחכיו ולמד גם מר׳ תלעזר תלמידו של כ׳ חנינא, ע״ב.

ס) ירושלמי כלאים פ״ב ה״ח, יוחסין.
ג) שבת ה׳, ירושלמי ברכות פ״ח ה״ח, יוחסין.
ג) ירושלמי ע״ז פ״ח ה״ח, יוחסין ח״ב תות ס׳.
ד) ירושלמי עירובין פ׳ הדר, וכ״כ היוחסין, וכן הוא בירושלמי בב״ב פ״ד ה״ח.
ה) יוחסין, ואני לא מצאתי דבר ברור שהיה תלמיד רב, גם לא אמר דבר בשם רב.
ו) גם זה לא ידוע שם היה תלמידו, ולא אמר בשמו ורק היוחסין מזכירו.
ז) ירושלמי סוטה פ״ט ה״ג, בראשית רבה פרשה ד׳, יוחסין.
ח) ירושלמי בב״מ פ״ד ה״ח.
ט) בב״ב פ״ח ע״ב, ק״ה ע״ח, יוחסין מאמר ח׳ תות ח׳, ולפי דעתו הוא כ׳ תנא שחס.
י) שבת ל״ב, ירושלמי כ״ה פ״ד ה״י.
יא) נדה ל״ח ולזה שם בהגהות הרב מרגנשבורג.
יב) ירושלמי ע״ז פ״ד ה״ח, וכ״כ היוחסין שהיה בזמנו של רב.
יג) מו״ק י״ח, יוחסין.
יד) שבת כ״ז, זבחים ק״י.
טו) ע״ז ל״ו, יוחסין.
טז) ירוש׳ כתובות פ״ט ה״ט, והוא כ׳ תנון דיכרוש׳ כתובות פ״ב ה״ח וכ׳ בון דיכרוש׳ ע״ז פ״ה ה״ג.
יז) יבמות פ״ג ואולי הוא אחד מן המזכירים למעלה.
יח) נדרים מ״ב, מנחות ל״ט, ירושלמי שבת פ״ח ה״ב.
יט) ירושלמי גטין פ״ט ה״ב.
כ) שבת ק״ט, יומא ד׳.
כא) סנהדרין ל״ח.
כב) קדושין פ״ה ואולי הוא אביו של רב פפא המזכר תיקף.
כג) נדרים ב״ט.
כד) שבת קנ״ב, תמורות בבלי פ״ד, ירושלמי תענית פ״ב ה״ח ואולי הוא אחד מן המזכרים שם.
כה) ביצה י״ד, גטין י״ד.
כו) לזה יבמות פ״ד «סתין סבי הוציא» ליל תלמידי רב, ורב אחא בר יעקב נמנה שם.

אבדומי ב), רב אחדבוי בר אמי ג), רב אידי בר אבין ג), איו ד), ר' אילא ה), ר' אילא בריה דרב שמואל בר מרתא ו), איסי בר היני ז), איתי ח), ר' אלעזר ט), ר' אלעזר בר יוסף י), ר' אלעי יא), ר' אמי בר רב יודן יב), ר' אמי בר קרחה יג), רב אסי יד), תלמיד חבר לרב טו), רב אסי בר חמא טז), אשיאן בר נדבך יז), ביבי בר גוזלון יח), רב ברדלא בר טביומי יט), רב ברונא כ), גוריון בן אסטיון כא), רב גידל כב), רב גידל בר בנימן כג), גידל בר מנשיא כד), רב גמדא כה), גניבא כו),

---

ב) יוחסין.

ג) ע"ז ל"ד, יוחסין.

ג) קדושין ל'.

ד) כן כתב היוחסין, אבל לפ"ד לא יתכן זה, כי מצאנו לא רב לומר «ליתא למתניתא מדתני ר' ו" (עבודין ל"ו), ולפון זה מוכח שלא היה לו תלמידו של רב.

ה) יבמות סוכה פ"א ה"א.

ו) ברכות י"ג.

ז) יוחסין.

ח) יוחסין מבכורות פרק כל פסולי המוקדשין.

ט) עבודין ס"ה, פ"ט, יבמות ק"ב, ק"ט, מנחות ט"ו, וחולי הוא כ"ל בר בי רב דעבודין פ"ה ורמה בפ' כל הבשר.

י) יבמות ברכות פ"ז ה"ה.

יא) סנה קמ"ב, בב"ק ק'.

יב) יוחסין.

יג) יבמות בב"ב פרק י' ה"ח.

יד) פסחים ק"ג, נזיר י"ט, סנהדרין ל"ו, נדה ל"ו, ולפ"ד הוא רב אסי בר חמא, בב"ק ל"ג, ויש עוד ר ב י אסי והוא לא ידע אח רב, רמה יבמות שקלים פ"ב ה"ה.

טו) סנהדרין ל"ו.

טז) בב"ק ל"ג.

יז) יוחסין.

יח) יבמות בב"מ פ"ב ה"ה.

יט) חגיגה ה'.

כ) עבודין פ"ה, פסחים ק"ג, יבמות קי"ו, חולין פ"ו, יוחסין, ומצאנו ביוחסין גם רב בנוסף ובעות היא שנזכרה מפי עצו אחת שם רב בנוסף.

כא) בב"מ פ"ו, יוחסין לוח ג'.

כב) יומא י"ח, ורמה יבמות ס"ד שהיה גם הוא מ«חין סבי» שלמדו לאחרי מות רב מרב הונא, יוחסין.

כג) יבמות פסחים פ"ח ה"א, והוא גידל בר מניימין דירושלמי יבמות פ"ו ה"ו.

כד) מו"ק כ"ד.

כה) גיטה ז' לפי"ג ס"א.

כו) ברכות כ"ה, ע"ז ל"ו, חולין מ"ד, ירושלמי ברכות פ"ה ה"ב.

גרדסק בן דארי ס), דארי בן פפא הראשון כ), רב דימי ג), רב דימי בר יוסף ד), רב דימי בר שישנא ה), רב דניאל בר רב קטינא ו), רב הונא ז), רב הונא בר אשי ח), רב הונא בר חייא ט), רב הונא בר חיננא י), ר' הונא בר תחליפא יא), רב המנונא יב), רב זוטרא בר טוביה יג), רב זירא יד), זעירי טו), ר' חזקיה טז), רב חייא יז), רב חייא בר אבא יח), רב חייא בר אבין יט), רב חייא בר אסי כ), רב חייא בר אשי כא), והיה רבו של חייא בן רב כב), ר' חייא בן יוסף כג), ר' חייא בר רב מתנה כד), ר' חייא קטוספאה כה), רב חיננא (או חנינא) בן שלמיא כו). גם הוא למד תורה את חייא בן רב כז), ר' חלבו כח),

---

ס) יומסין ורמה עכובין כ"ט.

כ) ע"ז כ"ז, יומסין.

ג) זבחים קי"ח.

ד) ברכות ס"ה, יומסין מסכת פ' חבית.

ה) גטין ס"ב, מנחות ל'.

ו) רמה כתובות ל"ז, חולין ס"ד וכ"ב היומסין.

ז) סכת קכ"ח, ביצה מ' רב הונא תלמידיה דרב ושוד בהרבה מקומות.

ח) סוטה ט"ז.

ט) יבומי סנהדרין פ"ח ס"ג, יומסין וחולי הוא רב הונא סחם.

י) בב"ב קס"ז.

יא) קדושין ע"ח.

יב) עכובין נ"ד, בב"ק ק"י, סנהדרין י"ז.

יג) ברכות מ"ג, נדרים מ"ח.

יד) רמה סכת נ"ג "סבקיה ברביה ס"ל" והיה תלמידו בבבל, רמה סוכה נ"ד.

טו) יומסין לוח ז'.

טז) יבומי ע"ז פ"ב ס"ב.

יז) ברכות י"ז, כ"ח, וחולי הוא אחד מהגזברים בסם חביתם.

יח) חולין נ"כ.

יט) עכובין פ"ח, גטין ל"ח, בב"ק כ"ח, סנהדרין ל', חבבו בל חייא בן רב, רמה ברכות ל'.

כ) תענית י"ח וחולי נ"ל בר ח ם י.

כא) ברכות י"ח, זבחים נ"ד, יבומי יבמות פ"ד ה"ח.

כב) רמה עכובין מ"ז.

כג) יבמות נ"ד, כתובות נ'.

כד) נדה ס'.

כה) ביצה ל"ח ע"ב.

כו) חולין ט', ל"ז, נדה כ"ה, ס"ה.

כז) רמה עכובין נ"ח.

כח) רמה יבמות ס"ד.

ר' חלבו בר חנן ה), רב חמא ג), רב חמא אבוה דר' הושעיא ג), רב חמא בר גוריא ד), רב חמא בר חנינא ה), רב חנא ו), רב חנין ז), חנין בר אבא ח), ר' חנינא ט), ר' חנינא בן אבדומי י), ר' חנינא בר כהנא יא), ר' חנינא בר שילת יב), רב חנן בר אבא חתן רב יג), ורבו של חייא בן רב יד), רב חנן בר רב חסדא טו), רב חננא סבא טז), רב חננאל יז), רב חסדא הכהן יח), ר' טבי יט), ר' טבלא כ), ר' יאשיה כא), רב יהודה בר אבא כב), רב יהודה בר אשי כג), ר' יהודה בר זבדי כד), רב יהודה בריה דרב יהושע בר מרתא כה), רב יהודה בר יחזקאל כו), רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת כז), ר'

ה) ירוסלי' ברכות פ"ז ה"ח.

ג) נזיר כ', ברמב"ל ובפ"ד הוא בר יחזקאל ובסנהדרין מ"ו מצאתו כתוב עם שבור מלכא בחיה ביומי רב, ולחם בבא"מ ע'.

ג) מ"ר ויקרא פ"ח.

ד) שבת י"ח, ירוסלי' שבת פ"ט ה"ח, ברמב"ד, ויומסין.

ה) ע"ז ב'.

ו) ירוסלי' כ"ה פ"ב ה"ח.

ז) נדרים ז', סוטה י'.

ח) ירוסלי' כ"ה פ"ד ה"ו, ובפ"ד הוא רב חנן בר חנא הנזכר הלאה.

ט) ברכות כ"ז.

י) נדרים ס"ח, בבא"ק נ"ו.

יא) ביצה ו', ע"ז כ'.

יב) כתובות ל', סנהדרין ע"ב.

יג) שבת ס"ו, ק"ב, כ"ה ב"ב, חולין נ"ה.

יד) רחם בבא סיו.

טו) ע"ז י"ח.

טז) יומסין.

יז) פסחים ק"נ, מו"ק י"ט, יבמות ק"י, חולין פ"ו.

יח) ברכות ל"ח, שבת י', פסחים ק"ז ועוד בהרבה מקומות ובכ"י ביצה כ"ה ובב"מ מ'.

יט) ירוסלי' תרומות פ"ח ה"ב, פס סוכה פ"ב ה"ח.

כ) ערובין ע"ז, בב"מ נ"ה, תמורה כ"ה, ויש ביומסין כי טבלא וטעות היא.

כא) סוכה ב'.

כב) יומסין.

כג) ברכות י"ט, ערובין ל'.

כד) קדושין ע"ב.

כה) יומסין וסה"ד.

כו) קדושין פ"ח, סנהדרין נ"ז, חולין י"ט, מ"ד.

כז) נדרים מ"ז, שבת ק"י, ערובין י"ד.

יהושע ס), רב יונה ג), ר' יוסי ברבי בון ג), ר' יוסי בן שאול ד), רב יוסף ה), רב יוסף בריה דרב מנשיא מדוויל ו), רב ייבא חמוה דאשיאן בר נדבך ז), רב ייבא סבא ח), ר' ינאי ט), ר' יעקב בר אבא י), ר' יעקב בר אדא יא), ר' יעקב בר אחא יב), ר' יצחק בר אבא בר מחסיא יג), ר' יצחק בר אבדומי יד), ר' יצחק בר אדא טו), רב יצחק בר אשי טז), רב יצחק בר אשיאן יז), רב יצחק בר שמואל בר מרתא דוד רב יח), ר' ירמיה בר אבא תלמיד חבר לרב יט), ר' ירמיה בר אחא כ), ר' כהן כא), רב כהנא תלמיד חבר לרב כב), רב כהנא בר טלביא כג), רב כהנא בר תחליפא כד), ר' מנחמא כה), מנימין סקסקאה כו), רב מנשיא בר זביד כז), רב מנשיא בר שגובלי כח), רב מנשיא בר

ס) ירושלמי ברכות מ"ד.

ג) ירושלמי ברכות פ"ד ה"ג, שם כלאים פ"ד ה"ו, שם תענית פ"ב ה"ב.

ג) ירושלמי פסחים פ"ז ה"ח, סוטה פ"ה ה"ב.

ד) בילה ז'.

ה) ילקוט עכובין מ"ח וכב"י שם, גטין ל"ח, ירושלמי כלאים פ"ד ה"ו, והוא הוא הנקלח בירושלמי בשם יוסי.

ו) קדושין ע"ב, נדה כ"ו, יומא ויבירושלמי נקלח בשם יוסי בן מנסיה.

ז) בב"ב כ"ב.

ח) פסחים ק"ג, יבמות ק"י, יומא.

ט) שבת ל"ט, בב"ב ע"ה, ולחה ביומא ובסדר הדורות.

י) לחה בב"מ מ"ח.

יא) סנהדרין ס"ו.

יב) ברכות מ"ט ולחה בדם"י שם, מו"ק כ"ב, ירושלמי כתובות פ"ד ה"ח.

יג) ירושלמי מגלה י"ח.

יד) ברכות ל', מ"ד, בב"ב פ"ז, זבחים כ"ח, ולחה שם בתוס', יומא.

טו) חולין ע"ו, וביומא כתב ר' יצחק בר ח ד ס בעצות.

טז) פסחים מ"ה.

יז) בלחב"ד מיבמות ק"ח ע"ב.

יח) פסחים קי"ו, סנהדרין ה', חולין ע"ד.

יט) ברכות כ"ז, פסחים ל"ז, בב"ב פ"ז.

כ) חולין נ"ח ע"ב, יומא.

כא) ירושלמי קדושין פ"ד ה"ב.

כב) ברכות ס"ב, גיר י"ט, סנהדרין ל"ו קי"ח.

כג) ירושלמי ברכות פ"ו ה"ח.

כד) יומא.

כה) מדרש רבה בלחבית פב"ד, ויקרא פט"ז.

כו) יומא.

כז) שבועות מ"ח, מנחות ק"ח.

כח) עכובין כ"ט.

תחליפא ס), רב מתנה נ), ר' נחום ג), רב נחמן בר אבא ד), רב נחמן בר נוריא ה), רב נחמן בר זברא ו), רב נחמן בר יעקב הנשיא ז), רב נחמן בר רבא ח), רב נתן בר אבא ט), רב נתן בר מניומי י), ר' סימאי אביו של לוי בר סימאי יא), רב עוירא יב), מר עוקבא יג), רב עמרם יד), רב ענן טו), רב פנחס טז), רב פפא סבא יז), רבא בר רב אדא יח), רבה יט) הוא רבה בר אבהו ראש גולה כ), רבה בר ברונא כא), רבה בר הונא כב), רבה בר בר חנה כג), רבה בר חיננא סבא כד), רבה בר רב חנין כה), רבה בר טוביה בר יצחק כו), רבה בר רב יצחק כז), רבה בר לימא כח), רבה בר מחסיא כט), רבה בר שמואל ל), רבה בר

ס) נכלות מ"ט, פסחים ו'.

נ) נב"מ ל"ז, הרמב"ד.

ג) ירושלמי שבת.

ד) ע"ז ל"ט ולפ"ד הוא בר רבא המזכר למטה.

ה) פסחים מ"ה, נכלות כ"ז.

ו) שבת כ"ה ע"ב.

ז) נכלות כ"ג, ערכין כ"ב, הרמב"ם בהקדמת היד, הרמב"ד, קדושה עם יבמות ח"א.

ח) שבת כ"ה ע"ב.

ט) בילה ל"ב, נב"מ מ"א, חולין מ"ה, אחיו של ר' יעקב בר אחא, רמה נב"מ מ"א.

י) יומסין.

יא) שם.

יב) פסחים ק"ט.

יג) ירושלמי עדויות פ"ח ה"ה.

יד) מו"ק י"ט, יבמות ס', נכלות כ"ז.

טו) נדרים ל', הרמב"ד.

טז) חגיגה כ"ו,

יז) קדושין ע"א, סנהדרין מ"ט.

יח) יומא נ"ג, קדושין ע'.

יט) נדרים ע"ז.

כ) שם כ"ז, הרמב"ד, קדושה עם יבמות.

כא) יומסין.

כב) רמה בילה כ"ה אמר רבה בר בר הונא מדברי רבנו נלמד, ורמה נב"ב קל"ו והוא הוא ר' אבא בר הונא המזכר ביומסין מ"ב חוא א' וביומלמי קדושין פ' עשרה יומסין.

כג) נב"ק ל"א, נב"מ פ"ב, מכות ג'.

כד) נדרים י"ב.

כה) זבחים ק"י.

כו) ערכין כ"ח.

כז) סנהדרין ע"ד.

כח) ר"ה ד'.

כט) שבת י'.

ל) יומא ל"ו.

תחליפא ב), רבין ג), רבין בר רב אדא ג) רבין סבא ד) רכיש בר פפא ה), רמי בר חמא ו), רמי בר רב יהודה ז), רמי בר רב יחזקאל ח), ר' שילא ט), שילא בר אבינא י), רב שימי בר אשי יא), רב שימי בר חייא יב) נבד רב, רב שלמיא יג), רב שמואל בר אוניא יד), רב שמואל בר בידרי טו), ר' שמואל בר רב יצחק טז), רב שמואל בר מרתא יז), ר' שמואל בר סרטאי יח), רב שמואל בר שילת יט), שמעון בר חייא כ), רב ששת סגי-נהור כא), רב תחליפא בר אבדומי כב), ור' תחליפא אבוה דרב הונא בר תחליפא כג).

דרך בעל הש"ס לדקדק בדברי רב.

מאי טעמא אמר רב ה כ י כד) לאמר בלשון זה למה בחר אם לא שבא להשמיענו דבר. והרבה מן האמוראים מביאים להם עזר וסעד מדבריו כה)

ב) שבת ק"כ.
ג) שבת ס"ה, וחולי הוא רבין שבת.
ג) יומא נ"ג, קדושין ע'.
ד) קדושין נ"ג, נדרים מ' ורלה פסחים ע"ט.
ה) חולין מ"ב.
ו) יחסין.
ז) פסחים ס"ב.
ח) חולין מ"ד, הרלב"ד.
ט) ברכות מ"ט.
י) נדה ל"ו.
יא) הרלב"ד.
יב) קדושין י"ב, מנחות ל"ט, ק"י, נדה כ"ד, הרלב"ד.
יג) הרלב"ד.
יד) ערובין ס"ג.
טו) מנחות ל"ה.
טז) ירושלמי פסחים פ"ז ה"ב, בבלי ברכות י"ד.
יז) מגלה ט"ז, ירושלמי חלה פ"ל ה"ג.
יח) תענית י"ד.
יט) שבת קנ"ג, בב"ב כ"ל.
כ) ירושלמי ערובין פ"ה ה"ה.
כא) הרלב"ד, ורלה יבמות ס"ד, ירושלמי ע"ז פ"ד ה"ל.
כב) בילה ט"ז.
כג) יומא ו' ע"ב.
כד) רלה קדושין נ"ט.
כה) רלה כי ר' יוחנן ממח על מאמר רב שהסכים לדעתו (קדושין נ"ב, ירוש' ע"ז פ"ד ה"ל) ורלה ירושלמי שבת פ"ז ה"ל רב הוא חילוק של רב נחמן בר יעקב, ומס מגלה י"ל «לחוש דרב מסדא כרב».

ומצאנו „א"ל רב הונא לרב חנן בר רבא לא תפלוג עלאי, דרב איקלע לדמחריא ועבד עובדא כותי" ה). גם נותנים טעם לדבריו ו) ומביאים להם ראיות ז) וגם חבריו ורבותיו הביאו עזר לדבריו ומצאנו „א"ר זריקא נקוט דרב בידך דקאי ר' אושעיא כותיה" ח) „תני ר' חייא לסיוע לרב", ט) „מתיב ר' יהושע בר אבא לסיוע לרב" י) „תני רב חנניה לסיוע לרב" יא) „תני לוי כותיה דרב" יב).

לפעמים נמצא את רב מקשה על אחר וזה מעט מאד כי ע"פ רוב שאל רק את המסופק אצלו ולא להקשות ורק אלה מצאנו „אתביה רב לאבוה דשמואל", יג) „מותביה רב לשמואל" יד), מקשים על רב באופנים אלה: א. „פשיטא", לאמר: למה צריך רב להשמיענו דבר ידוע וע"ז יתרץ כי דבר חדש השמיענו אשר עד עתה לא נודע לנו טו), ב. ממשנה או מברייתא אשר ממנה נשמע לא כדעתו טז) וע"ז יתרץ שדברי המשנה והברייתא הם באופן אחר מדברי רב יז), או שהוא ס"ל כתנא אחר יח) ובמקום שלא יוכל לתרץ כן יאמר „רב תנא ופליג" יט), ג. איך עזב רבים או סתם משנה ועביד כחד טז), או איך עזב בית הלל ואמר כבית שמאי יז) וע"ז יתרץ כי יפרש את המשנה ודעת הרבים וב"ה באופן שלא תתנגד לדעתו „אמר לך רב אנא דאמרי אפילו וכו' עד כאן וכו" יח), ד. מדבריו בעצמו לאמר שדבריו סותרים אלה את אלה „ומי אמר רב הכי

ה) ערובין ו'.

ו) ערובין נ', נב"ק ס"ד, כריתות י"ז, יומ' קדושין כ"ח, סס נב"ב פ"ח ה"ה, סס ע"ז פ"ב ה"ב, נרכות י"ב.

ז) פסחים ח', נב"ק י"ג, שבועות מ', ערכין ז', יומ' יבמות מ"ד, מנחות מ"ט, יבמות קי"ב.

ח) שבת כ"ד.

ט) פסחים ח', שבועות מ', מ"ט.

י) יומ' נ"א.

יא) נב"ק נ"ב.

יב) ערכין ז'.

יג) כתובות כ"ח.

יד) יומ' נרכות י"ד ועוד.

טו) רמה נטין פ"ט וכללי התלמוד לר"ח הגניד.

טז) כתובות נ"ד, ק"ח, קדושין ע"ט, נב"ב ע"ה, נ"ג.

יז) יומ' יבמות פ"ח ה"ב.

יח) סס.

והא אמר רב וכו׳? ! ב) או „מחלפא שיטתיה דרב תמן הוא אמר וכו׳? ג) וע״ז יתרץ שזה באופן אחר ודבריו האחרים באופן אחר ג) ואם לא, יאמר „הדר ביה רב״ שחזר מדבריו ד).

ממעשה שעשה תלמידו דיק השי״ס כי מסתמא ס״ל לרב כן לא באופן אחר ה).

לפעמים שתק ולא השיב למקשים על דבריו מאומה ו) וזה או כי לא היה לו מה להשיב להם, ז) או כי לא חש לקושיתם ולא שם אליה לב ח).

יא.

דרכי האמוראים בנוגע לרב.

שמואל תרץ את הקושיות שהקשו על רב ט) ונתן טעמים לדברי רב י), גם שאל דינים ממנו יא) ובמקומו לא רצה להורות הלכה ושלח אליו יב) גם קרא עליו את המקרא „לא יאנה לצדיק כל און״ יג) וכשמת רב קרע עליו את בגדיו ואמר אזל גברא דהוה מסתפינא מיניה יד) ואם לא ידע רב דבר מה השתומם ואמר כמתמיה ולא ידע אבא טעמא דהא מלתא ?! טו) גם אמר לא כתבינן פרוזבול אלא בבי דינא דנהרדעא או בבי דינא דסורא טז) (ופרש״י רב) ובב״ז מצינו „רב יוסף בריה דרב מנשיא מדוויל עביד כותיה דרב ואקפיד שמואל יז) וכן אמר „אי הכי אמר אבא לא ידע במילי דשבתא ולא כלום״ יח) „אי הכי אמר אבא לא ידע בטרפות ולא

ב) קדושין כ״ה.

ג) יבמות כ״ח, סה יבמות פ״ד ה״כ, סה ע״ז פ״ג ה״ח, סה פ״ד ה״ד ועי״ד.

ג) יבמות סה.

ד) קדושין כ״ה.

ה) בב״ק קט״ו.

ו) ביצה ו׳ ל״ז, סוכה ז׳, בב״מ ל״ז, בב״ב ס״ב.

ז) סה.

ח) עי׳ תוס׳ ב״ב ס״ב ע״ח ד״ה ומודה רב.

ט) יבמות ק״ז, בב״מ ק״ז, בכורות ל״ה.

י) ברכות י״ב.

יא) ברכות ל״ג, יבמות ט״ו, בב״מ ט״ו.

יב) פסחים ל׳, יבמות ע״ה.

יג) יבמות ק״ב.

יד) מו״ק כ״ד.

טו) עבודין ע״ח.

טז) גטין ל״ו.

יז) קדושין ע״ה.

יח) סבח ל״ג.

כלום" ח) וגם הכסיפו פעם בדבריו ג). „כיון דאתמר משמיה דשמואל בהדיא ומשמיה דרב באמוראי לא שבקינן משמיה דשמואל לוקמיה כרב באמוראי" ד) ר' יוחנן שמח על מאמר רב שהסכים לדעתו ה) ולא רצה להכניס ראשו במחלוקת רב ושמואל ו) ופעם שמע דברי רב ואמר שאין נראים לו ז). רב יוסף עביד כותיה דרב ח) ופעם מצאנו לייט אביי ואיתימא רב יוסף אדרב ט). רב חסדא אמר „דבר זה רבנו הגדול אמרו המקום יהיה בעזרו" י) ומצאנו איר חסדא הא מתניתא אטעותיה לרב" יא). את רב ששת מצאנו איזה פעמים אומר על רב „כי ניים ושכיב אמר להא שמעתא" יב) ר' ירמיה אמר „אלו שמע רב מתנייה לא הוה מימר הדא מילתא" יג) עוד מצאנו „מ"ט שתיק רב? לא שמיע ליה הא דתניא וכו'" יד) וכן מצאנו אי שמיע ליה לרב הא ברייתא הוה הדר ביה אשר ע"ז השיבו: „שמיע ליה ולא הדר ביה" טו).

יב.

בני דורו ואנשי כחלוקתו.

המה: אבא בן אבא הכהן אבוה דשמואל טז), ר' אבא (או רבה) בר בר הנה יז), ר' אלעזר יח), רב אסי שהיה ראש סדרה ביניו יט), גניבא כ),

---

ח) חולין מ"ס.

ג) ע"ז ל"ו.

ד) יבמות י"ח.

ה) קדושין נ"ב, יבמות ע"ז ס"ד ה"ח.

ו) רמה יבמות גטין נ"ח וכן מצאנו ביבמות בביעית כ"ז על ר' יוסח דאמח עובדח קמיה בעח למעבד כר' יוחנן כד שמע דרב ור' חולגח לימפלגון ברש מיניה.

ז) יבמות בכורות ס"ז ה"ז „שמע ר' יוחנן אמר יאבל הלה והדי?"

ח) בב"ב ל"ו.

ט) קדושין ע"ח.

י) ברכות מ"ה, נדה מ"ט.

יא) יבמות כ"ה, ל"ח, ק"ט, בב"ק מ"ז, ס"ה, נדה ס', וכן אמר רב בבא מ"ט בתיק רב לח שמיע ליה הח דתניח בב"מ סיט.

יב) יבמות בב"ב ס"י ה"ו.

יג) בב"מ ס"ט.

יד) בב"ב ק"ט ע"ב.

טו) כתובות נ"ח ע"ב, יבמות סט"ו ה"ד.

טז) סוכה נ"ו, בב"מ פ"ב.

יז) רמה גטין ז' כי היה בזמן גניבת בהיה רב אלעזר ע' ברכות כ"ז.

יח) יבמות בילה ס"ח ה"ז.

יט) ברכות כ"ז.

רב הונא ראש הגולה ח), ר' חייא ט), ר' חנינא י) ר' יוחנן יא), רב כהנא יב), לוי יג), מר עוקבא יד), ר' נתן טו), ר' שילא טז), שמואל יז), ר' שמעון בן חלפתא יח), ר' שמעון בן לקיש יט), ר' תנחום בר חנילאי כ),

---

ח) ע' סנהדרין ק"ז: "ל"ל רב הונא לרב "אבי אבא למקני לסתורא מצוכרא" וכן ביומא פ"ז "קחזיל אבא למקטל גברא" ולפ"ד נראה כי הונא רב הונא רים גלותא בבבל בימי רבי שעליו כתן כי חייא בחמרו לרבי "הבי נהוך בבבל" (הוריות י"ח) והונא הונא שמת בחיי רבי כמבואר בירושלמי כלאים ל"ח, ובזה סרה קושית התוס' בנמרא שם אין קרא רב הונא אבא רב בשמו העתמי "אבא" והלא מסור לקרא את רבו בשמו ע"כ, ובאמת רב הונא תלמיד רב אחר הוא.

ט) יבוא' קדושין ס"ח ס"ד: "תני ר' חייא ופליגי" (על רב).

י) כ"ה י"א, חולין ק"ח.

יא) חולין ק"ח, יבוא' בכורות כ"ח, שם פסח ס"ח ס"ו.

יב) חולין כ"ח — כ"ט.

יג) כאה יומא כ"ד ע"ב, בב"מ מ"ה חולק עם רב, ובנדרים ע"ו נמצא שדבר שמו.

יד) כאה ניעין ז' שמר עוקבא וכי אלעזר וגניבא שהיה רב אלעזר, היו בזמן אחד, והכל"ה חיות בהנהותיו לסנהדרין ל"ח כתב שמר עוקבא היה זמן רב אחר מיתתו של רב, אבל יוכל היות שהאריך ימים הרבה, או שמר עוקבא שהיה אחר מות רב אחר הוא, והכאתון היה ר"ג ניתי רב בנראה ענטין שם.

טו) בהנהות נ"ד.

טז) יומא כ'.

יז) בכורות ל"ה, בב"ב קע"ח, חולין מ"ה, יבוא' בב"ב פ"י ק"י ועוד בכ"מ בידוע לכל בר בי רב.

יח) מו"ק טי ע"ב. ר"ח בן חלפתא שמר מניה דרב וכו' ום שהיה נוהגים שם שמר מניה ד ר ב י.

יט) יבוא' יבמות ס"ח ה"ב, סי"ג ה"ח.

כ) מדרש תנחומא כאה פרשה ח' וכלל מסרו לנו הגאונים כי בכל מקום שנאמר פלוני ופלוני דאמרי תרויהו כמו שנאמר "רב ושמואל דאמרי תרויהו", בידוע שבני מחלוקת הם.

תולדות רב פפא.

מאת

אברהם מרדכי פיורקא.

אחד מגדולי האמוראים בדור החמישי היה רב פפא ראש ישיבה ה) בעיר נרש הקרובה לסורא במשך זמן לערך תשע עשרה שנה (375—354) ג). אבי ר"פ לא נודע בשמו ג) אך „בן יכבד אב", ועל שמו נקרא „אבוה דר"פ". שם אמו: „אושפיזתא" ד) וכבר בהיותו לאיש היה סמוך על שלחן הוריו העשירים, אשר הספיקו לו כל צרכיו, והיא שעמדה לו להגות בתורה ובחכמה בלב שקט והרוחה, ולקנות לו חדוד השכל וסבירה ישרה ה) ובנראה מתה עליו אמו עוד בטרם הגיעה לו עת דודים ו).

כי נתבונן בתולדתו נמצא שהיו לו שתי נשים, אחת בת אבא סוראה ועוד אחת, אשר ילדה לו את „אבא מר" בנו ז), גם לקח אחת מבנות אבא סוראה אחות אשת אביו, באשר כי הקפיד לקחת אשה מיוחסת בת כהנים ח) ובעבורה אכל מתנות כהנה ט), אך כנראה לא חיתה אתו בשלום, כי התגאתה

ה) נדרים נ"ו.

ג) בסנהדרין חיו ובכתובות ממצאנו יסוד לחלוקי דעות בין סופרי הדורות ולחכר כוב דעות לימחי. ועי' גד"י לסי גרך חי"ד נחמע I.

ג) בעשות קרמו ה' גרך בכם ר"ם כר חנן, כי הוא לחכר, עי' סה"ד.

ד) לכ נחמן קרמו „בן לוסטיזתא" (תעניח כ"ח:) ועי' עריך ערך כר.

ה) יגמות ק"ו ע"ם ר"י.

ו) מ"ל חביי יחמי לח עבדת לך חמך דרדוגי מבחת לריבח דרבנן (כחובות י"ז:) לך ר"ש ז"ל פי' יהוס ממהג הגוכג.

ז) יש להוכיח זחת ממה שחמרו (כחובות ס"ג) „ר"ם לישחק לבריה בי חבח סולחה", ופירש"י חמיו היה ורבית ר"ם לבנו חחות חבחו. ולוך לקח בנו חחות חמו הלסולה מדלוריתח? לין זחת כי היתה לו חבה חחרת בעלם לקח בת חבח סולחה, חבר ילדה לו בן „חבח מר" (כחובות ס"ה, קדושין ל"ג) ולחת מהן היתה כהנת.

ח) כן חלמ ר"ם סבת עכבו על יהושע כהן"ג לפי שבניו נשחו נשים שלוין כחוות לכהנה (סנהדרין ל"ג) ועי' כספרנו „לחוים הדבירים למי בחמרום" לד 29. וכן חמרו: מחי כולי האי? חמר ר"ם מפום פגם משפחה (בם ע"ה).

ט) ר"ם חכל בשביל חבחו (חולין קל"ג).

עליו ביהושה ובכבוד משפחתה ח). עוד נמצאה לו בת, אשר לקחה להונא בר נחמן לאשה ט).

ר"פ היה עשיר והשעה היתה משחקת לו י) ועשרו בא לו מבית חרשת מעשה השכר, אשר כנראה זכה לשם, וענפי המסחר נטשו עד למרחוק יא). מלאכת השכר הגיעה לתכלית השלמות, אשר התפאר בה יב) עד כי חשב שאין משקה טוב ממשקה השכר, והשותה יין משחית כספו בחנם יג) ומסחרו זה נשא לו פרי ויתעשר יד) גם היו לו שדות ורבא קרא עליו ועל רב הונא בריה דר"י חברו: „אשריהם צדיקים שמגיע אליהם מעשה הרשעים שבעולם הזה בעוה"ז" טו) רק בתור אדם המעלה ואיש ירא אלקים המיחס כל כחו לאלהיו, לא תלה סבת עשרו בכשרונותיו ובחכמת לבבו במסחר לבד, אך גם בזכות אבותיו ובזכות אשתו הכהנת טז).

ביומי נעוריו יצק מים הוא ור"ה בריה דר"י חברו על ידי רבא יז) ויהיו

ח) יש לשער, כי הכהנת היא בת חבש סולמה, והיא לא מיתה אחר בעלה, כי להיותה כהנת התנאתה עליו בכבוד משפחתה, ואם אין רמיז לדבר יש זכר לדבר כי בת חבש סולמה היתה שוטה לעצמה (סנהדרין י"ד) וידוע בכ"ש היא עניה, ולא היה מן הנמוך לה להתבזות ולעשות לעצמה, אם לא מבני היוב הכובר ביניהם. עפ"ז נמצא פתרונים למאמרי ר"פ בענין הזה, אבר יען לבלתי עלות לקחת אחת רק לדעת מדבנה: אחר כך פשט מתון וסיב אחתה. אחר ר"פ נחום דרבנא וסיב אחתה (יבמות ס"נ) ופירש"י המתן עד התבדוק מעוברת אלא תהא נשה וקנסרניה.

ט) הוריות י"ב ע"ב.

י) שבתות קיימת לך (פסחים קי"ח).

יא) זאת נראה מכסיותיו הרבות אבר אקלע למקומות רבים. ועוד: ר"פ הוו ליה תריסר אלפי זוזי בי חוזאי (ב"מ מ"ו).

יב) שבועות לא פסיד (ב"מ ס"ה).

יג) אחר ר"פ האי מאן דמצי למעבד שכרא ושתי חמרא קעבר מצוה כל תעניתיה (שבת ק"מ) ולאה במחברתי „לחוים הדברים" גד 15.

יד) אחר ר"פ מי לאו דרמאי שכרא לא לחעתהי (פסחים ק"נ).

טו) הוריות י' ע"ב.

טז) אחר ר"פ מי לאו דנסיבת כהנתא לא לחעתהי (פסחים מ"ב) ולפי דבריו מיוסבת נפלאות קוביח התוספות שם.

יז) אחר ר"פ בדק לן רבא (עירובין נ"ח) ועוד: אחר רבא כי אתא פסקא דדינא לקמיכו. ועוד במקומות רבים, עי' סה"ד, ובאר רבי מוסא נדק אבר לא לפניו חנף יכוח, ידבר אחם לפעמים גם קנות בדאותו דבר אלא כבנוני, בקבלו אותו ואת חברו „קאקי מורא מבאחי גליתא דאמרי" (בתובות ס"ה ב"נ) שהוא כמו לאמזרים. אם אמנם רש"י ז"ל כתב: על שם זקנתם והגאון רש"ח ז"ל כתב: ע"ש חכמתם, עפ"י מה שאמרו (ברכות י"ז) „הכוחה אוז בחלוש יפשה לחכמה", אבל הנכון כדברי החכם בעל המאביר שהוא האר לאמזרים (ע"ש ערך קק)· ולהיות רבא רבו של ר"פ נמצא פעמים רבות שהיו הבאים אחריו מסופקים לפעמים במימרא מי אמרה, רבא או ר"פ כמו (ב"מ ל"ז) אמר רבא ואיתימא ר"פ.

גם שניהם יקרים ונכבדים בעיני מירם מאד, ויקראם צדיקים ה) ואת נושא מאטרנו קרא גם בשם „ירא וחרד" ו). גם היו להם מהלכים את אביו ואותו כבד על פני חברו ז) ואחרי מותם היה ר"ש לראש ישיבה בעיר נרש ור"ה לראש כלה ורבים היו תלמידיו; אם אמנם לא מצאו בו את אשר מצאו ברבא רבו, וימצאו מקום להתאונן, אבל לא הוציאו מחשבתם משפה ולחוץ רק ברמז ח). את תלמידיו אהב אהבה נאמנה ורבים מהם היו מאוכלי שלחנו ט), אבל לעמת זה שנא את אנשי עירו תכלית שנאה, על אשר היו רעים וחטאים מקטנם ועד גדולם י).

ר"ש היה חם על כבוד עצמו מאד, ולעתים לא רחוקות התביש אם לא נהגו בו כבוד הראוי לו יא) וכן היה חם על כבוד כל ת"ח, ובמלא מובן המלה קים: „יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך", עד שהאמין באמונה שלמה על איש שדבר ברה אחר מטתו של מר שמואל, שנפל קנה מהגג ופצע את מוחו, שהוא הענש על דברו בו יב). מעולם לא נדה ת"ח יג). בבואו

ה) הוריות י' ב' וכסופה ל"ת ת': „הני תרי תלמידי דהוו קיימי קמיה דרבא, חד אמר מקרון בחלמאי מה לך טוב וחד אמר מקרון בחלמאי ויפתחו כל חוסי בך, ת"ל תרווייהו לדיקי גמורי להון מר מלהבה ומר מירחם", וים לבעל כי בני התלמידים הללו הם ר"ש ור"ה בריה דר"י.

ו) רבא קראו „סודני" (ברכות מ"ד) ופירש"י ע"ש סוד ד' ילמדו (מנחות ע"ח) וכן בערוך. אבל לפי גרסת הגאון בעל שד"ח סולנא ע"ש בהוא חזן אבא סולנא. וכ' תניא בריה דרב חיקא אמר עליהו: כיון דחזיתינהו תבתהון עלוותי כס' רבון דיתרחל ובריבנא עלייהו תלתא (שם ג"ח).

ז) אביו הוה קאזיל בשוקא ור"ש מימיה ור"ה מסנדליה (פסחים קי"ח).

ח) תענית ט'.

ט) כתובות ק"ו.

י) אמר ר"ש בשמיה גדם תרביה, תסביה ומליחיה. אמר ר"ש לא אבה גדם שמע דבר ד' (חולין קכ"ז) וכן רב התחזן עליהם הרבה מלך ויתאר מדותיהם בנעשים סחורים: אמר ר"ג אמר רב נרבאה נסרך מני כבך (שם).

יא) ר"ה בריה דר"י חלב על לגביה ר"ש וכו' חיכסיף (ר"ה י"ז), רב בימי בר אבי הוה מקבי ליה וכו' נפל על פניה אמר לחמא לינלן מכסופי דסימי (תענית ט'), ר"ש הוה מסקי וכו' ולא קם מקמיה ולישקיד (קדושין ל'), אמר ר"ש והתידנא חיתערבו בהו כוהלי, ולא היא חיתתא בעא מיניה ולא יהבו ליה (שם ע"ב, ועי"ש רש"י והוס' וע"ע בסנהר שם ס' תוכחת י"ב אמר „דברים לחדיה" להגאון ס"ר ז"ל ובהערת המו"ל שם, והגאון הרמ"ם ז"ל שער, שעפי"ז יובן אמר ר"ש (שבת קי"ח) לדידי חסדן ולא הוה בי) עוד נמצא: אמרו ליה רבנן לר"ש אמאי פסיעה בעליים היא חיכסיף (ב"מ ס"ח), ר"ש חקלא לבי ר"ש וכי ולא היא לאיסתמוטי נפשיה הוא דעבד (ברכות מ"ג) ופירש"י ר"ש חכסיף והסמיט עצמו בבך. (דעת הרמ"ם בגליון הש"ס חיכה כן לך מסכנות הגמרא מבמע כפירש"י) מכל זה נראה, ברי"ם חם על כבודו מאד.

יב) ברכות י"ט.

יג) אמר ר"ש חיתי לי דלא אמיתי טורבא מרבנן משלם (מו"ק י"ז).

לעיר הלך מיד לבקר פני החכם שבעיר ח). פעם הכה עד אחד, אשר ענה ברעהו סרה, להיותו מוציא עליו דבה ושם רע, אחר שמצד הדין אין כח בעדותו לחייבנו ג) ופעם נכשלה לשונו לדבר דבר בלתי נאות לת״ח ויצם נ) נגד דעתו והרגלו ד) וכבר ידעו משמשי בית דינו טבעו ותכונתו ולא נתנו לעם הארץ לשבת בבואו לדין עם ת״ח, וגם אחרי שהושיב ר״פ מצד הדין את שניהם ה). עד כמה היו חביבים עליו דברי תורה יעיד לנו הדבר הזה: פעם שמע מפי הונא בר נחמן דבר הגון ומתקבל ויישקנו על ראשו ויתן לו את בתו לאשה ו).

ר״פ כבד את השבת באופן מאד נעלה ז) ויכבד המועדים במאכל ובמשתה ויקרא להם ענג, עד כי לא אבה לפסוק הלכה במועד מפני חשש שכרות ח). בכלל התנגד לצום וענוי נפש ט), עד כי פעם גזר תענית על דבר חסר גשם ולא ירד ויחלש לבו ויאכל י) וזה להיותו בעל בשר יא) והסכן הסכין לאכל הרבה יב) ויהי מפנק ואסתנים, עד שלא יכול להתפלל בבית שנשמע בו ריח דהרסנא יג).

בימי ר״פ כבר נתרחבו הלמודים במדה נפרזה, ומחתימת המשנה עד זמנו נוספו הלכות רבות פשטים ודקדוקים במשנה, חדושי הלכות ודעות מדעות שונות יד). במבט קל על פני הש״ס נראה תכונת ר״פ בהלכה ובאגדה, הוא לא אהב הנצחון, וקושיותיו הן על דרך „תורה היא וללמוד אני צריך״

ח) ר״פ לקלע לתוכך אמר לו ליכא צורכא מרבנן הכא ליזיל לקציל לפיה (נדה ל״ג).

ג) טוביה חטא וזיגוד מגיד (פסחים קי״ג).

נ) ר״פ ליטעלי ואמר הני רבנן ולימיב בתעניתא (סנהדרין ק׳).

ד) נלמה למטה הערה ט׳.

ה) שבועות ל׳.

ו) הוריות י״ב.

ז) ר״פ גדל פחילתא (שבת קי״ט).

ח) ביצה ד׳.

ט) ר״פ התנגד לתעניות וענוי נפש. גמה מדת העצב (תגיגה ד׳) ונפלחים דגריו על הכתוב (זכריה ח׳ י״ט) „כה אמר ד׳ צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה״ קרי להו צום וקרי להו שמחה? אלא לאו ה״ק בזמן שים שלום יהיה לששון ולשמחה, אין שלום צום. אמר ר״פ ה״ק בזמן שים שלום יהיה לששון ולשמחה, ים גזרה צום אין גזרה ואין שלום לעו אתעניו לעו אין מתעניו. גראה דעתו שהרבות לחדול מהתענות בזמן שאין גזרה, אף אם אין שלום, לבד מעי נאנ שהוכשלו בו גדות כדמסיק שם (י״ח י״ח).

י) תענית כ״ד.

יא) כ״מ ס״ד ועי׳ בס״י תענית י״ח.

יב) תענית י״ח.

יג) ערובין ס״ה.

יד) כלכות מ׳.

MTA AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

לא אהב להלוק על מוריו וחבריו, או לקים דעה אחת משתי דעות חולקות ולבטל אחת ולהכניס את ראשו במחלקת, רק יצא ידי שתיהן ה) וכן עשה פשרה בין המקרא והמסרת ו) ובין ברייתא לברייתא ז) ורוב דבריו המה באורים והוספות טעמים וישובים על דברי מי שקדמוה, ד) ועל המעט נמצא לו חדושי הלכות אשר חדש.

לבד מחכמתו הגדולה בתורה היה חכם במלי דעלמא, ויהי נזהר מאד בהליכותיו ה). הרבה נסיונות קנה לו בדרכי החיים ובהנהגות התבל לרגל מסחרו ולרגלי נסיעותיו ו) ויקים בנפשו: „איזהו חכם הלומד מכל אדם". הוא למד חכמה ודעת גם משיחות אנשים פשוטים והמון עם הארץ ומשליהם הנודעים בשם: „אמרי אנשי" וגם מהם הוציא תורה וימצא בם תועלת להורות דעת את העם ז) ובכח משל בפי המון ישאל לפעמים על דעת

ה) למד ר"ש הלכך ממרינהו לתרוייהו נרוך זוכר הברית ונמען בבריתו וקים במאמרו (ברכות י"ט), הלכך ממרינהו לתרוייהו רוב המודעות והלל המודעות (שם ע"ב ופ"נ), הלכך ממרינהו לתרוייהו רופא כל בשר ומפליא לעשות (שם ס'), הלכך בעינן כזית במקום מרה ובמקום שהיא חיה (חולין מ"ו). הלכך בעינן רוב עבין ובעינן רוב הקיפו (שם ע"ו) כתלב בבר הערלו ע"י הנתון מהר"ן היות והד"ר נרן בהולדתו.

ו) ר"ש למי כתיב כי יהן וקריון כי יוהן, הא כיצד בעינן כי יוהן דומיא דכי יהן מה יהן לדעת לף יוהן לדעת (ב"מ כ"ב), מה עבד דיהיה ליה לף עובד דיהיה ליה (שם ל'). ג) סנהדרין מ"ב: ועוד במקומות רבים.

ד) לבהדקדק תמלא נדברי ר"ש עפ"י רוב „במע מנה" „הלכך" „תפילו" ע"ד: תחת דבר... שתים זו במעט (עי' לדוגמא ערובין ס"ד. העתיק כ"ו. כתובות ל"ו: נטין ע'. ב"מ נ"ב: סנהדרין י"ח, ס"ו, ל"ג ועוד במקומות רבים).

ה) נרכות ח'.

ו) פעמים רבות נמלא ר"ש לקלע (נרכות מ"ב. שם מ"ב. מנלה כ"ח, נדה ל"ג ועוד במקומות רבים.

ז) לחיזי לתוסף שם כל המאמרים הסנורים בפי ר"ש בשם „אמרי אנשי": כד מפתח בבי מערת בר חמרא מוך בקוך וגני (ברכות נ"ט), נגבא לתוש מחתחתא רחמנא קרי (שם ס"ג לפי גרסת ע"י), כד מסלים בערי מבדא נקים ואתי הגרא (ב"מ נ"ט), לחתך גוצא נחין ולחים לה (שם שם), בת דינא בעל דינא (סנהדרין נ"ה), נפיבי נמלי סבי דעשוי מבבא דסוגני (שם נ"ב), תגב לוכחך לבעל דבבך תסחמע (שם נ"ה), גדירתיה לאתמהה בפוב ליה תיתלי ליה טוב בדיקגיה וגלח בבעת חוכא מיניה (שם נ"ו), ניוכא עד עבדה דרי לא תבזי תרמאה בתפיה (שם נ"ח), בבוי ליה למר דלא ידע מייבי ליה למר דלא ידע ווי ליה למר דלא ידע בין טב לבים (שם ק"נ), בתהרא דמרה ביתא הלא ליה זניה תמן קולבתי רשיא קולניה תלא (שם שם), ברכותתא ובוגרא עבדו הלולא מהרבי דבים נדא (שם ק"ה), מסגני ובילבי הוה תוזן לנבר נגדי (שם ק"ו), להוט ונפיל תורא ואזיל ובדי ליה סוסיה בתוריה. שם בני תימרא בקתא מבקא דא"ל חזיתיה לבר מחוזא דסחא במיא וסליק ותכריך בסדינין ואותבא עליה ומתא מיניה ולא הודעתי לי (חולין כ"ח).

רבותיו ח) כללים רבים יקרים מפז בדרכי המסחר ובטיב העולם ג). כמתנגדת לכל המדות הטובות והמשבחות האלה נמצא לו גם צל מדה לא טובה: אי־נדיבות נ). כאביי ורבא רבותיו האמין גם הוא בחלומות ד) ומה טיבו של „יוסף שדא" הנמצא בביתו ה) אין בידנו לברר. יש מיחסים לו גם חכמת הרפואה ו), אך אנחנו לא מצאנו זאת בהכרח.

ח) ברכות ג"ט ע"ח.

ג) אמר אמוראי נפישי אחי ומכחמי אכב בזיוני לא אחי ולא מכחמי (שבת ל"ג), כל אנב נבייה בעיא, כל אברתי ספק אחי ספק לא אחי ודאתי מעות הרעות הן (פסחים ק"נ), זרע ולא יזכון אע"ג כי הדדי ניעבו הני מבכרין, זבן ונא מיזול, טוס ולא תספין, שפין ולא תבני אכל העוסק בצנין מתעשר, קפון זבין אכעא, מתון ואזיב אחתא, נחות דבעא ומסיב אחתא, סק דבעא ואתר בובצינא (יבמות ס"ג), דשני נברא חיקרי בסיפי בבא ותיזיב (בב קי"ח), כל מילי מעלי עתיקי לבר מתמרי אכרי והכסנא (כ"ב ל"ג).

ג) ר"ש סליק בדבעא וכו' ת"ל חייא בר רב מדשתא במא עני בא ליזך ולא פרנסתו, הכוא עניא וכו' דאתא לקמיה דר"ש לא מזדקין ליה (כ"ב ע').

ד) ברכות נ"ז. סוטה ל"ה. סנהדרין נ"ג.

ה) פסחים ק"י. חולין ק"כ.

ו) הגאון בעל סט"ד בבם בו"ת זקן אהרן מנמכא (כ"ה י"ז) נביהו ליה זוודתא, ובחמת ים מבם רחיה לסחור.

ר' אברהם הבדרשי ותכונת ספריו.

ר' אברהם ב"ר יצחק (בעל „הרי בשמים", דרושים, שאלוניקי תקנ"ג) בדרשי, המכנה „אברם אנבוניט", חי בראשית המאה הראשונה לאלף הששי. השם בדרשי מוצאו מעיר Beziers אשר בנגב צרפת במחוז Provence. אם נשים מבטנו על עיר מולדתו ותולדותיה נראה כי בש' ד"א תתקי"ג כבר מצאה לה שם ההשבלה קן לה, וכאשר סר שמה הראב"ע בדרך מסעו מלוקא שמחו גדולי הארץ לקראתו [1]), כפי עדות ר' ידעיה הפניני (שו"ת הרשב"א כי' תי"ח). בשנת ג"א תת"פ היתה Beziers עיר מושב הרומאים ונקראה Julia Bittera או Biterae. העיר עומדת על ראש גבעה ועל ידי יפיה והקסם אשר שפך עליה הטבע היתה למלה בפי העם: Si Deus in terris vellent habitare Biterris! („אם ירצה האלהים לשכן בארץ יבא לבדרש"). בימי נעוריו היה ר' אברהם בפירפיניא (Perpignon) וילמד אצל ר' יוסף האזובי (בעל „קערת כסף") ויתרועע לר' מנחם המאירי (נולד ה"א ט'). בשנת ה"א מ"ד היה מושבו בנרבונה (בעת רעש המלחמה) ובשנת ה"א נ' היה בבדרש. בעת ההיא היה (בדרך מסעיו) בלוית המלך Sanco IV. והמלכה מרים די מולינא, הנשיא ר' טודרוס הלוי בר' יוסף אבולפיא [2]). ר' טודרוס היה חכם גדול בתורה ובעניני העולם. גם משורר נעים והיה מרואי פני המלך בתור רופא או שר האוצרות. בשנה ההיא נסע ר' טודרוס בלוית המלך והמלכה לצרפת להשלים עם מלכה פיליפ. ויהי כבואם לבדרש ותקשר נפש ר' טודרוס בנפש ר' אברהם והאחרון שר לכבוד הנשיא שיר תהלה ויקריבהו לו אשכר [3]). וכן רבים מסופרי הדור ההוא האמירו ספריהם לכבוד הנשיא. כבוא ר' טודרוס לביתו חבר שיר לכבוד הבדרשי בתשובה על שירתו שכבר הקריב להנשיא עוד בהיותו בבדרש. מדברי ר' אברהם בשיריו נראה כי היה זמן מה עשיר ונתדלדל ויהי נע ונד בארץ אחרי אשר ראה טובה מלפנים. בעת שחבר בנו ר' ידעיה הפניני את „בקשת המים" (מצרפת על הרב לס' „בחינות עולם") היה ר' אברהם עוד בחיים חיתו.

---

[1]) כעיר הזאת מגר הראב"ע את ספרו „הסם" על סנגלת התספרים.

[2]) נולד ד' תלפיות תקל"ד ונפטר לחדי ה"ת ס"ו. הוא היה הראשון שהזכיר את ספר הזהר.

[3]) השיר נדפס בכפר „מסביות ככף" (מאמטרדם תק"נ) וקנת סיפים לחביים לר' מנחם וניחוד סיפו „חרב המתהפכת" נדפסו גם' „עמר הסכחה" (ליוורנו הקי"ח).

בימי הבדרשי רבו בנגב צרפת ובטדינת ארגוניה אשר בספרד מתפלספים שלא ירדו לעמק דעתו של הרמב"ם ז"ל ופירשו דברים בתורה שלא כהלכה, בטלו מצות המעשיות ויכניסו בספורי התורה רעיונים זרים ויהיו להם למשלים ואותות בדים, נגד המשכילים ההם עמד הרשב"א (כי העיר אותו ר' אבא מרי ב"ר יוסף הירחי המכנה Don Astrüc En-Duran de Lüneł) לגדר בפרץ ובהריצו מכתביו אל גדולי הדור גזר באלה ובחרם על מי שילמד חכמה יונית ויהגה באלהיות ושבעיות, חוץ מחכמת הרפואה, טרם הגיעו לשנת החמש ועשרים [1]) וספרי המתפלספים נדונו לשרפה. ה"ר אברהם בדרשי חבר ספר „חותם תכנית" על שמות נרדפים ע"פ סדר א"ב, ורבנו בחיי שהרבה להלל (בפרושו על התורה פ' עקב) חכמת שמות הנרדפים אולי כבר ראה ס' „חותם תכנית" כי ר' בחיי כתב פרושו על התורה בימי ר' ידעיה הפניני בנו של ר' אברהם. לפי עדות הכמר De Rossi נמצא רק אֶכסמפלר אחד בעולם מהס' הנ"ל והיא באוצה"ס אשר בליידן. הספר יצא ראשונה ע"י גבריאל פאלאק (אמשטרדם תרכ"ה), והטו"ל כתב מבוא להס', מפתח השרשים על סדר א"ב, מראה מקומות פסוקי התנ"ך, מאמרי חז"ל והערות שונות. את הנרדפים מבאר הבדרשי לא בדרכי הדרוש והקירת הלשון כי אם לפי משמעת שמושם במקרא ובאוריו קרובים לפשט. גם נדפס בצרוף „חותם תכנית" שירו „הרב המתהפכת" (כולל ר"י חרוזים). בשיר ההוא יתאונן המשורר על ירידת ערך השיר בימיו ומאהבתו איתו זכר את כל המשוררים שקדמוהו. השיר הזה העתיק רשד"ל מדיואן הבדרשי (אשר היה ביד אלמנצי) גם כתב הערותיו בצדו, נקדו ומסרו לגבריאל פאלאק שידפיסהו בצרוף ספר „חורם תכנית" ובחוברת מיוחדת. גם מיחסים להבדרשי (וביניהם גם הח' בן־יעקב בעל „אוצר הספרים") שיר „בקשות הלמדין" או „בית אל" ליום הכפורים (ויש מיחסים את השיר הזה לר' ידעיה הפניני בנו) ונדפס בסוף ספר „בחינת עולם" דפוס מנטובה, גם נדפס עם באור ר' דוד אטנזאסר בצרוף איזה שירים לבוכנר (פפד"ט תקע"ב), וגם בהוצאת ר' חיים צבי שוואבאכר עם באור אטנזאסר ות"א (פיורדא תקס"ח). ויש מיחסים לר' אברהם ג"כ „בקשת אלפין" הנדפסה בכרם חמד ח"ד ע"י ר' שמואל חי די לאוואלטא (מכתב י"א) עם פי' המלות מכ"י במנטובה. השירה כוללת אלף מלות המתחילות כלו באות אל"ף. גם את השיר „בתי הנפש" מיחסים רבים (וביניהם בעל „עמר השכחה") לר' אברהם. בשיר הזה ת"ב מלות ובכל תבותיו נמצאת למ"ד ואין בו אותיות הא"ב מל' ולמעלה. הרבה (וביניהם הרשד"ל ז"ל) מיחסים השירים „אלף אלפין" ו„בתי הנפש" לר' ידעיה הפניני, והסבה שלא נדע אל נכון מי חבר השירים, היא—מפני כי רבים מכותבי הדורות חלפו שמו הערבי של ר' אברהם בדרשי „אברם אנבוניט" בשם ר' ידעיה הפניני בנו, (המכנה „אנבוניט אברם" (עי' בכ"י

[1]) תח כל התכתנים נענין הזה לקט ר' מנחם מרי נספר לחד ושמו „מנחת קנאות", נדפס לחסינה בחמשטרדם התקל"ח.

די רוסי). גם כתב ר' אברהם קינה על שרפת התלמוד בפריז (ו' לסדר זאת חקת התורה ה"א ד') וכתב בעל „סדר הדורות" ובעל „שפתי ישנים" כי ר' אברהם חבר פי' למדרש רבה, תנחומא וספרי. לפי הנראה מדברי הבדרשי בשיריו היה ג"כ פייטן, אבל מפיוטיו לא נשאר אצלנו כלום, ומשיריו נשארה אספה אחרי מותו ונמצא ממנה רק אכסמפלר אחד בעזבון יוסף אלמנצי ז"ל, שהנהו כעת בבריטיש-מוזיאום. וזהו תכן האספה: הספר כולל קס"ה דפים, אך י"ט מהם פנוים בלי שום כתב, הכתיבה קשה מאד ועל הרוב מדבקות האותיות זו לזו, הספר איננו מנקד, מדף ז' עד ס"ו הוא דיואן ר' אברהם בדרשי ובראשו כתוב: „מחברת השירים והמליצות אשר למנצח בנגינותיו כל בעלי לשון השוע המעולה החכם השלם ר' אברהם בדרשי ז"ל", באמצע הספר חסרים איזה דפים, ששה דפים הראשונים כוללים שיר „בתי הנפש" (י"ז בתים מיוסדים על י"ג עקרי הרמב"ם) „בקשה" (תבון תפלתי בליל לצור חונה וכו'), „בקשת אלף אלפין", „בקשת הממין" (שמחברה הוא ר' ידעיה לכל הדעות) ו„בקשת הלמדין" מבעל „בקשת הממין" ובסוף „בקשת הממין" כתוב: „זאת הבקשה תחנת כל מלותיה מ"ם חברתיה אני הד"ל באלפי ידעיה הפניני ב"ר אברהם בדרשי ז"ל". ובסוף השיר שני בתים מר' אברהם בדרשי אביו המשבח את „בקשת הממין" וקורא לה „מי זהב". לפי השערת הרשד"ל מאסף הדיואן היה ר' ידעיה הפניני.

אברהם כהנא.

זִכָּרוֹן תּוֹדָה.

לכבוד רעי נאמן לבבי ה"ה החכם המשכיל, המדקדק השלם המפואר אוהב האמת ושוחר הטוב והתושיה כש"ת

מ' שְׁמָחָה פִּינְסְקֶער נ"י

אָרְחָמְךָ אִישׁ אֱמוּנִים יְדִיד יָקָר אַתָּה,
אֶת לוֹחֲמֵי נִלְחַמְתָּ אֶת רִיבִי רַבְתָּ.
מִכָּל סַגְלוֹת חֶלֶד מַה־לְּנַפְשִׁי נָחַמַדְתָּ!
כְּשׁוֹשַׁן מִפַּעֲלֵי לֶעֶץ שָׁמֵשׁ הוֹצֵאתָ
מִיּוֹם אֶת־בְּרִיתְךָ שָׁלוֹם לִי נָתַתָּ
וְלֹא שָׁלַוְתָּ עֲדֵי בְצַר לִי הִרְחַבְתָּ
עֹז אֱמוּנָתְךָ מִפִּי אוֹתוֹת יָסַדְתָּ.
תִּשְׁכַּח יְמִינִי אִם מֶנִּי יִשְׁכַּח
אַךְ אַחֲרֵי רְאִי חָזִיתִי אַף עַתָּה
חַסְדְּךָ הָאַחֲרוֹן בָּעֵת לִי הִפְלֵאתָ
אֵת כָּל הַחֲרָדָה עָלַי שִׁבְרִי חָרַדְתָּ
וְאִם תָּמוּשׁ בְּרִיתִי לָךְ עַד בְּלִי יָחַי.
אֵיכָכָה צָדָק וְיָשָׁר לְנֶגְדְּךָ שַׂתָּה
דברי אוהבך לנצח
וְלַעֲרָתָה לִי אָח דָּבֵק נוֹאַלְתָּ.
אליהו מרדכי ווערבל.

זכרון לשחבד"ל

(שמואל חיים בן דוד לולי)

מאת אברהם בן מרדכי כהנא.

בין השרידים אשר ה' קורא, שכל חשקם ועמלם בתורה וחכמת ישראל ויזכו להפיץ אורה ויפעה, ראוי להזכיר שם אחד מקרובי המנוח שד"ל קרבת בשר מצד אמו ויותר קרוב אל לבו בדעותיהם ובאהבתם לתורה ולמחקר. האיש הזה הוא המנוח ר' שמואל חיים בן החבר ר' דוד לולי, הנולד בגורייאה ביום ו' שבט התקס"ח (1788) ומת בעירו י"ח אייר התר"ג (1843).

אביו ר' דוד היה איש נאמן רוח וישר הולך, בקי בחדרי התורה והספרות הרבנית. אשתו ילדה לו חמשה בנים ושתי בנות, אך שלשה מבניו מתו בקטנותם, ונשארו לו אך הבנות ושני בנים: שמואל חיים בכורו ואחיו שלמה. שני האחים הנכו בתורה בבית אביהם ושניהם עשו ויצליחו, אך הראשון הגדיל ויקדש את עצמו כל ימי חייו לתורה ולחכמה. עוד מילדותו חֲנן שחבד"ל[1] בכשרון ללמודים ורוב שכל ובינה וטרם כלו לו תשע שנים כבר היה בקי בתורה והתחיל ללמוד משנה ואחר ששה ירחים גמרא מפי איש צדיק וחכם כמוהר"ר משה חפץ, ולשנה השניה כאשר מת רבו הנ"ל ועשו לו תלמידיו הספד קטן, מלבד ההספד שעשה לו הקהל, חבר הוא קינה אשר קוננו שאר התלמידים בקול על מות רבם. בשנת החמש עשרה לחייו נמנה למסיע בלמודים בת"ת ואחר חמש שנים הפקידוהו למורה כללי ומנוהו לרב, ויהי אוהב את תלמידיו והם אהבוהו, כי כל הפצו ומגמתו היה רק להשכילם ולהדריכם בדרך הישר, גם כל אנשי הקהל אהבוהו, ובכל זאת עברה לפעמים רוח תחרות בינו ובין ראשי הקהל ובקצפו עליהם יצא מבית המדרש לבלתי שוב אליו עוד.

יציאתו משם היתה בחדש סיון תקע"ו והיציאה הזאת הסבה לקרב שני לבבות ישרים ותמימים אשר היו ראוים להתקרב, כי מיד אחרי עזבו את עירו מצא לו מצב בעיר טריאסטי, ויהי שם למלמד בבית אחד מנכבדי העיר שלש שנים תמימות; ובששה חדשים אחרי שבתו בטריאסטי בא אליו לבקרו הבחור שמואל דוד לוצאטו, והוא עורנו רך בשנים אך כבר מלא חכמה ודעת, והחלו לדבר יחד „ולהשתעשע בדברי תורה וחכמה" (כדברי שד"ל בעצמו) וישמחו כי מצא האחד את לב חברו כלבבו באהבת האמת והצדק ובאהבת הבקרת והחקירה החפשית בלי משא פנים. ומן אז והלאה כל ימי היות שחבר"ל בטריאסטי לא עבר יום אשר לא השתעשעו יחדו

[1]) מסר „בנעמי לסנתו הטהורה מזק ידי סד"ל עוד מעעודיו עד זקנתו לעבוד עבודת ה' ק", כעדות סד"ל בעלמו בנכוכי העתים תקפ"ט עמוד 76.

בדברי דעת, וקשר חזק של אחוה ורעות נקשר-ביניהם שלא נתק כל ימי חייהם. רשד"ל גבר אח"כ מאד, וילך מחיל אל חיל על שדה ההכמות והמדעים ושמו יצא להתהלה בכל הארץ, אך זכרון הזמן שחי בטריאסטי ביחד עם שחבד"ל וזכרון הוכוחים שהתוכחו שניהם בעת ההיא עשה עליו רשם חזק אשר לא מש כל ימיו מלבו ובכל כתביו יספר וידבר בשמחה וענג ע"ד העת המאשרה ההיא [1]). כמעט רוב מכתביו שהחליף שחבד"ל עם יש"ר נכתבו בזמן היותו בטריאסטי ובעל „מאמר הנקוד" הנזכר בהמכתבים [2]) הוא רשד"ל אשר היה אז בן ט"ז שנים, ואח"כ הסכימו שחבד"ל ויש"ר לדעותיו הנזכרות במכתבים ההם [3]). בחדש סיון התקע"ט שב שחבד"ל לגוריציאה למצבו הראשון בת"ת ואז החל להחליף מכתבים את שד"ל, מתּכביו נדפסו רק אגרות ושירים אחדים. שירו אשר כתב לחתונת שד"ל בש' התקפ"ח נדפס בבכורי העתים תקצ"א עמוד 165; מזמור אשר כתב לשד"ל בשנת תקפ"ה בחלותו ויחי מחליו נדפס בבה"ע תקפ"ח עמוד 167, אך יחסו את השיר בתכן הענינים, בטעות לשמואל חיים לוצאטו, כי שחבד"ל חתם את שמו שח"ל ולא בדקו היטב באותיות שמו. גם ב„אוצר נחמד", שהוציא החכם בלומענפעלד במחברת הראשונה דף 79 נדפסה אגרתו לשד"ל המתחלת: „נא ידידי! אל תדינני לכף חובה", ואחרת שם דף 87 תחלתה: „דבריך הראשונים בענין החלומות" ובמחברת הרביעית דף 133 נדפסה אגרתו ליש"ר שהתחלתה: „ידעתי כי לך לבדך חטאתי", ואחרת דף 141 המתחלת: „עלין לבי באגרתך" ועוד אחרת בדף 152 התחלתה: „הנה הקשבתי למציתיך". גם כתב בשביל תלמידיו דקדוק להה"ק בלשון איטלקי ומעיד עליו רשד"ל כי „לו נודע על פני חוצות היה עטרת תפארת לשמו הטוב" [4]). הספר נמצא בכ"י ביד בנו הפרופיסור אהוד לולי בפדובה וביד הח' הרופא יעקב חפץ בגוריציאה, והזכירו הח' אהוד לולי בהקדמת דקדוקו הנדפס בל' איטלקי בעיר מילנו 1886. תלמידי שחבד"ל זקנים ועודם חיים כעת ורבם בעיר גוריציאה ויספרו עליו שבקיאותו בכתבי הקדש היתה כ"כ עצומה כששרו לפניו טעמי פסוק אחד, היה מגיד תיבות הפסוק, הספר והסמן אשר הוא שם. הרבה מתלמידיו השתלמו אצלו בלמוד להה"ק וכה"ק וביניהם היה אברהם חי מורפורגו, אשר חבר קינה יפה במות שחבד"ל. הוא יסד בטריאסטי את המכה"ע „הרץ לבני ישראל" (Corriere Jsraelitico) ומת שם בשנת התרכ"ז. בן אחותו של הח' הנ"ל, ר' דוד מורפורגו, יושב כעת ג"כ בטריאסטי אצל משפחתו הנכבדה. הוא אזן והעריך הלוח לארבעים דורות מלאכת רשד"ל לוחות מתקנים בתכלית השלמות למצא בנקל כל יום ויום במשך ארבעים דורות, בין מנין ב"י למנין הנהוג בעולם ולהפך, ועוד לא יצאה המלאכה

---

[1]) לקח „בית המולך" לסכם ג' לד 11, „מולך נחמד" ח"ד לד 54—47, „פניני שד"ל" לד 169, תולדות שד"ל בלבון מיטלקי לד 67 ועוד.

[2]) שנדפסו ב„מולך נחמד" ח"ד לד 156—133.

[3]) כעדות רשד"ל במולך נחמד ח"ד לד 54.

[4]) „בית המולך" לסכם ג' עמוד 12.

הזאת לאור ונמצאת אצלו בכת"י. בנוגע לתכונת רוחו היה שחבד"ל איש מתון בדעתו ונוח בדבורו, חוקר ומבין בכל דבר שבא לפניו. בשנים האחרונות לימי חייו נתחדשו דברי ריב בינו ובין מנהיגי ת"ת ויעזב עור הפעם את משמרתו ויתפרנם מהוראות שעה. בין התלמידים אשר היו לו אז היה ג"כ העלם, המצוין בכשרונותיו והלך רוחו, אלחנן ישעיה אסקולי [1]) וכשמת שחבד"ל חבר עליו תלמידו ההוא בדאבון רוחו קינה בשפת עבר [2]). בן ל"ד שנה לקח לו שחבד"ל אשה יפת תואר ויישרת לבב מרת מלכה לבית לו-צאטו, ותלד לו שני בנים ושלש בנות. בנו הבכור כמ"ר דוד למד חכמת הרפואה בפדובה ויהי רופא מומחה בטריאסטי, הוא חבר ספרים שונים בל' איטלקי גם ידיו היו רב לו בשפת עבר ויכתב מצבת אביו כאמור למטה, גם ידע חכמת הציור כפי מה שכתב לי אחיו הפרופ' אהוד באחד ממכתביו וז"ל: „אדוני אבי לא עשו לו תמונה בחייו ורק אחי ז"ל שהיה אמן יד גם במלאכת הציור, אע"פ שלא למדה מעולם, צייר לנו מכח הזכרון כשתי שנים אחר מותו את דמותו וצלמו ועלתה לו, שכל מי שהיה מכיר את אבינו הכיר גם דמותו", ויומת דוד בטריאסטי בשנת תרמ"ד. והשני הפרופ. אהוד הוא כעת מו"צ בפדובה וחוץ ממאמריו במ"ע הוציא לאור ספריו: 1) Dizionario del linguaggio ebraico-rabbinico etc. (Padova 1867) הוא ספר מלים תלמודי אשר לדאבון רוחנו יצאה ממנו רק מחברת ראשונה אות א— אחריות; את הספר הקדיש לכבוד הפרופיסור אסקולי. 2) Corso di grammatica della lingua ebraica (Milano 1886) וגם בספר הזה נוכל להתפאר כי נחמד הוא מאד בכמותו ואיכותו ובצדק נוכל לאמר להח' המחבר „יישר כחך בדקדוק לה"ק!"

---

[1]) המכס המצוין הזה נולד גנוליליאה ט"ו תמוז תקפ"ט (1829) ויהי תלמידו של שחבד"ל בלה"ק וחכמת התסגון וידיעת המסחר למד מלבד אחי שחבד"ל כ' שלמה לוצי. המלי"ף מכתבים עם רשד"ל, גם מיכאל-גר, יוסף תלמוצי ועוד. היה רע חניג ליס"ר וחכמר הגלרי המלמד והיסודר נספח ענר סטיפאן קוליאנלין והיה חניג כ"כ נעימי רשד"ל עד שהקדים לו החקרון את ספרו „וכוח על הקנאים". אסקולי הנהו פרופיסור נומחה בנית מדרש החכמת והספרות (Accademia di scienze e lettere) בטילאנו ועל הקתדרת ההוא יושב עד היום. חבר מצרים רבים בפילולוגיה (עי' „דור ואחריו" למחבר לייבעם ז"ל).

[2]) הקינה הזאת נתלחה מלבד ידידי הפרופ' אהוד לוצי נ"י, אך רבה מעשהם ואתעתיק פה המעט שנותר ממנה: „ויהי נעות ענר אחל הגלחן והמדקדק העלום, החכם הגדול אסל למד תורה הרבה בישראל, כל ימי חייו כמ' הח' כ' שמואל חיים בר מענלת החבר כ' דוד לוצי ז"ל, ויסח את קולו הלעיר מתלמידיו אלחנן אסקולי הנלחם ויבך ויקונן עליו ויאמר:

עַל־מָה בָּל־אִישׁ בְּבְכִי קוֹלוֹ מַרִים . . . . . .

„בֵּיתוֹ וְקַהֲלָתוֹ בִּילַל יְרָמָעוּ, גַּם עֲדָרֵי תַלְמִידָיו מָרָה . יְצַוָּחוּ . . . . . .

„עַד כִּי יִהְיוּ הֵם לֹא עוֹד יִשְׁבָּחוּ, גִּילָם בָּאֲשֶׁר תּוֹרָה מִפִּיו שָׁמָעוּ . . . . . .

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

„אֶל יוֹצֵר כֹּל תִּסְנֶה נַפְשׁוֹ זֶה, תִּדְרוֹשׁ עָלֵינוּ בְּרָכָתוֹ וְאֹשֶׁר

„שַׁדַּי בַּקְשָׁתָהּ יִשְׁמַע, כִּי יוֹשֶׁר רַק מִפְעָלָהּ הָיָה, חַן וְצִדָקָה". —

שחבד"ל לא זכה להאריך ימים וביום ל"ג לעומר ש' התר"ג שלח את בני ביתו לשמוח בשמחת היום בנסיעה לעיר קרובה, ולא נשאר עמו בבית כ"א אחד מבניו, ויהי הוא יושב שקט וקורא בחדרו לבדו, וישבר אחד מעורקיו ויפול ארצה וימת, טרם הגיע אליו בנו אשר היה ברגע ההוא בחדר השני, ותבהל משפחתו בבואה הביתה וכל העדה כלה בכתה במותו ותקונן על אבדן איש ישר ותמים. בין הקינות הרבות שנכתבה על מות שחבד"ל ראויה בפרט הקינה הנשגבה המתחלת: „אוי לנו, כי בא השמש ותחשך כל הארץ" וכו' מאת המשורר יוסף אלמנצי, אשר היה גם הוא בבני בריתו, הנדפסת ב„יד יוסף" צד 87—83. על מצבתו נחרתו הדברים שכתב בנו דוד וזאת היא הנוסחא: „ויקרא ה' אל שמואל ויאמר הנני, ציון קבורת איש חכם ונבון ומדקדק עצום, רודף שלום ואוהב אמת, כ"מ החכם ר' שמואל חיים בר מ' החבר דוד לאלי ז"ל, אשר הרביץ תורה בישראל מנעוריו עד יום מותו, נולד ביום ו' לחדש שבט התקמ"ח, ביום ל"ג לעומר התר"ג נפטר.

לָקַח מֵעֵט, הֵרְבֶּה נָתַן לוֹ קָבֶר,
מֵאֵל גְּמוּל יָשֻׁרוֹ, כָּבוֹד מִן־גָּבֶר.

גם אחי שחבד"ל ר' שלמה היה בקי בספרות העברית. הוא חבר ג"כ והוציא לאור בל' איטלקי ספר על קורות הימים, ומפרטי תולדותיו נדע אך מעט מזער. הוא היה בן משק בית הורי הפרופ. אסקולי ומורה להאחרון בחכמת החשבון וידיעת המסחר, וכאשר מת אבי אסקולי מסרה אמו את מסחרו בית מעשה ניר ביד ר' שלמה לולי. גם היה כותב מהיר בלה"ק, כפי שנראה ממכתבו להוריו הנמצא ביד כותב הטורים האלה. ויהי חביב בעיני המשורר אלמנצי כנראה מהשיר שכתב לו האחרון על ספרו „הגיון בכנור" ששלח לו למנחה וכתוב עליו בראשו: לחכם ונבון ולכל תבלית הוא חוקר כמ"ר שלמה לולי מעיר גוריציאה יושב עתה בטריאסטי מאת הצעיר המחבר כואת אליו דובר:

אִם בַּת שִׁירִי יִלֵּדִי כָּזֶב הִמְלִיטָה,
הַצֵּל תַּצִּיל אוֹתָהּ מִיַּד קָמֶיהָ;
חוּסָה עַל שְׁלִיָּתָהּ רַחֵם בָּנֶיהָ,
לֵב הַנּוֹתֵן לֹא הַמַּתָּן הַבִּיטָהּ.

ובנוגע לכנוי המשפחה „לולי" אעתיק פה מה שכתב לי ידידי החכם הפרופ. אהוד לולי וז"ל: „ואעיר פה על ענין השם „לולי" שעוד בימי אבי אביו של אדוני אבי היה שם המשפחה „קורטונס", והיא שם כפר במדינת פריאלי באיטליה, ונראה שאז בא הצווי מפי המלכות לקצת משפחות אשר היה להן שם כשם אחד מן המקומות לשנות את שמן, ומשפחה אחת מאותן הנקראות „קורטונס" החליפה את שמה בשם Herzenau ואבי אביו של א"א תפש בשם „לאלי" כי היה עוסק אז בעסקים שלא הצליחו ואמר לא-לי להתעסק בהם, ט"ט אינו נהוג בהמשפחה לכתוב השם לא-לי, רק לולי".

ספרים נפתחים.

א.

ספר „מבניק". ענינו תנועת-הגופים, מאת ד"ר בנימין שרשוסקי. אדעסא, תרנ"ג.

הדר' שרשוסקי — אשר כבר עשה לו שם בספרותנו בספריו הפופולארים „עולם קטן", „מסכת נתוח" ועוד — כבדנו הפעם בספר דק וצנום בכמות מאד: אולם בשביל ענינו הנכבד לא נוכל לעבור עליו בשתיקה, ולא עוד אלא שנחשוב לנו לחובה לדבר בפרטיות על תכנו, כמו גם על ערכו וסגנונו.

המחבר הנכבד שם לו למטרה: לתת לקהל הקוראים, שאינם יודעים שפה אחרת מבלעדי שפת עבר, כלומר לשון המקרא והמשנה, מושג נכון מאותם הדברים ומקרי-הטבע אשר יתנגש אתם האדם על כל צעד ושעל, למשל: מאונים, מוט-התנופה, מגדל-פורח, נדנוד, נפילה וכאלה הרבה. כי השיג את מטרתו — תהי ביכלתנו להחליט בפה מלא רק אחרי אשר יספח אל מחברתו זאת עוד מחברות אחדות בדמותה ובצלמה, כי „דרור אחת לא תביא את האביב בכנפיה", וספר מצער כזה, שאין בו אף חלק קטן מחכמת המכניק והפיזיק, לא יוכל לתת להקוראים מושג נאמן משתי החכמות האלה, שהן כמעט הסעיף היותר נכבד בידיעות העולם והטבע. כל עניני הספר הזה המסמנים בראשי פרקיו, הם: א) תנועה בכלל, ב) גופים קשים, ג) כח המושך בין הגופים, ד) כובד ונפילה, ה) נדנוד, ו) נוזלים, ז) גזים. שבעת הפרקים האלה, אשר בספרי המדע הכתובים בלשונות העמים ישתרעו על כמה עשרות דפים, מצטמצמים בזה בשלשים וששה עמודים בפורמט קטן ובאותיות גדולות; מאליו מובן, כי בכמות מגבלת כזאת אין עוד מקום להרחבת-דברים, והענינים מבוארים בקצור נמרץ מאד. ובכל זאת העקר — כלומר גדרים, כללים ומושגים מעצמות-כחות-הטבע וכלי-מכונה העשוים על פיהם — איננו חסר מן הספר, ומאד ינעם לנו לראות כי בכל אשר התאמץ המחבר לקצר, לא פסח אף על אחד הכללים היותר נחוצים; ובצדק נוכל לאמר, כי הקורא את הספר הזה בשים לב, פעם ושתים, יוכל לרכוש לו ידיעה שטחית מעניני החכמה שעליה הוא דן. אולם ביותר מצטין מר שרשוסקי בסגנונו היחיד במינו: הוא בחר לסגנון מדעי את סגנון המשנה, שהוא מהיר מאד לכתוב בלשונה, היא הלשון המובנת בנקל לכל איש ישראל שקרא ושנה. ובזאת היטיב מאד לעשות, אחרי אשר מטרתו רק להגביל מושגים ולגדור גדרים, שהם כמו הלכה-למעשה, שאינה דורשת עוד פלפולים, כאותם

שבמשנה. הנה, למשל, איך הוא מבאר את כללי הפיזוק העקרים בנוגע לגופים שונים:

„כל גוף אפשר לילך ולחלקו יותר ויותר, ועל כרחך אתה אומר, שהוא קבוץ חלקי החמר דקים מן הדקים, וכח מושך ביניהם מקשרם. אף על פי כן אפשר לגופים להצטמצם, ונמצא: יש ריוח בין חלק לחלק; אמור מעתה: שני כחות מתנגדים זה לזה בין חלקי החומר, אחד מושך ואחד דוחה, ומשנוי ערך האחד אל השני בא שנוי זה בגופים, שפעם הם קשים כגון ברזל ועץ, פעם נוזלים כגון מים וכסף-חי, ופעם גזים כגון קיטור ואויר" (עמוד 6—5).

או למשל:

„הגזים, כיון שאין דבר מעכבם, מתפשטים מאליהם, נמצא הכח המושך בטל מפני הכח הדוחה בתוכם; וכיון שהם נכבשים, מיד מצטמצמים, וצטמצומם לעולם מרובה. זה הכלל: כל מה שהכבישה מתרבה בכך וכך פעמים, מקום זה שהגזים ממלאים אותו מתמעט בכך וכך פעמים, נצטמצמו יתר מדי, הם נעשים נוזלים". (עמוד 24).

הקוראים רואים כי סגנון מר שרשוסקי איננו מדעי במובן הידוע והמקבל אצלנו (כלומר איננו „כלו מקשה"), כי אם נוח וקל להבין מאד, וכמעט נוכל ללמדו על פה. לא נחליט, כי יצלח סגנון כזה בכלל, וכי נקל לברא בו בשפתנו ספרות מדעית בכל מקצעות החכמה במלא מובן המלה הזאת; אנוסים אנחנו להודות כי למען תת כללי המדע וחקותיו בעד העם אין טוב ממנו. להקורא הפשוט צריך לתת את כללי החכמות, חקיהן והנחותיהן בשפה יפה ובסגנון קל; ובדבר הזה מר שרשוסקי אמן גדול הוא, כי מלבד אשר שפתו היא שפת המשנה הפשוטה, הברורה והמדקדקת באחת, הנה גם סגנון לשונו בפני עצמו מושך את הלב עד מאד; ואופן הסברתו נפלא הוא ויחיד במינו; הנני מתרשה מאת הקוראים הנכבדים להביא בזה עוד דוגמה אחת, הנה איך הוא מתאר את המגדל הפורח באויר:

„נאד קל וחזק, שאין בו נקב כל שהוא, מלא גזים קלים מן האויר, וספינה קלה תלויה לו מלמטה, ואתה יושב בה, כיון שאין דבר מחברה לארץ, אתה עולה ופורח. כשאתה רוצה לעלות יותר, אתה משליך לחוץ מן המשא המוכן בה לכך, וכשאתה רוצה לירד, אתה מוציא לחוץ מן הגזים שבנאד על ידי דלת העשויה לכך, אבל לאחת מארבע הרוחות אתה הולך לא בדרך שאתה רוצה. פקע הנאד, מיד אתה יושב בסל המוכן אצלך, שחבלים עולים ממנו וקשורים בקצותה של חופה גדולה מסביב, ואתה מתפטר מן הנאד, וכיון שאתה מתחיל לנפול, החופה הזו משתטחת, ומעכבת בשטחה הרב נפילתך, בכדי שלא תזיק לך, וזהו מגן הנופלים". (עמוד 26).

בסגנון נוח ופשוט כזה כתובה כמעט כל המחברת המונחת לפנינו. פה אין טרמינים מדעים מוקשים, אין לשון-החכמים המסלסלה והמגהצה, אבל תחת זאת הכל מבואר בדברים פשוטים, ברורים ומובנים, כאשר ידבר איש אל רעהו. ומאד היטיב המחבר לעשות כי לא נמנע, בעת הצרך, מהשתמש גם במלים מחדשות (למשל: גליל — Walze, סליל — Schraube, קפיץ — Triebfeder ובאלה) ובמלים זרות, המקבלות מכבר בכל השפות והספריות האירופיות (כמו: מטר, ברומטר, גזים ועוד). אולם בנוגע להכלי הידוע השואף אל קרבו מים אל אויר עלינו להעירו, כי אך לשוא יכנהו במלה האשכנזית „פומפה", יען כי להוראה זו יש לנו מלה עברית „משאבה", ובמקום שיש מלה עברית נכונה ומקבלת, למה זה ועל מה זה נשתמש

תחתה במלה גרמנית בלתי-מקבלת גם ביתר שפות אירופה?! כמו כן עלינו להעיר אזן המחבר כי בנוגע לחקוי סגנון המשנה כבר הפריז, לדעתנו, על המדה הדרושה, למשל, הוא כותב: כח־המושך, כובדו, אורכו, כותליו, דופניו, שינוי, קיבוץ וכו'; בעת אשר על פי הדקדוק העברי צריך לכתב: הכח המושך, כבדו, אָרכו, כתליו, דפניו, שנוי, קבוץ וכו'; במספר הרבים הוא כותב שלא לצרך „ין" תחת „ים". ובכלל לו גם המיר את התמונות התלמודיות „לירד" „לילך" ודומיהן בתמונות העבריות „לרדת" „ללכת", גם אז לא הפסיד הסגנון מאומה; כי האמנם בכתבנו בלשון המשנה פטורים אנחנו מכללי הדקדוק? במשנה באו שגיאות רבות של מעתיקים, או של הסגנון ההמוני בזמן ההוא, ולמה זה לנו לחקותו בזמן הזה?

למען צאת ידי חובת בקרת, עלינו להעיר עוד את המחבר, כי בנוגע לחצוניות הספר החטיא כמעט את מטרתו: הוא הדפיסהו באותיות גדולות ויקצוב לו מחיר יקר מבלי שום אל לב, כי ספרי־עם כאלה צריכים להיות מועט המחזיק את המרובה ולהמכר בזול, למען יוכל כל איש לקנותם בנקל. הן לא לילדים הוא כותב, ולמה אפוא האותיות הגדולות? והיה אם נוסיף עוד לזאת את אשר אמרנו בראשונה, כי בספר הזה אין אף חלק קטן מכל עניני חכמת המכניק והפיזיק, ורבו כולל רק כללים גדרים וחקים יבשים — אם גם מסדרים בטוב־טעם ובכשרון רב — אז לא נוכל עוד להחליט כי השיג בו מר שרשופקי את מטרתו, אשר בפני עצמה נכבדה היא בעינינו מאד. הפעם נוכל לאמר רק, כי אחרי קראנו את המחברת המונחת לפנינו, מצאנו את מחברה ראוי לעבודה הזאת, אשר תוכל להביא תועלת רבה; ומאד שמחנו לולא הסתפק רק במחברת הקטנה הזאת, והוציא עוד אחדות בדמותה ובמתכנתה, אולם בפרוגרמה יותר רחבה ומתקנת וגם בתוספת ציורים, הדרושים מאד בספרים כאלה, שנועדו לאנשים פשוטים הקוראים בהם בלי עזרת מורה. אם כזאת יעשה, אז יביא תועלת רבה מאד לספרותנו ולקוראינו, וספריו יתפשטו בין כל מפלגות העם, והיה לדבר השוה לכל נפש ולכל בית בישראל, כחפץ המחבר וחפץ כל האוהב שפתנו וספרותנו והחפץ לראות בשכלולן.

ב.

„קרבן היום" ציור מחיי בני עמנו ביטים האחרונים, מאת אברהם זינגער. ווארשא, תרנ"ג.

אף כי קטן־הכמות הוא הציור הזה, וגם ערכו הספרותי איננו עולה על ערך כל אותם „הציורים", „רשימות" וה„תמונות", ילידי „המהלך החדש", אשר צצו בשנים האחרונות בספרותנו כעשב השדה, בכל זאת

ימשוך עליו את עיני הקוראים בתכנו המיוחד. בקראנו בו נזכור מבלי משים את תנועת-היציאה, אשר הקיפה לפני שנתים את תחום מושב בני ישראל ואת הרעש הגדול שהטילו בעולמנו הקטן לרגלי התנועה ההיא הצעות הברון הירש, אשר כל העתונים העברים והלועזים היו מלאים מהן והעם ראה את הלפידים וישמע את הקולות, ותהיינה „ארגנטינה", „קולוניות", „אמיגרציון" כל הגיונותיו ושיחותיו. — היום אשר בו נפל חלל הקרבן האמלל, נושא הציור הזה, הוא אחד מימי הבהלה והמבוכה ההם, והקרבן הוא — שדכן אמלל בווארשא — קרבן „עולה ויורד". וזה הדבר: זלמן פיינקאָפף וחיים שוויגדלמאן הם שני „בעלי בתים" בווארשא. זלמן הוא „עולה", אולם „משפל המדרגה", וחיים „יורד", אך — „נצר מגזע משפחה נכבדה". לראשון בת שהגיעה לפרקה, ולשני — בן, אשר „הגיעה לו עת דודים". כמובן. לא אחר שדכן מהיר וחרוץ במלאכתו „כמרדכי שלש-סעודות" מהשתמש במקרה הזה, ויציע את ענין ה„נכבדות" לשני בעלי-הבתים, ושניהם כמובן „אמרו „לדבק טוב הוא". מצד החתן והכלה גם כן לא היתה כל מניעה, וה„ענין" הזה שממנו קוה מרדכי להרויח כמאה וחמשים שקל, כמעט נגמר בכי טוב; אך פתאם התערבה „שאלת-היהודים" ותשם לאל את כל תקות השדכן האמלל: כי שני המחותנים, בהועדם באחד מבתי היין, למען בוא לידי גמר בעניני „השדוך", החלו להתאונן על „השעות הרעות" ויעברו מענין לענין עד אשר החלו לשוחח אודות שאלת-היציאה, אשר העסיקה אז את כל המוחות. אך יען כי חיים היה ציוני נלהב, וזלמן — „ארגנטינאי", כמובן גם כן נלהב, לכן נהפכה שיחתם לאט-לאט לוכוח והוכוח היה למריבה, והמריבה כמעט הגיעה „עד המדרגה אשר האגרופים ירומו אל על לכלות פעלת הלשונות בפעלה מוחשית ומרגשת יותר". טובן מאליו, כי אחרי ראיון כזה לא יכל עוד דבר השדוך לצאת לפעלה, וזלמן גרש את מרדכי מביתו בחרי-אף. בין כה וכה, מרוב עמלו ומרוצתו להזמין את שני המחותנים למקום אחד, הצטנן מרדכי, ויחלה מחלת דלקת הריאה וביום העשירי למחלתו מת, ובזה תם הספור.

אף כי הלך כל המקרים והמעשים האלה טבעי הוא, ובכל הספור אין כל פתאמיות, פליאות וזרות, בכל זאת הלא ראוי לשום לב, כי אך מקרה בודד מתואר בו, ולא יותר. רגילים אנחנו אמנם לראות בישראל שדכנים אמללים כמרדכי אשר אחרי כל עמלם הרב יקפח שכרם, וישארו כאובדי עצות, מבלי דעת במה יחיו את נפשות ביתם הדורשות לחם ואין, אבל הסבה היא תמיד פשוטה: המחתנים לא השתוו ביניהם בדבר כסף-הנדה, או ידי אבות הכלה קצרה משלם להחתן את סכום הנדה אשר הוא דורש „להניח על השלחן" עוד לפני החתונה, ועוד כאלה; אפס כי יבטל שדוך עברי בשביל שהמחותנים באו בריב על „צרות היום", על „פלשתינה" ו„ארגנטינה" — לא שמענו, וגם אבותינו לא ספרו לנו... ובכלל ריב בין שני אנשים כ„מחתנינו" בגלל איזה רעיון או „שאלה" חזיון יקר הוא. אולי

קרה אמנם מקרה דומה לזה בעיר „רבתי־עם" כווארשא, ומר זינגר תאר את אשר ראה או שמע, אך לא זוהי דרך המספר והציר, אשר איזה מטרה לפניו. המספר, בבואו לתאר את החיים הסובבים והמקיפים אותו, צריך להת לנו לא מקרים פרטים, כי אם „מעשים שבכל יום", ספורים אשר יתארו איזה מקרה כללי בחיי העם, המסבב על ידי מצב ידוע של גבוריהם או תכונות־נפשותיהם, ויחד עם זה תהי להם איזו אידיה מיוחדת, איזו מטרה ידועה אשר אליה ישאפו ואליה יקלעו... ואם מנקודת הראות הזאת נביט על הציור המונח לפנינו, כי אז — מספקנו, אם ימלא את דרישתנו זאת... לא נכחד, כי אף אם רק לשעתו נברא הציור הזה, ואין בו כל אידיה בולטת ומצהרת מבין שורותיו, בכל זאת נראה גם בו, את החיים כהויתם, נכיר את „גבוריו" הלקוחים מעולם האמת והעוברים לפנינו כמו שהם נראים לעינינו בכל יום תמיד ברחובות „תחום־מושבנו"; כל שיחותיהם, מחשבותיהם ותנועותיהם מתארות בחרט־אמן, והשתלבות המקרים נכונה היא עד מאד. אולם גם פה נכשל המחבר בדבר אחד נכבד: מיתת השדכן באה שלא במקומה, ומלבד שהיא לא מחזקת, כי אם מחלשת את כח הרשם אשר יפעל הציור על הקורא, הנה גם יתרה היא לגמרה. מה היה הספור חסר, לוא נפסק באותו הרגע, שבו גרש זלמן מביתו את השדכן האמלל, כלומר: באותו הרגע שבו נודע להאחרון כי אבדו כל תקותיו, ובני ביתו ירעבו לחם כמאז?... כי שב מרדכי אחרי כן אל ביתו אבל וחפוי־ראש — מי לא ידע זאת? והאם לא אחת היא לנו אם נחמתהו אז אשתו כי „הכל בידי שמים" וכו' או שפכה עליו מבול של נאצות וקללות? זאת ועוד אחרת: המקרה הזה מתנגד גם לשם הספור, כי מה ענין שמיטה אצל הר גריזים? מה ענין מחלת מרדכי ומותו אצל שני המחתנים הנצים בדבר „פלשתינה" ו„ארגנטינה"?! נשער נא בנפשנו כי, תחת להתוכח בדבר שאלות היום, חדדו המחתנים בבית־היין זה את זה בהלכה, לא באו בריב כליל, והשדוך נגמר בכי טוב — האם אז לא מת מרדכי במחלתו אשר חלה? העולם כמנהגו נוהג: כל המצטנן יחלה, ואם התגבר עליו מחלתו ימות בה, כדרך כל הארץ — ואיזה קרבן־היום יש פה? האם בימינו אלה, אחרי אשר סערת ישוב־ארגנטינה קמה לדממה, לא ימותו אנשים אחרי חלותם מחלת דלקת הריאה?! כנראה, דמה מר זינגר להגדיל בזאת את „האפפקט", אך לא עלתה בידי כליל: הן כל אפפקט אין בזה, רק רגשנות פשוטה, אשר מוצאה מהתשוקה המוזרה של רבים ממספרינו, לסים את ספוריהם וציוריהם ב„הלוית־המת". — בימינו „הלוית־המת", „המרת־הדת" ועוד דברים „מרגיזי לב ונפש" כאלה כבר היו למדה בספרותנו היפה (ממש כה„דואל" בהספורים הצרפתים), ובמקרים המרעישים האלה משתמשים רבים ממספרינו — גם מהמצוינים שבהם — לצרך ושלא לצרך, רק למען תפוש את לבות קוראיהם... כן, מרבות הן התכונות המשונות של סופרינו בכלל, אולם למספרינו יותר מכלם!...

בנוגע לשפת מר זינגר בציורו זה עלי להעיר כי צחה, קלה ונעימה היא, ורוח הסטירה מרחפת על פניה; אולם בכל זאת גם ריח „המליצה“ נודף ממנה במדה לא מעטה. ולא לפלא הדבר: הלא מר זינגר הוא הוא אחד מראשי הלוחמים בעד טהרת לשוננו הקדושה!... הלא כמעט בצאת כל ספר וספר מ„ספרי־האגורה“ הראשונים יצא הוא בקולי־קולות נגד „מחריבי הלשון“, ובשם קנאת שפתנו הקדושה הרשה לעצמו לכתוב גם חרפות וגדופים, זלזולים. ונאצות במדה מרבה מאד... אולם צר לנו עד מאד, כי בשעה שאלה המקנאים, שלא לשמה, רואים את הקיסם שבין שני אחרים, אינם שמים לב כלל אל הקורה אשר בין עיניהם... בשעה שמר זינגר מתמרמר על „הזרגוניסטים“ אשר, בדמיונו, ינולו את שפתנו, לא ישים אל לבו כי הוא הוא בעצמו, הכותב „על טהרת לשון הקדש“, מנול את שפתנו אולי עוד יותר בהשׂמשו, במחברת המונחת לפנינו — לא פעם, כי אם פעמים — במליצה גסה ומכערה מעין „ברית בין הבשרים“ (עמוד 7, 12), והיש נוול יותר גדול מזה? כמדמנו, כבר הגיעה השעה שלא יביאו סופרינו את קוראיהם לידי געל ב„מליצות נמלצות“ כמו אלה, אשר ריח בית־המדרש הישן נודף מהם... בכלל מראה לנו מר זינגר במחברתו זאת את עקשנותו היתרה „לשחות נגד השבלת“, וכאלו למרות רוח הסופרים החדשים הוא משתמש בכל אותן המליצות חסרות־הטעם והמובן, אשר השתמשו בהן „מליצינו“ עוד לפני עשרים ושלשים שנה, מבלי שים אל לב, כי המליצות ההן כבר היו לשחוק ולשנינה בעיני כל הקוראים... עדים נאמנים לנו על זאת מליצותיו, אשר רק אחדות מהן אֶתרשה להציע פה: „לדשן עצמותיו ולעשות פימה עלי כסל“ (עמוד 6), „בהמות המה להם“ (שם), „על כן אמר בנפשו לרדת מעט מרומיו ולעשות יתרה לבנו בהשיאו לו אשה תפושת כסף וזהב תעשה לבעל“ (7) ובעמוד 11: „עוד היום בערב אביא הנה את „יעקאטערינא“ (חכמה נפלאה!) היפהפיה כלולה בהדרה ועוד חמשה שטרות מן האדום האדום“ (מה תאמרו, רבותי הקוראים, להפטפוטים האלה?), „הסיח דעתו מצקון לחשו“ (13), „והנה הוא רץ ווחל (!) כנחש עקלתון ברחוב“ (15), „והוא (הברון הירש) ינחיל לאחיו יש (אולי יש?!) בארץ ארגנטינא“ (23), וכדומה הרבה. אולם מחזה עוד יותר נעים הוא לראות כי המשתמש בכל המליצות האלה לא ימנע מהשתמש גם בברבריסמים גסים מעין „חש כאב בצד שמאלו“ (27) ו„כאבו בצדו“ (30), ולא בצלעו, חלילה וחס! — ועוד הפעם נזכיר את הקורא, כי ברברים כאלה וכיוצא בהם לא יזהר איש המתמרמר כל ימיו על „מחריבי הלשון“, אשר, לדעתו, אינם יודעים את רוח לשוננו הקדושה!... הלאלה מקנאי קנאת־השפה והספרות יאָמר, לאנשים אשר כל כחם הוא רק בפה, להריע ולהצריח, לפטפט ולהתמרמר, לעשות מלחמה בשלום?... לא ולא, אדונינו הנכבדים! אך שוא מגורתכם, ופחדכם פן תהיה שפת עבר „לבז“ בידי המספרים החדשים להבל! אנחנו, הקוראים הפשוטים, מרהיבים לדמות, כי גם לנו עינים לראות ולב להבין מה טוב ומה מועיל, ואיננו צריכים לעצותיכם כליל;

הקהל הוא השופט היותר נאמן אשר הכל שוים בעיניו, שופט אשר לא ישא פני „פוריסט" ולא יהדר פני „ריאליסט", ובלי משא פנים יחרוץ משפט, אשר נוכל להשען עליו הרבה יתר מאשר על פטפוטי מבקרים־מקנאים, המדברים בשם קנאת שפת עבר, ובסתר לבם תקנן קנאה אחרת... לכן אם אמנם מבזים אתם בלבבכם את אלה „החדשים מקרוב באו", אז תחת לצאת נגדם במחאות, שבהן תהיו רק לשחוק בעיני כל קורא מבין ובלתי מבין, תחת זאת הראונו נא במה כחכם אתם גדול; הבו נא לנו תחת חרפות וגדופים רומנים וספורים, תחת זלזולים ופטפוטים — תמונות וציורים, באחת: הציעו נא את מעשי־ידיכם אתם, ואז — ירא הקהל וישפוט!...

ג.

„עזרה בצרה". ספור יסודתי באמת (!), העתקה חפשית (?) מאת משה בן צבי זאבלאצקי (איש סלאנים). וואַרשא, תרנ"ב.

למען הראות מה נעלה הוא ערך הספור הזה יפנה „החכם־המעתיק" בראשו „אל הקורא" במליצות „חוצבות להבות אש", המגריסות בלי חמלה את שנינו. בהקדמתו זאת ישמיענו, כי הספור הזה „איננו ספור בדוי רק ספור אמתי, אשר קרה ליהודי נ. (?) בימי הרוזן ר. (ראדזיביל ?), אשר יהודים רבים שתו מכוסו התרעלה וירדו חיים שאולה" (פשוטו כמשמעו!) וכי „ראוי הוא הספור הזה לצאת לאור בשפה הזאת גם ביתר השפות", באשר מטרתו היא להראות עין בעין, כי אף אם בני עמנו „בכל מקומות מושבותיהם שבעו חרפה ובוז אבחת חרב והרג תחת ידי עושקיהם כח (כצפיחית בדבש!) אשר כקבר פתוח היה גרונם לבלוע את היהודי ולהכרית את שמו מעל פני האדמה" (הגם להכרית את שמו היה גרונם כקבר פתוח?) בכל זאת „לא אבר נירם, ובעת אשר גוים רבים ועצומים ספו תמו מן בלהות, הנה עם ישראל חי וקים וכימי העין ימי עמי (לא בא כבשם הזה!), כי לא ינום ולא יישן שומר ישראל!" ולכן, כמובן, עלינו לזכור את כל אשר סבלו אבותינו לפנים, ומה גם בימינו אלה, בעת אשר „יראו עינינו וישמח לבנו (ותגל נפשנו!) כי העת הרעה ההיא כמעט כליל חלפה הלכה לה, חשכת ימי הבינים לא יחשיך עוד את הארץ (החשכה לא יחשיך?) ועמוד האש יאיר לנו את הדרך! ולכל בני ישראל יהיה אור במושבותם!"

אחרי אשר „עמוד האש יאיר לנו את הדרך", נבא נא אל תוך הספור פנימה. — „העיר נ. צהלה ושמחה — חג הפורים היום!" את הדברים האלה הציג מר זבלוצקי בראש הספור באותיות גדולות, למען ידעו כל בני ישראל, כי בפורים קרה הדבר. ואחרי כן הוא הולך ומספר, כי בעת אשר היהודים גרי העיר נ. „שמחו ועלזו ברב עז (הראיתם, חביבי

הקוראים, ש ט ח ה ב ר ו ב ע ז מ י מ י כ ם ?) על אשר גאל ה' את אבותם מיד צר ויפדם מרדת שחת על ידי איש בוזי ורע מעללים" („בוזי" זה מה טיבו? נקוה כי לא באבי יחזקאל הנביא הכתוב מדבר) ו„רוממות החג בגרונם", באותה שעה עצמה בקש הרוזן ר. נסיך העיר ההיא — להרוג לפי חרב את כל „יהודיו" עם נשיהם וטפם. וכך היה הדבר: האלוף שברינסקי, אחי אשת הרוזן — אחרי אשר בקש קרבת עלמה יהודית אחת והיא השיבה פניו ריקם — קצף על כל היהודים, ויצו על עבדו פ ע ד ק א, אשר „ידע לחקות את מעשי-היהודים, תנועתם ושפתם", לחרף ולגדף את הרוזן ר., בצאתו לשוח בגנו, בשם כל יהודי נ. — פ ע ד ק א שם על פניו „מסכה אשר לה דמות וצלם יהודי, עם זקן מגדל ופאות ארוכות", ויעש כמצות אדונו, גם הצליח (כי היוכל רוזן להבדיל בין מ ס כ ה ו ב י ן פ נ י א י ש ? חלילה!). אז צוה הרוזן לסגור את רב העיר במערה, ועל „יהודיו" פקד, כי אם לא יוציאו לו את „היהודי הארור", אשר העיז לחרפהו בשמם, בעוד ימים אחדים, אז „יובלו למטבח". מובן מאליו כי יהודי נ. באו במבוכה גדולה בהגיע עריהם השמועה הזאת, „החג היה לחגא והיום-טוב (ל א ה י ו ם ה ט ו ב, חלילה!) נהפך לאבל" וכו' וכו'; אולם אלהי ישראל מחמלתו על עמו שלח להם „משגב לעתות בצרה", הלא היא — עלמה יהודית אחת ושמה רבקה וכך היה המעשה: פ ע ד ק א, ב א ה ב ת ו א ת ר ב ק ה, ספר לה פעם בלחש כי הוא הוא ה י ה ו ד י אשר קלל את השר; ורבקה, אשר „פעם לקחה אהבת בת עמה הבכורה בלבה ופעם גברה אהבת פ ע ד ק א על האהבה הזאת ועלתה למעלה" גמרה לסוף אמר להציל את עמה, ותגל מכל אלה להרוזנת, והרוזנת הוכיחה לאישה את משוגתו. אז הוציא הרוזן לחפשי את הרב, וגם העביר את רוע הגזרה „ולהיהודים היתה שמחה וששון, ויעשו משתה גדול" וכו' וכו' ולמען תהי שמחתם שלמה שם האלוף שברינסקי קץ לחייו, ופ ע ד ק א עבדו „נתלה על עץ גבוה (חמשים אמה?) לפני עיני כל היהודים ויהי לאות לבני מרי", ורבקה — אחרי אשר ה ע ם שנה את שמה ל„נעמי" — היתה לאשה לבן הרב, וכמובן „האריכה ימים ותהי אשה צנועה וישרה כל ימי חייה". ובזה תם הספור אשר „יסודתו באמת"...

ספורים כאלה, אשר מטרתם היא להראות כי „בכל דור ודור עומדים עלינו לכלותנו והקב"ה מצילנו מידם" בדרך-נס או באמצעות איזה „עלמה יפה מאד" (אשר צניעותה גדולה כ"כ, עד כי איש כפעדקא לא רק יעז לגשת אליה, כי"א יגלה לה גם את כל סודותיו, וגם „פעמים אחדות פגשו אותה בלכתה לשוח עם עבדי הרוזן בלילי חשך ואפלה"...) ספורים כאלה מרובים הם מאד בספרותנו, עד כי גם העכברים כבר „מלאו כרשם" מ פ ז מ ו נ י ה ם ויהיו בפיהם „כדבש למתוק"... והנה בא מר זבלוצקי להוסיף עליהם עוד „ספור אמתי" אחד, עוד מעשה ב ר ו ז ן פ ו ל נ י אשר בקש להשמיד, להרוג ולאבד את כל „יהודיו" ביום אחד וכו' וכו', אבל מה עשו היהודים בעצמם? „כל אחד ענה בצום (את מי?) ושק שם כסותו, וישפכו את נפשם לפני אל עליון בנעימי זמירות ישראל, כי יראה בענים וישלח להם

עזרתו מקדש"... ולו גם נניח כי אז לא יכלו לפעול מאומה, אך, בכל אופן, מה יתנו ומה יוסיפו לנו ספורים כאלה? מה נוכל ללמוד מהם? האמנם זאת תהי נחמתנו בעניני, אם נזכור כי מאז מעולם לא עשו אבותינו דבר בצר להם, ורק השליכו יהבם על אלהי ישראל, כי לא יטוש את עמו, בעבור שמו הגדול?... הבזאת ננחם? היוכלו ספורים כאלה לעודד את רוחנו, לאמץ את לבבנו ולעוררנו לעבודה ולמעשה?! — אך בעוד שאני מתפלפל אדות מטרת „הספור האמתי" הזה ותכנו, במעט שבחתי את מקורו; לצני הדור אומרים כי מעין „מעשה שהיה" כזה ישנו באחד מרומני ש"ר... ואמנם אם נשפוט לפי טיב ה„גבורים" וה„גבורות" ולפי התוכן „המלבב מאד" אז נוכל לתת צדק לדבריהם בסקירה הראשונה. ומה גם אחרי אשר נתבונן להשתלבות־המקרים הסבוכה, להשתוקקות המחבר ל„אפֿפֿקט" ולמהלך הספור בכלל — אז נכיר כרגע בספור הזה אחד מאותם „הרומנים" אשר על שערם כתוב: „איין העכסט אינטערעסאנטער ראמאן אויך אייגע וואהרע ערצאֶהלונג", ויש אומרים כי כל הספור הזה גנוב מספורו של לעוואנדא „עיר ובהלות", הנעתק לעברית ע"י מר פרידבערג (כנסת ישראל ח"א) והדבר הזה יתכן מאד, כי כן גם יסכים שם העיר מקום המעשה נ. (נישוויז) ושם הרוזן ר. (ראדזיביל). — [1]) גם סגנון „המספר הנכבד" ושפתו ראוים להיות למופת לכל סופרי ישראל ולו הפצתי להביא בזה דוגמאות לפני הקוראים — אשר מעט מהרבה כבר ראו במה שהבאתי — כי אז אנוס הייתי להעתיק למצער הצי־הספר; ולכן לא נשאר לי אפוא כי אם להציע למר זבלוצקי „לוח השגיאות" היותר גסות הנמצאות ב„העתקתו" זו, ואלו הן: „דלתות הבתים פתוחים לרווחה" (עמוד 5), „תומת לבו משך אליו" (6), „שאלהו מלכה" (10) וכן גם בעמוד 45: „ענה רבקה"! „התבררו והתלבנו צדקת הרוזנים" (17) „וכל אלה לשחוק ולשעשועים נחשבה בעיניו" (שם), „זקנו צחורה ככסף" (21), „באחד המערות" (23) „ענן כבד הרת חזיזים" (24) „ומיד יהיה לנו הרוחה" (29) „ובמטפחתה אשר היה בידה" (32) „חמת הרוזנת אשר בער בקרבה" (36) וכן „חמת הרוזן עוד בוער בקרבו" (39) „אז יפול החרב וכו' (33) „השיגך ידי" (34) „חיל וערדה אחז" (38) „ושלומת רשעים יפול על ראשו" (39) „ובעינים מלאו דמעות" (42) „שמך תהיה לברכה" (43) „בית־התפלה הגדול אשר נבנתה" (48). והנני מוסר מודעה כי בזה פרטתי רק את שגיאות הדקדוק היותר גסות, כי לו חפצתי לפרט את כל השגיאות מכל המינים, אז לא הספיק לי הניר.

[1]) הספור הזה לקוח מאחד החזיונות אשר לשמ"ר ושמ"ר לקח את תכן חזיונו מלעוואנדא, והרי זבלוצקי: „גזנב מן הגנב" ופטור... אך יתר נפלאת היא בעינינו, כי מצאנו את הספור הזה כדמותו וכצלמו בעתון „יידישע פרעסע" מאת אלברט כ"ץ, ולא נדע מאין גנב ה' כ"ץ את דברי ספורו, אם מלעוואנדא, או משמ"ר, או מזבלוצקי...

המו"ל.

ד.

„השומרים בלילות". ספור-התולים (מעין חמאורע), מאת מחבר קטן ואבינו גדול, איש-בשת. ורשו, תרנ"ג. תוצאה שניה.

בספור הזה „ונהגנו יביאנו" המחבר אל „בית הישיבה אשר בעיר צל-כום בפלך מין-שק" — ויספר לנו באריכות על אדות „הגזרה" הנוראה אשר גזרו מנהלי הישיבה ההיא, כי לא יהין איש מבני הישיבה לצחק בקלפים בכל שמונת ימי חנכה ואיך נלחמו הבחורים את ראש הישיבה בעד „חפשם" ביד חזקה ובזרוע נטויה, וכל אשר עבר לרגלי הגזרה ההיא על ראש ראש-הישיבה ובחוריה... אך זה הוא רק חצי הספר, כי אל הספור הזה רתק „המחבר הקטן" בטובו הגדול עוד ספור אחר ובו יספר איך „יהודי צרפתי" אחד, אשר אביו היה מאנשי חיל נפוליון והוא היה יליד רוסיה, היה ל„בעל-שם" „עושה נפלאות גדולות לבדו" בעיר הגדולה יבוק (אף כי, כפי עדות המחבר, לא ידע אף לקרא ב„סדור" כהוגן), ו„העם" — כמובן — „האמין בו ובנפלאותיו", ומכל עברים עפו אליו „פדיונות", עד כי כעבור עת לא רבה אסף לו „בעל-השם" הזה עשרים אלף כסף. אך, כנהוג, „לא לעולם חסן": בבקר לא-עבות אחד „שלח בו לשון אפעה" אחד „הרשעים", ואז נמלט „בעור שניו" מיבוק, ויסע להעיר „בן-שטר" ושם היה לחזן. אולם עד מהרה נודעו שם כל מזמותיו, ויגרש בחרפה גם מהעיר הזאת, ויבא לעיר צל-כום וכו' וכו'.

האמנם קרו מקרים כאלה מעולם? האמנם בור גמור אשר לא ידע אף קרא עברית היה ל„בעל-שם", וידרוש באזני „חסידיו" דרשות מלאות משפטים צרפתים, ובמקום אותיות ציר ב„קמעותיו" תמונות „חרטום הנשר וצפרן התרנגול" (צד 13—15), ואחרי כל אלה האמין בו „העם" באמונה שלמה וגם הנחילו עשרים אלף כסף? האמנם קרה מעולם כי בחורי איזה ישיבה השליכו את רבם ממטתו לעריבה של מים, והמים אשר בעריבה נהפכו לדם וכו', כמו שהשכיל המחבר לתאר לנו את כל אלה? (צד 31—33) האמנם כל התמונות והציורים הזרים והמוזרים אשר יתאר לקוחים הם מעולם החיים? —

כמעט נשים עין על שער הספר, סגנונו ושפתו, נכיר כרגע כי „המחבר הקטן" הזה בטלן גדול הוא. די לנו להזכיר כי הוא חורז חרוזים בפרוזה כאחד הבדחנים המומחים. למשל: „על ראש ראש הגולה, והם נצבים על העולה, ויורו המורים, על ראש המורים, ויעטרוהו כעטרה, ולא החטיאו המטרה" (צד 26); „בנים! אל תשליכו אבנים! לא גנב אנכי ולא ערבי במדבר פארן (?), כי אם מורכם — בוכרא הרן!" (שם); „היום נתן למלאכה, והלילה למנוחה; לכל עת ועונה, כן יתן לידידו שנה" (27); „אשר ישיב נכונה, דבר בעתו ובעונה, על שאלתו הראשונה" (שם); „וידעו גם המה את תנועתי, בהעירי עליה כל חמתי, ולא תשאר

מהם פרסה, עד בא החרסה" (30) וכאלה רבות. הכובע המכונה „שטריימל" יכ:ה אצלו בשם „שטר־מעל", הנהר דניפר — „עפר־עדן", העיר מינסק — „מין־שק" ועוד ועוד. והנה ספור כזה אשר נוח היה לו שלא נברא משנברא יצא בשתי תוצאות. נתבונן נא אפוא לדעת מה הספור הזה לנו ומה מטרתו? לפנינו אגדת „מעשיות" נעימות, אשר גם בספרותנו הזרגונית הזן לא נפרץ הן, כתובות ברוח „סטירה חמוצה", בלוית מעט שגעונות, מעט נבול פה והרבה בדחנות, אך היוכלו כל אלה ללבב את קוראינו? האמנם תתן בלילה כזאת קטורה באפם? אך נשוב נראה נא: אם תכן הספר לא יצלח, אולי הוציא המחבר דבר מתקן מתחת ידו בנוגע להקליפה? אולי שפתו צחה היא וקלה, אולי סגנונו נוח ומתקבל על הלב, אולי התוליו עוקצים? — אמנם כן הדבר; מר „איש־בשת" סטירי נפלא הוא, אם נוכל לכנות בשם סטירה המון פסוקים ושברי פסוקים, מליצות ממליצות שונות „מספרותנו העתיקה" (גם ה„מחזור" וה„סדור" במשמע) מתבלות בפטפטנות, בטלנות ובדחנות, ועוד כמה מעלות טובות כאלה... ובצדק נוכל לאמר, כי המחברת הזאת היא גל של מליצות מכל המינים; טובן מאליו כי למליצות התנ"ך נתן מקום בראש, ולכן אביא לדוגמא אחדות מהן. בצד 4: „סגרנו את הגמרא על מסגר" (של ברזל?), „גרש כגנב מגו" (שם); צד 10: „וקול שחוק אדיר פרץ מפתחי פיהו עד אשר נעו אמות הספים (ממש?); צד 35: „אקפד כאורג את פתיל ספורי" (מליצה נעלה!). בחפצו לספר כי על השלחן היו מונחות אגדות קלפים, כל אחת בעלת כ"ד קלפים, יאמר: „על השלחן ישכבו (ולא תשכבנה, חלילה!) אגדות קלפים שחברו לטו יחדו עשרים וארבעה בכל אחת" (צד 5). — אולם לא רק המחבר בעצמו „בקיו" גדול הוא בכה"ק, כי אם גם כל „גבוריו" יודעים להשתמש, מדי דברם, במליצות שונות למובנים שונים. למשל: „בעל־השם" שואל לשלום רעהו „השלום לנות ביתך ולשתילי זיתיך?" (13), והוא יענהו אח"כ: „עלי עוד היום לעשות במערה ובסופה דרכי על סוסי אש ומרכבת להבה" (14); ואשת ראש הישיבה אומרת אל אישה: „בדבריך, אדוני(!), כן אעשה, ומוצא שפתיך אשמור" (29). — הפלא ופלא! המצנק הזה, אשר „גבוריו" משוחחים בשפת ישעיהו, תהלים ואיוב, לא יבא במבוכה גם בהקרה אלהים לפניו איזה מליצה זרגונית, כי אם יתרגמנה עברית על כרחה, ויכתבנה ברתיקים. והאם לא עצה טובה היא? האם מליצות מעין „אזול לתוך דבריך" (9) „יבשר גם לעשירי" (17) „לא יצא טוב מחזון" (35) אינן מליצות יפות ונעימות עד מאד?... ומה תחפצו עוד מ„המחבר הקטן" הזה? אולם ביותר אנו מתפלאים, כי איש־בשת זה לא ידע בשת להוציא לפעמים מתחת עטו, לכבוד הסטירה, דברים מגונים מאד, אשר מקומם יכירם יותר בבתי־יין מאשר ב„ספור התולים". בצד 24: „להבות אויב אחור" (המלה „אחור" מצורת בידי המחבר); צד 28: „עוד טילתו על לשוני" (המלה „מילתו" אף היא מצורת בידי איש־בשת... וליתר באור עין שם, קורא יקר, כל הענין ותתענג...)

„מעשה בלא סוף — כזנב בלא דוב״ (35) ועוד מבטאים נעימים כאלה... הלזאת סטירה יקרא? הלא נבול־פה הוא!... כנראה, שכח לגמרי, כי הוא כותב בעד קהל־קוראים, ונדמה לו שהוא יושב ודורש בפני בהורי־הישיבה „אשר בעיר צל־כום בפלך טן־שק״...

ואחרי אשר באתי עד הלום לא ארפה עוד מכם, קוראים נכבדים, עד אשר אעתיק לעיניכם עמוד שלם (מסוף הספור) בדמותו ובצלמו. מעשה שהיה כך היה: השמש אמר אל הגבאי, כי „עוד מעט ותבא גם היא (אשת ראש־הישיבה) הנה״ (ביתה־הכנסת) (צד 34). והנה מצא פה המחבר מקום להראות להקוראים לפני פטירתו עד כמה יד סטירתו הנפלאה מגעת. שמעו נא והשתוממו!

„קורא יקר! מעקימת חטמך אראה, כי לא נחוץ הדבר שתבא גם „היא הנה, כי תוכל לחיות בלעדה; ויוכל להיות, כי בזה הרגע הנך משלח „אותי, המחבר, „לאלף רוחות״ והנך אומר: ילך לו המחבר לעזאזל... — (חי „נפשי, כי שכחתי איך כותבין את המלה הזאת... הנני יודע כי בהמלה „הזאת יש אלפ״ין ועינ״ין... כמה ממין זה וכמה מזה?... בך נשבעתי כי לא „אדע, ואל יפלא זאת בעיניך, כי הנני מן המחברים האחרונים, אשר לא יקפידו על קטנות כאלה... — ראיתי בחומש ונזכרתי: „לעזאזל עם „ספרו!... הקץ לדברי רוח? (הנך קורא בגרון, בקצף ובחרון) צדקת מאד! „הנני עושה את רצונך, והנני יוצא מלפניך ככלי מלא בושה וכלימה; אך „כתר לי זעיר, רק... רק רגע אחד וכליתיך... אוי לי! — יגער בי השטן! — מה זה אמרתי?! בי נשבעתי כי שגיתי... ובכן: רק רגע אחד וכליתי „את ספרי, כי ערום לבי נגדך — השוויתי עם המדפים שידפים לי גליון „שלם ואם אקפד באורג את פתיל ספורי עתה, יהיה חיוט נשכר, „ולכן בכדי שלא להוציא את הניר חלק — לשון המפרשים והמבארים — „הארך אפך למען שמך ותחטם — (מלה משנה מעט... האף אין זאת?) „— לי והיא תהלתך... והנני מבטיחך שהפעם הזאת—היא הפעם הראשונה „והאחרונה.. בפאותי ובזקני! ויותר לא אוגיע בדברי... (ועתה אשובה „לי אל „קצי״, כי מעשה בלא סוף — כזנב בלא דוב״... עוד הפעם שגיתי! „קחני אפל! „לא יצא טוב מחפזון״; וכך היא הגרסא הנכונה: „כדוב בלא „זנב״) — באיזה מקום עמדנו? הזכירנו ואכלה את מעשי ואצא. כן! כן! „נזכרתי״! וכו׳ וכו׳ (צד 34—35).

הנה השלמנו את הבקרת והננו מבקשים מאת המחבר (אחרי אשר יצא מלפנינו „ככלי מלא בושה וכלמה״) כי יקים את שבועתו אשר נשבע בפנינו „בפאותיו ובזקנו״, וכמו שהיתה לו הפעם הזאת הראשונה לדרכו „על מפתן היכל הספרות״, כן תהי נא גם האחרונה, ולא יוסיף עוד להשתגע במחנה ישראל, כי אין אנו חסרי משגעים גם בלעדו...

א. זוסמן.

מְעַט בִּקֹּרֶת.

א.

„חֲנֻכָּה" מאת י. גרזובסקי. אדעסא, תרנ"ג.

רוח שמחה לבשה אותי בבוא המחברת הזאת לידי, מדעתי את שם מחברה, הנודע לטורה מצוין באה"ק וחזקה לחבר כמוהו וכו' וגם מקום הדפוס (אודיסה) פעל עלי הרבה בחשבי כי בלי תפונה השפיעו סופרי העיר הזאת וגדולי חו"צ שבה על טיב החוברת מפני קדושת מטרתה, על כן לא עלתה על דעתי כי אמצא בה את אשר מצאתי... „הזאת נעמי?" אמרתי אח"כ במליצת הכתוב, פדגוג עברי באה"ק כותב כן?

„לב מי לא יפחד וירחב לשם ח נ כ ה ?" — כה יתחיל המחבר את מחברתו וההתחלה הזאת טובה, אבל טבע דענין מחֻיב, כי אחרי התחלה בזאת ידבר המחבר בעניני „חנכה", שהילד רואה בבית הוריו, להעיר את חושיו והרגשותיו, למען יטה אזן לשמוע טעם הדברים ההם; אך המחבר שלנו לא כן עשה, כי לזכר שם „חנכה" התנשאה רוחו על גבורות החשמנאים וכה דבריו: מי לא ישמח לזכר נצחון החשמנאים? מי לא יוקיר את מקרי הדור ההוא „המזהיר כאחד המאורות הגדולים בשמי ישראל העוטים חשך וקדרות" (מליצה נמלצה, אשר קשה עלי להבינה כשהיא לעצמה ולדעת מה ענינה לכאן!), הדור ההוא הראה לנו לדעת „מה עזה ונפלאה רוח האדם כי יכל תוכל להלחם גם בכל עז וגבורה ותנצחם" (עוד הפעם מליצה, נמלצה!) ובכח הרוח הנפלא הזה (רוח משמש פה זכר ונקבה!) יעמיד ישראל עד היום האלה כו', פה ישוב המחבר לשאת דעו על ימינו אלה ואלה דבריו: אלפים שנה לא ידע העם הזה שלו כו', כי חרותו נלקחה ממנו לפני אלפים שנה בפרץ מלחמת האחים ע"ד כבא המלוכה (סתם ולא פרש איזה אחים ואיזה כבא מלוכה וכן לא יעשה בספרים כאלה), ואחרי שהוא הולך ומדבר במליצות רמות על ימינו אלה הוא שב לדור החשמנאים אשר נצח „אף כי היה קטן ודל, שוכן לבדד ורחוק מתשואת מלחמה" (עוד הפעם מליצה!) ואחרי כל אלה לא יעלה עוד לרצון לפני מחברנו לספר לנו את אשר הבטיח בשער ספרו, כי טרם יחל לספר יחשוב „לא למותר" להודיע בקצרה את אשר עבר על אבותינו „מיום עלותם מבבל עד הדור אשר עשה לו שם עולם בגבורת ראב ובניו החשמנאים" וברצותו לספר בקצרה הוא מדלג על הענינים כמדלג על ההרים, גם בעקר מחברתו — ספור נס חנכה — חסרים דברים רבים וכל מה שכתב שם הוא חסר החן והיפי הדרושים לספר כזה.

הקוראים הנבונים כבר ראו ונוכחו מהדוגמאות האחדות, שהבאתי לעיל, כי בנין הספור וסגנונו אינם יכולים לפעול על לב הילד הקורא והנני להביא פה עוד דוגמא אחת קטנה ואחר אחדל. כותב מחברת כזאת באמות העולם הבא לספר קורות מלחמה כמלחמת החשמנאים, הוא מתאר את גבוריו בצבעים חיים ובהירים וכל מה שהוא יכל לכתוב להגדיל את גבורתם בעיני הקורא הצעיר, הוא כותב, ומחברנו כתב: „ולא אמרו עוד גבורי ישראל אלה לצאת נגד האויב במלחמת תנופה (?) ויתחבאו במדבר וכו“ (צד 21). בלי ספק ראה המחבר מעשה באחת הקולוניות, שהתחבאו „גבורי ישראל“ מפני „אויביהם“ הפלחים, ע“כ דמה להשות אלה לאלה. ואם תמצא לאמר, כי יכל היה המחבר לכתוב כזאת, אחרי שיש לפעמים צרך להתחבא ואין בזה כל סמן למרך הלב, א“כ „הדרא קושיא לדוכתה“ על מה שכתב (בצד 19): „ויגמרו הגבורים האלה אמר להשליך נפשם מנגד ולהתקומם נגד אויביהם (רבים) בזרוע נטויה להרוג ממנו (יחיד) רב“, זאת ועוד כי היה חפצם (ככתוב בצד הנ“ל) למות כגבורים „במלחמה על שדה קטל“ ומדוע זה התחבאו?

הדבר היותר נפלא הוא, כי גם המחבר שלפנינו, — אשר השפה העבריה היא מדברת בפיו, בהיותו מורה בא“י, — אוהב להשתמש בסגנון רחב, לכתוב דוקא בשפת כתבי-הקדש ולהביא שברי פסוקים ללא צרך. ופלא גדול מזה הוא, כי לא דק בלשונו ויוצא מתחת ידו שגיאות בדקדוק הלשון ומבטאים מתנגדים לרוח השפה, כמו: „ותכלה“ (צד 6) תמורת „ותכל“; „אמץ ועז לבם“ (צד 14) תחת אמץ לבם ועוז; „הקימו ראש (צד 12) תחת „נשאו ראש“ ועוד כאלה. ולו אמרתי למנות פה את כל שגיאות הנקוד הנמצאות במחברת הזאת, אז לא הספיק לי הגליון, ויש מהשגיאות הללו אשר צר לי מאד על „הבחור הזער“ להטיל עליו עון אשמתן...

ב.

„ציוני“. קבץ שירים ומכתמים מאת בן-ציון בן-משה אייזענשטאדט. ווארשא, תרנ“ה.

כותב ההוברת הזאת הוא תלמודי ידוע, בקי בספרות הרבנית ומפרסם לשבח במאמריו התירנים; אבל חולשה אחת יש לו, כי חפץ להיות גם „משורר“... בכל מחברתו, — הכוללת שמונה שירים וששה מכתמים על 32 עמודים, — לא מצאתי אף שיר אחד יפה או מכתם אחד חדש, לשונו מתנהגת בכבדות, מליצתו צנומה ויש אשר חרז שלא כהלכה (כמו בצד 8: „אמר — תמיר“ ועוד כדומה לזה); אין משקל לשיריו ואין מספר לתנועות ולפעמים הוא כותב דברים שאי אפשר לדעת פתרונם, כמו:

אָשור זאת התמונה פה על הלוח
אביט אראה מה בתוכה אוצרת
ענוה, ישר לבב, תם רוח!
הן זאת התמונה דוברת (צד 15).

מי יורני פשר המלה האחרונה? — אם רצה „המשורר" לאמר, כי טעל התמונה הוא רואה את כל המדות הטובות אשר מנה פה, היה לו לאמר „מ ג ד ת" (כמ"ש „ומעשי ידיו מגיד הרקיע"). — אבל יותר קשה להבין את אשר ידבר המשורר אל המות:

כאשד לך תומר פורחת (פורח?)
בקוץ ודרדר תכרסם הזית
שושנה חמודה תקטפנה לשחת
כנצר נתעב כשמיר ושית. (צד 22).

„התמר הפורח" הוא אפוא אצל המות „כאשד" (ומה בכך?) והוא „מכרסם את הזית בקוץ ודרדר" (אל נא יטעה הקורא לחשוב, כי המות נמשל פה לקוץ ודרדר המכרסם את הזית, כי כונת המשורר היא שהמות יכרסם את הזית כאלו היה קוץ ודרדר... ואם חפץ הקורא לדעת כיצד מ כ ר ס מ י ם קוץ ודרדר, יאבה לפנות בשאלתו אל המשורר...) גם שושנה חמודה „יקטוף (המות) לשחת" (כיצד קוטפים לשחת?) „כנצר נתעב, כשמיר ושית" (הקורא הלא יבין את כונת המשורר, כי המות קוטף את השושנה החמודה כאלו קטף נצר נתעב או שמיר ושית... ואם יקשה על הקורא לדעת כיצד אדם קוטף „נצר נתעב" או „שמיר ושית", יאבה לפנות בשאלתו אל המשורר!) —

בצד 16 יכתוב משוררנו על תמונת אביו: „עוד לא שָׁבַת וכבר בך שיבה זָרְקָה" וכאן הבן שואל: אם עוד לא שב, איך נזרקה בו שיבה?[1] — וכי יקונן „על מות לבן" (ה"ר יוסף דוב סאלאוויציג) ישתמש במליצה גחכנית כזאת: „אין לבבי קץ, כי ג ד ו ל ה ח י ן, מי יכילנו?" (צד 20).

ה' אייזנשטאדט ישתמש גם בזכות משורר (licentia poetica): בהקדימו את הכנוי הרומז לפני השם, בזַגרו את הנקבה ובנקבו את הזכר, בעשותו בנקוד כטוב בעיניו[2], ובכתבו — בזדון או בשגגה — נגד חקי השפה[3]. — ומי יתן ואבה ה' אייזנשטאדט לשמוע לעצתי, כי ישבור את קסתו החפצה לכתוב דברי מליצה ושיר, כי מה לו לבזבז את כחותיו בחרוזים בעת אשר יש לאל ידו לעשות לו שם במאמריו התורנים ובהערותיו הספרותיות.

טירת-אריה. שמגר בן ענת.

---

[1] כגון דמ נריכיס למודיע למסורר, כי הזקנה הפעל „שוב" היא „עלגרויזען" וכל קפק לנם לחתר: „עוד לא זקנת".

[2] הוא כותב: „לְעֵיר הקדוסה" (נד 6) תחת „לָעִיר הקדושה" או „לְעֵיר הקדם"; „וְאַרָאָה" (נד 16) תחת „וָאֵרֶא" או „וְאַרָאָה"; „מְעַשֶׂה" (נד 22) תחת „מַעֲשֶׂה"; „בית הַפְּקִידָה" (נד 30) תחת „בית הַפְּקֻדָּה" ועוד כהלם.

[3] הוא כותב: „נעברנו על דרך המייס" (נד 7) ונ"ל „א ת דרך המייס"; „בני תתלמוד תורה" (נד 23) ונ"ל „בני תלמוד תורה" או „בני תלמוד התורה"; „תלעגו עיהילל" (נד 27) ונ"ל „ליהילל"; „תסקר דעת" (סס) ונ"ל „חסר הדעת" ועוד כהלם.

באורי מלות בתלמוד.

ה ת ח ה. הכא הנכבד מהר"ל לנדסברג מסיקהלום הביא במאמרו „זר זהב" *) פי' מלחד המבחריט, כי מסכם „חורה" נעשה הפעל „התרה", ובנדך יעיר שם שלח היה הסם „התרפה", ולח"כ יבחר הוח בעצמו לח הסם ע"י ח ר י. לכל במחילה כבודו, הנה מלבד לחבר בלורו הוח ע"ד דרום עוד ים לפקפק שלח היה הסם ה ת ח ר ה, ובלחמת בלור המלה הוח פבוע ביסודה בלשון סורי, הפעל תרא וממנו הסם תראא ופחרונו: לעהרער, ליכטמיינשטער, פעדענגע, המלמד ומזהיר לח תלמידו, ולח"כ הורלחת המלה המלמיט תרה: הזהרה, והמלה התרלה היח שם דבר, לכל נוכל נם לבחר לח המלה „התרלה" לעשות כלי סיכות לבחר הפעלים מסכת הרה, וגזרה מהסרס ר ח ה והמלה היח שם דבר כ"ח הנוי ליחיד בהפעל ותנקד הִתְרָאֶה כעין מלח הקריחה „לינטערינקטיחן", ופחרונה: זיעה דיך פחר! לו במלה לחת כמו בשפת תלכנו: פַּחְזִיכְט! פקח עיך ולחה לח השמי הנדול הנעשה עמך לח החזול לעשות לח הכע ולחה ריק משון ולח מפסע, לו לח תעשה לח הרעה ולחה עוזב העגב. נם בשפת עבר נמלח שמוש הפעל ר ח ה לחזהרה כמו (בדה"כ י"ט י') הזהרה להושפיט: ר ח ו מה לחם עושים! וכמו לפי המדרש המובח מרש"י ולפי בחור המכלול (שמות י', י') הזהרה למכה ולחהבה: ר ח ו כי רעה נגד פניכם. ונם בלשון רומי הפעל videre היח לחזהרה כמו במאמר הנודע: Videand consules etc. „מַיִנען דיא קָאנזולען פּאראזיכטיג זיין", לכל חנו לין לנו לעזוב לח הסבע ולחחוז בהסערות התלוויות בסערה, הכחוב הפבוע הוח כי מכסח סורי מוכיח.

ה ר י. המלה הזחת המובחת לכל בחלמוד מבחרה בהערוך עש"י המלה היונית ἀρχή חזק, רעה (בחדטן, פֶּערדערבטן) וחח' ק ו ה ו ט חולק על רבנו מוסיפיח ועל בעל כחר בהונה ועל רמ"ל שבחחדו נבחור הנ"ל (לחבר לפיהו נתקו מובנים הדבריט: לח ה ר י הבור בהרי המבעה, המדברים על החק) ומביח מקומות רבים ודוגמחות רבות שלח יהבר בהם מזח (ע' ערוך השלם ערך הרי). חנכי לח לחהערב בריב לח לי, לכל עפ"י בחור הערוך וסיעתו טוב להבין דברי מבנה (בכורות ס"ו מבנה ה') על בורין, כלי מלוח בהם מה שהר וקבה בבנע הרחצן. וז"ל המבנה: הרים של עין שקבה שנפנם בשדק ה ר י בעינו דק תבלול וכו'. רש"י וברעטורח מפרשים: כלומר הרי בים בעינו, כלומר כל דברי המבנה מלמד לחד והחלק השני (בעינו דק וכו') מבחר לח החלק הרחצן; והרח"ם נורס: הרי שהיה בעינו דק וכו', לכל בחמת נדבר בהמבנה על שני מיני מומים, על מומי עין הבבור מבחוץ ולח"כ על מומי עין הבבור מבפנים, ולעני"ד הורחת המלה ה ר י הה לח היח: כנון חו כמו, חו דהיינו וביונע בהם, כי חם לפירוש הערוך הנזבר הורחהה ἀρά (בחדטן, פעהלער), ברחבונה נזברים שלבה מומים בעפעפי העין מבחוץ ולח"כ חרבעה מומים (כי חיזון נחם חד הוח, כמו בחחרו שם בהנמרח) בעין עלמה ושמה נקרחים ἀραί בעינו.

ג ד ו י. בקדושין כ"ח ע"ח חמרו: הקורח לחבירו עבד יהח בנדוי, ופיבש"י מבדין שוהו בחזקת ביבחל כל בך לף הם מזלזלין חוהו. והנה הרב חנכבד דיר חברהם ש מ י ד ל בחב בביח חוער הספרות (חלק ג' וג') הערות והחוות למסבת קדושין ועל דברי רש"י הנ"ל הוסיף

*) נדפס במחבף „הפרון", הנערך ע"י מר נרשם בחדר הבהן (קרחקח תרנ"ג).

פליאה על פליאה, כי מיזה המצד נמצא בין נדוי ובין זלזול? וע"כ הלך למרחקים ומצא הביאה לחמו ממצפוני הרומייס, אבר עבור זה הענין להסיגו ממדרגה עליונה למדרגה שפלה והענין הזה נקרא Nota וחזר הורחה הנם נדוי, אבל לע"ד הדבר פשוט ונמצא בחורו בכ"ק בלנו ואין לנו ההכרח לבחוב ממקורות אחרים. כבר כתבו בעלי תוכחות הבדרים שהורחה הברם נדד גם בעברי גם בספרי היה: שֶׁערהבזייען, וע"כ נאמר בהכתוב (מיכה ו' ח') חצת חצאה יהובלים על כן היתה לנדה... כל מבבדיה הזילוה, המלות על כן ממבות לבני חלקים הבאים ור"ל: יהובלים חצאה ע"כ היתה לנדה וע"כ מבבדיה הזילוה, כי נדה וזילות נרדפים, וא"כ דברי רס"י פשוטים ונכונים.

סלמנטון-רעיבהא. בב"ב נ"ח, ע"ב תיתא: ת"ש ואלילתה מן ההבותה יבן בלי סלמנטון, מאי בלי סלמנטון? רב נחמן אמר בלי רעיבהא, רב בשת אמר בלי שדיפא. והנה מבעל הערוך (ערך דך) ובבנו ממסון (פרה ט' ב') הרחבונים עד הבלבנים התחרונים בימינו ה"ה לוי וקוהוט עוד לא נתן לחד מהם בחור ופירוש מספיק לדעת את הורחה הצמות סלמנטון-רעיבהא, כי על כל פירוש ופירוש מהם יש לבחול ולהקשות, גם בזה חולקים בדעתם אם נדבר פה בהמאבר הנ"ל על הולעים בעלי חיים או על רקבון החבותה. והנה לדעתי אין פה הבוגה כלל על הולעים ב"ח ולא על רקבון החבותה, כי אם על מיאות החבותה היבאה או החדשה. סלמנטון היא מלה לועזית alimentum (ניהרונגסמיטטעל, נאהרונגס-סטאף), השוה סמ"ך בראש ההבה היא נוספת כמו בכמה מלות לועזיות (סליקטירין, סמרטוט, סבהלוס, ועי' בספרי תוכחות הבדרים); רעיבהא היא מלה לועזית recentes (פרים, נייא) ותחבי ההקדמה הזאת נבוה על המאמר שלפנינו, ותבלית מן הסיק בעוד לא נמצא סלמנטון, מאי בלי סלמנטון? רב נחמן אמר בילבלו מהחבותה היבאה בעוד שלא באה החבותה המדשה (רעיבהא) וכ' רב בשת אמר בילבלו מהחבותה היבאה, כי לא היתה מבדפת (פערבראנט, פערדארבט), לא רצו התחולקים לבאר מלת סלמנטון, כי אם לבאר מה בלי סלמנטון, האחד אמר שהחבותה עוד היתה חדשה ומבני אמר שהחבותה היתה מבדפת. על פי הבחור הזה נוכל לנצח מהמבוכה הגדולה הבורכת עד כה בין המבארים הקדמונים בענין הזה.

גודל-חגודל. בספת עבר נקראה החנבת העבה בין ביד ובין ברגל: בהן (דוימען), אבל בתלמיד נמצאים שני שמות גודל וחגודל, ובניהם מבאר הת' קוהוט ע"י מלה ערבית גדאל והורחה שטארק, דיקה. ולי נראה שברחבונה היה ההבדל בין בהן יד והיא נקראת חגודל ובין בהן הרגל והיא נקראת גודל; כי בשניהן שין בחיבה על חלקי הגוף הנזכרים אלו רומים שבהן הרגל עולה למעלה ועומדת ממעל לשאר האיבעות וע"כ נקראת גודל מפני גדלה (הַחֶבע) ולהפך עומדת בהן היד מהחת באחרי האיבעות וע"כ נקראת חגודל והאות ח"ף היא האלילה (alpha privativum) כמו במלות חאמתי, חהנסייא, חסימון, אלא וכדומה והבדל הזה היה בימים הקדמונים, אבל ברבות הימים נחערבו השמות ונקראו גם בהן היד בשם גודל.

סוסקאל. בקדושין (ע' ע"א) יספר בחים אחד מהבדעי מלח פיו לחוק ויקרא לרב יהודה בר יחזקאל בלי הגנאי: יהודה בר סוסקאל. על פירוש רס"י בשם רבו (רבנו הלוי, ריא רבנו יצחק הלוי, עי' "בספות נדיקים" סלי נד 14) מעיר המהרש"א בצדק שלפירוש רס"י השות למ"ד בסוף המלה סוסקאל היא למותר, והוא בעצמו מפרש סוסקאל מלבב מחני הבות "בוי-סקל" ור"ל שהות זוללו וסובא ורוצה להסקל, והמחוק לא כון על חבי רב יהודה, והורחה מלה בר הוא בר הבי (כמו בר תורין, בר עבם וכדומה). ולי נראה לפרש על דרך חקרת: בר הוא כמו שפירש המהרש"א; סוי הוא בלשון תרמית הסתומה (כמו שהה בעברית,

עי' חומש על התרגומים) וסיקלי הוא חומן (קינסטלער כמו מכי סיקלי, ב"מ פ"ד ע"א לפי גי' הערוך, וכנמ' שלפנינו סילקי וחין וכו' עי' קוהוט ערך סקל), ועתה נבין מה דבכי המלחם כתלו אמר: „ווער וויל דען דיעזער יהודה, דיעזער שטוינשטווערטע קינסטלער?", כמו שקולחים דרך התול עוד בימינו לחים הזר במעשהו: טויזענדקינסטלער וזתבה שקל היה כתבה הסורים סוקלא (עי' לוי ערך סיקלי) שהולתה: חומן.

סימטא. בע"ז כ"ח, ע"ב: היו סימטא פרוזנק דאתתא היא, ופירש"י: קלוב בלע"ז נשח העומד בחדש. המלה הזאת נ"ל קלוג כמו שפירש"י בסוף ע"ב, והיא מלה נרפתית cloche הויטבלאזש, וכן פירש רבנו יוסף קלהו בש"ע חו"מ סי' שפ"ח ס"ז: סימטא והוא הנקרא פלוקהו בלע"ז, פי' נכתבה המלה בעטות, אבל נכונה כפיה יוסף שם: פלוקונקא והיא מלה ספרדית Piel (הויט) roncha (בלאזש) ובהטרפות המלות למלה אחת Pielroncha הורתה: הויטבלאזש, ע"כ לא חוכל להסכים עם בחור הפ' קוהוט שסימטא היא המלה היונית σημασία כמו שתרגמו השבעים ספחת בתורה, כי ספחת היא בחין היבש (בהרת, נגיעת) אבל סימטא הוא נפח מלא ליחה ואם נפתח יכול לגרום את האתתא (וואוסדפיעבער); ואפ' לוי תרגם: נגיעה, נעבווייל, אבל רק הבחור החמרון הוא נכון, כי מצחין (נגיעה) לא יעשה מעולם אתתא (פיעבער).

Dr. Lewysohn.

אֶל־מְשׁוֹרְרֵי יִשְׂרָאֵל!

(לכבוד בעל „שירי הגיון")

נָא רַמּוּ מְשׁוֹרְרִים, נֵגֶן יֵיטִיבוּ!
שִׁירֵי עֲגָבִים נַפְשָׁכֶם לֹא יַרְהִיבוּ,
מַה יַּעֲלֶה לִבְּכֶם, מַה יְרוֹנָה נַחַת,
מַה נָּגֶל יְתַעֲנֵג יְשַׁמַּח שְׁמֵחַ —
לְבַף רֶגֶל אֲחֵיכֶם עֵת אֵין מָנוֹחַ —
עֵת חֶרֶב חַדָּה עַל צַוָּאר מוּנַחַת?

קוֹל פְּחָדִים סָבִיב תִּשְׁמַעְנָה אָזְנֵינוּ,
תַּחַז כָּל עַיִן מָטוּ פַּעֲמֵי עַמֵּנוּ,
צָרָיו יָמֹצוּ דָמוֹ בָּעֲלוֹקָה;
אִם שִׁירֵי אֲהָבִים אָזְנוֹ קָשָׁבַת
עֵת לִבּוֹ דַוֵּי, נַפְשׁוֹ נֶעֱצָבַת,
טוֹבֵעַ בְּאֶבֶן בְּיַם צָרָה וְמָצוֹקָה?

מֵאֶרֶץ רוֹמָנְיָה יִשָּׁמַע קוֹל שָׁבָר,
שָׁם עַל חֲלָצַיִם יַד כָּל גֶּבֶר,
שָׁם נַעֲנִים אֲחֵינוּ וּמְפִים בְּלִי חָשָׁךְ,

בְּלִי חָשָׁךְ נִרְדָּפִים עַל צַוָּארֵיהֶם.
אוֹר הַדְּרוֹר לֹא יַגִּיהַ עֲלֵיהֶם,
הַחֹשֶׁךְ בְּאֶבְרָתוֹ עֲלֵימוֹ לֹא יָסָף.

עַל אַדְמַת מְרוֹקָה אֶרֶץ הַדָּמִים,
בָּנְתָה עוֹלָתָה בֵּיתָהּ כְּמוֹ רָמִים,
בְּנֵי יַעֲקֹב גַּם בָּהּ יִנָּאקוּ, יִזְעָקוּ,
יִרְגְּזוּ שָׁמָיִם, קוֹל יִשְׁאוּ בָּרָמָה,
דְּמֵיהֶם עַל לֹא חָמָס נִגְּרִים שָׁמָּה
וּלְשַׁד חַיָּתָם עָרִיצִים יִינָקוּ.

קְחוּ כִּנּוֹר מְשׁוֹרְרִים! הָקִיצוּ נָא עוּרוּ
עַל עַם אֵל עַל בִּידוֹ הַבִּיטוּ נָא שׁוּרוּ,
רַק בַּת הַשִּׁירָה שַׁלְמַת אַכָּל הַלְבִּישׁוּ,
מֵיתְרֵי הַנֶּבֶל אַךְ לָאֵבֶל הָעִירוּ,
עַל־שֶׁבֶר אֲחֵיכֶם דִּמְעוֹת־דָּם הַגִּירוּ,
וְעִנְבָּכֶם לִבְכִית וּלְקִינוֹת הַקְדִּישׁוּ.

יצחק זאב ספיבקוב.

לָשׁוֹן הַנּוֹפֵל עַל הָעֵנָיִן.

כבר ידעתו, כי דרך המלין העברי להשתמש בפעמים במליצה ושיר בלשון נופל על לשון, כמו: יהודה אתה יודוך אחיך! (בראשית מ"ט), דן ידין עמו (שם), גד גדוד יגדנו והוא יגוד עקב (שם), וכן: בלחי החמור חמור חמותים (שופטים ט"ו), ויקו למשפט והנה משפח לצדקה והנה צעקה (ישעי' ה'), שריך סוררים (שם), העורכים לגד שלחן והממלאים למני ממסך, ומניתי אתכם לחרב וכלכם לטבח תכרעו (שם ס"ה), וכן בגת אל תגידו בכו אל הבכו [1]) בבית לעפרה עפר התפלשתי, עברי לכם יושבת שפיר עריה בשת [2]) לא יצאה יושבת צענן (מיכה א'), ושוד שם: (כתוב י"נ) למה המרבה לרכב יושבת לכיש זו, בתי מכזיב לאכזב זו עוד היורש אביא לך יושבת מרשה, עד עדלם יבוא כבוד ישראל [3]), ועוד כדומה. ולולי לדעת כי כן מצינו לפעמים לחוקות, בהתמצו מליצי סופרינו גם בלשון הנופל על העניין ונקרא הסגנון הזה בשם תמונת הציור, ונחלק אותה לשני לחמים: א) תמונת הציור במבטא הלשון (הִיפּוֹטִיפּוֹזִיס); ב) תמונת הציור בכתב. הציור המבטאי יבוא ויפרד לחמשה לחמים, ואלה הם: א) הדגשות והרפיון; ב) תנועות לרכות וקלות; ג) מלות תרכות וקלות; ד) הוספת מלים וחסרון; ה) מליצות זרות.

לא התמונה הזאת כבר הזכרתי בספרי "חלקת הקודש" 119 בהערה 8, וגם לד 112 ועוד במקו"א, ולפי שלחיתי לגדולים חקרי לבונו, שנעמו בדבר הזה, ע"כ רחיתי לבנות לפני הקורא לא דבריהם המעטים, כי חניגים המה פה בעתם ומקומם, והנה החכם רשד"ל נ"ע כתב בספרו לבית היס (כתוב ה') בדקדוק מלת יכסימו (ביהושע דף מ') וז"ל: "ואמרו המדקדקים שבא המים בשורק לשון הקריאה לקריאת היו"ד הקודמת, בגם היא בהברת השור"ק, וא"ל שלין זה כלום, כי לא מצאנו כו' לפיכך אני אומר כי טעם השורק לגייר לאזן השומע הנפילה במנוחה והכסוי תחת המים לעורר בנפשנו ציור החבר והמנוחה, וכל היודע יקרא התמונה המציית הנקראת תונחמטאפיי לא יתע לדבר הזה כו'". וכבר כתבתי בחלבו"ק (לד 112) כי בקובוץ לזה הקדימו החכם הקדמון ר"ם שרמון נ"ע בספרו מחברת הערוך בשער תוויות המשתין דף כ' ובשער החלוף דף ז', וז"ל: "כלם בחולם חוץ מאחד שורק ההומות יכסימו, ולמה? משני לויה שהיתה בלב ישראל מן המלרים שעשו להם נער גדול, שנאמר וימלכו את חייהם וגו' ולפיכך כשרצו לותם מבושים ובלושים חרקו ושרקו עליהם שן, כלומר מי יתן מבשרם לא נשבע". ועי' עוד מה שנוגע לעניננו בדברי החכם להרן חורין בכרם חמד

---

[1]) ויש נוקמים לפי"ז בעכו להפילו על לשון מכבו עפ"י דרכו ופנגון לשונו של הנביא הזה בכתוביו האלה.

[2]) כי שפיר הוא מלשון שפיר ומליח, הידוע בדרז"ל (כרכות ד. ונדה כ"ד:) במשנת המשלת שפיר מלא מים, ועוד כיו"ב.

[3]) עי' כיס החולר להח' ריכ"ל נ"ע, כי עדל הוא כבוד בלשון ערבית, ושמו מלת תדעל בלשון אשכנז. וכן כן מעשה לשון נופל על לשון, מלבד שנופל גם על לשון עד.

(ח"ח מכתב י') וז"ל הר"ם לעוויזאהן בספרו מליצת יאבון (ל"ב, ע"ב) בדברו על מליצת המקבץ תפול עליהם חימתה ופחד: "ומי לא יבין לאי זה ענין מלא חימתה? ואחר יגרה המעורר מן הדם חימה, בהוסיפו בה עוד לוח ותועפה למען הקנות הכרת המלה, ולגייר בהכרתה זו הקנאה חימה מולחת וקנאה עד מאד", וכן בדף ע"ח בדברו עם ע"ד הכהונים: "בא על עיר גו' עד יובני הגבים העיזו", כתב בזה"ל: "מלבד קלר הלשון במליצה זו, ואחר יגייר לנו במאד מאד את מסירות מסעות התויב, עוד הפלגת המלין להבמיע את וח"ו התנור בין המחמרים, ובזה נדמה רחוק את החיל העשוי הזה מדלג מעיר לעיר כאחר ידלנו יעלי סלע רגע אחר סלע אחד לבן סלע אחר". ועוד לו שם (דף ע"ה): "והתמהו תמהו (חבקוק ו) במוב והתמהו לא יאמן כי יספר להם כל עז התפלאותו, והיה הסתערה עוד בקרבו, לאמר לא כבראשונה, ולבן לף כי נספלה המלה היא בתה קלרה מבראשונה". ועוד לו שם: "עומר מה מלילה? עומר מה מלילה? המלין הגשנב יגייר לנו אים מתהלך בעיר נעורה בחיבון לילה, ומירחתו פן יבמע מחים עובר תנלו מפלה, יבחל בלחם את שחלתו, לאמר בלחם את המלה החחרונה, כי בעוק רומו יהמין להפליט דבריו מהר מאד, ככל אחר יוכל, מירחתו פן יבמעו אים אחר, והמבין יאבר לו אך לטעום את נעם המליצה, יבנים היטב את התקבות מלת מלילה על בפיו הבוחל ומפחד, למלת מליל", ועוד לו שם (ע"ט, ע"ב): "ובזה המלין מלת שתף למלה זרה בלשון שלף, למען דמות לוחה בהרבה למלת קלף הבחה אחריה, גם למען ייגיר בזכות המלה את זכות נאת הקלף מלפני ה'." ועוד לו שם (דף ל'): "ופה יבית בגחון גליך, מאמר נאוך בחלקיו בחין סדר הגיוני, כהמון נבכי יס, תהומות ובעם ולא סדריס". ואני נרגל מלאכתי אאר הניחו לפני שלשת חכמי לב מלה, אני קולא את החמוה הזאת בשם "תמוה הגיור בלשון נופל על העניין", לפי שהגיות ברצותו לגייר לפנינו היטב את העין הזה, אאר הוא מספר לנו, הוא מתחדל לספר לנו במליצה ובמבטא ובלשון הנופל על העין הזה, כדי להתקרב לפנינו ולהגיענו כמו חי נגד עיניו, וזה לאמת יפרד לחמשה לחבים הנ"ל, שהמה מאמינים וכלים ביד הנביא להסתבם בהם בלמות החמוה הזאת, ואחר נקיו הדעת בבעלי הלשון והמליצה, הרבה מדקדקים בהם, ובפרט סופרי ספה"ק. בספרים כאלה בלי ספק כל זרות הנלאה בהם, כל עקמימות וסור טעם, מהשבוות הן בחבלית הספרות והנעימות, לאחרי הבין בהם בשום שכל. ובאמת עין מודרה, כי רב כחם לגייר לפנינו את טבעיות הדברים והנעימים ממש, בכל נדי נדרי אנייהם, וכדומה. והנה כ"ב גברה המדה "תמוה הגיור" הזאת בספרי קדשנו, עד אאר לא הסתפקה בתמוה הגיור המבטאים, כי גם נטתה את ידה והחשוף זרועה לבלה לנו פלאותיה גם ע"י התמוה הגיור בכתב הנופל על העין, והוא לפעמים ע"י תוחות רבבין וחציין פתוחות וסתומות, פשוטות וכפופות, וכדומה. ולפעמים גם על ידי סדור מיבן, עד שאמרו רז"ל למה קדמה פ"ח לעי"ן לפי שהקדימו סה לעין כו' (עי' רש"י חיבה כ' ע"ז).

הדגשות והרפיון. כיצד? -- כבר הסכימו כל המדקדקים ויאמרו, כי בין הקל בח להוכות על קלות הפעלה המדברת ומסברת לנו, ועל כבדות הפעלה היא (הה"ח הס"פ לות ד'), ובתב עוד שם (לות כ') וז"ל: "ומה שמצינו בחמש המאמר ע"כ יָזַבַּח (ר"ל ולא יִזְבַּח) היה להפלגת העניין, כי עקר גדול תגלנו שקוסי המבטא יוכה על הפלגת העניין", וכן ד"מ שָׁבַר בקל עניבו שבירה קלה, אבל אִבֵּד וְשִׁבֵּר בריחים (חיבה כ' ט') עניבו שבירה בעצמה כח, לי הצרך למען שבור בריחי ברזל, וכן וְנִבַּט לאהן (יבעי' ה' י') בבנין הכבד ת' וְהִבִּיט בבנין הפעיל הנוב בה, להוכות הבחלות ההסקפה וכבדות ההבטה לראות ולנבט מתוך תוכה

בחפלה, חולי קבוצה להם חיזה יבצם תכון, וכן הדגם החזק שחבר ותיו המסך לדעת הרז"ה (סה"ת תסי"ד לוח י"ג וחלהכ"ק נד 130), ועמ"ם הרשד"ל עה"כ ויהתבכו נחוח עשן (יבעי' ט' י"ז), וכן קומו צאו (בראשית יט, יד) הגדה"י דגושה אחר תחוי"י לסבת הפלגת קול הקריאה במלת "נחו!" וכן היה ראוי להדגים גם הקו"ף שבמלת קומו', אך שם היה מצטעו להדגם גם מבלעדי הורחה זו עפ"י מנהג הספרים הקדמונים להדגים גם ט"ס שקו"ף נוחני"ב, אבל נד"י של "נחו" היה ראוי להיות רפה, לפי שהוא כתן אחר אותיות אהו"י, ואך להורות ההפלגה וזכיזות העצומו ע"כ נדגש, וכן מעם דגשות הלמ"ד במלת לֹא (בחלק) בהכתוב: שחת לו? לֹא! בניו מומם (דברים ל"ב) במלת לו בלמ"ד דגושה, להורות על סרמת קול התבוכה והמעצה שבמלת הפלילה לו, על הבחלה שלו "שחת לו?" וכן מניכו ממם דומה לו: ויאמרו לֹא, כי אם מלך יהיה לנו (ש"א ח' יט), ודגם הלמד במלת לו אחר נח נסחר ג"כ מטעם הנ"ל, וכן: לֹא! כי בהחוב נלין (בראשית י"ט ב') וזהו ג"כ טעם דגשות הגדי במלת נְצָרָה כי היא חיוך (משלי ד' י"ג) ודגשות הסמיך במלה קומו סָעוּ (דברים ב' כ"ד), וכן כי כוּלָּם ידעו חומי (ירמיה ל"ח ל"ג) הנח הנסחר והדגם שאחריו נגד הכלל, שבמלת כלם מורה על רוב הכללים, ור"ל כלם עד אחד לא נעדר, וכן מוסד מוּסָד (ישעיה כ"ח ט"ז) נדגם הסמיך אחר הוא"ו הנחה להורות הפלגת ההיסדות, וכן וכל מבניך יְשֻׁעַד (הוסע י' י'), דגשות הבי"ן אחר הנח מורה ג"כ הפלגת העבוד, וכן לנער הַיְוֶלֶד (שופטים י"ג) דגשות הלמ"ד להפלגת הלדה, כי עקרה היתה (ועי' מ"ם ע"ז בחלהכ"ק קכ"ח), וכן דגשות התי"ו בהסס מַתְּלָאָה (מלאכי ג', י"ג) שהיה ראוי להיות רפה (ע' חלהכ"ק § ק"י) ע"מ מפעלה מורה כבדות התלאה שהתחומו עליה, וכן חספי מאכן כעשהך (ירמי' ו"ו, י"ז) דגשות הפי"ת אחר שוא נע, בחה להורות מהירות וזכיזות פעלת האספה וגדל ההשתדלות על הדבר. [ולכאורה אמרתי כי בח הדגם לסבת הסמ"ך ע"ד נִסְבֵּי, חַסְדֵּי, כַּסְפֵּיהֶם, שהבחתי בחלהכ"ק נד 95 הערה 30, אך קשה כי לפ"ז היה ראוי להדגם גם ברכים זכרים לומר אַסְפֵּי, וכן בנווי לזכר בחוספת הי"ת אספה לי (במדבר י"א, ט"ז) ולא נדגם בהם הפי"ת לסבת הסמ"ך, אלא הלמת כתו שבחבתין], וכן דגשות הסמ"ך שבמלת וַנַּסָּעָה תנסר אַהֲוָה (עזרא ח' ל"ו) הסמ"ך בדגש, עפ"י עדות הרד"ק בספרים, תעפ"י שבכל מקום הסמ"ך הגותית שבשרש זה היא רפויה, כמו"ם בחלהכ"ק (§ קכ"ו), ובח הדגם הכבד הזה להורות על כבדות הנסיעה ועכדת הדרך, וכמו"כ בחלהכ"ק נד 131 הערה 39. — וכן דגשות הרי"ש במלת הַרְאִיתָה (ש"ח ח' ו') ר"ל רעם ועער נדול, וכן נקבת נמעיו רֹאשׁ פרזון (חבקוק ג' י"ד) וכן דגשות הריש"ין בהמלות לֹא כָּרַת שָׁרֵד (יחזקאל ט"ז ד'), כל בעל כח הדמיון, בבטלו אחי הריש"ין החלה הדגושה, יכול בנקל לגייר בנפשו ולהרגיש בעורקיו ועצביו, אח רגש כריתת ברכיו בעמו על סילד היולד, וכן דגשות הקוף שבמלת מִקְדָּשׁ ה' כוננו ידיך (שמות ט"ו), ודגשות הבד"ו שבמלת הַצָּפִינוּ (שם כ' ג'), ודגשות נו"ן שב עיני תְּרָאֶינָה בה (מיכה ז' י"ד), וכן במלת חכמות שרותיה תֶּעֱנֶה (שופטים ה'), ועי' חלה"ם (§ רכ"ג), וכן דגשות הכי"ף שבמלת וְאָפֵל (משלי ו' ח') להורות הפלגת הילה בחשך חהו על ע"ד כי עמנו אל ע"ד (יבעי' ח'), והיה מצטעו לומר לְאָתִי־אֵל, אך אמר לאיתיאל, מפני זוג המלות, עם הסס איתיאל חברו אז הלמידו אשר אליו הסב דברו ומשלו. — ולהסך בח סמן הרפיון להורות קלות ערך הפעלה ורפיונה, הסך הורחת הדגשות הנ"ל, כמו למשל מְבָאֵיר חביעזר (שופטים ח' כ'), ר"ל בניר קל הערך, וכן מנבורתם בוסיס (יחזקאל ל"ב) ר"ל נבורה קלה ולא נחסבת למחומה, וכמו"ם בחלהכ"ק נד 100 הערה 42 בסס הרז"ה, וכן חולי מ"ם כרעו על בִּרְכֵיהֶם (שופטים ז' ו') שרפו מעני

הדרך, וכן זמנין הלכתא ביומא הוא בכך על בכוכוי (דניאל ו', י"ח) שכפו בכביו מעוט לו מחיתם פקודת המלך שלא להפסיק [וז"ל הרמב"ם (שופטי ז', ו') על בכביהם הכיף רפה, ומסרת עליו: "כל לשון בכבי, בכביו, דגוש, כך מן שניים רפין וזה אחד מהם, וחברו הוא בכך על בכוכוי (דניאל ו', י"ו), כ"כ הרד"ק בפירושו ובמכלול דקי"ח ובשרשים שכם בכך"ו עכ"ל הרמב"ם וכ"כ בדניאל, וכן תולי מ"ש ותרכס בחיין (שם ז', י"ב) הכ"ף רפה נגד הכללי, וכמו כן תהוה תרכס לבלותך (שם ד' כ"ד)] להורות רפיון וכמו"ש העדיו שלטונהון, ומעלה חקים על דומיהם.

תגועות תרכות וקנרות. כיצד? — מהן שאדם יכתוב לו (מגלי י"ה ע"ז) כת' בקמץ תחת פתח הסמיכות מולה על מתן גדול שהאדם נותן, וכן בתוך אֶתְּנָן וְאֶתְּנֵן לא נתן לך (יחזקאל ט"ז ל"ד) תהיה הבני בת בפתח ת' קמץ הרחוי במשקל הנפרד להורות על הקטנות, וכ"ל לא נתה תתן גדול ושוגיך לף תתן קטן וקל לא נתנו לך, וכן ותהיה לא תהיי עוד (שם כתוב מ"ח) כנו"ן פתוחה וכ"ל לף תהיה קל ודל לא תוכלי להת עוד, וכן ועתה חכמה ומדע תן לי (דה"ב ה' יו"ד) פי' מדע במדה קטנה והוא דרך בקשה ותחנה, וע"כ בת הדל"ת פתוח ת' קמץ במשפט, והנה פי' אמר לו (שם כתוב י"ח) ותשאל לך חכמה ומדע (נ"כ הדל"ת בפתח ת' קמץ וי"ם הדל"ת בקמץ לסבת הזק"ט, ולא טוכח החתם דרכם) וגו', החכמה והמדע (בקמץ כמשפט) נתון לך, כ"ל מדע שלם. וכן וַתַּחֲנֵף לת התכן (ירמי' ג' ט') הנו"ן קמוצה ת' פתיח להורות גדלות התגופה, וכן נקט לקח (יעשי' מ"ז ג') הקוף קמוצה (ולו נכ בזק"ט) ת' פתיח להורות לקח לקיחה גדולה ככל חות נפשי, וכן לת בניכם יִקָּח (ש"ת ח' י"ח) כ"ל בחזקה (ועם היות המלה בזק"ט, בכ"ז זולת טעם וסבה לזנגה קמוצה, כי הזק"ט לזנגו תם"ף), וכן לניה שָׁאַג מי לא ייראך (עמוס ג' ח') קמץ בלי תם"ף להפלגת השתנם ועכ"ז מי לא ייראך, וכן מֵלֹא כרשו מעדני (ירמי' נ"ח) בקמץ ת' מלא בניר"ם, להורות על מלוי גדול, וכמו שהשתמש במלה כרשו ת' בעגו שהוא ג"כ דרך גנאי וכן יכרסמנה חזיר מיער (תהלים פ' וכמו"ש במקו"ח), וכן מְצָדוֹת שלעים מצגנו (יעשי' ל"ג, ט"ז) בל יסג יְתָדוֹתָיו לנצח (שם כתוב כ'), הלמ"ד והמ"ו בקיום ההגועות לף בסמיכות ת' מְצָדוֹת שלעים, יְתָדוֹתָיו, כי חזק המבט תמורה על חזק הדברים (ועי' תלה"ם קכ"ו), וכן לל תַּעֲשֶׂה לת הדבר הזה (ירמי' מ' ט"ז), ומה תֵּעָשֶׂה לשמך הגדול (יהושע ז', ט') לל תַּעֲשֶׂה לת הגבלה הזאת (ש"ב י"ג, י"ב) הסיני"ן נרווית ת' סגל, להורות הברת בטוי לשונו של מחתן ומבקש (ועי' תלה"ק לד 107 הערה 18 ותרחה מוצא דבר), וכן שַׁלְמָה תהיה (ש"ה, ו') כסי"ן בפת"ח ת' סנ"ל, להורות על הפלגת השלמה, וכן שַׁקַּמְתִּי דכורה שקמתי לם ביטרלל (שופטים ה') הסי"ן בפת"ח להורות הפלגת הקימה והתעוררות, וכן שְׁאַתָּה מדבר עמי (שופטים ו', י"ז) להורות הפלגת נוף הנכח היה רחוי לבוא בפת"ח ת' סנ"ל הסי"ן, ומלף בקמ"ץ לתכלות דנ"ב, וכן הָשַׁע ממני ואכלינה (תהלים ל"ט, י"ג) ת' הבע בה"א סגולה (ע"מ הרף) נ"כ להורות הרמת הקול, וכן מדוע תהם לַגִּים (נחמיה י"ג כ"ה), ע"מ פעל מעי"ו ע"ד מהים) ת' לגים הרגיל, ובת הבני לסבת בטוי לים מהקלף. וכן ואל כל לים תסר עליו הוו לל תְּגַשְּׁשׁוּ (יחזקאל ט' ו') הגי"ם ל פהוחה בספ"ם, ול"ל לל הגשו כלל וכלל לף ולל הגעו בם לרעה לף כמצבע קטנה, מבל"כ תהלי שַׁדַּד (ירמי' יוד, כ') פי' שדוד גדול, (וכמו מלת כרכו הני"ל שבת הל"מ"ד בקמ"ץ לצייר בהברה זו רעבתנות של זולל וסובע הממלא כרכו עד המו), וכן מי הסלוח ההולכים לאת (יעשי' ח', ו') ויהלך אש להימין (ב"כ י"ד, י"ט) כ"ל לם ים לנטות מדבריך לף כמלת חוט השערה, וכן עוד לחם

כיה רבע לוגרות רסע (מיכה ו'ו, י') כ"ל הים לף סמן, מעט מזער, מלוגרות רבע בבית הכסע? וכ"ז עודם מחזיקים ברבעתם והרמיהם ולא ישמעו בקול ה' אשר לעיר יקרא, [ועי' חלה"ק לד 113 הערה 37 בעמ' פחחות הביעי"ן שקמתי ושלמה ובעמ' שוחית הביין בחלם (קהלת ג', י"ח), בלופן אחר, ויהכן היותם רק לסבת המותה לעיר המבעת וכיו"ל, וע"ם שם לד 119 הערה 8, וכן לולי מעט זה בא ג"כ הש"ח במלת לחהו והבל כחי כליתי (יעני' מ"ט, ד') כש"ח ה' קמ"ן הרחוי בו, עפ"י מ"ם בחלה"ק (§ י"ח), ולסבה זו בחה ג"כ הסמ"ך גדולה במלת ויהם כלב (במדבר י"ג) להורות על ההברה הטבעית שם, הבחה להסחיק המון המדברים, וע"ד שכחב רש"י שם מטעם ההברה על הם].

מלוח מרכות וקלרות. כיצד? וַיְתַמַּהֲמֵּהּ (בראשית י"ט), לחך ההברה בחלה הזאת (המרכבה מבחי המלות הקטנות מה-מה) מצייר לפנינו לחך הזמן והמבט (ועי' ג"כ חלה"ק לד 120 הערה 8) וכן כְּמִתְלַהֲלֵהַּ היורה זיקים (משלי כ"ו), מי שבעתו לרוכה לפניו וגלחה שחחה, הוא עושה מלחכתו בלחות ומבוך זמן על כל דבר קל הרחוי להבליטו בדגש לחד. וכן יכרסמנה חזיר מיער (תהלים פ'), בלחך הברת המלה הלחוכה הזאת, מצייר לפנינו רבוי כרסו של החזיר, כי בקרסמו ימלא כרסו ממנה עד למרבה, וכמו"ש בחלה"ק בהערה הנ"ל, וכן לפחח עליו תם לְהַנְּתִיךְ (יחזקאל כ"ב, כ') ה' לְהַתִּיךְ. מורה על החבה רבה, ומהטעם הזה יבואו ג"כ לפעמים לוחיות לחו"י נוספות להגדיל התיבה להורות ההפלגה, כמו יפחר יחיבה מעשהו והקרב ותבואה (יעני' ה', י"ט) והענבה על סילגיהם (יחזקאל ב"ג), וכן המגביהי לשבת המשפילי לרחות (תהלים קי"ג), רבתי בגוים שרתי במדינות (לוכה ח'), מלחתי מבעת (יעני' ל') ושוד הרבה דומיהם (ועי' חלה"ק לד 76 הערה 46), וכן להפך: כמעט קט (יחזקאל ט"ז) ה' קטן, קלר הברת המלה יורה לנו קלר וקטן הזמן והמעוט, וכן וכבלי הבקר בשלם הבשר (מ"ח י"ט, כ"ח) ה' בשל לנו חו בשל להם, מהירות המבעת הורה לנו מהירות פעלת הבשול מרוב שמחה וחפזון המלחכה לשוב ללכת לחליהו, וכן והפהו מזות (ש"ח כ"ח), חסרון החיף וקלות המלה הורה על מהירות החפיה ואחר ע"כ לפחה מזות ולא חכחה עד שהחמץ העסה, ולולא זה היה מספיק המלה והחפהו מלחה תיף חו גם והחפה לו, בחרין מלין. וכן ודוד גם הוא ויומלט בלילה הוא (ש"ח י"ט, י') מהירות המבעת ה' הוא (לם לא נחבה להשתמש בחן במדת עולה ויורד), הורה לנו על מהירות המנוסה והבריחה, וכן טעם הבהוב דיקה בלילה הוא (בראשית ל"ב ב"ג), וכן ויבבר עמה בלילה הוא (שם ל', ט"ז), כלימר לא חבך מבבבו ללילה אחר, בלשונו לנוכ מעליו מבת החוב הזה, כי אח לחל אהב מלחה, ולהפך מזה בחו בימי ויהי עמו (במות, ט"ו) לחך המלות מורה כי בנחת ולא בחזון ומוסה הביחם לבר נחלתו כ"א בנחת ולאט הלך ויבחם למחוז חפצם, ולהפך מצינו: למר חויב תרדוף תשיג לחלק שלל גו', חסרון וווי החבור וקלר המלות יגידו לנו כלומר: חיש קל למהר תרדפם ומיד תשיגם, וחיש מהר לחלק שלל עד שהמלחמו נפשי מלות נדול גו', וכן ומלחך בא אל שחול לשמר מהרה ולבה (ש"ח כ"ג) גוח"ו שוחי"ת ולא קמוצה (עחהנ"ק § י"ח) מהירות ההברה הורה על מהירות ההליכה מבלי ההתהמה, וכן הענו ח'יתם (שופטים כ"ח, ב"כ) ה' חנו חו הנו, ויחלכה המלה לעיור לשון חחנוגים וחמלה, וזה נכון ג"כ ההבדל שבין ויבוח לבבל, וכן ויבוח בבבל, וכן ויבוח נבלה, כי הרחשון לדעתי מורה הליכה רגילה, והשני מורה הליכה מהירה וחפזה, והשלישי מורה הליכה ממבכת בלכתו בלי חמדה, וכחשר כתבתי בכחובי (מ"ב כ"ה ז') עי"ם. ולפעמים נוספת י' לחת כחיה שם מן השמות של עמים פרטים לכוורות הקטנה ומעוט הערך, כמו: החמיונו לחיך (ש"ב י"ג כ') וכן מהרה מביאו (מ"ח כ"ב ט') וכן (ש"ח

כ"ב, י"ח—כ"ג) כתו נ"פ הכתיב דויג כיו"ד ס' דוגג בלי"ף נ"כ מפעם הנ"ל, וכן תוספת הוא"ו והנו"ן בכסס תיכון נ"כ להורחת ההקטנה (לף שים כזה לבעל נ"כ שהוא מלזון לת ומרחה השחור שבעין כמו"ם במקו"ח), וכן הלירכתו קרפתם נגו הלת (שופטים י"ד) וז"ל המבחר: ת"י הלכת וזה כמו הלם, ומסחבר לדעתו כי המדבר בלף או במהירות מבליע לפעמים האות התחרוגה כהרגומו למעלה (נ' י"ט) מלת הם כמו הסר כאשר בתרתי שם, וכן כלן בדברי המרעים לאר בשפוך חמתם דברו המדברים התלה כמעט בנשימה אחת, עד שאר הפילו האות התחרוגה והשמיטו קול הלת במקום הלם עכ"ל, וגמגם להפך תוספת הברה על המלה משלת הרחבת הדבור והעניו כמו: ותוגע לת עמך לת ישראל מלרן מלרים בלחומת ובמופתים ובזד חזקה ובזרוע נטויה ובמורא גדול (ירמיה ל"ב כ"ל), וכן תולי יובן בזה מ"ם: קח לך בן לחד וכתוב עליו "ליהודה ולבני ישראל חבריו", ולקח בן לחד וכתוב עליו "ליוסף בן לפרים וכל בית ישראל חבריו" (יחזקאל ל"ז ט"ז), לוא בן הראשון היה כל דהו, לכתוב עליו רק מרבע התיבות, ובני היה גדול ממנו לכתוב עליו בבע תיבות ע"כ נאמר בלקוחו לקח בבלמות הבדם להורחת לקיחה מעולה מהרחוקה, ועד"ז נוכל להבין עוד שנוים אחרים בלה הבחים במקרא, וכן ובלעתם תמרו (ם"ב י"ט) מסרון הת"ף יורה על תמירה בלחם ובדמיזה.

תוספת מלים ומסרונן. כיצד? ד"מ, ויעבור יוסף בר כחול היס, הרבה מלד, עד כי חדל לספור, כי אין מספר (בראשית מ"א) רבוי עשה הנספר נעשייר לפניו שה ברבוי ותוספת המלים בפי המספר, וכן להפך מסרון המלה מניין חסרון המספר, כמו: והכל דיד לעלת (ב"ב י"ג, ל"ט) כלומר נפש דוד לעלת לל תבבלום נעשיירה גמו בחסרון מלת נפש מכלל דברי המספר (ובתלמ"ק § י"ט, פירשתי כמו ויכל בחלוף תוחיות ת"י ע"ש, לך קלת קשה לי עתה, כי לת נמלת הפעל הזה להורחת התמדה רק ביחוסו לל לחד מחלקי התדש ולת עליו בעלמו, כמו: כלתה נפשי, כלו עיני מיחל, כלתה רוחי, כלו כליותי בחיקי, וכן כלה שחרי ולבבי), וכן תבבי לעון יפיחו קריה (מבלי כ"ט) כ"ל יפיחו נפש בני קריה, כלעון כלה נפשי (תיוב י"ח כ') וכן נפתה נפשה (ירמי' ט"ו) ובתמרו יפיחו קריה בחסרון מלת נפש, מפח נפש (תיוב י"ח כ') וכן נפתה נפשה (ירמי' ט"ו) ובתמרו יפיחו קריה בחסרון מלת נפש, בזה נופת נעשייר לנו ענינו, וכן כבוד לבוד (נפש) ערין (ההליס קל"ט) בחסרון הבה נפש, בזה נופת נעשייר לנו ענין נפילות נפש לבוד ורוח וכן ויבליכו (נפש מנגד) הרלים והבליטים ויבלו עד עיר בית הבעל (מ"ב י' כ"ה) חסרון המלות התלה בתתר הזה בת לסבת מהירות הדבור בספרי המספר, הבחה ע"י ניול מהירות מרוצת הרלים והבליטים בכח דמיונו, וכן חוריס ואין שם (תבים, תבר) מלוכה יקראו (ירמיה ל"ד), לניול העדר התבים תבר מלוכה יקראו, נעדרו גם המלות התלה מדברי המספר, וכן לעזרים (הגד) לתמר בת שמעון הגויר לנו ע"י (שופטים ט"ז ג'), הסחרה דבר ההגדה תבר הגידו חכם הניזו חכם לעזרים תדות שמעון הגויר לנו ע"י חסרון מלת הגד או הגידו, וכן תולי מ"ם נגיד חסר הבוחות וכ מעבקות — (יקבר ימים), סוגת בצע יתריך ימים (מבלי כ"ח, ט"ז), קלור ימיו בל כ מעבקות נעשייר בקלור המלות "יקבר ימים" שבדברי המלין, [תולם בכתובי ע"ש מבלי בתרתי כי הכתוב הזה בחלק לפנים, הניו הרחבון מוסב להכתוב שלפניו, היינו: "תרי נהם ודב שקק (בן) מובל רבע על עם לל ונגיד (שהות) חסר הבוחות וכ מעבקות". וחניו הבני בל הכתוב הזה מוסב להכתוב שלתריו היינו: "סוגת בצע יתריך ימים, (תבל) תדם (שהות) עמוק בדם נפש עד בור יום תל יתמטו כו". והתלכתי בכתוב הענין הזה שם במקומו]. — וכן מניגו: ותם מפתח מלים לת העלה עליה כתוב, ולת עליהם (זכריה י"ד) לפי בעב"ע שהעשים תתי"ח במלת עליהם נבין כתן חסרון מלות "יעלה היתוב" תחר מלת ולת עליהם ובתיו"ב, וכת כן לניול חסרון עליה היתוב, וכן

מה יוסיף עוד (לדבר) דויד לנוך (דה"א י"ז, י"ח), גם פה ניזר חסרון הדבור בפי דוד, וכן כי אין המלך יוכל (לדבר, ור: לעשות) אתכם דבר (ירמיה ל"ח ה') גם בחסרון הזה נעטייר לפנינו חסרון הדבור או המעשיה של המלך, וכן יתהיה מאהל אל אהל, וממכון (דה"א י"ז ה') שעור הכתוב: ואהיה מהלך מאהל אל אהל וממכן אל מכון", וחסרון מלה מהלך מורה בחין זה הליכה כ"א היות נע ונד, וחסרון המלות "אל מכון" הוא לניזר מעם ונודם ממכן אל המקום אשר נשאו עיניהם, — וכן: ועד הגפן נוי ועץ הזית לא נשא (פרי) (חגי ב' י"ט) ניזר שלילה הפרי בנפש הגפיה גרם לשלילת המלה פרי גם בדבור פיו.

מלילות זרות. כיצד? רועה התרועעה הארץ! קור התפוררה ארץ! מוט המוטטה ארץ! מוט המוט ארץ כשכור והתנודדה כמלונה, וכבד עליה פשעה ונפלה — ולא הוסיף קום (ישעיה כ"ד י"ט). מי בחזנו מליה הבחן, יבמע פה רשעה קול רעם ורעש גדול ונורא, אשר יבד ונפל מלב הממים ארצה, עד אשר נבקעה הארץ מתחה, ותא"כ החלה הארץ להתפורר ולהתמוטט ולנוע בתנועות ממושעות לא נדולות ולא קטנות, ותא"כ החלו התנועותיהם עוד לאט לאט ללכת הלוך וחסור, וכך תנוע מעט כשכור מלין עוד בה לעמוד על רגליו, ותא"כ הפול תחת כבד פשעה בדממה דקה ולא הוסיף עוד קום לף במקום אחד, הכל יגייר לנו ע"י קול תרועת הברות לנופות ויבבות נועות: רַע רַעַע, פּוֹר פּוֹרֵר, מוֹט מוֹטֵט, נוֹעַ נוּעַ וְנוֹדֵד! ומקול מחנים אלה, נשמע עוד קול רעש אחר מהלך ביעתם, מהברות לנועות מהרוננות: אָרֹן, אָרֹן, אָרֹן! — וכן מה לידידי בביתי נוי וכבר קדם יעבדו מעליך נוי זית רעש נוי קרע ה' במך, לקול המולה נדולה היתה תם עליה ורעו דליותיו (ירמיה י"ח, טו), שכשוך כנויי נוף, נכחה ונסחרה ונסחר ליחיד זבר נכח, מגייר לעיניו שכשוך רב והמולה נדולה שהיו בעת המעשה, וכן חולי מ"ב: וגבע לארץ והנה חסך לר ואור חשך בעריפיה (ישעי' ה, ל) מהגלגלו כאן מספר רבים ולבון יחיד וכנוי נסתרת יחידה כנושא אחד, מגד ניזר מקום אחד אפלה אלא נכר בו לא המין ולא המספר, ואבר ע"כ השתמש בלשון וגבע בבנין שכבד (ת' והביט בהפעיל כמנהג הלשון) לגייר לנו כבד פעלת ההבעה במקום אפל ואין נגה לו, וכמוים למעלה (חוש ח), — וכן: הוי מבקה רעהו מספח חמתך ואף שכר למען הביט על מועדיהם (חבקוק ב' ט"ו), הנה שכשוך הלשון נסתר ונכח ונסתרים בזה, מגייר לנו ההעות שכור בקיאו, יחוג יעוט הנה והנה, ואין סדרים במבטא לפיו. — וכן: והנה רוחי להם למען ימלאו (ירמיה י"ד י"ח), נם המליצה הזאת נראה כהתכנם, ולא נאר לנו מה ימלאו? והכוונה תניק ואינר להם מעני עבריהם, עד אשר בע"כ ימלאו את הדרך הממוצעה ההולכת נכח ה'. — וכן: בהברי קדם, מרחם משחר, לך טל, ילדוקך (תהלי' קי), עפ"י משפט הלשון היה רחוי לו לומר: ילדוקך (ר"ל בני הנעורים שלך), טל לך (ר"ל ירדו לך כטל היוכד) מרחם משחר (ר"ל מרחם השחר, משחר שם ע"מ משפט), בהברי קדם (ר"ל היוכד משמים בהברי קדם שלך), וכמו"ם כטל חרמון היורד על הרבי ציון (שם קנ"ג), לך נהשך סדר המלות מלמעלה למטה, בניור תנבי טל היורדים מלמעלה למטה, ותא"כ שבים ושוליס ממטה למעלה. — וכן: ותחמל לו על תדות הרעה הנדולה הזאת מלחכת חשר עשית עמי נו' (ס"ב יג ע"ז) הלשון מנומנם ומבולבל, כדברי חיים נכלם המדבר בשלף קלף (ע"ש בחורי [1]). וכן כזה וכזה תאכל החרב (ס"ב יח י"ח), כזה וכזה עשה לי מיכה (שופטים יח), שנוי המבטא בלשון זה זה מורה על שנוי תפני פעולות

[1]) וכן מלינו: כי בה' נשבעתי כי (שם) תיך יונח, שם ילין חים שתך הלילה (ס"ב י"ט ח'), מרב קללה וכעסה נחפרה ונשמטה מלשונו מלא שם בין שתי המלות "כי-תיך". ודוחק לומר כי מלא "שם" ילין, עומדת במקום שניים, כי אין זה נוהג רק במלילה וכשיר ולא בהנדה פשוטה.

הפועל ההוא. — ואבות אל הגולה הל מביא, היוצאים על נהר כבר, ואבד, המה יוצאים שם, ואבד שם, שבעת ימים מצמים בחוכם (יחזקאל ג, טו), רוח הממון המכחפת על פני המקרא הזה, מצייר לפנינו כי יעלו מפי לים מצמים המספר בממון (ועי' עוד מ"ם על הכתוב הזה במאמרי "קרי וכתיב" במאסף כנסת הגדולה ספר ג'), — וכן ביום ההוא תקים את סכת דוד הנופלת, וגדרתי את פרציהן, והריסותיו אקים, ובניתיה כימי עולם (עמוס ט), עשה המליצה הזאת פרצות פרצות (יחידה, רבות, נסתרת, נסתרת) לעיור העין המדבר. וכן: וכל מבני העיר יבכתו וינלו (ירמי' נב, ז), עתיד ועבר, כ"ל אלה כבר יעלו, ואלה עודם מכינים עצמם לבכות, זה בכה וזה בכה, כדרך המבולבלים בעת בקיעת החויב לבוא העירה. וכן: כל הרע חויב בקדם (ההלים ע"ד ג') ת' כל חויב הרע בקדם, לנייר לפנינו בלבול ומהומה, אשר הסבו החויבים בקדם. — וכן: וגרתי עליך מצב, והקימותי עליך מעורות (יחזקאל לח ג) ת' וגרתי עליך מעורות והקימותי עליך מצב, וזהו נ"כ לעיור מחזה בלבול הסדר מרב מבני החיל והתחבושם זה אח זה להביא אח העיר במצור, זה בכה וזה בכה, מבלי סדור וערך. וכן: ולא נודע מקומו אים (נחום ג, יז), ת' ולא נודע "מקומם אין", בסרוס הכנוים למקומותם נלמייר נ"כ העניין, וכן: וממלכה אל עם אחר (דה"א עז כ) לא אמר "וממלכה אל ממלכה אחרת", אל: "ומעם אל עם אחר", כ"א "ממלכה אל עם אחר", בזה נא לעיור כי נעו גם נדו בערבוב מקומות בלי סדרים, וכן: בן אדם הנה על המון מצרים והוריתהו, אותה וכנות גוים גו', ממי נעמת רדה והשכבה גו', בתוך חללי חרב יפלו גו' מבבו אותה וכל המוניה, ידברו לו מי וכו' (יחזקאל לב, יח), כל העובר על פני הפרסה הזאת בעין פקיחה ירחם כה בית קברות גדול של מליונים נשברות ונגוללות, אשר לא יכילו לעיון שלם על מכונו וסדרו, כי בכל רגע יהנפו רגליו בעצמות מין זכר למין נקבה, ומעוי מספר יחיד לכבים וכבים ליחידה, וכבות לרבות, ונסתר לנכח, וכמו והוריתהו אותה, הרי נסתר ונסתרת, ממי נעמת־נכח, ישלו, מבבו, אותה נסתרים ונסתרת; ידברו לו־נסתר יחיד, אשור וכל קהלה, סביבותיו קבוריו, נסתרת ונסתר; ותא"כ: אשר נתנו קבוריה בירכתי בור, יושב לנסתרת, והנמה במספר רבים; סביבות קבוריה, הנמה יחידה, ועוד כלומה זה, והנה מי זה היום אשר לא יראה פה את הנביא מצייר לפנינו בחרב מליצתו זאת, בקעה מלאה עצמות וקברים רבותם אשר הנפו רגלי ההולך שם, פעם יראה עצמות זכרים, ופעם נקבות, וכלם מעורבים יחד, ופעם יראה גל עצמות על גוף אחד, ופעם יסתפק אם לגוף אחד יחבבו אם לגויות רבות מבני אדם המהגוללות מכתתות ומ־התות, וסחובים עצמותיהם וגרמיהם הנה והלום, אדם כנגד אדה, על אשר נתנו את חחיתם בתוך חיים, ויהרגו גם המה מכל הבא בידם, ולא ידעו חמלה. — ולהפך מזה מצינו בס' יחעיה (כג, יז): "קחי כנור, סבי עיר, זונה נשכחה; היעיבי נגן הרבי שיר, למען תזכרי". כי בהתיצב לפני הנביא מחזה נור אשר תבוב ליתי קדמוחה, ויקם לעורר חוחה להרבות שיר למען הזכר למעניבה הרחבוחים—הנה למראה נעים זה, מיד נכבה רוח הנביא גם את הנביא, ויאמר לו שיר קטן ונעים בעל פתי שתי מדות, ואשר דלהוחיה סגימה חרוזה הן בחרוז אחד, במלות בעלות הגועה אחת. וכמוש בחלקה שמות הלשון (§ ס"ד) בהרבה. — וכן: אשר כל סוס בהמהון ורוכבו בשנעון (זכריה יב, ד) הנה הכחוב אומר: ולו בנוים וכביהו והחמהו החמהו (חבקוק א, ה), וכן על החמה על החסן (קהלת ה) מלה ודומיהם נראה כי לא יפול לבון המהון בסוס, והרחוי להיות להפך: אשר כל סוס בשנעון ורוכבו בהמהון, אשר ניול הבנעון הסר נ"כ להסבוחת סדר הלשון במליצה הזאת, וכן ויאמר זה בכה, וזה אומר בכה, (מ"ש כב, כ) הפעל אומר

עוסף כאן לכתובה ללא צרך, כי יותר נאה היה מצד הלשון אלו אמר: ויאמר זה בכה וזה בכה". וגם בדה"ב (יח יט) בא שכפול בלשון בהמרו: ויאמר זה אומר ככה, וזה אומר ככה". וע"ל כי אולי גם פה בא שכפול הלשון לציור דמות השכפול שהיה בין ההוחות, בהמרם את דעתם, עד שנשתכפו זב"ז, והתחד נכנם בדברי חבריו, זה בכה וזה אומר בכה. — וקו: יום הוא, ועדיך יבוא למני תבור, ועבי מצור, ולמני מצור ועד נהר, ויס מים, והר הר (מיכה ז, יב), סדר המאמר היה ראוי להיות כן: "מני תבור ועד עבי מצור, ולמני מצור ועד נהר, ומים עד ים, ומהר עד ההר", וע"ל מהר אלן אחת עד הר ידוע בארן בנית. אך שכפול הלשון הוא ציור השכפול מעשיהם, אבר אלה מפה יבואו, ואלה משם, ויתערבו ויתבלבלו זב"ז, והיו מהומה גדולה ביניהם.

הציור המכוכבי. כיצד? ז"ל רש"י (ויק ז' ויחי): "למה פרשה זו סתומה, לפי שבין שנפטר יעקב אבינו נסתמו עיניהם ולבם של יסראל כו', ד"א שבקש לגלות את הקץ לבניו ונסתם ממנו (ב"ר)". וכ"ל אלין הפסק בין פ' ויחי ובין פ' ויגש רק כדי שעור אות אחת. וכן ואהי שובר בחומות יכולנים אבר הם פרוצים (נחמי' ב' י"ג) תיבת הם בלה במ"ם פרוצה ופתוחה בסוף המלה, לציור פרצות החומות, ואבר ע"כ הפך בלבולו נ"כ מלה שובר ת' מתבונן או נופל ומביט וכיו"ב, כדי להפילו על ציור שברון החומות, אף זה בדי"ן וזה בסי"ן ולהפך מצינו לפרצה המרה ולבלום אין קן (ישעי' ט') במ"ם סתומה בלשון התיבה, להורות כי הרבוי יהיה עצום מאד, חתום וסתום מבלי תחלה ותכלה, וכאלו נעוץ סופו בתחלתו ותחלתו בסופו וכן תולי ים להבין עפ"י טעם מקלת התוחיות שבאו בתיק"ף בדרבין עפ"י מסורה, כמו ה"ח על הלד' הגמלו זאת (דברים לב), ה"ז"ן במלת זכרו תורת משה (מלאכי ג), וכן: הכזונה יעשה את אחותנו (בראשית לד), ה"י"ת במלת טוב שם משמן טוב (קהלת ז), הלמ"ד במלת ויטליכם (דברים כט), ובמלת ליתי הלילה (רות ג), הנון במלת נוגר חסד (שמות לד), הסמ"ך במלת ויכם כלב (במדבר יג), ובמלת סוף דבר (קהלת יב), עפ"י הפטר הגלה, יש לשער כי אולי נכתבו התוחיות התלה גדולות לציור הדמת הקול והנעתם הברתן לשבת התנגדות גם המדבר, מעפ"י שנתלו ג"כ תוחיות דברבין בתקלת שלא יוכלו עפ"י הטעם הזה ויש בהם טעם אחר (עי' דברי החכם גייגער בתוס' מחברת שניה מכהב י"ג). וכן אולי מ"ש וירובלים עיין ההיה (מיכה ג' יב) ת' עיים להורות ציור הגרת התנים ובלבון והגדתי לגוי אבניה (שם ח' ו'). — וכהב הרב בעל המורים (בראשית כ"ג ב): ולבכותה, כ"ף קטנה, שלא בכה אלא מעט, לפי שזקנה היתה, ועוד לו (שם כח, יו"ד) ויבא יעקב, י"ש שפרשה זו סתומה (ר"ל אלין בכל הסדרה לא סתומה ולא פתוחה) לפי שיבא בפרשה שבחתה, ועוד לו (שמות טו, כו): רופאך, הפ"ת לרפואה שברפואה שבידי שמים אלה בעולי, ושבידי אדם אלה בקוב, ע"כ ורפא (בפ' משפטים) דגוש.

ולמען חזק את דברי בעני אלני המונות הציור במבטא ובמכתב, הנני לפרש פה בדברי רז"ל בעלי התלמוד, והוא. מ"ר אדא דמן יפו עברה בני המן ועברה צריך למהרגן בגבומא אחה, מאי טעמא כלהו בהדי הדדי נפקי בסתיהו, אלא וי"ו דויזתא צריך לעמתה בזקיפא כמורדיה לבבוה, מאי טעמא כלהו בחד זקיפא אזקיפו, מ"ר חנינא אזקיפו, ולבנה ע"ג אריה, חול שלא היה בסר המריחה כל הבירות כלן נכתבות אריה על גבי לבנה, ולבנה ע"ג אריה, חול מבירה זו ומלבי בישן אחריה ע"ג אריה ולבנה ע"ג לבנה, מאי טעמא שלא תהא הקומה למשלחן (מגלה טז:). הרי ים לנו המונת הציור בשני הפנים: בדבור ובכתב.

משה הכהן רייבערמאהן, איש ווילנא.

BENIAMINO LUZZATTO

תולדות

החכם הרופא

בנימין בן שד"ל ז"ל.

נולד ביום ד' לחנכה התר"י בעיר פארובה, לאביו הנשר הגדול שמואל דוד, המלמד המשבח והמפאר בבית הספר לרבנים שם, ולאמו הכבודה והצנועה מרת לאה בת מע' החבר ר' רפאל ברוך סגרי. שקד בילדותו על דלתי בית־הספר הפרטי אשר להאשה היקרה לאה סקראמילה, ואח"כ בבית „תלמוד תורה" בעיר פארובה. אצל מלמד פרטי השלים כל למודי ארבע המדרגות הראשונות ויקבל תעודה אשר נכנס על ידה לגימנזיום; אך עם כל שכלו הזך ויתר בינתו, לא השכיל לעשות הרבה, רק בלמודים אשר מצאו חן בעיניו, ובפרט בחכמות הטבע, התעסק באהבה רבה, ולא יכלו מלמדיו לכבשו, ויעזוב את בית הלמוד וילך אחרי שרירות לבו ודעתו וילמוד כרצונו. רק אחר איזה שנים בטות אביו בהיותו בן ט"ו התחיל להשביח מעט את רוחו הסוער וללמוד בחריצות גדולה את למודי הגימנזיום, עד כי עמד בנסיון (מאטורא) ויבא להשתלם בבית־מדרש־החכמות בעירו בחכמת הרפואה, ובה הפליא לעשות כרבים מאבותיו אנשי השם שהיו רופאים מבהקים. כבר בימי נעורותו החלה רוח ההשכלה לפעמו, ובבואו באנשים התחיל לכתוב מאמרים לכתבי־העתים אשר בעירו וגם שירים נאים וחשובים שר בעת ההיא בלשון איטלקי, ואיזה מהם ראו אור הדפוס וימצאו חן בעיני קוראיהם. מכתביו הספרותים אשר יצאו לאור בשנים ההם עולים למספר שלשים וחמשה ואיזה מהם עודם בכתובים.

אך כאשר שת לבו רק לחכמת הרפואה עזב את עניני הספרות הנזכרים ויקדש למלאכתו את עתו ועטו עם כל כחותיו. אז התחילו להופיע מאמריו וספריו שכתב על שדה החכמה הזאת לצאת לאור, ושמעו היה הולך וגדל מיום ליום. אחרי השלימו את חק למודיו והכתרו בכתר חכמת הרפואה, נמנה לרופא בעיר קאנקו במדינת וויצינצא, וישב שם כשלשה חדשים, אח"כ שב לפאדובה ויהי לרופא משנה בבית אוספי דלים במחלקת רפואת המכות לנשים, אך מפני שעבודתו שם לא נתנה לו מקום וזמן לדרישותיו ולחקירותיו כאשר אהב, ואולי גם מפני שחכמת רפואת המכות לא עלתה כ"כ בעת ההיא במעלת השלמות, עזב את הבית הזה, וילך לעיר מאלו במדינת וויצינצא כי נמנה שם לרופא. אחר איזה חדשים שב לפאדובה, ויהי לרופא משנה בבית אוספי דלים במחלקת רפואת החֲרָשִׁים הפנימים,

ובמות הרופא ראש המחלקה ההיא, מלא את מקומו לפי שעה, ואח"כ נמנה למלא מקומו בקביעות. אז התחיל שמע בקיאותו וחכמתו לצאת בעיר פאדובה ובמדינה, ומאמריו וספריו נפיצו גם מהלאה לגבולות ארצו, ועל ידיהם ועל ידי הנסיונות שעמד בהם, הכתר בכתר רופא לכל המחלות הפרטיות והכלליות. אף למד דעת את בחורי חמד השוקדים על דלתות בית מדרש החכמות בפאדובה, עד שנמנה לראש ולקצין על הוראת חכמת התחלואים במדרש החכמות בעיר פאלירמו בציציליה, וילך שמה בכאב לב, כי הצרך לעזוב את עיר מולדתו ואת רוב אוהביו תלמידיו ומידעיו. רוחו המעמקת תמיד בדרישותיה ובחקירותיה, שכלו הזך והשנון, חריצותו התמידית בלמוד ובמעשה, הקנו לו רעים אהובים לרוב גם בעיר מגוריו החדשה, וכתלמידי האב ז"ל כן מצאו התלמידים גם בבנו ברירות המחשבות, צחות הלשון, עמק העיון וההתבוננות ואהבה עזה לאמת. כל התכונות היקרות האלה, ובפרט ישר מדותיו, טוב לבו וידו הנדיבה לכל מעשה הצדקה בכלל ובפרט, פארוהו וינשאוהו על כל יתר חבריו, ויגדילו את כבודו וחשיבותו אצל כל מכירי גדל ערכו הקרובים והרחוקים.

ביום כ' חשון התרנ"ב חלה את הליו אשר מת בו, וישב לפאדובה, ויסבול בנחת ובארך רוח יסורים קשים, וכל השתדלות אחיו וקרוביו וחכמת רופאיו לא הצליחו להצילו מיד שאול, ויגוע ויאסף ביום ו' תמוז התרנ"ג, בהיותו בן מ"ג, והובא גם הוא לקבר, כאחיו אוהב"גר טרם הגיעם אל מעלת הכבוד הראויה להם. מספר חבוריו וספריו אשר יצאו לאור הנוגעים לחכמת הרפואה בשמונים, מלבד חבוריו הספרותים הנזכרים למעלה. כבוד גדול עשו לו במיתו, ורבים מכתבי העתים ברוב ערי איטליה הספידוהו. גם השר הממונה על עניני הלמודים שלח איש תחתיו ללוותו אל בית עולמו, עם יועצי העיר ואציליה, וקציני מדרשי החכמות, וראשי העדה ואוהביו ותלמידיו קהל גדול, ובחצר־מות נשאו עליו רבים מחבריו מספד מר ואח"כ שרפו את גויתו כמצותו, ותהי לאפר, ויתנוהו בכלי, ויטמנוהו בבית קברות בני ישראל.

ואני בכתבי את תולדתו, הורידו עיני כנחל דמעה, ובזכרי עבותות האהבה, אשר קשרו נפשו בנפשי, נשאתי כשלי ואמר:

הֶבֶל בְּנֵי אָדָם, הֶבֶל חַיֵּימוֹ,
מַה־נִּשְׁאָר מִיגִיעָם בַּאֲשֶׁר חָלָפוּ?
נָאְדַר כַּמֶּלֶךְ אוֹ נִבְזֶה כַּשָּׁרֶץ,
רַק פְּרִי צִדְקָתָם רַב־טוּב גָּמָלוּ,
יוֹם מָוֶת יָנַתֵּק מוֹסְרוֹתֵימוֹ,
לְיִתְרוֹן אֲחֵיהֶם וּלְתוֹעֲלָתָמוֹ.
רוּחָם תָּשׁוּב אֶל אֵל וְגוּפָם לֶאָרֶץ,

אַף אִם יְמֵי חַלְדָּם עָבְרוּ סָפוּ,
לֹא יוּכְלוּ מַלְטֵ, וְתִבְלָעֵמוֹ
כְּאֶרֶץ יִזְכֹּר פֹּעַל פָּעָלוּ,
שְׁאוֹל, אַף אִם קִנָּם בְּמְרוֹמֵי־עָרֶץ,
בְּמָרוֹם יֹאכְלוּ שְׂכַר יְשָׁרָמוֹ.
לֹא נִבַּר מְקוֹמָם, מַעֲצוֹתֵימוֹ
יַחְדָּו נִמְהָרוּ, כְּפְרוֹץ מַיִם פָּרֶץ.

הצ' יצחק חיים קסטיליוני ס"ט.

אגרת יהודה.

אל כבוד הרב המפורסם לתהלה, גדל־חקרי־לב ורב עלילה, מעלה מנשיות, לקוטי קדמוניות, חכם וישר, תמים ועניו כו', כמו"ה שמחה פינסקר נ"י.

אדוני! נתת שמחה בלבי באגרתך היקרה. עתה הנה הוספת על השמועה הטובה אשר שמעתי מעבירים עליך מרוחב לבך מחכמתך ודעתך גם ענוה רבה ושפלות רוח; כי הרבית ענותך עמדי ותשפל רוחך מטרום שבתך עד לשפל מצבי, מוויתן הבירה עד העיר הקטנה אשר אנכי יושב בה. תהלתך אשר מַדוֹתָ אל חיק ספרי תרהיבני בנפשי עז, כי ידעתי כי לא לפניך חנף יבוא; וכל מלותיך במשפטך על ספרי מנוים ושקולים במאזני צדק כאבנים טובות ומרגליות, ולי יקרים המה מכל הון; כי אם בעיני איש כמוך נשא ספרי חן, אז נכון לבי בטוח כי לא לשוא עמלתי. ודע אדוני כי הדבר שיגעתי בו בהקדמתי בקצרה, מפאת חסרון מקום וזמן וספרים בעת שהוצאתי ספרי „משלי יהודה" לאור, ערוך הוא אתי במאמר ארוך בלשון רוסיה בשם Исторія басни у Евреевъ, ואולי יראה אור ברב הימים, ויתענגו בו חכמים.

הדבר אשר בקשתיך על אדות אחי כבר הודיעו לי מאודיסא שאין בו ממש, אבל שכר מצוה מצוה, ומדי התפללתי אליך על אחי נעניתי ונהניתי אני תחלה במכתבך ובידידותך שנתת לי. ומאד מאד נכספה נפשי לראות ספרך המהלל. ודע אדוני כי במקום מושבי נמצאו גם כן קראים רבים ולהם בית הכנסת מיוחד; רבם בכלם הדיוטים, מלבד מתי מספר בהם שיודעים ספר ולשון; ובבית אחד מהם, רחוק כמה פרסאות מעיר מושבי, נמצאו גם ספרים וכ"י רבים. ואם תמצא דרוש לחפצך לדעת איזה דבר מהם אוכל לשרתך בזה.

כפך אשר תקעת לי לאות ידידות וּרעות, אחזנה ולא ארפנה; בזרועות עולם אחבקך ואאמיצך כחותם על לבי. ומאד ישמח לבי על הרשות, אשר נתת לי לבוא לפניך במכתבי לעתים מזמנות; אפס למען ימשך מרוץ מכתבינו לארך ימים ולמען יהיה גם שוה בנזק הזמן, הוא טן הצרך שנערב בו המועיל עם הערב, ונארוג בְּמַסֶּכֶת מכתבינו איזה דברי תורה וחכמה, וקריינא דאגרתא איהו ליהוי פרוונקא, והנני לשום לפני כבודך בזה השערה קטנה שנתחדשה אצלי ולא גליתי עוד בה אזן אדם, אף כי לא ידעתי אם דבר זה הוא מעניני חקירותיך: — הכשדים יקראו בכל לשונות אירופה כלדיים Chaldäer. והנה בין שיהיה טעם כשדים מבני כשד (כדעת המבאר לנתה"ש סוף פ' וירא) ויהיה אור כשדים הנזכר בתחלה על שם העתיד, בין שיהיה פירוש כשדים נַהֲרַיִם כדעת אֶפפערט החדשה, לא עמד עוד איש על טעם התחלפות השם כשדים לכלדיים, כי ש' ול' לא ראינו מתחלפים,

והנה גלוי וידוע הוא שהכשדים, מפני שהיו הראשונים שהתעסקו בחכמת הכוכבים ובתולדות הטבע, היו נחשבים למכשפים וקוסמים, עד כי היה במשך הזמן השם כשדי לשם תאר לטין מכשפים מיוחד, כעדות הכתובים: לחרטמים ולאשפים ולמכשפים ולכשדים, חרטום אשף וכשדי (דניאל ב׳) חרטמיא אשפיא וכשדיא (שם ד׳) וזה קרה גם כן למלה Chaldeus בלשון רומי, שמלבד הוראתה יושב ארץ כשדים נשאלה גם לשם תאר לעונן ומנחש ומכשף, עד כי בחפץ ציצירו לבאר איש כשדי במובן הראשון, באופן שלא יטעה בו אדם, נאנס להוסיף המלות: non ex artis sed ex gentis vocabulonominati (Cicero de divin. II) כלומר כשדי לא לפי מלאכתו כי אם לפי טולדתו. ודבר זה מצא קרה למלה העברית כנעני, שהיתה לשם התאר לאיש סוחר, עד כי יבואו מקראות רבים מספקים בשביל זה, ולהמלה הצרפתית bohémien שהוראתה הראשית איש מארץ בעהמען, ונשאלה ג״כ לאיש גולה ונודד ממקומו כהצועני Der Zigeuner וצריך להתבונן ולהבחין לפי המקום בין שתי ההוראות האלה, או שצריך להוסיף ולכתוב hobitaut de la Bohéme לסמן הוראתה הראשית.

והנה המכשפים היו עושים כשפים ממינים שונים ונקראים בשמות שונים איש לפי כשפיו, כמו מעוננים ע״ש עונה, או ענן או עין, מנחשים ע״ש נחש או להש, ידעוני, לדעת חז״ל ע״ש חיה ששמה ידוע, ואולי יהיה אוב על שם העוף איבים (Ibis religiosa) ובלתי ספק היה טעם כזה גם לחרטום ולאשף. והיו בתוכם גם מי שמנחשים בגביעים שמצויר עליהם גלגל המזלות והכוכבים, כמו שמצינו אצל יוסף, ומפני שהגביע נקרא בלשון ארמית כלידא לכן נקראו המכשפים בגביעים בשם כלדיים, ואחר כך נשאל שם זה גם לשאר הקוסמים [ודרך הרי אררט עלה ויבוא גם לשפתנו שפת רוסיה, ויקרא בה הקוסם Колдунъ והקסם Колдоветво]. וכמו שהשם כשדי נשאל לקוסם, כן נשאל השם כלדי לסמן איש יושב בארץ כשדים ונתערבו השמות זה בזה במשך הזמן ונשתתפו המלות כשדים וכלדיים Chaldäer לשתי ההוראות. ובמורה נבוכים (ח״ג פב״ט) נמצא ,גם הכשדים והכלדיים והצאבי״ם וכו״ — הרי שהם שני שמות.

והנה נפטרתי ממך בדבר הלכה ומתוך כך זכרני ושמחני באמרתך ואחיה, כי כלתה לך נפש עבדך וידידך, מוקיר שמך מפז וזכרך מכתם אופיר

יהודה ליב גאָרדאָן.

פאָיוועז, ו׳ תמוז, תר״ך.

לקוטים

מספר

„אבן בחן"

לר' מנחם בן שלמה.

הלקוטים האלה לקוחים המה מספר „אבן בחן", אשר כתב ר' מנחם בן שלמה, אחד מקדמוני חכמי רומי בשנת ארבעת אלפים ותשע מאות ושלש לבריאת העולם. ס' אבן בחן זה, הכולל סודות הלשון והמקרא לא נמצא כי אם בכתב יד אחד בלבד בבית אוצר הספרים הגדול אשר במינכן וגם שם איננו שלם כי מחמשים שערים אשר יסד בו ר' מנחם יחסרו ארבעים וארבעה, ורק מגוף הקדמת הספר נודעו לנו עניני השערים החסרים. וזה איזה שנים כתבתי מאמר מיוחד ללמד על תכן ספר אבן בחן ועל יקר ערכו והמאמר יצא לאור בין מאמרי ס' עטרת צבי, אשר הובל שי להחי' ר' צבי גרץ ז"ל ליום מלאת לו שבעים שנה ואין חפצי לשנות פה בלשון עבר את אשר אמרתי שם בלשון אשכנז; כי לא להוסיף וללמד על ספר אבן בחן באתי, כי אם לגלות את דרכי מחברו בפירוש המקרא. כל הלקוטים נמצאים בערכי השער הראשון והוא הגדול בשערי ס' אבן בחן אשר ערך בו ר' מנחם כסדר א"ב כל שרשי לשון הקדש, השרשים בעלי אות אחת בלבד והשרשים בעלי שתי אותיות בלבד (כי בענין השרשים יצא בעקבות ר' מנחם ן' סרוק אך לא בכל דבריו כאשר הראיתי במאמרי הנזכר) וכן כל שרש ושרש למספר אותיותיו וכפי הוראותיו ותחת כל שרש באר המלות אשר יצאו ממנו ופירש פסוקים רבים כדרך כל ספרי השרשים, ומתוך ערכי השער הזה או ספר שרשים זה אשר לר' מנחם בן שלמה אספתי כל פירושי מקראות אשר אמרתי, כי ראוים המה להפיץ אור על הליכות ר' מנחם בבאור כתבי קדש ולהראות את דרכו במעשה הפשט ובמלאכת הדרש, אספתים והצגתים איש איש על מקומו כפי סדר התורה מבראשית עד סוף דברים. לא הוספתי על הלקוטים מאומה רק זער שם זער שם תקנתי את המלות המשבשות בכתב יד או הוספתי מלות חסרות כפי הענין והסגרתי את התקון בתוך סמנים מרבעים ובמקומות מעטים לא ידעתי לתקן ושמתי אצל המלה המונחת בספק סמן התימה, ועוד זאת עשיתי כי הראיתי מקום כל הפסוקים וגם מקום איזה מאמרים מדברי חז"ל הנזכרים בלקוטים. יש בלקוטים פירושים אשר לא נולדו על ברכי הפשט כי אם במעינות הדרש, מקורם ולא הארכתי להראות מקור פירושים כאלה באגדה כאשר לא הואלתי להשוות פירושי ר' מנחם עם דברי המפרשים האחרים, כי לא אספתי את הלקוטים אשר שמתי בזה לפני המעיינים, רק למען יעידו ויגידו על דרכי

המפרש הקדמון הזה בפירוש המקרא, ואשר יגדיל בעיני ואולי גם בעיני הקוראים הבאים אחרי את ערך הלקוטים האלה הוא סגנון ר' מנחם בלשון הקדש אשר בו יתערבו בתוך דברי לשון המקרא גם לשונות המשנה אבל גברה יד לשון המקרא וריח כתבי הקדש עברה על פני כל דברי ר' מנחם ותטהרם. אך לפעמים לשון עבר בידו כחומר ביד היוצר ויעש בה כחפצו ובעינינו זר מעשהו כמעשה בעלי הפיוט הקלירי וסיעתו או הם כמעשה בן סרוק במחברתו.

בנימין זאב באכער.

בראשית.

א. ה. יום אחד. לא נאמר יום ראשון כיחד המניינים, כי אם יום אחד, עבור כי לא היה יום לפניו (אחד).

— יא. דשא. יסוד לכנוי כללי כל ירק וחציר. והמלה אם מפעל והיא נפעלת ולכן פתח ונאמר תדשא התרן דשא, פתח בדשא ולא פתח בעשב, כי דשא מפעל מתפעל ועשב אם פועל שאינו מתפעל (דשא).

ב. כה. ולא יתבוששו. כלומר לא היו מתביישים כראותם[ם] ערומים אלה דברי מורי, ואני אומר ויהיו שניהם ערומים בדעת ובכוח הקדם החדש ואעתו ולא המתינו ביקיים [נ"ל ביקרם] ומדבריו המלה על לופן כי בשם אמה (שמות ל"ב ח') (בם ח').

ג. ח. רוח. ענין רוחב הלב או רחב מקום ורחב עת כאי רוח והמלה (אסתר ד' י"ד) לרוח היום, ולא כדברי רז"ל כי דברי הפשטים הן כלומר לעת שהיום מרויח (רוח).

— טז. ואל אישך תשוקתך. כלומר ואל תיכך תהא התשוקה כל אשר ירצה תמשלי אליו (שק ד').

— שם. שק, ענין כלכלה כאי על פיך ישק (בראי מ"ח מ') וכן משק ביתי (שם ט"ו כ') ויתכן גם להדבק על לופן זה ואל תיכך תשוקתך ולא תשוקת התאוות כי אם זאת כאמרם [נ"ל באמרו] והוא ימשל בך ונודע המכלכל היטיב הוא ימשל בו (שק ו').

ד. ז. ואליך תשוקתו. כאשר ימשך תליך תהא המשל בו להרגיז ילרך הטוב עליו (שק ד').

ה. כד. ואיננו כי לקח אותו אלהים. כלומר לא ימנו עם בני [אדם] כי לקחו אלהים למחיצה של מעלה (חין ח').

ו. ג. לא ידון רוחי באדם. כה שברו מעתה לא ינב רוח כעשי באדם ולא יהווכח גם לעולם לזמן מרוך באשר גם הוא בשר ואין בכודי לריב עמם באשר אין בכודי לריב עם יתר הברואים בעלי בשר הרמש על האדמה ולא יהיו ימיו מאריכים בחיים שולחי מאה ועשרים שנה מהיום ההוא ועד יום אשר אכלם. וכן היה היום שנאמר דבר זה לנח על שבעת ימים לפני המבול היה קץ שנה וז' הימים לאבלו של מתושלח (דן נ' ענין ריב ומצה).

— שם. בשגם. ענין מוסרות כאי בשגם הוא בשר כלי בהוסר (בהאסר?) הוא בשברו ואין למלה דמיון במקרא אך בדברי רז"ל יש לו דמיון באמרם הדלת הזאת אי מעמידו שגמא [נ"ל שגמיו, עי' בראשית רבה פ' כ"ו] הם מוסרות ברזל או נחשת אשר בו נקבל ועליהם יסיב (שגם).

— ד. הנפלים היו בארץ בימים ההם. על פי המסורת דרשוהו גבורי כח ככה כי היו הזוטות מהעברות לזוטות וכוס העיקרין בוסות והן מפילות ומפליטות נפליהן ברחובות וממלאות פני הארץ מהם, ועל פי המקרא דרשוהו כי הנפילים הם הגבורים כי כל הרואה אותם נופל מיופיהם (נפל).

יא. לא. מאור כשדים. מבקעת הכשדים, לשון אותה הבקעה חפרו בה בעין בכבן ובערו בה הבערה והפילו את הנהרות אבינו בה לבדקו במור (אור ג').

יד. ג. שדים. עין שדה... ועמק השדים... לך רז"ל לומרו כי עמק השדים הוא קרוי על שם אבני סדום ולא נראה לי להחביבו על אופן הפשט יען כי סדום מיוסדת המ"ס בה יסוד עיקר ושדה אין למ"ס יסוד במלה (שד ד').

— יד. רק. עין לחנות וע' חידוד כאן, ויראה את חביבו חדדם בדברים כדברי רז"ל בלשון לחדודי דאבי וכרוזו [ג"ל וכרוזו] בלשונם אריק חרבי (שמות פ"ו ט) כלומר לאחד חרבי להיותה שנואה לעבוד עבה (רק ה').

יח. ו. שלש סאים קמח סלת. ומוכרך לפרש לה ביאת סולת, למד כי קמח קרוי קודם התגפותו ולמה פירש לה שהשפה עיסה נראה בתוארים (קמח).

— י. וים חי בלשון חיים ובריאות והוא אומר במקום ברכה כאומר שוב אשוב אליך כעת חיים לשועד הזה כעת חיים (מלכים ב' ד' פ"ז) ואמרתם כה לחי (שמואל א' כ"ה ו') כאבר ירצה חיים את פני רעיו ביום ובשפרו ממנו אומר לו לשועד הזה בשנה הבאה חבוע ואמלאך ברית ואי ולברכיהו יאמר חיה וברכיהו (חי ג').

כא. יז. בכטחוי קשת. ופשר הפסוק כי יבבה הגר מנגד הרחק עצמה מן הילד כמדת מבך הקשה בתן המוטה ליהות בו פעמים ותרגם תוקלס כמנגד בקשתה (טח ג' עין מבך).

— לג. נראה עין לשל כי טוח נטע עץ רענן (שטל).

כד. לג. ומגדנות נתן לאחיה ולאמה. שהרבו קליות ואגוזים (גד ג').

כה. כ. פדן ארם. זוג תלמים כי שני תלמים היו תרם נהרים ותרם עוכא וכל שמד תרגמי פדן (פדן).

כו. י. אחד העם. מיוחד שבעם (יחד).

ל. ח. נפתולי אלהים נפתלתי. כלומר כאותם שבר עוה הבורא ונהיו נפתלים בגזרתו כן נפתלתי גם אני עם אחותי גם יכולתי כלי לה להיות אים מיוחד לי לולא מסרתי שימני לאחותי (פתל ג').

— לא. ברהטים בשקתות המים. כן כלוסתות התקיעין בשקתות המים בעין שפי הגידלות ומצלם היה יעקב אבינו מגיע המקלות לעיני הצאן ברהטים (רהט ג').

— מ. ויתן פני הצאן אל עקד. משכוכית כהלך שבאת הצאן היה עקד מגומר ברגליו להיות שני הצאן תליו (עקד ה').

לא. י. עקדים. הם [בעלי] הכחש שבר במקום עקידת יד ורגל. נקדים הם המגומרים שבר ים לשון כתמים דקים על גבעו כמשר. ברדים שבר גבוהים לגבוה כברד (נקד ג').

— לב. אנכי אחטנה. כלומר שם תכי תבגנה ואתנה מני דרך והערף לא הבאתי תליך כיתר הרועים שבר יביאו עד הערפה ולא ישלמו אבל תני מידי תבקשנה (חטא ג').

— יא. גנבתי יום וגנבתי לילה. יודי המלות החלה אבר בחומיין יהרות הגה וכן הכאב המבעת ויסוי המלה לדבר הידוע הנקדם אבר ידבר בו העניו כמו רבתי עם (לילה א' ח') אהבתי לדום (הושע י' י"ח) וכה פסר הדבר טרפה בטרפה חית הטדה לא הבאתי אליך כי לא אירע מאותע זה תחת ידי וגם הייתי חושש כה מידי הנקטנה וכן גנובה יום וגנובת לילה מבקש היית מידי (בבא).

לב. כה. ויאבק איש עמו. נתנוטטו יחד ונועטו עד עלה עפר מפני בקטוקם הבמימה (חבק).

מא. ו. שדף. עיין רות עזה הנוטבת בזרעים ובעפני החיטן ומלקה לוחם ומכה לוחם כעין ספיקות כפים וכאבר מהוכנם ויספק לה כפיו (במדבר כ"ר י') ובקפיטן לידוהי כן בדופות קדים מהוכנם וספיקות [ל"ל ובקיפת לו ובקיפן] קידום כלומר מוכות ומוספקות מכות הקדים עד הכמבן (בדף).

— לז. בלעדי אלהים יענה שלום פרעה. חון ממני הודיעך הקב"ה שלום (בלעד).

— מג. ויקראו לפניו אברך. כלומר לזה ראוי לברוך נפול על ברכיו לפניו ויסוד המלה ברך והא' כמו אסוך שמן (מלכים ב' ד' כ') (ברך ב').

מה. מז. וידגו לרב. כאבר הדגים אין עין הרע שולטת בהן ככה עין הרע אבר ליוסבים בקרב הארץ לא המעטם (דג).

מט. ד. אז חללת יצועי עלה. ופשרו אז חללת מצע מעתי אבר עלה והוכן למשכבי (חל ח').

— י. ולו יקהת עמים. כלומר ולעת מלכותו יחלם לה העמים (קה, עיין העברת כח והחלקה חדוד).

— יב. וים מלכבי לבב [לחמר] כי פשר לבן שניט מחלב כה הוא כי בני סלעי הרבי יהודה מלובנים מחלב לשון הטופעות ומזיגות וכן חכלילי עיניט מלוחמים מעייותיו [מן] היי הגוטף מכרמיו (חלב ח').

— יד. יששכר חמר גרם. פשרו יששכר בעל כח לסבול עול התורה ועובד התדמה כחמור בעל גרם כלומר בעל עסק אבר ים בו כח לשאת ולסבול משא כבד ולא יכבן החזיו (גרם ח').

— כד. אבן יקרא למועד כמו ומשם רועה אבן ישראל אבן מאסו הבונים (תהלים קי"ג כ"ב) (אבן ב').

— כה. שד עיין דדי חלב מיניקות כאי על שדים שפדים (ישעיה ל"ב י"ב) בברכת שדים ורחם, לך לונקלוס הדביר שדים על הגחלים ברמז על המוהר כאן ואני אומר ברכות שדים ורחם ממש שהשיגה הנשים מבוראות בחלב וכנגד הברכה לשדיך נאמרה קללה לרשע קן להם רחם משכיל ושדיט נמקים (הושע ט' יד) (שד ב').

ג. יא. גרן האטד. וממש אטד גדול היה שם ועל שמו נקרא לוחו הגורן כאשר נקרא גורן אדונה (שמואל ב' כ"ד ט"ז) על שם האיש (אטד).

שמות.

א. יט. כי חיות הנה. גרילות, כן עלמן מסייעות בגוסן ויולדות ואיזן צריכות למילדה (חי ג').

ב. כח. ויואל משה לשבת. סה מקרא קצר כי בלומר רשות לבנותיו קרען לו ויאבל לחם הוצרך לומר והקרען לו ויבא ויואל לשבת (חל ו').

ד. כו. **אז אמרה חתן דמים למולת.** כה פסר הפסוקים: ויפגשהו יי׳ ויבקש המיתו ונפורש לו ידעה על מה נפגש כי אמרה בלבה קרהו לחסון ותקח לך ותכרת את ערלת בנה וגרשם והגע הדם והכריזוה לרגלי מטה תהנה ותאמר כי חתן מות אתה לי ושמע זה יכפר עליך ויקף ממנו החסון, אז אמרה דבר בעתו חתן מות הייתי עקב מולות פסר נהנה לאבותם לפיך זקוק והפריחם [ש׳ והפריחה] כי לי פסר למולות כמו ואמר פרעה לבני ישראל (שמות י״ד ג׳) כלומר בעבור כמו על בני ישראל כלו׳ בעבור כן (תז).

ו. ג. **ושמי יי׳ לא נודעתי להם.** כה פסר הענין ואלה... ובשמי י׳... לשלשתם נראיתי בשני שמות הכיווים אל שדי וגם בשם המיוחד לשון נודעתי להם פניס אל פניס כהגלותי אליך בלבה אל מתוך הסנה (דע ת׳).

יג. כז. **ואליהי [אשר] יסדו תגבי לבב מלא טעפה ביסוד זה וזה טעמם כי כה אמר משה ליזרעאל בחומרו והיו לעוטפות בין עיניך יהיו דברי נוכח עיניך ולא נראה לי דבריהם כי לו הדבר כאמרם היה על המחוקק לחקות והיו העוטפות בין עיניך אז אמרתי כי ט׳ הרשעות לשחוח כמו ע׳ יעוערו (יבעיה ש״ו ה׳) ובאחרם נודע הדבר (?) כי לא אמר והיו לעיונין בין עיניך (קף כ׳ ענין זולת טפים, לשון דבור).**

יד. כז. **וישב הים לפנות בקר לאיתנו.** להקפו בנגזרו מממלאין והולכין וכן ובשה לאחננה (יבעיה כ״ג י״ז) ולא שהגי השבית מן היסוד להדביקה על לופן להתן זונה זולת לשון תיקף וכי השני לשחוח (תיקן).

טו. ז. **הרם.** לשון השחתת בנין גבוה ותומה בגר כאומר תהרס קמיך, דומה היה פרעה על גובה מרכבתו לבנין גבוה והכורת נחעלה למעלה ממנו והרסו (הרס).

— ח. **נצבו כמו נד נוזלים.** קמו כשור קמו נד אחד (יהושע ג׳ ט״ז) וקשה בעיני עשה הפשר הזה אשר קבלתי ממורי כי נהיה את לבי בדבריס ואביאה בחלוקת מונקלס ויונתן בן עזיאל כי מונקלס הרגים כמו נד כשור ויונתן הרגים קמו נד אחד קמו כוכבא אד ויס אומרים רוקבא ולדברי יונתן ט״ע הוא נד הוא נאד הוא חמת ואנשי ירושלים הרגמו נגבו כמו נד בזיקין צרירין והן נודות יין ויתר מפקין (נד ד׳).

יח. יח. **נבול תבול.** כלומר לא יהיה לך מעמד אלא תפול אלשה מכונד העלה (בל ע׳)

כ. כה. **לא תבנה אתהן גזית.** הן אבנים גזוזות ומבוקות במגירה כלומר כמדות גזית מגרזות במגרה (מלכים ח׳ ז׳ ט׳) (גז ת׳).

כב. כח. **מלאתך ודמעך לא תאחר.** אמר הכורא יתברך והזהיר לבני בריתו מילותם תכותהך בהיותה מלילות לא תתחנה להביא בכורה ותילוסך ויולדך בהיותם מזוקקים בלי סמרים כשבת דמעות העין לא תאחר בכוריהן בכור בהיותו בכלל בן במלות לו יהי יומם תחנו לי לפדותו מיד משרתי ולא תאחר פדיונו וכן תעשה לשורך לצאנך הבכורים להתם ליד משרתי במלאת לו שמנה ימים (דמע ב׳).

— כט. כה פסר המלה בעלות נדים בעתו כהום קומתו ויתבללו גרגרותיה והתי מלאת ימי עתה לא תאחר להביא בכוריה וכן לחרי תלחלח נפשך וזיעך ונטיון נגיעה ויקבלו נרגני תשבלוחיה ויתבללו היטב והם רחוים להטיף ולדמע אל תאחר כי אם שחט [סחט?] כדת הפשר הדמעתן להבשילן לגרגן והכיתן על ידי משרתי (מלא).

כג. יט. **לא תבשל גדי בחלב אמו.** ככה פקד עליון רחניה בכורי אדמתך תביא בי יי׳ אלהיך ואם עדיין לא נתבללו אתה לא תכריחם בוסר לבשל המנד בחלב לטיבת נפשות אחיה אם הפרי (בשל ב׳).

— ... ממנו אחד מן הצוויים לדבוק בו הוא הסמוך לרמזים בכוכבי לדמיך הביא כי הוא עומד להחלת הפסוק ובני הצוויין המוזכרים יחד לצוות על הבהמה ועל החיה ואחד לצוות על העוף אבל לא יבצל בחלב אחת היא ענין לדבר זה שהרי כבר נאמר הנה ענין זה (נד ג').

לג. ה. והורד עדיך מעליך. את עדים מהר חורב. ומעדך עדי (יחזקאל ע"ז י"ח) שנאמר אלה תכשיט של הפלין (עד ג').

ויקרא.

ה. ח. ושמעה כל אלה. היא הבטעת התובע לעדים כי בעבור האלה מתחייב קרבן בבואו עדותו (אל ה').

יט. כ. והיא שפחה נחרפת לאיש. כלומר בהיותה היא שפחה מיועדת ומכוונת להיות לו לאשה (חלק ג' ענין עת מזמון וזמן מועד).

כא. כ. שמעתי מפי הורי ומורי כי נבון הלמור במומין הוא לים לדון ועקום גוייתו ומעני עקימתו לא יכון לעמוד לשרת לה פני יי". ודק יורה על הגבן כי הדק הקיר והקלום מאד ומפני דקיקת קומן קליפתו לא יוכל לסבול מלואי ידים וגיבת גוכה המזבח לא יכון לו מפני קוצר כחו. וכנגד דק וקלום יהיה גבן וחוזק לדון עב ועקום. ואני שמעתי המספרים והחקים והחוכות אין להביא גבולן ולא לשמות שבעת אבר גבלו בעלי המשנה ושבעה לשורלי הבכל כי כן לשרו על הגבן מי שמין לו אלא גבין אחד זהו גבן הלמור בחוכה וגבות עיניו (ויקרא י"ד ט') מהרגמינן גביני עיוהי, ולשרתי יהו זה וזה (גבן ה').

כו. כח. בחמת קרי. כלומר בשניעת טובות וחביבת בלבות (קר ג' ענין חביבה ומניעה).

במדבר.

יא. כ. עד אשר יצא מאפכם. דומה לכם כאלו אבלחם ממנו יוהר מדאי עד שיצא ונעשל לחוך דרך החף (אף ד').

— שם. והיה לכם לזרא. כלומר ויהיה לכם למחלה כי תהיו מוענין ומחים ועל כן תרגמו אונקלס ויהי לכון לתקלה ולא לשר לריחוח לא דנו מן זרו ולא מן זרח כי המזור הין יסודו כי זולתי זה [נ"ל זר] והמ' להכבר (זר ח').

— כח. משרת משה מבחריו. כלומר יהושע שהיה משרת משה מימי נחורוחיו.

יר. לד. וידעתם את תנואתי. לשר להם מדה כנגד מדה לני סורע, לחם הנחתם לח לבני לבלוחי בוח לל החרן גם לניח לחכם מבוח לל החרן והדעו כי המואתי היא עיקר (לא ג' ענין מניעה וכטול דבר).

כא. יז. עלי באר ענו לה. טוחין לעניו גגון ולעניו עדוח כי למשעל המשוכח יענגו בהרחוחו גם כי ישידו על שבחו (עז ג').

כב. ו. אולי אוכל נכה בו. כלומר לוחני סובר להבחיד כלם חלא חוכל להעדיל מהם מקלח ולחנרם לח הוחר (קך).

כז. כ. ונתת מהודך עליו. כלומר מזיו קריחת הוד פניך והוא ההדר הנרוע מן ההוד וכן הוא לומר הוד והדר לפניו (תהלים ק"ד ו') כל הקודם לגדולה גדול מרעהו (הד ח').

לא. ל. אחד אחז מן החמשים. ולמה הוצית התכוסה לבון לחזה לפי שלא היה בוכלן חלא משיבלים המנין (לחז).

דברים.

א. ג. תפל. גרסה שהוא שם מקום כתמהו בין פארן ובין סוף לך נגודי כח תכמי לב העירו עליו כי היכן מקום לזה הוא ולזה לבן אלא כך פשטו בין פארן ובין חפל שהיו חומרים דבר תפלה על לחם תביריס אבר הוא כזרע גד לבן (חפל ב').

ח. ד. ורגלך לא בצקה. לא נתפטמה בעיט הטילוס (בנק).

כו. יז. והסוב ר"מ יסוד לכימוי חמיס (?) חטיבות זמר [ל"ל ניוכ] לוחות דבר מצוכח בהכל כתוכ את י"י התמרת... וחכנס לוקלם יח י"י חטבת וי"י חטבת, תמר הגורל לחם עציהם [לי] חטיבה ניוכ מיוחד דבר הניכר שם המיוחד בידו"ד אבר אין כן לכל אף אני אעשך חטיבת ניוכ מיוחד שם מיוחד וניכר ישראל [נוי] אחד בארץ ודומה לחטיבות אלה חטיבות לחוץ מצרים (מכלי ז' ט"ז) מחוטבות הבניה היכל (הכלים קמ"ד י"ב) (תמר ב').

כח. כ. ואת המגערת. זו היא נערת מדת דין הנוערת בארץ בלי הצליח פריה וכמלאכים הממונים להצליח כל יצליחו המולדים (נער).

— כד. יתן י"י את מטר ארצך אבק ועפר. מטר תרוך הרחוי לרווה הצמחים יהפך לקללה כי יהיה מטר מועט ותעלה הרוח שחיפה מצרים ותעלה אבק ועפר דק לאויר ויולידנו על הצמחים ויכם (אבק ג').

לב. יא. ועל שם הגנת כנף נשר המרחפת על גוזליה נקרא הגנה הסכיכה אבר כא' יגלהו על אברתו (אבר ג').

— כד. מז, עיין נדוד כתומר מז רעב. ופשר הדבר כי הוא תוהן החכמים הרעבים אבר מפני הרעבון נדיס כהן וכאן וגוזות עופות הדורסים והבדים שמכים במריבות ובן בהמות אבר יש להן תרגות כולן תלה בהם לשכלם הוא שרבותינו ז"ל אומרים (חולין מ"ה:) נהמזמז עוחו בשחיטת חולין (מז).

לג. יד. גרש ירחים. כח פשר הפסוק הכורך תרן יוסף ומעיטור מגדים החוגעים והמכגלים כמולאי ובמכולי שמש וממגדים החוגעים והמהכגלים כמולאי הירחים המולאים והמכולחים זה מפני זה כי דרך התלמה ויהר המילוח אבר יכברו להדשיהם לערם מעליהם הפירות המכוגלים ולהוציא לאחריהם התחיהם (גרם ג').

— כה. ברזל ונחשת מנעלך. כח פשר הברכה ברזל ונחשת מנעלי תרוך וכימי נחורותיך שהם ימים חשובים ורחוים כן תהה חזק כימי דבוך הן ימי הזקנה (נעל ג').

— שם... ופשרה כח הוא ברזל ונחשת מנעלי ערוך וכימיך הטובים הם ימי נחורותיך כ יהא זמן דבוך זקנתך כי החליף כח עם כלות כחך (דבוך).

— כח. בדד עין יעקב. כח פשרו ויבטן ישראל הזקן בן יצחק כלי פחד [בארץ] כעין בדד כי עשו הלך אל ארץ מצרים הוא עין המים החיים מקור הנובע אבר שמו יעקב תלן ארץ דגן ותירוש אבר הגחילו יצחק אביו בברכתו אף שמיו אבר הבורא עושה לו מזיזים יבעשו טל על ארצו (עין ג').

שִׁירָה אַחַת קְטַנָּה

אל ידיד נפשי, הנצמד בקירות לבבי, החכם הכולל, החוקר קדמוניות, מליץ מפאר באמרי נעם וטוב טעם, אהב טהר־לב באמת ובתמים, שם תפארתו

מוהר"ר **שמחה פינסקער.**

בהובילו לי שי את ספרו היקר „מבוא אל הנקוד האשורי או הבבלי".

שִׁבַּעַתְּ לִתְהִלָּה מִקֶּדֶם שָׁמַעְתִּי,
בַּמֶּה פִּחֲךָ נָדוֹל עוֹד לֹא יָדַעְתִּי;
אַךְ עַתָּה מִי אַתָּה הֲרְאֵיתִי לָדַעַת!
עַד תַּכְלִית אַתְּ חוֹקֵר לַשַּׁעֲרָה קֹלֵעַ,
מֵאֶפֶל לָךְ נֹגַהּ וָאוֹר יִבְקָע,
וּתְבוּנַת בַּפֶּיךָ בְּכָל אֶרֶץ מוּדַעַת.

אַיֵּה חִקְרֵי קֹדֶשׁ מֵעֵינֶיךָ נִסְתָּרוּ
וּשְׂפָנֵי טְמוּנֵי חוֹל לֹא לָךְ יִנָּהֲרוּ?
כָּל סָתוּם לָךְ יִגָּל, כָּל חָתוּם זָרוּחַ!
חָכְמַת אֶרֶץ קֶדֶם, מְרֻבִּים נִכְסָתָה,
לְטוֹב בֵּית יִשְׂרָאֵל לָךְ נִגְלָה נִגְלָתָה,
לְבַל יִשָּׁכַח מְחֻקָּק וְנָאֶם אִישׁ הָרוּחַ.

יֵשׁ מַשְׂכִּיל יֵשׁ מֵבִין בְּאַחַת יְצֵלִיחַ,
אַךְ בְּדָרֶךְ אֶחָד מַטָּעָיו יַצְמִיחַ;
אֲבָל אַתָּה בְּכָל חָכְמָה כְּמַעְיָן נוֹבֵעַ!
עַל כֵּן לְפָאֳרֵךְ בְּכָל לִבִּי חַשְׁתִּי,
כִּי קָרְתִי בְעֵינֶיךָ גְּאוּת לָבַשְׁתִּי,
כִּי דָגוֹל מֵאַלְפֶךָ לִי אֹהֵב וָרֵעַ!

עַל סִפְרֵי קָדְשֵׁנוּ, בְּכָל לִבְּךָ אָהַבְתָּ,
בִּנְקֻדּוֹת בַּת־בָּבֶל צִיְּנִים הִצַּבְתָּ,
הָאוֹתִיוֹת נִשְׁפָּחוּ גִּלִּיתָ־לָנוּ!
לָבֵן תְּשׁוּאוֹת חֵן לָךְ וּפְאֵר שִׁבְעָתַיִם,
שִׁמְכָה יְנוֹן עוֹלָם כִּימֵי הַשָּׁמַיִם,
כִּי בְפָעֳלֶךָ שִׂמְחָה הֲלֹא שִׂמַּחְתָּנוּ!

מאיר הלוי לעטערים.

מזמור לשבת. *)

השיר הזה, אשר אנכי נותן פה לפניכם, הוא מעשה הגאון מו"ה אריה ליב ברעסלוי מחבר ספר שו"ת „פני אריה", הוא היה אב"ד ור"מ פה קהלתנו משנת תקמ"א עד יום מותו בשנת תקס"ט. הרב הנ"ל היה מילידי ברעסלוי, שם נולד בשנת תק"א וישב על התורה ועל העבודה בק"ק ליסא ובק"ק ברלין, בבית מדרשו של הגביר הנכבד שר ונגיד בישראל הר"ר דניאל יפה, ואח"כ עמד בראש עדה מפוארה ק"ק עמדן והמדינה ומשם נקרא הנה בקריאה של חבה לאב"ד ור"מ במקום הרב הגאון מו"ה אברהם ליפשיץ זצ"ל. עם היות רבנו בעל פני אריה גאון מפורסם. סיני ועוקר הרים וכו', כאשר יעידון עליו הנהו צנתרי דדהבא גדולי הדור ההוא הר"ר דוד הכהן די אווידו חכם הקהל הספרדים באמשטרדם והגאון מו"ה דוד טעבלי בק"ק ליסא, הגאון מו"ה משלם זלמן הכהן בעל שו"ת בגדי כהונה בק"ק פיורדא והגאון מו"ה נח חיים צבי במגנצא, היה בלשן ומליץ בלשוננו ומעט ימצאון שו"תכתובות על טהרת הלשון כספרו פני אריה ושם ימצא הקורא גם באורים נפלאים. גם פרותיו יעידון על האי אילנא רבראבא, כי חבב את הלשון מאד ולא לבד בש"ס ופוסקים אלא גם בתנ"ך ובחכמת השיר והמליצה שם עיונו ושר שירים נפלאים. גם שלשת בניו היו אנשים מצוינים בתורה, מליצים ומשוררים. הבכור הכי נכבד הוא הרב הגאון מו"ה אברהם לעוועגשטאם ממלא מקום אביו בעמדן, אשר כתב ספרו „צרור החיים" נגד מחדשי חדשות וגם שאר ספרים טובים ומועילים; השני הוא הרב מו"ה חיים אבדק"ק לעווארדען במדינת האללאנד, מחבר ספר דרך חיים מעניני שמות נרדפים, והשלישי מו"ה מרדכי אשר ישב מקדם בעיר ברעסלוי מקום מולדת אביו ושם היה חתן הרב הידוע מו"ה מיכאל שמעון מייא ובסוף ימיו חזר לעיר מולדתו ומקום מושב משפחתו המפוארה ונעשה פה דיין ויושב בית המדרש. הוא חבר כמה ספרים בהלכה והגדה גם באורים על תנ"ך וגם שר בשירים הרבה מאד ומקצתם הדפים כהספר מחברת

---

*) יען כי לא נועד „אוצרי" בשביל מפלגה אחת, אלא לכל קהל קוראי עברית, ע"כ נתתי מקום למזמור הזה, גם השתדלתי לנקדו כראוי. אקוה, כי כל אוהבי שירים עתיקים ירוו נחת ממנו ויברכו בגללו את כבוד הרה"ח המביאו לדפוס וגם את נפש המו"ל.

שירי הבחינה והספד על הגאון ר' עקיבא איגר זי"ע ורבן הן בכ"י מונחים פה בבית מדרשנו.

הרב הגאון מו"ה אריה ליב בעל פני אריה היה חביב מאד בעיני כל אנשי הקהל והמדינה ועד היום הזה מזכירים את שמו ברגשי כבוד ואהבה. חתניו לוקחי בנותיו היו האחים הלוים כ"ה אלכסנדר וכ"ה איצק יאקאבסאן מאצילי מדינה זו וגם צאצאיהם מתיחסים עד היום הזה אחרי הגאון בעל פני אריה ומתכבדים בו מאד מאד. גם בעיני העמים היה הרב הנ"ל נכבד מאד וכמר אחד בשמו Jan Scharp כתב הקדמה ארוכה לתרגום התפלות, אשר תקן רבנו לאמרם בשעת המלחמה בשנת 1793 ובה מכבד הוא את רבנו מאד. בשנת תק"ן הדפים את החלק הראשון מספרו פני אריה ויותר לא הדפים. בין המון הנירים הנמצאים פה בבית מדרשנו לא נמצא לו ספר שלם רק עלים נפרדים. רבנו נפטר בליל ש"ק ששה ימים לחדש אייר שנת תקס"ט בפתע פתאם וכבוד גדול עשו לו במותו. אחרי השמועה המעציבה באו הנה הרבנים הגאונים גם הפרנסים והמנהיגים דק"ק אמסטרדם וק"ק האג וכמעט כל אנשי הקהלות הקרובות והרחוקות לווהו לבית עולמו ביום ב' בבקר. בין מנחה למעריב נשא עליו הרב הג' אבדק"ק אמסטרדם כספד מר בבית הכנסת הגדול פה וכל העם געו בבכיה כי שר וגדול נפל בישראל.[1])

ממלא מקומו פה קהלתנו היה הרב מו"ה אלי' צבי במו"ה כתריאל, שהיה מלפנים אבדק"ק לעווארדען, בן אחיו של הרב מו"ה אברהם ליפשיטץ שהזכרתי למעלה. אמנם אחרי מות הרב הזה חזרה המלוכה לבית בעל פני אריה, כי נכדו בן בנו מו"ה חיים האבדק"ק לעווארדען בשמו מו"ה מנחם מענדלי לוקח אחרי כבוד לאב"ד ור"מ פק"ק והוא הלך לעולמו בן ל"ח שנה לדאבון לב כל אנשי הקהל, אשר הוקירו ויכבדו אותו מאד. אחריו בא דודו מו"ה מרדכי, הצעיר מבני הגאון בעל פני אריה בתור דיין ויושב ביהמ"ד.

דוב אריה ריטטער

האבדק"ק ראטרדם והמדינה יע"א.

בו עשרה חרוזים בני ה' בתים, ארבעה מהם בני י"ג תנועות והחמישי בן כ"ו תנועות וסודות אלה המספרים למשכילים ידועים, ושם המחבר „אריה בן חיים".

א.

אֲנִי יָשֵׁנָה וְלִבִּי עֵר וְהִנֵּה דוֹפֵק קוֹל דּוֹדִי,
קוֹל ה' מָגֵן בַּעֲדִי מֵרִים רֹאשִׁי וּכְבוֹדִי,
פִּתְחִי לִי אֲחוֹתִי נַפְשִׁי נָאצְלָת מֵהוֹדִי,

[1]) Letterbode IV. p. 104.

AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

הַיּוֹם נְרוָה דוֹדִים אֲנִי וְכָל־הָעוֹמְדִים בְּסוֹדִי,
עִירִי נַפְשִׁי וְנִשְׁמָתִי, רוּחִי וּגְוִיָּתִי, בְּכָל־לְבָבִי וְנַפְשִׁי וּמְאוֹדִי אֲהַבְתִּי אֶת־ה׳.

ב.

רוּחַ אֱלֹהִים אֲשֶׁר בְּיוֹם זֶה עַל יְשֻׁרוּן מְרַחֶפֶת,
רָוֵי קְדֻשַּׁת יוֹם הַשַּׁבָּת אוֹתָם מְאַלֶּפֶת,
שָׁלַח דְּבָרְךָ אַעֲנַדֶּהוּ לִי עֲטֶרֶת וּמְצַנֶּפֶת,
וְיִתֵּן בְּפִי שִׁיר חָדָשׁ וּשְׂפַת נְקִיָּה מְטַהֶרֶת,
לְכִי נַפְשִׁי וְנִשְׁמָתִי, רוּחִי וּגְוִיָּתִי, שִׁירָה חֲדָשָׁה סַפִּירִים מְעֻלָּפַת שִׁירִי לַה׳.

ג.

יָיָ צוּר עוֹלָמִים מֵאָפֵל, בְּחֶסֶד וְנִדְבָה,
כָּל־צְבָא מָרוֹם יָרַח וְכוֹכָבִים לְאַלְפֵי רְבָבָה,
אָמַר לַחֲרָם הַקֹּף יוֹם יוֹם יָם וְהָרָבָה,
וּבְכֵן בָּעֶרֶב הָיָא בָאָה וּבַבֹּקֶר הָיָא שָׁבָה.
דְּעִי נַפְשִׁי, נִשְׁמָתִי, רוּחִי וּגְוִיָּתִי, תּוֹלְדוֹת שָׁמַיִם וָאָרֶץ וְהַמְּרֻכָּבָה בְּיוֹם עֲשׂוֹת ה׳.

ד.

הִנֵּה בָיָמִים שִׁשָּׁה כְּמַאֲמַר עֲשֹׂה פָּעָמִים,
קָמוּ עוֹלָמוֹת וְגַם נִצְּבוּ וַיִּהְיוּ תַּמִּים,
אָז אָמַר לַעֲשׂוֹת אָדָם בְּתַת נִשְׁמָה בְּגוֹלָמִים,
בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָאוֹ וַיִּבְּחֵהוּ כְּמוֹ רָמִים,
וַיְצַו נַפְשִׁי וְנִשְׁמָתִי, רוּחִי וּגְוִיָּתִי, וָאֹמַר עָלָיו כָּל־הַיָּמִים שָׁאוּל הוּא לַה׳.

ה.

בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שָׁבַת אֱלֹהִים מִכָּל־מְלַאכְתּוֹ,
עָלָה וַיֵּשֶׁב כְּשֶׁבֶת מֶלֶךְ עַל־כֵּס מַמְלַכְתּוֹ,
וּבְרוֹאָיו יְשׁוֹרְרוּ לוֹ מַעֲרָכָה לְקִרְאַת מַעֲרָכָה,
אָז יִשְׂמַח בְּמַעֲשָׂיו וָקָרָא לַשַּׁבָּת עֹנֶג וּבְרָכָה,
שִׁירִי נַפְשִׁי וְנִשְׁמָתִי, רוּחִי וּגְוִיָּתִי, שִׁיר לְיוֹם הַשַּׁבָּת שֶׁלּוֹ כָּמָה טוֹב לְהוֹדוֹת לַה׳.

ו.

נִסְקְרָה אָרֶץ וּבוֹרֵא־כֹּל שָׁכְחוּ עַמִּים וּלְשׁוֹנוֹת,
אַב הָמוֹן וְגִינוֹ וְנָכְרוּ לְמִדּוּם דְּבָרִים דְּרָבוֹנוֹת,

רוֹכֵב שָׁמַיִם הוּא יָסַד אֶרֶץ עַל־מְכוֹנוֹת,
וְיוֹם שַׁבָּת קָדְשׁוֹ לְעַד כִּי יֵשׁ רֹאשׁ לְכָל־רִאשׁוֹנוֹת,
אַשְׁרֵי נַפְשִׁי וְנִשְׁמָתִי, רוּחִי וְגִוָּתִי, זְכוּתָם בְּרוּם מְעוֹנוֹת עוֹדָנוּ עוֹמֵד לְפָנֵי ה׳.

ז.

חֲסִידֵי זַרְעָם הִבְדִּיל ה׳ לוֹ בְּחֻקִּים וְתוֹרוֹת,
בֶּן־עַמְרָם הוֹרִיד תּוֹרַת אֱמֶת אֲמָרוֹת טְהוֹרוֹת״
שָׁם חָקַק זֵכֶר לְמַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית וְכָתַב לְהוֹרוֹת,
חָק וְשָׁמְרוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת־הַשַּׁבָּת לְדוֹרוֹת,
זַמְּרִי נַפְשִׁי וְנִשְׁמָתִי, רוּחִי וְגִוָּתִי, עַל הַנָּיוֹן בְּכִנּוֹרוֹת כִּי שִׂמַּחְתַּנִי ה׳.

ח.

יוֹם זֶה יְקֻדַּשׁ בְּלֶחֶם שְׁתַּיִם עַל פּוֹם דַּם עָנָבִים,
בְּאוֹרָה וְשִׂמְחָה וּמְשׂוֹשׂ וְעֹלֶם בַּאֲיֶלֶת אֲהָבִים,
אַשְׁרֵי הָאִישׁ שׁוֹגֶה בָּהּ וּלְאֹ פָנָה אֶל־רְהָבִים,
וְיַלְדָה לוֹ בָנִים הָאֲהוּבָה פְּנֵיהֶם פְּנֵי לְהָבִים,
בָּהּ שִׂישִׂי נַפְשִׁי וְנִשְׁמָתִי, רוּחִי וְגִוָּתִי, כִּי בָהּ אַתֶּם נִצָּבִים הַיּוֹם לִפְנֵי ה׳.

ט.

יוֹגֵב וְכוֹרֵם אִפָּר וְעוֹדֵר וְשׁוֹאֵב מֵי בְּאֵרוֹת,
וְכֹל נְפוּצִים עַל־פְּנֵי הַשָּׂדֶה בְּאֵתִים וּבְמַזְמֵרוֹת,
בּוֹאוּ עִיר עֵת הָאָסֵף יוֹם זֶה לְבָתִּים וַחֲצֵרוֹת,
יוֹם הִלֶּלֶת מְנוּחָה הוּא עִלְּזוּ בְּמִשְׁתֶּה וּבְנַעֲרוֹת,
נוֹסְכִי נַפְשִׁי וְנִשְׁמָתִי, רוּחִי וְגִוָּתִי, עַל־מֵי מַעְיָנוֹת מַקְרוֹת יוֹצְאִים מִבֵּית ה׳.

י.

כִּי לַה׳ אֲלַי יָבוֹא בְּסָנִים מְאִירִים,
שַׁבָּת הַיּוֹם לַה׳ שַׁבָּת לַעֲדַת בְּחִירִים,
אוֹת הוּא לְיוֹם כֻּלּוֹ שַׁבָּת כֻּלּוֹ שִׂמְחָה וְשִׁירִים,
יוֹם בּוֹ מַשְׁכִּילִים בְּזֹהַר הָרָקִיעַ מַזְהִירִים,
שְׂאִי נַפְשִׁי וְנִשְׁמָתִי, רוּחִי וְגִוָּתִי, קוֹל מַיִם רַבִּים אַדִּירִים, אַדִּיר בַּמָּרוֹם ה׳.

דגל מחנה יהודה.

רשימה ביבליוגרפית מכל העתונים והמאספים שיצאו ויוצאים לאור בשפת עבר.

מאת **משה זאבלאָצקי.**

ראש דבר.

לא היו עוד ימים לספרות העברית כימים האלה! עתונים ומאספים פרים ורבים ששה בקרת אחת, עוד המאסף הראשון טרם ראה אור והנה קול קורא שנית: הקבצו מכובדים, ראו מאסף חדש וטוב! וטרם ששקעה שמשו של מאסף זה זרחה שמשו של מאסף אחר. אולם במדה שיפרצו וירבו בתוכנו בה במדה ימותו בנעוריהם, יתמו לאבדון נצח ואין כל זכר להם, רק מעט מזעיר המה אלה אשר נשארו בחיים עוד ומפרפרים בין החיים והמות... האריות שבחבורה כבר חלפו הלכו למו ואינם: השחר — שָׁחר והבקר לא אור, העמד המצפה, בן עמי — נאסף אל עמו, הכרם — חרם את האסיף אין מאסף וכנסת ישראל הומיה כיונה: לא לחכטים לחם!... הנה על כן אמר אמרתי לקבצם פה יחד ולשימם בנוד ספרתנו לזכר עולם לדור יבוא ויקראו שמותיהם בישראל.

לא אוכל להתפאר כי דבר מתוכן בכל הוצאותי מת"י בהשקפתי זאת על מכה"ע והמאספים שיצאו ויוצאים לאור ורחוק אנכי מכל מחשבה להאמין כי עבודתי זו מלאכה שלמה היא; כל משכיל ומבין דבר לאשורו יודע ומבין עד כמה קשה היא העבודה הזאת בספרתנו אשר קרקע בתולה היא וחזון יקר הוא למצוא בתוכנו ספר ביבליוגרפי אשר ידבר אם מעט ואם הרבה על אדות עתונים ומאספים בישראל *) ועל ביבליוגראף העברי רק לנוע על העצים ועל גליונות מפורדים ונפזרים פה ושם. אולם תקותי תשעשעני כי עבודתי זו עבודה רצויה היא, באשר תועלתה מרובה וחסרונה מנכר בתוכנו עד מאד.

הרשימה הנוכחית תכיל שמות העתונים והמאספים שיצאו לאור ונדפסו ב"ש"ע ולא בשפה אחרת ומקום קדוש יהלכון, ברשימתי זאת התאמצתי לשמור את התנאים האלה: א) שם העתון או המאסף. ב) שם העורך או המו"ל; ג) מקום יציאתו לאור; ד) זמן החלו לראות אור (ומתי חדל לצאת); ה) תבניתי, תכנו ומטרתו אשר הציב לו.

אשנה את דברי כי עבודתי זו טרם נשלמה, הרבה עתונים ומאספים נעדרים פה (ביחוד היו"ל באמעריקא ובגליציה), אך לא השיגה ידי להעלותם הפעם כלם ברשימתי זאת, ולתקופת השנה אשלים אי"ה את החסרון ב„אוצר הספרות" וכל מכ"ע ומאסף יבוא על מקומו בשלום.

סלאָנים, ער"ה אייר התרנ"ה. **משה זאבלאָצקי.**

---

*) בדם החוקר קדמוניות הנכבד ד"ר הרכבי במאמרו במאסף „Ewr. Bibliotheca" שי"ל ע"י ה' לאנדוי.

רשימה ביבליוגרפית

מעתונים ומאספים שי"ל בש"ע.

---

1) „אבני נזר" — מכ"ע י"ל בוויען ע"י מאיר הלוי לעטערים בשנת 1853, 8^0; מכ"ע זה היה כעין הוספה למכ"ע האשכנזי „וויענער פיערטעל-יאהרעסשריפט". בו באו מכתבי סופרי ישראל וחכמי גליציה. י"ל שלש חוברות.

2) „אוצר הספרות" — האוצר בקרבו תורה וחכמה, דברי הימים ובקרת, מליצה ושיר גם תולדות אנשי שם ותמונותיהם. כל אלה חברו יחד בעזרת גדולי הסופרים בימינו ויו"ל מדי שנה בשנה ע"י שאלתיאל אייזיק גראָבער ביארסלוי. י"ל ה' ספרים בקראקא משנת תרמ"ז עד תרנ"ו, 8^0;

3) „אוצר החכמה והמדע" לספרת ישראל, כולל מאמרים שונים מסופרים וחכמים נודעים לשם. יו"ל בנויארק, ע"י נחמיה שמואל ליבאָוויטש בד' מחברות לשנה, הופיעה המחברת הראשונה.

4) „אוצר חכמה" — המאסף חקר לשונות קדומים, באורי כה"ק, בקרת שני התלמודים והמדרשים, קורות העתים, שירים ומליצות. י"ל ע"י יוסף כהן צדק ג' מחברות בלבוב, תר"ך — תרכ"ב.

5) „אוצר טוב" — הוספה למכ"ע האשכנזי „מאגאזין פיר דיא ווים-סענשאפש דעם יודענטהומס" שי"ל ע"י ד"ר אברהם ברלינער ודר' האָפמאַנן בברלין בשנת תרל"ו — תרל"ט, 8^0; בההוספה הזאת נדפסו כ"י ישנים אשר נמצאו בביבליאוטיקות יותר נכבדות.

6) „אוצר נחמד" — מאסף מקדש לתורה ולחכמה. י"ל ע"י יצחק בלומענפעלד בוויען, בשנת 63 — 1856, 8^0; בו באו מאמרי חכמה ובקרת מאת החכמים: ישי"ר, שד"ל, גייגער, שטיינשניידער, דוקס, כרמולי, קירכנ-היים ועוד. י"ל ד' מחברות.

7) „אור תורה" — מכ"ע חדשי המאיר לארצות יהודה וישראל באש דת. י"ל ארבע מחברות ע"י יוסף כהן צדק בפרנקפורט ע"נ מ. ובלבוב, בשנ' תרל"ד. 8^0. —

8) „אחי-אסף" — לוח-עם ספרותי ושמושי עם תמונות וציורים. נערך בעזרת טובי הסופרים העברים. י"ל ע"י חברת „אחי-אסף" בווארשא, שתי שנים, תרנ"ג — תרנ"ד. 8^0.

9) „אספת חכמים" — י"ל מדי חדש בחדשו בתור הוספה למכ"ע „הקול" ע"י מיכאל הלוי ראדקינזאָהן בקאָניגסבערג. שנ' תרל"ז — תרל"ח, 8^0. בו באו שירים ומאמרים שונים מסופרים שונים.

10) „אריאל" — מכ"ע חדשי המכלכל בקרבו ספורים, שירים, מאמרי מדע ובקרת. י"ל ע"י מיכל כהן וא. זוסמאן בירושלים, בשנ' תר"ל—תרל"ז; 8^0.

11) „בית המדרש" I — מכתב חדשי לתורה ולתעודה, י"ל ע"י ר' אייזיק הירש וויים בוויען בשנ' תרכ"ה — תרכ"ו, 8⁰; י"ל רק ד' מחברות.

12) „בית המדרש" II — מאסף מקדש לתורה ולחכמת ישראל; כולל מאמרים תלמודים בינה בהלכה ואגדה, השקפות ובקרת גם מאמרים הלכותים עפ"י דרכי ההגיון. חלק ראשון; 8⁰. נערך בעזרת בחירי רבנינו וסופרי זמננו ע"י מיכה יוסף בהרמ"א בארדיטשעווסקי, וי"ל בתור תשורה לחותמי „אוצר הספרות" תרמ"ח ע"י ש. א. גראָבער בקראקא. —

13) „בית ועד לחכמים" — מאסף לקורות ישראל וספרותו, בקרת, באירים בכה"ק ועוד. י"ל ע"י אריה ליב לאַנדעסבערג ג' חלקים בפרעסבורג, שנת תרל"ה, 8⁰. — שתי חוברות בנייהייזעל תרנ"ד.

14) „בית ישראל" — מכ"ע חדשי לספרות ולמדע. י"ל בוויען ע"י מר יעקב קאָפּעלאָוויץ. הופיעו ד' מחברות, 8⁰. —

15) „בית עקד" — מאסף ספרותי להפיץ אור על דרכי הרוח הישראלי בחיים ובספרות בעתות העבר וההוה. כולל מאמרים, שירים, ספורים וכו'. י"ל חוברת אחת ע"י ש"י הלוי איש הורוויץ. בערדיטשוב, תרנ"ב, 8⁰. —

16) „בית תלמוד" — מכתב חדשי, י"ל משנת תרמ"א ע"י ר' אייזיק הירש וויים בחברת ר"מ איש-שלום בוויען. בו באו מאמרים, פירושים, כללים בהלכה ואגדה ומקרא, תולדות גם בקורת.

17) „בכורי העתים" I — נוסד ע"י המשורר ר' שלום הכהן וי"ל בוויען בשנת 1832 — 1821, 8⁰; מלבד המאמרים הרבים באו בו עוד תולדות מגאונים וחכמים נודעים לשם, כמו אליעזר הקליר, רב סעדיה גאון, רב האי גאון, רב חננאל, רבינו נסים ועוד, כתובות מאת אבי הספרות הבקורית ש"י ראפפאפרט ז"ל.

18) „בכורי העתים" II — ע"י ר' מענדיל שטערן. וויען 1844, 8⁰; י"ל רק חוברת א'.

19) „בכורי העתים החדשים" — ע"י יש"ר וישראל בוש, וויען 1849, 16⁰; י"ל רק כרך אחד בש"ע ובשפת אשכנז.

20) „בכורי השנה" — לוח ספרותי לשנת 44 — 1843 בש"ע ובשפת הולאנדית; י"ל ע"י גבריאל פּאַללאַק. אמשטרדם 1843, 8⁰.

21) „בכורי תועלת" — אסיפת שירים ומליצות לבני הנעורים. י"ל ע"י „חברה תועלת" באמשטרדם. העורך שמואל מולדער. אמשטרדם 1820, 8⁰; י"ל חוברת אחת.

22) „בכורים" — מאסף ספרותי ומדעי. י"ל ע"י נפתלי קעללער, וויען 65 — 1864, 8⁰; שני כרכים. בו לקחו חלק החכמים והסופרים: אייזיק הירש וויים, ריב"ל, אהרן יעללינעק, אלכסנדר לאַנגבאַנק, מאיר לעטערים, זנביל שטערן, א"ב גאטלאבער, יעקב רייפמאן, דוד גראדאן, היילפערן ועוד. —

23) „בן גרני" — אסיפת מאמרים שונים. י"ל ע"י גבריאל פּאַללאַק. אמשטרדם 1851, 8⁰.

24) „בן עמי" — מאסף מדעי וספרותי, ירחון, בתור הוספה לכת"ע „היום". י"ל ע"י ד"ר יהודה ליב קאנטאר בס"ט פטרבורג, תרמ"ו, 8°. הופיעו שמנה חוברות.

25) „בקרת העתים" — מכ"ע חדשי לחכמה ולבקרת. י"ל ג' חוברות ע"י העורך דובער פישער. לייפציג תרכ"ד, 4°. —

26) „ברקאי" — קובץ מאמרי השכלה. י"ל ע"י ראדקינזאהן (מו"ל „הקול") בוויען.

27) „גאון הארץ" — ספר לכל נפש ולכל בית ישראל: הוא קובץ מאמרים ושירים שונים מסופרים מובהקים. י"ל ע"י זאב יעבץ מירושלים, ב"ח, ווארשא תרנ"ד, 8°.

28) „גן פרחים" — מאסף, בו יבואו מאמרים בכל ענפי הספרות העברית: ספורים, שירים, באורים, ידיעות הטבע ותולדות אנשי שם. ארה ולקט יהושע הלוי מזה. י"ל ג' ספרים בווארשא, תרמ"ג — תר"ן, 8°. —

29) „דברי חכמים" — מאסף מאמרים ושירים מכ"י נושנים. י"ל ע"י הנוסע אלעזר אשכנזי מתונים. מעטין, 1849, 8°. —

30) „האור" I — מכתב חדשי לחכמה ולספרות, י"ל ע"י דוד ישעיהו זילבערבוש בלבוב, תרמ"ב — תרמ"ג. ממכתב־חדשי הזה הופיעו בלתי שמנה חוברות בתבנית „השחר"; מלבד המאמרים הרבים, הספורים, השירים והמכתבים השונים באו בו גם ספרים שלמים.

31) „האור" II — מכ"ע יו"ל בירושלים בכל שבוע ע"י בן־יהודה; [יצא לאור במקום „הצבי" משנת תרמ"ט עד תרנ"ג]. 4°

32) „האמת" I — מכ"ע ירחי; הוצאת ר' אהרן ליבערמאן בוויען בשנת תרל"ח, י"ל ג' מחברות.

33) „האמת" II — מכתב עתי חדשי המדבר לרוח העת החיה ויכלכל מאמרים ע"ד התפתחות התבל, ענייני דת ואמונה, תורת האדם, תורת הנפש, שאלת החיים, בקרת ספרים ועוד. יו"ל בנויארק ע"י יחזקאל ענאוויץ —

34) „האוהב עמו וארץ מולדתו" — מכ"ע י"ל בפרזעמישל פעמים בחדש ע"י ש"א גראבער, בשנת תר"ם. י"ל רק ט"ז עלים. —

35) „האסיף" I — אספת מאמרים, העתקות מכ"י נושנים עם לוח השנה, י"ל ע"י צבי פיליפאווסקי, חלק א' בלאנדאן 1847, חלק ב' (בלי לוח) בלייפציג 1849, 8°. —

36) „האסיף" II — לתקופת השנה. ספר כולל מקדש לתורה ולחכמה, למחקר ולבקרת, לעניני הדת ולעניני העם, להליכות עולם ולנימוס המדינה עם חלק הידיעות, תמונות וציורים וגם לוח השנה. י"ל בעזרת גדולי סופרי הדור ע"י נחום סאקאלאוו בווארשא, ששה כרכים, משנת תרמ"ה עד תרנ"ד, 8°.

37) „הבקר אור" — מכתב חדשי לתורה, לחכמה ולכל ענייני היהדות, י"ל משנת תרל"ו ד' שנים ע"י אברהם בער הכהן גאטלאבער בלבוב, 8°. בשנת תרמ"ז הופיעו עוד ז' חוברות מס"ח הזה בווארשא, בהוצאות אברהם צוקערמאן.

38) „הגן" I מכ״ע שבועי; בו באו חדשות ומאמרים שונים, ספורים ושירים: י״ל ע״י יעקב פישער.

39) „הגן" II — הופיע בפראנקפורט ע״נ מ. בכל חדש ספר מחמשה עד ששה באגען ויכלכל בקרבו תורה וחקירה, דרוש ופלפול ועוד. י״ל ע״י הר״ר יהודה אריה לבית פרידלאנד.

40) „הנדיש" — ילקוט ספרותי; בו נמצאים: תמונות וציורים, פיל-ליטונים, דברי הימים, ידיעות העולם והטבע, מכתבים וחדות מאת סופרים מצוינים. נערך ע״י יצחק בארג. י״ל בווארשא שתי מחברות קטנות, תרנ״ד, 16°.

41) „הועד" — לחכמי בית ישראל וסופריו; בו באו מאמרי מדע ותורה, ספורים ושירים, בקרת ועוד. י״ל בוויען ע״י יעקב קאָפּעלאָוויץ בשנת תר״נ, ג׳ חוברות, 8°. —

42) „הזמן" ו„רוח הזמן" — חליפות בכל שבוע, מכ״ע לחדשות ולספרות, י״ל ע״י ראובן אשר ברודס בקראקא, תרנ״א, 4°. —

43) „הַהֶלֶד" — מכ״ע לתורה ולחכמה. י״ל ביאסטי ע״י משה אָרענשטיין.

44) „החוקר" — מכ״ע חדשי מקדש לחכמת ישראל. יו״ל פעם אחת בחדש ע״י ד״ר שלמה יצחק פוכס בפאריז, משנת תרנ״א עד היום הזה, 8°.

45) „החלוץ" — מאסף מקדש לתורה ולבקרת התלמוד; י״ל ע״י יהושע העשיל שור (יה״ש), לבוב 57 — 1851 חלקי א׳ — ג׳, ברעסלא 61 — 1859 חלקי ד׳ — ו׳, בפראנקפורט ע״נ מ. 69 — 1865 חלקי ז׳ — ח׳, בפראג 77 — 1873 חלקי ט׳ — י׳; 8°.

46) „החץ" — ילקוט ספרותי, בו באו מאמרים קטנים מסופרים שונים, נערך ע״י י״ל פרץ בווארשא, י״ל חוברת אחת, תרנ״ד, 8°.

47) „היהדות" — מכ״ע לספרות ולבקרת, י״ל פעמים בחדש ע״י ר״א ברודס בלבוב,

48) „היהודי" — מכ״ע לשבועות, י״ל ע״י יעקב פישער בפרעסבורג, תרל״ה, 8°.

49) „היהודי הנצחי" — מכתב חדשי י״ל בלבוב ע״י ר׳ יוסף כהן צדק. הופיעו ד׳ חלקים.

50) „היום" — מכ״ע מדיני, מדעי וספרותי, י״ל מדי יום ביומו ע״י ד״ר יהודה ליב קאנטאר בפט״ב, משנת תרמ״ו עד תרמ״ח, Fo.

51) „היונה" או „כנסת ישראל" — מכ״ע חדשי כולל כל הנוגע לחכמת ישראל. י״ל ע״י שניאור זקש, ברלין, תרי״א — תר״ך, 8°.

52) „היקב" — מאסף ספרותי, כולל מאמרים שונים. י״ל בתור תשורה לחותמי „המליץ" 1894, ע״י העורך ל. ראבינאָוויץ בס״ט פטרבורג. שנת תרנ״ה, 8°.

53) „הירח" — מכ״ע חדשי י״ל ע״י א. זיסקינד בקאָניגסבערג.

54) „הארץ" מאסף מאמרים שונים, ספורים, שירים, מטובי הסופרים בארץ ובחו״ל. י״ל ע״י זאב יעבץ מירושלים, ד׳ חלקים, ווארשא, תרנ״ב, 8°.

55) „היכל העברי" — חלק הספרותי בעתון הזשרגוני „איזראעליטישע פרעססע" כתוב בש"ע, י"ל ע"י נ. עטעלסאהן וש. מארקום בטשיקאגא (אמעריקא), תרל"ז—תרל"ט, Fo.

56) „הככבים" — מאסף ספרותי, י"ל ע"י ישראל מאיר וואהלמאן ממינסק. ווילנא תרכ"ה, 8^0; הופיעה רק חוברת אחת.

57) „הכרמל", מכ"ע לחדשות, לתורה ולחכמה, י"ל מדי שבוע בשבוע ע"י רש"י פין בווילנא, תר"ך — תר"ל, 4^0; חלק המדעי מטכ"ע זה נקרא „השרון", בו באו מאמרי מדע בקרת, שירים, באורים ועוד, ושנות מספר נספח אליו גם הוספה בש"ר. משנת תרל"א י"ל „הכרמל" חוברת חוברת בכל חדש, 8^0; בשנים האחרונות היה בו עורך־משנה רח"ל מארקאן מווילנא והוא הפיח בו רוח חיים לעת החיה.

58) „הכרם" — כפר שנתי לחקר תולדות ישראל וספרותו ונלוו אליו ספורים, שירים, גם ידיעות העולם עם לוח לשנת תרמ"ח, י"ל ע"י אלעזר אטלס, כרך אחד. ווארשא, תרמ"ה, 8^0.

59) „הלבנון" — מכ"ע י"ל ע"י יחיאל בריל. מתחלה הופיע לחדשים בירושלם, תרכ"ג — תרכ"ד י"ב חוברות ואח"כ לכל שבוע בפאריז ארבע שנים משנת תרכ"ה עד תרכ"ח, 8^0; אח"כ (נ"כ בפאריז) תרכ"ט—תר"ל, 4^0; ומראשית שנת תרל"ב החל לצאת לאור במאיינץ עפ"י רעדאקציאן של הרב מאיר לעהמאן, 4^0; מכ"ע זה דרך אמונה בהר לו ורוח קונסרוואטיווי במלוא מובן המלה נוספה בו. חלק הספרותי שבו היה נקרא „כבוד הלבנון".—

60) „הליכות קדם" — אסופת מאמרים ושירים, י"ל ע"י גבריאל פאלאק. אמשטרדם 1846 8^0.

61) „המאסף" I — מאסף ספרותי הראשון לב"י, י"ל ע"י חברת שוחרי ש"ע בני דורו של רבינו משה מענדעלסזאהן, י"ל בראשונה בקאניגסברג 86—1783 (חלקי א'—ג'), אח"כ בברלין 90—1788 (חלקי ד'—ו'), בברעסלוי 1794 (חלק ז'), עוד הפעם בברלין 1809 (חלק ח'), בהאמבורג 1810 (חלק ט') ובדעסוי 1811 (חלק עשירי) 8^0 המו"ל הראשונים היו: יצחק אייכעל, מענדל ברעסלוי, שמעון פריעדלאנדר וזנביל פרידלנדער; אח"כ נוספו על הראשונים: יואל בריל, א. וואלפסאהן, שלום הכהן ועוד, טלבד אלה עוד שחדו מכחם בעדו: רבינו מנדלזאהן בכבודו ובעצמו, נפתלי הירץ ווייזל, דוד פרידלאנדער, ברוך לאנדוי ועוד, לעתים נלותה אליו הוספה בש"א, מטרת המאסף היה להפיח תשוקה בלבות בני הנעורים לדעת ש"ע.

62) „המאסף" II — הוצאה שניה עם הוספות ושנויים כאת מאיר הלוי לעטערים. וויען 1862, 8^0.

63) „המאסף" III — מאמרים שונים מסופרים וחכמים נודעים לשם י"ל בתור תשורה ל„האסיף" תרמ"ו ע"י נחום סאקאלאוו בווארשא שנת תרמ"ו, 8^0.

64) „המביט" עם „מבים לישראל", חליפות, מכ"ע לשבועות, מדיני וספרותי; י"ל ע"י פרץ סמאלענסקי בוויען בשנת תרל"ח, Fo. י"ל רק 26 גליונות.

65 „המבשר" I — מכ"ע י"ל בליוואַרנא בשנת תרכ"א, 8^0; שם המו"ל לא נודע.

66) „המבשר" II — מכ"ע שבועי לחדשות ילדי יום לבני ישרון י"ל ע"י א. ו. מענקעס (בשתי השנים הראשונות ביחד עם הי"ר יוסף כהן צדק). לבוב תרכ"א — תר"ל, fo גם 4^0; החלק הספרותי בשתי השנים הראשונות היה נקרא בשם „הנשר" ונערך ע"י כהן צדק הנ"ל.

67) „המגיד" — מכ"ע מגיד חדשות לב"י, י"ל ע"י אליעזר זילבערמאן בליק, שנת תרי"ז—תרל"ט, fo. הוא מכ"ע הראשון לב"י שי"ל מדי שבוע בשבוע, החלק הספרותי שבו נקרא „הצופה" ובו באו מאמרי מדע ידיעות הטבע, דרכי רפואה, באורים בכה"ק ודברי חז"ל והערות שונות, משנת תר"מ י"ל ג"כ בליק ע"י דוד נאַראַדן ואחרי מותו י"ל בברלין ע"י יעקב שמואל פוכס, משנת תרמ"ט עד תרנ"ב, fo.

68) „המגיד החדש" — מכ"ע לכל עניני ישראל (שנה ד'), נערך ע"י יעקב שמואל פוכס בקראקא, fo.

69) „המורה" — מכ"ע חדשי יו"ל ע"י מ. גאלדמאן בנויארק. י"ל המחברת הראשונה יבה באו מאמרים ושירים מאת סופרי רוסיא היושבים כעת באמעריקא. תרנ"ד.

70) „המוריה" — מכ"ע י"ל בירושלים, ע"י שמחה בלומענטהאל, פעמים בחדש, בשנת תרנ"ב.

71) „המזכיר" — אהבה לארץ מולדתו. י"ל ע"י משה ישכר לנדא ואח"כ ע"י יצחק אהרן בערנפעלד. לבוב, תרמ"א—תרמ"ו].

72) „המליץ" — מכ"ע מדיני מדעי וספרותי, י"ל בכל שבוע ע"י אלכסנדר הלוי צעדערבוים, אדעסא תר"ך—תר"ל, ס"ט פטרבורג תרל"א—תרל"ג, תרל"ח—תרמ"ב; בשנת תרמ"ג החל לצאת לאור פעמים בשבוע עד תרמ"ז ואח"כ מדי יום ביומו עד תרנ"ג, כאשר מת המו"ל מר צעדערבוים (בשנת תרנ"ג) חדל לצאת ירחי מספר ועתה יופיע תמידו כסדרו ע"י העורך לעאן ראבינאוויץ ויורשי המנוח המו"ל בפטרבורג fo.

73) „המסדרונה" — קבוצת כללים ויסודות בהלכה ואגדה, דקדוק והגיון וכו', י"ל בירושלם עה"ק ע"י הר"ר חיים הירשענזאהן, תרכ"ו—תרמ"ז. מטרת ס' הירחי הזה לעשות אזנים לתורה, להציב ציונים וגדרים בלמוד התלמוד ונושאי כליו ולתת סדר למשנה, בו באו מאמרים רבי ערך לכללי הש"ס וגדרי התורה המסורה.

74) „הנצנים" — מאסף ספרותי לכל מפלגות בני ישראל, למקרא ענג לגדולים וגם לקטנים, נערך ע"י נפתלי הירץ נייטמאנאוויטש (הנ"ץ), ווארשא, י"ל שני ספרים, תרנ"ה, 8^0.

75) „הנשר" הפורש כנפיו לאסוף תורה ודעת, מכ"ע שבועי י"ל בראשונה כעין הוספה ל„המבשר" ומראשית שנת תרכ"ד יצא ברשות עצמו ע"י יוסף כהן צדק 4^0.

76) „העברי" ה„עברי אנכי" — מכ"ע שבועי לחדשות ולמאמרי מדע נוסד בבראדי ע"י ברוך ווערבער ואח"כ ע"י בנו יעקב ווערבער, תרכ"ה—תרנ"א, 4^0.

77) „העברי" — מכ"ע לכל הענינים, יו"ל בכל שבוע ע"י מר כתריאל צבי שרהזאהן ובנו בנו-יורק. — משנת תרנ"ב עד היום הזה.

78a) „העת" — מכ"ע י"ל בלבוב כשתי שנים ע"י שוהלבוים.

78b) „העם" זילברבוש. קולומיה, תרנ"א—תרנ"ב.

79) „הפסגה" — מכ"ע לחדשות ולספרות, י"ל בבלטימורי (אמעריקא) ע"י וואלף שור.

80) „הצבי" — מכ"ע שבועי י"ל ע"י בן יהודה בירושלים, 4^0; בו באו בקצרה ובלישנא קלילא חדשות, דברי ימי המדינות וגם מאמרי חכמה שונים.

81) הצופה לבית ישראל" — צופה ומביט על כל הנעשה בבית ישראל לכל הנוגע בספרות העברית. בו באו מאמרים שונים, ספורים, שירים, מכתמים ובקרת ספרים, י"ל בקראקא בשנת תר"ן ע"י גרשום באדער הכהן, הופיעו ד' מחברות, 8^0.

82) „הציר" — מכ"ע י"ל בלבוב בשנת תר"ך—תרכ"ב לערך ע"י (?) אך חיש קל חלף ועבר".

83) „הצפירה" I — מאסף ספרותי ומדעי נערך ע"י מאיר הלוי לעטערים בשנת 1824, 8^0; בו באו מאמרים מאת יעקב שמואל ביק, ח. גינצבורג א. גאלדבערג, י"ל מיעזעם ועוד. י"ל חוברת אחת.

84) „הצפירה" II — מכ"ע שבועי י"ל ע"י חיים זעליג סלאנימסקי, ווארשא תרכ"ב, ברלין תרל"ד—תרל"ה, ווארשא משנת תרל"ה עד היום הזה ביחד עם מר סאקאלאוו, משנת תרמ"ו החל לצאת לאור בכל יום, fo.

85) „הקול" — מכ"ע לחדשות ולמדע, י"ל ע"י מיכאל הלוי ראדקינזאהן בקאָניגסברג בשנת תרל"ו—תרל"ט, 4^0; מכ"ע זה יצא לאור פעם בשבוע ולאחרונה פעמים בשבוע משנת תרל"ח נספח אליו מאסף חדשי בשם „אספת חכמים", בתור הוספה למכ"ע ההוא.

86) „השחר" — ירחון לחכמה, למדע ולספרות היפה; י"ל ע"י פרץ סמאלענסקי בוויען משנת תר"ל עד תרמ"ה, 8^0; בחמש עשרה השנים האלה העשיר המו"ל את הספרות העברית בספרים יקרים ונכבדים והקים לנו סופרים רבים אשר ממנו ראו וכן עשו.

87) „השרון" I, מאסף מדעי וספרותי, כולל בתוכו: שאלות הזמן, פרקים מדברי ימינו ותולדות חכמינו וסופרינו, בינה במקרא, בקרת ספרים וביבליוגרפיה, שירים, מכתמים, ספורים, תמונות ומחזות מחיי עמנו, ידיעות הטבע ומאמרים להרחבת השפה ולתחייתה, נערך בידי גרשום הכהן באדר מלבוב, קראקא, תרנ"ג, י"ל חוברת אחת, 8^0.

88) „השרון" II — עתון לכל ישראל וספרותו, יו"ל בלבוב פעמים בחדש ע"י גרשון באדער הכהן, י"ל רק שבעה גליונות.

89) „התור" — מכ״ע י״ל באחת מערי גליציה בשנות השמונים ע״י אברהם גינצלער. העוזר הראשי שבו היה באחרונה מר דוד ישעיהו זילבערבוש.

90) „התושיה" — מקדש לכל עניני היהדות, יו״ל בקראקא בעשרים וארבע חוברות, ע״י בן־אברהם הצעיר (י״ש פוכס, עורך „המגיד החדש), י״ל ד׳ חוברת, תרנ״ד, 8°.

91) „התחיה" אשר תחיה לעתים ספרי מתים אשר לא נדפסו עוד י״ל ב׳ חוברות ע״י שניאור זקש, ברלין, תר״י—תרי״ז; 8°.

92) „זמרת הארץ" — ספר מאסף, י״ל ע״י מתתיהו שמחה ראבענער ביאססי, ב״ח..

93) „חבצלת — מכ״ע לחדשות ולספרות, החל להופיע בירושלים בשנת תרכ״ט ע״י ר׳ ישראל דוב פרומקין, אחת לשבועים, משנת תרל״ז נתרחב גבול העתון ויו״ל מדי שבוע בשבוע עד היום הזה.

94) „חופש מטמונים" — קבוצת מאמרים נעתקים מתוך כ״י נושנים עם הערות מאת המו״ל בעריש גאלדבערג, ברלין 1845, 8°. י״ל חוברת אחת.

95) „חיי עולם" — תוצאה חדשית מקדשה רק להעתקות מכ״י נושנים. י״ל על ידי בעריש גאלדענבערג (ב״ג) מפאריז ום. אדעלמאן מוויען, וויען תרל״ט, 8°.

96) „טעם זקנים" — מאסף כ״י נושנים עם הערות והארות מאת רפאל קירכהיים. י״ל ע״י אלעזר אשכנזי. פראנקפורט ע״נ מ. תרי״ה, 8°.

97) „יגדיל תורה" — קובץ, בו באו חידושי תורה ושו״ת מרבנים גאונים וצורבי דרבנן. י״ל באדעסא חמשה קונטרסים ע״י מ. א. בעלינסאהן.

98) „יהודה וירושלים" — מכ״ע י״ל בירושלים אחת לשני שבועות (בשנת תרל״ז) ע״י ר׳ יואל משה סאלאמאן, העתון הזה היה לפה להרבנים ולמנהלי העיר ולכל עניניהם, ויהי המו״ל מעורר את חובבי ציון להטיב מצב העבודה והמלאכה בירושלים ולדאוג גם להטבת מצב המוסרי של בני הנעורים ולהחזיק ידי לומדי תורה, י״ל ערך שנה וחצי, ומפני שלא היה לו רשיון מהממשלה להו״ל מכ״ע, נאלץ לחדול מהו״ל.

99) „יוסף דעת" — מכ״ע המפיץ אור על תולדות בני ישראל בתורקיה, י״ל תרמ״ח—תרמ״ט בשפת קדש ושפאניול ע״י הריר אברהם דאנון, באדריאנאפאל.

100) „יזרעאל" — מכ״ע י״ל אחת בשבוע בשנות תרל״ז—תר״ם ע״י אליעזר רוקח, ביאססי, מטרה אחת היתה למכ״ע זה לחבב את ארץ הקדושה ולהעיר את קוראיו לדבר יסוד מושבות בא״י, וכמעט כל גדולי סופרי רומיניה בש״ע עזרו להמו״ל במאמרים, ויהי מכ״ע „יזרעאל" כלי מחזיק ברכה לרעיון ישוב א״י, אך צורריו הרדיפוהו השיגוהו מנוחה ויעזוב את בוקארעשט וילך לפיאטרא ויוציא שם את ה„יזרעאל" בלוית מכ״ע בשפת יהודית המדוברת בשם „דיא האפפנונג" ויהי מו״ל שלש פעמים בשבוע. אח״כ הוציא לאור את ה„יזרעאל" בגאלאץ ושם מכ״ע אשר בזארגון הסב לשם „דער עמיגראנט" ויוציאו לאור רק פעמים בשבוע והדף האחרון נדפס תמיד בש״א.

101) „ירושלים" I — ס' שנתי מאסף מאמרים בחקירות אה"ק, מצבה, קורותיה וכל הנוגע לה בשכבר הימים וביטינו אלה, י"ל ג' כרכים ע"י ר' אברהם משה לונץ בירושלים. תרמ"ו- תרמ"ט.

102) „ירושלים" II — קביצת מאמרים מדעיים ומכתבי ספרות, י"ל ע"י י. בודק, א. מאהר וג. פישמאן בשלש מחברות, זאלקווא 1844, לבוב ופראג 1845, 8°.

103) „ישרון" — מכ"ע לתורה ולחכמה ולמדע, י"ל ע"י י. קאבאק בלבוב, 58—1856 חלקי א'—ב' בברעסלא 1859 חלק ג', שם 66—1864 חלקי ד' —ה', בבאמבערג 78—1868 חלקי ו'—ט' 8°.

104) „כוכבי יצחק" — מכ"ע, בו באו מאמרים בחקירות הלשון, שירים, מליצות ובאורים בכה"ק; י"ל ע"י מענדל שטערן. וויען, 69—1845, 8°; יצאו לאור ל"ו חוברות ואחרי מות העורך הנ"ל הוציא לאור ה' מרדכי וויסמאן חיות (מו"ח) עוד חוברת אחת בשנת תרל"ג.

105) „כורת" — אוסף ספרותי מבחירי הסופרים העברים. י"ל ע"י י"ח ראבניצקי. אדעסא. תר"ן, 8°.

106) „כנסת הגדולה" — ספר־עם מקדש לתורה ולחכמה, לשאלות החיים, הדת והדעת, לספרותנו הרבנית והמדעית, לדברי ימינו והבקרת לאחד את שני הקצוות ולעשות שלום בין כל המפלגות שבעבנו, עבדו בו גדולי אומתנו, רבנים וחכמים גם יחד, נערך ונסדר ע"י יצחק בהר"ר שמשון סו־באלסקי, בשנת תר"נ—תרנ"א. י"ל ד' כפרים, 8°.

107) „כנסת ישראל" ספר שנתי לתורה ולתעודה, כולל בתוכו מאמרים כתובים בידי חכמי ישראל וסופריו בכל מקצעות התורה והחכמה עם ציורים ותמונות אנשי שם, לוח השנה וידיעות שונות, י"ל ע"י שאול פנחס ראבינאוויץ (שפ"ר) בווארשא, ג' כפרים, משנת תרמ"ז עד תרמ"ט; 4°.

108) „כרם חמד" — מכתבים בעניני ספרות ובקרת. וויען 36—1833 (חלקי א'—ב'), פראג 43—1838 (חלקי ג'—ז'), ברלין 55—1854 (חלקי ח'—ט'), 8°; ז' חוברות הראשונות י"ל ע"י שמואל ליב גאלדבערג מטארנאפאל ושתי האחרונות ע"י שניאור זקש. בו לקחו חלק החכמים: שי"ר, שד"ל, י"ש"ר, נחמן קראכמאל, צונץ, מיכאל זקש, באהמער גייגער, יעללינעק בן־יעקב, אדם הכהן, שבחה פינסקער, פינעלעס, חז"ס, מרדכי פלונגיאן ועוד.

109) „לוח לשנת תרמ"ז" — עם זכרונות ירושלם; ספר שנתי לשנת תרמ"ז, י"ל ע"י ט. אדעלמאן בירושלים, 8°.— הלוח הזה הופיע גם בשנים המאוחרות.

110) „לוית חן" — אספת מאמרים ושירים מסופרים שונים, י"ל בתור הוספה לחותמי „כנסת ישראל" תרמ"ח, ע"י שאול פנחס ראבינאוויץ (שפ"ר) בווארשא. 16°.

111) „מבשרת ציון" — מכתב חדשי י"ל ע"י בן־יהודה בירושלים כעין הוספה למכ"ע „חבצלת" בשנת תרמ"ד, בו באו מאמרים ע"ד הארץ ותושביה, חברותיה וחלוקותיה וכו', אך לא ארכו הימים ויעמוד מכה"ע מלצאת לאור.—

112) „מגד ירחים" — מכ"ע לבאר כה"ק ומאמרי רז"ל, גם שיר ומליצה; י"ל ע"י יוסף כהן צדק בלבוב, תרט"ו – תרט"ז, ארבע מחברות, 8°.

113) „מגדנות" — קובץ מאמרים ושירים, משלוח מנות הוא ללוקחי „המליץ" לשנת תרמ"ג. י"ל ע"י אלכסנדר צעדערבוים. ס"ט פטרבורג, תרמ"ג, 8°.

114) „מגיד משנה" I — מכ"ע שבועי לספרות ולמדע, י"ל ע"י דוד גארדאן בליק, תרל"ט, fo.

115) „מגיד משנה" II — מכ"ע ירחי לתורה ולהכמה מאת מרדכי ווייסמאן חיות (מו"ח). י"ל רק שתי מחברות בשנת תרל"א, 8°. החוברת הראשונה היתה נדפסה באותיות כתיבה יפות ומהודרות (כ"י של המו"ל), יען כי בלב המו"ל היה ללמד, אגב אורחא, את ב"י הכתיבה התמה והיפה ולשכל את ידיהם במלאכה זו.

116) „מחזיקי הדת" — יוצא לאור בלבוב מדי שבוע בשבוע. מכ"ע „מחזיקי הדת" נתיסד ע"י הרה"ג המנוח מוהר"ר שמעון סופר זצ"ל אב"ד בקראקא, בצירוף יתר גדולי צדיקי הדור. מגמתו ומטרתו לבצר עמודי הדת ולהרבות תורה בישראל, למען יהיו בנים נאמנים לאמונתם ולמלכם וארץ מולדתם.

117) „מירושלים" — ספר לכל נפש ולכל בית ישראל (יתר החלקים מס' „הארץ"), מכיל ג"כ מאמרים, שירים, ספורים, מאת סופרים שונים. נערך ע"י זאב יעבץ בירושלים. ב' חלקים, ווארשא, תרנ"ב, 8°.

118) „מליץ אחד מני אלף". מאסף מאמרים ושירים. י"ל ע"י בית מערכת „המליץ" בס"ט פטרבורג, בשנת תרמ"ד, 8°. —

119) „מזרח וממערב", ירחון לחכמה ולספרות. בו יבאו מאמרים שונים, ספורים, שירים, בקרת, חכמה ומדע, מאת חכמים וסופרים נודעים לשם. יו"ל בוויען ע"י ראובן בן מרדכי ברויזין. תרנ"ד (שנה ראשונה), הופיעו שתי מחברות, 8°.

120) „מצפה" — מאסף חדשי אשר יכלכל בקרבו מאמרים הנוגעים ליהודים וליהדות לפנים והיום, שירים, ספורים וענינים שונים מטובי סופרי עמנו, עם ציורים ותמונות. י"ל ע"י אלכסנדר הלוי צעדערבוים בס"ט פטרבורג; 8°. מט"ח הזה הופיעו רק ארבע חוברות לארבעה חדשי שנת 1885: סעפטעמבער, אקטאבער, נאוועמבער, דעצעמבער.

121) „נוגה הירח" — מכ"ע חדשי לתורה ולחכמה, מאת בעריש גאלדענבערג. י"ל בשנת תרל"ב — תרל"ג י"א חוברות בלבוב ובשנת תר"ם הו"ל עוד ד' חוברות בטארנאפאל, 8°.

122) „נר המערבי" — מכ"ע חדשי יפיץ אור על חיי היהודים, היהדות וספרות ישראל. בו יבאו: א) שאלות החיים, המקום והזמן בנוגע ליהודים בכלל ובאמעריקא בפרט; ב) שירים, ספורים, תמונות מחיי היהודים פה ובכל ארצות פזוריהם; ג) חקירות, בקרת ובאורים; ד) פרקים מקורות היהודים, ה) קורות בתי החסד והמהסה; ו) תולדות אנשי השם; ז) ע"ד

החנוך לב"י; ח) בקרת ובשורת ספרים חדשים. יו"ל ע"י חברת מפיצי ספרות ישראל באמעריקא. שנה א', חוברת א'; נויארק, תרנ"ה, 8°. —

123) „עיטור סופרים" -- תעודתו להגדיל תורה ולהאדירה ולהרחיב גבולי החכמה והדעת עם יראת ה', לאגוד יחד מפלגות ישראל בדרך שלום. נוסד ברצון אדירי עם ה' ברורנו זה. נערך ע"י אברהם יצחק הכהן החוב"ק זיימיל בהרב מו"ה שלמה זלמן הכהן קוק מגריווא. י"ל ב' חלקים בווילנא תרמ"ח — תרמ"ט.

124) „עלי הדס" — כתובים בכל היקר בספרות ישראל. כוללים מאמרים יקרים מחכמי זמננו וסופרים משכילים הנודעים בארץ. בארבעה עלים. לוקטו והובאו לדפוס ע"י מ. א. בעלינסאן (מאב"ן). אדעסא בשנת תרכ"ה, 8°.

125) „פליטת סופרים" — מכ"ע לרבנים, לתורה ולעניני הדת. החל לצאת לאור ע"י הרה"ג ר' יהושע העשיל לעווין בווילנא בשנת תרכ"ג, fo; אך עד מהרה חדל לצאת.

126) „פרדס" — אוסף ספרותי מגדולי סופרי זמננו. הוצאת י"ח ראבניצקי באדעסא. י"ל ב' ספרים 8°.

127) „פרחי ציון" — קובץ דברי תורה וחכמה, מליצה ושיר למחברים שונים. נאספו ע"י ר' אליעזר ליפמאן הורוויץ ורש"י פין, חוברת א' ווילנא תר"א, חוברת ב' — תר"ד, 8°. הוא היה המאסף היותר טוב בעתו ובו באו מאמרים מהחכמים: אד"ם הכהן, בן-יעקב, מתתיהו שטראשון, צבי קאצינעלענבויגען ובנו חיים ליב קאצינעלענבויגען, מרדכי אהרן גינצבורג, מרדכי נאטאנזאהן, יהודה קלאצקא ועוד רבים.

128) „פרחים ושושנים" — קבוצת מאמרים שונים, שירים, ספורים ועוד מסופרים שונים, י"ל ע"י יהושע הלוי מזה. ברדיטשוב, תרנ"ב, 8°.

129) „פרי הארץ" — אספת מאמרים ושירים מסופרים שונים, י"ל ע"י זאב יעבץ בירושלים. ב"ח, ווארשא תרנ"ב — תרנ"ד, 8°.

130) „פרי תועלת" — מאסף מליצות ושירים, י"ל ע"י „חברה תועלת" באמשטרדם, בשנת תקפ"ה, 8°. —

131) „ציון" I — מכ"ע לספרות ולתושיה; י"ל בדראהאביטש ע"י א. זופניק, ג"ח, 8°.

132) „ציון" II — מכ"ע חדשי לתורה ולחכמה ולמדע, י"ל ע"י מ. יאסט ומ. קרייצענך, בפראנקפורט ע"נ מ., 42—1840, 8°. ביחוד היה מקדש מ"ח הזה לבקרת ולחקירות הדת, מלבד המו"ל לקחו חלק בו: רפאל קירכהיים, שד"ל, יאללעס, צבי חיות, אייכענבוים, ליב דוקעס ועוד.

133) „ציון" III — מכ"ע לתורה ולמדע ע"י יעקב גאלדענטהאל בלייפציג, 1845, 8°; י"ל רק חוברת אחת.

134) „ציר נאמן" — מכ"ע י"ל בוויען ע"י (?)—

135) „צפירת תפארה" — הוספה בכל חדש למכ"ע „וויענער בלאטטער" שי"ל ע"י מאיר הלוי לעטערים בוויען 1850, 8°, י"ל י"ב היספות.

136) „קבוצת מכתבים" — מאסף למאמרי מדע ובקרת והעתקות מכ"י, י"ל ע"י וו. ווארנהיים, וויען תרכ"א, 8°, העורך האמתי של המאסף הזה היה ש"ז שטערן, בו באו מאמרים מאת הח': שי"ר, גאלדענטהאל, פירשט, בובר, רייפמאן ועוד.

137) „קהלת" — קובץ מאמרים ושירים מסופרים נודעים לשם. י"ל ע"י אר"ז בס"ט פטרבורג, 8°.

138) „קובץ מעשה ידי גאונים קדמונים" — מאסף מאמרים ולקוטים מכ"י ישנים, עם הערות ופירושים מאת מיכאל זקש, שד"ל, ש"ז שטערן, רייפמאן, אונגער ועוד. י"ל ע"י יהודה ראזענבערג בברלין 1856, 8°.

139) „קובץ על יד" והוא מאסף כולל דברים עתיקים נעתקים מתוך כ"י, י"ל בפעם הראשונה ע"י חברת מקיצי נרדמים, שנה א', ברלין תרמ"ה, (תוכן הענינים: מורה-מקום המורה, אספת שירים הנוגעים לרמב"ם וספריו מאת משה שטיינשניידער; מליצת אמרי נועם ונר ישראל עפ"י כ"י מהוואטיקאן; אגרת התשובה מאת יצחק לאטיף, נ"כ מהוואטיקאן ע"י ד"ר אברהם ברלינר; שערי עץ חיים מאת בנימין ב"ר אברהם הרופא (מכ"י ברומא); תוספתות על פי' ראב"ע ז"ל; צבי מורח ח"א מהח' פראנסים, שירים מתוך כ"י ישן; דיטא ח"ב, שירה מהנ"ל; ספור שבתי צבי מהנ"ל חסד לאברהם מאת שניאור זקש).

140) „קול העת" — מכ"ע מדיני וספרותי, י"ל ע"י משה שולבוים בלבוב תר"ל—תרל"א, 4°.

141) „קקיון דיונה" — תוצאה מאת שניאור זקש, פאריז, תר"ך, 8°; בלבב מו"ל היה להחזיק קיום מאספו „היונה" (ראה למעלה) אך לא עלתה בידו וגורל המאסף היה אמנם כגורל הקקיון דיונה, בן לילה היה ובן לילה אבד.

142) „שדה צופים" — מאסף מדעי וספרותי, י"ל ע"י מיכאל וואלף בלבוב, שנת תר"ך, 8°; במאסף הנוכחי באו מאמרים מאת: מ. דובס, אברהם קראכמאל, שמואל מודלינגער ועוד.

143) „שומר ציון הנאמן" — התוצאה הזאת היתה כהוספה מדעית למכ"ע האשכנזי «Der treue Zionswächter» שי"ל ע"י העורך שי"ז ענאך, אלטונא, 55—1846, 8°; הופיעו רק חמש חוברות.

144) „שערי ציון" — מכ"ע י"ל בירושלים בשנת תרל"ח, 4°, ע"י ר' אברהם משה לונץ — אף כי שמו לא קרא עליו — ונקטף באבו.

145) „שם ויפת" — מכ"ע לתורה ולמדע, י"ל אחת לששה שבועות ע"י ישראל ראלל בלעמבערג, שנת תרמ"ח. הופיעו ד' מחברות.

146) „תבונה" — מכ"ע לתורה ולתושיה. י"ל בכל שבוע ע"י הרה"ג ר' ישראל מסאלאנט במעמעל תרכ"א, 4°; בו לקחו חלק הרבנים: ר' יחיאל העללער מפלונגיאן, ר' שמואל תוספתא מקארלין ועוד.

147) „תורה מציון" — הוא קובץ חידושי תורה במקרא ובמשנה, הלכות ואגדות ושו"ת אשר יתחדשו תמיד במשך הזמן ממרנן ורבנן גאוני וחכמי הדור בארץ ובחו"ל. י"ל חוברת א' בירושלים תרמ"ז.

148) „תלפיות" — מאסף ספרותי; כולל השקפות על החיים, על הספרות העתיקה והחדשה, מאמרי מחקר ומדע, מליצה ושיר, תולדות אנשי שם, חקר בדברי הימים, פליטת סופרים, הלכות מסחר ועוד, נערך ע"י יהודה הלוי לעוויק (מורה תורת הבוכהאלטונג בברדיטשוב) ודובערוש ירו-חמזאהן. י"ל ע"י י"ח זאבעלינסקי, כרך ראשון, ברדיטשוב, תרנ"ה, 8^0.

השמטות.

149) „ארבעה מאמרים" — מנה בן פרס. מאמרים מאת סופרים שונים. י"ל בתור מנחה לחותמי „המליץ" במשך חצי שנת 1893, ע"י בית מערכת „המליץ". ט"ט פטרבורג. 8^0.

150) „בית אל" — עתון למחקר ולמדע, י"ל ע"י (?). —

151) „דור ודורשיו" — מכ"ע לחכמה ולספרות י"ל ע"י (?) (נזכר ב„תלפיות" לה' לעוויק).

152) „דגל ישרון" —מכ"ע לענינים שונים י"ל בעיר (?) ע"י (?) —

153) „הלאומי" — מכ"ע יצא לאור בשנת תרנ"א בנויארק ע"י אפרים דיינארד. מכ"ע זה יצא תמיד בחרפות וגדופים נגד ראָטהשילד ונגד ראדקינ-זאהן מו"ל „הקול". —

154) „הר סיני" ויכונה גם „Nonte de Sinay" — מכ"ע שבועי יופיע ברומאניה בעיר Tnrun-Seoerin, מחציתו האחת בש"ע ומחציתו השניה בשפת איספאניאלית. 8^0. —

155) „המצפה" — מכ"ע, י"ל בבוקארעשט ע"י משה ארענשטיין. מכ"ע זה לא האריך ימים.

156) „החוזה" — מכ"ע י"ל בברלין בשנת תר"ם — תרמ"א ע"י מוריטץ טוביש. —

157) „הזמן" — מאסף ספרותי, כולל מאמרים פובליציסתים, סיפורים שירים ועוד. י"ל ע"י עזרא גאָלדין. ווארשא תרנ"ו, 16^0. —

158) „השחר החדש" מ"ח מאת משה ארענשטיין י"ל חוברת אחת קראקא 8^0.

159) „כרם" — מכ"ע לחכמה ולמדעים שונים, י"ל באנגליה בשנת תרל"ח יחד את העתון הזשארגוני; „לאָנדאנער איזראעליט" — ע"י הח' הנפטר ר' נפתלי הלוי. מכה"ע השנים האלה לא האריכו ימים ועד מהרה חדלו לצאת. (עיין ב„תלפיות" להר"ר לעוויק בתולדות הח' הנ"ל). —

160) „לקט פרחים" — מאמרים, שירים וספורים מאת סופרים שונים, ערוכים ע"י גרשם באָדער הכהן. חוברת א' — ב', י"ל בהוצאת ביטה"ס של ב"צ שיינפינקעל בווארשא. ווארשא תרנ"ה. —

161) „לוח ארץ ישראל" לשנת תרנ"ו, שמושי וספרותי, בלוית ארבעה ציורים פתוחי עץ: הר הזיתים, הירדן וים המלח. י"ל ע"י אברהם משה לונץ, שנה ראשונה. ירושלם תרנ"ה, 12^0 224 ע'.

162) „מציון“ — מאסף ספרותי, כולל מאמרים שירים וספורים מסופרים נכבדים. י"ל ע"י זאב יעבץ בירושלים, ירושלים תרנ"ה.—

163) „מאסף נדחים“ — דרישות וחקירות בספרות ישראל ותולדותיו, גם באו בו הודע"ת ולקוטים מכ"י, ביחוד מהנמצאים בבית גנזי המלכות בס"ט פטרבורג. י"ל לעתים תכופות בהוספות ל„המליץ“, „השחר“ ו„מצפה“ ע"י החוקר אברהם אליהו הרכבי. —

164) „צרור המור“ — מכ"ע חדשי, בו יבאו ספורים שונים מחיי היהודים בעבר ובהוה, מוקטר ומוגש מסופרי עמנו באה"ק. י"ל ע"י שמואל אפרים טיקטין בירושלים. חוברת ראשונה, תרנ"ב. —

165) „קובץ עץ החיים“ — מכ"ע לתורה ולתושיה י"ל בברלין בכל חדש, ע"י (?) —

הַמְּלָכִים וְהַנְּבִיאִים.

I.

„לָמָּה מוֹת מְלָכִים הוּחַק בְּעֵט בַּרְזֶל וְעֵפֶרֶת,
כַּצַּדִּיק כָּרָשָׁע, נִשְׁאַר זִכְרוֹ לְמִשְׁמֶרֶת —
וְהַנְּבִיאִים, חוֹזֵי אֵל, בְּיַקֵּר לְקֻחָמוֹ,
אֵין אִישׁ יוֹדֵעַ עֵת מוֹתָם וּמְקוֹם קִבְרֹתָמוֹ?!

הַאִם בֶּן נְבָט, בֶּן עַמְרִי, יֶתֶר שְׁאֵת יִנָּחֵלוּ,
וּבֶן אָמוֹץ, יִרְמְיָהוּ וְיֶחֱזְקֵאל, לָרִיק עָמָלוּ?
נֵדַע אֶת הַמְּלָכִים נָאַסְפוּ אֶל אֲבוֹתֵימוֹ,
וְהַנְּבִיאִים: מָתַי מֵתוּ? אַיֵּה קִבְרֹתֵימוֹ?—

כָּזֹאת וְכָזֹאת שָׁאַלְתִּי אֶת־פִּי אָבִי מוֹרִי,
הוּא נָחַנִי נְתִיב הָאֱמֶת, הוּא הָיָה אוֹרִי;—
הַיָּשִׁישׁ שָׂחַק, וְהֵשִׁיב לִי בְּעֵדֶן שְׂפָתַיִם,
תְּשׁוּבָה נִצַּחַת, טְהוֹרָה וּמְאִירַת עֵינַיִם:

„דַּע בְּנִי, כִּי הַמְּלָכִים עֵת קָרַב יוֹם מוֹתָם,
אֶת הַכֹּל לָקְחוּ אִתָּם, בְּרִדְתָּם אֶל קִבְרוֹתָם;
גַּם סִכְלוּתָם, גַּם גְּאוֹנָם עָף בָּרוּחַ,
לָכֵן מוֹתָם, מוֹת עוֹלָמִים, חָרוּת עַל הַלּוּחַ.

לֹא כֵן חוֹזֵי אֵל, הֵם מֵתוּ רַק לְמַרְאֵה עֵינֵינוּ,
בְּנֵי אֱלֹהִים, בָּאוּ גַּם הַיּוֹם יִתְהַלְּכוּ בְתוֹכֵנוּ!

הַנְּבִיאִים וְהָרוֹאִים — חַיִּים הֵנָּם כְּלָמוֹ,
וְעַל מַעֲנֵי לִבֵּנוּ — מְרַחֶפֶת רוּחָמוֹ!"—

II.

גְּדַלְתִּי וְהָיִיתִי לְאִישׁ בֵּין אֲנָשִׁים,
אֵילֵי הַזָּהָב רָאִיתִי, גַּם דַּלִּים וְרָשִׁים;
רָאִיתִי בְנֵי הַהוֹד כְּלִמּוֹ בְּהוֹד שִׁמְחָתָם,
וּרְאִיתִים, גַּם בִּימֵי אֵבְלָם וְתוּגָתָם.

וְהָיָה בְמוֹת קְצִין עָם וְרוֹזְנוֹ שֶׁשָּׂחֲקָה לוֹ הַשָּׁעָה,
כָּל הָעָם מִקְצֵה נֶהֱרוּ, לִשְׁמוּעָה כִּי בָאָה;
דַּרְשָׁנִים וַחֲזָנִים הִגְדִּילוּ בְכִיָּתָם,
בְּיָדָעָם, כִּי כֶסֶף וְזָהָב יְמַלְּאוּ אַמְתְּחוֹתָם.

וּבְגַוְעַ מָךְ, גַּם אִם הָיָה שַׂר הַתּוּשִׁיָּה,
הֵן נוֹדַע הַפִּתְגָּם: חָכְמַת הַמְּסַכֵּן בְּזוּיָה;
דַּרְשָׁנִים וַחֲזָנִים נֶחְבָּאוּ, לֹא נִרְאוּ שָׁמָּה,
וּבְלִי רַעַשׁ הוֹרִידוּהוּ לְבֶטֶן הָאֲדָמָה.

III.

הַיָּמִים הָרִאשׁוֹנִים לֹא טוֹבוּ מֵאֵלֶּה,
סֵפֶר תַּהְפֻּכוֹת הוֹר וָדוֹר שִׂפַּת אֱנוֹשׁ תֵּלֶא;
גַּם לְפָנִים עַל פְּנֵי כָל הָעָם נִכְבְּדוּ הָאֲדוֹנִים,
וּכְדִמְּיֹן אַשְׁפּוֹתוֹת נֶחְשְׁבוּ דַּלִּים וְאֶבְיוֹנִים.

"בְּמוֹת מָלָךְ, דַּרְשָׁנִים וַחֲזָנִים נִצְחוּ בְקוֹלָמוֹ,
בְּקִינָתָם תָּפְפוּ עַל לִבֵּיהֶם — בְּעַד בְּצִעָמוֹ;
בְּרֹב עָם הַדְּרַת מָלָךְ, וּבְכִי יְרִדָה כָל־עָיִן,
וְכוֹתְבֵי הַקּוֹרוֹת קָרְאוּ: "הָהּ! מַלְכֵּנוּ אָיִן!"

"אַךְ בְּגַוְעַ הַנָּבִיא, מִי יָנוּד לוֹ לִבְכּוֹתוֹ?
הַךְ נִכְלָם, מִי פֶּתִי יָסוּר הֵנָּה לְלוֹתוֹ?
דַּרְשָׁנִים וַחֲזָנִים בַּל יְקוֹנְנוּ לְהַוָּתוֹ,
וְאִישׁ לֹא זָכַר אֶת־הַמְּסַכֵּן בְּבֹא פְּקֻדָּתוֹ."

משה ערענטהייל.

רבי נפתלי הכהן אדלר.

הרב ר׳ נפתלי הכהן, המכנה ד״ר הרמן אדלר, ממלא־מקום אביו בחייו ובמותו בתור רב-ראשי בכל קהלות בריטניה, נולד לאביו הרב הג׳ רבי נתן אדלר ז״ל (ממשפחת בעל „לקוט שמעוני״) בעיר הנוברו בשנת תקצ״ט (29. Mai 1839) ובהיותו כבן חמש שנים בא בלוית אביו הרב לונדונה (1845). למודי התלמוד שמע מפי אביו הרב ז״ל ותורת-לשון עבר וספרותה למד מפי החכם הנודע ד״ר מרדכי קאליש. בהיותו בן שלש עשרה שנה כבר נודע שמו לתהלה ע״י כשרונותיו הגדולים. בשנת 1853

נספח בתור תלמיד אל בית־מדרש החכמה אשר ברחוב Gower תחת השגחת הפרופיסור Molden ובשנה השניה הצטין בלמודי לשון יון ויזכה בפרס. בזמן ההוא התפתחו כשרוניותיו בתלמוד ופוסקים ובכל ענפי החכמה והמדע, עד כי נמנה לתלמיד בבית־מדרש המדעים הכללי בין התלמידים המצוינים אשר עלו לגדולה ויצא שמם על פני חוץ, כמו החכמים הנודעים בארץ בריטניה: א) Sir Georgus Jessely; ב) Sir Herschel; ג) Dr. Chliford of Westourne; ד) הפרופיסור המלומד בחכמת הנהגת המדינות Dr. Stanley וכדומה. במשך שקידתו בבית־המדרש ללמודים הגבוהים, הפליא מאד לעשות בחכמת הפלוסופיה, בהנדסה ולדבר בשפת אנגליה צחה ויהגה הרבה בספרותה תחת משטר הלמוד של הפרופיסור Masson, המורה עתה בבית־החכמה בעיר אדינבורג. בעד כשרונותיו ושקידתו הגדולה בלמודים כבדוהו המורים בתשורות יקרות. בשנת 1859 עמד למבחן לפני חכמי האוניברסיטה, ובעד הצטינותו בפילוסופיה ודברי־ימי עולם ובלשונות עברית, יונית, אשכנזית ואנגלית, נחל את תאר הכבוד: Bachelor Academy[1] כחכם מבחק שהרשה לו לדרש בפני רבים בדברי מחקר ומדעים שונים. כאשר גמר את חק למודיו, שקד על דלתי התורה על יד אביו הרב ז"ל, וגם השתלם בספרות העברית החדשה אצל מורו החכם והחוקר הנודע הר"ר יוסף צעדנער ז"ל, שהיה ממונה על ספרי ישראל בבית אוצר־הספרים אשר בארמון בריטיש־מוזיאום בלונדון. וילמד בצותא עם הרב הדין הספרדי ר' ברוך בן־אפרים זוסמאן שו"ב ז"ל, שכהן בתור משגיח ראשי בבית־הרבנים בלונדון. כאשר מלאו לו עשרים שנה נקרא מאת קהלת ישראל אשר בעיר Swanseo לחנך שמה את ביהכ"נ החדש, ושמה דרש לפניהם בפעם הראשונה בל' המדינה, ויפק רצון מאת השומעים. אח"כ הלך ללמוד תורה לעיר פראג בבית מדרשו של הרב החכם הכולל מוהר"ר שי"ר ז"ל, שסמך את ידו עליו להורות ולדון. מפראג הלך לעיר ליפסיה ויבקר שמה בבית־מדרש המדעים ושם נעטר בתאר הכבוד: „חכם בחכמת הפילוסופיה", ובשנת 1862 שב אל בית אביו לונדונה.

דרשותיו הראשונות הטיף קבל עם בחלק המזרחי של העיר, וביותר בערי המדינה, ולפני תלמידים מקשיבים לקולו בבית הספר הגדול: „Jews free scoel-bell" ודבריו נתפרסמו אח"כ בחוברות מיוחדות ובעתונים שונים.

בשנת 1863 והלך לעולמו הדין הספרדי הר' ברוך אברהמ"ם נ"ע, שהיה ראש המורים בבית־הספר ליהודים, ויבחרו בו לשרת במקומו בתיר מורה־דתי ומחנך לבני ישראל וגם לשמר משמרת־הקדש בבתי־התפלה. לא ארכו לו היומים במשמרתו זאת, עד שנקרא לשרת בתור רב ודרשן בביהכ"נ הגדול אשר במערב העיר, הנקרא בשם: „Bayswater-Synagogue" וידרש שם את דרשתו הראשונה ביום שבת הגדול שנת תרכ"ה. בשנת

---

[1]) קוה B. A. תאר גדולי החכמים באנגליה חותמים תחתי שמותיהם במכתבים וספרים.

1867 לקח לו לרעיה את האשה הכבודה מרת רחל בת אחינו הגביר האלוף ה׳ Salomon Josephs; ותלד לו שתי בנות ובן אחד ששמו שלמה. מימים ימימה כהן החכם הזה במשמרת עבודתו תחת השגחת מר אביו ז״ל, אולם משנת 1879 כאשר תקע אביו אהלו בעיר ברייטהאן, נתנה משמרת הרבנות על שכמו לבדו וישא עליו רק תאר „שליח״ ומלא מקום אביו הרב הכולל, עד אשר ירש את כסא כהונתו אחרי מות אביו ז״ל. בשנת 1887 נסע לארץ הקדושה במלאכות המענשענהויז, ויבקר שמה את מושבות אחב״י, ובשובו לביתו דרש בשבח הישוב.

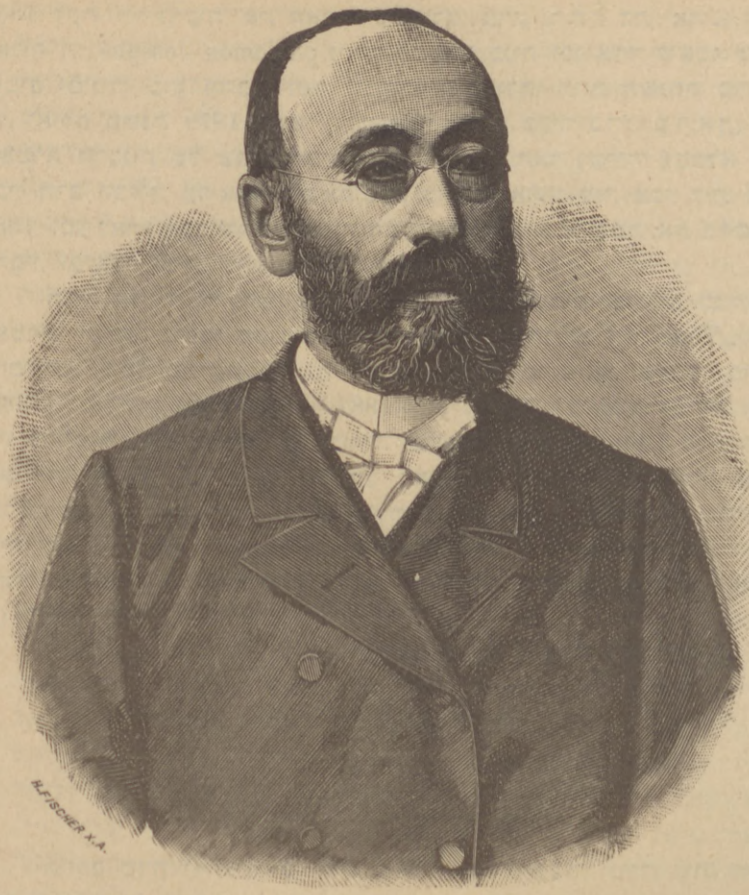
הד״ר אדלר נ״י נמנה כעת בין המטיפים והחכמים הגדולים בבריטניה. מאמרים יקרים נדפסו ממנו במכה״ע האנגלי היותר גדול „Times״ אשר בהם יצא במלחמת־סופרים נגד צוררי־ישראל פרופיסור מאקס מיללער (1883) וגאלדווין סמיטה (83—1881). ואלה ספריו בחכמת ישראל מעשי ידיו להתפאר: א) שלמה בן גבירול פלוסוף ופייטן, 1863. ב) היהודים באנגליה, 1878. ג) חידת וחכמת התלמוד, 1878. ד). נפתולי אלהים (בלשה״ק). ה) אם יוכל היהודי להיות פטריוט ? 1878. ו) היהודים והיהדות; ז) דניאל דירונדה: ח) אם היהדות היא אמונה; ט) דרשות לחנוך 1871; י) קורות הרבנים הכוללים בארץ אנגליה, 1888; יא) המסע לאה״ק.

ישראל איכר ב משה גאלדבלום.

רבי יהודה וואָרמסער בפאריז.

החכם מוה״ר יהודה בן הר״ר משה וואָרמסער נולד ביום ז׳ אדר שנת תר״ר בעיר הקטנה זינצהיים הקרובה לעיר קאָלמאָר אשר במדינת אָלזאס. מר אביו ז״ל היה איש צדיק, תלמודי ודרשן מפאָר, והשאיר אחריו ברכה קבין דרשות יקרות על התורה שלא ראו עוד אור הדפוס. בנו החר׳ יהודה הנ״ל נתחנך ע״י הוריו על ברכי התורה והיראה, ויבקר את בית־מדרש הרבנים והמורים אשר בעיר קאָלמאר שיסדו הרב קליין ז״ל, וילמד בצותא חדא עם החכמים: איזידור לאָב נ״ע, הרב של עדת הספרדים בפאריז הר״ר וויל, ד״ר קליין ועמיל הירש. אח״כ כאשר גמר שם את חק למודיו, השיג משרה כבודה לשרת בתור מורה־הדת ומטיף באחת הקהלות לבנ״י במדינת שוויץ, ויכהן שמה במשמרתו כעשרים שנה וינחל כבוד רב מאנשי עדתו בגלל חכמתו וישרת־לבו, בשבתו שם הרבה לעסק בחכמות ומדעים, וגם הריץ מכתבים ומאמרים יקרים למה״ע האשכנזים היו״ל בשוויץ, הנועדים לפוליטיק ולאמונה, ויצא שמו על פני חוץ. גם הבר ספר יקר, הכולל קבץ דרשות בלשון אשכנז וצרפת, שעודנו תחת ידו בכתובים. בשנת 1881 נקרא הח׳ וואָרמסער לבא פאריזה לעמוד בראש ועד האָמיגרציה

M.T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

תמונת החכם רבי יהודה ווזנראסדר אבזריך.

וע"י חריצותו וכשרונותיו נשא חן בעיני השרים הנדיבים די רוטשילד בפאריז, וישימוהו לפקיד-ראשי ומנהל עסקי המושבות בארץ הקדושה. ויתמהמה שמה במשמרתו שבע שנים וחצי עד שנת 1888, ויפקדוהו השרים למנהל את בית-הצדקה הגדולה שלהם עד היום הזה.

ה' וואַרמסער, הנהו תלמודי וסופר מהיר בלשה"ק, מוקיר את החכמים והמשכילים המשביתים לפתחו ועומד לעזרתם בצר להם, — כי שמו נכבד ויקר מאד בבית השרים הנ"ל.

בנו גמר את חק למודיו בבית־הספר לחכמת המסחר, וישלחהו אל מושבות הנדיב לשרת בתור רואה-חשבונות בעסקי המושבות. בתו גמרה חק למודיה בלשונות ובחכמת הפסנתר.

ישראל איסר בן משה גאלדבלום.

מכתב.

הרב החכם המופלג הגדול בידיעות נשגבות, מו"ה דוב ב"ג נ"י בפאריש.

אם כי טרוד אני בלי ערך, אגב עוד יותר קשה עלי לכתוב „קמיעה", עד אשר חלפו כמה זמנים בלי עשות זאת, יען דרוש לזה הרבה התחזקות החוש והמחשבה, בכ"ז חלילה לי להניח דברי חכם כמוהו מבלי עשות רצונו, וגם אם היה עוד יותר ויותר קשה, חביבת דבריו הקל לי הכל. ועתרתי לה' יתרומם הרופא הנאמן שיהיה פעולה שלמה בזה לר' יוסף הנולד מאשה יענטא להיות לו רפואת הנפש ורפואת הגוף ויפרנס א"ע ואשתו וילדיו בשפע עושר ועל עבודת ה' יתברך בשמחת לב. ואל מעלת כבוד תפארתו נרו יאיר ברכתי להיות לו ישועה בכל הנצרך לו: חיי בני ומזוני, והכל ברויחי *).

הקמיעה צריך שתהיה מכורך בעור, כמבואר ביו"ד סי' רפ"ב סי' ו'; ולהשגיח בעת הכריכה שישארו האותיות זקופים שלא תתהפך הקמיעה.

„דאגה בלב איש ישחנה"—הלא קרא כבודו המודעה שלי ב„המגיד" וגם בקיצור ב„הישראלי" במגנצא ובמכתבי־העתים בפוזנא; ודמיתי שיוקל בזה ממני המשא הגדול, וכפי הראות הרבתי עוד המשא במה שהודעתי שישובו לכל צרכי תפלה לרבותם במדינות שלהם, ורק אם יאבה לבם לכתוב דוקא אלי יוכלו לכתוב, ומניחים העקר ואוחזים בהטפל שכותבים כ"כ אגרות עד שבלתי אפשר לקרוא כולם. ונוסף לזה שאין להם מעצר, ומי שיכלת לבא לכאן יבאו אלי בתקיפות שאינם זזים ממני בלי ברכה

*) המכתב הזה, שהיה נכתב מתוך הרגש נעלב המופת מנרידיץ בעלם כתב ידו, מצאתיו בין כתביו של ג"ג, ומסתומתי עליו בקראי בו! ונפלאתי על ג"ג ז"ל שפקק היה מה לחם לסטות כזה לפנות מרחוק לנעלב המופת בחזכנו הפוסלים לנקם ממני קמיעה לסגלה נעד מים לחד נפאריז?! — והנה בחחלה עלה במחשבתי לדונו בגניזה; לחנם נזכרתי חת דברי הר"ר סטיינשניידער מ"י מה שכתב כנר ב„המזכיר" (Anno XV. p. 133), וז"ל שם: 1874 מחבטאג דען לעבטען טאג דעם סכות בחתרג חליהו גוטמאכער רחבניבער חין Grätz, דער פחקט ווידער ווילנען חלם וואוכדערשיחטער פחן יודען חוכד כרישטען חין חנספרוך נעבחמטען וואורדע. זייער קחרחקטערספחדען ווירדע חייבען היבטען ניישטרחג נור קולטורנעשיכטע לייערן!" עכ"ל. ונסגיל כך כמלכתי חת"כ נדעתי להפילו בדפוס, והקוראים יסבוטו שם נדבר הזה. יאפ"ז.

אוצר הספרות.— שנה חמישית.

או תפלה, ומהם שכותבים בתערומות רב עלי מדוע שאני רוצה להתרחק מצעקת נדכאי לב ואמירתם הוא שיש לשמוח בדור חלש באמונה בשיש מעורר, שהקב"ה עושה רצון יראיו, ופחד ה' עלי, כדאיתא בברכות י"ב ב'. ודמיתי מתוזלה שיתבטל ממילא כשימצאו שרבים שבים לביתם וחלף זמן בלי ישועה ויתפרסם זה ולא יבאו עוד; אולם נעשה להפך! יום יום באים [־ות] בשורות של ישועות חוץ לטבע, וזה מאיים עלי יותר, ושופט אני שמחוייב אני לסבול בכל. ויש פריצים וגם יראים-תורנים שחורקים בשיניהם לנבך שיש חלול-השם להאמין בזאת, ואוי להם שאינם יודעים דברי חז"ל (שבת ס"ג א') במי שמקיים מצוה כהוגן; ובתענית ח' ע"א ומו"ק ט"ז ע"ב וב"מ ק"ו וב"ב קט"ז ע"א, יע"ש. ויש במקומות אלו בכל אחד ראיה אחרת וגם כזה יבמות ס"ד על לשון „ויעתר", ודברי התנא רבי מאיר שנהנין ממנו עצה (במס' אבות). ואם שאיני מחזק עצמי בזה והקלי־דעת מחזיקים לחלול השם להאמין בזה וב"ה יש להפך אינו ישראל מכבדים ומרימים הרבה למאמין שרק בישראל יש סגלה הטובה הזאת, כאשר נודע לי על ידי מעשיות רבות — הצעתי דברי לפניו וירוח לי! *)

אם לא יבא ישועה על שעה חדא, אין להתיאש! הגם שנמצא לפעמים באם יש זרות אף באדם אשר יש לו שגעון שנתבטל לגמרי מיד; אבל יש תקוה טובה שיבא ישועה אחת לאחת בעה"י. —

ידידו המוכן בכל האפשרי למבוקשו ולו יתן ה' בשורה טובה בפי עטו ויקרים לשמחני.

הק' אליהו במוהר"ש ז"ל,
חונה בק"ק גרידיץ.

---

*) יפה ונעים מאד לקרות דבריס של מה נכך שיללו מפי עטו של נעלה־מופת ומסיד לדוק לין הוא כותב נסתפקות־הנפש ולבו ערוס נגד חכס ומוקד גדול בכ"ג המעוה, סהיס מפורסס בזמנו בפולין לתפיקוסס ג־ול — סהין זאת קורלים נכנדים?

המביא לביהד"פ.

עַל פָּרָשַׁת דְּרָכִים.

ספור מחיי בני הנעורים בגליציה.

מאת

גרשם באדר הכהן.

א.

זה שמה: „חנה בת ר׳ יונה מלמר״. כל אנשי העיר ק. ידעוה, כי יותר שהצטינה ביפי פניה עוד התנכרה בלבושיה הפשוטים, ותהי אחרונה לכל מדה חדשה. כן משכה עליה עיני אנשי העיר בהיותה „עלמה זקנה״, כי כבר עברו עליה יותר מעשרים שנה והיא עודה בבתוליה בבית אביה, ולא עוד אלא שתשיב ריקם את פני כל השדכנים הבאים לדבר בה, ואבותיה חסרי אונים ולא יכלו להכריחה לכל „שדוך״, יען אשר אין כסף בכיסם לתת לה נדה כמהר הבתולות.

עודה בילדותה שלחוה · הוריה לבית־ הספר, ובהצטינה בכשרונותיה מצאה חן בעיני מורתה, אשר תמכה בימינה, כי תבקר בבית־הספר למורות. ר׳ יונה ואשתו לא רצו אמנם להסכים לעצת המורה, אבל לבסוף נפתו לה, כי לא יכלו לעמד בפני חפץ בתם וגם ראו את אי־כשרונה לכל עבודות הבית. בת שמונה עשרה שנה היתה בעת אשר גמרה את חק למודיה ותקבל „התרת הוראה״. ויהי כי אמרה להשתמש בידיעותיה קבלה תשובה מאת שלטון בתי־הספר, כי לפי שעה לא נמצא מקום למענה. ובידעה, כי תשובה כזאת היא תשובה פוטרת לאלתר, חדלה לחשוב על אדות בקשה שנית, כי תנתן לה משרה באחד מבתי־הספר ותשתדל להשיג „הוראות שעה״, למען תוכל להקל מעט עול הפרנסה מאבותיה, ובשעותיה הפנויות כי ארכה לה העת לשבת בביתה, בקשה לה מקומות לבלות שם את זמנה, ותבא בחברת עלמים ועלמות ויחדו יסדו חברה בשם „אור וחיים״, שמטרתה היתה להביא חכמה בלבב חבריה וגם להשתעשע בנשפי־שמחה, ותהי שם לראש ולמנהלת. בתוך הדברנים והדרשנים נשאה שם גם היא את מדברותיה ע״ד אפני הטבת מצב המין האנושי, הפצת חכמה ודעת בקרב המון העם, זכוי הנשים בכל זכיות הגברים וכדומה. ומעשיה אלה הרבו לתת חמר ליושבי העיר לדבר בה סרה, ותהי בעיניהם כפרוצה וכמשגעת.

גם את אביה ידעו כל אנשי העיר, ערב ובקר בכל יום תמיד ראוהו הולך מביתו לבית־המדרש וחוזר לביתו. בגדיו היו ארוכים כבגדי כל הכשרים שבעיר, אך הצטונו בנקיותם; נעליו היו מגהצים

ומצחצחים ושפת חלוקו היתה לבנה כשלג. גם בדרך הלוכו בחוץ, בקומה זקופה, שלא כדרך בני גילו משך עליו עיני רואים, ומנער ועד זקן קראו לו ע"פ אומנותו בשם ר' יונה טלמד. רב תלמידיו היו בחורים, העומדים על הפרק להיות „חתנים" או שכבר זכו לכך, גם נשואים צעירים אוכלי „מזון" על שלחן חותניהם, ולפעמים באו גם אנשים באים בימים לשמוע לקחו, כי היה האיש גדול בתורה וגבור במלחמתה, ובכל עת אשר התאבק אתו חבריו ותלמידיו. ויקראו עליו מלחמת קשיות ותרוצים, יצא מנצח ויך אויביו אחור. ויהי נושא חן וחסד כלפני כל יודעיו ומכיריו ונכבד בעדתו, עד כי גם הרב אשר בעיר נתן את בניו על ידו, למרות עיני החסידים, אשר חשדו אותו על קריאת „ספרים חצונים", האסורים למקרא לפי דברי הבעשטנים, ה"ה: ספרי הרמב"ם, הראב"ע, אברבנאל ורלב"ג [1]).

אחד מתלמידי ר' יונה היה עלם מסכן, יליד עיר קטנה הקרובה לק., ושמו מנשה שטאנגער, אשר שבע תורה מפיו חנם אין כסף. התלמיד הזה היה תפארת רבו ויאהבהו אהבת נפש, גם השתדל להמציא לו מחיתו, בבקשו למענו „אכילת ימים", אף האכילהו על שלחנו מדי שבת בשבתו. חנה, אשר כל תלמידי אביה לא לקחו את לבה ולא עָנְתוּ אותה אף במקצת, הביטה על מנשה בעינים מפיקות חן ובסתר לבבה הצטערה על אבוד זמנו „בלמודים שאינם מועילים", בעוד אשר יש לאל ידו לעלות בכשרונותיו הטובים, כפי שנוכחה מדברי אביה, שהיה מספר תמיד בשבחו. ומדי הסתכלה בקלסתר פניו הלבנים והעגולים ונפשה שבעה ענג למראה יפי תארו, חשבה איך תוכל לדבר אתו ולהעיר את אזנו, כי הוא מאבד את עצמו לדעת, אם לא יסור מדרכו אשר התוה לו.

ב.

הימים היו ימי חנכה, ימים שהמלמדים ותלמידיהם פטורים מן הלמוד. ר' יונה הקדים ללכת לבית-המדרש להתענג שם על שיחות נאות בהליכות עולם וגם התאחר שם מעט אחר התפלה. אשת ר' יונה קנתה חלב-אוזים להכין שומן לחג-הפסח, ותקרא את מנשה לבא לאכול שוים קים [2]). ובבואו מצא רק את חנה לבדה, כי אמה הלכה לבקר את שכנתה, ואחרי אכלו רצה לעזוב את החדר, אך חנה עצרה בעדו ותאמר אליו:

— דבר לי אליך וזה ימים כבירים קויתי על העת הזאת, אשר אוכל לדבר אתך באין כל איש אתנו...

פני מנשה התאדמו ולא יכל לענות את חנה דבר, אך היא הבינה למבוכתו, ותשאלהו:

— מדוע תבוש ותכלם?

---

[1]) ראה „ספר המדות" להר"ן, פרק „להתרחק מחקירות" סי' ח'.

[2]) גרויבען, פסחים צ"ו.

אז גדלה עוד מבוכתו, רעיונים מרעיונים שונים עברו בראשו וכמעט אמר לנוס החוצה, אך ברב עמל ויגיעה עלתה בידו להתחזק ולענות לה:

— דברי, כי שומע אנכי!

ברגע ההוא באה חנה במבוכה, לבה היה מלא דברים רבים, אשר חשבה להגידם לו בשעה מכשרת, ועתה בהגיע השעה ההיא נעתקו מלים מפיה.

— אחת אשאל מאתך אותה אבקש, — אמרה אחרי דומיה קצרה, — שלא תבלה את ימיך בלמודי התלמוד בלבד, כי נפשי תירא מאד, שלא יהיה סופך להיות מלמד בישראל כאבי המפרנס או, ביתו בלחם צר משכר עבודתו הקשה והנמבזה...

לשמע דברים כאלה היתה מבוכת נפש מנשה שלמה, ויאמר בלבו: אמנם כן דברו חז"ל „כל המרבה שיחה עם האשה גורם רעה לעצמו ובטל מדברי תורה", כי גם היא ראשית דבריה עמדי לבטל אותי מתורתי. — אך הדברים האלה לא עברו על פתחי פיו ואחר אשר חשב עוד על תכן שאלתה ענה אותה:

— בלי דעת תדברי, בבקשך ממני כי אמשוך את ידי מלמודי, ואת לא תדעי כי רק לכך נברא האדם, ואיך אוכל להפרד מחיי רוחי ונשמתי אף רגע? — כן אמרת, כי תיראי שלא אהיה למלמד וגם לדבר הזה לא אדאג, כי אם אוכיף ללמוד בשקידה כאשר עשיתי עד עתה, אוכל להיות רב בישראל ולא אצטרך להיות מלמד...

— הנני סולחת לך על דבריך הקשים, — ענתה חנה, — באמרך בלבך, כי אינני בקיאה בענין שאני דנה עליו. אך דע לך, כי אם תאמר להיות רב בישראל אינך אלא טועה, כי צא וראה בכל ערי גליציה אם תמצא רבנים יושבים על מדין בזכות תורתם ולא בזכות אבותיהם או בזכות כספם, המסיעתם לכך... ודי לך ברמז הזה, בדעתך נאמנה, כי לא מגזע היחש הנך, כי אבותיך ואבית אבותיך לא ישבו לכסא הרבנות...

ברגע ההוא באה אשת ר' יונה החדרה ומנשה נשאר נבוך ונדהם על מקומו מדברי חנה. בעצלתים קם ממושבו וילך לבית המדרש, אך רוחו ונפשו לא היו לו עוד. בלי רצון לקח את הגמרא בידו ויפתח אותה ויאמר להגות בה, אך מחשבותיו לא נתנו דמי לו. „להיות רב לא אוכל וכל תקותי להיות מלמד!" הרעיון הזה, הנשאר לו מתכן דבריו את חנה, פלח כחץ כבדו; הנערים הסכלים מתלמידי רבי, אשר שחקתי תמיד על קטנות מוחם, הם יהיו רבנים בישראל עקב אשר נולדו על ברכי היחש, ואנכי אהיה מלמד... אמת אמרו חז"ל „כל המרבה שיחה עם האשה בטל מדברי תורה", יען כי הנשים הנן חוקרות לתכלית, הן אינן חפצות לדעת כי ה' צוה ללמד תורה, רק כמעט כין תאמרנה „מה תהיה אחרית הלומד?" ועוד דברי הבל כאלה, ולא תדענה כי „מאן דיהיב חיי, יהיב מזוני"...

הדברים האחרונים הוסיפו לו און ועצמה וישב לפעלו במקדם ושיחתו את חנה כמעט נשכחה מלבו. אך בלילה ההוא נדדה שנתו מעיניו ויתהפך

על משכבו הנה והנה, עד אשר האיר היום. אז החל לבקש לו שעת הכשר לבא את חנה בדברים על אדות הענין אשר החלו ביום אתמול, אך למרות רצונו לא הצליח חפצו בידו. גם ביום השלישי וביום הרביעי לא היה לאל ידו לדבר את חנה עד יום השבת אחר הצהרים. ר' יונה התענג בחיק השנה ואשתו קראה בספר „מנורת המאור" וע"פ הכפירים הנמצאים שם הוכיחה למוסר את אזן בתה, אשר ישבה על ידה, עד אשר חטפתה שנה ותבקש מאת חנה, כי תקרא היא את הדברים ההם באזניה, ויהי כאשר אך החלה חנה לקרא בספר הניחה אמה את ראשה על שתי ידיה ותישן. אז חמקה חנה מן החדר הפנימי אל חדר הבשול, ששם ישב מנשה תפוש ברב שרעפיו בקרבו וספר פתוח לפניו.

— טוב הדבר, כי מצאתיך פה, — אמרה חנה בראותה אותו, — הנה החלנו לדבר ע"ד ענין יקר-הערך ולא כלינו את דברינו.

— דעי לך — ענה אותה מנשה — כי דבריך גזלו את מנוחתי ותדד שנתי מעיני, כי בנתי בם ומצאתים נכונים במקצה. אך לדבר הזה לא אוכל להסכים, כי עלי לפסוק ממשנתי ולהבטל מתורתי, יען אשר לא אזכה להיות רב בישראל, ואת הלא תדעי כי גם אביך איננו רב ובכ"ז חי הנהו ...

— אם לחיי מלמד בישראל תקרא חיים, אז לא אדע את המות מה הוא! — ענתה חנה — ובכ"ז אל נא תשלה את נפשך בשוא, כי קשה לאיש כמוך להשיג גם מעמד קטן-הערך כמעמד אבי. אולם לו גם אמר, כי חפצך יצליח בידך להיות מלמד כאבי, וכמוהו תהיה גם אתה נכבד בעיני הבריות, ומה יהיה שכרך מכל עמלך? בעד שלשה זהובים לחדש תהיה מלמד לכל עלם ערל-הלב והמוח ועליך להכנע לפני כל מֻפֶּה-שחין וצרוע ולהיות לו כעבד. ואחרי כל אלה הביטה על פרנסת אבי הדחוקה, למרות עמדתו הכבודה, ואיך יבדו עליו שונאיו ומקנאיו עלילות ברשע למרר את חייו, אף אם לא מצאו עוד כל עולה בררכיו ...

— ומה היתה אחרית ישראל השחור, אשר גם הוא היה תלמיד אביך כמוני? — שאל מנשה, — הנה הוא כעת סוחר נכבד ורואה עולמו בחייו ...

— אל נא תשכח, כי הוא לא היה „בחור עני"! — ענתה חנה.

מנשה לא עצר כח לשבת על מקומו ויקם ויתהלך בחדר ולפני עיניו העביר את כל תלמידי רבו ואת אחריתם. ישראל השחור היה ממשפחת עשירים, ע"כ השיג נדה מצד אשתו; אבל שאר חבריו, תלמידי רבו, שרם בני הורים עניים ואינם מנוע היחש, נשארו אביונים כמו שהיו, חיים חיי צער ועוסקים במלמדות, בסרסרות ובשדכנות ...

— אמנם כנים דבריך! — ענה מנשה בכבד ראש — אך מה אוכל לעשות?

שחוק קל רחף על שפתי חנה כשחוק נצחון ותען:

— אם כן אפוא זאת עצתי היעוצה לך, כי תלמוד איזו שפה, אשכנזית או פולניה, ואז אשרך וטוב לך, כי רואה אני בך כשרונות נעלים מאד,— ובראותה כי נרתע מנשה לאחוריו לשמע דבריה אלה, הוסיפה:—אך גם את למודי התלמוד אל תעזב! ...

לו יהי כדבריך! — ענה מנשה — אך איה אוכל ללמד את השפה הזאת? ומה יאמרו כל יודעי ומכירי, בשמעם כי עזבתי את הלמודים הקדושים לבקש תושיה ממעין נרפש?

— אנכי אעמוד לימינך ומפני שיח אנשים כסילים וחסרי-לב אל תירא ואל תחת! — השיבה חנה אמריה לו.

„חנה!" נשמע קול אשת ר' יונה מהחדר השני וגם הפעם חמקה חנה טרם יכלה לכלות דבריה, אך עלתה בידה לשוב מהר אל מנשה לגמור את שיחתה.

— דבריך הנם לי לשעשועים! — פנה אליה מנשה בדבריו — והנני נותן לך את תודתי מקרב לבבי על כי יש את נפשך להורותני את הדרך, אשר אלך בה לטוב לי. אולם לא דברנו עוד על המקום והזמן המכשרים לדבר הזה, וגם את הלא תדעי, כי עלי להשמר מכל משמר ...

— יהי נא הדבר הזה עלי! — ענתה חנה — אנכי אמצא את המקום ואת הזמן ...

גם הפעם נפסקה שיחתם, כי שמעו את קול צעדי ר' יונה אשר קם משנתו, ותמהר חנה אל אמה ומנשה נתן עיניו בספר אשר לפניו.

ג.

ממחרת היום ההוא והלאה למדה חנה את מנשה בשפת אשכנז ובשפת פולניה, כפי ידיעתה הטובה עליה, ואחרי ירחים אחדים השתוממה למראה עיניה אשר ראתה, כי עמלה החל לעשות פרי.

שתי שנים תמימות חלפו ועברו מאז. מנשה הוסיף לעשות חיל בלמודיו ואיש לא ידע מאומה, כי מצאה חנה מקום בבית חברת „אור וחיים" ללמדו שם יומם, ובלילה חזר על למודיו באין איש אתו. אך שנוים רבים נכרו בחיי מנשה ובהלך רוחו. חשקו ללמוד התלמוד חלף ועבר וכמי שכפאו שד ישב בבית-המדרש ויתן עיניו בספרים ולבו בל עמו, גם התחמק משם ויעלם לשעות מספר מדי יום ביומו. רבו היה הראשון אשר התבונן בדבר הזה וישמרהו בלבבו, גם גמר אמר להתחקות על שרשי רגליו.

ראשית הספרים, אשר נתנה חנה למנשה לקרא בם, היו רומנים; אך הספרים האלה לא היו מעניינים אותו, ע"כ החלה לתת לו ספרי חכמה ומדע, ופעם אחת נתנה לו את „הכח והמשפט" ללאסאל ואת „ההון" למארקס, ושני הספרים האלה לקחו את לבבו מאד ואך בם הגה כל היומם.

כן הציגה אותו לפני העלמים השונים, אשר באו לבית חברת „אור וחיים“ ואחד מהם הבטיח, כי ישתדל להמציא לו ספרים ככל אשר יחפוץ.

באחד הלילות אחר השעה העשירית ומנשה שוכב על משכבו על ספסל אחורי התנור בבית-המדרש ומעין בספר אשכנזי, והנה ר' יונה בא. מנשה היה עמוק ברעיוניו ולא ראה ולא שמע את כל הנעשה סביביו, וירא ר' יונה ויבהל, ויחר אפו מאד על כי לא הגיד לו מנשה, כי יודע הוא לקרא גם „בשפת לועז“, ויקח את הספר מיד מנשה ויתבונן בו ובראותו על השער את שמו ואת שם מחברו: „ע"ד מצב הפועלים“ מאת לאסאל, זרק אותו ארצה בחרי אף.

ר' יונה היה איש בקי בהליכות עולם ויודע את כל השאלות העומדות על הפרק לא בשמן בלבד, כי אם גם בתכנן. ואף אם ידע לקרא ולכתוב בשפת אשכנז, לא היו כל הענינים האלה גלוים וידועים לו ע"י קריאה בספרים, כי אם ע"י השיחות בבית-המדרש שבין מנחה למעריב, אשר ידבר שם אז „על העצים ועל האבנים“, על עניני המדינות, איזו למלחמה ואיזו לשלום, ועל כל שאלות החיים.

— לא אוכיחך — אמר ר' יונה אל מנשה, אחרי אשר שככה חמתו מעט — על כי לקחת לך מועד ללמוד בשעותיך הפנויות גם ספרי חול, אף אם לא טוב עשית, בהסתירך סודך ממני, כי אינני קנאי הפוסל ומטריף את כל הספרים שאינם כתובים בלשון-הקדש, רק על זאת יחרה אפי עליך, כי בחרת לקריאתך ספרים המתנגדים להממשלה, אשר אנחנו חוסים בצלה וחיבים להוקירה כבבת עינינו ...

מנשה אשר נבהל מאשר קרהו פתאם, החל לאסוף את רעיוניו, ויען:

— לא כן, רבי ומורי! כי דברי כותב הספר הזה הנם רק נגד בעלי הכיסים, המוצצים את לשד הפועלים, זוללים וסובאים ומתענגים על רב טובה, בעת שאין להפועלים האמללים אף פת לחם לשבעה ...

— הבן את דרכך! — ענהו ר' יונה ולא נתנהו לכלות את דבריו — וראה כי היא נגד מצות תורתנו הקדושה, ששם נצטוינו לאמר: „לא תחמוד!“ ואיך נוכל לחמוד הון אחרים? כן זכור ואל תשכח מה שאמר נביאנו ירמיהו „דרשו את שלום העיר“ ושטת הספרים האלה היא להפר שלום העיר בהתנגדות לבעלי הכיסים, עד כי סוף סוף תתעורר מרידה ומהפכה תולד בקרב הארץ. לא עתה לי העת להאריך אתך בדברים, להראותך משוגת השטה הזאת והתנגדותה לדת ישראל.— ע"כ אם חכמת בני, ישטח לבי גם אני, אך השתדל ללמד דברים שיכולים להועיל לך בחיים ותוכל להוציא מהם את לחמך בימים יבואו ...

ובטרם הספיק מנשה לענות על כל הדברים האלה, כאשר היה עם לבבו, יצא ר' יונה מלא מחשבות עמוקות.

ממחרת התראו מנשה וחנה פנים, ותרא חנה את מנשה יושב דומם ורוח כהה מרחפת על פניו וכאשר שאלתהו מה קרה לו, ספר לה את כל דברי שיחתו את אביה.

— צדקו דברי אבי במקצתם — אמרה חנה — ולמרות כל אידיאליותי הנני מסכמת מעט לדעתו, כי עליך לבחר לך איזה ענין ללמדו על בריו, שיהיה מקור לפרנסתך; — בחר לך, למשל, את תורת החשבון והמסחר.

— המספרים היבשים ודרכי המסחר אינם לוקחים את לבבי ונפשי תאוה ללמוד ענין, אשר אוכל להצטין בו ...

— אם כן — ענתה חנה — זאת עצתי היעוצה לך, כי תחל ללמוד בספרים המדברים על עבודת האדמה, כי הוא ענין שיוכל ללמדך ארחות חיים טובים, בהיותו ענף-פרנסה, אשר לא רבים מישראל יחכמו להחזיק בו, ע"כ לא ירחמום העמים, באמרם עליהם כי כל חפצם להתעסק רק בנשך ובמרבית ובמלאכות קלות, אף שאינן נקיות ... וכמדמני, כי הלמודים האלה לא יהיו לך יבשים, כי תוכל ללמד את תורת האיקונומיה לכל פרטיה וגם תוכל להצטין בפנה זו.

— גם הענין הזה איננו שוה לי! — ענה מנשה — אמנם יוכל היות, כי יכלתי להצטין בו, אך אין את נפשי לו. גם הטעם אשר נתת לדבר לא יקח את לבבי, כי לו גם אפנה אנכי לעבודת האדמה ולו גם אחז בעצמי את ומחרשה, להוציא לחמי מן הארץ בזעת אפים, כי גם אז לא יחדלו לשנא את היהודים ולאמר עליהם, כי הנם „אוכלים ואינם עושים" ...

— ואולי — ענתה חנה — תוכל להתעתד לעמוד על המבחן להכנס לאוניברסיטה ...

— לדבר הזה אסכים בכל לבי — ענה מנשה — והנני נכון לשמוע לאשר תצויני לעשות, למען אוכל לבצע את חפצי זה.

— הנני נכונה לנחותך בעצתי — ענתה חנה — ושמחה תהיה לנפשי אם תאבה לשמוע בקולי.

— לו יכלתי לשמוע תמיד את כל אשר תצויני לעשות — ענה מנשה ובעיניו נראו דמעות — כי אז הייתי המאשר בארץ ... אולם — הוסיף לאמר, בהחזיקו בשתי ידיה — אך חלום חלמתי עד עתה, חלום נעים מאד, אשר לא הרהבתי עז בנפשי לספרו לך, ומי יודע מה תהיה אחרית החלום הזה אשר חלמתי? ...

— אל נא תדאג, יקירי! — ענתה חנה — חלומותיך לא ידברו שוא ...

שתי שנים נפגשו מנשה וחנה יום יום ובכל העת ההיא לא הראו זל"ז כל אות חבה, אף כי היתה אהבה ביניהם, אהבה טהורה, אהבת אח לאחותי ואחות לאחיה. אמנם „חלם" מנשה על אדות אהבה אחרת, אך ורוחו לא נתנתהו לדבר ולשפוך את רגשות נפשו בחיק חנה ולא מצא און לו לגלות לה את רחשי לבבו, וחנה ידעה לטמון את רגשותיה בקרבה להחביאם עד עת מצא, — והנה באה העת ההיא: מנשה השמיע אותה בפעם הראשונה דברים, אשר לא הסכינה לשמוע מפיו ומדי דברו החזיק

בידיה ... ובידעה, כי דבריו המעטים נובעים ממעמקי לבו, מרמ״ח אבריו ושס״ה גידיו, ע״כ היו חשובים בעיניה כאלו כרע על ברכיו „לבקש את ידה״ ככל חקות התרבות האירופית ... ותען לו מה שענתה ...

כנדהמים עמדו שניהם באין אמר ודברים, עד אשר התעורר מנשה וישאל אותה:

— היש את נפשך לפתור את חלומותי לטובה? ...

ותנח חנה את ידה על שכם מנשה, ותאמר:

— אני שלך ונפשי שלך!

ד.

ימים רבים העמיקו חנה ומנשה לחקור ויתהפכו במחשבותיהם על אשר יש לעשות, ויחליטו כי יעזוב מנשה את העיר לנסוע עירה ל. ושם יתעתד לעמוד על המבחן מכל למודי הגימנזיום, כדי להכנס לאוניברסיטה. ובבקר אחד לא-עבות נודע הדבר לר׳ יונה, כי יצא מנשה את העיר. ומכתב נתן על יד חנה, שבו קרא ר׳ יונה את הדברים האלה:

„מורי ורבי היקר והנכבד! סלח נא לי ברב טובך על אשר נואלתי וחטאתי נגדך, כי עזבתי את עירי ונטשתי את ביתך מבלי הגד לך דבר ומבלי קחת מאתך ברכה. דע לך, כי הנני אוהב את בתך היקרה, אהבה על מנת לקחתה לי לאשה; ואתה, רבי הנכבד, אם לא תדע את האהבה מה היא, ראה מה שכתב עליה המלך החכם, כי היא עזה כמות ומים רבים לא יוכלו לכבותה ... האהבה הזאת היא תעודדני, כי אחל עתה ללמוד את אשר ילמדו נערים קטנים בני עשר שנים; בגללה אתרגל אל חיים חדשים וצרכים חדשים, השונים תכלית שנוי מחיי וצרכי עד עתה והיא שתתן בי כח, כי אתגבר על כל המכשולים והחתחתים, אשר אמצא על דרכי ... והיה כי אהיה לאיש, לפי מובן המלה הזאת אצל בני העמים האחרים, לאמר: כי יהיה לאל ידי לכלכל בית בכבוד, אז אתיצב לפניך וברשותך ובהסכמתך אקח את בתך וארשתיה לי לעולם ...

„עוד הפעם אבקש סליחתך, מורי ורבי, ואתכבד להגיד לך, כי הנני תלמידך הנאמן לעולם, האוהבך אהבת בן מ נ ש ה״.

מן העת ההיא עברו שנתים ימים. ממכתבי מנשה, אשר כתב לחנה מדי שבוע, ראתה כי הוא „מתעתד״ לעמוד למבחן וכי הוא נלחם הרבה למצא לחמו.

באחד הימים לעת הערב, ר׳ יונה היה נכון ללכת ביתה-המדרש לתפלת המנחה, והנה נפתחה הדלת ונושא הטלגרמות בא החדרה. ר׳ יונה נבהל מאד ואשתו, אשר היתה בחדר הבשול להכין הכל לכבוד יום השבת הבא, ותהי שם תפושה ברעיוניה, עד כי לא ראתה את נושא הטלגרמות בעברו על פניה, באה החדרה ובידה תרנגולת נמרטה, ותבהל גם היא והתרנגולת נפלה מידה.

„טלגרמה מעיר ל. !" קרא האיש מבלי התבונן על הבהלה אשר הסב בבואו, ויושט לר' יונה פתקא לחתום עליה.

ר' יונה לקח את הטלגרמה ובידים רועדות פתח אותה, ויקרא:

„ברגע הזה עמדתי בנסיון ונמצאתי מכשר להכנס למחלקה השמינית בגימנזיום. מנשה".

בו ברגע באה גם חנה ההדרה ור' יונה הושיט לה את הטלגרמה, אחרי בארו לאשתו את תכנה מפרש ושום שכל.

ביום השלישי בא מכתב מאת מנשה עם תמונתו. ר' יונה לקח את המכתב לקרא אותו וחנה הביטה בתמונה ונפשה התענגה למראה פני בחירה, ותרב להסתכל בהם ...

— שמעי גם את דברי מנשה! — קרא אליה ר' יונה — ואל תרבי להסתכל בתמונתו ...

חנה עשתה אזנה כאפרכסת לשמוע את דברי המכתב, אך לא יכלה להסיר עין מעל תמונת אהובה. ואלה דברי המכתב:

„ברב עמל ויגיעה עלתה בידי לעמוד כעת בנסיון. נכרי הנני בעיר הזאת ובימים הראשונים לבואי הנה לא מצאתי לי כל גואל ומודע. בכל פנה אשר פניתי הסתירה ההצלחה את פניה ממני, ואהי אמלל במלא המובן. ימים רבים צמתי, כי לא היה לי לחם לאכול ובמשך חמשה ירחים רצופים לא היה לי גם מעון לשבת בו ואהי נאלץ לשוח ולטיל כל הלילה בחוצות העיר ושנתי ערבה עלי עד אחד הספסלים בגן „הישועי", בפרדס „הסטריאי" או על „הר-החול". דפקתי על פתחי כל נדיבי העיר, אך שומרי הפתחים לא נתנוני לבא אל „הנדיבים" החדרה, ואף אם שחקה לי השעה והפצי הצליח בידי לדבר אל אחד הנדיבים האלה, גם אז שבתי ריקם מלפניו. האחד נתן ידו אל תוך צלחתו ויאמר לתת לי נדבה חמש פרוטות; השני נתן עלי בקולו ויגער בי, כי לא אוגיעהו בדברי; השלישי הצטדק לפני וכן גם הרביעי והחמישי. בקרתי בבית הקהל וגם משם יצאתי וידי על ראשי; פניתי אל חברת „אגדת אחים" ואשוב בידים ריקות, כי בדקו שם את פטריוטותי הפולנית ולא נמצאתי ראוי לתמיכה. עד אשר רחם עלי אחד הפרופיסורים בגימנזיום ואושע במקצת ועד אשר התודעתי אל רבים מתלמידי הגימנזיום ובעזרתם נושעתי תשועה מחלטת. — אמנם חפצתי לבא עתה לחדות בשמחה את פניכם, אך נדר נדרתי בצאתי את העיר ק., כי לא אתיצב לפניכם עד אשר אהיה לאיש, על כן אבליגה על חפצי זה.

„לחנה אהובתי הנני שולח מתנה, אשר תשמח עליה: אחת הדרשות, אשר דרשתי פה באספת תלמידי הגימנזיום ואשר הדפיסו על חשבונם והכנסותיה הקדישו לטובתי. יראו עיניה וישמח לבה, כי עמלה לא עלה בתהו והזרע, אשר זרעה על תלמי לבבי, עשה פרי הלולים. בדרשי את הדרשה הזאת פזרו לי כל שומעיה כבוד ותהלה ובו ביום החליטו ליסד

„אגודת תלמידי הגימנזיום" לתכלית הפצת חכמה ומדע בקרב החברים, להתעסק בשאלות היום, בתקון העולם ובהטבת מצב הפועלים, ומאה עלמים נספחו לה מיד.

„חיו בשלום כנפשכם וכנפש אוהבכם הדורש שלומכם וטובתכם מנשה".

ה.

מן היום ההוא עברה עוד שנה אחת. הימים היו ימי חדש תמוז וחנה קותה יום יום למכתב מאהיבה, שבו יודיע אותה, כי עמד בנסיון הכללי מכל למודי הגימנזיום.

באחד הימים ההם ישבה חנה על יד אמה ותקרא באזניה חדשות מגליון אחד העתונים האשכנזים שהיה בידה, והנה פתאם ראתה שם טלגרמה מל. לאמר:

„בשבוע הזה עמדו אחדים מתלמידי המחלקה השמינית בגימנזיום אשר בל. לדין, בגלל אשר יסדו חברה נסתרה בלי רשיום הממשלה. השופטים פטרום אמנם מכל ענש, אך מטעם מנהל הגימנזיום נגרשו שלשה מהם ונאסר עליהם לבקר בגימנזיום עד עולם. שם התלמידים האלה: מנשה שטאנגער, דוד קאָסאָל ותיאודור שפיצקי."

כהלומת רעם ישבה חנה אחרי קראה את הדברים האלה וכמעט יצאה נפשה בחשבה על מצב הדבר הזה כמו שהוא.— „עתה אבדה כל תקותי!" הגתה ברוחה הקשה, אך התאמצה בכל כחה ועזה להבליג על יגונה, לבל יודע הדבר לאבותיה.

* * *

בהגרש מנשה מן הגימנזיום היה „כאניה בלב ים" ולא ידע את אשר יעשה ... ויאות לעצת רעהו דוד קאָסאָל לקחת משרה קטנה על שכמו בבית־מסחר־השטרות אשר לאביו. ולא מצא שם מנשה את המנוחה, שהיה רוצה בה, כי יותר שהמשרה בכבודה ובעצמה לא מצאה חן בעיניו, בהיותה אך מלאכה ולא חכמה, עוד נלאה נשוא את הפכפכות נותן לחמו, כי האדון מסר את כל דבר מסחרו לבנו, ובנו זה שהיה מראשוני החברים באגדת תלמידי הגימנזיום ומראשי דברניה, היה „נאה דורש ואינו נאה מקים", כי הוא אשר דרש ע"ד גזל עניים ע"י בעלי הכים, לא בוש בפני מנשה להונות את העניים הבאים שערי בית־מסחרו, גם לא השגיח ברעו ויעבד בו חמש עשרה שעות ליום, אף כי לא אחת נשא מדברותיו ע"ד „עבודת שמונה שעות ליום!" ולא זאת בלבד, כי גם לא בוש להגיד למנשה, כי „שאלת הפועלים" היא שאלה שלא תפתר לעולם וכל העוסקים בה

באמונה הנם שוטים ונבערים מדעת, ובאותה שעה בעצמה הלך לאספות הפועלים לדרוש שם ע"ד פתרון „שאלת הפועלים" ולקלל את כל „המוצצים את לשד הפועלים העניים" ... ולא יכל מנשה לעצור ברוחו וישאלהו להגיד לו פשר הדבר הזה.

— כאשר תדע הנני בן עשירים — החל רעו את תשובתו — ואין לי כל צרך לטפל בנגעי בני-האדם ולקרא חמס על עושקיהם, כאשר יאמר היינה, כי שונאי רותשילד הנם רק אלה „שאין להם מאומה". אך דע לך, ידיד יקר, כי יש לכל אדם רגש התנשאות וחפץ לשפך ממשלתו על אחרים, אם בגשם או ברוח. יש מסתפק בממשלתו אשר בתוך ביתו ויש נעלה בחכמתי ומושל על כל רעיו השיאלים עצות מפיו; יש מושל ברוחו על כל בני-האדם בהיותו חכם מדיני ועוד כאלה. כן גם יש החפץ לכל אדם שקרא ושנה, מעט או הרבה, להשפיע מידיעותיו על חבריו, ומה עשה איש אשר כמוני? — אין כל איש, אשר יבא לשאול עצה מפי ומקום להפיץ את דעותי אין לי; „דוקטור" לא אהיה לעולם, ע"כ אין לי כל תקוה להיות בחברה מדעית; חברת האצילים לא תספחני אליה, באשר אני יהודי, ומה היה עלי לעשות? נתתי את ידי ליסוד חברתנו והנני מתראה כדורש טובת הפועלים ... אך לבי נכון ובטוח, כי כל מנהלי תנועת הפועלים יהגו כמוני ...

— בנוגע לך — ענה מנשה — לא אוכל לחות דעי בהחלט, כי יכל היות, כי כדבריך כן היא. אך אין לך כל צדקה לאמר, כי כל בני האדם מרגישים כמוך, ודי לי להראותך באצבע על כל אותם הסופרים המקריבים את כחותיהם וכשרונותיהם על מזבח דעותיהם ...

— שוטה שבעולם! ענה האיש — הטרם תדע, כי לו כתבו אנשים כאלה בענינים אחרים, כי אז לא היה רשומם נכר בספרות ולא עלתה בידם להיות מה שהיו ...

* * *

מנשה התפטר ממשמרתו ויבקש לו כהנה אחרת, המקרה אנה לידו לקרא מודעה באחד העתונים, כי יבקש איש הבקי בהליכות מסחר השטרות וכל החפץ לכהן בכהנה זו יפנה לבית-המערכת. בשמחה הלך מנשה ביתה-המערכת ושם שמע, כי בעל בית-המסחר המבקש לו עוזר הוא האדון שפיצקי אבי תיאודור רעו. ויטהר מנשה ללכת גם אליו ולשמחת לבבו מצאהו בביתו.

— שלום בואך! — צהל אליו האדון את קולו ויושט לו את ידו — מה הדבר, אשר בגללו כבדתני לבקרני?

— הטרם תדע ותבין על מה בקרתיך היום? — ענה מנשה.

— ומאין לי לדעת זאת? — שאלהו האדון.

— הודעתך בעתונים היא הביאתני הלום — ענה מנשה.

— הגם בסרסרות תתעסק? — שאל האדון ויעקם את שפתיו.

— למעני אבקש את הכהנה הזאת — ענה מנשה במבוכה קלה.
לשמע הדברים האלה בא האדון במבוכה, ויאמר:
— צר לי מאד, כי כבר מצאתי לי איש למשרה הזאת.
— אי אפשר! — קרא מנשה — כי את מודעתך מצאתי בעלה של היום ובעלה של אתמול לא מצאתיה. אין זאת, כי אם סבה אחרת יש בדבר, דנני משביעך אפוא שתאבה להגיד לי קשט דבר אמת ואל תכחד ממני מאומה ...
— סלח נא לי! — ענה האדון אחרי דומיה שהתארכה מעט — על כי לא אוכל למלא משאלות לבך, יען אשר קבלתי עלי שלא לתת משרה בבית־מסחרי לכל איש יהודי ...
מנשה נבהל וישתומם לשמע הדברים האלה, ויקרא:
— אתה אדוני, אשר ראשית דבריך תמיד, כי לא תדע הבדל בין בני הדתות השונות, לא תתן משרה לאיש. עקב אשר נולד על ברכי הדת הישראלית! איה סבלנותך?
— מאד תדאב נפשי בגלל הדבר הזה, אך לא אנכי הראשון, המדבר בפיו וחושב אחרת בלבבו ...
במפח נפש עזבהו מנשה, וילך לו. הלילה ההוא עבר עליו בנדוד שנה, לבו סחרחר וראשו היה עליו כגלגל לפני רוח מרב מחשבותיו ...
עברו עוד ירחים מספר. מנשה מצא לו כהנה בבית־מסחר־השטרות, אשר לאחד מראשי עדת ישראל. ויחל להתרחק מעט מחברתו ולהתבודד באהלו, אך בהיות כל חיי רוחו לעסוק בצרכי צבור, הוסיף להעמיק חקר בתחלואי האנושיות ורפואותיה ... בהיותו בבית האיש ההוא, מצא שם את כל העתונים בשפת אשכנז אשר לעניני ישראל, גם את „המגיד" ואת „הצפירה", שהיה אדוניו חתום עליהם, והוא שהיה רגיל לפסוח תמיד על כל העניינים הנוגעים לישראל, מדי קראו באחד העתונים, החל לקרא את כל הנוגע לישראל בשקידה רבה, ובקראו בעתונים הללו ראה ויתבונן, כי גדולה מכת ישראל ממכת כל שאר האמות וגם שונה ממנה תכלית שנוי. הוא, שהיה מתנגד לכל דעה לאמיתית, אשר מצאה לה מסלות בלב עמים רבים, שנה את דעתו, כי באו לידו ספרים המוכיחים בעליל ע"ד תולדות השתלשלות הדורות ותורת הגזע, כי אהבת הלאם היא דבר המחויב להיות, כי באין אהבת הלאם יפרע האדם.
בעת ההיא נוסדה חברת „ציון" בל. — ליד מנשה באו גליונות אחדים מהעתון האשכנזי „תשועת עצמו", המחברת „אויטאעמאנציפאציאן" לפינסקר והמחברת „נסיון לפתרון שאלת היהודים", ויחל להגות בדעות המפעות שם, שהחלו להכות שרש בלבבו וילך לשמוע את הדרשות שנדרשו בחברת „ציון", אך דברי ראשי הדרשנים, אשר דרשו שם בעת ההיא לא יכלו להפק מאתו רצון, כי לא דברו דברים ברורים להוריע אנה פני דעתם מועדות, כי כל דבריהם היו אך מליצות ריקות, אשר קלקלו מה שנתקן בלבו ע"י הדברים שקרא ...

ו.

בעת אשר נגרש מנשה מן הגימנזיום יסד בעזרת רעיו קאסאל ושפיצקי חברה בשם „אחוה והשכלה". מטרת החברה היתה כמטרת האגדה, אשר יסד לתלמידי הגימנזיום, ואליה נספחו חברים למאות מכל המינים והדתות. אך ברבות הימים התגנבה רוח חדשה אל החברה הזאת והאנטישמיות החלה להטביע את חותמה עליה. אז החלו החברים היהודים לצאת את החברה הזאת, וישארו בה אך מנשה וקאָסאָל.

באחד הימים ההם היה וכוח בין החברים ע"ד „שאלת היהודים". רב החברים חוו את דעתם לחובה ואחד מראשי הדברנים אמר, כי היהודים הנם השאור שבעסת חברת האדם המעכב את גאלת המין האנושי ע"י שהנם דוחקים את עצמם לתוך כל מפלגה שבמדינה ובהם: פטריוטים להבים, ליברלים, דימוקראטים, סוציאליותים ועוד כאלה, והצד השוה שבהם, כי אין נכונה בפיהם ושומר נפשו ירחק מהם. היהודים הפולנים מרגישים בצרת בני אמונתם במרוקה והיהודי האשכנזי אח הוא להצרפתי, אף כי שנאה רבה בין שתי הממלכות האלה. בכל עם ועם לא ירגישו האצילים כל רגש קרבה לבני עמם העניים, ובלייכרידר האזרח האשכנזי שומע כי ברומניה גרשו את משה הסוחר במכנסים ישנות מכפר מושבו ולבבו ירתח בקרבו ויחוש לעזרתו; אך לו נניח, כי עזרת בלייכרידר האשכנזי להיהודי העני ברומניה היא מעשה אשר יסודתו באהבת אדם ובלב מתנה בלבד ואין בה כל כונה אחרת, אבל מה נוכל להגיד כי נראה איך ירע ליעקב הרוכל הגאליציאני, אם ישמע חרפת רותשילד הצרפתי או האנגלי, אשר לא ראהו מעולם וגם לא ידעהו? הנמצא כזאת גם בעם אחר? — סוף דבר: היהודי לא יוכל להמנות על כל מפלגה מדינית שבעולם ואם יאמר כי הוא נמנה אין להאמין לו, כי אין לבבו שלם את המפלגה ההיא.

אז קם מנשה להצדיק את היהודים ולשום לאל את כל דברי הדובר הקודם, אך ברגע ההוא נשמעו קולות שונים: „בלה דבריך!" ורבים מהנאספים החלו להכות בידיהם וברגליהם ולצעק קול גדול, כדי לבלבלו ולהשתיקו.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

— מה קצי כי איחל? — דבר מנשה אל לבו בשנתו בדד בחדרו אחרי שובו מן האספה — פה לא יכירני מקומי ... ערבוביה נוראה בראשי דעות מדעות שונות, וכל מה שאני חפץ להתאמץ בדעותי הקודמות יבואו המעשים ויטפחו על פני ... רגע אחד יולד בי החפץ להסיר את כל דאגות הכלל מעל שכמי ורגע אחר אזכור, כי לא לעצמו וחיה האדם ... ומה עלי לעשות, וכל אדם דואג לעצמו ולרגלי מלחמת החיים ילכו כל האידיאלים תמם ובני האדם מתגשמים ומתפשטים ... אך יותר מכל אלה אני רואה, איך שגיתי עד עתה. האמנתי, כי מעטים הם המדברים בלב ולב ונוכחתי כי כל האדם כוזב; האמנתי, כי יש אנשים, שאינם

שונאים לישראל והיום נוכחתי לדעת את ההפך ... אך הנה נתן לי אחד מכרי את החוברת „איך צריכה להיות טגמת פני הצעירים העברים ?“ אשר הוציאו בני חברת „ציון“. הבה אראה אולי באמת הצדק אתם. — מרגיש אני בלבבי, כי נחוץ לי איזה „אידיאל“, איזה רעיון נאצל, להתעסק בו ולהקריב את בחותי על מזבחו ; אולי אוכל למצא בדעה הציונית את שאהבה נפשי ... ואם יכזב בי גם האידיאל הזה, אז אתגשם, אך גם ההתגשמות הזאת תהיה מעורבת באידיאליות, כי אז אשוב עירה ק. אל חנה, אשר בטוח אני בה, כי לא תכזב בי ותשמור לי את בריתה עמדי ...

עוד צַעַד אֶחָד לְפָנִים.

„ממזרח וממערב". ירחון להכמה ולספרות.

העורך: ראובן בן מרדכי ברויזין.

שנה ראשונה. חוברת א'. ויען, התרנ"ד; חוברת ב', תרנ"ה.

כי אינו דומה הירחון החדש הזה באיכותו לכל ההולכים לפניו, אשר צצו כפטריות בעשר השנים האחרונות, נכיר גם בהעיפנו עין על שתי החוברות הראשונות. מר ברויזין סלל לירחונו דרך חדשה ואותה נראה במאמרו הראשי „ירחוננו". — „הספרות העברית, יאמר העורך, לא תאצור בקרבה אף ענף אחד מעץ המדעים, אף חלקה אחת משדה חכמת חרשים", ואת החסרון הזה יחשוב למלא ע"י ירחונו. „הפילוסופיה והמדע, רוח-היפי והטעם הטוב, מועילים המה לרוח ישראל, כאשר יועילו לכל העמים; החכמה והבינה, החקירה והדעת מורשת קדומים, נחלת אבות הם לנו, וכל האומר, כי האור המתוק לעיני כל האדם יכאיב את עינינו, והמזון הרוחני המבריא, הדרוש לקיומו של כל עם, הרוצה באריכות ימים ושנים, בחיי כבוד ותפארת, בהתפתחות והשתלמות, כי המזון הזה מזיק לגופנו הלאמי, כל האומר כזאת הוא חורץ משפט מות על עמנו, כי האדם או העם, שאין בכחו לעכל יסודות הבאים לגופו מן החוץ ולהפכם לדמו ובשרו, חדל מחיות"[1]. עוד ביתר ברור חוה מר ברויזין את דעתו זאת במכתבו אל הד"ר הרמן שפירא, שבא בתור הקדמה לספר „חכמים הזהרו בדבריכם" (הנדפס בסמנים מיוחדים): „מגמתי בירחוני לתת לקהל הקוראים העברים מושגים ברורים ושלמים מהתפתחות החכמה והספריות האירופיות והרוחות השולטות בהן בימינו, והעקר לבצר ולבסס את הרעיון של תחית ישראל על יסודות מדעים. חיים עצמותים ומקורים לאמתנו ולספרותנו ברצוני וברצון חברי בדעות, ואין חיים לעם כמו לאיש בלי התפתחות והשתלמות, באין גדול וצמיחה, ואין התפתחות וגדול לאיזה גוף שיהיה, אם לא יקבל יסודות נחוצים לקיומו וצמיחתו מבחוץ". הרעיון הזה לא חדש הוא; הוא תוצאה ישרה מדעות מר „אחד-העם", כי צריך לעשות את היהודים לאנשים, אשר „כל דבר אנושי לא יהי מוזר להם", ורק אז ירכשו להם הכרה עצמית וישאפו בכל נפשם ובכל רגשותיהם אל מטרתנו הכללית, אל משאת נפשנו

[1]) ח"ח נד 4.

העממית. לעשות את היהודים לאנשים אפשר ע"י החנוך וע"י הספרות, ואת הדבר האחרון שם מר ברייגין למטרת ירחונו.

קשה לכחד, כי ספרותנו עניה מאד בספרי חכמה ומדעים, ספרי-החשבון, ידיעות-הטבע והרפואה המעטים הנמצאים בעברית, גם הם רבם ככלם כבר התישנו מאד. אבל יש מדעים רבי-התועלת והערך החנוכי, שאין להם כמעט זכר בספרותנו. הראוני נא בעברית ספר אחד מציע את יסודות הכלכלה המדינית או הגיאולוגיה, הראוני מאמר אחד בעברית שיעסוק בשטת דרבין, בתור שטה פלוסופית שבה תתפאר המאה הנכחית, מבלי כל יחס לאיזה מדרשים, מבלי כל תביעות להתאים את התורה והחכמה, שגם זה אמנם דבר נחוץ, אבל צדדי ומהמדרגה השניה! — היש עוד ספרות עניה שבעניות, שבה לא ימצא אף ספר אחד מציע את שטת אוגוסט קונט (Conte), את הפלוסופיה הפוזיטיבית? רוב המכחישים בנחיצות ספרי-מדעים כוללים בעברית טוענים, כי „הקוראים העברים דהאידנא" יודעים גם שפה אירופית; אך, מלבד שאין זה כלל, מלבד שנמצאו עוד אלפי צעירים בישיבות ובתי-המדרש, שאין להם אף ידיעה כל שהיא בשפה אירופית, הנה יש גם הרבה רבנים, דרשנים ומלמדים אוהבי-מדע באמת, אשר רק ספרים עברים נפתחים לפניהם, והם בולעים את ספרי-המדע של חכמי-ספרד, שהתישנו זה כבר *). „מי יודע — אומר מר אחד העם — אם לא אבדו לנו ענקים וגאונים בין כתלי בית-המדרש, שבעל-כרחם השקיעו כל כחם בספרותנו הישנה ויתפלספו כל ימיהם עם הרמב"ם בשיטתו של אריסטו, מפני שבספרות החדשה לא מצאו כמעט מאומה, חוץ מדברים בטלים יפים ומסלסלים" [1]. ובכן נהוצים לנו מאד ספרים ומאמרים, שיציעו את „המלה האחרונה" של המדעים החדשים. אך האם ספרים ומאמרים כאלה נותן לפנינו מר ברייגין בירחונו? על זאת קשה לענות בחיוב. הננו מוצאים מאמר על „לעֶאֶל-סטאֶי ודעותיו", על „פרידריך ניטשֶה", על „גוי ואדם" — והמאמרים נכבדים מאד וראוים לתהלה; אך למען הבין את בקרת דעות טולסטוי צריך לדעת את התפתחות המחשבה העליונה באירופה במאה הי"ח, ולמען הבין את שגעונות ניטשה צריך לדעת את דעות המטפיזיקים החדשים למן קַנט עד שופנהוֶאר מעבר מזה ואת דעות דארבין עם כל תוצאותיהן והסתעפותן ע"י חבריו ותלמידיו מהעבר השני, ולא די עוד באיזו עמודים, המדברים על שלש התקופות של תורת ההשתלשלות. מר ברייגין אומר: „טובן הדבר מאליו כי הרחבת ספרותנו (שפתנו?) צריכה להעשות על יסודות מדעים,

*) כשמחנו רואים נספרות כללית כשפה עבר ים עוד טעם לחר בדבר. הן ממה, כי מוטב לו לאדם לקרא ספרי מדע בשפתם העקרית, כעוד טעמם כם ולא „הוקרו מכלי אל כלי"; אכל ישן כי קשה למים לדעת את כל הלשונות, שכהן ספרי החכמה נכתבים, ע"כ תביב עליהו לקרא מתמר או ספר, הנכתב כאחת הלשונות שתוך ידיעתה לנו, כתרגום עברי, מאשר נקראתו כהעתקה לשפה אירופית אחרת. המו"ל.

[1]) „על פרשת דרכים" עד 232.

בזהירות יתרה, בטפיחה מענג ובחוש פִּלְשָׁנִי"[1]). אך מה נמצא להרחבת השפה בשתי החוברות שלפנינו? מאמר קטן על „הוראת רום-קרן בלשון-המקרא" מאת הפרופיסור ד"ה מילר, הנכבד רק לבלשנים „לשמה", אך לא להרחבת השפה, ועוד מאמר קטן בשם „סגולות שפתנו", שבו נמצא רק חקרנות וספירת-אותיות בפרשה ראשונה בתורה גם אזהרה „לבלי להשפיק בילדי נכרים ולבקש דוגמאות מלשונות זרות", בשעה שהמחבר עצמו (בצד 68) משוה את המלים „תהו-בהו" להמלה Wirrwarr באשכנזית, pêle-mêle בצרפתית (ואנחנו נוסיף גם: mingle-maugle באנגלית), — השערה יפה כשהיא לעצמה, אך בלתי מתאמת אל האזהרה. מר ברינין אומר, כי במחלקת חכמת ישראל „יזהר מהכנים חקירות יבשות וצנומות, פלפולי שוא והבל, נקור וחשוט בדברים של מה בכך וגרגרים ושברים מפזרים"[2]): אולם באיזה שם נכנה את המאמר „מַשָּׂקָה או מַשָּׂקָה"? איזה ערך יש למאמר „שירת אברהם אבינו", אשר לא יביא לנו כל תועלת, מלבד מה שהרוַחנו בזה להכיר את הדעות החלוקות שהיו לקדמונינו במנין עשרת השירות"[3]). והאמנם אפשר לקרב את „תחית ישראל" ע"י פלפול ע"ד „רביעית-ההין או רביעית-הלוג?"[4])

המאמרים ע"ד טולסטוי וניטשה, למרות היותם, לפי דעתנו, מוקדמים בספרותנו, כי אין בה עוד מאמרים וספרים, שיכשירו את הקורא העברי להדור אל רעיונות הענקים הספרותים האלה, כתובים ברב כשרון ודעת. מר אבג"ד האדרע, בעל המאמר „לעא טולסטוי ודעותיו" מדבר על הגיונות האחרון בזהירות ובהעמקה ראויה ומדבריו נכר, כי לא סופר מתחיל שכתביו עודם בוסר, לפנינו. התרגום של המאמר ההגיוני המפרסם על „האהבה", הנתן לפני הקוראים בשלמותו בחוברת הראשונה, הוא מדויק וקל להבין כאחד. בידי מר אבג"ד צלה באופן נעלה למסור את רעיונות טולסטוי ויחד עם זה את אופן כתיבתו, את ההאצלה, הנוטה ל„מיסטיציסמום" שבמאמריו. מבלי הזיק אף מעט להבנה הברורה ולצלילות ההשגה. במאמר השני על טולסטוי, שבא בחוברת השנית, מדבר מר אבג"ד על כל הקלקולים שמצא טולסטוי בחיינו כעת, המחודרים מהדעות הפילוסופיות החדשות והנגרמים ע"י ההשכלה והתרבות החדשות. המשלת השכל על הלב, התרחקות מרטבע, עבודת המוח מתרבה על חשבון יגיע כפים, ובתור תוצאות — חוסר אמונה ואידיאלים, חולשה ורפיון גופנים, חיים על חשבון המשלגות הנמוכות, אי־טבעיות, ערמה, הדור חצוני, תקיפות נשענת על תורת „מלחמת הקיום", בטול ערך האדם ע"י הכרת ממשלת הטבע וחקיו האכזרים, זמה וכל תועבה, כל אלה הן „מחלות הדור", שטולסטוי חפץ לרפאותן ע"י היסוד המוסרי, הנובע מן הלב ולא מן הראש, ע"י קרבת הטבע ועבודה גשמית, ע"י אמונה, אידיאלות והקרבה עצמית. את כל זאת באר מר אבג"ד ברב כשרון והכרת חובה ביחס אל הקוראים העברים. כן

[1]) ח"ט נד 7. [2]) ח"ט נד 8. [3]) סם נד 89. [4]) מ"כ נד 95—91.

ברר היטב את האופטימיסמום והפסימיסמום, המצוים יחד במאמרי טולסטוי, — אופטימיסמום באשר, לדעתו, יצר לב האדם טוב מנעוריו, כדעת לייבניץ וסיעתו, ופסימיסמום, באשר יראה, עד כמה נשחת „היצר הטוב" ע"י המצב האֶקונומי והמוסרי במאה האחרונה. כמובן פה היה המקום לברר את ההבדל שבין טולסטוי ובין רוסו ושֶטובריאן עם חלומותיהם ע"ד „הפרא הָעֲדין", שהיו כעין נגוד להערצת השכל, להרציונליזמום הקצוני, שהיה ליסוד כל ספרי האֶנציקלופדיסטים הצרפתים במאה הי"ח, אשר לדעותיהם מתנגד טולסטוי אמנם תכלית נגוד; פה נחוץ היה גם לדבר על שטת שופנהוֶאר, שעשתה רשם כל־כך חזק על טולסטוי, בידוע, על הדר־בינות ותורת ההשתלשלות בכלל, ועל המטריאליזמום שבא בעקבות ידיעות הטבע, — מטריאליזמום, שכפר גם במציאות „ההרכבות וההפרדות הפסי־כולוגיות הנפלאות, המתחדשות תמיד בבתי־הנפש פנימה (?), אשר אנחנו רגילים לקרא להם (להן), „רוח האדם" [1]), וינסה לתת „הפרדות והרכבות פיזיולוגיות" תחתיהן, — בפרט. כמו כן אי אפשר לכאמר כזה בלי דעות קרליל (Carlyle) האנגלי, שבדברים הרבה הוא כל כך קרוב לטול־סטוי וברבים כל כך רחוק ממנו, ודעות „הנצרים הסוציאלים" שכבר הביע רבות מהן הצרפתי לַמֶנה בספרו Paroles d'un croyant, (אמרות איש מאמין), וגם בלי ברור מפורט, עד כמה „השאיפה למזרח" של טולסטוי מתיחסת אל היחדות ולוקחת על עצמה להפיץ את דעות חכמי ישראל מהנביאים עד ש"ל, שהיה טולסטויאני גדול חמשים שנה טרם עלו הרעיונות ע"ד הרגש, האמונה והמוסר (יודאיזמום) והשחתת המדות וחוסר אידיאלים, הנגרמים ע"י הציביליזציון (האטיציזמום) גם על דעת טולסטוי עצמו. הבה ונראה, אולי נמצא זאת במאמר השלישי. אך גם שני המאמרים הנדפסים הם לכבוד ל„ממזרח וממערב": בהם ימצא הקורא העברי — אולי בפעם הראשונה — דברים שאינם נוגעים ל„נבוכדנאצר שלנו", ובכ"ז אינם כתובים רק „לתועלת השפה העבריה"... גם בעשר הסגנון וביפי ההצעה יוכל המאמר „לעֵג טולסטוי ודעותיו" להיות למופת להפובליציסטים העברים.

לא נופל ממנו הוא גם המאמר „פרידריך ניטשה" (מבוא לתורת „האדם העליון") למר דוד ניימארק בברלין. הפרק, שבו ידובר בשלש־התקופות שעברו מסוף המאה העברה עד סוף המאה הנוכחית על תורת ה ה ש ת ל ש ל ו ת, מצטין בהסברתו הקלה. ואם בכ"ז ישארו עוד במאמר הזה דברים בלתי־מובנים להקורא העברי, אז יהי האשם לא במר נייטרק, כי אם בספרותנו, שאין בה כל מאמרי מדע כללים. משני המאמרים האלה — אשר יהיו לספרים שלמים ונכבדים — באו לעת עתה רק פרקים אחדים ולכן לא נדון כעת על פרטים בלתי נכונים בעינינו טרם נגמרו שניהם בדפוס.

נכבדים לספרות ישראל ביחוד יהיו, לפי הנראה, המאמר „גוי ואדם" להפרופ. ב. מאֶזעס, שבאו ממנו רק עמודים אחדים, והספר „תורת הבריאות

[1]) עד 12.

בישראל ובעמים (המזרחים)" להדר" אלפרד נוסיג, שהתפרסם בשנים האחרונות בספרו הגדול: «Einführung in das Studium der socialen Hygiene» הספר הנדפס עברית הוא חלק אחד מהספר האשכנזי הנז' וגם בעשרת העמודים שבאו ממנו ב„ממזרח וממערב" כבר נכיר את הכשרון הגדול של מחברו, אשר נמצאו מרומזים אותו במקצוע שלו למעלת הַרְבֶּרְט ספֶּנסֶר ותומַס דוּפְרֵדי. כאשר יצא הספר הזה כלו נקוה להקדיש לו מאמר מיוחד, וכעת רק נעיר, כי החכם הזה מפריז, כאשר יוכח כל קורא גם במעט אשר לפניו, על ערך פעלות תורת־המוסר וחקי־הבריאות של העמים העתיקים ביחס אל קיומם והתפתחותם ואיננו שם לבו ככל הדרוש אל הפעלות הכבירות של המקרים והעובדות ההיסטורים, של ההיסטוריה הפרגמטית. האמנ הסינים מתקיימים עד היום בתור בני ממלכה ולאם רק באשר תורת בריאותם ומוסרם היתה טובה ורצויה, ולא באשר תנודת העמים הגדולה עדיהם לא הגיעה? מאמרו של הפרופ' מוזם וספרו של הד"ר נוסיג, כנראה מתרגמים עברית ע"י המערכת ואין די תהלה להעורך על התרגומים המדויקים והנוחים ה־לה. צריך רק להעיר, כי ישגיח על השגיאות הגסות, שגיאות הדקדוק, הנמצאות ברבים מן המאמרים, למשל „עופות חיות", „מבואות האפלות" וכדומה. כן לא נכון לתרגם Physiologie בשם „תורת החיות", ויותר נכון „תורת החיים", כהסופרים הישנים או פשוט „פיזיולוגיה", כי מה נעשה, נבוא לידינו אחרי־כן לתרגם את שם התאר physiologisch?

בחוברת ב' אנו מוצאים מאמר ראשי בשם „הרמן לודויג פרדינגד הלמהולץ" מאת העורך. מאמר ראשי בירחון עברי על חכם לועזי, שלא עסק מימיו ב„נבוכדנאצר שלנו", — האם לא פלא גדול, האם לא חוצפה יתרה היא?.. ומר ברינין לא נסוג מפני „חוצפה" זו, ובזאת הוכית, כי נאמן יהיה י־חונו לתעודתו—לבסס את תחית ישראל על יסודות אנושיים כלליים, לפתוח בבית האפל חלונות פונים ישר לצד מערב־אירופה אך המאמר כשהיא לעצמו לא עלה לו ביותר, הוא לא ארוך ולא קצר, לא ביוגרפיה קצרה גם לא הערכה שלמה אף מאחד המפעלים המדעים, שעסק בו הלמהולץ בימי חייו. הקורא שיש לו טושג מהחכמות, שהיו שדה עבודתו של הענק המדעי הזה, ימצא אמנם במאמר זה ידיעות ביוגרפיות וביבליוגרפיות אחדות; אך מירחון רצין אפשר לדרוש, שיתן גם לבלתי־יודעים מושג ברור ומספיק, אף אם לא מפרט ושלם, מהמדעים שידבר בו על אודותיהם — וכזאת לא עשה מר ברינין. סגנונו של המאמר הוא עשיר ויפה מאד, כמו בכל מאמרי ברינין, אך יש בו גם דברנות מרובה והתהדרות בניבים אירופים, כמו שהיו מתגדרים סופרינו לפנים במליצות ביבליות.. — בדברנות כזאת מצטין גם המאמר הראשי: „ירחוננו" בחוברת הראשונה, אף כי יש בו גם רעיונות חדשים מפעים ברב כשרון, כאשר נוכחו קוראינו מהמעט שהבאנו ממנו למעלה. ולעמת זאת צר לנו על אשר לא נסה מר ברינין, בדברו על תורת־האור והצבעים, לקבוע את שמות מיני הצבעים בעברית לפי מה שחדשו בזאת

בן־יהודה ויעבץ [1]). מסוג אחר הוא הספר „האכרות המיוחדת" להפרופ' יוסף הלוי. בכלל מתפלאים אנו, כי החכם הגדול הזה, אשר התפרסם כל כך בחקירת העתיקות ובידיעת שפות שם ותולדות קדם, עוסק בעברית בעניינים אחרים, שונים בתכלית מאלה, שהוא כותב על אודותם צרפתית. — מצד אחד אנו רואים בזאת הכרה ראויה לתהלה מצד החכם הנעלה הזה, החש והמרגיש, כי לישראל השב לתחיה נחוצים עניינים ספרותים נוגעים ישר בחיי ההוה והעתיד ולא רק בחיי העבר: שיריו מלהיבים לאהבת ציון ולתקומת ישראל, והספר הזה עוסק גם הוא בענין נחוץ מאד להאכרים העברים „בפלשתינה הצעירה". אך אם כונתו רצויה וראויה לתהלה, מי יודע, אם מעשיו רצוים, מי יודע, אם לא היה מביא תועלת מרובה הרבה יתר, לו באר לפנינו את קורות ישראל ע"פ החקירות והחפירות החדשות, שנעשו בימינו במצרים, באשור ובבבל, וע"פ חקירת המקרא היותר חדשה, שהוא מומחה להן כל־כך? מי יודע, אם הקוראים העברים לא היו מכירים לו תודה הרבה יותר, לו נתן להם מושג מכספרות הערבים והכושים ושפתם לפנים והיום? — בספר שלפנינו הוא רודף אחרי שני עפרים: לתת להאכרים העברים מושג מעבודת האדמה לפי השטה החדשה ולהרחיב את שפתנו, להעשירה ולעשותה למדויקת ואירופית; אך האם ישיג גם את העופר האחד? אין אנו מומחים כליל לתורת האדמות, ולכן לא נוכל לשפוט, עד כמה נכונים הפרטים ועד כמה טובה ההצעה בספר הזה, וגם חזקה על סופר מצוין כמוהו, שלא יוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן; אך זאת ניכל להגיד בבטחה, כי כל תועלת לא תצא להאכרים העברים מהספר הזה. שוו נא בנפשכם, אכר פשוט פותח ספר למוד ורואה לפניו שורות שלמות של מלים שכלן, אחת לא נעדרה, מתרגמות צרפתית! ומה ילמוד קודם? את שפת צרפת, למען יבין את פרוש המלים המחדשות או את תכן הספר המדעי? — ומה הועיל מר יוסף הלוי בספרו? האם מלמדים, היודעים גם עברית גם צרפתית, ילמדו ממנו את תורת האכרות? — בנוגע להסגנון, לחדוש המלים ולתרגומן בצרפתית, נעיר, כי מר הלוי רוצה לגזול משפתנו את כל עצמיותה; היתכן, כי שתי שפות שונות ורחוקות זו מזו, כהצרפתית והעברית, תבענה את אותו הענין באותן המלים ובאותו כדור המשפטים בתכלית הדיוק והשווין? וכי הלוי מדמה, כי זה יתכן ואיננו מרגיש כליל את הלחץ שהוא לוחץ את שפתנו המקורית, בהכריחו אותה לבטא במלים בודדות מסדרות בכדור מלאכותי את אשר יביע הצרפתי ע"פ קשור מחשבותיו הטבעי. הנה, למשל, הטורים הראשונים: „למוד הַמְּזֹג (אקלים). ביחשיו (ביחוסו) אל חקי הצמיחה ויסודות האכרות, יכיל למוד חוג הנשימה (אַתְמוֹסְפֵירָה), הנדרש בראשונה בעצמו, ואחר תחת פעולה מקריה מצד מה, או משתנה במספר מעט מבסבות ראשיות, כמו חליפות יובש ורטיבה (לחלוחית), שנויי המזג ושברון המשוה

[1]) כמו: „כָּחוֹל" — blau; „סָגוֹל" — violette ושוד. כדרך לגג נגיל, כי „וויסלוך" נרך להיות „בַּגְנוֹן" ולא „לַבַּגְבּוֹן" (ת"כ נד 8).

(שווי המשקל) ההשמלית". בטורים האלה מתרגמת כל מלה צרפתית באופן נעלה, אבל סדרי המשפטים אינם עבריים כליל. אנחנו היינו מציעים את אותם הרעיונות באופן כזה: „תורת האקלים, ביחוסה אל חקי הצמיחה ויסודות עבודת האדמה, כוללת בתוכה את תורת חלל האויר (או האתמוספירה), אשר תחקר בראשונה כשהיא לעצמה ואחרי כן לפי מה שתשפיע עליה איזו פעולה מקרית או פעולה משתנה פחות או יותר ע"י מסבות ראשיות, מעין חליפות יובש ולחות, שנויי המזג והפרעת שווי־המשקל של החשמל". האין זאת הצעה יותר מובנת ועברית? — הדיוק היתר והסדור הצרפתי של המשפטים העברים — זהו החסרון הראשי בספר הנכבד שלפנינו. החסרון השני הוא חדוש המלים במקום שאין כל צרך בו. — מה עול מצא הפרופ' הנכבד במלים „אקלים ואויר", כי הוא מחליפן במלים המחדשות „ממזג" ו„נשב"? אמנם גם „אקלים" גם „אויר" נחשבות למלים זרות, וכבר ידועה לנו שטתו ממאמריו הנכבדים שנדפסו עוד ב„המגיד" משנת תרכ"ב, לבלי תת זכות אזרח בספרות העברית, להיוניות הרומיות והסורסיות. להששה הזאת אנו מסכימים בכל לבנו, אך הן לא נחוץ לבא לידי קצוניות. המלים „אקלים ואויר" הן כל כך רגילות בספרי קדמונינו וכל כך נראה תמונתן כעברית, עד כי רק שוא הוא להתאמץ ולבער אחריהן. אף גם זאת, הא' של „אקלים" תראה על קדמותו בעברית ו„אויר" הוא בודאי מלה צורית מן „אור", שהשתנתה ביונית, רומית, צרפתית וספרדית בתמונת ἀήρ, aër, air, aires וכלבד זאת, האמנם יחשוב מר הלוי, כי „חוג הנשימה" יותר מובן להקורא העברי מאשר אתמיספירה, המקובלת בכל שפות אירופה? או כי „רטבית", „מודק", „מעוקה" להוראת hydrogène, précis, pression הן מלים יותר יפות ונכונות מאשר: „מֵימָן", „מדויק", „מכבש", המשמשות זה כמה עשרות שנים בספרות העברית למובנים אלה? ובכל אהבת הלוי למלות המקרא אנו מתפלאים למצא בספרו את הארמית „חמירה" במקום המקראית „חומצה"! — החסרון השלישי בספר הזה הוא התרגום הצרפתי, המצוי בספר הזה גם למלים גלויות וידועות לקורא היותר פשוט. אנו מוצאים פה, כי חוק הוא — loi בצרפתית וצמיחה — végétation, כי יסודות הם — éléments וברק — éclair, כי תוצאה היא — résultat ו„מסוגל" propre, ועוד תרגומים יתרים כאלה למאות. ומחבתו היתרה להתרגומים נמצא לפעמים מלה אחת מתרגמת פעמים לאותה ההוראה במקומות שונים, למשל צמיחה (סמן 8 ום' 92), אומץ (ס' 97 ום' 299). אחרי כל האמור הננו חושבים לחובה להעיר, כי אין מגמתנו להקטין את ערך הספר הזה: מי יתן וכלה הפרופ' הנכבד את אשר החל, בשנוים הדרושים, ואז בודאי יביא העלת מרובה. גם מלים מחדשות וטובות לרוב נמצא במה שלפנינו, למשל „טבעוני" — physicien, דור — globe, צוחן — ammoniaque; פקעים — protubérances, בינותי — intermédiaire; התקרנות — rayonnement קדימות — progression, רציפה — succession ועוד כאלה, ואנו בטוחים, כי סופרינו יבירו תודה לחכמנו המפואר, אם יוסיף להורות להם

דרך, איך להרחיב את שפתנו על יסודות מדעיים בכלל ועל יסוד ידיעת יתר שפות־שם בפרט.

הכי נכבד בין כל הספרים והמאמרים המדעיים בתועלתו לקוראים העברים הוא הספר „חכמים הזהרו בדבריכם" להד"ר הרמן שפירא, פרופ' בהידלברג. על בחירה יותר טובה לירחון בשטה האמורה לא יכלנו גם לקות. הספר היקר הזה יהיה כעין התנצלות על הכנסת דעות זרות ומתנגדות להמקובלות באומתנו לתוך הספרות העברית וגם כעין פשרה, אשר יפשר הפלוסוף היהודי בן המאה הי"ט בין האמונה ובין המדע, בין התורה ובין החכמה. היו ימים, שבהם היו כל סופרינו וחכמינו עסוקים וטרודים בענין אחד: להראות, כי האמונה והדעת אחיות הן, כי „תורת ה' תמימה אינה צוררת להשכלה הברורה בת השטים". הימים האלה חלפו ועברו, או, יותר נכון, התמימות או הערמה ההיא ספה ואיננה: האיש שאיננו תמים ביותר גם אינו מתבון להשתמש בערמומיות יען כי התכלית מקדשת את האמצעים, רואה היטב ומוכרח להראות גם לאחרים על התהום הנוראה הרובצת ב י נ ו ב י ח ו ד בין המסורת והקבלה ובין החקירה והמדע. המונותאיזמום מניח ביסודו את בריאת האדם בתור עצם חדש ומחודש בלתי נכלל גם בכח ומכל־שכן בפועל — ביתר יצירות חמשת הימים הראשונים, ותורת דרבין מנחת ביסודתה את המוניזמום, שעל פיהן לא היה כל צרך ביצירה מיוחדת בשנברא האדם: הוא ה ת ה ו ה בהשתלשל התפתחותם של הדומטים או האורגניים יותר ויותר ע"י מלחמת הקיום, הקי ההסתגלות וההזדוגות הטבעית; ותורת הגיאולוגיה קובעת ומבססת את ההשתלשלות בלתי הנפסקה ואת ההתפתחות האטית של תקופות שנים אין קץ. האמונה מדברת על אדות בריאה והדעת על אדות התהוות, בראשונה יש רצון חפשי ובשנית חקים הכרחים. אם נשים לב אל כל אלה נהיה אנוסים בהשקפה ראשונה להגיד, כי המדעים החדשים הם סם־המות להדת ולהתורה ואולי זוהי הסבה, שלא ההינו סופרינו עד הנה לערוך ענינים מדעים כאלה „בלשון הקדש". אך עברו שנים — וכבר נמצאו אנשים, אשר הגיעו לידי הברה ברורה, כי כל האומר שחובת סופרינו לעבור בשתיקה גמורה על כל הדעות החדשות במדע ובספרות, השולטות ברוח התקופתנו ודוחפות את בני דורנו קדימה, הרי הוא מודה הודאה גמורה, כי נאה ויאה לעמנו להיות בין הגוים ככלי חרש הנשבר, או כאבר מדולדל בלי כל להלוחית חיים, ותעודתו מראש ומקדם להיות כאחד החנוטים בין כל העמים החיים על פני האדמה [1]) ובבן אין ברירה, נחוץ ודרוש לכתוב ספרי מדע בעברית; אך נסור נא לראות, אולי „אין השד נורא כמו שיתארוהו" . . . המדע מתנגד להדת; אך, האם כל זה הוא „מדע" לכל אשר יאמרו הדילטנטים: מדע? והאם כל זאת היא „דת" לכל אשר יאמרו חסידי „החבצלת" בא"י או „מחזיקי הדת" ברוסיה ובגליציה דת? — בכל מקצוע מדעי יש קצוניות שתגרם לא ע"י עצם

[1]) מאמר „יכחובנו" גד 4.

הדבר ולא ע"י המדע עצמו, כי אם ע"י המתאמרים לאנשי המדע, אלה קלי הדעת הנלהבים, הנכונים לראות בכל ענין חדש סתירה לכל הישן, במקום שגם צל סתירה אין. חכמי המאה העברה בצרפת היו כמעט כלם כופרים, לועגים לכל דת שתהיה, משליטים את השכל (ratio) למושל יחידי, אף כי לא היה להם אף החלק העשירי מהידיעות שרכשו להם חכמי המאה הנכחית, שבמספרם ימנה גדל־החוקרים הרברט ספנסר, זה הפשרן הגדול בין יסודות האמונה והפלוסופיה, וימצאו טולסטוי ולורן (Laurent) המאמינים הגדולים, וכאלה רבים. האֶנציקלופדיסטים נרעשו מאד מהמצאות החדשות ויתלהבו מהגדולות שחשף שכל האדם, ובכן נדמה להם, כי יש רק סתירות, ובכן ראו ברוחם דבים במקום שגם יער לא היה; וכעבור זמן והחכמים בושו מהשערותיהם ויפוצו לבקש חומר מדעי, מעשים יבשים ועובדות פשוטות, אז הדלו להמשך אחרי החפץ לבטל ולעקור את עקרי הדת, גם בשעה שאין הוכחות וראיות ברורות, רק ע"פ השערות ודמיונות לבד. את כל זאת חכיר והבין הפרופ' שפירא ובתור חכם יהודי דבק בעמו ותורתו יודע הוא, מה גדול ורב הוא ערך הכרת כל זאת. הפרופ' הזה נודע בחבתו לכל קדשי בני ישראל והוא הוא שהגה את הרעיון ליסד אוניברסיטה בירושלים. הוא שונה בדעותיו מרוב חכמינו בחו"ל. „הם כותבים ואני כותב — יאמר בהקדמתו לספרו הנז' (בצד 4) — הם רוצים להפוך אנשים בלתי משכילים למשכילים, ואני רוצה להפוך יהודים בלתי משכילים למשכילים ואנשים מבני ישראל משכילים לבני ישראל משכילים. משכילים בכל חכמה הרבה יש בעולם, ואם נרבה עליהם מספר מה אין השבר שזה בנזק החיים הרוחניים והמוסריים, אשר אנחנו מאבדים באומה זו, העומדת לאות ולמופת בקורות כל הדורות, ואשר אני מאמין באמונה שלמה שלא כלתה עוד את נבואתה בעולם". כה ידבר החכם הנעלה הזה, והוא נותן לפני הקוראים העברים „מאמרי בקרת על המשפטים אשר הוציאו בשם החכמה שלא כדין ואשר החליפו ספקות בודאות והשערות בהלכות קבועות". -- לעת עתה באו בשתי החוברות רק שני הפרקים הראשונים, ומהם נוכל לשפוט, כי אם יתעסק מר שפירא במאמריו הבאים ברצינות לא פחותה מאשר במאמריו אלה, אז יהי לכפרו ערך גדול מאד, כאשר לא היה עוד לספר עברי זה שנים רבות. הוא מבאר את הקבלה (המסורת) וערכה, הקי הדת האמתים ואיזו מהם טפלים, וגם מה הן אמתות מדעיות ואיזו הן רק קצוניות במדע, ולדוגמה יביא את הדמיונות שנולדו במוחות אנשי המדע הקצוניים אחרי התגלות מעשה השתן באופן חמי, שמזה רצו רוב החכמים ללמוד כי „כח החיים" המיוחד לאורגנים עוד איננו, ובכן יש תקוה להיות בימים הבאים כאלהים (צד 14), אך האם צלח בידי אחד החכמים עד היום לברא גם תאָה (Zelle) אחת קטנה (צד 15)? בימינו אפשר להוכיח, יותר מאשר בימים שעברו, כי יסודות החומר והרכבתם המלאכותית אינם עוד היצור כולו כמו שהיא בחיין, כמו שאין מתכונת כל חמרי השעון, גם אם נחברם זה לזה, שעון שלם וטוב כל עוד שתחסר לו

צורתו ותנועתו המיכנית (צד 18). היסודות, שמהם יתהוו האברים, אינם עוד אורגניזמום כל עוד שלא קבלו את הצורה האברית, ולתת להחומר צורה אברית עוד לא עלה בידי כל החכמים, יען כי יחסר להם כח אחד טמיר ונעלם עד היום ושמו „כח החיים", אשר בטלו את מציאותו חכמי חמיה רבים ויחליפו ודאות בספקות (צד 19), ויתפרצו מפני האמונה ויתמרמרו על מחוקקיה, מבלי לפון אף רגע, פן גם הם לא השיגו את האמת המוחלטת. לפי הנראה נמצא, בפרקים הבאים עוד הרבה דוגמות כאלה, ומה רב הטוב, הצפון בבאור וצרוף כזה יכיר כל איש, היודע את השכרון הנורא, אשר ישברו הצעירים (ביחוד מבני ישראל, אשר ביחם אליהם מסכן דבר זה גם לרוח לאמיותם), בלמדם להכיר את החדשות המדעיות ואת רוח הכפירה והשלילה, אשר יתקפם לרגליהן. הספר הזה ילמדם, כי „לא כל הנוצץ הוא זהב טהור", ויורם להקור ולבדוק את האמתות, אם באמת מדעיות הן, טרם ישליכו מעליהם את תורת אבותיהם ואת מסורות האמונה העתיקה והברורה. הננו מברכים בשם כל חובבי היהדות המתחדשת גם את העורך מר ברינין בעד הספר הזה, „היין לבעליו והתודה למשקהו" אמרו חכמי התלמוד. רק זאת נעיר, כי לא טוב עשה מר שפירא, בהרבותו דברים בסוף הפרק השני (ח"ב צד 20), הנראים רק כעין חשתפכות סוביקטיבית, ולכן יקטינו את ערך ההוכחות המדעיות, הצריכות להיות אוביקטיביות בתכלית. מבלי משים תולד בתוכנו השאלה, האמנם גם בשפה אירופית היה מרשה מר שפירא לעצמו להשתפך בפרזות מעין: „אחי בני עמי! כי יאמרו לכם סופרים שלא שמשו כל צרכם דברים בשם החכמה, הנראים כסותרים את דברי תורתנו הצרופה, אל תאמינו להם וכו"? האמנם לא יודה, כי החקירה והבקרת אינן מבדילות בין יהודי לאינו יהודי, בין עם שהן מסבנות למענו ובין עם שהן מועילות לו, כי „אין אדם שליט לכלוא את הרוח", ורק בקרת הדעות השליליות יכולה אולי להשיב להדעות הישנות את כבודן, ולא השתפכות דברנית. ולאיזה צורך בא אם כן כל האמור בעמוד 20? ובספר מדעי מעין „חכמים הזהרו בדבריכם" פרזות מעין: „וכי ישאלוך, אם להיות או לחדול" למה הן באות? כנראה, אינם יכולים עוד חכמינו שבמערב להסכין אל הרעיון, כי גם בעברית אי אפשר להם להרשות לעצמם בכתבם את כל אשר לא ירשו לעצמם לכתוב אירופית. קוה נקוה, כי במרוצת הזמן יזהר הד"ר שפירא מערבב במאמריו המדעיים דברנות פובליציסטית, ואז יהיו אמנם לאוצר נחמד בעברית, כי גם סגנונם נעים עד מאד. על דבריו ירחף רוח העברי שבמקרא ובמשנה גם יחד, ולכן שפתו נוחה ועשירה כאחת.

הננו עוברים אל מקצוע חכמת ישראל, שבו אין שתי החוברות עשירות כל כך. כמובן לא נעמוד על החקירות הפעוטות והננו פוסחים גם על המאמר „ר' עקיבא ור' ישמעאל" מאת ד"ר יוסף שמואל בלוך, שכבר הרבה לדבר עליו הכופר יהל"ל. אנו עוברים אל המאמר „קינות ר' עמנואל פראנשים" מאת הפרופ' דוד קויפמן, הראש והראשון לחכמי אשכנז אתנו

כיום. בפרק הראשון יפנה רד"ק אל סופרי ישראל בשפה יפה, אף כי מעט מליצית יותר מדי ויבקש לאחד את העבר עם ההוה והעתיד, לבלי לבלבל את שפתנו ולשום לב כיאות אל כפרי חכמי ספרד ומשוררי דור ודור, שהם הם חוליות מאחדות את שלשלת ספרותנו החדשה עם כה"ק והתלמוד. הוא משבח את מעשי חברת „אחיאסף", אשר לא תסתפק בחדשות ספרותיות לבד, ותוציא גם את ספרי קדמונינו, שהם אבני הפנה לכל החדשות. על כל הדברים האלה נשאר לנו רק להודות להפרופ' הנכבד. אמנם כבר הגיעה השעה, שקוראינו יכירו, כי ההוה חי על חשבון העבר, ובכן נחדול נא מחשוב ל„סמרטוטים" את כל הספרים העתיקים ול„מבלי עולם" את כל חוקרי קורות ישראל. אמנם לא נבון לעשות את „החקרנות" לתכלית; אך הן היא אמצעי טוב לבנות בנין גדול ורם, את בנין היסטורית ישראל, היכולה להוסיף אמץ ועצמה לדור הצעיר, למען יכיר את עמו וישתתף בצרת אחיו. — בפרק השני הוא נותן את תולדות המשורר הנפלא עמנואל פראנשים, אשר מזלו גרם לו, ששמו יהיה ידוע רק ליחידי סגולה, אף כי לא היה נופל בכשרונו מטובי משוררי ספרד, והקינות עצמן, שהדפיס הפרופ' קויפמן בחוב' א' אחרי התולדות, מעידות על גידל כשרונו ונועם שפתו, אשר כמעט חדשה היא וקרובה מאד לשפת משוררי המאה הנוכחית. הקינות נבחרו ברוב דעת וטוב טעם ורק על דבר אחד נחשוב לנכון להעיר. עוד בשנת תרמ"ז הדפים החוקר המפורסם מר דוד כהנא באריכות את תולדות האחים פראנשים בספרו „אור וחשך" (אוצה"ס, שנה א'), ומדוע לא הזכירו הח' קויפמן מאומה?

נכבדה ונחוצה לידיעת השתלשלות הפילוסופיה הישראלית היא „אגרת הפטירה להפילוסוף אבו בכר אבן אלצאיג" בתרגום עברי מאת אחד הקדמונים. המאמר הזה כולל חלק משטה פילוסופית שלמה, שהשפעה בזמנה גם על הרמב"ם, המזכיר את אבן־אלצאיג ב„מורה נבוכים"; ובכן יש ערך מדעי לה„אגרת" הזאת. אך גם תועלת שמושית תביא לסופרינו, המתקשים מאד בהמצאת מלים וכנויים, בבואם לברר ענינים כפשטים בעברית. יען כי מ„האגרת" בא רק ההמשך הראשון, לבן נשאיר לעצמנו את הצעת הדעות שהיא כוללת ואת פרט מלותיה הדרושות לסופרינו לעת אחרת, לכשתגמר בדפוס ומוציאה החכם מ"צ שרייבר, פרופ' בסמינריום הברליני, יוסיף עליה גם את הערותיו הנכבדות. הד"ר אהרן קמינקה, הידוע במאמריו הנלהבים באהבה עזה לכל קדשי הלאם, הכופר המצוין, אשר קוינו, כי יפעל הרבה על רוח ספרותנו, ביחדו בה מקום ליפיפותן של יון ורומה, לחכמתן ולשיריהן הנשגבה, אשר מי יורע, אם לא באשר הן חסרות בעברית, לכן אין ספרותנו עשירה בשירי עלילה ובפילוסופיה מקורית, החכם המצוין הזה, אחרי היותו לרב לעדת פראג, החל לעבוק — ב„קדמונים" שלנו והוא מוציא את שירי „משוררי ספרד האחרונים" ובראשם את שירי ר' שלמה בונפיד. בחוב' השנית באה רק ההקדמה ושלשה עשר שירים, רבם קטנים. ההקדמה נקראת ברצון. אנו מרגישים, כי איש חי, ולא חוקר מושבע, כתב אותה.

מר ק. מכיר לא רק את בונפיד המשורר, כי אם גם את בונפיד האיש. הוא מכיר, כי משורר אמתי ואיש חי היה אותו המשורר הקדמון, אשר „אעפ״י שהיה משלומי אמוני ישראל, היה רחוק מדרכי הרבנות וישחק לפעמים על חומרות תלמודיות וירם את ההשכלה על נס לעמת מנהגי הבל: — tout comme chez nous״ (צד 110) ואשר, יחד עם סליחה יפה, חבר שירי עגבים, שבהם „הכנים דברי חדודים של נבלה עוטים נעימות וכלמות גם יחד״ (צד 112). מר קמינקה אוהב את העבר, אבל הוא יודע, „כי יתרון מיוחד להיצירה המקורית, אשר לא תביט לאחור ורב כחה להתגבר מעצמה כמעין לא אכזב״ (צד 113). בתור בעל טעם בשיר ובקי ברומית ויונית הוא יודע להרים על נס את אותן המעלות של בונפיד, אשר „חקרן״ אולי גם לא ישגיח אליהן. אבל פה קצר במקום שראוי להאריך. פה נחוץ היה להזכיר ולהטעים את כל המקרים והקורות המיוחדים שעליהם שר בונפיד את שיריו ולתאר את מצב ספרד בכלל והיהודים בתוכה בפרט, שהוא הוא עורר את רש״ב להשתפק בשירי חול יפים, שהם נכבדים ברבם לידיעת היסטורית ישראל הרוחנית כמאה שנה לפני גלות ספרד. אבל הד״ר ק. אומר, כי כל כונתו בספרו זה היתה רק להציל את השירים האלה „משני הכליון״, ולכן גם לא נקד אותם ולא תקנם כראוי — ועל זאת לא נוכל סלוח לו: האין די בטפול אחד בספרים עתיקים, כי יוברח עוד חוקר עברי „לשבר את מוחו״ ולבלות מחדש עת וכסף על הדפסת אותם השירים בפעם השניה? למצער יואיל נא לתת לפנינו לא שירי קדש של בונפיד, שבהם אי אפשר שיהיה מקום לאינדיבידואליות וגוניות, כי אם שירי חול, שבהם ישתקף רוח הזמן והרוח הפרטי של המשורר, ואל נא יחת גם מחדודים גסים, כי בהם נראה את רוח החיים שבשפתנו המתה, המסתגלת גם להשתפכות הרוח היותר קצונית ובלתי נאה...

מר מאיר וויסברג מסטניסלוי, בעל המאמר „לתולדות הספרות העברית החדשה בפולין ורוסיה בשנות המאה הי״ט״, לקח על עצמו עבודה קשה, אבל מועילה ורבת ערך. כל הספרות החדשה, כידוע, נחשבת בעיני חקרני אשכנז לאין ואפס — לעמת שיר קדמון אחד, לו גם לא יהי נעלה בערכו מן „שושן עמק איומה״; וחכמי רוסיה הלא הם המה הכותבים עברית חדשה ואי אפשר להם, בכתבם את תולדות הספרות החדשה להנצל מעצמיות יתרה ומנטיות פרטיות. לכן יש לנו רק לשמוח, כי ספר אחד מגליציה, עוסק בקורות ספרותנו החדשה, ויש לקוות, כי יעלה בידו לתת ציור נאמן מהתפתחותה והשתלשלותה מימי המאספים עד היום. ואת התקוה הזאת יחזק גם יתרונו הגדול של מר וויסברג, הנכר כבר בעמודי ספרו הראשונים, לסדר את דבריו באופן הראוי, לבלתי היות נחפז ולבלי לדמות, כי בשביל „ידענים״ הוא כותב. החכם הזה, אשר בקיאותו בספרותנו החדשה בכל תקופותיה גלויה ונכרת בספרו על כל עמוד ועמוד, מתאר את סדרי ההנהגה עם היהודים בגליציה בראשית המאה הנכחית, מתאר את מפלגות ישראל בעת ההיא ומותח דין קשה על המשכילים בימים ההם (צד 42). כן הוא מבאר את התהוות „החדר״ ואיך

אפשר היה להתקינו לדרישות החנוך החדש (צד 42), ומראה את „צד האור“ של החסידות, בהביאו את תכן אחדים מ„ספורי המעשיות“ של ר' נחמן מברסלב, שבהם נכר כשרון פיוטי וסטירי, שלא הגיע לידי הכרה ברורה (צד 44 — 43). הוא מבין כנראה היטב, כי מטרת המשכילים החדשים לא היתה רק לשבר ולמגר, כאשר ידמו כעת גם רוב סופרינו הטובים שלא בצדק, אך הם קלקלו הרבה מאהבתם לעמם וכמעט שלא חנקהו, כאשר יחנק האורנג־אוטנג את ילדיו באהבתו אותם. אנו יכולים להגיד בפה מלא, כי ראוי הספר הזה להקרא ברצינות רבה, אף כי עוד קשה לנו להוציא משפט חרוץ על ערכו, יתרונותיו ומגרעותיו.

בספרות החדשה עוסק גם המאמר „ראשית צמיחת ההשכלה ברוסיה“ מאת א. ה. ויים. המאמר הזה שהוא פרק אחד מספר „זכרונותי“ של החכם בעל „דור דור ודורשיו“, יחיד הוא במינו בין כל מאמרי החכם הישיש הזה. בהזכירנו את ויים הננו משוים לפנינו מנתח אמן, אשר בסכינו החד ינתח ויבדר, יפריד ויפרק את כל דברי החכם או הסופר, שמאמרו מתעסק בו; הננו משוים לפנינו איש קשה כארז, נשען רק על תוצאות הבקרת הנוקבת והחלטות השכל הקר, איש המדע במלא המובן, הקובע מסמרים בדבריו ע"י המון ציטטים ומראה מקומות, אשר לא ישאירו מקום לפון ולחלוק. במאמר שלפנינו אין כמו אלה. הציטטים הם שנים שלשה וההחלטות אינן מאומתות ומקוימות ע"י ראיות והוכחות *). מר ויים חפץ להראות את יחס הגר"א להשכלה והחכמה ואת ערך ריב"ל להתפתחות הספרות העברית והתפשטות ההשכלה ברוסיה. בשנים שלשה שרטוטים, בדברים מעטים אבל עמוקים ונוקבים, יראנו, כי הגר"א השתמש „באותן הנקודות, שהן עקר בקרת התלמוד האמתית“ וכי אהב את החכמה באחד מחכמי ספרד (צד 10) ואת אשר החל הגר"א טבלי חשוב זאת לחדושים, בלי כונות וכנוים מיוחדים, בזאת עמל ועסק ריב"ל בהכרה ברורה. ברוב כשרון משוה הה' ויים את ההבדל שבין ריב"ל ובין יש"ר ורנ"ק: אלה האחרונים „ערכו לאנשים, אשר פחד החכמות עליהם, שלחן מתבשילי המדעים, טרם הודיעום, כי אין מות בסיר“ (צד 11); לא כן עשה ריב"ל: הוא הוכיח מקודם בראיות ברורות, כי כל המכובדים והקדושים בעיני העם היו משכילים ואנשי מדע, ובכן הכין את רוח העם להשכיל ולהחכים — וזאת היתה כל מגמתו, כי לא חכם עיוני היה האיש הזה, כי אם חכם מעשי, כלומר חכם שיש לו מטרה מעשית, שאין החכמה קדושה לו רק בתור חותם האמת הנצחית, כי אם בתור דבר שמושי מועיל וטוב (צד 14 — 13). אם נשים לב למגמת ריב"ל זאת, אז יעלה לפנינו ערך ספריו „זרובבל“ (הגנה על התלמוד), „אפס דמים“ (הגנה נגד עלילת דם) וכאלה, הרבה מאד: בהם אין לבקש חכמה מיוסדה

*) לדעתנו צ"ל כה: „ההחלטות אין מאומתות וכמעט על לחיות קלוסות וכוכחות קלוסות כן הלוכ", יען כי הכלים כו הכוהב לא חפצו להקכין לא ערך מכשילי גלילים וכוגה לבקל „במלחת דעכידת לנלוי", כי מגלילים יצלה ההשכלה לרוסיה.

המו"ל.

ותוצאות מדעיות מוחלטות, כי אם תועלת מעשית; ואם גם רבות מהחלטותיו (ביחוד הפילולוגיות) אינן עומדות בפני הבקרת המדעית, עוד לא יגרע מערך ספריו מאומה.

נעבור כעת אל הפובליציסטיקה. חומר החלקה הזאת הצטמצם בשנים שלשה מאמרים. בחוברת א' בא מאמר אחד בשם „להיות או לחדול" (שברים) מאת בן־יוסי (נמסר לדפוס ע"י מ. ברדיטשבסקי). את „המוסר לדפוס" הזה יודעים הקוראים העברים מכבר. הוא בודאי איש בעל כשרון, איש חושב וחוגה, שיש בו שאיפה להאמת במדה ידועה וגם אוריגינליות לא תחסר לו; אך בו אין זכר לאותה המתינות, הנחוצה כל כך לסופר מטפל בשאלות החיים, ואם אין מתינות יש גסות רוח, התמרמרות והפכפכות, אף כי אנו מוצאים במאמריו גם אמת מרירה, רצון להועיל ולתקן ולב חם ומרגיש. את התכונות האלה נביר גם במאמר שלפנינו. הוא מתחיל בתלונות על חסר לחלוחית החיים במבואותינו האפלים, ברוממות „המערב" והשכלתו, וגומר בשיר תהלה ל„המזרח", בפזמון חדש בנוסח „אתה בחרתנו". במאמר הזה יש רעיונות נעלים והגיונות חדשים ובו נביר גם קריאה ולמוד במדה ידועה (מה שלא ראינו במאמריו הקודמים); אך הקפיצות מהבחור המתפלפל ע"ד „ברכות הנהנין" עד קטון הרומי, מההגיונות האוניברסליים ע"ד „סנחריב שבלבל את האומות" עד ההלכה הפסוקה, כי „כל עם ועם על ראשו ועל קרבו (!) הרי הוא חי בעולמו, במנהגיו ובמסורותיו, בטעמו ובהלך מחשבותיו, ורק במעוט מן המעוט הוא משותף (?) לאחדות הקולטורה" (צד 100) — מן „רשות היחיד" עד „להיות או לחדול" — תעשינה עלינו רושם משונה: הננו מכירים, כי לפנינו איש מתרגש ובעל מרה שחורה, שאיננו יכול לשלוט בהגיונותיו, לצרפם ולסדרם, והוא מוסרם לדפוס כפי שישפכו על הניר, ומזאת תוצאות להפכים הנוראים, שאנו מיצאים גם במאמר זה. במקום אחד צועק הוא מרה: „מה נוראים אוהליך יעקב, משכנותיך ישראל! משכנותיך נהפכו למעי מפלה ואהליך לסוכות, שצלן מרובה מחמתן והם סגורים ומסוגרים, ובחוץ החיים הולכים הלוך וזרום, הלוך וגאה" (צד 95); ובמקום אחר הוא רואה את עמנו „כי הוא עומד על מרומי ההשכלה, כי מעשיו המוסרים והרוחנים רצוים, כי שלם הוא ברוחו ונפשו ונעלה באהבתו במדה מרובה את התורה והעיון" (צד 101); פעם הוא תמים דעים בכל עם דברי סופרנו המצוין מר ז. אֶפשטיין במאמרו „הספר והחיים", ופעם הוא מעיד, כארוך קצוני, כי הוא „תמים דעים עם שר"ל, האומר: אלו היו כל בני ישראל בשנות הבינים כאבן עזרא או כבן מימון, אז לא מסרו את עצמם על קדושת השם וקיום האומה, ומי יודע, מה נהיתה אתנו מאז ועד היום הזה" (צד 104). האמנם ידמה „בן יוסי" או ברדיטשבסקי, כי יאה ענוית הדעת לישראל? אך הנה הוא צועק: השאלה: אם לקבל את הקולטורה המערבית בכל פרטיה ודקדוקיה (גם בשתית שכר אשכנזי ובעריכת מלהמות־בינים צרפתיות?) היא השאלה: אם להיות או לחדול. מזרח או מערב, זה לעמת זה עשה אלהים וכל אחד יתמלא מחורבנו של

חברו — ולפיכך, כל מי שאיננו בעדנו הוא נגדנו — וכל מי שאיננו בעד המזרח, הוא חפץ שנבלע בין האומות, מזרח או מערב? להיות או לחדול?" — כי איש, שכל כתיבתו הוא רק השפעת הרגע, ישתפך בפרזות חסרות הגיון כאלה, שבכחן רק להזיק, — על זאת לא נתפלא; אך כי מאמרים כמו אלה נדפסים בירחון, הלוחם בעד התמזגות היהדות עם המדעים החדשים — דבר זה לפלא בעינינו באמת. תשובה ברורה על דבריו, שנכתבו בודאי בשעת גרוי עצבים חזק, ימצא „בן־יוסי" במאמרי הד"ר שפירא. פה רק נוסיף כי עובדות ההיסטוריה מוכיחות, שהמזרח והמערב אינם מתנגדים כל כך זה לזה, כי תמיד, להפך, השפיעו זה על זה, כי אמונת המזרח שנתה את כל המערב והקולטורה האלכסנדרונית והערבית־הספרדית מוכיחות, עד כמה כוזבים הם משפטים חרוצים כמו אלה.

ההפך ממאמרו של „בן־יוסי" הוא „המכתב אל העורך". להאגרונום ח. מרגלית־קלבריסקי, המדבר על הלאמיות והקוסמופוליטיזמום. בפעם הראשונה אנו מוצאים בעברית את הגדרת המושגים של הלאומיים המתקדמים בדברים קצרים וברורים ובסדר רצוף ונאה. בעל „המכתב" מטעים ביחוד, כי הרעיון הלאמי לפי מושגו נובע הוא מההתנגדות לשעבוד מוסרי של עם אחד לרעהו, כמו של איש אחד לרעהו. ובכן יש הבדל גדול בינו ובין הלאומיים כביסמרק וסיעתו, שהם קנאים נלהבים ולאומיים אגואיסטים, גוזלי חופשת לאומים אחרים. „לאומי אמתי שאיננו קנאי אדוק וכו" לא יבקש משפט הבכורה וזכיות מיוחדות לבני מולדתו, רק זאת הוא דורש „כי חקה אחת ומשפט אחד יהיה לעמו וליתר העמים ולא איזו השתררות על אחרים" (ח"ב צד 146). אבל איזה צורך יש בקיום הלאומים? על השאלה הזאת עונה מר מ"ק תשובה ברורה: הסגולות הלאומיות צריכות להתקים ולהשתכלל יותר ויותר לתועלת האנושיות כלה. „האנושיות העתידה צריכה להיות תוצאת העבודה התרבותית הכללית, ולא של עם אחד, שנים או גם שלשה. לכן צריך לתת יכולת ואפשרות לכל אומה ואומה בפני עצמה להתפתח, על פי כחותיה וכשרונותיה, למען תוכל לשמור, לפתח ולעבד סגולה לאומית זו או אחרת ולמסור אותה את"כ ליתר העמים, למען תהיה הסגולה, באחרית הימים כאשר יחדלו העמים, השמורה והמפותחה כל צרכה, שהיתה בראשונה רק קנין עם אחד, לקנין האנושיות כלה" (ח"ב צד 147 — 146). הקורא רואה, כי בעל „המכתב" איננו מתירא לבטא את הרעיון, כי סוף סוף „תמחק ותמחה הצורה הלאומית עם כל קויה ושרטוטיה המיוחדים וכל העמים יהיו למשפחה אחת גדולה בקרב הארץ ו„אנושיות" שמה" (צד 146); אבל זה יהיה רק ב„העתיד הרחוק" (ואולי לא יהיה לעולם) ועד העת ההיא „כל מה שנתפתח ונשתלם יותר, כן נגין יותר ויותר על עצמיותנו הלאמית וכל משיגיה, כי הא בהא תליא" (צד 147). המאמר הקטן הזה הוא לא רק נכבד כשהוא לעצמו, כי אם גם יכיר את מקומו בירחון להחית הלאום על יסודות אנושיים כלליים.

לחלק הפובליציסטיקה יוכל להמנות גם המאמר „שאלת היהודים ופתרונה בספרי לירוא־בוליה ולומברוזו“ מאת ד״ר ש״ר לנדוי. הפרק הראשון מהמאמר הזה, שבא בחוברת ב׳, הוא כעין הקדמה, אשר ממנה יש לשפוט על תכונת כל המאמר. אמרו עליו על ליואים האנגלי, הביוגרף המפורסם של גתה, כי היה יותר מדי פובליציסט במאמריו המדעיים ויותר מדי איש מדעי במאמריו הפובליציסטיים. כזאת אנו יכולים לאמר גם על המאמר שלפנינו. הבקיאות הרבה בספרים העוסקים בשאלת היהודים, שאנו מוצאים גם בפרקו הראשון, היתה נותנת לנו הצדקה לחשבהו למדעי במלא המובן. אך לדאבוננו מרפרף מר לנדוי על כל הדעות שהוא מציע ובכלל הוא מדלג ומנתר ועובר בנקל מענין לענין בלי סדור קבוע ובלי הדרגה נאותה. דעותיו בשהן לעצמן נכונות הן מאד. אם אי אפשר לחשוב את היהודים לגזע מיוחד בשביל החוטם והשער, הנה בהכרח נחוץ להחשבם לגזע מיוחד לפי כשרונותיהם, תורתם, מוסרם ודברי ימיהם, שבכל אלה הם שונים בכל מכל יתר העמים. זהו הרעיון העקרי שיכולנו להציל מהמון הפתגמים, הציטטים והידיעות, המפריעים לרדת לסוף דעתו של המחבר. ובנוגע למשפטיו על אלה החכמים, היוצאים נגד האנטיסמיטים והמראים הרבה יתרונות בישראל, אך המציגים לעיני כל חסרונות עוד במספר יותר רב הנה לדעתנו, מתח עליהם דין קשה יותר מדי. הוא חושד אותם בצביעות וערמומיות, כלומר: הם שונאי ישראל, הנראים כאוהבים, למען יהי אפשר להם לשפוך את כל חמתם על „הגזע היהודי“ מבלי אשר יביטו עליהם עוד כעל אנטיסמיטים פשוטים, או הם מתיראים מפני צוררי ישראל ולכן יתאמצו לתת קטורה גם באפם. בחשד הזה אנו מכירים את העצמיות הנפרזה המבצבצת במשפטי בני עמנו כשהדבר נוגע לגזעם. האמנם אי אפשר, כי החכמים האלה הם אמנם אוהבי ישראל ואוהבי אמת, ובאמת דבקו בנו מגרעות רבות (אשר בכל זאת לא תברענה את מעלותינו) באשמת הגלות המרה והחכמים השופטים משפטינו, ע״פ הכלל „אין לו לדין אלא מה שעיניו רואות“ אנוסים להוקיע נגד השמש את כל חטאתינו; או כי החכמים ההם, מהיותם נוצרים או יהודים רחוקים מהכרת היהדות, יוציאו בלי כל כונה זרה משפטים מעוקלים, בהכלילם עובדות ומקרים מעטים, בשעה שעובדות ומקרים רבים סותרים את כל הכללותיהם. הנה לומברוזו, אשר הד״ר לנדוי סותר בצדק וברוב דעת את השערותיו ע״ד מקור שנאת ישראל; האמנם אפשר לחשדהו בכונה רעה? לא ולא! מצד אחד איננו יודע החכם הזה את היהדות כליל, ולאות יהיו ספוריו הצחקנים בספרו המתבקר במאמר שלפנינו, כי היהודים מלים את בניהם באבן (ע״פ הכתוב „ותקח צפרה צור ותכרת את ערלת בנה“) וכי להאדוקים הישראלים יש מין אידיאוגרמות, שבהן הם מחליפים מכתבים ביניהם...; ומצד שני יש לו מין idée fixe, כי כל מי שנכיר בו איזו נטיה פחות או יותר לא־רגילה — הוא משוגע, מטואיר, חולה הנפש וכאלה. מנקודת ראות זאת הוא שופט על כל מעשי בני אדם ורעיונותיהם, ומדוע לא תהי לו נקודת הראות הזאת

לקנה מדה למוד על פיו את היהדות והאנטיסמיטות, אשר בתור יהודי איטלקי, אי אפשר לו להבין מהות שתיהן כראוי? ולמה נחשדהו אנו היהודים בצביעות וערמימיות?

זהו כל חלק הפובליציסטי. כנראה ירא עוד מר ברינין לגעת בשאלות הזמן ומשתי החוברות אי אפשר לקורא לקבל אף מושג קל מכל התנועה הכבירה, המנסרת כעת בחלל עולמנו הקטן. מר ב. כנראה חפץ להיות עומד בתוך, רצוי לכל המפלגות, ולא ירגיש, כי בחפצו זה יכול הוא להוריד את ערך ירחונו בעיני כל המפלגות גם יחד, לעבוד בזמן אחד לאלילים שונים אי אפשר בדורנו. מאסף נכבד כאותו של מר ב. צריך לפעול ביחוד על ברור הדעות של המפלגה הלאומית המתקדמת ולהלחם עם החשך, עם הצביעות והנסיגה לאחור, שהתגברו כל כך בימינו, בגלוי וביד רמה, ולא רק בעקיפים, ע"י מאמרים כתובים ברוח הקדמה. בשעה שיש בצה גדולה, אז נחוצה רוח סערה כדי ליבשה; אור השמש רק יכסנה בירוקה וינדף באויר את אדיה המזיקים, המביאים מחלות רבות.

לא עשיר ביותר הוא גם חלק השירים. בפסחנו על השיר „הבת הנמה" מאת הפרופ. יוסף הלוי, המלא רגש ואהבה לכל קדשי בני ישראל, אך הכתוב בסגנון מוקשה יותר מדי; על הבלדה „מללי וגללי", להד"ר מנדלקרן שלא עלתה יפה, על השיר המתורגם מפרוג, שיש בו גם חרוזים טובים; ולבסוף על שירי מ"מ הורויץ, המחקה בקוף את דוליצקי עד כדי להעתיק משיריו חרוזים שלמים (השוה: חוברת א' ע' 55 הפזמון „ציון" בית ב', חרוז 4 — 3), אנו עומדים לפני שיריו של מר ח"נ ביאליק. לאמר, כי אין למשורר הצעיר הזה כשרון, זה יהיה חטא נגד האמת; אבל הן הכשרון בלבד איננו מספיק: נחוץ גם עבוד ונחוצה גם השתלמות, אך בעיני מר ביאליק, כנראה, העקר לא לעבד ולשכלל את שיריו, כי אם להרבות במלים קשות-ההבנה ובחרוזים מצלצלים, ומה בכך אם הרעיון יהיה שוה רק פרוטה, ומה בכך אם לא יהי בהם רעיון כליל? הנה לפנינו שיר קטן (בחוב' א'), ובו אנו מוצאים, אחרי שתי שורות מלאות קוים ונקודות, שני חרוזים, שבהם ישמיענו מר ביאליק, כי „שיר ישראל" בגולה הוא.

זֶרַע־גַּד אֲשֶׁר נָפַל אֶל רָפֶשׁ וָעֹבֶשׁ (!)
פְּקוּעָה שֶׁשָּׁלְפָה (?) וַיִּבָּשָׁה בַּמַּרְתֵּף...

והנה מלבד הקושיה העצומה, מה ל„זרע-גד" ולהשירה העברית, עוד נחוצה לרוב המלים בשני החרוזים האלה הקונקורדנץ הגדולה, השלמה, וגם אז שאלה היא, אם נבין פה את „הפשט", אם לא שנדרשם ע"פ רמז וסוד... אך, כנראה, עקר כונת מר ב. היא להרעיש לבבות, ולכן מתחיל שירו, שבא בחוב' ב' בשם „רחוב היהודים", באופן אוריגינלי כזה:

וְתִלַּהַט הַשָּׁמֶשׁ, וַתַּזְהֵר בַּבַּדְכַּד
בְּלֵב־הַשָּׁמַיִם, וַתַּךְ עַל־כָּל קִרְקַד.

אם ההתחלה בהעבר „המהפך" היא חדוש, שימצאו גם כאלה, אשר יחשבוהו לנאה ביותר, הנה „ההמצאה" הנפלאה להשוות את אור השמש ל„כדכד" תוכל למצא חן רק בעיני מר ביאליק בעצמו... היא בודאי אורי־גינלית ובאוריגינליותה תוכל להדמות אל המצאתו של אותו המשורר הצרפתי, אשר אמר, כי עיני יפתו „מאירות כנר של חלב"... אך אם בחרוז הזה יש „חדושים" נפלאים, הנה לא לחדוש גדול נחשוב את החרוזים „הצנועים", „המנמסים" האלה:

וּשְׁלוּלִית מַי־שָׁפָךְ בָּרְחוֹב מִשְׁתָּרַעַת (?) | קִירוֹתָיו עַד חָצָיִם עֲכָשִׁים וּרְטֻבִּים
בַּעֲצַלְתַּיִם כַּבָּאשֶׁת רְאַט מִתְבַּעְבַּעַת, | מְצַרְכֵי־הָעוֹבְרִים וְשָׁבִים הַמְּרֻבִּים... (p. 84)
וַתֵּרָא הַשְּׁלוּלִית, כִּי טוֹב מְנוּחָתָהּ | אוֹ
וַתִּתְכַּס בִּירוֹקָהּ וַתַּעַל צַחֲנָתָהּ (p. 80) | יִשְׁתֶּה, יִשְׁבַּר וְיִתְגַּל עַד־עַל הַשַּׁחַר... (p. 83)

ממש חרוזים „נקיים" כמו אלה אנו מוצאים בשירי גורדון:

וּבָקְרָן זָוִיוֹת בֵּין הַחוֹמוֹתַיִם | כַּעֲתַר־עֲנַן־הַחֲלָבְנָה הַצַּחֲנָה עוֹלָה.
עוֹמְדִים אֲנָשִׁים וּמַטִּילִים מַיִם | . . . . . .
| הֲלֹא מָרוֹם אַתָּה, הַתַּטְנֵפְךָ טִנּוֹפֶת?

ובעברית, בשפתנו העלובה, הכל אפשר, הכל יפה. . . כמובן לא נדון עם גורדון: הוא סוף סוף כתב בזמנו לבחורי ישיבה, אשר גם „הלכות ביהכ"ס" אינן מוזרות להם; אך כי איש צעיר ירשה לעצמו מבטאים מגונים כאלה בשביל „הריאליות" היתרה — זה טוכיח רק, כי ב. לא יכיר ולא יבין, מה ידרש מפואמה ואיך היא צריכה להכתב. ואת אי־ההבנה הזאת נכיר בשירי ביאליק על כל צעד. הנה, כאמור, השיר „רחוב היהודים" הוא תמונה ציורית, והתביעה היותר נכונה שאנו יכולים לתבוע ממשורר הכותב תמונה בחרוזים היא — כי ציוריו ידברו כשהם לעצמם, כי לא יצטרכו לפרושים ובאורים מצד המצייר אותם, וביחוד, כי לא יפסקו באמצע על ידי השתפכות, יבבות, וכוחים והתפלספיות. ומר ביאליק מהו עושה? אחרי כל ציור קטן לא יוכל להתאפק מהכנס באמצע באיזו הערה „מחוכמת", למשל:

כֹּה תְּכֵלָה בַּשּׁוֹאָה, תָּרֻמֵּס תּוֹלַעַת;
אַיֵּה־עַיִן רוֹאָה וְאֹזֶן שׁוֹמַעַת? וכו'

ואת החרוז האחרון עוד לוה מר ב. שלא על מנת להחזיר משירי גורדון... כמו כן לוה מהם את סוף „קוצו של יו"ד", אשר עשהו לפטפוט חסר־טעם ע"ד „בת־שוע", שאין ענינה לשיר הזה (p. 82), אף כי אחרי השאלה: „מי עכר חייך, אמללה?" יש שם תשובה הגונה עליה בחרוזים הבאים, השונה הרבה מתשובתו של גורדון, אשר תלה את כל התקלה בר' ופסי... על חוסר ידיעה קלה גם בראשית למודי תורת השירה וכמעט גם על חסר חוש שירוני יעידו גם החרוזים הרבים, שמטרתם לגנות

את יעבץ ואת הלוחות הספרותים (צד 84—83): ואף כי עקיצותיו נגד יעבץ והחרוזים המדברים על מצב ספרותנו ויחס העם אליה עלו יפה הפעם, אך מה ענין כל אלה לתמונה ציורית? ובכלל מה רבים החרוזים הקלושים והניבים הריקים בשיר הזה! הנה, למשל, אחדים מהם:

יִשְׂרָאֵל! מִי הֲבִיא אֶל בֵּיתְךָ פְּרוּכִים
בְּגִוְיל־סֵפֶר תּוֹרָה צֵיד־דָּגִים טְרוּחִים?
או: הוּא הַקֵּץ בְּלֵב רָע כְּכִלְיַ מָלֵא בוּשֶׁת (?)

הֲזֹאת הִיא בַת־שׁוּעַ, הֲזֹאת הִיא בַת־שׁוּעַ?
או:
אֵיכָכָה נִהְיְתָה זֹאת? אַי זֶה הַדֶּרֶךְ?

ובכ"ז רחוקים אנחנו מהחליט, כי השיר „רחוב היהודים" לא יצלח בכללו. להפך, אנו חושבים, כי למרות מגרעותיו הרבות, הוא אחד השירים המצוינים שנכתבו אחרי החלק הרביעי משירי יל"ג. הסתכלות מדויקה מאין כמוה, הרגשה חמה ועזה ושפה יפה ועשירה, שנמצא דוגמתה רק „במשלים הקטנים לילדים גדולים", שלש אלה תעלינה את ערך השיר הזה באותה מדה, שאנו יכולים למחול לו את כל חטאתיו נגד חקי השירה והיופי התכניתי. הנה, למשל, ציור „יריד" ברחוב היהודים:

יוֹם בּוֹעֵר, שׁוּק שׁוֹקֵק בְּקוֹל הָמוֹן רַבָּה
מְזֻעַת הַמֶּרְחָץ בְּרֹאשׁ הָאַצְטַבָּא.
עֲגָלוֹת וּקְרוֹנוֹת עִם מִטּוֹת זְקוּפִים
נֶעֱמְדוּ מְסֻבְּכֵי גַלְגַּלִּים וְצִפּוּפִים.

וּרְוּחִים עֲלֵיהֶם עֲגָלוֹנִים יָזִיעוּ
סוּסֵיהֶם הַצְּעִירִים רֹאשָׁם יָנִיעוּ —
וְהַפֹּל אָץ רָץ שָׁם, מִתְנַגְּחִים, נֶהֱפָזִים,
מִתְחַפְּכִים בְּצַלְעוֹת הַסּוּסִים הָרָזִים.

האם התמונה הפיטוגרפית הזאת, שנכתבה בחרוזים יפים, אינה עולה על התמונה הפרוזאית היפה, שנתן לפנינו מר בן-אביגדור ב„לאה מוכרת הדגים"? ומה עשיר הסגנון ומה רחבה השפה! גם „ההערות מן הצד" שיעיר מר ביאליק לפעמים הן מלאות רגש ומתרשמות בלב הקורא, למשל:

זְבוּלוֹת יַעֲלוּ הַקּוֹלוֹת הַשּׁוֹנִים,
מִי פֹּה הַקּוֹרְאִים וּמִי הֵם הָעוֹנִים?

וְאַיִךְ יָרְדוּ כְּרוּכִים לְיַעֲקֹב וּלְנָשָׁיו
אַשְׁפָּתוֹ וְרִפְשׁוֹ עִם קָדְשֵׁי קָדָשָׁיו? . . .

למען הבין עד כמה תגדל פעלת שני החרוזים האחרונים, עלינו להזכיר כי אותם הביע המשורר אחרי ראותו, כי אשה סוחרת בבצלים נתנה לבנה חצי שקל שכר למוד ותשלחהו „החדרה" — ללמוד את „הסדרה" — חצי השקל האחרון — „קרבנה לה' על מזבח התורה..." החרוזים, המתארים כיצד רכשה לה האשה את חצי השקל, מלאים תמרורים רבים, שירה שוברת לב ומדכאה נפש, אשר רק בסואמות האידיליות של פרנסואה קופה (Copée) נוכל למצא דוגמתם.

גם בשיר השני „ותנפנף החסידה" יש חסרונות, גם שם צלצלי מלים שאינן אומרות מאומה, גם שם אין סדור הרעיונות ורציפות הבתים באופן מתאים אל תורת השירה. השיר הזה מחובר מרוח הציוניות הכי נלהבה, אך לדאבוננו, באו בו בלולים ומעורבים קינות על חורבן האומה עם דברי התעוררות לתחית הארץ, פיזמוני תהלה לארץ „הארז השב" עם תאור נחמה,

איך תפריך התסידה אחרי אשר הדביקוה חצי ישטעאל רובה הקשת... השפה איננה עשירה פה כל כך, יען כי ביבלית צחה היא. ובכ"ז קשה למצוא גם בשירים העברים היותר חדשים חרוזים נפלאים מעין:

וַיִּשַׁגְשֵׁג הָאָרֶז הַשָּׂב
שָׂיְתָקַע שִׁיא חָסְנוֹ בַּשְּׁחָקִים הַבָּרִים

וּבְמַטָּיו יִקָּבֵם, אַף יְגֻזּוֹר לַגְּזָרִים
בְּגִבְהֵי שַׂרְעֲפוֹתָיו הָעָב.
אוֹ וְבִים קָמַת פָּז בִּר קוֹמָתֵךְ תַּטְבִּיעִי

לעמת זאת נקי השיר השלישי „ברכת עם" מכל החסרונות שמנינו בשירים הקודמים. הוא יכול וצריך להיות לשיר-עם במלא המובן: במריצותו הרבה, ברוממותו ובתקוה החזקה, המטלאה אותו על פני כלו, כי עשה נעשה וגם יכול נוכל בארץ ישראל, הוא מוכשר לפחת רוח חיים בדור הצעיר, לנתקו בחזקה מעל פזמוני התוגה; מעל היבבות והיללות, מעל התלונות והיאושים, שמהם מלאה כל השירה העברית החדשה. הנה חרוזים אחדים לדוגמה:

וְלָעוֹלָמַי עַד תִּקַּדֵּשׁ כָּל דְּמָעָה שָׁצָלָלָה
בַּיָּם דְּמָעוֹתֵינוּ נִדְבָה לָעָם,
כָּל טִפָּה שֶׁל זַעַת אַפַּיִם, שֶׁפָּלְלָה
דָּרְךְּ — אָדוֹנָי — כַּחֲלֵב וָדָם . . .

גּוֹי קוֹם אֲנַחְנוּ מַקּוֹ לָקוֹ קוֹמָמוּ
שְׁמָמוֹת עוֹלָם וּבְנוּ בְּנָיִן עַד;
יֵשׁ יוֹם וּמַיִם עַד יָם יֵצְאוּ יִשְׁתּוֹמֵמוּ
לִרְאוֹת מַה פָּעַל קְטַן גּוֹיִם עַם נָד . . .

יוסיף נא מר ביאליק ללמוד, להשתלם, ולשכלל את כשרונו, ילמוד נא אל דרך משוררי אירופה, שאינם נוטים לעולם מענינם בשביל מליצות יפות ומלים קשות-הבנה, ואז אפשר יהיה לקוות הרבה מהמשורר הצעיר הזה, המכיר היטב את היהדות של הגטו מעבר מזה ואת כל מגמות היהדות השואפות לתחיה, את כל שאיפות ישראל הצעיר מהעבר השני. ולכן בכח שיריו להכנים רוח חיים במוחות המצומקים ע"י פלפול של הבל מצד אחד וע"י למודי תהו של השכלה מדומה מהצד השני.

חוץ מביאליק איננו יכולים להראות על משורר חדש וחגון בשתי החוברות ועוד פחות מזה אנו מוצאים בהן כשרון חדש של מספר עברי. החלק הבלטריסטי מצטמצם בשני ספורים ובשני ציורים וגם אלה לא מכשרונות חדשים. הנובליסט גדל-הכשרון והמהתל החביב מ"ד ברנדשטטר, נתן בחוב' א' ספור בשם „ממערב למזרח", אשר לא נוכל לאמר, כי הצליח ביותר בידי מחברו המצוין. הטפוסים לא כלם נכונים ואת פרסת האריה, את ההתול הרענן והנוקב, המצין ביחוד לטובה את מר ברנדשטטר, אנו מכירים בספורו החדש רק לעתים רחוקות. נתן סלמנדר, היודע, כי „רק פעם אחת נחיה עלי אדמות" ואדלה חפ, שכל השכלתה—המדה, וכל חכמתה—הכסף וכל עבודתה—ההתקשטות, אמנם מתוארים בכל תהלוכותיהם ורשמיהם הדקים מן הדקים; אך את ישרת א ל י ש ע ואת חכמת ל ו י ר א שני הנאהבים גבורי הספור יודעים אנחנו רק ע"פ עדות המחבר. הננו רואים, להפך, כי העלם האידיאלי הזה לא תמך באמו כליל אחרי אשר גורשה מבית אישה החדש, וגם בנסעו ארצה ישראל לא דאג בעדה ורק כעבור זמן

שלח אחריה ע"פ חפץ אישה (צד 6, 25 גם 29). ואת לוירא איננו רואים כשהיא מסברת לאלישע, עד כמה לא דאג לעתידותיו עד היום ומיעצת לו מה לעשות כיום; איננו יודעים גם כיצד הכירה בת נתן את עמה ואת כל קדשיו ומשאות נפשו; וכמו כן איננו יודעים איך הגיע אלישע לידי „ציוניות נלהבה", כיצד עבר „ממחנה המשכילים המתבוללים" אל מחנה „המשכילים החובבים" (צד 21) והן תהום רבה רובצת בין שני המחנות האלה! בתקופת המעברה צריכה המלחמה הפנימית בקרב האיש הצעיר להיות ארוכה וחזקה מאד ומר ברנדשטטר לא שם את לבו לזאת. סבת הדבר היא, כי מר בר. בכלל איננו כותב רומנים, המתארים את התרגשות הלבבות במשך ימי תנועה אחת לכל פרטיה, בהתהוותה והתפתחותה, בהתמעטה ובהתגברה, בנדנודיה ונצחונותיה. מר ברנדשטטר הוא נובליסט רב כשרון ומהתל נפלא, המתבונן רק לצד אחד של התנועות החדשות ובכחו לתאר רק רשימות שטחיות ובודדות מכל תנועה באופן נעלה. הננו שמחים, כי בחר הפעם בתנועה הלאמית והציונית בגליציה בתור חומר לספוריו, המשא, אשר נשא אלישע ע"ד תקות הישוב בציון (צד 27) הוא באמת נפלא ומתאר היטב את התלהבות בני הנעורים הציונים בחו"ל, דבר אשר עד הנה לא נסה לתארהו כל מספר עברי. גם התהפכות נתן סלמנדר לנתן הלבובי בא"י (צד 29) מתוארה בכשרון רב. נקוה, כי יוסיף מספרנו הנעלה לתאר את ילידי התנועה החדשה ויעשיר את ספרותנו היפה בספוריו וציוריו, אשר לא רבים בה כמוהם.

הבדיחות (Humoreske) „חלום חזיון לילה" להחכם המצוין א. שולמן היא מעין „בירח בלילה" לגורדון ו„אפתחא דגן עדן" לטביוב. לפני ר' קלמן הפרוש יעברו בחלום כל נגעי ישראל: קדושיו, יועציו, מנהיגיו ובעלי טובותיו וכל אחד נדון בגיהנם ע"פ פעלו. הכל יפה בחלום הזה, רק אחת יש להקשות: הן אין מראים לאדם כי אם מהרהורי לבו, ומאין יבואו „הרהורים" כאלה ללב ר' קלמן הפרוש, גם מנין ידע הפרוש את חטאות האריסטוקרטים? נעיר כי יותר מדי מתנקם שר הגיהנם מחו"צ (צד 82—81) מבלי הבדל בין בעלי הזיה, שוטים ונבלים ובין אנשים בעלי דעה, חובבי עמם וחו"צ באמת.

בפרקים הראשונים שבאו מהספור „פרץ בן שלומיאל" נמצא ציורים יפים וטפוסים נכונים, אף כי ישנים מאד; אילם הסגנון המליצי עד כדי לעורר געל וההתאמצות הרבה והקשה לחדד, להתחכם, להיות למהתל בעל כרחו מקלקל מאד את הרושם הטוב שהיה יכול לעשות ספורו של מר זילברבוש.

בחוברת ב' נדפס מחדש תרגום הספור „Horla" לגי-די-טופסן, בלי ברור דברים לפניו או לאחריו. בלי הספור: ? „Lui" (הוא ?), שבו מתואר המחזה הידוע בחכמת הנפש ותורת המחלות (פסיכו-פתולוגיה), כשהאדם מרגיש כאלו הוא מחולק לשנים, לשני „אנכיי שונים, ובלי איזה דברים על הספיריטיזמוס, שנולד והתחזק כיום בתור סם שכנגד להמטריאליזמוס ולכפירה בכלל, אפשר שיביא תרגום כזה רק נזק להקורא העברי הפשוט. למצער נחוץ היה להודיע, כי מופסן כותב הספור, זה הציר היחיד במינו, אשר על מעשי

זמה הביט בעל הוללות קלה ולתאר בתי זונות ומחזות נאופים גלוים היה נחשב בעיניו לתאר את הטבע כמו שהוא,— מופתן זה, אשר לא האמין בכל דבר בלתי מוחש, והמדת נשים בודאי היא היא שהצעידתהו לבית המשגעים, החל לירא, פן יש בנו בעצמנו איזו „ישות" נסתרה וטמירה, השואפת לדברים נשגבים מהשגתנו החמרית ואינה משתעבדת תחת חושינו והכרתנו. ובכן תאר רק כיצד תתמלא ריקנותו של הוגה חפשי מכל אמונה ע"י אמונה טפלה, הקרובה אל אמונת הפראים. שפת התרגום עשירה ומדויקת מאד והמלה המחודשת „סהרורי" להוראת Lunatiker היא אחת מהיותר טובות בין אלה שחדש סופרנו מר ברינין, המצוין כל-כך בסגנונו הנפלא.

מר ג. זליקובין, שנפשו הרכה שואפת יותר אל ציורים פואטיים מאשר אל האגיפטולוגיה וידיעת כל שפות קדם שעטרוהו בכתר פרופיסור בפילדלפיה, נתן לפנינו, אחרי דומיה ארוכה, ציורי מסע בשם „משא כוש". בציוריו הנחמדים, מעין „מות פרא קטן" שעשה עלינו בזמנו רשם חזק כל כך, שבאו ב„המליץ" בשנות תרמ"ז, היה נבר תכף רעיון ידוע, תכלית קבועה. פה יש רק ציורים בודדים, תאורי נסיעות קצרות וכפרים ערביים בכוש עם יושביהם הנבערים ועלמותיהם היפהפיות: מר זליקובין לא ירעיש לבבות, לא יוסיף מקרים איומים ומבהילים, למען הפחיד והתמיה; הוא מתאר רק מעשים כמו שהם בכל פעיטותם וצחקנותם — וזאת תהלתו. הנה לפנינו כושית זקנה, שהאירופים „המשוגעים הלבנים, האוכלים אנשים היים", גרמו במיתתה שלא באשמתם, בנפול עליה פחד „הלבנים" אוכלי האדם, לדעת הכושים (צד 68): וכושיות צעירות ונחמדות באות לסעוד לה „מקוטרות בבשמים ובתמרוקי הנשים...", והן יוצאית במחולות האבל „בנחת ובנעימות, במדה ובמשקל ובקצב..." (שם). ומה יפים ציורי הטבע של מר זליקובין, ומה נעימה היא, למשל, מליצה כזו: „ונתיב־החלב התנוסס ברקיע השמים ברקמת כסף בטלית שבלה תכלה" (צד 67) איזה רוך ונעם מיוחד, שאיננו דומה להרוך הרגשני של „מליצינו", שפיך על העמודים המעטים בציורי המסע; בהם מתמזגים רוח המקרא עם רוח טובי סופרי צרפת. אנו צריכים להודות למר ברינין על אשר השיב לספרותנו את הסופר הנעלה הזה, אשר זה שנים אחדות לא התענגנו על דבריו היקרים. ועוד סיפר נכבד אחד שב לספרותנו ע"י „ממזרח וממערב"— מר יואל פויזט, בעל „הגלות העפות", שענגו כל כך את קוראי „המליץ" בשנות תרמ"ח — תר"ן. „המגלה העפה" שבאה בחוב' ב' היא מעין הקדמה והתנצלות ובה אנו מוצאים כבר רקירות מחט לרוב (למשל ע"ד חלומות פלמריון והספריטיסטים, II, 88 — 87). מר פויסט הוא פוליטוניסט ועברי, מחדד ומהתל, המרפרף על פני כל העניינים, ובכ"ז אין בפוליטוניו ריקניות איומה כל כך, כי בכל יהיה לו לקנה מדה רוח היהודי וההסתכלות בעולם העברית. אם יוסיף להציג לפני עמוד הקלון את המשכילים הצבועים, את אלה, „המרעישים עולם על כל מלגלג לגלוג קל" (pp. 88 — 89), אשר החל להתל בהם ב„מגלה" הנכחית, אז יביא לספרותנו תועלת רבה באמת.

* *
*

אחרי כל האמור אין לנו עוד כל צרך להטעים, כי שתי החוברות „ממזרח וממערב“ מלאות וגדושות ענינים יקרים בכל מקצעות הספרות. למר ברייזין יש אידיאה חדשה, והאידיאה הזאת, הרעיון הנעלה לקבוע ולבצר את יסודות הלאמיות הישראלית, השואפת להתיה גשמית ורוחנית במולדתה ההיסטורית על אשיות המדע החדש והמחשבה העליונה של אירופה — האידיאה הזאת לא תאבד יחד עם הירחון נושא דגלה. ב„ממזרח וממערב“ אין מאמרים, אשר יורו דרך ויסולו מסלה חדשה, אשר יבררו וילבנו, מה הם נגעי היהדות ובמה תשועתה; אין בו ספורים ופואמות, אשר יקיפו עולם מלא, עולם של טפוסים והגיונות, של מעשים, אמונות ודעות,— אשר יביעו את המית הרוח הישראלי, בהשתפכה מהלב העמוק והטהור של גבורי הרוח החדשים, אשר על מספרינו לברוא בתור אידיאלים, שהצים מציאות וחצים דמיון ומשאת נפש... אך בכ"ז אנו מרגישים בו את נשימת העת החדשה, את התרוצצות הדעות והשאיפות הגדולות, אשר נשארו לקוראינו הפשוטים — היותר מצטרכים לספרות עברית בתור terra incognita עד היום. בו נעשה כבר נסיון גם לפשר את היהדות עם המדע החדש. סופרי ישראל באים לעתים קרובות לידי יאוש ניכר: למי הם עמלים? שפת עבר הולכת ומשתכחת והיהדות הולכת ושוקעת... מר ברייזין הורה להמתיאשים דרך חדשה להועיל בעברית ולפעול פעלה ודאית. יש אנשים הקוראים רק עברית או ביחוד עברית; הם הולכים בחשך, רחוקים מהאור המערבי; צריך להאיר את עיניהם בשפה שהם מבינים — ובכן צריך לברא ספרות עברית מדעית. אם נגזר על שפתנו שלא תשבה מבני עמנו, אז בודאי יכירו לנו בני הדורות הבאים תודה בעד הספרות הזאת; ואם לא — הלילה! — אז צריך להסתפק בתועלת שאפשר להביא בספרות כזאת לרבבות איש בליטה ופולניה, גליציה ופלשתינה במשך הדור ההולך...

יוסף קלוזנר.

ד' אשכול הנשיא

ד' שזר הנשיא

בֵּית־יִשְׂרָאֵל.

בראש אדירי ארץ רוסיה וגבירים מתנוסס לכבוד ולתפארת שם משפחת בית בראָדסקי, חטר מגזע נאמן הוא הגאון בעל תבואות-שור, אשר בשמו נקראה לפנים בישראל גם המשפחה היקרה הזאת, עד עת בוא בשנות המאה העברה אחד מבניה, אחד אדירי תופשי התורה בימיו, הוא הר״ר מאיר נ״ע לשבת ברוסיה, בהיותו אז לחתן לאחד הגבירים בעיר זלאטאפאל אשר בפלך קיוב, ומאז קרא שם משפחתו על שם עיר מולדתו. הוא בראָדי, עיר ואם בישראל. ולר׳ מאיר נולדו חמשה בנים, אשר עשו להם כלם יחד שם ועשר רב, אך שכם אחד על כלם להגביר הנודע בישראל בגודל עשרו ועוצם פזרונו, הוא הגביר האדיר ר׳ ישראל בראָדסקי נ״ע, אשר זכרו לא יסוף מלב כל עמו. ובמותו השאיר אחריו את הונו העצים יחד עם נדיבות לבו לירושת נחלה לשני בניו הגבירים האדירים והיקרים, ר׳ אלעזר ור׳ ליבוש בראדסקי נ״י, אשר הגדילו פעלם מאז שבעתים ויצא לרם שם בכל הארץ בבתי חרושת הנופת הגדולים אשר להם, והם הראשונים לכל דבר הנוגע להמסחר הזה, מלבד אלפי המשפחות אשר תמצאנה להן עבודה על ידם בבתי חרשת הנופת ובשאר מעשיהם ולמחיה הם להן, הנה ידיהם פתוחות בכל עת גם לצדקה ולחסד ולחלק נדבות לאלפים גם לרבבות אף מלבד ההון העצום והרב הזה אשר יוציאו שניהם יחד בשם ביתם, הנה גדלו ועצמו מאד גם כל מעשי הצדקה אשר יעשה כל אחד ואחד לבדו. ורק אחדים מהם נזכיר פה. כה הזיל מכיסו השר והנדיב ר׳ אלעזר בראָדסקי נ״י הון רב, כמאת אלף רו״כ, על בנין בית הגימנאזיום בזלאטאפאל עיר מולדתו, אף יסד שמה בכספו בית-תמחוי ועינו עליו לטובה בכל עת. הוא גם היוסד את בית המלוה לאומנים בקיוב עיר מושבו, בתתו נדבתי להדבר רטיב הזה מאה ועשרים אלף רו״כ לקרן קימת, אף נדב נדבתו הון עצום ורב לבית הבקטרים העומד להוסד בעיר-המלוכה, מלבד עוד שאר נדבות גדולות אשר נתנו ידיו. הגביר האדיר הזה זכה גם לאות כבוד גדול מהממשלה בארצו, גם ממשלת צרפת, בהיותו לאחד שרי לגיון-הכבוד אשר לה, מלבד שאר אותות הכבוד אשר נתנו לו על כבוד שם בית מסחרו יחד עם בית מסחר אחיו. גם אחיו הגביר האדיר ה׳ ליבוש בראדסקי נ״י הפליא לעשות בחסדיו הנאמנים ובהון העצום והרב אשר הזיל אף הוא מכיסו למעשי הצדקה והחסד. הוא היוסד את הבית ליולדות ענויות בביה״ח בקיוב, בהוציאו עליו חמשים אלף רו״כ גם בית מחסה לזקנים אשר כוננו ידיו, אף בחסדו נשענו גם בתי הגימנאזיום והאוניווירזיטט בקיוב. אף ביתי שבתו כבוד באָדסה היה גם לה למקור חסד, וככל מפעליו בבית החסד הנקרא בשם „טרוד״ ועוד כאלה רבות. הוא גם המכהן פאר בתור ראש בית החולים בקיוב, ראש בית המחסה לזקנים ועוד אותות כבוד ויקר כאלה. הנה אלה הם מעשי הגבירים האדירים האלה אשר אך אפס קצה צדקתם וחסדם קראתי פה בשם. אף מלבד נדבת לבם הנה כל כבודם פנימה גם במעלות נפשם, כי למרות גדל הונם ועצם עשרם לא גבה לבם ולא רמו עינם, לא יתהדרו על פני איש בעשרם, וכל הקרב אליהם לא יחוש בנפשו כמעט לפני מי הוא עומד וכי דבר לו עם ראשי גבירי ישראל ברוסיה ואדיריה בקרבה. אף חובבי עמם הם ומסורת אבותם יקרה בעיניהם, יודעים גם שפתנו הקדושה ותומכים בידי סופריה, ישפות נא אלהים שלום להם יישלם להם כגמולם, יגדיל כבוד ביתם שבעתים מאשר הוא כעת וינון שמם לעד, והיו לברכה לדיר ודור בקרב כל הארץ!

א. ש.

Dr. Moriz Ritter von Stern, Bischof der israelitischen Religionsgemeinde in Wien.

רבי אברהם אלכסנדר וואלף.

(נולד ט"ז אייר תקס"א, נפטר ב' כסלו תרנ"ב).

הוא היה רב גדול, חכם מפואר ודרשן נפלא, שמעטים כמותו בישראל. כשלש שנים (מסוף שנת תקפ"ו עד אמצע תקפ"ט) כהן במשמרת רב בעיר גימן (אשכנז) ובמשך שתים וששים שנה ישב לכסא הרבנות בעיר קופנהאגן וכל מדינת דאָנעמארק. בימי שבתו בעיר האחרונה עלתה בידו לפעול ולעשות הרבה למען אָחיו, להרים קרנם בכבוד ולהיטיב את מצבם החמרי והרוחני גם יחד, כי היה גדול כבודו בעיני הממשלה ויותר שמלאה את כל משאלות לבבו לטובת בני עמו עוד כבדתהו שתי פעמים באותות (ארדען) לשאת אותם על חזהו לכבוד ולתפארת.

ואלה ספרי הרב החכם הזה:

א) „דער פראָפהעט חבקוק מיט אייגער וואָרטליכען אונד אייגער פרייען מעטרישען איבערזעטצונג, אייגעם פאָללשטאָנדיג פהילאָלאָגיש-קריטישען אונד עקסעגעטישען קאָממענטאר, נעבסט אייגער אייגלייטונג איבער מעטריק אונד וויסזאָגונג". דארמשטאדט, 1822.

ב) „תורת ישראל", דיא לעהרע דער איזראעליטישען רעליגיאָן. מאינץ, 1825. — תוצאה קצרה מהספר הזה נדפסה בתרגום ללשון דאניה בהביבליותיקה התיאולוגית של הפרופיסור מאָללער (כרך י"ז צד 81—67) ונעתק כלו ללשון שווידית ע"י מ. הענריקעם (שטאקהאלם 1844). ומפני שנמצאו מערערים על הספר הזה, ע"כ כתב מחברת קטנה בשם „אייניגע וואָרטע איבער מיין רעליגיאנסביך" (מאינץ 1825).

ג) „לאָרעבאָג אי דען איזראעליטישע רעליגיאן" (בלשון דינית). קופנהאגן, 1861. — את הספר הזה נתנה ממשלת דאניה לתרגם אשבנזית בער יושבי גליל שלעזוויג על הוצאותיה (קופנהאגן 1863).

ד) „אכהאנדלונג איבער דען אייד" (במאסף „ארכיוו פיר קירכענרעכט" של וויים לשנת 1830).

ה) „אגענדע צום געברויך ביים גאטטעסדיענסט". קופנהאגן, 1839. הוצאה שנית עם הערות והוספות: שם, 1851.

ו) „תפלות ישראל" עם תרגום ללשון דאניה ועם הערות מחכיטות. קופנהאגן, 1856. הוצאה שנית: שם, 1858. הוצאה שלישית: שם, 1872.

ז) „עתרת שלום ואמת", דעות גדולי הרבנים ע"ד הפיוטים. לייפציג, 1858. — המאמר הזה נדפס מתחלה בליטעראטורבלאטט לאָריענט (גליונות 26—23 לשנת 1841) ונעתק גם לשפת דאניה.

ח) „אויפגעפונדענער בריעפוועכסעל צווישען איינעם אָבגעשטעללטען פראָטעסטאנטישען גייסטליכען אונד איינעם אָרטהאָדאָקסען ראבבינער".

לייפציג, 1861. — המאמר הזה נדפס מתחלה בהירחון „בן-חנניה“ (חוברת ב' לשנת 1860) והוא נעתק גם לשפת דאניה ונדפס בלי שם המעתיק (קופנהאגן 1862).

ט) „ע"ד שבועת היהודים“ (בלשון דאניה). שתי חוברות. קופנהאגן, 1864.

י) „ביבעלהיסטאָריע פֿיר דיא יוגענד“ (בנ"ל). שלש חוברות. נדפסו במהדורות רבות.

יא) „שונאי התלמוד“, לתשובת החולקים על היהודים והיהדות בימים האחרונים. קופנהאגן, 1878.

ואלה דרשות הרב הזה, שנדפסו בשפת אשכנז:

א) דרשתו הראשונה בגימן בשבת כ"ח אלול תקפ"ו. ב) למלאת חמשים שנה לממשלת ההרצוג הגדול לודוויג הראשון. ג) דרשת הפרידה בגימן בשבת פ' שמיני תקפ"ט (נעתקה לצרפתית על ידי זאָפֿיע לעווין). ד) דרשתו הראשונה בקופנהאגן בשבת פ' אמור תקפ"ט (נדפסה שתי פעמים). ה) לשבת פ' במדבר ולשני הימים של חג השבועות תקפ"ט (קדש לכבוד הח' וואָלף היידנהיים ברידלהיים). ו) „היד ה' תקצר?“ דרשה לפ' בהעלתך תקפ"ט. ז) דרשה לחתנת הנסיכה קאראָלינע, יורשת-העצר בממלכת דאניה, בא' לאוגוסט 1829 (נעתקה לאנגלית ע"י זאפיע לעווין). ח) דרשה בחברת האומנים ביום כ"ד תמוז תק"צ. ט) דרשה בבה"ס. י) דרשה לחנכת בהכ"נ באסרו חג של פסח תקצ"ג (נעתקה לשפת דאניה). יא) מספד על מות ה' שלמה טריער בכ"ב לנובמבר 1836. יב) על מות ה' שלמה דאווידזאָן, 1837. יג) על מות ה' יוסף רפאל, 1837. יד) על מות ה' מ"ש טריער, 1837. טו) „עולת שבת“, שש דרשות. טז) דרשה בחברת האומנים. יז) דרשה לחג הסכות, תקצ"ט. יח) מספד על ה' לוי קאליש. יט) שני מספדים על מות המלך פֿרידריך הרביעי. כ) ארבע דרשות לכבוד חלופי-גברא בבית-המלכות בדאניה. כא) מספד על מות האשה חנה אדלר לבית מאיר. כב) על מות ה' מעלביאָר. כג) דרשה לחנכת בה"ס. כד) מספד על מות ה' ראובן הענריקעס. כה) דרשה לחג היובל של החברה „תפארת ידידים“. כו) מספד על ה' יעקב נתן דוד. כז) על האשה יאנעטע[ראָטענבורג. כח) „ה' רופאנו“, דרשה על מות המלך כריסטיאן השמיני, בשבת פ' בשלח תר"ח. כט) מספד על ה' מאיר יוסף לוי. ל) על קבר ה' מרדכי סאלאָמאָנזען. לא) על קבר האשה טריער. לב) על קבר האשה פֿרומא טריער. לג) על קבר ה' נתן עלואס. לד) על קבר הדיין ר' יצחק בערענדזען. לה) דרשת היובל לבהכ"נ בשנת תרל"ט (עם שיר אחד בשפת אשכנז ושיר אחד בשפת עבר לכבוד הדרשן מאת ד"ר רילף).

מלבד אלה נדפסו ממנו כמה מאות דרשות בשפת דאניה והמון מאמרים גדולים וקטנים בעתונים ובמאספים וגם בקונטרסים מיוחדים.

המו"ל.

זִכְרוֹן לְאָדָ״ם.

כאשר עסקתי בתולדות בחיר משוררי ישראל אד״ם הכהן ז״ל, (האסיף תרמ״ז) הואיל ידידי החכם הנכבד ר׳ הלל נח שטיינשנייידער מווילנא לכבדני במכתב ערוך ע״ד חיי המשורר הזה וגם העתיק למעני את נוסח המצבה, אשר חבר חתנו של הרב המשורר ז״ל החכם והמדקדק המפורסם, ר׳ יהושע שטיינברג. עתה רחש לבי לתת את הנוסחא הנפלאה הזאת כלה לפני הקוראים וזאת היא מלה במלה מראשיתה עד תומה:

אָדָם בִּיקָר, מֵאֵל נִבְחָר, לָשִׁיר שִׁירֵי שֶׁפַת־קֹדֶשׁ
בְּיִפְי מִלָּיָה, חִדַּשְׁתָּ נְעוּרֶיהָ, כַּסַּהַר בַּחֹדֶשׁ,
רוּחַ שִׁיר נְבִיאֵנוּ, הוֹרַדְתָּ אֱלֵינוּ, בְּקַוֵּי כִּנּוֹרֶךָ
הֵד זִמְרַת אֱלוֹהַּ, מִשְׁמֵי גְּבוֹהַּ, עוֹרְרָה יְמִינֶךָ,
מִקּוֹל נַאֲקַת יְהוּדָה, מִנְּחִי חֻמְלָה וּמְרוּדָה, יָמִם לֵב בַּמַּיִם
דַּעַת וָמָוֶת חָקַרְתָּ, לְדַל־מֵבִין שַׂרְתָּ, בְּשֵׂכֶל וְחֵן שְׂפָתַיִם,
בְּאֵר דִּבְרֵי חוֹזֵינוּ, בְּסִפְרֵי קָדְשֵׁנוּ, אַךְ אַתָּה הִשְׂכַּלְתָּ
בֵּן־מֶשֶׁק שְׁפָתָם, מֵבִין חִידוֹתָם, כִּי בְכַרְמָם גָּדַלְתָּ,
חַיִּים חֲדָשִׁים, הוֹד שִׁיר קָדָשִׁים הֶעֱטִיתָ לַשָּׂפָה בְּזִקוֹנֶיהָ
פִּתֵּן יָדְבִּיר סִפְרָתֵנוּ, מְשָׁחֲךָ אֱלֹהֵינוּ לְהַעֲלוֹת נְרוֹתֶיהָ,
לָכֵן לְעַם־עֵבֶר, בַּיָּם גָּדַל שֵׂבֶר, בַּעֲוֹב רוּחֲךָ אָרֶץ
עַתָּה יֵדַע יִשְׂרָאֵל, אֵיךְ נָטַשׁ כֶּרֶם־אֵל, רָחַב הַפֶּרֶץ!
בְּמוֹתְךָ הוֹעַם אוֹרוֹ, נָפַץ כִּנּוֹרוֹ, שָׁבוּ הִשְׁתַּבֵּחַ
עִמְּךָ נִשְׁבַּר הַנֵּבֶל, וַיְהִי שִׁירוֹ לְאֵבֶל, כִּי פַּס הַמְנַצֵּחַ!
נֶחְמַתְנוּ אַךְ זֹאת, כִּי עוֹד לְאוֹת, עֹמֶדֶת אִתָּנוּ רוּחֲךָ
סִפְרֶיךָ עַד־דֹּר אַחֲרוֹן, אַבְנֵי זִכָּרוֹן, לְשֵׁם תְּהִלָּתֶךָ,
זִכְרָם בְּלִבֵּנוּ, עוֹד גַּם־זֶרַע זַרְעֵנוּ, לְאוֹרָם יַזְהִירוּ
אוֹרֶיךָ וְתֻמֶּיךָ, הֲנַחְתָּ בִּסְפָרֶיךָ, כַּכּוֹכָבִים יָאִירוּ,
הִנָּחֲמוּ אֶפוֹ תַּלְמִידָיו, צֹאן אָדָם שְׁרִידָיו, אַל לָכֶם הֵאָנַח,
נִשְׁמַת אָדָם, נֵר אֵל עוֹלָם, אוֹרָה עַד בְּלִי־יֵרַח!

מצבת קבורת המנצח בנגינות הרב החכם אברהם דוב בן חיים הכהן לעבענסזאהן אשר השיב אֶל אל רוחו ביום ג' כ"ג מרחשון תרל"ט, סמך „מות הכהן הגדול מאחיו" לפ"ק.

פה מצאתי מקום לתקן גם שגיאה ששגיתי בתולדות אד"ם בחשבי בין כתבי ידו אשר השאיר אחריו גם ס' „עצבי הגוים", כי נסמכתי על דברי ההסכמה הנדפסת בראש ס' „כבוד מלכים" (טעלעמאק) למהרי"ד הכהן (קאָניגסבערג בשנת וקול התו"ר נשמע), ששם נאמר: „ואני כבר הראיתי בהקדמת ספרי עצבי הגוים, אשר עודני בכתובים את התועליות הרבות המניעות לנו בני ישראל מידיעת המשלים האלה, ע"כ ששתי כעל כל הון וכו' וכו', אמנם באמת נותן ההסכמה הזאת הוא הרב המשורר אב"ג נ"י ששמו גם כן „אברהם דוב בן חיים הכהן" ומכונה גם אד"ם (א' ד' מהללאל), ובתולדות מיכ"ל מדי דברי בספרו היקר „שירי בת ציון" נשמטה ההערה, כי הס' הזה נעתק לשפת אשכנז ע"י הרה"ח שטיינברג ויצא לאור בדפוס, ומהעתקתו זאת לקחו שני השירים שנדפסו בספר „Zionsharfe" שהו"ל החכם קארפעלעס (לייפציג תרמ"ט).

ד"ר ש. מאנדעלקערן.

מִנְחַת אוֹהֵב.

ליום מלאת חמשים שנה לבחיר אוהבי, הרב והמשורר

שלמה בן־דוב מנדלקרן.

(ב' דפסח תר"ו — ב' דפסח תרנ"ו).

חָמֵשׁ עֲשָׂרוֹת בַּשָּׁנִים לְךָ חָלָפוּ,
הִנֵּה הֵן עֶמְדוֹת אַחֲרֵי כְתָלֶיךָ;
כַּמָּה רוּחוֹת מִפְּבִיב הֵמוּ סָעָרוּ,
כַּמָּה גַּלִּים עָבְרוּ עַל רֹאשֵׁי אַחֶיךָ!
כַּמָּה תַּהְפֻּכוֹת רָאִיתָ בְּהָמִיר אֶרֶץ,
בְּמוֹט עַמְּךָ הָאָבֵד בִּנְבִכֵי יַם-צָרָה;
שָׁמַעְתִּי כְנוֹרְךָ בֹּכֶה עֲלֵי קֶרֶץ,
עַפְעַפֶּיךָ רָאִיתִי הִמְטִירוּ מֵי מָרָה; —
כִּי מֵאָבִיב הַנֹּעַר, כְּטַל יַלְדוּתֶךָ
לִבְךָ לַאדֹנָי, כִּנּוֹרְךָ לְעַמֶּךָ.

עַל־חֻרְבִי יִשְׂרָאֵל חָנַם עָבַדְתָּ!
כִּי מָה שָּׂכַר סוֹפְרִים, אִם לֹא אֵיפָה—זְעוּמָה?
לָכֵן נִשְׁמַח כֻּלָּנוּ בְּיוֹם זֶה נוֹלַדְתָּ,
כִּי לָנוּ אַתָּה, קִנְיָן כָּל הָאֻמָּה!
בְּךָ יִמְצָא חֵפֶץ כָּל לֵב עַמּוּ יוֹדֵעַ—
כִּי מִי כָמוֹךָ אֶל־מַטָּרָה קַלֵּעַ?
וְאִם צָרֵינוּ מְסָבִיב עוֹד רַבִּים עֲצוּמִים
וְכִנּוֹרְךָ לְעֻמָּתְךָ יֶהֱגֶה אַךְ נְכָאִים,
עוֹד נִיחַל לָאֵל כִּי תָשִׁיר נֶחָמִים
תְּשׁוּעַת יִשְׂרָאֵל לְיָמִים הַבָּאִים!

תְּשׁוּעַת יִשְׂרָאֵל תָּשִׁיר לְיָמִים הַבָּאִים,
עֵת יָשׁוּב יְרַחֲמֵנוּ אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ!
עֵת בַּעֲצוּמָיו יוֹשִׁיעַ חֶלְבָּאִים,
וּמִקְצוֹת כָּל־הָאָרֶץ יְכַנֵּס נְדָחֵינוּ,
אָז תְּעוֹרֵר נֵבֶל, עֻנָּבְךָ יָרִיעַ,
וּלְהֵד קוֹלָם יִרְקְדוּ אֶרֶץ וְשָׁמַיִם,
חַבֵּה אָחִי! עוֹד שִׁמְשֵׁנוּ תוֹפִיעַ,
עוֹד יִבְנֶה אֲדֹנָי חָרְבוֹת יְרוּשָׁלַיִם!
אָז נִשְׁבַּח כָּל עָמָל, אָז תָּנוּם אֻמְלָלָה,
וְעַם הַלְוִים יַחַד תָּשִׁיר בַּמַּקְהֵלָה!—

יצחק ראבינאוויץ איש־קאוונא.

אַל־תִּשְׂמַח יִשְׂרָאֵל אֶל־גִּיל כָּעַמִּים.

לֵיל אָבִיב, יָקָר הֹלֵךְ יָרֵחַ,
רוּחַ צַח יָפוּחַ, תִּתְפַּתְּחוּ עָלֵי שׁוֹשַׁנָּה;
גַּן יַזַּל בְּשָׂמָיו, דּוֹדָאִים יִתְּנוּ רֵיחַ,
וּמְנוּחָה יִמְצָא גֶּבֶר בְּסֹכָּה שַׁאֲנַנָּה.
אַל לְךָ, יִשְׂרָאֵל, לָשֶׂבֶת בַּגַּנִּים,
בַּעֲרוּגוֹת הַבֹּשֶׂם בְּחָבְרַת שַׁאֲנַנִּים.

הַפְתָּיו הִשְׁלִיךְ קַרְחוֹ, כִּרְאִי פְּנֵי פֶלֶג,
הַנַּהֲרוֹת הִתְאַחֲדוּ, נִקְפְּאוּ הַמָּיִם,
חֲזָקִים כִּרְאִי מוּצָק, עָלֶיהוּ יִתְעַלַּם שֶׁלֶג,
וּבָנִים בּוֹטְחִים שָׁם יַחֲלִיקוּ רַגְלַיִם.
הִכָּבֵד וָשֵׁב יִשְׂרָאֵל בְּסֵתֶר אָהֳלֶךָ,
כִּי שָׁמָּה תִמְעַדְנָה רַגְלֶיךָ.

יְמֵי חַגִּים, יְמֵי שָׁשׂוֹן לְעַמִּי דַּת נָכְרִיָּה,
אַל תִּשְׂמַח יִשְׂרָאֵל אֶל גִּיל כָּעַמִּים;
בָּזוּי צַתָּה מְאֹד, שְׁעָרֶיךָ יֵית שְׁאִיָּה,
הִנָּךְ כַּגֶּר בָּאָרֶץ וְשָׁאַף חֵילֶךָ צַמִּים.
חֲבִי כִמְעַט רֶגַע בְּסֵתֶר אָהֳלֶךָ,
קְרָא בְנָרוֹן, הִתְפַּלֵּל אֶל־אֱלֹהֶיךָ.

מִבָּתֵּי מִשְׂחָק וְשַׁעֲשׁוּעִים הוֹצֵר רַגְלֶיךָ,
שָׁם תִּשְׁמַע קָלוֹן מִכָּבוֹד, חֶרְפּוֹת וְגִדּוּפִים;
תִּשְׁמַע דִּבְרֵי לַעַג עַל בַּקְדֵּשׁ הֲלִיכוֹתֶיךָ,
שֵׁם עַמְּךָ מִנָּאץ בְּפִי בָּלָה נְאוּפִים.
הַטֵּה אָזֶן שִׁמְעַת לְשִׁירֵי קָדְשֶׁךָ,
הַקְשֵׁב שִׂיחַ קֹדֶשׁ נִיפִי חוֹזֶיךָ.

אַל לְךָ עַמִּי, שְׁתוֹ יַיִן, אִי־שֵׁכָר,
אַל לְךָ שְׂחוֹק קְלָפִים וּמְחוֹלַת מַחֲנָיִם;
אֵלֶּה חָלַק הַזְּמַן לְכָל בְּנֵי הַנֵּכָר,
עָלֶיךָ לְחִיוֹת בְּחֶשְׁבּוֹן, לִפְקֹחַ עֵינָיִם.
עָלֶיךָ לְיוֹם רָע לַחֲשׁךְ בַּסְּפֶךָ,
וְהָכֵן צֵדָה־לִימֵי נִוֶּךָ.

אברהם מרדכי פיורקא.

מעמד הר סיני.

לא כל מכחישי הנפלאות והנסים המסופרים לנו בספרי קדשנו כולם שוים; יש מהם המכחישים אותם מכל כל באמרם אין אנו מאמינים בשום דבר ומקרה אשר הם חוץ מחוקות הטבע או נגדן, וכמו שאין אנו רואים בעינינו מופתים כאלה מתחדשים פעם שניה בעולם, כן נחשוב שלא היו ולא נבראו רק למשל היו ומספריהם בדו אותם מלבם ושִׁננום לבני דורם ויכולו, כי אנשי מופת המה, אנשים מפוארים ומצוינים חכמים ונבונים, בעוד כי כל אחיהם היו נבערים מדעת ומאמינים מפני זה לכל מה שנאמר להם, עד כי בכח האמונה ההיא, חשבו לראות מה שלא ראו ולשמוע מה שלא שמעו, על כן אין עדותם עדות, ואין לאנשים נבונים ובעלי חכמה לסמוך עליהם ולהאמין לעדותם בדברים המתנגדים לחקי הטבע. עם מכחישים כאלה אין להתוכח כי אין תקוה לפתותם בדברים לברר להם שגיאותם ולפקוח עיניהם, כי אין עור כמאן לראות ואין חרש כמאן לשמוע. אך יש כת אחרת בלתי מכחשת המאורעים והנסים מעיקרם, רק מבקשת להתירם ולבארם כולם דרך טבע. המכחישים האלה אומרים כי גם סיפורי תנ"ך מסיעים סבירתם זאת במקצת, כמו שנאמר על מי מרה ויורהו ה' עץ (!) וישלך אל המים, ובקריעת הים ויולך ה' את הים ברוח קדים עזה כל הלילה, ובאליהו ותמודד על הילד, ועשה זה לחממו דרך טבע בגופו, ובאלישע הכתוב מספר שהשליך מלח (!) אל תוך המים לרפאותם וקמח (!) אל תוך הסיר לרפאות את הנזיד, ושכב גם הוא על הילד לחממו, ואמר לנעמן לטבול בירדן, וכן על זה הדרך; ואומרים כי גם במאורעים אחרים אשר בהם לא ספר הכתוב פרטי הדברים כי אם ראשיהם, נהיה הדבר בלי ספק בדרך טבע, רק שלא אבה המספר להודיעו, למען יעשה הסיפור רושם יותר גדול על שומעיו. אמנם אין המכחישים האלה כראשונים, כי בהניחם המאורע אפילו במקצת בדרך טבע, כבר הניחו גם הנס; כי יש נסים שהמאורע עצמו הוא הנס, ויש מהם כי רק הויתם בשעה ראויה ובדרך פרטי, נפלאות ונסים אחרים נפלאים בזה ובזה; אך מכל מקום גם תומכי סברא זאת מן המפקירים הם, כי בבקשם בכל נס ופלא דרך טבעי לבארו, מראים עצמם כבלתי מאמינים בכח האל שהוא כל יכול ושהוא בורא הטבע ואדוניו, ושאין לפניו טונע ומעצור, כי הוא אחד ומי ישיבנו ונפשו אותה ויעש. ועוד כת אחרת אזכיר על ענין האמונה בנסים והיא מן הבלתי מאמנים להאמין

בפלאי תמים דעים, כי באמת המאורעים האלה אינם מתנגדים כלל לשכל המאמינים באל שדי כל יכול, ואי אפשר לדעתנו לסבול הוית אלה׳ מוגבל ביכלתו; אך מבקשים להתיר הספקות אשר עלו בדעתם על נס זה או על זה המכשילים אמונתם בו, ומה נעשה לאלה? האם נשיב להם כי חובתנו להאמין באמונה שלמה ובעינים עצומות בכל מה שהכתוב מספר ולהחריש ספקותינו בלי בקש להתירם כלל ולבלתי נחטא? הן אמת כי על זה הדרך, לא בלבד לא נחזיקם באמונתם, כי גם נוליד בנקל בלבם ההשערה, שהעדר האפשרות להתיר ספקותם הוא הלוחש באזנינו ההתנצלות הזאת, כי נודעת ומובנת לכל החובה המוטלת עלינו לדרוש להבין ולהשכיל עמקי כל מעשי אל וסודותיהם, עד מקום שידנו מגעת, כי גם באמונה באחדותו אמר הכתוב וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה׳ הוא האלהים, ולא אמר ותאמין בעיניך; וגם רז״ל הורונו ואמרו לנו, ודע מה שתשיב לאפיקורס. יוצא מזה שאם נשים מגמתנו להתיר הספקות ולהסיר הטענות שטענו קטני אמנה או מחוסרי הבנה על איזה ענין מעניני התורה, ובפרט על העקריים שבהם, אל שדי יהיה בעזרתנו, למען לא ניגע לריק ולא נלד לבהלה, כונתנו תהיה רצויה לפניו, ונעשה ונצליח במה שקוינוהו, להסיר מכשולים ומונעים מדרך המלך דרך האמונה והאמת, וכל ההולכים בה ילכו בטח וצדיק באמונתו יחיה.

בין כל המקרים הנכבדים ורבי הערך אשר ארעו על פני תבל מיום עשות אלהים ארץ ושמים, היותר נפלא ונורא במראהו, חשוב ועיקרי בגלל תולדותיו על כל בני אדם הוא מעמד הר סיני. לפני רבבות אלפי ישראל הנצבים בתחתית ההר, ירד כבוד ה׳ עליו להגיד דברותיו אל עם סגולתו, וקולו השמיע להם מתוך האש, למען תהיה יראתו על פניהם, ויאמינו גם במראות האחרות אשר בהן ידבר האלהים אל עבדיו. לא לאיש אחד או לשנים או למתי מספר הנבחרים להיות לכת אחת, וגם לא לראשי המטות או לראשי בית אב נגלה האלהים, כי לכל העם מקצה, כשש מאות אלף רגלי הגברים לבד מטף, אשר ראו בעיניהם המראה הגדולה ההיא, עד כי יראו להוסיף לעמוד לפניה, ואמרו אל משה דבר אתה עמנו ונשמעה. כמה וכמה פעמים הזכיר משה אחר כן לבני ישראל במשך לכתם במדבר ארבעים שנה המראה הנורא ההיא כדבר בלתי מסופק, ושהוא יודע עליו באמת שאי אפשר להכחישו. כי מי יוכל להניח שאלפי אלפים יודו ששמעו מה שלא שמעו, ושאיש אחד יעיז פניו להעיד בפניהם פעמים רבות לאמר „אשר ראיתם״ אם היה חושש שיוכלו לענות לו „שקר דברת כי לא ראינו״? המכחישים הרוצים לפרש כל נסי אל בדרך טבע אומרים כי אי אפשר לאל לרדת אל הר סיני, ולהראות לעם בדמות אדם להגיד להם דברותיו, ולכן אמרו בדעתם כי הר סיני היה בימי קדם בין ההרים המקיאים אש, ועתה כבה, ושמשה בדעתו מאיזה סימנים שתהיה בימים ההם הקאת אש מראש ההר, השתמש במקרה ההוא להוציא מחשבתו מן הכח אל הפעל, ועלה הוא בעצמו על ההר והגיד לעם עשרת הדברים. ועתה מי הוא זה אשר לא ידע כי רושם

ההרים המקיאים אש ניכר אפילו אלפי שנים אחר שכבו, בעוד כי אין רושם מזה בהר סיני, ושעל כן אין שום ראיה על אמתת ההשערה הזאת. אך אף אם נאבה להניח שהדבר כן, יהיה הנס אלף פעמים יותר גדול ונפלא מהגלות אל שדי לעמו; כי אמנם אף אם היה אפשר למשה לדעת כי הקאת האש מראש ההר תהיה בקרוב, מי הודיע לו בבירור שהמאורע הזה יקרה בעצם היום השלישי מיום דברו אל העם, ויתחיל בצמצום לפנות בקר? ובאמת מפני מה יראו בני ישראל? אם היה ההר ממקיאי אש, הלא ראה העם קולות וברקים אש ועשן יוצאים מראשו כבר מיום ראשון שחנה סביבותיו, והוסיף לראותם גם כן אחרי הגלות להם עשרת הדברים? אך גם אם לא נשים לב לכל הקושיות האלה ולאחרות עוד שכל בעל שכל ימצא מעצמו, האפשר גם כן להניח שאיש אחד יכול לעלות אל ראש הר בוער בזמן הקאתו, ולדבר משם לאלפי אלפים החנים בתחתיתו ולהשמיע להם דבריו בפירוש, גם אם נניח שהקולות חדלו בעת דברו? הלא יהיה זה גם גדול אלף פעמים מהנס עצמו כאשר אמרנו! על דרך זה יש מי שאמר שמכת בכורות לא היתה דרך נס, רק שבני לוי באו במצות משה בבתי המצרים בחצי הלילה, והכו כל בכור בארץ מצרים, ושעל זה צוה משה לבני ישראל להגיע מדם השה על משקוף בתיהם, ועל מזוזותיהם, למען יכירום הלוים ולא יבואו שמה. היתכן להשוב כאלה? ואף אם נניח שהמצרים נבעתו על ידי ביאת הלוים עליהם בפתע פתאם בחצי הלילה, ולא מחו בידם להרוג את בכוריהם, מי הגיד ללוים מי אלה הבכורים? ובמה יודע איפה כי זה בכור, עד בכור השפחה וגם בכור בהמה? וגם בבית פרעה הצליחו הלוים לבא בלי מעצור, ולהרוג בכורו היושב על כסאו? ואיך לא ראו המצרים את הורגי בכוריהם, וחשבו שהיא מכת האל, עד שאמרו כולנו מתים כדרך שמתו בכורינו? האין הפרש בין אדם מת מאליו ואדם אחר נהרג בחזקה? ולא נאריך לדבר על החלומות האלה, כי אין איש אשר לא יראה שהם חזיונות שוא המיוסדים על אדני כזב והנדחים בקש. ויש להבין מציאות הכופרים והכרחיותה, שאם לא כן איה זכות המאמינים, וגם ידענו שכבר היו מן המתחכמים אשר המציאו דרך עקש ופתלתל להטיל ספק בכל מושכל ולהכחיש משפטי ודתי השכל, והיו ביניהם גם כן שכפרו בהויתם עצמה, בלי שום לב כי הכחשתם היא מופת הויתם ואחרים מהם שכפרו במציאות האמת וכן על זה הדרך; כי מה אין להכחיש? אך מה שאין להבין ושאין הדעת סובלתו, הוא שבעל שכל יכחש דבר מפני זרותו, להניח אחר כך דבר זר ומשונה אלף פעמים ממנו. ועל דבר ירידת האל על ההר אומר, כי גם בזה דברה תורה כלשון בני אדם, ואף על פי שאמר הכתוב מפני אשר ירד עליו ה' באש, וירד ה' וכיוצא, אין כונתו להודיע כי האל בדמות אדם ירד ממש על ההר לדבר אל העם; חלילה לומר כן ואין צורך לחשבו, כי ירידת האל היא המראה הגדולה והנוראה עצמה, היא האש והקולות והברקים אשר על ידיהם גלה כבודו ר"ל יכלתו וכחו בלי תכלית לעיני בני ישראל, וכן בכל מקום שהכתוב אומר וירא ה', וירד ה',

ויעל ה', וכיוצא, אין הוראתו כי אם הגלות איזה מאורע משונה כמו השמעת קול מדבר והפסקתו, גלוי איזה מראה זר והעלמו בלבד; כי באמת מאורע כזה לא ימצא כי אם על ידי כח בלתי בעל תכלית שהוא כח האל, ועל כן ראוי לחשבו כגלוי האל ממש על ידי המאורעים הזרים והנפלאים ההם, וכן הוא אומר בפירוש כי לא ראיתם כל תמונה. כן אין צורך להניח הכרחיות הפה להשמיע קול דברים, כי מה הוא הקול היוצא מפינו כי אם תנועות האויר היוצא מן הרֵאָה דרך קנה הנשימה, ונענועי הנימים שבראשו על פי חוקים קבועים הידועים לנו על ידי חכמת הטבע וחכמת הנגינה? והלא על פי החוקים האלה עשו בני אדם כבר לא בלבד כלי נגון כי גם מכונות מדברות? ועתה אם כלי הדבור הכרחיים לאדם להשמיע בהם קולו ודבריו, מי לא יבין שאין מעצור לאל להניע האויר גם בלעדיהם, באופן שעל ידי התנועות ההן יולדו קולות ודברים, כיוצאים מפי האדם, והיו נשמעים גם להמון רב עד לבלי חוק, כי הרמת הקול איננה תלויה כי אם בכמות האויר הנע ובכחו נענועו, כמו שאנו שומעים ברוח נושבת. ועל ענן המראות הטבעיות כאש וברקים, אין לדבר, כי אין בדבר עצמו שום נס ופלא כי אם בשעת הויתו ובדרכה; כי אם נניח שברצון האל נתאספו בראש ההר עננים כבדים מלאים אלקטרות, מראות האש והקולות והברקים אינן כי אם תולדות אסיפות העננים ההם; ובארצותינו מראות טבעיות כאלה כל כך מצויות, שאין נער קטן נבעת מפניהם, אך בארצות ההן מציאותן יקרה מאד, ועל כן אין להתמיה אם בני ישראל אשר אולי לא ראו אותן מעולם, יראו וחרדו מהן, ובפרט כי בפתע פתאום באו ובראש ההר בלבד, ובפתע פתאם עפו אחרי תם המראה. מכל זה נוכל לשפוט במעמד הר סיני המסופר לנו בכל פרטיו ודקדוקיו, ואשר תעדנה בעדו, לא בלבד רבבות עם אשר עמדו לפניו וראוהו בעיניהן, כי גם קבלתו מדור דור בלי שנויים וספקות ובלי שיענו נגדו לא מקרים ולא ספורים, לא מופתים טבעיים ולא שכליים, הוא מאורע נורא ונשגב נכבד ונפלא בלתי מתנגד לשכלנו, ואין למכחישיו על מה שיסמוכו.

ועתה נטה אזנינו לשמוע מה יקשו לנו על הענין הזה המפקירים המאמינים בהוית האל, ובלתי מכחישים יכלתו ורצונו להראות לבני ישראל המראה הגדולה ההיא ולהשמיע להם דברותיו אבל מגמתם לסתור הויתה על דרך אחרת, בבקשם להוכיח בטולה מצד הכרחיותה ומצד יושר משפטי אל וצדקתם, ומיסדים טענותיהם לא על דתי הטבע, כי אם על דתי ההגיון, וזה החלם לאמר: אם החוקים האלה אשר גלה האל לבני ישראל היו הכרחיים לבני אדם, למען על פיהם יישרו את דרכם, מפני מה אחר האל להודיעם להם כאלפים שנה מיום ברוא אלהים אדם על הארץ? ואם בני אדם יכלו לעמוד כעשרים דורות בלי החוקים ההם, והיו ביניהם רשעים ונבלים עד אין מספר, אבל גם צדיקים תמימים וישרים בלבותם כחנוך ונח והאבות והאמהות, וכמה וכמה אחרים לרוב אשר לא נוכל לישא את שמותם על שפתינו כי לא ידענום, הלא יהיה זה מופת ברור וגלוי שאין שום הכרח

לבני אדם לנס כזה, לגלות להם חוקים בלתי הכרחיים אלה? ואמנם אם מה שגלה האל במעמד הר סיני היה דבר חדש מכל כל בלתי נודע לבני אדם עד היום ההוא, היתכן לבקש דין וחשבון מבני אדם שחיו לפניו על אשר לא שמרו מצית שלא היה ביכלתם לשמור כי לא שערון, ועל עברם בבלי דעת חוקים בלתי גלוים להם? ואם הדבר כן, מפני מה הביא האל את מי המבול לשחת כל בשר מפני רוע מעלליהם, והשחית את ערי הככר, וחַיב את עון האמורי, וענש כמה וכמה רשעים אחרים לפני ירידתו על הר סיני? ואם נודה שהאל הוא דיין אמת שופט צדק ואמת, ושאי אפשר ששופט כל הארץ לא יעשה משפט, מוכרחים אנו גם כן להניח שהוא ענש הדורות הראשונים מפני שידעו כי מעשיהם רעים, ובכל זאת בחרו בהם, בעוד שהיה בידם גם כן לעזוב דרך רשע וללכת בארחות יושר, כמו שראו בעיניהם מאיזה צדיקים וישרים שהיו ביניהם, וההנהה הזאת האמתית ובלתי מוכחשת, תבטל הכרחיות מעמד הר סיני. ומפני מה נאמין בדבר זר נורא ואיום כזה אם נודע לנו בבירור על ידי כח שכלנו והגיוננו שהוא אינו הכרחי ותועלתו גבוה? ועוד יוסיפו לטעון: אם היה רצון האל להודיע מצותיו לבני אדם, מפני מה לא השמיען להם תכף אחר המבול, למען לא יוסיפו לעשות עוד כמעשי אבותיהם, כל שכן כי בעת ההיא היתה כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים, וישבו כולם במקום אחד, והיו ביניהם אבות כל עמי הארץ, ואחר להשמיען רק לבני ישראל וכשהיו במדבר נפרדים מכל יתר יושבי תבל ושוכני ארץ? ומפני מה לא הוסיף האל להראות עוד לבני אדם במראה גדולה ובלתי מוכחשת, ליסד ולהזק בדורות הבאים האמונה במראה הנוראה הראשונה ההיא, ובכל המראות אחרות אשר היו לפניה ואשר באו אחריה בהגלות האל אל נביאיו? בלי ספק הטענות האלה אינן דברי הבל, ועל כן נואיל בעזר האל לתת להן תשובה ולהתירן, למען ישמעו המאמינים וישמחו, ויחזקו בלבם אמונתם ביושר משפטי האל ובצדקתם, ובאמתת מעמד הר סיני והכרחיותו ותועלתו לדורי דורות.

אם לא נשים מגמת מחקרנו זה כל המצות והחוקים שהאל צוה לעמו על ידי ראש נביאיו כי אם עשרת הדברים לבדם אשר שמעו בני ישראל מפי הגבורה, והוא מה שאנו רגילים לקרוא בשם „מתן תורה" אין להכחיש כי כולם היו כבר ידועים וגלוים בבירור לבני אדם קודם לכן. אפס כי המצות השכליות האלה הן על הרוב הפך ממה שנראה לנו כטובתנו וכתועלתנו, ועל כן יש מריבה תמידית בין החובות המוסריות ובין מה שהוא לפי ראות עינינו מועיל לנו כרגע, וגם נגד תאוותינו, ובני הדורות הראשונים אשר היו במדרגה היותר שפלה בסולם הנימוס והמוסר, עזבו, ואחר כך שכחו המצות האמתיות ההן, והלכו אחרי ההבל ויהבלו. ואחרי שחותם לא יכלו עוד לצייר בנפשם האל באחדותו ובתמימותו, רק חשבו שהוא עליון להם כמו שראו עצמם עליונים לבהמות ואלה עליונות לצמחים והצמחים עליונים לדוממים; והאמת הזאת יצאה להם מהתבוננותם בטבע, אשר הוא בלי ספק המעין הראשון והמתגבר לכל מדעי בני אדם ולכל מחקריהם ונסיונותיהם.

אך תחת למדם מהטבע רק מה שהוא טוב, והדריכם פעמיהם בדרכי הדעת וההשכלה, המה הטו אזן לתאוותם, והקנאה והשנאה והתחרות מצאו מקום בלבבם כבר מימי קדם, כי שחות דעתם ושפלות הכרתם הסיתום להכין לאל צורה וצלם, ואחר כך לירא מפני הצורות והצלמים עצמם ולחלק כבוד להם, וסוף סוף לעבוד הנבראים כמו השמש והירח והבהמות והצמחים; ובמה שנוגע אל המוסר, הלכו אחרי תאוותם בלי מתג ומעצור, וטבעו על זה במצולות הרשע עד לבלי חק. כי אף אם הטבע יורה לאדם באופנים רבים האמת והמשפט כאשר אמרנו, ויראה לו תועלתו וחובותיו, הוא ישים גם כן לפניו תמיד משלים בלתי הגונים, כמו שאנו רואים הכח החמרי ונעדר הדעת, מושל והולך בלי תת דין וחשבון על פעולותיו, כחיה זו הטורפת הבהמות הקטנות והחלשות ממנה, כסופה וכסערה המשחיתות יבול האדמה, כגלי הים הבולעים האניה, וכן על זה הדרך. ועוד יש להוסיף על זה, כי הטבע לא יוכל לשנות את תכונותיו ואת מראותיו, ושונה בהן תמיד ועל כן אין בכחן לעשות רושם גדול ולפעול פעולה עמוקה על התפתחות תכונות האדם ומדותיו. כי התמדת העניינים וחזרתם בלי שום הבדל ושנוי, לא תוכלנה לחדד השכל ולשננו, כי גם יטרפו הדעת ויביאוהו לידי שעמום, כמו שאנו רואים ברועים, באנשי השדה, בצוענים וכיוצא בהם, אשר אין להם חנוך אחר כי אם על ידי הטבע, ותאר חייהם תמיד שוה, ובמשך הזמן כח שכלם מתמעט ושח לעפר, ויהיו קשי ההבנה וחסרי לב עד מותם. על כן יש לשפוט על נימוס חברה אנושית מגודל רחוקה מדרכי הטבע, כי בני האדם החיים על פי דתיו, והם ערומים ואוכלים בשר חי, ואין להם לא משפחה ולא חברה, לא שופט ולא מושל, וכן על זה הדרך, הם נעדרי השכל והנימוס וכבהמות נדמו. אבל גם אם הדורות הראשונים חיו זמן רב במדרגה השפלה הזאת, ומצעד שלמותם התנהל לאט לרגל התהפכות דעתם, מכל מקום המדעים אשר אספו לא אבדו, והאמת אשר מצאו לא נכזבה, ונשמרו לנו עד היום הזה, כי בכל דור ודור קמו אנשי אמת יחידי סגולה בעלי שכל ורחבי לב אשר נצרו בלבם האמונה באחדות האל בישרה ובטהרה, ושמו המצות השכליות למגמת כל פעל ידיהם, ולא חשכו עצמם מלרדוף אחריהן נגד המון העם אשר השליכון אחרי גום, ועל זה הדרך המצות השכליות ההן לא בלבד לא נשכחו, כי גם נפוצו במשך הזמן על פני כל הארץ. ושמירת דרכי המוסר הוא דבר יותר קל וטבעי מהאמונה באחדות האל, אעפ"י שזו היא עיקרה. ועל כן לא השחית האל את דור המבול מפני עבודתם את האלילים, כי אם מפני שהשחית כל בשר את דרכו על הארץ, רוצה לומר שעזבו המצות השכליות הנודעות כבר לדורות אשר היו לפניהם, ועשו להפך ממעשיהם. וכן לא אמר האל לנח בא אתה וכל ביתך אל התבה כי אתם האמנתם בי, אך מפני כי אותך ראיתי צדיק, אעפ"י שאין ספק כי בצדקתו זאת, נכללת גם אמונתו באחדות האל, אשר היא שרש ועיקר כל צדקת האדם עלי ארץ. ואף אם נניח שנח ובני ביתו לא היו צדיקים גמורים, ומה שהכתוב אומר עליו, איש צדיק

תמים היה בדורותיו, כונתו שאולי בדור אחר טוב ממנו זכותו לא היתה כדאי להגן בעדו (עיין בראשית רבה, על פסוק זה פרשה ל׳), מ״מ צריכים אנו להודות, שאם כל בני דורו היו הגונים כמוהו לא היו חייבים השחתה על ידי המבול. וצדקת נח נתקיימה בפרט בשני בניו שם ויפת וצאצאיהם, ותלך הלוך וגדל, ותהי במשך הזמן ירושת כל האנשים הטובים וההגונים בקרב כל עמי הארץ. יוצא מזה כי גם בני ישראל בהיותם לגוי, כבר ידעו המצות השכליות ההן, אשר בתוכן נכללו גם האמורות בעשרת הדברים שנגלו להם על הר סיני אחרי צאתם ממצרים, ושאין במעמד הר סיני דבר חדש, רוצה לומר מצות שכח השכל האנושי לא מצא כבר מאליו, אף על פי שלא היו עדיין בעת ההיא, מה שאינן עוד היום, ירושת כל בני אדם, כי אם חלקת היותר הגונים ומנומסים בהם, ושהמראה הגדולה והנפלאה ההיא לא היתה מצד האל, כי אם קיום וחזוק נורא ומפורסם אמתת מה שרק צאצאי משפחה אחת (בני שם) נצרו באהבה ובקנאה גדולה על ענין האמונות והדעות, ומה שרבים מבני אדם חשבו ופעלו מאז על ענין המדות והמעשים. ואמנם אם רוב בני אדם היו הולכים אחרי עצות השכל והדעת אשר חלק להם האל בהבראם, ואחרי מופתי הטבע הנכונים אשר ראו בעיניהם, לא היו משחיתים את דרכם כאשר עשו, ולא היו מראים בזה, כי לא הבינו להשתמש באמצעים אשר להם נתנו לעלות על ידם בסולם השלמות, ואין ספק כי לא בלבד לא היו גורמים השחתת העולם על ידי המבול, ההכרחית מפני שרובם ככולם טבעו ביון התאוות הבהמיות והמדות הרעות, כי גם אולי לא מצאה מקום המראה הגדולה, אשר על ידה נתקיימו ונתחזקו מפי האל המצות המוסריות אשר כבר מצאו בני אדם בשכלם, ורבים מהם הוציאו מכח אל הפעל, אעפ״י שמעשיהם ומחשבותיהם היו הפך ממה שעשו ושחשבו כל שאר בני דורם. ואם הוית איזה אנשי חיל הגונים וישרים בלבותם בכל דור ודור, היתה מצד אחד מופת ברור שכחות השכל האנושי היו כדאי להמציא לו האמת והדרך הישרה שיבור לו האדם להגיע אל מטרת הויתו עלי ארץ, כי גם אחרי מתן תורה לא קמו לרוב צדיקים גמורים כאבות שהיו לפניו, מצד אחר הדורות היו הולכים ומתדלדלים, וישח אדם וישפל איש ורבו שוקדי און, והשחתת דרך רובם והרעת מצב המוסר מיום ליום לא נתנו עוד מקום לקוות שסוף סוף הרשעים המרובים יקחו מוסר מהצדיקים המעטים וישיבו דרכיהם, כי אם ליראה כי חמס הרשעים יצליח להפוך לרע כל איש ואיש, עד כי המצות השכליות אשר כבר נמצאו וגם הורגלו בהן מקצת בני אדם, תשתכחנה מהם מכל וכל, וזה היה באמת מצב דור המבול, אשר בו הולכי תמים ופועלי צדק נתמעטו כל כך, עד שלא היו בכל העולם כולו כי אם איש אחד ובני משפחתו, אשר שמרו דרכי האל, רוצה לומר המצות השכליות אשר עליהן דברנו למעלה, וכל יתר בני אדם השחיתו את דרכם והתעיבו את מעשיהם, ועל כן באה עליהם עת פקודתם, וימחו מעל פני האדמה. ובצדק ובמשפט בא עליהם העונש הקשה ההוא, כי בני מות היו, על עזבם הדרך הישרה אשר הגיד

להם לבם הנתן להם לדעת, ואשר הלכו בה בני דורם הנכבדים בעבור ישרם ותמימות לבם, וההגונים וראוים על כן להיות להם למופת.

ולהוכיח עתה מה שאמרנו למעלה על עשרת הדברים שהיו כבר ידועים נחלקם לשלשה ראשים: הראשון כולל שלשת הדברים הראשונים ונוגע לחובות שבין אדם למקום; הראש השני הוא הדבור הרביעי לבדו המוסב לחובות האדם בינו לבין עצמו ובין בני משפחתו; החלק השלישי כולל ששת הדברים האחרונים הנוגעים לחובות שבין אדם לחברו; והראשון מאלה נקשר עם מה שלפניו, כי גם הוא מדבר על חובות האדם תוך משפחתו, בעוד כי הבאים אחריו רומזים כולם לחובות המוטלים עלינו נגד כל בני אדם; ונראה מזה כי מגמת חיי האדם על הארץ, היא האמונה באחדות האל ובכל יתר מדותיו הנפלאות התמימות והרוממות, קנין כל הדעות הנכונות והמדות הישרות, וכשרון המעשים; ובדבר הזה הסכימו כל החכמים וכל הפילוסופים שבכל דור ודור, כי רק על הדרך הישרה הזאת אפשר לאדם להתקרב לאט לאט במה שיש בכחו, אל המעלה היותר נשאה על סולם השלמות, ולהדמות אל בוראו כמו שאמרו רז"ל על פסוק והלכת בדרכיו; ואמנם אין להשיג בלתה האשר האמתי בין בעולם הזה בין בעולם הבא. ונתחיל עתה לדבר על שלשת הדברים הראשונים הנוגעים לחובות שבין אדם למקום, ונאמר שהדבור הראשון איננה מצוה ולא חק, לא עשה ולא תעשה, כי אם התחלה וראש שער ומבוא לדברים האחרים הבאים אחריו, כי על ידו האל מזכיר לבני ישראל חכמתו ויכלתו הבלתי בעל תכלית, אשר הראה להם כאילו אומר להם, על ידי כל מה שעשיתי לתועלתכם בהוציאי אתכם ממצרים, כי אני המוציא הוא המדבר אליכם, הראיתי לכם שאני אלוה כל בשר בכלל ואלהיכם בפרט, והאותות והמופתים אשר ראו עיניכם, יכריחו אתכם להכיר את עוצם גדולתי, ולקיים התורה והמצות אשר אגידה לכם. ובאמת אחרי המופתים הגדולים אשר ראו בני ישראל במצרים ועל הים, לא היה בהם שום ספק עוד שהתבמה הנוראה והעליונה המשגחת עליהם ואשר עליהם פעלה כל זאת, הוכל גם כן להבחין בבירור בין טוב לרע, ולהורות להם הדרך אשר ילכו בה, עד כי יוכלו להאמין בעינים עצומות ביושר ובטובת כל מה שיצוה להם האל לעשות או שיזהירם להתרחק ממנו, לבלתי יצטרכו עוד לפסוח על שתי הסעפים, כי גם אם אנשים אחדים אנשי סגולה מצאו כבר האמת על יסודי האמונה והמוסר ועקריהם, מכל מקום כלליהם לא נודעו כי אם למתי מספר, ולא להמון העם אשר הם חיים בקרבו, ועל איזה מהכללים האלה גם יודעיהם לא חשבו בהחלט גמור שהאמת אתם, אם מפני שחסרה להם האמונה והבטחון באנשים אשר הגידו והודיעו להם המוסרים ההם, אם מפני שראו בעיניהם כי רוב בני דורם לא אבו להטות להם אזנם ולקחת את מוסרם ובזו את כלליהם ופעלו נגדם. — אחרי ההתחלה והמבוא הזה האל מעיד בבני ישראל שלא יהיה להם אלהים אחרים על פניו, רוצה לומר הוא מעיד להם שהאמונה באחדותו הבאה להם מורשה מאבותיהם, היא לברה אמת,

ולא עבודת השמש והכוכבים והבהמות ויתר האלילים אשר עבדו המצריים והעמים האחרים אשר בני ישראל שכנו בתוכם, אף על פי שהעמים האלה היו גבורי כח וגדולים ועצומים מאד וגם מצליחים בדרכי הנימוס, בעוד כי בני ישראל היו לנגדם מתי מספר, רפים וחלשים מאד, ועדיין לא היו לגוי. האמונה הזאת ביחידות האל ובאחדותו היתה כבר ידועה מיום ברוא אלהים אדם על הארץ כאשר הוכחנו, ולא היה דור מיום הבריאה והלאה, אשר לא היו בו אנשי אמת המאמינים באמונה שלמה באחדות האל וביחודו, ואשר נפשם קצה בעבודת האלילים; אך במשך הזמן טבעו הדורות בין כל התועבות ורוב בני האדם שכחו אל בוראם, ותהי האמונה הזאת נחלת אבותינו וסגולתם, כי החזיקו בה והורו אותה לעיני השמש, נגד כל העמים אשר סביבותיהם, ושעבדו בימים ההם אלהים אחרים והשתחוו להם. אך אמונת האבות היתה כל כך שלמה, כי גם הצדיקים התמימים אשר קמו תוך בני ישראל אחר מתן תורה, כמשה ואהרן והנביאים כולם, לא יכלו להתגבר עליהם בדבר הזה, ואין צורך להאריך בזה, כי הוא דבר גלוי וידוע. הצווים הבאים אחר כך לא תעשה לך פסל וכו' אינם כי אם תולדות הצווי הקודם, ואין ספק שכבר האבות ובני משפחתם שמרום, ופרשו עצמם מעשות להם פסל ומסכה ומלהניחם אצלם, וכן אמר יעקב לבניו אחרי הכותם את יושבי עיר שכם, הסירו את אלהי הנכר אשר בקרבכם, והמה פסילי ואלילי זהב וכסף אשר בזזו בשכם, וגם רחל בעזבה את בית אביה גנבה את התרפים אשר ללבן, כי אולי נפשה חשקה בהם, או חשבה שיגינו בעדה, או גם כן מפחדה שיגידו לאביה כי יעקב וכל משפחתו נחבאו לברוח, אך לא הגידה דבר זה ליעקב בדעתה כי בשמעו יניא אותה מלעשותו, או יגער בה אם מפני הגנבה אם מפני האמונה. ואמנם האמונה באחדות האל כוללת גם אמונת תמימותו, ושאינו גוף, ודוחה האפשרות להגבילו ולתת לו צלם וצורה, וכל שכן לערוך לו דמות, כאשר הסכילו לעשות אחרי כן בני ישראל ואמרו לעגל אלה אלהיך ישראל. כמו שנראה שעשה גם מיכה וגם ירבעם כי גם הוא אמר על שני עגלי זהב אשר העמיד בגבולות ארצו, הנה אלהיך ישראל. ואף כי זו איננה „עבודת אלילים" ממש, כי אם „עבודת צלמים" מכל מקום כפשע בין זו לזו, ואנחנו רואים עתה בעינינו, כי גם הנוצרים עובדים יום יום מעבודת הצלמים לעבודת אלילים, ביחסם הפעלת נסים ונפלאות לא לנמצא המצויר ע"י צלם, כי אם לצלם עצמו, ולכן הולכים ממדינה למדינה וגם מעבר לים לעבוד איזה צלם עושה פלא, בעוד כי הנמצא המצויר בו הוא נעבד בכל בתי תפלתם, ואין ספק כי זאת היא עבודת אלילים באמת. סוף הדבור הזה, כי אנכי ה' אלהיך וכו', איננו כי אם תוכחה לאיים השומעים לבלתי יזידו לעבור על הצווי הקודם בכלל ובפרט, כי הוא יסוד האמונה ועיקרה.

מהאמונה הזאת באחדות האל ובתמימות כל מדותיו תצא ג"כ היראה ברומטותו; והיראה הזאת לא תוכל להרשותנו לכרותו לעד על כל דבר שהוא שוא ושקר. ועל כן אנו רואים כי גם עובדי אלילים להראות אל גלוליהם יראת רוממותם, קראום לעדים כאשר כרתו ברית או נשבעו שבועה,

לתת על ידי זה חזוק ואמונה לדבריהם. כן עשו מלכי פלשתים בכרתם ברית עם אברהם ועם יצחק, כן עשה אברהם בשלחו את עבדו לקחת אשה לבנו, כן נשבעו יעקב ולבן וקראי אלהי אבותיהם לעדים, וכמה משלים עוד יש מזה בתורה קודם מעמד הר סיני, ויוצא מהם כי כבר מימי קדם קדמתה חשבו גם עובדי עבודה זרה לעון פלילי לישא את שם אלהיהם לשוא ולשקר. ונוסיף לומר כי יש מפרשים שנותנים לדבור זה הוראה אחרת, והיא שלא לקרוא בשם אל מה שהוא שוא ושקר ר"ל האלילים, אך אם הדבר כן לא יהיה הדבור השלישי כי אם כפל ומשנה מה שכבר נכלל בקודם.

הדבור הרביעי הוא מסב אל חובתנו להשלים את עצמנו בין מצד גופנו בין מצד נפשנו, כי בנוחנו יום אחד בשבוע, נחדש כחותינו מעת לעת, לבלתי בלותם מכל כל בלי מגמה אחרת כי אם לרדוף אחרי הבצע להרבות ממוננו, ונבקש ג"כ להשלים ולחזק כחות נפשנו בתפלות ובלמודים ובמעשים טובים, ובכל מה שהוא ראוי לעזרנו בקנין המדות הטובות והישרות, כי זה פרי כל קדושת שבת וימים טובים, והחובה מוטלת עלינו לא בלבד לדרוש הטובות האלה לנו, כי גם להנחילן לכל בני ביתנו, וגם למשועבדים לנו, ובמה שנוגע אל הגוף, גם לבהמותנו.

אמנם אף אם נוכל לשער שגם אבותינו ובני משפחתם ועבדיהם חדלו ממלאכתם פעם בשבוע, כי כן הוא אומר וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים אשר שם נתנו עליך עבודה קשה בלי מרגוע, ושם נסית כמה נצרך לאיש הפסק ממלאכתו לפרקים, כי כבדה עליו עד מאד העבודה התמידית, אין בידינו להוכיח בראיות נוצחיות שהדבר כן, אבל גם בלי החזיק בהנחה הזאת נוכיח בבירור כי גם הצווי הזה איננו דבר חדש, ושהיה נודע לכל הפחות לבני ישראל קודם מתן תורה אעפ"י שהוא מצוה שכלית שאולי אין לומר עליה שאף אם לא הודיעה האל לבני אדם, היו בלי ספק מוצאים ישרה והכרחיותה מעצמם, כי הפך מזה רואים אנו עתה בעינינו לדאבון נפשנו, המון העם רומסים ברגליהם המצוה היקרה הזאת, ורודפים ברב עוז ותעצומות אחרי ההבל, ואינם שומרים לא שבת ולא מועד, רק נוטים כולם אחרי הבצע, ובתי אל המטון עינימו. ואמנם אפס כמה שנוכל לומר על הדבור הרביעי הזה, עם כל חשיבותו ורב ערכו, שאפילו אם לא היה כבר נודע לעם, בעוד שהדברים האחרים היו כבר ידועים לו לא היתה נצרכה מראה גדולה ונוראה כל כך לצוות אותו בלבד כי היה כדאי להודיעו אל העם על ידי משה ככל שאר המצות והחוקים הנוגעים אל מועדי קודש, וכמו שנכפל אחר כך כמה פעמים, יש להוכיח בבירור כי מצות השבת היתה בעליל ידועה לעם קודם מעמד הר סיני, כי הזהרו בה בני ישראל כבר במרה בירידת המן, באמור משה אל העם כי שבת היום להי, ששת ימים תלקטוהו וביום השביעי שבת לא יהיה בו. וכבר ממה שבני ישראל, בלי שום הזהרה וצווי מצד משה, לקטו מעצמם ביום הששי לחם משנה, שני העומר לגלגלת, נראה ששמירת השבת בלי עשות בו מלאכה לא היתה להם דבר חדש, שאם לא כן איך עלה ברעתם ללקוט לחם משנה למען לא

יצטרכו ללקוט ביום השביעי? ועוד נוסיף לומר שאם עד היום ההוא לא ידעו בני ישראל ולא שמעו מקדושת השבת, איך אמר להם משה בפתע פתאם, הוא אשר דבר ה' שבתון שבת קדש לה' מחר! למי דבר על המצוה הזאת? ואחר כך הוא אומר ראו כי ה' נתן לכם השבת, מתי נתן? ואם נאמר שזיא כבר רמוזה במה שאמר האל למשה והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו והיה להם משנה, ושמשה שכח להודיע הפרט הזה אל העם, (וזו היא ג"כ השערת בעלי התוספות, עיין שבת פ"ז עמוד ב' בשולי היריעה) ולכן אמר, הוא הדבר אשר דבר ה', כשהגידו לו שהעם לקט לעצמו לחם משנה; אפשר שמצוה גדולה וחשובה כזאת, אשר היתה כדאי למצוא אחר כך מקום בין עשר הדברים תנתן בלבד על ידי רמז, ושמצווי האל ללקוט לחם משנה ביום השביעי, יקראהו משה שבתון שבת קדש לה', ויצוה לעם לשבות בו? מ"מ אם שנניח ההשערה שהשביתה מכל מלאכה ביום השבת היתה כבר ידועה מקודם לבני ישראל, כמו שיוצא ממה שאמרנו, אם שנאמר שנתנה להם פעם ראשונה בירידת המן, לא היה עוד הצווי דבר חדש כשנתן לעם על הר סיני; ואי אפשר לומר שאולי היתה ירידת המן אחרי מתן תורה, וכי אין מוקדם ומאוחר בתורה, כי ירידת המן מצאה מקום בין אלים ובין סיני בחמשה עשר יום לחודש השני, ומתן תורה על הר סיני בחודש השלישי. ואין להרהר אחר מה שנזכרה מצות שבת בפרשת ויכלו בסיפור הבריאה, כי כן עשה משה בתקנו את ספרו, לחבב המצוה לקוראים ולכתבה על לוח לבם. יוצא מזה שגם צווי קדושת השבת לא היה דבר חדש לבני ישראל בשעת מתן תורה.

ונבוא עתה לדבור החמישי הכולל מצות כבוד אב ואם, והוא המעביר לחובות שבין אדם לחברו, כי חברי האדם היותר קרובים אליו הם בלי ספק בני משפחתו, ואם הדבור הרביעי רומז לחובות ההורים נגד בניהם, בצותו אותם לתת להם מנוחה ביום השבת והוא צווי הנוטה כמו שאמרנו למעלה, להחלפת כחות הגוף ולהשלמת כחות הנפש, וזו היא מגמת כל חיי האדם; הדבור החמישי מצוה לבנים לכבד הוריהם. ויען כי החובה הזאת מוטלת גם על הקטנים, אשר רצונם אין עוד שלם וחזק כל כך לעשות מה שהוא טוב רק מפני שהוא טוב, שלא על מנת לקבל פרס כמו שהיא חובתנו באמת, על כן הוסיף הכתוב שכר הבנים המכבדים הוריהם והוא אריכות ימיהם, אשר ממנו נלמד עונש הבלתי מכבדים אב ואם המתים בלא עתם, אם על ידי אדם, כי המקלל אביו ואמו מות יומת, אם על ידי שמים; ואין ספק כי השכר והעונש הזה, אינם מוסבים לכל איש ואיש בפרט, כי גם לאומה בכלל, כי על ידי כבוד אב ואם יתחזק קשר האהבה והשלום בין כל בני משפחה ומשפחה, ובדרך הזה גם הצלחת האומה תרבה ותתחזק והראיה תיבות על האדמה וגו'). וחובות ההורים לבניהם די להם ברמז, כי אהבת אב ואם ליוצאי חלציהם הוא דבר בלתי נעדר, ומצוי גם אצל הבהמות, ובפרט אהבת האם לפרי בטנה, אשר הוא היותר עמוק ויקיר בין כל רגשי לב בני אדם, ובצדק אמרו אב ואם דים למאה בנים, אבל אלף בנים אינם כדאי

לאב אחד ולאם אחת, מה שאין כן באהבת הבנים ויראתם להוריהם, אשר על כן נתן האל לצווי זה מקום בין עשרת הדברים ונכפל פעמים אחדות כי מציאותו גדולה ועיקרית מאד בהיותה יסוד המשפחה, אשר היא יסוד החברה האנושית. וגם העיקר המוסרי הזה היה בלי ספק גלוי וידוע ומלומד לדורות הראשונים, וראיה לדבר קללת נח את חם אשר הקל ופגע בכבודו, וברכתו את שני בניו האחרים אשר התנהגו כהוגן נגד אביהם וכבדוהו. ואעפ"י שהדבר הזה הוא ברור כצהרים, לא אוכל להתאפק להביא עוד איזה משלים אחרים לחזקו ולאמצו. יצחק אבינו אשר לא היה ביום העקדה כל כך קטן כמו שהמון העם רגילים לחשוב, לא חשך עצמו ממות לשמוע בקול אביו המכין עצמו להעלותו לעולה; ואם תאמר שרעת יצחק היתה לעשות רצון האל ולשמוע בקולו, אשיבך כי לא אליו דבר ה' כי אם לאברהם ואם הבן האמין לדברי אביו בעינים עצומות בדבר הנוגע להויתו, הלוא זו ראיה ברורה על כבדו אותו? עשו שומע בשמחה רבה בקול אביו המצוה לו ללכת לצוד לו ציד להביא, ובוכה ברמעות שליש בשמעו שאביו ברך את יצחק, והולך אחר כך לקחת לו אשה אחרת על נשיו, כי רעות בנות כנען בעיני יצחק אביו; יעקב שומע בקול אמו היועצות אותו לבוא נגד רצונו אל אביו לקחת את ברכתו, ואחר כך ללכת פדנה ארם מפני עשו אחיו; יוסף שומע בקול אביו המשלחו לראות את שלום אחיו כעבד, אעפ"י שידע שנאתם לו; ומדברי יהודה לאביו בכנען וליוסף במצרים, ומכל הכבוד אשר חלק יוסף לאביו ברדתו למצרים, ומטה שהלך לקברו בארץ כנען, ומכמה וכמה משלים אחרים, נראה כאמת ברורה וגמורה כי גם לדורות הראשונים היתה המצוה הזאת ידועה ומלומדה.

ונתבונן עתה על הדבור הששי ועל השביעי ועל השמיני המוסבים לכל מה שנוגע ליסוד מציאות האדם והחברה האנושית והוא החיים והשלום והכבוד. הדבור הששי מצוה עלינו שלא לאבד שום אדם, וגם לא את עצמנו לדעת, כי לא נאמר לא תרצח את חברך, כי אם לא תרצח סתם, רוצה לומר לא תאבד שום אדם לדעת, אם כן גם לא את עצמך. השביעי אוסר לנו כל מיני זנונים בכלל ועם אשת איש בפרט, כי לא מצאנו שם ניאופים בכל התורה כולה כי אם על אשת איש (ויקרא כ' י') ויען כי אשתו של אדם היא חלק מחייו ומהויתו, כמו שכבר אמר הכתוב והיו לבשר אחד, בא הצווי הזה תכף אחר לא תרצח, כי המסית אשת חברו ובא עליה, נוטל חלק מחייו, ועוכר שלום ביתו אשר הוא טובתו היותר גדולה ויקרה, כי אשת חיקו היא רעיתו וחברתו הנאמנה, ובלעדיה אין לו שמחה, וכל שלותו נכזבה; ועל ידי ניאופיה, האשה מביאה אל תוך ביתה בני זנונים שאין להם חלק ונחלה עם יתר בניה אשר זרע אמת המה ועל ידי זה גם נכסי איש נזקים, וכבודו נתן לאחר, והיה למשל ולשנינה תוך כל בני עמו; אם כן בצדק בא הצווי הזה בין לא תרצח ולא תגנב, כי אשתו של אדם לא בלבד היא חלק מחייו כי גם כבודו ונכסיו תלוים בה. הצווי השמיני מזהיר אותנו לבלתי הקנות לעצמנו נכסי שום אדם נגד רצונו או

בלי דעתו, בין בחזקה בין במרמה בין בכל אופן שיהיה, כי כל מה שאיש אחד קנה לו ואחז בו, הוא קנינו ואחוזתו. ואין איש אחר רשאי לשוללו ממנו, ודיני הקנין והאחוזה הם בלי ספק יסוד החברה האנושית, כי אם יהיו נבסי איש וממונו תלואים לו מנגד, לא ייעף ולא ייגע להרבותם, ולא ירהיבהו מאומה להיות עמל תחת השמש, ועי"ז זה מצער שלמותו יאחר, גם אם לא ישבת מכל כל אבל אם חייו ושלום ביתו כבודו וממונו יהיו בטוחים מכל צד ומכל נזק, אז יוכל כל איש ואיש לעמול ולעבוד בטוב לב ובזריזות כי האמת והשלום ימשלו בארץ, ועל פי הענינים האלה גם מעמד החברה ישגה ויפרוץ. ואין ספק שכל מה שנכלל בשלשת הדברים האלה היה כבר נודע לבני אדם מראשית הויתם כי קין נענש על הרגו את הבל אחיו ופרעה בקש להרוג את משה על אשר הרג את המצרי, ודי לנו להעיד כי האל בעצמו הזהיר לבני נח לאמר, שופך דם האדם באדם דמו ישפך מאמר הכולל לא האסור בלבד כי גם עונשו; וגם הניאוף היה דבר נבזה ונמאס כי כן ראינו ביהודה שבשמעו ניאופי תמר, אשר הוגדו לו לאמר זנתה תמר כלתך וגם הנה הרה לזנונים, שזו היא הראיה הברורה על עונה, לא אחר להרוץ ענשה היותר קשה, באמרו הוציאוה ותשרף; ומפני מה הגיד לנו הכתוב עליו, שאחרי הכירו צדקתה, לא הוסיף עוד לדעתה? הלוא מפני שהיא ככלתו אסורה לו מצד המוסר וגם אולי מצד הדין כי לפי הנראה כבר נתנו על הענין הזה דת ודין כמו שנוכל לשער מזכות תמר להנתן לאחי אישה, והיא מצות היבום אשר נתנה אחר כך לבני ישראל בכל פרטיה על ידי משה. האלהים מגיד לאבימלך שהוא בן מות על שרה אשר לקח והיא בעולת בעל, והוא משיב לו הגוי גם צדיק תהרוג? ובזה מודה אבימלך שאם היה לוקח לו אשה בדעתו שהיא בעולת בעל, לו משפט מות, והצווי לא תנאף נאמר בדקדוק על הדבר הזה. בני יעקב הבו את עיר שכם על אשר טמאו את אחותם כי נבלה עשה שכם בישראל לשכב את בת יעקב וכן לא יעשה, וכשחרה בם אף אביהם על זה, ענו לו הכזונה יעשה את אחותנו; היש ראיה ברורה מזאת על חובת כיבוד הבתולות? יוסף מאן לשכב עם אשת אדוניו ואומר לה, איך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלהים; ויעקב מוכיח לפני מותו לראובן על עונו שחלל יצועיו. ומי לא יניח על פי הדברים האלה שצווי לא תנאף היה כבר נודע ומלומד לפני מתן תורה? ואף על פי שלא יוכל ליפול בלב איש ההשגרה שאיסור הגנבה לא היה נודע לדורות הראשונים ושבעת ההיא לא היה חרפה בזויה ועון גדול לאיש לשלוח ידו במלאכת רעהו, נואיל עם כל זה לחזק ההנחה הזאת על ידי מופתים בלתי מסופקים. כשהלך יעקב מעם לבן, גנבה רחל את התרפים אשר לאביה, אך הובישה להודיע עונה גם לאישה, וכשבא לבן ואמר לחתנו למה גנבת את אלהי, יעקב, אשר לא ענה ללבן דבר על כל תלונותיו, כי מה שאמר אליו עד עתה היה אמת, נעצב מאד על כי נתנו לבן כגנב, ואמר לו עם אשר תמצא את אלהיך לא יחיה, הכר לך מה עמדי וקח לך; הלוא נראה בבירור מזה כי הגנבה לעון גדול נחשבה,

לא בלבד לעיני יעקב כי גם לעיני לבן ? וכאשר יצא לבן מאהל רחל בלי מצא את התרפים, כי היא צפנתם, החל יעקב לריב עם לבן, כי חרה לו עד מאד שחותנו יהשבהו לגנב. כאשר שלח יוסף את אשר על ביתו לרדוף אחרי אחיו ולהוכיחם שגנבו ממנו את גביעו גביע הכסף המונח באמתחת בנימין, ענו קול אחד ואמרו, חלילה לעבדיך מעשות כדבר הזה, ואיך נגנב מבית אדוניך כסף או זהב ? אשר ימצא אתו מעבדיך ומת, בדקדוק כדברי יעקב ללבן. היוכלו לאמר לו כדברים האלה, אם לא היה אצלם אמת ברורה וגמורה שעון פלילי הוא לאדם לקחת לו ממון רעהו, ושלא היה אפשר שאחד מהם יביא עליו חטאה גדולה כזאת ? מן המשלים האלה נראה בבירור שגם כל האיסורים הנכללים בשלשת הדבורים האלה היו כבר ידועים ומלומדים לדורות כאשר אמרנו.

הדבור התשיעי אוסר לענות עד שקר, כי האדם נזוק בכבודו ובממונו אם ייחסו לו מעשים אשר לא עשה, או אם ישיתו עליו חטאת אשר לא חטא, ואין ספק שגם האיסור הזה נודע לדורות שקודם מתן תורה, וגם אם אין אנו יכולים להביא על זה מופתים גלוים על ידי איזה מעשה, נוכל להבינו בנקל מתוך דברים אחרים. כבר העירותי למעלה על מריבת יעקב בלבן אשר חשבו לגנב, ועתה נתבונן עוד על המאורע הזה ונחשבהו מצד אחר, התרפים נגנבו באמת מבית לבן, אשר בחשבו כי יעקב גנבם, בצדק הוכיחו על זה בסוף כל שאר תלונותיו, להודיע לו כי הדבר הזה הוא הקשה מכולן, שאם הצליח לבן להוכיח שיעקב גנב ממנו את התרפים, הרשות נתנה לו להניח גם כן שגנב ממנו גם דברים אחרים. אבל ליעקב שלא ידע עון רחל, נראו דברי לבן כעדות שקר עליו, על כן חרה אפו עליהם; ולבן בהבינו שגרע הרבה מכבוד יעקב, בקש להצדיק עדותו, ומשש בכל כלי יעקב למצוא את התרפים, ובראותו כי אינם, הבין כי שקר ענה ביעקב, ועל כן לא היה בו כח לענות לו שום דבר על כל תוכחותיו, וכשכלה יעקב לדבר, אמר לו תכף ומיד לכה נכרתה ברית אני ואתה. נראה מזה כי לבן הכיר את עותתו נגד יעקב בכלל, ובשקר אשר ענה בו בפרט, וקצף יעקב נגד לבן, וחפץ לבן לשכך חמתו, הנה הנם ראיה ברורה כי זה וזה חשבו עדות שקר לעון פלילי — כשראה יוסף את אחיו והכירם ובנימין אין ביניהם, חשב שאולי עשו לבנימין כאשר עשו לו, כי בדין אמר בדעתו, שאחרי העלמו, נפש אביו תתקשר בנפש בנימין, ושאהבתו לו תרב מאהבת כל יתר בניו, ועל כן לא האמין בדברי אחיו אשר אמרו לו הקטן את אבינו היום, וחפץ לראותו בעיניו, ונתנם כמרגלים את הארץ, ובזה ענה בם עדות שקר, ועל כן אמר הכתוב וידבר יוסף אתם קשות, וגם הם אמרו אל אביהם דבר האיש אדני הארץ אתנו קשות ויתן אתנו כמרגלים את הארץ, נראה מזה כי דבר קשה הוא לאיש לשמוע שמעידים עדות שקר עליו; ואם לא היה שאחי יוסף יראו מפניו, כי זרים היו בארץ נכריה אין ספק שהיו עונים לו גם הם בדרך קשה על אשר גרע מכבודם, בתתו אותם כמרגלים, כמו שהודיעו אחר כך תוקף קצפם לאיש הנשלח אחריהם לבקש מאתם

הגביע, והוא שקר ענה בם באמרו להם שגנבוהו, וענו לו איך נגנב מבית אדניך כסף או זהב אשר אין לנו צורך בהם, כי גם הכסף שמצאנו באמתחותינו השיבונו אליך. אבל המשל היותר ברור על עדות שקר הוא מה שאמרה אשת פוטיפר לאישה על יוסף בא אלי העבד העברי לשכב עמי; ומי לא יניח שאם ידע אישה כי שקר .ענתה ביוסף, היה מעניש אותה ומעכב אתו את יוסף, אשר בגללו ברך ה' את בית המצרי? ואפשר לומר ג"כ שהבין פוטיפר כי שקר ענתה אשתו ביוסף, כי עזיבת הבגד איננה ראיה ניצחת על אמתת דבריה, אבל לא חפץ להצדיק עבדו נגד אשתו שאולי חשק בה, או היתה בת אחד מאצילי הארץ ועל כן הראה עצמו כמאמין בדבריה ונתן את יוסף במשמר. ומה שאמר יוסף לרב הטבחים וגם פה לא עשיתי מאומה, ולא בלבד לא עשה מאומה ממה שיוכל להצדיק ענשו, כי גם שמר נפשו מעון פלילי, נראה בבירור חומר עדות שקר המביא יסורים על איש צדיק, ואיך נוכל להניח שלא היה נחשב לעון כבר בימים ההם מעשה הגורם רעה לאיש צדיק? והלא כבר אמר אברהם אבינו לאל, בבקשו רחמים ממנו על ערי הככר, האף תספה צדיק עם רשע! מכל מה שאמרנו נוכל לשפוט שגם עדות שקר, אף על פי שאין בידנו להביא איזה מעשה המורה ענשו בבירור, נחשב לדבר מתועב ובזוי כמה דורות קודם מתן תורה, ושגם הראשונים ידעו והבינו שאיש נאמן וצדיק לא יעשה מעשים מאוסים ומתועבים כאלה, וכן אמר אבימלך לאברהם מעשים אשר לא יעשו עשית עמדי, כי באמת כעדות שקר ענה אברהם באבימלך ובעמו בחשבו כי אין יראת אלהים במקום ההוא ושיהרגוהו על דבר אשתו בעוד שלא היתה הדבר כן.

הדבור העשירי אוסר לאדם לחמוד כל אשר לרעהו, והוא יסוד ושורש לכל הקודמים, ומפני עקריותו וגודל חשיבותו מצא מקום אחריהם כחותם ואחרית לכולם. ואמנם החמדה (והתבה הבאה ממקור חם מורה חזקה וקשיותה) היא המולדת רוב העונות והחטאות, כי ההולך אחר חמדותיו ומבקש למלאותם, בא בנקלה להיות נואף ורוצח, גונב וחומס לכל, וגם לאביו ולאמו, נושא שם ה' לשקר, מעל ובוצע בצע, ועונה עדות שקר באחיו להעמים עליהם משא עונותיו, ואין צורך לומר שאיש כזה איננו יכול לעבוד את האלהים, כי יצרו הרע הוא אלהיו אשר הוא עובד, ולו הוא משתחוה, ובלי ספק יפול ברשתו מכל כל, ונפשו לא תנצל מרדת במעמקי מצולות ים הרשע והחמס. ויען כי החמדה מסתתרת בקרב איש ובחדרי לבו, ואיננה נראת לחוץ, כי איננה מעשה חמרי, רק אחד ממצבי הנפש המופשטים, לא נוכל לשפוט אם איזו חמדה בוערת באיש אם מעשיו לא יראנה לנו בבירור, והמשלים על עון החימוד הם כל כך מרובים כמעשים הרעים עצמם, אלא שהמעשים אינם נקראים על עון החימוד אשר הוא שרשם ועיקרם באמת, כי אם על שם המעשה עצמו היוצא מן הכח אל הפעל. דרך משל הגנב נקרא על גנבתו והנואף על ניאופו והעונש על המעשה שעשו, כולל גם כן עונש החמדה אשר היתה יסוד המעשה ושרשו, כי באמת

הגנב עבר תחלה על לא תחמד ואחר כך על לא תגנב, וכן הנואף עבר תחלה על לא תחמד ואחר כך על לא תנאף, רק מכל מקום זה וזה נקראו על שם מעשיהם החמריים, ולא על שם המדתם המופשטת. יוצא מזה שאי אפשר שלא נודע גם לדורות הראשונים שאסור לאדם לחמוד כל אשר לרעהו, כי בלי ספק ידעו כבר בעצמם על ידי נסיון, שהחמדה קודמת לכל המעשים הרעים המסתעפים ממנה, ובחנו גם כן כי ממנו תוצאות כל רשע. ואם תאמר שאולי חשבו הראשונים שהחמדה בלי מעשה אינה חטא, בעוד כי לפי הדבור העשירי החמדה בעצמה היא חטא, אשיבך שאין הדבר כן, כי אין בכוחנו למחות הוית החמדה בנפשנו כי היא באה לנו מבחוץ דרך החושים, או גם כן על ידי הסתעפות המחשבות, וזה וזה הם מאורעים המתהוים בלתי רצוננו וגם נגדו, ואין לנו לתת דין וחשבון על דבר הבלתי תלוי ברצוננו, אבל תכף ומיד כשהיתה החמדה בנו, החובה מוטלת עלינו לחסמה ולהכניעה לבלתי תתגדל ותתנשא ותכניע אותנו תחת ממשלתה; ואם הדבר הזה לא נעשה לה, אז אשמים אנחנו, כי קיום החמדה בנפשנו נחשב לנו לחטא, אפילו אם איזה מונע יעצור בעדנו מלהוציאה מן הכח אל הפעל. אבל אם אחרי הולדה בנפשנו נשתדל לכוף אותה להשתעבד לרצוננו, ר"ל אל חוקי המוסר שהם רצון האל, ונכריחנה לעזבנו למען נשאר חפשים ממנה, כאילו לא נולדה בנו לעולם, אז לא בלבד לא תהיה הוית החמדה נחשבת לנו לעון, כי בזה לא הרשענו, כי גם מלחמתנו נגדה לבטלה, לזכות ולצדקה תחשב, וזה היא המלחמה המוסרית הנקראת מלחמת היצר, כי באמת אם נצליח לנצח החמדה פעמים רבות סוף סוף לא תתהוה עוד בנו, וזה מה שקראו רז"ל מיתת היצר. מכל מקום גם מעונש החימוד יש להביא משלים מספרי קדשנו לפני מתן תורה. עשו בחמדתו לאכול ולשבוע מכר את בכורתו ליעקב בעד פת לחם ונזיד עדשים, כי חשב בלבו שבהיותו איש יודע ציד איש שדה וחרף נפשו למות, ימות לפני אביו ולמה זה לו בכורה, אך בראותו כי האריכו ימי חייו ואביו זקן בא בימים, עד כי הקריבו ימי אבלו, הטיב חרה לו על אשר עשה, וסבל את ענשו, והלך לו אל ארץ אחרת מפני יעקב אחיו, כי זה משפט הבכורה, שהבכור יוסיף למלא מקום אביו, ואחיו ישבו תחת משטרו, או ילכו להם למקום אחר. שכם בן חמור ראה את דינה ונפשו חשקה בה, ותחת עצור רוחו ותת רסן לחמדתו עד שאלו את דינה מעם אביה, לקח אותה וישכב אותה ויענה, ועל ידי זה הביא כלה עליו ועל עמו. ראובן בחמדתו ובפחזותו עלה משכבי אביו שהוכיחו על זה לפני כל אחיו לפני מותו, ולא הכיר את בכורתו, ואמר לו אל תותר שהוראתו אין ראוי אתה שאותירך על אחיך אעפ"י שאתה ראשית אוני, כי לא בלבד יתר שאת אתה כי גם יתר עז. וכל אלה ואחרות שאין כאן מקום להזכירן, ראיות ברורות הנה על הצרות הטביא עליו האדם הבלתי מושל על יצרו, ומבקש למלאות מאוויו מאוי רשע הבוערים בו. — מכל הראיות ומכל המופתים אשר הבאתי עד הנה, נוכל עתה לגזור אומר ולחרוץ משפט כי כל מצות עשה ולא תעשה הנכללות בעשרת הדברים, היו כבר ידועות

לדורות קודם מתן תורה, ואף אם לא הבאתי עליהם משלים כי אם מספורי התורה, שכל מה שהיה נודע לבני ישראל, אשר לא היו לגוי כי אם אחרי צאתם ממצרים, היה נודע גם למצרים וליתר גויי הארץ, וראיה על זה שטרם היות בני ישראל לגוי, קבעו המצרים בארצם את משפט המתים, והוא שאחרי מות איש או אשה, הוציאו את גויתו ברחובות עיר, והעמידו דיינים המופקדים לשמוע כל מה שיאמר המון העם על המת, ואם הרוב ישבחוהו ויהללו מעשיו, ותמים ופועל צדק יקראוהו, יחנטו את גופו להעמידו לדורי דורות, ואם לא היאורה ישליכוהו, כי לפי אמונת המצריים, הנשמה לא תתקיים כי אם בהתקיים הגוף אשר שכנה בו ובכלותו תאבד; ובמשפט הזה העמידו לא בלבד דַּלַּת וזלות העם, כי גם המלכים והרוזנים ומושלי ארץ, ורבים גם מאלה הושלכו אל היאור לפי סיפורי תולדות המצריים. ואיך יכלו המון העם והדיינים עצמם להצדיק או להרשיע אם אלה ואלה לא ידעו עוד להבחין הטיב בין טוב לרע לפי כללים ישרים ומתקבלים לשכל וללב? ולא בלבד חוקי המוסר, כי גם האמונה באחדות האל היתה נודעת להם, רק לא אבו להטות לה אזנם ובחרו בעבודת האלילים, כי על ידה, ר"ל לפי חוקותיה, יכלו ללכת אחרי שרירות לבם הרע, ואחרי חמדותיהם היותר קשות ורעות, ולא הוצרכו לתת מעצור ומחסום למאויי נפשם, מה שעשו החסידים והצדיקים הנבחרים שבהם, אשר במדותיהם הישרות ובמעשיהם הטובים, זכו לחיי נצח אפילו אם האמינו באלהים אחרים, כי כן הדעת נותנת, וכן הורו לנו רבותינו „חסידי אומות העולם יש להם חלק לעולם הבא" וכמו שדעת מצות האל וישרן לא הספיקה להוליך את בני ישראל תמיד בדרך טוביכ, ולמנוע רגלם מדרכי רשע; כי פעמים הטו מנתיבות יושר כמעט הגוי כולו, ויעשו כמעשי הגוים אשר סביבותיהם, מ"מ לא טבעו כל כך במצולות הרשע והתועבות, כי המאור שבתוכם ר"ל אמתת האמונה הטמונה בלבם, הקלה לכל העם מקצה לשוב אל הדרך הנכונה והישרה כיחידי סגולה שביניהם אשר לא נטשוה מעולם; כן המשכילים והישרים בלבותם בין עיבדי עבודה זרה, הצליחו בזך שכלם ובתם לבבם להדריך רגליהם בנתיבות יושר המוסר, אעפ"י שאמונתם כוזבת, בעוד שהמון העם הבלתי הגון לישא את מחשבותיו על כנפי הדעת וההגיון, לא מצא לא באמונתו ולא בשכלו מתג ורסן לנטיותיו ולמדותיו הרעות, וטבע בין הרשע בלי תקוה להרים עצמו ממנו. וכמו שפל מיני עון ופשע וחטאה אשר היו סבת המבול נכללים בדברי הכתוב ותמלא הארץ חמס כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ, כן נכללו כל מיני יושר וצדקה חסידות ותמימות בדברי הכתוב הנאמרים על אברהם, וישמור משמרתי, מצותי חקותי ותורותי, אשר עליו אמרו רז"ל קיים אברהם אבינו כל התורה כולה עד שלא נתנה, כי בחכמתם הבינו ולמדו שפרי כל המצות היא טהרת הנשמה מכל חלאת הרשע והמדות הרעות, ושרק זאת היא הדרך שיבור לו האדם להגיע אל האושר האמתי בעולם הזה ובעולם הבא. ומי אלה הבוערים בעם שיאמרו שאברהם קיים כל תרי"ג מצות אפילו התלויות באחוזת

הארץ או שנתנו אחרי איזה מאורע, כמו חוקי הפסח, ולולב, וסוכה, וציצית ותפילין, וכיוצא בהן, ולא יבין שדעתם ז"ל לומר שהאבות באו אל המעלה היותר גבוהה ואל התכלית האחרונה בשלמותם, אשר לא יכלו לעברה אפילו אם כבר נתנה להם התורה, ואם היו שומרים אותה, כי אין לחוקי האל ולמצותיו מטרה אחרת, כי אם למהר ולהחיש מצעד שלמותנו המוסרית, להגיענו אל האושר התמידי בחיי נצח. ואם באמת גמור ידעו מה שהוא טוב, ידעו ג"כ הפכו שהוא רע והתרחקו ממנו; ובכן לא היו אבותינו צדיקים וחסידים לערך בני דורם בלבד, כמו שאולי היה נח, שעליו נאמר שהיה צדיק תמים בדורותיו כמו שאמרנו, כי אם צדיקים וחסידים לצמיתות ובהחלט גמור, ער כי ראוים הם להיות למשל ולמופת גם ליוצי שהוא נוהג בצדקה וחסידות לדורי דורות, אפילו אחרי המצער אשר כבר צעדה ותצעוד קדימה חכמת המוסר, על פי החוקים הפתרונים הנמצאים בספרי קדשנו.

ועתה ממה שהוכחנו כי כל המצות הנכללות בעשרת הדברים היו כבר ידועות לדורות קודם מתן תורה, ושרבים מן הבלתי מאמינים באחדות האל שמרון באופן שזכו להחשב כצדיקים ותמימים, נראה ברור שדתי המוסר ובפרט היותר פשוטות, נודעו מימי קדם קדמתה לבני אדם, ואם כן היה ביד כל איש ואיש לשמרן, כאשר עשו מקצתם; ויען אשר לא בלבד לא שמרון, כי גם עברו עליהן, והרבו לעשות מה שידעו שהוא רע, במשפט באה עליהם עת פקודתם ונענשו, בין אם העובר על אחת מהן או על כולן היה איש אחד, כמו אדם וקין וזולתם, בין עם אחד כמו יושבי ערי הככר, בין הדור כולו כמו דור המבול, ונפלה שענת האומרים שלא היה כדין לענשם על אשר לא שמרו מצות שלא ידעו, כי מכל מקום היו יוצאים ידי חובתם ונקיים מעון, אם היו עושים המעט שהיו יודעים שהוא טוב, ומונעים עצמם מהפכו שהוא רע לשמור ולעשות לכל הפחות החובות הנכללות בשבע מצות בני נח; וגם לעת עתה שהידיעות בענינים האלה פרו ורחבו מני ים, אין מבקשים מן האדם יותר ממה ששכלו ומדעיו נותנים לו, ואמרו רז"ל אין לו לדיין אלא מה שעיניו רואות. והראיה שהמצאת אנשי אמת גם בתוך רשעים וחומסים היה כבר בעת ההיא דבר טבעי ומצוי לרוב, הוא מה שאמר אברהם לאל בהתפללו אליו על יושבי סדום „אולי יש חמשים צדיקים בתוך העיר (סדום לברה!) האף תספה ולא תשא למקום (לכל ערי הככר!) למען חמשים הצדיקים אשר בקרבה; ויוצא מזה שהיה נראה בעיני אברהם כדבר זר ושאי אפשר להאמין, שלא ימצאו בסדום חמשים צדיקים, אף על פי שכבר הודיע לו האל כי חטאתם כבדה מאד. אך דרכי בני האדם רובם ככולם ומעליהם הראו בעליל, כי מועצות מוסר וצדק הבאות להם מהתבוננותם ומרגשי לבבם, לא היו עדיין חזקות כל כך להלחם נגד תוקף יצרם ולהרחיקם מן העברות, ובאמת החברה האנושית היתה בימים ההם כאיש בימי ילדותו; ואין להניח שילד אחר הנעזב ביד יצרו, בלי תוכחה ומוסר בלי לקח ולמוד, יוכל בכח שכלו והגיונו בלבד לדעת ולהבין מה שהוא טוב, ולקחת מוסר רק מאיזה ילדים טובים, וללכת אתם בדרכי יושר

ולהתרחק מדרכי חשך, כי גם אם לא נאבה לחרוץ משפט לאמר שבודאי יהיה רשע, מכל מקום ההנחה היותר קרובה לאמת היא שכן יהיה, כי רגליו לרע ירוצו, ויתחיל לעשות ולהתנהג במה שהוא טוב ומתוק לו לשעה, כמו שאנו רואים בעינינו שעושים כמעט כל הילדים בלי חשבם תולדות מעשיהם, ובלי דעתם כי לרוב אחרית השמחה תוגה וכי בנפשם הם.

ואמנם גודל הסכנה ליפול ביד היצר ולעשות הרע, תלוי לא בלבד במה שהרע מתחפש תמיד בבגדי הטוב, ושאינו מכיר לא דת ולא רסן לא מתג ולא גבול, כי גם במה שהעברה היא לויב מתוקה וערבה עד מאד בשעה שאנו משביעים התאותינו, בעוד כי הטוב מבקש ממנו לתת להן מחסום ולכוף אותן להשתעבד לדתי המוסר האבתיות. כן דרך משל אמר שלמה מים גנובים ימתקו כי על ידי הגנבה יבואו לידנו כלים או מעות בלי שום יגיעה מצדנו, וכן בכל שאר העבירות המלאות מאויי נפשנו, ועל כולן הערירות, אשר עליהן אמרו רז"ל אפילו חסיד שבחסידים אין ממנין אותו אפוטרופוס לערירות (ירושלמי כתובות פ"א דכ"ה ע"ד, ות"ב כתוב' י"ג חולין י"א נדה ל'), ורק אחרי ראותנו תולדות מעשינו, נוכל לשפוט שמעשה זה או זה רעים הם, בנסותנו לדאבון נפשנו, כי הרעות הבאות עלינו על ידיהם, והחרטה הנולדת בנו, מרות הן אלף אלפי אלפים ממרירות הנזירות והפרישות מהם, ושהעדנה והתענוג אשר הגיעו אלינו על ידם, אין נחשבים למאומה נגד הצרות והמכאובות אשר מצאונו בעדם, אף כי לפעמים התולדות רחוקות מאד מן המעשה, עד כי אין תמיד בידנו ליחסם לו, ושלא כל המעשים הרעים נענשים כבר בעולם הזה, ושחרטת החוטא מתמעטת ונחלשת בכל פעם ופעם שהוא שונה בחטאו, ושלפעמים תולדות מעשה טוב מראות אותו כאלו הוא רע וכן להפך.

אך מה שהקל במאד מאד לדורות הראשונים לטבוע ביון מצולות הרשע, היא אמונתם הנכזבת באלוהות הרבה ועבודתם להם, כי ביחסם לאליליהם תכונות ומדות בני אדם, חשבו שגם הם ימצאו עונג במה שמתענגים בו בני אדם, ובפרט בניאופים, עד שבענין הזה הגיעו אל הקצה האחרון, כי הבתולות היותר יפות וחשובות הפקירו עצמן לעבודת הבעל, ובעוד כי המצוה מן המובחר אולי היתה לזנות עם הכהנים עצמם, להם הביאו מכל מקום הזונה את אתננה והכלב (והכל יודעים מה הוא מובן התבה במקום הזה) את מחירו בקדשים, מה שהתורה אסרה על כל פנים. וגודל תקפו של יצר בענין הזה נראה גם כן ממה שבני ישראל זנו אחרי בנות מואב, וממשלי שלמה, אף על פי שהוא בעצמו נתקלקל בתועבה הזאת, וממה שאמרו רז"ל (ת"ב סנהדרין פרק חלק ק"ב ב') על מנשה מלך ישראל שנראה בחלום לרב אשי ולמד לו מהיכא דבעי למשרא המוציא, ואמר לו רב אשי, מאחר דחכימיתו כולי האי מ"ט קא פלחיתו לע"ז והשיב לו המלך אם הות התם הות נקיט בשיפולי גלימן ורהטת אבתראי. ויען כי על ידי העבודה הבזויה והנתעבת הזאת היקרה מאד בעיני אנשים ונשים אשר מצאו בה תענוג גדול, רבו המעוברות והיה זה כמכשול למעשה זנוניהם,

בדו הכהנים מלבם, שהבעל, העליון בין כל האלילים, לא ישבע בצאן ומריא בחלב עתודים ופרים, כי אם בעולות אדם, ולכן הקדישו לו את ילדי זנונים אשר המה פרי עבודתם לו, והעבירום לכבודו באש; כי הבעל הוא המולך כמו שנראה מירמיה (י"ט ה') המוכיח את בני ישראל על אשר בנו את במות הבעל לשרוף את בניהם באש עולות לבעל ונקבתו היא הבשת אשר גם עליה דבר ירמיה (י"א י"ג) ומספר חצות ירושלים שמתם מזבחות לבשת מזבחות לקטר לבעל; גם אם לא נשאל את פי ספרי תולדות הידו ויון ורומי, המספרים לנו שראש הגויה היה אצלם אליל נכבד פאַללום או פריאפוס שמו, עד כי בנו לו בתי מקדשות ועבדוהו, וקדשו לו חגים פרטיים אשר לוותו בשירים ובמחולות ברחובות קריה; ובין חרבות בתי עיר פאמפיא, הנחפכה עם ערים אחרות על ידי הקאת אש היוצא מפי ההר ויזוב אצל נאפולי, נראים עוד היום שירי הבתים אשר ישבו שם האנשים הנקראים בתורה בשם כלבים (ובלשון רומי cinaedus גם כן משורש canis ובלשון יון κιναιδος ועל פתחם בולטת צורת האבר מעשה חרש אבן. וכל זה היה נהוג אצל שבעה העמים והביא עליהם עונש השחתתם, כנראה ממה שאמר משה פעמים רבות לבני ישראל, והזהירם שלא ילכו בדרכיהם ולא יעשו כמעשיהם, ולא יטמאו בכל אלה ולא יחניפו את ארצם, ובפרט על הערוות הזהיר אותם לאמר כי כל התועבות האל עשו אנשי הארץ אשר לפניכם ותטמא הארץ, ולא תקיא הארץ אתכם בטמאכם אותה כאשר קאה את הגוי אשר לפניכם.

ואם תאמר שגם בני ישראל אף על פי שידעו מצות האל והאמינו באחדותו, עם כל זה הלכו אחרי האלילים, והעבירו ביניהם למולך, ועשו כל התועבות אשר עשו העמים, אשיבך שיש הפרש גדול ורחב ידים בין בני ישראל ובין יתר העמים, כי בעוד שהעמים הלכו איש בשם אלהיו ועשו את כל התועבות האלה בהשבם לעבוד על זה הדרך את שקוציהם, ולמצוא חן בעיניהם, ועשו אותן כעבודה קבועה אשר קבלו מאבותיהם, ובלתי מתנגדת לשאר מנהגיהם, בני ישראל לא האמינו באלילים מעולם, ואמונתם באל יחיד מיוחד לא חסרה מעולם מתוכם מכל וכל לא בימי השופטים ולא בימי המלכים, בין מלכי יהודה ובין מלכי ישראל, ואם המלכים האלה התחזקו לנטוע בארצם עבודת אלילים, לא עשו זה מאמונתם בם, כי אם לבעבור בני השבטים היושבים תחת משטרם, יהיו עומדים ברשות עצמם, בין במה שנוגע אל עסקי המלכות בין במה שנוגע אל עניני האמונה, ולא יצטרכו עוד ללכת לבית המקדש אשר בירושלים, פן יתאחדו עוד הפעם עם אחיהם בני יהודה ובנימין, וישובו תחת שבט בית דוד. וכן אם העם הלכו בעקבות מלכיהם אם ממלכות ישראל אם ממלכות יהודה, לא היה זה מפני שנתברר להם כי האל אשר עבדו אבותיהם הוא אל שקר, בעוד שאלילי הגוים אשר סביבותיהם הם אלהי אמת, אלא מפני שעל ידי עבודת שקוצי העמים היה ביכלתם למלאות תאוותם וחפץ יצרם הרע, וזה מה שאמרו רז"ל על פסוק בכה למשפחותיו „על עסקי משפחות" לפי שנאמרו להם

עריות, ואמרו גם כן לא עבדו בני ישראל עבודה זרה אלא כדי להתיר להם עריות בפרהסיא. וגם ביטינו אלה רואים אנו בעינינו לדאבון נפשנו כמה וכמה מבני עמנו כופרים באמונתם ופונים עורף לאלהי אבותיהם רק „על עסקי משפחות" להתחתן עם נכרים מחמת אהבת נשים.

וששכל האדם והגיון לבו אינם מספיקים תמיד להבחין בין האמת ובין השקר, וזה לא בלבד אם נדבר באיש אחד אפילו אם בעל שכל, כי גם במה שנוגע לזקני עם ושוטריו, נוכל לשפוט ממה שהיונים אשר היו בלי ספק בין העמים היותר מלומדים ומנומסים, לא חשו להתיר וגם לצות שיומתו כל הבנים בלתי בריאים ובעלי מומים, כי מגמתם לגדל רק בנים חזקים וגבורים ללמד ידיהם לקרב, למען יוכלו להלחם בעד ארץ מולדתם ולהגן בעדה ולהרים ולהגדיל קרנה, ולא חשבו כי לא לבעלי זרוע לבדם להגיע אל המטרה הזאת, כי פעמים רבות לא יוכלו חילות רבים וגדולים לעשות בתקפם ובגבורתם, מה שעשה איש אחד חלש ורפה או בעל מום בכח שכלו ובעשתונותיו. כן גזרו היונים להתיר הגנבה ושלא יענש הגנב כי אם האיש אשר גנבו ממנו, וגם זה כדי שכל איש ואיש ינהג עצמו בזהירות ובחריפות וישים לב תמיד לשמור עצמו ובני ביתו עשרו וכליו מידי הפריצים והגזלנים, וההנהגות האלה יעשום מהירים ופקחים, ועל זה הגונים וראוים יותר ויותר למלחמה ולהתעסק בצרכי צבור באמונה בבינה ובהשכל. כן מצינו במלכי פרס שנשאו את אחותיהם ונאמר על המלכה סמיראמים שנשאה את בנה, והתירה ליושבים תחת ממשלתה כל האסורות, למען תוכל גם היא למלאות תאוותיה ולהרבות את תזונויה, ואם תאמר שגם בני ישראל עשו כן, ואחז התיר את הערוה, ומנשה בא אל אחותו, ואמון בא על אמו (עיין ת״ב סנהדרין ק״ג ע״ב) אשיבך שגם אם כן עשו המלכים, והעם הלכו בעקבותם (עיין יחזקאל כ״ב י׳ י״א), מכל מקום הנביאים קמו נגדם ולא חדלו להתרעם עליהם ולהוכיחם על פניהם, למען ידעו הם וכל העם עמהם, כי כל התועבות והזנונים האלה, וכמו כן כל יתר המעשים הרעים אשר התנהגו בהם, מבעירים בם חרון אף אלהיהם, אשר לא ימנע מליסרם על זה בהביאו עליהם צרות רבות ומכות נאמנות, ובעשותו בם באפו וכחמתו. צא ולמד מה שאמר נתן הנביא אל דוד בבואו אל בת שבע, ומה הגיע אליו מפני בואו אל אשת איש, ואם אל המלך כן, אל העם לא כל שכן. ומפני מה לא נהיתה כואת ולא שמענו כאלה גם אצל שאר העמים, שיקומו בתוכם אנשי אמת שיוכיחו ברבים על פני הרשעים למען ישובו מדרכם הרעה ויעזבו את כל תועבותיהם, כמו שמצינו בספרי תולדותיהם שקמו להחיות בהם רוח אהבת ארץ מולדתם, למען יאזרו חיל לנקם נקמתה ולהצילה מיד אויביה ונוגשיה, בעוד כי נביאי ישראל חרפו נפשם למות, ועמדו בפרץ, וקראו בקול גדול בראש מרומים וליד שערים, נגד מלכים ויועציהם, נגד העם ושוטריו, קטון וגדול בלי משוא פנים, למען יעזבו אחיהם דרכיהם הרעים ועלילותיהם הנשחתות, וישובו אל ה׳ וירחמם ואל אלהינו כי ירבה לסלוח ? אין ספק כי לא היה זה בקרב הגוים, יען כי לא

ידעו בשם מי ידבר הרוצה להוכיחם, כי האמונה באחדות האל תוליד גם כן בהכרח האמונה בדבריו ובמצותיו, בעוד כי המאמין באלהות הרבה, מסתפק תמיד שאולי מצות זה מתנגדת למצות זה, ואם יקום איש בשם אחד מהם ויוכיח לפני קהל ועדה על דבר אחד שהוא רע, לא יבצר מאיש אחר לעמוד כנגדו, ולהרוץ בשם אליל אחר הפך ממה שהגיד הראשון כמו שראינו בנביאי השקר הלא המה נביאי הבעל והאשרה, אשר נבאו תמיד לבני ישראל הפך ממה שנבאו להם נביאי האמת. וראיה לדבר שגם בדת הנוצרים אשר איננה כי אם תולדת דתנו, כי מאמינים הם כמונו באל אחד, קמו לרוב אנשי דברים אמיצי כח וברי לבב, אשר השליכו את נפשם מנגד לעמוד על המוסר, ודברו ברוח גבורה ל העם להרחיקם ממדותיהם הרעות, להגיד להם דְּפִים ולהחזירם למוטב; ואף אם איזה מהם עשה הדבר הזה בנפשו כנביאי ישראל אשר חרב אכלתם כאריה משחית, מ"מ לא היו תמיד לריק תוכחותיהם, כי דבריהם לפעמים עשו רושם, ובמשך הזמן שומעיהם לקחו מוסר, כמו שיסופר לנו דרך משל על אחד מקדושיהם טילימאכום שמו שהלך בשנת ת"ג לכנינם לקרקום של רומי, מקום אשר שם נלחמו העברים נגד החיות, ואזר חיל וירד בין הנלחמים, ובהראיתו לכל הנצבים את האומללים הטרופים מושלכים ארצה ומתגוללים בדמם, הרים כשופר קולו, והוכיחם על פניהם בכל עוצם רוחו נגד המנהג הרע והאכזרי ההוא, ויקצף העם עליו, ויסקלוהו באבנים ומת, אך מן היום ההוא והלאה חדלו להיות ברומי מראות שעשועים כאלה. והעדר האמונה הזאת היא גם כן הסבה שאנשים גדולים ויקרי הערך במאד מאד, כמו פלאטון וכוקראטים וציצירו ודומיהם, אשר הבינו בלי ספק שקר האמונה באלהות הרבה (ויש מזה ראיות נצחות), לא יכלו עם כל ישרם צדקתם וחכמתם להטיב את מצב בני דורם המוסרי, ולא עוד אלא שאחדים מהם נענשו מפני שבקשו להחליף במקצת מדות העם ומנהגיו, ובעוד כי אצל העמים לא היה שום קשר בין האמונה והמוסר כמו שאמרנו, שמירת דרכי המוסר המשפט והצדקה הלכה אצל בני ישראל הלוך וחסור או הלוך וגדול עם האמונה באחדות האל ושמירת מצותיו, וגם אם פעמים רבות רוב העם עזבו ארחות יושר ללכת בדרכי חשך, אמונתם באחדות האל לא נשתבחה מהם מעולם מכל כל, והמאור הזה שבתוכם סוף סוף החזירם למוטב.

ועתה אם האמונה באחדות האל היתה התנאי העיקרי וההכרחי לקבל ולהבין מצות ה' ולעשותן לעיני הגוים להיות להם למופת (דברים ד' ו'), לא היה עם תחת השמים הגון וראוי לתכלית זה בלתי בני ישראל, כי לא בלבד ירשו האמונה היקרה הזאת מאבותיהם, אשר מימי הראשון שבהם עברו שלשה דורות טרם יהיו כל יוצאי הלציהם הגוים שתתקיים בהם ברכתו, כי גם נצרוה באהבה רבה וברוח נכונה ארבע מאות שנה במצרים, ובמשך הזמן הארוך הזה נשתרשה במעמקי לבבם, אף על פי שהמצרים אשר ביניהם חיו, היו עובדי עבודה זרה והעבידו אותם בפרך, בלי שיתראה להם שום אות וטופת מהשגחת אלהי אבותיהם עליהם, וכל זאת יען כי

נתקבל אצלם מדור לדור הדבר אשר דבר אלהים לאברהם בברית בין הבתרים, בעוד שכל העמים פנו אל האלילים, וגם יתר מצות בני נח לא שמרו, והיו על זה בלתי הגונים לשמוע דברי האל המתנגדים למדותיהם ולמנהגיהם כלל. וזה מה שאמרו רז"ל על פסוק ה' מסיני בא וזרח משעיר למו וכו' שפתח הקב"ה לבני עשו שיקבלו את התורה ולא רצו, ושב ופתח לבני ישמעאל ולא רצו (עיין בספרי על פסוק הנ"ל). ואם העמים האלה הבאים מעשו ומישמעאל שהם בני אבות וגדלו בין מאמינים באחדות האל לא רצו לקבלה, ר"ל לא קיימו גם שבע מצות בני נח, ועל כן לא חשבו עצמם הגונים לקבל עליהם עול התורה והמצות, יתר העמים שעבודת האלילים היתה נהוגה אצלם מראשיתם לא כל שכן? ואמנם לא הרחיק יצחק ממנו את עשו, בחשבו כי לא תחול עליו ברכת אביו, כי היה בן רבקה, וגם אם אמר האל על יעקב ורב יעבד צעיר, מ"מ לא השמיט בדברים האלה את עשו כאשר השמיט את ישמעאל אשר הוא בן המצרית, באמרו לאברהם כי ביצחק יקרא לך זרע, כי גם אהב יצחק את עשו מיעקב, ובקש גם כן לתת לו ברכת הבכור, ורק ממה שנתגלגל הדבר וברך את יעקב, הכיר יצחק כי זה הוא רצון האל, ואמר גם ברוך יהיה; אך עשו עצמו לא פנה לעבודת האל, ומאס את בכורתו, ובחר בחופש בציד ובמלחמה, ובזה הביא עצמו ובניו וצאצאיהם לעבור גם על שבע מצות בני נח עד כי לא היו אחרי כן הגונים לקבל את התורה. ועל טענת השואלים מפני מה לא הגיד האל מצותיו לנח ולבניו, תכף ומיד כשיצאו מן התבה, כדי למנוע מהם שיפלו ביד יצרם הרע, ויעשו הרע כאשר עשו יתר בני דורם הנשחתים על ידי המבול, יש להשיב, שמצד אחד עונש בני דורם שראו בעיניהם היה כדאי לה דיע להם בלי ספק מה שהוא טוב ומה שהוא רע, ולמנעם מלעשות כמעשי הרשעים אשר היו לפניהם; ומצד אחר כי מכל מקום מצות אחדות הודיע האל לנח ולבניו, ובכללן הצווי לא תרצח, אשר הוא עיקרי והכרחי מאד לקיום החברה ונשנה אחר כך בין עשרת הדברים. ויש עוד להוסיף שלא רצה האל להודיע רצונו לאחדים כי אם לעם עצום ורב, למען על פי עדותו יאמן הדבר לדורות. ואמנם אם עם כל מה שאלפי רבבות עמדו וראו בעיניהם המראה הנוראה ההיא, ומשה שהיה שם ספרה בכתב בכל פרטיה ודקדוקיה, ויש בידנו כל המופתים האלה המכריחים אמונתנו בה, יש כמה וכמה מכחישים בה, מה יהיה אם היה האל מגלה דבריותיו לאחדים בלבד? וזה הוא הפרש גדול שיש בין הנסים והנפלאות שנעשו לאבותינו לעיני כל ישראל, והם היותר גדולים ועקריים, ובין האחרים המסופרים לנו בספרי אמונת זולתנו. ועוד נחוה דעתנו שנח בצאתו מן התבה היה כבר זקן, ובניו לא עמדו עדיין במדרגת השלמות על המעלה ההכרחית להבין דברי האל וישרם, וזה נראה גם כן ממה שאחד מהם מיד אחרי צאתו מן התבה, הקל בכבוד אביו עד שהביא עליו קללתו.

וגם אם בני ישראל בצאתם ממצרים היו גוי איתן וקשה ערף, מפני העול הקשה אשר הכבידו על צוארם המצריים במשך הזמן הארוך אשר

עבדו בהם בפרך, והערב רב אשר עלה אתם הרע את מצבם במדבר, מכל מקום כמה וכמה מלאכות הגונות ומעשי אמן יפים וטועלים למדו מן המצריים כנראה ממעשה המשכן וכליו; וכן אין ספק שעל זה הדרך למדו בני ישראל גם יתר כל החכמות הנודעות בעת ההיא למצריים אשר היו העם היותר מלומד ומנומס בין כל יתר העמים; ובפרט זקני ישראל ושוטריו, אשר עמדו כבר בראש העם גם במצרים, היו אנשי חיל חכמים ונבונים. עד כי אין להעריך מצב שכלם ושלימותם עם מצב שכל ושלמות בני נח, וכשהבטיח האל בטובו הגדול לנח שלא יביא עוד מי המבול על הארץ, ונשבע לו שלא יוסיף למחות את כל היקום מעל פני האדמה, לא היה זה כפני שניחם על אשר עשה, כי אם בדעתו שלא ישחו עוד בני אדם אל מדרגה כל כך שפלה להשחית את דרכם על הארץ כמו שהיה בימי המבול, עד כי יהיו בני מות כולם, ויצדק שיבא עליהם עונש כבד וקשה כזה, כי כבר הסבים האל בחכמתו הבלתי בעלת תכלית, להגלות להם ולחזקם במה שהוא הטוב האמתי לדורי דורות. ובאמת לא מצינו בכל ספרי תולדות בני אדם אחר המבול, שדור אחד ישפל וירשיע כולו כל כך, שיצדק עליו משפט דור המבול או מהפכת סדום, וראיה אחרת שהאל נטע כבר בלב בני אדם מראשית הויתם הכחות ההברחיים לידיעת האמת על ענין דתי המוסר, ושהיה אפשר לאדם להגיע אליה מאליו, היא כי יש כמה גוים העובדים עוד היום את האלילים ומאמינים באלהות הרבה, ועם כל זה מאמינים ביתר המצות המוסריות שהאל הודיע אמתתן לבני ישראל ושומרים אותן כי התהפכות שכלם הודיעה להם את ישרן, ואם תאמר שזו היא גם כן ראיה שהאמונה באחדות האל איננה הכרחית להב ן יושר המצות המוסריות, אשיבך שזה אמת במקצת אצל אנשי בינה והשכל שכבר התמידו והרחיקו ללכת בדרך השלימות, כי דתי המוסר הן אמת בפני עצמן, וכמה פעמים אירע כבר לדורות שהיו לפנינו וגם לדורנו שיתברר להם על דבר אחד שהוא אמת, בלי דעתם התקשרותו עם דבר אחר אשר הוא מקורו וסיבתו; ועוד אין ספק כי אין להעריך מצב התהפכות שכל גוים אלה, עם התהפכות שכל העמים בימי מתן תורה, אשר ישבו לנגדם במדרגה אלף פעמים יותר שפלה; וגם יש לומר שידיעת אמתת דתי המוסר לא באה לגוים האלה מצד עצמם בלבד, כי יותר מכן ממה ששמעו וראו שעושים הגוים המאמינים באל אחד ושומרים מצותיו ותורותיו, והמה הלכו בעקבותיהם, וכמה מנהגים ומשפטים רעים ומאוסים יש להם עוד, הבלתי ראוים לאנשים מנומסים ומאמינים באל אחד; אבל אין ספק שבמשך הזמן גם כל הגוים האלה על ידי הוספת ההתהפכות כחות שכלם יראו ויבינו מעצמם שהאמונה באלהות הרבה משגה היא, ושאין כי אם אלוה אחד, ובאמונה הזאת לא בלבד ימצאו סיוע וחיזוק להוסיף לשמור את כל דתי המוסר אשר כבר שמרו, כי גם לעזוב את כל המנהגים והמשפטים הרעים הבלתי מתנגדים לאמונתם הכוזבת, ובלתי מתחברים עם אמונתם החדשה, ובענין הזה קרה לבני ישראל הפך ממה שקרה לכל העמים אשר תחת כל השמים; כי בעוד שבני ישראל על ידי

אמונתם באחדות האל באו תכף ומיד אל ידיעת האמת גם במה שנוגע אל המוסר, והתחילו אבותיהם בימי קדם קדמתה לשמור דרכיו ומשפטיו, העמים האחרים התחילו למצוא האמת בענין המוסר, אם ממה שהבינו בשכלם אם ממה שלמדו מאחרים בכלל ומבני ישראל בפרט, ובאו על זה הדרך לחרוץ משפט, שאי אפשר שהטוב יהיה אחד והמוסר גם הוא אחד ויהיו תלויים באלהות הרבה המתנגדים זה לזה, ובאו על זה הדרך להודות כי לא בלבד מה שהורו בני ישראל על ענין המוסר הוא אמת, כי גם אמונתם באל יחיד ומיוחד היא אמתית נכונה וקימת לעד. ואין ספק כי גם העמים המנומסים השומרים עתה דרכי המוסר העקריים כמונו, אך עובדים עוד עבודה זרה, בזמן לא כביר ירחקו ממנה ויבואו לחאמין באהדות האל; ומה הם מאת שנה או אלף שנים בחיי העמים ובמציאות העולם, וגם אם לא יפנו תכף ומיד אל האמונה הזאת תמימה וברה כמו שהיא אצלנו, רוצה לומר אם לא יפנו אל דתנו, כמו שלא פנו גם האחרים, כי בין עבודה זרה ואמונת בני ישראל תהום אל תהום קורא, וזו היא בקצה אחד וזו בקצה אחר (וגם מסבות אחרות ואין זה המקום לדבר עליהן) יפנו אל דת הנוצרים, או אל דת הישמעאלים, אשר הם סעיפי דתנו, ועיקר האמונה באחדות האל. ואם תאמר ומדוע לא היה כן גם לבני ישראל, אשיבך שמהשגחת הבורא לא היה כן, כי אם אף על פי שבני ישראל היו למופת לכל העמים, נצטרכו לאלה כמה אלפי שנים טרם יגיעו אל המדרגה אשר עליה עמדו אבותינו הראשונים כמעט תכף אחר המבול, מה היה אם הידיעות האלה לא היו מוצאות שום סמך ומשען בעולם, אולי וקרוב לודאי עובדים עבודה זרה ושטופים בזמה ובכל מיני קלקול היינו גם אנחנו גם בנינו עוד היום, ויען כי רק תוך בני שם נמסרה קבלת האמונה הזאת מפה אל פה, עד אברהם אבינו שהתחיל להורותה ברבים, ובפרט לחזקה ולבוננה במשפחתו, עד שאחר שלשה דורות נהיתה לאמונת עם עצום ורב כמו שהיו בני ישראל במצרים, על כן להם לבדם, אשר היו יחידי סגלה שומרי האמת, בין בענין המוסר בין בענין אחדות האל, נתגלה הוא בכבודו ובעצמו לחזקם בה, לבל ימוטו פעמיהם מדרכיה לעולמים, ויהיו לנס לכל עמי הארץ. אם כן לא היה מן הנמנע שגם העמים האחרים הבאים מבני חם ויפת ינצרו בלבם האמת על הענינים הנזכרים למעלה, הידועה להם כמו שידעוה בני שם, אבל מאסו בה, ובתענוגי הזמן ושעשועיו נפשם חפצה, ונטו אחרי הסחורה והבצע, המלחמות והירושות, ויבקשו לתקן את חייהם בהמצאות שונות ומועילות, בעוד שבני שם היו עובדי אדמה ורועים, כמו שנאמר על יעקב ועשו שזה היה איש יודע ציד איש שדה ויעקב איש תם יושב אהלים. ושני אחים אלה וחייהם הם לנו כמופת על השתדלות עם בני ישראל ותכליתו האחרונה לנגד תכלית ומטרת יתר העמים. ואמשול לך משל למה הדבר דומה, לאב אחד איש חכם לב, ישר ונאמן, הולך תמים ופועל צדק, ויש לו כמה בנים נבדלים זה מזה; האחד חזק ובריא, והאחד חלש ורפה, זה מבין ומשכיל, וזה פתי וחסר לב, והוא מוליכם לבית המדרש ומדבר אל לבם שילמדו להועיל, לאחר זמן יברר

לו כל אחד מהם לפי מדותיו ותכונותיו הטבעיות והשכליות אומנות או חכמה או מלאכה רצויה והגונה לו; זה יבחר בסחורה או בניגון או בציור וכיוצא, וזה בחכמת הרפואה או במליצה או בבנין וכדומה, וכיון שהגיעו לבחורותם, ישבו כולם בתוך עמם וקנו להם שם טוב ונכסים המרבה והממעיט; אך האחד שבהם, לא בלבד בחר לו אומנות נקיה וחשובה מכל אחיו, כי גם הנהיג בה בכל לבו ובכל נפשו, לתועלתו ולתיעלת כל בני משפחתו, והגיע בה אל מדרגה רמה ביותר וקנה לו שם טוב, ויהי אהוב ונכבד מכל בית אביו, על יושר מדותיו על חסידותו ועל תמימות דרכו, וכל רואיו אשרוהו ואמרו עליו כי הוא מבחר אחיו ושבשרונות אביו מתראים בו, אינו דין שנפש האב, עם כל אהבתו גם יתר בניו, תהיה קשורה בבן החשוב הזה וישימהו למופת למו, וגם הטה יתפארו בו, כי לא החכמה היא מדת ערכו של האדם, כי אם יוקר מעשיו הטובים וגודל חסדו ואמונתו; כן הדבר הזה.

וממה שהוכחתי בבירור כי דברי האל אשר חרץ להגיד לבני אדם לחזקם ולאמצם בעיקרי המיסר, בהודיעו להם הדרך הישרה אשר ידריכו פעמידם בה, בלי היותם עוד פוסחים על שתי הסעיפים, לא יכלו להשמע לא לאיש אחד ולא למשפחה או שבט כי אם לעם המאמין באמונה שלמה באחדות האל, יוצא כתולדה טבעית ואמתית כי בין כל יתר הגוים, רק בני ישראל בלבד היו הגונים להתעודה הזאת, אך אחרי היותם לגוי, אם כן אחרי צאתם ממצרים ופרקם עול העבודה מעל צואריהם, כי בעוד שהמצריים עובדי אלילים כנאפים ורשעים היו מענים אותם ומרצחים את בניהם ומעבידים אותם בפרך, לא יכלו בני ישראל להבין ולהאמין יושר מצות לא תרצח, לא תנאף, ואהבת לרעך כמוך לא תעמד על דם רעך, לא תרדה בו בפרך וכיוצא בהן, המתנגדות מכל וכל למה שראו בעיניהם ובחנו בעצמם, בלי שיקום מי שיהיה להושיעם מיד נוגשיהם ולמחות בידי המצריים לעשות להם הרעות הגדולות האלה. זולת זה היה רוחם נשבר ונדכה עד מאד, ואם כן אמנם בלתי נכון ומזומן, וגם בלתי הגון וראוי לעסוק בענינים רוחניים, כי כן היא אומר ולא שמעו אל משה מקצר רוח ומעבודה קשה, אף על פי שהודיעם הבטחת האל להוציאם מתחת סבלות מצרים ולהביאם אל ארץ כנען; ומה יועילו חוקים ומשפטים צדיקים לקבוצת עבדים היושבים על כרח תחת עול ברזל אשר הכביד עליהם גוי אשר לא ידעו? כן לא היה ראוי להמתין לתת התורה לבני ישראל אחרי הנחילם את הארץ, כי בעוד שבמדבר היו נקבצים כולם, אנשים ונשים וזקנים ובחורים, כשנכנסו לארץ כנען חסרו מהם הראובני והגדי וחצי שבט המנשה, כי מאלה לא עברו לפני אחיהם כי אם כל גבורי החיל; והיכן היו יכולים בני ישראל להאסף כולם בארץ כנען? והלא במדבר היה להם מקום רחב ידים ופנוי אשר בו ישבו לבטח בלי פחד ובהלה וגם בלי טרח יתלאה, כי היו כבר כולם הונים נגד ההר. וגם זאת היתה בלי ספק לטובתם, כי במשך הארבעים שנה אשר ישבו במדבר התחילו בני ישראל לעסוק במשפטי האל ולשמרם, אם המצות אשר כבר היו ידועות להם כאשר אמרנו, אם החדשות אשר

נתן להם האל על יד משה, עד כי בבואם אל הארץ היו כבר מנומסים ומורגלים בהן, ולא היה להם כי אם להוסיף ולשמרן ולהתחיל ולשמור גם כן המצות התלויות בארץ. ודבר כזה שגיי גדול ועצום, נקבץ במקום אחד כל העם מקצה, שלו ובטוח מוכן ומזומן על ידי המאורעים הקודמים לשמוע בקול האלהים, כמו שהיה עם בני ישראל אחרי ראותו כל הנסים והנפלאות אשר עשה להם האל בידו הגדולה ובזרועו הנטויה במצרים ועל הים, נבדל מכל יתר העמים, תחת משטר איש אחד, אשר במצות האל ובעורתו הוציאו מעבדות לחירות, דבר כזה לפניו לא היה כמוהו ואחריו לא יהיה, ובמה מקרים אחרים חשובים ויקרי הערך לא ארעו כי אם פעם אחת ולא נתחדשו עוד לעולמים.

ועל דבר שגם המראה עצמה לא נתחדשה פעם אחרת בעולם, הוכחתי כבר בעליל שלא נתחדשו ולא יתחדשו לעולמים כל התנאים הצריכים להויתה, וזה מפני המנע הכרחיותה, מה שמסבים גם כן מכל כל עם שבלנו, כי באמת למה תתחדש? הלא המראה הראשונה כבר הביאה את פריה למכביר, עד כי בימינו אלה כל העמים המנומסים באמת, ועומדים במעלות היותר גבוהות במדרגת השלימות, מאמינים באמונה שלמה באחדות האל, ורואים המצות הנכללות בעשרת הדברים, כאבן פנה לסדרם המדיני; ואין ספק כי במשך הזמן, גם העמים אשר עדיין לא עזבו אמונתם הכוזבת באלהות הרבה, יתהלכו בעקבות אחיהם הצועדים לפניהם בדרכי השלמות; ואם הדבר כן, מה יועיל לבני אדם אם ישוב האל להגלות להם פעם שניה? ומה יודיע להם? אין ספק כי לא יוכל לשנות דבריו שהגיד להם בראשונה, כי אם לשנותם בלי תוספת ומגרעת, כי לא איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם וגם נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם, ויען כי הוא יודע מה שהיה ושיהיה עד סוף כל הדורות, כמוהו כן דברו בלתי בעל חילוף או תמורה. אם כן לא תהיה למראה השניה הזאת מגמה אחרת, כי אם להוכיח האמונה במראה הראשונה בלב המבחישים אותה; אך על הדרך הזה ועל הסיבה עצמה יוצרך האל להגלות עוד פעמים אחרות עד אין סוף; ואין הדעת סובלת במה שהאדם מאמין או בלתי מאמין יוכל להכריח הבורא לעשות איזה מעשה או למנעו מלעשותו; ורק מפני שאסר להכחיש הוית הבורא והגלותו לעמו וביוצא, הבטיחנו האל שאמונתנו תחשב לנו לצדקה. מיד כשגמר האל להציל את בני ישראל מיד מצרים, ולהעלותם מן הארץ ההיא, גמר גם כן להודיע להם מצותיו ותורותיו לטוב להם ולטובת כל בני אדם; וזה האות אשר נתן אלהים למשה באמרו אליו תעבדון את האלהים על ההר הזה, ואין העבודה דבר אחר כי אם מה שראו ושמעו על הר סיני, ומה שאמרו למשה כל אשר דבר ה' נעשה. ולאל יחיד ומיוחד לא יאות שיגלה לבני אדם בכל הדרת כבודו תקפו וגבורתו כי אם פעם אחת, וכאשר יצטרכו עוד לשמוע קול דברו, ישלח להם נביאיו אשר ידבר רוחו בהם כמו שהבטיח כבר משה לאמר נביא מקרבך מאחיך כמוני יקים לך ה' אלהיך אליו תשמעון, וכן היה וכן יהיה. ונביא הוא לא בלבד המגיד העתידות כי

גם המדבר אל לב העם ברבים (מלשון ניב שפתים) להשיבו מעון ולהדריכו בדרך הישרה, ואם כן כמה וכמה נביאים יש גם בזמן הזה אשר רוח אלהים בם וראוים והגונים להיות למופת לבני דורם, ומי יתן וישמעו העם בקולם ויעשו כדבריהם. וזאת היתה גם כן תכלית מצות הקהל את העם למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את ה' אלהיכם ושמרו לעשות את כל דברי התורה הזאת. ואין ספק שכל כמה שהחכמה וההשכלה מתפשטות בעולם וירבו בתי הספר אשר בהם המלמדים העושים שליחותם ביושר ובאמונה ידריכו הילדים מימי נעוריהם בדרכי האמת והמוסר, באופן שיש ביד כל איש ואיש לקרוא בעיניו הספרים הכוללים דברי האל ומצותיו, וללמד בהם ולנהג עצמו על פיהם, גם מציאות המדברים האלה אל העם ברבים, איננה כל כך הכרחית כבימי קדם, כשהלמוד והחכמה לא היו כי אם יתרון וירושת המעולים והמשובחים בעם והם מתי מספר, בעוד שרב בני אדם לא נפקו באלה, וחשך הסכלות וחסרון הדעת והרשעה והזדון כסו את עין הארץ.

וכמו שה' אלהינו ה' אחד ותורתו אחת כן לא יאות שיתגלה לבני אדם כי אם פעם אחת, כי האחדות היא הכלל העיקרי והיסודי בעולם; ואמנם כל גויי הארץ הם חלקי החברה האנושית אשר איננה כי אם כנסת אחת ועם אחד כמו שכתוב כי לי כל הארץ; ובין החברה האנושית היחידית, נבדל עם אחד כממלכת כהנים וגוי קדוש והוא ישראל, ובין העם הזה נבחר שבט אחד שהוא שבט לוי, ומן השבט הזה נבדלה משפחה אחת שהיא משפחת בני אהרן הכהנים, וביניהם איש אחד והוא הכהן הגדול מאחיו המשרת בבית המקדש האחד, לאל אחד, על פי תורה אחת. וכבר הוכחנו מפני מה בין כל העמים נבחרו בני ישראל וגם יהענו מפני מה בין כל השבטים נבחר שבט לוי ובין משפחותיו משפחת אהרן לכהן. ויען כי בני ישראל נבחרו להנחיל לכל עמי הארץ האמונה באחדות האל ויסודות המוסר, ושיראת ה' ראשית חכמה, ושעל ידיה ועל ידי המעשים הטובים יקנה לו האדם האושר ההולף בעולם הזה, והתמידי בעולם הבא, הפקודה אשר הפקדה לבני ישראל היא המעולה בכולן, ועל זה נקראו סגולת העמים. והם באמת עם סגולת הבורא אשר גלה להם האמת, והראה להם אותות ומופתים יותר ממה שראו כל יתר העמים עלי ארץ, וכל מצעד שלמות האדם בדרכי המוסר, ואם כן יסוד כל האושר האפשרי בעולם הזה ובחיי נצח בין במה שנוגע לכל איש ואיש בין לכל עם ועם, הוא דבר ה' אשר בשר על הר סיני, וגם כל הטוב שבלי ספק עשו לעולם האמונה הנוצרית והישמעאלית, הוא תולדת הרוח הישראלי, כי האמונות האלה, בנות המחשבה הישראלית הנה, והוא הגן הגשרים אשר עליהם במשך הזמן ינהרו כל עמי הארץ אל האמונה באחדות האל שלמה ותמימה טהורה וברה כאשר היתה לבני ישראל למשמרת מימי האבות ועד עתה. ובאמונה הרוממה והקדושה הזאת וביסודי המוסר היקרים וטהורים היוצאים ממנה יסכימו כל יושבי תבל ושוכני ארץ, ויהיו כל בני אדם לאחדים, ואז יתאמתו דברי נביאינו הקדושים אשר הבטיחו לנו בשם ה' לאמר: ומלאה הארץ דעה

את ה' כמים לים מכסים; כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כולם בשם ה' ולעבדו שכם אחד; והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד, כן יהיה במהרה בימינו אמן.

הצ' **יצ"ח"ק** ס"ט פה **טריאסטי** יע"א.

יום שנכפל בו כי טוב, טו"ב הוא לחדש טבת כי בו נרפא מחליו בני ידידי מרדכי הי"ו אשר בא עד שערי מות ר"ל ש' ל'ר'א'ו'ת ט'ו'ב.

גרגרים אחדים.

א.

פרשת העבור.

בפרק ד' בברכות משנה ג' (בירושלמי היא משנה ד') תניא ר' יהושע אומר ההולך במקום סכנה מתפלל תפלה קצרה (בירושלמי מעין י"ח כתיב) ואומר הושע ד' את עמך את שארית (בירושלמי המלה שארית ליתא) ישראל בכל פרשת העבור יהיו צרכיהם לפניך ברוך אתה ד' שומע תפלה, (בירושלמי תפלה ותחנונים כתיב) (וזהו ר' יהושע תנאי היה ועיין בענין זה ביוחסין השלם ערך ר' אליעזר דף נ"ב) ובגמרא (דף כ"ט, ע"ב) מפרש, מאי פרשת העבור, אמר רב חסדא אמר מר עוקבא (רב חסדא ומר עוקבא אמוראים היו עיין ביוחסין ערך רבנא עוקבא דף קע"ה והם היו בדור השלישי אחר ר' יהודה הנשיא עיין שם דף ר') אפילו בשעה שאתה מתמלא עליהם עברה כאשה עוברת יהיו כל צרכיהם לפניך, איכא דאמרי אמר רב חסדא אמר מר עוקבא אפי' בשעה שהם עוברים על דברי תורה יהיו כל צרכיהם לפניך ע"כ. כבר מלתא אמורה (עיין בערך מלין לאמו"ר הגאון שי"ר זצ"ל ערך אשכולית דף רל"ח) שרשות לנו לפרש המשנה על דרך אחר ממה שנתפרש בתלמוד ובלבד שלא יהיה עי"ז איזה שינוי בדין ובהלכה וכמו שאנו נוהגין בפירושי המקראות ע"ש. והנה ג"כ פה שני הפירושים שהביא הגמרא רחוקים הם ממזרח למערב, הפירוש הראשון עמל ויגע להבין דברי המשנה מפני שר' יהושע התקין את התפלה להתולך במקום סכנה וגם האשה בשעת עוברה ולידתה בסכנה היא אבל הפירוש השני בשם איכא דאמרי אין לו שום הבנה כי מאי ענין זו לתפלה שמתפלל על העוברים על דברי תורה? ואם כך היתה כוונתו של ר' יהושע הוי ליה למימר כדאמר רבא האי מאן דעבר אדרבנן שרי למיקריה

ליה עבריינא (שבת, מ', ע"ב) לפי דעתי נראה שהפירוש הראשון עיקר וכמו שמפרש ר' שמעון בר אבא בשם רבי חנינא שם בירושלמי (הלכה א') כל הדרך בחזקת סכנה (וזהו רבי חנינא בר חמא שצוה רבי שישב בראש ולא רצה להיות ראש עד שמת רבי, עיין ביוחסין דף קמ"א, והיה בדור הראשון של האמוראים בימי רב ושמואל עיין שם דף קצ"ט). והוראת פרשת העבור תהיה לענ"ד להתהולכים בים וג"כ תרגם הבלשן הגדול הרב מוהר"ר לוי ע"ה בערך מלין על התרגומים ערך עבור (דף קצ"ט, חלק, ב') רק המלה פרשת מלשון פרשת דרכים, והמלה עבור זהו מלשון מעברות בעברי (יהושע, ב', ז') תה"ש למקום שעוברים בו בימים ע"י ספינה או באסדא או במים ע"י מעבר וראיה לדברי מפני שחכמז"ל התקינו שארבעה צריכין להודות (פרש"י כשיוצאין מן הסכנה) יורדי הים וכו' (ברכות נ"ד ע"ב. וע"ש בההגהות להגאון ר' עקיבא איגר זצ"ל סימן א.) ועוד בירושלמי תניא (תעניות, פרק, ד', הלכה א') אנשי משמר היו מתענים בכל יום, בשני היו מתענין על מפרשי ימים. ובמחזור ויטרי (דף קע"ו) מצאתי וז"ל וכו' בתפלת מנחה בשבת מוציא ספר תורה וקורין בו שלשה פרשת הסדר במקום שפסקו שם שחרית ואינו אומר קדיש בבימה אלא גולל ספר תורה ובגלילתו אומר יהי רצון וכו' ע"ש (השינוים שם הרבה ואכ"מ להאריך בענין זה) אחינו אחינו כל בית ישראל ונשיאנו ואנוסי ישראל הנתונים בצרה ובשביה העומדים בים וביבשה ויוציאכם מצרה לרוחה ומאפילה לאורה בעגלא ובזמן קריב ואמרו אמן וכו'. והרב ר' אליעזר לאנדסהוט ע"ה בסדורו הגיון לב (דף פ') כתב: אנו האשכנזים אומרים אותו (ר"ל יהי רצון) בכל ב' וה' אבל הספרדים אומרים אותו רק בשבת שמברכין בו החודש קודם מי שעשה נסים וחרוז אחינו כל בית ישראל לא נמצא אצלם כלל מקור המנהג לא מצאתי (האבודרהם כעת אין תחת ידי).

ב.

אבות

בענין הוראות „מסכת אבות" (ולא פרקי אבות כאשר נהגו לדפוס בסדורי שלנו) טעו גדולי חקרי לב שהלכו בתרגומי התפלות אשר יצאו לאור במאה האחרונה בדרך אחד, ואמרו שהוראות למלה אבות (שפריכע דער פאטער) לפי דעתם איך יהיה תרגומו של אבות דרבי נתן? וזה וזה אינו נכון, א) כי בש"ס מסכת כתיב ולא פרק, ב) ענינה לפענ"ד מלשון ארבעה אבות (בתאר פ' בבא קמא) וזהו עיקר המלאכה וכמו שפי' הרמב"ם שם במקומו בפי' המשנה שהן עיקרין, ועוד אב מלאכה ר"ל עיקר המלאכה, אב הטומאה, ר"ל עיקר הטומאה, ועוד הרבה פעמים בש"ס. וכמו שהביא רבי ישמעאל בשלש עשרה מדות שלו בנין

אב, ר"ל שהכתוב מגלה במקום אחד וממנו למדין בכל המקומות לכן הוראתה נ"כ עיקרי אבות המוסר ודרך ארץ, וראיה לדבר מצאתי בבבא קמא, דף, ל', ע"א) א"ר יהודה האי מאן דבעי למהוי חסידא ליקיים מילי דנזיקין רבא אמר מילי דאבות ר"ל דברי מוסר שבתבו חכמז"ל במסכת אבות ותהיה תרגומה (דאם סיסטעם דער מאָראל אונד עטהיק).

ג.

סנ"ל.

התאר סנ"ל שנהגו בו הלוים לכתוב אחר שמם לא ידעתי הוראתו. אפשר שיהיה מלשון סגולה, מפני שבמעשה עגל כתיב ויאספו אליו כל בני לוי (יבמות, ל"ב ב"ו), אבל זה אינו נכון, מפני שבזמן הנביאים התנאים והאמוראים והגאונים לא מצאנו שום איש מזרע הלוים שהשתמש בתואר זה. ומה שאמר לי החכם השלם מוהר"ר משה עהרנטהייל נ"י מבודאפעסט שזהו לשון נוטריקון כגן לוי כמו שהיה קורא בעל היוחסין (דף רי"ב) את הרב יצחק בר אשר סגן הלוי רבו של רש"י גם רש"י הביא הרבה פעמים בפירושו על ש"ס את שם רבו לוי"ה, וזהו נוטריקון לרבינו יצחק הלוי (שבת מ', ע"א), ועיין בשם הגדולים ערך ר' יצחק הלוי אשר הרחיב את דעתו בענין הזה אבל אכ"מ להאריך, וגם בהקדמה לצמח דוד דפוס פיורדא כתב המוציא לאור: יוסף וכו' בן לא"א יעקב יודא ס"ל ר"ל סגן לוי, והוסיף החכם הנ"ל לבאר מאת שהשתמשו הכהנים בזמן הגאונים את נוטריקון כ"ץ (כהן צדק) לפי שרצו בזה לרשום את יחוסם שמזרע קודש יצאו, וכמו שכתב בנחמיה באלה הכהנים אשר לא נמצא ספר יחוסם שלא יאכלו מקדש הקדשים עד עמד הכהן לאורים ותמים (נחמיה, ב', ס"ה) נהגו גם הלוים להשתמש בתואר סנ"ל, וגם זה אי אפשר מפני שהתואר כ"ץ שהשתמשו בו הכהנים רק מזמן הגאונים הוא התואר למשפחה שמצאו קודם כן את ספר יחוסם וקבלת אבותיהם בידיהם שלא נמצא פסול במשפחתם, אבל אצל הלוים לא מצאנו שם בנחמיה שום ראיה בענין ספר יחוסם ושהבדלו מן הנשים הנכריות ואיך ישתמש איש בשם סגן — שזהו לשון משנה — למשפחות הלוים שאין לו שום גדולה ושרת לאחר החורבן רק שיעלה שני לתורה וגם זו הגדולה היא כמו שאמרו חכמז"ל מפני דרכי שלום!

ואקוה שחכמי ישראל וכפרט חכמי „גולי ציון" יתנו עיניהם על הדבר הזה ויתבררו ויתלבנו הדעות.

בע"ה פה בודאפעסט, יום ג' לסדר: להיות לו לעם סגלה מכל העמים, תרנ"ה לפ"ק.

כ"ד הטרוד.

הק' חיים פאללאק.

נוספות לדברי בקורת. *)

אפריון נמטי׳ להחכם ר״א עפשטין אשר יצא לישע הרב שי״ר ז״ל ותבע את עלבונו כראוי וכנכון, וכל דבריו צדקו יחדיו ואין לגרוע מהם מאומה. אך הנני להוסיף עליהם קצת מאשר מצאתי רשום אתי על הגליון:

ע׳ 52. ר׳ אליעזר הקליר. יש להוסיף על מ״ש הרב שי״ר בהמגיד ש״ו 256 (למעלה ע׳ 53) כי גם באגרות שי״ר ע׳ 187 הודיע לנו כי חזר בו והקדים את זמן הקליר כמאה שנה. — ובדבר מגורו של הקליר. הנה גם היום אחרי אשר עברו ששים וחמש שנה מעת נדפסו תולדותיו, ואחר כל הנדרש והנחקר על זה, והח׳ צונץ חזר בו מדעתו שחי בצרפת או ביון וחשב אח״כ כי חי בארץ ישראל, וכ״ד הה׳ גרעץ במכתב החדשי ובקורות היהודים, וכ״ד ר׳ פנחס פראנקל במאמרו על הקליר בענציקלאפעדיע של ערש כרך ל״ב, ורשד״ל חזר בו מדעתו כי חי׳ בצרפת או באשכנז וחשב אח״כ כי חי בבבל — הנה נמצאו באגרות שי״ר שם ראיות חדשות כי חי באיטליא — ובזמן אחרון הסכים לזה החכם דערנבורג וכ״ד החכם ר״א ברלינער בספרו קורות היהודים ברומי ח״ב ע׳ 16, אך הוסיף כי לדעתו חי׳ מארץ ישראל ומשם בא לאיטליא, ויש להביא ראי׳ לדעתו זאת, ממה שמובא בכרם חמד ח״ו ע׳ 25 כי בבל ארץ לומברדיא לא היו אומרים יסוד של ר׳ ינאי רבו של הקליר אשר חי׳ בא״י (כהסכמת רוב החוקרים) מפני כבודו של ר״א הקליר אשר חי׳ שוכן אתם באיטליא. וגם הרב שי״ר לא אמר (באשר הביא ה׳ וויס בשמו) כי נולד באיטליא רק כי חי שם. — ומ״ש החכם וויס, „הדבר שמור לי להראות כי כבר זמן ר״ב קודם רס״ג חי זה הפייטן כי מצאתי בתשובה מהגאון ר׳ נטרונאי וכו׳ שכבר בזמנו היו נוהגים בבבל לומר פיוטי הקליר״ —

הנה הוא כתב כזאת בספרו דו״ד בשנת תרמ״ז (ח״ג 118) ועוד בשנת תרל״א הראה על זה ר׳ שמרי׳ צוקערמאן ז״ל בכבוד הלבנון (ש״ה 247). ואני העירותי שם (ע׳ 328) כי הסיום: „אבל בקבון גליות ובהקבין בתולות אסור לאומרו״ נמצא רק בשו״ת חמדה גנוזה סי׳ נ׳ ולא בשבלי הלקט הנדפס וגם לא בכ״י (אשר נדפס כעת בשם שה״ל השלם ע״י החכם ר׳ שלמה באבער) ולכן אין ראי׳ מתשובה זאת כי אולי נתוסף סיום הנ״ל אחרי כן ואיננו מר׳ נטרונאי. ומה יוסיף עוד החכם וויס: „דברי רוח הטה וכו׳ שמאיטליא הובאו פיוטי הקליר לבבל״ אך מי הגיד לו כי הובאו לבבל? הלא הגאון (אם הסיום גם ממנו) היה יכול להשיב כן לשואליו אשר לא היו בבבל רק בחוץ לארצו. ובאמת השיבו הגאונים רוב תשובותיהם למדינות אחרות.

ע׳ 54. הירושלמי והגאונים. עי׳ גם שיורי ברכה לר״ש זקש ז״ל ע׳ 42 שכתב: ובצדק העיר הר״ש בלאך שלא עסק רש״י כ״כ בירושלמי (כמו

*) עי׳ למעלה עמוד 50 — 72.

הגאונים עוד לפניו כאשר הוכיח הרב הגאון הג' מו"ה שי"ר וסעד לו מהקדמת ס' פאת השלחן שבדרך זה חשב גם הגאון ר' אלי' ווילנא ז"ל). ועי' מבוא הירושלמי להר"ז פראנקעל ז"ל דף קל"ב שכתב: הרבנים סבוראי והגאונים וכו' לא נזכר הירושלמי לא בספריהם ולא בתשובותיהם וכו' וכבר עמד הגאון רש"ל רפ"פ ז"ל על זה בכרם חמד שנת תר"א והוכיח כן בדברים כי נעמו, ונוסיף להביא עוד ראיה לזה וכו' והראשון המביא הירושלמי הוא רבנו סעדי' גאון וקראו בשם תלמוד א"י וכו'. ובדף קמ"ח כתב: „והנה בשנת תרכ"ה יצא לאור בווארשא סדר דרב עמרם ושם הובא הירושלמי בכמה מקומות אך לא מר בר רב אשי התם ע"כ ההוא סדר וכו'" אמנם באמת הוא סדור ר' עמרם גאון אך נתוספו בו הרבה דברים ומובא בו גם רס"ג עי' מה שכתבתי בישרון (ש"ה דף קל"ה) ולכן אולי נתוספו גם המקומות מירושלמי. והנה החכם ר"נ ברלל כתב ביאהרביכער שלו ח"א 227 כי ר' נחשון מביא הירושלמי כמובא בס' האשכול ח"ב 166. אמנם תשובה זאת נמצאת גם בתשובות גאונים קדמונים סי' ל"ו ושם לא נמצא סוף התשובה: „ולתלמיד דמערבא וכו'" ולכן אין ראיה מתשובה זאת כי אולי סוף התשובה היא הוספה מאוחרת.

ע' 55. רב האי גאון. „רפאפורט הביא שתי הנוסחאות והכריע וכו' לצד הנוסח וכו' שבאגרות הרמב"ן" במאגאזין להחר"א ברלינער ח"ה 186 הראיתי כי גם הר"נ קראחמאל בסוף ספרו מורה נבוכי הזמן הכריע כן וכתב: „ונ"ל ברור עוד כי שני העתקות האלה נעשו בברצלונא ביתי הרשב"א לצורך ידוע והשמיטו בשניהם מה שלא היה לצרכם" — החכם אג"ג כתב עוד הפעם כי נתוספו הדברים באגרות הרמב"ן במ"ע שלו לשנת 1862 אך שם כתב כי אולי הר' יש"ר מקנדיא הוא בעצמו המוסיף וכן דעת הרב המשי"ח באיי הים. והנה במכתב חדשי לרז"פ 1862 ע' 37 הדפים החכם גרעין תשובת רב האי לר' שמואל הנגיד בשלימותה מתוך ס' מאירת עינים כ"י לר' יצחק דמן עכו, והאריך שם (וכמו כן בקורות היהודים שלו ח"ו) כי כלה מזוייפת מהתנגדי הפילוסופיא, והח' אג"ג השיב עליו במ"ע שלו 1862 ע' 206. ור"נ ברלל ביאהרביכער שלו ח"ט 120 כנראה שהסכים לדעת החכם גרעין. ולדעת החכם הרכבי בזכרון ר' שמואל בן חפני ע' 50 רק סוף האגרת היא מזוייפת. והדבר צריך עוד דרישה וחקירה ואין כאן מקומו להאריך בזה.

ע' 58. אמורא. ה' ווייס הוא שונה פה עוד הפעם מה שכתב כבר בבית תלמוד ח"א ע' 7 הערה 16. ועי' גם מה שהשיב לו בעל השחר שנה עשירית ע' 55: „וכבר כתב זאת בעל הערוך וכו' ובא הח' קאהוט וכו' והראה את המקומות בבבלי וירושלמי וכו' אשר יביא כותב המאמר ויתפאר בהם נגד הגאון רש"ל רפ"פ וימצא שעת הכושר להתנפל עליו ולחלל כבודו וכו' ולא היה לו לכה"פ להרחיב כה לשון על רש"ל רפ"פ וכו'".

ע' 60. הוויות דאביי ורבא. עי' גם מ"ש הרב שי"ר בכרם חמד ח"א 84 וח"ג 40 וגם 53 וח"ו, 128, 129, 142, 152. ועי' גם מכתבו בס' שי

למורה אשר הוציא לאור הר' שמעון ביכלער לכבוד הרב מו"ה משה ארי' בלאך נ"י עמוד 49. ועי' גם מ"ש הרנ"ק בס' מורה נבוכי הזמן ע' 202.

ע' 65. הוספות רבנן סבוראי. ג"ז הר"ז פראנקעל במכתבו החדשי 1861 ע' 263 הסכים לדעת הרב שי"ר והוסיף עוד מ"ש בכתובות דף ס' ע"ב: „ולא היא האי שיטה הואי" הנמצא אמר „מר בר רב אשי" שהיא ג"כ הוספת רבנן סבוראי.

ע' 67. רפאפורט ורשד"ל. עי' גם במכתב הרב שי"ר בשי למורה הנ"ל ע' 47 גם 44.

והנה בדבר הפרוד בין הרב שי"ר ורנ"ק בימים האחרונים כתב ה' וויס בצפירה ע' 124; „והקול נשמע כי רפ"פ מעורר את המדון ... אני לא אאמין כי הי' קראחמאל סבת המדון ... ע"כ אין כל ספק בעיני כי ברפ"פ היתה האשמה" אמנם הרב שי"ר כתב בכרם חמד: „הנה גדלה אהבתנו מאד במשך שמונה ועשרים שנה ... אעפ כשנה וחצי ויותר קודם מותו נסע מעט יתר הידידות בינינו. והנה לבי אמר לי אז וכן יאמר כן עתה כי אנכי לא הסיבותי הדבר הרע הזה" ונאמנים כל דבריו בזה. — ולדעתי היתה סבת הדבר גי הנה גם הרב ר"צ חיות מזאלקווא רצה שיתקבל לרב בפראג והשתדלו עבורו גם בעלי „הרואה" עי' מכתביהם בהשחר י"א 502 ובשי למורה ע' 46. ועי' שם במכתב הרב שי"ר ע' 33: נתברר לי כי הרב מזאלקווא ... שכר עלי נערים תעלולים בלבוב [נראה שכוונתו לבעלי הרואה] להפיץ עלי בפראג פתקי אוילים ... והוא גם הוא עם פילוסוף אחד אשר בא בעזרתו התעו את הנשאל בבראד [כמדומה לי שהוא ר' בערוש בלומענפעלד, עייש"ש ע' 42]. וכנראה הפילוסוף הנ"ל הוא הרנ"ק אשר תמך את הר"צ"ח, ויש לדון אותו לכף זכות יען היה לו אוהב נאמן וישב עמו ביחד בזאלקווא זמן רב, אמנם גם הרב שי"ר צדק באמרו כי לא הסב הדבר הזה, ולא בו האשמה כאשר חשד אותו בעל הזכרונות ואין להאשימו בחנם, כי הוא וכסאו נקי.

ביעליטץ ח' כסלו תרו"ן. ש"ז"ח"ה.

תְּפִלָּה לְחֹלֶה.

שֹׁכֵן שְׁחָקִים הַאֲזִינָה, שְׁמַע בְּקוֹלִי,
מְכֵּה אֲנִי וּמְעֻנֶּה, וִידוּעַ חוֹלִי,
אֵין צָרִי לְמַכְאוֹבִי וְשֶׁבֶר עַל שָׁבֶר!
יֵשׁ תִּכְלָה יֵשׁ קֵץ לְקִשְׁיֵי יוֹם, לְפֶגַע,
לְאָנוּשׁ, לְחֹלֶה, לְמַדָּוֶה, לָנֶגַע;
לְאֵיתָנָם יָשׁוּבוּ, אוֹ יִמְצְאוּ קָבֶר.

וְאָנֹכִי עַרְשִׁי אַמְסָה בְּדִמְעָתִי,
גִּבּוֹרִים אַדִּירִים סָבִיב לְמִטָּתִי....
הִנֵּנִי כְּנֶגְעַ, לֹא חַי וְלֹא מֵת!
רוֹפְאַי נוֹאָלוּ, מֵהֶם נִדְחָה תּוּשִׁיָּה,
וְנַפְשִׁי הַנִּדָּחָה, סֹעָרָה עֲנִיָּה—
צִיָּרִיָּה וַחֲבָלֶיהָ נִלְאָה שְׂאֵת!

יָמִים רַבִּים עַל מִשְׁכָּבִי נֶהְפַּכְתִּי,
וְכִי לֹא תַחְפֹּץ בְּמוֹתִי לָדַעַת נִבַּחְתִּי,
אַחֲרֵי כֹּל פְּנָעַי, אִם עוֹד לֹא גָוַעְתִּי....
שְׁלַח רְפָאוֹת לִבְשָׂרִי! רַחֲמֵנִי עֹשֶׂנִי,
אַל תַּעְלֵם אָזְנְךָ, מַחֲרָה עֲנֵנִי,
כִּי מַכְאוֹבַי דְּכָאוּנִי, בְּאַנְחָתִי יָגַעְתִּי.

אוֹהֲבַי וְרֵעַי, לֵאלֹהַי שָׁלְחוּ מִלִּים,
בִּידֵי בָּתֵּי־כְּנֵסִיוֹת וּמַגִּידֵי תְּהִלִּים,
בִּתְפִלָּה וְתַחֲנוּנִים, בְּצוֹם וָבֶכִי,
אַךְ שַׁעֲרֵי דְמָעוֹת לִפְנֵיהֶם נִנְעָלוּ,
וּמִיּוֹם לְיוֹם, מַכְאֹבַי יִגְדָּלוּ,
כְּיָגוֹן לְיָגוֹן, מַדַּחַי אֶל־דֶּחִי....

„מְשֻׁנֶּה מָקוֹם מְשֻׁנֶּה מַזָּל" הַבְּרִיוֹת יֹאמְרוּ,
מְקוֹמוֹת רַבִּים שִׁנֵּיתִי, וּפְצָעַי לֹא זֹרוּ.
אֵיזֶה מָקוֹם עוֹד?! אֵיזֶה דֶּרֶךְ אָבֹר?
עוֹד „שִׁנּוּי הַשֵּׁם" – יֹאמְרוּ— רְפוּאָתִי,
אַךְ שִׁמְכִי לֹא אֲשַׁנֶּה! עֵד בּוֹא חֲלִיפָתִי:
בְּשִׁמְכִי חָיִיתִי! וּבְשִׁמְכִי אֶקָּבֵר!....

שנ"ה יאנאס.

מַשָּׂא גֵּיא חִזָּיוֹן.

עַל כַּר נִרְחָב שָׁם יָצִיצוּ,
פְּרָחִים גַּם שׁוֹשַׁנִּים;
גַּם אַלּוֹנִים שָׁם יָנִיצוּ,
עֲלֵי מַעְיַן גַּנִּים.

מֵימֵי פֶלֶג חִישׁ יִזְרְמוּ,
גַּלָּיו אַט יֶהֱמָיוּ;
קַרְנֵי שֶׁמֶשׁ עֵת יֵרְמוּ,
מְקֻדִּים יֶאֱתָיוּ.

קַרְנֵי שֶׁמֶשׁ אַךְ יִנְטָיוּ,
עַל שַׁפְרִיר שָׁמָיִם;
זְמִיר צִפֳּרִים אָז יִשְׁלָיוּ,
נִשְׁמַע מֵאַפְסָיִם.

הַצִּפֳּרִים בֵּין עֲפָאִים,
פָּצְחוּ רֹן בָּרָמָה;
וְרוּחַ נוֹשֵׁף מֵרֹאשׁ שְׁפָיִם,
יָשִׁיב נֶפֶשׁ שָׂפָה.

כָּל שַׂרְעַפַּי אָז יֶהֱמָיוּן...
אַךְ עֵינִי נִגְרָת...
עֵינִי רוּחִי אָז יֶחֱזָיוּן,
נַפְשִׁי בִּי סֹעֶרֶת...

אֶל שְׁבִי מָרוֹם עוֹף אַגְבִּיהַ,
אָטוּשׁ גַּם אָעוּפָה;
בַּת הַשִּׁירָה בִּי תָרִיעַ,
אַף תִּסְעַר כְּמוֹ סוּפָה...

מַחֲזֵה נוֹרָא שָׁם בָּרוּחַ
נָגְדָה לָעֵינָיִם;
עִיר הַקֹּדֶשׁ בָּהּ אָשׁוּחַ —
הָעִיר יְרוּשָׁלַיִם.

עַל כָּל סְבִיבַי מְדַבֵּר שָׁמָמָה,
אַךְ שַׁמָּה וּשְׁאָיָה;
שְׁרִידֵי חֵיכָל אֶרְאֶה יָמָּה
עַל הַר הַמּוֹרִיָּה.

כְּצִלָּלִים, אֶרְאֶה, יַהֲלֹכוּ
בְּנֵי צִיּוֹן כְּלֻמּוֹ;
וּמְזֵי רָעָב שָׁם יָשׁוֹחוּ,
כִּי כָטָה יָדָמּוּ.

מַה־יָּקְרָתְּ לִי אֶרֶץ קְדוֹמִים!
נַפְשִׁי לָךְ תַּעֲרֹגָה;
גָּדֵל עָנְיֵךְ עֵת אֶזְכְּרָה,
רוּחִי בִּי תִּמּוֹגָה.

אַךְ מֵרָחֹק אוֹר יַגִּיהַּ,
אוֹר מֵפִיץ קַרְנָיִם;
אַף שְׁבִיב תִּקְוָה לִי יוֹפִיעַ,
מְסֻבָּב יְרוּשָׁלָיִם.

שַׁדְמוֹת קֹדֶשׁ יֵעָדֵרוּן,
הָעֲמָקִים יְשֻׁדּוּ;
כַּרְמֵי חֶמֶד יִזָּמֵרוּן,
הָרִנָּבִים יִפְרֹדוּ.

שַׁדְמוֹת קֹדֶשׁ בָּר יַעֲטֹפוּ,
גְּבָעוֹת גִּיל תַּחְגֹּרְנָה;
הָעֲמָקִים יֶאֱסֹפוּ,
יוּבְלוּ הַגֹּרְנָה.

עַל הָאָחוּ יִרְעֶה עֶלֶם,
אֶת עֶדֶר צֹאנֵהוּ;
אִבֶּר יַשְׁוֶה פְּנֵי הַתֶּלֶב,
יָפִין אֶת זַרְעֵהוּ.

עוּרִי, עוּרִי, לִבְשִׁי עֻזֵּךְ,
צִיּוֹן הַהֲלָלָה!

עוֹד יִקְבְּצוּ לָךְ פְּזוּרַיִךְ,
אַף תִּפְרָחִי סֶלָה.

שמואל ליב גארדאן.

לַמְנַצֵּחַ עַל שׁוֹשַׁנִּים.

רָחַשׁ לִבִּי דָּבָר טוֹב
לָךְ, עִיר אֱלֹהֵינוּ,
עוֹד תִּפְרָחִי, תַּעֲדִי הוֹד
צִיּוֹן עִיר קָדְשֵׁנוּ!
יָבֹא יוֹם, תַּגִּיעַ עֵת,
נָשׁוּבָה אֵלַיִךְ,
עַל הָרַיִךְ נָרִים נֵס —
יִרְאוּ אֹהֲבַיִךְ!

חֵם יָגִילוּ יַחְגְּרִי עֹז,
כִּי הָיְתָה הָרְוָחָה;
וּמִלְּבָם יָנוּבוּ אָז
יָגוֹן וַאֲנָחָה,
אַדְמַת קָדְשֵׁךְ רֶגֶל צָר
בַּל תִּדְרֹךְ עוֹלָמִים,
שַׁדְמוֹתַיִךְ יַעְטְפוּן בָּר
יְבוּלָן כָּל הַיָּמִים.

בּוֹנַיִךְ בָּנַיִךְ הֵם
חָרְבוֹת — עַד יָקִיצוּ,
אֶרֶץ־צִיָּה לְנָוֵה־צֹאן,
לְכָרְמִים יָשִׁיצוּ.
עַל חַפְרָטֶל, בַּשָּׁרוֹן
רַגְתָּם יִפְצָחוּ,
אָז כָּל לָשׁוֹן רֹן תָּרֹן,
צְעִירַיִךְ יִפְרָחוּ.

בְּעַרְבוֹתַיִךְ עֲרְבוֹת חוֹל
יְבוֹנְנוּ מוֹשָׁבוֹת,
הַבָּנִים יִבְנוּ הָעִיִּים
וְגֵל לֵב־הָאָבוֹת.
וּבַצָּחִיחָה בִּישִׁימוֹן
שָׁם יַחְצְבוּ בֹּרוֹת,
יִטְעוּ תְּאֵנָה גַּם רִמּוֹן,
תּוֹתִים אַף תְּמוֹרוֹת.

פִּתְּחוֹת־הָרִים, גְּבַע, גַּיְא
גָּפָן תְּכַס אַדֶּרֶת.
אָז אַף אָז תְּחִי לְיֶפֶה־נוֹף
לְצִבְיִ וּלְתִפְאֶרֶת!
וּבַשְּׁפֵלָה מִרְבַּץ קוֹף
יְשָׁרְשׁוּ הַשָּׁיִת,
שָׁם יַשְׁרִישׁוּ גַּם יִפְרוּץ
שָׁקֵד, צְרִי וָצִיר.

דְּגַן שָׁמַיִם תִּינְקִי שַׁד,
תִּשְׁבְּעִי כְּלִיוֹת חִטָּה,
גַּם הַגֶּפֶן לַעֲדֵי עַד
תִּתֵּן פִּרְיָהּ בְּעֻתָּהּ.
עֵת עַל רִכְסֵי הָרְרֵי־עַד
עִבְרִי יִנְהַג שָׁוְרִים,
מִן הַבֹּקֶר עַד יוֹם רַד
יִרְעֶה צֹאן עֲדָרִים.

אִפֶּר עִבְרִי כִּי יְשַׁדֵּד
וַיְפַתֵּח אַדְמָתוֹ,
וְעַל שְׁדוֹת־מִזְרַע יַזַּל טַל—
אֶגְלֵי זֶעָתוֹ.

אָז בְּיַד עַמִּי צִיּוֹן, אָז
תִּהְיִי לַעֲטֶרֶת,
„כִּי מֵאִתְּךָ יָצָא יֶזֶ"
יָהֻמוּ מֵי כִנֶּרֶת.

וּבְשֹׂא גַּלָּיו יְמָא כָּךְ
הַיַּרְדֵּן בִּדְמָמָה,
בְּמִסְלָתוֹ יַזַּל אַט,
יַפְרֶה הָאֲדָמָה.

אָז אֶת־שִׁירֵי רֹעֵ־צֹאן
יָשִׁיר שִׁיר אֲהָבִים,
יִפְצַח רִנָּה יֶרֶב רֹן
הַהוֹרֵךְ עֲנָבִים.

שִׁירֵי אֹשֶׁר, שִׁירֵי חֵן
תְּשׁוֹרְנָה עֲלָמוֹת:
אָשְׁרֵךְ צִיּוֹן עַד בְּלִי־דַי
פֹּה עֲלֵי אֲדָמוֹת.
זִמְרַת חֹפֶשׁ, שִׁירַת חֵרוּר,
רִנַּת חֵרוּר וָחַיִּים,
גַּם אֲנַחְנוּ וְרְאֵה אוֹר,
בְּאוֹר בַּת יְרוּשָׁלַיִם!!

שאול טשרניחובסקי.

יַלְדֵי אֲדָמָה.

בְּמָקוֹם חֶרֶס חַכְלִיל עֵינַיִם
וּתְכֵלֶת נִטְּחָת עַל כֵּל,
זְבוּב רָקָמָה שָׁם צִלְצֵל כְּנָפַיִם,
הַצְלָצַל בַּשִּׁיר יִתֵּן קוֹל.

בְּמָקוֹם זְמִזּוּם חַרְגּוֹל בָּרָמָה,
הַדְּבוֹרָה עִם צִיץ הַתְּמִיק רָז,
שָׁם רוּחַ יָפֵנָּה בַּקָּמָה.
וּכְנֶרְדָּם יִנַּע גַּל פָּז.

וּבְנוֹעַן שְׁבָלִים תּוֹפַעֲנָה,
בְּבִרְדוֹלַח הַמַּעְיָן כְּבִרְאִי;
וּבְנוֹעַן שְׁבָלִים תַּבַּעֲנָה.
„עֲדֵינוּ, בַּת־אָדָם, נָא גְּשִׁי!"

„עֲדֵינוּ הָרָפָה, הַגְּבָאָה,
אֲנַחְנוּ עָצַמְנוּ עַד מְאֹד,
כַּנָּצָן תִּתְנַעֲרִי מְלֵאָה.
טַל חַיִּים, גַּם יוֹפִי וָהוֹד.

„נִינָקָה שַׁד נִבְכֵי אֲדָמָה,
גַּם רָוָה גְּזָעֵנוּ מֵי־עָל,
תּוֹר לַיִל עֵת תֵּבֵל נִרְדָּמָה.
מְחֻדָּשׁ יְחַיֵּינוּ הַטָּל."

„דְּעִי יַלְדֵי אֲדָמָה אֲנַחְנוּ,
בָּעֲרָבָה צֶמַחְנוּ גְּוֵה־דְרוֹר,
מִסְעָרָה בַּלַּיִל רַק שַׁחְנוּ.
חִישׁ קָמְנוּ נִתְעוֹדֵד בָּאוֹר."

„נִפְרָחָה... עֲלִיזִים, רַעֲנָנִים
נָקוּמָה, נִרְנָעָה יוֹם יוֹם,
יְכַנּוּרְכֶן אַתֶּן אַךְ אַשְׁמַנִּים,
בַּגּוּ גַּם בַּנֶּפֶשׁ אֵין תְּתוֹם."

„הֲוֵי אַתְּ שִׁבְלֶת, בַּת־עוֹנִי,
מַה נְּעִימִים הַגִּיא עִם הַגָּבֶל,
מַנְגִּינוֹת הַבֶּקֶר לְעֻפְרוֹנִי.
וּתְהֹמוֹת הַתְּכֵלֶת מֵעָל..."

הנ"ל.

עֵצָה טוֹבָה.

1.

עַל מִטָּה רְפוּדָה, בִּיצִיעֵי מֶלֶךְ,
הֲעָשִׁיר יִשְׁכַּב וּבַל יָנוּחַ,
עַל רְצִפַּת אֲבָנִים מִשְׁכַּב הֶלֶךְ,
יָרֻדַּם בְּנַחַת עָנִי קְשֵׁה רוּחַ.

2.

מַעֲדַנֵּי מֶלֶךְ יִתְּנוּ לַפַּחַת,
שֶׁמֶץ לֹא יִטְעַם, כְּאוּם בַּל בִּלַּע,
בַּאֲרֻחַת יֶרֶק, יִטְעַם רֹב נַחַת,
עָנִי כִּי יִרְעַב, וְיָלִין שָׂבֵעַ.

3.

תַּאֲוַת מַאֲכָל מֵעָשִׁיר בִּרְחַת,
כַּשֵּׁינָה לַיְלָה לֹא לוֹ נָאֱמָנָת,
תַּאֲוַת מַאֲכָל עָנִי בַל זְנַחַת,
כַּשֵּׁינָה לַיְלָה הִיא לוֹ סְכֻנָת.

4.

לֹא טוֹב הֱיוֹת דַּל עָנִיו וְאַלְצֵהוּ,
גַּם רַע לָעָשִׁיר לְשַׁטְנוֹ הֲעֻשָּׁר,
אַךְ! לוּ לַעֲצָתִי יַטֶּה אָזְנֵיהוּ,
אָז יִמְצָא נַחַת אָז יִמְצָא אֹשֶׁר.

5.

עַל נְדִיבוּת יָקוּם עָשִׁיר אִישׁ חָיִל,
יִתֵּן לָעָנִי חֲצִי כַּסְפֵּהוּ,
מִתַּאֲוַת מַאֲכָל מְשִׁינָה לַיִל,
יִתֵּן לָעָשִׁיר הַדַּל חֶלְקֵהוּ.

זאב וואלף ב"ק.

הַגְּעָרָה.

לָמָּה תִּזְעַף נַפְשִׁי לֹא תֵדַע נָחַת?
לָמָּה נַפְשִׁי תֶּאֱבַל לָמָּה נֶאֱנָחַת?
לֵאמוֹר „נִגְרַע חֶלְקִי כִּי נָאָוָה יֶתֶר"
אִם שְׁפָלִים מִמֶּנִּי מֶנִּי גָדְלוּ,
הֵן גְּדוֹלִים מִמֶּנִּי מֶנִּי שָׁפָלוּ,
וְלִמִּי חָסְרוֹן יִתְרוֹן, לְמִי יִתְרוֹן חָסֶר.

אַךְ! לוּ זֹאת תִּדְאָגִי, מָרָה תִּצְרָחִי,
עַל תַּהֲפֻכוֹת אֵלֶּה בֵּן תִּשְׁתּוֹחָחִי,
וּבַתֵּבֵל כְּלָה, כָּכָה תַּבְאִישִׁי,
הֵן נַפְשׁוֹת חֲכָמִים, בָּכֹה תִּבְכֶּינָה,
כִּי בְעָלֵיהֶן בָּרַע, יַחַד תֶּחְזֶינָה,
אַךְ אַתְּ נַפְשִׁי דוֹמִי הַחֲרֵשׁ תַּחֲרִישִׁי.

הנ"ל.

אֵלֶּה אֶזְכְּרָה!

(ממכתב ידידות למשפחת מיזעלס — מינץ — שאַליט, בוויען וריגא.)

איכה ידידי, ראיתם עני בשבט עברתו,
ומגבוה שחק טִבְעָתם בעמקי ארץ!
היש כמכאובכם מכאוב נתכה כאש חֲמָתו,
ענוים קשים, ופרץ על פני פרץ?
איכה הועם זהב! התפוררה אבן שתיה!
חֲכֻמַת־נשים בת יחידה, נפש עדינה,
במחלה אנושה נְגוּעָה, ולמות צפויה!
על האי שופרא דבלי בארעא קא בכינא,
נָאד דמעות עיני, ותהי לקינה ותאניה!
והאֵם רַחמה ויעלת חן, ונלאה ורפויה,
לא יכלה נשוא השבר והמכה טריה,
ותתעצב אל לבה, סוערה הומיה העניה,
ובשברון־לב קִדְּמָה פניה לארץ נשיה!
נשים עדינות, הנאהבות בחייהן ונעימות,
פיהן פתח בחכמה, ותורת חסד על לשונן,
במותן לא נפרדו, הטהורות והתמימות,
גם אבן מקיר תזעק על חרבונן!

אם עוד עשו חיל רבות בנות,
ונֵרן פתאם נכבה, וזיוֹן פָּנָה,
אך לנשמות השתים, היתרון עשר מנות,
בכבודן עֻלות הֵנה על כְּלָנָה!
נורא אסון הָאב! איכה יושב בדד!
איום עול סָבְלו באבדן מחמדי־עין!
אוצרי סְגֻלותיו המות בחרונו שָׁדַד,
ביתו שָׁמֵם, כערער בערבה, גורלו—אין!
איכה נפש בעל נעורים מרה, וכגדר דחויה,
בנפול עטרת ראשו, חיי רוחו צביה!—
כבודו גלה, ומקדשו בשאול תחתיה.

* * *

אכן ים־התמורה הזמן, ובו חלקנו!—
בזרם רגעיו שוטף — גם הָרַע ועצבת —
גם אחרי מות קדושינו זה ינחמנו:
קץ לכל בשר, ושוב — זה המות! —
תנצב"ה!

ידידם הנאמן, המשתתף בצערם הגדול, וכותב בדמע,

לייפציג כ' טבת, תרנ"ה. **פֿאביום מיזעס.**

מודעה.

כל הרוצה לקנות ולמכור ספרים עתיקים בלה"ק וכתבי יד יואל בטובו להריין שאלותיו על האדרעסס JOSEPH LUZZATTO
Padua Italien (via Saracinesca 1973).

אַדְרִינוֹם קֵיסָר.

ראית ה' עותתי שפטה משפטי. חד יהודאי עבר קדם אדרינום כו' כו'.

(מדרש איכה ג', מ"א, ראה שם כל הענין).

מָגוֹר מִסָּבִיב בָּהֲלָה נָפָלָה
צָדֵק וּמִשְׁפָּט חַתּוּ וַיָּחְפָּרוּ,
הִתְפַּלֵּץ חֶסֶד וֶאֱמֶת הִתְחַלְחָלָה,
וַתִּתְעַלַּף חָכְמָה רַחֲמִים נִגְזָרוּ—
מַה כָּל הַחֲרָדָה? מָה אָחֲזוּ שָׁעַר?
אַדְרִינוֹם קֵיסָר יוֹשֵׁב בַּשָּׁעַר!

עֶרֶם שְׁאוֹל מְנֻגָּד אֵין כְּסוּת לַאֲבַדּוֹן,
רוּחוֹת רָעוֹת נִשְׁאוֹת מְגִיא צַלְמָוֶת,
אַכְזְרִיּוּת חֻמָּה שֶׁטֶף אַף וְעֶבְרַת זָדוֹן,
וְלַמַּחֲנַק נֶפֶשׁ רֵיחוֹ נָתַן מָוֶת—
מַה יַּרְקִדוּ שְׁעִירִים? הַשָּׂטָן מַה נָּעַר?
אַדְרִינוֹם קֵיסָר יוֹשֵׁב בַּשָּׁעַר!

אַדְרִינוֹם קֵיסָר פַּטִּישׁ הָאָרֶץ,
שַׁלִּיט עָזוּז וְנַעֲרָץ בִּגְבוּרָה מִשֶּׁל,
וְיָעַר כֹּחוֹ וְלִבּוֹ הָבִיא קָרֶץ,
עַל עַם קָטֹן וָדַל עָם נִלְאָה וְכִשֶּׁל,
לֹא יָדַע שָׂבְעָה לִרְצֹחַ וּלְשַׁבֵּל,
וּלְאַבֵּד כָּל זֵכֶר זוֹמֵם וּמִתְנַבֵּל.

חָרַשׁ הַהֶרְאֵל וַיְשַׁקֵּץ כָּל קֹדֶשׁ,
וַיַּעֲרֹל בְּנֵי בְרִית וַיַּחֲרֵב מְקוֹרָם,
הִשְׁבִּית תּוֹרָה שִׁבַּח שַׁבָּת וָחֹדֶשׁ,
לְכַלּוֹא אֶת הָרוּחַ וּלְכַבּוֹת נֵרָם,
וַהֲגֻיָּה אֵין קָצֶה—אֵין מִסְפָּר לַחֲלָלִים,
פְּגָרֵיהֶם הַרְבֵּי אֶלֶף דְּמֵיהֶם נְחָלִים.

יָם נִגְרָשׁ לֵב עָרִיץ לֹא נָח מִזַּעְפּוֹ,
שְׁנָאָה וְנֶקֶם רָצַח בּוֹ יַבּוּ גַלִּים,
וַתַּסְעֵר רוּחוֹ וַיִּבְעַר אַפּוֹ,
כִּי עוֹד שָׂרְדוּ יְהוּדִים — אִם מְעַטִּים וַדַּלִּים —
וַעֲדֵי יַעֲשֶׂה כָּלָה לִבּוֹ לֹא יָרְגִיעַ,
וִיבַקֵּשׁ אַךְ תְּאַנָה בָּם עָוֹן הַפְגִּיעַ.

אָדְמָה שֶׁמֶשׁ רוֹמָא בַּדָּם שִׁקְעַת,
וַאֲדַרְיָנוּס יוֹשֵׁב בְּשַׁעַר אַרְמוֹנוֹ —
מִי תִּכֵּן יְבוֹ מַעֲלוֹת רוּחוֹ לָדַעַת?
מִי יַעֲרֹךְ מַחְשַׁבְתּוֹ יְשִׁוָּה רַעְיוֹנוֹ?
תְּהוֹם אֲבַדּוֹן לִבּוֹ שַׁחַת מַחְשָׁבָת,
רוּחוֹ קֶטֶב מְרִירִי שִׁעְבָּיו כְּלֵי מָוֶת.

וְהִנֵּה אִישׁ עוֹבֵר לְפָנָיו וְשָׁלוֹם קָרָא,
"מִי אַתָּה?" — "יְהוּדִי" — עָנָה הָאִישׁ פִּרְעַ —
"יְהוּדִי?!" — הִרְעִים אַדְרְיָנוּס בְּסַעֲרָה —
"הֲלְשָׁלוֹם אַדְרְיָנוּס לְשָׁאוֹל פִּרְעַ,
יָעוֹז פֶּלֶב מְצֹרָע יְהוּדִי חֹטֶר גַּאֲוָה?
אֶת רֹאשׁוֹ הָסִירוּ וּתְנוּהוּ לְרַאֲוָה!"

גַּם לִיהוּדִי אַחַר קָרָה מִקְרֶהוּ,
דֶּרֶךְ שָׁם לַעֲבוֹר וַיְמַהֵר וַיֵּלֶךְ,
כִּי רָאָה אֲשֶׁר קָרָה אֶת רֵעֵהוּ,
וַיְזָהֵר מִשְּׁאוֹל לְשָׁלוֹם הַמֵּלֵךְ,
"עֲמוֹד, מִי אַתָּה?!" — קָרָא אַדְרְיָנוּס —
"יְהוּדִי" — "יְהוּדִי?" הַעַל כֵּן תַּחְפֹּז לָנוּס?

"הַאַתָּה יְהוּדִי אֶת לְבָבְךָ עָרַבְתָּ,
לִבְלִי שְׁאוֹל לְשָׁלוֹם אַדְרְיָנוּס קֵיסָר?
בֶּן נַעֲוַת הַמַּרְהוּת, רֹאשְׁךָ חֹבַתְּ!
חוּשׁוּ הָרְגִים, רֹאשׁוֹ מֵעָלָיו יוּסָר!" —
וַחֲכָמָיו יְעָצָיו הָעוֹמְדִים לְפָנָיו,
לַהֲבִינֵם זֶר מַעֲשֵׂהוּ חִלּוּ פָנָיו:

„קִיסָר רָם וְנִשָּׂא! פְּלִיאָה מָנוּ דַּעַת,
דַּרְכְּךָ חֶקֶר הֲרוֹת לָנוּ הוֹאֵל,
אֵיךְ מִשְׁפָּט אֶחָד מִשְׁפַּט מָוֶת תַּעֲשׂ
בְּשׁוֹאֵל לִשְׁלוֹמְךָ וַאֲשֶׁר אֵינֶנּוּ שׁוֹאֵל?
אֹרַח מִשְׁפָּטֶיךָ פַּלֵּס נַעֲמוֹד הָכֵן,
אַךְ דַּרְכְּךָ הֲפַכְפָּךְ וָזָר הֱיִתָּכֵן?"

„הוֹי יְעָצִים נִבְעָרִיב פָּקוּ פְּלִילָה!
—הֵשִׁיב אַדְרָיָנוּם וְרֹאשׁוֹ הֵנִיעַ—
הַאַתֶּם תַּלְפּוּנִי עֵצָה וְתוּשִׁיָּה,
אֵיךְ הָרֹג בְּשִׁנְאַי, אֵיךְ אוֹיְבַי הַכְרִיעַ?
וּדְבַר שִׁלְטוֹן הִקְשִׁיבוּ וַיָּבִינוּ,
וּלְכוּנָן בּוֹ אֶשְׁרָם לְכֻם הֵכִינוּ.—

יהל׳ל.

בן־יחיד.

(מעשה שהיה בימי „החוטפים")

מאת

בן־עמי.

א.

בקצה הכפר, כמעט על אם הדרך המובלת אל עיר מחוז קטנה בפלך פודוליה, עמד בית המשקה אשר לר' נחום. כל הכפר השתרע בעמק ומשני עבריו יוצא ושוטף במרוצתו נחל קטן, אשר רק בימי האביב יכל לשאת את השם הזה; יען כי בשאר תקופות השנה היה לבצה מלאה רפש או לעמק חרב מכסה בטיט היון אשר התקשה והתפורר. שתי שפות הנחל הגבלו ע"י מדרון אלכסוני, כלומר: ע"י ערמות הזבל אשר השלך הלארה; אך בימי האביב, בשטף המים אשר גברו ועלו על כל אפסים, לא נשאר להמדרון שם ווכר; רק בימי הבציר עת היה הנחל לבצה, נכר עוד הזבל מעט. מהכפר וחוצה השתרעו שדות ועמקים מקפים יערי מבנה ומאחורי היערים נראו הרחק הרחק לעין מסגרות טורי הרים, אשר התלכדו והשתלבו בשמי תכלת, והתפזרו לכל רוח עד אופק השמים וכמו הסתירו בעדם עולם טמיר ונעלם צפון מעין.

ביחוד התנוסס לתפארת מחזה בית המשקה המשתרע בקצה הכפר, אין דבר אשר הפריע עין הרואה לשים מבטו הרחק עד אין קץ, לא ערמות העשב, אשר נהפך לירקון או אלומות תבן, אשר חשך משחור, שאיש לא נגע בהן זה כמה שנים, עד אשר יבוא בהן רקב, גם לא בתי האכרים, המפוזרים בלי כל סדר ומשטר, אשר רבם היו הרוסים ורעועים. ובנוגע להמעלה האחרונה, הצטין בו גם בית המשקה בעצמו, כי במשך עשרות שנים רציפות לא חזקו בדקיו ולא נבצרו הריסותיו. לכן אין כל זכר לחמר אשר בה חטח הקיר הראשי זה שנים רבות, והנצרים שמהם נקלע הקיר הזה נצבו בקומה זקופה, וגם את המקלות האלה לעסו ויגרמו הסוסים והפרות בתאות נפש. ובמקום גג בית המשקה תראה לעיני הנוסעים חרבה שוממה הנותנת זה שנים רבות חמר רב לאכרים לתקן את עגלותיהם. ואם לפעמים יקרה מקרה, כי אכרת תקלל את בעלה השכור קללות נמרצות, על אבדו את בריח העגלה, והיא, הזקנה בעצמה, תתנועע כעת אנה ואנה תחת העגלה שהתפוררה. אזי בעלה החיב בדבר הזה יגרד בשבט הסוסים את גבו ויענה בנחת רוח: אל נא תגדפו, מכשפה, הלא לא רחוק מזה הוא

„לחום" — והמכשפה הנרגעת תוריד ביתר עז וחיל מהעגלה המלאה, את התבן, את חתיכות השומן וכדומה. למען תצא מתחת חרבות העגלה.

בית המשקה פנימה נחלק לשנים ע"י החדר החצון האפל לעצם בית המשקה ולחדר ששם גר ר' נחום את משפחתו. בית המשקה היה בית מדות ורחב ידים, אפל, אשר קירותיו חשכו משחור, ורצפתו רצפת חמר מלאה רפש, בלתי שטוחה ובלתי ישרה. כלי המעון היו: כפסלים גדולים סביב הקירות, שלחן עץ גדול וחבית מלאה יין שרוף עומדת על שני קרשים, ועל החבית תלו באזניהן המעקלות מדות נחשת קלל לבנות, מרבע הקב עד שמינית הרבע. פה על הקרש עמדו גם כוסות ירוקות אחדות של זכוכית. אף כי כלי המעון בחדר ר' נחום לא עלו על כלי בית המשקה בב"ז הצטינו בטהרה ונקיון ביתר שאת, בלבן הקירות ובחלקת הרצפה הטוחה בטיט. ומלבד זאת נראה בקיר ארון מלא וגדיש ספרים.

זה עשרים שנה גר ר' נחום בבית המשקה הזה עם אשתו דבורה וששת ילדיו מלבד שני בני שארו וקרוב אחד מצד אשתו.

ר' נחום היה איש כבן ארבעים. הוא נראה בשפל הקומה דל הבשר וחלוש המזג לאיש אשר ראהו רק מרחוק. אך האיש המתבונן בו בעין חודרת הכיר את חכמת לבו בעיניו החודרות והמחכמות, במצחו חיפה, המקפה מכל סביבותיה שערות שחורות ומגלחות ונוכח לדעת, כי לר' נחום אין גם אף אבר אחד בלתי יפה ושלם, ורק הרזון אשר שלח בו השחית מאיש מראהו, גם באשר ר' נחום כמו התאמץ להסתיר את מראהו מעין רואים. ההתאמצות הזאת נראתה ברבים מבני ישראל בזמן ההוא וגם עד היום הזה, אף כי מסבות וכונות אחרות הפוכות מהראשונות מן הקצה אל הקצה. דבורה אשת ר' נחום דמתה לטופום הנשים המצוי מאד אצל העברים אשר אין כל יכולת לחות דעת עליהן אם יפות מראה או רעות מראה הן. טוב לבן, הקסם אשר על שפתיהן וענות רוחן כה תצוף מעיניהן, עד כי בסקירה ראשונה לא נחשוב על אדות יפין גם לא נוכל לחשוב אודותו כלל וכלל מעלות רוחה המתנוססות בקרבה, כה מתאימות לרשמי פניה החצונים עד כי אין כל יכולת להבדיל ביניהם אף במעט.

זה כעשרים וחמש שנה מעת אשר נשא ר' נחום אשה ומספר בניו היה מצער, יען כי מתו עליו בחייו ילדים במספר עולה למספר בניו הנותרים בחיים. אך ביחוד היו ר' נחום ורעיתו אמללים, כי לא יכלו לגהל בנים זכרים. שלשת הבנים אשר ילדה לו אשתו מתו עוד טרם נמולו. מקרים כאלה, כמובן, מררו את חייהם עד כי הכריחום לפנות אל הצדיקים ולתלות מאת פניהם עזרה וישועה וישלמו להם במיטב כספם והדבר הזה הריק את צלחתם עד הפרוטה האחרונה, אך הנה ר' נחום ואשתו הכניסו את בנם היחיד בבריתו של אברהם אבינו בשלום. המקרה הזה בא ויאת אחרי עבור שתים עשרה שנה מיום בואם בברית נשואים. לשמחת ההורים ואשרם לא היה קץ וגבול. עד היום השמיני להולד בנם היו האבות טרודים ועסוקים למצא איזה קרוב, אשר עם רפאים חלקו, ואשר האריך ימים, למען קרא

לבנם בשמו. אך נלאו למצוא שם כזה. הנה כבר הגיע היום השביעי ולמצוא שם לא עלתה בידם. אמת הדבר, כי בלילה הזה חלמה דבורה כי ראתה קרוב רחוק, אשר מת במלאת לו שמנים ושבע שנה, ואשר השביע אותה כי תקרא לבנה בשמו, בהבטיחו נאמנה, כי לא ידע מנוח בקברו יען כי גם אחד לא נקרא בשמו. אך כאשר הוריעה את החלום לאמה אשר באה מעירה לעת לדתה, צעקה בשצף קצף:

— כמה שנות עמל מנו לי טרם זכיתי לראות, כי ילדת בשלום בן, ועתה נכנסה בך רוח שטות, לכנותו בשם התרח הזקן הזה, טיטום הרשע הזה, אשר כל ימי חייו לא פרס מלחמו לעברי רעב אחד ויגרש מפניו את העניים המחזירים על פתח ביתו, ככלבים עזי נפש! שם טוב בחרת! תשואות חן חן לך! „שלום־גוי". האם גם אחד כבדהו ויכנהו בשם „ר' שלום" כאשר יכנו את כל בני ישראל היראים והשלמים? אם גם יחר גרונך מקרוא כל היום בשם „ר' שלום", לא ימצא אף אחד אשר יבין אל מי ירמזון מליך, ואם אך תשמיע אף מלה; „שלום גוי", יקראו כלם בבת אחת: „שלום גוי, מכפר פלחטיובקה, אשר דרכו להתחבא תחת התנור או תחת המטה ולהתבונן בעינים פקוחות, פן תתן ח"ו אשתו פת לחם או חלב לאיזה אורח עני העובר על פני ביתו!" — אחרי כל אלה לא הרהיבה דבורה עוד עז בנפשה להעלות על דל שפתיה את שם קרובה, אשר נראה לה בחלומה, אף כי לא נתן הרעיון דמי לה, פן חלילה ימיט בזדון על בנה איזה רעה וישם מחנק לנפשו. עוד קרובים רבים רפאים שוכני קבר ראתה דבורה בחלומה וכל אחד טוען ואמר כי לו היתרון ובשמו יקרא הנולד וכמה פעמים בשבוע באו אל דבורה דודות וקרובות, גם נשים אשר אין להן כל קשר משפחה עמה וכל אחת מהן התאמצה, כי הבן הנולד יקרא בשם אחד הרפאים, אשר נראה אליה בחזיון לילה. אך סוף כל סוף נמנו וגמרו כלם פה אחד לכנותו בשם ראוי והגון אשר מצא חן בעיני כלם. אך לדאבון לבם, היה השם הזה שם נקבה: אך בכ"ז אין להצטער על זאת אף במעט, יען כי יש יכלת לשנות שם ממין נקבה לשם ממין זכר, אך איככה יכלו לשנות אם שם „טריינה גנסיה" לשם זכר ועל הדבר הקשה הזה התחבטו כל בני בית ר' נחום. לדבורה היה קרוב אחד, בריל שמו וכנויו לקיש, ויציע כי משני השמות יעשו שם אחד ויכנו את הנער בשם טרם, אך מאליו מובן כי ביתם אשר בני ישראל הגרים בארץ רוסיה הלכו בחשך ועליהם לא זרח עוד „אור ההשכלה", באופן נעלה עד כי בין לילה ישתנה שם „קריינצה בת צדוק", לשם „יובדוקיה טרופימובנה" ושם זרח בן טרייטל ישתנה לשם „פיאופן פלטונוביץ" בעת אשר היהודים עוד הלכו בחשך ויטבעו „ביון מצולות הבערות עוררה הצעת לקיש שחוק ולעג הרבה וגם ימים רבים אחרי כל אלה עשתה לה השמועה ע"ד ההצעה הזאת כנפים והתפשטה בין כל קרוביהם ומכריהם אשר מלאו שחוק פיהם עליה. אך יען כי קשה היה לר' נחום ורעיתו להתיאש משם טריניי גינסיה יען כי היא היתה אשה טובת לב, צדקת, בעלת לב רגש ומלא חמלה וחנינה באופן היותר נעלה, וכל הטובות

הצדקות והחסדים האלה גמלה בכל שבעים השנה שהאריכה על האדמה לכן החליטו כלם החלטה גמורה כי השם הראשון ישתנה לשם טרטל ותחת השם השני אשר לא יוכל בכל אופן לקבל איזה שנוי יקרא בשם הצדיק הגדול והמפורסם ר' שרגא אשר נפטר זה לא כבר. ובכן נקרא שם הילד טרטל שרגא, אחרי כל הויכוחים. התלונות והמריבות, אשר התפרצו בין קרובים אחדים, אשר קאנדידאטיהם לא התקבלו, והנער טרטל שרגא גדל ופרח לשמחת הוריו ויהי כל תקותם ונחמתם. במלאות לנער שלש שנים היה לו „מלמד" אשר החל ללמדהו את השפה הקדושה. ואיך התמוגגה נפש ההורים מרוב המתיקות, בשמעם, כי בנם ישנה אחרי דברי מורו: „קמץ אלף א קמץ בית ב וכו" ושעות שלמות ישבה דבורה ותקשב רב קשב להנגון המלא עצב, אשר שנה בנה אחרי מורו: קרא „נער חביב" „בחשק" אלף; הלאה הלאה; כן, כן, עוד הפעם, שנית: כן, כן". — לפעמים חשבה דבורה ואיזה ענג נפלא חשה בנפשה; בזכרונות זכרונות ילדותה, התעורר והמה בקרבה. ולפתע פתאם יקרב אליה בנה, ויאמר: „אמי, כבר כליתי חק למודי הגישי לי אכל". ודבורה תשא את עיניה היפות, המלאות דמעות, ותתבונן בפניו, באיזה חבה יתרה, עד אשר לב שרגא הילד יתחלחל בקרבו, יתרפק אל אמו היקרה ויאצל לה עתרת נשיקות.

כן הלך הנער הלוך וגדול, כל בני הבית אהבוהו אהבה עזה וישאוהו על כפים, ואך אמרי נועם ודברי חן לקחה אזנו ויהי שקט ושלו, רך ומפנק מאד. מבנה גוו היה חלש ורפה, כרוב בני ישראל, ונוסף לזה הגה בתורת ה' את מלמדיו כל היום. אמת הדבר, כי ר' נחום ודבורה לא העמיסו על בנם „עול-תורה" כנהוג בין כל בני ישראל ונהפוך הוא, המה התאמצו להקל ממנו את עול התורה המתשת כח האדם ויבקשוהו כי ינוח ויתן מרגוע לנפשו העיפה. אך נפש הנער חשקה בתורה, עד כי קשתה עליו להפרד מספריו ולבלות את הזמן בדברים של מה בכך. ואך בימי הקיץ או האביב לעת הערב ינוח ידו מלמודיו וילך לשוח בשדה שעה אחת ואולי עוד פחות מזה, ולפעמים ישב לעת הערב על התל אשר סביב בית המשקה ולא התנועע במשך שתים או שלש שעות מבלי הביע אף הגה אחד. גם האכרים הנוסעים על פני בית המשקה אהבוהו בשבתו ככה, ויראו איש לרעהו על „הנער היהודי היפה, שחרחר־השמורות ושחרחר־העינים". ובאמת מה נאוה היה מראה חור־הפנים הזה, מה יפות היו עיניו הגדולות העצובות הנחות בחוריהן והמפיקות הגיון ועומק רוח בשבתו מבלי התנועע, ויתמך את סנטרו הארוך בידו הלבנה, אשר כה שלח בה רזון, עד כי על נקלה יכלנו לספר את כל פרקיה אחד אחד. מעילו הארוך המכסה את כל גוו הדל והמשתרע עד כפות רגליו, מגבעת הצמר אשר על ראשו, הנותנת יכולת לראות את מצחו הבולט והרחב, הלבן בשיש, אשר שערות שחורות כעורב יכתירוהו, גם הם לא השחיתו את תארו הנאוה, ויותר שגדל בשנים גדלה תמימותו ויהי לבעל דמיון עז ומתלהב ביתר שאת ויתר עז וכן גם לבו רוכך ופונק. וכה גדל עד כי מלאו לו שלש עשרה שנה.

ב.

הימים היו ימי קיץ. כל גרי בית המשקה אשר לר׳ נחום עודם הווים שוכבים ושנתם תערב מאד לפני עלות השחר ובכל פנות הבית השלך הם. ממזרח יתראה אור כהה; הנה הופיע כוכב נפלא המבשר עלות השחר וישקר ויזהיר בעצם זהרו כלבנת הספיר. מסביב השקט ודממה; הטבע כמו אסף רוחו ויחכה בכליון עינים על הרגע היקר, על רגע צאת האור ממחבואו; כל הנמצא בתבל כמו יירא ויפחד פן יפריע את המנוחה והקפאון בתנודה קלה או בהמולה דקה ובזאת יעצור בעד הכחות הנלחמים לבל ינצחו זה את זה ויגדול את מצוקתם במלחמתם. והמלחמה תמשך ביתר שאת ויתר עז, בלי הרף, בקשיות ערף, ואין שלום. הנה פני השמים יחורו לאט לאט, יותר ויותר, כמו יגלו את כל חולשתם; הנה הכוכבים הפנו ערף וינוסו. השקט יגדל עוד יותר, הטבע יחכה עוד יותר בכליון עינים. הנה על גג בית המשקה נשמע צלצל הכנפים ואהרי כן ישמיע התרנגול הצעיר את רנתו הנעימה ועוד הפעם השלך הם מסביב. אופק השמים יעטה מראה כהה. אך הנה לפתע פתאם נראתה עננה קטנה ושחורה כמו תחפוץ להפריע את האור מהבקיע. — באויר תתנשא כעין לחלוחית או רוח משיבת נפש אשר תצרור בכנפיה ריח עשב רענן וציצי השדה. לא הרחק מבית המשקה וקרב לאם הדרך השתרעה להקת אברים „ללון ולרעות״.— עגלות האכרים הטעונות שקי חטים ושעורים ומוטותיהן אשר הורדו למטה ואליהן אסורים העלים, — עומדות בשורה ארוכה אחת. תחת העגלות תלוים „כלי עטרן״ אופנים בלתי שלמים במלאכתם, העומדים ערוכים לעת הצרך, יתדות וכלי מכשירים הנצרכים להגביה את העגלה בעת מריחת האופנים. על יד העגלות שוכבים והווים האכרים על אגנינותיהם או על אדרותיהם אשר בעת השנה תהינה להם למצע ופניהם מפנים למעלה וידיהם פשוטות לבל רוח וקול נחרתם אימה, עד כי יתרוממו על חויהם, המכוסים כמעט בכתנת שחורה מבר פשוט ושב. השורים ילחכו את עשב השדה ברבצם בעצלתים, ואחדים מהם סגרו את עיניהם וגם הם מתנמנמים. אך הנה התאדמו פאתי קדים; הענן אשר כסהו כסה גם הוא בזיו חכלילי. אור הכוכבים כהה מעט מעט ויאספו ולא נודעו עקבותם. איזה תנועת חפזון החלה בטבע. הנה בכפר תקרא להקת התרנגולים, אשר כמו התעוררה ביניהם איזה שיחה. שם אצל הבאר נשמע קול שריקת השלך; העגל השמיע גם הוא את געיתו והנה אחד האכרים הרים לפתע פתאם את ראשו, מרח את עיניו, גהק פעמים אחדות, הצטלב ויקם על רגליו. בעמדו רגעים אחדים ועיניו נשואות אל עבר המזרח, הצטלב שנית ויקרא פתאם: „הוי, בחורים, קומו, כבר באה העת לעבור הלאה״. „הבחורים״ יחלו לפקוח את עיניהם בעצלתים, לגהק ולאט לאט יקומו ממשכבם. הנה הם מכינים את עצמם לדרך: האחד ימרוח את העגלה, השני יאסוף את התבן, השלישי יתקן את היתד המברחת או יקציענה והרביעי יאסוף את השורים.

— טרוחים! — (טרופים) צעק אחד: הגש לי הנה את יתד־המריחה.

— קח אצל ארטם! — יענה השני.

— האם השומן הזה לך הוא, חביודר (תיודור)? צעק עלם בריא הסון כארי בקול עז וינף מן הארץ את מעילו אשר עליו מונח הנותר בארוחת־הערב מתמול.

— שאל נא את פי יוחים, האם לא לו הוא? יענה מתחת העגלה אכר שפל הקומה ופניו מלאו בהרות.

אך הנה העגלות הוכנו, העולים הושמו; השורים הרתומים לעגלותיהם עומדים ומנענעים בראשם. אכר זקן בעל זקן מגדל ושב, פנים שחרחרים ועיני חתול, יסור אל בית המשקה, בגשתו אל החלון, יחל לדפוק במקל חובלים, ויאמר:

— הוי לחום, דבורה, חיה, קומו והתעוררו משנתכם, יען כי באה עת השלום, גם הבה עוד כוס יין־דגן!

כעבור רגעים אחדים תפתח דלת בית המשקה ועל המפתן יתראה ר' נחום בכבודו ובעצמו יחף בבגדי הלבן התחתונים, ועל ראשו מצנפת מגואלה, בלה מזוקן ומכוסה בנוצות, בעת ההיא יופיע ממזרח כדור אש גדול ובברק נגה קרניו יכסה את פני ר' נחום והוא יתכוץ מהן ויעצם את עיניו.

— חיש, מהר, לחום, יאנף בו האכר הזקן: — הבה שלשה לוגים יין־שרוף, ואמור לי כמה חויבתי כסף לך בעבור המרעה וכל יתר הדברים אשר לקחנו מידך בהקפה.

בין כה וכה יבואו אל בית המשקה יתר האכרים ויקחו עמדתם סביב השלחן. הנה יין־השרוף נתון ומוגש בשלשה בקבוקים ירוקים; וכן הוציא על השלחן כוסות אחדות, כל אחד מן האכרים יגמא ויגיח אל גרונו את הכוס המוגשת לפניו בבת אחת, רוקק ומוחה את שפתיו בכנף אגנינתו, בהפכו אותה על צדה השני. הכוסות הורקו, בעל בית המשקה בא על שכרו והאכרים ישימו פעמיהם אל העגלות.

— ובכן בחורים סעו לשלום, — יצוה אותו הזקן. שריקת „הוי, הוי" וקול מהלומות המקלות ישמעו למרחוק, העגלות תשמענה קול שריקות, ולסוף נעו ממקומותיהן, ותשתרענה לארך הדרך רגעים אחדים התבונן ר' נחום על חברת הנוסעים עד אשר באו אל שדרת העצים המשתרעת לארך המסלול ואח"כ נעלמו מעיני רואים בהסתתרם תחת ענפי הארזים, האליחים ועצי השטים רמי הקומה.

כאשר בא ר' נחום שנית הביתה, החלו כל בני ביתו להתעורר. כל הישנים השתרעו על מטותיהם ועל רצפת העפר עד כי לא היתה כל יכולת לצעוד אף צעד מבלי לפסוע על ראש אחד מהם. ארבע הילדות הקטנות אשר כלן ישנו יחד, שוחחו ביניהן ותפשקנה בלצון שפתותיהן ככל העולה על רוחן, וצחוק גדול התפרץ מהן, חבקו אשה את רעותה, קרעו את השמיכה אשה מעל רעותה ועוד. בפנת הבית השתרע על מטה ר' נחום דוב מלמד שרגא, הוא הרביעי לפי המספר, זקן חלש ורפה כח, בעל פנים

קטנים וראש גדול המכיל אוצר תורת ה'. כפעם בפעם ישמע שעול נורא אשר יתפרץ מתוך גרונו, ואז ישוח למען חכחך את לחו והקיאו מגרונו ומזה יעמוד בקרבתו נחל לחלוחית לבנה, אשר תעורר גועל נפש. הבת הבכירה את שתי הקרובות הישנות על התנור הגדול ורחב הידים תשוחחנה ביניהן ולעתים לא רחוקות תמלאנה שחוק פיהן בלאט; דבורה השוכבת במטתה תחבוש את ראשה; דוב השוכב בשורה אחת עם שרגא על האצטבא יגהק כפעם בפעם ובזאת יעורר שחוק בין הילדות ביתר שאת. על סף הדלת עומדת קלחת ובצדה פרור חמר קטן קטע זויותיו והוא מלא מים „לנטילת ידים".

— אל תשכימו קום, — אמר ר' נחום כאשר בא הביתה. — הן היום יום צום, ויותר שתאחרו לקום יותר יקצר היום בעיניכם. ואתה, ר' נחום דוב, לא תלכד היום את שרגא ולכן תוכל גם אתה לישון ולנוח עוד כשתי שעות.

— הגם שרגא יענה בצום נפשו? שאלה דבורה בתמהון.

— לא ולא, — השיב לה ר' נחום; הוא חלש מאד, איש רפה כח כי יצום יביא עליו חטא ואשמה כאיש בריא אם לא יצום.

— לא, אבי, אני אצום בלי כל תפונה, אמר בהסירו מראשו את השמיכה, אשר התעטף בה, ובמהירות לבש את מצנפתו צמר גפן אשר הוציאה מתחת הכר.

— לא נחוץ לך לצום, בני יקירי, — החלה דבורה בקול תחנונים: הן פניך חורים וחלש הנך וה' יסלח לך, לו גם לעון נחשב לך הדבר הזה.

— לא, לא חלש הנני, ונקל לי מאד לצום; לפעמים יקרה כי במשך יום תמים לא יבוא אכל אל פי ואם גם אוכל מעט ודל הוא אכלי ונוסף לזה כבר מלאו לי שלש עשרה שנה, ועלי לתת דין וחשבון לפני מי שלא אוכל להעלות את שמו על שפתי, יען כי לא נטלתי עוד את ידי. ומה קדוש הוא יום הצום הזה!—שבעה עשר בתמוז, יום, אשר בו הביא האויב אוֹ בית מקדשנו במצור! וגם לא יכבד עלי לצום ולשנות נפשי שתים עשרה שעה, בעת אשר בזמן ההוא בירושלים נכרת אוכל מפי עוללים ויונקי שדים, בעת אשר ר' צדוק השיב את נפשו רק בגרוגרות במשך ארבעים שנה רצופות.

בשממון, כמעט בקפאון, ובאותה שעה גם ביראת הכבוד אשר לא נוכל לתאר באומר ודברים, שמעו אבותיו את כל דברי בנם ולא ידעו מה לענות. אמו מהרה להסתיר את ראשה בכר המטה לבל תראינה דמעותיה אשר החלו להתפרץ מעיניה וזמן רב בכתה נפשה במסתרים, אך לא דמעות תוגה היו הדמעות האלה, כי אם דמעות אושר בלי מצרים, כי נתן לה ה' בן יקיר, אוצר נחמד כזה אשר אין על עפר משלו. —

ג.

מבלי שים לב לעצת ר' נחום הנכונה קמו כל הישנים ממשכבותיהם ויעמדו על רגליהם, ובהיותם לבושים בלי כל סדר ומשטר, דחקו איש את רעהו סביב הקלחת, לטול את ידיהם. הילדות הקטנות פרשו את כפותיהן ואחותן הבכירה, דובריש, תשפוך עליהן מים שלש פעמים בסרוגין ואחר כן תרחץ את פניהן בנקיון ותשרק את שערות ראשיהן.

— דובריש, דובריש, מנהמת כיונה הנערה שרה'לה הקטנה מכלן, אמרי אתנו ברכת „מודה" יען כי רעבות אנחנו. —

דובריש תקרא לפניהן את תפלת הבקר והילדות משננות אחריה כל הגה ומלה. אך היקשיב לבן לדברי התפלה שהן מוציאות כפיהן?...

שרגא, אחרי אשר לבש את בגדיו וירחץ את פניו יצא בפעם הזאת לשוח בשדה, תחת אשר דרכו היה תמיד לעסוק בתורה יחד עם מורו הוא שם פעמיו לדרך המובלת לאחורי הבית ויעבור מהלך רב בשדה אשר זה לא כביר נקצרה תבואתו, ואשר עליו היו מפוזרות ומפורדות ערמות רבות של תבן רענן המפיץ ריח נעים. כאשר סבב את הכפר מכל עבריו, היו פניו מועדות אל חוף הפלג הקטן אשר חרב ויבש במקום ההוא. יותר שהרחיק ללכת, יותר ויותר נראה לנגד עיניו הטבע ברב הדרו ובשלל־צבעיו. סוף כל סוף נגש שרגא אל המקום ששם התנשא החוף על הנהר, אשר במקום הזה היה עמוק ומלא מים הרבה יתר. על שפת היאור גדלו מסגרות טורי עצי אלון אשר שרשם הזקין בארץ וגזעם מת בעפר. פה ישב הנער על המקום היותר גביה ויחל להתבונן מכל סביביו. השמש אשר עוד לא עלה על מרום הרקיע הפיץ קרני אורו על השדה, חדר תוך עצי האלון ויפזר על פני חלקת המים המתנהלים לאט לאט אבנים טובות לאלפים ולרבבות. באבנים יקרות רבות הגונים כמו אלה לאלפים ולרבבות היה מכוסה גם השדה במקום אשר על גביעי הפרחים ועל עלי העשבים הזהירו רסיסי טל זכים כעין הבדלח. מסגרת טורי הגבעות אשר השתרעה על אופק השמים הרחק הרחק התכסתה באטון אשר עדה עליה טל הבקר, ובכ"ז היתה יכולת להבדיל בין כל מראותיהם הנפלאים. וכאשר לבשו הגבעות האלה מלבושם הדק היו יותר מרהיבות עין ומושכות את הלב, כאשר ירהיב וילבב יפי נשים בהיותו טמיר ממנו מעט ובהראות לנגד עינינו רק אפס קצהו. היערים אשר השתרעו הרחק הרחק כמו עוד לא התעוררו מחזיונות הלילה הנוראים אשר הבהילום בכל עצם תקפם ויעמדו עוד תפושים בדומית השקט; בשממון ובלי־חמדה פגשו את קרני השמש אשר חדרו אל תוך העמק הנורא והאיום באין מפריע ומכלים דבר, כמו יתאמץ לדעת את כל הנסתרות והתעלומות. אך הקרנים אינן משימות לב על המאון הזה וכמו במשובת ילד תחדורנה אל תוך ירכתי המקום, תפזזנה ותטפסנה גם על ראשי האלונים הרמים והנשאים, אשר זמן כביר יביטו על לבוביהן בקרת רוח, ולסוף לא יעצרו גם הם כח וינועו בראשם בנחת רוח, אף כי בגאון ובקשיות. בטבע שורר קפאון וגאוה, הכל עוסק ופועל, אך

בשום לב, בלי חפזון הקדחת, בלי אותות יגיעה ואי-רצון, הכל יבשר כי החיים החלו רק כעת, כי עוד היום גדול ויש עוד כר נרחב לעבודה ומפעל; בכל השתקף הזהר אשר לא הועם במאומה ואשר יתקוף את האדם בכל עוזו בבקר לא עבות בקין. לא זהר הזקנה, אשר ימית בלב האדם כל דמיון והזיה, כי אם השקף הנפלא, אשר יתן לאדם יכולת להתבונן במרחבי אין קץ, אשר יתן חפש אין סוף להגיונות האדם ורוח שירה עמוקה ונעלה לחייו. הכל היה מלא חיי פלא, שלום ועלומים, הכל היה אץ להתענג על רגעי הבקר האלה הנעימים והמלאים קסם. ומה טוב ומה נעים היה צפצוף הצפרים הקטנות! ומה רב החן השפיך על כל תנועותיהן ותנודותיהן! מה נעימה לאזני השומעים מנגינת אל זאת, צלצלי הקילות בלתי הידועים, ה' יודע, מאין ומפי מי ישמעו בתוך השקט המלא קסם! כמה הגיון, כמה קסם נפלא ובלתי מבואר באומר ודברים יסתתרו בשכשוך המים השקטים האלה אשר לפתאום המו ויתגעשו וכרגע קמו לדממה. והצלצל הזה, ושריקת הרמשים המתחבאים והמסתתרים מתחת לעשב! והנה להקת צפרים עפה ועברה במערכות ממעל לראש הנער. מה יפה ונשגב מעופן המרומם; לא תנודה אף לא תנועה אחת. כמו אני שיש משוטט על פני המים החלקים כראי מלוטש, יטושו גבוה גבוה.

„מה טוב חלקן ומה טוב גורלן", חשב שרגא בהיותו אחוז קסם במלא מובן המלה, ויתבונן ללהקת הצפרים במעופן במבט חודר ובפעם הראשונה התעורר בו זיק תשוקה מכסה במשאון ובלתי מבורר כל צרכו. „כן, חוסיף לחשוב: טוב מאד לאיש להגביה עוף במרחבי אין קץ להשגיח מרום שבתו על כל המעשה אשר יעשה תחת השמש", לא, הוסיף לחשוב שנית: טוב יותר לראות את כל אשר בשמים; מה גדלו ומה רבו המעשים הנעלים היוצאים שם לפעל, מי יתן ואזכה למצער לראות פעם בימי חיי לו גם אחד מני אלף המלאכים והשרפים המשמשים את אדון כל היקום! מה מוזר הדבר: האל הגדול והגבור, הבורא את כל אלה שוכן ער מרום ממעל לראשנו. מה עצום הכח הדרוש לבורא כל אלה! אם גם יתקבצו כל האנשים הנמצאים תחת השמש יחדו לא יוכלו לברוא אף יתוש אחד, אף רגל היתוש, גם לא נוצת הצפור, אף לא טוך הנוצה. כן, גבוה עלינו שומר עצם בלתי מושג ומלאכים אין מספר ואין מנין עוטרים את כסא כבודו, ובכ"ז הוא טמיר ונעלם, נסתר ומוצנע מעולם. מדוע כן הדבר? היו ימים אשר אנשים ראו את כל אלה, אשר דברו את אל נסתר פנים אל פנים, כאיש המדבר אל רעהו. הנה משה למשל..." ולזכר השם הזה נגלתה לעיני הנער תמונה נשגבה ונפלאה אשר בגדלה הסתירה ותכסה ממנו את כל העולם כלו, גם את שמי רום. הה, משה, משה, הוסיף להגות ברוחו, כמוהו לא היה ואחריו לא יקום בתבל. והנה, הנביאים ישעיה, ירמיה, יחזקאל ועוד, כלם ראו שכינת אל ויתעננו על מדברותיו מרוע פסו נביאים בזמננו? אבותינו חטאו ויעשו הרע בעיני ה'. ואם כן הלא על אחת כמה וכמה נחוצים הנביאים למען יתמו החוטאים. ומה טוב היה גורלנו לו זכינו שנית להתערות

כאזרחים רעננים בארצנו, בירושלים... ולזכר המלה הזאת פחד ורחב לב הנער וללבו חדר רגש נעים אך גם מציק; כל יפי, כל יקר, כל נעים כל נשגב ונאצל כל ההוד וההדר האצור בעולם הגשמי והרוחני, כל אלה התלכדו ויצטרפו במוח הנער במלה המלאה רגשי חן ורמצלצלת בנועם הוד: „ירושלים". ירושלים, בית המקדש עם כל ההוד וההדר העוטרים אותו בית המקדש עם קדשי הקדשים, אשר רק פעם בשנה נכנס לתוכו הכהן הגדול בכל הודו ותפארתו, בבגדיו החמודים והמצחצחים להעתיר לאלהים בעד כל עמו ישראל, כי חטאתו תכפר. ירושלים, אשר לפנים בחצר בית מקדשה נשא מדברותיו הנעימים והחוצבים להבות אש לפני העם ישעיה הנביא. ישעיהו! האם באמת היו אנשים אשר זכו לשמוע את מדברות חוזה יה זה! הה, מה טוב ומה נעים להיות שם! את כל מחמדי נפשי נתתי למען העיף רגע עין על ארץ הפלאות. מבלי אשר תאחז פלצות למראה פריצי החיות „החוטפים"... החוטפים! בהתרוצץ הרעיון הזה במחו רעדו כל יצורי גו הנער וחורת מות כסתה את פניו. כל המחזות הנפלאים אשר התיצבו לנגד עיניו, כל דמיונותיו הנהדרים אשר אחזוהו בחבלי קסם, כליל חלפו למו, ופחד מות וקור נורא חדר בכל יצירי גוו. הוא החל להתבונן על כל סביביו במורך לב, כמו באמת ראה אותם לפניו, כמו חש בנפשו כי ידי הרוצחים והעריצים נגעו כבר בבשרו. ספורים לא מעטים המרגיזים והמעציבים את נפש השומע לקחו אזניו בעת התלאות הרבות אשר מצאו את בני ישראל ע"י מעשי החוטפים אשר גזלו בנים מחיק אמותם לעבוד ולטהרם מעון מולדתם. ובין הילדים האלה נמצאו רבים אשר הקשו את ערפם כברזל, וישארו בנים נאמנים לאמונת אבותיהם. ויש מהם אשר היו אמונים עלי תולע, ומימיהם לא העציבום אמותיהם ויפלו חללים תחת יד מעניהם בעד דעותיהם הדתיות.

כל שרעפי שרגא התבלעו והתבלבלו במוחו. כל הטבע הנהדר והנפלא אשר היה לנגדו, התיצב לפניו בתבנית החוטף המוראה והמגואלה, כל אשר שמע אדות החוטפים, כל הצרות והתלאות אשר לרגלן באו כתמן על משפחות רבות, כל אלה התיצבו לנגד עיניו כמו תמונה חיה ונוראה. זכרון אחד עלה על לבו ביחוד, איך ביום הכפורים העבר ישב ע"י אביו בבית התפלה. במקום הקדוש הזה שררה דומיה נוראה, כאשר יקרה תמיד טרם יתחולל הסער, רק אנחות מרות הקורעות לב ונפש התפרצו מפי החזן העומד אצל העמוד וספר התורה בידו. הוא יאזור חיל ועצמה להחל את התפלה, אך אנחותיו המתפרצות כפעם בפעם תחרשנה ותשתקנה את קולו. אך כאשר אסף את שארית כחו, צעק בקול נשבר: „בצרתה לי קראתי וענני!" בעת ההיא נשמעו בבית התפלה צעקות גדולות, נוראות ומרגיזות לב, נשים אחדות הלכו להן נתיב בין המון המתפללים ותתרפקנה על ארון הקדש בקולות איומים ונוראים: „הה, אל אלהים, תה, בנינו, הה בני בני!".. כלם הבינו אל מה תרמוזנה מלותיהן וצעקותיהן, לב כלם מת בקרבם, ואיזה קפאון ורעד אחזו את כלם, אף איש לא נעדר. בית התפלה, כמו נמלא

ברגע הזה פגרים יושבים. נרות הדונג הגדולים מלאו אחרי הרעיון, כי פגרים מתים יושבים בבית התפלה, מה היתה אחרית הדבר איננו זוכר. אך כמו בחלום ולא בהקיץ זכר רק בהתעודדו, כי פתאם ראה והנה הוא בזרועות אמו, כי על לחייו נזלו אגלי דמעותיה החמות; כי בית התפלה פתאם מלא המון נשים וטף מפה לפה; אחרי כן קולות התקיעה הגדולה אשר כמו תבשר כי עוד מעט ויבוא קץ לכל בשר... זעה קרה כסתה את פני הנער, הוא היה שקוע בזכרונות האיומים האלה, עד כי שכח לגמרי, איה מקום עמדתו; וכאשר גמר אמר בלבו לשוב הביתה, לא ידע, אנה ילך ואיזה דרך יבור לו. אחרי אשר תעה כחצי שעה, נגש אל גבעה לא גבוהה ויטפס על ראשה ולעיניו נראה כל הכפר, הוא הפנה את פניו בחפזון הביתה כמו דמה בלבו, כי רודפים אחריו ויחרד לקול עלה נדף. אך כאשר הקריב לבוא הביתה שב אליו רוחו ויהי שקט ושלאנן. הוא ישב לנוח מעט על השרה, למען לא יכירו אבותיו את פחדו ולבלי יגרום להם צער ודאגה. חמדת הטבע השקט והנעים הקפתו ביתר עז, הדמיון עוד הפעם התעורר בקרבו לבו הטהור עוד הפעם נמלא געגועים להמצא שם, על הר חרמון, על הר המוריה, על הר ציון, לראות את מסגרת טורי הלבנון, עמק רפאים ונחל קדרון. „מי יתן כי פתאם יקראני ה' אלהים לבשר לעמנו את גאלתם ופדות נפשם מידי מעניהם ולוחציהם", דמה הנער בנפשו. ראשו היה עליו כגלגל לזכר הרעיון הזה. בדמיונו החל לתאר לו את האל יושב על כסאו הרם והנשא, ושרפים בעלי שש כנפים עוטרים אותו ככתוב בישעיה ופתאם ישמע קול קורא: „את מי אשלח, ומי ילך לי?" הנער יתרומם במהרה, פניו פני להבים, ומבעד לעיניו מתנוצצים זיקים לאלפים ולרבבות, את אשר ראה בדמיונו התיצב לנגד עיניו כמו חי. הוא מתנשא על רגליו, מישר את גוו ובלשון צחה ונקיה יבטא את המלות: „הנני שלחני".

— מה לך בני? ישמע קול ר' נחום, העומד בפחד ותמהון לב לפני שרגא.

שרגא התבונן אל אביו במבט תועה רגעים אחדים. אך כאשר התעורר מעט, ענה בשחוק שקט:

— הנני שונה בעל פה את הפרק הששי מספר ישעיהו, אשר מאר מצא חן בעיני.

ביתר דאגה הביט האב על בנו, אך לא דבר מאומה, והמה באו יחדו הביתה.

ד.

ושם בבית כבר הכל בא על מקומו בסדר וכשטר, דבורה יחד את בתה הבכירה דובריש, עמדו צוללות בים־רעיונות עמוקים לפני איזה בלויי־סחבות המונחים על השלחן, שנשארו ממכנסי ר' נחום, אשר זה כארבע שנה חדל ללבוש אותן. הן עמלו כעת למצוא פתרון־חידה סתומה: איך תתפורנה מהבד הזה זוג־בתי־ידים להמעיל אשר לר' נחום.

— הנה אנכי מגנה לכם כעת את השלחן, לכו נא והתפללו כאות-נפשכם, אמרה דבורה, בפנותה אל אישה ואל בנה אשר עמדו ויחכו עד כה.

ר' נחום היה מתפלל תמיד בתם-לב ובכונה עצומה; רק לעתים רחוקות מאד התפלל בלי-שים-לב כשאר בני אדם אשר דרכם רק לצאת ידי חובתם, הוא התאמץ לחדור אל עמק רעיון כל מלה ומלה, כי תהיה מוחשית בכל רמ"ח איבריו ושס"ה גידיו. כל מלות-התפלה התפרצו ממעקי לבו באיזה התלהבות עצומה ונוראה. בכל זמן התפלה אשר כמעט נמשכה יותר משעתים, היה עומד על רגליו ופניו נטוים אל הקיר הפונה מזרחה, ולוטים בטליתו. וכאשר התפלל בהתלהבות עצומה, החל לבו לנבא לו דבר רע כי עוד מעט וקרהו אסון גדול ונורא. אך איזה אסון מתעתד לבוא עליו לא ידע בעצמו בברור, אף כי תמיד היתה אצלו ביאת האסון מחוברה מצמדה יחד את הרעיון אודות בנו. לא מאשר כי פגעים אחרים כזר נחשבו לו; ככל יתר היהודים אשר אינם מותרים על ישרם ודעותיהם הדתיות, לא ראה בחייו רגעי-ענג ונחת מבלעדי הרגעים הנעימים אשר בלה בחברת משפחתו היקרה עליו במאד ואשר הביאה לו אמונתו החזקה כחלמיש צור; בעולם הגשמי לא ידע מאומה, מלבד מחסור ועוני, כל ימיו נלחם מלחמת-הקיום למצוא פת לחם יבש, כתשע עשיריות מיתר אחיו בני ישראל. אך מה נחשב המחסור וכל הענוים הגשמיים לעמת חזיון-הדמיון האיום והמעציב בכל מראהו הנורא, אשר תעה תמיד בין היהודים, אשר הקפיא את דמם, ינק את לשד חיתם, המית את שכלם, אשר באחת, אבד את כל כחותיהם הרוחניים והמוסריים! מה נחשבו כל הפחד והמורא נגד הפחד הזה, כי עוד מעט יקח בנם מחמד נפשם, סגולתם היחידה... רשימת הזכרים הנולדים הם מהזכיר, כי איה ימצא בתבל אב אכזר, אשר בעצמו יודיע להרוצח, כי נמצא קרבן בביתו? נערים למאות ולאלפים לבשו שמלת נערות עד שהשיאום, כלומר עד שנת מלאת להם שלש עשרה שנה ולפעמים דק בהיותם בני עשר באיזה בולמוס עצום נכרתו בריתות האירושין; הן נכרתו בזריזות יתרה, לפתע פתאום, והרבה דברים מעוררים שחוק הולידה הטרגדיה המרגיזה הזאת; אך לא את שחוק היתה העת ההיא לכל.— פעם אחת קרה מקרה, כי אב אחד מרב פחזותו משך את בנו הלבוש בשמלת נקבה מן החוץ, למען יבוא בברית ארושין את בת שכנו ויהי אחרי הסדר בקדושין כדת ראו האבות ברב-פחד וחרדה, כי מרוב-החפזון הוליכו את החופה לא את בנם אשר היה לבוש בגדי נערה, כי אם אמנם נערה אמתית, אשר היתה לבושה שמלה דומה לאותה שלבש בנם. לאסונם לא הביאם המקרה הזה לידי שחוק; יען כי באותו זמן באו לבשרם, כי „החוטפים" לקחו אתם את בנם אשר שחק בחוץ...

ובהתפלל ר' נחום התיצבה איזה הרגשה-פנימית בלתי-מבוררת כראי לנגד עיניו ויותר שהצטירה לפניו במראה שקוף ובהיר תמונת אסונו המתעתד לבוא עליו-יותר התבררה התמונה הנוראה והעקובה מדם מגורל עם-ישראל המר. וכאב אנוש מחץ ויבתר את לבבו. הוא חש כי רגליו

תמעדנה, אך אסף שארית כחו ויצעק מנהמת לבו, בהיסיפו להתפלל: „שומר ישראל שמור שארית יש־אל ואל יאבד ישראל האומרים שמע ישראל". הוא לא יכול להוסיף דבר, כמו נפסק דבר־מה בחזהו. נשען אל הקיר בלי־כח, התעטף יותר ויותר בטלית ויעמוד בלי נוע כנציב שיש רגעים אחדים, כמו העמיק לחשוב מחשבות. אך סוף־כל־סוף כלה את תפלתו, ויסר מעליו את תשמישי התפלה וישב אל השלחן, ויתבונן בהסתכלות עמוקה באיזה ספר, הלא הוא פירש התורה לדון יצחק אברבנאל, הגבר אשר ראה עני עמו ותלאותיו הרבות והאיומות בהגרשו מספרד. ולמען השתתף בצרת אחיו המדוכאים והמעונים בלי חשך, עזב חצר המלך וכהונת משנה ויקח מקל־הנודדים בידו וילך עם אחיו בגולה.

גם שרגא כאביו התפלל בבקר ההוא בהתלהבות עצומה. הרעיון אשר נולד במוחו פתאום, כי יהיה מהמקדשים לא הניח את דמיונו הנלהב. ידעתי גם ידעתי, — חשב בלבו, — כי לא כל אדם זוכה, כי נחוץ להכון לזאת, להתקדש ולהטהר ויהל לקרוא בשום לב את המצות והחקים הנוגעים לתפלה, לנטילת ידים ועוד כללים המאשרים והמסדרים את חיי היהודי עם כל פרטיהם ודקדוקיהם עד הקטנים שבקטנים ואשר מצאו מקום בסדורי התפלה למען ישוום תמיד היהודים המתפללים לנגד עיניהם. אך כל אלה נחשבו לפי דעת־הנער הצעיר לימים לדבר בלתי מלבב, צנום ויבש יען כי כל אלה לא דברו מאומה לשכלו אף לא ללבו. הוא לא חדל מהאמין גם רגע, כי כאשר ישמור את כל הדקדוקים הדקים יזכה ויצדק בעיני אלהים בלי הפונה, אך חשב כי אין איש אשר יהיה בכחו למלאות אחרי כל אלה. „ובכל זאת אנסה את כחי", חשב בלבו ויגמר אמר לנסות מהיום. ולכן האריך בתפלה יותר מר' נחום. אך נפלא הדבר! יותר שהתאמץ להנתן בכל לבו אל התפלה יותר לא עלה בידו, ובמדה יותר מרבה אפפוהו רעיונות זרים. אך בהגיעו להתפלות אשר בהן מדבר על הקמת עיר ירושלים, על היציאה מעבדות לחרות, על קבוץ עם ישראל המפוזר והמפרד בכל ארבע כנפות הארץ, בהגיעו להתפלות האלה נדפו הרעיונות הזרים והמלים זרמו במים מלבו הטהור והתמים.

אחרי כלות התפלה ישב שרגא אל השלחן להתבונן בספר ביחד עם אביו ור' נחום דוב אשר לא הדל מהשתעל ומירק בלי חשך וימלא את נחיריו, אשר גדלו פרע, באבק הטבק. אך ה„תלמוד", „יורה הדעה", „חשן המשפט" ועוד ספרים כמו אלה, אשר הרגיעו את לבו וענגו את רוחו תמיד, לא לבבוהו בפעם הזאת, הוא לקח אה התנ"ך ויפתח את ספר הנביא האלהי ישעיהו בשום לב מיוחד בפעם הזאת התבונן אל המקומות, שבהם ידבר הנביא אדות הרמת קרן ישראל ותפארתו, מרוב התפעולתו מדברי המשורר הנעלים והנשגבים המלאים רוח שירה ומליצה; אשר בהם התלכדו בכח נעלה אהבה ואיבה יחד, שכח הנער את התבל ומלואה. כל הגה היה בעיניו לרעיון חדש, ויחשוב כי עתה היא הפעם הראשונה אשר הבין את עמקו. ביחוד עשה עליו רושם גדול הפרק החמשים והשמיני עד כי שנן אותו

פעמים רבות ולא יכול בכל אופן להנתק ממנו. ובאיזה שים לב עצום אשר פרח וגדל מרגע לרגע היה נטוע בבמסמרים בכל נפשו ובכל בשרו אל כל מלה וכל צלצול; הוא קרא את הדברים הנעלים והנשאים את המלים, את המחשבות אשר עמק רעיונן הביע הנביא בדמות שירה נשגבה כזאת, ואשר עוד הרבה מאת שנה תעבורנה עד אשר תתרומם האנושיות להגשימן בפעולות לא בפעם הראשונה קרא שרגא את הפרק הזה, אך מעולם לא קבל הרעיון הזה במוחו תמונה מבוררה ומפליאה כזאת. כל מלה קבלה תמונה חיה וכמו היה הנה נצבת לפניו. „הה, הננו מבין, הננו מבין, גמר הנער בלבו: כעת הננו מבין, מה היא להיות עושה רצונו של הקדוש ברוך הוא. ודיני „חיי אדם" מה יהי עליהם? ואז הלא יהיו כלם כאין וכאפס. היתכן!.. איך נתאים את כל אלה!" ראש הנער היה כגלגל מהרעיונות אשר לא נתנו לו מנוח. האפנה בשאלתי אל אבי או אל רבי?" עלה רעיון במוחו בפעם הראשונה. כן בפעם הראשונה, יען כי שרגא תמיד התבודד בדעותיו ברעיונותיו בבל הסערות אשר התחוללו בנפשו. מטבעו לא היה מגלה את דעותיו לכל איש, כאשר יעשו כמעט כל המעמיקים לחשוב ולהגות. אך מלבד זאת גרמו הרבה לזאת האב והמלמד אשר נתנו להנער להסתיר את כל הגיונותיו ורגשותיו עמוק בלבו מבלי הוציאם החוצה. לא פעם קרה, כי בשעה שהיה הנער לומד נולדו במוחו שאלות עצומות, אשר בעיני אביו ומלמדו נחשבו לדברי מינות כמובן בלי כל מחשבה זרה, או לבלתי מפתרות כלל. המה דחוהו בתשובות מעין: „ברבות הימים תדע, כעת אינך רשאי לדעת, כזאת אסור גם לשאול". אחרי אשר העמיק שרגא לחקור ולדעת סבת תשובות כאלה, חדל לשאול גם אדות דברים פשוטים. אך השאלות פרו ורבו במוחו ולא נתנו לו מרגוע. לא היה דבר, אשר ראו עיניו, ולא הכריח את שכלו ודמיונו לחשוב. ומאליו מובן הדבר, כי בין האנשים האלה אשר השכל לא היה עוד בעיניהם ליסוד אמונה, הלמודים ודרכי החיים במדה מרבה, אשר כל דבר חי ומתקים בעיניהם עפ"י האנס וההכרח הגם העמום בחזק יד או ברצון הטוב. בין האנשים אשר לפי דעתם יתנהג הכל עפ"י ספר החקים אשר פרקיו העקרים המה: אסור לעשות כן, כך נצטוינו, כך רצוני, כן ישר בעיני, אין להרהר, ארוצץ את גלגלתך, בלב אנשים כאלה, מודעת היא לכל, מתרוצצים רעיונות שונים, יען כי, אמרו מה שתאמרו, הגלגלת הרצוצה אינה מבארת עוד את הכל בברור, ואם השאלות האלה לא תפרוצנה החוצה ותאספנה יותר ויותר בחדרי הנפש, אז תוצאות הדבר הזה דומות כמו לו סתמו מעין גובע מכל העברים ולא נתנו למימיו להתפרץ ולזנק. כמובן סוף כל סוף יבעה פרץ רחב וזנוק נורא, הזנוק הזה ישא אותו, יהרס ויחבל את כל אשר יפגש בדרכו וגם את הדברים הטובים והישרים, אשר לא נעתקו ממקומם. לו שטפו המים לאט לאט באין מעצור. כן קרה בכל מקום, בכל מקצעות חיי בני אדם וכן יהיה לעולם עד בלתי שמים. אך לאשרו, לא עלה על דעת שרגא בעל הנפש השלוה והשקטה אף צל חשד, כי בלבות אביו ומלמדו יש איזה דעה מסתרה, ובאמת דעה כזאת לא היתה בלבותם מעולם. בהיותם

אנשים פשוטים בתכלית הפשטות מטבעם האמינו באמונה שלמה בכל אשר דברו, ולא דברו אחת בפה ואחת בלב. הדבר הזה יבדיל בין הפידאנטים המאמינים העברים ובין כל הצבועים מאיזה עם ומין שיהיו, אשר יכריחו אחרים להאמין בדבר הקרוב בפיהם ורחוק מכליותיהם ובעצמם, בתור אנשים בעלי זכיות מיחדות, מצפינים הם בקרבם רעיונות ודעות, אשר עליהם יענישו אחרים בענש חמור ונורא. בכ״ז התאמץ שרגא להסתיר את הרעיון המתרוצץ במוחו, בירא פן תביא התגלות לבו לידי שאלות מצד אביו בנוגע למקרה שקרה ויאת בבקר השכם. אך, כאשר הרעיונות לא נתנו לו מנוח, גמר אמר בלבו לצאת עוד הפעם לשוח בשדה.

— לאן אתה הולך? — שאלוהו האב והאם בבת אחת בבהלה.

— אצא נא מעט לשוח בשדה; מאד שם נעים לשאוף רוח צח.

היטבת עשה לו אכלת מה ותסעד את לבך בני, ראה נא, איך חורו פניך ושנו לרעה משאר הימים, החלה אמו להתחנן אליו.

בתחלה לא ענה שרגא מאומה, אבל אחרי חשבו רגעים אחדים, ענה ואמר:

— אל תפגעי בי כעת, אמי; יוכל היות כי אחרי כן אוכל.

פני אביו ואמו נהרו משמחה וברגש תודה עמוקה הביטו יחד על בנם.

— לך לך, בני, אך אל נא תרחק מזה.

שרגא יצא מביתו וילך לו. ויהי אך נתקה כף רגלו ממפתן הבית, סביה מכל העברים אחיותיו הצעירות ממנו לימים, אשר שחקו בחצר בשחוק ילדים, שרל ה רחל״ה ושוביל״ה: אנה פניך מועדות, לאן אתה הולך שרגא? קחנו גם אנו אתך השדה לקטוף פרחים״. עוד לא הספיקו לשמוע כי יאות לבקשתן, והנה כולן אחזו בכנפות בגדו ונגררו אחריו. הוא לא התנגד לבקשתן ולפרקים חבק ויאצול עתרת נשיקות לכל אחיותיו אחת אחת, אשר לבשו גאות בלתי משוערת ויהי כאשר הרחיק ללכת כשלש מאות צעדים, ישב על עשב השדה תחת צל אחד השיחים. אז הגיעה עת הצהרים. השרב היה חזק, והיום בער כתנור; בטבע שררה דומיה בכל פנה השלך הם וכל דבר כמו בקש מנוחה. הדבורה, בזמזמה בלי מנוח, עברה על יד אוזן שרגא ובמהירות ונעלמה באויר הזך והשקוף. השדמות עומדות בלי נוע כמו נפלה עליהן תרדמה; הרמשים הזוחלים על הארץ יזמזמו בעצלתים. בתוך העשב הגבוה והמתלכד תחטט ותקרקר תרנגלת. היא פרשה לרוחה את כנפיה וכן כוננה מקלט אשר בו יחסיון גוזליה הרבים והקטנים מחרבוני קין; הנה יתגנב חתול בלט ובזהירות יזחול על עשב השדה כמו נחש; בהתבוננו למרחוק אל צפור נודדת, יתנפל במהירות עצומה על טרפו ויעלם. מרחוק ישמע קול שעטת סוס משורג המדלג ברוב עמל ממקום למקום; הנה הושיט הסוס את ראשו למרחוק בלי-נוע, הרים את זנבו וישמיע את קול צחלתו; כעבור רגעים אחדים יקרב אליו במרוצה סיח נקי ויפה אשר יעמוד ויחל ללוק את צוארו. בכל השלך הם, ורק לעתים יפריע את הדומיה, הסוס אשר יחפוז זנבו ביאוש למען גרש את הזבובים והיתושים, המרקדים

והמכרכרים על שדרתו הפצועה והמרוחה.— והשמש עמדה בלי נוע בתכלת השמים הזכים, השקופים והמפליאים בזהרם אשר אין קץ וגבול להם לראות עינים, כמו אבן חן גדולה יושבת על מלאת במשבצת תכלת של גביש, ושופכת את אורה המרבה על הטבע המתנמנם. „מה טוב ומה נעים", חשב הנער ורגש נעם, שלום ושלוה אחזהו ויישתפך בכל אברי-גופו. בפעם הראשונה נדמו החיים בעיניו לחלום נפלא, נעים ומלא קסם; בפעם הראשונה חש איזה תשוקה ואיזה צרך לחיות. בין כה וכה נפוצו האחיות הקטנות בשדה ותשמענה את קולן הערב והמצלצל. באהבה בלתי מבוארת השגיח שרגא אליהן, ומדי פעם באשר הביאה לו כל אחת מהן פרחים קטופים, אצל לה עתרת נשיקות וזמן רב לא נתקה מזרועותיו. בענג רב סדר את הפרחים המובאים לו, ויעש מהם אגודות באמנות נפלאה עד כי רקדו הנערות תחתיהן משמחה וגיל. כן ישב זמן רב תחת צל אחד השיחים בהתבוננו על אחיותיו הקטנות הרצות הנה והנה, או בהעיפו עיניו היפות והמביעות מחשבות, אשר היו נטויות אל האופק הרחוק. כמעט עברה בשעה, והנה הילדות, אחרי אשר רצו יותר מדאי ופניהן אדמו מאד, בחרו להן כלן מקום לשבת אצל שרגא.

— ספר נא לי איזה „מעשה", שגלה, — פצרה בו מאד שרהלה, אשר ידעה היטב אהבת שרגא אליה.

— איזה מעשה אספר לכן? — שאל.

— אתה בעצמך יודע, מה לספר, השיבה שרהלה, ותקח את מקום שבתה על ברכיו ותחלק את פניו בידה הקטנה.

— טוב, אספר לכן „מעשה", אמר שרגא, ויחליק גם הוא את ראשה ואת פניה הקטנים. כל הילדות קרבו אליו וכלן הביטו עליו בכליון עינים.

„היה היו אב ואם, — החל שרגא — ולהם נערות הרבה ונער אחד, ויאהבהו במאד מאד את בנם היחיד. והנה פעם אחת קרה מקרה, כי תעה בדרכו בשדה הרחק הרחק מביתו וכה הלך כיום תמים ולא ידע לצאת מן המצר; היום נטה לערוב והוא עודנו תועה, והנה רגליו עומדות בתוך חורשה חשכה ואפלה. פחד ואימה אחזוהו ויתן בבכי קולו".

הילדות נלחצו אל שרגא יותר ויותר ובתשוקה נמרצה פערו פיהן אל דבריו. ושרגא הוסיף לספר:

„והנער עומר ובוכה ולפתע פתאם יראה, כי נפתחו השמים ומלאך אלהים נראה אליו. „אל נא תבכה נער, יאמר המלאך: אל תירא ואל תחת, יען כי ה' האלהים עמך והוא נחך היערה". ולפתע פתאם נשמע קול מן השמים: „גשה אלי, נער, כי רק בך בחרתי. והנה הנער עלה השמימה מבלי דעת איך יתיצב לפני אדון כל ויאמר לו האל: „לך ואמרת לבית ישראל, כי יכונו לדרך רחוקה, יען כי לא אוסיף להזניחם בין הגוים, והביאותם ארצה ישראל!..

— שגלה, חפצה אני לאכול, שמעה פתאם שרהלה.

— וגם אני אמרה רחל"ה בקול רם.

— הוי זוללות! גערה בהן טויבה הבכירה בקצף: גם את סוף המעשה לא תהנוה לשמוע.

— אם כן אכלה מזר—, הרגוע אותה שרגא.

והילדות הלכו להן הביתה, והוא נשאר גלמוד בשדה. אז חש כי איזה תוגה בלתי־מבוארת לוחצות את לבו ויפתח את ספר התנ"ך, אשר לקח אתו בצאתו מן הבית. זמן רב קרא את הנביאים החביבים והארוכים ואחרי כן, כאשר התקרר האויר מעט, השמש החלה לבא בפאת־ים, ורוח קל ומשיב נפש חלף על פני השדה ויחל לעורר את הטבע הנרדם משנתו נפלה עליו תרדמה ויישן והספר בידו, והנה הוא חולם; כי תועה הוא במדבר בתהו־לא־דרך, אשר אדמתו לא תוציא כל עשב ופרי־וכוחו יעזבהו מרעב ומצמאון. והנה לקראתו שד־משחת אשר יפיץ פחדו ומוראו עליו, בנופפו ידיו מרחוק בתנועות איומות ומוזרות.— חפץ הנהו לברח, אך הוא נופל, בעופרת במים אדירים, מלא קומתו ארצה ובלי־כח ובלי־נוע אך השד כבר נצב אצלו; אך הוא היה לפתע פתאם לשלד שבו הכיר את אחד מבני גילו, ישראל, אשר בשנה העברה נלכד ברשת זו טמני לו ה„חוטפים". „תן לי אוכל יאמר ישראל בקול קורע לב ונפש: — תן לי לשבור רעבוני כי רעב אני ללחם, זה שנה תמימה אשר לא בא אכל אל פי", וישראל בכה בכי רב. שרגא הוציא מביתו לחם, קשואים מלוחים ושומים לישראל, אך ישראל איננו נוגע בכל אלה המאכלים המוגשים לפניו. — מדוע אינך אוכל? שואל שרגא. — לא אוכל, לא אוכל, — צעק ישראל־יק מנהמת לבו.— הכוני עוד, השליכוני המימה, הכוני, פצעוני ואני באחת ולא אכל את מאכלכם המגואל והמזוהם; „טרפה" הוא! נתחוני לנתחים, גזרוני לגזרים ואני לא אשק את ידכם...— וישראל משתרע על הארץ. שרגא נגש אליו בטהרה לעזרהו, אך להשלד אין עוד גם זכר. ושרגא עומד בדד וגלמוד על ראש הר־רם ונשא אשר עליו נטועים אלוני חוסן נשאים במורד ההר תשתרע לארך גבעה אחת עיר גדולה ובה המון בתים הבנוים ברב פאר והדר אשר אחד מהם יתנוסס בין יתר הבנינים ברב גדלו ותפארתו, ובשערי נחשתו הגדולים המזהירים מקרני השמש, ובחצרו הגדולה והמלאה המון רב. מסביב לעיר ילפות ארחות דרכו נהר משמוע משק מימיו, ומאחוריו ישתרע עמק רחב ידים אשר תסוב שרשרת הרים רמים ונשאים ובשפועם נפוצים בנינים קטנים נחמדים למראה ביפים, בתוך ירקרק הגנים והגפנים. אל המבוא הראשי של ההיכל יתפרץ המון רב של עניים, אלמנות ויתומים, לבישי קרעים ובעלי פנים דלים ורזים. עיני כלם כלות ונטיות אל העשירים אבירי הלב הנכנסים אל תוך ההיכל, לבושי משי ופניהם צוהלים ובריאים, וביאוש נורא יושיטו יד לעזרה. אך העשירים יוסיפו ללכת בגאון מבלי שים לב לכל דבר. בעת ההיא נראתה על מפתן ההיכל תמונה חורת של הנביא גבה הקומה. כל הנאספים עמדו על מקומותיהם. בכל השלך הם. הנביא סקר את העשירים עבי הקרש בסקירת געל ויאמר: „כה אמר ה' צבאות אלפי ישראל הטיבו דרכיכם ומעלליכם ואשבנה אתכם במקום הזה, כי אם

היטיב תטיבו את דרכיכם ואת מעלליכם אם עשו תעשו משפט בין איש ובין רעהו, גר יתום ואלמנה לא תעשקו ודם נקי אל תשפכו במקום הזה ושכנתי אתכם במקום הזה" ולפתע פתאם ישמעו בתוך ההמון קולות נוראות: החוטפים! הנער התעורר בבהלה ויעמוד על רגליו. רגעים אחדים עמד מבלי יכלת להתעודד אך סוף כל סוף שבה בינתו אליו, וירם את עיניו על השמש אשר בא כמעט ואחרי כן שם את פעמיו הביתה.

— אתה ישנת, בני אמרה לו אמו בפגשה בו ואנכי מחכה על בואך לאכול כעל ביאת המשיח. התאכל עתה, מחמדי?

— לא אמי, כעת לא עוד יתכן; הביטי וראי, השמש כבר מסתתר; בעוד שעה או שעה וחצי יתם הצום, ומותר יהיה לכל לאכול.

דבורה לא יכלה להכחיש את דבריו ולהתנגד להם ותשב שנית אל התנור, שבו הוכן הנזיד לארוחת הערב. שרגא ישב אל השלחן, ששם הוסיף עוד ר' נחום לעין בספר מעוטף בטליתו.—ר' נחום דוב ישן על האצטבה; דובריש ושתי הקרובות מצד ר' נחום ישבו גם הן על האצטבה, אשר עליה שכב ר' נחום דוב ומלאכת כפים בידיהן, והילדים שחקו באבנים על הארץ. ר' נחום מראה לבנו איזה „מדרש פליאה" ובין כה וכה התגלעה מריבה גדולה בשיחתם. ר' נחום דוב התעורר משנתו אשר ערבה עליו, ויטול את כפיו, ויתחבר גם הוא אל המריבים. דבורה אשר פניה נהרו מאושר בלתי משוער, התבוננה אליהם ובאותו זמן לשה את הבצק. אך הנה עגלה קטנה נצבה לפנו פתח הבית. בריל שב מן העיר, אשר נסע שמה עוד בבקר השכם. בריל נכנס הביתה, מתנועע כהלום יין ויעמוד אצל הפתח. — פניו הלבינו כפני מת וישום וישאף רוח בכבדות.

— דבורה, דב... החל אך לא יכול להוסיף; שפתיו נעות בחלחלה וארכבותיו דא לדא נקשן, כמו אחזתו פלצות. ברגע אחד סבוהו כל גרי הבית במבוכה ובהלה.

— בריל בריל, למען השם, אמור נא מה היה לך, מה קרה לך? הגד! צועקת בקול התנונים דבורה המבוהלה.

לשוא יתאמץ בריל להוציא הגה מפיו. אך סוף כל סוף השמיע בכבדות: „החוטפים".

את המלה הזאת, אשר בשרה רעה נוראה, אשר הפילה פחד על יהודים לאלפים ולרבבות. כמעט במשך רבע מאה, אשר רק בעלות הרעיון הזה על שפת לשון קפא הדם בעורקי האמות והאבות האמללים, את המלה הנוראה והאיומה הזאת אשר היתה טובעה בעת ההיא גם לתינוקות של בית רבן די היה להעביר על השפתים, למען יתקפו את כל השומע פחד ובעתה, אשר אין לתאר אותם באומר ודברים.

„אך לא, האמנם כל זה נוגע אליהם! האם החוטפים יארבו לבנה, לשרגא! לא, לא, התתכן אכזריות כזאת! הנשמע כזאת בכל כדור הארץ!... איזו אנשים אכזרים כמו אלה! מי זה האיש אשר יהין להטוף את בנה מחיקה. לגזול את בנה יחידה את שרגא בנה? לא, לא!... בלי תפונה נוגע

הדבר הזה אל בריל עצמו; הן כעת חוטפים את כל איש, יהיה מי שיהיה מבלי שים לב כמה ימי שני חיו"... הרעיונות האלה חלפו בחץ מקשת במח האם האמללה. אך הנה יוציא מחיקו בידיו הרועדות איזה סחבה ויתירנה בחרדה וטמנו יוציא פסת ניר כתוב ויגש אל ר' נחום.

ר' נחום הטף במהירות מידו את הניר הכתוב וקורא:

„בעזרת השם יום ה' פרשת דברים.

לכבוד הרבני, הנגיד, המפרסם, המופלג וכו' ר' נחום נ"י.

הנני מודיעכם כי מוסר שדי יבוא עליכם ח"ו ר"מנא לצלן. במקרה נודע לי מהפרנס ר' עזריאל, כי היום לעת ערב יבואו החוטפים בגבולכם לחטוף את בנכם יחידכם. ואני תפלה, כי יתן לי הקב"ה עצה טובה להצילכם מרעתכם. והנה ברצות ה' האיר את שבלי הדל ועצתי אמונה, כי בנכם שרגא יעשה א"ע כאלו מת ח"ו; אך הכל למע"ה צריך להיות מוכן בדבעי למהוי. ותכף בלילה הזה תוליכו את בנכם יחידכם אל איזה מקום הרחק הרחק מזה.

ידידכם הדורש שלומכם וטובתכם

אריה ליב, שו"ב דמתא בק"ק ווארכיווקע.

אחרי אשר כלה ר' נחום לקרוא את הפתקא, במעט יצא מדעתו; הוא החל להביט על כל סביביו במבטים מוזרים ועכורים, כמו חפש איזה דבר בלי דעת מה. פתאם יאחז את שרגא במהירות, יניפהו אל על, בנוצה קלה, ואנחת דומיה משברת ומפרכת את הגוף התפרצה ממעמקי לבו. כמו רעם אדיר וחזק עופף בחדר ויהלום את ראשיהם; כלם עמדו כנציבי שיש, כלם כמו התאבנו. ר' נחום ירף משרגא, יעמוד באמצע החדר, יאחז בשתי ידיו את ראשו ויעמוד נדהם בלי נוע. אליו תגש אשתו דבורה, חורת, בפשע בינה ובין המות, וחיל ורעדה אחזוה. היא מתאמצת בכל כחה לבלי תפול ארצה.— רגעים אחדים היא עומדת נאלמה. —„נחום, נחום!".— תשמע פתאם צעקתה החודרת והמלאה יאוש.— נחום מה לנו לעשות... היא מתרפקת על שרגא וברעדה תלחצהו אל חזה.

„שרגא, בני, בני יקירי, אישון עיני, עטרת ראשי!"... ודמעות אשר נעצרו זמן מה וכמו קפאו, זלגו כפלגי מים רותחים על פניה החורים ואחרי כן כל האנחות והאנקות התאחדו באנחה אחת מרגזת ומדאבת, אשר נחבאה בשאגת בריל. כל הטבע היה חרד חרדה גדולה למשמע האנחה הזאת, וגם חית טרף רגזה לשמעו, אך אחד היה בחרש אשר יאטום אזנו משמוע. הכל מתאנח בבית ר' נחום, מתאנח באנחה ממשכה, כמו כל הים קפץ מאפיקיו ובכל כחו הגיח והשתפך על כל סביביו. בין כל בני הבית עומד שרגא.— הוא איננו בוכה, פניו חורו עד מאד; עיניו מתנוצצות בזוהר משונה ומפליא. אך מחריש הוא...

— דבורה, הילדים, ר' נחום דוב יצעק פתאם ר' נחום: הסו, הסו, נלך נא בעצת ר' אריה ליב. ה' לא יעזבנו; הוא לא יכול לעזבנו; לא לא! לא יתכן, נורא היה הדבר! הן זה בני יחידי הוא, זה הוא שרגא שלי

"שלי, שלי..." קול ר' נחום נפסק, אך הוא הוגר שארית כחו. כן, כן הוסיף לדבר באיזה קול עמום: עשה נעשה, יוכל היות, יוכל היות...

ויהי כשמעם כי איזה תקוה נשקפה, החרישו כלם ובכליון עיניהם הביטו על ר' נחום. הוא הסביר להם מה לעשות. הרעיון, כי שרגא ישכב סרוח על הארץ כמו מת, ההנהגה הנוראה הזאת, הנעשה ביום המות, גרמה כי פלצות אחזה את האם האמללה.

— לא, לא! צעקה בקול מר אך כעבור רגעים אחדים ירך לבה והיא נכנעת תחת ידי ההכרה. ומה לא עשתה ברגע הנורא ההוא, למען הציל את בנה! שרגא, כשור לטבח יובל, לא יתנגד ויאות לכל דבר מבלי הוציא אף הגה. שרגא חלש ורפה כח, ובכבדות תשאנה רגליו הרועדות את גויתו הדלה טרם ימלא את הפקודה הנוראה לשכוב על הארץ, הנהו עומד רגעים אחדים בלי נוע, בשעה שדומיה חרישית שוררת בבית. אחרי כן יגש אל אמו, יחבקנה בידיו הרפות, ושניהם כמו יקפאו במצב הזה...

— הם נוסעים! צעק אחד בקול מיזר.

אין די כח לתאר, איך פעלה הצעקה הזאת על כל השומעים. רגעים אחדים ארכה הדומיה.

— מהרו להביא תבן! צעק פתאום ר' נחום, אחז בשרגא, מתחהו על הקרקע, כסהו במכסה שחור וישם מראשותיו נרות דולקים אחדים, וטרם קרבה העגלה אל בית המלון, היה הכל מוכן...

הדלת נפתחה, ועל המפתן נראו שני יהודים בעלי קומה ורחבי כתפים בעלי פנים אדומים וצמאים לדם ועיני עגל גדולות. גם חיות טרף אלה, גם אלה הסוחרים בנפש אדם חתו ויסוגו אחור בחרדה גדולה, בראותם את המחזה הנורא והאיום הזה. „ברוך דין אמת" קראו בשפל קולם ובירא שדי ועיניהם דלו למרום, ויתחמקו חיש מהר. אך השוטר קטן הקומה, חבוש מצנפת מגואלה בחלב אשר הפכה לירקון ומצחתה אדמונית, בעל פנים מכערים ועינים קטנות ושקועות מאד, מעוררות געל ומלאות שברון, אשר עמד מאחורי העברים השנים, נצב על מקומו ובשחוק מעורר געל נפש אשר רחף על שפתיו העבות והמצרות, החל להתבונן על כלם. הוא נסה פעמים אחדות גם להתפרץ החדרה, אך העברים הנמצאים אתו עצרוהו בכל פחם. אך הנה פתחו את הדלת המקבילה של מבוא הבית, נכנסו אל בית המלון ויהלו לשוחח ביניהם בלחש. ואת שרגא עיטרים כל בני הבית ומחכים בכליון עינים; את לב כלם ילחץ כאב החזה עד לבלתי נשוא; עוד רגע אחד, וכמדומה, יקרע לב כלם לגזרים לפתע פתאום; עוד רגע אחד תתום שארית כחם. השמש כבר בא, החשך השתרר בחדר, ויגדל מרגע לרגע מהנרות הדולקים. כלם יושבים בלי נוע, ויראים הם גם לשאוף רוח. הדלת סבבה על צירה במבוא הבית, קול צעדים נשמע על המפתן. כלם חרדו חרדה גדולה... דלתות המבוא השמיעו קול... עברו רגעים אחדים והם כמו רחפו בין החיים ובין המות... הנה נשבע גנוח העגלה; היא תָּשָׁה לדרכה...

— הם נסעו מזה! — חלף רעיון משטה נפש בטח כלם, ותקוה טובה

חדרה אל לבותיהם המפעמים. אך בכ"ז לא העיז עוד איש לנוע ממקומו גם להביט בפני אחיו. עברו עוד חמשה רגעים... ר' נחום גמר בלבו לקום ולצאת החוצה. זמן רב הנהו מתבונן למרחוק, יקוף את הבית מכל עברים ואחרי כן ישוב החדרה.

— כמדמה לי, כי לא יבואו עוד יאמר כמעט בלחש. ובלט יגש אל שרגא ובידים רועדות מהטון רגשות מאליפים יסיר את המכסה, ישח אליו מאד ויאמר בלט:

— כעת עמוד בני, הסכנה חלפה הלכה לה.

אך שרגא לא יענה וגם לא ינוע ממקומו.

— אל תירא, בני, אל תירא מחמדי — תשים אליו דבורה פניה בהריסה מעט את קולה.

אך שרנא יוסיף עוד לשכוב בלי נוע.

פניו שקטים ושלוים, על שפתיו מרחף שחוק קל ורוחו תנוח במקום שאין כל סכנה נשקפת לאיש יהודי...

תורגם בידי

יעקב יוסף יונים.

שְׂפַת עֵבֶר — שָׂפָה חַיָּה.

לתחית שפתנו וספרותנו ולהרחבתן על-פי דרכי המדעים החדשים ויסודותיהם.

מאת

יוֹסֵף קְלוֹזְנֶר.

א.

הַשָּׂפָה הָעִבְרִית וְסִפְרוּתָהּ הַחֲדָשָׁה.

גם האיש, שאיננו עלול להתלהב על נקלה, אם רק יתבונן בשום לב אל התנועה הכבירה בשוק הספרות העברית, אל אותות החיים המטבעים בכל הספרים החדשים אשר יצאו בשנים האחרונות, יכיר ויודה, כי ימינו אלה רבי התכונה ורבי התוצאות הם לשפת-עבר, לשפתנו הלאמית, אשר רִתְּקָה את בני-עמנו במשך שנות-מאות הרבה בכבלי-זהב. אמנם מפעלים כבירים לא ראינו בימינו אלה בחיים אף לא בספרות: התנועה הלאמית לא חוללה נפלאות ונוראות, חברות „שפה ברורה" לא יכלו עמוד, גדולים לא קמו בימים האחרונים; ובכל זאת לא נוכל לבלי-הודות, כי הרעיון הלאמי קרב עצם אל עצם ויפח רוח-חיים בעצמות יבשות הרבה, חברות „שפה ברורה" הפיצו דעה חדשה, אשר סוף סוף עוד הנסיונות לגשמה בפעל לא כלו ולא תמו, ומלבד זאת הועילו „הדוברים" הרבה מאד, בראותם ובהראותם על-פי הנסיון, עד כמה קשה לבטא את רעיונותינו בשפת כתבי-הקדש, לו גם נוסיף עליה מלים רבות שהשתמשו בהן חכמינו בכל דור ודור; ובכן האנשים האלה הם הם שהסבו בהתעוררות חכמינו וסופרינו לחדש מלים בסדר ובשטה או בכלל ליפות את סגנונם, להעשירו במלים, להרחיבו ע"י תמונות חדשות ולחמריץ ולהטעים את הדברים, לחדול מדבר במליצות וברמזים ולבאר את הכל בשפה ברורה ובדיוק נכון. דינו להזכיר את שמות אחד-העם, בן-יהודה, יעבץ, טביוב, י"ל פרץ, בן-אביגדור, ברויזין, ש"ל גורדון, נח פינס ועוד, למען העלות על לב הקורא את קדמת הסגנון העברי וגם את התקדמות ספרותנו היפה מצד אחד: מצד תאור-ההרגשות ודרכי-החיים של האיש הפרטי, כאשר נהגו הסופרים האירופים; תאורים, אשר הסירו מספרותנו את חותמה המיוחד הטבוע עליה מימי-הבינים והראו, כי התעוררה לחיים חדשים. רבים מבני-עמנו, מסופרינו וחכמינו — אף אלה אשר לא יכתבו עברית — שמחו על התנועה הנמרצה הזאת וינבאו לה עתידות טובות מאד. אולם

אוצר הספרות, — שנה חמישית.

יש הרבה ביניהן, אשר הספק יתגנב ללבם ויסיתם לחשוב את כל התנועה החדשה לדבר זמני, אשר יחלוף עד מהרה מבלי השאיר אחריו רשם קים לדורות, ומלבד אלה יש גם מפקפקים בעקר הדבר, כלומר יש אנשים החושבים את השפה העברית ללא-צרך וללא-תועלת, ויש החושבים לדבר מנוע וא־אפשרי, כי תתקים באירופה ספרות היה, כתובה בלשון קדומה, באחת משפות שם, העומדות, לפי-דבריהם, למעלה בזמן ולמטה בערך מהשפות האריות, שבהן מדברים וכותבים כמעט כל עמי-אירופה, והן רק הן מסגלות — לפי דעת המספקים — לקרא בשמות לכל צרכי-הזמן ההוה ולתת אפשרות להאדם הנאור לבטא את כל הגיונות לבו במלואם, מבלי להתעקל ולהתפתל ומבלי כל לחץ ודחק.

על הטענות האלה נתאמץ להשיב בפרטיות כפי יכלתנו. — חכמי הלשון החדשים מחלקים את השפות בכלל לשלש מחלקות ראשיות, המתאימות אל שלש תקופות לינגביסטיות, אשר רשם כל אחת מהן עוד נכר בהשפות היותר שלמות ומפתחות. בשפות מהמחלקה השלישית: א) שפות בעלות הברה אחת או שפות בודדות [1]), שמלותיהן אינן משתנות לעולם והמשפטים והתיחסיות יבנו בהן על פי סדור המלים, בלי כל קשור ביניהן, ושמוש בשתי מלים נפרדות ובודדות להוראה ידועה אחת, למשל שפת-הסינים, התיבטנים ועוד [2]); ב) השפות הַמְדַבְּקוֹת או המשלבות [3]), הבונות צרופים ונטיות היחס, הקנין והפעלים על ידי חלקי דבור שונים, המתדבקים והמשתלבים עם המלים העקריות — או, יותר נכון, עם השרשים למושג אחד, מבלי שיפסידו את מובנם העצמי, שיש להם בבואם בתור מלים בפני עצמן, למשל שפות הפינים, התוגרמים, ההונגרים, ההוטנטוטים ויתר פראי אפריקה [4]); ג) השפות הַמְּנַטּוֹת [5]), המצינות את יחס-הנושא אל הנשוא, גופי הנכה והנסתר,

---

[1]) Einsilbige isolirende Sprachen; langues monosyllabiques ou isolantes.

[2]) בסינית, למשל, איש=djin; נקבה=nu; אשה=nu-djin; — אָב=fu, אֵם=mu; אבות, הורים=fu-mu; רחוק=yuan — קרוב=kin; מרחק=yuan-kin — המון=to; איש=djin; אנשים=to-djin.

[3]) Zusammenfügende. agglutinirende Sprachen; langues agglutinantes, ou agglomérantes.

[4]) בתוגרמית, למשל, lar חלק ממלה אשר הוראתה „הרבה"; בית=oda; בית-הרבה=odalar; בתים=odada — תוך=da; בבית=בית-תוך; אהב=sev-mek — לא=me; ובכן לא-אהב=sevmemek — שנא.

[5]) Flectirende, inflectionale Sprachen; langues à flexion ou infléctives.

מספר היחיד והרבים, מיני הזכר והנקבה ועוד, ע"י הלקי-מלים קצרים אשר כשהם לעצמם אין להם כל מובן או ע"י שנוים באותיות-השרש עצמן [1]). בתקופה הלינגביסטית האחרונה עומדות רק שתי-משפחות השפות הכי נכבדות בספריותיהן ובעמים אשר דברו ועוד ידברו בהן: השמניות והאריות, כלומר שפות שם ושפות הודו-אירופה: סנסקריט, השפות האירניות, היונית, הרומית, הגותית, האשכנזית, הכלבית והשפות הרומניות (שפות איטליה, צרפת, ספרד, פורטוגל, רומניה ועוד [2]). ובכן הננו רואים, כי שפות-שם תעמודנה יחד עם השפות האריות בתקופה הלינגביסטית האחרונה, היותר גבוהה. אולם רב החוקרים סוברים, כי שפות-האריים הן בכל זאת יותר שלמות ויותר מכשרות להביע את כל הצרכים והרעיונות משפות בני שם, שעליהן תמנה גם שפת-עבר, וביחוד יתאמצו להוכיח, כי אין בין שתי משפחות השפות כל יחס וקשר.

והנה, ראשונה יש לשום לב לדעת החכם המפורסם מכם מילר, המחליט, כי באמת אין השפות כל-כך נבדלות עד כי אי אפשר לדבר על אדות מוצא א ח ד לשתי המשפחות [3]; עוד זה לפני שנים אחדות הוציא החוקר הנכבד מר יצחק ורשבסקי את ספרו הרוסי „היהודים והכלבים" [4], שבו התאמץ להוכיח על פי המליצות ובנין המלים שבשפת עבר וכלבית, כי קרובות הן זו לזו קרוב גמור ויסודי. ומלבד זאת יחליט החכם הגדול שלייכר [5], המתנגד נגוד גמור לאחדות המוצא, כי מצד אחד יש יתרון גמור לשפות שם על שפות האריים, יען כי כמו שהולך ומבאר החוקר פרידריך מילר [6]), יש באחרונות רק תבנית

---

[1]) האותיות ת, תי, te, at הן, כשהן לעצמן, חסרות כל מובן וערכן רב רק כשהן מתחברות אל הפעלים לסמן את הזמן, המין והמספר, למשל: ת־פקוד, אהב־תי, am-at, lieb-te, או למשל ass מן essen.

[2]) בפרטיות ובאריכות על שלש התקופות האלה עין: Abel Hovél-laque, La Linguistique, 4-ème éd. Paris, 1887 pp. 39—43, על המונוסילביות עין (pp. 61—67); ההבדל בין שתי אלה ובין הנטיה (207—205), וכן הוא מבאר באריכות את המעבר מתקופה לתקופה (pp. 427—433). — באשכנזית מברר כל זה בפרטיות בספר: Max Müller (bearb. von Dr. C. Böttger) Vorlesungen über bie Wissenschaft der Sprache, Leipzig, 1883, I, 276—292 et 242 ובקצרה באחד הספרים היותר נכבדים להכמי־הלשון: Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen להחכם הגדול אוגוסט שלייכר (תוצאה שלישית, Weimar 1871) צד 3.

[3]) Vorlesungen, I, 238—240.

[4]) אודסה, 1887.

[5]) Compendium, p. 4, Anm. I.

[6]) Einleitung in die Sprachwissenschaft, Wien, 1876, pp. 64—65.

בנין המלים : R x S, בשעה שבשפות שם יש גם R x S (כנזכר) גם p R x גם R x i, — כלומר: בשפות האריות תבנינה המלים רק ע"י השרש (radix-R), אשר ישתנה לפעמים (Modification-x), בתוספת אותיות אחר השרש (Suffix-s), למשל: i-re=הלוך ; eo—הנני הולך ; essen—אכל, (ich) ass—אכלתי או למשל i-ter—דרך (מן i-re—הלוך); — אולם בעברית וביתר שפות שם תבנינה המלות גם בשני אופנים אחרים : ע"י תוספת לפני השרש, המשתנה (prefix-p), למשל אשכר מן שכר, אזכרה מן זכר, וע"י תוספת באמצע השרש (infix-i), למשל: שתיה מן שתה, ברוך מן ברך. בדעה הזאת יחזיק גם אחד ממיסדי חכמת הלשון, החוקר וילהלם שלגל, אשר יעמיד את שפות שם על המדרגה השניה, היותר מְפֻתָּחָה ושלמה מהמדרגה הראשונה, שעליה תעמודנה שפות הודו-אירופה [1]. — גם החוקר הגדול פרנץ בופ, הנותן יתרון לשפות האריות, איננו מחליט, כי עשירות הן בתכונותיהן העקריות יותר, כי אם יראה את רוב עשרן במלות ותבניות עוד בימים קדמונים [2]. אולם העשר במלות ובתבניות יכל להיות תוצאה פשוטה ממצב החיים של ההודים, היונים ויתר העמים, שדברו בשפות האלה. — אנחנו רואים בעינינו, איך תתעשרנה שפות עניות בכללים ותבניות חדשים במספר רב, כאשר רק תהיינה לשפות ספרותיות, כאשר יוטב מצב העם המדבר בהן, כאשר יתרבו צרכיו וידיעותיו, כאשר יבא במשא ומתן עם עמים אחרים. מצב החיים של העמים האריים היה בטוב הרבה ממצב חיי בני שם עוד בימים קדמונים, ארצותיהם הפוריות והעשירות בכל חמדות הטבע עדנו את רגשותיהם ויאצילו את הגיונותיהם ולכן התעשרה גם שפתם בסגלות יקרות אשר חסרו לאותן משפות-שם, שדובריהן ישבו בימי קדם בארצות פחות פוריות ופחות עשירות. הן גם בין השפות בנות משפחה אחת הננו רואים הבדל גדול! — הנוכל, למשל, להשוות את השפה הארמית העניה אל הערבית, אשר אין קץ לעשרה? — ועוד יותר: גם השפה הערבית עצמה, אשר התפתחה בארץ מולדתה, בערב המאשרת, מה עניה היא לצרכי המדעים לעמת השפה הערבית, שהתפתחה הרחק מערש ילדותה, על אדמת ספרד!

את הדברים האלה הננו מקדימים בתור תשובה כללית לכל המוציאים משפטים חרוצים על שפות-שם בכלל, ומהליטים, כי אין בהן רוח חיוני, כי מתאבנות הן יותר מדי וכי אינן עלולות להשתנות לפי רוח העת. כמובן פה המקום להביא במשפט את דברי החכם הגדול

---

[1]) עין בספר האֶפּוֹכַלי להלינגביסטיקה : Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Send etc. etc. von Franz Bopp, 3. Ausg. 1868, I, pp. 200 - 206.

[2]) שם ח"א p. 106.

אֶרנסט רנן, אשר בחלק הראשון מספרו הגדול, שהיה לקלאסי לכל חכמי אירופה המטפלים בשפות שם: Histoire générale et système comparé des langues sèmitiques (Paris, 1863, 4-éme éd) הקדיש עמודים לא מעט, למען הראות את רוח שפות שם ויתרון החודו-האירופיות עליהן. אולם לו באנו לענות על כל דבריו בספר החמישי מהחלק הראשון (chap. II, pp. 444—505), כי אז נאלצנו לחבר ספר שלם, אשר יסתור את כל השערותיו המיוסדות על אֶטימולוגיות שאין להן על הרוב כל יסוד מדעי, או על נתוח ספורי התורה בתור מיתולוגיה (pp. 473—505). נקוה, כי איש לא יחשוב זאת לנו לעון, אם נאמר, כי אף אם דבריו מצד עצמם מיוסדים הם לפעמים ויש להם על מה שיסמכו, אף כי האיש הגדול הזה השקיע בעניני האלה שכל חד ובשרונות נעלים, ידיעות עמוקות ושקידה נמרצה, בכל זאת קשה לנו, להמביטים על עם ישראל לא כעל עם קדמון, אשר כל רוחו בקדמוניותיו ובעברו ההיסטורי, לנו, אשר תורת ישראל לא לאספת הגדות-קדם תחשב וקורותיו הן רק curriculum vitae בעיניו, גלגל החוזר בעולמו הפרטי, בחייו הלאמים, אשר לא כלו ולא תמו ולעולם לא יתמו; לנו המדברים על שפת עבר ולא על איזה Branche thérachite (p. 107) והכותבים עברית כמו שהוא, רנן, כתב צרפתית, מבלי אשר נחשוב את שפתנו לפנר מובם, אשר יוכלו החוקרים לנתחחו ולגזרהו בשביניהם הקהים, קשה מאד להתאים אל דעות האיש המצוין הזה, אשר הרבה לדבר על "הַתֶּרַחִיִּים" (des Thérachites) והשבט Beni-Israël אשר היתה בעיניו רק שפת המשנה ובספרים שנכתבו עברית חדשה לפי מושגיו אנו néo-hébraique הודה ולא בוש, כי לא הבין מאומה; ואף כי "היה לנגד עיניו הגליון הראשון מעתון עברי כתוב בסגנון מתחקה על כנגון הנביאים ונדפס בירושלים!" (p. 167), בכל זאת גם בשנת 1863, שנת צאת התוצאה הרביעית מספרו, ידע רק, כי בסוף המאה העברה, וגם בימינו, התאמצו איזה ישראלים באשכנז ובאיטליה לשוב אל העברית הביבלית היותר צחה ויבראו בסגנון הזה חקוים נפלאים (p. 164).

אין דבר טוב בעולם יותר מההכללה (Generalisation). היא תפה נשמת-חיים במעשים יבשים ופשוטים, בידיעות בודדות ונפרדות, היא תצמיח חקים כוללים ממקרים פרטים ובלעדה אין מדע אמתי, כי היא היסוד הראשי להסדור (Classification), אולם יש בה חסרון גדול אחד: היא מובילה על הרוב אל המגמה. היא אוהבת להבריח את היוצאים מן הכלל, את הנפלים, להתאים אל הכלל עצמו, אל ההכללה, ומואת לשגיאות רבות וכבירות תוצאות. כן הן, למשל, תוצאות ההכללה הידועה, אשר לבבה חכמים רבים ורנן בראשם: כי יש תכונות מיוחדות לכל גזע וגזע. התשוקה העזה למצא רק הוכחות לדברי-ההכללה תכה את עיני החכמים האלה בסנורים מראות את המעשים

לסתור, העומדים לשטן לכל הנחותיהם. ובכן ישכיחו (ignoriren) לזמן מה את כל המעשים הסותרים ומביאים רק את המעשים המסיעים. רנן הוא כמעט הראש והראשון למיכדי תורת-הגזע ובכן הוא חפץ להוכיח, כי „הגזע השמני, בהשתוותו אל ההודי-האירופי, ישוה באמת התחברות יותר שפלה (Combinaison infèrieure) של הטבע האנושי" (p. 4), וכזאת הוא הולך ומראה בהוכחות בכל הסעיף הראשון מהספר הראשון (pp. 1—17). אך תחת להביא ראיות מכל עמי-שם בכל הזמנים והמצבים, לקח לו למופת רק את העברים והערבים, ולא עוד, כי אם גם רק את העברים בתקופת כה"ק ואת הערבים הפראים אשר במדבר לפני-מחמד – לכן, כמובן, אין הנחותיו עומדות בפני-הבקרת, כי היהודים שאחר חרבן הבית השני עד היום הזה גם הערבים בספרד מוכיחים ממש ההפך מדעותיו, כאשר נוכיח באריכות במאמר מיוחד. עד כמה עורה תשוקת-ההכללה את עיניו נראה בבואו לדבר על חסר כשרון בני-שם ליסד ממלכות גדולות ועל אי-התפתחות המכחר, התרבות במובן היוני והאזרחיות בין הגזע הזה; אך בהזכרו, כי תעמוד לו לשטן ממלכת אשור הרחבה, וביחוד הצורים, אשר רק הם הניחו את אבן-הפנה לאזרחיות יון ובכן גם לאזרחיות אירופה כלה, הם היו הסוחרים היותר אמיצי-הלב, בשעה שהיונים לא ידעו עוד גם מהו מסחר, בארצם ובקרתגה אשר יסדו התפתחו כל מיני-ממשלות שבעולם: מונרכיה, אריסטוקרטיה, פלוטוקרטיה, רספובליקה ועוד, לכן יתאמץ להוכיח (למטה pp. 183—187), כי עקר-יושבי-אשור וצור לא היו בני-שם, וכי „הרוח השמני היה תמיד משתנה הרבה בארם ע"י התנגשות עם נכרים (ואיזה ארץ ארית היתה חפשית מהתנגשות עם נכרים?), והרוח הזה התגלה רק בשתי-דמיות (formes) טהורות באמת: „הדמות העברית או המוזאיזמוס והדמות הערבית או האיכלמיזמוס" (p. 14). — אולם בדעתו, כי לא רק אנשי הממלכה ואנשי-המכחר בימי-הבינים והעת החדשה עד היום הזה מוכיחים ממש ההפך, כי אם גם בימי-קדם יש מעשים לכתור הרבה בתורת-משה, לכן אנוס הוא להוסיף: „עוד צריך לדעת, כי הדמות העברית התערבבה כל-כך עד מהרה ותעבור בענינים אחדים כל-כך מהר את גבולות-הרוח הפרטי של הגזע, עד כי באמת רק ערב היא הצריכה להיות לקנה-המדה לרוח-בני-שם" (שם). ככה עושה חכם מצוין, החפץ, כי המעשים יתאימו אל דעותיו והשקפותיו a priori או, יותר פשוט, עם מגמותיו! ככה יתרץ את כל הקושיות ויעשה את כל המעשים לנפלים, למען יהיה מעשה אחד לכלל ולאמת-המדה לכל היוצאים מן הכלל! ... הצורים — מהם אין ללמוד, האשורים — אינם מוכיחים מאומה, נשארו רק הערבים והעברים. — אבל הן בשני-העמים האלה יש אחד הכותר את כל הדעות ובכן צריך פשוט להוציא גם אותו מן הכלל — ואז ישאר כלל גמור, מבלי כל יוצאים, לו גם כלל נוכד על פרט אחד ... הפרא הערבי במדבר —

לא הערבי הספרדי, אשר למד דעת את כל עמי-אירופה! הוא היה לכלל, אשר לא רק ללמד על עצמו יצא, כי אם גם על כל עמי-שם בכל הזמנים ובכל המקומות...

גם הסעיף השני המדבר על שפות שם לא יוכל עמוד בפני הבקרת. ראשונה, יען הוא מיוסד על הסעיף הקודם, ושנית יען יש שם עוד טעות גדולה מאד: הוא ישפוט על שפות שם רק על פי ספרי החוזים והמשוררים. — אולם מי לא ידע, כי להמשוררים יש סגנון מיוחד, השונה הרבה מהסגנון של הדבור והמדע, המלא מיטאפורות והגשמות, השאלות והעברות? מי זה יוכל לשפוט מסגנון Buch der Lieder על שפת אשכנז בכלל? מי זה לא יראה, כי תהום רבה רובצת בין סגנון הינה ב„שיר השירים" אשר לו ובין סגנון עמנואל קאנט או בין Béranger ובין Auguste Comte? — במקום אחר בספרו, אחרי הביאו (p. 139) דוגמות רבות מוכיחות עד כמה היתה שפת עבר עשירה במלים משמשות לעניני עבודת האדמה, מוסיף רנן: „במשלים האלה די להוכיח, כי בחוג ההגיונות, שבו סבב רוח העברים היתה שפתם עשירה יותר מכל שפה אחרת; אך החוג הזה, צריך להודות, לא התפשט כליל מחוץ להתרגשות והמושגים המוסרים או הדתיים. אף עקבות כנוים (nomenclature) פלוסופים או מדעים לא נודעו (בכה"ק), מלבד בקהלת, אשר עריכתו, כנראה, חדשה מאד" (p. 140). — אבל מי יודע, כמה ספרים בסגנון מדעי בקהלת היו לישראל ובכלל הן רב לנו רב, בראותנו, כי בספרים המאוחרים יש בבר כנוים פלוסופים ומדעים ולולא פסקה שפת עבר מהיות מדברת, כי אז נבראו בה טרמינים למכביר, ובכן הן לא בטבע השפה נשרש חסרון הפשטה ואצילות. ואמנם בימי חכמי המשנה והתלמוד היתה העברית לשפה מדויקת ומדעית במלא המובן, ועוד יותר בימי חכמי ספרד; אמנם רנן, בהביאו את הטרמינים החדשים, רואה בהם רק ברבריות וקלקול, אך הן הוא בעצמו מוסיף: „גם להשפה הרומית לא היה גורל אחר תחת ידי האסכולים; שפת אלברט הגדול או דוגם סקוט איננה דומה יותר אל שפת ציצרון מאשר שפת הרבנים לשפת ישעיהו או דוד" (p. 165). — בקחתו למופת רק את שפת החוזים הוא מוצא בה בצדק חקויי הקולות הטבעים (Onomatopoiies) יותר מאשר בכל שפה אחרת (pp. 18—19), ומראה (pp. 22 – 23), כי כל הרגשות הנפש מבעות בעברית ע"י ניבים „שאולים ממעשים פיזיולוגים" (למשל: אף=חטם, קצף, נשימה; התרעם, הרעים פנים=התקצף, תת קול רעמים; פניו נפלו=הסתיר קצפו בחבו; מוג-לב=פחדן; לב נמס=תוגה; ידים רפות=יאוש; ארך אפים, קצר אפים=ארך הנשימה וקצרה, סבלנות, אי-סבלנות; כליות מיסרות=חרטה; נוד ראש=בזה; כסף=היות חור בכסף, השתוקק ועוד); אולם סבת כל אלה פשוטה: שפת עבר פסקה מהיות מדברת עוד בילדותה, ספרותה אשר הגיעה אלינו קדמונית,

שירונית ותמימה היא מאד, כי רק בשביל הדרשות הנלהבות והשירה האלהית נצרו בני ישראל את כ"ד ספרי הקדש, ואם כן האם לפלא הוא, כי בשפות הודו-אירופה העתיקות, אשר ספריהן הנשארים עולים למאות, הסתבכו המלות והסתכסך המוצא, עד כי קשה להכירם הרבה יתר, והמליצות מועטות הן בדברנות המעשית של דימוסתנס וציצרון מאשר ב„מליצה" השירית של ישעיהו ואיוב? — הוא בעצמו אומר במקום אחר: „אולם בכלל נראה בעליל, כי כל משפט חרוץ על רחבות (étendue) שפת עבר, יוכל להיות רק ביחס (ריאלטיבי), יען כי אבד לנו חלק גדול מעשירות השפה ההיא. עליה נוכל לשפוט מהמספר הגדול של ἅπαξ εἰρημένα (מלות מצויות רק פעם אחת בכה"ק) ומהמספר העצום של שרשים נחוצים מאד (essentielles) המצוים בארמית וערבית והחסרים בעברית" (p. 140). — ואמנם את כל המליצות המובאות תרגמנו במלים עבריות שאין בהן כל זכר ל„מעשים פיזיולוגים" וגם המלים „יאוש", „סבלנות", „חרטה" הן מוצאן משרשים מצוים בכה"ק ובכן נוכל להחליט בברור, כי רק יען נשארו לנו ספרי נביאים, ספרי חוזים מלאים שירה נפלאה ולא ספרי מעשה ומדע, לכן נדמה לרגן, כי שפת עבר עניה ביותר במלים מפשטות, ורק יען כי הנביא, בתור משורר, איננו נזהר ביותר בחקי הדקדוק והשתלבות המשפטים וגם איננו מצטרך לפרוזות ארוכות, ולפריודות מסובכות, לכן החליט רגן, כי בשפות שם בכלל אין מקום למשפטים ארוכים, לפתולים ולהשתלביות (pp. 19—21) ולאחדות גמורה של כל חלקי הפרוזות ולדקדוק נכון בהתיחסיות המלות (pp. 20—21). הן במשנה ובתלמוד אין זכר למליצות והשאלות וגם בספרי חכמי ספרד נראה אחדות גמורה ודיוק נכון. על כל הענינים האלה עוד נשוב לדבר, כי החסרונות שמצא רגן בשפת תנ"ך עוד ימצאו אמנם פחות או יותר גם בספרי מליצינו וחכמי ימי הבינים עד היום הזה, אך מטעמים אחרים, אשר נברר במקומם. לפי שעה הראינו, כמדמנו, למדי, כי אין לחשוב את החסרונות האלה לעקרים בשפות שם ושפת עבר בינותן.

לכן, תחת לטפל בהכללות ובמנמות בלתי נוסדות, הננו להביא בזה את ההבדלים הפרטים בין שפות שם והודו-אירופה, הבדלים, אשר נראם עין בעין, כפי אשר יביאם החכם הובלק, על פי החוקרים המפארים ויטני ושלייכר: א) „טרם היו הלשונות (les idiomes) השמניות לשפות שונות זו מזו במספר כזה, — אומר שלייכר, — לא רכשה לה עוד השטה השמית לשרשים, אשר היה אפשר לתת להם איזה תבנית הברתית (sonore) שתהיה. היא (כלומר שטת שפות שם) שונה בתכלית מהשטה ההודו-האירופית. מובן השרש יחבר פשוט אל האותיות (טרם עוד יש תנועות תחתיהן); רק בהתאחד עמהן התנועות, רק אז תבדלנה בהתיחסויותיהן מהמובן הכללי. כן, למשל, משלש האותיות ק ט ל יבנה השרש העברי „קָטַל" הערבי „קַטַלַא", „הוא

הרג" ומזה קוטילא „הוא נהרג", העברי הקטיל „הכריח להרוג", הערבי מקטולון „הרוג". אולם אחרת היא לגמרה בשטה ההודו-האירופית, שבה יחבר המובן אל הברה מְבָטָאָה בשלמות.— ב) „השרש השמי יוכל לקבל את כל התנועות העצמיות, למען שנות את מובנו. בשרש ההודו-האירופי, להפך, תמצא תנועה (אות הקול) שהיא מיחדת לו, שהיא אורגנית, אות הקול יסודית. אין ספק, כי במלה הסנסקריטית וכו' וכו', אולם בכלל אות הקול יסודית ישנה במציאות. אות הקול האורגנית של השרש ההודי-האירופי לא תוכל מלבד זאת להשתנות במקרה לאיזה אות קול אחרת, כי אם על פי החקים אשר הבין וקבע הנתוח הלינגביסטי (מה שאין כן בשרשי שפות-שם).— ג) „השרש השמי הוא בעל שלש אותיות: קטל, כתב, דבר; מוצאו בלי כל ספק מתמונות יותר פשוטות, אולם סוף סוף הן נעמידהו על שלש אותיות. לעמת זאת השרש ההודו-האירופי הוא הרבה יותר חפשי בתבניותיו, כאשר יוכיח, למשל, השרש i „הלך", su „שפך"; ותמיד הוא בן הברה אחת. להשטה השמית אין יותר משלש יחסים [שמהם נשאר זכר רק בערבית] ושני זמנים [עבר ועתיד; הבינוני הוא מאחר ובנוי ע"י שם ומלת הגיק: הכותב" der Schreiber, „אני כותב" ich schreibe], להשטה ההודו-האירופית יש שמונה יחסים וששה זמנים למצער (עין למטה גם pp. 261—262)". אחרי כן מביא הובלק את יתרון הפרפיכסים (תוספות לפני השרש) ואינפיכסים (תוספות באמצעו), כאשר הבאנו למעלה ע"פ שלייכר, שלגל ופרידריך מילר ומוסיף ע"פ ויטני (Witney), אך נכוב תוספות על תוספות, בנין תבניות מְהֻוּוֹת מתבניות מהוות (למשל: dare—נתון, da-tum—נְתָן; da-tu-rus—צריך להנתן), כמו זר נחשבו להן; מזאת תוצאות לחסר כל קולורית וגונים (uniformité) של כל שפות שם". — „בנית הפעל השמני שונה בהחלט מאותה של הפעל ההודו-האירופי. בנוכח ונפתר יחלק הראשון בין מין זכר ומין נקבה (של הנושא): קטלת „היא הרגה", קטלה „הוא הרג" (בעברית: קטל, קטלה); אבל אין הדבר כן בשפות הודו-אירופה; בסנסקריטית: bharati „הוא נושא, היא נושאה". — „ההבדל המחלט (antithèse) שבין עבר, הוה (בינוני), עתיד, שהוא כל כך נכבד, כל כך יסודי בשפות ההודו-האירופיות, לא ימצא בשמניות: בה אין יותר משני זמנים, האחד למושג מעשה בלתי נשלם, השני למושג מעשה נשלם" (La linguistique, pp. 208—211). על כל ההבדלים האלה יש עוד להוסיף את חסר מלות היחס מקשרות אל הפעלים (למשל מן schreiben= abschreiben, zuschreiben, vorschreiben, einschreiben, aufschreiben), חסרון אשר יוכל להחשב לאחד מהיותר רבי הערך (עין שם p. 290).

והנה את תכונת הקונסוננטים השמנים, שמהם יתהוה שרש בלי עזרת תנועות באר בדיוק היותר אפשרי ובקצור היותר נמרץ מיסד

שטת הלינגביסטיקה הנז' פראנן בוף [1]) בדבריו אלה: „שרש שמני בלתי מבוטא הוא, יען כי כאשר רק נוסף לו תנועות, הננו נוטים כבר אל תבנית מיוחדת של הדקדוק ואין עוד לפנינו עצמיות פשוטה של השרש, העומד למעלה מכל דקדוק". הדברים האלה כוללים בקרבם גם את ההבדל השני, כי „השרש השמני יוכל לקבל את כל התנועות העצמיות, למען שנות את מובנו' והוא יוכל להחשב למעלה לשפתנו, כמו גם את תוספת פרפיכסים ואינפיכסים, ושני היתרונות האלה יכלו להעשיר את שפתנו הרבה, לו נמצאו משתמשים בהם כראוי, כאשר נוכיח עוד בפרק חשני. אך בכלל תבונת הקונסוננטים הנז' מסתמנת רק ע"י ההחלטה, כי סוף סוף נוכל להעמיד את השרש העברי על שלש האותיות. ובנוגע להחלטה גודשים רב חכמי הלשון את הסאה. למשל החכם הגדול פרידריך מילר יחשוב את השרש בן השלש כל כך לקבוע, אף כי יודע הוא את מוצאו משרש בן שתים, עד כי יחליט שהמלה „אם" מקצרת היא מן אִמַּם (אוממו" בערבית) והמלה „את" מן אוֹתָּ (aivath בכנוים: אותי, אותך, אותו) [2]). אולם הבלשן העברי המפורסם מר יהושע שטיינברג הכה כבר על קדקד כל המחליטים, „כי היה לשפה לפני היותה חמר היולי משלש השרשים", ומראה כמה התאמצות ודחוק יש בהחלטות, כי קום, קמתי, הקים, באות תמורת קָוַם, קָוַמְתִּי, הֲקִוֹים, או שָׁדִי, שָׁדָךְ תמורת — שַׁדַּחִי, שַׁדַּחֲךָ וכאלה; הוא מוכיח בראיות ברורות כי מתחלה היו המלים העבריות גם הן בנות שתי אותיות, ורבות מן הנבנות בימי „ראשית בכורי השפה" נשארו כך עד היום, למשל: אם, אב, בן, אח, גן, הר, עין, שור, דג וכאלה [3]). אחרי כן הוא מראה בדעת ובכשרון, איך התחוו שרשים בני שלש אותיות מבני שתים, ובני ארבע מבני שלש [4]), ולא עוד, כי גם יראה שרשים אחדים בני אות אחת, כמעט ממש כמו i „הלך" בהודו-אירופית, רק בתוספת ה' לסמן התנועה, למשל: מה, זה, פה, שה, כה [5]). אם כן ההבדל הזה יסודו רק בדמיון ומוצאו מהמנמה להכליל. ובכלל חבדלים כאלה אינם נכבדים, כי אם לחכמי הלשון האמתים או לחקרנים לתכלית ידועה, אבל לא להלשון המדברת או הספרותית.

---

[1]) Eine ואלה דבריו במקורם: Vergleichende Gramm. etc. I, 199 semitische Wurzel ist unaussprechbar, weil man, indem man ihr Vocale gibt, sich schon zu einer speciellen grammatischen Form hinneigt, und nicht mehr blosses Eigenthum der über alle Grammatik erhabenen Wurzel vor sich hat.

[2]) Einleitung in die Sprachwissenschaft, p. 106—107, 171.

[3]) מערכי־לשון־עבר (וילנה, תרמ"ה) הקדמה, צד VII—VI.

[4]) שם VII—X גם בגוף־הכפר pp. 20—23.

[5]) שם p. 20.

עוד בחות נכבד לשפת עבר החדשה ולשפת עבר החיה בספרות והשואפת לקום לתחיה גם בדבור, חסר היחסים (Fälle, Casus). רק בשפות יון ורומה המתות ובאשכנזית ושפות כלביות חיות אחדות נשארו עוד היחסים, אך ביתר השפות החדשות, וביחוד ברומניות, אין להם כמעט גם זכר ועל מקומם באו מלות היחס: במקום גניטיב תבא בצרפתית de, באנגלית of, במקום דאטיב to, à וכאלה. השפות שיש להן יחסים תכנינה בשם סינטיטיות ושאין להן יחסים אנאליטיות [1], ואנחנו רואים, כי כל השפות מתאמצות לאבד את היחסים, מקצתם או כלם. ברוב השפות יחסרו כבר האבלטיב והלוקאטיב וכן רואים אנחנו, כי שפת יון החדשה היא, לחפך מאמה היונית העתיקה, שפה אנאליטית [2]. לכן לא לפלא אף לא להמרון יחשב חסר יחסים בעברית שבה באים במקומם מלות היחס בְּ־, לְ־, אֶל, אֶת. ראוי לשום לב, כי גם חסמיכות, הבאה בעברית במקום גניטיב, מפנה לאט לאט מקום להמלה „של“ (ד, די, de בתלמוד). הן אמנם הלינגביסטים חושבים את חסר הקאזוסים ל„מפלה לינגביסטית“, אולם לא הסוחריב הכותבים צרפתית ואנגלית אף לא העם המדבר בהן מרגישים את „מפלת“ שפתם זאת, וכמעט נוכל לאמר, כי יותר שיש בשפות החסר הזה הן יותר חיות ורעננות וכבן להשפה העברית לעברים ולא לחוקרים אינם נכבדים היחסים כליל וכליל. כן אחת היא לשפתנו, אם היה זמן הוה בשפת שם הקדומה, או לא. אנחנו משתמשים על צד היותר טוב בהבינוני המצורף ממלות הגוף עם השם (אני כותב) כמו האשכנזי והצרפתי בהפֶּרֶזֶנְט הקדום והאוריגינלי, אשר גם הוא התחוה בזמן טן הזמנים ממלה מיוחדת שהתקצרה והתכוצה, עד כי היתה רק לתוספת, שאין לה בפני עצמה כל מובן מיוחד. אחת היא גם לשפתנו, אם היתה לה אפשרות לגבב תוספות על תוספות בזמן קדום. בימינו אלה הננו רואים, כי מהשם „רוח“ התהוה שם התאר „רוחני“ וממנו מלה מפשטה „רוח-ני-ות“ ע“י גבוב תוספת חדשה „ות“ על הראשונה „ני“, ממש כמו באשכנזית: Geist, Geist-lich, Geist-lich-keit.

נשאר לנו עוד לענות על טענות „אנשי המעשה“ וחכמי אשכנז הידועים; אך ראשונה ראוי להעיר, כי כרבן מיכדות גם הטענות האלה על ראיות פרטיות, שמהן דנים על הכלל. שפת עבר מתה היא, לפי דבריהם, יען כי המיתה נוהגת גם בשפות כמו בבעלי חיים, ולכן עליה לפנות מקום להשפות החיות. על פי רוב נובעת הטענה הזאת רק מאי-ידיעת שפתנו, או מאי-התרגלות לכתב בה, אך באמת אין כל יסוד לטענה כזאת. הן רואים אנחנו, כי שפות רבות ושונות מתקימות זה שנות אלפים בשנוים מעט או הרבה, כמו שפת סינה וערב; שפות הודו

[1]) הוֹבֶלַק pp. 324—326, גם p. 433.

[2]) שם p. 301.

(הינדוסטני) ויון (רומאית) החדשות והן גם שפת עבר לא נחנטה ולא התאבנה, כי אינה דומה שפת ישעיהו לשפת המשנה, והאחרונה לשפת „מורה נבוכים" וזו לשפת בן-יהודה!

שפת עבר שפת שם היא, יטענו, ולכן אין לקוות, כי תתאזרח גם באירופה וכי בה תתפתח ספרות אירופית במלא המובן. „נטע זר הוא, יאמרו, ולכן אין תקוה, כי יכה שרש למטה ונשא פרי למעלה..." אולם הן אנחנו רואים כעת, כי גם שפת הפינים, שפה אשר עוד לא עברה את התקופה הלינגביסטית השניה, מתנערת גם היא בימינו, וספרות נכבדה ברא לו העם אשר זה לא כבר לפרא זשב... ביותר יש להראות להטוענים האלה על השפה המאדיארית, שהיא ממשפחה אחת עם שפת הפינים והתוגרמים, ובכל זאת ספרותה הנכבדה והאירופית מושכת עליה כעת את עיני כל עמי אירופה, השפה הברברית הזאת, אשר לפי דברי חכם אחד, „למעלה מכל ספק, כי בעוד עדנים תמות, למרות הזכיות והמעלות שיעניקו לה תנאי המדינה ביד נדיבה" (הובלק, p. 136) חיה בפיות רבבות, מתעשרת ומתפתחת משנה לשנה, מבלי שום לב לנבואת החכם החוא, רק יען כי העם מחזיק בה בכל עז ולא יחפץ לעזבה בעד כל חון, גם בעד שפת אשכנז הנעימה, המשכללת והמקבלת. ואנחנו היהודים הן החזקנו גם אנו בשפתנו באירופה כאלף ושמונה מאות שנה, בשעה שגם עקבות המאדיארים לא נודעו בה; האמנם נעזבנה כעת? האמנם בני „עם עולם" מסורים אל אחד מקניניהם הלאמים היותר נכבדים, אל השפה „הכורכת ראשיתנו ואחריתנו", אל השפה, שבה תמצאנה התעודות היותר נכבדות וקדמוניות לישראל ולכל העמים הנאורים, פחות מאשר האונגרים אל שפתם, אשר לפני המאה שתים העשרה אין בה אף זכר לספרות כל שהיא? האמנם אחרי אשר שפתנו לותתנו ברוך מלאה התחתים עד היום, נשליכנה כיום ככלי אין חפץ בו?!

כמעט למותר נחשוב לענות על דברי האומרים, כי „השפה העברית היא ללא צרך וללא תעלת". הגנו רואים, כי גם העמים שאינם עומדים ברשות עצמם, שאינם חיים חיי מדינה גמורים, אם רק שפה היסטורית להם, משתדלים, כי לא תשכח ולא תאבד, ומרחיבים ומעשירים את ספריותיהם הלאמיות ככל אשר ביכלתם. עדים הם לא רק האונגרים. כי אם גם הביהמים, הנורבגים, הפינים ועוד. השפה, שפת התורה, קשרה אותנו תמיד „בעבותות זהב" איש אל אחיו: בה יכלנו ונוכל ל י ס ר את אחינו, — זה החלק הראשי והיותר נחוץ בספרות, — מבלי כל פחד, פן יהיו דברינו לכלי חפץ בידי אויבינו; בה נוכל לנחם את אחינו בעת צרה בכל מקום שהם, כי סוף סוף לכל ישראל יש חלק בה. — ואמנם ימים רבים היתה השפה כללית לכל בני עמנו. מי קרא כעת את ספרי פילון, אשר כתב יונית, ומי קרא ערבית את „כוזרי", „מורה נבוכים" ו„חובות הלבבות", לולא נמצאו בידינו בתרגום

עברי? ובכלל כל החפץ להכיר את רוח היהדות בהתפתחותו בלתי הנפסקת יכל להכירו אך ורק בספרים הכתובים בשפתה ההיסטורית, ולבן גם ההתפתחות המשתלשלת, אשר יחפוץ להמשיכה בעתיד, צריכה גם היא להוסד על כל מה שקדם לה בשפה ההיא, למען לא תפרד החבילה ולא תפסק השלשלת.[1])

אולם, למה לנו החקירות? הלא ספרות נכבדה בשפת עבר י ש נ ה ולא תמול נוצרה, ולכן אין ספק, כי מועלת ונחוצה היא. — חק הוא, כי לכל דבר שאינו מביא כל תועלת וגם אין סבה למציאותו אין קיום נכון, וכבר הורה הגל את החק ההיסטורי: Was wirklich ist, das ist vernünftig (כל נמצא הוא מושכל). לולא היתה השפה העברית דבר נחוץ לישראל, אשר העדרו מנוע גם אחרי חדלה מהיות מדברת ושלטת בארץ ישראל, כי אז לא היתה לה תקומה במשך אלפים שנה, מחיום שקם המתפלסף היהודי האלכסנדרוני הראשון ארי ס טו ב לו ס (בימי תלמי פילומטר) ויכתוב יונית את הספר הראשון הנוגע ליהודים וליהדות. ומאז ועד היום, למרות כל החבמים הרבים שכתבו את ספריהם בשפות מדינותיהם, שפת עבר חיה ומתקימת בספרות, ואף ספרי החבמים שנכתבו לועזית, השתמרו עד היום רק הודות לתרגמניהם העברים ומי יודע, אולי יבא יום וקוראי „דברי ימי ישראל" ירבו על קוראי „געשיכטע דער יודען"! . . .

כעת נשים עין על התפתחות ספרותנו בשנים האחרונות ונראה, היעמדו דברי החושבים את כל התנועה החדשה רבת הפעלים „לדבר זמני אשר יחלוף עד מהרה מבלי השאר אחריו דבר קים לדורות" או לא. — לא נרבה דברים על הספרות העברית עד שנות הששים; מלבד אנשי המדע המעטים כר"נ קרוכמל, שי"ר, שד"ל ועוד אחדים, וסופרים יחידי סגלה כרמ"א גינצבורג ור"י אֶרטר, במעט אין שוה לדבר על הספרות בימים ההם. — אז היתה הספרות רק שעשועי י ל ד י ם גדולים עם קטנים, ספרות מלמדים, המתחרים זה את זה בידיעתם על פה את כל מליצות תנ"ך וביכלתם להציגן תכיפות זו אחר זו, אף אם אין כל יחס וחבור ביניהן, ספרות חתנים הסמוכים על שלחן חותניהם, אשר הראו לעין כל את חריפותם הנפלאה להשתמש במליצות כה"ק למובנים הנחוצים להם באותה שעה, ספרות בטלנים מחזרים על פתח כל עשיר וכופים „לחתום" על ספריהם; באחת „נחום" בספור „האבות והבנים" לרש"י אברמוביץ, עם מליצותיו ושיריו הרקים, ארכיולוגיותו וחקרנותו וכל תהלוכותיו המעוררות צחוק וגעל יחד, הוא תמונה פוטוגרפית מרוב הסופרים העברים עד שנות הששים ומעלה . . . רק בשנות הששים

[1]) על ערך שפת־עבר עי' ביתר פרטיות בספר „שפה לנאמנים" לרש"י פין ובמחברת Die Bedeutuug der hebr. Sprache für das Judenthum (Berlin, 1877) להד"ר פוכס.

והשבעים נבראה בשפתנו ספרות נכבדה בערך, ספרות חיה במלא המובן, אף כי גם חסרונותיה לא מעטים היו. שנות הששים והשבעים היו לסופרינו Sturm- u. Drangperiode בתמונה זעירה. סופרינו יצאו אז מעט מחוגם הצר, התבוננו אל כל הנעשה באירופה ויראו, כי ערומים הם רני עמם, ויכירו את הכבלים אשר על ידיהם ורגליהם, ויתחמין לבבם ויתעוררו ויתגעשו, ומבלי השתכלות עמוקה וחודרת, מאין יכלת לתת להשכל את הממשלה על הרגש והמאויים, תלו את כל החסרונות בסבה הכי נראה, בסבה היותר קרובה ונודעה, באבק ימי הבינים אשר כסה את היחדות ואשר דבק בה עוד מימי התלמוד עד ימי הרבנים האחרונים. — לכן דרשו אז בחזקה תקונים בדת וריפורמות בחיים, שנוים בחנוך ו„השכלה", כמו כל הדברים האלה אינם נעשים לאט לאט על פי ההכרח וכפי דרישת השתלשלות ההתפתחות, כמו כל אלה אינם תלוים במצב העם הסוציאלי והאֶקונומי, וכמו גם שכחו, כי יהודי גרמניה, צרפת איטליה ובריטניה כאשר אך הוטב מצבם במדינה, כמעט „השליכו את הילד עם מי-הרחצה" וכל מסורת, מנהג ודין לא עמדו לשטן על דרכם. — סופרינו ברכם כמו גם שכחו, כי לא כל התקונים בחיי העם תלוים ב„שלחן הערוך" ולא רק בידי הרבנים טוב עמם ואשרו, ויתמרמרו, כמו לו היתה ממלכה מיוחדת לנו, ואם רק רועי העם ומאשריו ידאגו לטובתו, אז יכוננו כל טוב ועל נקלה. — ולעטת זאת גם הרבנים מצדם לא השתדלו לעשות למען העם אף מעט וגם לתלונות הסופרים היה יסוד, ובכן רבתה המחלוקת, אשר אולי ממנה, יותר מאשר מסבות אחרות, תוצאות למצב הספרות העברית מאז ועד היום. כאשר בזו הסופרים להרבנים ויתלו בהם את כל האשמות, כן שטמו האחרונים את הראשונים, דבר אשר לא היה כמהו בישראל: הן מאז ומעולם מחזיקי הספרות העברית ומרחיביה היו הרבנים וכל „תופשי התורה", ובתקופה הספרדית הלא היו התורה, החכמה וספרות ישראל לאחת בידי חכמינו. — אולם סופרינו החדשים, בצאתם בעקבות סופרי אירופה, החלו להכיר כי הגיעה העת להבדיל בין קדש לחול ולהתאים את הדת אל החיים ולא להפך, והרבנים לא חפצו לותר משלחם מאומה, ובכן לא מצאו הסופרים טוב לפניהם מאשר להבזות את הרבנים בעיני העם, וילחמו לפעמים הרבה יתר עם הנושא מאשר עם הנשוא; ולכן התלקחה המלחמה ותשים שמות בשתי המחנות גם יחד, כי הרבנים מדדו גם הם להסופרים באותה מדה ויסיתו את ההמון לרדוף ולשנוא את „המשכילים" והסופרים, גם את „החשכלה" והספרים, עד כי רבתה המשטמה גם בין הסופרים וההמון אשר מקרבו יצאו: הראשונים בזו להאחרונים ויקראו להם „מורדי אור", „עטלפים", „יושבי חשך וצלמות", והאחרונים שנאו את הראשונים מטיביהם תכלית שנאה ויכנום בשם „מפירי ברית", „אפיקורסים", „סופרים כופרים", הכל ככתוב על עמודי „המליץ", „השחר" ו„הלבנון" בימים ההם.

בשנות השבעים ראינו שנוים לטובה בספרי איש הרוח הנעלה פרץ בן-משה סמולנסקין. הוא ידע את חסרונות היהדות הנכחית, אבל הכיר, כי לא בעקריה המוצקים והטהורים הם תלוים. — הוא חפץ לעשות שלום בין כל המפלגות, בהראותו על יתרונות היהדות הטהורה, על המדות הטובות שנשארו למורשה להעם, כמו גם על מגרעותיה, על הטיה התפל אשר דבק בה מסבות שונות. — בהרימו את דגל הלאמיות בלתי הקיצונית ובלתי התלויה באמונות ודעות דתיות מצד אחד ובהשכלה ובערות מצד שני, בקראו לכל המפלגות להשתתף מבלי הבדל בכל הנוגע לקיום היהדות ותחית הלאם, בהלחמו נגד ההתפרדות ונגד הרעיון, כי כל יהודי שיך פחות ללאמו מאשר לארץ מגוריו, היה האיש המצוין הזה הראשון, אשר קדם את אחדות ישראל ואשר קרב עצם אל עצם וחלק נכבד יש לו בלי תפונה בההתקרבות שמתקרבים כעת ביתר חבה יהודי ארצות המערב אל יהודי רוסיה ופולניה ובהחשתתפות שמשתתפים כעת ברעיון הישוב מרבנים אורתודוכסים עד רותשילד וקולונל גולדשמיד. המקרים הרעים, אשר סמולנסקין חזה אותם מראש כחכם עדיף מנביא, הועילו גם הם הרבה, כי תתפשטנה דעותיו הנכונות, והודות לכל אלה ותיצאותיהם: רעיון הלאמיות בכלל ורעיון הישוב, תחית הלאם ותחית השפה בפרט, היתה הספרות העברית בשנים האחרונות כמעט לספרית הגיי כלו. — פה בספרותנו אין כל יהודים פולנים, ליטאים, אשכנזים, ספרדים, חסידים, מתנגדים, משכילים, מתקנים, מתבוללים ועוד ועוד, כי אם יהודים כותבים עברית, חובבים את שפתנו ומסורים לספרותנו בכל לבם ונפשם, איש ישמע שפת רעהו ויענהו בכתבו ובלשונו מרחוק. תקוה גדולה נשקפת לנו, כי יבא יום והספרות העברית תהיה לספרות עם, לספרות אחת מאחדת ומרתקת את כל מפלגות ישראל בכל ארצות פזוריו ונדודיו ותחד בין הספריות תכי נכבדות, אם רק ידעו סופרינו לכון את השעה, אם ידאגו בעד עמם, ההמון הפשוט, ויחדלו מבזות להאדוקים, אשר אולי עליהם נשענת היהדות הרבה יתר מאשר על הסופרים עצמם. — ואמנם לשמחתנו נראה בתוצאות החדשות של „בן אבינדור", „אחיאסף" וגם של יעבץ וברוב המאספים החדשים שאיפה אמתית לצרף ולזקק את ספרותנו, לתקנה ולפארה בכל. להרחיבה, להעשירה ולרומם את ערכה, באחת להכשירה לספרות הלאם, לבל תשען עוד רק על „השבלים הבודדות", על הידעים „אחד בעיר ושנים במדינה", ותהי לאט לאט לספרות הלאם כלו לכל מפלגותיו, לקנין לאמי מחויב מצד עצמו. ספרים טובים ונכבדים יוצאים בימים האלה במספר לא-מעט בתוצאות שניות ושלישיות, אשר כמעט לא היה זכר להן לפני עשר שנים, הן כעת חזון לא יקר. הנה יוצאים ספרי סמולנסקין בתוצאה חדשה, הספר „דור דור ודורשיו" נדפס ונמכר מחדש, הנה שירי ר' יהודה הלוי, ר' האי, דונש ואבן עזרא יוצאים בתכלית ההדור

ונמכרים לאלפים; דניאל דירונדה, אפרים קוה, כארבעים „ספרי אגורה“ נמכרים במחיר קטן וההמון לא רק קורא, כי אם גם קונה אותם. ספרי פדגוגיה יוצאים בתוצאות תכופות, וכן גם מאספים שונים. — והשפה העברית? — די לקרא „פרור אחד של „אחד העם“, „דוגמה מספר המלים“ של טביוב, מאמר ראשי אחד של בן-יהודה, מראה מעין „ראש השנה לאילנות“ של יעבץ, ציור אחד מעין „אילני סרק“ של ברינין, למען הוכח, עד כמה התרחבה והתפשטה שפתנו, עד כמה התקדם הסגנון העברי, עד כמה התעשר במלות ובמבטאים, עד כמה התדקדק והתעדן גם יחד. ואת כל אלה לא נוכל לחשוב לדבר זמני, למקרה, אשר דבר לא קדמהו ודבר לא יבא אחריו.

אחרי הרעש קול דממה דקה ובה כה נסתר ונעלם, אשר כל יכל... הרעש אשר בימינו הוא רק מאשר קרבו העצמות עצם אל עצם, — ויקם על רגליו חיל רב ועצום מאד.. העקר להשתמש בשעת הכשר, למהר מעשינו, כי מי יודע, מתי נמצא עת מכשרת לתקונים בספרות בכלל, וביחוד עת שבה תהי אפשרות להחיות את שפתנו המתה עתיקת הימים ולעשותה לשפה חיה במלא המובן?!...

למעלה הוכחנו, כי אין „תכונות עקריות“ מצינות את יתרון השפות האריות על שפתנו; אבל מי זה יבער להחליט, כי אוצר המלים והמבטאים של שפתנו, באשר הוא כעת, יניע לאותו של שפת אשכנז או צרפת למשל? — מי יוכל לבלי להודות כי בשפתנו כמו שהיא מרגש חסר-מלים ומבטאים, שיוכלו לתת ציור נאמן מכל התחבטנו והמקיפנו ומכל הנעשה בקרב האדם פנימה, למען יוכל הסופר לבטא את הגיונותיו במלואם ולתאר על הגליון את הרשמים הדקים שהתקבצו והתכנסו במוחו ע"י התבוננות יתרה וחדור עצום אל כל מראות עיניו והרגשות נפשו? מלבד חסר מלים יש עוד חסרונות שונים בשפתנו, אשר הראה עליהם רנן ואחרים, למשל מליצות מגשימות או חסרות מובן, שגיאות הדקדוק, חסר מבטאים, וגם ראוי לשום לב לחסרונות הספרות, המשתלבים עם חסרונות השפה, למשל עניות הספרות היפה והספרות המדעית, ועל כל אלה נדבר באריכות בספרנו זה. — בשנים האחרונות נכתבו מאמרים מיוחדים במספר לא מעט, שמטרתם לבנות מלים חדשות ועוד יותר לחשוף כללים חדשים לבנין מלים ותבניות ולקבוע מלים מצויות בתנ"ך ובתלמוד להוראות מחדשות, ובזאת הצטינו ביחוד מר בן-יהודה, מר יעבץ ועוזריהם. את החקירות האלה הננו מציעים לכנות בשם „פילולוגיה שמושית“, וזוהי באמת חקירה מיוחדת לנו, באשר גם שפתנו יחידה היא במינה, בתור עומדת באמצע בין השפות המתות והחיות. מוזר יהיה השם „פילולוגיה שמושית“ בעיני החכמים; אולם נקוה, כי זרותו תתמעט, אם נזכיר, כי גם חכמי אירופה מבדילים הבדל גמור בין הפילולוניה סתם, שהיא חכמה היסטורית

מטפלת בשפות הרבה, למען דעת ע"פ ספריותיהן את התפתחות האנושיות בכל תקופה ועדן, למען קרא כתבי יד עתיקים, למען באר כתבות שונות, ובין הפילולוגיה הַמַּשְׁוָה (Comparative Philologie), שהיא חכמה טבעית, מטפלת בלשון בכלל, בטבע השפה (מכס מילר, Vorlesungen etc. ח"א 21—19). ובכן יהיה גם הבדל בין הפילולוגיה השמושית ובין הפילולוגיה סתם. — להראשונה נכבדות שתי מלים מקטנות בתלמוד או מלה במשקל חדש, מאשר הוכחת המוצא היוני של אלף מלים מצויות במדרשים. כמובן כל מיני חקירות הלשון יוכלו להיות לנו לעזר, בהראותם על ההתהוות הטבעית של המלים, על הסתעפות השרשים, על המשקלים השונים, על מוצא המלות ופרושן האמתי ועל הוראת מלים שונות בכל שפות שם. הפילולוגיה השמושית תשתמש בחמר הרב לצרך החיים, לצרך הכותבים והמדברים עברית, ובכן חקירה נכבדה ונחוצה היא בפני עצמה. העבודה רבה, ונכבדה ולא לאיש אחד היא, אולם רב לנו רב, אם נזכה להורות דרך בחכמה הזאת בסדר ובשטה ולקדם את חקירת הלשון לתכלית יותר נכבדה מאשר למען הראות בקיאות בשפות יון ורומה או השערות חריפות ומחדדות, לתכלית תחית השפה העתיקה, אשר שנים אין מספר הביעה את רוח עמנו, קלטה את תורתו ואת חכמתו, את כל היקר והחביב לנו; מאשרים נהיה, אם נזכה לראות את שפתנו וגם את ספרותה, חלקה היותר נכבד, שגם לו נאציל פרק-רב הכמות, מתקנה ומשכללה, עשירה ונהדרה ככל שפה אירופית, ואז אולי יהיה לה גם יתרון על השפות החדשות בקסם ארץ הקדם, השפוך עליה מימי קדם!

ב.

מְקוֹרוֹת נֶאֱמָנִים לְהַרְחָבַת הַשָּׂפָה.

... „קצרה מאד השפה העבריה להביע בה את כל אשר ירחש לבבנו, שפה אשר טלותיה ספורות ותיבותיה מעטות, ומאד מאד ירגיש את החסרון הזה האיש הכותב ספורים בשפת עבר: הן מלה אחת תצין לנו לפעמים תכונה שלמה, והמלה הזאת או גם המושג ההוא אין בשפה ההיא! ..." ככה יאמר מספרנו הנודע ר"א ברודס (בהקדמתו לאספת ספוריו, הנקובה בשם „זקנים עם נערים"). ... „כמה יגיעות יגע אני עד שאעל על זכרוני את המלה הדרושה לחפצי והמצויה בתנ"ך, וכמה אני מתעמל לברא מלים שאינן מצויות כל עקר באוצרות שרשינו! — כמה הרהורים יפים ורעיונות טובים אני מקבר בלבי, מפני שאין לי כלי-מלות להלבישם וכמה מבטאים המלאים זיו בשפה חיה, יהפכו הודם למשחית, בצאתם מפי עטי רצוצים וכתותים ולבושים בגדי הרוגים!" כה יקרא אחד מטובי סופרינו, מר טביוב (פרדס I. 112).

גם הד"ר ש. רובין, החכם והחוקר המפאר, המצטין גם בסגנונו הנחמד והעשיר, מתאונן על שפתנו, כי „עשירה היא בניבים מגשימים מצירים משכיות מליצות ועניה בדבורים מפשטים ובמבטאים מצינים רעיונים ערומים בלי לבוש מליצה וחסרה מלות מפשטות, הנחוצות לחקירה והגיון" (חקר אלוה עם תורת האדם, הקדמה, LX—LIX).

ובכן רואים אנחנו, כי גם המספרים, גם הפובליציסטים, גם החכמים והחוקרים מתאוננים על חסר המלים בשפתנו. ואמנם הכותב עברית, באיזה מקצוע ספרותי שיהיה, ירגיש לא רק חסר מושגים מפשטים ותארים שונים, כי אם גם חסר מלות הדבר, מצינות עצמים נפרדים וכלים ומכונות, שלא נמצאו בימי קדם כליל או שלא ימצאו להם שמות במקרא ובתלמוד ע"פ מקרה. ומלבד זאת הן יסוד התקדמות השפות הוא התרחבות המושגים והתדקותם, הכללת מובנים שונים בשם אחד והתחלקות מושגי מלה אחת לפנים למלות רבות נפרדות ומיוחדות וקדמה כזאת תוכל למצא לה מקום רק בשפה ספרותית ומדברת כאחת. לדאבוננו לא עמלו סופרינו כליל להרחיב את שפתנו כפי יכלתם, ויסכינו לתרגם את כל המלים החסרות רק בדרך עקלתון ע"י מליצות מפשטות או עוד יותר פשוט, להבליען בנעימה... כלנו יודעים, עד כמה מתעקלים סופרינו בבואם לתרגם עברית את המלים: Teller, Chocolate, Comptoir, Weste, Aermelleibchen, Frauenunterrock, blond, kitzeln etc. הנוכל, למשל, להסתפק בתרגום „עסים אגוזי פרך" להוראת המלה Chocotale, כמו שעושה בלשננו המפרסם יהושע שטיינברג במלונו הרוסי-האשכנזי-העברי? — שכספיר שם בפי שילוק את הפרזה: If you tickle us, do wenst laugh? ומר יעבץ יתרגמנה: „ואם נעצור משחוק בהביאכם אותנו לידי גחוך" (הארץ, II, 91) — ובכן ארבע המלים האחרונות הן תרגום המלה: kitzeln! ... אך ישנן מלים, אשר לא נוכל לתרגמן גם בדרך עקלתון, גם בארבע מלים, גם שלא כראוי, למשל: שמות החיות, העופות, הדגים והצמחים, שמות מכונות וכלים שונים, טרמינים מלאכותים, מלות ההגיון וניבים מפשטים. החסרון הזה הוא אולי באמת אחת הסבות, כי בעברית אין ספרי מדע במספר רב, כאשר עוד נבאר.

אולם נחקור נא, איך התעשרו השפות החיות באירופה, אשר כידוע, לפני מאתים שנה היו גם הן עניות מאד. אך קודם כל נעיר על הדבר הגלוי והמפרסם לכל חכמי הלשון בזמן האחרון: כי מספר אחד לכל השרשים העקרים שבכל השפות השונות בשתי משפחות השפות היותר מפתחות, כלומר בכל שפות שם והודו-אירופה. ובכן שפת אשכנז בעלת חצי מיליון מלות ושפת עבר בעלת שמונת אלפים מלות — מספר אחד לשרשיהן העקרים, שהחוקרים החדשים העמידום רק

[1]) Shakespeare, Dick's ed., 1893, p. 690.

על ארבע או חמש מאות ולא יותר [1]). מהשרשים המעטים התהוו כל המלות הרבות; החכם מכם מילר מראה, איך התהוו ויסתעפו מהשרש spec יותר ממאתים מלים, שלכל אחת מהן מובן מיוחד ונבדל היטב [2]). ואמנם גם בסקירה הראשונה יכיר כל מתבונן, כי, למשל, המלות האשכנזיות: Wissen, Wissenschaft, Gewissen, gewiss, unwissend, Unwissenheit, Weise, Weisheit, Weiser (einer Uhr), weisen, Weisung, Beweis, beweisen, Erweis, erweisen, erweislich, abweisen, Abweisung, anweisen, Anweiser, Anweisung etc. כלן משרש אחד הסתעפו. כיצד? ע"פ השתלשלות או אֲבולוטיון לינגביסטית בדרך ההכרח והנחיצות לבטא את כל הרעיונות החדשים, אשר יתילדו במשך הזמן, בהתרבות הצרכים ומשאלות החיים ובהתרחב חוג המבט וההגיון של האדם הקדמוני לאט לאט; לולא ההשתלשלות הזאת היה מספר המלים מספר השרשים. גם בזמן יותר מאוחר, כאשר יקבעו כבר חקי הלשון הראשונים של איזה שפה, לא תפסק עוד השתלשלותה הלינגביסטית. אז תבנינה מהשרשים המעטים הנמצאים בכל שפה ע"פ חקי הלשון, דרכיה ומשקליה, מלים חדשות במספר רב, אשר גזע אחד להן ואחת תפרד מרעותה רק בשנוי עקרי (למשל: Weise—wissen), או בתוספת לפני השרש (Ge-wis-sen) או לאחריו (Wissen-schaft). — ההשתלשליות שתים הן למינן: השתלשלות המונית והשתלשלות ספרותית. על פי הראשונה תבנינה מלות פשוטות בעת הדבר לפי הנחיצות אשר ירגיש ההמון בדברו, ולפי חקי ההתחקות שלא מדעת תחי למלה חיה בפי כל העם. על פי השניה תבנינה מלות ספרותיות לפי הנחיצות, אשר ירגישו הסופרים בכתבם, וגם הן מתקבלות ומתפשטות, וכן תעשיר כל שפה אירופית עשר רב.

אך שתי ההשתלשליות גם יחד לא תספקנה גם להשפות חכי עשירות, כי יש דברים וכלים שונים אשר מוצאם מארץ אחרת, ולכן מסמנים הם באר היטב רק בשפת הארץ ההיא; ובכן נראה תמיד, כי שפות בנות משפחה אחת, בחיות העמים המדברים בהן קרובים זה לזה, שואלות מלות רבות, אשה מרעותה, ביחוד בשעה שמושג ידוע יצוין בשפה הקרובה ביתר עז ומריצות. אולם מלבד זאת נחוץ לכל חכמה סגנון מיוחד, כידוע, והספרות המדעית בכלל תדרוש מלים מיוחדות המסמנות כלים ועצמים, מושגים ומובנים מיוחדים, והן הן המלים המכנות בשם termini technici שתועלתם מרבה, ראשונה, יען הם נותנים יכלת לכל איש להבין, בכל שפה שיקרא, את מלות המדע, המיוחדות

---

[1]) הַשְוֵה דברי מכם מילר בספרו Vorlesungen, I, 223, 331 אל דברי רנן בספרו Hist. gén. des langues sémitiques, p. 140.

[2]) שם באריכות: Vorlesungen, pp. 215—220

לכל הכמה ידועה; ושנית, טרמין כזה, בקבלו הוראה מיוחדת, יכיל לעתים קרובות מובנים שלמים, ובלעדיו נאלצנו להטעים את דברינו במשפטים שלמים. מלית כמו אלה חסרות כמובן גם בשפות היותר עשירות; ומה תעשינה? תעזבנה לזמן מצער את הלאמיות היתרה, ותלכנה „לנוע" על לשונות עובדי האלילים, על שפות יון ורומה המתות, ומהן תבחרנה מלים למכביה, וכן תִּסְמַנְהָ כל שפות אירופה את מושגי המדע במלות דומות. אולם, אחרי קבלן את המלה היונית או הרומית תשובנה השפות ללאמיותן ותחלנה לשנות את תמונת המלה הזרה, כל שפה לפי רוחה וחקיה. למשל את תמונת המלה היונית: οἰκονομία שנתה השפה הרומית לפי רוחה בתמונת oeconomia, האשכנזית: Oeconomie, הצרפתית économie, האנגלית economy ועוד. מלים כאלה, בהכתבן על פי חקי כל שפה ושפה, תראינה לפעמים כמקוריות ואחרי אשר פשטו את צורתן הישנה ותלבשנה צורה חדשה, צורה לאמית תעשרנה את השפה ותתנה יכלת להמדבר או הכותב להאריך ברעיונות ולקצר בדברים, וזהו דבר רב-הערך מאין כמהו.

בדרך כל שפות אירופה עלינו להוליך גם את שפתנו, אם נחפוץ להרחיבה ולהחיותה באמת. גם בה מחויבים הסופרים לחדש מלים, גם עליה לקלט אל תוכה המון מלים מהשפות בנות משפחתה, משפות שם, ומהשפות בנות מחלקתה, משפות הודו-אירופה, מיפיות יפת. הן אמנם דבר עקרי יחסר לה: השתלשלות המונית, באשר איננה היה בדבר, אך תקותנו חזקה, כי גם החסרון הזה ימנה ברבות הימים, למצער בארץ ישראל; ולעמת זאת יש לשפתנו עוד מקור מלים שאין דוגמתו בשפות אירופה: המקרא, אשר הרבה מלים נשארו בו, שאין איש משתמש בהן, יען כי פרושן על הרב נעלם מהסופרים העברים, אך לא מחכמי הלשון. את המלים האלה צריכים לקבוע למושגים ידועים ואז נרכוש לשפתנו אוצר נחמד באמת, כאשר נבאר; ואוצר עוד יותר גדול לשפתנו הם: המשנה, התלמוד, המדרשים וכל ספרות ימי הבינים.

היוצא לנו מכל דברינו הוא, כי חסר המלים בעברית יוכל להמנות: על ידי קבלת מלים מהמקרא, שהוראתן נעלמה מההמון וידועה להכמי הלשון, ובלבד שאחרי החקירה והדרישה, עם מי מהחכמים הצדק, תקבל המלה בהוראה קבועה מאת כל סופרינו. ע"י קבלת מלים מהמשנה, התלמוד והמדרשים וכל ספרות ימי הבינים, ובלבד ששרשיהן ימצאו בשפות שם ותמונתן תהי עברית. ע"י קבלת מלים משפת ערב ויתר שפות שם, ובלבד ששרשיהן יהיו מצוים גם בתנ"ך או בתלמוד ושתקבלנה בתמונה עברית. ע"י קבלת מלים משפות יון ורומה בטרנסקריפטיון עברית נכונה, כלומר בהעתק המלים והשמות הזרים באותיות ובתנועות עבריות ע"פ חקי לשוננו, ובלבד שהמלים האריות תהיינה מקבלות ברוב שפות אירופה. ע"י בנין מלים מחדשות מעקרן מהשרשים הנמצאים במקרא ובתלמור (ביחוד במשנה) ע"פ חקי שפת עבר ובתבנית משקליה.

א) מִלִּים נַעֲלָמוֹת-הַחוֹרָאָה מֵהַמִּקְרָא.

כאשר יצא סופר אחד ב„השחר" (שנה י"א, צד 276—272) ויעיר, כי נהוג לחדש מלים למען הרחב את השפה העברית, באמרו, כי „אם יקום בקדקד הכותב רעיון או מושג, אשר אין לו מלה בכל גבול-שפתנו, הלא נאלץ לנטות ולסוב, חרעיונים הראשונים יפלו, ויבחר באחרים, אשר ימצא להם שמות ומלים, אבל בזאת יחטיא מטרת מגמתו", כי „הכותב הוא יודע מרת-נפשו, הוא לבדו יודע, כמה רעיונים הפיל וכמה ניבים עזב למרות מטרת מגמתו" (שם p. 273). ע"ז ענה סמולנסקין (במאמרו „אחוה דעי אף אני", (שם 279—276 pp.), כי „בתחלה עלינו לשום לב לכתבי-הקדש לדלות מהים הזה פנינים, אשר לא ראתה אותם עין עד כה, כי אמנם יש ויש מלים הרבה בכה"ק, אשר איש לא שם אליהן לבו והנה תהיינה כאבני-חן" (p. 278). ואמנם גם בדבריו אלה הראה סמולנסקין את מבטו החד וכשרונו הנפלא לשפוט בתבונה יתרה וחדור עצום על כל ענין. במקרא נמצאות כחמש מאות מלים, שהוראותיהן בלתי-ידועות להמון לומדי תנ"ך וגם הפילולוגים יחלקו בדעות ע"ד הוראותיהן. כרבן הן מלות מצויות רק פעם אחת בכה"ק, ולכן קשה לדעת פרושן, ובכל זאת אחרי דרישה וחקירה הגונה והתבוננות יתרה על מקומן בכה"ק, גם השויה ליתר שפות בני-שם, אפשר לדעת את הוראותיהן בברור, ולו חקרו סופרינו אחרי הוראות-המלים האלה וקבעו אותן, למען לא ישמש בהן כל סופר כחפצו, כי אז התעשרה שפתנו גם על ידיהן עשר רב.

הפילולוגים הוכיחו כמעט בברור, כי המלים: רדיד, שריר, כרפס, בחט, מתרגמות בדיוק את המלים חלועזיות: Shavl, Muskel, Baumwolle, Alabaster, או אָטום nicht hohl, massiv[1]), גיל — Alter[2]), והן כל המלים האלה חסרות בשפתנו ונחוצות מאד. ולא רק מלות המקרא, הנצרכות לפילולוגים נשארו „פורחות באויר" בספרותנו, כי אם גם במלים הרבה, המתרגמות בדיוק ובנקל מלים לועזיות שונות והוראותיהן אינן סבוכות ומוטלות בספק כליל, לא ישתמשו סופרינו כראוי, אף אם פרושן ידוע בברור. סבת הדבר היא למוד המקרא בחדרים, שמהם יצאו סופרים לישראל, בתרגום זרגוני משבש ואי מדויק. – כל אחד מסופרינו יודע את פרוש-המלים: זֶעֶף, קַשָּׁב, מַסְדְּרוֹן, סַפָּה, מָזוֶה, לֶקַח, ובכל זאת לא רבים יחכמו

---

[1]) עין אוצר-חשרשים ה ב ל לי להח' משה שולבוים, ע' אטם באריכות.

[2]) וכן מביא מר שולבוים, כי „דור ודור" (דברים ל"ב) מתרגם שומרונית גיל וגיל, ובמדרשנו די בזאת!

להשתמש בהן במקום המלים הלועזיות: Portal, Sopha, Niederlage, Lection. להמלים האלה תדמינה מאד גם המלים „אטום וגיל" המובאות למעלה או המלים „השכם ורד", שאין איש משתמש בהוראותיהן: früh, spät. בכה"ק תמצאנה, כידוע, מלים יתרות במספר רב, כלומר מלים שהוראותיהן מתרגמות עוד ע"י מלים אחרות המכונות „שמות נרדפים". והן רבות מהמלים היתרות האלה יכלו להרחיב את שפתנו, לו החלטנו אותן להוראות מלים בלתי מצויות במקרא. למשל: המלה „סתו", שהוראתה בארמית Winter מיתרת היא, כי את עת השנה הזאת תצין המלה העברית „חרף", לעמת זאת אין במקרא מלה מצינת את עת השנה: Herbst; ומה ממנו יהלך, אם נסמן את עת השנה הזאת בשם סתו? — ואם יתעקש עוד איש וישאלנו, איזה צדקה יש לנו לסמן בשם סתו את התור Herbst בשעה שהוראתו בארמית ושמושו ב„שיר השירים" מוכיחים, כי הורה בימי קדם רק על חרף? אז נראה על השם „גשם", שהוראתו הראשונה מטר ואחרי כן קבל גם את הוראת גוף, ומדוע זה נירא אנחנו מעשות כזאת? — גם בימים האחרונים ראינו דוגמה כזאת במלת „מצחה", שהוראתה הראשונה במקרא (מצחת נחשת על רגליו, שמואל א' י"ז, ו') היא מין מנן וצנה, וסופרינו החדשים קבלוה להוראת: Mützenschirm.— הנה לפנינו בכה"ק כעשרים מלים מכמנות את השם „קוץ": נעצוץ, נהלול, שמיר, שית, עקרב, קוץ, סרב, כלון, ברקן, חדק, סרפד ועוד. ומה ממנו יהלך, אם נשאיר רק מלה אחת או שתים להוראה זו וביתר המלים נסמן צמחים ונטעים שונים דומים במראם או בטבעם לקוצים? בכלל נחוץ היה להחליט את הוראות המלים נעלמות-ההוראה אחרי חקירה ודרישה כפי היכלת, ולו רק תתקבלנה בהוראה מחלטת, אז אין רע, אם ההחלטה תהי רק בקרוב ולא בדיוק. כן יכלנו, בעקבות המלה גשם, להחליט מלה אחת לשתי הוראות, מבלי הביא כל בלבול, כאשר קרה גם להמלה „אגרון", שהוראתה הקדומה, מימי ר' סעדיה גאון, ספר האוגר בתוכו את כל שרשי לשון עבר, ובימים האחרונים משתמשים באותה מלה להוראת ספר אוגר אגרות ומכתבים (Briefsteller). באופן כזה יכלנו להחליט עוד מלים רבות. למשל: המלה Banquier תתרגם עברית „שלחני". מוצא המלה הלועזית הוא מאיטלקית: banco (Bank באשכנזית ובאנגלית), אשר החלטה להוראתה זו, אף כי הוראתה הראשונה ספסל; ביונית ורומית Banquier (או חלפן בזמן קדום) הוא Mensarius מן Mensa, τράπεζα שלחן, ממש כמו בעברית[1].— ומדוע זה לא נחליט אנחנו להוראת Bank במובן המחדש את המלה „שלחן" במובן מחדש? הנה גם השמות: אשכנז,

[1]) עין „בית-יהודה" לריב"ל, ח"ב צד 44.

צרפת, ספרד, סינים, תוגרמה נקבעו בימינו על ארצות ידועות לנו, שבימי המקרא לא היו ידועות כלל !...

הננו מעירים עוד הפעם, כי העקר הוא שהתחקות על שרשי המלים וביחוד ההחלטה באיזו הוראה נכון יותר לקבלן, תהיינה מסורות בידי חכמים מבחקים ובני-סמך, למען לא יעשה במלים האלה כל סופר ככל העולה על רוחו, יען לדאבוננו עלינו להודות, כי רב סופרינו מבעלי הלהפך הם ואם חכם אחד יאמר „כה" יאמר סופר אחר „ככה" ורק החלטת בני-סמך יכולה להועיל.— בעברית למשל, חסר שם מיוחד להבדיל בין הצבעים: grün—gelb, אך לא קשה להחליט, כי „עלי ירק" (כמו עיני תכלת) יתרגמו grüne Blätter, ו„עלים ירוקים" — gelbe Blätter; כן ראוי להחליט, כי „תרגם" הוראתו übersetzen, ו„העתיק" הוא überschreiben.— אך ההחלטה הזאת צריכה להיות רק בידי ראשי חכמינו בארץ וחוצה לה: בן-יהודה, יעבץ, ילין, לונץ, פינס, ספיר, פרופ' יוסף הלוי, ד"ה מילר, שטוינברג, שמידל ועוד, כי הם רק הם יוכלו לפעל על כל סופרינו, שיכניסו לספריהם את המלים נעלמות-ההוראה כפי הוראותיהן המחלטות והקבועות. ולאט לאט תתפשטנה בין הקוראים העברים.—

פה נחשוב לא למותר לדבר בקצרה על פרט אחד, אשר דברנו עליו זה שנתים בארוכה. החכמים, אשר עבדו בעריכת הכלבו העברי „האשכול", אמנם החליטו מלות מקרא רבות, למשל: שניר — Gletscher, זן — genus, כיף — Kap, צנפה — Knollen ועוד; גם מר זאב יעבץ, אשר הקציע במאספיו פרק מיוחד לתחית הלשון, החליט ברב כשרון מלים יתרות או נעלמות-הוראה במספר לא מעט, למשל: שכונה — Vorstadt, כתפות — Tragbände, עק"ב — Weiser (של שעון), ראוה — Spektakel. אולם החסרון היותר גדול בעבודת מר יעבץ בתור אחד ממחדשי הלשון הוא מה שהוא „חת מפני החדוש", כאשר הוכחנו זאת בפרטיות במאמר „מלים מצויות או מלים מחדשות ?" (הצפירה, תרנ"ג, Nr. 146—151), בהראותנו במשלים ודוגמות, עד כמה יביא, בהשתמשו במלים מצויות במקום מחדשות, „בלבול ההוראות לתוך ספרותנו וערבובית המושגים ביחס אל המלים עצמן".— ובכן מהצד השמושי לא יצלח הדבר כלל. עד כמה לא יתכן הדבר מצד חקי הלשון שקבע המדע הבעגו בדבריגו אלה: „והנה לא על הפרט הננו באים לדון; כלל גדול הוא בעת לחכמי הלשון (עין למשל: Ferriére, Darwinisme, ch. IV) כי כמו שיש קבורים ושמוטים, המכנים בשם Fossilia, במערכת החיות, כלומר מינים שפתיל חיתם קפד ולא יוכלו עוד להתקים כעבור שנים, כי כבר עבר זמנם, ומינים חדשים מסגלים ומכונים באבריהם

שהתפתחו ובכל מבנה גום לחיים החדשים, באו על מקומם; כך תמצאנה בכל שפה ושפה מלים שמוטות, שכבר לא תצלחנה להביע את הגיונותינו בצמצום ובדיוק, ועל מקומן באו מלים מחדשות, אשר בהולדן או בהתחדשן יחד עם הצרכים החדשים המשתנים בכל עת ועם השתלמות ידועה של השכל האנושי, המתפתח בלי הרף והפסק, הן מכונות ונאותות יותר לבטא בהן את צרכי הנוף והשכל האנושי; ומה גם כי על הרב יש חולקים בעקר הוראת המלים השמוטות. יען כי שמושן איננו רגיל, הוראתן הולכת ומשתכחת ויחד עם אִי-כָּוְנָן מצד עצמן, עוד יצין בהן כל סופר מושג לפי חפצו ועל כן לא תקבענה לעולם" (שם, Nr. 150).

על חסרונות חדוש המלים ויתרונותיו נדבר עוד למטה; אך למען לא יראו הדברים האלה כסותרים לדברינו על שמוש במלים נעלמות-הוראה, נוסיף הפעם דברים מעטים: אף כי מלים מחדשות תועילנה, לדעתנו, לשפה מתעוררת לתחיה הרבה יתר מאשר מלים טצויות, בכל זאת יש יתרון רב אחד להאחרונות, באשר פה אין כל פחד, פן חדשו המלים לא ברוח השפה ולא כדרכה וגם באשר הן „שגורות בפי הבריות" פחות או יותר; אולם במה הדברים אמורים? במלות המקרא, אשר לא היתה להן הוראה ידועה לרב הקוראים, או (כמו הצעתנו ע"ד „שלחן") ההוראה החדשה תהי רחוקה מהישנה, עד כי לא יהי כל מקום לבלבול המושגים, וגם זאת אם יקשה למצא מלה מחדשת נאותה; אולם מר יעבץ איננו שם לב כליל להתנאים האלה, ובהשתמשו להוראות: ernst, lächerlich במלים „שאת, גלעג", יוכל להביא רק בלבול, יען כי, כמו שהעיר בצדק מר טביוב (עין במאמר הנז'), האחרונות „נושאות בקרבן גם מושגים אחרים".

בכל אופן נוכל להעשיר את שפתנו במלות המקרא הרבה מאד. לו נטינו פעלים מצוים הרבה בכל בניניהם וזמניהם, כי אז הרוחנו מושגים חדשים לרב. בשגים האחרונות אמנם ראינו התאמצות כזאת אצל רב סופרינו ורק הודות לה התעשר והתדקדק הסגנון של מר יעבץ, ברייניו וטביוב באופן נעלה. הם למשל שמים לב כראוי להבדל שבין הבינוני הפעול שבקל לאותו שבפעל והתפעל. ובכן יבראו תארי-שם חדשים במספד רב; למשל: מְבֻיָּן — bündig, kurzgefasst; מִתְפַּוֵּיץ — elastisch, pressbar. — פְּרוּשׂ aufgezeichnet, מְפֹרָט — genau; מְדֻיָּק — pünktlich וכאלה. הבנינים ממלאים לפעמים את חסר מלות יתר משלבות אל הפעלים או בכלל פעלים דומים זה לזה בעצם הוראותיהם. למשל: מצא — finden, המצא — erfinden; קרא — lesen, הקרא — dictiren; וכן מן שקף — spähen, blicken, נוכל לבנות: שִׁקֵּף, הִשְׁתַּקֵּף — wiederscheinen, sich abspiegeln.

כמו כן יכלנו להנצל מתמונות בלתי יפות ובלתי נכונות: „מן הנמנע", „מי שהיה" ע"י הפעולים: מנוע (unmöglich), הָווּי, הֲוּיָה (במקום הָיוּי, הֲיוּיָה, הקשות למבטא, כמו ראוי, ראויה). כן יחטאו סופרינו במאד מאד, בעשותם לחק להשתמש רק במקרי שמוש המלים שבאו במקרא. למשל, מהשם: עלם, זכה להמצא במקרא רק מספר היחיד, ולכן לא יזידו סופרינו להשתמש בשם הזה במספר הרבים, אף כי יש דוגמות אין מספר, איך יתהוה מספר הרבים משם על משקל פָּעֳל: מלך, פלג, עבד — מלכים, פלגים, עבדים, וכאשר הרשה לו מר ברודם לכתב עלמים הכרח להצטדק בהערה. אין ספור עברי, שלא תבאנה בו המלים: עלמה עדינה, גברת עדינה, ובכל זאת לא יהין כל סופר לכתב: עלם עדין, אדון עדין (edel). סופרינו יודעים, כי מין הזכר מן „הומיה" הוא „הומה", ובכל זאת לא יכתוב איש מהם: עלם יפהפה, שדות פורים. כמו כן לא מצאנו עוד בספרותנו את התמונות: פֶּן, חֶסֶה, חֶהֱין, מטי, אך ורק יען בתנ"ך יש במקרה רק: ויהם, ויהינו, אפונה, מטך, מטהו, וכאלה הרבה, כאשר עוד נביא בפרק השלישי. כל אלה הם סמני דבקות נפרזה בכל כתוב ומסור ועניות נוראה של שפה מתה, החיה רק על דוגמותיה בעבר. כבר הגיעה העת, שסופרינו, בכתבם עברית, ישוו לפניהם שפה חיה, ולא דוגמות יבשות, שיש רק לחקותן אבל לא לשנותן, כמעשה אבטומטים, כעבודת מכונה בלי רוח חיים!

ג) מִלִּים מִסִּפְרוּתֵנוּ בִּימֵי הַבֵּינַיִם.

כל שפה ושפה, כאשר הזכרנו, מקבלת מלים הרבה מהשפות הקרובות לה. אך לשפתנו עוד מקור נאמן אחד להתעשר, לא רק במלים כי אם גם בניבים ובמבטאים: הספרות שאחר תור כתבי הקדש עד היום, כלומר התלמוד, המדרשים, הספרות הספרדית ועוד, אשר כללנום בשם „ספרותנו בימי הבינים".— „אך עוד יותר מאלה (כלומר ממלים מהמקרא בהוראה מחדשת) — יאמר סמולנסקין, אשר צחות לשונו היתה למופת — נחוץ לנו לבקש מלים ארמיות וסוריות מהתלמוד והמדרשים, כי אוצר כל חמדה ימצא בהם" (השחר, שי"א, צד 279). לדאבוננו היו וישנם עוד בימינו אלה פוריסטים הרבה יתר קצונים מסמולנסקין, הם מתנגדים לסגנון החדש, הרחוק משפת המקרא, בשתים: ראשונה יתרעמו על אשר יקבלו סופרינו מלים בלתי-מצויות במקרא ושנית על שאין רוח כה"ק בסגנון החדש. תלונותיהם אלה לא תועילנה עוד והם בעצמם יודעים, כי אין תקוה להם לנצח. אבל בזאת אין עוד די;

אנחנו לא נוכל לעבור בשתיקה על רעיון נפלא בספרותנו, אשר הגו ושנו בו אנשים כבירי רוח והגיון כר"י אֶרטר, א. מאפו, פ. סמולנסקין ועוד. כבר התאמץ מר טביוב (פרדס, I) להראות על הסבות, שעוררום לשוב לשפת תנ"ך. אנחנו, בלי התפלספות יתרה, נדמה, כי ההתעוררות הזאת היתה פשוט נגוד עצום להקלקלה הנוראה שהתקלקלה שפתנו בידי הפיטנים, הדרשנים והפלפלנים, מימי הקליר עד תקופת המאספים. החכמים ההם כתבו עברית ככל העולה על רוחם, מבלי שום לב לרוח השפה, ויולד סגנון מערבב ומשרבב, חסר כל טעם, נעם וטהר. המלים הארמיות והיצירות המקלקלות ללא צרך וללא תעלת היו מרבות על המלים העבריות והשפה העברית בכלל היתה לאיזה לשון צועגית חסרת נעם ודיוק. ולכן בקום בעלי המאספים וברצותם לצאת במחאה חיה נגד סגנון מקלקל כזה, לא מצאו לפניהם דבר טוב מן צרוף הסגנון העברי, מבלי שום לב, כי בזאת יכוצו את שפתנו, בשעה שנחוץ לפשטה ולהרחיבה, כי בזאת ירעו לסופרינו אשר יהיו אנוסים למוד את הרעיונות באמת השפה או להכביר מלים ביבליות, למען לא יצטרכו חלילה להוציא מעטם מלה אי-ביבלית ומזאת הן תוצאות למליצות בלתי מובנות, אך מצויות בתנ"ך, ל"מזים הבאים למלאות את מקום הדבר הפשוט והמבטא המדויק שלא נמצא במקרא, לחדודים והמצאות מעין „קנה-און" — Canon או „לה-כמו-תוף" Locomotive, אשר נפגש עוד בספרותנו בשנות החמשים והששים.

רנן בספרו המהלל (I., pp. 18—25) מחליט, כאשר הזכרנו, כי ההסרון היותר עקרי בשפות שם הוא גשמיות המושגים וחסר הפשטה ודיוק. הוא מביא בתור ראיות נצחות את המליצית המגשימות בעברית מעין „הניע ראש", „רפיון מתנים", „כליות מיסרות", „פנים נופלים", „לב רגז" וכאלה, הבאות במקום מלים מפשטות: „בוז", „יאוש", „נחם", „זעף", „קצף" וכדומה (שם, pp. 23—22). על זאת ענינו למעלה, כי רנן לקח למופת רק את שפת החוזים הנשגבה והנאצלה, את שפת המליצה המתקרבת תמיד יותר אל הסגנון הקדמוני, אל שפת בני האדם הראשונים. בפרוזת תנ"ך, כלומר בחלקו הספורי, תמצאנה פרוזות כאלה פחות הרבה; אך הן כל המקרא כמעט פואֶסיה הוא, שירה נשגבה ותמימה ואם כן ממנו אין להביא ראיה על תכונת שפות שם בכלל. אם שפת ערב מוכחת צדקת משפט רנן לא נדע, כי איננו בקיאים בה. אולם את רב הראיות למשפטו זה הביא רנן משפת המקרא והן אינן מוכיחות כליל, יען כי כל המשוררים משתמשים בסגנון ההשאלה וההנשמה וכאשר יודה בעצמו (שם p. 23) הן יש גם בשפות האריות מליצות מגשימות לא מעט. המופת היותר חותך, כי גם בעברית אפשר להביע את המושגים המפשטים לא רק ע"י מליצות, הוא תרגומנו הנקוב למעלה: הן גם המלים „בוז", „יאוש",

„נהם", „זעף", „קצף" עבריות הנה והן מתרגמות בדיוק את המלים: dédain, désespoir etc. ; ואם המלה „יאוש" אינה מצויה בשפת החוזים השירית, כי אם בשפה השמושית של חכמי התלמוד, האם בשביל זאת תדלה מהיות מלה עברית?

התשובה הזאת תהי מספקת לרגן, אשר לא קרא עברית חדשה (néo-hébraique) ; אבל מה נענה לאיש, אשר יראה לנו מליצות כמו אלה בספרי הפרוזאיקים העברים מימי ארטר עד היום? מדוע ישמשו סופרינו כיום, כפוריסטים כמחדשים, במליצה „שמה לבי" במקום „שמחתי"? מדוע שואלים גם בעברית לא-מקראית, בפרוזה, לא „את האיש", כי אם „את פיו? מדוע מדברים לא „אליו", כי אם „באזניו"? מדוע אין אפשרות לסופרינו ההדשים, שאינם חוזים כליל, לכתב „נעל", „מנוד" לצרך: Entrüstung, Bedauern, במקום „געל נפש", „מנוד ראש"? עד מתי יכתבו עוד „ויחר אפי" במקום „קצפתי", ומתי יחדלו מהשתמש בפרזות מעין „ותרגז בטנו" במקום פשוט „ויתמרמר"? הכן ידבר גם איש אל רעהו? הכן כתבו בעלי המשנה והתלמוד? הכאלה יפנשו בספרי חכמי ספרד? לא ולא! במליצות כמו אלה יוכלו לטפל בימינו רק אנשים הפצים להראות את חריפותם ובקיאותם, אשר הרעיון איננו נכבד בעיניהם כליל, אך לא חכמי התלמוד או חכמי ספרד, אשר היו אנשי מעשה, אנשי הגיון ולא אנשי מליצות. גם „המליצים" הראשונים: רמ"ח לוצטו ורנ"ה ויזל, כתבו עברית ביבלית רק את ספרי שיריהם, ואת יתר ספריהם כתבו בסגנון רש"י או עוד נופל ממנו בצחות. כן השתמשו בשני הסגנונים גם יחד רמ"א גינצבורג והמשורר אד"ם הכהן, ורק שנים שלשה נמצאו בקרבנו, אשר כסמולנסקין בשעתו, כתבו ספרים רצינים בשפה יפה. על הרב נבעה פרין רחב בין „בעלי הצחות" ובין אנשי המדע וחכמת ישראל, וגם היום יכתבו עוד לדאבוננו כל החכמים בשפה צנומה ונשחתה, כמו למען הראות בעליל, כי אין כל יחס ביניהם, בעלי הרעיון והחגיון, ובין בעלי המליצות חסרות הטעם והמובן, הבאות לא בשביל הרעיון, כי אם למען הראות חריפות. את הפרין הזה נסו חכמים אחדים לסתום, בהחלם לשמש בספר בסגנון המשנה, שאין בו מליצות מוזרות, אבל עברי יפה וצח הוא, ואם יצלח חפצם ימים ידברו. כמדמנו אין עוד לנו כל צרך, אחרי כל הדברים האלה, להלחם מלחמת מגן נגד הדורשים „רוח כה"ק בסגנון החדש" וכן אין לנו כל חפץ לצאת במלחמת תגרה נגד המליצות, אשר לא תתנה את שפתנו לצאת מנדר שפה אסכולית ושירית. המליצה „בטנך ערמת חטים" היתה בלי תפונה נאה ורצויה בזמנה, אך איזה נעם נרגיש בה כעת? כן איזה טעם ימצאו קוראינו במליצות מעין „בעודנו ילד וכפתו לא רעננה", „משחור טל ילדותו", „כמלך עתיד לכידור", „על גפי מרומי קרת", „נמשל כבהמות נדמו", „בחלו נרו עלי ראשי" וכאלה לעשרות, אשר אין איש

יודע פרושן בדיוק והסופרים כאבטומטים יעתיקון מהמקרא וכן תשגרנה מפה אל פה? ולא עוד, כי גם יש מליצות שאין להן פרוש קבוע, כי כל מפרש יבארן באופן אחר; ביחוד תוכיח הפילולוגיה החדשה, עד כמה מובנן הראשון במקום שמושן במקרא שונה מאותו המובן אשר לצרכו ישתמשו בהן הסופרים החדשים. — קחו נא, פוריסטים נכבדים, מלון פילולוגי ואז תוכחו, כי פרוש המליצה „בנוי לתלפיות" הוא: כי מגדל דוד היה בנוי „ללמד בני יהודה קשת" [1]); ומה נחמד הדבר בכתוב סופר עברי: „על גפי מרומי קרת יתנוסס בית רם ונשא, בנוי לתלפיות ..." ואדון הבית הרם והנשא הוא איש שלום מעודו ואולי יורא חרב וכידון ... במלון הפילולוגי נמצא, כי פרוש המליצה „אין חרצובות למותם ובריא אולם" הוא, כי אין קשרים ותלאות מעכבים את מות הרשעים בהגיע זמנה ובטנם בריאה [2]). ולפי זאת נכיר, מה יפה הוא המשפט: „ראשית דבר אודיעכם, כי הודות לאל גומר עלי הנני בריא אולם" !... האם לא יותר נכון להתרחק מפרזות כמו אלה או, למצער, לשמש בהן רק אחרי חקירה ודרישה מה פרושן ולאיזה צרך תוכלנה לשמש ולהועיל להרחבת השפה?... בכלל מליצות תבראנה במרוצת הזמן לפי המצבים והצרכים השונים של עם ידוע, ולכן נוכל לקוות, כי אם קדמת ספרותנו לא תעצר ולא תפסק, בלי תפונה תבראנה בשפתנו מליצות חדשות מעין אותן שברא סמולנסקין במספר רב ויבליען בספריו עד כי לא הכיר הקורא העברי, כי חדשות הן; ומחו „הרוח העברי", אשר הפוריסטים מחבבים אותו כל-כך? הן גם הוא התהוה רק ע"י מצב ידוע בפיות אנשים ידועים בארץ ידועה, והאם לא לאולת יחשב לנו, אם נחפוץ אנחנו, הסופרים הפשוטים, החיים במאה תשע-העשרה באירופה, להשתמש רק בסגנון החוזים הגדולים בארץ ישראל לפני אלפים וחמש מאות שנה? האם לא יותר נכון לשמש בסגנון המדויק ובמבטאים השמושים שבמשנה ותלמוד? הן בפרוזאיקים ולא במשוררים הכתוב מדבר !...

אולם לדבר אחד ראוי לשום לב ביותר, בקבלנו מלים מהתלמוד והמדרשים: עלינו להוכח, כי מוצאן עברי ושרשן בולט וידוע לכל היודע עברית, גם עלינו להשתמש בהן בתבניות עבריות גמורות. „זה אשר יבחר במלות תלמודיות יצדק במעשהו, אם יעשה בדעת ובמשפט, —יאמר סמולנסקין,— היינו אם יקח מהן את הנחוצות באמת ... אם רק מלות בודדות יקח, אז עליו לעשות להן בנטויותיהן ובמין ובמספר כחק בשפת עבר, אשר על כן פעלת המעשיר את שפת עבר ע"י

---

[1]) „במגדל דוד צוארך, בנוי לתלפיות", כלומר המגדל [ולא הצואר] היה בנוי לצרך טכסיסי־מלחמה; תלפית=תאלפית — בית־ספר ולמוד מן אלף, כמו מלפנו=מאלפנו, כידוע.

[2]) אול, זקר. ולכן איל=הולך בראש העדר ומזדקר מתוכו, ולכן גם הבטן הזקורה תכנה במליצה נשגבה או התולית: „אול".

מלות ארמיות וסוריות וכיוצא בהן מבני שם (גם שפת ערב במשמע) תבא עליו ברכה, אם לא יפריז על המדה ולא ישחית דרך שפת עבר (השחר, XI 276). דבריו הצודקים האלה מחיבים את כופרינו, אשר גם הם, למען הראות את התנגדותם לחמליצה, החלו להטות אל הקצה השני ולהשתמש במלים „כאן", „עכשו", „לעיל", „לקמן". „המתן", בשעה שיש בעברית המלים „פה", „כעת", „למעלה", „לפנינו" „חכות"; וכמו על הפוריסטים יש לשאל גם עליהם, מדוע יפריזו על המדה במליצות תלמודיות, שמלותיהן הזרות אינן מובנות לרוב הקוראים, מעין: „מלתא זוטרתא", „היינו דאמרי אינשי", „מקדמת דנא", „ותו לא מידי", „מעקרא דדינא פרכא", „לא מניה ולא מקציה", בשעה שיש להם מלים עבריות: „דבר קל ערך או מצער", „זהו מה שאומרים בני אדם", „משנים קדמוניות", „ויותר אין דבר", „לא ממנו ולא מקצתו"? האם אינו דומה השמוש במליצות ותמונות כאלה אל השמוש במליצות המקרא או בתמונות מעין „ותתצב", „ויחלטוה הממנו", „אתהן", „מנהן", „להנה"? האם לא יכירו, כי בזאת אמנם „ישחיתו את דרך שפת עבר"? מדוע לא ישמרו את הכלל הגדול שכלל סמולנסקן, כי במלים הארמיות צריך הסופר העברי „לעשות להן בנטיותיהן ובמין ובמספר כחק לשפת עבר", ונהגו לכתוב: קתדרא, קתדראות, קירקסאות, תיאטריאות (וגם מלות המקרא החלו לנטות כך: אמהות, נחלאות, שלשלאות, במקום: אִמּוֹת, נחלות, שלשלות ומהתלמוד מביאים ראיה, כי שם נכתב כפי שדבר ההמון, למשל „יצתה בת קול" במקום „יצאה" וכאלה), נשתנו, נתקיים, נתכוונו, נראית, נעשית, ידיה כפותין, מעלין ולא מורידין ועוד, תמורת: קתדרה, קתדרות, קירקוסים, תיאטרונות, השתנו, התקים, התכונו, נראה, נעשה, ידיה כפותות, מעלים ולא מורידים? — מר יעבץ אומר בצדק: „מי שיש לו חך עברי הוא ידע, כי בהשמטת האלף בסוף חמלה התלמודית תוספנה על לשוננו מלים אין מספר" (מירושלים, II צד 23 הערה 3); ומדוע זה יכתבו סופרינו: נוסחא, נוסחאות, מסכתא, מסכתות ולא: נוסח, נוסחים, מסכת, מסכות „כחק לשפת עבר"? למה להם לכתוב: „מלחמתה של תורה", „ספרו של סמולנסקין" במקום „מלחמת התורה", „ספר סמולנסקין"? — אבל למרות הצעתנו לקבל מלות תלמודיות, אין רוחנו נוחה ממלות מעין „פזמקאות, אגנינה, פתקא, למודים, מנהרה, נזהה, טיר" וכדומה, כי רבן יוניות ורומיות וגם השמניות שבהן זרות להקוראים לא פחות מהיוניות „וכל יתרונן הוא המצאן בתלמוד ועל כן נקדשו בקדשתו". אולם גם בדבר הזה קשה להיות דן יחידי והחלטת החוקרים נחוצה מאד. מר יעבץ מציע למשל את המלה: „צִתָּה" ומר ספיר את המלה „אֲפִית" או „גְּפָרִיתִית", והצעות על הצעות הן תוכלנה רק להועיל, כי לא תקבלנה המלים המוצעות גם שתיהן, ואם חוקרינו לא ישימו לב להחליט את המלה הנכונה ולהרחיק את הפסולה תהי ברבות הימים

ההצעה בעצמה לענין לענות בו. כן נחוצה ההחלטה גם להפתגמים שבתלמוד ובמדרש, שכל המרבה להשתמש בהם הנהו משבח בעתונינו. הן אמנם הם מבשמים את המאמרים, ולא גרועים הם מפתגמים לועזים, אשר יתקבלו בכל השפות בכתבם וכלשונם בשפת מולדתם; אך בכל זאת הן טוב טוב היה, לו תרגמו הפתגמים הארמים האלה עברית צחה, למען לא נבלבל את השפה העברית ואת הקורא עברית, שלא זכה להיות בקי במדרשים. בזאת היינו מוטיפים גם פאר לשפתנו, כי רוח העם העברי דובר בפתגמים האלה ובסגנונו המיוחד נבראו, רק מלותיהם ארמיות הן. אך בעצם הדבר, כי יש לקבל מלים תלמודיות, הודו כבר גם פוריסטים מפרסמים. גם הראש והראשון לכל המליצים ומצחצחי השפה אברהם מאפו, יאמר (במכתבו אל שניאור זקש, עיט צבוע ח"ב צד 203—201), כי בספרו השלישי אנוס היה להשתמש במלים תלמודיות יחד עם שפת המקרא, או נאמר כדברי חוזה החזיונות הנעלה הזה: „בשובו אל עת חיה" שם את דברי רַעַ שפת עבר „חבבלית השחרחורת והנאוה" בפי הנפשות אשר יצר לשחק בהן על במת גיא החזיון החדש, כי העם העברי „ישמח בה ויאהב שיחתה מני אז ועד כה", כי „חיים דבריה בפי דור ודור". כן כתב מאפו ומה לנו עוד? הלא הוא, מאפו, אשר בכבודו יתימרו כל הפוריסטים, חפץ בלי תפונה להשמר ממלים „זרות", ובכל זאת „ההכרח אלצהו „ראה היטב ויבן", כי מלות עשרים וארבעת ספרי הקדש לא תתנה יכלת גם לבטא רעיונות מעין אותם שב„עיט צבוע", ומה גם לתאר את כל הדברים המפשטים והענינים העמוקים אשר בעולם החקירה או הנפש וחפשותים, אשר „בתבל החבל' הזאת ... ובשנים האחרונות לשמחתנו לא ישים עוד איש את לבו אל דברי המתעקשים. ומלים תלמודיות מתקבלות למאות, עד כי כמעט נוכל להחליט שבמאמרי הסופרים החדשים רבו המלים העבריות בלתי המצויות במקרא על המצויות בו. מלבד זאת מתאמצים בלי הרף חכמים וסופרים ובראשם יעבץ ובן-יהודה להשיג מלים מהתלמוד והמדרש משמשות למושגים חדשים ונחוצים, וחפצם יצלח על הרב. ואמנם מה יוכל להניאנו מהשתמש במלים הנחוצות, הנכונות, היפות והעבריות במלא המובן, מעין:

Springfeder	קְפִיץ	Laie	חַלּוֹנִי
Chaussèe	כְּבִישׁ	ducken	גָּחַן
Walze	מַעֲגִילָה	löthen	רָתַךְ
Sparsamkeit	חִסָּכוֹן	Knospe	חֲנִיטָה
Pinsel	מִכְחוֹל	Schiefer	לוּחִית
Meissel	מַפָּסֶלֶת	Paralyse	שִׁתּוּק
Wasserfall	שְׁלוּלִית	Alaun	צָרִיף
Theemaschine	מֶחָם
Zündhölzchen	צִתָּה
Erdichtung	בְּדוּת
Kredenz, Service	מִזְנוֹן
Stiefel	מַגָּפַיִם
Pantoffeln	מַסְפַּלִּים
übermorgen	מָחָרְתַּיִם

Sandbank	שַׂרְטוֹן	nachlässig	מְרַשָּׁל	Kohlenpfanne	כְּנוֹן
blättern (*)	עַלְעֵל	Bürste	מִגְרֶדֶת	Schleifstein	מַשְׁחֵז

אם סופרינו יחדלו מהתעקש ויסכימו לקבל את המלים האלה להוראותיהן הקבועות, אז לא תהיינה כזרות בשפתנו, יען מקורן העברי בולט וגבר וגם משקליהן הם כאותם של השמות המצוים בבה"ק ולכן עד מהרה תתאזרחנה בספרותנו, עד כי לא יהי הבדל ביניהן ובין המלים המצויות במקרא. לכן החובה על כל מרחיבי השפה לטפל במציאות מלים בספרותנו העתיקה ובהחלטת הוראותיהן, למען תתעשר שפתנו ע"י המלים הרבות אשר מוצא אחד להן ולמלותיה העצמיות ואשר היו שומות בפי העם העברי ימים רבים אחרי חרבן הבית הראשון ורבות מהן גם לפנינו, אך במקרא לא באו במקרא. גם אנחנו נתרשה להציע פה את המלים, אשר חשפנו ואשר חקרנו ודרשנו על הוראותיהן טרם החלטנו אותן למושגים ידועים. נבקש מאת חכמי הלשון והסופרים המומחים, כי יעירונו על השגגות במכתבים פרטים או במאמרים בעתונים ובמאספים, ובחפץ לב נודה, אם נוכח כי שגינו, או נבחר ונחזק את דברינו, אם נרגיש, כי הצדק אתנו:

אַלְמוֹנִים (ר"ה, כ"ג) [1] Eichel	בַּטְנוֹן (כלים, ט"ו) [3] Pandore
אֶסֶל (כלים, ט"ז, י"ז) [2] Tragestang	בְּקִיעַ (מ"ק, ח', ב:) Hohlweg
אֹזֶן (=אזן, יומא, ל"ז) Henkel	גֶּזֶה, גֶּזִים (נדה, י"ז) [4] Wespe

*) המלה הזאת המציא סופרנו מר ברודס בספורו „הרמון", הנדפס באוצרנו שנה שלישית. המו"ל.

[1]) לפ"ד החכם ר"י שיינהאק בעל „המשביר או ערוך החדש" (ווארשא תרי"ח) בטעות תחת אלונים ויתרגם Eiche; אולם לדעתנו נוכל לסמן בזאת את פרי־האלונים הנקרא Eichel, שהוא מאכל חזירים, והמלה „אלמונים" התהותה בהתרחב המלה „אלונים" ע"י מ', כנהוג (ועין רש"י ר"ה כ"ג), ואין אנו חוששים ביותר שיתאים המושג החדש אל המושג אשר לצרכו באה המלה בתלמוד וזה כלל גדול בקבלת־מלים תלמודיות, כמו שאמר מר יעבץ: „האי מאן דמתרגם מלשנא קדמאה ללשנא דהשתא לא מבעיא ליה למידק אלא בכללא דמלתא" (גאון הארץ II, 50).

[2]) המוט שבו ישאו שואבי־מים דליים ביחד (עין „אוצר השרשים הכללי" לר"י זיבנברגר, ווארשא תר"ד, עמוד כ').

[3]) מין כלי־זמר בעל בטן רחבה, השוה: גבנון=הר בעל גב רחב.

[4]) „דבש הגזין והצרעין". ולכן החלטנו את מספר היחיד גזה, כמו צרעה, צרעין (דבורה, דבורים), וצרעה היא מין שרץ אחר: Hummel.

נָחַר (שבת קנ"ב, ר"ה ל"ד) die Nase schnäuzen

גְּנוֹנָה (כלים, ט"ז, ז') [1] Sehirm

גַּפַּיִם (אהלות, פ"ה) Leisten

גֻּלְגֹּלֶת (אהלות, י"ד) [2] Kapitel

גַּדָּל, גַּדָּלֶת (כלים ט"ז, ירושלמי שבת, פ"א) Haarkräusler, Friseur

דּוּגִית Fischerkahn, -barke

דָּלִיל (חולין, ס) [3] Zwirnknäuel,

דַּרְדָּסָן (ירושלמי כלאים, ט') [4] Galosche, Oberschuh

דְּבוֹרָנִית (ע"ז, ל"ט:) Honigscheibe

מְחֻלָּחָל (כלים, י') los, ungepresst

חֲצָב (כלים, א') Epheu

מַחְפּוֹרֶת (כתובות, ע"ט) Bergwerk

חוּךְ (סנהדרין, י"ז) [5] kichern

טַפְרָה Nasenstüber

טָרִית (ברכות ל"ד) [6] Pfannkuchen

כַּנָּה (כלים י"ב) Reissfeder, Linienzieher

מַרְפֶּסֶת (ערובין, פ"ה) Geländer, Ballustrade

מַסְבֵּךְ (פרה, ג') Gesträuch,

סוֹגֵר (שבת, נ"א) [7] Maulkorb

סָפַסְךְ (נזיר, ל"ט:) [8] kneiffen

עֲרָה, עָרִים (ר"ה, כ"ג. גטין ס"ט:) [9] Lorbeer.

---

[1]) הצענו את חמלה „גנונה", יען היא מסמנת מחסה מכל דבר שיהיה, בשעה שהמלים „שמשיה" ו„מצל" אינן מורות על מחסה ממטר — Regenschirm.

[2]) שולבוים מתרגם eine Art Balkon ואם כן אולי מאשר הבלקון מתרומם וזוקר, מן גבה־גבל בידוע, ולכן נוכל לכנות בשם זה גם את הקפיטל.

[3]) לפ"ד רבים מלה עברית מן „קפדתי כאורג חיי מדלה (מחוטי־הארג) יבצעני (ישעיה ל"ח, י"ב), עין המשביר ערך דל ו'.

[4]) כנראה בראשונה הונחה על Pantoffel והיא הכפלה בתוספת נ, מן דרס, כמו גם בערבית „מדאס" מן דאס—דרך—דרס; אולם לפנטופל יש מלת—מסלים (גאון הארץ, II, 49) ובכן יהי דרדסן—Galosche. לא נכחד, כי המלה הזאת אינה מצלצלת כליל ואולי טוב ממנה ערדל, שהציע מר שטיינברג, אך שרש האחרונה לא נדע.

[5]) כי זהו קול־השחוק השבעי, השוה בסלבית chochotati, באשכנזית kichern, ולכן גם תחת מלת הקריאה לשחוק Hahaha (בסלבית Cha-cha-cha), יכלנו לקבוע בעברית חך־חך־חך.

[6]) מין לביבת־מרחשת, הנבחשת בעודנה לחה וטריה.

[7]) מצויה גם בתנ"ך להורות כבלים.

[8]) „תלש, מרט, ספסף", הכפלה מן סוף, כי המורט באצבעותיו (kneifft), אוחז גם הוא בסוף בשר הממורט ובקצהו ותולשו ומורטהו בחזקה.

[9]) ובכן אין צרך במלה היונית „דפנא", כי „ערה" היא מלה עברית גמורה מן „ער ועונה" (נרדפת עם ענף, מלאכי ב' י"ב), כאשר העיר מר ורשבסקי בעלי־הדם (אודסה, תרכ"ה, 31—p. 28) ולכן, כנראה, כותב בן־יהודה „ער, ערים", אך אנחנו קבענוה במשקל עברי ותמונה חדשה, כמו „עלה, עלים".

פָּזַל (פסיקתא, פרה י"ד) schielen, mit d. Augen drehen
מִגֵּרֶת (עין המשביר, ע' פומפיא) Reibe, Reibeisen
צָבוּעַ (ב"ק, ט"ו:) (המשביר) Hyäne
[1]) צַלְמוֹנִית (ב"ר, צ"ד) Ebenbild, Photographie
[2]) צָנַר stricken
[3]) קוֹצָה (שביעית ז') Brennessel
רְהָטוֹן (ברכות, ל"ב:) Schock

שִׁיפָה (סוכה, כ:) Bast (קליפת-העצים) [4])
שִׁפּוּי (נטין, כ"נ. „שפוי ונשתטה") einsichtig
[5]) שׁוּשְׁלֶת (נטין, נ"ו:) Dynastie
תְּאוֹמוֹת (בכורות ל"ט.) Backenzähne
[6]) תּוּף (עין כתובות, ס"א:) Pfui
[7]) וַהּ (קריאת-שמחה) Juchhei!
עוּבְדָה (הרבה בתלמוד) Thatsache Factun

אך לא רק מלים פשוטות ונחוצות נמצאות למכביר בספרות התלמודית, כי אם גם עוד מלים נעדרות בשפתנו: מלים וְלֹא־נֶרְיוֹת, כלומר מלים שהמון-העם בדברו משתמש בהן למכביר וגם הסופר

---

[1]) „דן נכנם בצלמוניתו", לפי פרושנו: דן נכנם בבנו יחידו, שהיה דומה לו בצלמו ובדמותו. אולם בעל „המשביר" ודומיו שבארו את המלה „צלמונית" כמו מרכבת היא מן מלה רומית solum (יחיד) ויונית ὑιός (בן), כנראה גם לא הרגישו עד כמה דחוק וחסר טעם הוא פרוש כזה, רק מאהבתם לְיַיֵּן את המדרש. ראיה לדעתנו הוא תרגום „תרפים" — צלמניא, כי התרפים היו סמל האלהות ודמותה — Ebenbild d. Gottheit; ויהי אם כן צלמן— Photograph, כאשר הצענו זמן רב לפני ראותנו את המקום הזה במדרש.

[2]) „מחטים וצנורות" — Stricknadel; עין „פסח של א"י" למר יעבץ, ואולי מזאת צנורה תהי tricot (מן stricken — tricoter) ויש יתרון למלה זו על המלה „תרקם" שהציע מר ספיר (גאון־הארץ, II, 49), יען רקם איננו stricken (tricoter), כי אם sticken (broder).

[3]) לפי הענין „קוצה" הוא צמח שצובעים בו, אך נוכל לסמן בו גם את העשב העוקץ והמכאיב Brennessel.

[4]) כנראה מן חשף, חשיפה (עין שטיינברג), בהשמטת הח' כמו חפש—פשפש, כידוע.

[5]) מקצרת מן „שלשלת" וכמדמנו כבר השתמש בה אחד מחכמי „המגיד".

[6]) כנראה התמונה עתיקה מאד ואולי היא מלת־החקיון (Onomatopoiie), כי כבר ישנה במקרא: „תפת לפנים" (איוב, י"ז ו') ופרשו מבארי־המקרא „איש או דבר שיורקים בפניו".

[7]) „בין וה לוי נמלט ריב"ז" (מדרש איכה, היו צריה לראש) — וה ברומית (vah!) קריאת־שמחה, וזוהי מלה טבעית.

בכתבו יתבל ויבשם ויעשיר בהן את סגנונו, כי הן מחיות אותו, ונותנות לו יפעה וברק, עזוז ולבון. — עוד נשוב לדבר בענין הזה בפרק הרביעי, עת נדבר על הדבור העברי, אשר ממנו התוצאות הכי-נכבדות למלים ממין זה; פה נתן רק כשתי-עשרות מלים ולגריות, למען הראות עד כמה עודנו בלום אוצר-המלים שבתלמודים ובמדרשים:

אַקְרוֹקִית (ב״ב, ע״ג:) כנוי לצפרדע[1])
חַבְטִין (בבהמה) trächtig[2]) werden
בָּלַשׁ schnorren
בּוֹלֵשׁ Schnorrer[3])
סוּם־הַבְּרָק סוס קל ומהיר, כמו „נשר״ בשפות אחרות[4])
בעל־חֹטֶם (תענית, כ״ט) מתגאה ומתערב בכל Naseweis
גוֹזָן (ב״מ, נ״ט.) קצר קומה מאד[5])
גּוּרִית־כַּלְבָּה כשהיא קטנה, junge Hündin[6])
גְּשִׁישִׁים Taschendiebe[7])
הַמּוּלָה Bummelei[8])
חַלְחָלִית (ו״ר, כ׳) Schalkheiten, Ausflucht
כַּלּוּרִית (ע״ג, ח.) (Schopf[9])
מַשְׁכּוּבִית Rädelführer[10])
סַמְכָה (תרגום אסתר, בהראותו) Gelage (אונטערהאלט)

---

[1]) לפ״ד בעל „המשביר״ בערבית אקרקא — צפרדע.

[2]) תרגום „שורו עֻבַּר״ (איוב, כ״א י׳) תוריה מבטין מן בטן.

[3]) תרגום ויחפש (בראשית, מ״ד י״ד) ובלש, וכן „לבלוש את העזרה״ (מדות, א׳ ז׳).

[4]) „סוסיא ברקא״ (סנהדרין, צ״ח.), וכן נקרא „הסום שהביא גבריאל למחמד בטלטלו אותו בלילה אחד ממדינה לירושלים ומשם העלהו השמימה״ בשם „ברק״, עין מאמר הח׳ ילין בפרדס השני צד 159.

[5]) ובכן Pipin der Kurze יתורגם „פיפין הגוץ״.

[6]) ערובין פ״ו: „נבחבה כלבא עול גיריתא פוק״ ויען כי „גור״ בכלל משמש להוראת חיה קטנה וצעירה, וכן שנינו בסדר עולם פכ״ה: „מכלבא טבא גורא בישא לא נפיק״, לכן הצענו „גורית״ להוראת כלבה קטנה.

[7]) גשש=משש, כידוע במקרא, ויש מזאת בתלמוד תאר ולגרי לגנבים ממשמשים בצלחות „גשישאי״ (ב״מ, מ״ב) ואנחנו הצענו „גשישים״ בתמונה עברית.

[8]) לפ״ד הרד״ק מן „ובתולותיו לא הֻלָּלוּ״ (תהלים ע״ח ס״ג).

[9]) בסורית: בלריא — Haarlocken (המשביר ע׳ בלר).

[10]) „עזרא „האזלא ברישא״ (ב״ב נ״ב.), לאמר: עז הולכת בראש ואחריה ימשך כל העדר.

סַיָּפָה (משנה תרומות, ד') Rest
פְּסִינָה (עוקצין א') מלה ולגרית להוראת חתיכה קטנה Brocken
קַרְטַע (חולין, ע"ה.) מלה ולגרית יפה מאד להוראת: sich sträuben, zappeln.

רַוָּי, רַוְיָה (תרגום „שותה שכור", מ"א, ט"ז, י"א שתי רַוָּי) תאר ולגרי לשכור ושכורה.
שׁוּמָרָה (כלאים, ה' „שומרה שבכרם) Lusthäuschen, Kioske.
שִׁמְשָׁן (ויי"ר, י"ב) Augensonne („שִׁמְשָׁנִין דעיינין")[1].

מלבד מלים ולגריות יש עוד בתלמוד מלים מְקֻטָּנוֹת במספר רב ואותן הביאו כבר מר בן-יהודה ומר יעבץ, בבואם לקבוע את כללי ההקטנה בשפתנו. במקום הראוי נביא גם אנחנו מלים מקטנות וגם מגדלות הרבה. אולם הננו מעירים, כי כל אלה הן רק כטפה מהים הגדול לעמת המלות הנחוצות שנשארו בתלמודים ובמדרשים ואיש לא שם אליהן לב. אין לנו כל צדקה להשוב את עצמנו לבקיאים בתלמוד כהמאורות הגדולים באשכנז וגם ספרי עזרה חסרו לנו, ובכל זאת עלה לנו להציע מלים תלמודיות במספר לא מעט ומה גם לו טפלו בדבר הזה חכמי אשכנז המפרסמים והבקיאים הגדולים במדרש. לדאבוננו גם החכמים החיים אתנו, גם אלה אשר עזבונו זה לא כבר: לוי, ילינק, פרלס, קוהוט ודומיהם, לא חשבו את הספרות החדשה כליל, וגם אצבע לא נקפו לטובתה, להעשירה משלה, כלימר מהמלים העבריות הרבות שנשארו במדרשים הרכים והשונים, אשר הוציאו החכמים האלה לאור ברב עמל והוצאות. האמנם „חכמת ישראל" רק בקדמוניותיו? האמנם רק את קורותיו בעבר צריך לדעת ולהכיר ואת התנועה הרבה בספרות החיה צריך להשביח ולבטל? האמנם יותר נכבד לפרש איזה „מדרש פליאה", מאשר לתת לפני הסופרים המדברים אל העם והפועלים עליו פעלה נמרצה פחות או יותר, מלים אשר יוכלו להביע בהן את כל רעיונותיהם ולבלי סתום במקום שראוי לפרש?... ולא רק בתלמודים יש אוצר מלים נחמד ובלום, כי אם גם בספרות ימי הבינים עד היום הזה. מלבד רב המלים שחדשו וקבעו חכמי ספרד, אשר נקבעו והחלטו גם בספרותנו החדשה, נוכל למצא אחרי חקירה ודרישה עוד מלים במספר רב, אשר איש לא שם לב עד היום להשתמש בהן כפי הדרוש.

בשיר הידוע בשם „שערי דיני ממונות ושבועות" לרב האי גאון, שהוציא ובאר הח' שזח"ה („ישרון" העברי לר"י ק"בק, תרכ"ח) כתוב: „וְאֶל רֵעוֹ בְּעֵין לַעֵג וְזָלַם". ופרש שזח"ה (שם, VI, 161, הערה 20):

[1]) „כי לפני עיני השכור נראים כדורים ילהבו כשמש" (המשביר, ע' שמש ג') — והמלה הולגרית הנפלאה הזאת תוכל להיות לעדה עד מה היתה שפתנו בימי קדם עשירה גם במלים ולגריות כמו אלה.

„זלם לשון דפי". אין ספק, כי „זלם" הוא הרחבה מן „זלל" בתוספת אות השטח מ', כחק לשפת עבר, וכן אומר ריב"ל (שרשי לבנון, ערך בצר, צד 20): „בתם מן כתת, כמו צלם מן צלל, תלם מן תלל וכדומה". זלל וזול, כידוע, משרש אחד הם, ואם כן הן יכלנו לבנות פעל חדש „זלם" שפרושו יהיה: feilschen (התוכח על המחיר, דינגען) ותאר השם (בינוני פעול) „זָלוּם, זְלוּמָה" (ממש כמו „שָׁחוּם שְׁחוּמָה") feil, wohlfeil ואז הלא הרוחנו שתי מלים נחוצות מאד. ולא רק אל המלים המצויות בספרות ראוי לשום לב, כי אם גם אל המלים העבריות השומות בפי ההמון המדבר זרגונית, כי לפעמים מוצאן עברי, אך השתבשו והשתנאו מאד, כמו למשל „פַּתָּבוּת", שהוראתה הראשונה היתה כתיבת דברים קלי ערך (קרוב למובן שקבלה בזמננו המלה פַּתֶּבֶנוּת, עין „שרשי לבנון"), ובעת משתמש בה ההמון להוראת שחוק והתול. כן מעיר ריב"ל על מלה אחת בשפת ההמון, אשר רבות התחבטו סופרינו, איך לתרגמה עברית כידוע, המלה המורה על החרטה והנחם, או על הכח הנסתר שבנפש האדם, המונע אותו מעשות רע ומכריחהו אחרי העשיה להכיר בסתר לבבו, כי עשה רע ולהתחרט על זאת, התהותה כמעט בכל השפות האירופיות מהפעל „ידע". ברומית: Cons-cienta מן seire (ידע), ומזאת גם בצרפתית ואנגלית: Conscience (קונסיאַנס, קונסיאֶנס), באשכנזית Gewissen והנה ריב"ל מוכיח, כי גם בעברית משתמשים במלה כזאת להוראה זו, כמו „ומעקש דרכיו יודע" (משלי י') כלומר יכהו לבו (כמו ויודע את אנשי סכות, יודע כמביא למעלה) ויתחרט על מעשהו הרע, וכן „ואחרי הודעי ספקתי על ירך" (ירמיהו, ל"א); ומוסיף ריב"ל: „ואחינו בית ישראל פה במדינה משמשים במלה „יאהדים" (ער האט קיין יאה-דים), במקום שישמש האשכנזי בשם געוויסענס, ונראה לי, שהברתו האמתית: „יַדָּעוּת" ומלה עברית היא משרש ידע, כנ"ל, כמו שיאמרו על היוקר יקרות ועל היושר ישרות וכן יהדות (יידישקייט) וכו', ע"ט ילדות, עבדות, גבהות, שחרות וכו' (שרשי לבנון, מהברת ראשונה מ„בית האוצר" לריב"ב לוינזון, וילנה תר"א, ערך ידע, עמוד 73—72).

טרם נחתום את דברינו על קבלת מלים מספרותנו שאהר המקרא נביא בזה איזה דוגמאות אשר תראינה ותורינה, איך צריך לפעמים לשנות ולהחליף את תמונת המלים התלמודיות, למען תקבלנה תמונה עברית יפה ונכונה, וגם איך עלינו בכלל לעשות כמתכנתן:

א) „אמתלא" (נטין, פ"ח) Vorwand, פרש בעל „המשביר", כמו „מתלא" תרגום מלת „משל", וכן „אסכרה" (ברכות, ח') „שם חולי הסוכר מעברות הגרון והושט", „אסמכתא" מן „סמוך" ובמדרש „אפטרא" (ב"ר ס"ט) ברכת הפרידה (מן פטר) ולדעת רבים גם „אסקופה" היא משרש „שקף" בחלוף ש' בס' (עין אצה"ש הכללי לר"י זיבנבירגר, צד כ' כ"א) ובכן עלינו לכתוב בעברית: אַמְשָׁל, אַסְכָּרָה, אַסְמָכְתָּא, אַפְטָרָה.

ב) כמו מְגֻיָּד aderig (מן גיד Ader, עין זיבנבירגר, ע' גיד), כן נוכל לכתב גם: מִגְוָן farbig, מְשֻׁשָּׁן rosig ועוד.

ג) מן „כי היכי דניגרריה ללביה" (פסחים ק"ז), שפרש הח' שול-בוים „שיעורר תאות האכילה" (וכן לא ניכול ירקא משום דגריר, שבת ק"מ) יכלנו לבנות שם נאה: „גרירה" להוראת Appetit.

ד) מן „שהרהינו אצלו" (פסחים ל"א.) שפרש בעל „המשביר" מן רהן-משכון בערבית, נוכל לבנות מלת „מַרְהִינָה" Pfandhaus.

ה) מן „זלחין מיא" (שבת צ"ה) ראוי ונכון לבנות את המלה „זַלָּחָה" להוראת Spritze.

ו) מן נטל חסומו (כלים, י"ג) „הוא הברזל עשות (Stahl) שמאחזים בו כלי ברזל לחזקם", עלינו לבנות שם „חסם" Stahl ומזה „עד שיתחסמו" (כלים ד') stärken, stählen.

ז) מן „טַיֵּל" יש לבנות את המלה „טֻוָּל" להוראת Boulevard או Square, והאות ו באה במקום י' לחזוק המבטא, כמו ותר מן יתר, כידוע.

ח) מן „פיקא", אשר תורה בכלל על „דבר שהוא עגול ארוכי מעט" (עין המשביר ע' פקע, גם פקא ו' וז' באריכות; השוה „מקלעת פקעים" (מ"א ו' י"ח) גם „פקעיות של שתי" (חגיגה י"ב) Knäuel) יכלנו לבנות מלת „פְּיָקָנִית" Kugel (הלביבה העגולה הארוכית, הנאכלת בין חרדינו בשבתות).

ט) מן „לירמי תומי לסרבלא" (ב"מ ס') נבנה את המלה „תומנית" (מן תום סוף הבגד והשמיכה וקציהם), להוראת Quasten.

כן נקל לנו להעשיר את שפתנו במלים אין מספר, אם רק הפילולוגים „טתם" ישימו לב לצרכי הפילולוגיה השמושית ולהפך. קוה נקוה, כי דברינו היוצאים מן הלב יכנסו אל לבות חכמי הלשון שבקרבנו ועפ"י כללים כחמה וכחמה ירחיבו ויעשירו את שפתנו, עד אשר לא יהי מקום להתאונן על עניותה ונולותה. אנחנו מצדנו נשמח בחלקנו, אם יכירו החכמים, כי מלאנו חובתנו בלי קלות דעת ומבלי חשך עמל ועבודה כפי יכלתנו.

ג) מַלִּים מִשְּׁפוֹת-שֵׁם.

כל שפה ושפה, כאמור למעלה, מקבלת קודם-כל מלים מהשפות הקרובות אליה מטעם פשוט, יען כי חמר כל השפות בנות משפחה אחת אחד הוא, וגם יען כי העמים המדברים שפות שונות ממשפחה אחת גם הם על הרב קרובים זה לזה ברוחם ובמוצאם. — קרבת-השפות, כידוע, גדולה הרבה יתר בשפות-שם מאשר ביתר המשפחות, ולכן שואלות אמנם שפות-שם אשה מרעותה מלים ומליצות במספר רב

אך כל אלה נקרו בהיותן עוד מדברות בארצות קרובות קרוב-מקום זו לזו או במשול הערבית והעברית בעת ובעונה אחת בארץ ספרד.— עוד בימי הבית השני דברו בני ישראל ארמית ולכן גם המשנה הכתובה עברית מלאה תמונות ומליצות סוריות במספר רב. — התלמוד הוא כמעט יותר ארמי מאשר עברי, וכן היו רב ספרי חכמינו עד ימי „המצחצחים" במאה האחרונה ועד היום הזה. בימי חכמי ספרד פעלה שפת ערב הרבה לטובה ולרעה על שפת עבר ומאז לא נראתה כל תנועה ושאיפה לשאול לשפתנו מלים מאחיותיה שפות שם, יען כי מלבד שפת ארם, לא ידע איש מישראל אף לא איש מחכמי אירופה כל שפת שם אחרת בלעדי העברית כראוי. — אולם במאה העברה קמו חכמים מצוינים באירופה ויחקרו גם את שפת ערב עד תכליתה ויבארו על פיה כל סתום בספרי קדשנו ובמאה הנכחית נגלו להחוקרים תעלומות איזה משפות שם, אשר לא שערו החכמים ההלכו לפניהם. שפת כוש או גז (Ghez), השפה הקדושה לאיזה מערי אבסיניה, נתנה יכלת לבאר המון מלים שמיות ושרשים הרבה המצוים רק פעם במקרא מצאו על ידה פרוש מספיק [1]). שפת צור נגלתה במעבה האדמה וחכמים אמיצי-לב דובבו את שפתי סנחריב ונבוכדראצר: האשוריולוגיה היתה לחכמה בפני עצמה וספרי הכשדים הסירו את חותמם הצר, כמו גם שפת המצרים את צעיף עלטת מסתריה. אך כל החכמים אשר טפלו בשפות הנמצאות האלה, עסקו בהן כמובן רק לשם היסטוריה או פילולוגיה מחקרית. לדעתנו הגיעה כבר השעה לטפל בהן גם לצרך פילולוגיה שמושית. קודם כל הננו מגלים, כי בכל שפות שם, מלבד בארמית ועברית, רכשנו לנו רק ידיעות קלושות, ולכן איננו מעיזים לחציע מלים מהשפות ההן או לקבוע את כלליהן בשפתנו: לעשות כדבר הזה אין לנו כל צדקה. אך נקוה, כי לא ליהירות יחשב לנו, אם נבא להראות איזה דוגמות ומשלים כיצד יש אפשרות להרחיב את שפתנו ע"י מלים וכללים משפות שם: יבאו נא מי שיש לו הצדקה ומי שירגיש את עצמו מכשר לכך וישפטו על המשלים והכללים, יגלו כללים חדשים ויציעו מלים חדשות, ואנו נסתפק בהכרה, כי עוררנו את החכמים האלה על הדבר הנכבד ורב הערך הזה.

1) בצורית, כידוע, מכונה אלילת ההרמוניה בשם: „בּוּשֶׂרֶת" (Khousareth אשת Taaut) [2]). לא קשה להכיר, כי מוצאה מהמלה העברית כשר, וכן תרגמו חכמי הלשון את הפסוק (תהלים, ס"ח ז') „מוציא אסורים בכושרות" ברוחה ובדרך ישרה כי „כשר" נרדף הוא עם

---

[1]) עין מאמרי הפרופיסור יוסף הלוי בשם: „מחקרי-לשונות בני-קדם" בהמגיד תרכ"ג — תרכ"ד.

[2]) עין Lenorment בספרו: Manuel d'histoire ancienne de l'orient III. p. 124, (Paris, 3 ed. 1869)

„ישר" (בחלוף גיכ"ק) ו„ישר" מורה גם שווי הערך בין חלקים שונים, ומזאת „שירה", כי „היסוד הראשי להשירה והזמרה הוא השתוות ערך החלקים ושווי סדריהם" [1]) ומדוע לא נשתמש אנחנו במלה „כשרת" (כמו אשרת מן אושרתא) להוראת Harmonie? — הן בשעה שהאחרונה יצורה ע"פ רוח עם יון ומושגיו על היפי ושווי-הערך (ἁρμονία מן ἁρμός — חבור, התאמה), הראשונה הן כלה התהותה בטעם בני שם, ברוחם ובמושגיהם במובן הישר והשויון, המתאים אל חקי חצדק והמשפט [2]).

2) חכמי-חלשון הסכימו ביניהם, כי תמונת מלות הגוף „הוא, היא" היתה „הוה היאה" [3]). והנה בשפתנו חסרות המלים המסמנות את המינים "Sie" „Er" (das Männchen, d. Weibchen), הנחוצות מאד, למען סמן את בעלי החיים למיניהם (כי כן הוא בכל השפות גם היותר קדמוניות) ומדוע זה לא נשתמש בתמונות הקדמוניות לצרך זה?

3) האב הזקן (Grossvater) יכנה בשפה האשורית בשם „שיבו" והאם הזקנה (Grossmutter) — „שיבתו" [4]). השמות האלה מתאימים עם אותם שבתלמוד: „סבא", „סבתא". בספרותנו החדשה הסכנו, לעמת זאת, לכנות את קרובי המשפחה האלה בשם „זקן, זקנה" סתם; אבל האם לא יותר נכון לכנותם ע"פ שפת אשור: „שב, שבה"? — הן ידוע כי קרובי המשפחה יכנו כמעט תמיד בשמות בני הברה אחת, למשל: אב, בן, דוד, חם (חמיה, כמו אביה — Schwiegervater) וגם מלת הקורבה בלתי המצויה בתנ"ך „גיס" גם היא בת הברה אחת

---

[1]) Harmonie u. Symmetrie. עין ההערה היקרה להפואמה „אהבת דוד ומיכל" (כל-שירי-גורדון, III, 115 — 113). בדברינו אלה סתרנו למדי את דברי החוקר הגדול מוברס, אשר לפי-דעתו Kousareth היא חושרת (מן חשור — קשור verbinden, ordnen) וגם המלה τάζις גם השם κισσάρις אינן מוכיחות מאומה, כי „כשר" גם יורה על „סדר" וקרוב הוא אל קשר לא פחות מן „חשר", ולחנם הוא בטוח כל-כך בצדקת משפטו (עין ספרו האֶפוכלי: Die Phönizier, Bonn, 1841, 1, 508).

[2]) יתכן, כי גם אחרי הוכחותינו אלה תמצא המלה היונית הרמוניה חן בעיני סופרים רבים יותר מהמלה כושרה, יען כי צלצול הראשונה נעים יותר. לא נכחד, כי כן; אולם רוח השפה העברית סובלת יותר את שלה... בכל אופן נזכיר, כי רק דוגמה היא זאת.

[3]) עין: A. Hovéllaque, La linguistique, p. 214.

[4]) „בירוסי הכשדי" להח' המצוין ד"ר רובין (וינה תרמ"ב, p. 17).

ולמה יגרע השם Grossvater, כי יתורגם במלה „זקן", שהיא בת שתי הברות? [1]).

4) „בלשון הקדש ובלשון תרגום — יאמר החכם הגדול שד"ל — אין שום משקל מיוחד לבנות ממנו תאר הפעל (adverbium) מכל שם התאר שיזדמן כאשר יש בשאר הלשונות והנה בלשון סורי מכל תאר שנרצה נוכל לגזור ממנו תאר הפעל, וזה כשנוסיף על שם התאר אותיות „אית", כגון מן טב — טָבָאִית, מן חכים — חַכִּימָאִית, וכן כלם. ובדניאל מצאנו קרוב לזה: ענו תנינות, ובתלמוד ירושלמי: לא עבדין טָבָאוּת ואולי הגרסה הנכונה „טבאית" [2]). מעין זה לדעתנו גם „ברקאי" (יומא, כ"ח) — hell lichtig מן ברק, והת', חסרה, ולהפך מראה הח' המצוין ר"מ שולבוים [3]), כי שפת עבר קבלה את תאר הפעל על דרך לשון סוריה, בתוספת „ית" והא' נשמטת: „יאית' (מן יאה), עולמית, וממין זה גם שחרית, ערבית, ובחבור לשמות עצם יהיו לשמות עצם גמורים כמו „תפלת ערבית", „פת שחרית" [4]). ובכן לפלא, מדוע לא ינסו חכמינו להרחיב את הכלל הזה ולכתוב: אורית — hell חשכית dunkel?

5) ידוע כי ההקטנה ע"י אות י' מיוסדת סוף סוף על שפת שם היותר נכבדה, על שפת ערב, אך גם להגדיל מלים יכלו בדרך שפות שם. ואלה דברי שד"ל: „בשמות הנגזרים מן הפעל יש משקל מצוי מאד ולא נמצא בדניאל ועזרא והוא נאמר בכל הפעלים להורות על מי שרגיל בפעלת הפעל ההוא, כגון קטולא — רוצח; זה המשקל מצוי בלשון חכמים, כגון „מסור" ענינו רגיל למסור, לקוחות — רגילים לקחת (ואנחנו נוסיף: „נמושות" — רגילים למשש, וכן „גשושאי" (ב"מ מ"ב) גנבים רגילים לנשש ולמשש בצלחות, עין למעלה בפרט מלים תלמודיות), אדם עשוי — רגיל לעשות, כפוי טובה — רגיל לכפות על הטובה שעושים לו. ומזה מה שאמרו בחולין (דף קל"ז) חמש צאן עשויות, שעושות שתי מצות, דרשו מלת עשויות לפי דרכי לשון ארמית" [5]). וכן מן „מכר" שענינו בסורית „נתינת אשה לאיש" קוראים לאָרוס „מכורא" (ומזה כלי חמס מכרותיהם", מה שאמרו לשכם: „ונתנו את בנותינו לכם, לא היה אלא כלי ותחבולה של חמס") [6]).

---

[1]) אלה שיתנגדו לקבלת מלת „שב" יען כי היא משמשת גם להוראת „ישיש" בכלל, יזכרו נא, כי „זקן" הוא תמיד שם תאר פשוט.

[2]) אוהב גר, וינה, תק"ן, p. 100.

[3]) אוצר המלים הכללי, לבוב, תר"ם, הקדמת המחבר, II, הערה ב'.

[4]) אולי מסבה זו מרשים להם סופרינו לכתוב: „שפת עברית, שפת אשכנזית".

[5]) אוהב גר, p. 100.

[6]) שם, p 112

והחכם הנודע ד"ר שמידל בוינא (במאמריו ב„אוצר הספרות" II) משוה את המלה „זכור" כי עפר אנחנו אל המלה הערבית אַכּוּל המורה על הגדלה; אך פרושו, כי זכור הוא זוכר תמיד, נכון מאד גם ע"פ דרך לשון סוריה, כי תמונת הרבוי בערבית, שהיא גם הגדלה, דומה מאד לתמונת הרגילות בטורית. ובעברית יש גם הגדלה, בתמונת אַכּוּל ממש: שַׁכּוּל, כלומר שכול הרבה פעמים ושכול מאד. ובכן הרוחנו תמונת הגדלה חדשה ונחוצה מאד.

6) בפרק הקודם העירונו, כי חסרון מלות יחס משתלבות עם הפעלים איננו נורא כל כך; אולם, למה נכחד? זהו חסרון גדול, כי בשפות אירופה יתחלק פעל אחד, בהצרף אליו מלות היחס, לעשרים ושלשים פעלים, שיש לכל אחד מושג מיוחד ונחוץ; למשל מן: schreiben, יבנו הפעלים: abschreiben, zuschreiben, vorschreiben einschreiben, aufschreiben, überschreiben, unterschreiben, nachschreiben etc. בעברית נחוצה מלה מיוחדת כמעט לכל פעל ופעל מהוה ע"י מלות היחס (למשל: überschreiben — העתיק, einschreiben — רשם, unterschreiben — חתם ועוד). אולם יש שפה אחת אשר כמעט קשה להניד אם היא שמית או אֲרָנִית, כי היא השפה היותר בלולה מכל השפות ושמה הוזברש (Huzvarêsch) [1] שפות שם לא רק הכניסו אל תוכה מלים שמיות למכביר כי אם גם שנו את דקדוקה ותורת הברותיה (Phonetik). „ובכל זאת, איך שיהיה — יאמר החכם אבל הובלק [2] — עצמיות השפה ההיא תשאר תמיד ארנית. הדבר הזה יראה ברור בעובדה כי להוזברש יש פעלים מחברים בנוים לא רק משרש ארני ומלת יחס ארנית, כי אם גם משרש ארני ומלת היחס שמית, משרש שמני ומלת יחס ארנית וגם מה שנפלא ביותר משרש שמי ומלת יחס גם כן שמית". דוגמות מהתחבריות כמו אלה לא מצאנו אצל החכם הזה ואף לא אצל רנן; ומדוע זה לא יבאו חכמינו המפרסמים ובלשנינו הגדולים, להתחקות על הדבר הנפלא הזה? מי יודע, אולי יצלח בידינו לבנות פעלים מחברים כמו אלה בשפתנו השמית הטהורה?...

7) אך גם מלים בודדות הרבה יש אפשרות לבנות בתבנית מלות יתר שפות שם. למשל שד"ל מוכיח, כי המלה „עוויילא" המתרגמת בסורית בדיוק את המלה האירופית Gazelle (בערבית ג ז א ל), נגזרה מן „עז" [3]. אם כן הן נוכל לתרגם בעברית Gazelle בשם „עֲזָנָה" ותשאר לנו המלה „צביה" על: Hirschkuh והמלה „אילה" על Gemse או

[1]) על דבר השפה הזאת עין רינן: Hist. gén, d. langues sém. pp. 80—78 גם 286—282.

[2]) עין: La linguistique, pp. 289—290.

[3]) אוהב גר, p. 101.

להפך „עזנה" Gemse (שהיא אמנם עז הבר) ואילה Gazelle במקבל בספרותנו החדשה. בכל אופן נצטרך גם פה להחלטת החכמים הנז' והם רק הם בני-סמך בהצעת מלים משפות שם ובהחלטתן וביכלתם אפוא להרחיב את שפתנו ולהעשירה לא ע"י מלים זרות או מחדשות ככל אות איש, כי אם ע"י מלים ששרשיהן שרשיה ורק במקרה לא באו בתנ"ך או לא הספיקו להתהוות בשפתנו בעודנה חיה ומדברת.

אולם הרבה יתר מאשר תוכלנה להרחיב את שפתנו כל יתר שפות שם ביחד, יש באפשרות שפת ערב לעצמה לעשות זאת. לא לחנם יכנה רינן בשם „האוצר הכללי של עשירות כל המשפחה השמית" [1]. ואמנם מלים למאות נמצאות בכה"ק ובתלמוד שפרושן האמתי תגלה לנו רק שפת ערב; ומלבד אלה, שנמצאו גם בעברית ובארמית אך נשכחו ברב הימים מעת חדלו שתי השפות האלה מחיות מדברות עוד תמצאנה בהן גם מלים שאולות בלי משים משפת ערב במספר לא מעט, יען כי ארצות בני שם חיו קרובות זו לזו מאד. — אחרי כן בתקופה הספרדית שאלו רב חכמינו, וביחוד התרגמנים לבית אבן-תבון, בכונה, מלים ערביות ובשנותם את תמונתן ע"פ המשקלים העברים יצאו לנו כמעט מלים עבריות והן על הרב נכונות מאד ומקבלות גם בספרותנו החדשה [2]. ומדוע לא נעשה כזאת גם אנחנו? מדוע לא נקבל את המלה הערבית: איל שמשית, בשנותנו את תמונתה ל„שמשית" תמורת המלים „מחסה מחורב", „מחסה משמש", „מחסה משרב" וכאלה? האם לא נכון לתרגם את המלה Comptoir במלה הערבית „מַכְתָּבָה"? שרשי שתי המלים האלה („שמש", „כתב") עברי הנהו בלי כל תפונה ויכר גם בסקירה הראשונה, ומדוע זה לא נשתמש בשתי המלים הערביות שהציע מר זאב יעבץ? או מדוע לא נשתמש במלים: קטיפה — Sammet, רצין — ernst, רשמי — officiel, וכאלה, שהציע מר בן-יהודה? „לפי דעתי — יאמר מר טביוב — נחוץ להשתמש הרבה בעזרת שפת ערבית להרחבת שפתנו, כי סוף סוף אין הבור מתמלא מחוליתו, אלא שצריך לשנות את הבנינים הערביים המשונים לבנינים עברים אשר גזרתם ידועה לכל" [3]. כן

---

[1]) Renan, I, p. 423

[2]) בימים האחרונים נשמעו תלונות על התרגמנים בני תבון ורבים מחליטים, ובתובם גם מר יעבץ, שקלקלו הרבה את שפתנו בתרגומיהם. לדעתנו לא כן הוא: הן הם אלצו לתרגם ספרי פלוסופיה, אשר בשפתנו עדיהם כמעט לא היה להם זכר (מלבד קהלת), ומה יכלו עשות, אם לא לכוץ את שפתנו ולדיקה, כפי שחיב טבע הדברים? בכל אופן, אם אולי יש להתאונן על המבטאים והסגנון בכלל, אך על המלים שהדשו חיבים אנחנו להם תודה רבה.

[3]) האור לבן-יהודה, תרנ"ג, Nr. 28

יכלנו לבנות מלים שונות בתבנית שפת ערב, ביחוד תארי המושגים הדקיקים והצבעים, שמות החיות, העופות, הצמחים, הדוממים והמכונות, כי בנין מלים חדשות יוקל בכלל ע"י ידיעת לשון ערב [1], והאות, כי בכל משך חדול שפת עבר מהיות מדברת לא נבנו בה תמונות חדשות ומלים חדשות כמו בתקופה הכפרדית, בימי ממשלת הערבים, ובימינו בארץ ישראל, משעה שהחלו אחינו לבא בדברים עם הערבים וילמדו את שפתם. „בארץ אבותינו — יאמר גם משוררנו י"ל גורדון — יוכלו חכמי לב להרחיב את שפתנו במלות לקוחות משפת הערבים יושבי הארץ, מלות אשר במקורן ושרשן הן משתפות לשתי הלשונות האחיות ערבית וערבית, אפס כי בשפת ערבית הוראתן ושמושן מבוררים ומסוימים יותר, יען שפה חיה היא וטעמה עמד בה ואין ספק, כי במלות כאלה היו משתמשים גם אבותינו בזמנם באותם מיני שמוש שמשתמשים בהן הערבים גם עתה, והא לך מקור נאמן וחי לתחית השפה, מקור אשר לא יוכלו להשתמש בו חכמי הלב היושבים בחוץ לארץ" [2]).

לולא היו ידיעותינו בשפת ערב מנבלות ומצמצמות, עד כי לא נהין להכניס את ראשנו בדבר הנכבד הזה, כי אז הבאנו בזה מאה מלים ערביות, אשר פנשנו בשקדנו על שפת ערב, שמקורן העברי יכר גם בלי כל נתוח פילולוגי. את הדבר האחרון — כי מקור המלה הערבית שנאבה לקבל בעברית יכר על נקלה גם ע"י בלתי מבין ערבית — יואילו נא לשום אל לבם חכמי ארץ ישראל המציעים מלים ערביות או המשתמשים בהן. אל נא ישכחו, כי רב מנין הקוראים עברית בארצות אירופה הוא ולמי מהם יש צרך לדעת שפה מדברת באסיה ואפריקה? — הדברים האחרונים יתיחסו גם אל המציעים מלים מיתר שפות שם. אך אם התנאי הזה ישמר בתקפו אז לא רק נוכל לקבל מלים משפות שם, אך גם חובה עלינו לקבלן, יען כי בשפות האלה נשאר כל אוצר-המלות של משפחת שפות שם אשר לא זכו לבא במקרא. — כבר הגיעה השעה לחשיב לשפתנו את אבדתה או את ירשתה היקרה, אשר ירשה מהשפה השמית הקדמוניה, שבה דברו כל עמי-שם עוד טרם נפרדו לגוייהם, לארצותם וללשונותיהם.

ד) מִלִּים מִשְּׂפוֹת אֵירוֹפָּה.

כבר העירונו, כי כל השפות האירופיות, גם העשירות שבהן, תקבלנה מלים רבות משפות יון ורומה, וביחוד טרמינים מלאכותים

[1]) עין מאמרי הד"ר שמידל בהשחר שנה ט', ובאוצר הספרות א' ב' וג', ומאמרי בן יהודה, ילין וספיר ב„האור" ו„הצבי" ובמאספי מר יעבץ.

[2]) מטאמריו ב„המליץ", תרמ"ג, Nr. 27 ועין „ארץ ישראל" למר בן-יהודה, III—IV.

הדרושים לכל חכמה מיוחדת, באשר מלים שאולות כאלה תצירנה בכלל ע"פ הסכמת כל החכמים, מושגים נכונים הכוללים בתוכם לפעמים מאמרים שלמים, ולפעמים אין ביכלת כל איש להביע בדברים ברורים את כל דקות המושג ועמקו, כמו שתביעהו מלה יונית או רומית אחת, אשר קבלה לצרך זה בקביעות ובהחלט. איך שנתאמץ ונתעמל לתרגם את המלים Effect, tendentiös etc. לא יעלה בידינו לציר את מושגן המקבל בדיוק ובכון גמור. סבת הדבר, כי רק משתי השפות המתות נקבעו מלות לצרך טרמיני המדע, מאשר אין כמעט חכמה אירופית אחת, אשר אבן פנתה לא הונחה בשפות ההן. הדמיון הנפלא והכשרונות המצוינים לא רק להשקיף ולהתבונן, כי אם גם לסגור, לחקור ולהכליל, אשר נפלו לנחלה לבני-יון ואשר השאירו הם לנחלה לבני רומה, התגלו עוד בימי קדם בספרי חכמי יון הגדולים, אשר הניחו את היסוד לכל חכמה טבעית, מדע שכלי ומלאכת מחשבת, ואשר היו למאורות גדולים לכל הדורות הבאים אחריהם. בני רומה, אשר ידעו רק לחקות את בני יון, מסרו את כל החכמות האלה להעמים החדשים יחד עם שפתם שבה ידברו, כמובן בשנוים רבים, האיטלקים, הצרפתים, הספרדים הרומינים ועוד. התחיה הגדולה (Renaissance) במאה שלש-העשרה וחמש-העשרה, אשר עוררה לחיים חדשים את אירופה כלה, אחרי תשע מאות שנות מלחמות נוראות, עריצות מבהילה ומשחקי ילדי פשע מעין מסעי-הצלב, התחיה הגדולה הזאת, אשר מוצאה מאיטליה, החלה גם היא יחד עם תחית חכמות היונים והרומים וספרותם, והחכמות האלה החלו להתפתח ולהתרחב במאות העת החדשה ע"י חכמי כל עמי אירופה, ולכן מאז ועד הנה חק הוא להעמים, כי כל איש מלמד ידע גם את שתי השפות העתיקות, אשר בצדק תחשבנה ליסוד ולמבוא להחכמות החדשות והספריות האירופיות, כאשר תוכלנה בצדק להחשב כל קורות היונים והרומים לחלק הראשון מקורות עמי אירופה החדשים. לכן לא לפלא הוא, כי את כל המלים האוניברסליות, כלומר המיוחדות להמדע, אשר אחד הוא לכל העמים, הסכימו החכמים לקבל מהשפות המתות האלה, אשר בהן נבראו המדעים והספרות היפה ואשר אין לאחד מעמי אירופה חלק בהן יותר מאשר להשני. לא כן אנחנו בני ישראל! קורותינו וקורות עם יון או רומה לא התרכזו בנקודה אחת, לא השתרגו אף פעם אחת, אם לא נחשוב את התקופה האלכסנדרונית; להפך כאשר רק התנגשו בני עמנו עם בני העמים האלה שלא ברצונם נראתה תכף דחיפה עצומה מצדנו וכאשר רק היתה לנו אפשרות דחינו אותם בשתי ידים; כן היה בימי החשמונאים ורבים קוו, כי כן יהיה גם בימי אספסינוס וטיטוס. אמנם גם היהודים באו בדברים עם הרומים, אך התיחסיותיהם היו חצוניות ואנוסות, אם אפשר לאמר כן; אמנם היהודים קבלו גם את חכמות היונים אך על הרב לא מידם ממש, כי אם מידי המצרים והסורים בימי חבית השני ובתקופת התלמוד

ומידי הערבים ועמי אירופה בימי הבינים. ספרותנו החדשה במאה האחרונה חקתה רק את הספרות האשכנזית, תרגומים מיונית ורומית לא נמצאו בה כמעט כליל ומעולם לא ראינו, כי יעוררו הסופרים העברים את קוראיהם לקרא את ספרי טובי משוררי יון ורומה, עלינו להעיר פה, כי אנחנו, כשאנו לעצמנו, לא נרגיש כל חבה יתרה להיוגים ויודעים אנחנו, כי לא כל ספרותם לפי רוח ישראל היא, יודעים אנחנו כי יש להיהדות הרבה יתרונות על ההלניות, ובכל זאת לא נוכל לבלי להכיר, כי טוב טוב היה לתרגם איזה מחזות מיונית או פואמות מרומית מאשר לכתוב שירים על „אמנון הרועה ואהובתו" ולתרגם „מליצות" ו„ספורים" הראוים לנערים בני עשר. סופרינו צעקו בגרון נחר „השכלה" ויתאמצו להסיר את לב העברי מעל הקושיות והפלפולים, המצמקים את הלב והמיגעים את המוח, סופרינו חפצו אז להראות על יפיות-יפת; אולם הנוכל להוכיח למי שיהיה, כי איזה דבר טוב ומועיל הוא מבלי דעת את יכודתו ?... סופרינו חפצו להחיות את ספרותנו בתתם לה פנים אירופיות, ע"י מחלקת ספרות חדשה: ספורים, אשר כמעט לא היה להם גם זכר בספרותנו העתיקה והספרדית. אבל הן חלק הספורים נשאר לנחלה בידי עמי הודו-אירופה ויסודתם בפואמות הגדולות המרקמות מההגדות ע"ד מעשי העלילים הרבים ובלתי השוים במעלה ובכח [1], ואם חפצו, כי מספרים יולדו בקרבנו, עליהם היה לתרגם את הפואמות האלה, למען יסכן הדור הצעיר אל המליצה הספורית. אולם תמיד נמצאו אנשים בתוכנו אשר יראו להביא או „לטעת זמורת-זר בכרם שפתנו הקדושה" [2]. ו„זמורות-זר" הן, כמובן לפי דעת רב סופרי ישראל, גם המלים היוניות והרומיות, ולכן קשה להן להתאזרח בשפתנו, הם שובחים, כי במקרא נמצא מלים מצריות ופרסיות לרב ואולי גם יוניות, אף אם לא נחפשן בנרות כגרן, ולו גם לא נשתמש בהשערות דומות פחות או יותר אל ההשערה, כי heirathen באשכנזית בנויה מן „הרי את מקדשת"... הם שוכחים כי בתלמוד יש מלים יוניות ורומיות אשר לא תספרנה מרב, כי גם המלה „פלשת" התיונה במדרש בתמוגת „פלסטיני" (ב"ר, צ'), — כי גם בשפת

---

[1]) עין Renan באריכות: I, pp. 7 et 13

[2]) זה לא כבר הצטרכנו לעין בספר „שירי רומי" להח' ישראל ראלל. במחברת הזאת ימצאו תרגומי מיטמורפוזה אחת של אוביריוס גם de arte „poëtica להורציוס, גם סטירה יובנלית אחת וביחוד נכבד תרגום השיר המפורסם „טבע הדברים" (de rerum natura) לראש המטריליסטים לוקרטיוס עם תשובה על דבריו בשם „ידע מה שתשוב!" (pp. 72—84) ועוד; וכל אלה לא הועילו לחבב את הספר בעיני קוראינו עד כדי לחתוך את העלים... משנת תרכ"ז עד תרנ"ד חכה הספר האמלל, כי נבא אנחנו להפריד בין דפיו המדבקים כצאתו מבית הדפוס...

המשנה, שהיא באמת עברית צחה ויפה, מרבות המלים היוניות עד מאד, אך הם שוכחים עוד דבר יותר נכבד: את כללי הלינגביסטיקה הכי-יסודים, ועל זאת נחשוב לגבון להעיר ביתר פרטיות.

כלל גדול הוא בלינגביסטיקה כי ממלות בודדות משפות שונות, לו גם יש ביניהן דמיון רב, אין ללמוד על קרבת השפות. „בהשוית השפות — יאמר הובלק — צריך קודם כל לבלי שום לב כליל אל שוין המלים הפשוט בפני עצמו. שתי מלים אשר מובנן כמעט אחד הוא, או אם תרצו, אשר מובנן אחד הוא, תוכלנה להיות נבדלות בלי כל יחס וקשר ביניהן“ [1]. מי לא ידמה למצא שוין, למשל, בין paratus (ברומית) = prêt (בצרפתית), Abenteuer (באשכנזית) = aventure (בצרפתית), ἀνάλογος = ähnlich, καλέω = to call ? ובאמת אין כל יחס בינותיהן. להפך לא יעלה על לב איש למצא שוין בין virus (ברומית) = ἰός (ביונית), vader (בהולנדית) = hayr (בארמנית), purus (בסנסקריטית) = il (באירלנדית); ובכל זאת לכל זוג מהמלים האלה יש שרש אחד. כל התעלומות האלה תגלינה, כאשר נשים לב לא אל צלצול המלים החצונים [2], כי אם אל התפתחותן ההיסטורית וביחוד אל כללי התחלפות האותיות ובדקדוק השפה. חכמי הלשון המפרסמים, בשומם לב, כי העקר הוא הדקדוק, החליטו, כי השפות אינן מתערבות לעולם“ [3]; לו גם לא נשאר אף מלה אשכנזית (זכסית) אחת בשפת אנגליה אז גם אז תשאר שפה זכסית רק על פי האות s המסמנת את הנסתר היחיד בהוה בכל הפעלים האנגלים [4]. עד כמה לא המלים כי אם הדקדוק הוא עקר ויסוד לכל שפה, מוכיח מכם מילר בהציגו לפנינו חזיון מלבב מאד: „שפה כושית בדויה של העתיד“. נשוה בדמיוננו, כי העבדים הכושים באמריקה ברחו במספר רב מאדוניהם וייסדו להם לאמיות מיוחדת באיזה פנה בדרום אפריקה; כעבור שנים רבות שכחו הדורות הבאים את כל קורות אבות הכושים החפשים

---

[1]) La linguistique p. 414

[2]) ע״פ הדברים האלה יכיר הקורא, עד כמה יהסר יסוד מדעי לרב השערות ריב״ל ב„שרשי לבנון“ ו„אהלי שם“ וגרץ בקומנטריו. ביחוד ילעגו הלינגביסטים להשערות מעין Cadaver מן ver (mibus) ,da (tur) ,Ca (ro) או nobilis מן non-vilis (הובלק, p. 18); אך האם אינן גרועות מהן השויות מעין „שמים=אש ומים“, זמה=זו מה היא, נקבה=נקיה באה ועליה וכיוצא בהן יאמר משורר גדול וחכם בגורדון „ודוק ותשכח, כי בכל הדרשות האלה יש רמז קולע אל תכונת המושג שהמלה הונחה עליו, והרי לך כלל גדול בחכמת הדבור(?), הנותן יקר וגדולה (?!) ללשוננו הקדושה“ (פרחים ושושנים למזח, 97—96 בהערה).

[3]) מכם מילר בספרו הנזכר 66, I.

[4]) שם 71—68.

M.T. AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA

וגם קורות כל עם אנגליה הכושים בברחם לקחו אתם אמנם את שפת אדוניהם האנגלים, אך השפה האנגלית נשחתה בפיהם עד תכליתה גם כל מכורות עתיקות וכל מצבות ואבני זכרון מימי קדם לא נשארו בידי הדורות הבאים. ובכל זאת אז גם אז, אם רק נשאר בשפתם כלל אחד, כי לזכר צריך לאמר: Jes'r (Jes, Sir!) — „בן, אדוני!" באנגלית) ולנקבה: Jes'm (Jes, Madam!) „בן, גברתי!" באנגלית), יכלנו משתי התמונות האלה לדעת בכלליותן את כל קורות העם החדש. מוצאו וכל אשר עבר עליו כמעט עד ימי הרומים" [1]. אחרי כל האמור בזה, האמנם עוד נשאר מקום להתנגד לקבלת מלים משפות אירופה ולחשוב אותן „לזמורות-זר בכרם שפתנו הקדושה", אשר ביכלתן „להשחיתה ולהשביתה מטהרה"? ובכל זאת יש יסוד לדעת המתנגדים לקבלת מלים זרות. לדעתנו היסוד הזה, או יותר נכון הסבה שגרמה להתנגדות מצדם, היא שגיאה שנכשלו בה רב המקבלים מלים זרות. זכורנו, כי סמולנסקין בהשתמשו באחד מספריו במלה „בארזע" אמר, כי תמונתה בספר עברי היא תמונת „הזיר מיער, אשר לבש בגדי קדש". לדעתנו החסרון היותר עקרי בקבלת מלים כאלה הוא — כי לא „תלבשנה בגדי קדש" כליל. נבאר את דברינו: אחד ההבדלים הכי נכבדים בין שפות שם ושפות האריים הוא — כי באחרונות יחבר מובן המלה אל הקונסוננטים (האותיות) והווקלים (תנועות) גם יחד, בשעה שבראשונות יקשר המובן הראשי רק אל האותיות והתנועות, הן הן המסמנות חלק דבר ידוע, זמן, מין וכאלה. כאשר הבאנו באריכות ע"פ שליכר, ויטני והובלק. ההבדל הזה הוא הוא שגרם להאורתוגרפיה העברית להיות שונה תכלית שנוי מאותה של שפות אירופה. באחרונות יכתב הווקל ישר אחרי הקונסוננט, לא כן בעברית: בה תכתבנה רק האותיות והווקלים יובנו לפי המשך המשפטים, כאשר נהגו גם הצורים והערבים. ידוע, כי התנועות נקבעו בעברית רק במאה העשירית „לתעלת התלמידים הלומדים תורה" ועד היום רק ספר מקרא להחמון וספרי שירים עברים ינקדו, אבל לא ספרי תורה ושאר ספרים פרוזאים. הנקודות גם הן אינן באות מיד אחרי האותיות, כי אם תחתיהן ועליהן, ורק ו' בתור שורוק או חולם וי' בתור חיריק או צירה באות אחרי האותיות, כי, כידוע, נוספו בזמן מאוחר ובצורית אינן. ובכן ההבדל בין התנועות העבריות ובין הווקלים האירופים יסודי הוא עד מאד ומטבע בשפות שם מעצם תכונתן [2]. לכן עלינו להגיד בפה מלא, כי רק אי-ידיעה גרמה לסופרינו בשתי

---

[1]) שם, 191—168.

[2]) עין דברים מחכמים וארוכים בענין הזה בספר היקר: Friedrich Müller, Einleitung in d. Schprachwissenschaft, pp, 170—172 ולעת מצוא נתרגמם כלם כמו שהם, כי נכבדים הם לענינו מאד.

המאות האחרונות לחקות את שפת אשכנז ואת הזרגון ולהשתמש באותיות: א, אָ, ע, ו, י, לצרך: a, o, e, oi, ei; והשמוש הזה הוא שגרם כי המלים הזרות תראינה אמנם בדמות „חזירים מיער". כבר הראינו בראשית הפרק הזה, כיצד משתמשות כל שפות אירופה במלה οἰκονομία. גם שפת אשכנז גם שפת צרפת, גם שפת אנגליה ועוד, כלן משתמשות במלה היונית הזאת, כי כמוכח, מלים זרות אינן משביתות כליל את השפות „מטהרן"; אולם התמונות הזרות אמנם תשארנה זרות עד עולם, כי הדקדוק הוא העקר והדקדוק האשכנזי יסבול רק תמונת Oeconomie ולא oiconomia והצרפתי רק — économie, האנגלי economy וכאלה. ומדוע זה יחפצו סופרינו, כי יסבול הדקדוק העברי תמונה זרה מעין „עקאָנאָמיע"? הן רואים אנחנו, כי המלים הבאות בתלמוד גם הן שנו לפי רוח שפת עבר או שפת ארם, למשל: דילטור—delator (ולא דעלאַטאָר), נירון Nero, Neronis (ולא נעראָ), אָקונומוס (תלמוד ירושלמי, ב"ב, ד') Οἰκονόμος (ולא עקאָנאָם) ובספרות ימי הבינים: פילוסופיה (ולא פֿהילאזאפֿהיע), אסטרונומיה (ולא אסטראָנאָמיע) ועוד, ומדוע זה יכתבו סופרינו „פֿהי-זילאָגיע, אדוואָקאט, נעקראָלאָגען"? הן בזאת אמנם „ישחיתו את דרך שפת עבר", אשר ווקלים אחרי קונסונאנטים לא ידעה מעולם, וזוהי, לפי דעתנו, הסבה הראשית, מדוע יתנגדו סופרינו לקבלת מלים זרות. ואמנם המלים: „פּראָפֿעססאָר, פֿהילאָלאָגיע, קאָזאקען, מוזען, אוניווער-זיטעט, פּראנקען, דעפּעשען" מתנגדות לרוח שפתנו הרבה; אך כמדמנו כל איש יודה, כי אין כל נגוד במלים: „פּרופֿסור, פילולוגיה, קוזקים, מוזות אוניברסיטה, פרנקים, דפשות". כמה שנעמול לתרגם את המלים: Universität או „פּרופֿסור" עברית, יעלה בידינו לתרגמן רק בשלש וארבע מלים ובכל זאת לא בדיוק: „בית מדרש גבוה", „מורה בבית המדרש הגבוה" ולכן לא הכל שבעים רצון מתרגומים-באורים כמו אלה, וסופר אחר מנסה לתרגם „בית שבת תחכמוני" אך הסופרים האלה מבינים, כי גם אחרי התרגום-הבאור הזה לא ידעו הקוראים את כונתם ולכן מרתקים הם את המלים הזרות אשכנזית, מבלי שום לב, כי באופן כזה תסבינה המלים רק במעגל הקסמים: להמבין אשכנזית הן המלים העבריות למותר, ולבלתי מבין לא יועילו הרתיקים וגם אין כל חובה על הקורא עברית לחבין גם אשכנזית. הלא טוב טוב לכתוב את המלה המקבלת בכל שפות אירופה בכתב ותמונה עברים (לא אשכנזים זרגונים) מבלי כל תרגומים ולשוטים ובורים לא נחוש, כאשר לא חששו להם בעלי התלמוד ולא יחושו גם סופרי העמים. כבר עברה העת, שבה היתה שפת עבר לאמצעי לחבין על ידה פרוש טרמינים ידועים בשפת אשכנז רק את המלים קשות-ההבנה ביותר נחרגם ברתיקים, אבל עברית ולא אשכנזית (כי לפרושים יצטרכו המבינים רק עברית ולא היודעים גם אשכנזית), עד אשר יהיו מלוני שמות

זרים בשלמות בשפתנו כבכל שפה אירופית, ואז יביאו בלתי-המבינים ספר ויחזו.

לא נשאר לנו, כי אם להראות כיצד מעתיקים את המלים האירופיות וגם את השמות שאינם נמצאים בכה"ק בכתב ותמונה עברים. יען כי עד הנה לא שמו חכמינו את לבם לזאת והבלבול גדול מאד, לכן הננו אנוסים להציע פה: טרנסקריפטיון עברית חדשה בפרטיות ובאריכות יתרה, אשר תשען על הפילולוגיה והלינגביסטיקה בכלל ועל העתק המלים והשמות משפות זרות, הבאים במקרא, בתלמוד ובספרות שאחריו בפרט. אך קודם כל עלינו להתנצל לפני החכמים, אשר ימצאו בזה תמונות העתק בלתי-מכונות לתמונות אחדות בתלמוד, כי אנחנו שמנו לב רק אל הכלל ולא אל הפרט; מלים יוניות ורומיות הרבה השתבשו בשגגה בפי העם הבבלי, אשר המלים והשמות מיונית ורומית הגיעו אליו בעל פה מארצות רחוקות, ולכן מהפרט אין להביא ראיה. כל היודע, כמה עמל ויגיעה מנו לחוקרינו עד אשר יקבעו גרסה נכונה במדרשים, יכיר ויבין עד כמה קשה לשום לב אל העתק כל המלים והשמות הזרים שבאו בספרותנו העתיקה, ואז לא יאשימנו, אם רק רב המלים הזרות היו לנו לעינים בבואנו לקבוע את ה ה ע ת ק ה ח ד ש.

1) a = – (פתח), למשל: דיַטור. בסוף המלה ממין נקבה צריך בעברית להעתיק זה (קמץ ה"א) במקום a (ברומית, רוסית ואנגלית), ו או לפעמים α (ביונית), e (באשכנזית וצרפתית), למשל: Πηνελόπη = פנלופה (ולא פענעלאָפע). גם את כל שמות הארצות, שסופם ביונית ία, ברומית, אנגלית ורוסית ia, בצרפתית ie ובאשכנזית ien, נחוץ להעתיק בעברית „יה", למשל: Κιλικία = Cilicia = Cilicien = Cilicie, קיליקיה (ולא ציליציען, קיליקיען, קיליקיא).

2) ä (אשכנזית), ae (רומית), é (צרפתית), למשל במלה: ére, a, aera (אנגלית במלה paper) αι (יונית היסוד לכלן), מעתקת בעברית ע"י ־י (צירה יו"ד), למשל: קיסר — Cäsar, Caesar, Καῖσαρ; César, Sphäre, sphère, σφαῖρα — ספירה (פסקא, ויהי ביום השמיני); פליסטיני (ב"ר, צ') — Palästina, Palaestina, Παλαιστίνη וכו'; מכירה (תנחומא ו' י"ח: „מכורותיהם, לשון יוני שקוראים לחרב מכירה) — μάχαιρα [1]). אך המלים שסופן är באשכנזית (aire בצרפתית, ary באנגלית) תעתקנה בעברית פשוט ע"י „דר" (קמץ ריש) כי כלן מקצרות מן arius ברומית, וכן תעתקנה בתלמוד: דינר — denarius, סטטיונר (ב"ר, י"ח) stationarius, קסטיונר (פסיקתא, שובה) Questionarius, ובכן גם: מיליונר — Millionär (Millionaire), מיסיונר — Missionär

[1]) רנן (I, 205—208) חשב את המלה הזאת בין המלים הרבות, שהתקבלו ביונית מצורית.

(missionary—Missionaire) וכן גם: ריאקטיונר, דוקטרינר וכאלה. גם את האותיות ai באשכנזית, i, y באנגלית (במלים: White, Byron) צריך להעתיק ע"י צירה יו"ד (־י). כי כן יקראו את הצירה אחינו יושבי אשכנז, גליציה ופולניה הורשאית, וגם, לפי הנראה, כך היתה הקריאה המקבלת בימי קדם: „וַחַי אחיך — וחַי אחיך" [1]. אך לפני שוא תעתקנה גם הן ע"י סגול.

3) Au (αυ ביונית, aв ברוסית, וכן קוראים ביונית החדשה). הסופרים העברים הסכימו להעתיק את האותיות האלה ע"י „וי" (אוי־טאָריטאָט); אך לא ידענו מאיזה טעם. בתלמוד יש אַבְ, כפי קריאת רייכלין והיונים החדשים גם הרוסים: אבטומטוס (מדרש תהלים, א' בטעות „טומטום") Αυτομάτος, טסברי (תרגום „וסגולת מלכים", קהלת ב' ח') θεσαυρος [2]. לעמת זאת יש גם „אוּ" כמו באירופית: אותנטין (ב"ר ט"ז) αυθέντης גם קנטורין (ב"ר, כ"ג) — Κένταυρος (עין גם למטה: eu); ולו גם החלטנו להעתיק את האותיות האלה ע"י „אב" — הן אין כל אפשרות להעתיק באופן כזה גם את השמות האשכנזים: לכן עצתנו לכתוב „ו" במקום au (ולא „וי" כנהוג).

4) C (אשכנזית), Ц (רוסית): במלים ובשמות היסטורים מיונית ורומית — ק׳ עברית, כמו K ביונית, שאין בה כל C; למשל: אוקינוס — Ocean. ὠκεάνος. קיסר — Cäsar, קירקוס — circus, קירקסיון (מדרש איכה, א', ט"ז) — Circesium, נרקים (ברכות מ"ג:) Narcisse, ναρκίσσος; פת קיבר (מכשירין, ב') ciburis, אקקיה (נטין ס"ט, שבת ק"ד) — Acacienbaum, קלרין (ב"ר, י"א) Cellarius, דיסקיפלינה (ילמדנו, ויקרא) — disciplina. סבת העתק האות הזאת היא לא רק מאשר קראו בעלי התלמוד את המלים הרומיות לפי מבטא היונים, כי אם יותר פשוט, יען כי כמו שמוכיחים החוקרים האחרונים, מעולם לא הבדילו הרומים בין קריאת c לפני u, o, a ובין קריאתה לפני e, i כאשר יבדילו כעת האשכנזים, הצרפתים והאיטלקים [3], ובכל זאת יש מלים רבות, אשר קשה יהי לנו לכתבן בק׳ תמורת צ׳ מסבת הרגילות. איזה אזן סובלת, למשל, מלים מעין: „קיבילסטיון" (Civilisation), סיקיליה (Σικελία), Sicilia?—לכן נכתוב סיציליה, ציצרון וכאלה, וכן עושים גם הרוסים, אף כי על הרב יעתיקו c באות k, בעקבות היונים.

---

[1]) עין הקדמת „מערכי לשון עבר", הנכבדה מאד, VI.

[2]) השוה: „ינוּבַרים" (ירושלמי, ע"ח, א') Januarius; „טַוּס"—ταώς ועין באריכות „המשביר" ע' „אפתא" (לפ"ד מן ἄετο) ברנט ולורטיא.

[3]) עין באריכות: A. Hovéllaque, La linguistique, pp. 310—311

5) Ch אשכנזית (χ יונית, x רוסית) בעברית כ׳ ולא ח׳, כי האות χ היונית תקרא בעצמה בתלמוד בשם „כי״ (מנחות ע״ד: כמין „בי״) וכן: אסכולי (פסיקתא בא) — σκολή, ארכי (מדרש רות, פ״ב) — ἀρλή (ראשות) ומזאת: ארכילסטוס, ארכיטקטוס וכאלה. אנטיוכוס Ἀντίοχος, כירי — Χαῖρε (ילמדנו מקץ: „אמרה ליה „קירי כירי — ὠκῦρος Χαῖρε = אדוני המושל, שלומך ישנה!״).

6) Ch אנגלית (cc איטלקית כמו במלת: Boccaccio). בסוף המלה: „ץ״, אולם בראש המלה ובאמצעה לדעתנו — „טש״, כי התמונה יפה גם אינה קשת המבטא, והן רואים אנחנו, כי האשכנזים שגם להם תחסר אות כזאת, יעתיקוה בארבע אותיות ביחד (tsch), רק למען הוציא את ההברה הזאת (עין מאמרנו בהמליץ תרנ״ג, Nr. 45).

7) E—בכלל „י״ (חיריק יו״ד): דינר, נירון (כנז׳). בראש המלה: „א״ — אֶפיטרופוס, אֶפיקורוס, אֶפיסטולי (ב״ר, י״ז) ἐπιστολή, אֶפרכיא (ב״ר, ל״ט), אֶפרכוס (פסחים, ק״נ) ἔπαρχος, ἐπαρχία גם אֶקונומוס — Oekonom, Οἰκονόμος. ע״י סגול (ֶ) תעתק: א) e לפני שוא או, כאשר יכנה החכם הנעלה ד״ר שטיינשניידר: ein kurzes e[1]), למשל: אכסדרה (פסחים ח׳) — ἐξέδρα, אכסוריה (וי״ר, י״ח) — ἐξορία, אֶמבטי — ἐμβάτη, טבני (ילמדנו, שלח) — τέκνη, קלנדא (ע״ז, ח׳) — Calenda, קטלא (שבת, נ״ז) catella; ב) e לפני i: זמיה (וי״ר, ל״ג) — ζημία, לגיון — legio-nis, ושתי e הבאות זו אחר זו — שני סגולים, למשל: הגמון (ע״ז, י״א.), הגמוניה (נטין, ב׳.) ἡγεμών, ἡγεμονία.

8) ei בעברית ״י (צירה יו״ד).

9) eu באשכנזית ורומית (ευ ביונית) — בתלמוד על הרב אֵב (וכן היא קריאת רייכלין והקריאה היונית החדשה גם ע״פ ההעתק הרוסי), למשל: אבגנם (וי״ר, ב׳) — εὐγενής, אבדוקום — εὐτέκος, אבמוטום (בטעות אבמוסום) — εὐμαθής (ירושלמי, מגלה, פ ג; וזהו פרוש המלים „טוב ילד״, „טוב למד״, עין באריכות „המשביר״, ע׳ אבדוקום), לבקן (מעשרות, ז׳, ו׳) — λευκός. אולם יש גם אוגנסין (ילקוט שמואל, תתס״ג), אוגנסטטו (מדרש שמואל, א׳) — ευγενέστατος (ערך ההפלגה מן εὐγενής), אֶונגליון (שבת, קט״ז) — εὐάγγελιον, רומתיקון (וי״ר, מ״ט) ῥευμαθικός (השוה: אויר — ἀήρ), ולכן לקלות המבטא יותר נכון להשתמש רק בצירה יו״ד, כנהוג כיום: אירופה Europa, איקלידס Eculides.

10) O, בעברית: למשל: דורון δῶρον, דילטור: ו׳, בכלל כל המלים שסופן בגניטיב הרומי onis, ולכן סופן ביונית ον או ων, יהי סופן

[1]) עין „המזכיר״ Hebr. Bibliographie, III, 63 הערה 3 על השם „אורנשטיין״, שקריאתו הנכונה Orenstein, ע״ש.

בעברית „ון", למשל: legio, legionis — לגיון; λεγέων, Nero, Neronis נירון, וכן פילון וכאלה, וכן הדין במלים שסופן ברומית um.

11) ö אשכנזית (oe ברומית מן oι ביונית) בעברית „י" (חיריק יו"ד), כמו גם ביונית החדשה ורוסית: פיניקיה (ב"ר, צ') — Φοινίκη Phönicien, Phoenicia קיטון (סכה, ג') — κόττον, אגריקום (ב"ר, י"ב — ἀγροῖκος, אֶטימום (ב"ר, מ"ח) — ἑτοῖμος.

12) s באמצע המלה בין שתי תנועות רק ס' ולא ז', למשל: אסיה — Asien, Asia, Ἀσία וכן פילוסופיה, מוסיקה, כי ביונית תתז האות σ ולכן לא תהי לו' לעולם וגם בעברית על הרב כך הוא: בלסמון (ב"ר, צ"א) — balsamum, בסים — basis, פנטסיה (ירושלמי ב"כ, א') — Phantasie (כלן מיונית); אולם יש גם הורמיז — Hermes, אושפיז — hospes, ולכן נוכל לכתב „מוזה" (ולא מוסה).

13) t בעברית ט' ולא ת', אף כי בתלמוד נפגש גם ת' תמורת t יונית (כאשר העיר כבר אחד מסופרי „היום") וגם שמה ταῦ מתאים לשם „תו" כמו כל שמות האלפביתה, אשר שאלו היונים מבני שם.

14) th רומית, אשכנזית וצרפתית (θ יונית), ת' בעברית ולא ט', למשל: תיאטרון Theater, theatrum, θεατρόν. קתדרא (כתובות נ"ט:) — κάθεδρα, אנתרופי (ב"ר, י"ח) ἄνθρωπος, (אתליטין (ב"ר, כ"ב) — ἀθλήτης וגם במקרא „קתרוס" (דניאל, ג', ד') κιθαρός.

15) U — ו (מלאפום כהברת הליטים, הספרדים, התימנים והקראים ולא קמץ כהברה הפולנית הידועה).

16) W (ברומית ויתר שפות אירופה v, ברוסית — B), בראש המלה „ו", למשל: וילון (ביצה, י"ד) — velum, וי — vae, וסטיה (פסיקתא דהעומר) — vestis (אבל יש גם „בסטיה" בב' והכלבול גדול מאד); כמו כן צריך לכתוב: וילנה, וינה, כי חק הוא בעברית, שגם אם נחוץ לכתוב שתי ווים ע"פ כללי הדקדוק, אז גם אז תשמט הוו האחת, למשל: מצות, תקות, ומה גם בשעה שאין כל צרך בהן באמצע המלה ובסופה באה ב' רפויה.

17) X רומית, אשכנזית ועוד (ξ יונית) בעברית: בָּקְס (ולא: קס) — אלכסנדר, אכסיומה (מדרש שו"ט, י') ἀξίωμα, אכסנאי (תרגום „אורח" וכן בסורית) — ξένος, דוכס (סנהדרין, ל"ט:) — dux, טכסיסי-מלחמה או מלכות (שבת, ל"א) — τάξις, פרדוכסוס (ב"ר ס') — παραδόξος (אף כי יש גם „פנקס" בק' — πίναξ), ולכן בצדק כותב מר יעבץ „שכספיר", אף כי במלת Shakespeare אין x.

18) Z יונית (Z רומית, אשכנזית ועוד) רק ז' (כמו בשפת צרפת ואנגליה) ולא צ' (כמו באשכנזית ואיטלקית), כי גם שם האות היונית הוא ζῆτα — זית בעברית, כידוע; וכן מונובז — Μονόβαζος, זיטא (ב"ר, כ') — ζῆτα (שבעה), ζῶτι (חיים, וע"י זאת יובנו הדברים שם

בב"ר כ', עין „המשביר"), זמיה (ויק"ר, ל"ג) — ζημία, טרפיזין (ב"ר, י"א) τράπεζα, וכן „זוז" היא מטבע שבימי חכמי התלמוד היו חוקקים עליו את צורת Ζεύς, ולכן לא הסתכל ר' מנחם בצורתו (ע"ז, נ'. ועין „המשביר") ובכן עלינו לכתב: זואולוגיה (ולא צאָאלאָגיע, ע"פ שפת אשכנז).

אלה הן האותיות הלועזיות, אשר מצאנו לנחוץ לתת את העתקן העברי בפרטיות האפשרית; למען יהיו חקי ההעתק כלולים פה לכל פרטיהם, נתן פה עוד כללים אחדים נכבדים לענייננו:

א) כל המלים והשמות הזרים צריכים להנקד, למען לא יכשל הקורא בקריאתו. ב) דגוש משלים אות כפולה, ואין לשום לב, אם אולי יתנגד הדגוש קצת לחקי הדקדוק, כי בכלל אי אפשר במלים הזרות לשמור את כל חקי הנקוד יותר מדי. ג) בקבלנו מלה זרה, עלינו לקבלה לא מאשכנזית, כמו שהסכינו סופרינו, כי אם ממקורה, כלומר מהשפה שבה המלה חהיא עקרית ואחרי כן לשנותה בתמונה עברית, למשל: אכסיומה, פרוגרמה, כמו שהן ביונית ולא „אקסיאָם", „פראָגראם", כמו שהן באשכנזית. ד) המלים שסופן ביונית ον, ברומית ואשכנזית um, סופן עברית, כמו בתלמוד „ון", למשל: אופיון (ירושלמי ע"ז, פ"ב) — ὄπιον opium, אקוביטון (ויק"ר, ז') — accubitum, ארכיון (פסיקתא, זכור) — ἀρχεῖον archivum, וילון — velum, כגנון — signum והמופת היותר חותך היא המלה „קרון", המקבלת גם בספרות החדשה מן carrum, והקטין בא במקום פתח להשלים את הדגוש, יען כי יש שתי r במלה הרומית. ח) המלים השאולות מרומית, שסופן בנומינטיב: o, io. tio סופן, כידוע, בנגניטיב onis, ionis, tionis ולכן סופן באשכנזית, צרפתית ואנגלית ion, tion. כן סופן גם ביונית, ולכן גם בעברית „ון", למשל: פילון, לגיון. ההברה הרומית tion לא תשתנה בעברית ל„ציון", כנהוג בספרותנו בעקבות האשכנזים, יען כי גם האות t נתזת ובמקומה עומדת; וכבר הוכיחו החוקרים חדשים, כי אין כל יסוד להבדיל בין t שבמלה tristus ובין t שבמלה tristitia או conditio[1], האות הזאת לא השתנתה מעולם לצ' ברומית אף לא ביונית, ולכן נמצא בתלמוד: אסטטין (ב"ר, ס"ו) statio, onis; סטטיונר (ב"ר, כ"ו) – stationarius; קסטיונר (פסיקתא, שובה) — Questionarius[2], ולכן אין לנו כל צדקה לכתוב האָראָן במקום „חורטיום", טענדענץ במקום „טנדטיה", גם לא „ציוויליזאציה" ע"פ שפת רוסיה, כי אנו אין לנו, כי אם ללכת בעקבות שפת-המולדת למלים האלה, שפת רומה, ולשנותן מעט בתמונה עברית ולא יותר. ו) המלים הרומיות שסופן: tas (הנגניטיב tat-is) סופן באשכנזית tät, בצרפתית té, ובאנגלית ty ובעברית — בשמות החמרים:

[1]) הובלק, pp. 310—311

[2]) רנן, p. 302

„טה" ובשמות המפשטים: „יות", למשל: universität—אוניברסיטה; humanitas, humanity, humanité, Humanität—הומניות. גם את השמות שסופם ismus יכלנו להעתיק ע"י „יות" למשל „אופטימיות, דרביניות". ז) גם את הפעלים השאולים משפות זרות יש לקבל ע"פ חקי שפת עבר וגם בזאת עלינו לצאת בעקבות בעלי התלמוד וסופרינו בימי הבינים. מוצא השם „פרנסה" יוני הוא כידוע מן τυρνός טרף, מחיה (עין „משפטי לשון המשנה" לרא"ה ויס). והנה בהתקבל המלה היונית הזאת בשפת בעלי התלמוד נשמטו בה הקונסוננטים ויבנה הפעל „פרנס" וממנו אחרי כן השם „פרנסה". ככה נבנה מהפעל היוני: τηγανόζω הפעל העברי „טגן" וממנו השם „טגון", ע"י השמטת האותיות ζω, הנמצאות בפעלים רבים בתור סופיכם ומבלי כל תשומת לב אל הקונסוננטים; וכן גם „התאכסן" מן ξένος אורח, „התפלסף" philisophieren מהמלה היונית „פילוסופיה". בימים האחרונים נפגוש בפעלים מעין „רַקְלֵם" reclamieren, הִפְנֵט — hypnotisiren, הצטרפת, התאשכנז, ולכן נוכל לכתוב גם „צִוְלֵז" (to civilize באנגלית) civilisieren, „פְּרֻגְרֵס" (בתמונת ירחקחק עין מלונים, חמרמרו, כחרחור, יפיפית) progressieren — ויהי העבר: פרגרסתי, פרגרסו (כמו „חמרמרו מעי" ממש) והעתיד „אפרגרס, תפרגרס" וכו'. כי מוזרות תהינה תמונות כמו אלה להקוראים — זאת נדע גם אנו; אולם הן תמונות נכונות הן ויש גם מצויות דוגמתן, ומדוע נרחיקן? הן השפה העברית התפתחה לאט לאט: משם בן שתי אותיות (bilitteral) התהוה שם בן שלש (trilitteral), בן ארבע וחמש ועוד, ומי יודע עד כמה רבו פעלים בני חמש, לו היתה שפתנו מדברת וחיה?! עלינו, החפצים באמת בתחית שפתנו בדרך הטבע, לשום לב אל הדבר הזה הרבה מאד...

יתכן, כי יש שגיאות לא מעט בכל אשר הצענו עד כה, ולכן נבקש מחכמינו וסופרינו להעיר אותנו עליהן למען יתבררו הדברים, כי כבר הגיעה העת שספרותנו תהי לספרות אירופית במלא המובן ובלי קבלת מלים אירופיות מנוע הדבר, וגם אין כל יסוד לבלי לקבלן. אם השפות האירופיות מצטרכות לשפות יון ורומה, שפתנו העניה על אחת כמה וכמה, ומה גם כי לא תתנזק במלותיהן כליל. אולם אף כי הוכחנו בברור, ששפתנו לא „תשבת מטהרה", אם גם נאסוף אליה מלים במספר רב, בכל זאת אין לכחד, כי שפות שם אוהבות את הטהר המחלט וגירות יוניות ורומיות קשות להן בספחת; ולכן כפי היכלת טוב לתרגם עברית את המלים המורות על איזה חמר וגם את הטרמינים אם רק יתרגמו במלה אחת, למשל: Photographie — צלמונית, Concurrenz—התחרות, Existenz—חויה, מצב. „לדעתי—

יאמר החכם והסופר ד"ר מזיה [1] — יש הפרש גדול בין אמיגרציה או אֶקונומיה ובין תלגרף וכיו"ב. שמות המקרה כאמיגרציה ואקונומיה אמנם נוכל לפעמים לתרגם, למשל: אמיגרציה ביציאה (יציאת מצרים) ואקונומיה משק (ובן משק ביתי) או חסכון במובן „שפארזאמקייט" (מנחות פ"ו), אך לעולם לא נוכל לתרגם את שמות העצם המלאכותים החדשים ובפרט שמות כלי חרושת, כמו תלגרף, תלפון, אודיפון, מיקרוסקופ וכיו"ב מכלי השחית הכונה הנכונה והביא בלבול וערבוב הדעת. ובכן סוף סוף תשארנה הרבה מלים, אשר אין כל אפשרות לתרגמן עברית ואותן צריך לשאול משפות זרות, אבל רק בתמונה עברית, כי „חקה אחת לגר ולאזרח" הוא כלל גדול בעניני השפה".

ה) מִלִּים מְחֻדָּשׁוֹת.

בבואנו לדבר על מלים מחדשות או חדשות ביחוד, הגנו אנוסים לשוב עוד הפעם אל דעות מר יעבץ אשר העסיקונו בדברנו על מלים מצויות מהמקרא. באשר אין חפצנו להאריך הרבה, נביא בקצור את דברי יעבץ ואת השגתנו אנו, מבלי „התפשט והרחיב הדבור". מר יעבץ מיעץ להזהר ביותר בבואנו לחדש מלים, יען כי על ידי החדושים תהי השפה לאי-טבעית ואם כן תתנזק הרכה „Wenn wir die Lebendigkeit unserer Sprache erhalten und vermehren wollen müssen wir Auffindung — [2] יאמר ביתר ברור במאמרו האשכנזי als die Hauptaufgabe unserer Sprachforscher, Erfindung aber bloss als geduldeten Nothbehelf ansehen. (אם נחפוץ להשאיר ולהרבות את חיוניות שפתנו, עלינו לחשוב את ההחשפה להתעודה הראשית של חכמי לשוננו ואת ההמצאה רק לעזר הכרחי ונסבל). כי זהירות יתרה נחוצה למהדשים בזאת אמנם אין לפון. כל חיודע, איך קלקלו „מלות החכמה" („Mots Savants") את רוח שפת צרפת (הובלק, pp. 323—324) הוא יודה, כי הקלקלה הזאת היא עוד יותר אפשרית בשפת עבר, אולם מר יעבץ איננו שם לב, כי בהחשפת המלים אפשר לא רק קלקול טעם השפה, כי אם גם בלבול המובנים והסתבכות המושגים, כאשר הראינו בפרטיות במאמרנו הנז' ב„הצפירה". שפת צרפת נשארה שפת צרפת צחה, נעימה ויפה, אף כי יכתבו בה: débit, liguer, dette, lier יחד עם ובלי מלים מלאכותיות וארוכות שלא לפי רוח צרפת מעין: inbressionnabilité קשה כעת לכל סופר צרפתי לבטא את הניונותיו. אך אם במלה „נחוך" נתרגם

[1]) במאמרו הנכבד „חכמים הזהרו בדבריכם" (האור לבן־יהודה, תרי"ג, Nr. 29).

[2]) Selbst-Emancipation VI, Nr. 2

גם Gelächter גם Lächerlichkeit או במלה „רואותים" את השם Brillen או במלה „שאת" את המושג ernst, אז מסופקנו מאד, אם תתקדם שפתנו הרבה. בספרותנו היותר חדשה, בספורים ובמאמרים שיצאו בשנים האחרונות, נוכל להכיר, למי יתנו הסופרים המלאים חיים את היתרון: המלים „שעון", „עתון", „משקפים", „רציף", „עלון", ועוד רבות מאלה שחדשו מר בן-יהודה ודומיו, משמשות לכל סופרינו הצעירים מבלי כל רתיקים באשכנזית, בשעה שבמלה „רואותים" וכל הדומות לה אין משתמש ואין מסתיע, ואם תשמשנה לפעמים מלים נחשפות, אז אינן באות בלי רתיקים—מופת חותך, כי הקוראים לא יקבלון ולא יבינון. אך יש עוד טעם אחד למר יעבץ: „הן אמנם, כי תעודת כל לשון הוא לקרא שם גם לכל דבר מתחדש ברבות הזמנים, אבל עקרה ראשה ורבה המה הצרכים והמכטאים הקבועים ועומדים בידי הטבע מני עד, המשתפים לכל הזמנים ולכל הדורות", „כי בטבע עקר העיון לא נעלו במאומה חכמי דורנו על חכמי הדורות הראשונים, בדקדוקי עיוניהם לכל צלליהם ואורותיהם ואין אלה נבדלים מאלה, כי אם בשטותיהם, לאמר: בסדור צרופי הלקי העיון, ואם השתות קימים לא יבצר מיד הסופר המחיר לסדר אותם בסדור הראוי לו ולהביע בם את כל רוחו בטוב וכישר בעיניו" [1]).

אולם אם יש יסוד לדברים האלה, אז רק אם נדבר על ספרי מחקר ופילוסופיה, ובזאת יצדק החכם והסופר המצוין מר „אחד-העם", אשר הראה [2]) כי המחשבה תרומם את הלשון, כי הניונות הרמב"ם בראו את הסגנון המדעי בעברית וגם החסידים בראו להם טרמינולוגיה שלמה ומספקת לצרכיהם, מבלי הצטרך למרחיבים. כל זה נכון אף כי רק מצד אחד, כאשר נראה עוד מעט: אך מה נעשה בהצטרך לנו לדבר עברית או לכתב ספור, שבו יבואו דברים פשוטים וגסים מעין Weste או Gestell? הן אין כל אפשרות לדמות, כי המספרים יהיו גם חוקרי הלשון ויוסיפו מלונים קטנים בסוף ספוריהם כאשר עשה אבן-תבון, — והתאמצות ספרותנו במאה האחרונה לקבל פנים אירופים ולרכוש את חלק הספורים רב הערך באירופה, אשר לא נמצא בה כליל עד העת ההיא, ההתאמצות הזאת היא גם תשובה מספקת על השאלה: „מדוע התעוררה שאלת מעין אם ובמה אפשר להחיות את שפתנו — רק עתה ולא לפנים?". ועל כל אלה יש עוד לשום לב אל ההבדל הגדול שבין קביעות טרמינולוגיה מדעית ובין יצירת מלות הדבר: להראשונה די גם במלים מצויות שקבלו הוראה חדשה מפשטה יותר (למשל „עצם בפלוסופיה, „בחינה" בספרי החסידים), אבל למען

[1]) „המליץ" גליון 139 לשנת תרנ"ג.

[2]) במאמרו „לשאלת הלשון והספרות" (לוח „אחיאסף", תרנ"ד, צד 30—17).

תרגם את המלה Weste נחוצה באמת מלה מיוחדת. הן מר יעבץ יודע כמה הערות הוא מצטרך להעיר וכמה מלים הוא צריך להמציא או לחשוף ולסבך את כונתן, עד אשר יעלה בידו לכתב ספור קטן „ממראות הארץ" ומה נעשה, למשל, בחפצנו לקרא שמות לכל חיה ועוף, שיש להם בכל שפות העמים שמות מיוחדים ע"פ טבעם ותכונותיהם, אך לא נמצאו בארץ ישראל או בכלל בימי קדם, ולכן אין להם שמות במקרא ובתלמוד? הנה מר יעבץ אומר, כי כל תשוקה ומצוקה טבעית, כל פעלה ותשמיש יסודי צריכים להמצא בכנוייהם גם בספרות העתיקה, וככל זאת באשר הראינו, הן לא מצא תרגום נכון לתרגם בו את המלה „kitzeln", אף כי בה נביע פעלה טבעית. והאמנם אפשר לשמש להוראת ernst במלה „שאת"? התקדמות שכל האדם, המתפתח בלי הרף, בראה מושגים דקים מן הדקים במספר רב, אשר הקדמונים גם לא חשו את הבדלם ונחיצותם, ואיך נתרגם מלים כאלה אם לא ע"י מלים חדשות? הן כידוע לא הבדילו הקדמונים היטב גם בין הצבעים השונים ומה גם בין המושגים היותר דקים והפחות מוחשים, היותר מושכלים והפחות חמרים!... מושגים כמו אלה יהיו לאבני נגף לסופרינו עוד זמן רב, כי גם מושגי התארים חמצוים לא ישמשו לנו בהפשטה והאצלה כראוי, כאשר ישמשו לבני אירופה: Bescheidene Forderung, billige Witze, brennende Frage הגם עוד ניבים בלתי-מתורגמים בשפתנו עד היום, אחרי אשר הסכנו בשפת החוזים, כאשר הארכנו בהביאנו את דברי רגן. האם לא יודה מר יעבץ כי אין לנו עוד מלים להוראת Etagére או Weste וכי להוראת Kinn יש לנו רק מלה יונית „סנטר"? האם אין כל הדברים האלה מוכיחים למדי, כי בלי מלים מחדשות בסדר ובשטה אשר יסכימו עליהן ויקבעון החכמים והסופרים אין כל תקוה לשפתנו להתעודד ולהיות לשפה חיה?

אך יש מיעצים להחלין מן המצר ע"י תחבולה פשוטה: ע"י שמוש בשתי מלים לציון הוראה אחת וכך הן נוהגים בכל שפות אירופה ומה גם בשפת אשכנז. הן אמנם רבים מחליטים, כי „הקצור הוא יתרון גדול ללשוננו"; אך לעמת זאת יצא חד"ר מזיה במאמר מיוחד [1]) להוכיח, כי דוגמות „הרכבת שתי מלים להוראת מושג אחד שאיננו נכלל בכל אחת מהן כשהיא לעצמה" נמצאות למכביר במקרא, למשל: „משלח יד", „אבני גזית", „רב פעלים", „אות נפש", „הולך רכיל" וגם יש „מרכבים" רבים ע"י המלים „בן", „בעל", „איש", מלבד המרכבים הפשוטים, כלומר המשלבים למלה אחת כמו „גלעד", „בליעל", „צלמות", „עמנואל", „ידידיה". לפי דעתו כן הוא גם בטבע הלשון. המקבלת מלים מרכבות לפי התרחבותה והתקדמותה במרוצת הזמן, ולכן „לו היו גם מעט מזער המלות המרכבות הנמצאות בספרי הקדש, גם אז לא היתה לנו הצדקה להחליט, כי השפה העבריה

[1]) „חכמים הזהרו בדבריכם" (האור, תרנ"ג, גליונות כ"ח, כ"ט וכו').

לא תסבול הרכבת חשמות, והלא השפה הזאת חדלה מהיות מדברת בעצם ימי עלומיה, ועוד לא הספיקה לה העת להרבות במרכבים". ובכן יחליט, כי „הרכבת השמות חיא באמת תכונה טבעית מחשפה (צ"ל: של השפה) העבריה".

לא פה המקום להרבות דברים על „טבעיותה" של ההרכבה בשפתנו. אולם ראוי לשום לב, ראשונה, כי כל המלים המרכבות שבמקרא הן לכל היותר בנות שתי הברות (וביחוד המלה הנסמכת), מה שאין כן במלים מעין „באר מתות" (Fontaine); ושנית כפי שהורה הנסיון, נקל להשתמש במלים מרכבות רק בכתב, כמו בכלל לותר בכתבנו הברות ומלים, אבל לא בדבר, ולכן אם תפגשנה מלים מרכבות בדבר, אז יוקל מבטאן אם רק נשלבן יחדו בשלוב גמור. וכן אמנם הננו רואים כי באשכנזית, שפה שיש לה שלוב פשוט וטבעי, כלומר קשור מלים בלי כל אמצעי (למשל: Curort) או שלוב ע"י s או en-) Ge schichtsforscher, Romanenschreiber) רבות מאד המלים המשלבות והשפות שהשלוב איננו עולה בהן כל-כך יפה מתאמצות להמציא מלה אחת במקום שתי מלים משלבות או מרכבות. משפות צרפת ואנגליה אין להביא ראיה, יען כי לראשונה יש היתרון הגדול הנגינה על ההברה האחרונה (המלים הצרפתיות הן תמיד מלרע, כידוע) וזו, כלומר הנגינה, משלבת את המלים לו גם יהי הפסק ביניהן ע"י מלה זרה de; ובאנגלית משתלבות המלים ע"י קו משכב, למשל birth-day אך בעברית לא כן חדבר: הסמיכות, שהיא היא המרכיבה את שתי המלים להוראת מושג אחד, מבדלת בין המלים הרבה, והאות כי ה' הידיעה מתחברת אל המלה השניה, למשל „ספר התורה". ובכן באנו לידי גמור, כי שמות מחדשים בני מלה אחת נחוצים בשפתנו עד מאד, ובחדוש ממין זה נתעסק כעת. אך קודם כל נשים עין על הכללים השונים, אשר יעזרונו לבנות מלים ותמונות חדשות, אם נשים לב כדרוש אל התמונות, המצויות אמנם רק פעם ושתים במקרא ובתלמוד, אך אין זה תלוי באי-כונן, כי אם באשר שפתנו חדלה מהיות מדברת עוד בילדות עמנו או באשר הגיעו לנו מספרותנו הרחבה בימי הבית הראשון רק ספרים מעטים בכמות באותה מדה שהם רבים באיכות.

יש שמות העצם והתאר אשר יחברו אל שמות כמוהם והיו למלה אחת. כאמור, תהאחדנה מלים כאלה באשכנזית או ע"י שלוב פשוט או ע"י תוספת en, s באמצע. גם באנגלית נוהג השלוב הפשוט בין בשלוב שמות עצם בין בשלוב שמות תאר, ואף כי המלים גם לא תתאחדנה, בכל זאת חוראותיהן כמו נסמכות הן זו לזו. למשל: Money-market (שער הכסף), וכדומה. גם בעברית, כאשר הבאנו מדברי הד"ר מזיה, תמצאנה מלים מאחדות ושלובות במספר רב, למשל: הראל, אריאל, בליטה, קיקלון, חרומף (חרום-אף), איזהו, משהו (מה

שחזא) ואולי גם פתבג, עבטיט ועוד, ומה גם בשמות הפרטים: אבשלום, אביעזר, ירבעל ועוד, ובתארי-הפעל: איפה, איככה, לפיכך, לולא ועוד. גם סופרינו החדשים הסכינו לכתוב: „בלבו" Encyclopädie, חלירע — Cholera. עוד השתלבות ממין אחר יש בשפות שונות: ע"י ו, ביונית (χρυσολίθος), i ברומית (alienigenus). ובכן ראוי לסופרינו לשום לב אולי השמות הפרטים במקרא, המרכבים ע"י האות י' יוכיחו, כי גם בעברית יש השתלבות מלים ע"י אות [1]. השמות „עמיאל", „אבירם" מחזקים פחות או יותר את השערתנו, כי האות י' הנוספת בין שני שמות העצים (מלך-אל) המהוים את השם הפרטי (מלכיאל), היא לא כנוי מדבר בעדו. כי אם אות מאחדת: לכן התהוה השם הפרטי „אבירם" (ולא אָבִרם) ו„עמיאל" (כלומר „עם-אל", כי אם נפרש עמיאל „העם שלי הוא אל", אז הן לא יהיה כל מובן להשם הזה). לולא יראנו, כלומר לולא ידענו, כי הננו כותבים עברית לעברים, ש„נפשם היפה סולדת אפילו בפושרים מן הפושרים",—כמו שאמר משוררנו הגדול גורדון — כי אז הצענו הדש בשפת ישראל: את המלה Leuchtthurm לתרגם עברית: „מגדלור" (מגדל-אור), את השם: Velocipéde, Fahrrad „רגליקל" (רגל-קל או קל-הרגל, ממש כמו ברומית velox pes —) את העוף המכנה: ὀρνιθορύγχος לבנות בשם „חרטומוף" (חרטום עוף), כי זהו פרוש המלה היונית, ועל שם חרטומו יקרא העוף הזה באשכנזית בשם Schnabel-thier, ואת המלה Feuerstein „אבנש" (אבן אש, והא' גם הע' תוכלנה להשמט, למען קצר את המלה והקל על המבטא, למשל: חרומף — חרום-אף, משהו מה שהוא, מובטחני, מספקני, בקתא (שבת, ע"ז). בי-עקתא ובעל „המשביר" מוסיף: „והעי"ן דרכו להשמט"). זרות תהינה אמנם המלים האלה בעיני רבים, אבל יושם נא לב, כי נבונות הן מאד. השפה החיה תשנה כמעט בכל עדן ותקופה; דרשו נא מעל ספר „משפטי לשון המשנה" לזקן חכמינו ויום ותראו, כמה מלים התקצרו

[1]) ואלה דברי ריב"ל (בית יהודה, II, 49): „גם נהגו (חז"ל) לפעמים ע"ד ההמון בזמנם שקצרו המלות בדבורם ועשו מן שתים ושלש תיבות תיבה אחת, כגון: אימתי מן אי (וא), מתי (ואן), איזהו מן אי זה הוא... אפילו מן אף לו, לפיכך, מן לפי-כך וכיוצא בזה הרבה" ובמקום אחר יאמר: „ואל תתמה על היו"ד הנוספת בתיבת „אפילו" כי באמת הוא מדרך לשון עברית לפעמים להוסיף אות יו"ד בתיבה המרכבת משתי תיבות, והיו"ד הוא במקום המקף או סמן-הקשור (בינדע-צייכען) שבלשונות המערביות, כמו „גבריאל" מן „גבר-אל" (עין על זאת שרשי לבנון, בית האוצר ע' גבר, p. 41) אבימלך מן אב-מלך, עמינדב מן עם-נדב, רבתי עם מן רבת-עם (בית יהודה, II, 50, ועין גם „החוקר והמבקר" למר ורשבסקי, אודסה, תרכ"ד, II, המבקר, p. 29).

והתאחדו בימי חכמי המשנה [1], ומדוע זה לא נתאמץ אנחנו להוסיף על התמונות האלה, בחפצנו להוציא לפעל דבר אשר לא היה לעולמים: להחיות את שפתנו העתיקה אחרי עבור אלפים וחמש מאות שנה מעת חדלה מחיות מדברת ולשימנה למצער בפי הדור הצעיר, אשר יגדל בארצנו הלאמית וההיסטורית?!

כן נוכל להוסיף תמונות מחדשות בבנין שמות-התאר. תארי היחס יבנו בעברית רק ע"י תוספת י', בשעה ששפות יון, רומה ורוסיה עשירות מאד בתוספות תאריות. גם שפות אשכנז, צרפת ואנגליה עניות ביחס אל השפות הנזכרות בדבר זה; אך, כאמור, מונות הן את החסרון הזה ע"י הסמיכות המשלבת או ע"י סמן הגניטיב. גם בשפתנו תבא הסמיכות במקום תארי-היחס; אך מימי התקופה הספרדית החלו פלוסופינו וחוקרינו להשתמש יותר מדי בתוספת הי', וכן יעשו בימינו ללא צרך וביחוד כותבי ספרי מדע. למשל: הם הסכינו לכתב „הקטור המימי, יסוד הפחמי, חקים דתיים, כחות נפשיים", בשעה שיותר נכון לכתוב „קטור המים, יסוד הפחם, חקי הדת, כחות הנפש" [2]. על הרב נהגו לכתב כן הסופרים העברים „שמלאו כרסם בשפת רוסיה בלי משים ע"פ הרגלם לכתב כך בשפת ארצם. אך תוספת הי' בסוף שם העצם איננה עולה יפה גם בעת הצרך. למשל, אם נוסיף י' להשם „למוד", אז יתהוה תאר היחס: „למודי" מדבר בעדו בכנוי יחיד; ובמספר הרבים יהיה תאר היחס מן השם הזה „למודים" כמו: עבר, עברי, עברים, מספר הרבים לשם העצם בפני עצמו. למען הבדל ביניהם נאלץ לכתב: „למודי, למודיים"; אך האם יפות ונכונות הן תמונות כאלה?...

אך ננסה נא לחפש עוד תוספות תאריות במקרא וביתר אוצרות ספרותנו הרחבה. נראה נא איך התהוו תארי היחס מהמלים: „על, אחר, קין, קדם" במקרא או „קיץ סתו" במשנה, או מהשמות: „גוף רוח, חנות, חיים, שלה, תורה"? או מן „חלכה, טלאכה, חידה". גם אם לא נרבה לחקור נמצא, כי על הראשונות נוספו האותיות „ון": עליון (על, עלי), אחרון, קצון, קדמון, ובתלמוד: „קִיצוֹנִי" (בצלים הקיצונים, שביעית ה'), „סָתָוֹנִי" (שבועות, ט', 3): על השניים תוספת דני" (כן מנקד גם רנן, 165) רוּחָנִי, גוּפָנִי, חָנוּנִי [4], חיוני, שלני, תורני ותוספת כזאת נמצאה בתלמוד במספר רב: קולני (כתובות, ע"ב: „קולנית",

---

[1] למשל „אפילו—אף לו" בתוספת יו"ד, עין ההערה הקודמת, וכן: „דלוכן" (ירושלמי, שבת, פ"ז) — דאם לא כן.

[2] כנסת ישראל, תרמ"ח, II, 123—121 pp.

[3] ולא „סָתָוֹנִי", כמו שכתבנו ב„הצפירה", תרנ"ג, Nr. 148, טרם ראותנו את התאר „קיצוני".

[4] ולא „רוּחָנִי, גוּפָנִי, חָנוּנִי", כקריאה הנהוגה, כי כן מנקד ע"פ המשקל „רוחני" ב„מחברות עמנואל" (הוצאת ר"מ וולף) עמוד 85.

כלומר צועקת בקול גדול), „עִירָנִי" (ב"ר, נ׳: „אחד בן מדינה ואחד עירני", כלומר Provinciale), „קִרְתָנִי" (ה„קרתני" שקבל תבואה מן הירושלמי", דמאי ו׳, מן קרת Städter, ביחס אל ירושלמי תושב עיר הבירה), „לוּלְיָנִי" („תספרת לוליונות", נדרים נ״א.— תספרת כעין מדרגות ולולים, כמו שיבאר „ראשו של [שער] זה בצד עקרו של זה"), וכן גם: כרסנית, חטמנית, סקרנית ועוד; ובכלל התוספת הזאת טבעית היא, כי גם ברומית יש תוספת תארית כזאת: anus, למשל: Julianus, meridianus ומזאת התוספת הצרפתית: ien, ienne, גם יש בעברית אלכסנדרוני, טברני וכאלה. על השמות „הלכה, מלאכה, חידה" נוספו האותיות „ותי": „הלכותי, מלאכותי, חדותי" וכן בתלמוד „שמותי" (שבת ק״ל:) מתלמידי שמאי (האותיות „אי" אינן מן השרש, השוה: „זכאי-זכות"). ובכן יש לנו עוד שלש תוספות תאריות, אשר כמעט אין איש משמש בהן. ומדוע באמת נירא אנחנו מהוסיף אותיות כאלה על יתר השמות? אם משם העצם „עיר" התהוה שם התאר „עירוני" מדוע לא נהוה גם משם העצם „שיר", שם תאר „שירוני" poëtisch? כן נוכל לבנות שמות תאר מן „צחוק", „תבל", צחקני — lächerlich, תבלני — weltlich (תבלן Weltmann, Weltling) ומן שם — שמני semitisch. בנוגע לתוספת „ותי" הנה יכלנו לחברה כמעט לכל שם עצם: למודותי, היסטורותי, וגם נוכל להוסיף לשם עצם אחד גם אות י׳ גם אותיות „ותי" ואחרות, ולסמן כל תוספת בהוראה מיוחדת, כמו שיש הבדל בשפת אשכנז, למשל בין: Menschen (de l'home) ובין menschlich (humaine) אף כי שני התארים גם יחד התהוו משם העצם Mensch, או כמו שיש הבדל בין malade (krank, חולה) ובין maladif (kränklich, ידוע חולי בצרפתית), כי עוד גם זאת: ע״י תוספת האותיות „ותי" יכלנו לבנות שמות פועלים המכנים על שם מלאכתם למשל את השם: Historiker יכלנו לתרגם עברית: „היסטורותי" ולמען תת להמלה הזאת תמונת שם עצם, נוסיף עוד גם את אות השטף נ׳, שתוכל להתוסף רק למען יפות את צלצול השיר, בלי כל צרך אחר (כמו יאחזון, ישאונך); ובכן:

הִיסְטוֹרוּתִין Historiker	עִבְרִיוּתִין Hebraist
הִיסְטוֹרוּתִינִים „	עִבְרִיוּתִינִים Habraisten
רוֹמָנוּתִין Romancier	מְכוֹנוּתִין Mechaniker
רוֹמָנוּתִינִים Romanciers	מְכוֹנוּתִינִים „

ידענו גם ידענו, קוראים נכבדים, כי טרם תסכינו אל תמונות כאלה, תהינה מוזרות בעיניכם מאד, גם לבטא אותן אולי יקשה הרבה; אולם התבוננו והכירו נא, כי הרחבת השפה בהתרבות הברות מליה היא הצעד הראשון לתחיתה האמתית, ובתמונות כמו אלה נוכל להעשיר את שפתנו העניה הרבה מאד...

אחרי הציענו את הכללים, נתעסק בעת בהרחבת השפה ע"י מלים חדשות בנויות משרשי שפת עבר הנמצאים במקרא ע"פ משקלי המלים חמצויות. כי יש לנו צדקה לבנות מלים חדשות בזאת קשה לפון לאיש בלתי מתעקש. המלה „נַקְבָה" (tunell), אשר נמצאה בכתבת עברית מימי חזקיחו, לפי ההשערה [1], מטפחת על פני כל אלה, המחליטים, כי המלים המצויות במקרא הן הן כל המלים העבריות במלואן. „בכלל נראה בעליל — יאמר רנן — כי כל משפט חרוץ על רחבות (étendue) שפת עבר, יוכל להיות רק מתיחס, יען כי חלק גדול מעשירות השפה ההיא אבד לנו. עליה (על העשירות) נוכל לשפוט מהמספר הגדול של (מלים המצויות במקרא פעם אחת) ἅπαξ εἰρημένα וגם מהמספר העצום של השרשים הכי נחוצים (essentielles), חמצוים בארמית וערבית והחסרים בעברית" [2]. למען השלים את החסר כבר הצענו לשאול מערבית וארמית סכום מסוים של מלים נחוצות; אבל נכבדה מאד לתכלית חרחבת הלשון היא גם הרחבת השרשים המצוים לצרך בנין שמות או גם פעלים בלתי מצוים, מאשר בימי קדם לא היה בהם צרך או מאשר מושגי השפה לא התרחבו ולא התדקקו אז עוד כיום הזה.

עלינו להזכיר את קוראינו עוד הפעם את אשר כתבנו בראשית הפרק הזה: כי מספר אחד לכל השרשים העקרים שבכל השפות השונות ממשפחות שפות שם והודו-אירופה. ואמנם שם הבאנו את דעת מכם מילר ויתר החכמים, כי מספר השרשים ההם הוא בשפות הודו-אירופה מחמש מאות עד שש מאות, ורנן מביא [3], כי גם מספר השרשים העברים יניע לחמש מאות. ובנוגע להסתעפות השרשים הנה היא בשפות שם כמעט יותר רחבה מאשר בשפות האריות. נקח נא, למשל, את השרש צום (מן טוה, טות, דניאל, ב', ל"ה) המורה על הצטמקות והתכוצות; והנה הפילולוגיה תורנו, כי ממנו יסתעפו אלה השרשים: צמם (צמם „שאזניו דומות לספוג" (בכורות, מ"ד), כלומר מכוצות ומצמקות בספוג) [צמצם], צנק (צינוק ומהפכת, ירמיהו, כ"ט, כ"ו), צנם (שבלים צנומות, בראשית, מ"א, כ"ג), צנן (צנים פחים, משלי כ"ה, י"ג), צנה, צונן קור המצמק הבשר (הרבה בתלמוד), זנק, דנג (דונג), צמת (צומת הגידין, חולין, ע"ו), צמד, קמט, קמל, קמש (קימוש וחוח), קפא, קפה, קפח (אקפח את בני), קפד, צפד, קפז (קפוז), כוץ, קבץ, גמד (גמד, וכן חולין, מ"ג: „גמדא ליה ופשטא ליה") כפן (כפן המכוץ והמצמק את בשר האדם), גבן (גבינה), גבל ועוד. או, למשל, השרש פוץ, המביע יציאה והצצה: פוץ, נפוץ, פצץ (פצפץ),

[1] עין „מורה דרך" להחי' א"מ לונץ, ירושלים, תרנ"א, p. 138

[2] Renan בספרו הנז' p. 140

[3] שם, שם.

פצה, פצע, בצע, בקע, פצח, פקח, בצל, בקר, בצר, פצר, פצל, בוא (אשר בזאו נהרים ארצו), בזע (בקע עצים בארמית), בתר, בתל, בדל, ועמהם משתרגים עוד הפעלים האלה (משרש „פר"): פרש, פרס, פרד, פרח, פרע, פרט, פרם, פרך, פרק, פרץ, ברת (ברותים), ברש (ברושים), ברר, ברה, ברא [1]), ברד [2]). או למשל, הריב"ל מוכיח, כי משרש אחד הסתעפו הפעלים הרבים: סיג, זקק, זגג, זכך, נתך, נסך, סוך, יסוך, מזג, מסך [3]). עד כמה הסתעפו השרשים בתלמוד הן ידוע לכל. כבר העירונו למעלה, כי בזמן הקדמון היו גם בעברית מלים בנות אות אחת (כ-ה פ-ה) ואחרי כן התרחבו השרשים ותהינה המלים לבנות שתים (כן, כך, ככ-ה), לבנות שלש (כון, דב-ר מן דב-ב) וגם לבנות ארבע (שעשע, הכפלה מן שעה, שרביט, הרחבה מן שבט, כרכל מן כבל ע"י תוספת ל', מ', נ' ר') וחמש אותיות (יפיפה, רחקחק, פקחקח, סגלגל מן עגל). ובכן יש כר נרחב למרחיבי שפתנו להעשירנה מתוכה ומגבה, והתחלפות האותיות גם המשקלים הרבים יוכלו לחיות להם לעזר לא מעט. לדאבוננו לא שם עוד איש לב לזאת ולכן נחשוב לנכון לתת בזה תבניות אחדות לדוגמה, כיצד לבנות מלים חדשות מהשרשים הנמצאים כבר בספרותנו העתיקה על פי חקי הפילולוגיה העברית.

1) מהפעלים, צלח, קלח („מקלחין מים" בתלמוד), נבנו מלים שונות המורות על כלי בשול וטסים: צלחת, קלחת, צלוחית; ומה ימנענו אם כן לבנות מהפעל „צלח" את השם „צליח" (על משקל „צריח, בריח" ועין „פרי הארץ" למר יעבץ, II, 46—75) שיורה על השם החסר: Teller ?

2) גם במקרא יש פעלים בנוים משמות בזמן מאוחר, למשל, המטר, המטיר, מן מטר; אך עוד יותר ימצאו פעלים יקרים כמו אלה בתלמוד, למשל „הגפנים משיגריעו" (שביעית, ד' י') מן גרעין, מגרנר בראש הזית (מנחות, ח', ז') מן גרגיר, וכן מן גפרית גפר (ירושלמי שבת, פ"א), זפת זפת (כלים, ג' ז'), גורל הגריל (יומא, ל"ט), אצבע הצביעו, טיט דמטייט ליה (ב"ב, קס"ג.) ואחרי כל אלה מה נפלא הדבר, כי לא נמצא אף חכם אחד, אשר יבנה מהשם „מטיל ברזל" (איוב, מ', י"ח), שפרושו „פס ברזל עשוי מקשה בידי הנפח" את הפעל „מַטֵּל" להוראת schmieden שכן הוא גם בערבית.

3) אבן-החן, הנקרא Aquanarin, Beryll יכנה בעברית „שהם" בלי תפונה בגלל מראהו הצהוב (עין מלוני המקרא); ומדוע זה לא

---

[1]) רנן (I ,23) מחליט, כי ההוראה הקדמונית של „ברא" הוא „גזר" primitivement tailler, ויש ראיות לדבריו מן „כי יער הוא ובראתו" (יהושע י"ז, י"ח), ועין „עלי הדם" הנז' pp. 109—112.

[2]) Renan I, pp. 96—97

[3]) שרשי לבנון בית האוצר, ע' צרף, p. 150.

בנינו עד היום משם העצם הזה שם תאר: „שָׁחֹם, שְׁחוּמָה" (או ע"פ התחלפות ה' בח' „שָׁחֹם, שְׁחוּמָה") לתאר: blond ?

4) כבר הזכרנו, כי ע"י אות השטח ר' מסתעפים השרשים העבריים הרבה: זרב, זרם, זרף (זרזיף) מן זוב, כסם כרסם, קטם קרטם „מסורבלין בשר כדוב" (מגלה, י"א.) מן סבל סרבל, „סרגול הסופר" (ב"ר, כ"ד) מן סגל (כי מסגל ומכון אחד הם, ולכן סרגל-סגל = כון סדר השורות liniren), כרבל מן כבל, ומזה: כרבלת התרנגל; ובכן הן נוכל לבנות מהפעל כבש (מכבש הדפוס) שם חדש „כַּרְבֶּשֶׁת" Plätteisen!

5) כן גם דין אות השטח ל': זלף, מן זעף, שלאנן מן שאנן, אָלַן מן אָן; ולא רק באמצע תוסף אות ל', כי אם גם בסוף המלה, למשל: בתל (בתולה) מן בת, קרסל מן קרס, וביחוד בארמית: ערסול (תרגום „כטלונה במקשה" — כערסלא) מן ערש-ערסה, כי כן פרש בעל „המשביר": היא מטה מחוברת בחבלים פרושה מאילן לאילן באויר, אשר תחתה יושבים יומם לצל ועליה ילינו שומרי הגנות בלילה מפחד חיות רעות". ממש באופן כזה התרחבה גם המלה ערב בעברית לפעל ערבל (תרגום „נבוכים הם" מעורבלין אינון); ומדוע לא נבנה מזה את השמות: „עַרְבֻּלוּת" — Zerstreutheit, „מְעֻרְבָּל"—zerstreut (פזור הרעיונות) ועוד ?

6) הפעלים: קמט וצמק, הם, כאמור, משרש אחד והוראתם התכוין. יודעים אנחנו, כי בעברית תגרום לעתים התחלפות אות אחת שנוי גמור במובן המלה. ולפעמים יהי על ידי התחלפות אות המובן ממש מהפך, למשל: צחור-שחור, קרם—הלביש עור, צרם—הפשיט עור, סתם-סגר, שתם-פתח („עד שישתום ויסתום" ע"ז, כ"ט), או שכל וסכל — ולכן הן נוכל לברא את הפעל: „צמט", אשר יורה להפך מן קמט — על התרחבות והתפשטות ובכן גם על גדול הצמחים האטי ובלתי הנפסק keimen, vegetiren!

7) השרש „עקץ" (עקץ, עקיצה) יורה על נגיעה באצבע (או גם בלשון, כי „עקיצה" תתורגם גם: Pointe). ומדוע לא נבנה ממנו פעל מקטן: קצקץ (כמו פצפץ, כי האותיות הקלות במבטא תשמטנה בהקטנת הפעלים, למשל: לעג-לגלג, אטם-טמטם, חפש-פשפש, עין הארץ II, 91—90, ולכן גם מן עקץ-קצקץ) להוראת: kitzeln. נעיר את החוקרים כי המלה העברית תהי נכונה גם בתור אונומטופויאה או חקיון קולות הטבע הנז', כי תשאר בה גם ההברה „קץ", שהיא רק היא מצויה גם בפעל האשכנזי kitz-eln, כי התוספת eln מורה כמו ההכפלה בשפתנו רק על הקטנה, למשל: kling-eln, klingen והיא סגלת השפה העבריה ביחוד (עין „הארץ" IV, 170—169). קוה נקוה, כי אחרי כל אלה לא יתנגדו להצעתנו גם בעלי הטעם היפה גם החוקרים.

8) ידוע, כי בעברית התהוו מלים הרבה ע"י תוספת א' בראשן: אזרע, אצבע, אשפה, אקדח, אגרוף, אצבע (מן צבע, טבע-טבעת,

באופן כזה יכלנו לבנות הרבה מלים חדשות, למשל: אַשְׁלָג (מן שלג) — Schlitten.

9) ידוע, כי האות ש' תוסף לפעלים בשמות שונים, ועל ידה יברא פעל חדש מצטין מן הראשון בדקות המושג ועמקו, למשל: להבת-שלהבת, קערה-שקעוריה, שמט-מטה [כי שמטו חבקר (ש"ב, ו', ו') מטו או נטו הצדה], עבד-שעבד, חרר-שחרר (השוה: „חרות", בן חורים"), כלל-שכלל, שדה-דאה (כי „שדים" הם רוחות מעופפים, עין „המשביר" ע' שד ו'), שחלף (נדה, כ"ו)-חלף, שחום-חום (תרגום „חום") וכן הביא החכם ר"ל אייזלר [1]) דוגמות רבות ממין זה: שכן-כון (ומזה „משכון" בטחון, כי החוב יושב אל נכון), שחל-חול (כי יאחזו חיל ורעדה את כל רואיו), שגל-גלוי ערוה, שערוריה-ערה, שחד-חד (השוה באשכנזית: Beschtechung) ועוד רבים, אשר נפרט במאמר מיוחד; ולכן הן יש לנו צדקה גמורה לברא במשקל הזה, הידוע להמדקדקים בשם „שפעל", את הפעל „שמהר" לתרגום beschleunigen, מהפעל המצוי „מהר"! [2]).

10) כן ממש גם דין האות ס', כדברי החכם המצוין ר"מ שולבוים: „וכגולה זו יש גם לאות ס' כמו במלת סדר שנגזרה מן דר דרא (רייהע) ו„סמך" מן „מך" (מוך שקיך וגני) ו„מעך" וכאלה עוד" [3]). ואמנם המלים הבנויות בתלמוד על דרך זאת מרבות מאד, למשל: מרט-מרטוט (ירושלמי, תענית, א', כמו שרט. שרטוט, עין באריכות „המשביר" ע' מרטוטא), ומזה „סמרטוט" (בתוספת ס', עין גם „מערכי לשון עבר" להח' שטיינברג, p. 76), סרק מן רק (אילני סרק, אילנים רקים מפרות), סגלגל מן עגל (הכפלה כהשמטת ע' הנהוגה הרבה, למשל „התיקם כצאן לטבח" (ירמיהו, י"ב, ג') במקום העתיקם, בקתא — בי עקתא, וכאלה כמו שהזכרנו זה פעמים אחדות) ודומיהן. ובכן מדוע לא נבנה לנו את הפעל „סַרְהֵב" nachgeben, nachsehen, ואת השם: „סַרְהָבֶת" Nachsicht, מהפעל „רהב" ומהשם „רהב". הננו מעירים את החוקרים, כי הפעל סרהב קרוב יהיה גם לפעל סרב בתלמוד ולשם סרב במקרא, אך יצטין מן הראשון בדקות המושג ובעמקו.

אל כל הכללים והדוגמות האלה יואילו נא חכמינו להתבונן, ואם אולי איזה דוגמות לא עלו יפה, ישימו נא לב, כי היסודות נשענים על ראיות והוכחות חזקות ועל כללי הפילולוגיה העברית וחקיה, ואם

[1]) „כוכבי יצחק", חוברת כ"ה, צד ו'.

[2]) על תרגום הפעל הנחוץ beschleunigen התחבטו סופרי ארץ-ישראל וחכמיה הרבה (עין האור, תרנ"ג, Nr. 30, במאמר הד"ר מזיה הנז').

[3]) אוצר המלים הכללי, לבוב תר"ם, הקדמת המחבר, II, הערה ג'.

יצלח בידם למצא דוגמות יותר יפות להכללים האלה, נכיר להם תודה, כמונו ככל חובבי שפתנו. הננו מבקשים רק מתינות וישוב הדעת.

כעת נשים עין על בנין המלים הבודדות, שחדשו על פי משקלי שפתנו. הדבר הזה לא חדש הוא כלל. לחדש מלים דרש עוד יצחק אֶרטר בשנת תרי"א או עוד קודם מעט [1]). המלים עגלון — Fuhrmann, משאָף (שטיינברג) — Pumpe, ספרות — Literatur וכאלה, נבראי עוד טרם קם מר בן-יהודה; הספרן הנעלה מר ש"י אברמוביץ ברא שמות חיות ועופות במספר רב עוד בשנות תר"ך בטפלו ב„תולדות הטבע" ואז התנגדו כמעט כל החכמים לחדושיו (עין הקדמה ל„תולדות הטבע" חלק שני באריכות, גם פה למטה בפרק החמישי). מיום שקם בן-יהודה לחדש מלים [2]) נבראו על ידי עוזריו וההולכים בעקבותיו מלים במספר רב, עד כי לפעמים גדשו את הסאה ונתנו מקום לזאתאונן כי סגנונם הוא „טלוא ישן על גבי חדש", והתלונות האלה צדקו אמנם לפעמים. ובכל זאת רב חדושי השמות בני מלה אחת יפים ונכונים ומהטובים והמקבלים שבהם נזכיר רק את השמות החדשים: עתון — Zeitung, מלון — Wörterbuch, שעון — Uhr, משקפים — Brillen, דַּשְׁן — Schornsteinfeger, בלילה — Brei, מדרכה — Trottoir, מוסדה — Stiftung, Institut, קדמה — Progress, מנאָם — Rede, רכבת — coupé, Wagon, נלהם — begeistert, נצרות — Christenthum, מושק (כמו מוכס) — Verwalter, תערוכה — Ausstellung, ברד — Pulver, ברודה — Kannone, צמדה — Duët, דרבן — anspornen, כסיה — Handschuh, טרה — frisch [3]), סליל — Schraube, התקדם — progressiren, מצבע — Fingerhut, חפה — Ueberzug, מזרוע — Aermel, מקדחת — Pistole ועוד ועוד. — יתכן, כי נשמטו מזכרוננו מלים נכונות ויפות, ולכן נבקש מאת הקוראים בי יעירונו עליהן ונכיר להם תודה רבה.

זה שנים אחדות הננו מדברים עברית תמיד במסבת הקרובים אלינו והשומעים את שפתנו הלאמית, וכמובן אלצנו כפעם בפעם לחדש מלים בודדות. מרבות מהן חזרנו בימים האחרונים, רבות נדחו בפני אחרות טובות ונכונות מהן, והרבה מרשלות עוד בידינו; אולם את הקבועות והמיסדות לדעתנו נתכבד לתת פה לפני חכמינו וסופרינו:

---

[1]) עין מאמרנו ב„המליץ", תרנ"ג, Nr. 41; ב„הערות ומלואים" נביא את דברי כל הסופרים האלה כסדרם.

[2]) כמדמנו בפעם הראשונה במאמרו „שתי מלים חדשות" ב„מגיד משנה" לדוד גורדון, שנה שניה, גליון א'.

[3]) בשעה שאין מקום להמלה „רענן". מר בן-יהודה כותב „טרי" שלא בצדק, כי טרה-טריה הן כמו הומה, הומיה.

vergöttern (אליל) אַלֵּל	Anecdote (מן בדה, בדח) בַּדְחָה
Luxus, Ueppigkeit [1]) בַּזְבָּזָה	Märchen (במשקל הזיה) בְּדָיָה
Monatsschrift [2]) יַרְחוֹן	Stecknadel פְּרִיפָה
nachäffen (קוף) קוֹפֵף	Hebel [6]) מָנוֹף
Frauenunterrock [3]) חֶלְצָה	Gestell, Etagére מִכְפָּל
Lücke (מקום פנוי והלק) פִּנָּיוֹן	Schenktisch מְזוּנָה
Armelleib- (כמו עששית) לְבָתִית	Bild- (במשקל „תלמיד") תַּפְסִיל hauer
Dintenfass [4]) מִדְיָה	Nachnahme זְקִיפָה
Fontaine [5]) מַזְרָקָה	Bleifeder [7]) עִפָּרוֹן
Moschee מִסְגֶּדֶת	Gruppe צְבוּרָה

אלה הם המקורות הנאמנים להרחבת השפה, אשר אם נשים להם לב, תתרחב ותתעשר שפתנו הרבה הרבה מאד, עד כי לאט לאט, תחדל מהיות נופלת מכל שפה אירופית אחרת. עוד הרבה כללים נשארו, אשר חשפו הכמים אחרים, למשל כללי שם הקבוץ וכללי ההקטנה. בכללי ההקטנה חשפנו גם אנו הרבה חדשות, אשר לא שמו להן את לבם החכמים הנזכרים, וכן המצאנו כללי הגדלה אחדים, אשר גם

---

[1]) כמו קלקלה, ולא „בזבוז", כאשר יכתב מר יעבץ, כי תמונת „בזבזה" עברית ויפה יותר, וכן כתבנו „פטפטה" — Plauderei.

[2]) כמו: עתון, מלון, וכבר זכינו, כי תתקבל המלה „ירחון" מאת כל סופרינו במשך זמן קצר.

[3]) מן „חלץ" חלצים, כי עליהן יושם מלבוש הנשים הזה ואולי משרש זה גם מחלצה והחכם נפתלי קלר (בכורים, II, 187), בהביאו את המלה „בית חליצה", המורה בתלמוד על מקום השדים באשה, מוסיף: אולי משום שחולצות מלבושיהן במקום הזה.

[4]) לא „מדיו", כהצעת מר ספיר (הארץ, IV, 171), למען נוכל להוסיף את הכנוים.

[5]) באשכנזית גם Springbrunnen, באנגלית spring.

[6]) מן „נוף" הניף heben, ואף כי רב השמות על משקל מצול פסיבים הם, בכל זאת יש גם אקטיבים הרבה, למשל: משוט —משיט את האניה ובמשנה (כלים י"ז) מגוב „שם כלי שמגבבים בו תבואה" (אוצה"ש הכללי לר"י זיבנבירגר, מ"ג) וכן, „מכוש" (ולא „מפוש", כמו שקוראים אכרנו בא"י), כלי שמנקשים בו, ובכן הם כלם אקטיבים.

[7]) מן „עופרת" עפר (אבר בכשדית), ומזאת עפרון, כמו „אגרון" מן אגרת—אגר, בהשמטת הת'.

ערכם רב מאד. הכללים החדשים האלה אוצר נחמד הם להשפה העברית, אך יען כי נחוץ עוד לברם וללבנם, לכן קבענו להם מאמר מיוחד בסוף הספר. טרם נחתום את הפרק הזה נתרשה לבקש מקוראינו וביחוד מהחכמים והסופרים, כי יואילו לשפוט על כל כלל וכלל, על כל תבנית ועל כל מלה מחדשת שהצענו, בזהירות ובמתינות יתרה. ידענו גם ידענו, כי רבים בקראם את הפרק הזה ישתוממו ויניעו ראש. מלים רבות שחדשו בו יאמרו אינן מתעכלות וקשות הן לשפתנו ככפחת, מלים רבות מוזרות הן מאד והדושים רבים אינם מתקבלים על הלב. אולם יזכור נא כל מי שיאמר כזאת, כי כל דבר, יהיה גם הטוב שבטובים, זר ומוזר יהיה בעינינו טרם נסכין בו, ומשהורגלנו בו טוב ויפה יהיה, לו גם באמת אין גרוע ממנו. לו, למשל, בא איזה מחדש להציע, כי תבנה מהמלה כף (שרש ככה) המלה „כנף", כי אז בלי תפונה היה לשחוק, כן היתה מוזרה ובלתי מתעכלת המלה „שקעוריה" לולא נמצאה במקרא ורק אחד המחדשים היה חפץ לבנותה ע"פ חקי הפילולוגיה העברית. ובכלל הן כבר אמרנו למעלה, כי אם אולי באמת לא הצליחו איזה מהמשלים, שהבאנו לחזק את הכללים והתבניות, ראוי בכל זאת להחוקרים והסופרים להתבונן אל היסודות, הנשענים על חקי בנין השפה העברית וגזרתה, ואם יצלח בידם להביא דוגמות יותר נכונות נכיר להם תודה גם אנו בתוך כל חובבי שפתנו ורוצים בתחיתה. אם אמנם יחרו כל חכמי הלשון המצוינים בכל ארצות תבל, אשר התעסקו עד הנה רק בפילולוגיה המתה, בפילולוגיה המועילה רק להבנת פסוקים קשים וספרים עתיקים, לטפל גם בפילולוגיה השמושית, בפילולוגיה אשר בכחה להפריח את לשוננו עתיקת הימים; אם אמנם יחלו סופרינו לחקור אחרי סגלת שפתנו הלאמית ואחרי תכונותיה הנעלות, וחכמינו יתאמצו להרחיבה, להאדירה ולהעשירה במלים, תמונות, נטיות ותארים.

ג.

מַהֲרַת הַלָּשׁוֹן וְצַחְצוּחָהּ.

לא אחת ולא שתים שמעו הקוראים העברים את תלונות סופרינו, כי „נחלתנו נהפכה לזרים", כי הסופרים הגדולים ורבי הכשרון יצאו את ספרותנו ויכתבו לועזית. אך אף פעם לא שמו עוד סופרינו לב, פן גם הם גרמו, אולי דוחים הם בעצמם את הסופרים הגדולים ע"י נולם את ספרותנו. הרבה סופרים וחכמים בראשית המאה האחרונה כתבו בנעוריהם עברית, כי למדו את שפתנו על בריה עוד בחדרים וישיבות; אך בהיותם לאנשים וכשרונותיהם התפתחו, חוג מבטם התרחב ויחלו לחשוב ולכתב על ענינים רמים, הדורשים דיוק וכון, התרוממות הרוח ושפה ברורה, חדלו מכתוב עברית, כי הכירו ונוכחו, ששפתנו גם כמו

שהיא כעת, ומה גם כמו שהיתה או. היא שפה קדמונית ומזרחית, שפת השירה והאידילות, שפה שאין בה כל דיוק וכון והפטפטה גם החקיון הקופני את מליצות התנ"ך והתלמוד לוקחים בה חלק בראש. האם לא צדקו החכמים האלה? היש דיוק בשפה, שבה לא יבושו סופרינו בקין המאה תשע-העשרה לתאר שמלת אשה „חטובת אטון מצרים", אף כי מובטחני, כי אין אחד מאתנו יודע בדקדוק, מהו „אטון". היש טעם בספור עברי, שבו מתארים רוכל מוביל „נרד וכרכם, קנה וקנמון", אשר „ענלתו מקטרת מור ולבונה וכל ראשי בשמים"[1], אף כי המספר מר יכנה"ז יודע בדיוק, כי רוכל עברי בארצות הצפון גם לא ראה בעיניו לא „נרד" אף לא „לבונה", ומה שלא ראה לא יוכל למכור. האם לא לשחוק יהיה המספר. המתאר, כי באזני ר' פשחור ראש-הקהל בק"ק „ברכמיש" עלה „קול קתרוס, פסנתרין, סומפוניה, שבכא בלוית קול תופים"[2]. הלא חרפה היא לסופרינו, כי עד היום לא חדלו מהשתמש בספריהם בניבים „צרי גלעד", „כתם אופיר" ועוד, אף כי הראשון כאחרון אינם עוד במציאות, כי אם בכה"ק.

הסבה שגרמה קופנות נוראה כזאת ידועה. אוצר השפה העברית הוא לא העם והחשתלשלות בלתי-הנפסקה של כל שפה ושפה בפיו ובספריו, כי אם התנ"ך והתלמיד. כאשר התנגשו השפה העברית והשפה הארמית בימי הבית השני נולדה לנו ראשונה שפה בלולה משתי השפות האלה, זרגון ארמי, ובו נכתב התלמוד; פיטנינו ותרגמנינו בימי התקופה הספרדית הוסיפו מלים משפת ערב ותצא בלילה, כמו שהיא לפנינו בספרי מפלפלינו. כאשר הגיעה הערבוביה עד קצונותה ושפתנו היתה כמעט לשון צוענית הולידה הקצוה האחת קצוה שניה כדמותה: בני דור „המאספים" החלו לצחצח את לשוננו וימרקוה וישפשפוה, ולמען תת גבול לקבלת מלים בלתי עבריות עשו את התנ"ך להאוצר היחיד והמיוחד ללשוננו, אשר החלה להתעורר לחיים חדשים. ובכן, נחוץ לקבל מהתנ"ך, כמובן, גם את ארכאיסמיו (התמונות הנושנות המשמשות בשירה לפעמים) גם את פיוטיסמיו (תמונות, אשר רק בשירה מותר להשתמש בהן) גם את אורינטליסמיו (מליצות המיוחדות לארץ הקדם) ובכלל את כל מליצותיו אשר הרבה טהן, בלי תפונה, התקלקלו במשך הזמן, הרבה אבדו את טעמן בימינו אלה, בהשתנות טעם בני אדם בכלל במשך עשרים וחמשה דורות ובהשתנות טעמנו אנו בפרט בתור עם, אשר לפנים ישב בארץ הקדם וכעת הוא מפזר ביחוד בכל ארצות אירופה ואמריקה, ועוד הרבה מאד תצלחנה אמנם גם כעת אך רק בשירה, ולכן תצלחנה בתנ"ך, שהיא שירה נפלאה וקדושה

[1]) „בית עקד" צד 41.
[2]) „המלשין", צד 195.

מראשיתו ועד סופו אבל לא בפרוזה, שהיא החלק היותר נכבד בכל ספריות אירופה, אשר ספרותנו יוצאת בעקבותיהן.

אך המצחצחים, המתקראים פוריסטים, לא שמו לב לכל אלה, ויחלו לקופף את התנ"ך במדה נדושה. כבר הראינו מה רבו הטעם והנעם שבמליצות „בנוי לתלפיות" או „בריא אולם", אשר בכה התאזרחו בספרותנו, עד כי גם כמולנסקין, הטוב שבבעלי הסגנון הצח העברים במאה האחרונה, יכתב: „אז תהיה נפשם בריאה אולם"! (השחר, ש"ז, 45). כן משתמשים כל סופרינו, בלי יוצא מהכלל, במלות „צקון לחש" ו„תוגיון נפש" בתור שמות, אף כי מבורר הדבר ע"י הפילולוגים, כי שתיהן פעלים וכי המלה „צקון" היא פעל עבר לנסהרים בתוספת נ' יתרה, הבאה לרב רק בעתיד, המלה „תוגיון" היא פעל עתיד הפעיל מן יגה לנכחים גם כן בתוספת י' ונ' בתור תמונה שירונית, כמו „יהמיון", „יבכיון"; כן ישתמשו גם במליצות מעין „עיר גדולה לאלהים", „הרחק מאדם העיר", אף כי אין איש מהם יודע פרושן בברור, רק מאשר מצאו כן בתנ"ך.

ולא רק במליצות יקופפו את התנ"ך, כי אם גם בתמונות, אשר באו בתנ"ך בתור ארכאיות או פיוטיות ליפי השירה, למשל מי מסופרינו לא יכתוב: המותה, עולתה, הכצעקתה, נפלאת [1], הובאת, אזלת יד. רבתי, שרתי, יחזיון, יבכיון, מלין, ירושלם (חסרת יו"ד! החכמה הזאת שיש בה גם מעין קדושה יתרה, היא גם קנין מר בן-יהודה, הסופר החכם האחד אשר נקי הוא משגעונות בדומה לאלה...), „ותתצב" [2], „יוחיר מן המועד", „שתים רעות", „מאד נעלה" ובאלה ארכאיסמים ופיוטיסמים הרבה, אשר בשירה יש איזה צדקה להמשורר להשתמש בהם וסופרינו לא יבושו להשתמש בהם גם בפרוזה פשוטה וצנומה גם בשעה שאין בה כל „לחלוחית של פואֶסיה". האם כך כותבים גם סופרי אירופה? מי ינול אפוא את ספרותנו, אם לא סופרינו? במי האשם אם לא בהן?

אך הקופנות הזאת חנחיגה בספרותנו עוד מנהג יותר מגנה מהמנהג להשתמש במליצות: שמוש באורינטליסמים, אשר לו יתורגם אחד מהם בדיוק לשפה אירופית יעורר געל ובחילה מאין כמהם. הואילנא סופרינו לתרגם אירופית את המלים המצויות בכל עמוד שבספריכם: „פרי בטנה" [3], „יוצאי חלציו", „חשוף שת", „וישנם את מתניו", „אזר כגבר חלציו", „קיא צואה", „בניחו מרחם אמו", „אשת חיקו", „מעי יהודה

---

[1]) גם מר יעבץ („שושנה", 36).

[2]) גם בן-אביגדור במקומות הרבה בספוריו, למשל: „מנחם-הסופר" I, 21 ועוד).

[3]) המספר מר ש"נ כהנובסקי, יכתב גם: „פרי-בטנו" (עין „המלשין" צד 223).

יצא׳ וכאלה ותכירו, מה רב חנן ויפין... באיזה שפה ימצא מאמר בשם יפה ונחמד מלבד תבנו הנעים: „פרש על פני פרין"? — משוררנו הגדול אשר היה אירופי גמור וישנא את הבטלנות, לא יכל גם הוא להחלץ משגעונות כל יתר סופרינו, מהחקיון הקופני, ולא בוש לכתב חרוז יפה בסגנון תנ״ך: „אם זונה ישראל, אל יאשם יהודה"! (כל שירי גורדון IV, 132). כופרינו באהבתם הרבה לחקות את סגנון התנ״ך ישכחו את זמנם ואת מקומם, ישכחו כי הם חיים בשנות ת״ר לאלף הששי ולא בשנות ר׳ לאלף הרביעי, כי הם חיים בתקופת דיקנס והוגו ולא בתקופת ישעיהו וירמיהו, כי אירופה הממזגת מגורם ולא ארץ הקדם החמימה, הנפלאה והנוראה גם יחד בהודה; ובשעה שבימי ישעיהו נאה ויפה היה לכתב או לקרא קבל עם בתמונת השאלה כזאת: „כי יבעל בחור בתולה יבעלוך בניך" (ישעיה, ס״ב ה׳), כל מי שיכתב או שיקרא כזאת בימים האחרונים יחשב למפיר את חקי חתרבות והצניעות. אך מה לסופרינו ולתרבות? האם לא הם יכנו את ספריהם בשמות: „מבחר הפנינים", „חותם תכנית", „אוצר נחמד", „גאון הארץ", „צרור המור" וכאלה?! האם מרגישים הם, כי יש בזאת התהללות והתפארות במדה נפרזה? האם מרגישים הם, כי לא נאה להעלות את כל סופר פעוט לשמי על, אך יען כי ידידם הוא ודבר על כפריהם טובות או יראים הם פן ידבר על כפריהם רעות? מי השריץ בכפרותנו את הסופרים „הנעלים והמצוינים" אם לא סופרים אחרים דומים להם בחכמה ובידיעות?... מי עוד בשפה אחרת משתמש בהפלגות והגזמות, אשר מקומן יכירן רק בספרות אורינטלית או בספרי מליצה נשגבה ואלהית כספרי תנ״ך מעין: „צללו אזניו ותרגז בטנו"[1], „פלצות בעתתני", „לבו נמס בקרבו ויהי למים", „כלו בדמעות עינו", „חכיתי בכליון עינים", „שם רגליו כאילות", „רצוא ושוב כמראה הבזק", — אם לא כופרינו? או מי יכתב מבלי האמין בעצמו לדבריו בדיוקם: „מדי דברו כידודי אש מפיו התמלטו ועל שפתיו כאש צרבת", „מנערתו נעו אמות הספים" וכאלה, אם לא כופר עברי, קוף לכה״ק, עבד נרצע להמקרא בכגנונו? —

הדבקות הזאת בכל דבר כתוב ומכור, אשר הביאה רב טובה מאין כמוה יעמנו, אשר אולי רק לה הוא חיב תודה בעד קיומו, גרמה רעה רבה לשפתנו: היא לא נתנה לשפה העברית להתפתח כראוי ע״פ הטבע, בשומה לפני כופרינו בכל העדנים דוגמות ותבניות ותצו עליהם: כאלה ראו, קדשו וכתבו, אל הטו ימין ושמאל! ותהי הדבקות גדולה כל כך, עד כי כופר עברי לא ירשה לו לברא מספר רבים מהשמות שבאו בתנ״ך רק במספר יחיד. כבר הזכרנו את התקלה הזאת בפרק הקודם: בתנ״ך באו רק התמונות: „עלם, עדינה, יפהפיה" ואם כן אסור לסופרינו לכתב: „עלמים", עדן או עדין, יפהפה, פה יכל אנכי להוסיף

[1]) המלשין, 193.

עוד דוגמות אחדות: מהשם „רגש" אין בתנ"ך מספר הרבים „רגשים", ואם כן אסור לסופרינו לכתב „חמשת הרגשים", כאשר העיז לכתב ר' יהודה הלוי [1], אך מחיבים הם לכתב „רגשות מאליפים" ורק בסמיכות ירשו להם לכתב „רגשי כבוד", „רגשי גיל" ושמוש כזה הוא שגיאה בפני עצמה, כי כן הסכינו לכתב „הגיוני לבה" [2], „חזיוני ליל" [3], „בעונינו" [4], „חלוני בית", גליוני מכ"ע", אף כי לא אחד מהסופרים יכתב כעת: „הגיונים", „חזיונים", „עונים", „חלונים", „גליונים". מן „מזלג" אין בתנ"ך מספר הרבים ומן „מזלגות" יחסר מספר היחיד ולכן חלילה לסופרינו לבנות מספר רבים: „מזלגות" או מספר יחיד: „מזלגה"; ומה יעשו? ירכיבו את מספר היחיד של השם ממין זכר על מספר הרבים של אותו השם ממין נקבה ויכתבו: מזלג, מזלגות. כן, למשל, אסור לכתב: „מטי", יען בכה"ק תמצא המלה „מטה" רק בכנוי הנוכח והנסתר (מטהו, מטך); חלילה מכתב: „צנום", כי בכה"ק יש רק „צנומות"; הם מכתוב „אפיק", יען בישעיה יש רק „אפיקיו"; מן „בער" אסור לכתב „בערים", כמו מן „נער" „נערים", ומותר לכתב רק „גבערים מדעת" או „בורים"; מי שישתמש במספר הרבים של המלה: „מרד" „מרדים" ולא יכתב „מרידות" יהי נדון כמורד בטהרת השפה, ומן „קצות", „זדונים", „גאיונים" אסור מספר היחיד בהנאה; מן „פון" זכה לבא בתנ"ך רק העתיד בקל זמן „הון" רק העתיד בהפעיל („ותהינו לעלות ההרה", דברים, א', י"ד) ולכן אם ימצא איזה סופר עז פנים אשר יהין לכתב: „הוא פֵּן בדבריו" או „הֵהִין לענות כחשו בפניו", אז אחת דתו לכתב הערה ולהצטדק בה על עזותו או תמונתו נדונה להיות בעיני הקוראים כחיה הבאה „מרחקים"... האם לא יותר נכון לכ"ב: „הטל כפק, נסתפק" או „הרהיב בנפשו עז"? וסופרינו אנשים חכמים הם ואוהבים להקל מעל הקורא, ובכן שפתנו עניה, הספרים העברים מטלאים מליצות על מליצות, הקצור והדיוק, הסגלות המיוחדות לשפתנו מימי המשנה אבדו ואינם ו„השפה היפה, השרידה היחידה", אשר זה לא כבר עוד הקריבו לפניה אד"ם הכהן וקלמן שולמאן לבונה וקטרת וינשאוה וירוממוה על כל השפות „נס לחה, פג ריחה, פנה הדרה", וסופריה עצמם יזילוה עוד יותר בסגנוניהם המשנים או בהתאמצם להתנפל על „המליצים" בשעה שהם עצמם לא ינסו לבדוק, אם יש טעם ונעם בפרזותיהם ומשפטיהם...

הדבקות בסגנון התנ"ך קלקלה הרבה; היא לא נתנה לחכמינו וסופרינו לחדש מלים. הפיטנים, בהרחיבם את השפה במקום שלא היה כל צרך בהרחבותיהם, גדשו את הסאה ובזאת אמנם החריבו את

---

[1]) הוצאת אחיאסף, I, 28.
[2]) גמול ישרים, השחר, VII, 229.
[3]) שם הפרק השביעי ב„התעה בדרכי החיים", I, 84.
[4]) כל שירי גורדון, IV, 162.

שפתנו; אולם הם יכלו להרחיבה באמת, יען כי לא חתו מתמונות וממלים מחדשות. לו היו מורים לאנשים האלה, אשר הוכיחו להם בנחת, כי ההרחבה והחדוש טובים אמנם, אך רק בשעה שהם צריכים לגופם, להתעשרות השפה ולא בשעה שהם צריכים להחרוזות, כי אז היתה שפתנו יפה ועשירה כיום הזה. אך על הפיטנים התנפלו מיטי אבן עזרא עד היום וקצוה שניה ירשה את מקום הראשונה, כאמור, למען מלאות את חסר המלים החלו להשתמש במליצות, בחדודים, ברמזים. התנ"ך היה למקור כל השפה והפוריסטים נולו את שפתנו מאד.

התנ"ך, אוצר כל חמדה לישראל, היה באשמת סופרינו, אשר לא ידעו להבדיל בין קדש לחול וימאנו עד הנה להכיר, כי רק אמרי אלוה, הכתובים בשפה הזאת קדושים הם, אך לא השפה בפני עצמה, למקור רעה אחת, אשר שרשה עמק לא רק בספרותנו העתיקה, שסופריה היו רבנים וצדיקים, כי אם גם בספרותנו החדשה, שרב כופריה היו חפשים בדעותיהם. הסופרים דמו כי אם יגרגרו באזני העם, כי כותבים הם בלשוננו הקדושה, בשפת האל וחוזי יה וכו', וכו', אז יכבדו בעיני העם, הוא יחדל מרדפם, יתאחד עמהם וההשכלה „בת השמים תשלח את אורה המשיב נפש אל כל אשר בני יעקב נחתים" וכן שלטת הקדושה, או יותר נכון, הצביעות והחסידות, גם היום בכל ספרותנו: ארץ הקדושה, ירושלם (חסרת יוד) עיר הקדש תובב"א, לשון הקדש, שבת קדש, במוצש"ק, זרע קדש, וכן כבר הסבנו לפנוש בספרים, אשר מחבריהם אינם ידועים לצדיקים נמורים: „אי"ה", „אם יחיינו ה'", „ב"ה" וכאלה אין מספר. והאם הועילה הקדושה הזאת למצער לקרב את לבות ההמון לשפתנו? — אחת מהסבות שגרמו לזה (למצב השפלות של ידיעת שפת עבר בקרבנו) חוא השם „לשון הקדש" שנתן ללשוננו, זאת הקדושה, אשר הלבשנו בה את כל אשר לנו: ארץ הקדש, לשון הקדש, כתבי הקדש וכו', מחתה מלבנו כל רגש עממי, עשתה את כל סגולות העם רק ל„דברים שבקדושה" שלאיש חלוני פשוט, לא רב ולא כהן, אין כל חפץ בזה" [1]. כן יאמר סופר מצוין יושב ירושלם עיה"ק תובב"א, אשר אולי בתור איש פרטי איננו חפשי ביותר בדעותיו, אך לבו ידוה, בראותו, כי את הדברים שבלב הננו מכניסים לתוך הספרות, הננו מקנים אותם בעל כרחם לכל קוראינו, מישנים את שכלם ומפתחים בקרבם קפאון המחשבה ואי בקרת. לא נשכח, כי הקדושה הזאת גם הועילה הרבה לספרותנו. היא הניאה את סופרינו מכתוב ומתרגם רומנים á la Paul de Coque, מטנף את ספרותנו בכל מיני נעול, אך היא גם הניאה את סופרינו מתאר את הטבע כמו שהוא. התקדמות המבט הפלוסופי של הקהל הקורא בכל דור ודור, בלי הפסק, תלויה ברכוש ספרותי של מחזות מול מחזות, התנגדיות עצומות, מלחמות

[1]) „האור", תרנ"ג, Nr. 31 צד קי"ג.

איומות בין האור ובין החשך, בין הטוב ובין הרע. הנגוד צריך להיות חזק, בחיר ופועל משני הצדדים, שכל אחד מהם משוחד ממסורת, אהבה יתרה, עקשנות, קנאה ושנאה וכאלה. אם יפגשו שני נושאי פנים, שני משוחדים, שני מאמינים בדעותיהם ובאידיאליהם ומחבבים אותם יותר מדי אז יולד שביל הזהב, דרך האמת בקרוב.

אלה השטופים בתאות משוחדים הם ע"י תאותיהם, נושאים להן פנים מצד קלות דעתם ורפיון רוחם או לח החיים הרב והעצום רוח האיש החי שבהם (הקרוב, אך בלתי שוה כליל אל הבהמנות), הדורש את תפקידו בחזקה. שכספיר והיינה היו אנשים נעלים, אשר גאוניתם דרשה קרבנות רבים, כפוק תאותיהם הגשמיות, למען יתגבר הרוח ותתעלה הגאונות. ובכן רואים אנחנו, כי דרישתם טבעית היא מצד אחד. אלה המיעצים או המצוים, כי בן האדם ינזר מכל תענוגים, יזהר מכל האוה, לא יתור אחרי לבבו ועיניו משוחדים הם ע"י המסורת, ע"י כבדם את הכהנים והנזירים של כל עם ועם, אשר להם אנו חיבים בעד הדעות הנעלות, הנראות כטבעיות שרכשנו לנו במספר רב; הם נושאים פנים להקדושים בימים מקדם או נזרו מאחרי כל תענוג גשמי מסבה פרטית. בהשלל מהם מחמד עיניהם, ברחוק מהם מאוייהם, ואף כי על אלה האחרונים בראשית היותם לשונאי תענוגות, נוכל להמליץ מה שנמליץ על השועל אשר אמר, כי הענבים עוד בסר הם..; אך לאט לאט יהיו לשונאים נמרים ונושאי פנים לדעותיהם, אשר חלקן הגדול ראוי להשמע ולהתקבל, נעלה ובטבע האדם הוא. אנחנו תלמידי משה והנביאים וילידי הנטו, כמעט כלנו עדים. אלה שנצלו מהנטו נלחמו ויפקפקו. הינה וליופולד קומפרט ובכלל כל הדור שאחרי מנדלסזון יוכיחו. משוררנו הגדול שיצא מהנטו למחצה, מציע רק את השאלה: „הכן פקד אלי, צותה תורתי?" (כל שירי גורדון, IV, 47) — בצרפת הניעו השטופים בתאות עד מרום קצם ויקם ויקטור הוגו, אשר רכש לו את האתיקה של תורת ישראל שהיתה גם קנין העמים פחות או יותר, ויקרב את שתי המפלגות נושאות הפנים, את בעלי התאוה והפרושים, את המטריליסטים ואת האידיאליסטים, (סליחה על התרגום בלתי המדויק!) ויוסיף לבאר לנו מהם להאנושיות. בחם, ברגש בגעל ובהתפעלות ובזאת התקרב אל האידיאלות המזקקת וימצא ע"י הקונטרסטים ע"י הדחיפות משתי הקצות, את שביל הזהב, לא לגמרו, כי הדחיפה מקצה בעלי התאוה היתה יותר עצומה, אך על כל פנים התקרב להשביל הזה, כלומר להאמת האומדניה. ואצלנו?... „שירי אהבים, מנגינות ענבים, פנול הם לנו". לתאר את הרגשות, לפתח את הרוח החיונית שבקרב האדם, לשורר על האביב והקיץ לא לגבב פסוקי כה"ק, לזמר את האהבה והענוגות החלד לא להעתיק את „שיר השירים" אסור לנו באסור חמור. לתאר אנשים נשקעים, תאות בהמניות הם

מהזכיר: הן „בלשון הקדש" נכתב... ב„שיר השירים" מותרים לבא חרוזי אהבה גמורים, ר' יהודה הלוי יכל היה לכתב „בלה"ק":

דַּדֵּיהָ לְבָבִי שִׁפּוּ לְהַטֵּיהֶם אֲשֶׁר לֹא עָשׂוּ
וַיַּנְפּוּ בִי וַיַּעֲשׂוּ כֵּן חַרְטוּמֵי מִצְרָיִם.

(יהודה הלוי, אוצר ישראל, תוצאת אחיאסף, V. 137).

ולנו אמור. אמנם אין ביהודים מה שיש בצרפתים, אמנם בזאת נוכל להרחיק את החמון מהספרות ולהזיק גם לאיזה צעירים; אך אל נא נשכח, כי כבר עברה העת, שבה כתבו רק למען בחורי הישיבה והבטלנים. לא העם ולא כל קהל קוראינו המה. אם רק נדע את ערך ספרותנו, אם רק נתאמץ להשתלם ולשכלל את ספרותנו כראוי!

נפלא הדבר! פרזות אורינטליות מבערות כל המרבה להשתמש בהן הנהו משבח ותמונות וציורים מחיי אנשים פועלים ונפעלים, תמונות וציורים טבעים, אף כי התמונות אינן מרהיבות והציורים מעוררים געל, אסור לתת לפני הקוראים. תשובה פשוטה יש על זאת: הפרזות מצויות בתנ"ך והתמונות אינן, ואם יש „שיר השירים", הלא מוכב הוא על „הקב"ה וכנסת ישראל". פעלה בזאת פעלה עלינו הדבקות הנפרזה בספרות העתיקה שלא במקום הראוי. היא הולידה את כל אלה התקלות שהפריעו את ספרותנו מהתפתח בדרך טבעי וביחוד הרעו לשפתנו: „הקדושה" והסגנון הביבלי חנטוה ויאריכו את שנתה עולמים, ולא נתנוה להתעורר לתחיה.

אך הסגנון הביבלי לא יכל להתקים הרבה. שלשה סופרים גדולים קמו לנו אשר כתבו רק ביבלית ובכל זאת תמונותיהם מלאות חיים, מרהיבות ומענגות. חדודי ארטר, תמונות מאפו וצירי סמולנסקין נעלים ומדויקים הם, אף אם נכתבו בשפת החזיוב. אך יתר הסופרים אשר יצאו בעקבותיהם, לא הצליחו עוד. למען כתוב בסגנון אחד משלשת הסופרים הנזכרים צריכים כשרונות נפלאים, צרך כשרון ההתול היפה והמרפרף, האמנות הנפלאה להשתמש בפסוקים של ארטר; הדמיון הנלהב והנשא של אברהם מאפו, אשר טלטל אותו מארצו ומזמנו אל ארץ יהודה וימי אחז ויחזקיהו או העין החדה והמבט החודר והסוקר של פרץ בן משה, אשר כל משפטיו וכל דבריו בשפת עבר משלבים ודבוקים כמו יצוקים הם במוצקת וזורמים כמי נחל שוטף. אולם הסגנון הביבלי של יתר הסופרים הוא רפה, קלוש, חסר קולורית ואינדיבידואלות. באידיאלים ודעות הסכנו כבר לראות בספרותנו את „דור ההפלגה ואם סופר אחד יאמר: „כן" מחויב השני לצעוק: „כך"; אולם נפלא היה לראות את האחדות את „השפה האחת והדברים האחדים", שהיו לכל מספרינו הפוריסטים. כל העלמות העדינות והנשים הכבודות צריכות היו „בטבע הדברים" להיות „לבושות שני עם עדנים גם עדי עדים". במלים האלה נבללו כל מיני המלבושים והקשוטים, כמו בטן כל

הטעמים, ואך למותר חשבו לפרט את כל לבוש ותכשיט בפני עצמו: „למאי נפקא מיניה?"—כן נהג הבלשן המפורסם מר יהושע שטינברג לתרגם את שמות החיות, הדגים, העופות, הצמחים ועוד, אשר לא מצא למענם מלה במקרא או בתלמוד, לא במלה מחדשת חלילה כי אם: „מין חיה", „מין דג", מין עוף" ועוד, והאם לא יצא בזאת? היהודי שמוחו תמיד מסכל דברים העומדים ברום העולם, מעין: „ביצה שנולדה ביום טוב" ו„הדביק שני רחמים" איננו מדיק ב„קטנות" ו„הבלים" כמו אלה... רק סופרי העמים שמוחם גם, מעין ויקטור הוגו, אֶמיל זולה, דיקנס, שאין להם כל „חויות אבי ורבא", מתעסקים בדברים פעוטים וגסים כמו אלה... שמלות הנשים הן: „מעטפות ומחלצות", שהן, כמובן, גם „חטובות אטון מצרים" או „פאריז"... כל בית מרוח ונחמד הוא „ארמון שיש בנוי לתלפיות כמו רמים על גפי מרומי קרת ורצפתו בהט וששׁ ודר וסוחרת"... לכל העלמות היפות שבספורי המספרים האלה „לחיי שושנים כתפוחי זהב בסשביות כסף, קומתן דמתה לתמר, עיניהן יונים ושׂערותיהן שחורות כעורב" גם כל גויתן „מחטבת תבנית היכל, כמו מעשת שן אחת הוצקה"... אין כל אינדיבידואלות, אין כל רשמים מיוחדים, אין כל פרט מדיק ותאור מפרט כי יותר מהמליצות האלה לא מצאו בכה"ק, ביחוד „בשיר השירים" ושלמה המלך היה בודאי מבין גדול ביפי הרבה מפלוני הפוריסט המורה לשעות והבותב ספורים „על טהרת לשון הקדש", שמעקרם נבראו רק למען הוכיח, כי „אור ההשבלה משיב נפש" או כי „כל העוזכים את שפת קדשנו, בה דבר אלהים וחוזי יה הנאמנים, בני מבר הם לדתם ולעמם"... הלא אלה הן מטרות הספורים, מלבד המטרה הרוממה להשתמש במליצות, ומה לו לדקדק בתאור מלבושי העלמה, תכשיטיה ורשמי פניה וכאלה „קטנות" ו„דברים בטלים?"...

חסר הדיוק ועניות הצבעים, תוצאות „הצחות" הנפרזה, לא יכלו, כמובן, להיות לרצון להסופרים גדולי הכשרון אשר רבו בשנות הששים והשבעים. עוד אבי הפוריסטים, מאפו, השתמש בעל כרחו במלים תלמודיות, כנזכר למעלה, והסגנון הפופוליציסטי שבראו כתבי-עתינו בשנות השבעים היה כבר בכונה מעורבב במלים תלמודיות הרבה: חדודי התלמוד, עקוליו ומשפטיו הנמרצים והחריפים בשמו במאד מאד את מאמרי אברמוביץ, צויפל, לילינבלום וגורדון. האחרון, הגדול שבהם, ברא את הזרגון העברי, אותו הסגנון, שבו ידבר ר' ופסי הכוזרי כמעט לגמרו, הזרגון האשכנזי ישמש לידענינו רק בדברם בענינים גסים ועם אנשים גסים ביותר. המשורר הגדול הזה בפואֶמותיו הבאות בחלק הרביעי מ„כל שיריו" ועוד יותר ב„משליו הקטנים לילדים גדולים" ובעלוניו וספוריו הרבים צעץ את שפתנו במדה מרבה מאד, קשטה ושננה עד להפליא; כל הקוראים אותם יודו, כי אין כמוה שפה בעולם, שבה יוכל משורר ללין ולהתל, לירות חצים ולקלע ישר אל המטרה בניבים

ומשפטים שיצאו מעטו בהרוזים נעלים ומלאים עז. בעקבותיו יוצאים סופרים הרבה. כל הפוליטוניסטים העברים מתבלים את דבריהם בחדודי התלמוד, לבד הסופר רב הכשרון מר א"ל לוינסקי יצטין ביחוד מר י"ח טביוב, המהתל רב-הכשרון, אשר ב„דוגמותיו מספר המלים" ובציוריו „מהעולמות העליונים" יפליאנו בחדודיו ועקיצותיו, בלתי הנופלים לפעמים כמעט מאותם של אַרטר ובסגנונו האמון בלתי הנופל לפרקים כמעט מאותו של גורדון בעלוניו ובספוריו. קרוב לסגנון הזה, אך יותר נפלא ויותר אמון הוא הסגנון של „מנדלי מוכר ספרים" בספוריו המצוינים, שבאו בשנים האחרונות „בבן עמי", ב„בורת", ב„פרדס" ובלוח „אחיאסף".

בשנים האחרונות נולד עוד סגנון מצוין אחד, אותו של מר זאב יעבץ. ארטר, מאפו וסמולנסקין הפריזו במליצות התנ"ך; גורדון, אברמוביץ והכותבים בסגנוניהם הפריזו במליצות התלמוד והמדרשים, עד כי שפתם חציה ארמית והציה עברית; מר יעבץ שאב מהתנ"ך רק את מלותיו וכן גם מן התלמור והמדרשים, וביחוד מהמשנה. בזאת הולך הוא בעקבות החכם ר"מ פינס בעל „ילדי רוחי". בסגנונו תפגש מליצה רק לעתים רחוקות מאד. הוא כותב עברית באמת, עברית ביבלית, אם אפשר, ואם מנוע עברית מתבלת בסגנון המשנה, התלמוד, המדרשים, הספרות הפלוסופית של ימי הבינים. לדאבוננו כמעט שם לו לחק לבלתי השתמש במלים מחדשות, כי אם יחקור וידרוש עד שימצא איזה מלה מצויה בספרות העתיקה, אף אם זרה ומוזרה היא לשפתנו ולהקוראים בה, כאשר הבענו למעלה בפרטיות. על כל פנים הוא כותב בלי מליצות ובלי ברבריזמים, סגנונו מדויק מאד, כל מה שיוציא מעטו שקול ומדוד, ציוריו ותמונותיו בספוריו הקטנים, ריאלים הם מאד, מדויקים עד הכלית הדיוק והכון, איננו מחסיר אף קו אחד, אף שרטוט קל אחד ואיננו עושה, כרוב מספרינו, את הציורים והתמונות או הרעיון לטפלים אל השפה. הוא כותב עברית ואירופית כאחת. בסגנונו נוכל לתרגם כמעט בדיוק כל מיני ציורים ורעיונות שבעולם, אם לא נחת לפעמים להשתמש במלים מחדשות.

אך לא נכחד, כי גם בכל הסגנונים האלה יש מגרעת עקרית אחת: למען כתוב בסגנון גורדון, אברמוביץ או יעבץ דרושים כשרונות מהתל נפלא, גדל כשרון ובקי גדול בתלמוד ובמדרשים ובכל הספרות העתיקה והחדשה כגורדון או אברמוביץ, או איש רב כשרון ודעתן מצוין בכל ענפי הספרות העברית והאירופית כמר יעבץ, אשר לא רק אין ביכלת כל סופר בינוני להקות את סגנונו, כי אם גם להבינו כראוי בלי התאמצות. כל הסגנונים האלה טובים ויפים ומלאים רוח חיים הם, אך, האמת נתנה להאמר, מצעצים וכלולים יותר מדי. בשפות האירופיות אין כמו אלה: אמנם יש סגנון מיוחד לכל סופר וסופר; אבל השפה, למצער, אחת היא ובאותן המלים שהשתמש בירון, למשל, השתמשו גם דיקנס, גם בוקל (Buckel) גם מקולי (Macaulay), ואצלנו תמצאו

בספרי גורדון ואברמוביץ מלים שאינן מצויות כליל בספרי מאפו וכמו-לנסקין, ובספרי יעבץ מלים שאינן מצויות אצל ארבעת סופרינו הנזכרים. זהו אמנם חסרון נכבד מאד, מלבד הבלבול והערבוביה הבאים ע"י המחדשים והמתחכמים ובשעה שהאחד מתרגם „בחכמה רבתי" את השם: Progressisten במלים: „בני קדמא ואולא", יכתב השני: „מתקדמים", השלישי: „הולכים לפנים" והרביעי פשוט: „פרוגרסיסטים"; ולו חפצנו להגות בעברית את השם הזה, נבוכים נהיה מבלי דעת מה לקרב ומה לרחק: הן לא כל קורא וכל מדבר עברית מחויב להיות חקרן, לכן בונה לו כל אחד במה בפני עצמו והסגנונים השונים והמשנים שרבו בשנים האחרונות רחוקים זה מזה מאד ושפתנו תשחת „מפני הערוב".

לשמחתנו הרבה נכיר בימים האחרונים שנוים לטובה. ארבעה סטיליסטים מצוינים קמו בספרותנו ונקוה, כי הם מבשרים תקופה חדשה לסגנון העברי ובכלל לשפתנו העתיקה והמתחדשת בכל תקופה. הסגנון הפילוסופי של החכם והסופר המצוין „אחד העם", הוא קל נוח ומדויק כאחד. הוא איננו מהדר ומצרף, איננו מתבל ומבשם גם איננו מכוין ומחדק אך פשוט, צח, יפה ומדקדק במאד מאד. בסגנון הזה ראוי ונכון לכתוב כל רעיון מפשט, כל הגיון נעלה וכל חקירה פלוסופית. הסגנון היפה והפשוט, האירופי והעברי כאחד, של מר ראובן ברינין, נוח הוא לפובליציסטיקה מאין כמהו. החדודים האירופים, שאין ריח בית חמדרש נודף מהם, העקיצות החדות ובכל זאת חדלי השהצנות והנבול, הרעיון המברר כל צרכו, בלי התפתלות ועקיפים ועל כלם הרגש והאמון העצמי יוסיפו חן ונעם לסגנון הזה, אשר יוכל להיות למופת לכל סופרינו. בספרות היפה, שבה הסגנון עקר גדול, יצטין סגנון בן-אבינדור, המספר הצעיר ורב הכשרונות, הטהור גם הוא כמעט ממליצות של הבל, בין מהתנ"ך ובין מהתלמוד, ויפה ונעים הוא מאד. ביחוד ראויות לתהלה בסגנונו הידיעה וההכרה הברורה, כי הרעיון והציורים עקר והשפה טפלה להם ולכן, אם קשה לו להתבאר כל צרכו בסגנון הביבלי, כלומר לא במליצות התנ"ך, כי אם ע"פ הרוח העברי האמתי, המרחף על פני כל כה"ק ובאותן המליצות המובנות והמושכלות שבמוהן מצויות גם בספריות כל העמים, אז ישתמש במלים תלמודיות וברוח הדבר התלמודי או פשוט במלים אירופיות וברוח הדבר של שפות אירופה. סגנונו איננו תלמודי כסגנונו של גורדון ולפי דעתי כן צריך להיות. השירה תכתב גם כעת בשפת כה"ק ויען כי לשירים ולספורים יש קנינים משתפים: הפנטסיה, הפלסטיקה ועוד, לכן צריך הספרן להתקרב ככל יכלתו בסגנונו לסגנון תנ"ך. אך במה דברים אמורים, אם הסגנון ההוא מספיק. ל של, בשעה שנוכל להשתמש במלה „חכות" אין צורך להשתמש במלה „המתן" ותחת „עכשו" נכון הרבה יתר לכתב „עתה", אולם אם הסגנון הביבלי איננו מספיק, אז עלינו לחשתמש בכל המלים הנמצאות ברשותנו, תהיינה תלמודיות (ובלבד שמקורן יהי עברי) או אירופיות בתמונה

עברית, וכן עושה אמנם מר בן-אביגדור, לו היו ברשותו הרבה מלים מחדשות, כי אז יכלו ציוריו להתחרות את ציורי טובי הסופרים האירופים, כי כשרון מצוין לאיש הזה וכגנונו המדיק והנעים כאחד יוכל להיות למופת לכל ספרנינו.

הכי נכבד בין בעלי הסגנון שבזמננו הוא הסופר המצוין, הראשון למחדשי שפתנו, מר בן-יהודה. האיש הזה, הראשון בין חולמי תחית שפתנו בדבר, אשר בפיו מלא את אשר יעץ בעטו, והוא ואשתו המנוחה, גם כל בני ביתו, היו הראשונים, ששפתנו העתיקה צלצלה בפיהם בנעימות עדן בפעם הראשונה מימי אבדן מלכינו ונביאינו, ואשר זכה לראות, כי רעיונו הנעלה שטפח ורבה מתגשם מעט מעט בפעל מלא פְּגִימָה (Lücke) גדול אחד בשפתנו. בספורי מאפו וסמולנסקין יש אמנם עדינות הרבה, אך כל בעל חוש ובעל טעם יפה ירגיש בעדינות הזאת את אותה העבדות וההכנעה, שהיו לקנין עמי הקדם. כל אלה שנסו, כמונו, לדבר עברית יודעים, כי המלה „אדוני" נשנתה ושלשה בפיהם, בדברם עם איש בלתי קרוב להם ביותר, מדי רגע גם למרות רצונם... לעמת זאת חסר בשפתנו אותו הסגנון העדין והרך של הצרפתים, שיש בו התגלות לב במדה מרבה, פשיטות, חפשה, אי-התחכמות ואי-סכסכה או, להפך, הצנע ותרבות, רמיזה והשתמטות, בשעה שדרוש כי יובנו הדברים מאליהם, מבלי התבאר בפרטות, ע"י השאלה נאותה; אין בשפתנו אותו הסגנון, השופע דרך ארץ ואצילות ויחדו גם הכרת הערך העצמי במדה מרבה, אותו הסגנון הרצין והדיפלומטי של הבריטים. בשפתנו יש או עבדות שירונית, מתבארת ע"י מליצות המקרא או התחכמות וחדודים, מתבארים ע"י מליצות התלמוד. רגילים אנחנו זה איזה שנים לשחוק בקול גדול על התרבות והרוך, לבנות אותם בשם „מדה", „חנופה" או סנטימנטלות, ואמנם יש בהם מעין שלש אלה יחדו...; אך, אל נא נשכח כי התלבשת, התהלוכות והמדבר הם חלקי ההשכלה והקולטורה, הם מועילים הרבה מאד להתרככות המדות. הדבר הזה בלבד, שכעת יבוש הערין לעשות בגלוי כנבלות שעשה קבל עם לפני מאה שנה, אף כי נבל הוא כמקדם ובהצנע ובמחשך הוא עושה נבלות מעט פחות מאז, הדבר הזה בלבד רב ערך הוא מאד. המדות תרככנה ע"י הבושה או היראה מפני דעת הקהל „המדה" במובן ידוע וע"י התהלוכות החדשות, ואחת מהן היא גם המדבר הנאוה והעדין. ואצלנו השפיקו עד הנה בפלפולים בחקירות, וחפשו תמיד את התוך הנרעין ומה בכך, אם הסגנון, הקלפה, הוא אותו של „מורה נבוכים", של „מהרש"א", „מהר"ם שי"ף", הדורשים פרושים, למען יובנו כראוי והנותנים מקום להשערות ובאורים, מלבד שגיאות הדקדוק המצויות בהם לאין מספר, אם רק מתחת להקלפה תסתתר חקירה, חדוד, פלפול „מתוק מדבש"... ומה בכך, אם כגנוני „מורי נבוכי הזמן" ו„קורות הפילוסופיה החדשה" קשים מאד להלמם ובזאת גרמו, כי קוראים רבים

מתרחקים ויראים מהם. יען אינם חפצים „לשנס את מתניהם", למען הבין לא רק את הרעיון, כי אם גם את הסגנון הצנום והיבש גם שלא בשעת הצרך... רוב סופרינו וגם הרבה מקוראינו לא הרגישו, כי קלפה יפה מעוררת את הלב, את הרגשים, מולידה עדינות ואצילות, הגיונות נעלים והשתוקקות לפעלות נשאות, רוממות, יען כי שפתנו שפה מתה היתה עד הימים האחרונים. מר בן-יהודה, ששפתנו שבה לתחיה בפיו ובפיות כל בני משפחתו, כאמור, איש בקי בספרות הצרפתית והאנגלית ובעל נפש עדינה וחך טועם מאד, מלבד מה שהסיר את הזקים והכבלים מעל הכותב עברית ויהי הראשון שהרשה לעצמו להדש מלים, הראשון שהחל לתרגם עברית משפה אחרת כמעט מלה במלה מבלי חשוב זאת לחלול קדש, הראשון שהחל לתת לפני קוראי עתונו את כל תמצית ספרי הקלסיקים האירופים וכל מה שידבר בעתונים הלועזים, הראשון שבער את הקדושה והפיוטות ממאמריו, אף כי יושב הוא „בעיה"ק תובב"א", מלבד כל אלה סגנונו אמנם צנוע, יפה, נוח, תרבותי ומלא רך ונעם, עד כי איננו נופל מהסגנון היפה של הפובליציסטים הצרפתים ובסגנונו זה נוכל אמנם בפה מלא לדבר עברית, בלי לחץ ודחק ומבלי הרגיש חסר במלים. בסגנונו הוא חי, מדבר, עשיר, רך ונעים באמת.

לא נוכל לכחד, כי גם בסגנוני ארבעת הסופרים הנקובים בשמותם יש מגרעות הרבה המשתפות לכל סופרינו, והרבה מיוחדות לכל אחד מהם. למשל: מר „אחד העם" צריך עוד לצחצח את סגנונו הרבה מתמונות תלמודיות, אשר נקל להמירן בעבריות; הסגנון של מר ברייגין דורש עוד עז ולבון, למען יצלח באמת להיות למופת לכל הפובליציסטים. מר בן-אביגדור משתמש לפעמים, אף כי רחוקות, בברבריסמים שלא לצרך וכן גם לא נצל ממכת ה„מליצות"[1]. מר בן-יהודה מפריז להשתמש במליצות אירופיות, ביחוד צרפתיות, וכן גם הוא מפטם את מאמריו במלים מחדשות יותר מדי, עד כי נראים הם כטלואים חדש על גבי ישן וכמובן לא תחסרנה גם הערות. סמן לא טוב הוא לשפה שדעתניה המצוינים, וסופריה הטובים, בחפצם להתבאר כל צרכם ולא לנטות אחורנית ולסוב עקלתון, אנוסים לחדש מלים על כל עמוד ועמוד... ולעמת זאת אות לטובה הם ארבעת כגנוני הסופרים המצוינים כל אחד במקצוע מיוחד בספרותנו, כי האחרונה הולכת ומשתלמת, משליכה מעליה את המליצות, הפטפוטים והחדודים, מתרחבת ומתעשרת במלים מצויות ומחדשות, מתדקדקת ומשתכללת, מתעדנת ומתרככת ותקותנו חזקה. כי לא הרבה נאלץ עוד לחכות עד אשר

---

[1]) למשל באותה המחברת „מנחם הסופר", שבה הוא מתמרמר כ"כ על „המליצים" כותב הוא בעצמו: „אסף את נפוצות הגליונות" ולא „את הגליונות הנפוצים" כראוי להיות, לולא היה פסוק ידוע במקרא.

נראנה בתור שפה חיה, יפה, מתקנת, עשירה וכלולה לא פחות מכל השפות האירופיות באיכות.

העקר כי סופרנו יזכרו תמיד, שכותבים הם לא בשפה מתה. לו שמו זאת אל לב, כי אז, בכתבם איזה מליצה, שאלו את נפשם, היש לה טעם בשפה חיה? לו היתה שפתנו חיה בדבר, כי אז לא היו המליצות למיני אבטומטים בעינינו, אז לא השתמשנו במליצות מעין „מלך עתיד לבידור", ממזרים באה קרה", רק יען כך כתוב בתנ"ך, אף כי מבלי פרוש או מלון לא נבין מהם „בידור" ו„מזרים"; כי אז לא כתבנו: „כספנו יורד לטמיון", יען כך כתוב בתלמוד, אף כי באמת פרוש המלה „טמיון" הוא „אוצר של כסף ודברים יקרים; או מזון", [1] כי אז הרגשנו, כמה חסרות מובן ואי נכונות הן מליצות כאלה.

עוד הרבה הרבה מגרעות השתרשו בשפתנו ומנולות אותה, רק באשר איננה מדברת למשל: בשעה ששפת עבר היתה רק לשפת חקי האמונה ומוסרה, לשפת המפלפלים, מחברי ספרי „דרוש", „שאלות ותשובות" ו„ספרי מוסר" ומחקר ידוע ורק מפלגה קטנה של לומדים וידענים הגו וכתבו בה, אז, כמובן, יכלה החבורה הקטנה והקדושה הזאת להשתמש בינה לבין עצמה" בהקצרות רבית ב„ראשי תיבות", ואז כמעט לא היו שתי מלים הבאות לעתים תכופות שלא התחברו לר"ת. אך הנה גם ספרותנו החדשה, שקוראיה אינם מוסכמים ואינם כתה קטנה של מלמדים, כי אם, פחות או יותר, מכל המפלגות וגם מהמון העם, בלתי החיים על תורתם והקוראים רק בשעות הפנאי, גם היא מלאה „ראשי תיבות" באפן מפחיד מאד אנשים פשוטים ובלתי ידענים. האביא איזה ראשי תיבות לדוגמה? במדמני זאת תהי רק למותר: הן גם המלים „ראשי תיבות" באים תמיד ב„ר"ת"!... וכמה התרגלות צריכה למען קרא את ראשי התיבות: עכ"ל, הנ"ל, וז"ל, אחב"י, רעיא"י, זצוק"ל, רשכבה"ג, לפענ"ד, בפ"ע, כאו"א, פא"פ, ודפח"ח, שוכט"ס, קו"ח, חו"ש, עאכו"כ, לע"ע, ואכט"ל, בכ"ז, יוה"כ, שפ"ע. וכאלה אין מספר בספרותנו החדשה, מלבד בספרות הרבנית? ולא עוד, כי כל כך הככינו סופרינו בראשי תיבות, עד כי גם נוטלים הם אותם ומוסיפים לפניהם ה' הידיעה, כמו לו היו באמת מלים מיחדות, למשל: המו"ל המולי"ם, המו"ס המוסי"ם, ק"ק בקקנ"ו [2] וסופר אחד מחדש כותב: „ההרתה", לאמר: לעשות ראשי תיבות" [3] היוכל החמון לקרא את הספרות החדשה, אם למען קרא בה נחוץ לו לדעת את כל התלמוד

---

[1] ביונית ταμεῖον Schatzkammer עין „המשביר" לר"י שינהק, ערך „טמיון", וכמו שמעידים דברי המדרש: „שלח המלך גבאי טמיון" (ויקרא רבה, מ"א);

[2] פרדס I, 37.

[3] פרי הארץ, I, 36.

והמדרשים (באפן אחר לא יבין את ספרי גורדון, אברמוביץ וטביוב) ולא עוד, כי גם להיות בקי בספרותנו העתיקה עד כדי להבין ברמזים ע"י „ראשי-תיבות"? — אמנם גם בכל שפות אירופה יש „ראשי-תיבות"; אך ראשונה מגבלים וקבועים הם ושנית כמה הם אחוזים לאותם שבשפתנו? גם בשפות אירופה יש מלצות, חדודים גם „לשון נופלת על לשון" (וידועה הצטינות שכספיר בזאת); אך מה מעט מספרם, לעמת אלה שבשפתנו העניה בערך בעת! קצונים אנחנו תמיד וזאת בעוכרינו: או נבא באש למען „גזרות על פאות ובגדים ארוכים" או נמכר את כל דתנו בעד כפתורים וטיטולים; בכל מה שהחזקנו נחזיק לפעמים בדיקנות יתרה ובגודש, ובכן יהיו לזרא גם חדודינו גם מלצותינו, גם בדוחינו גם „לשונותינו הנופלות" וגם „ראשי תיבותינו"...

הנה החלונו לצחצח את לשוננו ונצחצחנה עד כי לא נשאר בה כמעט מאומה. הנה חפצנו לכתב עברית עברית ונחל ליהד את המלים האירופיות ומר יעבץ לא יאבה לכתב: „כימיה" פלוסופיה", „אפותיקה" לא, חלילה לו מזאת! הן עברית הוא כותב ובכן עליו לכתב: „כימה", „פלספה", „הפתק"[1]; ולא רק מלים יחד, כי אם גם שמות עצם פרטיים למשל הוא כותב: תורך[2] ולא, חלילה, תוגרמה כמקבל או טורקיה כנכון; אנגל[3], אנטיוך אפיפן[4] פיליף[5]. כן גם הסכינו הרבה מסופרינו הקטנים עם הגדולים לכתב: „מדינת הגר" (אונגריה), „פעלא טבא" (Poltava) „פה נוי זה", לאמר: „פאָניוועז"[6] „איד קלון" (Edu-de-Cologne) „בו דעה" (Buddha)[7] „פארי עמודים" (Pyramyden „אור הכל" (Orakel)[8], „דלוג-רב" (Telegraph)[9] וכאלה במספר מבהיל[10]. באיזה שם נוכל לכנות התחכמות כזאת אם לא בשם

---

[1]) עיין מאמרנו: „מלים מחודשות וכתיבה תמה", „המליץ", תרנ"ג, Nr. 41, 45.

[2]) פרי הארץ, I, 11.

[3]) ספורו היקר „משוט בארץ", שבא בסמנים מיחדים ב„הארץ" I, 1.

[4]) דברי הימים לבני ישראל, 27, 26 ועוד).

[5]) תמורת: פיליפוס, שם, 27, „שושנה" בהרבה מקומות).

[6]) כל שירי גורדון, I, 151.

[7]) החכם הגדול ד"ר רובין בספרו המהלל „מעשה בראשית" שבא ב„השחר" שנה שלישית בהרבה מקומות.

[8]) ר"ב לוינזון.

[9]) מהמצאות חכמי „הטגיד".

[10]) עין המחברת היקרה „קנקן ישן מלא חדש" להסופר והמבקר החרוץ מר אברהם פפירנה, שהיא יכולה להיות מלואים להפרק הזה וכל הנולים והשגעונות שלא הזכרנו או לא הארכנו בהזכירנו אותם, הזכיר הוא באריכות ובפרטות.

שגעון או, יותר נכון השתגעות מדעת, למען החדוד וההדור? החכמים המיהדים אולי יראים הם „לטעת זמורת זר בכרם שפתנו הקדושה" ולכן יתאמצו, כי לכל השמות האריים יהי' על כל פנים איזה דמיון למלות שפת שם הקדושה... היש אניות לאמית ועניות דעת גדולה מזו?... האם לא ידמו החכמים האלה לר' „משה ברוך" (בב' רפויה עין „אותיות פורחות" להסופר פרישמן) או לפלוני המדקדק שהזהיר לקרא „מכתרי פאריז" בפ' רפויה אחרי אחת מאותיות „יהוא"?...

אך הרבה יתר מאשר יש בין סופרינו דקדקנים, אשר „בגלל נקודה אחת" הם נכונים להחריב עולמות, יש ביניהם אינדיפפרנטים הרבה המבטלים כל דרישה, לשמור את טהרת לשוננו במובן היותר פשוט: לבלי עשותה לשפה צוענית, בנאום היפהפה: „דקדוקי עניות". הסופרים האלה והם הרבים כותבים בעברית את כל המלים הלועזית בטרנסקריפטיון הזרגונית האשכנזית, שאין בינה ובין ההעתק העברי כל יחס וקשר, כי אין בעברית כל אותיות הקול (vocales) מעקרן. הם כותבים למשל: „שוועדען", „זאכסען", בייערן", באָהמען", ומלבד „האלפי"ם" וה„עיני"ם" היתרות, הנה גם התוספת: „en" אשכנזית היא מעקרה ואין לשפתנו כל חלק בה, ובעברית יותר נכון לצין את שמות הארצות ע"פ תוספת „יה", כמו על הרב ברומית (שבידיה, זכסיה או זכסוניה, ביריה או בוריה, ביהמיה או בוהמיה); הם כותבים: „שווייץ", „מינים" טעריום, באָרזע, „מוזען" „קאזאקען", „לירייקער" „היסטאָריקער", „סאטיריקער" בשעה שלכל הפחות צריכים אנחנו לכתב: „שויציה". „מיניסטריון" „ברזה", (הקורא העברי בלתי היודע אשכנזית, האם לא יניע בכתפיו למראה נקודה: „א" הבאה אחרי קונסונאנטים במלים: „באָרזע", גאָטהע?) מוזות, קוזקים, לירוקי, סטיריקי, היסטוריקי. וכל כך השתרשה הטרנסקריפטיון המשבשת עד כי בראש כל גלון העתון היומני „הצפירה" נפגש בתמונת: „נעקראָלאָגען" ו„אדרעססע" אף כי עורכי העתון הזה יודעים בלי תפונה, כי אין „ען" סמן הרבים בעברית ואין „ע" סמן מין הנקבה. בכלל החלו סופרים שונים להכנים בימים האחרונים לתוך ספרותנו תמונות זרות ומשנות מאד". — מר בן יהודה בירושלים הוא — כאשר הזכרתי — אחד מהנזהרים ביותר בטרנסקריפטיון נכונה. אך הוא חנך על השפה הצרפתית; ולכן בהביאו מלים זרות, ישים לב קודם כל לא אל התמונה הכתובה של המלה הזרה בשפה, שממנה לקחה, כי אם איך תבטא בשפת צרפת כן, למשל, כותב הוא: „פוליס" (פקידות, Polizei), יען כי בצרפתית: „Police" הקיסר פרנסואה יוסף" (Kaiser Franz Joseph), יען כי בצרפתית: Franz François[1] „ארשוק" (Erzbischof), יען כי כך בצרפתית, אף כי המלה évêque משבשת היא, כידוע ע"פ המלה היונית: ἐπίσκοπος; ועוד יתרה יעשה:

[1]) עין „האור", תתכ"ה, Nr. 5.

הוא כותב: „ארבעה אוֶק" ולא אֶוקים", כחק לשפת עבר, יען כי בצרפתית: évêques והאותיות „es" המצינות את מספר הרבים לא תבטאנה! — אך זוהי קופנות! —

ביחוד קנו להן זכות אזרח בספרותנו תמונות זרגוניות במספר רב, מעין „הנאזעטין שלהם" [1]), „משה'לע", „חנה'לע", „דוד'ל", „מירעלע" [2]) „קרעפליך" [3]), „פשעטליך", „קוויטאנציעס", „בויגין", „פאָגראָמעס", „הבבא מעשה", „הישיבה-בחור" וכאלה. בעתונים העברים, העניים במודעות מאד, נפגש לרב במודעות המעוררות געל בשמוש הרב שמשתמשים כותביהן במלים אשכנזיות ורוסיות, בלולות בשפת עבר מטלאה, ופרזות מעין: „ביד הפינקטליכקייט הטובה עלי", „הנני לשלוח בעשטעלונגען בנאכנאהמע או ע"י זאקאזנאיע" הן קנין כל מודעה „לסוחרי זאָקקען" [4]) או אדות „פולישער סקלאד ספרים גדול" [5]) בשפת עבר צחה. למען הראות עד כמה ה„צחות" מגיעה הנני להביא לדוגמה מודעות אחדות: „פתחנו פאבריק מקעכטלאך של עקיפאזנע מאזש מכל המדות והפארמאטין.. פראבין יושלחו חנם". [6]); או אחרת: „ההפצים בצוקקער קשה וכן קאסטקעם קשים אוים דער פריוויליגירטער פאבריק קאָרוקעווער במקח השוה וכן טהעע מהפירמא הידועה וכו' [7]) כמדמני מודעה זו כתובה אשדודית יותר מחציה אך הנה אחת המצטינת בצחותה ויכולה היא להיות למופת לכל הסוחרים, הכותבים עברית בסגנונם הידוע: „הגבירה וכו' העומדת בראש הפירמא של הבאנקירסקי קאנטאָר וכו' קבלה במאָנאָפול על סעווערא זאפאדני קראי את הרעזינעווע קאַלאָשין תוצאות הפאבריק וכו" ופתחה בית אוצר (סקלאד) מכל המינים וכו' אצל הקאנטאָר שלה" [8]). הראיתם, קוראי היקרים, שפה יפה כזאת מועדכם? הזכיתם לראות מודעות כאלה בשפה אירופית, בשפה חיה, בשפה אשר מליה מובנות לא רק לידענים ולכופרים, כי אם גם לסוחרים ואנשי-מעשה?

הרשינו לנו לבדח מעט את דעת הקוראים על חשבון הכותבים עברית אשדודית. אך נסורה נא אל הכותבים עברית צחה באמת ונראה מחזה נחמד, חזון אשר נפרץ הוא רק בשפה היפה, השרידה היחידה: שגיאות דקדוק גסית מצויות בכל הספרים שנכתבו עברית מ„בראשית

---

[1]) „רשות היחיד" לט"י ברדיטשבסקי, p. 8.
[2]) בספורים שיצאו בתוצאת בן אביגדור ביחוד.
[3]) בית עקד, I, 33.
[4]) המליץ, תרנ"ב, Nr. 32, 44, 55, 67, 85 ועוד.
[5]) „העברי" היוצא באמריקה Nr. 20 II.
[6]) „המליץ", תרנ"ב Nr. 222.
[7]) „הצפירה", תרנ"ג Nr. 130.
[8]) המליץ תרנ"ב, Nr. 219, 229, 237 ועוד.

ברא אלהים" עד היום שאנו כותבים בו את הטורים האלה. שגיאות הדקדוק! הידעתם, אדוני הקוראים, מה פרוש מציאת שגיאות הדקדוק בספרים אשר לא יספרו מרב? על סופרים, הכותבים בשפה חיה, גם היותר עניה, גם היותר שפלה, לא יספר גם לא יאמן, כי כותבים הם בשגיאות, — בשגיאות, אשר כל היודע את הדקדוק הפשוט, הקצר, גם בלי „דקדוקים דקים", וכל היודע רק מעט את רוח השפה צריך ויכל להזהר בהן על נקלה, אשר תלמיד בית ספר בינוני — לו היו לנו בתי ספר עברים כאלה, מסדרים בטעם אירופה היה בוש, לו נמצאו בכתביו — ועד ימינו אלה אין אף ספר עברי אחד נקי מהן. — לבל אחשב למגזם ומפריז אנוס אנכי לפרט פה שגיאות שונות מסוגים שונים, אשר כל כך התאזרחו בספרותנו, כל כך השתרשו בה, עד כי כל סופרינו, גם הכי מציינים, דשים אותן בעקבם וכמעט היו לכלל חדש ולא עוד לשגיאות תחשבנה. אך האמנם תחדל שגיאה רגילה ומצויה מהיות לשגיאה גם אם רוח השפה אינה נוחה ממנה ואין סבה מטבעת ברוח העם או מוסבה ע"י המקרים והמצבים להתהוותה, גם אם אין כל צרך לתת לה זכות אזרח?

השגיאה היותר נפרצה היא השמוש המשבש בה' הידיעה. — כלל פשוט מסר לנו הדקדוק העברי כי אם תצרף ה' הידיעה אל שם העצם תצרף גם אל שם התאר המלוהו (אם האחרון איננו בא בתור נשוא) ואם כן מי שיאמר: „איש-העשיר" או der reiche Mann „האיש עשיר" (במובן הקודם, לא במובן der Mann ist reich) יחטא לרוח שפת עבר; ובכל זאת מי מסופרינו לא יכתב: „ים השחור", „ים התיכון", „מעבר האחד", „מצד השני", „בח המושך", „כח החיוני", „ועד הפועל", „רוח הלאומי", „ערוך השלם", „עמוד הימני ופטיש החזק", „יום הראשון", ועוד? או מי לא יכתב: „השלחן ערוך", „התלמוד בבלי", „המכתב עתי", „הכהן גדול" (ביחוד בראשי תיבות: הש"ע, המ"ע הכ"ג)? יש לנו כלל גדול בדקדוק, כי בהסמך שם עצם אחד אל השני, תצרף ה' הידיעה אל שם העצם השני ולא אל הראשון; ובכל זאת מי מסופרינו יזהר מבתב: „הכתב יד", „הספר תורה", „התלמוד תורה" (ביחוד בראשי תבות: הכ"י, „השחר", VII, 727 הס"ת, הת"ת) „הבית דין? ורבים מסופרינו יוסיפו עוד ה' הידיעה גם לשם העצם הראשון אף אם ה' הידיעה מצרפת כבר בדבר, ע"פ שנרת הלשון, לשם העצם השני; למשל: „הבעל הבית (הבעה"ב), „הבית התפלה"[1]), „הבית המדרש" (הביהמ"ד), „הבית הכנסת" (הביה"כ), שגיאה נסה ומתנגדת לחקי הלשון במאד מאד. — שגיאות כאלה לא רק תפגשנה בספרים העברים כי אם גם היו לקנין הפתגמים והניבים העברים, למשל: „לשון נופל על לשון", „מאה פעמים ואחד" (ולכן, כנראה, כתב סמולנסקין: „בפעם

[1]) השחר, VIII, 31.

הראשון", התועה בדרכי החיים, I, 33), „הגלות המר", „לשון הרע" [1]) ביחוד ראויה להזכר השגיאה הגסה שסופרינו שוגים בהסמיכם לשם עצם אחד נסמכים הרבה. למשל, „עיקרי ויסודי ושרשי מסתרי הדת" [2]) או „שיחות והגדות וכפורי מסתרי העמים הקדמונים" [3]) ובאמת צריך לכתב: „עיקרי מסתרי הדת, יסודותיהם ומסתריהם" או „שיחות מסתרי העמים הקדמונים, הגדותיהם וכפוריהם"; והסופר מר מרדכי אדלמן כותב: „מצב ותכונת וערך האשה". [4]) או תוצאות וזמן וערך הכ"י הזה" [5]). על השגיאה הזאת כבר העירו סופרים נודעים פעמים הרבה ובכל זאת חוזר על שגיאות כמו אלה המספר מר כהנובסקי במקומות רבים בספורו „המלשין", שיצא בשנת תרנ"ב! אמנם גדולה מאד פעולת המבקרים העברים וסופרינו שמים לב לכל מלה היוצאת מעטם!...

אך יש עוד שגיאות יותר גסות, שאין איש שם לב להעיר עליהן למשל, כל סופרינו כותבים: „שפת עברית" „שפת אשכנזית", „שפת ארמית" בשעה שגלוי וידוע לכל מי שיש לו אף ידיעה קלושה בדקדוק העברי, כי אין שם עצם נסמך לשם תאר [6]). הטובים בסופרינו כותבים: „טליתים" [7]), „תעניתים", „שטותים", „טעותים", „ספקות", „תעליות" [8]) „בקוריות" [9]) תמורת: „טליות" או „טליתות", „תעניות", „שטיות", „טעויות" „ספקים" (אף כי בתלמוד ספקות) ששם יש גם: „יצתה בת קול" „תעלות" „בקרות". שגיאות רבות מאד המצויות בספרים העברים מוכיחות בעליל כי סופרינו לא ידעו פשוט את הדקדוק העברי... השמעתם, קוראים נכבדים! סופרים עברים לא ידעו את הדקדוק העברי! היאמן כי יכפר? ובכל זאת כן הדבר, לולא זאת כי אז לא כתבו גם הטובים שבהם: „לקחם" [10]) „בידעם" [11]) „בהלכם" [12]), „בישבם" [13]) „בנתנם" [14]) „לישא

---

[1]) עין ב„התועה" II 265.
[2]) מחולת המות, בסמנים מיחדים ב„השחר", VIII, 51.
[3]) שם, 77.
[4]) „השחר" VII, 656.
[5]) שם 227.
[6]) אחרי כתבי זאת נזכרתי, כי העיר על זאת החוקר והחכם כר יצחק ורשבסקי במחברתו „לתחית שפת עבר" (p. 39) שיצאה זה לא כבר ובה פורט הוא שגיאות רבות בלתי מפרטות בפרק הזה ואף כי ברב דבריו צדק, אולם שגה במקומות אחדים ובכלל דיקנותו עברה מעט גבול.
[7]) כל שירי גורדון, IV, 166; התועה בדרכי החיים II, 168.
[8]) דור והכמיו למשה רינס, 6.
[9]) עניני ספרות" למר טביוב, „המליץ", תרנ"ג Nr. 86
[10]) „כל שירי גורדון", IV, 200.
[11]) פרדס, I, 109.
[12]) בית אוצר הספרות, II, 131.
[13]) „פרחים ושושנים" תוצאת כיזה, צד נ"ט.
[14]) „הצפירה, תרנ"ד, Nr. 205

וליתן" תמורת "קהתם", "בדעתם" "בשבתם" "בתתם" "לשאת ולתת" (אף כי בתלמוד "לישא וליתן" בתור תמונה ולגרית); לולא זאת, כי אז לא כתבו "טלית קטן" [1]) "שבת הגדול", "מחזה יפה ונהדרה" [2]) או "מראה יפה ונהדרה" [3]), "מוצאיה ומבואיה" "מקורי השפה", "יסודי החכמה" "עוביו", "על בוריו", "גולמים", "חומרים", "בקורתו", "כותליו", "חוטמו", "רושמים", "בית הכנסת החדשה" [4]), "ביהכנ"ס גדולה" [5]) אף כי חקי הדקדוק האמללים צוחים, כי צריך לכתב: "טלית קטנה", "השבת הגדולה", "מחזה (מראה) יפה ונהדר, "מוצאותיה ומבואותיה", "מקורות השפה" "יסודות החכמה", "עביו", "על בריו", "גלמים", "חמרים", "בקרתי", "כתליו", "חטמו", "רשמים", "בית הכנסת הגדול, החדש".

כן אינם מבחינים סופרינו לפעמים בין זכר לנקבה פשוט ע"פ אי ידיעתם כראוי את הדקדוק העברי ולמען כסות עליה בדו להם איזה כלל ויתלו באילן גדול, באבן עזרא, אשר לא הצטרך לו כלל, לאמר: "כל שאין בו רוח חיים זכרהו ונקבהו"; ובבן מותר לכתב: "ועיניך יפיקו תם" [6]), כל חכמתכם וכל גבורתכם יעלו בתהו" [7]), תמורת: "תפקנה", "תעלינה" וביחוד אין כל צרך להזהר בנו "הכנוים" הבאה כשהקונה ממין נקבה במקום ס' (שמם שמן); ובכן כותב משוררנו הגדול: "ומשירות היכל, כי יתנו קולם" [8]) "גם הלחיים והקבה חלקם ידרשו [9]). בחרוז הראשון יכל היה לכתב: "ומשירי" ואז לא חטא נגד הדקדוק ובשני, אם הרשה לו מטעם licentia poetica לכתב: "ידרשו" במקום "תדרשנה" הלא למצער יכל היה לכתב "חלקן", אך הלא כל אלה "קטנות" הן אצל סופרינו, "דקדוקי עניות", ואם גם פרוזאיקי נמור יכתב: "ישא אלומיתיו בעתם" [10]) במקום "בעתן" — מה בכך? הן כלל כלל לנו הראב"ע "כל שאין בו רוח חיים זכרהו ונקבהו" ולכן רשאים הם לכתב גם: "סלחו לי כל הנפשות" [11]) תמורת "סלחנה", כי "בצווי" קשה מאד למצא סופר אשר יקפיד להשתמש בתמונת הנקבה המובדלת מאותו של הזכר. אך סופרינו לא יראו מכתב גם בשגיאה

---

[1]) גם על השגיאה הזאת העיר מר ורשבסקי במחברתו הנזכרת p. 42 43

[2]) מורה דרך להחכם א"מ לונץ 248 ,214 ,p.

[3]) שם 222.

[4]) שם, 150.

[5]) שם, 190, 247 ,p.

[6]) "השחר", VII, 169.

[7]) שם 410.

[8]) כל שיר, גורדון, I, 73.

[9]) שם II, 21.

[10]) השחר, VII, 275.

[11]) שם 536.

גסה כזאת: „והבגות יפרטו על פי הנבל [1]), אף כי כמדמני גם הסופרים העברים מודים, כי כ„בנות" יש „רוח חיים" והכלל המיחס לאבן עזרא לא ימצא לו פה מקום...

עד כמה לא יקלט מוח סופרינו את כללי הדקדוק תוכיח לנו עוד שגיאה גסה, שיש בה מעין „ערוב פרשיות" בדקדוק„ ידוע, כי בעברית יתהוה מספר הרבים של שם תאר לשם עצם ממין זכר ע"י תוספת „ים" וממין נקבה ע"י „ות"; אך אין התוספות מוכיחות כליל בשם עצם והראיה היותר פשוטה: „אב אבות", „אשה נשים". אך מוח סופרינו, הטרוד תמיד ב„שאלות", לא יסבל את ההבדל הזה שבין שמות עצם לשמות תאר בנוגע להתהוות מספר הרבים ולכן כותבים הם: „בשרונות נעלות" [2]), „רעיונותיה הנשגבות" [3]), „מקומות רבות" [4]), „דורות רבות" [5]) „שדות זרועות" [6]) „המבואות האפלית" [7]), „שדות פוריות" (תמורת „שדות פורים", מן „פורה", תמונה אשר לא תזכר ולא תפקד כנזכר למעלה) „דמיונות נעימות ואיומות" [8]) ולא רק סופרים פעוטים כותבים כך; סמולנסקין כותב „נרות רבות" [9]), ד"ר רובין כותב: „המחולות הקדושות" [10]) אבי הפוריסטים מפו כותב: „אוצרות יורם הצפונות" [11]) ופוריסט אחד מפורסם „הלוחות (קאלענדאר) הערוכות בכל תאמרנה לא בי הוא" [12]) אף כי אין איש מהם כותב: „בשרון נעלה", „רעיון נשגבה", „דמיון נעימה ואיומה", „מבוא מטנפה", „אוצר צפונה", „לוח ערוכה", „המחול הקדושה" וכאלה. — ולעמתם יש כותבים: „מלים אחדים", „מלים רבים" [13]) „כיונים נחפים בירקרק חרוץ" [14]), אף כי בטוח אנכי כי הסופר הנכבד מר ברמן לא יכתב: „מלה אחד" ואבי המספרים העברים מפו ידע, כי „יונה" ממין נקבה היא.

---

[1]) שם, 484.
[2]) „השחר", VII, 544.
[3]) שם 549.
[4]) בית עקד I, 89.
[5]) השחר, VII, 733.
[6]) מורה דרך, 115 וכן „באחת השדות שם, 176.
[7]) אותיות פורחות, הוצאת בן־אביגדור p. 23.
[8]) השחר VII, 698.
[9]) התעה בדרכי החיים, II 23 וכן גם „מורה דרך", 251.
[10]) „מחולת המות" בסמנים מיחדים ב„השחר" VIII, 78.
[11]) אהבת ציון וארשא תרליג, 61.
[12]) „הבקר אור", V 18.
[13]) השוודים בצהרים ליקותיאל ברמן ב„השחר", VIII, 17).
[14]) אהבת ציון, 30.

שגיאות כאלה יכלתי לפרט למאות, כי „ברוך השם" אינן חזון יקר בספרותנו. והסופרים האירופים — הגם הם כותבים בשגיאות גסות כאלה? הסופר מר י"ח רבניצקי אומר: „קחו גליון מ"ע אחד ונסו נא הצג נקודות במקום אשר תמצאו איזה שגיאה, אז אף אם לא תדקדקו כחוט השערה, תהיה הנקודה רבה על הכתב" [1]). ומדוע זה היתה כואת? מדוע קשה להסופרים לקלוט את הדקדוק העברי ולהזהר משגיאות גסות?

התשובה על השאלה הזאת היא פשוטה: שפתנו איננה מדברת ואנחנו רוכשים לנו ידיעה שלמה בה ע"י למוד התנ"ך. לו השתמרה השפה בפי העם, בדבר החי, כי אז היתה לנו היא העקר, העצם, ורק ע"י עדן וצחצוח נוחים נבראו לנו במו לכל עמי אירופה, סגנון ספרותי ואז אין עוד מקום לשגיאות, כי השגיאות המרגלות בפי ההמון אינן רגילות בפי המשכילים, כי רוח השפה בכללה פועלת גם על המלות הבודדות, המבטאות לפעמים בשבוש ולאט לאט תקבלנה גם הן צורה נאותה לפי רוח השפה וחקיה הכוללים. אך אם ביחס אל שפה מתה פחות או יותר, כמו שפת יון העתיקה ושפת רומה אין עצה ותחבולה להנצל משגיאות מלבד האחת: ללמד את הדקדוק כראוי באפן שיקנה לנו יחד עם המלים והמשפטים השנורים בפינו ושנקרא אחרי כן הרבה בספרי הקלסיקים המרבים אשר השפה המתה לנו היתה חיה בפיהם וספריהם נקיים מכל שגיאה וחטא נגד הדקדוק; ומי הוא כותב רומית, מלבד החכמים והמלמדים הגדולים? אולם כח שפתנו הורע בשתים: היא איננה מדברת וגם נלמדת רק מתוך עשרים וארבעה ספרים, אשר אחדים מהם הם בעלי איזה פרקים קטנים. בספרים האלה, מאשר חלו בהם ידים או מעתיקותם המופלנה, יש פסוקים הרבה סתומים וחתומים ויש מלצות הרבה אשר איש לא יבינן היטב וגם משפטים הרבה בלתי מתאימים לחקי הדקדוק, מעין „ידיו רב לו", „רוח גדולה וחזק" „בגדים המודות" וכאלה. חקי המין לא ישתמרו בכלל בכה"ק והרבה משמות העצם העברים הם גם זכר גם נקבה בפסוק אחד וכן הפעלים המתיחסים אליהם ובמקומות רבים יבאו בם עבר במקום עתיד, נסתר במקום נוכח, רבים במקום יחיד, או עבר ועתיד, נוכח ונסתר, יחיד ורבים בלולים במשפט אחד מלבד התמונות הזרות והמשנות המצויות בהם, אשר אין להן כללים מעין „וישרנה הפרות", „הרה ללת" ובאלה נקל להבין עד כמה קשה לילד להבקיע דרך פסוקי התנ"ך ולצאת בשלום, ומה גם כי נהגנו להקנות לילד את ידיעת שפת עבר יחד עם ידיעת דברי ימי ישראל הבאים, בכה"ק, חקי תורתנו, תוכחות, תנחומות ומוסר שחברו להם יחדו בספרי חוזינו וחכמינו, ובכן צריך הילד לזכר את ספורי התנ"ך המעננים והמלאים קסם או את מלצות חוזינו ומדברתיהם,

[1]) ה„בורית", 30.

באותה שעה שהוא לומד את השפה העברית מתוכם, ופה עוד יפגש פסוקים קשי ההלום ומלים נעלמות ההוראה גם בדרשות ילעיטוהו עד לזרא. היוכל לדעת את השפה העברית כשפה חיה בשעה שבלמדו אותה טרוד הוא עוד במלאכית הרבה? ומה גם, כי בשעה שהילד לומד תנ"ך אין לו עוד כל מושג מהו דקדוק השפה. הרבנים והמלמדים החשובים, אשר כל חכמה ומדע זרים להם, עוד אסרו ללמד את הדקדוק ויאימו על ההמון, כי הדקדוק הוא הצעד הראשון לאפיקרסות וסופרינו אשר היו כלם חניכי „החדר" החלו ללמד את „חכמת הדקדוק" אחרי דעתם כבר את פרוש כל המלים העבריות, אף כי לכתב שני טורים עברית בלי שגיאות לא ידעו, כאשר לא ידעו זאת „התורנים" והרבנים גם הגאונים שבנו, אם רק דקדוק לא למדו והספרות החדשה לא קראו. וכן יהלו סופרינו ללמד את הדקדוק בתור חכמה בפני עצמה ולא בתור חלק בלתי נפרד של השפה, המלמדת את התיחסות המלים הבודדות אשה לרעותה, למען הביע על ידיהן משפט או רעיון שלם לבן נקלטו השגיאות במוחם עוד מהימים שבהם למדו תנ"ך ותלמוד בלי הגיון ובלי דקדוק, מהימים שבהם למדו „פשטים" ופלפולים המתנגדים ישר אל כל חקי הדקדוק, מהימים שבהם הורו להם, כי ה„וו" במשפט „מקלל את אביו ואת אמו" יתרה היא ובאה לדרשה וכי יען כתוב „נפשת" בלי „וו" למדנו מזה עקר גדול לדין וכאלה. אחרי כן גם בדעתם את הדקדוק קשה להם, כמובן, לחבר את „החכמה" הזאת עם אוצר המלים שבמוחם ובכתבם עברית לא ישימו לב לדקדק בחקי הלשון כראוי ותצאנה השגיאות המפרטות למעלה או ב„בעלי דקדוק" מהמדקדקים הזקנים, אשר יבלו כל ימיהם בדרישה וחקירה אחרי אותיות ודגושים, שואים ונקודות, ובפלפולים „ע"ד הנקודה אשר על הרא"ש שבמלת אשר בכתוב: ונירם אבד חשבון עד דיבון ונשים עד נפח אשר עד מידבא" (כנסת ישראל, I 154) כמו הפסוק הזה יפה ומובן הוא כלו מלבד הקושיה העצומה, אשר תתעורר: מאין באה הנקודה הזאת? עוד גם זאת, יען בכה"ק רבו המשפטים שאינם מתאימים לחקי הדקדוק מאיזה סבה שתהיה, לכן קשה באמת גם ללמד את הדקדוק ביחד עם למודי התנ"ך, כי הילד אשר ידע את כללי הדקדוק על ברים ימצא בפרטים הרבה נגודים בתנ"ך, מקור השפה העברית, לכללי דקדוק השפה הזאת אשר ידע, כי הנפלים מרבים מאד. בתקלה הזאת משתמשים סופרינו לטובתם: אם יבא מבקר ויעיר את הסופר העברי, כי שגה בכתבו „בלשון צח וקל" וראוי לכתב „בלשון צחה וקלה", אז יענו: הלא ב„תהלים", כ"ב, ט"ז, משמשת המלה „לשון" בתור זכר, וכן יענה גם בנוגע להמלים „שמש", „רוח", „דרך", „עין", „שן" וכאלה הרבה. אף כי נקל מאד לעשות לחק, כי ביחס אל המלים אשר מינן משתף בתנ"ך, על סופרינו החדשים ללכת רק אחרי הרב ואחרי שמושן במשנה, שבה

אין קלקול המינים במדה מרבה על חכמי לשוננו בני הסמך החובה לקבוע את מינן באפן כזה.

אך לא רק שגיאות גסות מתנגדות לחקי הדקדוק התאזרחו בספרותנו, כי אם גם קריאתנו את המלים הכתובות ע"פ חקי הדקדוק אינה נכונה מפני ששפתנו אינה מדברת וכל ספרינו הכתובים מימי חתימת תנ"ך עד היום אינם מנקדים, חוץ מהשירים שסגנונם גם הוא צח על הרב ואין בהם כל טלה בלתי ביבלית. לו היו ספרינו מנקדים, כי אז יצאה כפרותנו מגדר ספרות המלמדים והידענים והיתה לקנין העם, כי אמנם, היוכל איש פשוט, לא למדן, לא ידען, להיות בקי כל כך בספריות הביבלית, התלמודית, הרבנית, החדשה עד כדי לדעת את קריאת כל המלים הבאות בספרים החדשים? כמובן הנקוד הוא טרחה גדולה, אך יכלנו להקטיננה לו רק השמטנו איזה כללי נקוד בלתי מעלים ובלתי מורידים, שארית הפלטה, המעידה על שפתנו, כי אורינטלית היא. ידענו, כי יתמרמרו עלינו הדקדקנים. אך נזכירם, כי כבר השמטנו שארית אורינטלית כזאת בספרותנו האירופית: את הטעמים; גם, לפי דעתנו, טוב להשמיט מעט למעט יהיו יתר הכללים שגורים בפיות סופרינו, מאשר להשאיר הכל בדקדוק ולבלי השתמש בזאת כליל, יען כי קשה הדבר ושבעים אחוזים למאה מסופרינו לא ידעום. לו היתה שפתנו מדברת אז, כמובן, לא מצאו להם מקום שבושי קריאה כאלה ולא אלצנו להטריח את סופרינו; לו היתה שפתנו מרברת, כי אז אולי היתה גם קריאה אחת לכלנו; לו היתה שפתנו מדברת, כי אז אולי שמרנו כלנו את חקי „מלעיל" ו„מלרע" והדבר הזה, כי אין אנחנו שומרים את חקי מלעיל ומלרע, גורם רעה רבה למשוררינו. שפתנו עשירה בשירה נשגבה, אך קצרה ומעטת מלים. המלים המצויות בספרי הנביאים אוצרות בקרבן אמנם פואסיה הרבה, הרבה השתפכות והגיון, אך בכל זאת מעטות הן. אינני משורר וגם רומנטיקי איננו ולכן הננו שם לב גם לקטנות: למשוררינו תחסרנה חרוזות (Reime) פשוטן כמשמען ועליהם לכוין את הגיונותיהם ולאלצם כי יתכנסו במסכה הצרה של החרוזות המהות ע"י המלים הביבליות לפי קריאתן הנהוגה אצל אחינו באירופה, ועל פיה, כידוע, המלים יותר מלעיל מאשר מלרע, וזהו הסרון גדול. שפות צרפת ורוסיה נוחות הן לחרוז במליהן שרבן או גם כלן מלרע ואם גם בשפות אשכנז ואנגליה נגינות המלים על הרוב מלעיל, הן עשירות השפות האלה למצער במלים מאד. ובכל זאת גם האשכנזים יתאוננו, כי משורריהם יחרזו בלי הרף „Uonne עם Sonne", „Herzen עם Schmerzen". ואנחנו מה נענה אחריהם? האם לא היתה לזרא לכל אחד מקוראינו החרזנות של „שמים" ו„חיים", „נפש, חפש, רפש", „ארץ, פרץ, קרץ, שרץ" ועוד? ולו רק היתה הנגינה העברית על הרוב מלרע, כמו שהיא צריכה להיות ע"פ הדקדוק, כי אז הרויחו משוררינו הרבה: באין נחשתים להחצוניות,

להתכנית של השיר, יכולים היו לטפל ברעיון ובהגיון הרבה יתר וגם יכלו למנות חסרון אחד בשירה העברית: חסר משקל עברי קבוע וצלצול דרוש. השירה הביבלית איננה מרתקת היא חפשיה כדרור, מלהבת את הרגש ומנשאה את הרוח. פיטני ספרד שמו את שירתנו ראשונה בנחשתים ויקצצו את כנפיה ע"י ה„אלף הבית" והשמות שרשמו בראשי החרוזים ועוד שגעונות כאלה וביחוד ע"י היתדות וההתנועות, עד כי עליהם קרא בצדק אחד החכמים ע"פ משקלם הם:

„כַּמָּה בְּנֵי סְפָרַד שָׁלֵמָה, אָכֵן שִׁירָתָם גְּרוּעָה
וְאִם תִּשְׁאַל: לָמָּה? אֶעֱנֶה: רְאֵה הַיָּתֵד הַתְּקוּעָה"

(הפרופ' גולדנתל ב„כוכבי יצחק", XXIV 32 26).

גם משוררינו החדשים, מימי ויזל עד גורדון, כתבו את שיריהם ע"פ משקל ידוע ונזהרו מאד מה„שואים", עד כי לפעמים השחיתו את יפי השיר ורעיונו ולכן הולידה הקצוה הזאת קצוה כדמותה ומימי גורדון חדלו משוררינו לשים לב אל המשקל והצלצול השירונים ודי להם לחרוז „מכות" עם „חלקלקות" למען היות הפרוזה בחרוזות שיר נחמד בעיניהם, ובזאת הם חוטאים חטאה גדולה. הן אמנם הרעיון עקר ומשבחים הרבה יתר שירי גורדון שאין משקל וצלצול להם מאלה אשר גם משקל גם צלצול גם תואר גם הדר להם, אך רוח אין בקרבם וכחנוטים הם בעינינו; אך אסור לשכוח, כי השירה היא אחד מחלקי הספרות היפה ביותר, אשר תפעל ביחוד על הרגש והלב ולכן צריכה היא גם לקלפה יפה והמשקל והציזורה המוצנה במקום הראוי הם מהדברים המרחיבים את דעת האדם ומלהיבים את רגשותיו, ולכן אל יהי הדבר הזה קל בעיניהם, כי למה תהי שירתנו נופלת בנעם ויפי משירת כל הלאמים הקטנים עם הגדולים באירופה? כעת קשה הוא אמנם הדבר מצד עניות שפתנו בחרוזות ולו רק קראנו ע"פ הדקדוק, כי אז הוקל להם הרבה, ולו היתה שפתנו מדברת מנו משוררינו את החסרון הזה מעצמם, כי היה מרגש; אך גם במצב הדברים כמו שהם נסו אחדים ממשוררינו הצעירים רבי הכשרון לכתוב במשקל ובצלצול ועלה בידם.

עוד על חסרון אחד בשפתנו אעיר והוא אחד מהיותר קשים להמנות טרם תהי שפתנו לשפה מדברת: חסר מבטאים ופתגמים. גם שונאי ישראל לא יכחדו, כי העם הישראלי מצטין בביניתו היתרה, בחדוד שכלו ובנסיונות החיים המרים על הרוב והנעימים לעתים רחוקות. העם, אשר שלשת אלה: הבינה, החדוד והנסיון, צריך להצטין גם בפתגמיו, בניביו ובמבטאיו. ואמנם „משלי", „קהלת", „בן סירא", התלמוד וכל ספרות ימי הבינים מוכיחים, כי כן הוא, כי באמת אין עם חכם ונבון כגוי הקטן הזה, עם, אשר פתגמיו נבונים וקולעים ישר אל המטרה, ניביו נעימים, מחכימים ומאשרים בדרך השכל, מבטאיו ראוים למי

שאמרום, לאנשים בקיאים ומנסים אשר אין תלאה שלא עברה על ראשם, אין בלהה שלא השיגתם, חדודיו חדים וברוקים ועקיצתם עקיצת עקרב, השחוק שיעוררו הוא שחוק של דמעות או לצון עדין ונאצל מאד. אך ספרותנו החדשה עניה בפתגמים ומבטאים חדשים, המתילדים בכל דור וצומחים בשעת הצורך לפי מקרים שונים ומצבים מיחדים. עליה, יען שפתנו אינה מדברת, להסתפק בפתגמים הרבים שבכתבי הקדש והתלמוד, אשר אמנם אוצר נחמד ימצא בהם, אבל בכל זאת איננו מספיק עוד אחרי השתנות חיינו ומצבנו מן הקצה אל הקצה. אף גם זאת פולי-טוניסטינו המציינים, בהשתמשם בלי הרף בפתגמים מן התלמוד, שוכחים, כי שפת הפתגמים ההם ארמית היא והם כותבים עברית לעברים. כבר הצענו בפרק הקודם לתרגם את המבטאים ואת הפתגמים הרבים שבתלמוד והמדרשים עברית צחה (כמובן רק את הנוחים לתרגום ואלה שאינם נוחים, הלא לא גרועים הם מפתגמי השפות החיות, שבהם מתבלים הפוליטוניכטים, גם האירופים, את עלוניהם), ואז, יען רוח עמנו דובר בהם, יהיו לפתגמים עברים לגמרי. כן יועץ אנכי לעשות גם להפתגמים היפים והמצינים שבזרגון, אשר רבם נולדו ברוח העם ולא ברוח השפה. (פתגמים שנולדו ברוח השפה אינם עלולים לתרגום, כמובן) וגם אלה שבשפות האירופיות, אם אינם מתנגדים למנהגי עמנו ולרוח שפתנו כמובן צריכים לזאת זהירות יתרה, אמנות גדולה וביחוד טעם יפה. אם הטעם לא יהי יפה אז יולדו לנו פתגמים ומבטאים מעין: „מעשה בלי סוף, כזנב בלי דוב" („השומרים בלילות" מאת איש בשת, הוצאה ב', 35) „תהיה בטובך להודיעני" או גם ברבריסמוס גם ומכוער, מעין: „במקום שאין דגים יסתפקו גם בסרטנים" (בית עקד I, 84). בכלל ראוי לשים לב, כי אין שפה בעולם, שבה יקבלו ברבריסמים במדה מרבה כמו בשפתנו חצי החיה, למרות היותה קדושה וקלסית. שפת פלפלנינו כלה ברבריות היא, כי אין לה חקי דקדוק אף לא חקי הגיון, מלבד מה שהיא יותר מחציה אשדודית. והמאמרים בעתוננו?... הקוראים את מחברתי זאת יוכלו להוכח, כי לא פוריסט אנכי ובלי תפונה יחשבוני הפוריסטים למתנגדם היותר קצוני. אך מי יוכל לראות במנוחה, כי יבואו סופרים ויכתבו: האחד „הביט אותי" (מחיי בני ליטא, הוצאת בן אביגדור, p. 6) והשני „לא היה לו להביט, כי אם בנקודה אחת (בית עקד I, 86)!? לו באתי לפרוט את הברבריסמים המצוים בכל מאמר עברי למצער במשך שנה אחת של „המליץ" אין אני מספיק. לדוגמה אראה על אחד. כל סופרינו כותבים, „במלה אחת" ברבריסמוס גם, כי בעברית יאמר „באחת" וה„מלה" יתרה היא. והחסרון היותר מרגש הוא, כי כל אחד מסופרינו וביחוד מחכמינו לכותב עברית ברוח שפת מדינתו או השפה המדברת בפיו. לכן, לו גם קמו סופרינו לתרגם פתגמים מאירופית לעברית, אז, קרוב לודאי, יצאו התרגומים נשחתים וחסרי טעם ואף גם זאת כל אחד בנה לו במה בפני עצמו,

כי תרגם בלי תפונה בטעם שפת ארצו. ובכל זאת אפשר מאד לתרגם פתגמים אירופים ברוח שפת עבר, אשר גם טעמם יעמוד בם גם נעימים יהיו בעיני המכירים את רוח שפת עבר האמת. עדים לנו תרגומי פתגמים אירופים מעין „הבטלה אם כל חטאת" „כל התחלות קשות" וכאלה. כן יש לנו פתגמים אוריגינלים לא גרועים מפזרים בספורים ובמאמרים וביחוד בספרי המקרא שצצו במספר רב בשנים האחרונות, מעין: „בעל המאות הוא גם בעל הדעות", מתים שנים במחולות מחנים", האמת הערומה גורמת מהלומה", „בהיכלי שן קנאה מצאה קן" וכאלה למאות. כן גם נקל לברא פתגמים הרבה בשפת עבר ע"פ רוח השפה, מעין „דבר זה נולד בכזיב", כאשר נוכחנו במשך חמש השנים מיום שהחלו להוסד חברות „שפה ברורה", כי כמעט בכל חברה נמצאו אנשים חרוצים ומהירים לברוא פתגמים יפים ונוחים, אך יען כי שפתנו אינה מדברת, לכן גם הפתגמים המשבחים אינם מתקבלים לכל ע"י האימיטציון בדבר, כנהוג בשפות החיות, וישארו בספרים מכלי שמוש או קלוטים באויר בפיות איזה יחידים ולא יתפשטו בקרב העם או למצער בקרב הסופרים, כי כל אחד מהם בורא פתגמים ומתרגם פתגמים משפות שונות ע"פ דרכו וטעמו וזהו חסרון מרגש מאד, אשר קשה למנותו בשפה, החיה רק בספרות ולא בדבר. אך האם אחד הוא החסרון הזה שקשה למנותו? האם נקל לסופרינו מהשתמש במליצות, באורינטליזמים, ופיוטיסמים, במבטאים נסים ומכערים ובמבטאים שריח החסידות נודף מהם עד למרחוק? האם נקל לסופרינו לציר דברים כמו שהם ולא כמו שיוכלו לצירם ע"פ אוצר המלים המך, המצוי תחת ידם? האם בנקל תסופנה ערבובית הסגנונים בספרותנו, אשר אין דומה להן בכל ספרות? האם בנקל ישמדו ראשי התיבות ושגיאות הדקדוק שאין להם מספר? האם בנקל יוכלו משוררינו לשום לב אל הצלצול והמשקל, כאשר ישימו לב הכותבים שירים בשפה חיה?..

שם ושארית

אבן בחן למצבת אבן אשר נמצאה בבית מועד לכל־חי
בק"ק פרעמישלא בגליציון

מראשתי גאון וחסיד מפורסם, ועל הפתוח חרות: נטמן אסרו חג פסח
שנת י"ב לפ"ק.

ע ס

לוית חן

תולדות הגאון הפוסק בעל מטה משה זצ"ל, וחקירות ודרישות על אדות
זמני „שנים עשר קדושי פרעמישלא" נבג"מ.

ע"מ

יוסף כהן צדק

המתאבק בעפר רגלי חכמים מנעריו, ושותה את דבריהם בצמא גם לזקניו.

(נדפס בספר אוצר הספרות שנה חמישית וגם במחברת מיוחדת).

קראקא

בדפוס של יוסף פישער (גראָדגאסס 62).

סנס ברכת אביך לפ"ק.

KRAKAU
Druch von Josef Fischer. — Verlag von Eisig Gräber Jaroslau.
1895.

מָה הַצִּיּוֹן הַלָּז אֲשֶׁר אֲנִי רֹאֶה? וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו אַנְשֵׁי הָעִיר הַקָּבָר אִישׁ־הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר־בָּא מִיהוּדָה (מ"ג כ"ג י"ז).

מאי דכתיב (בראשית ה' א') זה ספר תולדות אדם וגו' וכי ספר היה לו לאדה"ר, מלמד שהראה לו הקב"ה דור דור ודורשיו, דור דור וחכמיו, דור דור ומנהיגיו, כיון שהגיע לדורו של רבי עקיבא שמח בתורתו ונתעצב במיתתו — אמר (תלים קל"ט י"ז) ולי מה יקרו רעיך אל וגו' (ע"ז כ' ב').

פתח דבר.

כִּי הִנֵּה הָאֶבֶן אֲשֶׁר נָתַתִּי לִפְנֵי יְהוֹשֻׁעַ עַל אֶבֶן־אַחַת שִׁבְעָה עֵינָיִם הִנֶּנִי מְפַתֵּחַ פִּתֻּחָהּ...

(זכריה ג' ט').

זה שש שנים מיום בשורה מוצאת במחנה העברים, תדשן עצם כל אהב עמו אף חבב קרמוניות. הנה החכם המשכיל ר' שמעון מנחם לאזער מפרעמישלא בשר אז ששם חפרו אחינו וימצאו אבן גדולה ועינה כעין הבדלה, ואדם אין יערכנה — ואלה הם דבריו בלי חסרון מאומה ובלי עדף מאום „דבר אחד נמצא בבית הקברות הישן הראוי לעורר עליו. היא מצבת „אבן ישנה מאד אשר הקימוה בשנה הזאת מערמת עפר. היא מצבת גאון „וחסיד מפורסם אחד מתחלת האלף הששי! וכפי הקבלה היה אב"ד או מ"ץ „פה פרעמישל, וזה נוסחה: נטמן אסרו חג פסח שנת י"ב לפ"ק „הגאון החסיד המפורסם מ' מנחם מענדיל בן הרבני החסיד „יואל פייווש שמעון זצ"ל, ואצלו נקבר בנו הרב מו' אליהו ז"ל (האסיף ח"ד 197). — והנה הכל מודים שמצבת אבן אשר שש מאות וארבעים מונים, חקות זרע וקציר וקר וחם וקיץ וחרף שמרו מועדם מיום נחצבה גם נצבה, ועודנה תמימה אשר לא תחסר כל בה — מטמון הוא! שאל נער עברי „כמה ימי השמים על הארץ למספר שלומי אמוני ישראל?" ויגדך „מאה ושלש עשרה יובלים" ואם תזרח שמש הבקרת הצרופה עליה, ובמראה — ולא בחידות מני קדם „כפי הקבלה" — אלינו יתודע כי למנות ימיה כמשלש עשרה יובלים חלפו עברו; מצאנו הון. ונוספה גם היא עדות לישראל שעוד בימי האלף החמישי היו „קהלות יעקב" בפולין. כי מצבת „אחד העם" ולא „אחד העם" היא. היוחל קהלה יום אחד? אם יולד קהל פעם אחת? — „עזרת ישראל אבן עזר לעתות בצרה" ענו לה, פנת יקרת „דברי הימים לגלי־ציון בגליציון" לבנים נפיל וגזיז נבנה ממסד ועד הטפחות. שטף מימי מריבה לא ישטפהו, גם מבול מים זידונים לא יהרסהו. והוא בסער ממזרח שמש, יתקלס; וסופה ממבוא השמש, משחק לו; לרוח גדולה וחזק מצפון ולכל סערות תימן, ילעג...

עדה המצבה כי יעקב בחר לו יה עד בלתי שמים. גם רגע באפו, כאשר ייסר איש את בנו ברגז רחם יזכור, ויכין רטיה לפני הכותו טריה. בעתים כאתים ליהודים השוכנים בארצות מערב אירופא (אות ז') כנטות שמש הצלחתם לערוב, בטרם בואה אהלה, ברא שמים חדשים וארץ חדשה ואור חדש בפאת צפון לשארית נחלתו. שם עלה השחר, רגל מבשר צאת שמש צדקה ומרפא לחבש לעצבותם ולהאיר עינים עששו

מבכי... וזרח השמש ובא השמש, ויהי ערב ויהי בקר! ברגע „קהלות הקדש" ברזל באה נפשם, ידיהם אסרות ורגליהם לנחשתים הגשו „הנה העצים והאש... והשה לעולה בני בכורי ישראל" ורבבות אנשים ונשים וטף עד יונקי שדים שחיטתן במערב, והמאנים להמיר אחד באחר... נפשם יצאה „באחד"... ברגע ההוא שלום על ישראל השוכנים צפנה וענו „שמע ישראל" קול רם תוך קהל ועדה, אין מכלים דבר, ויהי לנס! —

ענין מאד נעלה „הראוי לעורר עליו" ולענות בו. ואולם המשכילים יבינו שחובתנו היא לדרוש ולחקור את הדבר הזה היטב, בטרם נכשרהו גם בשפות החיות. שזאת האבן לא תמול ולא שלשום היא אליבא דכולא עלמא, מי מדד בשעלו מימי הגשם והשלג אשר ירדו עליה? אבנים שחקו מים, ואותיות פורחות באויר... היש משקל לסופות ולסערות אשר כנוע עצי היער הניעוה, ויזיזוה, וישרשוה? מכובד משאה נשקעה, ומרוב ימיה נטבעה, ותכס עליה הארץ; ויחפרוה, וימצאוה, וימשוה, ויעלוה, ויוציאוה, ועל מקומה הקימוה גם הציבוה; ומי זה לידנו יתקע שלא היתה אחת מאותיות תשר"ק לפני שתי האותיות י"ב הנשארות, ונשברה? ואולי היו שתי אותיות ת"ק לפניהן, ונשברו? הוא הדבר אשר דברתי: בקרת תהיה!

והנה שש שנים תמימות, למן היום אשר נתבשרה בקהל רב, ואין מעיר על זה הענין „הראוי לעורר עליו" גם מפני הספק; אות שרבים יחשבוה למזויפה... אל נא אחי, אל תרעו! הדלו לכם מלכת בעקבי חכם וחוקר אחד בדורנו, אשר פחז כמים הוציא שם רע על מצבות עתיקות הנמצאות בלבוב עיר ואם בישראל (הכרמל שנה ו' גליון 38) הם כי לא להזכיר! ומי יתן ונהיה אנחנו וצאצאינו לדורותנו, אנשי אמונים כאבותינו.—

„בקרת תהיה" שאף אם המצא ימצא חסרון אות אחת או שתים מן „פרט השנה" הלא אבן מראשתי „גאון וחסיד" היא, וכדאי הוא אותו צדיק אשר תוו יעננו שהיה „מפורסם" בדורו, ונשכח גם בעיר אשר בה הרבין תורה והפיץ אורה, לחקור ולדרוש צדיק מה פעל, ולכתוב את „תולדתו" בספר זכרון, וזכרו לא יסוף.

מצרף לכסף וכור לזהב ואזן מלים תבחן, בזאת יבחנו. וכיצד בודקין פתוח ישן נושן לדעת את עתו? על פי חקירות ודרישות על כל הצדדים, יקוב הדין את ההר. ע"כ נשקול בפלס את כל מלה ומלה ואת כל אות ואות, ונראה אם במאזנים תשאינה יחד עם תהלוכות העת מראשית האלף הששי, ואם לא: א') הנה זאת פרעמישלא, מתי נבנתה? ב') ומתי פתחה שעריה, ובני ישראל באו בם לגור ולהשתקע ביד רמה? ג') ובבואם שמה, מתי נקבצו אחד אל אחד והיו לקהל עדה? ד') ומתי נבנה שם בית הכנסת הראשון? ה') היתה שם גם „ישיבה" ואם נוסדה, מי יסדה? ו') היה ר' מנחם זה, אב"ד או רק איזה ש"ץ מ"ץ „את שדרכו למנות" או „כל שדרכו למנות"? ז') נשא לפנים בישראל איזה משמרת כהונה במקום אחר? ח') באי זה דור החלו העברים לתאר זה את זה בתארים בחייהם ובמותם? ולחקוק: זצ"ל או ז"ל, ואו תנצב"ה, על כל נפשות מת? ט') ומתי

החלו לקרוא בשמות: פיווש גם מנחם מענדיל אשר לא שערום בעלי שני התלמודים והמדרשים? יו"ד) מתי הוחל המנהג לקרוא לאיש אחד בשני „שמות העצם" מלבד שם מטהו, ומה גם בשלשה? יא) ראה קרא בשם אביו „יואל פיווש שמעון" היו שלשתם „שמותיו העצם" או השלישי הכי נכבד „שם משפחתו" לאמר: השמעוני או לשמעוני? יב) ואם „שמעון" איננו שם מטה בית אבותיו; מה שם מטהו להתיחש? יג) זה ר' מנחם מענדיל, שם אביו חרות מראשתו, ומה גם שם אמו כי תדע? יד) בת מי לקח, ומה שמה? היו לה אח או אחות אנשי שם? טו) מלא „הרב מו' אליהו" את מקום אביו? השאיר אחריו זרע? טז) צבא לאנוש עלי ארץ, ובהפקד פקודת כל האדם על ר' מנחם מענדיל ונות ביתו, מי משניהם הלך בדרך כל הארץ בתחלה? יז) ואם מתה על פניו, מתי עזבה ארץ, ואיה מקום קברה? יח) ובמותה על פניו, מאן להתנחם עליה; או אמר „לא טוב היות האדם לבדו, ה' לקח וה' יתן" ויקח אחרת תחתיה? יט) ובקחתו אשה חדשה, בת מי היתה אף היא? בדק גם באחיה? כ) ילדה לו גם היא בנים או בנות? ובלדתה היו פרי ישוה לו? כא) ובהגיע תור צאצאיו, במי התחתן? היו בניו „חתני דמים" ובנותיו „מקנת כסף" לבד מכרם על האבות; או לא היו „חשוקיו כסף" ולא הלך בממון אחר הרוב, ורגל על לשונו „יחש קנה ואל תמכור" וידבק בדומים לו ולמטהו? כב) ישבו כל יוצאי ירכו כאחים יחדו; או כארח רבנים בני רבנים התפרדו, זה עלה לכסא במזרח וזה במערב, זה בימין וזה בשמאל? כג) השאיר אחריו „הגאון החסיד המפורסם" ספר או ספרים אשר כתב? או מי מבעלי אספות מביא שמעתא בשמו? כד) דור הולך ודור בא, ימצאון עוד היום המתילדים אליו באת לבית אבותם? כה) ובהמצאם, בתיהם הוא ביתו „אכסניה של תורה" עד היום הזה? —

על פי החקירות והדרישות האלה, מישרים נשפוט בישע אל למושעות. אז תבין, זאת „הקבלה שהיה אב"ד או מ"ץ בפרעמישלא" מתי נולדה.— ולמשפט מבינים יחלתי. ואתך הקורא הסליחה בעת נאחז בסבכי ענינים שונים, הקרובים מצד אחד ורחוקים מצד אחר. זה דרך כל מחקר ומחקר, ענין אל ענין קורא, יבא זה וילמד על זה עד יתבררו ויתלבנו הדברים, יצרפו ויזקקו ככסף וכזהב. על כן יאמרו המושלים „ראשית מחקר פליאה, ותוכה השכל, ואחריתה אמת וצדק" (אסף ז' י').

והוספתי עליה תולדת הגאון הפוסק בעל מטה משה זצ"ל. וחקירות ודרישות על אדות „שנים עשר קדושיה" אשר קדשו את שם כבוד הנאדר בקדש ויקדשו בם. ובגלל אבות יושיע בנים.

המחבר.

פה לונדון ביום מלאו לי ששים ושמנה שנה
ה' א"ך סיון שנת נחם את ציון לפ"ק.

א) אבן הראשה.

אֶבֶן מָאֲסוּ הַבּוֹנִים הָיְתָה לְרֹאשׁ פִּנָּה
(תהלים קי"ח כ"ב)

א) עיר „פרעמישלא דיתבא על נהר סאן" (טיב גטין שמות הערים והנהרות) וקורא לה „פרי־אמת־לה" 1) אחת הערים העתיקות בגליציון הלא היא ברבת בני פולין. כחצות האלף החמישי למספרנו, בערכך שנת 740 למספר העמים שכננו, בנה איתה אחד מדוכסי בעהמן Przemyslau שמו, ויקרא לה Przemysl בשמו 2) ולא ארכו הימים ותעז יד פולין, וילכדוה, וימלכו עליה עד יום נקרעה אדרתם לשלשה קרעים -- נחלת אוסטריא עד היום הזה.

ואולם את נפקחו עיני מלכה ושריה ויושביה, לראות שיהודה עם אהב שלום ורודף שלום, רד עם אל ועם אנשים נאמן, רגל ישרה לכסא השליט השולט ושומר אמנים אל המטשלה המושלת, דודש טוב לארץ מולדתו ודובר שלום לכל שכניו, הן עם לו יתרון הכשיר חכמה לכל מסחר וקנין, רוח החיה באופני המסחר והמלאכה, בלכתו ילכו ובעמדו יעמדו או יתנהגו בכבדות — אין אתנו יודע. כי ספרי זכרונות דברי ימי עדת בני ישראל מימים ראשונים, ספו תמו מן בלהות ועוד אינם. וזה גורל רוב ערי ארצות הצפון ששם אחינו נחתים: א) כי לא בבתי חומה, ישבו אבות אבותם, בתיהם קורות וקרשים שחברו להם יחדו „אהל לשבת". וגגותיהם מצופים קש ותבן שקדמת שלף יבש, ובצאת גץ מתחת הפטיש, ויאחז בם כנערת בהריחה אש. ב) „טמון באש" קמבעיא להו, תבות משוחות בדם סלמנדר „שאין האש שולטות בהן", ארגז־מצל־מאש, הארגז בוער באש והארגז איננו אכל, לא היה עוד בימיהם. ג) ואת מימיהם שאבו מבארות עמוקות, ובטרם דלה דלו כדיהם לצקת על הבערה לכבותה, היתה כל העיר מקצה לשרפה מאכלת אש — הוי מי מנה בתיהם קבריהם! ד) ועדת מרעים חבר מרצחים הנלוים על עדת איש דמים ומרמה באגדאן חמילניצקי, וחבר פעלי און שואפי דם נקי וצדיק אשר נספחו אל השודד איוואן גאנטע שר", אכלו את יעקב בכל פה ואת נוהו השמו. הוי על גבורנו גברו, פני זקנים לא נהדרו, נשים בחרב נפלו, גם עולל ויונק לא חמלו — בבואם לשלל שלל, הרבו חלל — את הונם שללו, ואת רכושם גזלו — והני עכברי רשיעא, את אשר לא יכלו לשאת על שכמם ועל בעירם, שרפו באש. בחרות

אפס הכו אב ואם על בנים ועל בני בנים על שלשים ועל רבעים, ודמים בדמים נגעו! — ובאפס מקור נאמן לראשית בוא היהודים לכל עיר ועיר, הראיות שונות ועל פיהן הדעות משונות להרע או להטיב. וגם הסברות הישרות, תחשבנה להשערות תלויות בשערות — ועל כן יעיזו צוררנו בארצות הצפון מצח, לאמר אל שכניהם העברים האזרחים כמוהם „לנו הארץ; ואתם הגרים מה לכם פה, ומי לכם פה?" ובאין מליץ יושר מול מגידי פשע האלה, „ואינהו נפישי מינן וקיימי עלן כי כוסלא לאוגיא" חובת רבני וחכמי עיר ועיר לחפש בספרי טורשת קהלת יעקב מדפוסים עתיקים המזכירים את שם עדתם, ובפרט בספרי שו"ת קמאי ובתראי, ובהסכמות ספרי בעלי אספות. ולחפור אחרי מצבות עתיקות. להראות לעיני העמים והשרים, שדבר שקר בפי אויבנו פלילים, וכי עוד לפני עשרים — ויש לפני שלשים — דור, ישבו שם עברים. וזרעם אחריהם אזרחים כאזרחים רעננים הנה הנם. ויצדקו אחינו בכל דבר חוק ומשפט. והיה במקום אשר יאמר היום „אנא האצילו נא חסד לאברהם" יאמר „הבו תמים, ותנו אמת ליעקב" ונצדק קדש, הקולות יחדלון, ושלום על ישראל. — וזה החלי:

ב) ויהי בימי שפט השפטים הלא המה „גדולי רבני ומנהיגי ארבע ארצות פולין" יחד נאספו (על פי הרוב) בשתי קהלות הקדש יערסלב ולובלין. ובשנת שס"ח לא היה עוד ביערסלב ס"ת למקרא העדה בעת כנוס. ויחלו מלאכי הארצות, את פני טובי עיר פרעמשלא הקרובה אליה, להשאיל להם ס"ת לחדש ושבת קרוא מקרא. וישאילום באהבה וברצון. ואם אמנם חוק לישראל הוא „שבעה כדת קוראה בשבת" מימי קדם (מגלה כ"ט ב' ומ"ם פ"י ה"ה) נמנו וגמרו להוסיף בשבתות הועד ולקרוא „עשרה גברי" לכבוד התורה ולומדיה, הוגיה ומחזיקיה, הנועדים לעסוק „על דעת המקום ועל דעת הקהל" בצרכי הכלל, ופעם גם הפרט, באמונה — ויהי ביום השביעי, ויעל „השביעי" ויברך את הברכה אשר לפניה, ועוד בטרם גמר הקורא את הפרשה ההיא עד תומה, נשא עיניו וירא שהיא „חסרה תבה שלמה, ועדיין היו כמה פרשיות שעדיין לא קראו, והיו חכמי הדור נבוכים מה לעשות" (שו"ת מהר"ם לובלין סי' פ"ד) עש"ה.

אחת ראה המאיר עיננו, ויכינה ויספרה להורות לדורות; ואגב אורחא שתים זו שמענו: א') שעוד בשנת שס"ח (היא שנת 1608) כבר ישבו יהודים בפרעמישלא. ב') ולא היו בודדים במועדם, כי אם „קהלת יעקב" ויהי לה ס"ת רבים, די צרכה, אף גם להשאיל לשכנתה. —

ג) ודע, שעוד בדור ההוא היה שם „ספרא דמתא" מאור גדול בתורה ידיו רב לו כאחד המורים, ויאחז בזה וגם ממחקרי שפת קדשנו לא הניח את ידו. סופר מהיר במלאכתו מלאכת הקדש, ולשון עבר נצורה על דל שפתיו לכל כלליה ופרטיה ודקדוקיה כרד"ק בדורו וכר' אליהו אשכנזי בשעתו. ונודע בשמו „ר' שבתי סופר מפרעמישלא" ופוק חזי מאן גברא רבא דקא מסהיד עליה „והיה ה' לאור עולם, אהובי האלוף התורני אשר לו עשר ידות

במדות ובחסידות, הר״ר שבתי יצ״ו הגיעו לידי דבריך דברים קדושים דברי אלקים חיים... כה דברי המעתיר איש בריתך דורש שלומך מאיר הטרוז״ (שם סי׳ פ״ג). והפוסקים האחרנים, בעל עט״ז (או״ח סי׳ נ״ד ס״ק א׳. קט״ז סק״א וסי׳ קכ״ב) ובעל פמ״ג (או״ח סי׳ ה׳ ס״ק א׳) מביאים את דבריו הלכה ומורין כן. ע״ש.

ולמשמע אזן דאבה נפשנו, שגם כצבתו איננה עוד ולא ידע איש את קבורתו (האסיף ח״ד 197). אמנם מה הציון הלז? אות זכרון לכל הבא לרצות את אבנו ולחון עפרו; לכל תכלה ראיתי קץ ואבנים שחקו מים — ואולם מצבת עולם, הציבו לו שני חכמים מפורסמים מבקרים נקובי ראשית, אשר שם האחד ר״א נייבויער במ״ע (איזראעליטישער לעטטערבאדע שנה י״א) וברשימתו לספרי כ״י הנמצאים בביהמ״ד דפה לונדון (סי׳ 37) ושם השני ר״ד קויפמן (האסיף ח״ה 125 — 129) המה יתנו דבר גבורותיו וחין ערכו, צדיק מה פעל, וזכרו לא יסוף! — וגם זה אות ומופת שגם בימים ההם, לא היה מספר בני ישראל בפרעמישלא מעט מזער (יוסף ה׳ עליהם) ויהי לאל ידם לשלם „לספרא דמתא״ כמעשהו, די מחסורו. —

ד) ומתי נבנה שם בית הכנסת? גם זה הדבר מ מ ע ש ה ש ה י ה למדנו. עוד בערכך ששים שנה מלפנים, התגלע ריב בין פרנסי ומנהיגי קהל פרעמישלא, ובין ש כ נ י ב י ת ה כ נ ס ת, ויגישו את דבר משפטם אל אא״ז — אשר שמו בקרבי — הג״מ יוסף כהן צדק ריש מתיבתא בקראקא (שו״ת שא״י סי׳ כ״ז) ע״ש. הזמן לא פורש, ונלמד סתום מן המפורש. למנות ימיו כן ידענו גם ידענו, שיראת ה׳ הוסיפה ימיו והגיע לגבורות שמנים (כלילת יופי ח״א ד׳ ב׳) ובפנקס הח״ק דק״ק קראקא (ע״ב א׳) כתוב לאמר „ונשמת הישיש והזקן ושבע ימים ונקבר בשיבה טובה״ (עיר הצדק 27) ועל מצבתו הנצבת עד היום הזה „היה אב״ד וראש הישיבה פה קראקא י ו ת ר מ ח מ ש י ם ש נ ה ונפטר ביום ב׳ ג׳ שבט שנת נש״א את ראש בני גרשון״ (וואלף ביבליאתיקי ח״ד 1307 עיר הצדק 174) ונשער שדבר המשפט הזה הובא אליו בערכך שנות ש״י—ש״ך (1560—1550), וכל קורא את פסק דינו, יראה: א) שאחרי עמוד הבית הקדוש ההוא ימים רבים על תלו, החלו שכניו לבנות להם בתים בשכנותו. ב) ואף גם עליהם כבר חלפו עברו „שני חזקה״ בטרם התגלע הריב. ומי יודע כמה שנים ריב ומדון נשאו מיום פוטר מימי המריבה, עד אשר הסכימו לבלי להגיש את משפטם אל כסא רבם, מרא דאתרא ובית דינו הצדק, להגישו לכסא כבוד בעיר אחרת? — ולהלן (אות ה׳) אוכיח הוכחה ברורה, שגם אויבנו בנפש, על כרחם יענו, שנבנה זמן רב מקדם.

ה) ונכונן לחקר רבניה וגאוניה מוריה ומאוריה, וזה הדבר הוא תכלית מאמרנו זה. הרה״ג הסופר הנאמן רבי משה מאיר פערליש 3) יספר מעשה ש ה י ה בבירת בעהמן עיר מושבו: הג״מ יהודה ליווא ב״ר בצלאל, האדם הגדול בענקים ונודע בשערים המצוינים בהלכה בשם „מהר״ל מפראג״ הופיע ממשפחה רמה ונשאה מדור דור. וגם במעלליו נתן אתתיו אתת כי לגדולות נוצר. ביטים ההם היה בפראג שר וגדול ליהודים ושמו ר׳ שמואל שמעלקא

ב"ר יעקב 4) „גדול בעושר ובנכסים ובכבוד וקרוב למלכות" ע"כ קראו לו „רייך ר' שמעלקא" 5) לאמר „רבי שמעלקא הקצין הגדול". ויהי כראותו את הנער כי טוב, פרי ישוה למטהו ונגד זקניו כבוד ובו יברך ישראל, וייטב בעיניו לתת לו את פעריל בתו „מרגניתא דלית לה טימי" לאשה, ומיהר ומתן כיד ה' הטובה עליו. בעת בואם בברית הקשורים, לא הגיע עוד החתן „לשמונה עשרה לחופה" אף לא „לשדות גירא בעיניה דשטנא" והכלה היתה צעירה ארבע שנים ממנו, ולא הגיעה לפרק „בתולה נשאית" וישלחהו לפני היותם לבשר אחד, לעיר פרעמשלא להוסיף לקח. הרבנים אין בפראג? אם גאונים אין שם? שתי תשובות בדבר: א) לאביר הגביר ההוא היה „בן אחד קצין גדול בפרעמישלא" ושמו ר' יהושע שמעלקיש. ב) ושם היתה ישיבה, ובראשם הרב הדומה למלאך הג"מ שלמה לוריא הנודע בשם מהרש"ל (תולדת מהר"ל מפראג ט' ב').

הזמן לא פורש, ובואו חשבון לברר אותו. ואם לא בצמצום, בירענ בערך דיינו. הנה מצבת מהר"ל עמדת בפראג עד היום הזה, ועוד כהלין כתבא למקרא. ועדה המצבה שגברו אראלים את המצוקים ביום ב' י"ח אלול שס"ט (שם י"ג א' גלעד סי' ח') ארך ימים בימינו, ויחי צ"ז שנה (תולדתו י"ב ב') אם כן איפוא נולד בשנת ער"ב (1512) וכן דעת ידידי הרה"ג רנ"נ רבינאוויץ ז"ל (הערות ותקונים לס' עיה"צ 8). ולא אכחד שגוזמא קתני, ויחי פ"ז שנה 6) ונולד בערכך רפ"ב (1522) בין כה ובין כה, למנות שנות שבתו לכסאות ניקלשבורג פוזנן ופראג והמדינה 7) הוברר הדבר שהיה זקן ושבע ימים „מופלג בזקנה" ובאביב חלדו שלחהו מחותנו אביר הגביר לעיר פרעמישלא להוסיף דעת. אחת דבר הרמ"מ פערליש, ארבע זו שמענו: א') שעוד בשנות המאה השלישית לאלף הששי היה שם ישיבה. ב') ובראשה עמד מהרש"ל האב"ד. ג') ושם דר „קצין גדול" יליד פראג, וכסא אביו מוטלת בין גדולי בעהמן. ד') וממילא נשמע שבית הכנסת נבנה רבות בשנים לפני הישיבה (אות ד').

ו') יאמרו נא האודים העשנים בחרי אף בגליציון, החכמים להרע האומרים ליהודי „גש הלאה!" משתבחים בעיר „מלומדים נחנו, צוררי היהודים אנחנו!" ושואגים בבתי מועדיהם ככפירים לטרף „לנו הארץ, והיהודים גרים הנה הנם על אדמתנו, מה להם פה ומי להם פה? עד מתי יהיו לנו למוקש? דבר אל בני ישראל ויסעו"... במי התחתן איש לפני מלכים יתיצב, מארץ אחרת? בארחי ופרחי? באורח בזמנו בא ללון, בערב הוא בא על משענתו ובבקר ישא רגליו וילך? העלמות בנות נדיבים אין בבירת בעהמן כי בחר בת עני ואביון המתגורר על נהר סאן, לקחתה לבנו יחידו לאשה? הלמענה עזב בנו האמון עלי תולע, רך ויחיד לאמו ולא עצבו אביו מימיו, בית והון נחלת אבות ואת היכלו האומר כבוד? אות גם מופת שגם אז היו בני ישראל בפרעמישלא אזרחים בני אזרחים ובתוסס גבירים וקצינים אפרתים נכבדי ארץ — ועוד היום יאמר ליעקב „תולעת

ולא איש, לא ידעתיך ישראל! ברח לך מזה, פן יבואו צעים יצעוך"? בושה אמכם צוררי יהודה מטי משפט אזרחים.

יאמר נא מאן דלא יתיב בחורשא ולא גני בבית אפל, ישר ולא עפלה נפשו בו: אם בשנות מספר תשיג יד „קהל גרים" הבאים לגור בעיר ההיתה מאות בשנים סגרה ומסגרת בדלתים ובריח, ואף גם „חור המנעול" היה סתום וחתום, פן — הם כי לא להזכיר — יהין עברי בנפשו עוז להביט בעדו ויראה את הנעשה בעיר: א) לבנות להם בית כנסת. ב) ולקנות ס"ת רבים, עד יוכלו להשאיל לעיר אחרת. ג) ולתת לסופר סת"ם די מחסור ביתו. ד) ולהושיב אב"ד לכסאם, אשר גם בנעוריו לא היתה קריה אשר לא אמרה „חפצי בו". ה) „ואל תהי דן יחידי" על צבאו שני שפטים („דיינים") תומכי זרועות כסאו מזה אחד ומזה אחד. ו) ולהקים ש"ץ ושו"ב ושאר שומרי משמרת הקדש. ז) ואף גם זאת ליסד להם ישיבה אשר יצא שמעה בארצות לכבוד ולתפארת! האם כל אלה פרי גרים? מעשי בני נכר הארץ? „קהל גרים לא איקרי שמיה קהל" היכי דאיכא דרא דממונא — מזמנין לזמון ולא בעת תת מזומן — —

ומודה ר' יהושע שמעלקיש: א) שבית מועד לכל חי, ראשית הובת כל עדה ועדה לקנותו לצמתות. ב) ובית ספר לצעירי הצאן ראשון הוא לישיבה העומדת לגדל רבנים „אם אין גדיים אין תישים" את מי יורה דעה, באין מבין לשון וספר? ג) ובתי חמלה לחון את אשר יוחן ולרחם את אשר ירוחם, קודמים. ואלה הם: בית חולים, משכנות ליתום ואלמנה, משען לזקן ומשענת לזקנה, כל אלה „לפקוח נפשות" יחשבו. ד) קופות הצדקה לכל דצריך כגר כאזרח, עגות מצות לחג הפסח לאין נכון לו, ועץ להבעיר ולהחם בחרף ובסתיו לעני ואביון. ה) ואיה קריה, אשר אין בה נגידים רשו ורעבו? לדל היום יקרא, לפנים „עשיר" ימצא „משכיל אל דל" — „מתן בסתר" — „נותנה ואינו יודע מי נותנה" — ו) ואטו להקים ישיבה „בכבוד ולא בבזוי, בנחת ולא בצער" מילתא זוטרתי היא? מי יכלכל את בני הנעורים, רובם „בני עניים" ורובא דרובא ינהרו מערים אחרות לקחת לקח טוב, מי יתן להם לחם לאכול ובגד ללבוש, וגם מקום ללון? — ומהר"ל, ישב בבית גיסו זה, ויאכל מעדני מלך וישבע ויותר; בעת אשר חבריו נדדו ללחם איה? וישת יין הרקח בכלי כסף וזהב וכלים מכלים שונים; ואיש איש מבני גילו, כצפור נודדת מקנה, סובב עיר וחוזר חלילה, בבקר יאכל על שלחן אחד, בצהרים בבית אחר, ובערב ישבע לחמא עניא מעל שלחן שלישי? הנסיון הורה ויורה שישיבה אשר אין לה עושר שמור, הפירות נאכלין והקרן קימת לדור דורים, אין סופה להתקיים עשרים שנה; וישיבת פרעמישלא עמדה מאז ועד עת החלק ארצות פולין ונשתנו הבעלים! 8) הדעת מכרעת: שאחרי היות כל הדברים האלה, עשוים באמת וישר; אז בנה יהושע שמעלקיש גם ישיבה להגדיל תורה ולהאדירה. היוחל כל אלה יום אחד? אם יולד קהל כזה פעם אחת? אות נאמן כמאה עדים נאמנים שעוד מאתים שנה מלפנים, נהרו אבות

אבותם שמה, ויאחזו בארץ ויהפכו מדבר לעדן, ויסחרוה עד היום הזה! — היום גלותי את חרפת מורדי אור מעל אחינו חצי בשרנו בגליציון, ואני ידעתי גם ידעתי, שיש שם ערי יהודה עתיקות וכבירות ימים ממנה, וגם שם רגשו אויבנו בנפש „לנו הארץ! ואתם הגרים צאו לכם מזה — דבר אל בני ישראל ויסעו" — — היום אם בקול עצתי תשמעו, אחי ורעי בני ארץ מולדתי, מהרו ועשו כמוני היום, ויחדו נשדא גירא בעיניה דשטנא — למלשינים אל תהי תקוה, יסכר פי דוברי שקר המצפצפים והמהגים „לבני יפת הארץ ומלאה" לא יבוש יעקב וישראל ישכון בארץ אבות אבותיו לבטח בא מועד געולים יהיו גאולים — —

ז) ועתה נחפשה ונחקרה, אם זה ר' מנחם מענדיל האיש, היה איזה ש"ץ מ"ץ לפני אא"ז מהרש"ל, או אב"ד ור"ט בדור מן הדורות אחריו? ומה מעשי ר' אליהו השוכב על ימינו עד שיבא אליהו — נראה ראשית לנו לנסות את פתוח האבן אשר מראשתם בעשרה נסיונות, לדעת התעמוד בנסיון, ואם לא.

א) זה ר' מנחם מענדיל, נחקורה לשנת הולדו. לדור אביו ולדור בנו. משנת מותו נשער עתות הולדו והולדם. וכל יודעי העתים יעידון יגידון: במחקרי דורות ראשנים, אי אפשר לצמצם את הזמן, וגם בערך דיינו. — יען „האדם יראה לעינים" כלל גדול הוא „אין לו לדין אלא מה שעיניו רואות" ועינינו הרואות על מצבתו „שנת י"ב לפ"ק" פרשת שנת 5012 למספר שלומי אמוני ישראל, מיום ברוא שמים וארץ. לא נאמרה „כימי העץ" היו ימיו, ונעריך את שנותיו „שבעים" בכור לאביו „בן שמנה עשרה לחופה" ולתקופת השנה „בא גד". וכן היו גם ימיו בקחתו אשה, ובלדתה לו את אליהו בנו 4961 לפ"ג. אמור מעתה: אביו נולד בשנת 4923 והוא 4942 ואליהו בנו זה דור רבי מימון, ורבנו משה בנו, ורבי אברהם נכדו!! וכותבי דברי הימים לבני ישראל, חקרו ודרשו היטב היטב ונמנו וגמרו שאדוננו מורנו ומאורנו הרמב"ם זצללה"ה גברו אראלים את המצוקים, כי במעונה אלהי קדם הוכן זבול לו: ביום השני, בעשרים לחדש העשירי הוא חדש טבת שנת 4965 (גראֶטץ ח"ו 210 דור דור ודורשיו ח"ד 291) נמצינו למדין: שעוד שלש ועשרים שנה עד שלא שקעה שמש רבנו משה בארץ הקדם; זרחה שמש ר' מנחם מענדיל בפולין!! —

ב) „שנת י"ב לפ"ק" — בי נשבעתי, ששלשת המלים האלה, כתבתי — בדמע — — כי שנת 1252 — 5012 איננה „ספק חשכה ספק אינה חשכה" כי אם ודאי חשך וחלקלקות ענן וערפל, ומלאך ה' דוחה — — משנות „רודי דחק, ודודי רחק" מעתות „קראו בנים ולא ענה אב" כי שך בענן לו מעבור „תשובה ותפלה וצדקה" קראו לה „מרה" זה שמה לעולם, וזה זכר כל אחיותיה ההלכות לפניה ולאחריה, משנת דתתנ"ו עד הרנ"ו (1466 — 1066) הגורע רגע אחד, עובר על „לא תגרעו ממנה" והמוסיף מאה שנה לפניהן ומאה לאחריהן לא עבר על „לא תוסיפו עליה" כימי

שלמנאסר ונבוזראדן שבט אפו, עפפיפאנוס ואדריינום מטה זעמו! — בכל עת תמיד, נמשל הטוב כאור יומם; והרע, כחשכת ליל נדמה; ואל מי תדמיון את התלאה המוצאת את היהודים המרודים גדודים גדודים שרודים ונדודים במערב אירופא משנת דתתנ"ו והלאה, עד מצאם כיונת נח לכף רגלם מנוח, וידמה? ליל חשך בסוף חדש טבת, וישוה? אוי נא לנו כי פנה יום, ואתא לילה מהלך ת'ק שנה! לילה, למנות אלף שנים ערב ובקר יום אחד, ומחציתו חמש מאות שנות יגון ואנחה!! הוי עשרים דור מדחי אל דחי, אבוי עשרים דור לן בכי, וגם לבקר קנה תחת רנה — היש לחשכה ארוכה כמדתה דמיון או ערך תחת השמש? לו שקל תשקלנה תלאות ארבע מאות שנות מצרים, ורעות ארבע מאות 1466 — 1066 במערב אירופא במאזנים, תכריע הכף השנית עד רדתה... כי כמספר רגעיהן מספר "צרותיהן יצרות צרותיהן" עד כי חדל לספור, האם עבר יום, בלא מרירי יום? ולילה, בלי בעותי פחד בלילות? החלפה שעה, באין תלאה? החלף רגע, באפס פגע ונגע? הוי אסון אל אסון קרא, ויאמר, "הנני כי קראת לי!" — "שה פזורה ישראל" לגזזים "ראשית הגז" על נהרות רהיין, מאין, סעהן וטעמזע היתה; ואחריה על נהרי טאיא וגואדיאנא; ואחריתה על יאורי פא, וואלטורנע וצעלאנא ועל כל נחלי המערב ההולכים אל נחל טיבער ומשם הם שבים ללכת... רחל מבכה על בניה כרחל לפני גזזיה: אלה כצאן נגזזים, ואלה כדגים שנאחזים, אלו ואלו נשרפין נחנקין נסקלין ומוקעים, וכלי משחית כלים מכלים שונים, לטושים מרוטים ונשחזים, מכה אשר לא כתובה על ספרי החוזים — א) באשכנז צרפת ובריטניא, שתו כוס התרעלה, ב) בספרד ופורטגל, מצו את קבעת הכוס, ג) ברומי וכל אגפיה אכלו לחם עוני, ד) בנעאפל וויציליען כלו מרור, ה) ובערים רבות טבול במים... "מבין אותו עד שיאמר רוצה אני" — וכבוא המשחית לנגוף לא פסח גם על בתי הנפש אשר עשו להם"... ומי מדד בשעלו דמי נקיים השפוך כמים? האם בעת על נהרות רהיין, מאין, סעהן, וטעמזע, ישבו "ארזי הלבנון אדירי התורה" תלמידי רש"י ורבינו תם, ויבכו לשבר בת עמם כעל "נהרות בבל" ישב "גאון וחסיד מגירמז" והרביץ תורה על נהר סאן?! אם אמת נכון הדבר, דמיונו כמראה הקשת בתוך ענן כבד מאד מאד...

ג) "שנת י"ב לפ"ק" האם בעת העיר פאריז נבוכה, כי בפקודת לוי-ויג "הקדוש" נשרפו בחצותיה ספרי התלמוד משא עשרים וארבע עגלות צב "גוילין נשרפין, ואותיות פורחות באויר" וילבש גבר ראה עני, רבנו מאיר בר ברוך מרוטנבורג שק ואפר ויקונן "שאלי שרופה באש", לבש אב"ד בפולין חלוקא דרבנן "איהו מותיב לה ואיהו מפרק לה" ברדושי שה"ג ושבת שובה "הזן למועד"? — ובעת העיר לונדון נבוכה, כי הענרי השלישי נתן לריכארד אחיו את כל נפשות היהודים אשר בכל מקומות ממשלתו, הנפש והרכוש לאפותקי, עבוט בער

חמש אלף כסף, ויאנחו בני ישראל ויזעקו „תמכר עמך בלא הון, ולא רבית במחירהם?“ והיו מן „הצועקים ואינם נענין“ לכן כל הורג עברי, השחבת בעיר „את הטוב ואת הישר עשיתי, כי בערתי את הרע מקרבנו“ היה בית „הרב מוהר“ר“ אליהו „אכסניה של תורה“ כי גם זקנו היה „חסיד ורבני“ והעיר פרעמישלא צהלה ושמחה? אם אמת נכון הדבר, „שמשו אור וחשך בערבוביה“ ויהי ערב ובא השמש, ויהי בקר וזרח השמש! —

ד) וכי תימא „אין הכי נמי“ תא שמע את אשר כתב רבנו אליעזר מביהם אל עמיתו רבנו יהודה החסיד „הנה ברוב המקומות במדינות פולין ורוסיא ואונגרן שאין שם לומדי תורה, מפני דוחקם, והם שוכרים להם אדם מבין מאשר ימצאו, והיה להם לשליח צבור וגם למלמד בניהם. ומפני כי אין ספוק ביד כל צבור וצבור ליתן להם שכר מכיסם למחיתם, תקנו להם תקנות חזקות שיהיה שייך להם מגבת פורים ונדבות שמחת תורה, וגם נדבות החתנים, והיינו לגבות מאוכלי שלחן חתנים, שלא ירע לבבם בתתם להם מפני הנאת שמחה ואכילה ושתיה, נמצאת מצוה גוררת מצוה, ואם באת לבטל מהם כל זה, הנה לא יספיק להם שכר למחיתם, וירדי משירותם וישארו בלא תפלה ובלא תורה ובלא מורה צדק“ ע“ל. אלה הדברים אסף רבנו יצחק מווינא בספרו (אור זרוע ח“א שו“ת סי' קי“ז) והם לא ידעו מגדולי ארץ גליציא הקרובה אליהם? היאומן כי יסופר? —

ה) „המפורסם“ מלה אחת, מלוא כף נחת. מעט כמותה ורב איכותה. ולאו כל אדם זוכה לה. ובכל זאת לא נזכר שמו: בתוספות, שבלי הלקט, תניא, ארחות חיים, אור זרוע, ראב“ן, ראבי“ה, רא“ש, מרדכי, טור, רוקח, אגודה, שערי דורא, תרומת הדשן, אגור, מהרי“ל, מהר“י וויל, ודומיהם? וגם גדולי קראקא בעל שארית יוסף והרמ“א, לא הזכירוהו? אף לא בעל מט משה מפרעמישלא? ומהרש“ל ההיה אב“ד ור“מ בפרעמישלא (אות ג') נשא את ראש שרי התורה המקבלים איש מפי איש, מרב האי גאון ע“ה דורו (שו“ת רש“ל סי' כ“ט) ולא זכר את „המפורסם“ וישכחהו? —

ו) על פי פוסקים קמאי ובתראי הוברר הדבר, שמנהגנו לקרוא לזכר או לנקבה „שני שמות העצם“ חדש מקרוב בא, לא שערוהו גם במאה הראשונה לאלף הששי (טיב גטין ש“א אות ש' ס“ק ב') ומצבתו אומרת „לא כי“ שעור זקנו של ר' מנחם מענדיל קרא לבנו בשלשה שמות, ואלה הם: יואל, פייווש, וגם שמעון? לא מפיה אנו חיין.

ז) ונודע שהשם פייווש הוא חול אף אם היום יקדש בכלי, כנוי אל שמות יסודתם בקדש, „אור“ או „שרגא“ ואו „אור שרגא“ (שם שם אות ו' ס“ק ו') וכך היה חותם „נאם הק' יואל אור שרגא פייווש שמעון“ מלבד שם משפחתו. חזית דוגמתו בדור ההוא?

ח) גברא רבא דגמיר וסביר, קובץ על יד מתון מתון, ודייק בשמא אפילו ספיקא דגברא, ריט“ל צונץ, חבר ספר מעט הכטות ורב האיכות, יכלכל את כל שמות העברים והעבריות בכל המדינות ובכל הדורות מימי עזרא עד היום הזה (לייפציג 1837) את אשר לקט מספרי קמאי ובתראי.

ניתי ספר ונחזה, מתי החלו לקרוא בשמות פייווש גם מענדיל: א) לפייווש או פייבש ואו פייבל היום יקרא; לפנים בישראל: וייבש (שו"ת מהר"י וויל סי' י"ח וסי' נ"ג ושו"ת מהרי"ל סי' פ') וייבלמן (פסקים וכתבים למהרי"א סי' כ"ה) ופייווש מאן דכר שמיה? — ב) מנדיל (שם סי' קל"ח) מענדל (שם סי' פ"ב) מנדל (מהרי"ק שרש קי"ב) שלשתם חסרים, להראשון חסרה עינ"ו, להשני תחסר אות יו"ד, ולהשלישי תחסרנה גם שתיהן, ועל המצבה „מענדיל" מלא דמלא? כן קראו לילודים במאה העשירית לאלף החמישי? לא מפיה אנו חיין.

ט') „אזן מלים תבחן" מי מנה פתוחי חותם בשפות שכבר מתו, ובלשונות אשר הן חיות עודנה, תמול נחשבו לעתיקי יומין וערכם לא ימד ולא יספר מרוב, והיום איגלאי מילתא למפרע שזה שלשום עשם היוצר על האבנים ויתארם בשרד ובמחוגה תבנית מלאכת מחשבת מעשי חושב בשנות קדם, להלאות אנשים! הידעת מי הוא זה ההולך רכיל אשר גלה סודם? שמש הבקרת! כי זרחה עליהם, ונמס ערכם כדונג מפני האש... ולמצבות מפיתחות בלה"ק, רבי יהודה — ראש המבקרים הגשי"ר — נתן בהם סמנים, ואלה הם: א') בהמצא על האבן „נטמן" תחת „נקבר" ב') לפרט גדול או לפרט קטן, ג') ומה גם לפ"ג או לפ"ק, ד') תנצב"ה, או זצ"ל, ואו ז"ל, ידוע תדע שהוא מזמן מאוחר מאד (כ"ח ח"ה 199 ומבואו היקר לס' גל עד סי' י"ב) וכן דעת אביר הסופרים גראֶטץ (קוה"י ח"ז) ולא אכחד שהחכם ר"י לערנער בשם החכם הגדול ד"ר חוואלסאן שדא בי נרגא (הכוזרים 23) ע"ש, ואולם כגו דא, שכל סמני נערות נקבצו ובאו יחדו על אבן אחת, אחד מהם לא נעדר, הכל מודים שהוא מזמן מאוחר. הזאת האבן שיאמרו „בתחלת האלף הששי" נחצבה גם נצבה? לא מפיה אנו חיין.

יו"ד) גם אלה לחכמים יודעי העתים ולכל מאן דעסקין באורייתא, שתארי הכבוד „הגאון החסיד המפורסם" או „הרבני" וכמוהם „הרב מוהר"ר צעירים משש מאות וארבעים שנה הנה הנם. והיא אומרת „לא כי" לא מפיה אנו חיין.

ח') ראה אנכי נותן לפניכם היום אתת ומפתים לדעת שזמנה הוא ללא אמת, השמר לך פן יהיה עם לבבך לאמר „הנה נסינו אותה עשר פעמים, ולא עמדה אף בנסיון אחד, שוברה בצדה: א') זמנה, ב') שמותיה, ג') ותאריה, יענו כחשה בה, והיא מזויפה! אל תקרא שמות אלא שמות — הנה זה האב הזקן, ובנו, ונכדו, לא היו ולא נבראו — הגם לכבוש את האמת בעלמא דקשוט? הנם שם פסו אמונים? איכא גנבי ברקיע?" — אל נא אחי תרעו, קושטא קאי: א') בפרעמישלא היה אב"ד ור"מ ושמו רבי מנחם מענדל. ב') ולא אחד בלבד, כי אם שלשה שזה שמם, ישבו לכסאה. האחד לפניו (אות י"א) והשני בדורות אחריו. ג') „גאונים וחסידים מפורסמים" גם שלשתם. ד') וזה אשר מצבתו נמצאה, זכה לתורה ולגדולה גם יחד. הון ועושר בביתו, בית והון נחלת אבות. ויהי לו שמנה בנין רבנן

ושבעה חתני רבנן, כל דילדא אימיה כוותייהו תלד. ה') ובהגיע עת דודים לבן או לבת, פתח שקו וירבה מוהר ומתן כאחד הקצינים, ויתחתן בנקובי ראשית האפרתים מדור דור. ו') הרביעי בבניו אליהו שמו, ויכהן תחתיו. ז') והששי מחתניו, היה דין בפרעמישלא. ח) ונכד בתו הבכירה, ישב בראש ישיבת פרעמישלא. ט) ורבים מרבניה אחריו, היו שארי בשרו. ומחותני זרעו אחריו. יו"ד) וש"ב הרב הגאון הגדול המפורסם מו"ה יצחק שמעלקיש נ"י ההיה אב"ד דשם והגליל, ולפנים בישראל בק"ק ברזעזאן והגליל, ואל על קראוהו לשבת לכסא כבוד מרום מראשנים בעיר ואם בישראל לבוב והגליל, הוא חטר מגזעו. -- י"א) ואביו נקרא רבי יואל פייבש, רבני וחסיד. גביר גדול, זורע צדקות ומצמיח ישועות, וביתו פתוח לרווחה. יומם צוה ה' חסדו במסחרו, ולילה שירו עמו. אהה בחצי ימיו, הלך בדרך כל הארץ. י"ב) ושמעון, איננו "שמו העצם" אף לא "שם משפחתו". ונעתק בטעות. ששם משפחתם היה בן חמש אותיות ש בראשיתו ואות ן' באחריתו. שתי האותיות הקצונות האלו, תמימות עד היום הזה; ושלשת התיכונות, מחציתן נשברה ולא נודע מראיהן בתחלה, ויאמינו מוצאיה שהיה חרות "שמעון" ואולם, לא דובים ולא יער! י"ג) ואחת מאותיות תשר"ק היתה חרותה לפני שתי האותיות י"ב הנשארות מן הפרט, נשברה ואיננה. ויאמן העם, שנחצבה "בתחלת האלף הששי". הט נא אזנך ושמע פשר דבר, אז תקרא: יוסף יגע ומצא תחת האבן הזאת מרגליות" ואני אענה "את אבי אבי רכב ישראל ופרשיו בקשתי — ומצאתיו".

ט') אלה הדברים אשר כתב הרה"ג משה מאיר פערליש "הג"מ "מנחם מענדל מרגליות מפרעמישלא בא ממדינת גאליץ 9) לקראקא, "ושם אמו פרדכי. ויקח את בת הג"מ מרדכי מרגליות מקראקא 10) ושמה "מרת שיינדל לו לאשה 11) ותלד לו שמנה בנים גאונים. האחד הג"מ "יואל פייבש ההיה חתן הג"מ אברהם אבד"ק בריסק 12) בהגאון בעל "משאת בנימן 13) והשני הג"מ משה אבד"ק טארני 14) והשלישי הג"מ "אליעזר אבד"ק לובמלא 15) והרביעי הג"מ אליהו מפרעמישלא חתן "הג"מ הירש הינקר 16) והחמישי הג"מ נחמן אבד"ק מעזריטש דליטא, והניח "בנו אחריו, ונכדו הג"מ מענדל חייקריל 17) והששי הג"מ מרדכי חתן הקצין "מו"ה קאפל מקראטשין 18) השביעי הג"מ שמואל ר' מיכשקיש מווילנא 19) "והשמיני המופלג בתורה מו"ה ישראל חתן מו"ה אברהם מטיסמניץ 20).— "ואח"כ נשא הג"מ מנחם מענדל מרגליות הנ"ל, את בת הג"מ משה חריף "מקרעמניץ 21) ותלד לו כמה בנות, וחתניו לוקחי בנותיו אלה הם: האחד "הרב הגדול המופלג בדורו מו"ה יצחק אבד"ק סטעפין 22) בהג"מ נפתלי "כהן צדק אבד"ק לובלין 23) ושם אשתו הרבנית מרת אידל 24) והשני "הרב הנגיד המפורסם מו"ה יהודה במו"ה אברהם פרוק מווינא, ושם אשתו "מרת פרוידל 25) השלישי הג"מ מרדכי אבד"ק ברעזין 26) בהג"מ מאיר "ז"ק אבד"ק לבוב והגליל 27) והרביעי הרב מו"ה אברהם בהג"מ מרדכי "אבד"ק רישא 28) והחמישי היה בנו של הג"מ הירש אבד"ק קראטשין 29)

„בהג״ט שמשון מאוסטרהא 30) השני התורני המופלג מו״ה אברהם דין „בפרעמישלא 31) והשביעי המופלג מו״ה יוסף בהקצין מו״ה אברהם מטיסמניץ (תולדות מהר״ל מפראג י״ז ב׳). — אלה הם דבריו, ואידך פירושא ב„הערותי והארותי״ אשר בקצה היריעה הקצנה בחוברת זאת. והמעיין היטב בכל המקום אשר ציינתי, ימצא: א׳) תקוני טעיות המעתיקים ושגיאות הדפוס, בשמות האנשים והערים אשר תקנתי עפ״י סופרים ספרים. ב) ומעט מסדרי דורות אבותם וזרעם, וזאת תורת הבית. אפס קצהו „אבות מכלל דאיכא תולדות״ ותולדותיהם כיוצא בהם, ואי אפשר לפורטם בהערות מעטי הכמות.

יו״ד) אתה הראת לדעת, שכל האומר „המצבה הזאת היא מזויפה״ אינו אלא טועה וחושד בכשרים. ונראה ראשית לנו לברר את הנשאר עליה, אז תבין את הנמחק מעליה. בגדול החל הוא האב הזקן: א׳) רבי יואל פייבש שמו, ונכדו חתן הגאון מבריסק נקרא בשמו. ב׳) ומצאתי עוד איש מצוין ששמו כשמו, זרעו למינהו. יודע כמובא למעלה (אות ט׳ שאחד מחתני רמ״מ בנו, היה „הרב הנגיד המפורסם מו״ה יהודה ליב במו״ה אברהם פרוק מווינא״ דע אמנה שזה ט״ס, וצ״ל „ברוק״ אחת המשפחות המהוללות ברוב תשבחות בקרית מלך רב ווינא, לפני „קדמא ואזלא גרש״ (1670—5430): פ״ט מוהר״ר מאניש בן מהר״ר אברהם ברוק ז״ל, נולד ביום ש״ק י״ט שבט תכ״ז ונקבר ביום א׳ (ציוני ווינא סי׳ 334) יהודה ומאניש אחים, ואולי היה אברהם אביהם בן „הגאון וחסיד מוה״ר יעקב ברוק״ (שם 153) „אולי״ אמרתי מפני שהוא רק „זכר לדבר״ ואנכי תרגלתי לאמר „כי הוא זה״ רק במקום שיש לי „ראיה לדבר״ ואולם על עקר הדבר יש בידי אות ומופת, אבן מאדמת קראקא תזעק „פ״נ הגאון הגדול אב״ד מוהר״ר יואל פייבש במוהר״ר יודא ברוק מת יום ב׳ כ״ח שבט תל״ו לפ״ק אב״ד בק״ק קלימטוב״ 32) דבר זה כתוב בביבליאתיקי (ח״ד 1209) ושנוי בעיר הצדק (סי׳ ל״ח) ומשלש בקונטרסי החכם פיננער (דף 205) ואולי הגלה עם הגולה אשר הגלתה עם הג״ט גרשון אשכנזי בעמ״ח שו״ת עבודת הגרשוני, אשר הגלה לעאפאלד הראשון. ג) ושם הגבירה אמו פרוידל כשם זקנתה (אות ט׳).

יגעתי ומצאתי, תאמין. הנה יגענו גם מצאנו את ר׳ מנחם מענדל ואת הוריו וזרעו, את אביו ואת אמו, את חותנו הראשון גם לרבות חותנו השני, את שמונת בניו ושבע בנותיו ואת שבעת חתניו, כלם אנשי שם. — והיה כי ישאלון המבקרים המדקדקים עם המחברים כחוט השערה „ושמעון? איהו? ואיו?״ ואמרתם להם „כה אמר הכהן צדק: נחבא הוא אל הכלים, לאור הבקרת נחפשנו, ואם יסתר במסתרים ולאורה לא נראנו? אנכי אערבנו ומידי תבקשנו והצגתיו לפניך. חבונא כמעט רגע, הלא אותו בהיום תמצאו, ואשרי המחכה״.

י״א) הנה הרב החכם הגדול ר״א הרכבי, העתיק „חמשה כתבים מפנקס המדינה דליטא בענין יחס המדינה הזאת לארבע ארצות פולין״ (האסיף ח״ו

155—163) ועל הפס"ד מיום ה' ב' ניסן ביריד גראמניץ ד"ת לפ"ק לובלין, חתום הגאון בעל תוי"ט, ומשנהו „נאם מנחם מענדל החונה לע"ע בק"ק פרעמישלא" (שם 156) ומה שם משפחתו כי תדע? ואבוא אחריו ואמלא את דבריו. דע ששלשה גאונים ששמם ר' מנחם מענדל, ישבו לכסא פרעמישלא. ונדברה הפעם על אדות הראשון והשני בלבד. מפני שהיו תכופים זה אחר זה, וזר לא בא בתוכם. ע"ס אהבת השם (לובלין ת"א) הסכמת „נאם מנחם מענדל אשכנזי חונה לע"ע בק"ק פרעמישלא חותם יום ב' ד' טבת קץ הפלאות לפ"ק" פרט השנה איננו מנוקד ברפוס, ונראה שחתם בשנת ת' סוף וקץ אותיות מלת „הפלאות" לפנים בישראל היה אבד"ק שידלוב, והסכים ע"ס אהבת ציון (לובלין שצ"ט) „ה' ר"ח ניסן ישמח ישראל „בעושיו" לפ"ק נאם מנחם מענדל אשכנזי החונה לע"ע בק"ק שידלוב" העולה שצ"ד. ויהי בנסוע אא"ז הגאון בעל מגיני שלמה מפרעמישלא לק"ק הוראדנא, לכהן תחת הג"מ מאיר עפשטיין בשנת שצ"ד (עיר גבורים 41 רחובות עיר 10) נשאר כסא פרעמישלא מאין יושב, ויעל הרמ"מ אשכנזי משידלוב עליו. ואולם אין ולאו ורפיא בידי אם הוא זה החתום על פס"ד שמצא החכם הדודש קדמניות ר"א הרכבי, אולי הוא המלא את מקומו ששמו כשמו. ע"ס דמשק אליעזר למס' חולין (לובלין ת"ו) ד' ה' ניסן תג"ל הארץ, נאם מנחם מענדל בלא"א החי"ר יואל פייבש זלה"ה ביומא דשוקא לובלין" וכתב ידו יוצא ממקום אחר לדעת מטהו ושם עירו, בהסכמתו על הש"ך לש"ע יו"ד (קראקא ת"ו) „ג' כ"ח שבט שלום יהיה לפ"ק מנחם מענדל בלא"א החי"ר יואל פייבש שטנגן" ובראשה „אב"ד ור"מ דק"ק פרעמישלא". ואולם ברור הוא שהשני מנוחתו כבוד תחת האבן הזאת הוא ולא אחר. —

וזה השני היה בנעוריו אבד"ק פינטשוב. במקום שבעלי שו"ת עומדים עמד. ובמושב „רבני ארצות פולין" ישב. בימי חרפו שאל כענין, ויגדל והשיב כהלכה. שתים נדפסו בשו"ת הב"ח החדשות (סי' מ"ד וסי' פ"ד) „נאם מנחם מענדל שטנגי חופ"ק פינטשוב" ואל תקרא „שטנגי" אלא „שטנגן". הראשונה זמנה לא פורש, וזמן השנית נדפס בטעותים 33) עש"ה. ואולם ברור הוא שגם היא נכתבה ונחתמה לפני שנת ת'. שאא"ז הגאון הב"ח נתבקש ביש"מ ביום ב' כ' אדר שנת ת' לפ"ק (מפלת עיה"צ 3). ושתים נדפסו בשו"ת גאונים בתראי (סי' כ"ט וסי' מ"ז) „חופ"ק פינטשוף" השנית זמנה לא פורש, וזמן הראשונה מפורש „שנת ה'ש'מ'י'ם לפ"ק" והג"מ מנחם מענדל קראכמל האבד"ק נ"ש ומדינת מעהרין שדר פסקיה קמיה (שו"ת צ"צ סי' מ"ב) ואתיקירי דמתיקר ביה וקורא לו „שארי" עצם מעצמיו ובשר מבשרו, ששתי אמותם היו אחות, בנות הרב הקצין מו"ה מנחם מענדל פו"ט בפרעמישלא בהרה"ג הנדיב מו"ה יהושע שמעלקיש אשר בנה בית ישיבת פרעמישלא על אדני כספו ועל עמודי זהבו (אות ו') ובעלותו מפינטשוב לפרעמישלא, נתקבל הג"מ יצחק במו"ה ישעיה כהן צדק, בפינטשוב תחתיו. ומנוחתו כבוד בקראקא שנת תטיז (ביבליאתיקי ח"ד 1208 פיננער 208) ובעל עיר הצדק (הערה 81) לא ידע מי הוא זה הכהן צדק אשר לקח לעלום, וימצא החכם המשכיל

הר״ר פ״ה וועטשטיין את פסק דינו בפנקס קראקא מיום ח״י תמוז תכ״ו (אוצר הספרות ח״ד 615) ויפה הוכיח ידידי הרה״ג רח״נ דעמביצר, שגם לקמיה שדר בעל צ״צ (סי׳ מ״ב) את פסקיה לאשרהו 34). — וע״ס „נחלת יעקב״ (אמשטרדם תי״ב) „חלילה לי מחדול ליתן הסכמתי, נאם מנחם מענדל בלא״א הח״ר יואל פייבש זלה״ה״ בלא זמן ובלא קריאת שם המקום, ובראשה „אב״ד ור״מ דק״ק פרעמישלא״. והיא היתה הסכמתו האחרונה אשר כתב וחתם... ובמצאנו על אבן מראשותיו „שנת י״ב לפ״ק״ בלי שום ספק היה חרות תי״ב, ואות ת נשברה, וזה ברור ואמת.

י״ב) ויכהן בנו הג״מ אליהו (אות ט׳) הרביעי. אהה, ימי שבתו לכסאו לא ארכו, כי על הש״ך לש״ע יו״ד (אמשטרדם ימי המשיה לפ״ק) הסכמה מיום א׳ ניסן תי״ד ביריד גראמניץ בלוכלין. „נאם אריה ליב באאמ״ו החסיד מו״ה זכריה זלה״ה החופ״ק פרעמשלא״ ורחוק הדבר שעלה האריה לכסא לפניו בראותנו מצבה אחת מראשתיו ומראשתי אביו הגאון.

והנה בתוך כ״י ההיו באוצר ספרי הגאון רד״א, ועתה בבית עקד Oxford הנה הנם, נמצא כ״י אחד ושמו „אדרת אליהו״ עה״ת מאת רב ששמו רבי יעקב אליהו, שם אביו וקרית חנה לא פורש, וחתנו כתב הקדמה בראשו, בה יספר שחותנו הגאון המחבר ז״ל חבר בשנת תל״ח ספר אהל יעקב על בעל הטורים (רשימת ראבי״ן 260) ופניתי אני אל ידידי החכם החוקר הגדול ר״א נייבויער, ויואל בטובו להעתיק לי את חתימת חתן המחבר כצורתה „מנחם מענדל בן הרב הגדול כמוהר״ר אליהו בן הגאון הגדול המפורסם כמוהר״ר מנחם מענדל מרגליות זצ״ל, אב״ד ור״מ דק״ק פרעמישלא״.

ואפריון נמטיה לש״ב ידי״נ הרב הגאון מו״ה יוסף לעווינשטיין נ״י האבד״ק סעראצק. העוסק עתה בהוספות הערותיו „למגלת יוחסין למשפחת היילפרין״ מטה בית שנינו (אשר הניח אחריו ש״ב הרב הגאון המפורסם בדורו מו״ה שלמה יצחק היילפרין זצ״ל האבד״ק טרנאפאל וגליל פאדאליא, עודנה בכ״י, יקרה מאד ונחוצה לדורשי קדמניות) הואיל בטובו להעתיק לי פרקים אחדים מגוף הכ״י עם הערותיו הנחמדות, למען אלקטה גם אני בעניי לקוטי בתר לקוטי, מה להוסיף ומה לגרוע, וארא שזקנם הג״מ יעקב אליהו האבד״ק זלאטשוב וטיסמניץ, היה חותן „הגאון הקצין מוהר״ם מרגליות״ והוא (מוהר״ם מרגליות) חותן הג״מ משה כ״ץ אשר הוסיף הגהותיו לס׳ נקודת הכסף לאביו הפוסק הנודע הש״ך. חמותי ראיתי אור: א׳) ששני כ״י הנזכרים אשר שם האחד אהל יעקב ושם השני אדרת אליהו, על שמו קראם מחברם, והוא הג״מ יעקב אליהו האבד״ק זלאטשוב וטיסמניץ בהג״מ משה מאך האבד״ק שאריגראד בחג״מ שמואל מבריסק 35) בהרב ר׳ משה ר׳ הלל משם. ב) וחתנו כותב ההקדמה לאדרתו, היה בן הג״מ אליהו מרגליות אבד״ק פרעמישלא, ושם זקנו בקרבו. ג׳) וזכה לשתי שלחנות, הכי קרא שמו „הגאון הקצין״ לאמר „תורה וקמח״ אושר ועושר נפגשו. ד) חותן משה בן הש״ך 36).

יג) הנה מצאנו גם את אליהו וזרעו, ועתה נלכה ונבקשה גם את שמעון, כי בא מועד יצא מן המקום אשר הוא נחבא שם. עד אנה לבדד ישכון ומפנינו יסתר? שנת גאולתו באה, ועת להגלות.

אבותנו ספרו לבניהם, ובניהם לבניהם עד היום הזה: שבין רבבות משפחות נאנחות אשר הגלו מספרד, רק על דבר היותם דבקים באלהי אמן, גלתה משפחת שטנגן, ויתקעו אהליהם בפולין 37). מן המשפחות המעטות, אשר צלחה בידיהן להציל מעט מרכושן הגדול. גזע ישישים יצא מתוך ההפכה, ועמו מגלת ספר יחש אבותיו מדור דור. למען ידעו דורותיהם מאין באו, ומי יצאו. וכן עשו משפחות רבות גולי ספרד ופורטוגאל. ויהי בשנת ת״ח כשבת ר׳ מנחם מענדל שטנגן על כסא פרעמישלא לסעדה ולתמכה, נסה עדתו בשבעה דרכים מפני חמת המציק 38) והוא וביתו נסו לקראקא להמלט על נפשם. כאשר יציל הרועה מפי האריה שתי כרעים ובדל אזן, כן הציל מעט מהונו ורכושו. וישכו מימי הזידונים, וישב איש איש לעירו ולביתו, ויחרד חרדה גדולה, בראותו הונו ורכושו נחלת אבותיו הקצינים מדור דור, לבז — ואוצר ספריו הגדול, וגם לרבות חבוריו הרבים אשר כתב מנעוריו ועד זקנה ושיבה, למשסה — אלה שורפו באש ואלה נקרעים לקרעים קרעים, וגם מגלת ספר מטהו — לא היתה כאוד מוצל מאש. — האסון הזה הסב לבות שמונת בניו הגאונים אשר ילדה לו אשתו הראשונה, להחליף את שמם ולחתום „מרגליות״ כשם אבי אמם, משפחה נודעה באיטליא ואשכנז, בעהמן ופולין עוד מימי אא״ז הג״מ יצחק אייזק מרגליות האבד״ק פראג (בימי היות שם הג״מ יעקב פאלק ראש הישיבה, עין צ״ד) בן האדם הגדול בענקים ר״י מרגליות. והוא אם אמנם מנעוריו קראוהו בשם „ר׳ מענדל מרגליות״ על שם חותנו הראשון האבד״ק קראקא (אות ט׳) מאן להמיר את שם מטה אביו בשם בית חותנו, כל ימי חייו.

רצונו של אדם, זה הוא כבודו גם אחרי מותו. ויחרתו כן על מצבתו. ולפלא מה זה עושה אם במשך מאתים וארבעים שנה, נשברו ונמחו אותיות אחדות מעליה? הגם בעינינו רבע אלף שנים כיום אתמול? למנות ימינו, חמשה יובלים, ימי עשרה דור! מרוב ימיה צללה כעופרת, ונעלמה מעין רואי, דור הולך ודור בא, ונשכח שהשם „מרגליות״ בפרעמישלא „שטנגן״ שמו לראשונה. — תבאתה ברכה לראש עושי חסד ואמת, על דבר עמלם ויגיעם לחפור בדקר באדמת קן־כל־בשר להוציא אבני קדש נשקעות ונטבעות, להושיבן על מקומן הראשון — כבתחלה. זכרה להם אלהי לטובה, ויגדל חסדם עם החיים ועם המתים. — ואילו שמצאו את פרט השנה תמים, ת״ב באר היטב, הלא אז חקרו ודרשו מה שם מטה האב״ד והר״מ בעת ההיא, ויבוקש הדבר וימצא. ובמצאם שנת י״ב לפ״ק בלבד, והם יודעים שעדתם היא אם אשר בצדק נתישנה״ (אות ה׳) ויאמינו שנחצבה גם נצבה עוד „בתחלת האלף הששי!״ ובפרש השמועה כנפיה בעיר, שמחו כמוצא שלל רב. וגמירי פה לפה לא ינקה „גוזמאות״ וברגע ההוא, נבראה גם נוצרה „הקבלה״ שהיה שם אב״ד או מ״ץ. ואולם אדמת אב״ד לאבדי״ם

והוא מהעדה רבנים ומחקים רבנים בכל הגליל הוא, שם חלקת ראש ישיבה ספון, אשר העמיד תלמידים רבים מורי הוראה בישראל. מן המצוינים בהלכה „מפורסם" בדורו דור דעה. וגם בנו „הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו" היה גאון גדול, ויכהן תחתיו (אות י"ב) ואחד מחתניו היה שם דיין ומורה צֶדֶק (אות ט') ונכד בתו הבכירה, ישב על כסאו ללמוד וללמד בישיבת זקנם הרה"ג הנדיב ר' יהושע שמעלקיש 39) ורבים מרבניה במשך חמשה יובלים האחרונים קרובים אליו ממשפחתו, ובתוכם זרע זרעו. ות"ל לא נכרת לו ניר מעל כסא פרעמשלא עד היום הזה (אות ח').

י"ד) ואילו הוינא התם, גם אז לא יכלתי לגשת לרצות את האבן מראשתיו ולחון את עפרו — „סחור! סחור!" אמרין לכהנא... ועת חסד ואמת (יבולע המות לנצח) צעדי מנו לי.. גבול גבלו לי ראשונים „עמוד! אל תקרב הלום... עד פה תבא... ולא תוסיף!" ואילו שאצעד צעד אחד הלאה... וחטאתי לאלהים — ואכתוב על פנקסי „כשיבנה ביהמ"ק אביא חטאת שמנה" — ומטרחק קראתי אבי אבי רכב ישראל ופרשיו!" אל ה' ויאר לנו לראות מארץ מרחקים ומעבר לים, את הנשאר עליה ולהבין את הנמחק מעליה. הסכת ושמע, והבה תמים.

מעשה שהיה כך היה: על הפתוח נפתח „נטמן אסרו חג פסח שנת תי"ב לפ"ק הגאון החסיד המפורסם מו"ה מנחם מענדל בן הרבני החסיד יואל פייווש שטנגן זצ"ל ואצלו נקבר בנו הרב מו' אליהו ז"ל". מרוב ימים ומרוב מימי השלגים והגשמים, רק שתי האותיות הקצונות משם המשפחה עודן תמימות. ש בראשיתו, ואות ן באחריתו. ושלשת האותיות התיכונות לא נכר מראיהן בתחלה, מחצית אות ט נשברה, דמתה לאות מ, ולאות נ אין עוד שארית, וכרעא דאות ג נשברה, ותמונת ו נשארה, ויצא שמעון!".

סמוך לבי בטוח שכל קורא מבין, יענה ויאמר „אין זאת השערה, כי אם סברא בדרך ישרה, וכשמש צהרים ברה".

לונדון בירח מנחם אב שנת **ילכו יונקותיו** ויהי כזית הודו לפ"ק.

ב) תפארת שלמה.

אפס קצהו מתולדת מרנא ורבנא שלמה לוריא (מהר"ש"ל) זצ"ל.

עֲטֶרֶת זְקֵנִים בְּנֵי בָנִים
וְתִפְאֶרֶת בָּנִים אֲבוֹתָם
(משלי י"ז ו')

א) כי שם מהרש"ל אקרא, הבו גודל לצור מחצבתו. מראש צורים אראנו ארי בן ארי, ומגבעות אשורנו ריכא ובר ריכא, דור דור ודורשיו תחת אבות בנים עד רש"י זצללה"ה ולמעלה בקדש (סדה"ד מהדורת מהר"ן משכיל־לאיתן ח"ב ערך ר' יוחנן הסנדלר וח"ג אות ל' ערך לוריא) ואין בודקין מן המזבח ולמעלה. — גם נשים באהל אשת חבר כחבר, הואיל דאיתנייהו בשמירה איתנייהו בזכירה. — אבות מכלל דאיכא תולדות, ותולדותיהן כיוצא בהם, גאון מגאון יאמץ. איה שוקל צדיק וצדיק מה פעל? ואיה סופר איש איש מהללו לפי פעלו? הלא לאלהים פתרנים! אֵל אלהי הרוחות לכל בשר יודע דרך צדיקים ופעולתם לפניו, וישראל הוא ידע שהראשונים כמלאכים, ואנא לא נצרכה אלא להערפה.

מהרש"ל חד מרבני קשישאי, מתקיפי קמאי, ועמוד ההוראה לבתראי (גראָטץ ח"ט 468) מכנף הארץ הובא כל הדבר הקשה אליו, כאשר ישאל איש באלהים. והשיב כהלכה לכל שואל כענין. מי ימלל חכמת שלמה לצרף נוסחאות וגירסאות הש"ס, הסר סיגי טעיות המעתיקים יד ליד לא ינקה, ובדילי שגיאות המגיהים; ישמיע כל כחו הגדול וידו החזקה לעסוקא שמעתא אליבא דהלכתא, אב"א גמרא ואב"א סברא! מים עמוקים בלבים של שלמה עמוק עמוק מי ימצאנה! עמודיו כסף, יריעותיו תכלת וארגמן משזר, ועטרתו זהב טהור. וכמוהם כל ספריו הנדפסים 40) ואשר בכתובים 41) גליא לדרעיה ונפל נהורא על ישראל ועל רבנן.— להבין דבר גבורותיו קטנתי, לשפוט על פעלו תחת השמש דלותי, ולהודיע חין ערכו קלותי. כי גבהו השמים מעל הארץ כן גבהו דרכי קטן תלמידיו מדרכי, ומחשבות צעיר תלמידיהם ממחשבותי, ומי אנכי כי אבא עד הלום? — בחרדת קדש אשא את שמו ואת שמות אבותיו ורבותיו, בניו וחתניו ותלמידיו על דל שפתי, ואומר: אוי לי כי נדמתי... כי מחנה אלהים ראיתי עולים; ואנכי הצעיר בבית אבי והקטן

במשפחת אמי — יוצאי ירכו גם שניהם, עפר ואפר הנני תחת רגליהם — ואירא כי עירם אנכי... ואחבא...

על כן לא כשופט כי אם כקורא הדורות מראש, אקרא: א) דור אבותיו כאשר מקובלני מבית אבא. בישע אתות ומפתים מפי ספרים חדשים גם ישנים. ב) דור חותנו ההיה גם מורו ורבו, ובמשך שלש מאות וחמשים שנה מאז ועד היום הזה, נשכח קרית חנה ואיה מקום מנוחתו. ג) את שמות בניו זרעו למינהו, וחתניו פרי ישוה לו. ד) קצה שארי בשרו, אשר התכבד בכבודם כאשר התכבדו בכבודו. ה) וקצה תלמידיו הרבים. זה סיני וזה עוקר הרים, לא ראי זה כראי זה ולא ראי זה כראי זה, הצד השוה שבהם: כלם גאונים נקובי ראשית, כלם מאורות גדולים לממשלת התורה והעבודה ועשות חסד, וכלם עמודי אש לפני מחנה ישראל עד עמוד הכהן לאורים ולתמים; אז תבין אפס קצהו מחכמת שלמה רבם, חריפתו הררי אל ובקיאתו תהום רבה! —

ב) „כבושה בגולה לומדת יראתך" הגלה יהודה גולה אחר גולה „וכל מקום שגלו שכינה עמהם" הלוך ילך היהודי הנצחי מגוי ל גוי, נושא משך תורת הר סיני, וארון אלהים הולך לפניו לנחותו הדרך! לכן יתגאה כל אשר בשם ישראל יכנה: אתה בחרתנו ללמד את כל העמים דעת אלהים בארץ, לפקוח עינים עורות ולא יממשו צהרים! — הן עם, הולך ארבעה אלפי שנים לאור עמים, אור תורה בימינו ונר מצוה בשמאלו, אש דת לא תכבה. עם חרף נפשו למות בעד אמונתו, והיא תהלתו. — לפנים בישראל מציון יצאה תורה ודבר ה' מירושלים. ואף גם בהיותם בארץ אויביהם, הואילו באר התורה בבל ה, כפטיש יפוצץ סלע — וכאשר נסתמו בארות נהרדעא ומתא מחסיא, ומעינות מחוזא ונרש נסכרו, וגם נוזלי סורא ופומבדיתא נצבו כמו נד, ומים אין לעדה; חפרו להם בארות מים חיים בערי וורמייזא (Worms) אשפירא (Speier) ומגנצא (Mainz) אשר באשכנז. ששם יסד האדם הגדול בענקים רבנו גרשון בר יהודה ישיבות, אהלי תם ללמוד וללמד ככל אשר קבל מרבן של כל בני הגולה רב האי גאון האחרון בזמן ומן הראשונים במעלת קדושים וטהורים „גאוני בבל" (שו"ת מהרש"ל סי' כ"ט) יום יום אתוספי ספסלי בי מדרשא, וירא העם וירונו „עלי באר התורה!" — בשנת 4800 שקעה שמש „מאור הגולה" ולא אלמן ישראל, בשנה ההיא זרחה שמש „המאור הגדול" רבנו שלמה יצחקי הנודע בשם טוב רש"י בעיר טרויש (Trojes) בארץ צרפת, אשר יצק מים על יד רבנו יעקב בן יקיר תלמיד רגמ"ה (שה"ג מהדורת בן־יעקב ח"א אות יו"ד סי' 288 ואות ש' סי' 35) ויהי אור חדש, ועל מי לא יקום אורהו? — וכאשר הגלתה הגולה מצרפת, תקעו נכדי וניני רש"י, רובם ככלם „בעלי תוספות" את אהלי תורתם באיטליא, וגם בשלשת קהלות הקדש הנזכרות באשכנז. על גבם חרשו חורשים, ובכל זאת הרביצו תורה גם חפיצו אורה תחת אבות בנים. על כן יאמרו המושלים „כי מצרפת תצא תורה ודבר ה' מאשכנז" (שו"ת ריב"ש סי' שע"ו) „ואני מחזיק את המסורת שלנו

M. T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

וקבלת אבותינו ז"ל חכמי אשכנז שהיתה התורה ירושה להם מאבותיהם מימות החורבן, וכן קבלת רבותנו שבצרפת" (שו"ת הרא"ש כלל כ' סי' כ').

ג) מני לוריא שרשם לבית אבותם באשכנז, ולבית אמותם בצרפת, הראשון הנודע לנו משרשיה, נולד בקהל ווירמייזא באחרית המאה הראשונה, ולא יאוחר מראשית השנית לאלף הששי, הוא: א) הג"מ שמשון לוריא אשר הרביץ תורה בעיר ערפורט. — ב) ובנו הג"ט יחיאל מלא את מקומו.— ג) ולו בן ושמו מוהר"ר נתנאל גדול בתורה וביראת ה' טהורה, ומרוב ימים נשכח איה מקום כבוד כסאו למשפט בכל אבותיו.— ולנתנאל נתן־אל בן פורת בו יברך ישראל. תקיף בהוראה כהלכה, ושמעתיה מבדרין בעלמא, וכך היה חותם „נאם זעיר שם אהרן בן מוהר"ר נתנאל לוריא ז"ל" (שו"ת מהר"ם מינץ סי' ס"ד).

וכחצות המאה השניה לששי, הרביץ תורה גאון גדול ושמו מוהר"ר שלמה שפירא על שם רש"י צור מחצבתם קראו אבותיו בשמו, ויכנה את שמו על שם עיר אשפירא עיר מגורי אביו. בעיר היילפרון (Heilbrun) ואחרי כן בעיר לאנדוא (Landau) וכך היה חותם „שלמה שפירא" (שם סי' כ"ה). „ומאבותיו לא פסקה תורה עד רש"י ז"ל". דבר זה כתוב בראש שו"ת מהרש"ל דפוס פיורדא, ובהערה לסי' כ"ט דפוס לבוב, ושנוי בהמגיד (שנה א' גליונות 45—46) ומשלש במ"ע יגדיל תורה (שנה א' קונטרס י') וכל הדברים האלה נמצא בכתב יד ישן נושן ההיה באוצר רד"א (Nr. 720) ועתה בבית עקד הספרים באקספורד (Oxford) והעתיקם החכם המבקר הנודע לתהלה ר"א נייבוויער למשאלות החכם דורש קדמוניות ר"ד קויפמאן (תולדות בעל חות יאיר 9) על פי ארבעה עדים נאמנים יקים דבר.

ויולד שלמה בן ושמו הג"מ פרץ שפירא אבד"ק קושטנץ ובת אחת ושמה מרים. מלאה דת ודעת „ותורת חסד על לשונה". ובהגיע תור הנערה ותהי לאהרן בן נתנאל לוריא לאשה, רבות בנות עשו חיל „והרבנית מרת מרים תפסה ישיבה כמה ימים ושנים וישבה באהל וילון, ואמרה הלכה לפני בחורים מופלגים, כך קבלתי מאבותי בכתב ובע"פ" גם את הדבר הזה העתקתי ככתבו וכלשונו, מראש שו"ת מהרש"ל דפוס פיורדא, ולבוב בהערה לסי' כ"ט. ושנוי בהמגיד שם, ומשלש בקונטרס יגדיל תורה, ונמצא מלה במלה בכ"י הנ"ל באקספורד ונדפס בתולדת בעל הו"י. זיל קרי בהו, ותמצא יותר ממה שהעתקתי בזה.

ובעלות שלמה שפירא לכסא לנדא (שו"ת הרמ"מ סי' כ"ה) על כסאו לא ישב זר, ויכהן אהרן לוריא חתנו בעיר היילפרון תחתיו. והעמיד תלמידים רבים (שו"ת מהר"י ברונא סי' ר"ס).

ד) ויפרה מטה אהרן לוריא כתמר, וישגא כארז בלבנון. ואשת החיל, אשר בצדק תקרא „ילת השנית" תמכה כבוד.— ואם אמנם מעט מזעיר נשאר לנו מתורתו, שאלה אחת (שם סי' רנ"ט) ותשובה אחת (שו"ת הרמ"מ סי' ס"ד) וזה כטפה מן הים, בכל זאת נרדו נותן ריח כריח שדה ברכו ה'.

גאוני דורו המה יתנו דבר גבורותיו וחין ערכו, בני גילו יעידון יגידון תפארת גדולתו. מוהר״ר ישראל ברונא דורש בשלומו ובשלום ישיבתו (סי׳ ר״ם) ומוהר״ר משה הלוי מינץ יכנהו: ר״ג (סי׳ י״ט) לאמר: ראש גולה. ויתארהו „בוצינא דנהורא״ (סי׳ ט״ו) ומזכירהו (סי׳ כ״ג וסי׳ כ״ד) ווכור לטוב (תה״ד סי׳ ל״ז). ומהרי״ק קורא לו „קרובי״ (שרש א׳ ושרש צ״ב) ומדבריו (שרש א׳) נראה שמצודתו היתה פרושה גם על ווירצבורג (Würzburg) ובנותיה. — אהרן אהב שלום ורדף שלום, ובכל זאת נמצא שמו בספרי מלחמות רבני המאה השלישית לששי, גבור מלחמה לוחם ומנצח! — כאשר תקן הג״מ זעליקמן סג״ל אבד״ק בינגא תקנות חדשות אשר לא שערון אבותינו, ורוח חכמי הדור לא היתה נוחה ממעשהו זה; כלביא קם אהרן לוריא, ויכתוב אליו תוכחת מגולה (שו״ת הרמ״מ סי׳ פ״ד) וגדולי הדור ההוא, ובראשם מהר״י נוישטט, מהר״ר מיסטרליין, ר׳ משה סג״ל מינץ, ור״ן עפשטיין נתנו לאהרן הצדקה (שם סי׳ ס״ג פו״כ סי׳ רנ״ב וסי׳ רנ״ג). — ובצאת מכשלה מתחת יד הג״מ אליהו אבד״ק פראג, וכשגגה היוצאת מלפני השליט הוציא משפט מעקל „כל דאלים גבר״ כארי התנשא אהרן לבקש את נרדף. וגם הפעם הצדיקו חכמי דורם ובראשם מהר״י ברונא, מוהר״ר משה מהלא, מהרי״א ומוהר״ר זלמן קיצינגן מקובורק, את אהרן בריבו, ויצאו לעזרתו בגבורים (מהרמ״מ סי׳ ס״ג פו״כ סי׳ ס״ד).— שנת גוע אהרן לוריא לא פורש, ונלמד סתום מן המפורש „ז״ל״ שנתבקש ביש״מ בחיי קרובו (מהרי״ק שרש צ״ב) ובחיי אוהבו דבק מאה (מהרמ״מ שם). יהי זכרו לברכה.

ה) ואלה תולדות אהרן אשר ילדה לו מרים אשתו: ה) את מהר״ר יוחנן (שם סי׳ י״ט) וה׳ ברכו בכל, ויהי בביתו אושר ועושר (המגיד שם) ואולם אחיו הקטן גדל ממנו, הוא הג״מ יחיאל לוריא „הרב הראשון דק״ק בריסק והגליל״ בשנת ר״ל (עיר תהלה 20 ושם 159) ובהיותה העיר הבכירה לערי יהודה במדינת ליטא, ונחשב לאב״ד הראשון לכל רבני המדינה ההיא. ולו בן ו׳) גדול בתורה ויראתו טהורה מוהר״ר אברהם (יש״ש יבמות פ״ד סי׳ ל״ג והמגיד שם). ואברהם ילד את: ז) הג״מ יחיאל אבד״ק סלוצק. ואליו השיב אא״ז מהר״ם פדווא „ידו בכל בבקיאות ובחריפות בקי כר׳ יוחנן בטרפות, אהובי שארי הגאון מו״ה יחיאל יצ״ו. שלום למר ושלום לתורתו״ (סי׳ פ״ג) „שלום אין קץ... שארי... ובפרט לגיסיך היקרים, ומי שאמר לעולמו די, יאמר לצרותם די ויצילם מכל אויביהם״ (שם סי׳ ס״ב).— ויקח יחיאל אשה מפוזנן (Posen) בת זקן ויושב בישיבה „ה״ה הטהור ועניו ירא אלהים פרקו נאה איש השלום מוהר״ר יצחק קלויבר ז״ל״ (שו״ת מהרש״ל סי׳ י״ב וסי׳ ס״ד וש״ש יבמות פ״ב סי׳ י״ח). לפי דברי אביר הסופרים גראֶטץ (ח״ט 467) בא שמה מווירמייזא. ואולם מדברי מהרש״ל (שו״ת סי׳ י״ב) נראה שהיה יליד פוזנא. — ותלד לו שני בנים: ח) את בכורם שלמה, על שם אביהם הזקן הג״מ שלמה שפירא אשר שם רש״י ז״ל בקרבו. ואת הרה״ג מרדכי (אות יו״ד) ויקח שלמה לוריא אשה ושמה מרת ליפקא (טיב גטין

ש"נ אות ל' ס"ק ג') בת הג"מ קלונימוס ירושלמי (יש"ש גטין פ"ב סי' ל"ב) „שקבל מהחסיד הגדול מוהר"ר דניאל ז"ל שהיה תלמיד מובהק ושימש מהר"י איסרלין בעל תה"ד" (שו"ת מהרש"ל סי' צ"ח).

למנות הדורות כן הודע שרבנו מהרש"ל היה הדור השמיני להג"מ שמשון לוריא מערפורט, והדור הששי להג"מ שלמה שפירא אבד"ק לנדא והיילפרון. ומחתני חתנו הג"מ אהרן לוריא יצאו שתי פרדות טובות, משפחות היילפרין ומשפחות לנדא (והאחרונה הופיע מבית הלוי כנודע), „ומאבותיו לא פסקה תורה עד רש"י ז"ל" (אות ג') תורה מצרפת ודבר ה' מאשכנז אמרו לדבק טוב.

ו) בן יכבד אב וחתן את חותנו, ומהרש"ל כבד את חותנו כתלמיד את רבו, וישו את דרכו לנגדו תמיד ללכת בעקבותיו. כמנהגיו נהג וכפסקיו פסק הלכה למעשה (יש"ש גטין פ"ב סי' ל"ב ול"ד יבמות פ"א סי' ג' חולין פ"ד סי' ו' ופ"ח סי' י' ושו"ת סי' צ"ח), ולא הודיע קרית חנה לפני עלותו ירושלימה? ועפ"י מסורת אבות לבנים האי תנא ירושלמי הוא הג"מ קלמן האברקשטן האבד"ק אוסטרהא ולפנים בישראל בלבוב ואבותנו ספרו לנו שגם על אדמת הקדש מצא חן, ויהי שם אב"ד לקהל האשכנזים, ומ"כ בהר הזיתים. — והנה נדרשתי מאת בן אחותי ידי"נ הרב החכם המבאר מו"ה יצחק אייזק ראללער נ"י אבד"ק באר ואגפיה (באו"ץ עלזאס) להודיע לו אם יש להמסורה הזאת יסוד נאמן עפ"י מחקרי דברי הימים לבני עמנו? וזה תוכן תשובתי אליו (ב' ט' אלול שנת לכלם בשם יקרא לפ"ק). דע יקירי! שיש „אם למסורת" איננה „אמת ואמונה" כי אם „אמת ויציב". למנות ראשי ישיבות בצפון אירופא במחצית השנית להמאה השלישית ובראשית הרביעית לששי, מונה סופר הדורות אשר חי בימים ההם, בעל צמח דוד, שלשה ראשי ישיבות ואב"ד בלבוב, הלא המה: ר' קלמן ווירמש, ר' קלמן האברקשטן, ור' יהודה קראשוויץ. והשני עלה משם לכסא אסטרהא. זה הדבר מביא גם בעל סדה"ד (ח"א קכ"ג ג') ומוסיף בשם בעל שה"ק (ס"ה ב') את „ר' קלמן כהן יעשיר" ואת „ר' קלמן שור" (שם קכ"א ד') בדור ההוא. והמשכילים יבינו ששם אחד לארבעה אנשי המעלה בדור אחד ולא הוברר מקום איש איש מארבעתם, מביא את כותבי דברי הימים בשנות מאות אחריהם לידי מבוכות וסכסוכים ולידי תמורת גברא בגברא (אות ז') ויגעתי ומצאתי פשר דבר, והסכת ושמע.

על אדות זמן ומקום ר' קלמן ווירמש, אין שום ספק כלל. שבראש כ' חכמת שלמה למהרש"ל, נדפסה הסכמתו משנת שי"ב, ונזכר בהקדמת יש"ש למס' חולין. מובא (שו"ת רמ"א סי' ס"ד) ואחת מתשובותיו משנת שי"ח נשארה לנו לפלטה (שם סי' ט"ו) ואחריה תשובת חתנו הג"מ אליעזר בר' מנוח מווירמייזא (שם סי' ט"ז) ולקמייהו דתרווייהו שדר הכהן הגדול מאחיו (שו"ת שארית יוסף סי' א') את פס"ד לאשרהו בהנפק. וגם מצבתו נצבת בלבוב עד היום הזה, עדה המצבה שישב שם לכסא „שתים וארבעים שנה" וסימנך „בלבוב" חושבנא דדין כחושבנא דדין, ונתבקש בי"ש ביום

א' ב' אייר שנת ש"ך (מצב"ק ח"ב סי' א' אנשי שם סי' תצ"ח ודה"י לב"י בלבוב 115).

והכל תלוי במזלא אפילו גאון מופת דורו בקבר איש אלהים. לא כגורלו גורל שאר ארבעה הגאונים הנזכרים ובתוכם שלשה ששמם כשמו. דור הולך ודור בא, מעשיהם נשכחו ולא ידע איש את קבורתם, ואנשי השם כלא היו! היש חסד של אמת גדול מן החקירה והדרישה על אדותם? ואני אעביר כל טוב המבקרים בענין זה, על פניך. בחון אתנך על דבריהם ועל דברי, וקראת בשם האמת שמקום הניחו לי להתגדר בו להרים מכשול מדרך דורשי קדמוניות דור דור ודורשיו, וזה החלי:

ז) כתוך קובץ שו"ת מהרש"ל, נמצאות שתים (סי' ל"ו וסי' ל"ז) הנותנות ענין לסופרי דברי הימים לב"י לענות בו. בהראשונה (יסודתה בדין עני המהפך בחררה) הביא ראיה לדבריו „וכן מצאתי שפסק אב"ד הזקן מורה ורבנו ר' קלונימוס אשר מנוחתו כבוד לעת עתה בק"ק ברסק" 42) ומה שם משפחתו כי תדע? ויען לא קרא אותו בשם „הכהן" נשאר הספק אם מן משפחת „האברקשטן" ואם מבית „שור" (אות ו') והרב המופלג החכם ראל פיינשטיין בכור שורו הדר לו (עיר תהלה 22). — והשנית מכלכלת פסקי ארבעה גאונים (על אדות פתוחות וסתומות פרשיות תפילין) הלא המה: ר' משה ב"ר משלם השואל כענין, ור' יהושע שינצא, מהר"ם פדווא ור' דוד ב"ר משה בלומיש מאר"ק המשיבים כהלכה, אשר שלחם זה האחרון אל מהרש"ל רבו (אות י"ג) להכריע 43). — ופס"ד מהרמ"פ ערוך „שלום שלום לאהובי האלוף מהר"ר קלמן יצ"ו [ופסקו זה נדפס כן גם בספרו (שו"ת רמ"פ סי' ע"ז)]. והנה אלו לאלו שואלים: מה שם משפחתו ושם עירו כי תדע? ולמי מארבעתם הריץ דברו? על מדוכה זו ישבו שני גאוני דורנו, מאלה שהיה להם גם יד בבקרת, מו"ה מאיר יונה ז"ל אבד"ק סיסלאץ (גליל הוראדנא) ומהרח"ן דעמביצר ז"ל, מחברים נודעים גם שניהם. זה אומר „אולי הוא חכם איטליאני קרוב וסמוך להרמ"פ" (עיר תהלה 144) וזה אומר „וקרוב בעיני מאד" שהשיב אל ר' קלמן ווירמש (כלילת יופי ח"א ל"ז ב'). כלל גדול הוא „ברי ושמא ברי עדיף" ואולם חזית כלל שאין פרט אחד יוצא ממנו? וזאת הפעם יד הטוען „שמא" על העליונה, שדברי שכנגדו רחוקים מן האמת כמזרח שמש ממבוא השמש. לא זה האיש ולא זאת העיר. התשובה אחת השיב הרמ"פ לגאון אחד שזה שמו? ניתי ספר ונחזה (סי' ט"ז, ל"ט, מ"ג, נ' וס"ה) כלהנה אומרות שלום להאלוף ר' קלמן, ומזכיר שמו (סי' פ"ד) ומה נשתנה השאלה הזאת מכל ששת התשובות האלו? אם היא ערוכה אל היושב לכסא לבוב, מסתמא גם אלו ערוכות אליו; וכי מדוע לא מנה אחת ואחת עד אחת ושבע בתולדת ר"ק ווירמש אשר כתב? —

ויפה העירני בני הרב מו"ה דוד כהן צדק נ"י שגם הג"ט מנחם עזריה מפאנו חלקו אמרה נפשו על אדות שאלת הפתוחות והסתומות, והעתיק גם את תוכן פס"ד ר' קלמן (שלא נמצא ממנו בשו"ת מהרש"ל שם

ובשו"ת רמ"א סי' כ"ה מאומה) ואת תמצית פס"ד מהרמ"פ, ונושא ונותן בדבריהם (שו"ת הרמ"ע סי' ק"ו וסי' ק"ז) כדרכה של תורה זה בונה וזה סותר, זה מתיר וזה אוסר, אלו ואלו דא"ח. וגלוי וידוע שהרמ"ע הורתו ולידתו וקבורתו באיטליא. — ובלוח השמות אשר עשה החכם הגדול ר"ד קאסטעל לס' קורא הדורות (ברלין תר"ו) נקבו תרי גבריא שזה שמם: ר' קלמן דף מ"ב ב' ור' קלמן אשכנזי ל"ד ב'. והמעיין בשני הדפים האלה, יראה דחד גברא הוה? ויכנהו "אשכנזי" כדרכו לכנות איש מצוין אשר תהלתו "בקהל אשכנזים" לא ספרדי ולא איטלקי, כנודע.

ח) לכה דודי אנהגך עד שאביאך אל נוהו ואל חדר הוראתו, ועיניך תחזינה אותו יושב לכסא בעיר נודעה מערי איטליא, ושני שופטים תומכי זרועות כסאו מזה אחד ומזה אחד. שכתב ידו יוצא משני מקומות, לדעת את עירו ושם אביו ואת עתו אל נכון. שאחד מפסקיו (בדיני נהלה וירושה) עודנו אתנו היום, וחתום: יום ה' ר"ח ניסן רצ"א פה מנטובה קלונימוס בן מהר"ר אליעזר ז"ל ממונטיאנו. משה בן הגאון מהר"ר חזקיה יודא הלוי זלה"ה. אליעזר בן מהר"ר משה יפה שליט"א שו"ת רמ"פ סי' מ"ו) והאיש נכבד מאד ונשמע קולו בכח ובהדר גם בעבר השני לגבול איטליא. בשנת ש"י בקום שאון בארץ בעהמן, ורבים קמו על הג"מ מן אבד"ק פראג להבותו חרם ומחו ליה בסלא דלא מבע דמא. (כי אוביו בנפש שמו עליו עלילת דברים לאמר שהוציא לעז על נט, ומעל מעל בחרם אשר החרים רבנו יעקב איש תם) יצא גם הוא להציל את עמיתו העשוק והרצוץ חנם, לדעת בכל הארץ שלא נדבק בידו מן החרם מאומה "הק' שבתלמידים יעקב קלונימוס בן מהר"ר אליעזר ז"ל ממוטיאנא" (שו"ת רמ"א סי' נ"ה) ואחד מחכמי איטליא ושמו ר' מנוח בכה"ר אשר ז"ל, יקראהו ויכנהו "הגאון מהר"ר קלמן דמנטובה" (שם סי' נ"ו). ואפלא על הגאון הגדול מסיסלאק, אשר עיניו כיונים על אפיקי ספרי שו"ת, שלא הביא את כל זאת ראיה לדבריו? ואמר "אולי" כולא האי "ואולי"? —

ט) סוף דבר: א') ר' קלמן ווירמש, ערה מצבתו שמ"כ בלבוב. ב') ואולם ברור הוא שלא אליו כי אם אל האבד"ק מנטובה הריץ מהרמ"פ את דברו. ג') בין שנת רצ"א לשנת ש"י נפל למשכב, והוסיף לו "יעקב" על שמו מעריסה. ד') ושם אביו אליעזר. ה') והיה שם אב"ד לקהל האשכנזים. ואולי היה בסאו כסא אביו. ו') ויען חזרנו על כל המקומות שכתב ידו יוצא או נזכר בשמו (אות ח') ולא מצינו "הכהן" נראה שהיה ממשפחת שור. ז')ואפרתי בריסק החותמים א"ע "שור" עד היום הזה (עיר תהלה 22) אין אות או מופת שראש משפחתם הוא המובא בשו"ת מהרש"ל סי' ל"ז; שקרוב הדבר מאד שיוצאי ירך הג"מ אפרים זלמן שור בעמח"ס חבואת שור (לובלין שע"ו) האבד"ק בריסק (ע"ת 24 רחובות עיר 7) אשר הופיע מדור ישרים יברך עד ה"ר יוסף בכור שור בעל התוספות (ע"ת 153) הנה הנם. ח') ובשו"ת מהרש"ל הסרה מלה אחת ובגלל חסרונה הרבה דיו נשפך והרבה קולמסים נשברו, וכצ"ל "וכן מצאתי שפסק חמי

אב"ד הזקן מורה ורבנו ר' קלונימוס אשר מנוחתו כבוד לעת עתה בק"ק בריסק" ודייק „לעת עתה" שבאה השאלה הזאת לידו בעת שהיה חותנו הגאון מצטיד לדרכו לעלות ירושלימה. ט') והוא ר' קלמן האברקשטן ההיה אבד"ק לבוב, אוסטרהא ובריסק, ומארץ ליטא עלה להשתחות בהר הקדש, ע"כ קרא לו ר' קלונימוס ירושלמי (אות ה') הוא ולא אחר. י') על אדות ר' קלמן הכהן ועשיר ראה בהערתנו 44) ועל אדות ר' יהודה קראשוויץ בהערה 45) בשפת היריעה הקיצנה במחברת זאת.

יו"ד) גזע ישישים עלה ירושלימה, ועדיף כתרי מינייהו: א') לבו ראה הרבה חכמה „שקבל מהחסיד הגדול מוהר"ר דניאל ז"ל שהיה תלמיד מובהק ושימש מהר"ר איסרליין בעל תה"ד (אות ה') אשר הרביץ תורה במרפורק (פו"כ סי' ט' וסי' קי"ב) ובנוישטט (שם סי' ח', קי"ב וסי' קמ"ב) הקרובה לבא ווינא. תלמיד ר' עוזר משלעזיא (הוספת הרמ"א לס' יוחסין) ומלבד ששם משפחתו „האברקשטן" מורה שחיה אשכנזי או עסטרייכי, גם ממקומות רבותיו נראה שלא נולד ברוסיא ליטא או פולין. ב') והנה ארבעה ספרים (מצב"ק. כלילת יופי, אנשי שם ודה"י לב"י בלבוב) פתוחים לפנינו, ותעודתם לברר דורות רבני לבוב, ובכלל זאת שנים הראשונים והאחרון לא הזכירו את שמו לגמרי. והשלישי הביא מלים אחדים על אדותו בשם אחד מיוצאי ירכו ש"ב ידי"נ הגאבד"ק סעראצק, וארבעתם מקום הניחו לי לבנות את בית אבי אבי רכב ישראל ופרשיו. בהיר הוא בשחקים שעלה לכסא לבוב, אחרי מות הג"ט לוי בהג"מ יעקב קיקניש שנתבקש ביש"מ בראשון לחג הפסח שנת רס"ג (מצב"ק ח"ג סי' א', אנשי שם סי' שמ"א ודה"י לבני בלבוב 114). ד') ושנת עלותו משם לכסא אוסטרהא, לא יאוחר מראשית שנת רע"ח כי בשנה ההיא נבחר ר' קלמן ווירמש (שם ח"ב סי' א', ושם סי' תצ"ח ושם 115) תחתיו. ה') ומשם נתעלה לכסא בריסק דליטא. ו') ויעל משם ירושלימה. ז') על דברת ידידי הרב המופלג ובקי רא"ל פרומקין „היה הרב הראשון לעדת האשכנזים בירושלים" (אבן שמואל 60) ובלי תפונה גם לערב לא הניח את ידו, והעמיד גם שם תלמידים הרבה. ח') אחד מפסקיו נשאר לנו לפלטה „נתקבצנו אנו בני ישיבת התורה אשר בירושלים ביום השלישי, עשרה לכסלו השי"ח ליצירה... קלונימוס בכה"ר יעקב. דוד בכה"ר זכריה ורנק. שלמה בכה"ר יוסף סיריליו. יוסף ן' לא"א אברהם צייח ז"ל" (הנ"ל בשם ספר כתר תורה). ושלשת החתומים אחריו נודעים לאנשי שם. הראשון עלה עם בית אביו מנירנבערג (שו"ת מהר"י בי רב סי' מ"ד שו"ת ב"י חאה"ע הלכות יבום סי' ב' ואבקת רוכל סי' קט"ו). והשני הוא הגאון הגדול המפרש לירושלמי (מגנצא תרל"ח) מגולי ספרד. והשלישי נמצא זכרו (שו"ת ב"י דיני כתובות סי' יו"ד) ומי בראשם? רבנו קלונימוס בר' יעקב! ט') ויגעתי ומצאתי שעוד בשנת ש"ו כבר ישב לכסא קהל האשכנזים בעיה"ק 46) ע"ש. יו"ד) ויומת זקן ושבע ימים 47) ומ"כ בהר הזתים. י"א) וגם אחרי לכתו בדרך כל הארץ נרדו נתן ריח כריח שדה ברכו ה'. מי לנו גדול טמרנא ורבנא יוסף קארו, ובמלחמתו מלחמת

ה' ואת והב בכופה, סמך עליו ויחשבהו לבר סמכא, וקורא לו „הרב הזקן מו"ה קלונימוס ז"ל" (שו"ת ב"י הלכות נשואין סי' י"ד). — י"ב) וגם גדולי המקובלים הוד וחדר שוו עליו. הרב המקובל הגדול מו"ה חיים וויטל יספר בשם מורו ורבו, מה ששמעו אזניו „מחכם אחד גדול הדור רבנו קלונימוס ז"ל" (מדבר קדמות אות יו"ד סי' ט"ו) ולפלא מה זה עושה שחתנו מהרש"ל ההיה גם תלמידו מתכבד בו, ובכל המקום אשר יזכיר את שמו, ישוהו לנגדו כתלמיד היושב לפני רבו! —

ב) תפארת למשה וישראל.

תולדת הגאון הפוסק בעמח"ס מטה משה זצ"ל. וחקירות ודרישות על אדות „שנים עשר קדושי פרעמישלא" נבג"מ.

לִקְדוֹשִׁים אֲשֶׁר בָּאָרֶץ הֵמָּה, וְאַדִּירֵי כָּל־חֶפְצִי־בָם
(תלים ע"ז ג').

כבוד חכמים ינחלו וכבבודם לארץ מולדתם כבוד. ובין אנשי השם אשר ארץ גליציון הרה וילדה באחרית המאה השלישית, וגדלה שעשועיה במאה הרביעית לאלף הזה, בצדק ימנה הרב הגאון הנודע בשם „ר' משה מפרעמישלא" (שו"ת הב"ח סי' ע"ז) שם חבלתהו אמו. ושם יצק מים על יד רבנו מהרש"ל. שם ישב לכסא רבו להורות ולדון, ושם העמיד גם הוא תלמידים הרבה. הפוסקים האחרנים וביחוד בעל מגן אברהם מזכירים את ספרו „מטה משה" הלכה למעשה.

ושם היו שנים עשר אנשי קדש אשר „מסרו נפשם על קדושת השם" בדורות אשר לפנינו. ובשנת ת"ח, פרצו פריצי עדת חמילניצקי השודד, פרץ עזה בבתי יושביה העברים, וגם במתים לא היה חפשי, וירגיזום ממנוחתם, ואת מצבותיהם שברו. וכאמור, ספו תמו ספרי זכרונות דברי ימי העדה הקדושה (לעיל צד 4) ונשכחו גם שמותיהם. וסבותי אל לבי לחקור על אדותם ועל אדות זמנם, לדעת לכל הפחות אם בדור אחד ואם בדורות, נשפך דמם על מזבח האמונה. האמנם רק מעט מהרבה נודע לי על אדותם, אכתוב את המעט הזה זכרון בספר, והבאים אחרי ישלימו.

א) רבנו בעל מטה משה, קרא את ספרו על שמו. ושם משפחתו נקרא „מת" ע"כ קראו לו הג"מ בנימן אהרן סלניק אבד"ק פודהייץ „הגאון מחותני מהר"ר משה איש חי ז"ל" (שו"ת מ"ב סי' מ"ו) ותלמידו הג"מ מנחם מן אבד"ק ווינא „מורי הג"מ משה איש חי" (שו"ת הב"ח החדשות סי' מ"ט). כל שומע תצלנה שתי אזניו, ישתומם ויעמיק שאלה „מה ראתה משפחתו על ככה בבחרה לה את השם האיום והנורא הזה, להקרא בו? המבלי אין שמות נאוו ממנו?" — וכד הוינא טליא, אמרתי שהיתה משפחת סופרים, מרביצי תורה, או קצינים ולבם לב בשר מחזיקי תורה כזבולן ליששכר, וכשמעון לעזריה, וכארה קצה משפחות עתיקות אשר האבות התמו א"ע בשמות מורכבים משתי־תבות, וזרעם אחריהם קצרו את חתימתם,

ויחתמו שמותם בר״ת, והם לא ידעו כי צאצאיהם אחריהם ישכחו שם משפחתם לראשונה. נשא למשל משפחת ז״ק „הוא יחם משפחה״ (הקדמת שו״ת מהר״ם פדווא) מצאצאי הרא״ש אשר בשנת קנ״א קדשו שם שמים ברבים ויקדש בם, ויחתמו זרעם „זרע קדושים״ (צונץ געזאמטלטע שריפטן ח״ג 285) או בק״ר ר״ת „בני קדושים״ (צונץ צור געשיכטע או״ל 264) ובבירת בעהמן, היו רבים שזה שמם (משפחות ק״ק פראג 48 — 46) ואו בה״ק ר״ת „בני הקדוש״ (האסיף ח״ו 138) כן הופיעו אבותיו ממשפחת מרביצי תורה, או מחזיקי תורה, ומפני הענוה היתרה חתמו זרעם אחריהם את שמותם מ״ת. דור הולך ודור בא, ואטו כולא עלמא סדרי יחוסם גמירי? ונשכחה סבת שמם הזה ועל מה ירמזון שני הקוים המבדילים בין אות מ ובין ת, ויעזבום; ובצאת הקוים, יצאה רוחן, וישאר מת.

וזה ימים לא כבירים, ראיתי לאחד מחכמיהם אשר הבין גם עברית, גזר אומר שהיתה משפחת רבנים ודרשנים, ויחתמו מכריע תורה (וואלף ביבליאתיקי ח״א 800). אמרתי אשמעה מה יענו חכמי בני עמנו על חלומותיו ועל דבריו, וארא שאבי תפש עט בקרת ריט״ל צונץ, כותב Moses Mat (צור געשיכטע או״ל 288) ואבי כל תפש עט ביבליאגרפית־העברית הרמש״ש, מביא את השערת וואלף, ומציין בצדה שני סמני השאלה (רשימת אקספורד 1761) למען דעת שאין דעתו נוחה הימנה, ולא ישרה בעיניו כלל. — ואחשוב את השערתי לנכונה, עד המצא תמצא השערה המתישבת על הלב יותר ממנה.—

ב) כאמור, היו בפרעמישלא שנים עשר אנשי קדש אשר נתנו גום למכים וחיתם לממיתים על מזבח אמונת אמן אלהי אמן, ויקדש בם. ולשמע אזן דאבה נפשנו שגם מצבותיהם לא תמצאנה עוד, שמותיהם ושמות אבותם נשכחו, ורק מקום קבורתם מקובל איש מפי איש (האסיף ח״ד 198) ולא נודע אם הומתו כלם בעת צרה אחת, או בעתות לצרות רבות.— ורק אחד מהם נודע ליושביה בשמו ובזמן אסונו הגדול, הוא „החסיד הקדוש החבר ר׳ משה בר׳ ישראל״ אשר נשפט משפט מות אכזרי מאד מאד, ביום ש״ק כ״ד ניסן ש״צ וסמנה „מהמה הצרה״ לפ״ק. כי לזכרון נשמתו הקדושה והטהורה אשר יצאה „באחד״ חבר הרה״ג ר׳ שבתי סופר „סליחה״ (עפ״י א״ב מרובע, ובסופו ר״ת שמו „שבתי ב״ר יצחק וצ״ל חזק ואמץ״) קינה היא ויקוננוה מיטים ימימה בער״ח ניסן, לספר לצרה ולבכותה, עד היום הזה. ונדפסה (שם ח״ד 192 — 197) תסמר שערת בשר הקורא ודמוע תדמע עינו, בקראו את השפטים הרעים והנוראים אשר נשפט בם, רק על דבר אמונתו הקדושה מאברהם יצחק ויעקב מורשה, ודבק בדת משה וישראל — וישא — ויסבול — ונפשו יצאה ב„אחד״ — — אל נא עפרו תחונן, ונפשו בצלך תתלונן, במקום עין לא ראתה. —

והרב החכם הגדול ר״ד קויפמן, מצא בס׳ חסד שמואל (אמשטרדם תנ״ט) את „הקדוש הר״ר יהודה בהר״ר אהרן מפרעמיסלי״. שחתכו את לשונו מאחוריו, ואח״כ חתכוהו על ד׳ חתיכות כצאן טבחה״ (שם ח״ה 130) וידידי הרב החכם הגדול ר״נ סאקאלאוו, מצא בפנקס ק״ק אפ׳ט א „בנימן

בהקדוש ר' אברהם מפרעמשלא" (שם ח"ו 138). ומי הוא הר"ר אברהם האיש הקדוש הלזה? לדעתי היה אבי רבנו „מטה משה" שכך היה חותם „משה בהק"ר [בן הקדוש רבי] אברהם ז"ל הי"ד". למדנו מזה ארבעה דברים: א) משה מפרעמשלא ובנימן מאפטא אחים. ב) בני הקדוש ר' אברהם מפרעמשלא. ג) ושם הוכן לו מטבח, עולה כליל על המזבח. ד) ומחתימת בנו בהקדמת ספרו „מטה משה" שנחתמה בשנת משה"ה ידוע נדע שדמו נשפך לפני השפך דמי הקדושים החבר ר' משה בר' ישראל ור' יהודה בר' אהרן, יהי זכרם לברכה 40) אמור מעתה שהומתו בשלש עתים כאתים, ומי יודע את העתים אשר הומתו שאר תשעת הקדושים והטהורים, אשר לע"ע לא נודעו בשמותם ומה גם בשמות אבותם. וכל מוצאם, ולכל הפחות אחדים ואף אחד מהם, ישא ברכה מאת אלהים ואדם.

ג) וז"ל החכם המשכיל רש"ט לאזער מפרעמישלא" הגאון בעל מטה משה נקבר פה אך לא נודעה איה" (שם ח"ד 197) ואם אמנם כהן צדק אני, תא ואחוי לך מרחק איה מקום כבודו. — ומגלגלין זכות ע"י זכאי, משה זכה וזכה שעל ידו יבורר ענין נכבד, מקצוע גדול בדברי ימי עמנו בארצות הצפון. שכבר נחקר ונדרש על אדותו, ועוד אלו לאלו שואלים, זה שואל וזה משיב, וחוזר חלילה ואין קצה לחקירה. אנסה כחי ואחוה דעי אף אני. ואם שגיתי, הבינו לי. השגיאה לפתח כל ילודי אשה, רובצת. רבים שגו, רבים שוגים, אף גם „רבים ישגו" ליטא, בשגם הם בשר. ונסלה לכל עדת המחברים דורשי אמת ואותה הם מבקשים, בעת יקלעו ויחטאו את המטרה — בשגגה.

מיום החלו החכמים יודעי העתים, סופרי דברי הימים לבני ישראל לכונן לחקר „ועד רבני ומנהיגי ארבע ארצות פולין" ולמחקרי „ועד רבני ומנהלי גלילות ליטא" אשר נועדו במלאכות כל אשר בשם ישראל יכנה בארצות האלו, לעסוק בצרכי הכלל ויש גם הפרט „על דעת המקום ועל דעת הקהל" באמונה, ואחרי רבים להטות, נהייתה תשובה אחת משו"ת מהר"ם לובלין, ענין למבקרים לענות בו. ככל תשובותיו הנדפסות והנשארות בכתובים, גם יסודתה בהררי הלכה למעשה; ואולם אגב אורחא נמצא בה ענין הנוגע לזמני חיי חמשה גאונים ראשי אלפי ישראל בדורו. ערוכה היא אל למודי ה' היושבים בשבת תחכמוני בישיבת עיר ואם בישראל ווירמייזא ובראשם הג"מ ישכר האב"ד וריש המתיבתא. וז"ל בשכבר נשאלה שאלה מלפני, מעשה שאירע בגבול מעלתכם... והשבתי כיד ה' הטובה עלי. ובאשר הדין פשוט לכל בעל הוראה, ולית דין צריך בושש. אך מקרוב הובא לחוש אזני, איך שהיה כמצחק בעיני מקצת חכמי מדינתכם... עד שעמד אחד... הוספתי עתה ידי שנית והעתקתי תשובתי הראשונה, והצעתיה לפני גדולי דורנו, והסכימו לכל דברי כל זקני גדולי המורים הגאונים הגדולים שבכל מדינות פולין וליטא ורוסיא, הלא המה הגאון הגדול מהר"ר מרדכי יפה יצ"ו אבד"ק פוונא, והגאון המופלא מהר"ר משה אב"ד דגלילי קראקא, והגאון המופלא בתורה

ובחסידות מהר"ר ליב אבד"ק ברוסק וכל מדינת ליטא, והג"מ יוסף אב"ד דלבוב וכל מדינות פאדאליא, ומי רואה אלו יצאו ולא יצא? כי אחריהם נמשכים כל יתר ראשי ישיבות של כל ארצותנו, ואין צורך להביא את כלם על החתום, וכלם הסכימו על אדות דברנו... וכבר עלה על דעתי לגלות קלונו ברבים ולהרים המצנפת והעטרה מראשו, פה בביהמ"ד הגדול דק"ק לובלין אך הזרתי ממחשבתי לעשות זאת בפרסום גדול כזה וכו' (שו"ת מהר"ם לובלין סי' פ"ח).

והנה זאת התשובה נחתמה בלובלין, ככתוב בה בספורש, אכן זמנה לא פורש. וזה משה האיש „אב"ד דגליל קראקא" יחופש בנורות — ואיננו — על מדוכה זו ישבו ויושבים יודעי בינה לעתים קוראי הדורות מראש. ונפקא מינה גם לדעת שבזמן ההיא נמנה „גליל קראקא" למדינה מיוחדת בארצות הועד. שפעמים אחדות מצינו „ועד ש ל ש ארצות" ופעמים אין מספר „ועד ארבע ארצות" וענין נכבד בזה, הוא מקצוע גדול בחיי האומה והשתלשלותה במשך הדורות. מי מנה הימים אשר נחקר ארותו, ומספר הלילות אשר זה הרעיון לא הניח לחוקריו ודורשיו לישן, הגיון סלה! מי מדד הדיו השפוך, ומי מנה עטי־סופר נשברו! זה אומר בכה וזה אומר בכה, זה בונה וזה סותר, ואין פותר, הלא לאלהים פתרנים. השערה הולכת והשערה באה, והקושיא לעולם עומדת, תיקו.

ד) ורוח לבשה את החכם השלם בעל עיר הצדק וינבא „אולי הוא הרב ר' משה מפרעמישלא" (במבואו IX) כולא האי „ואולי" אין ולאו ורפיא בידו, באין לו משענת ראיה. ולא הבישן למד זה כלל גדול בכל ענין וענין, וישאל את פי הרה"ג רח"נ דעמביצר, מה משפטו. ויענהו שזה רעיון שוא, מן הנמנעות. מפני שלשה טעמים, והטעם העקרי, היא שאלה שאין עליה תשובה כלל: הן ידענו גם ידענו שבעל מטה משה נתבקש בישי"ם בשנת שס"ו (שו"ת מ"ב סי' ס"ב) ובתשובת רבנו מאיר בן גדליה הזאת השנית, כתוב מפורש „פה בבהמ"ד הגדול דק"ק לובלין" וזה הדבר היה בימי היותו אב"ד ור"מ בלובלין, ועוד בשנת שע"ג מצאנוהו ראינוהו על כסא לבוב (שו"ת מהרמ"ל סי' קכ"ח) ואיככה תעלה על דעתך שבעל מטה משה חתם בשנת שע"ד? ואין זה גם הג"מ משה בי"ר פסח כ"ץ, שהיה מגדולי קראקא ונתקבל לאב"ד לויצק בליטא — שזה האיש משה חי בשנת תכ"ד (ראה הסכמתו ע"ס עמודיה שבעה) וברור שהוא הג"מ משה בי"ר יהודה כ"ץ נולד בקראקא בדור אשר לפניו, והיה ג"כ אב"ד לויצק והסכים שם בשנת שס"ג ע"ס מקור חיים „ועליו כוון מהר"ם לובלין בתשובתו שם שהיה אב"ד דגליל קראקא", (כלילת יופי ח"א י"ט א' — כ"א א').

ה) אכן רוח הוא באנוש, ומה גם בלב נבון. ובערכך ארבע שנים אחרי הדפיסו את הדברים הנזכרים, חקר שנית והדר בי מהאי, במאמרו הנכבד והנחמד „אגרת בקרת, מכתבי בקרת בעניני הועדים דארבע ארצות פולין" (אוצר הספרות ח"ד 254—193) שם הביא את תוכן מענתו לתלמידו בעל עיר הצדק, וז"ל „אך כעת אין דעתי נוחה גם מזה, דמלבד שאין לנו

„שום סמך להשערה הזאת, עוד זאת כי מהר״ם לובלין חסר יביאנו „בתשובה שם, כי לא קרא אותו בשם ר׳ משה כ״ץ שנקרא כן בפי כל, „רק בשם ר׳ משה סתם? ושוב עלה בדעתי לומר דאולי כוון על הג״ט „משה בהג״ט ישעיה מנחם ר׳ אביגדורש מקראקא שהיה נקרא ר׳ משה ר׳ „מענדלש ולפעמים ר׳ משה מקראקא... אבל אחרי שובי נחמתי שלא נתן „להאמר, יען דבזמן שנכתבה התשובה אחר שנת שע״ג... לא היה ר׳ „משה ר׳ מענדלש רב במדינת פולין שעור לפני שנת שס״ב נתקבל לאבד״ק „ספד״ט... ואפשר שכוון מהר״ם מלובלין על גאון אחר בזמנו, אך לא נודע „לנו מתמול שלשום... ובא עה״ח נאם אהרן משה בר׳ שניאור זלמן מק״ק „קראקא... ועדיין אינני מחליט שכן הוא, ואין ולאו ורפיא בירי (שם 232—238 ובהערה 3) עש״ה.

כל קורא יעידנו שלא ענה בפעם הראשון והשני, כאיש חולם חלום ולא כמתנבא „נבא ואינו נבא״ כי אם כחוקר ודורש משפט צדק, כחכם עדיף מנביא בנה וסתר על מנת לבנות. שכן חובת כל דורש אמת „הפך בה והפך בה״. ולא רבים הקוראים להם „מבקרים״ יש לאל ידם למצוא חמשה גאונים ששמם שוה, והיו דרים בעיר אחת ובדור אחד בערך שלש מאות שנה אשר לפנינו! והיא תהלתו גם בהחטיאו הפעם את המטרה, בשגם הוא בשר. במותו אבדה קראקא, ראב״ד ומורה צדק, ולא אלמן ישראל; ואולם הליטעראטור העברית, אבדה אחד מגדולי דורשיה באמת. יהי זכרו ברוך, וספריו יקראו ולא יקרעו — גם בדורות יבואו.

1) אחר כל הדברים האלה, הארץ אומרת „זה משה האיש לא בי הוא״ והדרא קושיא לדוכתא: מי הוא זה „הגאון המופלא אב״ד דגליל קראקא״ אשר רבנו מאיר חפץ ביקרו וישימהו לשר ושופט בינו ובין איש ריבו או אנשי מצתו? וישא את שמו לפני שמות גאוני בריסק והמדינה, ולבוב והמדינה? בלי שום ספק וספק ספיקא רבא דעמא ומדברנא דאומתא ולאו קטלא קניא באגמא הוה. לאיש אשר אלה לו נאוה להוסיף לחקור ולדרוש על אדותו, עד ימצא וכל רואיו יכירוהו כי הוא זה, הוא ולא אחר.

ובטרם אענה הנני יוסיף להפליא הפלא ופלא: אטו חתימת רבנו מרדכי יפה אחרי שנת שע״ג לכל הפחות שע״ד, שפיר? הידעתם בטח שהיה אז עוד בעלמא הדין? ניתי ספר ונחזה: א) בצאתו לישע רבנו מאיר במלחמתו הנודעה על אדות הגט מווינא 49) סוף דברו הכל נשמע „והרי אני עכשו מוטל על ערש דוי ל״ע, ותולה בדין מלך מלכי המלכים ית׳ שהוא יסעדני לשלוח לי תרופה ורפואה מחולי זה... חותם בידים רפות ר״ח אדר שני שע״ב לפ״ק, מרדכי נקרא יפה״ (שו״ת מהר״ם לובלין סי׳ קכ״ה) וידי מרדכי כבדים ולא כהלין חותמיה למקרא, והעד „עדי תתימה״ ע״ש. אהה! הצדיק אבד, וחתימתו זאת היתה האחרנה — ומרדכי יצא מעולם עובר ויעל בסערה לעולם חי וקים ביום ג׳ אדר שני שע״ב (גראַטץ ח״ט 485) על פי מצבתו 50) הנצבת בפוזנן עד היום הזה (פערליש קוה״י בפוזנן 47)

וחתם בשנת שע"ד? — ב) ובראש השובתו על אדות גט ווינא, שהכל מורים שנכתבה ונחתמה בימי היות עוד רבנו מאיר אבד"ק לבוב כתב עליו: זצ"ל (שם סי' קב"ג) ובשנת שע"ד בשבתו בלובלין כתב עליו: יצ"ו? תיובתא.

ז) ואטו חתימת הג"מ ליב מבריסק בשנת שע"ד, שפיר? הידוע תדעון בטח שהיה אז עוד בחיים והוא יושב לכסא בריסק והמדינה? דע, שעד זה שנים לא כבירות, האמינו כל קוראי תשובת מהר"ם אשר אנחנו עסוקים בה, שהוא הג"מ יהודה ליב בר' עובדיה איילנבורג בעמח"ס מנחת יהודה (לובלין שס"ט) שנתקבל מבריסק לאבד"ק ניקלשבורג, ושם מנוחתו כבוד, בעשירי לטבת שע"ח (קבוצת חכמים 117) וזה לא כבוד איגלאי מילתא למפרע דתרי ר' יהודה ליב הוו בבריסק. ובאו שניהם יחדו על התתום לקיים כל תקף פס"ד ביריד יערסלב בשנת ש"ן לפ"ק: הק' ליב איילנבורג, הק' יהודה ליב מבריסק דליטא (הלבנון תרכ"ז גליון 24) את הגליון הזה לא חזיתי 51) ונאמנה עלי העתקתו בידי איש אמונים דאיתמחי למדייק בשמא ואפילו ספיקא דגברא, ש"ב ידי"נ הג"מ יוסף לעווינשטיין האבד"ק סעראצק, במכתביו הנכבדים ומאד מאד נחמדים (עיר תהלה 168—150) לדעתו היה השני לבדו האבד"ק בריסק והמדינה, ואותו קרא זקננו מהר"ם לובלין לעזרתו לישועתו (שם 161) ולדעת הרב החכם ראש"ל פיינשטיין ישבו שניהם לכסאה: בעל מנחת יהודה בראשונה, או שהיה אחד מהם ראש הישיבה בקלויז, והאחד האב"ד (שם בהערה). ומצבת בעל מנחת יהודה תסייע לתרווייהו, ולא כמזכי שטרא לבי תרי, בראותנו שלא נחרת עליה שהיה גם „אב"ד דמדינת מעהרין" הא למדת שהיה הר"י דקלויז, וכסא העיר ניקלשבורג נמוך הוא מכסא בריסק והמדינה וגבוה מכסא הקלויז דבריסק. והלכתא שמהר"ם קרא לר' ליב, האב"ד בבירה ובמדינה, לתנא דמסייע ליה, והוא השני. — ולמורת רוחנו זה „הגאון המופלא בתורה ובחסידות" לא אית אינש על יבשתא, היודע מה שם אביו ומה מטהו, לא בן ולא בת, לא נין ולא נכד, לא אח ולא אחות, לא עיר מולדתו ולא מקום מנוחתו, לא שנת עלותו לכסא בריסק ולא שנת עלות נפשו השמימה! (שם 23) ואיש השם „הגאון המופלא בתורה ובחסידות" כלא היה! וסבותי אל לבי לחקור ולדרוש ולברר לכל הפחות את עתו עד מקום ירי מגעת. ואולי תחת החספא אשר אגלה, ימצא אחד החוקרים והדורשים, מרגניתא. ונדעה מתי נתבקש בישיבה של מטה: ומתי לישיבה של מעלה...

כי תשא את ראש רבני בריסק והמדינה, תמצא שעד ראשית שנת שע"ח, ישבו לכסאה ארבעה מטיבי לכת, הלא המה: א') הג"מ בינוש ליפשיץ. ב') הג"מ צבי הירש עלזאסר. ג') הג"מ אפרים זלמן שור. ד') ואא"ז הג"מ יואל סירקש (שם 24) שחתם „יום א' א"ך לחדש חשון שע"ח פק"ק בריסק דליטא" (שו"ת הב"ח סי' צ"ד) 52) ומ"ש הרה"ח ראש"ל פיינשטיין שיצא משם ויעל לכסא קראקא בשנת שע"ח (עיר תהלה שם) אמנם ליתא שו"ל: מעשה בבואי לק"ק קראקא בסוף שנת שע"ט (שו"ת הב"ח סי' צ"ד)

ולחקירתנו זאת, שנת בואו לבריסק הוא העקר ושנת צאתו משם, הטפל. ואי לאו בפירוש איתמר מכללא איתמר. שהתם „יום א' כ' שבט שע"ד פה בעלזא" (שם סי' ע"ה) ובשנה ההיא היה כסא בריסק מאין יושב. כי בפנקס נחש"א דק"ק הוראדנא משנת שע"ד חתום „אפרים [זלמן] בלא"א מו"ה נפתלי זלה"ה שור ולא אדם" (רחובות עיר 7) ושם נמצאה חתימתו עוד משנת שע"ב (גבורת ארי הערה מ"ב) ממוצא הדברים האלה נראה שר' ליב השני הלך למנוחתו לפני בעל מטה משה. כי בשנת שב"ע היה כסא בריסק בפעם הרביעי מאין יושב — האם ברגע ששקעה שמשו של אב"ד אחד, זרחה שמש הממלא מקומו? ואם בעת העיר בריסק נבוכה כי נפל ממנה רב, ורב כמה שנאמר „שר וגדול נפל היום בישראל" העיר בריסק צהלה ושמחה: „קום משחהו כי הוא זה?" ובמדינה, בהאי גיסא אבל גדול ליהודים „אוי נא לנו כי נפלה עטרת ראשנו, מי מביא לנו תמורתו? הוי אדון והוי הודו!" ובהאי גיסא הלולא וחינגי „ובא השמש וזרח השמש!" האם אב"ד דמיונו ככהן גדול שמתקינין לו כהן אחר? ואף גם בצאת נשיא אלהים את העיר כי אל על קראוהו, נשא למשל הג"מ אפרים זלמן שור שהלך מבריסק להוראדנא 53) האם צאתו, ובוא ממלא מקומו, כמשמר יוצא ומשמר נכנס? לא יעשה בן במקומנו! וגלוי וידוע שבכל עת אשר נפקד בעיר תהלה בריסק נשיא אלהים, לא היתה עדת ה' כצאן אשר אין להם רועה הם כי לא להזכיר, כי מלבד הרבנים הדיינים המצוינים בהלכה, ושאר למודי ה' הנמצאים בעיר ואם בישראל, עמד אז שם בית נכון ונשא, תורה וגדולה בו נפגשו, אושר ועושר נשקו. זה בית אא"ז השר וגדול ליהודים כמוהר"ר שאול וואהל — ואולם „קצינעלנבוגן" שם משפחתו לראשנה ועד היום הזה 54) ה' ברכו בכל, ויהי לו שית בנין רבנן ושית חתני רבנן, ואיהו גופיה „ההוא טרבנן" גם נין גם נכד גאונים מובהקים, גאון מגאון יאמץ, זרעו למינהו פרי ישוה לו ולאבותיו שרי התורה. עיר כמוה פחז כמים לא תאמר לאיש „שמלה לכה קצין תהיה לנו, אנו צאנך ואתה רועינו" עד יקהלו ויכנסו למקטנם ועד גדולם גם יחד, ויחקרו היטב היטב בטרם ימנו ויגמרו למי יתר שאת ויתר עז לבחר בו — ועתה צא ופרנס לי אריכת ימי רבי ליב — יהי הראשון או השני — על כסא בריסק והמדינה בערכך שנת שע"ד! —

ח) ואטו חתימת „הג"מ יוסף אב"ד בלבוב וגליל פאדאליא" בעת ההיא, שפיר? הידעתם בטה שאז עוד יוסף חי וכי הוא מושל בעיר ובגליל? דע שמצבה אחת נצבת בלבוב עד היום הזה, ועליה „נגנז ארון הקדש ונטמן „פה ביום ד' כ"ג טבת שע"ב לפ"ק, הוא איש האלהים החסיד מו"ה שלמה „זלמן בן הגאון [הנודע] בישראל הרב המופלא מורנו ורבנו יוסף קאזי „זצוקללה"ה אשר מנוחתו כבוד בק"ק פוזנא וינוחו שניהם על משכבותם „שלום ויציצו כעשב השדה תנצב"ה (מצבת קדש ח"א סי' י"א וח"ד ע' ב') על האבן הזאת שבעה עינים: לדעת הרה"ג בעל כלילת יופי (ח"א י"ט א') היה אב"ד „הג"מ יוסף אב"ד בלבוב וגליל פאדאליא". וכן דעת ידיד נעורי

הרב החכם המבקר הנודע מהר"ש באבער (אנשי שם סי' רט"ו) ושו"ת מ"ב (סי' כ"ב) מסייעתם, שהיה אב"ד שם בימי היות הגאון בעל הסמ"ע ראש הישיבה. ורוח אחרת את הרב החכם הגדול ר"י קארו, ועם הספר אמר „שהיה אב"ד פוזנן" (קוה"י בלבוב 139) מלבד הכלל הגדול בתורה „אחרי רבים להטות" ומה גם בהביאם עד אמונים לדבריהם, בהיר כשמש צהרים שלא היה אב"ד פוזנן: א') עדה מצבת בנו, שנתבקש בישי"ט לפניו, ואז היה הגאון בעל הלבוש, בעלמא הדין (אות ו') היעלה על הדעת שרבם דחפו, והביאו עוד אב"ד אחר לצרור? ב') וכי תימא שישב שם לכסא לפניו, ניתי ספר (קוה"י בפוזנן 40) ונחזה סדר רבניה גאוניה, ולא זכר את יוסף? ג') ואי משום כתבת קעקע „ומנוחתו כבוד בק"ק פוזנא" אי משום הא לא איריא, שבא אל הועד (ההיה שם לפעמים, כנודע) ורגליו הובילו אותו, למקום ערבו בעדו — וכגון דא יפה השיב החכם דורש קדמניות ראל"ל לאנדסהוטה (תוא"ש בברלין 117) על שאלת החכם המשכיל רש"א פרידענשטיין (עיר גבורים 159) ע"ש. ד') ושתי הטלים „מורנו ורבנו" שתי אתות שישב לכסא לבוב. כי לא כימים האלה הימים הראשנים, בעתים ההם לא היו תארי הכבוד „בעלמא דקשוט' הפקר, וכל נוסח ונוסח הנחצב על מצבה, נכתב בידי ספרא דמתא „וספרי דדייני דוקנא". ה') והנה על מצבת הג"מ יצחק אייזק בן הקדוש מו"ה יחיאל שנתבקש בישי"מ ב' ט' תשרי שנ"ט מצינו „ריש מתיבתא ואב"ד ונשיא" (מצב"ק ח"א סי' ח' וח"ד ע' א') ממלת „ונשיא" נחזה שנשיאתו היתה גם על הגלילי, והיה אב"ד בתוך העיר. ורבה, היה אז גם „האב"ד דהגלילי". והג"מ יוסף קאזי, עלה לכסאו אחריו.— ומצבת בנו מעידה שבקשוהו לשחקים לפני שנת שע"ב, וחתם בשנת שע"ד? —

ט') ובראש התשובה אשר אנחנו עסוקים בה, כתוב באר היטב שהיא ערוכה אל הג"מ יששכר אב"ד ור"מ דק"ק ווירמייזא, הידעתם בטח שהוא היה עוד בשנת שע"ד בעלמא הדין והוא יושב לכסאו שם? ניתי ספר ונחזה „רבי נתן מהוראדנא בן דודי ר' שמשון שפירא ... והניח אחריו שני בנים גדולים בתורה 54) ר' יצחק היה ראש ישיבה בק"ק קאבלא [קאוולא] ור' יששכר היה ראש הישיבה בק"ק פינצק [פינסק] וכעת נעשה ר"י ואב"ד בק"ק ווירמייזא" (צ"ד ח"א). וגמירי כל מקום שאתה מוצא באי זה ספר „וכעת" פירושה בעת חתימת הספר, וס' צ"ד נדפס בפעם הראשנה בפראג בשנת שנ"ב בחיי המחבר. בקשתי את מצבתו בס' „נפשות צדיקים" (ברלין 1858) ולא בו היא. חפשתי את שמו בקונטרס „קהל ווירמייזא" (וויען תר"מ) ולא מצאתיו. וברוך טעם ידידי הרב החכם הגדול ר"א בערלינר, אשר העלה ואשר הביא העתקת הס' „הזכרת נשמות ק"ק ווירמייזא" ומצאתי „את נשמת רבינו יעקב בר חיים, ורבנו יהושע משה בן מו"ה שלמה (הרב ר' משה לוריא) ורבנו ישראל יששכר בן מהר"ר נתן, ורבנו אברהם שמואל בר יצחק, עם נשמת ... בעבור שהרביצו תורה ברבים" (קובץ על יד ה"ג 5) מעתותי שלשת בני גילו, שנים ההיו

שם אב"ד ור"מ לפניו ואחד לאחריו, נשער את עתו: א') הג"מ יעקב בר חיים, הוא דודם של מהר"ל מפראג ושלשת אחיו הגאונים (צ"ד שב, ותולדת מהר"ל ט' א') נזכר לטוב (שו"ת מהרש"ל סי' נ"ה) וקורא לו: הגאון מהר"ר 55). ונקרא ג"כ בשם "קיסר"ס רב" (תולדות מהר"ל שם) מפני שהיה גם מטעם הממשלה "ראש ואב"ד לכל תפוצת אשכנז". ונאסף אל עמיו בשנת שכ"ג (צ"ד שם) — ב') וימלא הג"מ משה לוריא את מקומו, ויגברו אראלים את המצוקים בשנת שנ"א (שם שם) — ג') ואז נתקבל הג"מ [ישראל] יששכר [שפירא] ואליו הריץ רבנו מאיר את דבריו. והנה יגעתי למצוא בו את שנת פטירתו, ולא מצאתי. ונשערנה משנת עלות הממלא מקומו.— ד) הג"מ אברהם שמואל ב"ר יצחק בכרך בעל שו"ת חוט השני, חתן אא"ז הג"מ יצחק בר' שמשון כהן צדק החנא דבי נשיאה מהר"ל מפראג, נפטר בש"ט ג' אייר שע"ה (שו"ת חות יאיר רכ"ה א' ושם רל"ז ב') ולפי דברי ידיד נעורי הרב החכם הגדול ריל"ל לעוויזאהן, ישב לכסא ווירמייזא בערך שמנה שנים (נפשות צדיקים 53) צא ולמד שהג"מ ישראל יששכר שפירא, נתבקש בישמ בערך העת שנתבקש הגאון בעל מטה משה לעלות למרום — האמנם מקום קבורתו לא מצאתי, ויוכל היות שנתקבל לעיר אחרת ישם מ"כ — עדיין לא נושענו שמהר"ם אמר עם הספר שתשובתו ערוכה אל הישיבה הגדולה בווירמייזא ואל הג"מ יששכר היושב בראשה, וזה הדבר נעשה בשנת שע"ד? אתמהה!

יו"ד) מרדכי איננו ומשה איננו! יהודה ליב איננו ויוסף איננו! אף גם יששכר איננו! כי לקח אותם אלהים לפני צאת רבנו מאיר מלבוב, ולפני בואו ללובלין. ומה מאד אשתומם על ידידי הג"מ חיים דעמביצר ז"ל, אשר הראנו בספריו היקרים את כחו וגבורתו בבקרת נאמנה, שחקר ודרש הרבה על אדות "הגאון המופלא מוהר"ר משה אב"ד דגליל קראקא" מפני שהיה ברור בעיניו, שמהר"ם כתב את התשובה ההיא בשבתו לכסא לובלין לכל הפחות בשנת שע"ד, ובמחכ"ת לא נתן אל לבו לקרוא ודורות לדעת שאז כבר הלכו כלם למנוחתם; ויותר מהר"ם לבדו לספד לצרה אחר צרה ולבבותה! — ואף גם זאת, מי הוא זה ואי זה המגיד לנו שמשה עלה למרום בשנת שס"ו? הגאון בעל משאת בנימין (סי' ס"ב) והוא בכבודו ובעצמו אמר עם הספר "מנוחתו כבוד בק"ק אפטא" (שם סי' מ"ו) והאב"ד דק"ק אפטא הוא האב"ד דגליל קראקא? ראה לדוגמא בשו"ת שבות יעקב (ח"א סי' ק"ז)

ומ"ש מהר"ם "פה בביהמ"ד הגדול דק"ק לובלין" אי משום הא לא איריא, כי בא שמה מלבוב לשפוט באמונתו ובמישרים, בעת כנוס ליוטא דשוקא זמן קהלה לכל. בלובלין הסכים בשנת שס"ב ע"ם תקוני זבח (פראג שס"ד) בלובלין ערך את שאלתו אל מהר"ל מפראג בשנת שס"ג (שו"ת מהרמ"ל סי' נ"א) ואל הגאון בעל הלבוש "הגיע לידנו פק"ק לובלין ביומא דשוקא" (שם סי' נ"ז) ואם זמנה לא פורש, ברור הוא שנכתבה ונחתמה לא יאוחר מחרף שנת שע"ב, ואז היה אליבא דכולא עלמא בלבוב.— והשיב

גם ביערוסלב (שם סי' פ"ד וסי' ק"ל) ומי מנה השו"ת ומספר ההסכמות אשר כתבו וחתמו „רבני ד"א ארצות" כחדא כד הוו בעיר יערוסלב או לובלין? סוף דבר, הפעם יפה כח התלמיד מכח הרב, והצדק לימין בעל עיר הצדק, ואולם נבואה נזרקה מתוך עטו „נבא ואינו יודע מה נבא". וזה ברור לפענ"ד.

י"א) סוף דבר: א') בעל מטה משה הוא שר המסכים על פס"ד של מהר"ם. הוא ולא אחר. ב') בין שנת שנ"ט ובין שס"ו לפ"ק. ג') ובעת ההיא ידענו בטח שהג"ט מרדכי יפה ישב לכסא פוזנן ומדינת פולין גדול (לבוש בוץ וארגמן סי' קכ"ו ס"ו).— ג') ובימים ההם ישב גם „הגאון המופלא בתורה ובחסידות" מהר"ר ליב (השני) לכסא בריסק וכל מדינת ליטא. ד') והימים ימי היות רבנו מאיר אב"ד בלבוב חוץ לחומה, ועמיתו הג"ט יוסף קאזי „האב"ד דלבוב [בתוך החומה] וגליל פאדאליא". ה') ובשכבר הימים באה השאלה הזאת לפני מהר"ם, מעיר ווירמייזא או מאחת הערים הקרובות אליה, כאשר הובא כל הדבר הקשה אליו מאיטליא (סי' י"ב וסי' י"ג) ומתוגרמא (סי' פ"ט) והשיב כהלכה לשואליו בענין. ויהי כשמעו ששם יש עוררין על הוראתו, להטריף מילתא דתליא במנהגא, אשר הכשיר מפני הפסד מרובה ובדיעבד (עיין היטב בסי' כ"א שהיא תשובתו הראשונה) אורייתא היא דארתחי ליה, שיהין איש לעבור חוק „בי דינא בתר בי דינא לא מהדרי" ונגד הכלל הגדול „כח דהתירא עדיף" ויחר אפו, האמונים עלי ספריו יעידון יגידון שהיה תקיף בהלכה, ולא איש הירא ורך הלבב הנם כפני הגפת תרסין ושפעת קלגסים עת צדק קראהו לרגלו. ואילו שהואיל למחול על כבודו, לא יכול תת סליחה על „עלבון הזקן האלוף המופלא מהר"ר גד ראובן ארי שבחבורה הקדושה שלכם [היא ווירמייזא] הנעלב והנתבייש ברבים על לא חמס בכפו" (סי' פ"ה, היא תשובתו השנית). ויאל לעשות באיש מצותו, משפט כתוב — להכותו „בסלא דלא מבע דמא" — ונחם על הרעה.— ו') ויהי בנסעו ליומא דשוקא לובלין, ויקח העתקה נאמנה מתשובתו הראשונה (היא סי' כ"א) בדרך אתו, ויקרא אותה באזני כל גאוני הארצות הנקהלים שם. ויענו כלם פה אחד „יפה דנת, יפה הכשרת, הלכה ומורין כן בדיעבד היכא דאיכא הפסד מרובה!" ואילו שהואיל, הלא אז באו כלם על החתום ועל הגלוי, ואולם הסתפק בראשיהם „ומי ראה אלו יוצאים ולא יצא?" וישלחה לווירמייזא ליד מחותנו הג"מ ישראל ישכר שפירא, היושב בימים ההם לכסאות הרבנות והישיבה בקהל וירמייזא. להיות נקי מה' ומישראל, ולהציל את כבוד הזקן המופלא מו"ה גד ראובן מיד מחרפו חנם. ז') ויכתוב בה באר היטב, מי המה ארבעה הגאונים החתומים, ראשי אלפי ישראל הם: רבני ערים גדולות פוזנן, אפטא, בריסק ולבוב, ואב"ד לאבדי"ם במדינות פולין גדול, גליל קראקא, ליסא, ופאדאליא. והמהרהר אחריהם, לא יאבה ה' סלוח לו. והקולות יחדלון — וזה אמת למבין.

י"ב) אתה הראת לדעת שבעל מטה משה, הוא החתום, הוא ולא אחר. ועתה נשובה לתולדת ימי חייו, וצדיק מה פעל. ובתחלה הא לך לשונו בהקדמתו לספרו ההוא: בהיותי שאנן בנעורי ושוקט על שמרי, שלו הייתי בביתי, ושאנן בהיכלי. מושב אלהים ישבתי בעיר בעלזא, שמה סבבוני הקיפוני תלמידים רבים מקשיבים לקולי לשמוע דבר ה', ורבו כמו רבו. על ידי היו נשענים הנקראים להי בנים, הבנים בני אשר לפני על שלחני זה השלחן אשר לפני ה'. עד אשר טרדות הזמן ותלאות רבות רדפוני והשגוני גרשוני מהסתפח בנחלת ה'. והנה סערת הזמן טלטלני והביאני פה ולאדמיר עיר ואם בישראל בית חמי נדיב ויועץ נשיא פנים וראש ישראל כמר שמואל ישמרהו הגואל. גם פה לא שקטתי, ולא נחתי ולא שלותי כי לא יכלתי להפיק רצוני להגדיל תורה ולהאדיר ... ונתתי אני אל לבי מאחר כי לא אוכל להוציא תורה מפי לתלמידי אשר היא הנחלה היותר טובה, אנחילנו מפי ספרים, ויהיו לרצון אמרי פי כאלו הוצאתים מפי לתלמידים הגונים, אף כי ידעתי גם ידעתי כי יקומו עלי רבים אשר סביב שתו בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ לאמר לשוננו נגביר שפתנו אתנו מי אדון לנו ויאמרו למשה מי שמך לאיש שר ושופט עלינו להורות לנו הדרך אשר נלך 56) אף אני אין לכל אחד: יפה דברת, אמת דברת ובזמנה דברת, כי מי אני ומה חיי אשר ערב לבי לגשת אל המלאכה הזאת, ואני בער ולא אדע, אך יעצוני כליותי והציקוני רעיוני לאמר מה לך נרדם, אף כי לא ישמעו לדבריך ישמעו לדברי רבך כי שמשתי ת"ח בפרט להרב הגדול מאור הגולה תפארת גאון ישראל מוהר"ר שלמה לוריא אשר העמיד תלמידים לאלפים ולרבבות. הייתי מאוכלי שלחנו, וראיתי ודקדקתי מנהגיו ודיניו, זה לבד יהיה לכם למנוחה והיה ברכה ... עכ"ל.

ספרו זה נשלם בשנת מש"ה ונדפס בקראקא בשנת נש"א, ואלה הם דברי השער „ספר מטה משה מעט הכמות ורב האיכות, מדבר בכל הדינים הנצרכים, תורה ועבודה וגמ"ח, כלם כאחד בו נצטרפים אשר אזן ותקן הגאון המופלא כמוהר"ר משה ר"מ ואב"ק פרעמישלא. הוא אשר תקן והמציא הסמנים אשר הדפסנו בסוף ס' עין יעקב, אשר בהם גלה צפונות האגדות הנדרשות, והיה למישור העקוב ... אשרי אנ"ש יעשה זאת לפ"ק. קראקא".— ונדפס בתבנית רבוע כפול (קוואַרטא).

ובעבר השני להשער, נדפס שיר קטן, ויען השמיטוהו ברפוס ספד"מ (שנת ת"פ) ודפוס „קראקא" יקר המציאות, אעתיקנו בזה. וז"ל: ויהי כאשר ראה שבתי הסופר גודל שבח הספר ופרי מהללו, וישא משלו, ויהללו כרוב גדלו במשקל יתד וב' תנועות, וב' תנועות ויתד, וארבע תנועות בדלת ובסוגר.

שָׂאוּ עֵין בְּנֵי עַיִן וְלִרְאוֹת בַּל תֶּחְשֶׁה
רְאוּ סֵפֶר בְּהוֹד שֵׁפֶר שְׁמוֹ מַטֶּה מֹשֶׁה
בְּכָל דִּינִים וְעִנְיָנִים אֲשֶׁר צָרִיךְ לֵידַע
בְּתוֹכוֹ תַּחְקוֹר בּוֹ תְּעַיֵּן תָּבִין מַדַּע
תַּחְלָתוֹ יְסוֹדָתוֹ שְׁלֹשָׁה עֲמוּדִים
וְהֵם תּוֹרָה עֲבוֹד גּוֹרָא גְּמִילוּת חֲסָדִים
יְיַחֲדוּ לְקוֹנָהוּ שְׁנֵי הָעוֹלָמוֹת
וְהַמְבַקְשׁוֹ תֶּהֱא נַפְשׁוֹ לָנֶצַח בְּנָעִימוֹת
וְהַסּוֹפֵר שְׁבַח סֵפֶר בַּעַל כְּרְחוֹ יֶחְשֶׁה
בְּאֵין עֵרֶךְ לְכָל בֶּרֶךְ שְׁבַח מַטֶּה מֹשֶׁה.

על דברי החכמים רושמי רשימתא, חבר ספר תרי"ג מצות בחרוזים (אוצה"ס אות ת' סי' 985) ונדפס ג"כ בקראקא עוד בשנת שמ"א. חפשתיו בבית עקד הספרים British Museum ולא מצאתיו.

גם חבר ספר גדול ורחב ידים, אורך היריעה (פאליא) ושבו "הואיל משה" יפרד לשני ראשים "באר התורה" שום שכל במקרא כסדר פרשיות התורה, להבין פשטא דקראי, ופעם קצת בדרך דרוש. והראש השני "באר היטב" גליא לדרעיה ונפל נהורא על פירש"י. והשגות על מחברים אנשי השם 57) באורי מלים עפ"י דקדוק להה"ק 58) ולפעמים יתרגמן ללשון אשכנז 59). ובסופו "ותהי השלמתו פק"ק לובומלא [צ"ל לובמלא] היום יום ב' תמוז לפרט לא י מ ו ש ספר התורה" (דף קמ"ו ב'). ובסופו שני פירושיו גם לחמש מגלות, אשר שם האחד "באר משה" על המקרא, ושם השני "באר היטב" על פירש"י. ובסופו "מי שיסד ארץ ומצוקות, שם שמים וארץ חקות, הוא עזרני להשלים את המגלה בערב חג הסכות בשנת וחגותם אותו חג לה' שבעה ימים בשנה, השם יזכנו לעלות לירושלים ברננה".— ונדפס אחרי פטירתו עם הקדמת בנו הרב מוה"ר א ב ר ה ם, בפראג שע"ב לפ"ק.

ולא המדרש הוא העקר, אלא הלכה למעשה. מלבד ספרו הנודע "מטה משה" עמד במקום שבעלי שו"ת עומדים. לא כ ש ו א ל, כי אם מ ש י ב. ורק שתים מתשובותיו נשארו לפלטה (שו"ת ט"ב סי' י"ד וסי' מ"ה) ושדר פסקיה לקמיה (שם סי' ט"ז) ובכל עת יזכרהו "מחותני" יבנהו. ואנחנו לא נדע ער היכן קרבתם הגיעה. גם נשא ונתן עם רבנו יואל סירקש (שו"ת הב"ח סי' ע"ז). ויחבר "תרושים למס' יבמות" (באר היטב ס"פ דברים) ומי יודע איהו.— ורבו המובהק מהרש"ל, מובא בספרו מטה משה, וכמעט בכל דף ודף מלתו על לשונו. וגם יצק מים על יד דודו "ומן מורי הגאון דודי מוה"ר צבי ז"ל שמעתי" (באר התורה ס"פ וירא) ואנחנו לא נדע מי הוא זה הצבי ישראל. ואשר אתו דבר, יגיד.

י"א) ונכונן לחקר זרעו אחריו. ראה ראיתי שתי ראיות, שני מכתבי ועד לובלין, ערוכים אל הבד"צ דק"ק פוזנן 60) ומנהיגיה, הבאים כאחד במ"ע להרז"פ (שנה ט"ז 308—304) אשר מצאם הרב החכם הגדול ר"י פערליש, בכתובים. הראשון יסיים „כ"ד אוהבים נאמנים ראשי ומנהיגי דג' ארצות יצ"ו 61) כות', וחות', יום ג' כ"ו כסלו שפ"ז פה ק"ק לובלין" ותבט עיני וארא בתוך הבאים על החתום לקיים כל תקף „שמחה בלא"א דוד אברהם בן הגאון מהר"ר משה זצ"ל". והשני „כ"ד אהו' דור' שלומכם ראשי ג' ארצות יצ"ו החתומים יום ג' י"ד טבת שפ"ה לפ"ק לובלין" ובתוכם „אברהם בן הגאון מו"ה משה ז"ל" ולדעתי מוחלפת השטה, זה המכתב המאוחר בדפוס הוא הקודם בזמן. ואל תקרא שפ"ח אלא שפ"ה (שנות עיבור היו גם שתיהן, וקביעת זח"א לשתיהן) והחתום עליו היה בן רבנו בעל מטה משה. בעת ההיא היה עוד שמו אברהם (על שם זקנו הקדוש, הנעקד כיצחק) ויפול למשכב, והוסיף לו „דוד" ונקרא שמו בישראל „דוד אברהם". ושנוי השם לא הועילו ביום עברה — כי מלאה צבאו — ולא נאמר בו „ויחי" אלא „וישכב" שהניח בן ממלא מקומו, ושמו שמחה. ונבחר בחור טעם לכהן תחתיו. וינחלוהו בסא כבוד בשבת תחכמני, בסור שיח מלאכי הארצות. ומדלא חתם הכ"מ, שמע מינה שבשנת שפ"ז עברו ימי אבל דוד אברהם אביו. הנה מצאנו לו בן גם נכד „נשיאי עדה, קריאי מועד, אנשי שם" גם שניהם.

אם היו לו עוד בנים או בנות, תם אני לא אדע. ואולם מתיחשים אליו, ידעתי גם ידעתי. זרעו למינהו, פרי ישוה לו. ליד שער הספר קרבן ראשית (ספד"א תקל"ח) „הרב... מו"ה יהודה ליב מרגליות בה"ה הרבני המופלג מו"ה אשר זעליג נכד הגאון מוהר"ם יפה בעל הלבושים, והגאון בעל יפה מראה והגאון מו"ה משה מת [כ"ת] בעמח"ס הואיל משה". — ומהרי"ל מרגליות נודע בשערים המצוינים בהלכה ובאגדה ובחשכלה. ויאחז בזה וגם מזה לא הניח ידו. רבי יתקרי חכים יתקרי. כאשר יעידון יגידון ספריו הרבים, קטנים עם גדולים. עטו עט סופר מהיר בשפת קדשנו. וה' אלהים נתן לו לשון למודים, ורבים השיב מעון. בערים רבות ישב על מדין, ואלו הן: סוכוסטוב, קאפיטשינצע, ביזנוב, לעסלא, פלאנצק, ואח"כ בפפד"א, ושם מ"כ. והסכמותיו רבות על ספרים שונים. ולו שני בנים, הרה"ג אשר זעליג אבד"ק פרוזנא והרב מו"ה אפרים. דור ישרים יברך.

ועל דברת הרב המופלג ר"א הכהן (קנאת סופרים צ"א א') היה למהרי"ל הנ"ל נכד אשר נשאו לבו לעלות להשתחות בהר הקדש ירושלים, ושמו ר' ראובן בר' משה מרגליות, ומ"כ בצפת עיה"ק תוב"ב. אלה תולדות מטה משה הנוהעים לי'. והמוסיף, תבא עליו ברכת טוב.

י"ד) סוף דבר: א) קרוב לודאי, שאביו הוא אחד מן „שנים עשר קדושי פרעמישלא" אשר קדשו שם הנאדר בקדש, בעתים שונות. ב) ונעקד לפני שנת שמ"ה ואולי עוד לפני שמ"א לפ"ק. ג) ועקדתו היתה לפני שתי עקדות שני אנשי קדש החסיד החבר ר' משה בר' ישראל (הנעקד

בשנת ש"ץ) ומה גם לפני החסיד ר' יהודה בר' אהרן (אות ב') שהיתה בראשית המאה החמשית. ד) ובפרעמישלא, הוליד את משה ואת בנימן. ה) ויקח משה אשה אפרתית בת נדיב ושמו ר' שמואל מלודמיר. ו) ונתקבל בנעוריו לאבד"ק בעלזא, ושם היתה גם מתיבתא והעמיד תלמידים הרבה. ז) מפני התלאה והרעה ירד מעל כסאו זה, ויסע וילך לודמירא עיר מגורי חותנו. ויגר שם. ח) ושם החל לחבר ספרים. ט) רבות רעות צדיק, כי יפול לא יוטל. ויעל לכסא פרעמישלא עיר חבלתהו אמו, זאת העיר אשר אביו קדש את שם הנאדר בקדש; כעולה כליל על מזבחו, ויז דמו על מזבח ה' ההרוס — יו"ד) שם הוציא את ספרו „מטה משה" ואולי גם את חבורו „לתרי"ג מצות". י"א) בראשית שנת שנ"ז מצאנוהו ראשונהו בעיר לובמלא. בלי תפונה לא ישב שם כמדייר ביה דיירא, כי אם לכסא ההוראה. י"ב) ושם גמר את ספרו „הואיל משה" באר את התורה. י"ג) ויואל משה להדפיסהו, ואל גומר לא גמר בעדו — י"ד) ובאחרית שנותיו אל על קראוהו לשבת על כסא אפטא (עיר מגורי בנימן אחיו) ויהי מרא דאתרא ואב"ד דגליל קראקא. טו) וימת משה ספרא רבא דישראל, עליונים שמחו בעת תחתונים בכו, בשנת שס"ו ושם מנוחתו כבוד. טז) גמר חסיד, ויצא ספרו „הואיל משה" לאור עולם ביד אברהם בנו.

אשר חכמים יגידו: קנה־בשם נטף ושחלת, מור ואהלים וכל אבקת רוכל, בעודם יפיקו ריח; תאחז בם האש ותאכלם ועוד אינם: קטרתם תעל ריח נחוח ועשנם ינעם; כן חכם לב, בעודנו חי, רב פעלים הנהו, ידיו רב לו ונפשו אותה ותעש חיל — תשוב למעונה אלהי קדם, ריחה לא פג, טעמה לא נמר: מעשיה, מעלליה וספריה, יעלו לרצון לדור דורים! מאות שנים תחלופנה, אלף שנים תעבורנה, ויעמד חי! הנה זה משה בן אברהם האיש, כמשלש מאות שנה מיום עלותו בסערה השמימה, ועוד שמעו הולך במדינות בני ישראל נחתים. משה לא מת, חי חי הנהו, לו שם ושארית.

לונדון אלול לשמע ללמד וללמד לפ"ק.

ד) תפארת יעקב.

תולדת הפוסק מרנא ורבנא יעקב מרגלית זצ"ל, מנירנבורג.

הנודע בשם „ר"י מרגלית"

הַנֶּאֱהָבִים וְהַנְּעִימִים בְּחַיֵּיהֶם וּבְמוֹתָם לֹא נִפְרָדוּ (ש"ב א' כ"ג).
וַיִּוָּתֵר יַעֲקֹב לְבַדּוֹ (בראש' ל"ב כ"ה) וַיֵּצֶב יַעֲקֹב מַצֵּבָה (שם ל"ה י"ד).

א') לכל עת וזמן, ועת להגלות. ומה שתלמיד ותיק עתיד לחדש בדור מן הדורות אחרינו, ממיר ונעלם יהיה עד דורו „ואין אדם נוגע במה שמוכן לחבירו". הנה זה ארבעים שנה מיום צאת ספר „גל עד" לאור עולם „קובץ מאה ושבעים כתבי לוחות אבני זכרון בשדה הקבורה ישן נושן ק"ק פראג. אספם והוציאם לאור, קלמן ליעבן" (פראג תרט"ז) ובראשו עטרה שעטרה לו שלמה אבי „התולדות" הנכבדות ונחמדות, יהודה מחקקי, רב ספרא ורב כהנא ומנעוריו לא היה רב זעירי או רב קטינא „כתב חזון ובאר מכתב שלמה". — ובשפת היריעה הקצונה בחוברת: א') תוכן כל פתוח ופתוח, בלשון אשכנז, ב') ומעט חֶמֶר לַחֹמֶר לבנין תולדות רבניה גאוניה, מוריה, מאוריה, גבריה, קציניה, ונדיביה. מאת סופר מהיר וחכם לב ה"ר סיני האק. — וזה כמשלש שנים יצא אחיו, וידו אחזת בעקבו „ספר משפחות ק"ק פראג על פי מצבותיהן מעשה ידי ר' סיני האק ז"ל, הו"ל להקים שם המת על נחלתו, דוד ב"ר ליב קויפמאנן" (פרעסבורג תרנ"ב) יכיל ארבע מאות עמודים, ובשולי העמודים קו ינטה להערות למטה מחוט הסקרא. קצתן מאת המחבר, ורובן מאת המו"ל. אלו ואלו טובות ומועילות. וגם „תולדת המחבר" כתובה בשפת אשכנז. —

ושבח אני את שני הספרים האלה, נתנו מרועה אחד ויבא זה וילמד על זה. וראיתי אני שיש יתרון להראשון מן השני: שנוסחאות האבנים נעתקו בו כצורתן, ונקוה שהדברים כהויתם, עד מקום יד המעתיקים הגיעה, ושגיאות מי יבין; ויש יתרון להשני מן הראשון: בהזכירו את שמות כל הנפטרים בעיר, וזמני לכתם בדרך כל הארץ. משפחה משפחה לבד. לכלם בשם יקרא, קטן וגדול שם הוא. אם איש ואם אשה, אם נער ואם נערה; אם שארית מצבתו או מצבתה עודנה, על משפחתו או על משפחתה תמצאנו או תמצאנה. — כל מן דין, סמוכו לנא. ימי יתן וקנאת סופרים תרבה ספרים כאלה, בכל ערי „שה פזורה ישראל" ליקרא דשכבי ודחיי. — וכרבות ספרים כאלה, ירבה חֶמֶר לַחֹמֶר,

לבנין „ספר דברי הימים לבני ישראל" עדי עד, על יסודי „אמת וצדק" ולא על מוסדות „השערות" — או „סברות" למען ידעו דורותנו אחרינו, מאין באו ומפי יצאו, ואבות אבותם מה פעלו תחת השמש. —

ב') ולרגל מלאכתי זאת, לגלות מצפוני האבן שנמצאה בפרעמישלא שרק אותיות „שנת י"ב לפ"ק" נשארו עליה, נכונן גם לחקר אבות הג"מ מנחם מענדל שטנגן-מרגליות, ומ' אליהו בנו. את סדר דורותם עד רבנו יעקב אב"ד ור"מ בנירנבערג הנודע בשערים המצוינים בהלכה בשם „ר"י מרגלית" ידעתי גם ידעתי מנעורי בית הורי זצ"ל, אמנם „מסורת אבות" צריכה חזוק „באתות לבית אבותם" וחפשתים גם בשני הספרים הנזכרים, שרבים משרשי מרגלית, ובראשם הג"מ יצחק אייזיק מרגלית האב"ד ור"מ בפראג, שם מ"ב, וארא שבל הנוסח אשר מראשתיו (גל עד סי' ע"ו) גן נעול וגל נעול מעין סתום וחתום! ואשתומם שבמשך ארבעים שנה, לא דרש איש את הדבר האומר „דרשוני וחיו" אמנם „אין אדם נוגע במה שמוכן לחברו", ויוכח אמש שתלמיד ותיק כמוני היום, יחדש את נעורי הנוסח הזה כנשר. — וזה תארו.

מהר"ר יצחק מרגלית ז"ל.

ויהי כי זקן יצחק ותכהינה עיניו, ראש ואב בית דין חכם ועניו, בתמים וביושר נהג עניניו, וינוע ויקברוהו משה ויעקב בניו, בכבוד גדול, וריח טוב נתנו שמניו, במותו נבר כי נסתלקו ענניו, ויבכו העם על שלא נתמלאו שניו, ומשה לא ידע כי קרן עור פניו. על מהר"ר אייזיק ארים קולי, לכן כל השומע יצעק לי.
כ"ד לאדר השני נפטר רפ"ה לפ"ק תנצב"ה

ג') כבד האבן ונטל החול, וכבד משניהם להבין את הנוסח הזה מהחלו ועד תמו: א) ראש דבריו „ויהי כי זקן יצחק" וסוף דבר הכל נשמע „ויבכו העם על לא נתמלאו שניו"? פתח באיש שעיניו כבדו מזקן; וסיים שעלה עליו הכורת עודנו באבו? האם בריאה ברא ה' ויחדש נעוריו כנשר, ואחרי בלותו היתה לו עדנה? ב) „ראש ואב"ד" מלת „ראש" לשפת יתר. מאז היתה יהודה לקדשו „יפתח בדורו כשמואל בדורו" והוא „הראש" ומה נשתנה כסאו מכסאות האבדי"ם אשר לפניו ואשר ברורו, אשר בדורנו ואשר לאחרינו? ג) וכי תאמר בלבבך „אות ו יתרה" זיל קרי „ראש אב"ד" בי אדוני לא אדון אתה בדבר הזה, שלא אות אחת יתרה; כי אם תבה אחת חסרה! נודע שהרב ר' דוד נאנז, ישב בפראג משנת שכ"ד עד יום מותו ה' ח' אלול שע"ג (גל עד סי' י'), ושנת בואו שמה בערכך ארבעים שנה אחרי אבדן „המרגלית" (אות ב') וז"ל „רבי יעקב פאלק... היה ראש הישיבה ואב"ד עם רבי אייזק מרגלית פה פראג". (צמח דוד) וגם החכם ר"מ האק „Oberrabbiner und Schulrektor", יכנהו בהערותיו? ד') „ויקברוהו משה ויעקב" מאי עבידתייהו? חזית ציון, ועליו שמות הקוברים בדמעה? בן יכבד אב בחייו ובמותו, הוא ישית ידו על עיניו, ועל כל נפשות מת כל הקרוב קרוב קודם לקבור את מתו — לא עליכם קוראים — ולפלא מה זה

עשה שמשה ויעקב קברו את אביהם, אשר כל העם ראו שנסתלקו ענניו? ואילו שגדלה תורתם שבעתים מתורתו, היו פטורים מכבודו? — ומאי רבותייהו דמשה ויעקב בניו? ה') „ומשה לא ידע כי קרן עור פניו" רישא קינה למשה וליעקב למות יצחק; וסיפא תהלה למשה? ו') רישא „בניו" וסיפא: ארים קולי... יצעק לי... „נרים קולנו... יצעק לנו" מיבעיא ליה? ז') ומלת „נפטר" לא יכירנה מקומה, סרס המקרא ודרשהו: נפטר כ"ד לאדר השני רפ"ה לפ"ק תנצב"ה? —

ד') שבע השאלות האלה דלית נגר ובר נגר דיפרקינהו, שבעה ערים נאמנים המה: שיש כאן „עירוב פרשיות", עולות ויורדות, עליונות למטה ותחתונות למעלה. עד הגל הזה ועדה המצבה: ששם קבר יעקב את יצחק אביו ואת משה אחיו, ויצב מצבת אבן אחת מראשותם. ויותר יעקב לבדו לספוד לצרה אחר צרה ולבכותן, מאנה נפשו הנחם. ויספר לדור נולד את אשר קרהו: א') ידוע ידע כל הבא לבקר את הגל הזה, שהמקום אשר הוא עומד עליו, אדמת אב"ד וראש ישיבה היא, ופה חלקת בנו הפרנס ומנהיג שעסק בצרכי צבור באמונה, ספון. ב') לא ראי זה כראי זה, הצד השוה שבהם שרוח הבריות נוחה מהם, עד בשחק נאמן על רוח המקום. ג') שהאב"ד הר"י, האיר לילה כיום מעודו ועד זקנה ושיבה, ומרוב הגיון כהו עיניו. ד') וינהל את עדתו ואת ישיבתו, בחכמתו ובענותו, עד שוב נשמתו. ה') והאיש זקן מאד, ויגוע וימת בתוך שלשים יום לפני הרגל; ונספד כהמור על היחיד בדורו: הוי אדון והוי הודו! הצדיק אבד, גלה כבוד מישראל! ו') במותו חיו עוד שני בניו, אהה לא ארכו הימים וימת משה הבכור, ביום... ז') אבל גדול ליהודים בכל חוצות מספד, אשר אין בית אשר אין בו מתאבל עליו: כי פרנס ומנהיג הקהל היה, ועל כל העדה הכי נכבד. ח') רצוי לכל אחיו, שזה משה האיש הון ועושר בביתו הפתוח לרוחה, תורה וגדולה נפגשו, אושר ועושר נשקו, אוהב תורה ומוקיר לומדיה ומחזיק ידי הוגיה, ויקבע עתים לתורה, וזרעו למודי ה'. ט') על כן שמן תורק שמו, גדול ליהודים עושה חסד לאלפים ולרבבות וכסאו מוטלת בין שרים ורזנים; י') והאיש משה עניו מאד „אחינו אתה" קראוהו ראשים „אבינו אתה" קראו לו רשים. השוה ומשוה קטן וגדול, אב ליתום ואלמנה, מעוז לדל ומחסה לאביון. י"א) וסבבו הסופדים בשוק: הוי משה הרואה בן הרועה אינגו! מי יחיה נפשות אביונים? אל מי תנוס האלמנה לעזרה? מי יהיה ליתום אב? ומי יהיה מופת לרבים לתת את המעשר, החצי לעניים כאזרח כגר, והחצי תרומה ירושלימה? י"ב) ויגדל המספד שעוד לא נמלאו לו ימי שנותנו, ועל האי שופרא דבלי בארעא, אשר קמט ולא עת יקוננו: מי מביא לנו תמורתו? הנמצא כזה? י"ג) ואקונן במר שיחי: הוי אבי הרועה והוי אחי הרואה! ארים קולי. י"ד) „יבכון עמי כל מרירי לבא" עיניהם תזלנה מים, לשברי כפלים.

אחר הדברים האלה, אשיבה לך את הקינה על יצחק כבראשונה, והקינה על משה כבתחלה, ועיניך תחזינה מישרים שלא נפל דבר מכל אשר דברתי:

....מהר"ר יצחק [אייזק] מרגלית ז"ל	ובנו... משה ז"ל
ראש [הישיבה] ואב בית דין חכם ועניו.	בתמים וביושר נהג ענינו
ויהי כי זקן יצחק ותכהינה עיניו	בכבוד גדול, וריח טוב נתנו שמניו
ויגוע ויקברוהו משה ויעקב בניו.	ומשה לא ידע כי קרן עור פניו.
במותו נכר כי נסתלקו ענניו.	ויבכו העם על לא נתמלאו שניו.

על מהר"ר אייזק [ועל מהר"ר משה] ארים קולי, כל השומע יצעק לי.

נפטר כ"ד אדר רפ"ה לפ"ק. | נפטר....

תנצב"ה.

ה) האדם עץ השדה הוא: ענפיו בדורות ראשנים לאחרנים, פריו בדור אחרונים לראשונים, ושרשיו בדורות ראשונים לראשונים. וזה כל האדם. — וזה פרי „תולדות משפחות" לכונן לחקר אבותיהן שכבר מתו. לדעת כל ענף וענף אי מזה שרש יצא, וכל מטה ומטה אי מזה ענף עץ אבות צץ ופרח ויוציא פרי. ואחרי כן יחוברו דור לדור, כטבעות שלשלת ארוכה אשה אל אחותה. — שאול ישאלו „מי יבלע פני הלוט הלוט מעל פני קמאי דקמאי, והמסכה הנסוכה על קשורי משפחה במשפחה אשה אל אחותה, במשך יובלים רבים אשר לפנינו? בני נביאים נחנו, הגם נביאים אנחנו? ומי יגיד לנו מראשית אחרית ומאחרית ראשית?" וכן התמו. — אמנם שקר השערות, והבל גם סברות בענין הזה, אלו ואלו תלויות בשערות — ואשר ידבנו לבו להקים שם ושארית לראשונים ליקרא דשכבי וחיי, חובתו לקבץ ולאסוף „ספרי מגלות יוחסין" מסורת אבות לבנים ובניהם לבניהם, בכתב ועל פה, ולחפש היטב היטב אחרי אתותם „אתות לבית אבותם" בספרים חדשים גם ישנים. עושה אלה, סמוך לבו בטוח שיוציא כלי למעשהו, עטרת זקנים ותפארת בנים. וכרבות תולדות משפחות עתיקות וקשוריהן במשפחות חדשות גם ישנות, באתות ומופתים נאמנים, אז יבנה ויכונן ספר „דברי הימים לבני ישראל משנות 1096—4856 עד היום הזה" על יסודי אמת ועל עמודי משפט צדק. לכבוד כל בית ישראל. —

גם הנה העץ „מטה מרגליות" אילן ששרשיו וענפיו מרובים. כי במשך חצי אלף שנים נאחזו שרשיו בסבכי שרשי אלונים רבים נושאים פרי נחמד וטוב, ועליהם לא יבול.— וזה הג"ט יצחק אייזק מרגלית הוא אחד משרשיה. שלש מאות ושבעים שנה חלפו מיום התנער מעפר ועלה טן הארץ. ועל מצבתו לא פורש מה שם אביו; ורוח והצלה יעמוד לדורשי קדמוניות ממקומות אחרים, לדעת גם את שם מטהו לראשונה, „מרגניתא דלית בה טימי מהר"ר יעקב" (מהר"ם מינץ סי' ע"ג) „מנורת המאור האלוף מהר"י מרגלית" (מהרי"ק שרש קס"ח) „הדברן הגדול הגאון" (מהר"י מינץ סי' י"ג) מעיר לוקא (מהר"ם מינץ סי' קי"ד) היא Lucca

בארץ איטליא (צונץ בהערותיו לספר מסעות בנימן ח"ב 16). וכך היה חותם „יעקב מרמונדא מרגלית" (מהרמ"מ סי' ע"ג). וכך מקובלני מבית אבא: שאביו מוהר"ר משה מרמונדא שמו, גדול מאד בתורה מיקירי ליוורנו, ונות ביתו עקרת הבית ושמה „מרגלא" פרקה עול רחים מעל צוארו, ידיה שלחה במסחר ויצו ה' את ברכתו בכל אשר עשתה בגלל שניהם, (עזר לבעלה כזבולן לישששכר אחיו), והוא יושב אהלים ללמוד וללמד „מה אני בחנם אף אתם בחנם". ולזכרונה הוסיף לו בנם יקירם „מרגלית" על מטה בית אבותיו. כמשפחות: מירלש, וויטעש, פערילש (הוא מטה ברז"פ, נוטרקין: בר' זלמן פערלש) הראשונה „וולרשטיין" שמה לראשונה, והשנית „לנדא" בתחלה ובסוף, והשלישית „רפאפורט" להתיחש. גם משפחות: מיזיש, יוטעש, שרשן ברפאפורט מן נוקבתא. וכמוהן משפחת „חיות" על שם אשת חיל „חיה" שמה, ושרשה „אלטשולר" וממנה יצאו שתי פרדות טיבות: משפחת ראללער ומשפחת האלברטהאל. ענפיהן בטיסמניץ, ושרשיהן בפראג. כאשר נברר בחלקים הבאים ברצות ה' דרכי „באהות לבית אבותם" איש על מחנהו ואיש על דגלו.—

ו') „הן המקום על יושביו" ואשר הסב את יעקב מרמונדא־מרגלית, הנולד בליוורנו וישב לכסא לוקא, לעזוב ארץ מולדתו, הדעות שונות בין זרע זרעו אחריו. יש אומרים, קול קרא אליו מאשכנז „יעקב! יעקב!" ויאמר „הנני כי קראתם לי" ויצא יעקב — ויש אומרים: וישב יעקב בארץ מגורי אבותיו, ויבא רגז צוררי היהודים וישדדו רבצו — ויברח יעקב — — והיודע קורות העיר לוקא ובנותיה, יודע שבעלוה בעלים שונים מיום הוסדה עד דורו: רומים, גוטים, לונגברדן, פראנקן, ונמכרה בכסף עובר לסוחר אל ממשלת פלארענץ. ובשנת 1370 הביאה מאה אלף שקלי זהב אל גנזי הקיסר קארל הרביעי, פדיום נפשה, ויקרא לה דרור (רעפובליק). חזות תמורה במדינה ששם יהודים נהתים, באפס עת צרה ליעקב? — נאם המליץ הגדול ר' ידעיה הפניני, הגבר ראה עני אחיו „כי אראה חמס וריב בעיר, צלמי אבזה; כי אתבונן לתמורות במדינות, שנאתי נפשי!" (בח"ע פ"ב). עד מתי ה'? אתה ה' ידעת. — —

ויעקב איש תם, ובכל מדרך כף רגלו הלך שמו לפניו לנחותו הדרך. מנעוריו ועד ראשו נחפה כשלג מחשוף הלבן ולא נודע מראה שערותיו בתחלה, ישב כסאות למשפט. מי מנה תלמידיו, ומספר תלמידיהם מורי הוראה בישראל. „וה' עמו: שהלכה כמותו" ספרו „סדר גטין וחליצה" על פיו יורו המורים עד היום הזה. „ואסדר לך סדר חליצה של מהר"י מרגלית שנוהגים בכל המקומות אחריו" (ד"מ סוף טור אה"ע) וגם בהגהותיו לש"ע אה"ע, הלך משה בדרכי יעקב, עודנו בכתובים בבתי עקד שונים, ואחד מהם בביהמ"ד פה לונדון (רשימת ביהמ"ד לונדון 1886 סי' כ"ט) אשר רשם בכתב אמת גברא רבא דאיתמחי לרושם רשימתא ר"א נייבויער, ועל ידו נודע: שבין שנת 5196 ושנת 5209 ישב יעקב לכסאות אויגסבורג, ווירצבורג ומגנצא, ובאחרונה בנירנבורג.

והאיש נכבד מאד, גדול ליהודים ומוצא חן בעיני מלך ושרים (צונץ צור געשיכטע או"ל 106) בכתב הדת (נאוועמבר 1487) קרא הקיסר פרידריך את שמו "Hochmeister" וישם את כסאו מעל כסאות הרבנים סביבותיו. ומה יקר החזון הזה בעת ההיא... כמראה הקשת בתוך הענן.

ז') ודע, שבימיו היה עוד גאון גדול בתורה, צעיר לימים ממנו, ושמו ושם מטהו כשמו וכשם מטהו. ע"כ נקראו על שמות ערי הם: זה ר' יעקב מרגלית מנירנבורג, וזה ר' יעקב מרגלית מרעגינשבורג.— יגעתי הרבה מאד, ולא מצאתי שרש אחד לשניהם, זה "מרמונדא" שמו והוסיף לו "מרגלית" על שם אמו; וזה "Margaritha" שמו לראשונה (מ"ע לרז"פ שנה י"ז 345) ויתרגמהו "מרגלית" בלה"ק. — ואמנם רבים בדורנו הנקראים וחותמים את שמם "מרגליות" ולא קרבו לבית יעקב מנירנבורג אף קרבת עשירי, אולי מזרע יעקב השני יצאו, ואבות אבותם מרעגינשבורג באו.

בדורם היה חכם גדול באשכנז, לא מזרע היהודים ושמו ד"ר יאהאן רייכלין. אוהב דעת וחפש תבונה ממטמונים. ונשאו לבו בחכמה ללמוד גם ספרי התורה שבכתב ממערבא ומבבל מורשה קהלת יעקב. ומרוב שקידתו, וזכרונו ספוג שסופג הכל, הבין במקרא במשנה ובתלמוד ומפרשיו כאיש יהודי מבטן מלידה ומחריון, ההוגה בם! — ותורתנו היתה לו "סם חיים" ולא "סם מות". ברם זכור האי גברא רבא לטוב, הרב את ריבנו ויוציא לצדק משפטנו, בצאת מהרסנו ומחריבנו מקרבנו הוא הבליעל ממר ליולדתו פפעפרקורן ימ"ש — זה היוצא מן הכלל, על הכלל כלו יצא להשחית ולחבל, רשע בגובה אפו בדה עלילות שוא, והביא את דבת "התלמוד ומפרשיו וכל ספרי הפוסקים" רעה באזני הממשלה—ומי עמד בפרץ לענות כסיל כאולתו, על חלומותיו ועל שקריו? יאהאן רייכלין! וברב מסירת נפשו הוציא לאור משפטנו ונצדק קדש, והמת המלך שככה. זכרה לו אלהי לטובה (ראה גראֶטץ ח"ט הערה ב') אם איהב כסף לא ישבע כסף; למה זה אוהב דעת ישבע דעת? ותצמא נפשו ללמוד גם "ספרי קבלה" ועיניו לא הוכו בסנורים כעיני המורה שקר R אשר נשבע לשקר על פי רבו R שלא מצא ידיו ורגליו בבית המדרש – ויערוך מכתב בשפת קדשנו אל אב"ד ששמו ר' יעקב מרגלית, ויחל את פניו לעשות עמדו חסד לקנות לו "ספרי קבלה" ובמיטב כספו ישלם ברב תודה. ויענהו בשפת קדש, וז"ל במועצות ודעת:

"חכם באוכות יחי, וירום הודו בשלמות, אדוני המעולה בחכמות, "דאקטיר יוחן רייכלין, תולדותיו לבית אבותיו מעיר פורצין, ועכשיו דר בעיר "שטוקרטין. אדוני! ראיתי מבוקשתך ותשוקתך אל הספרים אשר נקבת "בשמותם. מחוברים באמרות צרופות בחדרי הקבלה אשר היא נעלמה מרוב אנשי דורנו, ואין רוב הדעות משיגות אותה חכמה לרוב דקותה "ועומקה, ובמיפלא מן האדם אל ידרוש פן [מן] החכמה תרבה לו ההפסד "יתר על התועלת. משל למסתכל בניצוץ השמש, אשר לרוב זהרירות "השמש עיניו כהות. ודע אדוני! שאותם הספרים אשר אדוני מבקש, לא

„נמצא פה לקנות. אבל במה אפשר לי לשרת לאדוני, הנני עבדך מזומן. „נאם הקטן הנקרא יעקב מרגלית".

לדעת גדולי קוראי הדורות מראש, ריט"ל צונץ (צור געשיכטע אונד ליטעראטור 106) וגראֶטץ (ח"ח 456 וח"ט 91) הוא ר' מרגלית מנירנבורג. והחכם ר"מ וויענער, אומר: לא כן, אלא ר' יעקב מרעגנשבורג הוא (מ"ע לרוז"פ שם) באמרו: הן מלחמת רייכלין בפפעפרקורן היתה אחרי מות ר"מ מנירנבורג, מסתמא בקש אז גם כספרי קבלה. ע"ש. והשערתו תלויה על בלי מה: א') האם מלחמתם אחרי כן, אות היא לעולם שלא נכספה נפש רייכלין שנים אחדות מלפנים, להוסיף לקח? ב') והן במלחמתו לחם בעד הנסתרות לה' אלהינו ובעד הנגלות לנו ולזרענו. והיא שעמרה לאבותנו ולנו, שלא יצאה אז הפקודה לשרוף את כל ספרי בני ישראל — והיה כאשר ירים רייכלין את ידו, וגבר ישראל ופני צורר היהודים חפוי, ואחריתו עדי אובד. — ג') ובימי שניהם יחדו, הדעת מכרעת שבחר לו את האב"ד מנירנבורג לפנות אליו בבקשתו, שזה גם המלך חפץ ביקרו; וזה רצוי לרוב אף גם לכל אחיו יהודים מרודים שרודים ונדודים, בלבד — —

ח') מצבת יעקב מנירנבורג, איננה. ושמות אביו ואמו (אות ה') היא על פי המסורת בלבד. ואולם שנת התנערה נפשו מעפרה, ותפשט כתנת עור ותלבש כתנת אור, נלמד מהם מן המפורש: הדברן הגדול הגאון מהר"ר יעקב מרגלית זצ"ל (מהר"י מינץ סי' י"ג) ומתי נכתבו המלים האלו? בדפום ווינציא „שנת רנ"ב לפ"ק" ובדפוסי שאלוניקי ופיורדא „שנת רצ"ב לפ"ק" הא כיצד? הוו מתונים ברין „מבדי תרי לגבי חד גינהו, זיל בתר רובא והד בתרי בטל" שנוסחת ווינציא, יש לה עדים לקיימה. שהגאון ההוא מרנא ורבנא יהודה מינץ אבד"ק פדובה, עלה כעלות גדיש בעתו בשנת רס"ח, וחמשה ימים אחריו, שר וגדול ליהודים דון יצחק אברבנאל נפל בישראל „הנאהבים והנעימים בחייהם, במותם לא נפרדו" ולימין יהודה מחקקי חלקת יצחק ספון (כ"ח ח"ג 90) ודורשי רשימות נתנו סימנא: שנת חסר לפ"ק (או"נ ח"ב 53) „ומצני הרעה נאספו שני הצדיקים, כי בשנה שאחריה היתה מלחמה כבדה סביב לחומת העיר" (שם ושם).

ט') וכמה ימי שני חיין? „הישיש" (הרמ"ט סי' ק"ז ומהרי"ק שרש ע"ט) „מופלג בחכמה ובזקנה איש אלהים הוא ר"ג ור"מ הרב הגדול מהר"ר יעקב מרגלית יצ"ו" (שם שרש כ"ו) „דמפליג בזקנה, שזקן מאד" (רשב"ם ב"ב ק"י א') „בן מאה" (רש"י גטין כ"ח א'). — ומאחריתו נבונן לחקר ראשיתו: לפני חג פסח רנ"ב נכתב אחרי שמו: זצ"ל (אות ח') דל מינייהו מאה שנין, פשו להו כחצות המאה השנית לששי (בערכך 1390).

ולא נאמר באותו צדיק „ויטת" אלא: ו י ש כ ב „מקיש יעקב לזרעו" וזה סדר דורותיו עטרת זקנים ותפארת בנים גם יחד:

דור ראשון: להרה"ג משה מרמונדא מליוורנו ילדה אשתו מרת מרגלא, בן, ויקראו את שמו יעקב. ויגדל ויעל לכסא לוקא, ובערים רבות באשכנז. ולזכרון אמו ההיתה לאביו כזבולן ליששכר, הוסיף לו „מרגלית".

הוא „ר״י מרגלית״ מניר נבורג, בעמ״ח „סדר גטין וחליצה״ (אות ו׳) ושלשלת גדולה יצאה מבנו:

דור שני: בנו מהר״ר יצחק אייזק, פרי ישוה לו. מנקובי ראשית גאוני דורו, מנעוריו ועד זקנה ושיבה ישב לכסא פראג והישיבה (אות א׳) זוית „נוספות״ על „סדר גטין וחליצה״ לאביו (שו״ת שא״י סי׳ ל״י והוספות הרמ״א לס׳ יוחסין) ונתבקש בישיבת כ״ד אדר רפ״ה.

דור שלישי: ולו שני בנים. משה פו״מ בפראג, ויעקב אב״ד באייזנשטאדט (הערה 10) ירחים אחדים אחרי מותו, מת משה בנו, וימצא על ימינו קבר. ויצב יעקב מצבה אחת לשניהם. אבן זכרון למשנה שברון, מספרת לדור: א׳) פה מנוחת שני אנשי שם, אבותינו. ב) במות האב, אבל גדול ליהודים כחמור על אב״ד ור״י יחיד בדורו. שגם לזקוניו ועיניו כהו, היו פקוחות על עדתו, ומשיטטות בישיבתו. „ובמותו נפך כי נסתלקו עננינו״. ג׳) ובטרם מחו דמעה מעל עיניהם ולחייהם, מת גם משה בנו, הוא נשיא העדה. ויתאבלו „על לא נתמלאו שנינו״ לשבעים לא הגיעו, ולא השיגו את ימי שני חיי אביו וזקנו הישישים מאד מאד. ד׳) והאיש משה עניו מאד. על כל העדה הכי נכבד, ולא גבהו עיניו ולא רם לבבו. ויהי אה לראשים, ואב לרשים.

דור רביעי: ובני משה (דור ג׳) בבתיהם תורה וגדולה נפגשו, אושר ועושר נשקו. אשתו הראשונה ילדה לו. א׳) את מהר״ר שמעיה (נפטר אדר ש״ם) „מנהיג הקהלה״ (מק״פ 219). ב׳) מהר״ר אביגדור (שביעי של פסח שם״ח) „היה אחד מנשיאי ישראל״ (גל עד סי׳ ע״ד). ואשתו השנית ושמה בלימלה בת נדיב ושוע מו״ה שמואל כהן צדק. גם היא ילדה לו שני בנים: א׳) הג״מ שמואל מרגלית אבד״ק פוזנן (ויכוח מים חיים כלל ע״ז) בשם אביה. ב׳) ואחרי מות חמיה (דור ב׳) המליטה בן אחר, ויקראו את שמו יצחק אייזק כשמו. אהה! לא ארכו היומים, וימת משה — — ויגדל יצחק היתום אין אב, ויעש אושר ועושר „מנהיג ופרנס ונדיב״ כבן חמישים שנה ושמנה שנים עלה עליו הבורת (כ״ד אלול גש״ם) ולא השיגו ימיו אף את ימי שני חיי אביו (גל עד סי׳ ע״ה). ובלימלה אמו, הלכה בדרך כל הארץ בירח אב של״ג (מק״פ שם).

וליעקב מאיזנשטאדט, בת ושמה יוטא, ותהי לשמואל בן משה דודה, לאשה.

דור חמישי: ותלד לשמואל שני בנים גאונים: מהר״ר משה מרדכי ר״י בקראקא (הערה 10) ומהר״ר מנחם מענדל דיין בווילנא (שו״ת ב״ח החדשות סי׳ ע״ה).

וליצחק אייזק (דור ד׳) בן ושמו משה כשם אביו (דור ג׳) רופא נפש ובשר גם יחד. רבי יתקרי וחכים יתקרי, (א׳ כ״ח חשון שפ״ח), „היקר והנעלה, הנחמד למטה ולמעלה... צדקת ה׳ עשה בזו הקהלה... רופא חולה בלי תמורת כסף קבלה״ (גל עד סי׳ ק״ד).

דור ששי: ויולד משה מרדכי (דור ה') את הג"ט יוסף, „הרביץ תורה בישראל, חסיד ועניו כהלל" מגדולי קראקא ושם מ"כ (הערה 10) ואת הרבנית מ' שיינדל אשת הג"ט מנחם מענדל שטנגן (הערה 11).

דור שביעי: ותלד לו „שמנה בנים גאונים" (תולדת מהר"ל מפראג י"ז ב') ונקבו בשמותם (לעיל צד 15) ואפס קצהו מתולדותם (מן הערה 12 עד הערה 20 ו„עד בכלל") גם לרבות (צד 18) „באתות לבית אבותם".

יו"ד) והנה החכם השלם רי"ט צינץ, יצדק באמרו שה"ר משה מרדכי מקראקא בן לה"ר שמואל מרגליות מפוזנן (עיה"צ 42) ואולם מה שאמר עם הספר „ויהיתה [מ' שיינדל בת ה"ר משה מרדכי] אשת שארבשרה מו"ה מענדל מרגליות מפרעמישלא" (שם 43) ללא אמת וללא צדק. כי מצד אב ומצד אם, לא קרוב זה אל זה, בטרם התחתנם והיו לבשר אחד. א') אביה הופיע מבית אביו ממטה מרמונדא (שו"ת מהר"ם מינץ סי' ע"ג) מעיר לוקא (שם סי' קי"ד) ומקורו בליוורנו (אות ה'). וענפיו: באשכנז בעהמן ופולין גדול (אות ט') הדור החמישי לר"י מרגלית מנירנבורג (שם). ומצד אמו, הדור השלישי להר"ר שלמה ליברמנש (הערה 10). — ובעלה אתא מבית „שטנגן" (בי"ח החדשות סי' מ"ד וסי' פ"ד והסכמתו לש"ך יו"ד קראקא ת"ו) מצאצאי גולי ספרד (צד 19). ומצד אמו הופיע ממשפחת „שמעלקיש" מפרעמישלא (צד 17) ומקורה בבעהמן (צד 9). ועל שם אביה הוא רבו והותנו קראו לו „ר' מענדל מרגלית" (צד 15) ומשנת ת"ח והלאה החליפו „שמנת בניו הגאונים" את שם מטהו, בשם מטה אמם (צד 19), ההיתה הדור הששי לר"י מרגלית מנירנבורג (אות ט') וזה אמת ויציב.

ובדור אשר לפנינו, יצא חטר מגזע מרמונדא, ונצר משרשי שטנגן, הוא ש"ב (הסכמתו לס' ברית כהנת עולם לרודי הגאון החסיד שבכהונה) הרב הגאון האמתי מפוסקי בתראי מו"ה אפרים זלמן מרגליות זצ"ל, ויכל בספרו „טיב גטין" (זאלקווא תקפ"ג) מלאכת הקדש אשר החלו אבותינו הגאונים: ר"י מרגלית מנירנבורג, מו"ה יצחק אייזק מפראג, מו"ה נפתלי הירץ טריביש מפפד"מ, מו"ה יצחק חיות בעל אפי רברבי ובנו מו"ה מנחם מאניש חיות אבד"ק ווילנא, לעשות. הוא היה הדור השביעי לבעל אפי רברבי (שה"ג החדש ח"א אות ט' סי' מ"ט). הדור העשירי לרנ"ה טריביש. הדור השמיני למו"ה אליעזר מרגליות אבר"ק לובמלא (שערי תשובה או"ח סי' תקנ"א ס"ק כ"ח) הוא הדור החמשה עשר לר"י מרגלית מנירנבורג (אות ט') הבן יקיר להם אפרים, ספריו הרבים נגד זקנו כבוד, מלאים: תורה מספרד ואיטליא, ודבר ה' מאשכנז ופולין, אכסניה של תורה מדור דור, עד עמוד הכהן לאורים ועינינו תחזינה „בנחמת ציון" לפ"ק.

הערות והארות.

1) קדמונים לחזו בעד לה' וגם לחכמים יבואו בו. הלא מלחכתם שפת קדש, כממוש הלי גיל שמחו במלאם מלה עבריה, אשר תרגומה נוסח במחזיק עם שם עיקר יחד, ויסבוה לה. לעיר לוגשל קראו „מגדל יריחו" למוטפעלויטש „החר" ולפסקייה „קרית יערים" (לוה"ח 23 וע"ש בהערה) ורחובנים בהפייטן רבי אליעזר הקליר חי בתרן בכל, ימלטו ביצ בפומבדיתא ויקרא לה „קרית ספר" על שם המיוחסת אשר ממנה ילמה תורה ותורה. — והלה כשמחה בקיר יגילו במלאם מלה עבריה דמחה מבטאה לשם עיקר, ויכוונ לה. והלה שמות עניים מוסבות שם (לפי זכרוני) במשך רבע חלף שנים אשר לפנינו: לקרלסקי „ברכא דכולא כויה" (הקדמת ב"ח לתו"ח והסכמות למג"ס ולמק"ח) לפוזנא „פז נאה" (קוק"י בפוזנן 81) לווילנא „וילון נאה" (ק"ע 112) לתוסערהא „אות תורה" (הגבר שנה ד' גליון 25) הג"מ מלויה ליה טפסטיין אבד"ק קעמנסבערג קרא לה „הר המלך" ולהורלזנא שיר מולדתו „הר אדני" (הקדמתו לספרו הפרדס) על דבר היותה עקור ההורה מרחבות המלה הכניעית לחלף הזה. ומהילנא כד הויעא עלית, בחחד קדום ביערסלב קרא לה „יראת לבב". — ולפרעמיסלא „פרי אמת לה" (הקדמת שמה לחמו). ביעו זלה הדור החי! למדו חת בניכם שפות חיות! ולשפת קדשנו מטפע הכבורה — שחרית מחמדנו מימי קדם „ולא תבכח מפי זרעו" — —

2) רלה Meyers Conversations-Lexicon IV. 1186

3) בכל המקום אשר מזכיר „הולדה מהר"ל מפראג" מציבה לי ליונים על פי דפי ועמודי דפוס ווארשא תרמ"ט. ובלילה ה' דרכי, מוליאנא לאור בהוספות: ח) שרשים מדוקות רחבונים. ג) והעתיקים עד היום הזה. בהלויות מפי סופרים וספרים. לא לבבודי ולא לכבוד בית אבא, יחס הנפש הוא העיקר ויחס הגוף הוא הטפל; כי אם לכבוד דורשי קדמוניות מוקיר קורות ימים רחבנים והכמי הדורות. ולי מה יקרו אמרי ב"ב מורי וכבי הגה הגאון החסיד מהר"ר יוסף בהוה"ז זצ"ל אבד"ק לבוב והגליל, בהסכמתו לספר הנקרא בה"ג החדש, „ולדעת „זה נקרא חסד בל אמת שעובים עם החיים ועם המתים. כי כמה גדולים אשר לא זכו להפיק „מעיונתם תועלת ולהקים שם בישראל. וגם אותם אשר שמו אותותם אותות. לפי רוב הבנים „מחטט ידיעתם שמותם וספריהם. והנה כי כן, כל אשר יגעו ועמלו ע"פ הבל, כבר הבל נסבח „ויכם אותם עפר האדמה. וע"כ החים יתן אשר יגלה עפר עיניהם ויזכירם בזכרון טוב, הוא המחיה „אותם מעדמת עפרם. ואם לא זכינו לראותם ולהכחעבע אהבם, דבריהם הם זכרונם, שמותיהם "וספריהם. עב"ל ודפח"ת. —

4) נפטר בשיב בימה בשנו שי"ח (מק"ם 400) והרה"ח המנקר כ"ד קוישמן שבח להעיר שזה הספר וגדול ליהודים „וקרוב למלכות" אבי כ' יהושע מפראמישלא ותורן מהר"ל מפראג. — ועוד תהן אחד היה לו, מנדולי דורו. מודעת זאת בהג"מ אברהם שמואל בנימין אבד"ק וויכמייזל, לקח בזווג בני לה הרביעית המלומדת מרת חוה בת הג"מ יצחק כהן נדק תהן מהר"ל, ולפני החוגהו כתב אל אח"כ הג"מ מנחם מאנים תיוה האבד"ק וויליא „המיוחד להיות מחותני" (בו"ח חוט השני סי' ל"ח) ויאמת מאד בשמעו כי יבבדהו לבוא מליעא לפראג

לבוש תהו מבוש ביוש כלילה תופתו (שם) ולדעת הרה"ח החוקר ר' קויפמן, היה חבין הג"מ יצחק חיות „חתי תחת מהר"ל" (מק"ס 130) והרב החכם הדרכן ר"י גרץ, בחל כעין: הא כמו היה „יצחק בן אברהם" וכו תביה סמוחין? תיהו מותיב לה ותיהו מפרק לה: בסיהה תחיותו בת אמו ולא בת אביו (הולדת ר' ליב הנבוה 22). והאמת הוא שחבתו גם היא בת ר' אמעלקא היתה, ויעל לבסח פרחב לפני ניסו מהר"ל, מפני בהיה בביר ימים ממנו. וגם מני „חיות" בראם „בחלטבולר" מן המבחות העתיקות הבחות מבהוביצקיא לפרחב. ועל פי המסורת הביאו מחבני ומעשר ביכ"ע הסורם בארץ מולדתה, פרחבה, ויבנו מהם את ביהכ"נ יען-בחמחדש (Altneusynagoge) בעודב.

5) בן קראו לפעים ביבראל, לחים בראו ר' בבל. לקרין אחד בעהיבעם „ריך קויפמן" (הולדת החם שני). וקריאה אחת בפרחב „רוזח בת החלוף מו"ה היכם ריך פייוולם מקראקא" (מק"ס 353) בלחו קראקא ובחלו „ההיתה בזה מבפחת ריך פייוולם?" ויאמרו לכך „גם בימי חבות חבותנו לא היתה פה! ולא שמענו במעשה בלהי היום!" אמנם קובעת קאן, בסיהה שם אחת מראשי המבפחות, ואולם דור הולך ודור בא ואין זכרון לראשונים — הסכת ובמע: ח) תביה ר' היכם „בן החלוף מו"ה פייבל בן ההורני מו"ה ניתן נטע ר' פייבלם ז"ל" (כלילת יופי חי"ב ס"ה ב' בהעתה). ג) ומי תביהו? הג"מ בלמה בסיהה תבד"ק סטעוב בהגאון המקובל בשמחים מגלה עמוקות ר"י בראקא „ותהן הקרן והרחם כמוהר"ר פייבם בן מק"ק ווינא" (הקדמתו לחג"ע) ואל הקרא „מווילנא" (סיהע"ע 57) אלא „מווינא" (העי"ת לעיהע"ע תות י"ב) הוא „החסיד ועניו הקרן ר' בחואל ממבפחת לעמלן" (ציוי וויגא סי' כ"ע) ואולם „תחומים" שם מבהו לרחפנה (נולי וויגא 67 ומק"ס 358) והוא „הרב הבלים המפורסם כמוהר"ר פייבל הנקרא בפי כל ריין פייבל מווינא ז"ל" (מגלה יוחסין לביח רפאפורט בסיף חיקן המזרחי). ד) ורני ענני תביה, דין רפים מדבית אבא, בחמו הקריאה הגדיבה מבא קרייבל, [נדקה פזהנה ביבראל רבוש בבהב אמה בפנקס הח"ק דקראקא (בל"י שם כ"ו ע' — ס"ט ח')] בת־אלח"ז הג"מ העבול אבד"ק קראקא ולובלין (שם) — ד') ונקרא על שם הגימ מהרים נפחלי הירש אבד"ק לובמיר, אבי הג"מ יעקב אבד"ק בריסק ולובלין, אבי ר' ר' העבול, כעודב. ה') וזאת המוסגה מבן הבוסייב, אבא „החלוף מו"ה ליב רוזא" (מק"ס 343) במקור מבפחהו בווינא. ו') וגם הגאון בעל בית מאיר ונלעזה הביא, היה הדור התשועי להקרין ר' פייבם מווינא (בראש סוף ספרו) הורה ונדולה בבתי זאת המבפחה, אהם נבבחה — מה אמנם כי הזברנו? — —

6) את הדבר הזה ברחתי בהולדת בנו הג"מ בצלאל אבד"ק קאלין (אהי בבהובים) ואבמ"ל.

7) על פי בנים עדים, נבדו כוהב תולדתו (י"ח ח') ומצבתו (בל עד סי' ה') יקום דבר בהתקב ליב"מ ביום ר' ח"י אלול שם"ט. ואוהך ימים בימינו. ואולם לפנות חבבות ימי בבהו בספות למבפח, גדולים חקרי לב. בעל דברת תלמידו בעל צמח דוד נהקבל לאבד"ק ניקלבורג בערבך שי"א, למהה ימיו בן הודע שבפר אה ישראל אחימים בנה וספר סנים; ועל מצבתו „יוהר מי' סנה מלך ברחם מוסיס בחלוטהו ובפרחב עיר העריס" (בל עד שם) הא כיצד? על מדוכה זו יבנו חכמים מבקריס אבני שם, אלא המה: הנסי"ר (במהות בעל עד אות י"ב) ר"מ יחסבל (קוב"י וכחותיהם ח"ג 141) רי פלעם (רבימת חבי מוסה) ר"ח מיבל (אוה"ח 465) ריימ זונן (עיר הנדר 42) רמ"ל רבינהוויז (העו"ת לעיהע"ע סי' ח') ר"ע גרין (הולדת ר' ליב הנבוה) זה נוגה וזה כוהה, הבערה גולה הבערה, והבאלה לעולם

עומדת. — לחוה דעי לף מג, במעי חכמים מלי והבו המים. כותב תולדתו היה „ספרא וגזבר ראשון מח"ק בניה שולם" (מק"ש 280) אבר בידו ספרי החיים והמתים, עדותו נאמנה „ונהג בחייתו בכל מדיגות מעברן ופוגן ופה פרחש יותר מחמיצים בנה" (תולדתו יו"ד כ') ובגין מנבתו בזוי לחלפיות „משותר ונרול למרחה" (בס י"ח כ') ובני עדים נאמנים החכמים הנכבדים ר' קלמן ליענן ור' סיני המק „סופרי הח"ק נמ"ח" גם בניהם, מעידים בעל מנחת הנאותים הגדולים: בעל עולות תפרים (נל עד סי' יו"ד) ר' יצחק ב"ר במהן כהן צדק (סי' פ"ד) ר' יוסף קלמנקא (סי' פ"ב) ובעמח"ס אם דת (סי' פ"ז) ומנחת הגדוד ובוע זורע צדקה מנאמן יבוצות ר' מרדכי מייזל (סי' כ"ז) חכות בעט בכזל ובפרט: בבינת הגילוח (1745 — 5505) גם במחים לא היה חפצי, מחמת וחמם המסטוף לחומי רבה בנאת שולם לעם עולם, ויעלו בכבול וכילפות ויהנו תנני זכרון לבני יבראל — ובבוב ר' אם בינת הגולה פרחנה, החיבה חברת גוחב"ח ויחזקו כל צדק כפי יכלתם. וממנה מהר"ל הרפו אם „החכן העליונה לפתח צפון" (סי' ח') ובבנת הקו"ב חזקו נבדיו אם בדקים. — לחמר מעתה, צדקו יחדו: תולדתו נכתבה בבנת תפ"ז (ט"ז ת') ובעת היתה עודנה התימה, ועליה „יותר מני בנים מלך בראש מוכיח" לחמר: אם רחביהו (בבנת ב"ח) מנצר, והיה תנ"ד בעיר ניקלבורג בלבד; אחריהו ירום ובנא ונבה אחר. בעודי ב"ם פונן ופרחנ כסאו, ויותר מחמישים שנה היה תנ"ד לחבדי"ם (Oberrabbiner) בחרנות מעברן פולין גדול ובעהמן! — ותילו בלא בלמו נה ידי נריה זריה, בלמה נה יד העת המבלה ומבלה מעבי לחום והחבולותיו, עד בנת תרט"ז עת העזיקו החכמים ליענן והפק את הרבוש עליה — ובבוחה עד מסבר בידי פרחים פבועים, רנזו כל יסודותיה וטמודיה התפלנה, ומיום התקוה עד יום העתיקה, עברו עוד מחה שנה ותרבע שנים! ולפלח מה זה טיבה דברעת דמות נ נשברה, וכך הבניה חות י נבלתה? חזית „בגין עדי עד"? לכל תבלה רחיתי קו, לחבנים בחקו מיס „ואם לחן הוח נמות". — לחקוה בכל קורח מבין יענה ויחמר: לחת נתן הדבר בנתן היום.

8) ותהי תחזה (להלן הערה 39).

9) בנוגע לקהלות ימי חייו כתב המוקר ודוכס קדמניות ר"ד קויפמן, בס"ע לחבר הוח ותחזק מרשעו הרב החכם הנדול כ"ת בהלן מוניחים לחור מדי חדש בחדשו (בהעסלח 1893) וכמדומה לי שנדפס נם בקונטרס מיוחד. ותינו לל תחת ידי.

10) ל"ל: נחליני. ופלך קרחקח נחבב בימים ההם למדינה מיוחדת. ושחת לשנים בפולין: ממלכות בתוך ממלכות! ובשבע חלק רבים ברים (רחה הערה 59) שהיה עת קרחו „מדינת לבוב" — „מדינת חעלמח" הבל בכתב לחת „בפנקס לחבנת החלנות".

10) בנוחו פי בלבה: נחון בנגלות, לו יד ושם בנסתרות, ופייטן (ניון על הפיוטים 420 עה"ש 234) קנה תולדתו (עיה"ש 45 — 42) והוספות ידיד נעורי הרב החכם המבקר הנודע מוה"ר בחה"ש (שם 72) והרה"ג רלי"ו רלפבינחוויץ (העו"ת לעיה"ש 6 ונד 31) לא נפחחן קמחת פחינה, ונבינה נוספות כתבר מקובלני מבית לחם: ח) לחבי הנ"מ בחוחל מרנליות לחבד"ק פוזנ (ויכוח חיים בלל ע"ז) בהרב הנביר נדיב ובוע ה"ר מבה פו"מ בפרחנ, בהנ"מ יצחק חייזק לחב"ד וב"מ דבם (נל בד סי' ע"ו) לחבר הוסיף על „קדר נעין וחליצה" לחבי מרנח ובבנת יעקב מרנליה (בו"ת בח"י סי' לי"ו ובסוף הקובן, והוספת הרמ"ח לפי יוחסין) הוח ר"י מרנליה לחבד"ק לוקח (בו"ת מהרמ"מ סי' קי"ד) היה Lucca בחיטליח (ניון בהערה למסעות בנימין ח"ב 16) ותח"כ לחבד"ק ווהמייזח (ניון

זור נעשיכטע 194) וכניגסבורג (נרפתן ח"ח העבה 2 וח"ע 91) כאוינסבורג, ווילנאורג ומגנצא (זייבוישר בכתימתו לכ"י ביהמ"ד דפה לונדון סי' 29). כ') וכפ' מסבת מכה (בזוג בני) מכה בלימלים בת נדיב הכהיג שמואל כהן צדק (מק"פ 219) והלך לו את שמואל מסונן. ג) ולמסה לת הגי"מ יעקב מבד"ק מיין כבמחדש ולו בת ובמה מ' יומלא מבר ילדה לו בת "הגיע שלמה ליברמנש מעיר הכנזל מבד"ק פוזנא" (בח"י סי' כ"ה וסי' ע"ו). ד') ויקח שמואל בן מבה, לת בת דודו, והלך לו אבי בניס נאוגים לת ה"ר מבה מברכי מרבניות כ"י בקלקא, ולת ה"ר מנחם מענדל דין בוילנא (בית החבדות סי' ע"ה). לחמר מעתה בהיו נכדי הפוסק כ"י מרבניה, מלד לביהם ומלד לחמ. ה') הגי"מ דוד לידל קולא "שלחני הגאון מהר"ם מרבניה ז"ל" (עיר מקלט מלוה רמ"א ורמ"ד). ו') ומלאתי (מ"ע לרז"ש שנה ע"ז 110) שנאתר בקלקא בשנת בכ"ו, לועד ד"ח.

11) הלכה בדרך כל האדן: י"ב ניסן שפ"ד (עיה"ע 43) בפ' פנקס ח"ק דקלקא (פ"ב ת').

12) קריית תנה לת פוכח ולריך חקירה ודריכה. ומוכח מותבו טודע לנו: ת') היה מבד"ק טרנפאל ומח"ב בבריסק מסנת בל"ד עד בל"ט (ב"ח 26). ב') מוכח בבו"ח מ"ב למר מבין (סי' ל' ג"ו ל"ז ל"ח — ק') והוסיף הגה"ה (פי' כ"ה). ג') והסובותיו (בית החבדות סי' ס"ה ס"ו פ"ו) ובו"ח פ"י (ח"מ סי' כ"ה ס"ג) והחליף בו"ח עם הגי"מ נפחלי כהן צדק מלובלין (עיב נעתן ב"מ לות יו"ד ס"ק ל"ז וב"ג לות כ' ס"ק ז').

13) וכך היה הוהב "בנימין להכן כ"ר מבכסם סלניק" מבד"ק פודהיין. ת') הלמיד למהרש"ל הרח בון (מ"ב סי' ב') למהרש"ל הב"י (סי' ק"ח) לרבנו שלום שבנת (סי' ט"ז) להרמ"א (סי' ס"ב) ולמהרש"ם בעל מבות בעדים (סי' ע"ז). ב') מלבד שסדרו בו"ח, הבחיר בבהובים: סדר חליפה (סי' יו"ד) וסדר עבדות (סי' ק"ח). ב') וזרעו למיהו: הגאונים מו"ה יעקב (סי' ל"ח — סי' ע' ע"ח ק"ח ק"ב) ובו"ח פ"י (ח"ב סי' ט"ז). ומבנהו מו"ה מבכסם (העבה 12). ותהנו מו"ה מנחם מן מבד"ק ווינא (מ"ב סי' ק"ח) ב"ח החבדות (סי' מ"ב) ובו"ח פנחי (ח"ב סי' כ"ו ב"ב) ולחה תדותו (ל"ל סי' ל"ז). ובכדו (בן הרמ"מ מווינא) "סיני ועוקר הרים" מו"ה סיבל (מ"ב סי' ל"ה). ומזרעו יצא גאון הגאונים כחד מקהלי, בעל בו"ח שהגה מהרי"ט ועוכי מבן (הסבמתו לבו"ח מ"ב דפוס מין הקל"ו). ג') ומחותניו מיהבים מעוקי מבן בעל מבה מבה (מ"ב סי' י"ד ט"ו) ומח"ז מו"ה מבה (העבה 20), בהגי"מ מענדל (סי' ק"ע), מו"ה חיים בור (סי' פ"ח), מו"ה מבכסם מבבנזל מבד"ק לבוב (סי' ל"ח) ומו"ה מרדכי [ב"ר דוד] ר"מ בלבוב (שב).

14) לל הקלא "מהרי"ו" הלא "מרביגרחד". ת') וכו הגי"מ מנחם מענדל מבד"ק קרלסבן מבי הגי"מ מבינדוד מבד"ק חעבבן (הולדת מהר"ל מפרחג י"ח ב') הלבד"ק קרלסבן היה גיסו בל הגי"מ בללהל כהן צדק מבד"ק לוסבהה (העבה 22) חהני הגי"מ יואל היילברן מבד"ק לוסבהה ונחקבל לבד"ק לבוב והגליל (הקדמת הבניה לות יוסף). ב') ולבת הבד"ק חעבבן בת הבב הנביר בעל בעמיו מ"ה בבי היהב לנדל, הגודע בשם "ר' היהב ווימעבן" פו"מ דד"א והוא יושב בפסטח [מבי מבין בל רבנו הגדול בעל בו"ח וחבובי ללו"ח] והלך לו לת הגאונים: ג') מו"ה יוסף מבד"ק טהבינגהד ואסטרלוונ, בעמ"ח הבניה לות יוסף חדובי הב"ם (פפד"ח הק"ב) ומו"ה יחזקאל מבד"ק אסטרלוונ (הח"י לא"ג ב' ג"ו ב') ומו"ה בבי היהב מבד"ק אסטרלוונ (שם ל"ו ב') ומו"ה נפחלי היהן מבד"ק זאלאוונ (שם י"ח ב' ג"ז ב') וחחותם הרבניה זעלדת מבת הגי"מ במותו סגי"ל מבד"ק טיסמנץ (העבה 20).

ד) והנד לו את הג״מ מלעזר הממלא מקומו, ואת הקנין ה״ר שלמה זצ״ל סו״מ דק״ק ריטח [הגבירים הקנינים מהר״י מכס ״בית קלעדמאן״ בלבוב, מחלציו יצאו] ואת הרבנית מ׳ מלכה לפת הרס״ג בזכה להוכה ולגדולה מו״ה מאיר חיות מטיסמנין, עד בעל לפי רבני להחיות. ה׳) והנד לו בן ובת, הבן הוא הרה״ג מו״ה יצחק חיות מקוני רמבזי ק״ק ברלאדי (ויקח את לחות הג״מ דוד טעבלי מבד״ק ליסא) וגכדו הוא נד״ז הרב הגאון הגדול בהוכה ובחכמה מו״ה נפי היכם חיות מבד״ק קאלים ומלקוחות והגליזות הנודע בספריו הנכבדים והנחמדים (בלילת יופי חיב ע׳ ו׳). ובת ה״ר מאיר חיות מטיסמנין הרבנית מרת מרים לפת הג״מ יהודה ליב כהן נדק מבד״ק סטניה והגליל, ובמלחוב (הערה 22) ולו סתי בנות לתי מורתי המלימדת מ׳ יוטא ז״ל, ואחותה המוסלמת מ׳ חיה רבקה לתו בל ניסי הרב הגדול החכם הכלם מו״ה מנלם מלעזר רמלעטר ז״ל, ואת״כ היתה לפת הרב הגביר זרוע נדקות מלמיה יבושע מו״ה זאב וולף וויסקלר מקלמנקא, ויעלו בשיתם יהוכלימה ומ״כ בהר הזתים. הוא מבי מבאתם ״וויסקלר״ הנודעה לכבוד להללה ולהפלרת עד היום הזה.

15) בלבלת גדולה ויאת ממנו: ח׳) דודו הרבינו, הרב הגאון המובהק ר׳ מלכסנדר סענדר מרגליות מבד״ק סטנוב (בהגה״ח ח״א לות מ׳ סי׳ ס״ב) ודרו הרמניני בחתים הרבנים הגאונים ופוסקים מחכומים בעל בו״ח ניב לפתים, ניב נעים וכו׳ וכו׳ ובעל שערי תטובה (ב״ח לאו״ח סי׳ תקי״ח ס״ק כ״ח). ב׳) והדור הרבני (מן זוקבתה) הרב הגאון המובהק מו״ה מבה זאב מבד״ק ניחלים׳ק ניקטין והורחדנה בעמ״ח מרחות הטובות ותגדת חזוב (בער הס׳ מרה״ג) ומבתו נכד הרה״ג יוסף בהג״מ בלמל׳ה כהן נדק (הערה 14 והערה 22) ויוסף חהן המחוה״ג ה״ר ליב מירקים (הקדמת תגודת חזוב). ד׳) ומרעם מחכיסם (בילת יופי ח״ח ס״ח ו׳) ומגלת יוחסין״ (מדעסת הרבי״ב) מאת ידידי ב״ב החכם הכלם רמ״ח בעלינסקין בחדעסת.

16) מל הקבת ״בינקרי״ מלת ״בס״ר״ נוטרקון בן הקדוש רבי מהרן. ותבוהו ״נאת נבי המבוזה היכם בהקיר מהרן זצ״ל הי״ד״ (ב״ה החדוות סי׳ ע״ד) ובנו מקוני כתבית קניני קבלקה, ויצא לעזרת הג״מ דוד לידת לבד״ק למבעדבה, בין בחר הפוים דד״ח בועד יעדרסלב בנה מד״ה הרחמים (בחר עבק ג׳ ב׳) ״במולל בחלמ״ו מו״ה נבי נקבת היכם זלה״ה״.

17) בלבתם לת נודעו לי לע״ע, ובלתי ספק יב כתן מעות תו טעותים. וזה כל בתל הקבת ״חייקרי״ל מלת ״הייגרי״ל״ היא מבאתה עתיקה בעבתה, ירק לחד מהם לת נבבה ״הג״מ מבה היינליך רבו ודודו בל הרמ״ח״ (בה״ג מהדורת בן־יעקב ק״ב סי׳ 79).

18) בס׳ קול יהודה (למס׳ ר״ה כ״ו) מביא בשם הג״מ מרדכי לבד״ק קרלסבון. ובנו הספרים ע״ם בניה בלום (בפרד״ת הפ״ח) ״במולל בחלמ״ו ה״ה מו״ה מרדכי מהנליות זלה״ה תוב״ק הרובבוב״ בועד יעדרסלב. זמה לת פורב, ומבחר ההסבמות נודע בהועד הזה היה בבית תע״נ.

19) דבר נחמד מובא בשמו (בדבת הזבח ערבין ל״ג) ובתה (ק״ע 93).

20) זה בשתים הגה יד בלוחה תלי מלת ס״ב הרב החריף חכם ובלם ר׳ יבתל לנדת [ידיד בן ידיד וחבן ידיד, תביו הרב הגאון המפורסם מהר״ל לנדת מ״י לבד״ק סתדנורת, בעמ״ח יד יהודה לס״ע יו״ד, ותבן הרב הגאון המפורסם מהר״ם תלומים ז״ל לבד״ק הורדענקא בעמ״ח בו״ה דבר מבה מהדו״ק ומהד״ת] בחלת סדור מכה״ב בכתובים, ובדף האחרון תחם הכותב לת שמו ״מעבי ידי להתפלר תני הכותב יהודה ליב בהגאון... מו״ה אברהם הלוי לבד״ק טיסמנין תבת דבי נביאה הגאון... מו״ה יהודה ליב סג״ל לבד״ק לבוב ומקדם היה לבד״ק האתוב בן הרב... מתבע המדינה מו״ה מרדכי סג״ל עכ״ל. נפבו בבלולתו לברר לו זה הדבר בחר היטב.

וזה תוכן הכתבו: ט') לים מצוין היה בתחילת המלה הכתיבה לבבי, ובמו אברהם סנ"ל בטיסמנין. וה' ברכו בכל, מעשיו ועד זקנה ובימה היה רחם המדינה. ולו בני בניס אבל בם האחד יוסף וכם הבני במואל. ובתי בנות. כ') ויתחזן בבחיס בהנ"מ מנחם מענדל מסרעמיבלה: את הבחירה נהן לבי יברהל מרגליות, ויוסף לקח את לחות יברהל ניסו (תולדה מהר"ל מפראג י"ז ב' י"ח ב'). ג') ובכור בעל מנ"ב ובוא"ח פ"י זקנגו הנ"מ מבס"ד דיין בקהלקא יותר מהכתיבים בנה (בלילת יופי ח"ב כ"ב ב') היה בזוג רחמון חהן הנ"מ לבי היכם סנ"ל אבד"ק מעזריטש (בוא"ח פ"י ח"א סי' ב' וח"ב סי' ט"ב) הוא לחי ה"ל אברהם מטיסמנין רחם המדינה. ואבת מבה בזוג ובמה מ' חוה בת הרב הגביר הבוע מו"ה מרדכי יחלים פו"מ בקהלקא [ומע"כ יודע בזקנגו הנודע בבעריס בהורתו ובעבדיבו ובגדיבו מו"ה יבבכר בעהב פו"מ דד"ק בהגליל בר החורה ר' ר' העביל, ריש חהן מרדכי. ומור מעהה בחבת מבה (הבניה) ואבת יבבכר בעהב היו לחות] והלד חוה לאבה בלב בהה. והבניהם מ' לידל לפת הנ"מ מבה אבד"ק טורבין, בהנ"מ במואל אבד"ק פידהיץ. והלד לו את הגביר הבבד מו"ה מרדכי רחם המדינה בטיסמנין (מגלת יוהסין כ"י מב"ד הנ"מ מהיה ליב אבד"ק פולנסבב, אבר הומלה בעוד להעתיק לי). ד) ויקח מרדכי לת בת הקצין מו"ה במואל בן הגביר הבוע ר' אברהם סנ"ל מטיסמנין רחם המדינה. ה') והלד לו את הנ"מ אברהם סנ"ל ר"מ בלבוב. ו') ויקח אברהם בן מרדכי את בת הקצין מו"ה מבלם מקלקא בן הנ"מ אברהם דיין בלבוב בן הנ"מ מבלם זלמנוכ אבד"ק לבוב, חתן הנ"מ מבה ר' מענדלם אבד"ק פראג ופוזנא (ירושת בלמה, פפד"ח תמ"ם לפ"ק). ו') ולאברהם הנ"מ בלבוב ולפנים ביבתל אבד"ק התרחוב, פלפה בעיס גאוניס. מו"ה יהודה ליב אבד"ק טיבווין ומו"ה דוב בער אבד"ק טהרנטקוב (הערה 22). ויקחו בניהם בחיס מבנות הנ"מ חיים יהודה ליב ליטינגא אבד"ק לבוב [חהן הנ"מ במחה כהן בפאסוט אבד"ק לובלין והורחנא ומחקבל לאבד"ק לבוב, ואמו סרבניח מדוכנא בת הנ"מ יוסף הילברין אבד"ק לבוב, חהן בר החורה מהר"ם לובלין] ונקראו בניהם "ליטינגא" על בם חוהנם הגאון. ואת הנ"מ במואל אבד"ק טיסמנין (הערה 14) ז') מהרי"ל אבד"ק טיבווין הוא זקן ב"ב הרב הגאון החמתי מו"ה מרדכי זאב ליטינגא בעמ"ח מפרבי היס ומנן גבורים וכו'. ואבת מהרב"ב אבד"ק טהרנטקוב, מלת חנה, ילדה לו את הרבניה מ' לבקה אבת הנ"מ יואל כהן נדק אבד"ק מגנאניץ (הערה 22) ומהקבל לאב"ד דק"ק סטאניסלויב והגליל (רחה הקדמת בנס הוא אבי אבי, הנ"מ מבלם כהן נדק רחבד"ק לבוב נסי ברית כהנה עולם לאחיו הגאון ההסיד בבבוגה). — לאור מעהה מהרי"ל אבד"ק טיבווין הוא בוהב הכי ההוא, והוא ולא אבינו היה אחנת דבי נביאה אים ח"ו ליטינגא. —

אח"ב הניעני סי אבבי בם לידידי הרב החכם הגדול מהר"ם בחנער. ורחיתי בחבב שהנ"מ לאברהם ב"ר מרדכי סנ"ל היה חהן אים ח"ו ליטינגא (דף 133) וזה לנח לאמה, שהיה מחותנו בהחתן בו בבחיה. וזה בבור.

21) לרבנו בלום בבוא אב"ד ור"מ בלובלין, בן וברה. בנו הנ"מ יבחנל ממלח מקומו ביבים (בוא"ח ח"מ סי' כ"ר) בימי היות מהרב"ל האב"ד. ובהו אחת רבנו הרמ"ח (ד"מ יו"ד סי' ק"י ס"ק ד') והמה, וברה היהומה מרת דרעזיל, נהייהה לאחיו הרב"ג מו"ה מחה בונס בהנ"מ לאברהם מייזלם מנדולי קראקא לאחה (מגלה עיה"ע 3). ג') והנ"מ יבחנל הנ"י בלובלין הוליד את הנ"מ מבה חריף אבד"ק קרעמניץ ולבוב (נוחה חהנו הנ"מ סעפטיל הולוויץ) ואת הרבניה נבקה אבת הנ"מ נפהלי היכם בור אנ"ד במדינה עלזחס, ואח"כ בבריסק, ומודע בבם "ר' היכם מלזסער" [רחה יחוסו בחהוה לבית חבויהם מאת נכדו הגאבד"ק סערחנק נ"י (ע"ח

153)]. ג') ולהג"מ מצה חריף, בן הג"מ יברכל חריף כ"י בלובוב ונפטר בבית ב"ן (מצ"ק ח"ח סי' כ'). הוה מ"ב הג"מ מצה פחם חריף מבד"ק לבוב, והג"מ יברכל (בהיה עתיס בבתן המלאה במות מבוי) מבד"ק חליק (הסכמתם יחדו בס' נעימת מנחם) ומ"ש חריף מבי מח"ז וזקן סר ההורה בעל יבועת יעקב (תולד הכמה ח"ח 28) הג"מ יעקב חריף מבד"ד דגליל פחדליות. ד') גם בהי בנות היו לר' מצה חריף מקרעמניץ: מבת הגאון בעל ווי העמודים בהגאון בעל בל"ה (בחיימתו בסוף ספרו) והבנית מבת הג"מ מנחם מענדל מברלוות מפרעמיסלא.

22) בכורו בעל "סמיכת הכמים" יכנה לה הג"מ בשפטיל סג"ל הורוויץ "בעל דודתי" (הסכמתם לס' רחבית בכורים) ואחות לבית מבוהם (הערה 21). ובנו הג"מ בצלאל כהן מדק (הערה 14 והערה 15) מבי הג"מ יצחק חייזק מבד"ד בקוזיו מסטרהה (הסכים לס' עולת תמיד) ומחותנו הג"מ חיים כהן רפאפורט מבד"ק לבוב והגליל, קבל עליו לבבי ולמפסד (זכר חמיים דרוש כ"ג) ומבת מהרי"ח בת בחנו הג"מ יהודה ליב מבד"ק פיסק וסלונים (הערה 27) ותלד לו את הג"מ יואל (הערה 20) הוא מבי בלבה גאונים גדולים ומכורסמים: ה') בעמח"ס ברית כהנת עולם ובו"ת זברון כהורה, חהן הג"מ לבי היכם מבד"ק מעזריבב, נכד הג"מ מליעזר מכנליות (הערה 15) ו') בעל פחתי נדה [חהן הרה"ג בעל בעמיו מו"ה יצחק בחב"ד (בני אבות בית דין) "בחת מדינה" מבלחוב, נכד הגאונים: מהרש"ל הב"ח ומבי"ז בעל לימן חמזרחי, מו"ה העביל מקרלקא-ולוגלין, ומו"ז יעקב חריף (הערה 21)] הוא מבי מחמ"ו ז"ל הנקרא על שם דודו הג"מ מ הרן סג"ל ליטנגא מבד"ק ריבא ויבכוב. ג') ומו"ה יהודה ליב, מבי חמי מורהי ז"ל (הערה 20) בן מרבעים ואחת במותו, ויבב במה בעים לכסא בחלחיב ובבע עברה שהה לכסא סעריה והגליל.— ד') ולמהרי"ש מחסטרא בה, מבת הג"מ נחום מבד"ק לוזחמיר (בן מהרש"ל ונכד הב"ח והט"ז) בן חמש ועבריס עלה עליו הכותב — ובזוס קבורתו, ילדה מבהו את המורהו — ותקרא את שמו "נחום בן נחום" וינדלהו לחיה מו"ה יואל הלוי. ויקח לו מבת חיל מסעריה ובמה מרת סירקא (נכד מהר"ם ווההל) ויבכרהו ה' בנים. ובנו הרב הגאון המפורסם מו"ה יקותיאל מבר עגיל בעש"ת סו"ת (לבוב הרמ"ג) מבד"ק סעריה והגליל, ופרעמיסלא והגליל החת חותנו הג"מ יוסף מבר עהרנבערג. מימיו לא נהנה מתורתו מחומה, כי הון ועושר בביתו הפחות לרוחה. וגם זרעו מחריו התחתנו ויתחתנו בגדולי מבהי גאליציא רוסיא וליטא, דור יבריס יבך. —

23) דרבן בפרחג עיר מולדתו, ויעל לכסא ב"ם ומדינת מעהרן, החת מביו וזקנו, ומשם לפיסק ולוגלין (הולדה מהר"ל פ"ז ח') מצאתוהו כ"ועד ליטא" (ע"ת 178) לרחיתהו ב"ועד דד"ת פולין" (הסיפ ח"ו 166). בבבתו לכסא לוגלין, היה הג"מ העשיל רחב היבבה. הסכמותיהם יחדו ע"ס: חמלות מהורות, דמזק מליעזר למס' חולין, יקוט חדש, ובי"ד יו"ד.— קונן בו"ת "פירות גנוסר" נפלה ביד בן בנו מבר מבר בתו בקבבו (סמיכת חכמים קל"ח ג') ולח נודע חיהו. ורק הבוחה לחדות נדפסו: בבו"ת בן לחותו (חות הבני פי' נ"ה) נדה לדרך (פ' בח, ע"ם פ' חמור) ומבר הביב לחת"ז הגאון בעל הע"ז (חו"ח סי' תרפ"ד סי' ג') ובזיב גטין (ב"ח חות יו"ד ס"ק הי וס"ב חות כ' ס"ק ז') וחדושיו מובאים בס' סמיכת חכמים. והלמידיו בעל ברכת טוב (סוף הובע) ובעל ידי"ב. (כיל ב"ב ופ' כ' ויק"ר כ' ובה"ר).— מובח ביה"ח (במד"ר פ' י"ח) לקט שמואל (מ"ט ח') לחמרי ביבה (פ' מקן, בח) שפתי דעת (פ' ויקרח) נהבקב ביה"מ פ' ה' תברי ה"ב, וכלוגלין מ"כ. והגאון בעל הב"ך קרח עליו לבבי ומסעד "הגאון הגדול מוהר"ר נפתלי ר"מ ומבד"ק לוגלין, ממנו יבחנו הבואתיו" (הוספה לבבע יהודה דפוס הוהר 138) מבי הג"מ יצחק מבד"ק וויען ב"ם ומדינת מעהרן ודמו"ם בפרחג

(תולדת מהר"ל ט"ו ב') היה הדור הרביעי „לגדול בהורה ובשובר וביחוס, חבר בח לשרתג „משולי הגולה ק"ק לוכן (Ofen) ע"י עלילה... ועל מצבתו: רבנו עקיבח כהן ו.ביח מלובן... „ומשני קצחה העלילו עליו גדולי לוגנרן. ובח לכתן ובמה בית גדול לתלמיות, וחרבין תורה „בדור הג"מ יעקב פולק... והוליד י"ב בניס וי"ג בנות. והחתן ר"ב בנותיו לרבונה, ואחת „מבנותיו ובמה יובבד חבת ר' בבתי בר' יבשיה הלוי הורוויץ, חבי החסיד מו"ה חברהם סג"ל „בעל ים נוחלין ועמק ברכה וברית חברהם. חבי הנחון החסיד בעל בל"ה זלה"ה... ור' עקיבח „הכהן וכשיא זכה לעלות לדוכן הוח ו"ב בניו וי"ב בנות, כ"ה נפשות, וחתאחר בעצמו בקיים „מצות כה הברכו חת בני ישרחל... (בס י"ד ב'). מצבת יובבד בהו, טומחה." עליה ו' חתון בי"ב. בח... ר' עקיבח כהן נדק וגבוה ז"ל" (מק"ס 2) ובעלה „רחב ומבוב ודיין הקהלה... לים דברן ובחללן בן תורה, בן הבחדלן וחתנח דבריהם עקיבח בהיה רחב לבל גולה" (בל עד סי' ע"ז) „ובנותיו בבידן, ר' עקיבח ז"ל בהיה כותב בתיכות זהב [חתם ח"ע עקיבח] בחליף" (בית נפין ב"ח לות ע' ס"ק ב' בבס ספר במות להג"מ חברהם מריוות נרפתו). חמי „הקדוב הכהן הגדול מרנח ורבנח הנחון המהולל מו"ה יצחק כהן נדק ז"ל חבר נהדר בשון הדור" (בל עד סי' ס"ב) בני הג"מ יצחק חב"ד במערבי בחלמחת ופערח חבר בקונבמנדיח הביהה. בהג"מ עקיבח הכהן מגולי ספרד ונחקבל לחבד"ק בחלוניקי (בעדות ר' יוסף סמברי, הנמצח בחקם- פורה, וגדפס בס בסי סדר החכמים 155).

24) בזה בעל „סמיכת חכמים" קרח בבמה חת בס בתו חבח הג"מ סעדיה יבשיה קינחלנבוגן, חב"ד מעזריעס לוגנחריב־ברחב והעליבויח (תולדת מהר"ל י"ח ב').

25) על חדותם רחה תהות לביח חבותם (יד 16).

26) חל תקרח „ברזיין" חלח „בערזחן" (Brzezan) והסביס בועד יערסלב חל"ח לפ"ק ע"ס לב חריה (ווילמרבדחרף הל"ח) „הגעיר מרדכי בלח"ח מוהר"ם ז"ל" ובריחה „חב"ד בערזחן". ומביח (פי בחקותי) „ובמעהי מפי ב"ב הרב הגדול בדורו כמוהר"ר מרדכי בן הרב הגדול מוהר"ר מחיר חב"ד נבוע". ורחה (הערה 27).

27) תולדתו עד היום הזה, ילדי בכתובים. ומלקט ממנה דברים מחדים: ח') מבסחת ז"ק, מזרע הקדושים נחלחי הרח"ב (נוסן גערחממעלטע בריפטען ח"ג 285). ב') ודביתהו דר' מחיר בת הרב הקדוש מו"ה מנחם מענדל מטלקים (יד 17) דודתם בל הנחוים בעל סו"ת נמת נדק (חוהן בעל עבודת הגרבוני) ומו"ה מנחם מענדל מרגליות מפרעמיסלח (שם). ג') ויקח מרדכי בנם (הערה 26) חת בת בחרו הרמ"מ מרגליות הנ"ל. ד') והג"מ סמואל בעלקח [בהג"מ מחיר] ז"ק, חב"ד חוסערבח, ומהוחו בנם בם חת הקדוש להורה ולחעודה (הקדמת הג"מ חסרים זלמן מרגליות לפי ברית כהנת עולם) חהן הג"מ חייס חים נבי חב"ד קרעמינץ (תולדת מהר"ל י"ד ב'). ה') ובן מהרב"ם הג"מ יצחק חייזק חב"ד קרעמיסלח היה חהן בעל מג"ם ופ"י (החסיף ח"ד 194). ו') ובת מהרם"ב, הרביה מ' חסהר בייעדל חבת בעל „סמיכת חכמים" (סיף סי סעיר ההבנה). ז') ובתו הבניה חבת הרב"ג מחיר כהן רפחסידע סי"מ בלובוב (מנבי בם סי' סמ"ב) חבין הוח חמ"ז הג"מ נחמן כהן ליסבית חב"ד דובנח ובעלזח, ואמו בת הג"מ יוסף הילפרין חב"ד לבוב חהן מהר"ם לובלין (בער הס' ברוך מבנים חבר). ח') ומהר"ם הי"ל ילד חת הג"מ יצחק כהן רפחסידע חב"ד דקלויז חוסערבח, ואבתו בת הרה"ג חבר זבה לבתי בלחנות מו"ה מרדכי ר' ליבב סו"מ דד"ח בזחלקות, בהג"מ יצרחל מיסר חב"ד בריסק ולובלין החה חבין הגחון בעל מהדורח בתרח חהן הנחון החדיר מהר"ח (בם). ט') ובת ר"י כהן רפחסידע חבת הג"מ חבר עמזל חב"ד סיעטבוב הוח חבי הג"מ

יהודה ליב מבדי"ק פינסק וסלונים (הערה 22). — לקחתי כל זאת למען דעת בכל הלבן: שדברי החכם החוקר ר"ח כרמולי בספרו השורשים ובני יוסף, לא ברירן ולא קיימן. וכל דברי בעל ההגה"ח (ח"ח חות ח' סי' ק"מ חות יו"ד סי' רי"ח ותות ב' סי' ק"ט) מוחרים זה את זה, עכ"ה. נפלין ומבוטלין כעפרא דארעא.

28) מרים סוה למינת שהות "הק' מבדקים במו"ה מרדכי חופ"ק מזלקוות" מבר הסכים ע"ס: בית לחם יהודה, זרע יצחק, שמי מסורות ופני מריה זוטא. כיון דבמענת להת דממר ידידי ב"כ הגאבד"ק סערחנק (בהערותיו היקרות למגלת יוחסין למספחת טיילפרין) שהות בן זקנגו הרה"ג ר' מרדכי ר' ליבש מזלקוות (הערה 27) הדרנת בי. בזה נודע שיבב לכסף מזלקוות; וזה, חוץ.

29) מה שמ וכב בעלה כי תדע? ומצאתי שהרבני המופלג ר' מליהו בר' יעקב מלודמיר המו"ל ס' מנחת כהן (פיורדא הע"ו) מוה דורותיו בהקדמתו: שמו הה מו"ה מבה בהג"מ נבי הירם מבד"ק קרלסטין בהג"מ שמעון בוכנר מבד"ק מוסערהא, ומשה מבה מרת גדלה [גאלדה?] בת הג"מ מנחם מענדל מרגליות מבד"ק פרעמיסלא. עכ"ה.

30) אין זה החתום על פס"ד (מהרי"ט לונדין סי' קכ"ג) שזה יבב ברלין ועד גרלמנין בע"ד, והסכים שם ע"ס חוק המיס (קרלסקא בע"ד) "משה שמעון בהכנר" ואי מבוה שגם על מצבתו נאמר בשם מביו היה יצחק, (לוקוח חיים ע"ה ח' ואתני שם סי' תקנ"ח) אי מבוה הא לא תיניח, אם חובשין "לבני יוסף בן שמעון הדרים בעיר אחת" אף כי: לבני שמעון בני יצחק בשתי מרנוח? ובפנקס התלנות (ני י"ד עבת שפ"ח) ערוך מכתב משה הפו"מ דג' מרנוח על הגאב"ד והב"מ והפו"מ דשוגנא, וז"ל: ואחי התלוף המרומם הג"מ שמעון יצ"ו, הניע את דבריו לפניו בקבלנא רבה אוך שמעב"ת עבדתם מלבבינו את הכרוח אבר קרלו בחיל פה לונדין על הר"ר יוקל מגונא, והתלוף הגאון הנ"ל מהרצם על זאת וחיעב חרה לו על הדבר הזה" (מ"ע לרז"פ שנה ט"ז 307) ותחתו לא נדע מי מבניהם? —

31) שם מביו ושם מטהו לא פורש. יואל בן החכם ועזון רפ"מ לחזער לחקור זאת. חולי מנצבתו עודנה. למחחיל במנית עבות חסד ואמת, חומרים "גמור".

32) כרלות החכם פינגער, שבעל עיר הנדק לא אמר אם הספר "פה קרלסקא מקום מנוחתו" עבה הלבה למעשה ויאמר שנקבר בקלימנטוב. ואין מנים מבחן "אב"ד בק"ק קלימנטוב" בחת "אב"ד דפה" הוא ב"כ במקום אחר? וגלתה בהיה קרלסקא, כדברי החכם ווולף, בן כה וכן כה, מלת "אב"ד" בראש וכסוף, מעידה שמצבתו לא נשתקה כרלוי.

33) קלה זמני בני חלקי בו"ת הכ"ת, גלקו בחסר וביהב. נבא למכל "בחדם שבע ש"ם לפ"ק" (ח"ח סי' ע"ז). וזה לנא אמת: ח') בם מכר הג"מ מעבדל בר' מביגדורם ז"ל, וכבר העיד (עיב"ל 48) בשם פנקס ח"ק בקרלסקא (ני ח') שמבקש בי"מ כ"ה מנחם שנת מסיחת, השולה שנ"ט? כ') וסוכרו בנדו, בה נאמר שמלם פעמים הוגבה עדות על אדות החים הנרנח, וזמניהן מעידים שהרג בשנת שנ"א, ואז הוגבה עדות, ובינת בשנת שנ"ב, ובליבות שנ"ג? ובדור בל"ל ש"ם לפ"ק. — ג') על זמני החלק הרחבון (בפד"מ הנ"ז) אמו מצטערים; ועל זמני החלק הבני, הנקרא "החדשות" (קהלנת תקע"ג) על הכו"כ! פרט הבנה ליד הבער "בחים מלחים כל טוב לפ"ק". פלגין דבוריה: ח') הבחים, מלחים כל טוב. כ') ואולם בהגהה המגיה, לא נאמר כי טוב. ומביאה את דורבי קדמוניה לידי מבוכות ועשוחים.

34) מחלה על הרה"ג רח"ל דעמבינה, שאמר לו חני דבר ולא דבר שלם, לדעת מביו ומולדתו? ואבא מהרני ואמלא את דברו: ח') הג"מ יעשים מביו היה בן הג"מ נפחלי מלובלין

(הערה 23) „חתן המופלג בחורה ובעושר גבית הוא ביבראל מוהר"ר יעקיס ליבלוס ז"ל פרימוס (Primas) ודמו"ב פה פראג" (הולדת מהרי"ל י"ז ב') „והג"מ נפתלי הי"ל הוליד כמה בנים מגאים זיו ומשיקים נגה תורתם במדינת פולין" (שם ט"ז ח'). ג') וביניה בן נפתלי היה מנחם"ק ווימעסטר, מזכירו חותנו הג"מ במוהל קאידענובר (ברכת במוהל פ' הולדה). ג') ויצחק בן יבניה [לחבר שם הג"מ יצחק חתן מהרי"ל (הערה 27) בקרבנו] עלה לבסוף פיעטשוג לחכרי הרמ"מ מכנליות בעלה מבם לפרעמיסלאי וזה בדור מחר.

35) רחם רמיזי בניהם לחת בבלבה ספרים יקרים, מלח בני מהבניס מודעים בספרים. חלה דברי הג"מ הלל במו"ה נפתלי היינן מחב"ד וכ"מ בתשובת-המבורג ותח"כ בזחלקווח ובסח מ"ב „ובמעשי מקובים בשם בעל דודתי ת"ו הג"מ יהושע ז"ל מקרקא" (בית הלל ליו"ד סי' פ"ד ס"ק ד') ומתיחס בו (שם שם סי' קל"ז ס"ק ה') ומודע שבל בשם קרקא יבאו בני בכי החורה בזה בשם: ח) הג"מ יהושע במו"ה יוסף בעמ"ח מג"ב ובו"ח פ"ו, נהנהק בית"מ ח' כ"ה מנחם ת"ח לפ"ק (עיה"ל 178). ג) והג"מ יהושע העציל ברג"מ יעקב מחב"ק לובלין, עלה מן החתן ביום ח' כ' הברי תכ"ד (שם 179) חלי לחלו בומלים: מי מבניהם היה בעל דודתו? גם רבו? והנה הרה"ג ח"מ דעמביהר כתב לח „תולדות" בניהם, ויגזור לומר ויקס לו: בהשבי זה דודו וזה רבו (בלילת יופי ניו ב') ורמי דידיה לדידיה: הרי הוא לומר (תולדת בעל מג"ב) בחבתו הרבנית מ' מרים היתה בת הג"מ במוהל מנרישק (שם ח' ג') ולהלן (תולדת ר' ר' העציל) הוא לומר: שחתני מוה לחבתו בת הרה"ג מבה ר' ליזבק מבריסק, לקח לח בת הרה"ג יהודה ווחל מבם (שם מ' ב') בכתוב (גדולת שמוח כ"ה ב') ומיהו ספר „בית הלל" ומחזה ליד „העבר" בחבתו מו"ה נפתלי היינן בן הג"מ במוהל מבריסק הנודע בשם: ר' במוהל ר' מבה ר' הלל ע"ב. ועיעו הרוחות בחבת בעל מג"ב היתה לחות לחביו? זה דודו וזה רבו, וזה חתה.

וכמה גדולים דברי חכמים „בבחתה כיון דעל, על" זחת הבגנה שגג גם ידיד נעורי הרה"ח המפקר הנודע רבי"ף (ק"ש 82) וביה בספרו (בנסת ישראל קמ"ח ב') זה נדפס בבחת הר"ב וזה תרמ"ז, וכמבך בבע ועשרים שנה, לח העיזו המפקרים על בנגתו? — ומן הוח והלחה כי הבח לח רחם לח תלמידו ר' ר' העציל, דל מיניהו לח בעל בית הלל, ובח לח רחבו במספר הלמידי בעל מג"ב, וזה בדור.

36) מבפחה הב"ד רובם נקבו בבמות (מפלח עיה"ל 7) ותלה מוסיף על הרחבנים.

37) בפרחג נפבר כ"ד בבח כפ"ב הזקן מו"ה מבלם במו"ה במעון בג"ל בשנת (גל עד סי' 69) ובלקסנדרד נמלח קובן כ"י הג"מ לחברהם בג"ל בשנת המבינה דוילען לחב"ד ניימלרק (רבינת רחביין סי' 2249). גם היתה בם מבפחה בשנת, לח מבית לוי (מקש 360) ובי"ב העברת ר"ד קויפמן, חולי היו גם חלה מנולי חו בני גולי ספרד. הוי בה פזולה יבראל „זה יינחני וזה יקחני".

38) בשה בוח הסופר חשולניקי ימ"ב וחילו לעיר פרעמיסלא, היה מספר יוספיה היהודים כבם מחות בחי-חב (600 Familien) מהם הומחו, והנחר בחיים ברחו לגסבוהם גם לחונגרן (סיפר הספרות שם ד' 422) ומזמני מזבחות „קדושיה" (נד 32) נרחה בבלם עתים כחתים, וחולי יוהר, עברו עליה.

39) הוח הג"מ מבה בהג"מ יבניה כהן נדק, בכהוב ליד בערי ספרינו „בני מבה" (ווילמרסדורף העי"ו) „קרן עור" (זחלקוח הש"ח). חימי מהרכי"ל (נד 9) עד ימי הג"מ מנחם מענדל בהג"מ יחיחל מיכל מסלחים, יעלו מן הניניה הזחת: מורי הורחה ביבראל; ובימיו נבבתה. בחז הדלה פולין מהוח עוד — ממלבה ובין מלבח למלבח לית כל היבר בעיניו יעבה — ויה,

רכוש כל הצדקות הכוונה ליהודים, הפקר.— בתריה פניקסי ערי פולין ליובלאל עדות: בכבל דור ודור ובכל עיר ועיר היו „בחמים בני רחמים, גומלי חסדים בני גמ״ח" תלה לאו עולמה בחייהם ואלה הנחילו כסף וזהב לדברים טובים ומועילים „הפירות נאכלין והקרן קיימה לעד" ועתה: אין גזבר ואין סוכן, החוגר כשכה בכרם ואין גם נכסי צאן ברזל!! [בתה לדוגמא (בל״י ח״ב ס״ה ב׳) מקרה קרלסקע, ובתלה כמעט בכל עיר ועיר] כי בעת הניח היתה הבת יהודה קרקע עולם כעפר לדום — „הלוה ויהיב!" שמעה יום יום „הלוה וזבן!" נתבב לחסד לאמים. למסר חק בז הוריקו הלדונים הרחבניים את כל תוכחות בני הצדקה והחמלה תבר ליהודים, ויאמרו „אין חטפני, ודיין חטפנו". מי יוכל לדון עם בהתקף ממנו? ומה גם בעת ליה דין ודיה דיין? —וזה גם גורל „ביבית פרעמיכלא" בכל הלך לטעיון— תפס כסף, ותנא הכנסה הוצאה קרי ליה; ובתפס קמה, תפסה הורה —והחכמה מאין ימצא? ותהן „הביבה" את בתותיה כל ימי הבמה עד היום הזה.—

40) ספרי הרבים נקבו בבמות, תוכן עניהם, תקומות וזמני הדפסתם (רבינה רמב״ם סי׳ 6950).

41) בין כ״י תקספורד: תדוזיו לתרבעה טורים (רבינה רתבי״ן 840 .729 .728) ותרבע מהדורות ספרו „עמודי בלמה על הסמ״ג (בס 871—868) וחדוזיו לתרבעה טורים ימצאון עתה גם בדתמנתה, הגם ב„תל מבה ויהודים".

42) [בבגגה בבמע הציון הזה לד 25 בורה 3] הג״מ יצחק קלויבר והגאונים מו״ה שלום בבגת מלובלין, ומהר״ם פדווה תברים מקביעים ביבית הג״מ יעקב פולק (השוב״י 29) ובבוזו לשוחן, יסד לו יבית ויכלכל את „בני העניים" לוקחי לקח טוב מביהו. כי „הן ושוכר בביהו ולדקהו עומדה לעד". רוני הורתו, בתלה בבתובים, ותחבי פעירתו „גוילין נסדרין ותותיות פורחות בחויר" לא כתבר חבר תביר הסופרים החכם הגדול גרטן (קוה״י ח״ב 467). כי תם מפני הרעה בלה ימלה תת החם הגדולם (1536—5296) התוכלת את רחוצות היהודים בעירו (פעבלים קוה״י בשוחן 18) ותה ביהו וכל ספריו עם כל כתבי ידו, נאסף הלדיק (בו״ת רם״ל סי׳ ס״ד) ורק פניט מבת״י הוגד-לנו מה היה עניהם: א) קובץ בו״ת (השוב״י בב). ב) מקובי דיני ומנהגי סדר התפלה מרחבים הבמה ועד לתריית בגה (רם״ל בב). ובלמה בן בתו בעודנו נער, למד ביביהו לתסוקת בעתה תלידת דבלבתא (בב). ובעלות יחיאל לוריא תחנו לבסת סלונים, לקח את תבתו ובני בניהם תהו, ע״ב קרא למהרם״ל „הג״מ בלמה דליטא" (בו״ת רמ״א סי׳ קל״ב תות יו״ד) וכך היה הותם בלמה בן מוהר״ר יחיאל לוריא זלה״ה הנקרא ב״ר [בלמה בני יצחק" (רם״ל סי׳ ח׳ כ״ב כ״ח כ״ג כ״ד ט״ד ע״ז פ״ט) לתמר: כי בתי הוריו גדול ביהודה בתו בתנגיו, זה תבי ותנוהו, וזה זקני ורבי ותרממהו. — עוד בחיי הוריו גדול ביהודה בתו בבלבתא התימוהיו „בן מוהר״ר יחיאל לוריא סליט״א" (בב סי׳ כ״ה ל״ו ב״ג) ותביו הלך בדרך כל התרץ לפני תמו. ותי לתו בשיתום תיהמר, מבללת תיהמר. הגה „עמיהו" בתלתו: לימת לן תר תבני תילי דמעלייתא דתמרת תבמיה דר׳ יצחק קלויבר תבא דתמך ובבך, בתילי דבי כניבתא, ויעמהו: בבתי תפללו ביום פעירת תבא זי״ל (בב סי׳ ס״ד) בתב תיה בתתו התלמה תבלה בו ובתחיו נותה על תביהם הוא בעל נשוריה.—

ותרדבי לוריא בגה הבני, לקח תבה תבר תקרלסקע (בו״ת רמ״א סי׳ ו׳) ועל בס עיר תולדתו קרלתו לו: תוהר״ר תרדכי תסוזנא (בס סי׳ ל״ת) בעמ״ח פירות תלות ההבנות לה״ת דניאל ועזרא (קרלסקע תימ) תם היה למהרם״ל עוד לתת לו לתודה, לא נודע לי לע״ע.

והגה מהכס"ל החליף זו"ת בדעות ובוב גם עם בעלת עמודי התורה: מהכ"ס סדובה, בעל שחרית יוסף, והכמ"ל, וקולחים זה לזה: ס"ב.— ה) מהכ"ס סדובה קרא להגמ' יחיאל לוריא "שחרי" (זו"ת רמ"ס סי' ס"ב פ"ג) ומהכס"ל קרא לרמ"ס "שחרי" (זו"ת כס"ל סי' ו' י"ח כ"ח). ב) כן קרא לבעל שחרית יוסף "שחרי ומחותני" (שם סי' כ"ד). ג) וכן קרא לר' הכמ"ח "שחרי" (שם סי' ע"ז מ"ט וב"ת רמ"ח סי' ו' ס"ז) והכמ"ח גם הוא "שחרי" (זו"ת רמ"ח סי' מ"ח ג' ויעהו ז' וב"ת כס"ל סי' ט"ז). ד) מהכ"ס סדווה קרא להרמ"ח "שחרי" (זו"ת רמ"ח סי' מ"ח ג') ויעהו "שחרי" (שם סי' מ"ח פ"ג). ה) והגמ' שמואל יהודה קיניגלינבוגן (בן מהכ"ס סדווה וממלא מקומו ומקום מבוהיו, ומבי הסר מו"ה שמואל ווחהל מבריסק) קרא להרמ"ח "שחרי" (שם סי' ס"ט קכ"ו קכ"ז) ויעהו "שחרי" (שם סי' קכ"ח). וקרבתם זה לזה כך מקובלני מניח מבח: ו) להגמ' יחיאל לוריא החבד"ק בריסק (ד' 24) בן ובתי בנות. 1) בנו הרה"ג מברהב, מבי מבין בל מהכס"ל. 2) מבת הרה"ג יצחק קיניגלינבוגן, מבי מהכ"ס סדווה. 3) ומתך דרעזיל מבת הרה"ג מליעזר ברעזיל מלבוב, והלך לו: בת ומתה מ' מלכה ויהוה להחלוף הבוא מו"ה יברחל מיסכל במו"ה יוסף פו"מ בקרלקא, מנחלתי בעל "תבואת הדגן" (הקדמת ס' קדושת יו"ט), ומתו (בל' יבמות לסכל) מי גיעל בת נדיב מו"ה מבה מנהיג המדינה והוה יוסב בקרלקא, ונקרא "ר' ליסכל ר' מליעזרב" כחקוק על כותל ביהכנ"ס מבר בנה למזכרת מ' מלכה מבהו, הנקרא "ביהכנ"ס הרמ"א" עד היום הזה (המבבר בנה ח' נליון 16). ג) וחלד לו: 1) מת הרמ"א, על שם מו"ה, מבה מנהיג המדינה. 2) הרה"ג מהרן על שם הגמ' מהרן לוריא (ד' 23) מהם בנעוריו עלה עליו הכורה (עיה"ג 172). 3) מו"ה יוסף מגדולי בריסק (זו"ת רמ"ח סי' ס' ע"ע) ומ"ב בשונן (דביבה יו"ד סי' בל"ח ס"ק י"ח) על שם מבי מבהו. 4) מו"ה יצחק (שם סי' ק"ד) על שם דודם הגמ' יצחק ברעזיל מבר בנה ביהכנ"ס בלבוב (חיבן הסזכרתי ח"ב ע"ח ח') ושומד עד היום הזה. 5) הרה"ג מליעזר מ"ב בוויען ר"ח מנחם בפ"ג (ציוני ווינא סי' 576) וכספידו בעל מג"ע (פ' דבריס) תבן מהכס"ל, הוא מבי הרה"ג מבה ר' ליחבק מבריסק (הערה 35) והוה המו"ל בו"ת הרמ"ח בשעת רחצן. 6) הרבנית מ' מרים על שם "ילקח הבנים" (ד' 23) מבת הגמ' פנחס סג"ל הורוויץ מנדולי קרלקא (זו"ת רמ"ח סי' מ"ע) תוהן הגמ' מחיר קינינלינבוגן-ווחהל החבד"ק בריסק, תוהן תל"ז בעל קיקיון דיונה. 7) ומבת מו"ה מבלם (שם סי' ז') במו"ה מבר קוזי מסדובה (הערה 43). — ג) ומתו בל בעל שחרית יוסף ומבת הגמ' יצחק קלו'בר, היו בחתת, ודי בזה לע"ע.

43) בל תקרא "יהושע בונצין" (בב"ל סי' ל"ז) ולא "יוסע ביונצין" (זו"ת רמ"ח סי' כ"ה) בלא "יוסיע לונצין", בעמ"ח זו"ת וחדובי "ניחלה ליהושע", מובא (בו"ת מהכבד"ס החע"ח סי' י"ז) והגמ' שמואל סבע גיסו בל מרן יוסף קאלו, בדר פסקים לקמיה (זו"ת דבבי ריבות סי' ס') תיעליתי מדור דור, וכחבר נחקבל הגמ' מבלם קוזי לדין בסדובה (סדר הגע בסוף זו"ת מהרי"ו מינק) והוא גיסו של הרמ"ח (הערה 43) לקח יהושע חת בתו לחבה, וחחות הגמ' מבה הבחל, וחחות מבת הגמ' דוד בלומח (חל הקרא "בלומים") ההיה חבד"ק זולקבוב ויעל לחמ"ק (חוב החיים 321) "חבר חין דור יהוה שהוא שרוי בהוכו" (זו"ת מחי' סי' ל"ח) מבי מבין בל חמ"ז הגמ' מבלם זולקבוב חבד"ק לבוב (הערה 22). יחניהון דבלהון החלוף מו"ה מבלם קוזי, מבי חמו בל הגמ' מנחם רפח כ"ן (זו"ת מהרי מינק סי' ע').

44) נרחה שהוא המובח (הכרמל החדבי שנה ג' 312) וקריח חנה לח פורם.

45) בל הפן בל דבבי בעל החלומות, שהוא הגמ' יהודה בר' זעליג כ"ן מנפטר בש"מ כ"ו ניסן שע"ח (מצבת קדם ח"ח סי' י"ד) שזה הנזבר בל"ד לח היה כהן? חמנם בל הקרא

„ר' יהודה קרקאווין" חלף „ר' יהודה ליב קרקאווין" אחי הג"מ נפתלי היכן הנודע בשם ר' הירלקה, כמי הג"מ מנחם מענדל שעלה לארה"ק בשנת תרל"ב קרקאווין (הקדושה ליאבדוב בגליל פרעמיסלא) הגאונים ר' לוי קיקיש ור' קלמן האברקסטן ור' קלמן ווילמס (לד 28) תרל"ד ור"מ גם שלמה. ויהי כי זקן ר"ק ווילמס *) ויאמר „היכה תצא לבדי?" ויבחר במהרי"ל קרקאווין לעזר כימיבמו. ואחר כחיי הרב"ד הזקן, שבק לן חיים: ג' בת שטי"ז (מנב"ק ח"ת סי' י"ג) ובחר בחיו ר' ר' הירלקה לר"י החתיו. ויהי ר"מ גם בימי הג"מ אבר במו"ח יצחק הכהן **) הרב"ד. ובשנת שמ"ב הלכו שניהם למנוחתם במשך שתי שבועות. ר' ר' הירלקה: ר' דמוה"מ פסח (שם שם סי' ו') ור' אבר הרב"ד: בערי"ם חייר (שם ח"ב סי' כ"ז) ובחר הג"מ יצחק חייזק בן הקדום מו"ה יחיאל לרב"ד, והג"מ מחיר בן ר' ר' הירלקה לר"י תמת חביו ודודו. ובחבקק מהרי"ח הרב"ד בימ"מ: בשנת יו"ב שנ"ט (שם ח"ת סי' ח') ור' מחיר ר"י, לפי הנדפס (שם שם סי' ק"ב) ר' עבת שפ"ט, וממנהו „בת השמש בשהרים"? נראה שלי שמ"ט.— ואחיו הרב הגביר נדיב ושוע מו"ה אברהם ר' הירלקים, פו"מ בלבוב. ובהו הרבנים מ' בילא (שפתרה בקרקוא שביעי ס"ש בל"ח) תמת הג"ח (השנה 48) וכתבו כתבתי זאת לע"ג הרב הגאון מסערלאק, ענני: שנראה שאברהם זה היה גם זקנו של הג"מ שענדל הבד"ק סמגוב (השנה 15) ובשעות נדפס „ר' אברהם ר' הירלקים" (שם"ג החדש חות מ' סי' ס"ח) ופ"ל „ר' אברהם ר' הירלקים".

46) מהשובת הג"מ לאברהם שריבים נרפתי (ס' שמות חות ע' ערך עקיבה) משנת ילפ לקרבן תמה לפ"ק, נראה שהוח והג"מ משה וקנק יצאו חז לכספות התאבנזים בתה"ק. ועל העניו ההוח רמז מהרש"ל (ים"ש בעין פ"ד סי' ל"ח) לחת הצדקה לחותנו זה רבו. עש"ה.

47) וחלה שמות תלמידי תלמידו, לאחר תלמידי מהרש"ל מחנו ותלמידו, המודעים לי, כסדר ת"ב: ח) הג"מ אברהם דרוסיח, אבר הטליס את הים"ש למס' ב"ק. ב) הג"מ אברהם מחוסטרהה (טיב בעין ב"ח חות ל' סי"ק ג') וחולי חד נבבא ניהו. ג) הג"מ אהרן בניהן מחוסלניק בעמ"ח שו"ת משחת בניהן (הערה 13). ד) הג"מ ליהו במו"ה אהרן אבד"ק מעלמא (ה"ה רש"ל סי' מ"ב) זקן חת"ז הגאון בעל תכס נבי (ס' נ"ג) ובנו (בחילת יעבץ סי' פ"ג). ה) הג"מ דוד בר' יעקב הכהן בעמ"ח מגדל דוד למס' בעין. ו) הג"מ דוד בר' משה בלומת (לד 26). ז) הג"מ חיים בר' בנימין אבד"ק פרידבורג (ס' החיים ח"ת פ"ז). ח) ואחיו מהרי"ל מפרנג (לד 9). ט) הג"מ יהודה ליבת בר' חיון בעמ"ח שו"ת חיון חיים יהודה. יו"ד) הג"מ יהושע ולק הכהן (הקדמה שמ"ע). י"א) הג"מ יחיאל בר' משה מווחניק, אבר הוסף ע"ם „יביעות שלמה" (שרחת שס"ע). י"ב) הג"מ יעקב בר' יוסף קיליגין (חג שסח כ"ת ב'). י"ג) הג"מ יצחק בר' אהרן הלעזר חיים לוטצבורג (כ"י בביהמ"ד שה לונדון, רשימת רחבי"ן סי' 13) י"ד) הג"מ משה מ"ח מפרעמיסלא (לד 30). ט"ו) חת"ז הג"מ משה מהרי מרגליות

*) הוח „הזקן וחכם" שמהרש"ל פליג עליה בתשובה, על חדוח קריחת הסם „לעמבורג דמתקריח לבוב" (ים"ש פ"ד סי' ל"ב) וגם זה חות שחומנו הי' לפ"ק, וביחיו כתבו „לבוב דמתקריח לעמבורג". **) על כסא לבוב בח"ל יב הג"מ יעקב קלפיל במו"ה אבר הכהן, מסוף שנת ש"פ (חיכן החזרתי סי' כ') ובמקבק בימ"מ כ"ז תשרי ס"ן (מנב"ק ח"ת סי' י"ח) אבר הרב החכם הדרשן ר"י קחרו למיתר שחביו היה הג"מ אבר בר' יצחק הכהן (קוה"י בלבוב 116) חה בללה חתת, שלח קרב זה לל זה. ישנו ספר אחד, ומתו „כתב נבחר" ללמד בני הנעורים קצח הקופר בלה"ק (קרקוא ת"מ) וליד השער „מוהר"ר משה בן הגאון הגדול החסיד מו"ה יעקב קלפיל זללה"ה ר"מ ואבד"ק לבוב ושם מ"כ, בן החלוף המרומם החסיד מנחיב המדינה מו"ה אבר אפרים זללה"ה אבר מ"כ בק"ק לחרמיר" עכ"ל. עוד לחלחי מליט על חדוח הג"מ יעקב קלפיל הנ"ל, וחלה לענחי לבקרם הם, „אבחי שם".

(הסדי ה' דרך כ"ד). ע"ז) הג"מ מנוח העמדל בעל מנוח הלבבות (כ"י לקספורד). י"ז) חת"ז הג"מ שלמה בר' יהודה חבד"ק לובלין (שו"ת רמ"ל סי' ע"ט). י"ח) הג"מ שלמה חסידים לונטשין (עיר נבוניים פ' מטורע). *) י"ט) הג"מ שלמה בר' מרדכי ר"מ בלבוב ואוסטרהה בעמ"ח מזבח הזהב (טיב נעתן ס"ח לות פ' ס"ק ד' וס"ג לות מ' ס"ק ו') והנהות לסדר נעתן וחליצה למהרמ"ל (הקדמת טיב נעתן). ורבים כאלה. תאבי עין רואה מורה כזה יובב ודובב בשזי תלמידים כאלה וכמוהם. דמיונו כיצד יקר הולך בהיר הוא בשחקים, וכוכבי חור יסבוהו! — מלבד שני בניו ואחיו חמניו הגאונים המאירים כספירים (הולדת חים חים, בלשון ה' דרכי) וביום י"ב כסלו של"ד וסימך "וכבה מנורה" נכבה גר יאריאל, תרחלים נבכו חת המעוקים, ובעת תחחוים בכו, עליונים שמחו, וקול בחמה נשמע: פנו מקום לשב החורה כני שלמה לוריח מאחגי רש"י, משלמה ועד שלמה לח קם כשלמה — —

48) הנה מקום חתי להגיד ניונים "לקדושים" במעונה חלהי קדם. ת) "וכן עשו להקדוש מוהר"ר פנחס מפחמבוב שהיו מעיין לומו ניסורים קשים ומרים, ואח"כ שרפוהו חי" (הקדמת ס' חסד שמואל) "הקדוש מו"ה פנחס קינשלבוגן נקבע ע"ש חבי חמו הג"מ פנחס שנ"ל הוזווין גיסו של הרמ"א... וכשרף בשיק פ' לחוד ונקדשתי בתוך בני ישראל, י"ט חייר חל"ו" (גדולת שמואל ל"ג ב') חביו הג"מ משה חבד"ק חעלמת בשמ"ח שנים עשר דרשות מהר"י מינץ, בן מהר"ם פדווח, חתן הג"מ חברהם מינץ הממלח מקום חביו בעת"ח סו"ת מהר"י מינץ בפדווב (כלם חמד חש"ג 96 — 89). ג) וכן "קדושי לבוב" מיום ס"ק ח' חייר תכ"ד "הקדוש והעהור הרחש ומנהיג המדינה... מו"ה מרדכי בהגחון מו"ה יחיאל הכהן, שמסר נפשו להכריזה על קדושת השם המיוחד ונדון בחיתת קשה ומרה" (מצב"ק ח"ב סי' ל"ח) וחי חת"ז בעל סו"ת חיתן החזקני, כני הג"מ יאריאל יחיאל הכהן חיה רפח מגדולי קרלחה, בעמ"ח "מקוה יאריאל" והקדוש היה חתן הקצין הגדול מו"ה משה כ' יעקלים מקרלחה, גיסם של הגחונים בעל מגלה עמוקות, ומו"ה חברהם חיים מחשנע (בן בחו של מהרש"ל) חבד"ק ווינא. — ג) והנה (שם סי' כ"ח) נמצח עוד "רחם ומנהיג המדינה" בשער חת נפשו על קדושת השם ביום החיוח ההוח, ושמו ושם חביו כשמו וכשם חביו. זה הדגר צריך עוד חקירה ודריסה, חי חכי הוו לו חד הוה. ד) "פ"ע הגחון רים מהיבחת מ"ה נ"י מוהר"ר מחשקח בהרב מו"ה חייס ז"ל", חשר קדם השם ושמר נפשו להכריזה בשיחה חמורה וקשה בש"ק ח' חייר תכ"ד" (שם ח"ב סי' ו') גם הציון הלז צריך בדיקה, שמחמו הפשטתו על המדרש רבה, קרלחה שחת מ"ו"ח "מוהר"ר משה בר' חייס הקרלח ר' מחשקה" וחילו שהומת ביום החיוח והטהרה ההוח, מדוע לח נמנח על מצבתו "זקן ושבע ימים"? — ה) וביום ההוח, מסרו גם שני בני הגחון הנ"ז חת נפשותם על קדושת השם "החחד המיוחד חלי שבחטרה החלוף המופלג מו"ה מרדכי, והשני הרב המופלג החסיד מו"ה שלמה" (שם שם סי' ל"ט). מו"ה מרדכי השחיר פניו ושמה מ' בילה [על שם חשת הנ"ח (הערה 45)] ותהי להגמ"ח יחזק מייזק סילפרין (נכד מהרש"ל מן נוקבותו) חבד"ק טיקטין לחשם. וכן בניהם הגחונים, חת"ז הג"מ יואל הילפרין (הערה 15) על שם הנ"ח. ומזרעה

*) כל דברי בעל מלבב קדם (ח"ג בהערותיו) על תרוס הגחון בעל עולנות חפרים ז"ל בדומה הוח. רחה הקדמתו לספרו עמודי שם, ומולדת מהר"ל מפרחג (י"ב ב') שחכעורינו גדול שמו. "והרופה לשקר ירחיק עדותו" ע"כ חמר שמעת זחת מפי חביו הגחון ז"ל, שרחה בשקק רחוק לבוב, שלחבה!! —

היה חותן הג"מ פאסט סג"ל הוכווין מבד"ק ספד"מ (הקדמה לח"ב מס' הפלאה). וכהרמה לת הבחיר החסיד הקדום מו"ה שלמה אחיו, זצ"ק. ז) "הלי נדיח. זעירתא היקי ומכיס... ממשפחת גדולים וספוניס... לבו כפתחו של חולם... יגע בחורה מה שלח יגע תלמיד בן מלה... מו"ה דוד בר' יצחק נחמיס (מגב"ק סס קו' ל"ד) ומנו (תגמי הסס סי' קל"ד) ומשלם (דה"י לב"י בלבוב 165). הידעת בן מי הוא זה העלם היחיד בדורו? מי תבות הקדום מבמן? על תקבי "נחמיס" שלח "נחמנס" ויצחק מביו בן "פאר הזמן רועה נאמן לים קדום נדיב ורחמן ה"ה הלוף הגדול מו"ה נחמן במו"ה יצחק מרת דאלעת קדישת, שר ועשיר וקנין, ורחם המדבריס נגד מלכים וקציניס ושריס, פיו ולשונו מדבר לביניס"... (מגב"ק ח"ת סי' קכ"ג) ושמחו "הגבירה מ' רוזה בת הרב ר' יעקב... נפלה ממנו העטרה... ובשבו קני המורה הטהורה בפתריה ופרחיה תבה בכל הלה לת מלחתי, מלכיס רחום, שריס קמו ושמחוו לה" (שם סי' קי"ט) ויצחק מבי דוד הקדום נקרא על שם תבי תביו "הגאון הגדול מו"ה יצחק זצ"ל נקרא בפי כל ר' יצחק שרעגילס, והוא בוה בנדבת לבו זה המקדש מעט" (היקן החזרתי ח"ב ע"ת ת'). — ח) ושלשה ספריס נפתחים לפני "יתח החיתיים" (הוספרהת תקכ"ו) "בזיר הסס" (לבוב הרי"ט) "זו"ח למטה יהודה" (ווהרשת הרכ"ב) שלשתם מחיתיים שנכדי הקדום הג"מ יחיאל מיכל מבד"ק נעמרוב נבג"מ, הוא הגס. וכבר מלתי לחורם "מסורת תבות" לריכה חזוק "בחות לבית תבותם". ובשריות כ"י הקדום הזה, הוא ס' "שבלי לוחות" (לובלין ת"מ) תבר הו"ל "בן חמיו הרב החסיד כמו"ה יצחק מוכיח, מבד"ק טרעבחוולח" ובהקדמתו יקון, שהודו הקדום הסחיר מחניו "בת מחת ובני בניס... ונגעה בס יד ה' ולח נשאר כי חס נכד מחד בחור חשוב, וגס הוא נלקח עס הסבי מעיר קלמיין פחדולסק לחרץ יטמעאל, ובשר שס והלך לעולמו" עכ"ל. ממנס נכדי הג"מ יהודה מבד"ק פחעיק חתן חמי הקדום מנעמרוב, הג"מ חלעזר מבד"ק זלחטשוב, הוא הגס. וזה ברור וחמת.

49) על מצבתו "החסיד ועניו החלוף והקנין... רחם ומדבר... שבח שמר כשבח... בחורה והרבה מנות עמו, גומל חסדים ומכניס חורחים ומזון כל נרכס... יום ו' ח' לייר שע"ו לפ"ק" (ציוני ווינה סי' 29) והוא חתנו הגאבד"ק שמוש חתם ח"ע בהקדמתו לס' מנלה עמוקות לזכרו "שלמה בן הגאון המחבר זיל חתן החסיד הקנין והרחב כמוהר"ר פייבש ש"ץ [בחייב נרו] מק"ק ווינה" ונדפס בקרחקא שנת שצ"ז? וכאן חשבון: בשנת שע"ו חל כ"ח לייר ביום השבי; ואולם בשנה שע"ז חל בדר"ת לייר ביום השבי, זיל בדוק. וברור הוא שזה הספר נדפס בחרף שע"ז, ובין מדבחת לעלרחת, נספר חוקנו בש"ט. — ונכד דודתי מחות מלמ"ו ז"ל, ידי"ב הרב הגאון החריף ובקי מו"ה שרגא פייבל רחפלין בי' הבד"ק זלחטשוב והגליל, הוא נכדו מצד אמו. בזקנו זה דודי הרה"ג הנודע בחורתו ובדקדוקו פייבל נכד בעל מנלה עמוקות וחתן הג"מ העשיל (הערה 5) בשמו נקרא, ונגד זקניו כבוד.

50) שם זכר צדיק (מכתב ד') נדפס בהגאון בעל הלבושים, וחבקש בים"מ בשנת שע"ו. ואחריו גמשך הרה"ח רבי"ף (ק"ל 56). ובקונטרסי החכם ר"מ פינסער (ל' 116) ח' תשרי תכ"א!! ואולמת הוא כהעתקה מצבתו בספר קורות היהודים בפוזן (47 בהערה) נ' חדר שני שע"ב לפ"ק. ורחה (הערה 60).

51) בכללן לחה מונח „שלשים חומשים, ובפרטן לי לחה מונח שלש „עשרים ותשע" חתימות? ובכור הוא שנעתק בהלכות ממ"ע לרז"ף (שנה ט"ז 223) והחתימת הג"מ מרדכי יפה, חסרה. נגד הכלל „לין לדם מחסר ב ר ח ם דבריו"

52) „הר' יואל, שנת שב"ח פק"ק ברישק" (שו"ת הב"ח סי' ל"ו) מזה למד המופלג החכם ר"ש הכהן „שהיה שתי פעמים בברישק" (ק"ס הערה 805) וכבר הוכיח בעל עיה"ל (ד 75) שש"ל שע"ח. דלי לא חימת הכי, היו ימיו בערך מאה, ומודע שלש הפלוג בזקנה כל כך. ולחה (הערה 33).

53) לא ידד כני עם החוברים שהג"מ מפריס זמן גור מתקבל בברישק ח ח ר י הב"ח (ע"ת 24) שהג"מ מחיר הלוי עפשטיין עלה לכסא הורחבת לחרי מהרש"ז גור בשנת שע"ו (רחובות עיר 7) ולא שמעו קריח חנה מזה שע"ו עד שע"ט שנת לחה הב"ח מברישק? אלא מחוורתא כדאמרן, ש"ב לכסא ברישק לפני הב"ח. —

54) עשרה קבים „ספורי־כדים" ירדו לעולם, חשעה נטלה המחברת הקבלת „שה"ג ח ח ד ם" ואחד לכל העולם כולו. וספורו שהיה ריב ומדון בין גבדי הסב מו"ה שמואל וואהל־ק"ב על דבר חתימתם, ויש פס"ד לבני ד' אלטונא: גבדיו מ כ ו י יחתמו ח"ש „קינעלנבוגן" כחתימתו, לא כאלה חלק גבדיו מ כ נ ו ת י ו „קינעלנבוגן" יכתבון ויחתמון מן הוח ולאלה (שהגה"ח חות א' סי' י"ח) ב ד ו ת ח ה י ת, ו ל ה ד י מ ו! בר בי רב דחד יומח יודע שמותיות בומ"ף מתחלפים לאבר יבמח חים חים לעמו. ועוד ניסו על מהר"ם פדווח, מהם ח"ש „קינעלנבוגן" (שו"ת רמ"ש סי' ח' ב' נ'). —

54) לו היו שלשה בנים, והשלישי הרב מו"ה שלמה חגי הג"מ נהן ספירת מקרלקא (מג"ע ס' חיי וס' שמות) ויען לא היה חב"ד בבני ליחיו, לא מנה לוחו בעל ג"ד בחוכה, ודע, שבעל עיר הצדק, וגם בעל מפלח עיה"ק, לא ידעו שבעל מג"ע היה מהן הרב הגביר מו"ה משה בי יעקלים מקרלקא (לימן החזרתי ח"ב ס' לחה) ולחה (הערה 48).

55) בחולדת מהר"ל מפרלג (ע' ח') נדפס שמות ולחיו הג"מ העלמן, היו תלמידי מהרש"ל. ובסיום שתם „מהרש"ל רביעו שלמה לוריח, בלו קונטי הדורות לידי שבשובי זמני הדורות. ולולם תלמידי הג"מ שלמה ליברמנם מעיר הנרזל ומנדי"ק פוזנן (הערה 10) היו.

56) ולחה תחזה סוף חבובתו (שו"ת מ"ב סי' מ"ה) אז תבין על מה ירמזון מליו.—

57) אלה שמות תגבי הסס שמזכיכם בשמותם, פעם לסחור ופעם לבנות: רב סעדיה גאון, רשב"ג, ר' יונה המדקדק, רמב"ן, רא"ם, אברבנאל, ר"י אבן שועב, ר' ליפמן בעל נצחון. ר"י עמיעלק, ר' אפריס קאלרו, ר' מחיר עלמאה, ר' שלמה מלכו, הקצה הר"ר שלום כ"ץ (פ' לך) מהר"ר אברהם מפרלג (פ' ויצא) מנחתי בשם ר"י שרלין (סוף ויקהל) בשם ר' יצחק מוגדיש (ריש במדבר). ולחה שמות הספריס בסדר ח"ב עסולדיס: אבן יחיית, אמרי נועם, בחיי, בעל הטורים, גור אריה, דקדוק רש"י, דקדוק ר' חיים יעקב הנדפס סביב המסורה הגדולה, חזקוני, מאור עיניס, מורה נבוכים, מכתם לדוד, מעבי ר', נפוחת יהודה, סמ"ג, עקדת יצחק, עקריס, צרור המור, רלקנים חכמה, תולדת יצחק, תורת העולה, תפלה למשה, ובשם רבו מהרש"ל, כמעט בכל דף ודף, ונספר ויקרא גם שו"ת שונות.

58) החלק „בחר היטב" הוא בחור ככבר ונחמד לפירש"י, עפ"י דקדוק להי"ק.

59) מלות תשבוחות: ס' חיי, ויצא, מקן ואלה. — גם ימלאון בו: ליובי נגוני ירושלים עיה"ק, בית אל, בחר שבע והסלם (פ' ויצא) ליור נבולי אלן יבראל, מנרים, יס סוף ויס פלשתים (פ' בא), ליור מסע הדגלים (פ' בהעלותך).

60) הלח המה הג"מ שמעון ווילף בר' דוד טעבלי, שנתקבל מנס בווישן ופרלג (נג עד סי' קכ"ם) והג"מ בנימין (שו"ת מהר"ם לובלין סי' קכ"ד קכ"ה) רלה (קוה"י בפוזנן 76) ומל"ז הגאון הפ"ז כתב לל חוהנו „ועתה בהיותי בק"ק פוזנא בין מלכא למלכא, יצבתי בדין עם מו"ה בנימין דיין י"ו" (שו"ת הכ"ח החדשות סי' י"ז) הזמן לא פורש, ומי יודע לה לפני בוא ר' שמעון ווילף שמה, לו לאחרי נתהו מנס לווישן.

61) נכנדות דנכו הרב החכם הסופר ר"ח לפלם (החסיף תרמ"ו) והרה"ג מ"ג דעמ-בינר (תולר הספרות שנה ד') לם היתה עת כנוס „ועד רבני פלם תרנות" ולם לא. ומכלן רלית שנת היו ועדי תרכ"ע תרנות, ויען נכתב לקהל פוזנן, חתמו פו"מ פלנת התרנות פתחרות. ועוד נפנת שנ"ו נתנו ונמנו ביניד נרחמנין לת מי לנלות „מק"ק קרלקל... מפוזנת... ממדינת לנוב... ממדינת חנלמת... מלובלין... ממדינת ווילין... וממדינת ליטת. (מ"ע לרז"פ שנה פ"ז 153) כי הועד הרחטון נבריסק, היה ח' תלול נפ"ג (עי"פ 115).

תקונים.

לד 5 שורה ל"ב, כל"ל: והוספתי עליה תולדות הגאונים הפוסקים ר"י מרגליות מכירכבורג, רבן שלמה לוריא (מהרש"ל) ותלמידו בעל מטה משה זצ"ל. ותקירות ודריטות... לד 7 שורה 9 ל"ל עתיקים. לד 8 שורה ל"ב ל"ל: (חום ו'). שם שורה ל"ה, ל"ל: מתמרנו ז"ה. לד 9 שורה י"ג ל"ל: בידענו. לד 10 שורה ח' ל"ל ונעוך. לד 11 שורה כ"ג ל"ל: בנו. שם שורה לפני האחרונה, כל"ל (1496—1096) גם לד 12 שורה י"ח כל"ל: 1496—1096 לד 13 שורה כ"ד ל"ל: מטה משה. שם שורה כ"ו ל"ל: עד דורו. לד 14 שורה כ"ח ל"ל: כגון דא. לד 20 שורה כ' ל"ל: הגשם והשלג. לד 25 שורה ז' ל"ל: הופישה מביח לוי. שם שורה כ"ז ל"ל: ועשיר. לד 27 שורה כ"ב ל"ל: ממוצעיהם. לד 28 שורה י"ט ל"ל: ג') בהיר. לד 29 שורה ד' ל"ל: מחכם אחד משכנזי גדול הדור..

שרשי משפחות צאצאי רש"י זצלה"ה.

דור א') הג"מ שמשון לוריא מווירמייזא, נולד בערכך שנת 5100 לב"ע אבד"ק ערפורט, ובנו:
ב') הג"מ יחיאל לוריא הממלא מקומו. ובנו:
ג') הרב מוהר"ר נתנאל לוריא, ובנו:
ד') הג"מ אהרן לוריא אבד"ק היילברון. חתן הג"מ שלמה שפירא אבד"ק לנדא והיילברון „ומאבותיו לא פסקה תורה עד רש"י ז"ל". ובנו:
ה') הג"מ יחיאל לוריא אבד"ק בריסק, ונתבקש בישמ"ש בערכך שנת 5230 לב"ע. וזרעו:

ו') הרב מו"ה אברהם לוריא. ובנו:
ז') הג"מ יחיאל לוריא אבד"ק סלוצק, ובנו:
ח') הג"מ שלמה לוריא (מהרש"ל) וזרעו:
ט') הג"מ יחיאל לוריא ר"י בלובלין.
ט') הג"מ זאב לוריא ר"י בלובלין.
ט') אשת הג"מ אפרים פישל אבד"ק בריסק.
ט') אש ז הג"מ שמעון וואלף אבד"ק פראג.
ט') אשת הג"מ יהודה ליב אבד"ק אפאלי.
ט') אשת הג"מ אליעזר ליפמן אבד"ק טיקטין.
ט') ואשת הרה"ג אליעזר אחי הרמ"א.

ח') הג"מ משה אוסרלש (הרמ"א).
ט') אשת מו"ה בונם מייזלש.
י') מו"ה יצחק פו"מ בקראקא.

י"א) בעל מהדורא בתרא. ובנו:
י"ב) הג"מ ישראל איסר אבד"ק בריסק.
י"א) מו"ה זאב, ובתו:
י"ב) אשת הש"ך.

ח') מו"ה אליעזר חתן מהרש"ל.
ט') מו"ה משה פו"מ בבריסק.
י') אשת הג"מ העשיל. ובנו:
י"א) הרה"ג יששכר בערוש פו"מ דד"א. ובנו:
י"ב) הג"מ יצחק באב"ד אבד"ק בראדי.

ח') אשת הג"מ פנחס הורוויץ.
ט') אשת הג"מ מאיר ק"ב אבד"ק בריסק.

ו') אשת מוהר"ר אליעזר שרענצילש פו"מ בלביב, ובתו:
ז') אשת מו"ה ישראל איסרל פו"מ בקראקא.

ו') אשת מוהר"ר יצחק קצינעלנבוגן, ובנו:
ז') הגאון מהר"ם פרוכה. ובנו:
ח') הג"מ שמואל יהודה ק"ב אבד"ק פדובה. ובנו:
ט') הג"מ שאול וואהל מבריסק.
י') הג"מ מאיר ק"ב אבד"ק בריסק.

י') הג"מ משה ק"ב אבד"ק העלמא.
י') אשת הגאון בעל קיקיון יונה.
י') אשת הג"מ משה כ"ץ אבד"ק לויצק.
י') אשת הג"מ נחום אבד"ק סלוצק.

כל אלה יחשבו לשרשי המשפחות אשר אקוה להוציא בעזה"י את תולדותיהם בישע אל למושעות.

בתי דין לענייני משפחה

א. (א) בתי דין לענייני משפחה יהיו בתי דין לענייני נישואין וגירושין, בתי דין לענייני אימוץ, בתי דין לענייני מזונות, בתי דין לענייני רכוש של בני זוג, בתי דין לענייני ירושה, בתי דין לענייני אפוטרופסות, בתי דין לענייני שלום בית ובתי דין לענייני עזבון.

(ב) בתי דין לענייני משפחה יהיו בתי משפט לכל דבר ועניין, ויחולו עליהם, בשינויים המחויבים לפי העניין, כל הדינים החלים על בתי משפט, לרבות הוראות חוק בתי המשפט [נוסח משולב], התשמ"4-1984, וחוק בתי הדין הרבניים (שיפוט בעניני משפחה), התשנ"5-1995.

ב. (א) בתי דין לענייני משפחה יהיו בתי דין משותפים לבני כל הדתות.

(ב) בתי דין לענייני משפחה יהיו בתי דין משותפים לבני כל הדתות.

ג. (א) בתי דין לענייני משפחה יהיו בתי דין משותפים לבני כל הדתות.

(ב) בתי דין לענייני משפחה יהיו בתי דין משותפים לבני כל הדתות.

ד. (א) בתי דין לענייני משפחה יהיו בתי דין משותפים לבני כל הדתות.

(ב) בתי דין לענייני משפחה יהיו בתי דין משותפים לבני כל הדתות.

ה. (א) בתי דין לענייני משפחה יהיו בתי דין משותפים לבני כל הדתות.

(ב) בתי דין לענייני משפחה יהיו בתי דין משותפים לבני כל הדתות.

ו. (א) בתי דין לענייני משפחה יהיו בתי דין משותפים לבני כל הדתות.

(ב) בתי דין לענייני משפחה יהיו בתי דין משותפים לבני כל הדתות.

ז. (א) בתי דין לענייני משפחה יהיו בתי דין משותפים לבני כל הדתות.

(ב) בתי דין לענייני משפחה יהיו בתי דין משותפים לבני כל הדתות.

ח. (א) בתי דין לענייני משפחה יהיו בתי דין משותפים לבני כל הדתות.

(ב) בתי דין לענייני משפחה יהיו בתי דין משותפים לבני כל הדתות.

ט. (א) בתי דין לענייני משפחה יהיו בתי דין משותפים לבני כל הדתות.

(ב) בתי דין לענייני משפחה יהיו בתי דין משותפים לבני כל הדתות.

י. (א) בתי דין לענייני משפחה יהיו בתי דין משותפים לבני כל הדתות.

(ב) בתי דין לענייני משפחה יהיו בתי דין משותפים לבני כל הדתות.

חטר מגזע אחד קדוש מקדושי פרעמישלא.

דור א') מו"ה אברהם מ"ת [כ"ר ביצי הורה] הוא הקדוש לעולה בין בשנת אש"ם ושנת שמ"ה לפ"ק. ובניו:

דור ב') הג"מ משה מ"ת אבד"ק פרעמישלא.
דור ג') מו"ה [דוד] אברהם פו"מ דד"א.
דור ד') מו"ה שמחה בנו, ממלא מקומו.
„ואלה מוסיף על הראשונים" באפס „אתות לבית אבותם": א') מו"ה אשר זעליג מרגליות.
ב') ובנו הג"מ יהודה ליב מרגליות אבד"ק ספר"א. ובניו: ג') הג"מ אשר זעליג אבד"ק פרוזנא, והרב מו"ה אפרים. ויש אומרים גם: ד) החסיד מו"ה ראובן בר' משה מרגליות. ומ"כ בצפת עיה"ק.— „אכסניה של תורה" ולמורת רוחנו נתקה שלשלת דור אבותם, טבעתיה התפרדו, לא נביא ולא בן נביא אנכי לחבר אשה אל אחותה, כאשר חברן היוצר מתחלה. ואשר אתו דבר, יגיד. והן תוי ונוי:

Rev. J. KOHN-ZEDEK

24, Blomfield Road, Maide Hill, W. LONDON.

תוכן הענינים.

פתח דבר 3
אבן הראשה (בקרת מנכת כפרעמיסלא, מסכת י"ב לפ"ק) 6
תפארת שלמה (תולדת הגאון רבינו שלמה לוריא. מסכת"ל) 21
תפארת למשה ולישראל (תולדת בעל מטה משה וחקירות ודרישות על מדות „מנוס עבר קדוסי פרעמיסלא" נבנ"מ) 33
תפארת יעקב (תולדת הגאון ר' מרגליות מניורנבורג. ובקרת מנכת בנו בפרעמ מסכת רפ"ק) 44
הערות והארות 53
תקונים 69
שרשי משפחות צאצאי רש"י זצלה"ה 70
מטה בית ר"י מרגלית מנירנבורג 71
חטר מגזע אחד קדוש מפרעמישלא 72

הַמַּגִּיד לְיִשְׂרָאֵל

שנה חמישית.

מכ"ע שבועי — לכל עניני היהדות, נערך ויוצ"ל בעזרת סופרים וחכמים נודעים לשם ע"י

יעקב שמואל פוכס.

„המגיד לישראל", שהוא מכה"ע השבועי האחד והמיוחד בשפת קדשנו בכל ארצות אירופה, שם לו למטרה: להשכיל לבני עמנו ולהעירם לפעלה ולמעשה, להפיץ ולהרחיב את הרעיון הלאומי ורעיון הישוב בא"י, לטעת בלבות בני נעורינו את האהבה לדתנו ולכל הקדוש לנו, ללחום מלחמת מצוה וחובה נגד כל הקמים על ישראל ואמונתו הצרופה, באופן אשר „המגיד לישראל" הנהו

כלי מחזיק ברכה לכל בני עמנו בארצות מושבותם.

ב„המגיד לישראל" יביאו: א. בינה לעתים: מאמרים ראשים נושאים ונותנים על כל ענין הנוגע בישראל, מכתבים מכילים השקפות ברורות על קהלות היהודים וחברותיהן בכל מקומות מושביתיהם, חדשות שונות. — אוצר הַסִּפְרָה: מאמרים הנוגעים בקורות ישרון וספרתו, תולדות חכמי ישראל וגאוניו, מאמרי בקרת, ידיעות ספרתיות, באורי־מקרא, ספורים, שירים ופיליטונים. מחיר „המגיד לישראל" הוא: באוסטריה־אונגריה 6 פל' לשנה, בחו"ל 8 פל' לשנה.

חותמים חדשים (המשלמים מראש בעד כל השנה) ישיגו חנם אין בסף ראשית המאמרים הגדולים „היהודים בצרפת ודברי ימיהם" מאת הח' דוד שפירא ו„קדמוניות קראקא" מאת הח' פ. ה. וועטשטיין.

האדרסה לבית המערכת:

Redaction des „Hamagid", Krakau (Galizien).

מודעות

אנגענטען פערלאנגט פיר נויארקער „יודישע גאזעטטען".

גרעסטע, עלטעסטע אידיש-דייטשע צייטונג דער וועלט. אייראפייאישע אויסגאבע 8 זייטען, לויטער לעזעשטאף; זעקס טויזענד שורות אין יעדע נומער, ברינגט נייעס פון אמעריקא און פון גאנץ וועלט, ראָמאנען, געדיכטע און וויכטיגע ארטיקלען, פריזיז פיר עסטרייך, פאסט פרייא 7 גולדען יעהרליך. 33 פראצענט צו אגענטען דיא 50 עקזעמפ. נעהמען. צאהלונגען דורכאויס אין פאראויס. פראבע בלאט אומזאנסט.

אדרעססע:

The „JEWISH GAZETTE" 185 East Broadway, New-York, U S A

יצאה לאור כלולה בהדרה ועל נייר רעגאל מחברת

„הַיְצָהָרִי"

ע"י משה זאבלאָצקי, ויוסף מזל (מדפיס במנשעסטער).

כוללת בתוכה: תולדות המטיף הלאומי המפורסם מר צב. מאסליאנסקי נ"י, והרבה מכתבים מאמרים ושירים אשר נערכו לכ' מאת החכמים והסופרים האלה: מר מיכל מיידאנסקי, מר יהושע סירקין, מר צבי הכהן מערשעוסקי מר ש"י סטאניסלאווסקי, מר ו"ו ווייסבערג, מר יצחק רא־בינאוויץ איש קאוונא, מר הלל איסר יאנאווסקי, מר אפרים דוב ליפשיץ, מר יהודה ליב גמזו, מר אברהם שלמה שטיין, מר יהושע טולסקי, מר יוסף מזל, מר ד. ב. סוללער, מר א. ל. שיינהויז, מר מ. מ. שטריק ומר משה זאבלאצקי.

המחברת הנוכחית היא כלילת יופי טבית ומחוץ ותמצא למכירה. — המחיר 50 קאפ.

כתבת:

MOSES SABLOZKI. Slonim, Gubr. Grodno (russie).

MTA KÖNYVTÁR

מודעות

דיא זשארגאן צייטונגען

יודשעס פאמיליענבלאטט א. יודשעס פאלקסבלאטט.

הערוים גענעבען פאן שבח קנעביל אין טיסמניץ (גאליציה) ערשיינט וואכענטליך מיט פאלגענדען אינהאלט: — א) ארטיקעל איבער יודענטהום אונד זייער לאגע. — ב) פאליטישע איבערזיכט. — ג) זעהר שעהנע שפאנענדע ערצעהלונגען. — ד) לעבענסבעשרייבונגען פאן יודשע גרעסטען. — ה) יודשע נייאיגקייטען וואס פאסירען זיך אין אללע גענענדען וא יודען וואהנען. — ו) פערשיעדענע נייאיגקייקען. — ז) נאטור וויסענשאפט. — ח) געשיכטליכע ארטיקלען. — ט) חידות. — י) דיא רעדאקציאן ערהילט אויסקונפט איבער ציהונגען פאן לאאזען. ביידע צייטונגען צוזאממען קאסטען נור — פיערטעליעהרליך אין גולדען. — $2^1/_2$ פראנק — 2 מארק — 2 שילליג 80 אמעריקאנישע צענט — אנאנסען וועריען בילליג בערעכענט — פראבע נומערן גראטיס.

אדרעססע:

Redaction des „Jüdisches Familienblatt“
Tysmenica (Galizien).

ספר

„מצות ישראל“.

והוא לקוטי מצות רק אלה הנהוגות בזמן הזה מסודרות כסדר התורה ע"פ דעת הרמב"ם זלה"ה ונוסף לזה גם אלה המצות הנהוגות בזמן הזה ע"פ דעת הרמב"ן וכל גדולי הפוסקים, ועם הערות והארות ערוכות ומסודרות ע"י הרב ה"ר ישראל קראסוצקי בקראקא ע"פ הסכמת הבי דינא רבא דק"ק קראקא נדפס בשנת תרנ"א ויען שהוא דבר השוה לכל נפש אף לאנשים פשוטים ומה גם בעד נערים בחדרים ובתי ספר, נמכרו הרבה כרכים במחיר הנקצב, אך אחרי שנשארו עוד איזה מאות עקסעמפלארים, מעתה המחיר רק 30 קרייצר ע"ו להשיג אצל הרב המחבר בקראקא, ובווארשא אצל נכדו ה' הירש קראסוצקי מוראנאווסקא 33.

בית דפוסי

ערוך בכל הנהו ושמור לעשות כרצון איש ואיש בכל הנוגע למלאכת הדפוס הן בספרים וחוברות והן בלוחות ומאבעללען

עדים כי כל הספרים הגדולים עב הטנים, הנדפסים בבית דפוסי אשר חנם גדול ליופי ולתפארת המלאכה עד כי אוכל להתפאר בם נגדה נא כל הדפוסים היותר גדולים בארץ וכחו"ל.

גם הכינותי לי בזה בית מלאכת

שטערעאטיפיע

והיה כל מחבר ומו"ל אשר יאבה לעשות לו פלאַטען ומאַטריצען למען יעמדו ימים רבים אמלא חפצו גם בזה.

והנני קורא בזה לכל מחבר ולכל מוציא לאור ספרי ישראל בכל מקצוע ומקצוע כי יפנו אלי ואמלא חפצם בזריזות, בהגהה מדויקת ובמקח השוה.

יוסף פישר בקראקא.

דרך „עץ החיים".

תמונה מחיי בני הישיבה הקדושה „עץ חיים" בוואלאזשין.

מאת מנחם מענדל הלוי איש הורוויץ.

המחיר 40 קר. האדרעססע: Emanuel Horowitz Krakau, Stradom 10.

M. T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

B (08.v)
38.v.

אוצר
הספרות

V.